Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Majjhimanikāye

Mūlapaṇṇāsa-ṭīkā

(Paṭhamo bhāgo)

Ganthārambhakathāvaṇṇanā

1. Saṃvaṇṇanārambhe ratanattayavandanā saṃvaṇṇetabbassa dhammassa pabhavanissayavisuddhipaṭivedanatthaṃ, taṃ pana dhammasaṃvaṇṇanāsu viññūnaṃ bahumānuppādanatthaṃ, taṃ sammadeva tesaṃ uggahadhāraṇādikkamaladdhabbāya sammāpaṭipattiyā sabbahitasukhanipphādanatthaṃ. Atha vā maṅgalabhāvato, sabbakiriyāsu pubbakiccabhāvato, paṇḍitehi samācaritabhāvato, āyatiṃ paresaṃ diṭṭhānugatiāpajjanato ca saṃvaṇṇanāyaṃ ratanattayapaṇāmakiriyā. Atha vā ratanattayapaṇāmakaraṇaṃ pūjanīyapūjāpuññavisesanibbattanatthaṃ. Taṃ attano yathāladdhasampattinimittakassa kammassa balānuppadānatthaṃ. Antarā ca tassa asaṅkocanatthaṃ. Tadubhayaṃ anantarāyena aṭṭhakathāya parisamāpanatthaṃ. Idameva ca payojanaṃ ācariyena idhādhippetaṃ. Tathā hi vakkhati ''iti me pasannamatino…pe… tassānubhāvenā''ti. Vatthuttayapūjāhi niratisayapuññakkhettasaṃbuddhiyā aparimeyyapabhāvo puññātisayoti bahuvidhantarāyepi lokasannivāse antarāyanibandhanasakalasaṃkilesaviddhaṃsanāya pahoti. Bhayādiupaddavañca nivāreti. Yathāha –

''Pūjārahe pūjayato. Buddhe yadi va sāvake''tiādi (dha. pa. 195; apa. 1.10.1), tathā –

''Ye, bhikkhave, buddhe pasannā, agge te pasannā, agge kho pana pasannānaṃ aggo vipāko hotī''tiādi (itivu. 90, 91),

''Buddhoti kittayantassa, kāye bhavati yā pīti;
Varameva hi sā pīti, kasiṇenapi jambudīpassa.

Dhammoti kittayantassa…pe… kasiṇenapi jambudīpassa;
Saṅghoti kittayantassa…pe… kasiṇenapi jambudīpassā''ti. (itivu. aṭṭha. 90),

Tathā –

''Yasmiṃ mahānāma samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosa…pe… na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hotī''tiādi (a. ni. 6.10; 11.11),

''Araññe rukkhamūle vā…pe…
Bhayaṃ vā chambhitattaṃ vā,
Lomahaṃso na hessatī''ti ca. (saṃ. ni. 2.249);

Tattha yassa vatthuttayassa vandanaṃ kattukāmo, tassa guṇātisayayogasandassanatthaṃ **''karuṇāsītalahadaya''**ntiādinā gāthāttayamāha. Guṇātisayayogena hi vandanārahabhāvo, vandanārahe ca katā vandanā yathādhippetaṃ payojanaṃ sādhetīti. Tattha yassā desanāya saṃvaṇṇanaṃ kattukāmo. Sā na vinayadesanā viya karuṇāppadhānā, nāpi abhidhammadesanā viya paññāppadhānā, atha kho karuṇāpaññāppadhānāti tadubhayappadhānameva tāva sammāsambuddhassa thomanaṃ kātuṃ

tammūlakattā sesaratanānaṃ ‘‘karuṇāsītalahadaya’’ntiādi vuttaṃ. Tattha kiratīti karuṇā, paradukkhaṃ vikkhipati apanetīti attho. Atha vā kiṇātīti karuṇā, paradukkhe sati kāruṇikaṃ hiṃsati vibādhatīti attho. Paradukkhe sati sādhūnaṃ kampanaṃ hadayakhedaṃ karotīti vā karuṇā. Atha vā kamiti sukhaṃ, taṃ rundhatīti karuṇā. Esā hi paradukkhāpanayanakāmatālakkhaṇā attasukhanirapekkhatāya kāruṇikānaṃ sukhaṃ rundhati vibandhatīti attho. Karuṇāya sītalaṃ karuṇāsītalaṃ, karuṇāsītalaṃ hadayaṃ assāti karuṇāsītalahadayo, taṃ **karuṇāsītalahadayaṃ**.

Tattha kiñcāpi paresaṃ hitopasaṃhārasukhādiaparihānicchanasabhāvatāya, byāpādāratīnaṃ ujuvipaccanīkatāya ca parasattasantānagatasantāpavicchedanākārappavattiyā mettāmuditānampi cittasītalabhāvakāraṇatā upalabbhati, tathāpi paradukkhāpanayanākārappavattiyā parūpatāpāsahanarasā avihiṃsābhūtā karuṇāva visesena bhagavato cittassa cittapassaddhi viya sītibhāvanimittanti vuttaṃ **‘‘karuṇāsītalahadaya’’**nti. Karuṇāmukhena vā mettāmuditānampi hadayasītalabhāvakāraṇatā vuttāti daṭṭhabbaṃ. Atha vā asādhāraṇañāṇavisesanibandhanabhūtā sātisayaṃ niravasesañca sabbaññutaññāṇaṃ viya savisayabyāpitāya mahākaruṇābhāvaṃ upagatā karuṇāva bhagavato atisayena hadayasītalabhāvahetūti āha **‘‘karuṇāsītalahadaya’’**nti. Atha vā satipi mettāmuditānaṃ sātisaye hadayasītibhāvanibandhanatte sakalabuddhaguṇavisesakāraṇatāya tāsampi kāraṇanti karuṇāva bhagavato ‘‘hadayasītalabhāvakāraṇa’’nti vuttā. Karuṇānidānā hi sabbepi buddhaguṇā. Karuṇānubhāvanibbāpiyamānasaṃsāradukkhasantāpassa hi bhagavato paradukkhāpanayanakāmatāya anekānipi asaṅkhyeyyāni kappānaṃ akilantarūpasseva niravasesabuddhakaradhammasambharaṇaniratassa samadhigatadhammādhipateyyassa ca sannihitesupi sattasaṅkhārasamupanītahadayūpatāpanimittesu na īsakampi cittasītibhāvassa aññathattamahosīti. Etasmiñca atthavikappe tīsupi avatthāsu bhagavato karuṇā saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ.

Pajānātīti paññā, yathāsabhāvaṃ pakārehi paṭivijjhatīti attho. Paññāva ñeyyāvaraṇappahānato pakārehi dhammasabhāvajotanaṭṭhena pajjototi paññāpajjoto. Savāsanappahānato visesena hataṃ samugghātitaṃ vihataṃ, paññāpajjotena vihataṃ paññāpajjotavihataṃ. Muyhanti tena, sayaṃ vā muyhati, mohanamattameva vā tanti moho, avijjā, sveva visayasabhāvapaṭicchādanato andhakārasarikkhatāya tamo viyāti tamo, paññāpajjotavihato mohatamo etassāti paññāpajjotavihatamohatamo, taṃ **paññāpajjotavihatamohatamaṃ**. Sabbesampi hi khīṇāsavānaṃ satipi paññāpajjotena avijjandhakārassa vihatabhāve saddhāvimuttehi viya diṭṭhippattānaṃ sāvakehi paccekasambuddhehi ca savāsanappahānena sammāsambuddhānaṃ kilesappahānassa viseso vijjatīti sātisayena avijjāpahānena bhagavantaṃ thomento āha **‘‘paññāpajjotavihatamohatama’’**nti.

Atha vā antarena paropadesaṃ attano santāne accantaṃ avijjandhakāravigamassa nibbattitattā, tathā sabbaññutāya balesu ca vasībhāvassa samadhigatattā, parasantatiyañca dhammadesanātisayānubhāvena sammadeva tassa pavattitattā bhagavāva visesato mohatamavigamena thometabboti āha **‘‘paññāpajjotavihatamohatama’’**nti. Imasmiñca atthavikappe ‘‘paññāpajjoto’’ti padena bhagavato paṭivedhapaññā viya desanāpaññāpi sāmaññaniddesena, ekasesanayena vā saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ.

Atha vā bhagavato ñāṇassa ñeyyapariyantikattā sakalañeyyadhammasabhāvāvabodhanasamatthena anāvaraṇañāṇasaṅkhātena paññāpajjotena sabbañeyyadhammasabhāvacchādakassa mohandhakārassa vidhamitattā anaññasādhāraṇo bhagavato mohatamavināsoti katvā vuttaṃ **‘‘paññāpajjotavihatamohatama’’**nti. Ettha ca mohatamavidhamanante adhigatattā anāvaraṇañāṇaṃ kāraṇūpacārena sasantāne mohatamavidhamananti daṭṭhabbaṃ. Abhinīhārasampattiyā savāsanappahānameva hi kilesānaṃ ñeyyāvaraṇappahānanti, parasantāne pana mohatamavidhamanassa kāraṇabhāvato anāvaraṇañāṇaṃ ‘‘mohatamavidhamana’’nti vuccatīti.

Kiṃ pana kāraṇaṃ avijjāsamugghātoyeveko pahānasampattivasena bhagavato thomanānimittaṃ gayhati, na pana sātisayaṃ niravasesakilesappahānanti? Tappahānavacaneneva tadekaṭṭhatāya sakalasaṃkilesagaṇasamugghātassa jotitabhāvato. Na hi so tādiso kileso atthi, yo

niravasesaavijjāppahānena na pahīyatīti.

Atha vā vijjā viya sakalakusaladhammasamuppattiyā niravasesākusaladhammanibbattiyā saṃsārappavattiyā ca avijjā padhānakāraṇanti tabbighātavacanena sakalasaṃkilesagaṇasamugghāto vuttoyeva hotīti vuttaṃ **‘‘paññāpajjotavihatamohatama’’**nti.

Narā ca amarā ca narāmarā, saha narāmarehīti sanarāmaro, sanarāmaro ca so loko cāti sanarāmaraloko. Tassa garūti sanarāmaralokagaru, taṃ **sanarāmaralokagaruṃ**. Etena devamanussānaṃ viya tadavasiṭṭhasattānampi yathārahaṃ guṇavisesāvahatāya bhagavato upakāritaṃ dasseti. Na cettha padhānāppadhānabhāvo codetabbo. Añño hi saddakkamo, añño atthakkamo. Edisesu hi samāsapadesu padhānampi appadhānaṃ viya niddisīyati yathā ‘‘sarājikāya parisāyā’’ti (cūḷava. 336). Kāmañcettha sattasaṅkhārokāsavasena tividho loko, garubhāvassa pana adhippetattā garukaraṇasamatthasseva yujjanato sattalokassa vasena attho gahetabbo. So hi lokīyanti ettha puññapāpāni tabbipāko cāti ‘‘loko’’ti vuccati. Amaraggahaṇena cettha upapattidevā adhippetā.

Atha vā samūhattho lokasaddo samudāyavasena lokīyati paññāpīyatīti. Saha narehīti sanarā, sanarā ca te amarā cāti sanarāmarā, tesaṃ lokoti sanarāmaralokoti purimanayeneva yojetabbaṃ. Amarasaddena cettha visuddhidevāpi saṅgayhanti. Te hi maraṇābhāvato paramatthato amarā. Narāmarānaṃyeva ca gahaṇaṃ ukkaṭṭhaniddesavasena yathā ‘‘satthā devamanussāna’’nti (dī. ni. 1.157). Tathā hi sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantūpakāritāya aparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgitāya ca sabbasattuttamo bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ uttamagāravaṭṭhānaṃ. Tena vuttaṃ **‘‘sanarāmaralokagaru’’**nti.

Sobhanaṃ gataṃ gamanaṃ etassāti sugato. Bhagavato hi veneyyajanupasaṅkamanaṃ ekantena tesaṃ hitasukhanipphādanato sobhanaṃ, tathā lakkhaṇānubyañjanapaṭimaṇḍitarūpakāyatāya dutavilambita-khalitānukaḍḍhana-nippīḷanukkuṭika-kuṭilākulatādi-dosarahita-mavahasita-rājahaṃsa-vasabhavāraṇa-migarājagamanaṃ kāyagamanaṃ ñāṇagamanañca vipulanimmalakaruṇā-sativīriyādi-guṇavisesasahitamabhinīhārato yāva mahābodhiṃ anavajjatāya sobhanamevāti. Atha vā sayambhuñāṇena sakalamapi lokaṃ pariññābhisamayavasena parijānanto ñāṇena sammā gato avagatoti sugato. Tathā lokasamudayaṃ pahānābhisamayavasena pajahanto anuppattidhammataṃ āpādento sammā gato atītoti sugato, lokanirodhaṃ nibbānaṃ sacchikiriyābhisamayavasena sammā gato adhigatoti sugato, lokanirodhagāminiṃ paṭipadaṃ bhāvanābhisamayavasena sammā gato paṭipannoti sugato. ‘‘Sotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti na pacceti na paccāgacchatīti sugato’’tiādinā (mahāni. 38; cūḷani. 27) nayena ayamattho vibhāvetabbo. Atha vā sundaraṃ ṭhānaṃ sammāsambodhiṃ, nibbānameva vā gato adhigatoti sugato. Yasmā vā bhūtaṃ tacchaṃ atthasaṃhitaṃ veneyyānaṃ yathārahaṃ kālayuttameva ca dhammaṃ bhāsati, tasmā sammā gadati vadatīti sugato da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Iti sobhanagamanatādīhi sugato, taṃ **sugataṃ**.

Puññapāpakammehi upapajjanavasena gantabbato gatiyo, upapattibhavavisesā. Tā pana nirayādivasena pañcavidhā. Tāhi sakalassapi bhavagāmikammassa ariyamaggādhigamena avipākārahabhāvakaraṇena nivattitattā bhagavā pañcahipi gatīhi suṭṭhu mutto visaṃyuttoti āha **‘‘gativimutta’’**nti. Etena bhagavato katthacipi gatiyā apariyāpannataṃ dasseti, yato bhagavā ‘‘devātidevo’’ti vuccati. Tenevāha –

> ‘‘Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo;
> Yakkhattaṃ yena gaccheyyaṃ, manussattañca abbaje;
> Te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkatā’’ti. (a. ni. 4.36);

Taṃtaṃgatisaṃvattanakānañhi kammakilesānaṃ aggamaggena bodhimūleyeva suppahīnattā natthi bhagavato gatipariyāpannatāti accantameva bhagavā sabbabhavayonigati-viññāṇaṭṭhiti-sattāvāsa-

sattanikāyehi parimutto, taṃ **gativimuttaṃ. Vande**ti namāmi, thomemīti vā attho.

Atha vā **gativimutta**nti anupādisesanibbānadhātuppattiyā bhagavantaṃ thometi. Ettha hi dvīhi ākārehi bhagavato thomanā veditabbā attahitasampattito parahitapaṭipattito ca. Tesu attahitasampatti anāvaraṇañāṇādhigamato savāsanānaṃ sabbesaṃ kilesānaṃ accantappahānato anupādisesanibbānappattito ca veditabbā, parahitapaṭipatti lābhasakkārādinirapekkhacittassa sabbadukkhaniyyānikadhammadesanato viruddhesupi niccaṃ hitajjhāsayato ñāṇaparipākakālāgamanato ca. Sā panettha āsayato payogato ca duvidhā parahitapaṭipatti, tividhā ca attahitasampatti pakāsitā hoti. Kathaṃ? ''Karuṇāsītalahadaya''nti etena āsayato parahitapaṭipatti, sammāgadanatthena sugatasaddena payogato parahitapaṭipatti, ''paññāpajjotavihatamohatamaṃ gativimutta''nti etehi catusaccapaṭivedhatthena ca sugatasaddena tividhāpi attahitasampatti, avasiṭṭhaṭṭhena tena ''paññāpajjotavihatamohatama''nti etena cāpi sabbāpi attahitasampattiparahitapaṭipatti pakāsitā hotīti.

Atha vā tīhi ākārehi bhagavato thomanā veditabbā – hetuto phalato upakārato ca. Tattha **hetu** mahākaruṇā, sā paṭhamapadena dassitā. **Phalaṃ** catubbidhaṃ ñāṇasampadā pahānasampadā ānubhāvasampadā rūpakāyasampadā cāti. Tāsu ñāṇapahānasampadā dutiyapadena saccapaṭivedhatthena ca sugatasaddena pakāsitā honti, ānubhāvasampadā pana tatiyapadena, rūpakāyasampadā yathāvuttakāyagamanasobhanatthena sugatasaddena lakkhaṇānubyañjanapāripūriyā vinā tadabhāvato. **Upakāro** anantaraṃ abāhiraṃ karitvā tividhayānamukhena vimuttidhammadesanā. So sammāgadanatthena sugatasaddena pakāsito hotīti veditabbaṃ.

Tattha ''karuṇāsītalahadaya''nti etena sammāsambodhiyā mūlaṃ dasseti. Mahākaruṇāsañcoditamānaso hi bhagavā saṃsārapaṅkato sattānaṃ samuddharaṇatthaṃ katābhinīhāro anupubbena pāramiyo pūretvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ adhigatoti karuṇā sammāsambodhiyā mūlaṃ. ''Paññāpajjotavihatamohatama''nti etena sammāsambodhiṃ dasseti. Anāvaraṇañāṇapadaṭṭhānañhi maggañāṇaṃ, maggañāṇapadaṭṭhānañca anāvaraṇañāṇaṃ ''sammāsambodhī''ti vuccatīti. Sammāgamanatthena sugatasaddena sammāsambodhiyā paṭipattiṃ dasseti līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhallikattakilamathānuyogasassatucchedābhinivesādi antadvayarahitāya karuṇāpaññāpariggahitāya majjhimāya paṭipattiyā pakāsanato sugatasaddassa. Itarehi sammāsambodhiyā padhānāppadhānabhedaṃ payojanaṃ dasseti. Saṃsāramahoghato sattasantāraṇañhettha padhānaṃ payojanaṃ, tadaññamappadhānaṃ. Tesu padhānena parahitapaṭipattiṃ dasseti, itarena attahitasampattiṃ, tadubhayena attahitāya paṭipannādīsu catūsu puggalesu bhagavato catutthapuggalabhāvaṃ dasseti. Tena ca anuttaradakkhiṇeyyabhāvaṃ uttamavandanīyabhāvaṃ attano ca vandanakiriyāya khettaṅgatabhāvaṃ dasseti.

Ettha ca karuṇāgahaṇena lokiyesu mahaggatabhāvappattāsādhāraṇaguṇadīpanato bhagavato sabbalokiyaguṇasampatti dassitā hoti, paññāgahaṇena sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānamaggañāṇadīpanato sabbalokuttaraguṇasampatti. Tadubhayaggahaṇasiddho hi attho ''sanarāmaralokagaru''ntiādinā vipañcīyatīti. Karuṇāgahaṇena ca upagamanaṃ nirupakkilesaṃ dasseti, paññāgahaṇena apagamanaṃ. Tathā karuṇāgahaṇena lokasamaññānurūpaṃ bhagavato pavattiṃ dasseti lokavohāravisayattā karuṇāya, paññāgahaṇena samaññāya anatidhāvanaṃ sabhāvānavabodhena hi dhammānaṃ samaññaṃ atidhāvitvā sattādiparāmasanaṃ hotīti. Tathā karuṇāgahaṇena mahākaruṇāsamāpattivihāraṃ dasseti, paññāgahaṇena tīsu kālesu appaṭihatañāṇaṃ catusaccañāṇaṃ catupaṭisambhidāñāṇaṃ catuvesārajjañāṇaṃ.

Karuṇāgahaṇena mahākaruṇāsamāpattiñāṇassa gahitattā sesāsādhāraṇañāṇāni, cha abhiññā, aṭṭhasu parisāsu akampanañāṇāni, dasa balāni, cuddasa buddhañāṇāni, soḷasa ñāṇacariyā, aṭṭhārasa buddhadhammā, catucattālīsa ñāṇavatthūni, sattasattatiñāṇavatthūnīti evamādīnaṃ anekesaṃ paññāpabhedānaṃ vasena ñāṇacāraṃ dasseti. Tathā karuṇāgahaṇena caraṇasampattiṃ, paññāgahaṇena vijjāsampattiṃ. Karuṇāgahaṇena attādhipatitā, paññāgahaṇena dhammādhipatitā. Karuṇāgahaṇena lokanāthabhāvo, paññāgahaṇena attanāthabhāvo. Tathā karuṇāgahaṇena pubbakāribhāvo, paññāgahaṇena kataññutā. Tathā karuṇāgahaṇena aparantapatā, paññāgahaṇena anattantapatā.

Karuṇāgahaṇena vā buddhakaradhammasiddhi, paññāgahaṇena buddhabhāvasiddhi. Tathā karuṇāgahaṇena paresaṃ tāraṇaṃ, paññāgahaṇena sayaṃ taraṇaṃ. Tathā karuṇāgahaṇena sabbasattesu anuggahacittatā, paññāgahaṇena sabbadhammesu virattacittatā dassitā hoti.

Sabbesañca buddhaguṇānaṃ karuṇā ādi tannidānabhāvato, paññā pariyosānaṃ tato uttari karaṇīyābhāvato. Iti ādipariyosānadassanena sabbe buddhaguṇā dassitā honti. Tathā karuṇāgahaṇena sīlakkhandhapubbaṅgamo samādhikkhandho dassito hoti. Karuṇānidānañhi sīlaṃ tato pāṇātipātādiviratippavattito, sā ca jhānattayasampayoginīti. Paññāvacanena paññākkhandho. Sīlañca sabbabuddhaguṇānaṃ ādi, samādhi majjhe, paññā pariyosānanti evampi ādimajjhapariyosānakalyāṇadassanena sabbe buddhaguṇā dassitā honti nayato dassitattā. Eso eva hi niravasesato buddhaguṇānaṃ dassanupāyo, yadidaṃ nayaggāhaṇaṃ. Aññathā ko nāma samattho bhagavato guṇe anupadaṃ niravasesato dassetuṃ. Tenevāha –

‘‘Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ;
Kappampi ce aññamabhāsamāno.

Khīyetha kappo ciradīghamantare;
Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā’’ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.305; 3.141; ma. ni. aṭṭha. 2.425; udā. aṭṭha. 53; apa. aṭṭha. 2.7.20; bu. vaṃ. aṭṭha. 4.4; cariyā. aṭṭha. 3.122 pakiṇṇakakathā);

Teneva ca āyasmatā sāriputtattherenapi buddhaguṇaparicchedanaṃ pati anuyuttena ‘‘no hetaṃ, bhante’’ti paṭikkhipitvā ‘‘apica me, bhante, dhammanvayo vidito’’ti (dī. ni. 2.146) vuttaṃ.

2. Evaṃ saṅkhepena sakalasabbaññuguṇehi bhagavantaṃ abhitthavitvā idāni saddhammaṃ thometuṃ **‘‘buddhopī’’**tiādimāha. Tattha **buddho**ti kattuniddeso. **Buddhabhāva**nti kammaniddeso. **Bhāvetvā sacchikatvā**ti ca pubbakālakiriyāniddeso. **Ya**nti aniyamato kammaniddeso. **Upagato**ti aparakālakiriyāniddeso. **Vande**ti kiriyāniddeso. **Ta**nti niyamanaṃ. **Dhamma**nti vandanakiriyāya kammaniddeso. **Gatamalaṃ anuttara**nti ca tabbisesanaṃ.

Tattha buddhasaddassa tāva ‘‘bujjhitā saccānīti buddho, bodhetā pajāyāti buddho’’tiādinā **niddesanayena** (mahāni. 192; cūḷani. 97) attho veditabbo. Atha vā savāsanāya aññāṇaniddāya accantavigamato, buddhiyā vā vikasitabhāvato buddhavāti **buddho** jāgaraṇavikasanatthavasena. Atha vā kassacipi ñeyyadhammassa anavabuddhassa abhāvena ñeyyavisesassa kammabhāvena aggahaṇato kammavacanicchāya abhāvena avagamanatthavaseneva kattuniddeso labbhatīti buddhavāti **buddho** yathā ‘‘dikkhito na dadātī’’ti. Atthato pana pāramitāparibhāvito sayambhuñāṇena saha vāsanāya vihataviddhastaniravasesakileso mahākaruṇāsabbaññutaññāṇādiaparimeyyaguṇagaṇādhāro khandhasantāno buddho. Yathāha –

‘‘Buddhoti yo so bhagavā sayambhū. Anācariyako pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni abhisambujjhi, tattha ca sabbaññutaṃ patto balesu ca vasībhāva’’nti (mahāni. 192; cūḷani. 97; paṭi. ma. 3.161).

Api-saddo sambhāvane. Tena ‘‘evaṃ guṇavisesayutto sopi nāma bhagavā’’ti vakkhamānaguṇe dhamme sambhāvanaṃ dīpeti. **Buddhabhāva**nti sammāsambodhiṃ. **Bhāvetvā**ti uppādetvā vaḍḍhetvā ca. **Sacchikatvā**ti paccakkhaṃ katvā. **Upagato**ti patto, adhigatoti attho. Etassa ‘‘buddhabhāva’’nti etena sambandho. **Gatamala**nti vigatamalaṃ, niddosanti attho. **Vande**ti paṇamāmi, thomemi vā. **Anuttara**nti uttararahitaṃ, lokuttaranti attho. **Dhamma**nti yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyato ca saṃsārato ca apatamāne katvā dhāretīti dhammo. Ayañhettha saṅkhepattho – evaṃ vividhaguṇagaṇasamannāgato buddhopi bhagavā yaṃ ariyamaggasaṅkhātaṃ dhammaṃ bhāvetvā, phalanibbānasaṅkhātaṃ pana sacchikatvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ adhigato, tametaṃ buddhānampi buddhabhāvahetubhūtaṃ sabbadosamalarahitaṃ attano uttaritarābhāvena anuttaraṃ paṭivedhasaddhammaṃ namāmīti. Pariyattisaddhammassāpi tappakāsanattā idha saṅgaho daṭṭhabbo.

Atha vā ‘‘abhidhammanayasamuddaṃ adhigacchi, tīṇi piṭakāni sammasī’’ti ca aṭṭhakathāyaṃ vuttattā pariyattidhammassapi sacchikiriyāsammasanapariyāyo labbhatīti sopi idha vutto evāti daṭṭhabbaṃ. Tathā ‘‘yaṃ dhammaṃ bhāvetvā saccikatvā’’ti ca vuttattā buddhakaradhammabhūtāhi pāramitāhi saha pubbabhāge adhisīlasikkhādayopi idha dhammasaddena saṅgahitāti veditabbaṃ. Tāpi hi malapaṭipakkhatāya gatamalā anaññasādhāraṇatāya anuttarā cāti. Tathā hi sattānaṃ sakalavaṭṭadukkhanissaraṇatthāya katamahābhinīhāro mahākaruṇādhivāsapesalajjhāsayo paññāvisesaparidhotanimmalānaṃ dānadamasaṃyamādīnaṃ uttamadhammānaṃ satasahassādhikāni kappānaṃ cattāri asaṅkhyeyyāni sakkaccaṃ nirantaraṃ niravasesānaṃ bhāvanāpaccakkhakaraṇehi kammādīsu adhigatavasībhāvo acchariyācinteyyamahānubhāvo adhisīlādhicittānaṃ paramukkaṃsapāramippatto bhagavā paccayākāre catuvīsatikoṭisatasahassamukhena mahāvajirañāṇaṃ pesetvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti.

Ettha ca ‘‘bhāvetvā’’ti etena vijjāsampadāya dhammaṃ thometi, ‘‘sacchikatvā’’ti etena vimuttisampadāya. Tathā paṭhamena jhānasampadāya, dutiyena vimokkhasampadāya. Paṭhamena vā samādhisampadāya, dutiyena samāpattisampadāya. Atha vā paṭhamena khayeñāṇabhāvena, dutiyena anuppādeñāṇabhāvena. Purimena vā vijjūpamatāya, dutiyena vajirūpamatāya. Purimena vā virāgasampattiyā, dutiyena nirodhasampattiyā. Tathā paṭhamena niyyānabhāvena, dutiyena nisssaraṇabhāvena. Paṭhamena vā hetubhāvena, dutiyena asaṅkhatabhāvena. Paṭhamena vā dassanabhāvena, dutiyena vivekabhāvena. Paṭhamena vā adhipatibhāvena, dutiyena amatabhāvena dhammaṃ thometi. Atha vā ‘‘yaṃ dhammaṃ bhāvetvā buddhabhāvaṃ upagato’’ti etena svākkhātatāya dhammaṃ thometi. ‘‘Sacchikatvā’’ti etena sandiṭṭhikatāya. Tathā purimena akālikatāya, pacchimena ehipassikatāya. Purimena vā opaneyyikatāya, pacchimena paccattaṃ veditabbatāya dhammaṃ thometi. ‘‘Gatamala’’nti iminā saṃkilesābhāvadīpanena dhammassa parisuddhataṃ dasseti, ‘‘anuttara’’nti etena aññassa visiṭṭhassa abhāvadīpanena vipulaparipuṇṇataṃ. Paṭhamena vā pahānasampadaṃ dhammassa dasseti, dutiyena sabhāvasampadaṃ. Bhāvetabbatāya vā dhammassa gatamalabhāvo yojetabbo. Bhāvanāguṇena hi so dosānaṃ samugghātako hotīti. Sacchikātabbabhāvena anuttarabhāvo yojetabbo. Sacchikiriyānibbattito hi taduttarikaraṇīyābhāvato anaññasādhāraṇatāya anuttaroti. Tathā ‘‘bhāvetvā’’ti etena saha pubbabhāgasīlādīhi sekkhā sīlasamādhipaññākkhandhā dassitā honti, ‘‘sacchikatvā’’ti etena saha asaṅkhatāya dhātuyā asekkhā sīlasamādhipaññākkhandhā dassitā hontīti.

3. Evaṃ saṅkhepeneva sabbadhammaguṇehi saddhammaṃ abhitthavitvā idāni ariyasaṅghaṃ thometuṃ **‘‘sugatassā’’**tiādimāha. Tattha **sugatassā**ti sambandhaniddeso, tassa ‘‘puttāna’’nti etena sambandho. **Orasāna**nti puttavisesanaṃ. **Mārasenamathanāna**nti orasaputtabhāve kāraṇaniddeso. Tena kilesappahānameva bhagavato orasaputtabhāve kāraṇaṃ anujānātīti dasseti. **Aṭṭhanna**nti gaṇanaparicchedaniddeso. Tena satipi tesaṃ sattavisesabhāvena anekasahassasaṅkhābhāve imaṃ gaṇanaparicchedaṃ nātivattantīti dasseti maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvānātivattanato. **Samūha**nti samudāyaniddeso. **Ariyasaṅgha**nti guṇavisiṭṭhasaṅghāṭabhāvaniddeso. Tena asabhipi ariyapuggalānaṃ kāyasāmaggiyaṃ ariyasaṅghabhāvaṃ dasseti diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatabhāvato.

Tattha urasi bhavā jātā saṃvaddhā ca orasā. Yathā hi sattānaṃ orasaputtā attajātatāya pitu santakassa dāyajjassa visesena bhāgino honti, evameva tepi ariyapuggalā sammāsambuddhassa dhammassavanante ariyāya jātiyā jātatāya bhagavato santakassa vimuttisukhassa ariyadhammaratanassa ca ekantabhāginoti orasā viya **orasā**. Atha vā bhagavato dhammadesanānubhāvena ariyabhūmiṃ okkamamānā okkantā ca ariyasāvakā bhagavato urena vāyāmajanitābhijātitāya nippariyāyena ‘‘orasaputtā’’ti vattabbataṃ arahanti. Sāvakehi pavattiyamānāpi hi dhammadesanā ‘‘bhagavato dhammadesanā’’icceva vuccati taṃmūlikattā lakkhaṇādivisesābhāvato ca.

Yadipi ariyasāvakānaṃ ariyamaggādhigamasamaye bhagavato viya tadantarāya karaṇatthaṃ devaputtamāro, māravāhinī vā na ekantena apasādeti, tehi pana apasādetabbatāya kāraṇe vimathite tepi vimathitā eva nāma hontīti āha – **‘‘mārasenamathanāna’’**nti. Imasmiṃ panatthe ‘‘māramārasenamathanāna’’nti vattabbe ‘‘mārasenamathanāna’’nti ekadesasarūpekaseso katoti

daṭṭhabbaṃ. Atha vā khandhābhisaṅkhāramārānaṃ viya devaputtamārassapi guṇamāraṇe sahāyabhāvūpagamanato kilesabalakāyo ''senā''ti vuccati. Yathāha ''kāmā te paṭhamā senā''tiādi (su. ni. 438; mahāni. 28, 68, 149). Sā ca tehi diyaḍḍhasahassabhedā anantabhedā vā kilesavāhinī satidhammavicayavīriyasamathādiguṇapaharaṇehi odhiso vimathitā vihatā viddhastā cāti **mārasenamathanā,** ariyasāvakā. Etena tesaṃ bhagavato anujātaputtataṃ dasseti.

Ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato ariyā niruttinayena. Atha vā sadevakena lokena ''saraṇa''nti araṇīyato upagantabbato upagatānañca tadatthasiddhito ariyā, ariyānaṃ saṅghoti ariyasaṅgho, ariyo ca so saṅgho cāti vā ariyasaṅgho, taṃ **ariyasaṅghaṃ**. Bhagavato aparabhāge buddhadhammaratanānampi samadhigamo saṅgharatanādhīnoti ariyasaṅghassa bahūpakārataṃ dassetuṃ idheva **''sirasā vande''**ti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Ettha ca ''sugatassa orasānaṃ puttāna''nti etena ariyasaṅghassa pabhavasampadaṃ dasseti, ''mārasenamathanāna''nti etena pahānasampadaṃ sakalasaṃkilesappahānadīpanato. ''Aṭṭhannampi samūha''nti etena ñāṇasampadaṃ maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvadīpanato. ''Ariyasaṅgha''nti etena pabhāvasampadaṃ dasseti sabbasaṅghānaṃ aggabhāvadīpanato. Atha vā ''sugatassa orasānaṃ puttāna''nti ariyasaṅghassa visuddhanissayabhāvadīpanaṃ, ''mārasenamathanāna''nti sammāujuñāyasāmīcippaṭipannabhāvadīpanaṃ, ''aṭṭhannampi samūha''nti āhuneyyādibhāvadīpanaṃ, ''ariyasaṅgha''nti anuttarapuññakkhettabhāvadīpanaṃ. Tathā ''sugatassa orasānaṃ puttāna''nti etena ariyasaṅghassa lokuttarasaraṇagamanasabbhāvaṃ dīpeti. Lokuttarasaraṇagamanena hi te bhagavato orasaputtā jātā. ''Mārasenamathanāna''nti etena abhinīhārasampadāsiddhaṃ pubbabhāge sammāpaṭipattiṃ dasseti. Katābhinīhārā hi sammāpaṭipannā māraṃ māraparisaṃ vā abhivijinanti. ''Aṭṭhannampi samūha''nti etena paṭividdhastavipakkhe sekkhāsekkhadhamme dasseti puggalādhiṭṭhānena maggaphaladhammānaṃ pakāsitattā. ''Ariyasaṅgha''nti aggadakkhiṇeyyabhāvaṃ dasseti. Saraṇagamanañca sāvakānaṃ sabbaguṇānaṃ ādi, sapubbabhāgapaṭipadā sekkhā sīlakkhandhādayo majjhe, asekkhā sīlakkhandhādayo pariyosānanti ādimajjhapariyosānakalyāṇā saṅkhepato sabbe ariyasaṅghaguṇā pakāsitā honti.

4. Evaṃ gāthāttayena saṅkhepato sakalaguṇasaṃkittanamukhena ratanattayassa paṇāmaṃ katvā idāni taṃnipaccakāraṃ yathādhippete payojane pariṇāmento **''iti me''**tiādimāha. Tattha ratijananaṭṭhena **ratanaṃ,** buddhadhammasaṅghā. Tesañhi ''itipi so bhagavā''tiādinā yathābhūtaguṇe āvajjentassa amatādhigamahetubhūtaṃ anappakaṃ pītipāmojjaṃ uppajjati. Yathāha –

> ''Yasmiṃ mahānāma, samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosa…pe… na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti…pe… ujugatacitto kho mahānāma, ariyasāvako labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasaṃhitaṃ pāmojjaṃ, pamuditassa pīti jāyatī''tiādi (a. ni. 6.10; 11.11).

Cittīkatādibhāvo vā ratanaṭṭho. Vuttañhetaṃ –

> ''Cittīkataṃ mahagghañca, atulaṃ dullabhadassanaṃ;
> Anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccatī''ti. (dī. ni. aṭṭha. 2.33; saṃ. ni. aṭṭha. 3.5.223; khu. pā. aṭṭha. 6.3; su. ni. aṭṭha. 1.226; mahāni. aṭṭha. 50);

Cittikatabhāvādayo ca anaññasādhāraṇā buddhādīsu eva labbhantīti.

Vandanāva **vandanāmayaṃ** yathā ''dānamayaṃ sīlamaya''nti (dī. ni. 3.305; itivu. 60). Vandanā cettha kāyavācācittehi tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇaninnatā, thomanā vā. Pujjabhavaphalanibbattanato **puññaṃ,** attano santānaṃ punātīti vā. **Suvihatantarāyo**ti suṭṭhu vihatantarāyo. Etena attano pasādasampattiyā ratanattayassa ca khettabhāvasampattiyā taṃ puññaṃ atthappakāsanassa upaghātakaupaddavānaṃ vihanane samatthanti dasseti. **Hutvā**ti pubbakālakiriyā. Tassa ''atthaṃ

pakāsayissāmī''ti etena sambandho. **Tassā**ti yaṃ ratanattayavandanāmayaṃ puññaṃ, tassa. **Ānubhāvenā**ti balena.

5. Evaṃ ratanattayassa nipaccakāre payojanaṃ dassetvā idāni yassā dhammadesanāya atthaṃ saṃvaṇṇetukāmo, tassā tāva guṇābhitthavanavasena upaññāpanatthaṃ **''majjhimapamāṇasuttaṅkitassā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **majjhimapamāṇasuttaṅkitassā**ti nātidīghanātikhuddakapamāṇehi suttantehi lakkhitassa. Yathā hi dīghāgame dīghapamāṇāni suttāni, yathā ca saṃyuttaṅguttarāgamesu dvīsu khuddakapamāṇāni, na evaṃ idha. Idha pana pamāṇato majjhimāni suttāni. Tena vuttaṃ **''majjhimapamāṇasuttaṅkitassā**ti nātidīghanātikhuddakapamāṇehi suttantehi lakkhitassati attho''ti. Etena ''majjhimo''ti ayaṃ imassa atthānugatasamaññāti dasseti. Nanu ca suttāni eva āgamo, kassa pana suttehi aṅkananti? Saccametaṃ paramatthato, suttāni pana upādāya paññatto āgamo. Yatheva hi atthabyañjanasamudāye ''sutta''nti vohāro, evaṃ suttasamudāye ayaṃ ''āgamo''ti vohāro. **Idhā**ti imasmiṃ sāsane. Āgamissanti ettha, etena etasmā vā attatthaparatthādayoti āgamo, ādikalyāṇādiguṇasampattiyā uttamaṭṭhena taṃtaṃabhipatthitasamiddhihetutāya paṇḍitehi varitabbato varo, āgamo ca so varo cāti āgamavaro. Āgamasammatehi vā varoti āgamavaro, majjhimo ca so āgamavaro cāti **majjhimāgamavaro,** tassa.

Buddhānaṃ anubuddhānaṃ **buddhānubuddhā,** buddhānaṃ saccapaṭivedhaṃ anugamma paṭividdhasaccā aggasāvakādayo ariyā. Tehi atthasaṃvaṇṇanāguṇasaṃvaṇṇanānaṃ vasena **saṃvaṇṇitassa**. Atha vā buddhā ca anubuddhā ca buddhānubuddhāti yojetabbaṃ. Sammāsambuddheneva hi vinayasuttābhidhammānaṃ pakiṇṇakadesanādivasena yo paṭhamaṃ attho vibhatto, so eva pacchā tassa tassa saṃvaṇṇanāvasena saṅgītikārehi saṅgahaṃ āropitoti. **Paravādamathanassā**ti aññatitthiyānaṃ vādanimmathanassa, tesaṃ diṭṭhigatabhañjanassāti attho. Ayañhi āgamo mūlapariyāyasuttasabbāsavasuttādīsu diṭṭhigatikānaṃ diṭṭhigatadosavibhāvanato **saccakasuttaṃ** (ma. ni. 1.353) **upālisuttā**dīsu (ma. ni. 2.56) saccakādīnaṃ micchāvādanimmathanadīpanato visesato ''paravādamathano''ti thomitoti. Saṃvaṇṇanāsu cāyaṃ ācariyassa pakati, yā taṃtaṃsaṃvaṇṇanāsu ādito tassa tassa saṃvaṇṇetabbassa dhammassa visesaguṇakittanena thomanā. Tathā hi **sumaṅgalavilāsinīsāratthapakāsinīmanorathapūraṇīsu aṭṭhasālinīādīsu** ca yathākkamaṃ ''saddhāvahaguṇassa, ñāṇappabhedajananassa, dhammakathikapuṅgavānaṃ vicittapaṭibhānajananassa, tassa gambhīrañāṇehi ogāḷhassa abhiṇhaso nānānayavicittassa abhidhammassā''tiādinā thomanā katā.

6. Attho kathīyati etāyāti atthakathā, sā eva **aṭṭhakathā** ttha-kārassa ṭṭha-kāraṃ katvā yathā ''dukkhassa pīḷanaṭṭho''ti (paṭi. ma. 1.17; 2.8) **ādito**tiādimhi paṭhamasaṅgītiyaṃ. Chaḷabhiññatāya paramena cittissariyabhāvena samannāgatattā jhānādīsu pañcavidhavasitāsabbhāvato ca **vasino,** therā mahākassapādayo. Tesaṃ **satehi pañcahi. Yā**ti yā aṭṭhakathā. **Saṅgītā**ti atthaṃ pakāsetuṃ yuttaṭṭhāne ''ayaṃ etassa attho, ayaṃ etassa attho''ti saṅgahetvā vuttā. **Anusaṅgītā ca** yasattherādīhi pacchāpi dutiyatatiyasaṅgītīsu. Iminā attano saṃvaṇṇanāya āgamanasuddhiṃ dasseti.

7. Sīhassa lānato gahaṇato **sīhaḷo,** sīhakumāro. Taṃvaṃsajātatāya tambapaṇṇidīpe khattiyānaṃ, tesaṃ nivāsatāya tambapaṇṇidīpassa ca sīhaḷabhāvo veditabbo. **Ābhatā**ti jambudīpato ānītā. **Athā**ti pacchā. Aparabhāge hi nikāyantaraladdhīhi asaṅkaratthaṃ sīhaḷabhāsāya aṭṭhakathā ṭhapitāti. Tena mūlaṭṭhakathā sabbasādhāraṇā na hotīti idaṃ atthappakāsanaṃ ekantena karaṇīyanti dasseti. Tenevāha **''dīpavāsīnamatthāyā''**ti. Tattha **dīpavāsīna**nti jambudīpavāsīnaṃ, sīhaḷadīpavāsīnaṃ vā atthāya sīhaḷabhāsāya ṭhapitāti yojanā.

8. **Apanetvānā**ti kañcukasadisaṃ sīhaḷabhāsaṃ apanetvā. **Tato**ti aṭṭhakathāto. **Aha**nti attānaṃ niddisati, **manoramaṃ bhāsa**nti māgadhabhāsaṃ. Sā hi sabhāvaniruttibhūtā paṇḍitānaṃ manaṃ ramayatīti. Tenevāha **''tantinayānucchavika''**nti, pāḷigatiyā anulomikaṃ pāḷibhāsāyānuvidhāyininti attho. **Vigatadosa**nti asabhāvaniruttibhāsantararahitaṃ.

9. **Samayaṃ avilomento**ti siddhantaṃ avirodhento. Etena atthadosābhāvamāha. Aviruddhattā eva hi theravādāpi idha pakāsīyissanti. **Theravaṃsadīpāna**nti thirehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā therā, mahākassapādayo. Tehi āgatā ācariyaparamparā theravaṃso, tappariyāpannā hutvā āgamādhigamasampannattā paññāpajjotena tassa samujjalanato **theravaṃsadīpā,** mahāvihāravāsino, tesaṃ. Vividhehi ākārehi nicchīyatīti vinicchayo, gaṇṭhiṭṭhānesu khīlamaddanākārena pavattā vimaticchedanī kathā. Suṭṭhu nipuṇo saṇho vinicchayo etesanti **sunipuṇavinicchayā.** Atha vā vinicchinotīti vinicchayo, yathāvuttatthavisayaṃ ñāṇaṃ. Suṭṭhu nipuṇo cheko vinicchayo etesanti yojetabbaṃ. Etena mahākassapāditheraparamparābhato, tato eva ca aviparīto saṇho sukhumo mahāvihāravāsīnaṃ vinicchayoti tassa pamāṇabhūtataṃ dasseti.

10. **Sujanassa cā**ti **ca-**saddo sampiṇḍanattho. Tena ''na kevalaṃ jambudīpavāsīnameva atthāya, atha kho sādhujanatosanatthañcā''ti dasseti. Tena ca ''tambapaṇṇidīpavāsīnampi atthāyā''ti ayamattho siddho hoti uggahaṇādisukaratāya tesampi bahukārattā. **Ciraṭṭhitattha**nti ciraṭṭhitiatthaṃ, cirakālaṭṭhitiyāti attho. Idañhi atthappakāsanaṃ aviparītapadabyañjanasunikkhepassa atthasunayassa ca upāyabhāvato saddhammassa ciraṭṭhitiyā saṃvattati. Vuttañhetaṃ bhagavatā ''dveme, bhikkhave, dhammā saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantaradhānāya saṃvattanti. Katame dve? Sunnikkhittañca padabyañjanaṃ attho ca sunīto''ti (a. ni. 2.20).

11. Yaṃ atthavaṇṇanaṃ kattukāmo, tassā mahattaṃ pariharituṃ **''sīlakathā''**tiādi vuttaṃ. Tenevāha ''na taṃ idha vicārayissāmī''ti. Atha vā yaṃ aṭṭhakathaṃ kattukāmo, tadekadesabhāvena visuddhimaggo gahetabboti kathikānaṃ upadesaṃ karonto tattha vicāritadhamme uddesavasena dasseti **''sīlakathā''**tiādinā. Tattha **sīlakathā**ti cārittavārittādivasena sīlassa vitthārakathā. **Dhutadhammā**ti piṇḍapātikaṅgādayo terasa kilesadhunanakadhammā. **Kammaṭṭhānāni sabbānī**ti pāḷiyaṃ āgatāni aṭṭhatiṃsa, aṭṭhakathāyaṃ dveti niravasesāni yogakammassa bhāvanāya pavattiṭṭhānāni. **Cariyāvidhānasahito**ti rāgacaritādīnaṃ sabhāvādividhānena sahito. **Jhānāni** cattāri rūpāvacarajjhānāni, **samāpattiyo** catasso arūpasamāpattiyo. Aṭṭhapi vā paṭiladdhamattāni **jhānāni,** samāpajjanavasībhāvappattiyā **samāpattiyo. Jhānāni** vā rūpārūpāvacarajjhānāni, **samāpattiyo** phalasamāpattinirodhasamāpattiyo.

12. Lokiyalokuttarabhedā cha abhiññāyo **sabbā abhiññāyo**. **Ñāṇavibhaṅgā**dīsu (vibha. 751) āgatanayena ekavidhādinā paññāya saṃkaletvā sampiṇḍetvā nicchayo **paññāsaṅkalananicchayo**.

13. Paccayadhammānaṃ hetādīnaṃ paccayuppannadhammānaṃ hetupaccayādibhāvo paccayākāro, tassa desanā **paccayākāradesanā,** paṭiccasamuppādakathāti attho. Sā pana nikāyantaraladdhisaṅkararahitatāya suṭṭhu parisuddhā, ghanavinibbhogassa sudukkaratāya nipuṇā saṇhasukhumā, ekattanayādisahitā ca tattha vicāritāti āha **''suparisuddhanipuṇanayā''**ti. Paṭisambhidādīsu āgatanayaṃ avissajjetvāva vicāritattā **avimuttatantimaggā**.

14. **Iti pana sabba**nti **iti-**saddo parisamāpane, **pana-**saddo vacanālaṅkāre, etaṃ sabbanti attho. **Idhā**ti imissā aṭṭhakathāya. **Na taṃ vicārayissāmi** punaruttibhāvatoti adhippāyo.

15. Idāni tasseva avicāraṇassa ekantakāraṇaṃ niddhārento **''majjhe visuddhimaggo''**tiādimāha. Tattha ''majjhe ṭhatvā''ti etena majjhaṭṭhabhāvadīpanena visesato catunnaṃ āgamānaṃ sādhāraṇaṭṭhakathā visuddhimaggo, na **sumaṅgalavilāsinī**ādayo viya asādhāraṇaṭṭhakathāti dasseti. ''Visesato''ti ca idaṃ vinayābhidhammānampi visuddhimaggo yathārahaṃ atthavaṇṇanā hoti evāti katvā vuttaṃ.

16. **Iccevā**ti iti eva. **Tampī**ti visuddhimaggampi. **Etāyā**ti papañcasūdaniyā. Ettha ca ''sīhaḷadīpaṃ ābhatā''tiādinā aṭṭhakathākaraṇassa nimittaṃ dasseti, ''dīpavāsīnamatthāya, sujanassa ca tuṭṭhatthaṃ, ciraṭṭhitatthañca dhammassā''ti etena payojanaṃ, ''majjhimāgamavarassa atthaṃ pakāsayissāmī''ti etena piṇḍatthaṃ, ''apanetvāna tatohaṃ sīhaḷabhāsa''ntiādinā, ''sīlakathā''tiādinā ca karaṇappakāraṃ.

Sīlakathādīnaṃ avicāraṇampi hi idha karaṇappakāro evāti.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Nidānakathāvaṇṇanā

1. Vibhāgavantānaṃ sabhāvavibhāvanaṃ vibhāgadassanamukheneva hotīti paṭhamaṃ tāva paṇṇāsavaggasuttādivasena majjhimāgamassa vibhāgaṃ dassetuṃ **''tattha majjhimasaṅgīti nāmā''**tiādimāha. Tattha **tatthā**ti yaṃ vuttaṃ ''majjhimāgamavarassa atthaṃ pakāsayissāmī''ti, tasmiṃ vacane. Yā majjhimāgamapariyāyena majjhimasaṅgīti vuttā, sā paṇṇāsādito edisāti dasseti ''majjhimasaṅgīti nāmā''tiādinā. **Tatthā**ti vā ''etāya aṭṭhakathāya vijānātha majjhimasaṅgītiyā attha''nti ettha yassā majjhimasaṅgītiyā atthaṃ vijānāthāti vuttaṃ, sā majjhimasaṅgīti nāma paṇṇāsādito edisāti dasseti. Pañca dasakā paṇṇāsā, mūle ādimhi paṇṇāsā, mūlabhūtā vā paṇṇāsā **mūlapaṇṇāsā**. Majjhe bhavā majjhimā, majjhimā ca sā paṇṇāsā cāti **majjhimapaṇṇāsā**. Upari uddhaṃ paṇṇāsā **uparipaṇṇāsā**. **Paṇṇāsattayasaṅgahā**ti paṇṇāsattayapariganaṇā.

Ayaṃ saṅgaho nāma jātisañjātikiriyāgaṇanavasena catubbidho. Tattha ''yā cāvuso visākha, sammāvācā, yo ca sammākammanto, yo ca sammāājīvo, ime dhammā sīlakkhandhe saṅgahitā''ti (ma. ni. 1.462) ayaṃ jātisaṅgaho. ''Yo cāvuso visākha, sammāvāyāmo. Yā ca sammāsati, yo ca sammāsamādhi, ime dhammā samādhikkhandhe saṅgahitā''ti ayaṃ sañjātisaṅgaho. ''Yā cāvuso visākha, sammādiṭṭhi, yo ca sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā''ti ayaṃ kiriyāsaṅgaho. ''Hañci cakkhāyatanaṃ rūpakkhandhagaṇanaṃ gacchati, tena vata re vattabbe cakkhāyatanaṃ rūpakkhandhena saṅgahita''nti (kathā. 471) ayaṃ gaṇanasaṅgaho. Ayameva ca idhādhippeto. Tena vuttaṃ ''paṇṇāsattayasaṅgahāti paṇṇāsattayapariganaṇā''ti.

Vaggatoti samūhato, so panettha dasakavasena veditabbo. Yebhuyyena hi sāsane dasake vaggavohāro. Tenevāha **''ekekāya paṇṇāsāya pañca pañca vagge katvā''**ti. **Pannarasavaggasamāyogā**ti pannarasavaggasaṃyogāti attho. Keci pana samāyogasaddaṃ samudāyatthaṃ vadanti. **Padato**ti ettha aṭṭhakkharo gāthāpādo ''pada''nti adhippeto, tasmā ''akkharato cha akkharasatasahassāni caturāsītuttarasatādhikāni catucattālīsa sahassāni ca akkharānī''ti pāṭhena bhavitabbanti vadanti. Yasmā pana navakkharo yāva dvādasakkharo ca gāthāpādo saṃvijjati, tasmā tādisānampi gāthānaṃ vasena aḍḍhateyyagāthāsataṃ bhāṇavāro hotīti katvā **''akkharato satta akkharasatasahassāni cattālīsañca sahassāni tepaññāsañca akkharānī''**ti vuttaṃ. Evañhi padabhāṇavāragaṇanāhi akkharagaṇanā saṃsandati, netarathā. **Bhāṇavāro**ti ca dvattiṃsakkharānaṃ gāthānaṃ vasena aḍḍhateyyagāthāsataṃ, ayañca akkharagaṇanā bhāṇavāragaṇanā ca padagaṇanānusārena laddhāti veditabbā. Imameva hi atthaṃ ñāpetuṃ suttagaṇanānantaraṃ bhāṇavāre agaṇetvā padāni gaṇitāni. Tatridaṃ vuccati –

''Bhāṇavārā yathāpi hi, majjhimassa pakāsitā;
Upaḍḍhabhāṇavāro ca, tevīsatipadādhiko.

Satta satasahassāni, akkharānaṃ vibhāvaye;
Cattālīsa sahassāni, tepaññāsañca akkhara''nti.

Anusandhitoti desanānusandhito. Ekasmiṃ eva hi sutte purimapacchimānaṃ desanābhāgānaṃ sambandho anusandhānato anusandhi. Ettha ca attajjhāsayānusandhi parajjhāsayānusandhīti duvidho ajjhāsayānusandhi. So pana katthaci desanāya vippakatāya dhammaṃ suṇantānaṃ pucchāvasena, katthaci desentassa satthu sāvakassa dhammapaṭiggāhakānañca ajjhāsayavasena, katthaci desetabbassa dhammassa vasena hotīti samāsato tippakāro. Tena vuttaṃ **''pucchānusandhiajjhāsayānusandhiyathānusandhivasena saṅkhepato tividho anusandhī''**ti. Saṅkhepeneva ca catubbidho anusandhi veditabbo. Tattha ''evaṃ vutte aññataro bhikkhu bhagavantaṃ

etadavoca ‘kiṃ nu kho, bhante, orimaṃ tīraṃ, kiṃ pārimaṃ tīraṃ, ko majjhe saṃsīdo, ko thale ussādo, ko manussaggāho, ko amanussaggāho, ko āvattaggāho, ko antopūtibhāvo’ti’’ (saṃ. ni. 4.241)? Evaṃ pucchantānaṃ vissajjentena bhagavatā pavattitadesanāvasena **pucchānusandhī** veditabbo. ‘‘Atha kho aññatarassa bhikkhuno evaṃ cetaso parivitakko udapādi ‘iti kira bho rūpaṃ anattā… vedanā… saññā… saṅkhārā… viññāṇaṃ anattā, anattakatāni kammāni kamattānaṃ phusissantī’ti. Atha kho bhagavā tassa bhikkhuno cetasā cetoparivitakkamaññāya bhikkhū āmantesi ṭhānaṃ kho panetaṃ, bhikkhave, vijjati, yaṃ idhekacco moghapuriso avidvā avijjāgato taṇhādhipateyyena cetasā satthusāsanaṃ atidhāvitabbaṃ maññeyya ‘iti kira bho rūpaṃ anattā…pe… phusissantī’ti. Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’ti (ma. ni. 3.90) evaṃ paresaṃ ajjhāsayaṃ viditvā bhagavatā pavattitadesanāvasena **parajjhāsayānusandhi** veditabbo.

‘‘Tassa mayhaṃ brāhmaṇa etadahosi ‘yaṃnūnāhaṃ yā tā rattiyo abhiññātā abhilakkhitā cātuddasī pañcadasī aṭṭhamī ca pakkhassa, tathārūpāsu rattīsu yāni tāni ārāmacetiyāni vanacetiyāni rukkhacetiyāni bhiṃsanakāni salomahaṃsāni, tathārūpesu senāsanesu vihareyyaṃ appeva nāmāhaṃ bhayabheravaṃ passeyya’nti’’ (ma. ni. 1.49) evaṃ bhagavatā, ‘‘tatrāvuso lobho ca pāpako doso ca pāpako lobhassa ca pahānāya dosassa ca pahānāya atthi majjhimā paṭipadā, cakkhukaraṇī ñāṇakaraṇī upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattatī’’ti (ma. ni. 1.33) evaṃ dhammasenāpatinā ca attano ajjhāsayeneva pavattitadesanāvasena **attajjhāsayānusandhi** veditabbo. Yena pana dhammena ādimhi desanā uṭṭhitā, tassa anurūpadhammavasena vā paṭipakkhadhammavasena vā yesu suttesu upari desanā āgacchati, tesaṃ vasena **yathānusandhi** veditabbo. Seyyathidaṃ **ākaṅkheyyasutte** (ma. ni. 1.65) heṭṭhā sīlena desanā uṭṭhitā, upari abhiññā āgatā. **Vatthusutte** (ma. ni. 1.70) heṭṭhā kilesena desanā uṭṭhitā, upari brahmavihārā āgatā. **Kosambakasutte** (ma. ni. 1.491) heṭṭhā bhaṇḍanena desanā uṭṭhitā, upari sāraṇīyadhammā āgatā. **Kakacūpame** (ma. ni. 1.222) heṭṭhā akkhantiyā vasena desanā uṭṭhitā, upari kakacūpamā āgatāti.

Vitthārato panetthāti evaṃ saṅkhepato tividho catubbidho ca anusandhi ettha etasmiṃ majjhimanikāye tasmiṃ tasmiṃ sutte yathārahaṃ vitthārato vibhajitvā viññāyamānā navasatādhikāni tīṇi anusandhisahassāni honti. Yathā cetaṃ paṇṇāsādivibhāgavacanaṃ majjhimasaṅgītiyā sarūpadassanatthaṃ hoti, evaṃ pakkhepadosapariharaṇatthañca hoti. Evañhi paṇṇāsādīsu vavatthitesu tabbinimuttaṃ kiñci suttaṃ yāva ekaṃ padampi ānetvā imaṃ majjhimasaṅgītiyāti kassaci vattuṃ okāso na siyāti.

Evaṃ paṇṇāsavaggasuttabhāṇavārānusandhibyañjanato majjhimasaṅgītiṃ vavatthapetvā idāni naṃ ādito paṭṭhāya saṃvaṇṇetukāmo attano saṃvaṇṇanāya tassā paṭhamamahāsaṅgītiyaṃ nikkhittānukkameneva pavattabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘tattha paṇṇāsāsu mūlapaṇṇāsā ādī’’**tiādimāha. Tattha yathāpaccayaṃ tattha tattha desitattā paññattattā ca vippakiṇṇānaṃ dhammavinayānaṃ saṅgahetvā gāyanaṃ kathanaṃ saṅgīti, mahāvisayattā pūjanīyattā ca mahatī saṅgītīti mahāsaṅgīti, paṭhamā mahāsaṅgīti paṭhamamahāsaṅgīti, tassā pavattitakālo paṭhamamahāsaṅgītikālo, tasmiṃ **paṭhamamahāsaṅgītikāle**. Nidadāti desanaṃ desakālādivasena aviditaṃ viditaṃ katvā nidassetīti **nidānaṃ,** yo lokiyehi ‘‘upogghāto’’ti vuccati, svāyamettha ‘‘evaṃ me suta’’ntiādiko gantho veditabbo, na pana ‘‘sanidānāhaṃ, bhikkhave, dhammaṃ desemī’’tiādīsu (a. ni. 3.126) viya ajjhāsayādidesanuppattihetu. Tenevāha **‘‘evaṃ me sutantiādikaṃ āyasmatā ānandena paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttaṃ nidānamādī’’**ti. Kāmañcettha yassaṃ paṭhamamahāsaṅgītiyaṃ nikkhittānukkamena saṃvaṇṇanaṃ kattukāmo, sā vitthārato vattabbā. **Sumaṅgalavilāsiniyaṃ** (dī. ni. ṭī. 1.nidānakathāvaṇṇanā) pana attanā vitthāritattā tattheva gahetabbāti imissā saṃvaṇṇanāya mahantataṃ pariharanto **‘‘sā panesā’’**tiādimāha.

Nidānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Mūlapariyāyavaggo

1. Mūlapariyāyasuttavaṇṇanā

Abbhantaranidānavaṇṇanā

1. Evaṃ bāhiranidāne vattabbaṃ atidisitvā idāni abhantaranidānaṃ ādito paṭṭhāya saṃvaṇṇetuṃ **''yaṃ paneta''**ntiādi vuttaṃ. Tattha yasmā saṃvaṇṇanaṃ karontena saṃvaṇṇetabbe dhamme padavibhāgaṃ padatthañca dassetvā tato paraṃ piṇḍattādidassanavasena saṃvaṇṇanā kātabbā, tasmā padāni tāva dassento **''evanti nipātapada''**ntiādimāha. Tattha **padavibhāgo**ti padānaṃ viseso, na padaviggaho. Atha vā padāni ca padavibhāgo ca padavibhāgo, padaviggaho ca padavibhāgo ca **padavibhāgo**ti vā ekasesavasena padapadaviggahā padavibhāgasaddena vuttāti veditabbaṃ. Tattha padaviggaho ''subhagañca taṃ vanañcāti **subhagavanaṃ,** sālānaṃ rājā, sālo ca so rājā ca itipi sālarājā''tiādivasena samāsapadesu daṭṭhabbo.

Atthatoti padatthato. Taṃ pana padatthaṃ atthuddhārakkamena paṭhamaṃ evaṃsaddassa dassento **''evaṃ-saddo tāvā''**tiādimāha. **Avadhāraṇādī**ti ettha **ādi-**saddena idamatthapucchāparimāṇādiatthānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi ''evaṃgatāni puthusippāyatanāni (dī. ni. 1.163), evavidho evamākāro''ti ca ādīsu idaṃ-saddassa atthe evaṃ-saddo. Gata-saddo hi pakārapariyāyo, tathā vidhākāra-saddā ca. Tathā hi vidhayuttagata-sadde lokiyā pakāratthe vadanti. ''Evaṃ su te sunhātā suvilittā kappitakesamassū āmukkamaṇikuṇḍalābharaṇā odātavatthavasanā pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricārenti, seyyathāpi tvaṃ etarahi sācariyakoti. No hidaṃ, bho gotamā''tiādīsu (dī. ni. 1.286) pucchāyaṃ. ''Evaṃlahuparivattaṃ (a. ni. 1.48) evamāyupariyanto''ti (pārā. 12) ca ādīsu parimāṇe.

Nanu ca ''evaṃ su te sunhātā suvilittā, evamāyupariyanto''ti ettha evaṃ-saddena pucchanākāraparimāṇākārānaṃ vuttattā ākārattho eva evaṃ-saddoti? Na, visesasabbhāvato. Ākāramattavācako hi evaṃ-saddo ākāratthoti adhippeto yathā ''evaṃ byā kho''tiādīsu (ma. ni. 1.234, 396), na pana ākāravisesavācako. Evañca katvā ''evaṃ jātena maccenā''tiādīni upamādiudāharaṇāni upapannāni honti. Tathā hi ''yathāpi…pe… bahu''nti (dha. pa. 53) ettha puppharāsiṭṭhāniyato manussūpapatti-sappurisūpanissaya-saddhammassavana-yonisomanasikāra- bhogasampatti-ādidānādi-puññakiriyahetusamudāyato sobhā-sugandhatādiguṇayogato mālāguṇasadisiyo pahūtā puññakiriyā maritabbasabhāvatāya maccena sattena kattabbāti jotitattā puppharāsimālāguṇāva upamā, tesaṃ upamākāro yathā-saddena aniyamato vuttoti ''evaṃ-saddo upamākāranigamanattho''ti vattuṃ yuttaṃ. So pana upamākāro niyamiyamāno atthato upamāva hotīti āha **''upamāyaṃ āgato''**ti. Tathā ''evaṃ iminā ākārena abhikkamitabba''ntiādinā upadisiyamānāya samaṇasāruppāya ākappasampattiyā yo tattha upadisanākāro, so atthato upadeso evāti vuttaṃ **''evaṃ te…pe… upadese''**ti. Tathā **''evametaṃ bhagavā, evametaṃ sugatā''**ti ettha ca bhagavatā yathāvuttamatthaṃ aviparītato jānantehi kataṃ tattha saṃvijjamānaguṇānaṃ pakārehi haṃsanaṃ udaggatākaraṇaṃ sampahaṃsanaṃ. Yo tattha sampahaṃsanākāroti yojetabbaṃ.

Evamevaṃ panāyanti ettha garahaṇākāroti yojetabbaṃ, so ca garahaṇākāro ''vasalī''tiādikhuṃsanasaddasannidhānato idha evaṃ-saddena pakāsitoti viññāyati. Yathā cettha, evaṃ upamākārādayopi upamādivasena vuttānaṃ puppharāsiādisaddānaṃ sannidhānato daṭṭhabbaṃ. **Evaṃ, bhante**ti pana dhammassa sādhukaṃ savanamanasikāre sanniyojitehi bhikkhūhi attano tattha ṭhitabhāvassa paṭijānanavasena vuttattā ettha evaṃ-saddo vacanasampaṭicchanattho vutto. Tena **evaṃ, bhante** sādhu, bhante, suṭṭhu, bhanteti vuttaṃ hoti. **Evañca vadehī**ti ''yathāhaṃ vadāmi, evaṃ samaṇaṃ ānandaṃ vadehī''ti yo evaṃ vadanākāro idāni vattabbo. So evaṃsaddena nidassīyatīti **''nidassane''**ti vuttoti. **Evaṃ no**ti etthāpi tesaṃ yathāvuttadhammānaṃ ahitadukkhāvahabhāve sanniṭṭhānajananatthaṃ anumatigahaṇavasena ''saṃvattanti vā no vā, kathaṃ vo ettha hotī''ti pucchāya katāya ''evaṃ no ettha hotī''ti vuttattā tadākārasanniṭṭhānaṃ evaṃ-saddena vibhāvitanti viññāyati. So pana tesaṃ dhammānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanākāro niyamiyamāno avadhāraṇattho hotīti āha **''evaṃ no ettha hotītiādīsu avadhāraṇe''**ti.

Nānānayanipuṇanti ekattanānattaabyāpāraevaṃdhammatāsaṅkhātā, nandiyāvattatipukkhalasīhavikkīḷitaaṅkusadisālocanasaṅkhātā vā ādhārādibhedavasena nānāvidhā nayā nānānayā, nayā vā pāḷigatiyo, tā ca paññattianupaññattiādivasena saṃkilesabhāgiyādilokiyāditadubhayavomissakādivasena kusalādivasena khandhādivasena saṅgahādivasena samayavimuttādivasena ṭhapanādivasena kusalamūlādivasena tikappaṭṭhānādivasena ca nānappakārāti nānānayā. Tehi nipuṇaṃ saṇhaṃ sukhumanti **nānānayanipuṇaṃ**. Āsayova **ajjhāsayo,** te ca sassatādibhedena, tattha ca apparajakkhatādibhedena aneke, attajjhāsayādayo eva vā samuṭṭhānaṃ uppattihetu etassāti **anekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ**. **Atthabyañjanasampanna**nti atthabyañjanaparipuṇṇaṃ upanetabbābhāvato, saṅkāsanapakāsana-vivaraṇa-vibhajana-uttānīkaraṇa-paññattivasena chahi atthapadehi, akkhara-padabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatanti vā attho daṭṭhabbo.

Vividhapāṭihāriyanti ettha pāṭihāriyapadassa vacanatthaṃ (udā. aṭṭha. 1; itivu. aṭṭha. nidānavaṇṇanā; saṃ. ni. ṭī. 1.1.1 devatāsaṃyutta) ‘‘paṭipakkhaharaṇato, rāgādikilesāpanayanato ca **pāṭihāriya’’**nti vadanti, bhagavato pana paṭipakkhā rāgādayo na santi, ye haritabbā. Puthujjanānampi vigatūpakkilese aṭṭhaguṇasamannāgate citte hatapaṭipakkhe iddhividhaṃ pavattati, tasmā tattha pavattavohārena ca na sakkā idha **‘‘pāṭihāriya’’**nti vattuṃ. Sace pana mahākāruṇikassa bhagavato veneyyagatā ca kilesā paṭipakkhā, tesaṃ haraṇato **‘‘pāṭihāriya’’**nti vuttaṃ, evaṃ sati yuttametaṃ. Atha vā bhagavato ca sāsanassa ca paṭipakkhā titthiyā, tesaṃ haraṇato **pāṭihāriyaṃ**. Te hi diṭṭhiharaṇavasena diṭṭhipakāsane asamatthabhāvena ca iddhiādesanānusāsanīhi haritā apanītā hontīti. ‘‘Paṭī’’ti vā ayaṃ saddo ‘‘pacchā’’ti etassa atthaṃ bodheti ‘‘tasmiṃ paṭipaviṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo’’tiādīsu (su. ni. 985; cūḷani. 4) viya, tasmā samāhite citte vigatūpakkilese ca katakiccena pacchā haritabbaṃ pavattetabbanti pāṭihāriyaṃ, attano vā upakkilesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchā haraṇaṃ pāṭihāriyaṃ, iddhiādesanānusāsaniyo ca vigatūpakkilesena katakiccena ca sattahitatthaṃ puna pavattetabbā, haritesu ca attano upakkilesesu parasattānaṃ upakilesaharaṇāni hontīti pāṭihāriyāni bhavanti. Pāṭihāriyameva **pāṭihāriyaṃ,** pāṭihāriye vā iddhiādesanānusāsanisamudāye bhavaṃ ekamekaṃ **pāṭihāriya**nti vuccati. Pāṭihāriyaṃ vā catutthajjhānaṃ maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātaṃ, tasmiṃ vā nimittabhūte, tato vā āgatanti **pāṭihāriyaṃ**. Tassa pana iddhiādibhedena visayabhedena ca bahuvidhassa bhagavato desanāyaṃ labbhamānattā āha **‘‘vividhapāṭihāriya’’**nti.

Na aññathāti bhagavato sammukhā sutākārato na aññathāti attho, na pana bhagavato desitākārato. Acinteyyānubhāvā hi bhagavato desanā. Evañca katvā ‘‘sabbappakārena ko samattho viññātu’’nti idaṃ vacanaṃ samatthitaṃ bhavati, dhāraṇabaladassanañca na virujjhati sutākārāvirajjhanassa adhippetattā. Na hettha atthantaratāparihāro dvinnampi atthānaṃ ekavisayattā. Itarathā thero bhagavato desanāya sabbathā paṭiggahaṇe samattho asamattho cāti āpajjeyyāti.

‘‘Yo paro na hoti, so attā’’ti evaṃ vuttāya niyakajjhattasaṅkhātāya sasantatiyā vattanato tividhopi me-saddo kiñcāpi ekasmiṃyeva atthe dissati, karaṇasampadānasāminiddesavasena pana vijjamānaṃ bhedaṃ sandhāyāha **‘‘me-saddo tīsu atthesu dissatī’’**ti.

Kiñcāpi upasaggo kiriyaṃ viseseti, jotakabhāvato pana satipi tasmiṃ sutasaddo eva taṃ tamatthaṃ vadatīti anupasaggassa sutasaddassa atthuddhāre saupasaggassa gahaṇaṃ na virujjhatīti dassento **‘‘saupasaggo ca anupasaggo cā’’**tiādimāha. **Assā**ti sutasaddassa. Kammabhāvasādhanāni idha sutasadde sambhavantīti vuttaṃ **‘‘upadhāritanti vā upadhāraṇanti vā attho’’**ti. **Mayāti atthe satī**ti yadā me-saddassa kattuvasena karaṇaniddeso, tadāti attho. **Mamāti atthe satī**ti yadā sambandhavasena sāminiddeso, tadā.

Suta-saddasannidhāne payuttena evaṃ-saddena savanakiriyājotakena bhavitabbanti vuttaṃ **‘‘evanti sotaviññāṇādiviññāṇakiccanidassana’’**nti. **Ādi**-saddena sampaṭicchanādīnaṃ pañcadvārikaviññāṇānaṃ tadabhinīhaṭānañca manodvārikaviññāṇānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Sabbesampi vākyānaṃ eva-kāratthasahitattā **‘‘suta’’**nti etassa sutamevāti ayamattho labbhatīti āha

‘‘assavanabhāvapaṭikkhepato’’ti. Etena avadhāraṇena nirāsaṅkataṃ dasseti. Yathā ca sutaṃ sutamevāti niyametabbaṃ, taṃ sammā sutaṃ hotīti āha **‘‘anūnānadhikāviparītaggahaṇanidassana’’**nti. Atha vā saddantaratthāpohanavasena saddo atthaṃ vadatīti **suta**nti asutaṃ na hotīti ayametassa atthoti vuttaṃ **‘‘assavanabhāvapaṭikkhepato’’**ti. Iminā diṭṭhādivinivattanaṃ karoti. Idaṃ vuttaṃ hoti ‘‘na idaṃ mayā diṭṭhaṃ, na sayambhuñāṇena sacchikataṃ, atha kho sutaṃ, tañca kho sammadevā’’ti. Tenevāha – **‘‘anūnānadhikāviparītaggahaṇanidassana’’**nti. Avadhāraṇatthe vā **evaṃ**-sadde ayamatthayojanā karīyatīti tadapekkhassa suta-saddassa ayamattho vutto **‘‘assavanabhāvapaṭikkhepato’’**ti. Tenevāha **‘‘anūnānadhikāviparītaggahaṇanidassana’’**nti. Savanasaddo cettha kammattho veditabbo ‘‘suyyatī’’ti.

Evaṃ savanahetusuṇantapuggalasavanavisesavasena padattayassa ekena pakārena atthayojanaṃ dassetvā idāni pakārantarehipi taṃ dassetuṃ **‘‘tathā eva’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **tassā**ti yā sā bhagavato sammukhā dhammassavanākārena pavattā manodvāraviññāṇavīthi, tassā. Sā hi nānappakārena ārammaṇe pavattituṃ samatthā. Tathā ca vuttaṃ **‘‘sotadvārānusārenā’’**ti. **Nānappakārenā**ti vakkhamānānaṃ anekavihitānaṃ byañjanatthaggahaṇānaṃ nānākārena. Etena imissā yojanāya ākārattho evaṃ-saddo gahitoti dīpeti. **Pavattibhāvappakāsana**nti pavattiyā atthibhāvappakāsanaṃ. **Sutanti dhammappakāsana**nti yasmiṃ ārammaṇe vuttappakārā viññāṇavīthi nānappakārena pavattā, tassa dhammattā vuttaṃ, na sutasaddassa dhammatthattā. Vuttassevatthassa pākaṭīkaraṇaṃ **‘‘ayañhetthā’’**tiādi. Tattha **viññāṇavīthiyā**ti karaṇatthe karaṇavacanaṃ. **Mayā**ti kattuatthe.

Evanti niddisitabbappakāsananti nidassanatthaṃ evaṃ-saddaṃ gahetvā vuttaṃ nidassetabbassa niddisitabbattābhāvābhāvato. Tena evaṃ-saddena sakalampi suttaṃ paccāmaṭṭhanti dasseti. Suta-saddassa kiriyāsaddattā savanakiriyāya ca sādhāraṇaviññāṇapabandhapaṭibaddhattā tattha ca puggalavohāroti vuttaṃ **‘‘sutanti puggalakiccappakāsana’’**nti. Na hi puggalavohārarahite dhammapabandhe savanakiriyā labbhatīti.

Yassa cittasantānassātiādipi ākāratthameva evaṃ-saddaṃ gahetvā purimayojanāya aññathā atthayojanaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha **ākārapaññattī**ti upādāpaññatti eva dhammānaṃ pavattiākārūpādānavasena tathā vuttā. **Sutanti visayaniddeso**ti sotabbabhūto dhammo savanakiriyākattupuggalassa savanakiriyāvasena pavattiṭṭhānanti katvā vuttaṃ. Cittasantānavinimuttassa paramatthato kassaci kattu abhāvepi saddavohārena buddhiparikappitabhedavacanicchāya cittasantānato aññaṃ viya taṃsamaṅgiṃ katvā vuttaṃ **‘‘cittasantānena taṃsamaṅgino’’**ti. Savanakiriyāvisayopi sotabbadhammo savanakiriyāvasena pavattacittasantānassa idha paramatthato kattubhāvato, savanavasena cittappavattiyā eva vā savanakiriyābhāvato taṃkiriyākattu ca visayo hotīti vuttaṃ **‘‘taṃsamaṅgino kattuvisaye’’**ti. Sutākārassa ca therassa sammānicchitabhāvato āha **‘‘gahaṇasanniṭṭhāna’’**nti. Etena vā avadhāraṇatthaṃ evaṃ-saddaṃ gahetvā ayamatthayojanā katāti daṭṭhabbaṃ.

Pubbe sutānaṃ nānāvihitānaṃ suttasaṅkhātānaṃ atthabyañjanānaṃ upadhāritarūpassa ākārassa nidassanassa, avadhāraṇassa vā pakāsanasabhāvo evaṃ-saddoti tadākārādiupadhāraṇassa puggalapaññattiyā upādānabhūtadhammapabandhabyāpāratāya vuttaṃ – **‘‘evanti puggalakiccaniddeso’’**ti. Savanakiriyā pana puggalavādinopi viññāṇanirapekkhā natthīti visesato viññāṇabyāpāroti āha **‘‘sutanti viññāṇakiccaniddeso’’**ti. ‘‘Me’’ti saddappavattiyā ekanteneva sattavisayattā viññāṇakiccassa ca tattheva samodahitabbato **‘‘meti ubhayakiccayuttapuggalaniddeso’’**ti vuttaṃ. Avijjamānapaññattivijjamānapaññattisabhāvā yathākkamaṃ evaṃ-sadda – suta-saddānaṃ atthāti te tathārūpa-paññatti-upādānabhūta-dhammapabandhabyāpārabhāvena dassento āha – **‘‘evanti puggalakiccaniddeso, sutanti viññāṇakiccaniddeso’’**ti. Ettha ca karaṇakiriyākattukammavisesappakāsanavasena puggalabyāpāravisayapuggalabyāpāranidassanavasena gahaṇākāragāhakatabbisayavisesaniddesavasena kattukaraṇabyāpārakattuniddesavasena ca dutiyādayo catasso atthayojanā dassitāti daṭṭhabbaṃ.

Sabbassapi saddādhigamanīyassa atthassa paññattimukheneva paṭipajjitabbattā sabbapaññattīnañca vijjamānādivasena chasu paññattibhedesu antogadhattā tesu ‘‘eva’’ntiādīnaṃ paññattīnaṃ sarūpaṃ niddhārento āha – **‘‘evanti ca meti cā’’**tiādi. Tattha ‘‘eva’’nti ca ‘‘me’’ti ca vuccamānassatthassa ākārādino dhammānaṃ asallakkhaṇabhāvato avijjamānapaññattibhāvoti āha – **‘‘saccikaṭṭhaparamatthavasena avijjamānapaññattī’’**ti. Tattha **saccikaṭṭhaparamatthavasenā**ti bhūtatthauttamatthavasena. Idaṃ vuttaṃ hoti – yo māyāmarīciādayo viya abhūtattho, anussavādīhi gahetabbo viya anuttamattho ca na hoti, so rūpasaddādisabhāvo, ruppanānubhavanādisabhāvo vā attho saccikaṭṭho paramattho cāti vuccati, na tathā ‘‘evaṃ me’’ti padānaṃ atthoti. Etamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **‘‘kiñhettha ta’’**ntiādi vuttaṃ. **Suta**nti pana saddāyatanaṃ sandhāyāha **‘‘vijjamānapaññattī’’**ti. Teneva hi **‘‘yañhi taṃ ettha sotena upaladdha’’**nti vuttaṃ, ‘‘sotadvārānusārena upaladdha’’nti pana vutte atthabyañjanādisabbaṃ labbhati.

Taṃ taṃ upādāya vattabbatoti sotapathamāgate dhamme upādāya tesaṃ upadhāritākārādino paccāmasanavasena ‘‘eva’’nti, sasantatipariyāpanne khandhe upādāya ‘‘me’’ti vattabbattāti attho. Diṭṭhādisabhāvarahite saddāyatane pavattamānopi sutavohāro ‘‘dutiyaṃ tatiya’’ntiādiko viya paṭhamādīni diṭṭhamutaviññāte apekkhitvāva pavattoti āha **‘‘diṭṭhādīni upanidhāya vattabbato’’**ti asutaṃ na hotīti hi sutanti pakāsitoyamatthoti. Attanā paṭividdhā suttassa pakāravisesā ‘‘eva’’nti therena paccāmaṭṭhāti āha **‘‘asammohaṃ dīpetī’’**ti. **Nānappakārapaṭivedhasamattho hotī**ti etena vakkhamānassa suttassa nānappakārataṃ duppaṭivijjhatañca dasseti. **Sutassa asammosaṃ dīpetī**ti sutākārassa yāthāvato dassiyamānattā vuttaṃ. **Asammohenā**ti sammohābhāvena, paññāya eva vā savanakālasambhūtāya taduttarakālapaññāsiddhi. Evaṃ **asammosenā**ti etthāpi vattabbaṃ. Byañjanānaṃ paṭivijjhitabbo ākāro nātigambhīro, yathāsutadhāraṇameva tattha karaṇīyanti satiyā byāpāro adhiko, paññā tattha guṇībhūtāti vuttaṃ **‘‘paññāpubbaṅgamāyā’’**tiādi ‘‘paññāya pubbaṅgamā’’ti katvā. Pubbaṅgamatā cettha padhānatā ‘‘manopubbaṅgamā’’tiādīsu (dha. pa. 1, 2) viya. Pubbaṅgamatāya vā cakkhuviññāṇādīsu āvajjanādīnaṃ viya appadhānatte paññā pubbaṅgamā etissāti ayampi attho yujjati. Evaṃ **satipubbaṅgamāyāti** etthāpi vuttanayānusārena yathāsambhavamattho veditabbo. **Atthabyañjanasampannassā**ti atthabyañjanaparipuṇṇassa, saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajanauttānīkaraṇapaññattivasena chahi atthapadehi, akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca samannāgatassāti vā attho daṭṭhabbo.

Yonisomanasikāraṃ dīpeti evaṃ-saddena vuccamānānaṃ ākāranidassanāvadhāraṇatthānaṃ aviparītasaddhammavisayattāti adhippāyo. **Avikkhepaṃ dīpetī**ti ‘‘mūlapariyāyaṃ kattha bhāsita’’ntiādipucchāvasena pakaraṇappattassa vakkhamānassa suttassa savanaṃ samādhānamantarena na sambhavatīti katvā vuttaṃ. **Vikkhittacittassā**tiādi tassevatthassa samatthanavasena vuttaṃ. **Sabbasampattiyā**ti atthabyañjanadesakapayojanādisampattiyā. Aviparītasaddhammavisayehi viya ākāranidassanāvadhāraṇatthehi yonisomanasikārassa, saddhammassavanena viya ca avikkhepassa yathā yonisomanasikārena phalabhūtena attasammāpaṇidhipubbekatapuññatānaṃ siddhi vuttā tadavinābhāvato, evaṃ avikkhepena phalabhūtena kāraṇabhūtānaṃ saddhammassavanasappurisūpanissayānaṃ siddhi dassetabbā siyā assutavato sappurisūpanissayarahitassa ca tadabhāvato. **Na hi vikkhittacittoti**ādinā samatthanavacanena pana avikkhepena kāraṇabhūtena sappurisūpanissayena ca phalabhūtassa saddhammassavanassa siddhi dassitā. Ayaṃ panettha adhippāyo yutto siyā – saddhammassavanasappurisūpanissayā na ekantena avikkhepassa kāraṇaṃ bāhiraṅgattā, avikkhepo pana sappurisūpanissayo viya saddhammassavanassa ekantakāraṇanti. Evampi avikkhepena sappurisūpanissayasiddhijotanā na samatthitāva, no na samatthitā vikkhittacittānaṃ sappurisapayirupāsanābhāvassa atthasiddhattā. Ettha ca purimaṃ phalena kāraṇassa siddhidassanaṃ nadīpūrena viya upari vuṭṭhisabbhāvassa, dutiyaṃ kāraṇena phalassa siddhidassanaṃ daṭṭhabbaṃ ekantavassinā viya meghavuṭṭhānena vuṭṭhippavattiyā.

Bhagavato vacanassa atthabyañjanapabhedaparicchedavasena sakalasāsanasampattiogāhanākāro niravasesaparahitapāripūrikāraṇanti vuttaṃ **‘‘evaṃ bhaddako ākāro’’**ti. Yasmā na hotīti sambandho.

Pacchimacakkadvayasampattinti attasammāpaṇidhipubbekatapuññatāsaṅkhātaṃ guṇadvayaṃ. Aparāparavuttiyā cettha cakkabhāvo, caranti etehi sattā sampattibhavesūti vā. Ye sandhāya vuttaṃ ''cattārimāni, bhikkhave, cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ vattatī''tiādi (a. ni. 4.31). Purimapacchimabhāvo cettha desanākkamavasena daṭṭhabbo. **Pacchimacakkadvayasiddhiyā**ti pacchimacakkadvayassa atthitāya. Sammāpaṇihitatto pubbe ca katapuñño suddhāsayo hoti tadasuddhihetūnaṃ kilesānaṃ dūrībhāvatoti āha – **''āsayasuddhi siddhā hotī''**ti. Tathā hi vuttaṃ ''sammāpaṇihitaṃ cittaṃ, seyyaso naṃ tato kare''ti (dha. pa. 43), ''katapuññosi tvaṃ ānanda, padhānamanuyuñja, khippaṃ hohisi anāsavo''ti (dī. ni. 2.207) ca. Tenevāha **''āsayasuddhiyā adhigamabyattisiddhī''**ti. **Payogasuddhiyā**ti yonisomanasikārapubbaṅgamassa dhammassavanapayogassa visadabhāvena. Tathā cāha **''āgamabyattisiddhī''**ti. Sabbassa vā kāyavacīpayogassa niddosabhāvena. Parisuddhakāyavacīpayogo hi vippaṭisārābhāvato avikkhittacitto pariyattiyaṃ visārado hotīti.

Nānappakārapaṭivedhadīpakenātiādinā atthabyañjanesu therassa evaṃsaddasuta-saddānaṃ asammohāsammosadīpanato catupaṭisambhidāvasena atthayojanaṃ dasseti. Tattha **sotabbabhedapaṭivedhadīpakenā**ti etena ayaṃ suta-saddo evaṃ-saddasannidhānato, vakkhamānāpekkhāya vā sāmaññeneva sotabbadhammavisesaṃ āmasatīti dasseti. Manodiṭṭhikaraṇā pariyattidhammānaṃ anupekkhanasuppaṭivedhā visesato manasikārapaṭibaddhāti te vuttanayena yonisomanasikāradīpakena evaṃsaddena yojetvā, savanadhāraṇavacīparicayā pariyattidhammānaṃ visesena sotāvadhānapaṭibaddhāti te avikkhepadīpakena suta-saddena yojetvā dassento sāsanasampattiyā dhammassavane ussāhaṃ janeti. Tattha **dhammā**ti pariyattidhammā. **Manasānupekkhitā**ti ''idha sīlaṃ kathitaṃ, idha samādhi, idha paññā, ettakā ettha anusandhiyo''tiādinā nayena manasā anu anu pekkhitā. **Diṭṭhiyā suppaṭividdhā**ti nijjhānakkhantibhūtāya, ñātapariññāsaṅkhātāya vā diṭṭhiyā tattha tattha vuttarūpārūpadhamme ''iti rūpaṃ, ettakaṃ rūpa''ntiādinā suṭṭhu vavatthapetvā paṭividdhā.

Sakalena vacanenāti pubbe tīhi padehi visuṃ visuṃ yojitattā vuttaṃ. **Attano adahanto**ti ''mameda''nti attani aṭṭhapento. **Asappurisabhūmi**nti akataññutaṃ ''idhekacco pāpabhikkhu tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ pariyāpuṇitvā attano dahatī''ti (pārā. 195) evaṃ vuttaṃ anariyavohārāvatthaṃ, sā eva anariyavohārāvatthā asaddhammo. Nanu ca ānandattherassa ''mamedaṃ vacana''nti adhimānassa, mahākassapattherādīnañca tadāsaṅkāya abhāvato asappurisabhūmisamatikkamādivacanaṃ niratthakanti? Nayidamevaṃ ''evaṃ me suta''nti vadantena ayampi attho vibhāvitoti dassanato. Keci pana ''devatānaṃ parivitakkāpekkhaṃ tathāvacananti edisī codanā anavakāsāvā''ti vadanti. Tasmiṃ kira khaṇe ekaccānaṃ devatānaṃ evaṃ cetaso parivitakko udapādi ''bhagavā ca parinibbuto, ayañca āyasmā desanākusalo, idāni dhammaṃ deseti sakyakulappasuto tathāgatassa bhātā cūḷapituputto, kiṃ nu kho sayaṃ sacchikataṃ dhammaṃ deseti, udāhu bhagavatoyeva vacanaṃ yathāsuta''nti. Evaṃ tadāsaṅkitappakārato asappurisabhūmisamokkamādito atikkamādi vibhāvitanti. **Appetī**ti nidasseti. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthesu yathārahaṃ satte netīti netti, dhammoyeva netti **dhammanetti**.

Daḷhataraniviṭṭhā vicikicchā **kaṅkhā**. Nātisaṃsappanā matibhedamattā **vimati**. **Assaddhiyaṃ vināseti** bhagavatā desitattā, sammukhāvassa paṭiggahitattā, khalitaduruttādigahaṇadosābhāvato ca. Ettha ca paṭhamādayo tisso atthayojanā ākārādiatthesu aggahitavisesameva evaṃ-saddaṃ gahetvā dassitā, tato parā catasso ākāratthameva evaṃ-saddaṃ gahetvā vibhāvitā, pacchimā pana tisso yathākkamaṃ ākāratthaṃ nidassanatthaṃ avadhāraṇatthañca evaṃ-saddaṃ gahetvā yojitāti daṭṭhabbaṃ.

Eka-saddo aññaseṭṭhāsahāyasaṅkhyādīsu dissati. Tathā hesa ''sassato attā ca loko ca, idameva saccaṃ moghamaññanti ittheke abhivadantī''tiādīsu (ma. ni. 3.27) aññatthe dissati, ''cetaso ekodibhāva''ntiādīsu (dī. ni. 1.228) seṭṭhatthe, ''eko vūpakaṭṭho''tiādīsu (dī. ni. 1.405) asahāye, ''ekova kho, bhikkhave, khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā''tiādīsu saṅkhyāyaṃ. Idhāpi saṅkhyāyanti dassento āha **''ekanti gaṇanaparicchedaniddeso''**ti. **Kālañca samayañcā**ti yuttakālañca

paccayasāmaggiñca **khaṇo**ti okāso. Tathāgatuppādādiko hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayapaṭilābhahetuttā. Khaṇo eva ca samayo. Yo ‘‘khaṇo’’ti ca ‘‘samayo’’ti ca vuccati, so ekovāti hi attho **mahāsamayo**ti mahāsamūho. **Samayopi kho**ti sikkhāpadapūraṇassa hetupi. **Samayappavādake**ti diṭṭhippavādake. Tattha hi nisinnā titthiyā attano attano samayaṃ pavadantīti. **Atthābhisamayā**ti hitapaṭilābhā. Abhisametabboti abhisamayo, abhisamayo attho **abhisamayaṭṭho**ti pīḷanādīni abhisametabbabhāvena ekībhāvaṃ upanetvā vuttāni. Abhisamayassa vā paṭivedhassa visayabhūto attho **abhisamayaṭṭho**ti. Tāneva tathā ekattena vuttāni. Tattha **pīḷanaṃ** dukkhasaccassa taṃsamaṅgino hiṃsanaṃ avipphārikatākaraṇaṃ. **Santāpo** dukkhadukkhatādivasena santāpanaṃ paridahanaṃ.

Tattha sahakārīkāraṇaṃ sannijjhaṃ sameti samavetīti **samayo,** samavāyo. Sameti samāgacchati maggabrahmacariyaṃ ettha tadādhārapuggalehīti **samayo,** khaṇo. Sameti ettha, etena vā saṃgacchati satto, sabhāvadhammo vā sahajātādīhi uppādādīhi vāti **samayo,** kālo. Dhammappavattimattatāya atthato abhūtopi hi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇaṃ karaṇaṃ viya ca kappanāmattasiddhena rūpena voharīyatīti. Samaṃ, saha vā avayavānaṃ ayanaṃ pavatti avaṭṭhānanti **samayo,** samūho yathā ‘‘samudāyo’’ti. Avayavasahāvaṭṭhānameva hi samūhoti. Avasesapaccayānaṃ samāgame eti phalaṃ etasmā uppajjati pavattati cāti **samayo,** hetu yathā ‘‘samudayo’’ti. Sameti saṃyojanabhāvato sambandho eti attano visaye pavattati, daḷhaggahaṇabhāvato vā saṃyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhinivesaṃ etenāti **samayo,** diṭṭhi; diṭṭhisaññojanena hi sattā ativiya bajjhantīti. Samiti saṅgati samodhānanti **samayo,** paṭilābho. Samayanaṃ, sammā vā ayanaṃ apagamoti **samayo,** pahānaṃ. Abhimukhaṃ ñāṇena sammā etabbo abhisametabboti **abhisamayo,** dhammānaṃ aviparīto sabhāvo. Abhimukhabhāvena sammā eti gacchati bujjhatīti **abhisamayo,** dhammānaṃ aviparītasabhāvāvabodho. Evaṃ tasmiṃ tasmiṃ atthe **samaya-**saddassa pavatti veditabbā. Samayasaddassa atthuddhāre abhisamayasaddassa udāharaṇaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Assā**ti samayasaddassa. **Kālo attho** samavāyādīnaṃ atthānaṃ idha asambhavato, desadesakaparisānaṃ viya suttassa nidānabhāvena kālassa apadisitabbato ca.

Kasmā panettha aniyamitavaseneva kālo niddiṭṭho, na utusaṃvaccharādivasena niyametvāti? Āha – **‘‘tattha kiñcāpī’’**tiādi. Utusaṃvaccharādivasena niyamaṃ akatvā samayasaddassa vacanena ayampi guṇo laddho hotīti dassento **‘‘ye vā ime’’**tiādimāha. Sāmaññajotanā hi visese avatiṭṭhatīti. Tattha **diṭṭhadhammasukhavihārasamayo** devasikaṃ jhānaphalasamāpattīhi vītināmanakālo, visesato sattasattāhāni. **Suppakāsā**ti dasasahassilokadhātusaṃkampanaobhāsapātubhāvādīhi pākaṭā. Yathāvuttabhedesu eva samayesu ekadesaṃ pakārantarehi saṅgahetvā dassetuṃ **‘‘yo cāya’’**ntiādimāha. Tathā hi ñāṇakiccasamayo attahitapaṭipattisamayo ca **abhisambodhisamayo,** ariyatuṇhībhāvasamayo **diṭṭhadhammasukhavihārasamayo,** karuṇākiccaparahitapaṭipattidhammikathāsamayo **desanāsamayo** eva.

Karaṇavacanena niddeso katoti sambandho. **Tatthā**ti abhidhammatadaññasuttapadavinayesu. **Tathā**ti bhummakaraṇehi. **Adhikaraṇattho** ādhārattho. Bhāvo nāma kiriyā, tāya kiriyantaralakkhaṇaṃ **bhāvenabhāvalakkhaṇaṃ**. Tattha yathā kālo sabhāvadhammaparicchinno sayaṃ paramatthato avijjamānopi ādhārabhāvena paññāto taṅkhaṇappavattānaṃ tato pubbe parato ca abhāvato ‘‘pubbaṇhe jāto, sāyanhe gacchatī’’ti ca ādīsu, samūho ca avayavavinimutto avijjamānopi kappanāmattasiddho avayavānaṃ ādhārabhāvena paññāpīyati ‘‘rukkhe sākhā, yavarāsiyaṃ sambhūto’’tiādīsu, evaṃ idhāpīti dassento āha **‘‘adhikaraṇañhi…pe… dhammāna’’**nti. Yasmiṃ kāle dhammapuñje vā kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmiṃ eva kāle dhammapuñje ca phassādayopi hontīti ayañhi tattha attho. Yathā ca ‘‘gāvīsu duyhamānāsu gato, duddhāsu āgato’’ti dohanakiriyāya gamanakiriyā lakkhīyati, evaṃ idhāpi ‘‘yasmiṃ samaye, tasmiṃ samaye’’ti ca vutte ‘‘satī’’ti ayamattho viññāyamāno eva hoti padatthassa sattāvirahābhāvatoti samayassa sattākiriyāya cittassa uppādakiriyā phassādīnaṃ bhavanakiriyā ca lakkhīyati. **Yasmiṃ samaye**ti yasmiṃ navame khaṇe, yasmiṃ yonisomanasikārādihetumhi, paccayasamavāye vā sati kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmiṃyeva khaṇe, hetumhi, paccayasamavāye vā phassādayopi hontīti ubhayattha samayasadde bhummaniddeso kato lakkhaṇabhūtabhāvayuttoti dassento āha **‘‘khaṇa…pe… lakkhīyatī’’**ti.

Hetuattho karaṇattho ca sambhavati ‘‘annena vasati, ajjhenena vasati, pharasunā chindati, kudālena khaṇatī’’tiādīsu viya. Vītikkamañhi sutvā bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā otiṇṇavatthukaṃ puggalaṃ paṭipucchitvā vigarahitvā ca taṃ taṃ vatthuṃ otiṇṇakālaṃ anatikkamitvā teneva kālena sikkhāpadāni paññapento bhagavā viharati sikkhāpadapaññattihetuñca apekkhamāno tatiyapārājikādīsu viya.

Accantameva ārambhato paṭṭhāya yāva desanāniṭṭhānaṃ parahitapaṭipattisaṅkhātena **karuṇāvihārena**. **Tadatthajotanattha**nti accantasaṃyogatthajotanatthaṃ. **Upayogavacananiddeso kato** yathā ‘‘māsaṃ ajjhetī’’ti.

Porāṇāti aṭṭhakathācariyā. **Abhilāpamattabhedo**ti vacanamattena viseso. Tena suttavinayesu vibhattibyattayo katoti dasseti.

Seṭṭhanti seṭṭhavācakaṃ vacanaṃ ‘‘seṭṭha’’nti vuttaṃ seṭṭhaguṇasahacaraṇato. Tathā **uttama**nti etthāpi. **Gāravayutto**ti garubhāvayutto garuguṇayogato, garukaraṇārahatāya vā **gāravayutto**. **Vuttoyeva,** na pana idha vattabbo **visuddhimaggassa** imissā **aṭṭhakathāya** ekadesabhāvatoti adhippāyo.

Aparo nayo (saṃ. ni. ṭī. 1.1.1; sārattha. ṭī. 1.vinayānisaṃsakathāvaṇṇanā; visuddhi. mahāṭī. 1.144; itivu. aṭṭha. ganthārambhakathā) – bhāgavāti bhagavā, bhatavāti bhagavā, bhāge vanīti bhagavā, bhage vanīti bhagavā, bhattavāti bhagavā, bhage vamīti bhagavā, bhāge vamīti bhagavā.

Bhagavā bhatavā bhāge, bhage ca vani bhattavā;
Bhage vami tathā bhāge, vamīti bhagavā jino.

Tattha kathaṃ **bhāgavāti bhagavā**? Ye te sīlādayo dhammakkhandhā guṇabhāgā guṇakoṭṭhāsā, te anaññasādhāraṇā niratisayā tathāgatassa atthi upalabbhanti. Tathā hissa sīlaṃ, samādhi, paññā, vimutti, vimuttiñāṇadassanaṃ, hirī, ottappaṃ, saddhā, vīriyaṃ, sati sampajaññaṃ, sīlavisuddhi, diṭṭhivisuddhi, samatho, vipassanā, tīṇi kusalamūlāni, tīṇi sucaritāni, tayo sammāvitakkā, tisso anavajjasaññā, tisso dhātuyo, cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, cattāro ariyamaggā, cattāri ariyaphalāni, catasso paṭisambhidā, catuyonipaṭicchedakañāṇaṃ, cattāro ariyavaṃsā, cattāri vesārajjañāṇāni, pañca padhāniyaṅgāni, pañcaṅgiko sammāsamādhi, pañcañāṇiko sammāsamādhi, pañcindriyāni, pañca balāni, pañca nissāraṇīyā dhātuyo, pañca vimuttāyatanañāṇāni, pañca vimuttiparipācanīyā saññā, cha anussatiṭṭhānāni, cha gāravā, cha nissāraṇīyā dhātuyo, cha satatavihārā, cha anuttariyāni, cha nibbedhabhāgiyā saññā, cha abhiññā, cha asādhāraṇañāṇāni, satta aparihāniyā dhammā, satta ariyadhammā, satta ariyadhanāni, satta bojjhaṅgā, satta sappurisadhammā, satta nijjaravatthūni, satta saññā, satta dakkhiṇeyyapuggaladesanā, satta khīṇāsavabaladesanā, aṭṭha paññāpaṭilābhahetudesanā, aṭṭha sammattāni, aṭṭha lokadhammātikkamā, aṭṭha ārambhavatthūni, aṭṭha akkhaṇadesanā, aṭṭha mahāpurisavitakkā, aṭṭha abhibhāyatanadesanā, aṭṭha vimokkhā, nava yonisomanasikāramūlakā dhammā, nava pārisuddhipadhāniyaṅgāni, nava sattāvāsadesanā, nava āghātapaṭivinayā, nava saññā, nava nānattā, nava anupubbavihārā, dasa nāthakaraṇā dhammā, dasa kasiṇāyatanāni, dasa kusalakammapathā, dasa sammattāni, dasa ariyavāsā, dasa asekkhadhammā, dasa tathāgatabalāni, ekādasa mettānisaṃsā, dvādasa dhammacakkākārā, terasa dhutaguṇā, cuddasa buddhañāṇāni, pañcadasa vimuttiparipācanīyā dhammā, soḷasavidhā ānāpānassati, soḷasa aparantapanīyā dhammā, aṭṭhārasa buddhadhammā, ekūnavīsati paccavekkhaṇañāṇāni, catucattālīsa ñāṇavatthūni, paññāsa udayabbayañāṇāni, paropaṇṇāsa kusaladhammā, sattasattati ñāṇavatthūni, catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhāsamāpattisañcārimahāvajirañāṇaṃ, anantanayasamantapaṭṭhānapavicayapaccavekkhaṇadesanāñāṇāni tathā anantāsu lokadhātūsu anantānaṃ sattānaṃ āsayādivibhāvanañāṇāni cāti evamādayo anantāparimāṇabhedā anaññasādhāraṇā niratisayā guṇabhāgā guṇakoṭṭhāsā saṃvijjanti upalabbhanti, tasmā yathāvuttavibhāgā guṇabhāgā assa atthīti ‘‘bhāgavā’’ti vattabbe ā-kārassa rassattaṃ katvā **‘‘bhagavā’’**ti vutto. Evaṃ tāva bhāgavāti **bhagavā**.

Yasmā sīlādayo sabbe, guṇabhāgā asesato;
Vijjanti sugate tasmā, **bhagavā**ti pavuccatīti.

Kathaṃ **bhatavāti bhagavā**? Ye te sabbalokahitāya ussukkamāpannehi manussattādike aṭṭha dhamme samodhānetvā sammāsambodhiyā katamahābhinīhārehi mahābodhisattehi paripūritabbā dānapāramī, sīla, nekkhamma, paññā, vīriya, khanti, sacca, adhiṭṭhāna, mettā, upekkhāpāramīti dasa pāramiyo dasa upapāramiyo dasa paramatthapāramiyoti samatiṃsa pāramiyo, dānādīni cattāri saṅgahavatthūni, saccādīni cattāri adhiṭṭhānāni, aṅgapariccāgo nayanadhanarajjaputtadārapariccāgoti pañca mahāparicāgā, pubbayogo, pubbacariyā, dhammakkhānaṃ, ñātatthacariyā, lokatthacariyā, buddhicariyāti evamādayo, saṅkhepato vā sabbe puññañāṇasambhārā buddhakaradhammā, te mahābhinīhārato paṭṭhāya kappānaṃ satasahassādhikāni cattāri asaṅkheyyāni yathā hānabhāgiyā saṃkilesabhāgiyā ṭhitibhāgiyā vā na honti, atha kho uttaruttari visesabhāgiyāva honti, evaṃ sakkaccaṃ nirantaraṃ anavasesato bhatā sambhatā assa atthīti ‘‘bhatavā’’ti vattabbe **‘‘bhagavā’’**ti vutto niruttinayena ta-kārassa ga-kāraṃ katvā. Atha vā **bhatavā**ti teyeva yathāvutte buddhakaradhamme vuttanayeneva bhari sambhari, paripūresīti attho. Evampi bhatavāti bhagavā.

Sammāsambodhiyā sabbe, dānapāramiādike;
Sambhāre bhatavā nātho, tenāpi **bhagavā** matoti.

Kathaṃ **bhāge vanīti bhagavā**? Ye te catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhā devasikaṃ vaḷañjanakasamāpattibhāgā, te anavasesato lokahitatthaṃ attano ca diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ niccakappaṃ vani bhaji sevi bahulamakāsīti bhāge vanīti **bhagavā**. Atha vā abhiññeyyadhammesu kusalādīsu khandhādīsu ca ye te pariññeyyādivasena saṅkhepato vā catubbidhā abhisamayabhāgā, vitthārato pana ‘‘cakkhu pariññeyyaṃ sotaṃ…pe… jarāmaraṇaṃ pariññeyya’’ntiādinā (paṭi. ma. 1.21) aneke pariññeyyabhāgā, ‘‘cakkhussa samudayo pahātabbo…pe… jarāmaraṇassa samudayo pahātabbo’’tiādinā pahātabbabhāgā, ‘‘cakkhussa nirodho…pe… jarāmaraṇassa nirodho sacchikātabbo’’tiādinā sacchikātabbabhāgā, ‘‘cakkhussa nirodhagāminī paṭipadā’’tiādinā, ‘‘cattāro satipaṭṭhānā’’tiādinā ca anekabhedā bhāvetabbabhāgā ca dhammā, te sabbe vani bhaji yathārahaṃ gocarabhāvanāsevanānaṃ vasena sevi. Evampi bhāge vanīti **bhagavā**. Atha vā ‘‘ye ime sīlādayo dhammakkhandhā sāvakehi sādhāraṇā guṇabhāgā guṇakoṭṭhāsā, kinti nu kho te vineyyasantānesu patiṭṭhapeyya’’nti mahākaruṇāya vani abhipatthayi, sā cassa abhipatthanā yathādhippetaphalāvahā ahosi. Evampi **bhāge vanīti bhagavā**.

Yasmā ñeyyasamāpattiguṇabhāge asesato;
Bhaji patthayi sattānaṃ, hitāya **bhagavā** tatoti.

Kathaṃ **bhage vanīti bhagavā**? Samāsato tāva katapuññehi payogasampannehi yathāvibhavaṃ bhajīyantīti bhagā, lokiyalokuttarā sampattiyo. Tattha lokiye tāva tathāgato sambodhito pubbe bodhisattabhūto paramukkaṃsagate vani bhaji sevi, yattha patiṭṭhāya niravasesato buddhakaradhamme samannānento buddhadhamme paripācesi, buddhabhūto pana te niravajjasukhūpasaṃhite anaññasādhāraṇe lokuttarepi vani bhaji sevi, vitthārato pana padesarajjaissariyacakkavattisampatti-devarajjasampattiādivasena- jhānavimokkhasamādhisamāpattiñāṇadassana-maggabhāvanāphalasacchi-kiriyādi-uttarimanussadhammavasena ca anekavihite anaññasādhāraṇe bhage vani bhaji sevi. Evampi **bhage vanīti bhagavā**.

Yā tā sampattiyo loke, yā ca lokuttarā puthu;
Sabbā tā bhaji sambuddho, tasmāpi **bhagavā** matoti.

Kathaṃ **bhattavāti bhagavā**? Bhattā daḷhabhattikā assa bahū atthīti bhattavā. Tathāgato hi mahākaruṇāsabbaññutaññāṇādiaparimitanirupamapabhāvaguṇavisesasamaṅgibhāvato sabbasattuttamo, sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā

sadevamanussāya pajāya accantūpakāritāya dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇa-asītianubyañjana-byāmappabhādianaññasādhāraṇa- visesapaṭimaṇḍita-rūpakāyatāya yathābhucca-guṇādhigatena ''itipi so bhagavā''tiādinayappavattena lokattayabyāpinā suvipulena suvisuddhena ca thutighosena samannāgatattā ukkaṃsapāramippattāsu appicchatāsantuṭṭhiādīsu suppatiṭṭhitabhāvato dasabalacatuvesārajjādiniratisayaguṇavisesa-samaṅgibhāvato ca rūpappamāṇo rūpappasanno, ghosappamāṇo ghosappasanno, lūkhappamāṇo lūkhappasanno, dhammappamāṇo dhammappasannoti evaṃ catuppamāṇike lokasannivāse sabbathāpi pasādāvahabhāvena samantapāsādikattā aparimāṇānaṃ sattānaṃ sadevamanussānaṃ ādarabahumānagāravāyatanatāya paramapemasambhattiṭṭhānaṃ. Ye tassa ovāde patiṭṭhitā aveccappasādena samannāgatā honti, kenaci asaṃhāriyā tesaṃ pasādabhatti samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā. Tathā hi te attano jīvitapariccāgepi tattha pasādaṃ na pariccajanti, tassa vā āṇaṃ daḷhabhattibhāvato. Tenevāha –

''Yo ve **kataññū** katavedi dhīro;
Kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hotī''ti. (jā. 2.17.78);

''Seyyathāpi, bhikkhave, mahāsamuddo ṭhitadhammo velaṃ nātivattati, evameva kho, bhikkhave, yaṃ mayā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, taṃ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamantī''ti (a. ni. 8.20; udā. 45; cūḷava. 385) ca.

Evaṃ bhattavāti **bhagavā** niruttinayena ekassa ta-kārassa lopaṃ katvā itarassa ga-kāraṃ katvā.

Guṇātisayayuttassa, yasmā lokahitesino;
Sambhattā bahavo satthu, bhagavā tena vuccatīti.

Kathaṃ **bhage vamīti bhagavā**? Yasmā tathāgato bodhisattabhūtopi purimāsu jātīsu pāramiyo pūrento bhagasaṅkhātaṃ siriṃ issariyaṃ yasañca vami, uggiri, kheḷapiṇḍaṃ viya anapekkho chaḍḍayi; pacchimattabhāvepi hatthāgataṃ cakkavattisiriṃ devalokādhipaccasadisaṃ catudīpissariyaṃ cakkavattisampattisannissayaṃ sattaratanasamujjalaṃ yasañca tiṇāyapi amaññamāno nirapekkho pahāya abhinikkhamitvā sammāsambodhiṃ abhisambuddho, tasmā ime siriādike bhage vamīti **bhagavā**. Atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samaṃ gacchanti pavattantīti bhagā, sineruyugandharauttarakuruhimavantādibhājanalokavisesasannissayā sobhā kappaṭṭhiyabhāvato, tepi bhage vami tannivāsisattāvāsasamatikkamanato, tappaṭibaddhachandarāgapahānena pajahīti. Evampi bhage vamīti bhagavā.

Cakkavattisiriṃ yasmā, yasaṃ issariyaṃ sukhaṃ;
Pahāsi lokacittañca, sugato bhagavā tatoti.

Kathaṃ **bhāge vamīti bhagavā**? Bhāgā nāma sabhāgadhammakoṭṭhāsā, te khandhāyatanadhātādivasena, tatthāpi rūpavedanādivasena, pathaviyādiatītādivasena ca anekavidhā. Te bhagavā sabbaṃ papañcaṃ sabbaṃ yogaṃ **sabbaṃ** ganthaṃ sabbaṃ saṃyojanaṃ samucchinditvā amataṃ dhātuṃ samadhigacchanto vami uggiri, anapekkho chaḍḍayi na paccāgami. Tathā hesa ''sabbatthameva pathaviṃ āpaṃ tejaṃ vāyaṃ, cakkhuṃ sotaṃ ghānaṃ jivhaṃ kāyaṃ manaṃ, rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe dhamme, cakkhuviññāṇaṃ…pe… manoviññāṇaṃ, cakkhusamphassaṃ…pe… manosamphassaṃ, cakkhusamphassajaṃ vedanaṃ…pe… manosamphassajaṃ vedanaṃ, cakkhusamphassajaṃ saññaṃ…pe… manosamphassajaṃ saññaṃ, cakkhusamphassajaṃ cetanaṃ…pe… manosamphassajaṃ cetanaṃ, rūpataṇhaṃ…pe… dhammataṇhaṃ, rūpavitakkaṃ…pe… dhammavitakkaṃ, rūpavicāraṃ…pe… dhammavicāra''ntiādinā anupadadhammavibhāgavasenapi sabbeva dhammakoṭṭhāse anavasesato vami uggiri, anapekkhapariccāgena chaḍḍayi. Vuttaṃ hetaṃ ''yaṃ taṃ, ānanda, cattaṃ vantaṃ muttaṃ pahīnaṃ paṭinissaṭṭhaṃ, taṃ tathāgato puna paccāgamissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjatī''ti (dī. ni. 2.183). Evampi bhāge vamīti **bhagavā**. Atha vā **bhāge vamī**ti sabbepi kusalākusale sāvajjānavajje hīnapaṇīte kaṇhasukkasappaṭibhāge dhamme ariyamaggañāṇamukhena

vami uggiri anapekkho pariccaji pajahi, paresañca tathattāya dhammaṃ desesi. Vuttampi cetaṃ ‘‘dhammāpi vo, bhikkhave, pahātabbā, pageva adhammā (ma. ni. 1.240), kullūpamaṃ vo, bhikkhave, dhammaṃ desessāmi nittharaṇatthāya, no gahaṇatthāyā’’tiādi (ma. ni. 1.240). Evampi bhāge vamīti bhagavā.

Khandhāyatanadhātādi-dhammabhāgāmahesinā;
Kaṇhasukkā yato vantā, tatopi bhagavā matoti.

Tena vuttaṃ –

‘‘Bhāgavā bhatavā bhāge, bhage ca vani bhattavā;
Bhage vami tathā bhāge, vamīti bhagavā jino’’ti.

Dhammasarīraṃ paccakkhaṃ karotīti ‘‘yo vo, ānanda, mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā’’ti (dī. ni. 2.216) vacanato dhammassa satthubhāvapariyāyo vijjatīti katvā vuttaṃ. **Vajirasaṅghātasamānakāyo** parehi abhejjasarīrattā. Na hi bhagavato rūpakāye kenaci sakkā antarāyo kātunti.

Desanāsampattiṃ niddisati vakkhamānassa sakalassa suttassa ‘‘eva’’nti nidassanato. **Sāvakasampattiṃ niddisati** paṭisambhidāppattena pañcasu ṭhānesu bhagavatā etadagge ṭhapitena mayā mahāsāvakena sutaṃ, tañca kho mayāva sutaṃ, na anussutikaṃ, na paramparābhatanti imassa atthassa dīpanato. **Kālasampattiṃ niddisati** bhagavā-saddasannidhāne payuttassa samaya-saddassa kālassa buddhuppādapaṭimaṇḍitabhāvadīpanato. Buddhuppādaparamā hi kālasampadā. Tenetaṃ vuccati –

‘‘Kappakasāye kaliyuge, buddhuppādo aho mahacchariyaṃ;
Hutāvahamajjhe jātaṃ, samuditamakarandamaravinda’’nti. (dī. ni. ṭī. 1.1; saṃ. ni. ṭī. 1.1.1; a. ni. ṭī. 1.1.1 rūpādivaggavaṇṇanā);

Bhagavāti desakasampattiṃ niddisati guṇavisiṭṭhasattuttamagarugāravādhivacanabhāvato.

Maṅgaladivaso sukhaṇo sunakkhattanti ajja maṅgaladivaso, tasmā sunakkhattaṃ, tatthāpi ayaṃ sukhaṇo. **Mā atikkamī**ti mā rattivibhāyanaṃ anudikkhantānaṃ ratti atikkamīti evaṃ sambandho veditabbo. Ukkāsu ṭhitāsu ṭhitāti **ukkaṭṭhā** (dī. ni. ṭī. 1.255; a. ni. ṭī. 2.4.36). Ukkāsu vijjotalantīsu ṭhitā patiṭṭhitāti mūlavibhūjādipakkhepena (pāṇini 3.2.5) saddasiddhi veditabbā. Niruttinayena vā ukkāsu ṭhitāsu ṭhitā āsīti **ukkaṭṭhā**. Apare pana bhaṇanti ‘‘bhūmibhāgasampattiyā manussasampattiyā upakaraṇasampattiyā ca sā nagarī ukkaṭṭhaguṇayogato ‘ukkaṭṭhā’ti nāmaṃ labhī’’ti.

Avisesenāti na visesena, vihārabhāvasāmaññenāti attho. **Iriyāpatha…pe… vihāresū**ti iriyāpathavihāro dibbavihāro brahmavihāro ariyavihāroti etesu catūsu vihāresu. **Samaṅgiparidīpana**nti samaṅgībhāvaparidīpanaṃ. **Eta**nti ‘‘viharatī’’ti etaṃ padaṃ. Tathā hi taṃ ‘‘idhekacco gihīhi saṃsaṭṭho viharati sahanandī sahasokī’’tiādīsu (saṃ. ni. 4.241) iriyāpathavihāre āgataṃ; ‘‘yasmiṃ samaye, bhikkhave, bhikkhu vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharatī’’tiādīsu (dha. sa. 160; vibha. 624) dibbavihāre; ‘‘so mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī’’tiādīsu (dī. ni. 1.556; 3.308; ma. ni. 1.77; 2.309; 3.230) brahmavihāre; ‘‘so kho ahaṃ aggivessana tassāyeva kathāya pariyosāne tasmiṃ eva purimasmiṃ samādhinimitte ajjhattameva cittaṃ saṇṭhapemi sannisādemi ekodiṃ karomi samādahāmi, yena sudaṃ niccakappaṃ viharāmī’’tiādīsu (ma. ni. 1.387) ariyavihāre.

Tattha iriyanaṃ vattanaṃ iriyā, kāyappayogo. Tassā pavattanupāyabhāvato ṭhānādi iriyāpatho. Ṭhānasamaṅgī vā hi kāyena kiñci kareyya gamanādīsu aññatarasamaṅgī vā. Atha vā iriyati pavattati etena attabhāvo, kāyakiccaṃ vāti iriyā, tassā pavattiyā upāyabhāvato pathoti iriyāpatho, ṭhānādi eva. So ca atthato gatinivattiādiākārena pavatto catusantatirūpapabandho eva. Viharaṇaṃ, viharati etenāti vā

vihāro, iriyāpatho eva vihāro **iriyāpathavihāro**. Divi bhavoti dibbo. Tattha bahulappavattiyā brahmapārisajjādidevaloke bhavoti attho. Tattha yo dibbānubhāvo, tadatthāya saṃvattatīti vā dibbo, abhiññābhinīhāravasena mahāgatikattā vā dibbo, dibbo ca so vihāro cāti **dibbavihāro,** catasso rūpāvacarasamāpattiyo. Āruppasamāpattiyopi ettheva saṅgahaṃ gacchanti. Brahmūnaṃ, brahmāno vā vihārā **brahmavihārā**, catasso appamaññāyo. Ariyānaṃ, ariyā vā vihārā **ariyavihārā,** cattāri sāmaññaphalāni. **So hi bhagavā ekaṃ iriyāpathabādhana**ntiādi yadipi bhagavā ekenapi iriyāpathena cirataraṃ kālaṃ attabhāvaṃ pavattetuṃ sakkoti, tathāpi ''upādinnakasarīrassa nāma ayaṃ sabhāvo''ti dassetuṃ vuttaṃ. Yasmā vā bhagavā yattha katthaci vasanto veneyyānaṃ dhammaṃ desento, nānāsamāpattīhi ca kālaṃ vītināmento vasatīti veneyyasattānaṃ attano ca vividhaṃ hitasukhaṃ harati upaneti uppādeti, tasmā vividhaṃ haratīti evamettha attho veditabbo.

Subhagattāti sirīkāmānavasena sobhanattā. Tenevāha **''sundarasirikattā sundarakāmattā cā''**ti. **Chaṇasamajjaussave**ti ettha **chaṇaṃ** nāma phaggunamāsādīsu uttaraphaggunādi-abhilakkhitadivasesu saparijanānaṃ manussānaṃ maṅgalakaraṇaṃ. **Samajjaṃ** nāma naṭasamajjādi. **Ussavo** nakkhattaṃ. Yattha gāmanigamavāsino tayo satta vā divase nakkhattaghosanaṃ katvā yathāvibhavaṃ alaṅkatapaṭiyattā bhoge paribhuñjantā nakkhattakīḷanaṃ kīḷanti. **Tesaṃ taṃ tatheva hotī**ti tesaṃ manussānaṃ taṃ patthanaṃ tannivāsidevatānubhāvena yebhuyyena tatheva hoti, patthanā samijjhatīti attho. **Bahujanakantatāyā**ti iminā ''sundarakāmattā''ti etasseva padassa pakārantarena atthaṃ vibhāveti. Tatrāyaṃ vacanattho – kamanīyaṭṭhena suṭṭhu bhajīyatīti **subhagaṃ,** subhā agā rukkhā etthāti vā **subhagaṃ,** sundarakittiyogato vā **''subhaga''**nti evampettha atthaṃ vaṇṇenti. Keci pana ''subhāgavane''ti paṭhanti, ''sundarabhūmibhāge vane''ti cassa atthaṃ vadanti. Subhagassa nāma yakkhassa vanaṃ tena pariggahitattāti ''subhagavana''nti aññe. Vananaṃ bhattītiatthe taṃ vananaṃ kāretīti etasmiṃ atthe vanayatīti padasiddhi veditabbā. Tenevāha **''attani sinehaṃ uppādetī''**ti. Yācanatthe **vanute iti vana**nti upacārakappanāvasena vana-saddo veditabbo.

Ujuvaṃsāti ujubhūtaviṭapā. **Mahāsālā**ti mahārukkhā. **Aññatarasmiṃ sālamūle**ti aññatarassa rukkhassa mūle. **Vanappatijeṭṭhakarukkho**ti vanappatibhūto jeṭṭhakarukkho. **Tameva jeṭṭhakabhāva**nti vanappatibhāvenāgataṃ seṭṭhabhāvaṃ padhānabhāvaṃ. Tena hi so ''sālarājā''ti vutto. Upagatānaṃ rañjanaṭṭhena rājā, aññasmimpi tādise rukkhe rājavohāraṃ dassetuṃ **''supatiṭṭhitassā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **brāhmaṇa dhammikā**ti ālapanaṃ. Nippariyāyena sākhādimato saṅghātassa suppatiṭṭhitabhāvasādhane avayavavisese pavattamāno mūla-saddo. Yasmā taṃsadisesu tannissaye padese ca ruḷhīvasena pariyāyato pavattati, tasmā ''mūlāni uddhareyyā''ti ettha nippariyāyamūlaṃ adhippetanti ekena mūla-saddena visesetvā āha **''mūlamūle dissatī''**ti yathā ''dukkhadukkhaṃ (saṃ. ni. 4.327), rūparūpa''nti (visuddhi. 2.449) ca. **Asādhāraṇahetumhī**ti asādhāraṇakāraṇe. Lobhasahagatacittuppādānaṃ eva āveṇike nesaṃ suppatiṭṭhitabhāvasādhanato mūlaṭṭhena upakārake paccayadhamme dissatīti attho.

Tatthāti ''ekaṃ samayaṃ bhagavā ukkaṭṭhāyaṃ viharati subhagavane sālarājamūle''ti yaṃ vuttaṃ vākyaṃ, tatta. **Siyā**ti kassaci evaṃ parivitakko siyā, vakkhamānākārena kadāci codeyya vāti attho. **Atha tattha viharatī**ti yadi subhagavane sālarājamūle viharati. **Na vattabba**nti nānāṭhānabhūtattā ukkaṭṭhāsubhagavanānaṃ, ekaṃ samayanti ca vuttattāti adhippāyo. Idāni codako tameva attano adhippāyaṃ **''na hi sakkā''**tiādinā vivarati. Itaro sabbametaṃ aviparītaṃ atthaṃ ajānantena vuttanti dassento **''na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabba''**nti āha. Tattha **eta**nti ''ukkaṭṭhāyaṃ viharati subhagavane sālarājamūle''ti etaṃ vacanaṃ. Evanti ''yadi tāva bhagavā''tiādinā yaṃ taṃ bhavatā coditaṃ, taṃ atthato evaṃ na kho pana daṭṭhabbaṃ, na ubhayattha apubbaacarimaṃ vihāradassanatthanti attho.

Idāni attano yathādhippetaṃ aviparītaṃ atthaṃ, tassa ca paṭikacceva vuttabhāvaṃ, tena ca appaṭividdhattaṃ pakāsento **''nanu avocumha…pe… sālarājamūle''**ti āha. Evampi ''subhagavane sālarājamūle viharatī''cceva vattabbaṃ, na ''ukkaṭṭhāya''nti codanaṃ manasi katvā vuttaṃ **''gocaragāmanidassanattha''**ntiādi.

Avassaṃ cettha gocaragāmakittanaṃ kātabbaṃ. Tathā hi taṃ yathā subhagavanādikittanaṃ pabbajitānuggahakaraṇādianekappayojanaṃ, evaṃ gahaṭṭhānuggahakaraṇādivividhappayojananti dassento **''ukkaṭṭhākittanenā''**tiādimāha. Tattha paccayaggahaṇena upasaṅkamanapayirupāsanānaṃ okāsadānena dhammadesanāya saraṇesu sīlesu ca patiṭṭhāpanena yathūpanissayaṃ uparivisesādhigamāvahanena ca **gahaṭṭhānaggahakaraṇaṃ,** uggahaparipucchānaṃ kammaṭṭhānānuyogassa ca anurūpavasanaṭṭhānapariggahenettha **pabbajitānuggahakaraṇaṃ** veditabbaṃ. **Karuṇāya upagamanaṃ,** na lābhādinimittaṃ, **paññāya apagamanaṃ,** na virodhādinimittanti upagamanāpagamanānaṃ nirupakkilesataṃ vibhāveti. **Dhammikasukhaṃ** nāma anavajjasukhaṃ. **Devānaṃ upakārabahulatā** janavivittatāya. Pacurajanavivittaṃ hi ṭhānaṃ devā upasaṅkamitabbaṃ maññanti. **Tadatthaparinipphādana**nti lokatthanipphādanaṃ, buddhakiccasampādananti attho. **Evamādinā**ti **ādi-**saddena ukkaṭṭhākittanato rūpakāyassa anuggaṇhanaṃ dasseti, subhagavanādikittanato dhammakāyassa. Tathā purimena parādhīnakiriyākaraṇaṃ, dutiyena attādhīnakiriyākaraṇaṃ. Purimena vā karuṇākiccaṃ, itarena paññākiccaṃ. Purimena cassa paramāya anukampāya samannāgamaṃ, pacchimena paramāya upekkhāya samannāgamaṃ dīpeti. Bhagavā hi sabbasatte paramāya anukampāya anukampati, na ca tattha sinehadosānupatito paramupekkhakabhāvato, upekkhako ca na ca parahitasukhakaraṇe apposukko mahākāruṇikabhāvato.

Tassa mahākāruṇikatāya lokanāthatā, upekkhakatāya attanāthatā. Tathā hesa bodhisattabhūto mahākaruṇāya sañcoditamānaso sakalalokahitāya ussukkamāpanno mahābhinīhārato paṭṭhāya tadatthanipphādanatthaṃ puññañāṇasambhāre sampādento aparimitaṃ kālaṃ anappakaṃ dukkhamanubhosi, upekkhakatāya sammā patitehi dukkhehi na vikampi. Tathā mahākāruṇikatāya saṃsārābhimukhatā, upekkhakatāya tato nibbindanā. Tathā upekkhakatāya nibbānābhimukhatā, mahākāruṇikatāya tadadhigamo. Tathā mahākāruṇikatāya paresaṃ abhiṃsāpanaṃ, upekkhakatāya sayaṃ parehi abhāyanaṃ. Mahākāruṇikatāya paraṃ rakkhato attano rakkhaṇaṃ, upekkhakatāya attānaṃ rakkhato paresaṃ rakkhaṇaṃ. Tenassa attahitāya paṭipannādīsu catutthapuggalabhāvo siddho hoti. Tathā mahākāruṇikatāya saccādhiṭṭhānassa cāgādhiṭṭhānassa ca pāripūri, upekkhakatāya upasamādhiṭṭhānassa paññādhiṭṭhānassa ca pāripūri. Evaṃ parisuddhāsayapayogassa mahākāruṇikatāya lokahitatthameva rajjasampadādibhavasampattiyā upagamanaṃ, upekkhakatāya tiṇāyapi amaññamānassa tato apagamanaṃ. Iti suvisuddhaupagamāpagamassa mahākāruṇikatāya lokahitatthameva dānavasena sampattīnaṃ pariccajanā, upekkhakatāya cassa phalassa attano apaccāsīsanā. Evaṃ samudāgamanato paṭṭhāya acchariyabbhutaguṇasamannāgatassa mahākāruṇikatāya paresaṃ hitasukhatthaṃ atidukkarakāritā, upekkhakatāya kāyampi analaṃkāritā.

Tathā mahākāruṇikatāya carimattabhāve jiṇṇāturamatadassanena sañjātasaṃvego, upekkhakatāya uḷāresu devabhogasadisesu bhogesu nirapekkho mahābhinikkhamanaṃ nikkhami. Tathā mahākāruṇikatāya ''kicchaṃ vatāyaṃ loko āpanno''tiādinā (dī. ni. 2.57; saṃ. ni. 2.4, 10) karuṇāmukheneva vipassanārambho, upekkhakatāya buddhabhūtassa satta sattāhāni vivekasukheneva vītināmanaṃ. Mahākāruṇikatāya dhammagambhīrataṃ paccavekkhitvā dhammadesanāya apposukkataṃ āpajjitvāpi mahābrahmuno ajjhesanāpadesena okāsakaraṇaṃ, upekkhakatāya pañcavaggiyādi veneyyānaṃ ananurūpasamudācārepi anaññathābhāvo. Mahākāruṇikatāya katthaci paṭighātābhāvenassa sabbattha amittasaññāya abhāvo, upekkhakatāya katthacipi anurodhābhāvena sabbattha sinehasanthavābhāvo. Mahākāruṇikatāya gāmādīnaṃ āsannaṭṭhāne vasantassapi upekkhakatāya araññaṭṭhāne eva viharaṇaṃ. Tena vuttaṃ ''purimena cassa paramāya annukampāya samannāgamaṃ, pacchimena paramāya upekkhāya samannāgamaṃ dīpetī''ti.

Tanti ''tatrā''ti padaṃ. **Desakālaparidīpana**nti ye desakālā idha viharaṇakiriyāvisesanabhāvena vuttā, tesaṃ paridīpananti dassento **''yaṃ samayaṃ…pe… dīpetī''**ti āha. Taṃ-saddo hi vuttassa atthassa paṭiniddeso, tasmā idha kālassa, desassa vā paṭiniddeso bhavituṃ arahati, na aññassa. Ayaṃ tāva tatra-saddassa paṭiniddesabhāve atthavibhāvanā. Yasmā pana īdisesu ṭhānesu tatra-saddo dhammadesanāvisiṭṭhaṃ desaṃ kālañca vibhāveti, tasmā vuttaṃ **''bhāsitabbayutte vā desakāle**

dīpetī''ti. Tena **tatrā**ti yattha bhagavā dhammadesanatthaṃ bhikkhū ālapi abhāsi, tādise dese, kāle vāti attho. **Na hī**tiādinā tamevatthaṃ samattheti. Nanu ca yattha ṭhito bhagavā ''akālo kho tāvā''tiādinā bāhiyassa dhammadesanaṃ paṭikkhipi, tattheva antaravīthiyaṃ ṭhito tassa dhammaṃ desetīti? Saccametaṃ, adesetabbakāle adesanāya idaṃ udāharaṇaṃ. Tenevāha **''akālo kho tāvā''**ti. Yaṃ pana tattha vuttaṃ ''antaragharaṃ paviṭṭhamhā''ti (udā. 10), tampi tassa akālabhāvasseva pariyāyena dassanatthaṃ vuttaṃ. Tassa hi tadā addhānaparissamena rūpakāye akammaññatā ahosi, balavapītivegena nāmakāye, tadubhayassa vūpasamaṃ āgamento papañcaparihāratthaṃ bhagavā ''akālo kho''ti pariyāyena paṭikkhipi. Adesetabbadese adesanāya pana udāharaṇaṃ ''atha kho bhagavā maggā okkamma aññatarasmiṃ rukkhamūle nisīdi (saṃ. ni. 2.154), vihārato nikkhamitvā vihārapacchāyāyaṃ paññatte āsane nisīdī''ti (dī. ni. 1.363) ca evamādikaṃ idha **ādi**-saddena saṅgahitaṃ.

''Atha kho so, bhikkhave, bālo idha pubbe rasādo idha pāpāni kammāni karitvā''tiādīsu (ma. ni. 3.251) **padapūraṇamatte kho-saddo,** ''dukkhaṃ kho agāravo viharati appatisso''tiādīsu (a. ni. 4.21) **avadhāraṇe,** ''kittāvatā nu kho, āvuso, satthu pavivittassa viharato sāvakā vivekaṃ nānusikkhantī''tiādīsu (ma. ni. 1.31) **ādikālatthe**. Vākyārambheti attho. Tattha padapūraṇena vacanālaṅkāramattaṃ kataṃ hoti, ādikālatthena vākyassa upaññāsamattaṃ, avadhāratthena pana niyamadassanaṃ, tasmā āmantesi evāti āmantane niyamo dassito hotīti.

''Bhagavāti lokagarudīpana''nti kasmā vuttaṃ, nanu pubbepi bhagavā-saddassa attho vuttoti? Yadipi pubbe vutto, taṃ panassa yathāvutte ṭhāne viharaṇakiriyāya kattuvisesadassanatthaṃ kataṃ, na āmantanakiriyāya, idha pana āmantanakiriyāya, tasmā tadatthaṃ puna ''bhagavā''ti pāḷiyaṃ vuttanti tassatthaṃ dassetuṃ **''bhagavāti lokagarudīpana''**nti āha. **Kathāsavanayuttapuggalavacana**nti vakkhamānāya mūlapariyāyadesanāya savanayogyapuggalavacanaṃ. Catūsupi parisāsu bhikkhū eva edisānaṃ desanānaṃ visesena bhājanabhūtā, iti sātisayasāsanasampaṭiggāhakabhāvadassanatthaṃ idha bhikkhugahaṇanti dassetvā idāni saddatthaṃ dassetuṃ **''apicā''**tiādimāha.

Tattha **bhikkhakoti bhikkhū**ti bhikkhanadhammatāya bhikkhūti attho. **Bhikkhācariyaṃ ajjhupagato**ti buddhādīhipi ajjhupagataṃ bhikkhācariyaṃ uñchācariyaṃ ajjhupagatattā anuṭṭhitattā **bhikkhū**. Yo hi koci appaṃ vā mahantaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya agārasmā anagāriyaṃ pabbajito, so kasigorakkhādīhi jīvikākappanaṃ hitvā liṅgasampaṭicchaneneva bhikkhācariyaṃ ajjhupagatattā **bhikkhu,** parapaṭibaddhajīvikattā vā vihāramajjhe kājabhattaṃ bhuñjamānopi bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti **bhikkhu,** piṇḍiyālopabhojanaṃ nissāya pabbajjāya ussāhajātattā vā bhikkhācariyaṃ ajjhupagatoti **bhikkhū**ti evampettha attho daṭṭhabbo. **Ādinā nayenā**ti ''bhinnapaṭadharoti bhikkhu, bhindati pāpake akusale dhammeti bhikkhu, bhinnattā pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ bhikkhū''tiādinā **vibhaṅge** (vibha. 510) āgatanayena. **Ñāpane**ti avabodhane, paṭivedaneti attho.

Bhikkhanasīlatātiādīsu **bhikkhanasīlatā** bhikkhanena ājīvanasīlatā, na kasivaṇijjādīhi ājīvanasīlatā. **Bhikkhanadhammatā** ''uddissa ariyā tiṭṭhantī''ti (paṭi. ma. 153; mi. pa. 4.5.9) evaṃ vuttabhikkhanasabhāvatā, na sambhāvanākohaññasabhāvatā. **Bhikkhane sādhukāritā** ''uttiṭṭhe nappamajjeyyā''ti (dha. pa. 168) vacanaṃ anussaritvā tattha appamajjanā. Atha vā **sīlaṃ** nāma pakatisabhāvo, idha pana tadadhiṭṭhānaṃ. **Dhammo**ti vataṃ. Apare pana **''sīlaṃ** nāma vatasamādānaṃ, **dhammo** nāma paveṇīāgataṃ cārittaṃ, **sādhukāritā**ti sakkaccakāritā ādarakiriyā''ti vaṇṇenti. **Hīnādhikajanasevita**nti ye bhikkhubhāve ṭhitāpi jātimadādivasena uddhatā unnaḷā. Ye ca gihibhāve paresu atthikabhāvampi anupagatatāya bhikkhācariyaṃ paramakāpaññataṃ maññanti, tesaṃ ubhayesampi yathākkamaṃ ''bhikkhavo''ti vacanena hīnajanehi daliddehi paramakāpaññataṃ pattehi parakulesu bhikkhācariyāya jīvikaṃ kappentehi sevitaṃ vuttiṃ pakāsento uddhatabhāvaniggahaṃ karoti, adhikajanehi uḷārabhogakhattiyakulādito pabbajitehi buddhādīhi ājīvavisodhanatthaṃ sevitaṃ vuttiṃ pakāsento dīnabhāvaniggahaṃ karotīti yojetabbaṃ. Yasmā ''bhikkhavo''ti vacanaṃ āmantanabhāvato abhimukhīkaraṇaṃ, pakaraṇato sāmatthiyato ca sussūsājananaṃ sakkaccasavanamanasikāraniyojanañca hoti. Tasmā tamatthaṃ dassento **''bhikkhavoti iminā''**tiādimāha.

Tattha **sādhukasavanamanasikāre**ti sādhukasavane sādhukamanasikāre ca. Kathaṃ pana pavattitā savanādayo sādhukaṃ pavattitā hontīti? ‘‘Addhā imāya sammāpaṭipattiyā sakalasāsanasampatti hatthagatā bhavissatī’’ti ādaragāravayogena, kathādīsu aparibhavanādinā ca. Vuttaṃ hi ‘‘pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṃ bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattaṃ. Katamehi pañcahi? Na kathaṃ paribhoti, na kathikaṃ paribhoti, na attānaṃ paribhoti, avikkhittacitto dhammaṃ suṇāti ekaggacitto, yoniso ca manasi karoti. Imehi kho, bhikkhave, pañcahi dhammehi samannāgato suṇanto saddhammaṃ bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammatta’’nti (a. ni. 5.151). Tenevāha **‘‘sādhukasavanamanasikārāyattā hi sāsanasampattī’’**ti. **Sāsanasampatti** nāma sīlādinipphatti.

Paṭhamaṃ uppannattā adhigamavasena. **Satthucariyānuvidhāyakattā** sīlādiguṇānuṭṭhānena. Tiṇṇaṃ yānānaṃ vasena anudhammapaṭipattisabbhāvato **sakalasāsanapaṭiggāhakattā. Santikattā**ti samīpabhāvato. **Santikāvacarattā**ti sabbakālaṃ sampayuttabhāvato. **Yathānusiṭṭha**nti anusāsanianurūpaṃ, anusāsaniṃ anavasesato paṭiggahetvāti attho. **Ekacce bhikkhūyeva sandhāyā**ti ye suttapariyosāne ‘‘te bhikkhū bhagavato bhāsitaṃ abhinandu’’nti vuttā pañcasatā brāhmaṇapabbajitā, te sandhāya.

Pubbe sabbaparisasādhāraṇattepi bhagavato dhammadesanāya ‘‘jeṭṭhaseṭṭhā’’tiādinā bhikkhūnaṃ eva āmantane kāraṇaṃ dassetvā idāni bhikkhū āmantetvāva dhammadesanāya payojanaṃ dassetuṃ **‘‘kimatthaṃ pana bhagavā’’**ti codanaṃ samuṭṭhāpesi. Tattha **aññaṃ cintentā**ti aññavihitā. **Vikkhittacittā**ti asamāhitacittā. **Dhammaṃ paccavekkhantā**ti tadā hiyyo tato paradivasesu vā sutadhammaṃ pati pati manasā avekkhantā. Bhikkhū āmantetvā dhamme desiyamāne ādito paṭṭhāya desanaṃ sallakkhetuṃ sakkontīti imamevatthaṃ byatirekamukhena dassetuṃ **‘‘te anāmantetvā’’**tiādi vuttaṃ.

Bhikkhavotīti ca sandhivasena i-kāralopo daṭṭhabbo ‘‘bhikkhavo itī’’ti. Ayaṃ hi iti-saddo hetu-parisamāpanādipadatthavipariyāya-pakārāvadhāraṇanidassanādianekatthappabhedo. Tathā hesa ‘‘ruppatīti kho, bhikkhave, tasmā ‘rūpa’nti vuccatī’’tiādīsu (saṃ. ni. 3.79) hetuatthe dissati; ‘‘tasmā tiha me, bhikkhave, dhammadāyādā bhavatha, mā āmisadāyādā, atthi me tumhesu anukampā ‘kinti me sāvakā dhammadāyādā bhaveyyuṃ, no āmisadāyādā’ti’’ādīsu parisamāpane; ‘‘iti vā, iti evarūpā naccagītavāditavisūkadassanā paṭivirato’’tiādīsu (dī. ni. 1.13) ādiatthe; ‘‘māgaṇṭhiyoti tassa brāhmaṇassa saṅkhā samaññā paññatti vohāro nāmaṃ nāmakammaṃ nāmadheyyaṃ nirutti byañjanamabhilāpo’’tiādīsu (mahāni. 73) padatthavipariyāye; ‘‘iti kho, bhikkhave, sappaṭibhayo bālo, appaṭibhayo paṇḍito, saupaddavo bālo, anupaddavo paṇḍito, saupasaggo bālo, anupasaggo paṇḍito’’tiādīsu (ma. ni. 3.124) pakāre; ‘‘atthi idappaccayā jarāmaraṇanti iti puṭṭhena satā, ānanda, atthītissa vacanīyaṃ, kiṃ paccayā jarāmaraṇanti iti ce vadeyya, jātipaccayā jarāmaraṇanti iccassa vacanīya’’ntiādīsu (dī. ni. 2.96) avadhāraṇe; ‘‘sabbamatthīti kho, kaccāna, ayameko anto, sabbaṃ natthīti kho, kaccāna, ayaṃ dutiyo anto’’tiādīsu (saṃ. ni. 2.15) nidassane. Idhāpi nidassaneva daṭṭhabbo. Bhikkhavoti hi āmantitākāro, tamesa iti-saddo nidasseti ‘‘bhikkhavoti āmantesī’’ti. Iminā nayena **‘‘bhaddante’’**tiādīsupi yathārahaṃ iti-saddassa attho veditabbo. Pubbe ‘‘bhagavā āmantesī’’ti vuttattā ‘‘bhagavato paccassosu’’nti idha ‘‘bhagavato’’ti sāmivacanaṃ āmantanameva sambandhīantaraṃ apekkhatīti iminā adhippāyena **‘‘bhagavato āmantanaṃ paṭiassosu’’**nti vuttaṃ. ‘‘Bhagavato’’ti pana idaṃ paṭissavasambandhanena sampadānavacanaṃ yathā ‘‘devadattassa paṭissuṇotī’’ti.

Yaṃ nidānaṃ bhāsitanti sambandho. Etthāha – kimatthaṃ pana dhammavinayasaṅgahe kariyamāne nidānavacanaṃ, nanu bhagavatā bhāsitavacanasseva saṅgaho kātabboti? Vuccate – desanāya ṭhitiasammosasaddheyyabhāvasampādanatthaṃ. Kāladesadesakanimittaparisāpadesehi upanibandhitvā ṭhapitā hi desanā ciraṭṭhitikā hoti asammosadhammā saddheyyā ca, desakālakattusotunimittehi upanibaddho viya vohāravinicchayo. Teneva ca āyasmatā mahākassapena ‘‘mūlapariyāyasuttaṃ āvuso, ānanda, kattha bhāsita’’ntiādinā desādipucchāsu katāsu tāsaṃ vissajjanaṃ karontena dhammabhaṇḍāgārikena ‘‘evaṃ me suta’’ntiādinā imassa suttassa nidānaṃ bhāsitaṃ. Apica

satthusampattipakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ. Tathāgatassa hi bhagavato pubbaracanānumānāgamatakkābhāvato sammāsambuddhabhāvasiddhi. Na hi sammāsambuddhassa pubbaracanādīhi attho atthi sabbattha appaṭihatañāṇacāratāya ekappamāṇattā ca ñeyyadhammesu. Tathā ācariyamuṭṭhidhammamacchariyasāsanasāvakānurodhābhāvato khīṇāsavabhāvasiddhi. Na hi sabbaso khīṇāsavassa te sambhavantīti suvisuddhassa parānuggahappavatti. Evaṃ desakasaṃkilesabhūtānaṃ diṭṭhisīlasampadādūsakānaṃ avijjātaṇhānaṃ accantābhāvasaṃsūcakehi ñāṇasampadāpahānasampadābhibyañjakehi ca sambuddhavisuddhabhāvehi purimavesārajjadvayasiddhi, tato eva ca antarāyikaniyyānikadhammesu sammohābhāvasiddhito pacchimavesārajjadvayasiddhīti bhagavato catuvesārajjasamannāgamo attahitaparahitapaṭipatti ca nidānavacanena pakāsitā hoti tattha tattha sampattapariyāya ajjhāsayānurūpaṃ ṭhānuppattikapaṭibhānena dhammadesanādīpanato, idha pana pathavīādīsu vatthūsu puthujjanānaṃ paṭipattivibhāgavavatthāpakadesanādīpanatoti yojetabbaṃ. Tena vuttaṃ ‘‘satthusampattipakāsanatthaṃ nidānavacana’’nti.

Tathā sāsanasampattipakāsanatthaṃ nidānavacanaṃ. Ñāṇakaruṇāpariggahitasabbakiriyassa hi bhagavato natthi niratthikā paṭipatti, attahitatthā vā. Tasmā paresaṃ eva atthāya pavattasabbakiriyassa sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacīmanokammaṃ yathāpavattaṃ vuccamānaṃ diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ sattānaṃ anusāsanaṭṭhena sāsanaṃ, na kabyaracanā, tayidaṃ satthucaritaṃ kāladesadesakaparisāpadesehi saddhiṃ tattha tattha nidānavacanehi yathārahaṃ pakāsīyati, idha pana ‘‘pathaviyādīsu vatthūsū’’ti sabbaṃ purimasadisameva. Tena vuttaṃ ‘‘sāsanasampattipakāsanatthaṃ nidānavacana’’nti. Apica satthuno pamāṇabhāvappakāsanena sāsanassa pamāṇabhāvadassanatthaṃ nidānavacanaṃ, tañca desakappamāṇabhāvadassanaṃ heṭṭhā vuttanayānusārena ‘‘bhagavā’’ti ca iminā padena vibhāvitanti veditabbaṃ. ‘‘Bhagavā’’ti iminā tathāgatassa rāgadosamohādisabbakilesamaladuccaritādidosappahānadīpanena vacanena anaññasādhāraṇasuparisuddhañāṇakaruṇādiguṇavisesayogaparidīpanena tato eva sabbasattuttamabhāvadīpanena ayamattho sabbathā pakāsito hotīti idamettha nidānavacanappayojanassa mukhamattadassanaṃ.

Abbhantaranidānavaṇṇanā niṭṭhitā.

Suttanikkhepavaṇṇanā

Nikkhittassāti desitassa. Desanāpi hi desetabbassa sīlādiatthassa vineyyasantānesu nikkhipanato ‘‘nikkhepo’’ti vuccati. **Suttanikkhepaṃ vicāretvā vuccamānā pākaṭā hotī**ti sāmaññato bhagavato desanāsamuṭṭhānassa vibhāgaṃ dassetvā ‘‘etthāyaṃ desanā evaṃsamuṭṭhānā’’ti desanāya samuṭṭhāne dassite suttassa sammadeva nidānaparijānanena vaṇṇanāya suviññeyyattā vuttaṃ. Evañhi ‘‘assutavā bhikkhave puthujjano’’tiādinā, ‘‘yopi so, bhikkhave, bhikkhu arahaṃ khīṇāsavo’’tiādinā (ma. ni. 1.8), ‘‘tathāgatopi kho, bhikkhave, arahaṃ sammāsambuddho’’tiādinā (ma. ni. 1.12) ca pavattadesanā anusandhidassanasukhatāya suviññeyyā hoti. Tattha yathā anekasataanekasahassabhedānipi suttantāni saṃkilesabhāgiyādipadhānanayavasena soḷasavidhataṃ nātivattanti, evaṃ attajjhāsayādisuttanikkhepavasena catubbidhabhāvanti āha **‘‘cattāro hi suttanikkhepā’’**ti.

Ettha ca yathā attajjhāsayassa aṭṭhuppattiyā ca parajjhāsayapucchāhi saddhiṃ saṃsaggabhedo sambhavati ‘‘attajjhāsayo ca parajjhāsayo ca, attajjhāsayo ca pucchāvasiko ca, aṭṭhuppattiko ca parajjhāsayo ca, aṭṭhuppattiko ca pucchāvasiko cā’’ti ajjhāsayapucchānusandhisabbhāvato, evaṃ yadipi aṭṭhuppattiyā attajjhāsayenapi saṃsaggabhedo sambhavati, attajjhāsayādīhi pana purato ṭhitehi aṭṭhuppattiyā saṃsaggo natthīti nayidha niravaseso vitthāranayo sambhavatīti ‘‘cattāro suttanikkhepā’’ti vuttaṃ, tadantogadhattā vā sambhavantānaṃ sesanikkhepānaṃ mūlanikkhepavasena cattārova dassitā. Tathādassanañcettha ayaṃ saṃsaggabhedo gahetabboti.

Tatrāyaṃ vacanattho – nikkhipīyatīti nikkhepo, suttaṃ eva nikkhepo **suttanikkhepo**. Atha vā nikkhipanaṃ nikkhepo, suttassa nikkhepo **suttanikkhepo,** suttadesanāti attho. Attano ajjhāsayo

attajjhāsayo, so assa atthi kāraṇabhūtoti **attajjhāsayo**. Attano ajjhāsayo etassāti vā **attajjhāsayo**. **Parajjhāsaye**pi eseva nayo. Pucchāya vaso pucchāvaso, so etassa atthīti **pucchāvasiko**. Suttadesanāvatthubhūtassa atthassa uppatti atthuppatti, atthuppattiyeva aṭṭhuppatti ttha-kārassa ṭṭha-kāraṃ katvā. Sā etassa atthīti **aṭṭhuppattiko**. Atha vā nikkhipīyati suttaṃ etenāti **suttanikkhepo,** attajjhāsayādi eva. Etasmiṃ pana attavikappe attano ajjhāsayo **attajjhāsayo**. Paresaṃ ajjhāsayo **parajjhāsayo**. Pucchīyatīti pucchā, pucchitabbo attho. Pucchanavasena pavattaṃ dhammapaṭiggāhakānaṃ vacanaṃ pucchāvasikaṃ, tadeva nikkhepa-saddāpekkhāya pulliṅgavasena **''pucchāvasiko''**ti vuttaṃ. Tathā aṭṭhuppatti eva **aṭṭhuppattiko**ti evampettha attho veditabbo.

Apicettha paresaṃ indriyaparipākādikāraṇanirapekkhattā attajjhāsayassa visuṃ suttanikkhepabhāvo yutto kevalaṃ attano ajjhāsayeneva dhammatantiṭhapanatthaṃ pavattitadesanattā. Parajjhāsayapucchāvasikānaṃ pana paresaṃ ajjhāsayapucchānaṃ desanāpavattihetubhūtānaṃ uppattiyaṃ pavattitānaṃ kathamaṭṭhuppattiyaṃ anavarodho, pucchāvasikaaṭṭhuppattikānaṃ vā parajjhāsayānurodhena pavattikānaṃ kathaṃ parajjhāsaye anavarodhoti? Na codetabbametaṃ. Paresañhi abhinīhāraparipucchādivinimuttasseva suttadesanākāraṇuppādassa aṭṭhuppattibhāvena gahitattā parajjhāsayapucchāvasikānaṃ visuṃ gahaṇaṃ. Tathā hi **brahmajāla** (dī. ni. 1.1) **dhammadāyādasuttā**dīnaṃ (ma. ni. 1.29) vaṇṇāvaṇṇaāmisuppādādidesanānimittaṃ ''aṭṭhuppattī''ti vuccati. Paresaṃ pucchaṃ vinā ajjhāsayaṃ eva nimittaṃ katvā desito parajjhāsayo, pucchāvasena desito pucchāvasikoti pākaṭoyamatthoti.

Attano ajjhāsayeneva kathesi dhammatantiṭhapanatthanti daṭṭhabbaṃ. **Sammappadhānasuttantahārako**ti anupubbena nikkhittānaṃ saṃyuttake sammappadhānapaṭisaṃyuttānaṃ suttānaṃ āvaḷi. Tathā **iddhipādahārakā**dayo.

Vimuttiparipācanīyā dhammā saddhindriyādayo. **Ajjhāsaya**nti adhimuttiṃ. **Khanti**nti diṭṭhinijjhānakkhantiṃ. **Mana**nti cittaṃ. **Abhinihāra**nti paṇidhānaṃ. **Bujjhanabhāva**nti bujjhanasabhāvaṃ, paṭivijjhanākāraṃ vā.

Uppanne māne nikkhittanti sambandho. Itthiliṅgādīni **tīṇi liṅgāni**. Nāmādīni **cattāri padāni**. Paṭhamādayo **satta vibhattiyo**. **Muñcitvā na kiñci katheti** sabhāvaniruttiyā tatheva pavattanato. Gaṇṭhibhūtaṃ padaṃ. Yathā hi rukkhassa gaṇṭhiṭṭhānaṃ dubbinibbedhaṃ duttacchitañca hoti, evamevaṃ yaṃ padaṃ atthato vivarituṃ na sakkā, taṃ ''gaṇṭhipada''nti vuccati. **Anupahaccā**ti anuddharitvā.

Yena yena sambandhaṃ gacchati, tassa tassa anavasesataṃ dīpetīti iminā imassa sabba-saddassa sappadesataṃ dasseti. Sabba-saddo hi sabbasabbaṃ padesasabbaṃ āyatanasabbaṃ sakkāyasabbanti catūsu visayesu diṭṭhappayogo. Tathā hesa ''sabbe dhammā sabbākārena buddhassa bhagavato ñāṇamukhe āpāthamāgacchantī''tiādīsu (mahāni. 156; cūḷani. 85; paṭi. ma. 3.6) sabbasabbasmiṃ āgato. ''Sabbesaṃ vo, sāriputta, subhāsitaṃ pariyāyenā''tiādīsu (ma. ni. 1.345) padesasabbasmiṃ. ''Sabbaṃ vo, bhikkhave, desessāmi…pe… cakkhuñceva rūpā ca…pe… mano ceva dhammā cā''ti (saṃ. ni. 4.23) ettha āyatanasabbasmiṃ. ''Sabbaṃ sabbato sañjānātī''tiādīsu (ma. ni. 1.5) sakkāyasabbasmiṃ. Tattha sabbasabbasmiṃ āgato nippadeso, itaresu tīsupi āgato sappadeso, idha pana sakkāyasabbasmiṃ veditabbo. Tathā hi vakkhati ''sakkāyapariyāpannā pana tebhūmakadhammāva anavasesato veditabbā''ti (ma. ni. aṭṭha. 1.1 suttanikkhepavaṇṇanā).

Saccesūti ariyasaccesu. **Ete caturo dhammā**ti idāni vuccamāne saccādike cattāro dhamme sandhāya vadati. Tattha **sacca**nti vacīsaccaṃ. **Ṭhitī**ti vīriyaṃ, ''dhitī''ti vā pāṭho, so evattho. **Cāgo**ti alobho. **Diṭṭhaṃ so ativattatī**ti yasmiṃ ete saccādayo dhammā upalabbhanti, so diṭṭhaṃ attano amittaṃ atikkamati, na tassa hatthataṃ gacchati, atha kho naṃ abhibhavati evāti attho. **Sabhāve vattati** asabhāvadhammassa kāraṇāsambhavato. Na hi nissabhāvā dhammā kenaci nibbattīyanti. **Attano lakkhaṇaṃ dhārentī**ti yadipi lakkhaṇavinimuttā dhammā nāma natthi, tathāpi yathā

diṭṭhitaṇhāparikappitākāramattā attasubhasukhasassatādayo, pakatiyādayo, dabbādayo, jīvādayo, kāyādayo lokavohāramattasiddhā gagaṇakusumādayova saccikaṭṭhaparamatthato na upalabbhanti, na evamete, ete pana saccikaṭṭhaparamatthabhūtā upalabbhanti, tato eva sattādivisesavirahato dhammamattā sabhāvavantoti dassanatthaṃ ''attano lakkhaṇaṃ dhārentī''ti vuttaṃ. Bhavati hi bhedābhāvepi sukhāvabodhanatthaṃ upacāramattasiddhena bhedena niddeso yathā ''silāputtakassa sarīra''nti. Dhārīyanti vā yathāsabhāvato avadhārīyanti ñāyantīti **dhammā,** kakkhaḷaphusanādayo.

Asādhāraṇahetumhīti asādhāraṇakāraṇe, sakkāyadhammesu tassa tassa āveṇikapaccayeti attho. Kiṃ pana tanti? Taṇhāmānadiṭṭhiyo, avijjādayopi vā. Yatheva hi pathavīādīsu maññanāvatthūsu uppajjamānā taṇhādayo maññanā tesaṃ pavattiyā mūlakāraṇaṃ, evaṃ avijjādayopi. Tathā hi ''assutavā puthujjano''tiādinā ''apariññātaṃ tassāti vadāmī''ti (ma. ni. 1.2) ''nandī dukkhassa mūla''nti (ma. ni. 1.13) ca anvayato, ''khayā rāgassa…pe… vītamohattā''ti byatirekato ca tesaṃ mūlakāraṇabhāvo vibhāvito.

Pariyāyeti desetabbamatthaṃ avagameti bodhayatīti **pariyāyo,** desanā. Pariyāyati attano phalaṃ pariggahetvā vattati tassa vā kāraṇabhāvaṃ gacchatīti **pariyāyo,** kāraṇaṃ. Pariyāyati aparāparaṃ parivattatīti **pariyāyo,** vāro. Evaṃ pariyāyasaddassa desanākāraṇavāresu pavatti veditabbā. Yathārutavasena aggahetvā niddhāretvā gahetabbatthaṃ **neyyatthaṃ. Tebhūmakā dhammāva anavasesato veditabbā** maññanāvatthubhūtānaṃ sabbesaṃ pathavīādidhammānaṃ adhippetattā.

Kāraṇadesananti kāraṇañāpanaṃ desanaṃ. **Taṃ attha**nti taṃ sabbadhammānaṃ mūlakāraṇasaṅkhātaṃ, kāraṇadesanāsaṅkhātaṃ vā atthaṃ. Tenevāha **''taṃ kāraṇaṃ taṃ desana''nti. Ekatthameta**nti etaṃ padadvayaṃ ekatthaṃ. Sādhu-saddo eva hi ka-kārena vaḍḍhetvā ''sādhuka''nti vutto. Teneva hi sādhusaddassa atthaṃ vadantena atthuddhāravasena sādhukasaddo udāhaṭo. **Dhammarucī**ti puññakāmo. **Paññāṇavā**ti paññavā. **Addubbho**ti adūsako, anupaghātakoti attho. **Idhāpī**ti imasmiṃ mūlapariyāyasuttepi. **Aya**nti sādhukasaddo. **Ettheva daḷhīkamme**ti sakkaccakiriyāyaṃ. **Āṇattiya**nti āṇāpane. ''Suṇātha sādhukaṃ manasi karothā''ti hi vutte sādhukasaddena savanamanasikārānaṃ sakkaccakiriyā viya tadāṇāpanampi vuttaṃ hoti. Āyācanatthatā viya cassa āṇāpanatthatā veditabbā.

Idānettha evaṃ yojanā veditabbāti sambandho. **Sotindriyavikkhepavāraṇaṃ** savane niyojanavasena kiriyantarapaṭisedhanabhāvato, sotaṃ odahathāti attho. **Manindriyavikkhepanivāraṇaṃ** aññacintāpaṭisedhanato. **Purima**nti ''suṇāthā''ti padaṃ. **Etthā**ti suṇātha, manasi karothā''ti padadvaye, etasmiṃ vā adhikāre. **Byañjanavipallāsaggāhavāraṇaṃ** sotadvāre vikkhepapaṭibāhakattā. Na hi yāthāvato suṇantassa saddato vipallāsaggāho hoti. **Atthavipallāsaggāhavāraṇaṃ** manindriyavikkhepapaṭibāhakattā. Na hi sakkaccaṃ dhammaṃ upadhārentassa atthato vipallāsaggāho hoti. **Dhammassavane niyojeti** suṇāthāti vidahanato. **Dhāraṇūpaparikkhāsū**ti upaparikkhaggahaṇena tulanatīraṇādike diṭṭhiyā ca suppaṭivedhaṃ saṅgaṇhāti.

Sabyañjanoti ettha yathādhippetamatthaṃ byañjayatīti byañjanaṃ, sabhāvanirutti. Saha byañjanenāti sabyañjano, byañjanasampannoti attho. Araṇīyato upagandhabbato anuṭṭhātabbato attho, catupārisuddhisīlādiko. Saha atthenāti **sāttho,** atthasampannoti attho. **Dhammagambhīro**tiādīsu **dhammo** nāma tanti. **Desanā** nāma tassā manasā vavatthāpitāya tantiyā desanā. **Attho** nāma tantiyā attho. **Paṭivedho** nāma tantiyā tantiatthassa ca yathābhūtāvabodho. Yasmā cete dhammadesanāatthapaṭivedhā sasādīhi viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāḷhā alabbhaneyyapatiṭṭhā ca, tasmā gambhīrā. Tena vuttaṃ **''yasmā ayaṃ dhammo…pe… sādhukaṃ manasi karothā''**ti. Ettha ca paṭivedhassa dukkarabhāvato dhammatthānaṃ desanāñāṇassa dukkarabhāvato desanāya dukkhogāhatā, paṭivedhassa pana uppādetuṃ asakkuṇeyyattā tabbisayañāṇuppattiyā ca dukkarabhāvato dukkhogāhatā veditabbā.

Desanaṃ nāma uddisanaṃ. Tassa niddisanaṃ bhāsananti idhādhippetanti āha **''vitthāratopi naṃ bhāsissāmīti vuttaṃ hotī''**ti. Paribyattaṃ kathanaṃ vā bhāsanaṃ. **Sāḷikāyiva nigghoso**ti sāḷikāya ālāpo viya madhuro kaṇṇasukho pemanīyo. **Paṭibhāna**nti saddo. **Udīrayī**ti uccārīyati, vuccati vā.

Evaṃ vutte ussāhajātāti evaṃ ''suṇātha sādhukaṃ manasi karotha bhāsissāmī''ti vutte na kira satthā saṅkhepeneva desessati, vitthārenapi bhāsissatīti sañjātussāhā haṭṭhatuṭṭhā hutvā. **Idhā**ti iminā vuccamānaadhikaraṇaṃ tassa puggalassa uppattiṭṭhānabhūtaṃ adhippetanti āha **''desāpadese nipāto''**ti. **Loka**nti okāsalokaṃ. **Idha tathāgato loke**ti hi jātikhettaṃ, tatthāpi ayaṃ cakkavāḷo adhippeto. **Samaṇo**ti sotāpanno. **Dutiyo samaṇo**ti sakadāgāmī. Vuttañhetaṃ ''katamo ca, bhikkhave, samaṇo? Idha, bhikkhave, bhikkhu tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hotī''ti (a. ni. 4.241) ''katamo ca, bhikkhave, dutiyo samaṇo? Idha, bhikkhave, bhikkhu tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī hotī''ti ca (a. ni. 4.241). **Idheva tiṭṭhamānassā**ti imissā eva indasālaguhāyaṃ tiṭṭhamānassa.

2. **Assutavā**ti ettha (a. ni. ṭī. 1.1.51) **suta**nti sotadvārānusārena upadhāritaṃ, upadhāraṇaṃ vā, sutaṃ assatthīti sutavā. Vā-saddassa hi attho atthitāmattādivasena anekavidho. Tathā hi ''antavā ayaṃ loko parivaṭumo''tiādīsu (dī. ni. 1.54; paṭi. ma. 1.140) atthitāmattaṃ attho. ''Dhanavā bhogavā, lābhī annassā''ti ca ādīsu bahubhāvo. ''Rogavā hoti rogābhibhūto''tiādīsu kāyābādho. ''Kuṭṭhī kuṭṭhacīvarenā''tiādīsu nindā, ''issukī maccharī saṭho māyāvino keṭubhino''tiādīsu abhiṇhayogo. ''Daṇḍī chattī alambarī''tiādīsu (visuddhi. 1.142) saṃsaggo. ''Paṇḍito vāpi tena so''tiādīsu (dha. pa. 63) upamānaṃ, sadisabhāvoti attho. ''Taṃ vāpi dhīrā muniṃ vedayantī''tiādīsu (su. ni. 213) samuccayo. ''Ke vā ime kassa vā''tiādīsu (pārā. 296) saṃsayo. ''Ayaṃ vā imesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ sabbabālo sabbamūḷho''tiādīsu (dī. ni. 1.181) vibhāvano. ''Na vāyaṃ kumāro mattamaññāsī''tiādīsu (saṃ. ni. 2.154) padapūraṇaṃ. ''Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā''tiādīsu (ma. ni. 1.170) vikappo. ''Sakyaputtassa sirīmato (dī. ni. 3.277), sīlavato sīlasampattiyā kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchatī''ti (dī. ni. 2.150; 3.316; a. ni. 5.213; mahāva. 285) ca ādīsu pasaṃsā. ''Paññavā hoti udayatthagāminiyā paññāya samannāgato ariyāya nibbedhikāya sammā dukkhakkhayagāminiyā''tiādīsu (dī. ni. 3.317, 355) atisayo. Idhāpi atisayo, pasaṃsā vā attho, tasmā yassa pasaṃsitaṃ, atisayena vā sutaṃ atthi, so sutavāti saṃkilesaviddhaṃsanasamatthaṃ pariyattidhammassavanaṃ, taṃ sutvā tathattāya paṭipatti ca ''sutavā''ti iminā saddena pakāsitā. Atha vā sotabbayuttaṃ sutvā kattabbanipphattivasena suṇīti sutavā, tappaṭikkhepena na sutavāti assutavā.

Ayañhi a-kāro ''ahetukā dhammā (dha. sa. 2.dukamātikā), abhikkhuko āvāso''tiādīsu (pāci. 1046, 1047) taṃsahayoganivattiyaṃ icchito. ''Apaccayā dhammā''ti (dha. sa. 7.dukamātikā) taṃsambandhībhāvanivattiyaṃ. Paccayuppannañhi paccayasambandhīti appaccayuppannattā ataṃsambandhitā ettha jotitā. ''Anidassanā dhammā''ti (dha. sa. 9.dukamātikā) taṃsabhāvanivattiyaṃ. Nidassanañhi daṭṭhabbatā. Atha vā passatīti nidassanaṃ, cakkhuviññāṇaṃ, taggahetabbabhāvanivattiyaṃ yathā ''anāsavā dhammā''ti (dha. sa. 15.dukamātikā), ''appaṭighā dhammā (dha. sa. 10.dukamātikā), anārammaṇā dhammā''ti (dha. sa. 55.dukamātikā) taṃkiccanivattiyaṃ, ''arūpino dhammā (dha. sa. 11.dukamātikā) acetasikā dhammā''ti (dha. sa. 57.dukamātikā) tabbhāvanivattiyaṃ. Tadaññathā hi ettha pakāsitā. ''Amanusso''ti tabbhāvamattanivattiyaṃ. Manussamattaṃ natthi, aññaṃ samānanti. Sadisatā hi ettha sūcitā. ''Assamaṇo samaṇapaṭiñño, anariyo''ti (a. ni. 3.13) ca taṃsambhāvanīyaguṇanivattiyaṃ. Garahā hi idha ñāyati. ''Kacci bhoto anāmayaṃ, anudarā kaññā''ti (jā. 2.20.129) tadanappabhāvanivattiyaṃ, ''anuppannā dhammā''ti (dha. sa. 17.tikamātikā) taṃsadisabhāvanivattiyaṃ. Atītānañhi uppannapubbattā uppādidhammānañca paccayekadesanipphattiyā āraddhuppādibhāvato kālavimuttassa ca vijjamānattā uppannānukūlatā pageva paccuppannānanti tabbidūratāva ettha viññāyati ''asekkhā dhammā''ti (dha. sa. 11.tikamātikā) tadapariyosānanivattiyaṃ. Tanniṭṭhānañhi ettha pakāsitanti. Evamanekesaṃ atthānaṃ jotako. Idha pana ''arūpino dhammā acetasikā dhammā''tiādīsu viya tabbhāvanivattiyaṃ daṭṭhabbo, aññattheti attho. Etenassa sutādiñāṇavirahataṃ dasseti. Tena vuttaṃ **''āgamādhigamābhāvā ñeyyo assutavā itī''**ti.

Idāni tassa atthaṃ vivaranto yasmā khandhadhātvādikosallenapi maññanāpaṭisedhanasamatthaṃ bāhusaccaṃ hoti. Yathāha ‘‘kittāvatā nu kho, bhante, bahussuto hoti? Yato kho bhikkhu khandhakusalo hoti dhātu, āyatana, paṭiccasamuppādakusalo hoti, ettāvatā kho bhikkhu bahussuto hotī’’ti, tasmā **‘‘yassa hi khandhadhātuāyatanasaccapaccayākārasatipaṭṭhānādīsū**tiādi vuttaṃ. Tattha vācuggatakaraṇaṃ **uggaho**. Atthaparipucchanaṃ **paripucchā**. Kusalehi saha codanāpariharaṇavasena vinicchayakaraṇaṃ **vinicchayo**. Maggaphalanibbānāni **adhigamo**.

Bahūnaṃ (dha. sa. mūlaṭī. 1007) nānappakārānaṃ kilesasakkāyadiṭṭhīnaṃ avihatattā tā janenti, tāhi vā janitāti puthujjanā. Avighātameva vā jana-saddo vadati. **Puthu satthārānaṃ mukhamullokikā**ti ettha puthu janā satthupaṭiññā etesanti **puthujjanā**ti vacanattho. **Puthu sabbagatīhi avuṭṭhitā**ti ettha janetabbā, jāyanti vā ettha sattāti janā, nānāgatiyo, tā puthū etesanti **puthujjanā**. Ito pare jāyanti etehīti janā, abhisaṅkhārādayo, te etesaṃ puthū vijjantīti **puthujjanā**. Abhisaṅkharaṇādiattho eva vā jana-saddo daṭṭhabbo. **Oghā** kāmoghādayo. Rāgaggiādayo **santāpā**. Te eva, sabbepi vā kilesā **pariḷāhā**. **Puthu pañcasu kāmaguṇesu rattā**ti ettha jāyatīti jano, rāgo gedhoti evamādiko, puthu jano etesanti **puthujjanā**. Puthūsu vā janā jātā rattāti evaṃ rāgādiattho eva vā janasaddo daṭṭhabbo. **Rattā**ti vatthaṃ viya raṅgajātena cittassa vipariṇāmakarena chandarāgena rattā sārattā. **Giddhā**ti abhikaṅkhanasabhāvena abhijjhānena giddhā gedhaṃ āpannā. **Gadhitā**ti ganthitā viya dummocanīyabhāvena tattha paṭibaddhā. **Mucchitā**ti kilesavasena visaññībhūtā viya anaññakiccā mucchaṃ mohamāpannā. **Ajjhosannā**ti anaññasādhāraṇe viya katvā gilitvā pariniṭṭhapetvā ṭhitā. **Laggā**ti vaṅkadaṇḍake viya āsattā mahāpalipe vā yāva nāsikaggā palipannapuriso viya uddharituṃ asakkuṇeyyabhāvena nimuggā, **lagitā**ti makkaṭālepe ālaggabhāvena paccuḍḍito viya makkaṭo pañcannaṃ indriyānaṃ vasena ālaggitā. **Palibuddhā**ti baddhā, upaddutā vā. **Āvuṭā**ti āvunitā, **nivutā**ti nivāritā. **Ovutā**ti paliguṇṭhitā, pariyonaddhā vā. **Pihitā**ti pidahitā, **paṭicchannā**ti paṭicchāditā. **Paṭikujjitā**ti heṭṭhāmukhajātā. **Puthūnaṃ vā gaṇanapathamatītāna**ntiādinā puthu jano puthujjanoti dasseti.

‘‘Assutavā’’ti etena avijjandhatā vuttāti āha **‘‘andhaputhujjano vutto hotī’’**ti. **Ārakattā** (saṃ. ni. ṭī. 2.3.1) **kilesehi** maggena samucchinnattā. **Anaye**ti avaḍḍhiyaṃ, anattheti attho. **Anaye** vā anupāye. **Nairiyanato** avattanato. **Aye**ti vaḍḍhiyaṃ, atthe, upāye vā. **Araṇīyato**ti payirupāsitabbato. Niruttinayena padasiddhi veditabbā purimesu atthavikappesu. Pacchime pana saddasatthavasenapi. Yadipi ariya-saddo ‘‘ye hi vo ariyā parisuddhakāyakammantā’’tiādīsu (ma. ni. 1.35) visuddhāsayapayogesu puthujjanesupi vattati. Idha pana ariyamaggādhigamena sabbalokuttarabhāvena ca ariyabhāvo adhippetoti dassento āha **‘‘buddhā’’**tiādi. Tattha **‘‘paccekabuddhā tathāgatasāvakā ca sappurisā’’**ti idaṃ ariyā sappurisāti idha vuttapadānaṃ atthaṃ asaṅkarato dassetuṃ vuttaṃ. Yasmā pana nippariyāyato ariyasappurisabhāvā abhinnasabhāvā. Tasmā **‘‘sabbeva vā’’**tiādi vuttaṃ.

Ettāvatā hi buddhasāvako vutto. Tassa hi ekantena kalyāṇamitto icchitabbo paratoghosamantarena paṭhamamaggassa anuppajjanato. Visesato cassa bhagavāva **kalyāṇamitto** adhippeto. Vuttañhetaṃ ‘‘mamañhi, ānanda, kalyāṇamittaṃ āgamma jātidhammā sattā jātiyā parimuccantī’’tiādi (saṃ. ni. 5.2). So eva ca aveccapasādādhigamena **daḷhabhatti** nāma. Vuttampi cetaṃ ‘‘yaṃ mayā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ, taṃ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamantī’’ti (udā. 45). **Kataññutādīhi paccekabuddhā buddhā**ti ettha kataṃ jānātīti **kataññū**. Kataṃ viditaṃ pākaṭaṃ karotīti **katavedī**. Anekesupi hi kappasatasahassesu kataṃ upakāraṃ jānanti paccekabuddhā pākaṭañca karonti satijananaāmisapaṭiggahaṇādinā, tathā saṃsāradukkhadukkhitassa sakkaccaṃ karonti kiccaṃ, yaṃ attanā kātuṃ sakkā. Sammāsambuddho pana kappānaṃ asaṅkhyeyyasahassesupi kataṃ upakāraṃ maggaphalānaṃ upanissayañca jānāti, pākaṭañca karoti, sīho viya ca evaṃ sabbattha sakkaccameva dhammadesanaṃ karonto buddhakiccaṃ karoti. Yāya paṭipattiyā diṭṭhā nāma honti, tassā appaṭipajjanabhāvo, tattha ca ādarābhāvo ariyānaṃ adassanasīlatā ca, na ca dassane sādhukāritā ca veditabbā. **Cakkhunā adassāvī**ti etta **cakkhu** nāma na maṃsacakkhu eva, atha kho dibbacakkhupīti āha **‘‘dibbacakkhunā vā’’**ti. **Ariyabhāvo**ti yehi yogato ‘‘ariyā’’ti vuccanti. Te maggaphaladhammā daṭṭhabbā.

Tatrāti ñāṇadassanasseva dassanabhāve. **Vatthū**ti adhippetatthañāpanakāraṇaṃ. **Evaṃ vuttepī**ti evaṃ aññāpadesena attūpanāyikaṃ katvā vuttepi. **Dhamma**nti lokuttaradhammaṃ, catusaccadhammaṃ vā. **Ariyakaradhammā** aniccānupassanādayo vipassiyamānā aniccādayo, cattāri vā ariyasaccāni.

Avinītoti na vinīto, adhisīlasikkhādivasena na sikkhito. Yesaṃ saṃvaravinayādīnaṃ abhāvena ayaṃ avinītoti vuccati, te tāva dassetuṃ **''duvidho vinayo nāmā''**tiādimāha. Tattha **sīlasaṃvaro**ti pātimokkhasaṃvaro veditabbo, so ca atthato kāyikavācasiko avītikkamo. **Satisaṃvaro**ti indriyarakkhā, sā ca tathāpavattā sati eva. **Ñāṇasaṃvaro**ti ''sotānaṃ saṃvaraṃ brūmī''ti (su. ni. 1040) vatvā ''paññāyete pidhīyare''ti vacanato sotasaṅkhātānaṃ taṇhādiṭṭhiduccaritaavijjāavasiṭṭhakilesānaṃ saṃvaro pidahanaṃ samucchedañāṇanti veditabbaṃ. **Khantisaṃvaro**ti adhivāsanā, sā ca tathāpavattā khandhā, adoso vā. Paññāti eke, taṃ aṭṭhakathāya virujjhati. **Vīriyasaṃvaro** kāmavitakkādīnaṃ vinodanavasena pavattaṃ vīriyameva. Tena tena guṇaṅgena tassa tassa aguṇaṅgassa pahānaṃ **tadaṅgapahānaṃ**. Vikkhambhanena pahānaṃ **vikkhambhanapahānaṃ**. Sesapadatthayepi eseva nayo.

Iminā pātimokkhasaṃvarenātiādi sīlasaṃvarādīnaṃ vivaraṇaṃ. Tattha **samupeto**ti ettha **iti-**saddo ādisattho. Tena ''sahagato samupagato''tiādinā **vibhaṅge** (vibha. 511) āgataṃ saṃvaravibhaṅgaṃ dasseti. Esa nayo sesesupi. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ anantarasutte āvi bhavissati.

Kāyaduccaritādīnanti dussīlyasaṅkhātānaṃ kāyavacīduccaritādīnaṃ muṭṭhassaccasaṅkhātassa pamādassa abhijjhādīnaṃ vā akkhantiaññāṇakosajjānañca. **Saṃvaraṇato**ti pidahanato thakanato. **Vinayanato**ti kāyavācācittānaṃ virūpappavattiyā vinayanato apanayanato, kāyaduccaritādīnaṃ vā **vinayanato,** kāyādīnaṃ vā jimhappavattiṃ vicchinditvā ujukaṃ nayanatoti attho. Paccayasamavāye uppajjanārahānaṃ kāyaduccaritādīnaṃ tathā tathā anuppādanameva **saṃvaraṇaṃ vinayanañca** veditabbaṃ.

Yaṃ pahānanti sambandho. **''Nāmarūpaparicchedādīsu vipassanāñāṇesū''**ti kasmā vuttaṃ, nanu nāmarūpaparicchedapaccayapariggahakaṅkhāvitaraṇāni na vipassanāñāṇāni sammasanākārena appavattanato? Saccametaṃ. Vipassanāñāṇassa pana adhiṭṭhānabhāvato evaṃ vuttaṃ. ''Nāmarūpamattamidaṃ, natthi ettha attā vā attaniyaṃ vā''ti evaṃ pavattañāṇaṃ **nāmarūpavavatthānaṃ**. Sati vijjamāne khandhapañcakasaṅkhāte kāye, sayaṃ vā satī tasmiṃ kāye diṭṭhīti **sakkāyadiṭṭhi**. ''Rūpaṃ attato samanupassatī''ti (saṃ. ni. 3.81; 4.345) evaṃ pavattā micchādiṭṭhi. Tasseva rūpārūpassa kammāvijjādipaccayapariggaṇhanañāṇaṃ **paccayapariggaho**. ''Natthi hetu natthi paccayo sattānaṃ saṃkilesāyā''ti (dī. ni. 1.168) ādinayappavattā **ahetukadiṭṭhi**. ''Issarapurisapajāpatipakatiaṇukālādīhi loko pavattati nivattati cā''ti pavattā **visamahetudiṭṭhi**. **Tassevā**ti paccayapariggahasseva. **Kaṅkhāvitaraṇenā**ti yathā etarahi nāmarūpassa kammādipaccayato uppatti, evaṃ atītānāgatesupīti tīsupi kālesu vicikicchāpanayanañāṇena. **Kathaṃkathībhāvassā**ti ''ahosiṃ nu kho ahamatītamaddhāna''nti (ma. ni. 1.18; saṃ. ni. 2.20) ādinayappavattāya saṃsayappavattiyā. **Kalāpasammasanenā**ti ''yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppanna''ntiādinā (ma. ni. 1.361; 2.113; 3.86, 89) khandhapañcakaṃ ekādasasu okāsesu pakkhipitvā sammasanavasena pavattena nayavipassanāñāṇena. **Ahaṃ mamāti gāhassā**ti attattaniyagahaṇassa. **Maggāmaggavavatthānenā**ti maggāmaggañāṇavisuddhiyā. **Amagge maggasaññāyā**ti obhāsādike amagge ''maggo''ti uppannasaññāya.

Yasmā sammadeva saṅkhārānaṃ udayaṃ passanto ''evameva saṅkhārā anurūpakāraṇato uppajjanti, na pana ucchijjantī''ti gaṇhāti, tasmā vuttaṃ **''udayadassanena ucchedadiṭṭhiyā''**ti. Yasmā pana saṅkhārānaṃ vayaṃ passanto ''yadipime saṅkhārā avicchinnā vattanti, uppannuppannā pana appaṭisandhikā nirujjhante vā''ti passati, tassevaṃ passato kuto sassataggāho, tasmā vuttaṃ **''vayadassanena sassatadiṭṭhiyā''**ti. **Bhayadassanenā**ti bhayatupaṭṭhānañāṇena. **Sabhaye**ti sabbabhayānaṃ ākarabhāvato sakaladukkhavūpasamasaṅkhātassa paramassāsassa paṭipakkhabhāvato ca sabhaye khandhapañcake. **Abhayasaññāyā**ti ''abhayaṃ khema''nti uppannasaññāya. **Assādasaññā** nāma pañcupādānakkhandhesu assādavasena pavattasaññā, yā ''ālayābhiniveso''tipi vuccati.

Abhiratisaññā tattheva abhirativasena pavattasaññā, yā ‘‘nandī’’tipi vuccati. **Amuccitukamyatā** ādānaṃ. **Anupekkhā** saṅkhārehi anibbindanaṃ, sālayatāti attho. **Dhammaṭṭhitiyaṃ** paṭiccasamuppāde **paṭilomabhāvo** sassatucchedaggāho, paccayākārapaṭicchādakamoho vā, **nibbāne paṭilomabhāvo** saṅkhāresu rati, nibbānapaṭicchādakamoho vā. **Saṅkhāranimittaggāho**ti yādisassa kilesassa appahīnattā vipassanā saṅkhāranimittaṃ na muñcati, so kileso, yo ‘‘saṃyogābhiniveso’’tipi vuccati. Saṅkhāranimittaggahaṇassa atikkamanameva vā **pahānaṃ**.

Pavatti **eva pavattibhāvo,** pariyuṭṭhānanti attho. **Nīvaraṇādidhammāna**nti ettha **ādi-**saddena nīvaraṇapakkhiyā kilesā vitakkavicārādayo ca gayhanti.

Catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvitattā accantaṃ appavattibhāvena yaṃ pahānanti sambandho. Kena pahānanti? Ariyamaggehevāti viññāyamānoyamattho tesaṃ bhāvitattā appavattivacanato. **Samudayapakkhikassā**ti ettha cattāropi maggā catusaccābhisamayāti katvā tehi pahātabbena tena tena samudayena saha pahātabbattā samudayasabhāgattā, saccavibhaṅge ca sabbakilesānaṃ samudayabhāvassa vuttattā ‘‘samudayapakkhikā’’ti diṭṭhiādayo vuccanti. **Paṭippassaddhattaṃ** vupasantatā. **Saṅkhatanissaṭatā** saṅkhārasabhāvābhāvo. **Pahīnasabbasaṅkhata**nti virahitasabbasaṅkhataṃ, visaṅkhāranti attho. Pahānañca taṃ vinayo cāti **pahānavinayo** purimena atthena, dutiyena pana pahīyatīti pahānaṃ, tassa vinayoti yojetabbaṃ.

Bhinnasaṃvarattāti naṭṭhasaṃvarattā, saṃvarābhāvatoti attho. Tena asamādinnasaṃvaropi saṅgahito hoti. Samādānena hi sampādetabbo saṃvaro tadabhāve na hotīti. Evañhi loke vattāro honti ‘‘mahā vata no bhogo, so naṭṭho tathā akatattā’’ti. **Ariye**ti ariyo. Paccattavacanañhetaṃ. **Esese**ti eso so eva, atthato anaññoti attho. **Tajjāte**ti atthato taṃsabhāvo, sappuriso ariyasabhāvo, ariyo ca sappurisasabhāvoti attho.

Taṃ atthanti ‘‘sabbadhammamūlapariyāya’’nti evaṃ vuttamatthaṃ. Kasmā panettha puggalādhiṭṭhānā desanā katāti? Yadettha vattabbaṃ, taṃ ‘‘yasmā puthujjano apariññātavatthuko’’tiādinā (ma. ni. aṭṭha. 1.2) sayameva vakkhati. Dhammo adhiṭṭhānaṃ etissāti **dhammādhiṭṭhānā,** sabhāvadhamme nissāya pavattitadesanā. Dhammavaseneva pavattā paṭhamā, puggalavasena uṭṭhahitvā puggalavaseneva gatā tatiyā, itarā dhammapuggalānaṃ vomissakavasena. Kasmā pana bhagavā evaṃ vibhāgena dhammaṃ desetīti? Veneyyajjhāsayena desanāvilāsena ca. Ye hi veneyyā dhammādhiṭṭhānāya dhammadesanāya sukhena atthaṃ paṭivijjhanti, tesaṃ tathā dhammaṃ deseti. Esa nayo sabbattha. Yassā ca dhammadhātuyā suppaṭividdhattā desanāvilāsappatto hoti, sāyaṃ suppaṭividdhā, tasmā desanāvilāsappatto dhammissaro dhammarājā yathā yathā icchati, tathā tathā dhammaṃ desetīti evaṃ iminā veneyyajjhāsayena desanāvilāsena ca evaṃ vibhāgena dhammaṃ desetīti veditabbo.

Chadhāturoti pathavidhātu āpo-tejo-vāyo-ākāsadhātu viññāṇadhātūti imesaṃ channaṃ dhātūnaṃ vasena chadhāturo. ‘‘Cakkhunā rūpaṃ disvā somanassaṭṭhāniyaṃ rūpaṃ upavicaratī’’tiādinā (dī. ni. 3.324) vuttānaṃ channaṃ somanassūpavicārānaṃ, channaṃ domanassaupekkhūpavicārānañca vasena **aṭṭhārasamanopavicāro**. Saccādhiṭṭhānādivasena **caturādhiṭṭhāno**. Paññācakkhunā diṭṭhadhammikassa samparāyikassa ca atthassa adassanato **andho,** diṭṭhadhammikasseva dassanato **ekacakkhu,** dvinnampi dassanato **dvicakkhu,** veditabbo.

Svāyaṃ niddisīti sambandho. **Svāya**nti ca so ayaṃ, yathāvuttadesanāvibhāgakusalo bhagavāti attho. **Apariññātavatthuko**ti tīhi pariññāhi apariññātakkhandho. Khandhā hi pariññātavatthu. **Apariññāmūlikā**ti parijānanābhāvanimittā tasmiṃ sati bhāvato. Pariññānañhi avijjādayo kilesā paṭipakkhā tammūlikā ca sabbamaññanāti. **Ariyānaṃ adassāvī**ti ettha iti-saddo ādiattho. Tena ‘‘ariyadhammassa akovido’’tiādikaṃ puthujanassa visesanabhāvena pavattaṃ pāḷisesaṃ gaṇhāti puthujjananiddesabhāvato. Tenāha **‘‘evaṃ puthujjanaṃ niddisī’’**ti.

Suttanikkhepavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pathavīvāravaṇṇanā

Tassāti puthujjanassa. Vasati ettha ārammaṇakaraṇavasenāti ārammaṇampi **vatthū**ti vuccati pavattiṭṭhānabhāvatoti āha **''pathavīādīsu vatthūsū''**ti. Sakkāyadhammānampi ārammaṇādinā satipi maññanāhetubhāve maññanāhetukatteneva tesaṃ nibbattitoti vuttaṃ **''sabbasakkāyadhammajanitaṃ maññana''**nti. Ettha ca pathavīdhātu sesadhātūnaṃ sasambhārāsambhārabhāvā satipi pamāṇato samabhāve sāmatthiyato adhikānadhikabhāvena veditabbā. Sambhārantīti **sambhārā,** parivārā. Taṃtaṃkalāpehi lakkhaṇapathaviyā sesadhammā yathārahaṃ paccayabhāvena parivārabhāvena ca pavattanti. Tenāha **''sā hi vaṇṇādīhi sambhārehi saddhiṃ pathavīti sasambhārapathavī''**ti. **Pathavito**ti ettha puthulaṭṭhena puthuvī, puthuvī eva pathavī. Sā hi satipi paricchinnavuttiyaṃ sabbesaṃ sakalāpabhāvānaṃ ādhārabhāvena pavattamānā puthulā patthaṭā vitthiṇṇāti vattabbataṃ arahati, na pana taṃ anupavisitvā pavattamānā āpādayo. Sasambhārapathaviyā pana puthulabhāve vattabbameva natthi. Ārammaṇapathaviyaṃ vaḍḍhanapharaṇaṭṭhehi puthulaṭṭho, itarasmiṃ ruḷhiyāva daṭṭhabbo. **Ārammaṇapathavī**ti jhānassa ārammaṇabhūtaṃ pathavīsaṅkhātaṃ paṭibhāganimittaṃ. Tenāha **''nimittapathavītipi vuccatī''**ti. **Āgamanavasenā**ti pathavīkasiṇabhāvanāgamanavasena. Tathā hi vuttaṃ ''āpo ca devā pathavī, tejo vāyo tadāgamu''nti (dī. ni. 2.340).

Sabbāpīti catubbidhā pathavīpi. Anussavādimattaladdhā maññanā vatthu hotiyeva. Tathā hi ''kakkhaḷaṃ kharigata''ntiādinā (vibha. 173) lakkhaṇapathavīpi uddharīyati. Yaṃ paneke vadanti ''lakkhaṇe diṭṭhe maññanā natthi, sañjānātīti vuttasaññā ca diṭṭhiggāhassa mūlabhūtā piṇḍaggāhitā, sā lakkhaṇe nakkhamati, tasmā lakkhaṇapathavī na gahetabbā''ti, tadayuttaṃ lakkhaṇapaṭivedhassa idha anadhippetattā. Tenāha **''lokavohāraṃ gahetvā''**ti. Na ca sabbasaññā piṇḍaggāhikā, nāpi diṭṭhiggāhasseva mūlabhūtā, tasmā lakkhaṇapathaviyāpi kāyadvārānusārena aññathā ca upaṭṭhitāya maññanā pavattateva. Teneva ca ''anussavādimattaladdhā''ti vuttaṃ. **Pathavito**ti paccate nissakkavacananti dassento **''pathavīti sañjānātī''**ti āha. Yasmā catubbidhampi pathaviṃ ''pathavī'ti sañjānanto tena tena nayena pathavīkoṭṭhāseneva sañjānātīti vuccati, na āpādikoṭṭhāsena, tasmā vuttaṃ **''pathavibhāgena sañjānātī''**ti. **Lokavohāraṃ gahetvā**ti lokasamaññaṃ avijahitvā. Etena lakkhaṇapathaviyampi vohāramukhenevassā pavattīti dasseti.

Yadi lokavohārena tattha pavatti, ko ettha doso, nanu ariyāpi ''ayañhi bhante mahāpathavī''tiādinā lokavohārena pavattantīti? Na ettha vohāramatte avaṭṭhānaṃ adhippetaṃ, atha kho vohāramukhena micchābhinivesoti dassento **''saññāvipallāsena sañjānātī''**ti āha. Tassattho – ayonisomanasikārasambhūtāya ''subha''ntiādinayappavattāya viparītasaññāya sañjānātīti. Etena dubbalā taṇhāmānadiṭṭhimaññanā dassitāti daṭṭhabbaṃ. Yadi evaṃ kasmā saññā gahitāti? Pākaṭabhāvato. Yathā nāma aggimhi mathiyamāne yadā dhūmo upalabbhati, kiñcāpi tadā vijjateva pāvako avinābhāvato, pākaṭabhāvato pana dhūmo jātoti vuccati, na aggi jātoti, evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Yadipi tattha maññanākiccaṃ atthi, na pana vibhūtaṃ apākaṭabhāvato saññākiccameva vibhūtaṃ, taṃ pana maññanānukūlaṃ maññanāsahitaṃ cāti āha **''saññāvipallāsena sañjānātī''**ti. Evaṃ pathavībhāgaṃ amuñcantoyeva vā sañjānātīti sambandho. Yo hi vuttappabhedāya pathaviyā pathavibhāgaṃ amuñcantoyeva avijahantoyeva sīsapiṇḍe suvaṇṇasaññī viya anattādisabhāvaṃyeva taṃ attādivasena sañjānāti, tassa vasena vuttaṃ ''pathavī''tiādi. **Na vattabbaṃ** puthujjanaggāhassa yuttimaggananivāraṇatoti dassento āha **''ummattako viya…pe… gaṇhātī''**ti. **Ariyānaṃ adassāvitādibhedan**ti ariyānaṃ adassāvitādivisesaṃ vadantena bhagavatāva ettha yathāvuttasañjānane kāraṇaṃ vuttanti yojanā.

Evanti ''pathavibhāgena sañjānātī''tiādinā vuttappakārena. **Sañjānitvā**ti pubbakālakiriyāniddesoti āha **''aparabhāge…pe… gaṇhātī''**ti. **Papañcasaṅkhā**ti papañcakoṭṭhāsā. Papañcanti sattā saṃsāre cirāyanti etehīti **papañcā,** maññanti ''etaṃ mamā''tiādinā parikappenti etāhīti **maññanā**ti dvīhipi pariyāyehi taṇhādayova vuttāti āha **''taṇhāmānadiṭṭhipapañcehi idha maññanānāmena vuttehī''**ti.

Ajaññassa jaññato, aseyyādikassa seyyādito gahaṇato diṭṭhimaññanā viya taṇhāmānamaññanāpi aññathā gāho evāti āha **''aññathā gaṇhātī''**ti. Ārammaṇābhiniropanādinā bhinnasabhāvānampi vitakkādīnaṃ sādhāraṇo upanijjhāyanasabhāvo viya anugijjhanuṇṇatiparāmasanasabhāvānampi taṇhādīnaṃ sādhāraṇena ārammaṇaparikappanākārena pavatti **maññanā**ti daṭṭhabbaṃ. Tenāha **''tīhi maññanāhi maññatī''**tiādi. **Assā**ti puthujjanassa, udayabbayānupassanādīsu viya sukhumanayenapi maññanāpavatti atthīti vibhāvanasukhatāya thūlaṃyeva taṃ dassetukāmo **''oḷārikanayenā''**tiāha. Oḷārike hi vibhāge dassite sukhumavibhāvanā sukarāti dassetuṃ ayamatthayojanā vuccatīti sambandho. **Ajjhattikā**ti indriyabaddhā sattasantānapariyāpannā niyakajjhattā **vuttā** vibhaṅge paṭisambhidāmagge ca.

Vibhaṅgeti dhātuvibhaṅge (vibha. 173). **Bāhirā**ti anindriyabaddhā saṅkhārasantānapariyāpannā. **Kakkhaḷa**nti thaddhaṃ. **Kharigata**nti pharusaṃ. Kakkhaḷabhāvo **kakkhaḷattaṃ**. **Kakkhaḷabhāvo**ti kakkhaḷasabhāvo. **Bahiddhā**ti indriyabaddhato bahiddhābhūtaṃ. **Anupādinna**nti na upādinnaṃ. **Ayo**ti kāḷalohaṃ. **Loha**nti jātilohaṃ vijātilohaṃ kittimalohaṃ pisācalohanti catubbidhaṃ. Tattha ayo sajjhu suvaṇṇaṃ tipu sīsaṃ tambalohaṃ vekantakalohanti imāni satta **jātilohāni** nāma. Nāganāsikālohaṃ **vijātilohaṃ** nāma. Kaṃsalohaṃ vaṭṭalohaṃ ārakuṭanti tīṇi **kittimalohāni** nāma. Morakkhakaṃ puthukaṃ malinakaṃ capalakaṃ salakaṃ āṭalaṃ bhattakaṃ dusilohanti aṭṭha **pisācalohāni** nāma. Tesu **vekantakalohaṃ** nāma sabbalohacchedanasamatthā ekā lohajāti. Tathā hi taṃ vikantati chindatīti vikantakanti vuccati. Vikantakameva vekantakaṃ. **Nāganāsikālohaṃ** lohasadisaṃ lohavijāti haliddādivijāti viya. Tathā hi taṃ lohākāraṃ lohamalaṃ viya ghanasaṃhataṃ hutvā tiṭṭhati, tāpetvā tāḷitaṃ pana bhinnaṃ bhinnaṃ hutvā visarati mudu maṭṭhaṃ kammaniyaṃ vā na hoti. Tiputambe missetvā kataṃ **kaṃsalohaṃ**. Sīsatambe missetvā kataṃ **vaṭṭalohaṃ**. Jasatambe missetvā kataṃ **ārakuṭaṃ**. Teneva taṃ karaṇena nibbattattā **kittimaloha**nti vuccati. Yaṃ pana kevalaṃ rasakadhātu viniggataṃ, taṃ ''pittala''ntipi vadanti. Taṃ idha nādhippetaṃ, yathāvuttaṃ missakameva katvā yojitaṃ **kittima**nti vuttaṃ. **Morakkhakā**dīni evaṃnāmānevetāni. Tesu yasmā pañca jātilohāni pāḷiyaṃ visuṃ vuttāneva, tasmā vekantakalohena saddhiṃ vuttāvasesaṃ sabbaṃ idha lohanti veditabbaṃ.

Tipūti setatipu. **Sīsa**nti kāḷatipu. **Sajjha**nti rajataṃ. **Muttā**ti hatthikumbhajādikā aṭṭhavidhāpi muttā. Tathā hi hatthikumbhaṃ varāhadāṭhā bhūjaṅgasīsaṃ valāhakūṭaṃ veḷū macchasīro saṅkho sippīti aṭṭha muttāyoniyo. Tattha **hatthikumbhajā** pītavaṇṇā pabhāhīnā. **Varāhadāṭhā** varāhadāṭhavaṇṇāva. **Bhujaṅgasīsajā** nīlādivaṇṇā suvisuddhā vaṭṭalā ca. **Valāhakajā** bhāsurā dubbibhāgarūpā rattibhāge andhakāraṃ vidhamantiyo tiṭṭhanti, devūpabhogā eva ca honti. **Veḷujā** karakupalasamānavaṇṇā na bhāsurā, te ca veḷū amanussagocare eva padese jāyanti. **Macchasīrajā** pāṭhīnapiṭṭhisamānavaṇṇā vaṭṭalā laghavo ca honti pabhāvihīnā, te ca macchā samuddamajjhe eva jāyanti. **Saṅkhajā** saṅkhodaracchavivaṇṇā kolappamāṇāpi honti pabhāvihīnāva. **Sippijā** pabhāvisesayuttā honti nānāsaṇṭhānā. Evaṃ jātito aṭṭhavidhāsupi muttāsu yā macchasaṅkhasippijā, tā sāmuddikā honti, bhujaṅgajāpi kāci sāmuddikā honti, itarā asāmuddikā. Yasmā bahulaṃ sāmuddikāva muttā loke dissanti, tatthāpi sippijāva, itarā kādācikā. Tasmā **sammohavinodaniyaṃ** (vibha. aṭṭha. 173) ''muttāti sāmuddikā muttā''ti vuttaṃ.

Maṇīti ṭhapetvā pāḷiāgate veḷuriyādike seso jotirasādibhedo sabbopi maṇi. **Veḷuriya**nti vaṃsavaṇṇamaṇi. **Saṅkho**ti sāmuddikasaṅkho. **Silā**ti kāḷasilā paṇḍusilā setasilādibhedā aṭṭhapi silā. **Rajata**nti kahāpaṇādikaṃ vuttāvasesaṃ rajatasammataṃ. **Jātarūpa**nti suvaṇṇaṃ. **Lohitaṅgo**ti rattamaṇi. **Masāragalla**nti kabaramaṇi **tiṇā**dīsu bahibhārā tālanāḷikerādayopi **tiṇaṃ** nāma. Antosāraṃ khadirādi antamaso dārukhaṇḍampi **kaṭṭhaṃ** nāma. Muggamattato yāva muṭṭhippamāṇā marumbā **sakkharā** nāma. Muggamattato paṭṭhāya heṭṭhā vālikā nāma. **Kaṭhala**nti kapālakhaṇḍaṃ. **Bhūmī**ti sasambhārapathavī. **Pāsāṇo**ti antomuṭṭhiyaṃ asaṇṭhahanato paṭṭhāya yāva hatthippamāṇaṃ pāsāṇaṃ, hatthippamāṇato pana paṭṭhāya upari **pabbato**ti. Ayaṃ ayoādīsu vibhāganiddeso. **Nimittapathavī**ti paṭibhāganimittabhūtaṃ pathavikasiṇaṃ. Tampi hi ''rūpāvacaratikacatukkajjhānaṃ kusalato ca vipākato ca kiriyato ca catutthassa jhānassa vipāko ime dhammā bahiddhārammaṇā''ti vacanato ''bāhirā pathavī''ti vuccati. Tena vuttaṃ **''yā ca ajjhattārammaṇattike nimittapathavī, taṃ gahetvā''**ti.

Uggahanimittañcettha taṃgatikameva daṭṭhabbaṃ, nimittuppattito pana pubbe bhūmiggahaṇeneva gahitanti.

Tīhi maññanāhīti vuttaṃ maññanāttayaṃ saparasantānesu saṅkhepato yojetvā dassetuṃ **''ahaṃ pathavī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **ahaṃ pathavī**tiādīnā ajjhattavisayaṃ diṭṭhimaññanaṃ mānamaññanañca dasseti attābhinivesāhaṃkāradīpanato. **Mama pathavī**ti iminā taṇhāmaññanaṃ mānamaññanampi vā pariggahabhūtāyapi pathaviyā seyyādito mānajappanato. Sesapadadvayepi iminānayena maññanāvibhāgo veditabbo. Tattha pathavikasiṇajjhānalābhī jhānacakkhunā gahitajhānārammaṇaṃ ''attā''ti abhinivisanto tañca seyyādito dahanto atthato **''ahaṃ pathavī''ti maññati** nāma, tameva ''ayaṃ mayhaṃ attā''ti gahaṇe pana **''mama pathavī''ti maññati** nāma. Tathā taṃ ''parapuriso''ti vā ''devo''ti vā vādavasena ''ayameva paresaṃ attā''ti vā abhinivisanto **''paro pathavī, parassa pathavī''ti maññati** nāma. Iminā nayena sesapathavīsupi yathārahaṃ catukkaṃ niddhāretabbaṃ.

Evaṃ ''pathaviṃ maññatī''ti ettha catukkavasena maññanaṃ dassetvā idāni maññanāvatthuṃ maññanāyo ca vibhajitvā anekavihitaṃ tassa maññanākāraṃ dassetuṃ **''atha vā''**tiādimāha. Tattha **aya**nti yathāvutto puthujjano. **Chandarāga**nti bahalarāgaṃ. **Assādetī**ti nikāmeti, ''ime kesā mudusiniddhakuñcitanīlobhāsā''tiādinā tattha rasaṃ vindati. **Abhinandatī**ti sappītikāya taṇhāya abhimukho nandati pamodati. **Abhivadatī**ti uppannaṃ taṇhābhinandanāvegaṃ hadayena sandhāretuṃ asakkonto ''aho me kesā''ti vācaṃ nicchāreti. **Ajjhosāya tiṭṭhatī**ti balavataṇhābhinivesena gilitvā pariniṭṭhāpetvā tiṭṭhati. **Aññataraṃ vā pana rajjanīyavatthu**nti kesādito aññataraṃ vā karacaraṇādippabhedaṃ niyakajjhattapariyāpannaṃ rāguppattihetubhūtaṃ vatthuṃ. **Itī**ti iminā siniddhādippakārenāti patthayitabbākāraṃ parāmasati. Tattha **nandiṃ samannānetī**ti tesu bhāvīsu kesādīsu siddhaṃ viya katvā nandiṃ taṇhaṃ samannāharati samupacāreti. **Paṇidahatī**ti patthanaṃ ṭhapeti.

Sampattiṃ nissāya ''seyyohamasmī''ti, vipattiṃ nissāya ''hīnohamasmī''ti mānaṃ janetīti yojanā. Pathavīkoṭṭhāsabhūtānaṃ kesādīnaṃ sampattivipattīhi mānajappanā pathaviyā maññanā hotīti āha **''evaṃ ajjhattikaṃ pathaviṃ mānamaññanāya maññatī''**ti. Avayavabyatirekena samudāyassa abhāvato samudāyo jīvābhiniveso avayavepi hotīti dassento **''taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti āgatanayena pana kesaṃ 'jīvo'ti abhinivisatī''**ti āha. ''Kesā nāmete issaravihitā pajāpatinissitā aṇusañcayo pakatipariṇāmo''tiādinā nayenapettha **diṭṭhimaññanā** veditabbā.

Imissā pavattiyāti nikantimānadiṭṭhīnaṃ pariyādānasamugghāṭappavattiyā. ''Etaṃ mamā''tiādinā yadipi tissannampi maññanānaṃ sambhavo dassito. Taṇhāmānamaññanānaṃ pana heṭṭhā dassitattā diṭṭhimaññanā evettha visesato uddhaṭāti veditabbaṃ. Tenāha **''evampi ajjhattikaṃ pathaviṃ diṭṭhimaññanāya maññatī''**ti.

Bāhirampi pathaviṃ tīhi maññanāhi maññatīti yojanā. Taṃ pana maññanāvidhiṃ dassetuṃ **''katha''**nti āha. Tassattho heṭṭhā vuttanayena veditabbo.

Ayaṃ jīvoti ayaṃ kāḷalohaṃ ''jīvo attā''ti **abhinivisati** ekacce nigaṇṭhā viya. **Evaṃ bāhiraṃ pathaviṃ diṭṭhimaññanāya maññatī**ti etthāpi ''yā ceva kho pana ajjhattikā pathavīdhātu, yā ca bāhirā pathavīdhātū''tiādinā nayena ānetvā vattabbo.

Pathavīkasiṇaṃ attato samanupassatītiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Ayampi ca nayo ''rūpaṃ attato samanupassatī''ti ettheva antogadhoti daṭṭhabbo kasiṇānampi rūpasamaññāsambhāvato. **Pathaviṃ maññatī**ti ettha yādiso maññanāvatthumaññanānaṃ vitthāranayo vutto, tādiso ito paraṃ vuttanayovāti āha **''ito paraṃ saṅkhepeneva kathayissāmā''**ti, atādiso pana vitthāratopi kathayissatīti attho.

Tasmāti yasmā ''pathaviyā''ti idaṃ bhummavacanaṃ, tasmā, so attaparattadupakaraṇānaṃ

ādhārabhāvena taṃ maññanāvatthuṃ kappetīti attho. Tenāha **''ahaṃ pathaviyā''**tiādi. Nanu ca indriyabaddhānindriyabaddhapabhedassa dhammappabandhassa sasambhārapathavī ca ādhāranissayo, itarā ārammaṇanissayo tadārammaṇassāti ettha nibbirodhoti? Na, maññanāvatthuṃ nissayabhāvena parikappanato. Ayañhi ''aha''nti diṭṭhimaññanāya mānamaññanāya ca vatthubhūtassa attano pathavisannissayaṃ katvā **''ahaṃ pathaviyā''ti maññati,** taṇhāmaññanāya vatthubhūtassa upakaraṇassa pathaviṃ sannissayaṃ katvā **''mayhaṃ kiñcanaṃ palibodho pathaviyā''**ti maññati. **Paro**tiādīsupi iminā nayena attho veditabbo.

Yvāyaṃ atthanayoti sambandho. **Vutto** paṭisambhidāmagge. **Eteneva nayenā**ti yvāyaṃ ''so kho pana me attā imasmiṃ rūpe''ti samudāyassa ādhārabhāvadīpano atthanayo vutto, eteneva nayena. Na hi avayavabyatirekena samudāyo labbhati, tasmā samudāye vuttavidhi avayavepi labbhatīti adhippāyo. Tenāha **so kho pana me ayaṃ attā imissā pathaviyāti maññanto**ti. **Tasmiṃyeva panassa attanī**ti ettha **assā**ti puthujjanassa. **Tasmiṃyeva attanī**ti ajjhattikabāhirapathavīsannissaye attani. ''Pathaviyā maññatī''ti padassāyaṃ vaṇṇanā. Evaṃ ''pathaviyā maññatī''ti ettha attavasena diṭṭhimānataṇhāmaññanaṃ dassetvā idāni paravasena dassetuṃ **''yadā panā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **assā**ti parassa. **Tadā**ti paravasena maññanāyaṃ. **Diṭṭhimaññanā eva yujjati** tattha niccābhinivesādayo sambhavantīti katvā. Avadhāraṇena mānataṇhāmaññanā nivatteti. Na hi ''seyyohamasmī''tiādinā, ''mayha''nti ca pavattalakkhaṇā mānataṇhā parasmiṃ parassa santakabhāvena gahite ca pavattantīti adhippāyo. **Itarāyopī**ti mānataṇhāmaññanāyopi. **Icchanti** aṭṭhakathācariyā. Parassapi hi pathavīsannissayena sampattiissariyādikassa vasena attani seyyādibhāvaṃ dahato paṇidahato ca cittaṃ tathābhāvāya mānataṇhāmaññanā sambhavantīti ācariyānaṃ adhippāyo. ''Paro pathavī parassa pathavī''ti etthāpi ime dve pakārā sādhippāyā niddhāretabbā.

''Pathavito sañjānātī''ti, ''ādito''ti ca ādīsu anissakkavacanepi to-saddo diṭṭhoti āha **''pathavitoti nissakkavacana''**nti. **Saupakaraṇassā**ti hiraññasuvaṇṇagatassa dāsaporisādinā vittupakaraṇena saupakaraṇassa, attano vā parassa vā tesaṃ upakaraṇassa vāti attho. **Yathāvuttappabhedato**ti lakkhaṇādiajjhattikādivuttappakāravibhāgato. **Uppattiṃ vā niggamanaṃ vā**ti ''taṃ aṇḍaṃ ahosi hemamayaṃ, tasmiṃ sayaṃ brahmā uppanno''ti brahmaṇḍavādavasena vā ''dvīhi aṇūhi dviaṇuka''nti evaṃ pavattaaṇukavādavasena vā pathavito uppattiṃ vā ''sabboyaṃ loko issarato viniggato''ti issaravādavasena issarakuttato pathavito niggamanaṃ vā maññamānoti yojanā. **Pathavito vā añño** āpādiko attāti adhippāyo. Ettha ca purimasmiṃ atthavikappe kārakalakkhaṇaṃ nissakkavacanaṃ, dutiyasmiṃ upapadalakkhaṇanti daṭṭhabbaṃ. Attano pariggahabhūtapathavito sukhappattiṃ tato eva ca parehi seyyādibhāvaṃ kappentassa vasenapettha **taṇhāmānamaññanā** veditabbā. **Apare**ti sārasamāsācariyā. **Tato aññaṃ appamāṇaṃ attānaṃ gahetvā**ti pubbe bhāvitaāpādiappamāṇakasiṇavasena vā kāpilakāṇādadiṭṭhivasena vā appamāṇaṃ byāpinaṃ attānaṃ gahetvā. **Pathavito**ti pacchā abhāvitaavaḍḍhitapathavīkasiṇasaṅkhātapathavito. **Bahiddhāpi me attā**ti ito pathavito bahipi me attāti adhippāyo.

Kevalanti anavasesaṃ. **Mahāpathaviṃ taṇhāvasena mamāyati,** ayañca nayo catudīpissariye ṭhitassa dīpacakkavattino ca labbheyya, maṇḍalikarājamahāmattakuṭumbikānampi vasena labbhateva tesampi yathāpariggahaṃ anavasesetvā maññanāya sambhavato. ''Evaṃ mamā''ti gāhassa ''esohamasmiṃ, eso me attā''ti gāhavidhūratāya vuttaṃ **''ekā taṇhāmaññanā eva labbhatī''**ti. **Iminā nayenā**ti vuttamatidesaṃ vibhāvetuṃ **''sā cāya''**ntiādi vuttaṃ. Tattha **sā cāya**nti sā ca ayaṃ taṇhāmaññanā yojetabbāti sambandho. Yathā pana diṭṭhimaññanāmaññite vatthusmiṃ sinehaṃ mānañca uppādayato taṇhāmānamaññanā sambhavanti, evaṃ taṇhāmaññanāmaññitena vatthunā attānaṃ seyyādito dahato tañca attaniyaṃ niccaṃ tathā taṃsāmibhūtaṃ attānañca parikappentassa itaramaññanāpi sambhavantīti sakkā viññātuṃ. ''Me''ti hi iminā atthaggahaṇamukheneva attaniyasambandho pakāsīyatīti.

Abhinandatīti iminā taṇhādiṭṭhābhinivesānaṃ saṅgahitattā te dassento **''assādeti parāmasati cā''**ti āha. Diṭṭhivippayuttacittuppādavasena cetassa dvayassa asaṅkarato pavatti veditabbā,

ekacittuppādepi vā adhipatidhammānaṃ viya pubbābhisaṅkhāravasena tassa tassa balavabhāvena pavatti. **Etasmiṃ atthe**ti taṇhādiṭṭhivasena abhinandanatthe. **Eta**nti ''pathaviṃ abhinandatī''ti etaṃ padaṃ. Yesaṃ vineyyānaṃ yehi pakāravisesehi dhammānaṃ vibhāvane kate visesādhigamo hoti, tesaṃ tehi pakāravisesehi dhammavibhāvanaṃ. Yesaṃ pana yena ekeneva pakārena dhammavibhāvane kate visesādhigamo hoti, tesampi taṃ vatvā dhammissaratāya tadaññaniravasesappakāravibhāvanañca **desanāvilāso**. Tenāha **''pubbe maññanāvasena kilesuppattiṃ dassetvā idāni abhinandanāvasena dassento''**ti. **Dhammadhātuyā**ti sammāsambodhiyā. Sā hi sabbañeyyadhammaṃ yathāsabhāvato dhāreti upadhāreti, sakalañca vineyyasattasaṅkhātadhammappabandhaṃ apāyadukkhasaṃsāradukkhapatanato dhāreti, sayañca aviparītapavattiākārā dhātūti dhammadhātūti idhādhippetā. Sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānañhi maggañāṇaṃ, maggañāṇapadaṭṭhānañca sabbaññutaññāṇaṃ sammāsambodhīti. **Suppaṭividdhattā**ti suṭṭhu paṭividdhabhāvato, sammā adhigatattāti attho. Abhikaṅkhanasampaggahaparāmasanānaṃ vasena ārammaṇe parikappanāpavatti maññanā. Tattha ''mamaṃ, aha''nti ca abhinivesanaṃ **parikappanaṃ**. Yena ajjhosānaṃ hoti, ayaṃ **abhinandanā**ti ayametesaṃ viseso. Suttādiaviruddhāyeva attanomati icchitabbā, na itarāti suttena tassā saṅgahaṃ dassetuṃ **''vuttañceta''**ntiādi vuttaṃ. Desanāvilāsavibhāvanassa pana sahetukahetusampayuttadukādidesanāya nibaddhatā niddhāretabbā.

Tassāti tena. Ñātasaddasambandhena hetaṃ kattari sāmivacanaṃ. **Tasmā**ti apariññātattā. ''Apariññāta''nti paṭikkhepamukhena yaṃ parijānanaṃ vuttaṃ, taṃ atthato tividhā pariññā hotīti taṃ sarūpato pavattiākārato ca vibhāvento **''yo hī''**tiādimāha.

Tattha yāya paññāya vipassanābhūmiṃ parijānāti paricchindati, sā parijānanapaññā **ñātapariññā**. Sā hi tebhūmakadhammajātaṃ ''ayaṃ vipassanābhūmī''ti ñātaṃ viditaṃ pākaṭaṃ karontīyeva lakkhaṇarasādito ajjhattikādivibhāgato ca paricchijja jānāti. Idha pana pathavīdhātuvasena veditabbāti vuttaṃ **''pathavīdhātuṃ parijānātī''**tiādi. **Tīraṇapariññā**ti kīraṇavasena parijānanakapaññā. Sā hi parivārehi aniccatādiākārehi aniccatādisabhāvassa upādānakkhandhapañcakassa tīraṇavasena sammasanavasena taṃ paricchijja jānāti. **Aggamaggenā**ti arahattamaggena. So hi anavasesato chandarāgaṃ pajahati. **Aggamaggenā**ti vā aggabhūtena maggena, lokuttaramaggenāti attho. Ubhayathāpi hi samucchedapahānakārī eva paññā nippariyāyena pahānapariññāti dasseti.

Nāmarūpavavatthānanti etena paccayapariggahopi saṅgahitoti daṭṭhabbo nāmarūpassa hetuvavatthānabhāvato. Sopi hi hetupaccayamukhena nāmarūpassa vavatthānamevāti. Kalāpasammasanādivasena **tīraṇapariññā** aniccādivasena sammasanabhāvato. **Tasmā**ti yasmā tā pariññāyo natthi, tasmā. Atha vā **tasmā apariññātattā**ti yasmā apariññātā pathavī, tasmā apariññātattā pathaviyā taṃ pathaviṃ maññati ca abhinandati cāti.

Pathavīvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Āpovārādivaṇṇanā

Āpaṃ āpatoti ettha appoti, appāyatīti vā **āpo,** yasmiṃ saṅghāte sayaṃ atthi, taṃ ābandhanavasena byāpetvā tiṭṭhati, paribrūhetīti vā attho. Atthānaṃ adhi **ajjhattaṃ**. Pati pati attānanti **paccattaṃ**. Ubhayenapi sattasantānapariyāpannameva vadati. **Āpo āpogata**ntiādīsu ābandhanameva **āpo,** tadeva āposabhāvaṃ gatattā **āpogataṃ,** sabhāveneva āpabhāvaṃ pattanti attho. Sinehanavasena **sineho,** soyeva sinehanasabhāvaṃ gatattā **sinehagataṃ**. **Bandhanattaṃ rūpassā**ti avinibbhogarūpassa bandhanabhāvo, avippakiraṇavasena sampiṇḍananti attho. **Uggaṇhanto**ti yathāparicchinne āpomaṇḍale yathā uggahanimittaṃ upalabbhati, tathā nimittaṃ gaṇhanto. **Vutto**ti ''āpasmi''nti ettha vuttaāpo. So hi sasambhāraāpo, na ''āpokasiṇa''nti ettha vuttaāpo. **Sesa**nti ārammaṇasammutiāpānaṃ sarūpavibhāvanaṃ. ''Āpaṃ āpato pajānātī''tiādipāḷiyā atthavibhāvanañceva tattha tattha maññanāvibhāgadassanañca **pathaviyaṃ vuttasadisamevā**ti. Tattha ''pathavīkasiṇameko sañjānātī''tiādinā (dī. ni. 3.360; a. ni. 10.25) vuttaṃ, idha ''āpokasiṇameko sañjānātī''tiādinā vattabbaṃ.

Tattha ca ‘‘pathavīti sañjānātī’’ti vuttaṃ, idha pana ‘‘āpoti sañjānātī’’tiādinā vattabbanti evamādi eva viseso. Sesaṃ tādisameva. Tena vuttaṃ ‘‘pathaviyaṃ vuttasadisamevā’’ti. Yo panettha viseso, taṃ dassetuṃ **‘‘kevala’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **mūlaraso**ti mūlaṃ paṭicca nibbattaraso. **Khandharasā**dīsupi eseva nayo. **Khīrādīni** pākaṭāneva. Yathā pana bhesajjasikkhāpade (pārā. 618-625), na evamidha niyamo atthi. Yaṃ kiñci khīraṃ **khīra**meva. Sesesupi eseva nayo. **Bhummānī**ti āvāṭādīsu ṭhitaudakāni. **Antalikkhānī**ti pathaviṃ appattāni vassodakāni, pattāni pana bhummāneva. **Evaṃ vuttā cā**ti **ca-**saddena himodakakappavināsakaudakapathaviyāantoudakapathavīsandhārakaudakādiṃ pubbe avuttampi samuccinoti.

Tejaṃ tejatoti ettha tejanaṭṭhena **tejo,** tejanaṃ nāma dahanapacanādisamatthaṃ nisānaṃ, yaṃ uṇhattanti vuccati. **Yena cā**ti yena tejogatena kupitena. **Santappatī**ti ayaṃ kāyo samantato tappati ekāhikajarādibhāvena usumajāto hoti. **Yena ca jīrīyatī**ti yena ayaṃ kāyo jīrīyati, indriyavekallataṃ balaparikkhayaṃ valitādibhāvañca pāpuṇāti. **Yena ca pariḍayhatī**ti yena kupitena ayaṃ kāyo parito ḍayhati, so ca puggalo ḍayhāmīti satadhotasappigosītacandanādilepañceva tālavaṇṭavātañca paccāsīsati. **Yena ca asitapītakhāyitasāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchatī**ti yena asitaṃ vā odanādi, pītaṃ vā pānakādi, khāyitaṃ vā piṭhakhajjakādi, sāyitaṃ vā ambapakkamadhuphāṇitādi sammadeva paripākaṃ gacchati, rasādibhāvena vivekaṃ gacchatīti attho. Ettha ca sarīrassa pakatiusumaṃ atikkamitvā uṇhabhāvo **santāpo,** sarīradahanavasena pavatto mahādāho **paridāho,** satavāraṃ tāpetvā udake pakkhipitvā uddhaṭasappi **satadhotasappi,** rasarudhiramaṃsamedaaṭṭhiaṭṭhimiñjasukkā **rasādayo**. Tattha purimā tayo tejā catusamuṭṭhānā, pacchimo kammasamuṭṭhānova.

Tejobhāvaṃ gatattā **tejogataṃ**. **Usmā**ti uṇhākāro. Usmāva usmābhāvaṃ gatattā **usmāgataṃ.** **Usuma**nti caṇḍausumaṃ. Tadeva **usumagataṃ,** sabhāveneva usumabhāvaṃ pattanti attho. **Kaṭṭhaggī**ti kaṭṭhupādāno aggi. **Sakalikaggī**ādīsupi eseva nayo. **Saṅkāraggī**ti kacavaraṃ paṭicca uppannaaggi. **Indaggī**ti asaniaggi. **Santāpo**ti jālāya vā vītaccitaṅgārānaṃ vā santāpo. **Sūriyasantāpo**ti ātapo. **Kaṭṭhasannicayasantāpo**ti kaṭṭharāsiṃ paṭicca uppannasantāpo. Sesesupi eseva nayo. **Evaṃ vuttā cāti.** **Ca-**saddena petaggikappavināsakagginirayaggiādike avuttepi samuccinoti.

Vāyaṃ vāyatoti ettha vāyanaṭṭhena **vāyo**. Kimidaṃ vāyanaṃ nāma? Vitthambhanaṃ, samudīraṇaṃ vā, vāyanaṃ gamananti eke. **Uddhaṅgamā vātā**ti uggārahikkādipavattakā uddhaṃ ārohanavātā. **Adhogamā vātā**ti uccārapassāvādinīharaṇatā adho orohanavātā. **Kucchisayā vātā**ti antānaṃ bahivātā. **Koṭṭhāsayā vātā**ti antānaṃ antovātā. **Aṅgamaṅgānusārino vātā**ti dhamanījālānusārena sakalasarīre aṅgamaṅgāni anusaṭā samiñjanapasāraṇādinibbattakā vātā. **Satthakavātā**ti sandhibandhanāni kattariyā chindantā viya pavattavātā. **Khurakavātā**ti khurena viya hadayamaṃsachedanaphālanakavātā. **Uppalakavātā**ti hadayamaṃsassa samuppāṭanakavātā. **Assāso**ti antopavisanakanāsikāvāto. **Passāso**ti bahinikkhamananāsikāvāto. Ettha ca purimā sabbe catusamuṭṭhānā, assāsapassāsā cittasamuṭṭhānāva.

Vāyogatanti vāyova vāyogataṃ, sabhāveneva vāyobhāvaṃ pattanti attho. **Thambhitattaṃ rūpassā**ti avinibbhogarūpassa thambhitabhāvo. **Puratthimā vātā**ti puratthimadisato āgatā vātā. **Pacchimā**dīsupi eseva nayo. **Sarajā**dīsu saha rajena **sarajā,** rajavirahitā suddhā **arajā**. Sītautusamuṭṭhānā, sītavalāhakantare vā jātā **sītā**. Uṇhautusamuṭṭhānā, uṇhavalāhakantare vā jātā **uṇhā**. **Parittā**ti mandā tanukavātā. **Adhimattā**ti balavavātā. **Kāḷāti** kāḷavalāhakantare samuṭṭhitā. Yehi abbhāhato chavivaṇṇo kāḷako hoti, tesaṃ etaṃ adhivacanantipi eke. **Verambhavātā**ti yojanato upari vāyanavātā. **Pakkhavātā**ti antamaso makkhikāyapi pakkhāyūhanavātā. **Supaṇṇavātā**ti garuḷavātā. Kāmaṃ cetepi pakkhavātāva, ussadavasena pana visuṃ gahitā. **Tālavaṇṭavātā**ti tālavaṇṇehi katena, aññehi vā katena kenaci maṇḍalasaṇṭhānena samuṭṭhāpitavātā. **Vidhūpanavātā**ti bījanapattakena samuṭṭhāpitavātā. Imāni ca tālavaṇṭavidhūpanāni anuppannampi vātaṃ uppādenti, uppannampi parivattenti. Idhāpi **ca-**saddo udakasandhārakavātakappavināsakavātajālāpellanakavātādike avuttepi samuccinoti. Ettha ca ‘‘āpaṃ maññatī’’tiādīsu yasmā tīhi maññanāhi – ‘‘ahaṃ āpoti maññati, mama āpoti maññatī’’tiādinā pathavīvāre vuttanayena sakkā maññanāvibhāgo vibhāvetunti vuttaṃ **‘‘sesaṃ**

vuttanayamevā''ti. Tasmā tattha vuttanayānusārena imesu tīsu vāresu yathārahaṃ maññanāvibhāgo vibhāvetabbo.

Ettāvatāti ettakena iminā catuvāraparimāṇena desanāvisesena. **Ca-**saddo byatireko. Tena vakkhamānaṃyeva visesaṃ joteti. **Yvāya**nti yo ayaṃ lakkhaṇo nāma hāro vuttoti sambandho. So pana lakkhaṇahāro yaṃlakkhaṇo tattha vutto, taṃ dassetuṃ **''vuttamhī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **vuttamhi ekadhamme**ti kusalādīsu khandhādīsu vā yasmiṃ kasmiñci ekadhamme sutte sarūpato niddhāraṇavasena vā kathite. **Ye dhammā ekalakkhaṇā tenā**ti ye keci dhammā kusalādibhāvena, rūpakkhandhādibhāvena vā tena vuttadhammena samānalakkhaṇā. **Vuttā bhavanti sabbe**ti sabbepi kusalādisabhāvā, khandhādisabhāvā vā dhammā sutte avuttāpi tāya samānalakkhaṇatāya vuttā bhavanti, ānetvā saṃvaṇṇanavasenāti adhippāyo.

Ettha ca ekalakkhaṇāti samānalakkhaṇā vuttā. Tena sahacaritā samānakiccatā samānahetutā samānaphalatā samānārammaṇatāti evamādīhipi avuttānaṃ vuttānaṃ viya niddhāraṇaṃ veditabbaṃ. **Itī**ti iminā pakārena. Tenāha **''evaṃ nettiyaṃ lakkhaṇo nāma hāro vutto''**ti, **nettipāḷiyaṃ** (netti. 23) pana ''ye dhammā ekalakkhaṇā keci so hāro lakkhaṇo nāmā''ti pāṭho āgato. **Tassa vasenā**ti tassa lakkhaṇahārassa vasena. **Rūpalakkhaṇaṃ anatītattā**ti ruppanasabhāvena samānasabhāvattā. **Vadantena** bhagavatā. **Etā**ti ''rūpaṃ attato samanupassatī''ti evaṃ vuttadiṭṭhī. Ettha ca **sakkāyadiṭṭhimaññanā**dassaneneva sakalarūpavatthukā taṇhāmānamaññanāpi dassitā evāti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi vuttaṃ ''tasmiṃyeva panassa diṭṭhimaññanāya maññite vatthusmiṃ sinehaṃ mānañca uppādayato taṇhāmānamaññanāpi veditabbā''ti. Atha vā pathaviṃ āpaṃ tejaṃ vāyaṃ meti maññati abhinandatīti ca vadantena vuttanayeneva sakalarūpavatthukā taṇhāmaññanā tadanusārena mānamaññanāpi vuttāva hotīti evampettha itaramaññanāpi niddhāretabbā.

Āpovārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhūtavārādivaṇṇanā

3. ''Pathaviṃ maññati, pathaviyā maññatī''tiādīhi padehi ''rūpaṃ attato samanupassati, rūpasmiṃ attānaṃ samanupassatī''tiādīnaṃ sakkāyadiṭṭhīnaṃ niddhāritattā vuttaṃ **''evaṃ rūpamukhena saṅkhāravatthukaṃ maññanaṃ vatvā''**ti. **Tesu saṅkhāresu sattesupī**ti tadupādānesupi sattesu. **Dhātūsū**ti pathavīādīsu catūsu dhātūsu. ''Jātaṃ bhūtaṃ saṅkhata''ntiādīsu (dī. ni. 2.207; saṃ. ni. 5.379) bhūta-saddo uppāde dissati, saupasaggo pana ''pabhūtamariyo pakaroti puñña''ntiādīsu vipule, ''yebhuyyena bhikkhūnaṃ paribhūtarūpo''tiādīsu hiṃsane, ''sambhūto sāṇavāsī''tiādīsu (cūḷava. 450) paññattiyaṃ, ''abhibhūto māro vijito saṅgāmo''tiādīsu vimathane, ''parābhūtarūpo kho ayaṃ acelo pāthikaputto''tiādīsu (dī. ni. 3.23, 25, 31, 32) parājaye, ''anubhūtaṃ sukhadukkha''ntiādīsu vediyane, ''vibhūtaṃ vibhāvitaṃ paññāyā''tiādīsu pākaṭīkaraṇe dissati. Te sabbe **rukkhādīsū**ti. **Ādi-**saddena saṅgahitāti daṭṭhabbā. ''Kālo ghasati bhūtānīti (jā. 1.2.190), bhūtā loke samussaya''nti (dī. ni. 2.220; saṃ. ni. 1.186) ca ādīsu avisesena sattavācakopi bhūtasaddo, upari devādipadehi sattavisesānaṃ gahitattā idha tadavasiṭṭhā bhūtasaddena gayhantīti āha **''no ca kho avisesenā''**ti. Tenevāha – **''cātumahārājikānañhi heṭṭhā sattā idha bhūtāti adhippetā''**ti. Yo hi sattanikāyo paripuṇṇayoniko catūhipi yonīhi nibbattanāraho, tatthāyaṃ bhūtasamaññā aṇḍajādivasena bhavanato.

Bhūteti vuttadesaādesite bhūte. **Bhūtato sañjānātī**ti iminā ''bhūtā''ti lokavohāraṃ gahetvā yathā tattha taṇhādimaññanā sambhavanti, evaṃ viparītasaññāya sañjānanaṃ pakāsīyati. Svāyamattho heṭṭhā ''pathavito sañjānātī''ti ettha vuttanayānusārena sakkā jānituntī āha **''vuttanayamevā''**ti. Yathā suddhāvāsā sabbadā abhāvato imaṃ desanaṃ nāruḷhā, evaṃ nerayikāpi sabbamaññanānadhiṭṭhānato. Eteneva ekaccapetānampettha asaṅgaho daṭṭhabbo. Apare pana ''diṭṭhimaññanādhiṭṭhānato tesampettha saṅgaho icchitoyevā''ti vadanti. ''Samaṅgibhūtaṃ paricārenta''ntiādinā sutte **vuttanayena**. **Rajjatī**ti ''subhā sukhitā''ti vipallāsaggāhena tattha rāgaṃ janeti. Evamettha rajjanto ca na kevalaṃ dassanavaseneva, savanādivasenapi rajjatevāti dassento **''disvāpi…pe… utvāpī''**ti āha. Tattha

ghāyanādivasena rajjanaṃ tehi anubhūtagandhamālādivasena ceva visabhāgavatthubhūtānaṃ tesaṃ paribhogavasena ca yathānubhavaṃ anussaraṇavasena ca veditabbaṃ. **Evaṃ bhūte taṇhāmaññanāya maññatī**ti vuttanayena bhūte paṭicca chandarāgaṃ janento tesaṃ paṭipattiṃ assādento abhinandanto abhivadanto ajjhosāya tiṭṭhanto ''īdisī avatthā mama anāgatamaddhānaṃ siyā''tiādinā vā pana nayena tattha nandiṃ samannānento bhūte taṇhāmaññanāya maññatīti attho. **Appaṭiladdhassa** khattiyamahāsālādibhāvassa, **sampattiṃ vipatti**nti jātivasena ukkaṭṭanihīnataṃ. **Dahatī**ti ṭhapeti. **Yo evarūpo māno**ti yo eso ''ayaṃ pubbe mayā sadiso, idāni ayaṃ seṭṭho ayaṃ hīnataro''ti uppanno māno. **Ayaṃ vuccati mānātimāno**ti ayaṃ bhārātibhāro viya purimaṃ sadisamānaṃ upādāya mānātimāno nāmāti attho.

Niccātiādīsu uppādābhāvato **niccā,** maraṇābhāvato **dhuvā,** sabbadā bhāvato **sassatā**. Aniccapaṭipakkhato vā **niccā,** thirabhāvato **dhuvā,** sassatisamatāya **sassatā,** jarādivasena vipariṇāmassa abhāvato **avipariṇāmadhammā**ti maññati. **Sabbe sattā**ti oṭṭhagoṇagadrabhādayo anavasesā sañjanaṭṭhena sattā. **Sabbe pāṇā**ti ''ekindriyo pāṇo dvindriyo pāṇo''tiādivasena vuttā anavasesā pāṇanaṭṭhena **pāṇā. Sabbe bhūtā**ti anavasesā aṇḍakosādīsu bhūtā sañjātāti **bhūtā. Sabbe jīvā**ti sāliyavagodhūmādayo anavasesā jīvanaṭṭhena **jīvā**. Tesu hi so virūhabhāvena jīvasaññī. **Avasā abalā avīriyā**ti tesaṃ attano vaso vā balaṃ vā vīriyaṃ vā natthīti dasseti. **Niyatisaṅgatibhāvapariṇatāti** ettha **niyatī**ti. **Niyatatā,** acchejjasuttāvutaabhejjamaṇi viya avijahitapakatitā. **Saṅgatī**ti channaṃ abhijātīnaṃ tattha saṅgamo. **Bhāvo**ti sabhāvoyeva, kaṇḍakānaṃ tikhiṇatā, kapiṭṭhaphalādīnaṃ parimaṇḍalāditā, migapakkhīnaṃ vicittavaṇṇāditāti evamādiko. Evaṃ niyatiyā ca saṅgatiyā ca bhāve ca pariṇatā nānappakārataṃ pattā. Yena hi yathā bhavitabbaṃ, so tatheva bhavati. Yena na bhavitabbaṃ, so na bhavatīti dasseti. **Chasvevābhijātīsū**ti kaṇhābhijātiādīsu chasu eva abhijātīsu ṭhatvā sukhañca dukkhañca paṭisaṃvedenti, aññā sukhadukkhabhūmi natthīti dasseti. **Vā-**saddena antādibhede diṭṭhābhinivese saṅgaṇhāti.

Upapattinti iminā tasmiṃ tasmiṃ sattanikāye bhūtānaṃ sahabyataṃ ākaṅkhatīti dasseti. **Sukhuppatti**nti iminā pana tattha tattha uppannassa sukhuppattiṃ. **Ekacce bhūte niccā**tiādinā ekaccasassatikadiṭṭhiṃ dasseti. **Ahampi bhūtesu aññatarosmī**ti iminā pana catutthaṃ ekaccasassatikavādaṃ dasseti.

Yato kutocīti issarapurisādibhedato yato kutoci. **Ekā taṇhāmaññanāva labbhatī**ti idhāpi heṭṭhā vuttanayena itaramaññanānampi sambhavo niddhāretabbo. Vuttappakāreyeva bhūte taṇhādiṭṭhīhi abhinandatītiādinā vattabbattā āha ''vuttanayamevā''ti. **Yojanā kātabbā**ti ''yo bhūtapaññattiyā upādānabhūte khandhe parijānāti, so tīhi pariññāhi parijānātī''tiādinā yojanā kātabbā. Apare panettha bhūtagāmopi bhūta-saddena saṅgahitoti rukkhādivasenapi maññanāvibhāgaṃ yojetvā dassenti, tathā mahābhūtavasenapi, taṃ **aṭṭhakathāyaṃ** natthi.

Bhūmivisesādinā bhedenāti bhūmivisesaupapattivisesādivibhāgena. **Iddhiyā**ti puññavisesanibbattena ānubhāvena. Kiñcāpi deva-saddo ''viddhe vigatavalāhake deve''tiādīsu (saṃ. ni. 1.110; 3.102; 5.146-148; ma. ni. 1.486; a. ni. 10.15; itivu. 27) ajaṭākāse āgato, ''devo ca thokaṃ thokaṃ phusāyatī''tiādīsu meghe, ''ayañhi deva kumāro''tiādīsu (dī. ni. 2.34, 35, 36) khattiye āgato, ''pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgibhūto paricāreti devo maññe''tiādīsu (dī. ni. 1.183; ma. ni. 2.211) viya idha upapattidevesu āgato, deva-saddena pana vattabbasatte anavasesato uddharitvā tato idhādhippete dassetuṃ **''te tividhā''**tiādi vuttaṃ. **Sesā cha kāmāvacarā idha devāti adhippetā** itaresaṃ padantarehi nivattitattāti adhippāyo. Bhūtā devāti gahitesu sattesu taṇhādimaññanānaṃ pavattākārenapi tividhalakkhaṇanti āha **''bhūtavāre vuttanayena veditabbā''**ti.

''Aññatarassa upāsakassa pajāpati abhirūpā hotī''tiādīsu (pārā. 168) **pajāpati-**saddo gharaṇiyaṃ āgato, ''pajāpati kāmadāyī suvaṇṇavaṇṇā me pajā hotū''tiādīsu diṭṭhigatikaparikappite, ''pajāpatissa devarājassa dhajaggaṃ ullokeyyāthā''tiādīsu (saṃ. ni. 1.249) devajeṭṭhake, idha pana adhipatīti vadanti, taṃ upari brahmuno gayhamānattā tesaṃ matimattaṃ. **Devāna**nti cātumahārājikādidevānaṃ.

Mahārājādīnanti **ādi-**saddena sakkasuyāmasantussitasunimmitavasavattino gahitā. **Tesa**nti mahārājādīnaṃ. **Sattasaṅkhātāyā**ti kāmabhūmiyaṃ sattasaṅkhātāya. **Pajāpati**nti pajāpatibhāvaṃ. Pajāpatibhāvena hi mānaṃ jappento pajāpatiṃ mānamaññanāya maññatīti vutto.

Ekā diṭṭhimaññanāva yujjatīti vuttaṃ, pajāpatino pana samipataṃ salokataṃ vā ākaṅkhato, tathābhāvāya cittaṃ paṇidahato, tathāladdhabbāya sampattiyā attano seyyādibhāvaṃ dahato ca taṇhāmānamaññanāpi sambhavantīti sakkā viññātuṃ. **Ye ca dhammā**ti āyuvaṇṇādike vadati. **Pajāpati**nti etthāpi heṭṭhā vuttanayena itaramaññanānampi sambhavo veditabbo.

Brūhitoti parivuddho. **Guṇavisesehī**ti jhānādīhi visiṭṭhehi guṇehi uttarimanussadhammatāya. Brahma-saddassa satipi avisesato visiṭṭhavācakatte yattha yattha panassa guṇavisesayuttādirūpā pavatti, taṃ dassetuṃ **''apicā''**tiādi vuttaṃ. **Sahasso**ti sahassiyā lokadhātuyā adhipatibhūto. **Paṭhamābhinibbatto**ti paṇītena paṭhamajhānena nibbatto, paṭhamajjhānabhūmiyaṃ vā paṭhamaṃ abhinibbatto. **Gahitāti veditabbā** padhānaggahaṇena appadhānānampi kenaci sambandhena gahitabhāvasiddhito. Ettha ca **brahmā**ti mahābrahmā adhippeto. So hi vaṇṇavantatāya ceva dīghāyukatāya ca brahmapārisajjādīhi mahanto brahmāti **mahābrahmā,** tassa pana purohitaṭṭhāne ṭhitāti **brahmapurohitā,** parisāyaṃ bhavā paricārakāti **brahmapārisajjā**ti veditabbā. Ukkaṭṭhekapuggalabhāvato pajāpatismiṃ viya brahmani maññanā vattatīti vuttaṃ **''pajāpativāre vuttanayeneva veditabbā''ti. Tathā hi bahupuggalabhāvasāmaññato ābhassaravārādīnaṃ bhūtavārasadisatā vuttā.**

Yathāvuttapabhāya ābhāsanasīlā vā **ābhassarā. Ekatalavāsino**ti idaṃ jhānantarabhūmīnaṃ viya heṭṭhuparibhāvābhāvato vuttaṃ, ṭhānāni pana nesaṃ paricchinnāneva. Ābhassarehi parittā ābhā etesanti **parittābhā. Appamāṇā ābhā etesanti appamāṇābhā.**

Subhāti sobhanā pabhā. Kañcanapiṇḍo viya sassirikā **kañcanapiṇḍasassirikā**. Tattha sobhanāya pabhāya kiṇṇā subhākiṇṇāti vattabbe bhā-saddassa rassattaṃ, antima-ṇa-kārassa ha-kārañca katvā **''subhakiṇhā''**ti vuttā. **Subhā**ti ca ekagghanā niccalā pabhā vuccati, parittā subhā etesanti **parittasubhā**. Appamāṇā subhā etesanti **appamāṇasubhā**.

Vipulaphalāti vipulasantasukhāyuvaṇṇādiphalā.

Satipi devabrahmādīnaṃ puññaphalena jhānaphalena ca paṭipakkhābhibhave yesaṃ pana puthujjanaasaññasattesu abhibhūvohāro pākaṭo niruḷho ca, tesaṃ vasenāyaṃ desanā pavattāti dassento āha **''asaññabhavassetaṃ adhivacana''**nti. Yathā pajāpativāre ''idhekacco pajāpatismiṃyevā''tiādinā maññanāpavatti dassitā, tathā idhāpi taṃ dassetuṃ sakkāti āha **''sesaṃ pajāpativāre vuttanayamevā''**ti.

Bhūtavārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Ākāsānañcāyatanavārādivaṇṇanā

4. Evaṃ sattavasena bhūmikkamadassane suddhāvāsānaṃ aggahaṇe kāraṇaṃ niddhārento **''evaṃ bhagavā''**tiādimāha. Tattha **anāgāmikhīṇāsavā**ti anāgāmino ca khīṇāsavā ca. Kiñcāpi suddhāvāsā attheva anekakappasahassāyukā, ukkaṃsaparicchedato pana soḷasakappasahassāyukāva, na tato paranti āha **''katipayakappasahassāyukā''**ti. Kāmarūpabhavesu pavattamānāpi ākāsānañcāyatanādidhammā arūpāvacarabhāvato taṃbhūmikavohāraṃ na labhantīti **''tatrūpapannāyevā''**ti avadhāretvā vuttaṃ. **Abhibhūvāre vuttanayena veditabbā** yathārahanti adhippāyo. Na hettha vaṇṇavantatādi sambhavatīti. **Pajāpativāre vuttanayenā**ti ettha ''ahamasmi arūpo pahīnarūpapaṭighasañño''tiādinā mānamaññanā veditabbā.

Ākāsānañcāyatanavārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Diṭṭhasutavārādivaṇṇanā

5. Rūpamukhena maññanāvatthudassanaṃ saṅkhepoti katvā vuttaṃ **''vitthāratopī''**ti. Tampi hi ''yattha neva pathavī, na āpo, na tejo, na vāyo, na ākāsānañcāyatana''ntiādiggahaṇaṃ viya saṅkhepato pañcavokārabhavadassanaṃ hotīti.

Diṭṭhanti yaṃ cakkhudvārena katadassanakiriyāsamāpanaṃ, yañca cakkhu dvayaṃ passati passissati sati sambhave passeyya, taṃ sabbakālanti visesavacanicchāya abhāvato diṭṭhanteva vuttaṃ yathā ''duddha''nti. Tenāha **''rūpāyatanassetaṃ adhivacana''**nti. Ayañca nayo **sutā**dīsupi yojetabbo. **Sattā**ti rūpādīsu sattā visattāti sattā. Sañjanaṭṭhena sāmaññasaddopi cesa satta-saddo ''itthirūpe''ti visayavisesitattā idha purisavācako daṭṭhabbo. **Rattā**ti vatthaṃ viya raṅgajātena cittassa vipariṇāmakārakena chandarāgena rattā sārattā. **Giddhā**ti abhikaṅkhanasabhāvena abhigijjhanena giddhā gedhaṃ āpannā. **Gadhitā**ti ganthitā viya lobhena dummocanīyabhāvena ārammaṇe paṭibaddhā. **Mucchitā**ti kilesavasena visaññībhūtā viya anaññakiccā mucchaṃ mohaṃ āpannā. **Ajjhosannā**ti visaye aññasādhāraṇe viya katvā gilitvā pariniṭṭhāpetvā viya ṭhitā. **Iminā**ti suvaṇṇavaṇṇādiākārena. **Maṅgalaṃ amaṅgala**nti īdisaṃ diṭṭhaṃ maṅgalaṃ, īdisaṃ amaṅgalanti. **Rūpasmiṃ attānaṃ samanupassananayenā**ti idaṃ vedanādiarūpadhamme, rūpāyatanavinimuttasabbadhamme vā attato gahetvā tato ajjhattikaṃ, bāhiraṃ vā rūpāyatanaṃ tassokāsabhāvena parikappetvā ''so kho pana me ayaṃ attā imasmiṃ rūpāyatane''ti maññanto diṭṭhasmiṃ maññatīti imaṃ nayaṃ sandhāya vuttaṃ. ''Pathavito maññatī''tiādīsu yathā ''saupakaraṇassa attano vā parassa vā''tiādimaññanāpavatti dassitā, evaṃ ''diṭṭhato maññatī''tiādīsu sakkā taṃ dassetunti āha **''tesaṃ pathavīvāre vuttanayeneva veditabba''**nti.

Āhaccāti visayaṃ anvāya, patvāti attho. Tenāha **''upagantvā''ti. Aññamaññasaṃsilese**ti cakkhurūpasotasaddā viya dure ahutvā aññamaññaṃ alliyane.

Manasā viññātaṃ kevalanti attho. Itarānipi hi manasā viññāyantīti. Sesehi sattahi āyatanehi paññattiyā asaṅgahitattā tampi saṅgahetvā dassetuṃ **''dhammārammaṇassa vā''**ti vuttaṃ. Dvīsupi vikappesu lokuttarānampi saṅgaho āpannoti āha **''idha pana sakkāyapariyāpannameva labbhatī''**ti. **Vitthāro**ti maññanānaṃ pavattanākāravitthāro. **Etthā**ti etesu sutavārādīsu.

Diṭṭhasutavārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekattavārādivaṇṇanā

6. **Samāpannakavārenā**ti samāpannakappavattiyā, rūpāvacarārūpāvacarajhānappavattiyāti attho. Sā hi ekasmiṃyeva ārammaṇe ekākārena pavattatīti katvā ''ekatta''nti vuccati, evañca katvā vipākajjhānappavattipi idha samāpannakavāraggahaṇeneva gahitāti daṭṭhabbā. **Asamāpannakavārenā**ti kāmāvacaradhammappavattiyā. Upacārajjhānenapi hi cittaṃ na sammā **ekattaṃ** gatanti vuccatīti.

Yojanāti maññanāyojanā. **Bhinditvā**ti vibhajitvā. **Sāsananayenā**ti pāḷinayena. Tattha ''ekattaṃ maññatī''tiādīsu ''vedanaṃ attato samanupassatī''tiādinā nayena, ''nānattaṃ maññatī''tiādīsu pana ''rūpaṃ attato samanupassatī''tiādinā nayena vuttavidhiṃ anugantvā maññanā veditabbā.

Pathavīvārādīsu vuttena ca aṭṭhakathānayenāti ''ahaṃ vedanāti maññati, mama vedanāti maññatī''tiādinā, ''ahaṃ rūpanti maññati, mama rūpanti maññatī''tiādinā cāti attho. Tenāha **''yathānurūpaṃ vīmaṃsitvā''**ti, ekattanānattabhāvesu yo yojanānayo sambhavati, tadanurūpaṃ vicāretvāti attho. **Kecī**ti abhayagirivāsino. **Apare**ti sārasamāsācariyā. Diṭṭhābhinivesaṃ vadantīti

sambandho. Puthujjanassa maññanā nāma sakkāyaṃ bhinditvāva yathāupaṭṭhitavisayavaseneva pavattatīti na tattha ayamekattanayo ayaṃ nānattanayoti vibhāgavaseneva, ekattasaññī attā hotītiādīsu ca attano ekattanānattasaññitā vuttā, na pana ekattaṃ nānattanti evaṃ pavattassa diṭṭhābhinivesassa ekattanānattabhāvoti evamettha tadubhayassa idha anadhippetabhāvo daṭṭhabbo.

Yaṃ yathāvuttaputhujjano anavasesato gaṇhanto gahetuṃ sakkoti, taṃ tassa anavasesato gahetabbataṃ upādāya **''sabba''**nti vuccatīti dassento **''tamevā''**ti āha, sakkāyasabbanti attho. Sabbasmimpi tebhūmakadhamme ādīnavadassane asati nibbidābhāvato assādānupassanāya taṇhā vaḍḍhatevāti āha **''sabbaṃ assādento sabbaṃ taṇhāmaññanāya maññatī''**ti. Vuttañhetaṃ bhagavatā – ''saṃyojaniyesu, bhikkhave, dhammesu assādānupassino viharato taṇhā pavaḍḍhatī''ti (saṃ. ni. 2.53, 57). ''Sabbamidaṃ mayā nimmita''nti tena nimmitamaññanāya attānaṃ seyyādito dahanto tena mānena nimmitaṃ maññatiyeva nāma nimmitamaññanāya vinā tathāmānuppattiyā abhāvatoti āha **''attanā nimmitaṃ maññanto sabbaṃ mānamaññanāya maññatī''**ti. **Sabbaṃ natthītiādinā nayenā**ti **ādi**-saddena niyativādādike saṅgaṇhāti. **Mahā me attā**ti iminā sabbato attano vibhūtipavattivādaṃ dasseti. ''Sabbaṃ sabbatthaka''nti diṭṭhivasena – ''ahaṃ sabbasmiṃ mayhaṃ kiñcanaṃ palibodho sabbasmiṃ, paro sabbasmiṃ parassa kiñcanaṃ palibodho sabbasmi''ntiādinā nayenapettha maññanā sambhavatīti dassento āha **''sesaṃ pathavīvāre vuttanayena veditabba''**nti. Apica ''sabboyaṃ loko purisamayo''ti evaṃdiṭṭhiko purisasaṅkhātato sabbato, attano uppattiṃ vā niggamanaṃ vā maññanto diṭṭhimaññanāya sabbato maññati, tasmiṃyeva pana diṭṭhimaññanāya maññite vatthusmiṃ sinehaṃ mānañca uppādayato taṇhāmaññanā mānamaññanā ca veditabbā. Taṃyeva pana sabbaṃ mayhaṃ attā kattā sāmīti vā maññanto ''sabbaṃ me''ti maññati, tathāyaṃ diṭṭhitaṇhābhinandanāhi abhinandanto sabbaṃ abhinandatīti evampettha maññanānaṃ pavatti veditabbā.

Tanti sakkāyaṃ. Ukkaṃsagatasukhasahitañhi khandhapañcakaṃ diṭṭhadhammanibbānavādī nibbānanti maññati, taṃ panatthato sakkāyoyevāti. **Ekadhā**ti pañcavidhampi nibbānabhāvena ekajjhaṃ katvā vuttaṃ. **Yato**ti yasmā. **Pañcahi kāmaguṇehī**ti manāpiyarūpādīhi pañcahi kāmakoṭṭhāsehi, bandhanehi vā. **Samappito** suṭṭhu appito allīno hutvā ṭhito. **Samaṅgibhūto**ti samannāgato. **Paricāretī**ti tesu kāmaguṇesu kāmakoṭṭhāsesu yathāsukhaṃ indriyāni cāreti sañcāreti ito cito ca upaneti. Atha vā laḷati ramati kīḷati. Ettha dvidhā kāmaguṇā mānusakā ceva dibbā ca. Mānusakā ca mandhātukāmaguṇasadisā, dibbā paranimmitavasavattidevarājassa kāmaguṇasadisā. Evarūpe kāme upagatānañhi te diṭṭhadhammanibbānasampattiṃ paññapenti. Tenāha **''ettāvatā kho…pe… hotī''**ti. **Diṭṭhadhammo**ti paccakkhadhammo vuccati, tattha tattha paṭiladdhattabhāvassetaṃ adhivacanaṃ, diṭṭhadhamme nibbānaṃ imasmiṃyeva attabhāve dukkhavūpasamanaṃ diṭṭhadhammanibbānaṃ. Paramaṃ uttamaṃ diṭṭhadhammanibbānanti **paramadiṭṭhadhammanibbānaṃ,** taṃ patto hotīti attho. **Pañcadhā āgata**nti yathāvuttakāmaguṇasukhassa ceva catubbidharūpāvacarajjhānasukhassa ca vasena pāḷiyaṃ pañcappakārena āgataṃ. **Nibbānaṃ assādento**ti paramaṃ sukhaṃ nissaraṇanti maññanāya assādento.

''Imasmiṃ nibbāne patte na jāyati, na jīrati, na mīyatī''ti evampi **nibbānasmiṃ maññati**. ''Ito paraṃ paramassāsabhūtaṃ natthī''ti gaṇhanto **nibbānato maññati**. Tayidaṃ nibbānaṃ mayā adhigataṃ, tasmā **''nibbānaṃ me''**ti **maññati**. Tatoyeva taṃ nibbānaṃ diṭṭhābhinandanāya abhinandati. Ayaṃ tāvettha **diṭṭhimaññanā**. Tasmiṃyeva pana diṭṭhimaññanāya maññite vatthusmiṃ sinehaṃ mānañca uppādayato **taṇhāmānamaññanāpi** niddhāretabbā.

Yādisoti yathārūpo, yehi jegucchādisabhāvehi passitabboti attho. **Esā**ti ayaṃ. Tenassa attano suṇantānañca paccakkhasiddhatamāha. Asubhādisabhāvena saha vijjamānānaṃ rūpādidhammānaṃ kāyo samūhoti **sakkāyo,** upādānakkhandhā. **Tathā**ti tassa bhāvabhūtena paṭikūlatādippakārena. **Sabbamaññanā**ti pathavīādike sarūpāvadhāraṇādivibhāgabhinne visaye pavattiyā anekavihitā sabbā taṇhāmaññanā.

Jegucchοti jigucchanīyo. Tenassa asubhājaññaduggandhapaṭikūlabhāvaṃ dasseti. **Siduro**ti khaṇe

khaṇe bhijjanasabhāvo. Tenassa aniccaaddhuvakhayavayapabhaṅgurasabhāvaṃ dasseti. **Aya**nti sakkāyo. **Dukkho**ti na sukho. Tenassa kicchakasirābādhadukkhavuttitaṃ dasseti. **Apariṇāyako**ti pariṇāyakarahito. Tenassa attasuññaasāravuttitaṃ dasseti. **Ta**nti sakkāyaṃ. **Paccanīkato**ti sabhāvapaṭipakkhato, subhaniccasukhaattāditoti attho. **Gaṇha**nti gaṇhanto, tattha subhādigāhavasena abhinivisantoti attho.

Idāni tissopi maññanā upamāhi vibhāvetuṃ **''subhato''**tiādi vuttaṃ. Tattha yathā mahāpariḷāhe vipulānatthāvahe ca aggimhi salabhassa patanaṃ subhasukhasaññāya, evaṃ tādise sakkāye salabhassa taṇhāmaññanāti imamatthaṃ dasseti **''subhato…pe… taṇhāya maññanā''**ti iminā.

Gūthādī kīṭako gūtharāsiṃ laddhā asampannepi tasmiṃ sampannākāraṃ pavattayamāno attānaṃ ukkaṃseti, evamanekādīnave ekantabhedini sakkāye niccasaññaṃ upaṭṭhapetvā sampattimadena tattha bālo mānaṃ jappetīti imamatthamāha **''niccasaññaṃ…pe… mānena maññanā''**ti.

Yathā bālo muddhadhātuko sammūḷho koci ādāse attano paṭibimbaṃ disvā ''ayaṃ maññe ādāsasāmiko, yadi ahamimaṃ gahetvā tiṭṭheyyaṃ, anatthampi me kareyyā''ti chaḍḍetvā palāyanto tattha avijjamānameva kiñci vijjamānaṃ katvā gaṇhi, tathūpamo ayaṃ bālo sakkāye attattaniyagāhaṃ gaṇhantoti imamatthaṃ dīpeti **''attā…pe… diṭṭhiyā hoti maññanā''**ti iminā.

Sukhumaṃ mārabandhanaṃ vepacittibandhanatopi sukhumatarattā. Tenāha bhagavā ''aho sukhumataraṃ kho, bhikkhave, mārabandhana''nti.

Bahunti ativiya, anekakkhattuṃ vā. **Vipphandamānopi sakkāyaṃ nātivattati** saṃsāraṃ nātivattanato. Yathāha ''ye te, bhikkhave, samaṇā sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapenti, te, sakkāyaṃyeva anuparidhāvanti seyyathāpi sā gaddulabandhano''tiādi. Yathā hi sattasupi ucchedavikappesu saṃsāranāyikānaṃ taṇhādiṭṭhīnaṃ pahānaṃ sambhavati, evaṃ sassatavikappesupīti kathañci pana diṭṭhigatikassa bhavavippamokkho. Tena vuttaṃ ''sakkāyaṃ nātivattatī''ti.

Sasoti so eso puthujjano. **Nicca**nti sabbakālaṃ.

Tanti tasmā sakkāyamalīnassa jātiyādīnamanativattanato. **Asātato**ti dukkhato.

Passaṃ evamimanti asubhāniccadukkhānattasabhāvaṃ taṃ sakkāyaṃ vuttappakārena yathābhūtavipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya passanto. **Pahāyā**ti samucchedavasena sabbā maññanāyo pajahitvā. **Sabbadukkhā pamuccatī**ti sakalasmāpi vaṭṭadukkhato pamuccatīti.

Ekattavārādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sekkhavāradutiyanayavaṇṇanā

7. Adhippetassa atthassa aniyametvā vacanaṃ **uddeso,** niyametvā vacanaṃ **niddeso**ti āha **''yoti uddesavacanaṃ, soti niddesavacana''**nti. **Sampiṇḍanattho**ti samuccayattho. Sampiṇḍanañca sabhāgatāvasena hotīti āha – **''ārammaṇasabhāgenā''**ti, ārammaṇassa sabhāgatāya sadisatāyāti attho. **Sekkhaṃ dasseti** sāmaññajotanāya visese avaṭṭhānato, sekkhavisayattā ca tassa vacanassa.

Kenaṭṭhenāti yasmā ñāṇena araṇīyato attho sabhāvo, tasmā kenaṭṭhena kena sabhāvena kena lakkhaṇena sekkho nāma hotīti attho. Yasmā pana sekkhadhammādhigamena puggale sekkhavohārappavatti, tasmā **''sekkhadhammapaṭilābhato sekkho''**ti vuttaṃ. **Sekkhadhammā** nāma

catūsu maggesu, heṭṭhimesu ca tīsu phalesu sammādiṭṭhiādayo. Tenāha **‘‘sekkhāya sammādiṭṭhiyā…pe… ettāvatā kho bhikkhu sekkho hotī’’**ti. Evaṃ abhidhammapariyāyena sekkhalakkhaṇaṃ dassetvā idāni suttantikapariyāyenapi taṃ dassetuṃ **‘‘apicā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **sikkhatī**ti iminā sikkhāttayasamaṅgī apariniṭṭhitasikkho sekkhoti dasseti. Tenāha **‘‘sikkhatī’’**tiādi. Sikkhāhi niccasamāyogadīpanatthañcettha ‘‘sikkhati sikkhatī’’ti āmeḍitavacanaṃ. Atha vā sikkhanaṃ sikkhā, sā etassa sīlanti **sekkho**. So hi apariyositasikkhattā tadadhimuttattā ca ekantena sikkhanasīlo, na asekkho viya pariniṭṭhitasikkho tattha paṭippassaddhussukko, nāpi vissaṭṭhasikkho pacurajano viya tattha anadhimutto. Atha vā ariyāya jātiyā tīsu sikkhāsu jāto, tattha vā bhavoti **sekkho**. Atha vā ikkhati etāyāti ikkhā, maggaphalasammādiṭṭhi. Saha ikkhāyāti **sekkho**.

Anulomapaṭipadāya paripūrakārīti yā sā sīlādikā vipassanantā dukkhanirodhagāminiyā lokuttarāya paṭipadāya anulomanato anulomapaṭipadā, tassā sampādanena paripūrakārīti. Idāni taṃ paṭipadaṃ puggalādhiṭṭhānena dassetuṃ **‘‘sīlasampanno’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **sīlasampanno**ti pātimokkhasaṃvarasīlena samannāgato, paripuṇṇapātimokkhasīlo vā. Pātimokkhasīlañhi idha ‘‘sīla’’nti adhippetaṃ padhānabhāvato. Rūpādiārammaṇesu abhijjhādīnaṃ pavattinivāraṇasaṅkhātena manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ pidhānena **indriyesu guttadvāro**. Pariyesanādivasena bhojane pamāṇajānanena **bhojane mattaññū**. Vigatathinamiddho hutvā rattindivaṃ kammaṭṭhānamanasikāre yuttatāya **jāgariyānuyogamanuyutto**. Kathaṃ pana jāgariyānuyogo hotīti taṃ dassetuṃ **‘‘pubbarattā…pe… viharatī’’**ti vuttaṃ. Yathāha ‘‘kathañca pubbarattāpararattaṃ jāgariyānuyogamanuyutto hoti? Idha bhikkhu divasaṃ caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi cittaṃ parisodheti, rattiyā paṭhamaṃ yāmaṃ caṅkamena…pe… sodheti, evaṃ kho bhikkhu pubbarattāpararattaṃ jāgariyānuyogamanuyutto hotī’’ti (vibha. 519). **Imasmiṃ panatthe**ti ‘‘maññati, na maññatī’’ti ca vattabbabhāvasaṅkhāte atthe. **No puthujjano adhippeto** ‘‘appattamānaso, anuttaraṃ yogakkhemaṃ patthayamāno’’ti ca vuttattā.

Sampayuttattā manasi bhavoti rāgo mānaso, mano eva mānasanti katvā cittaṃ **mānasaṃ,** anavasesato mānaṃ sīyati samucchindatīti aggamaggo **mānasaṃ,** tannibbattattā pana arahattassa mānasatā daṭṭhabbā. **Janesutā**ti jane sakalasattaloke vissutā, patthaṭayasāti attho.

Natthi ito uttaranti **anuttaraṃ**. Taṃ pana sabbaseṭṭhaṃ hontaṃ ekantato sadisarahitameva hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘anuttaranti seṭṭhaṃ, asadisanti attho’’**ti. **Patthayamānassā**ti taṇhāyantassa. **Pajappitānī**ti mānajappanāni. Yasmiñhi vatthusmiṃ taṇhāyanā patthayamānamaññanā sambhavati, tasmiṃyeva ‘‘seyyohamasmī’’tiādīni pajappitāni sambhavantīti adhippāyo. **Pavedhīta**nti parivāsitaṃ. **Pakappitesū**ti taṇhādiṭṭhikappehi parikappitesu ārammaṇesu. **Sota**nti kilesasotaṃ. Tasmiñhi chinne itarasotaṃ chinnamevāti. **Viddhasta**nti vināsitaṃ. Tañca kho lomahaṃsamattampi asesetvāti dassento āha **‘‘vinaḷīkata’’**nti, vigatāvasesaṃ katanti attho. Adhimuttiyā idhādhippetapatthanā pākaṭā hotīti **‘‘tanninno’’**tiādi vuttaṃ, na pana kusalacchandassa adhimuttibhāvato. **Adhimuccanto**ti okappento.

Sabbākāraviparītāyāti ‘‘subhaṃ sukhaṃ nicca’’ntiādīnaṃ sabbesaṃ attanā gahetabbākārānaṃ vasena tabbiparītatāya, anavasesato dhammasabhāvaviparītākāragāhiniyāti attho. **Abhivisiṭṭhena ñāṇenā**ti asampajānanamicchājānanāni viya na dhammasabhāvaṃ appatvā nāpi atikkamitvā, atha kho avirajjhitvā dhammasabhāvassa abhimukhabhāvappattiyā abhivisiṭṭhena ñāṇena, ñātapariññādhiṭṭhānāya tīraṇapariññāya pahānapariññekadesena cāti attho. Tenāha **‘‘pathavīti…pe… vuttaṃ hotī’’**ti. **Pathavībhāva**nti pathaviyaṃ abhiññeyyabhāvaṃ. Lakkhaṇapathavī hi idhādhippetā, pariññeyyabhāvo panassā **‘‘aniccātipī’’**tiādinā gahitoti. **Abhiññatvā**ti ñātatīraṇapahānapariññāhi heṭṭhimamaggañāṇehi ca abhijānitvā. **Māmaññī**ti appahīnānaṃ maññanānaṃ vasena māti maññatīti mā, pahīnānaṃ pana vasena na maññatīti amaññī, mā ca so amaññī ca māmaññīti evamettha padavibhāgato attho veditabbo. Tattha yena bhāgena amaññī, tena maññīti na vattabbo. Yena pana bhāgena maññī, tena amaññīti na vattabboti. Evaṃ paṭikkhepappadhānaṃ atthaṃ dassetuṃ aṭṭhakathāyaṃ **‘‘maññī ca na maññī ca na vattabbo’’**ti vuttaṃ. Paṭikkhepappadhānatā cettha labbhamānānampi maññanānaṃ dubbalabhāvato veditabbā. Tenevāha – **‘‘itarā pana tanubhāvaṃ gatā’’**ti. **Mā**ti ca nipātapadametaṃ, anekatthā ca

nipātāti adhippāyena **‘‘etasmiñhi atthe imaṃ padaṃ nipātetvā vutta’’**nti vuttaṃ. **Nipātetvā**ti ca pakatiādivibhāganiddhāraṇe anumānanayaṃ muñcitvā yathāvutte atthe paccakkhatova dassetvāti attho. **Puthujjano viyā**ti etenassa uparimaggavajjhataṇhāmānavasena maññanā na paṭikkhittāti dīpeti.

Atha vā **mā maññī**ti parikappakiriyāpaṭikkhepavacanametaṃ ‘‘mā randhayuṃ, mā jīrī’’tiādīsu viya, na maññeyyāti vuttañhoti. Yathā hi puthujjano sabbaso appahīnamaññanattā ‘‘maññati’’cceva vattabbo, yathā ca khīṇāsavo sabbaso pahīnamaññanattā na maññati eva, na evaṃ sekkho. Tassa hi ekaccā maññanā pahīnā, ekaccā appahīnā, tasmā ubhayabhāvato ubhayathāpi na vattabbo. Nanu ca ubhayabhāvato ubhayathāpi vattabboti? Na. Yā hi appahīnā, tāpissa tanubhāvaṃ gatāti tāhipi so na maññeyya vibhūtatarāya maññanāya abhāvato, pageva itarāhi. Tenāha bhagavā ‘‘mā maññī’’ti. Tena vuttaṃ ‘‘mā maññīti parikappakiriyāpaṭikkhepavacanametaṃ ‘mā randhayuṃ, mā jīrī’tiādīsu viya, na maññeyyāti vuttaṃ hotī’’ti. Ayañcassa amaññanā vatthuno pariññeyyattā, na asekkhassa viya pariññātattā. Yañhi ekantato parijānitabbaṃ parijānituṃ sakkā, na tattha tabbidhure viya puthujjanassa maññanā sambhavanti. Tenāha **‘‘pariññeyyaṃ tassāti vadāmī’’**ti.

Okkantaniyāmattāti anupaviṭṭhasammattaniyāmattā, otiṇṇamaggasotattāti attho. **Sambodhiparāyaṇattā**ti uparimaggasambodhipaṭisaraṇattā, tadadhigamāya ninnapoṇapabbhārabhāvatoti attho. Ubhayenapi tassa avassaṃbhāvinī sesapariññāti dasseti. **Pariññeyya**nti parijānitabbabhāvena ṭhitaṃ, pariññātuṃ vā sakkuṇeyyaṃ. Tappaṭipakkhato **apariññeyyaṃ**. **Puthujjanassa viyā**ti etena idhādhippetaputhujjanassa pariññeyyabhāvāsaṅkā eva natthi anadhikāratoti dasseti. **‘‘Mābhinandī’’**ti etthāpi imināva nayena attho veditabbo.

Sekkhavāradutiyanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Khīṇāsavavāratatiyādinayavaṇṇanā

8. **Sabhāgo** diṭṭhasaccatādisāmaññena. Ārakā kilesehi arahanti padassa niruttinayena atthaṃ vatvā taṃ pāḷiyā samānento **‘‘vuttañceta’’**ntiādimāha. Tattha **pāpakā**ti lāmakaṭṭhena duggatisampāpanaṭṭhena ca pāpakā. Sāvajjaṭṭhena akosallasambhūtaṭṭhena ca **akusalā**. Saṃkilesaṃ arahanti, tattha vā niyuttāti **saṃkilesikā**. Punabbhavassa karaṇasīlā, punabbhavaphalaṃ arahantīti vā **ponobhavikā**. Saha darathena pariḷāhena pavattantīti **sadarā**. Dukkho kaṭuko, dukkhamo vā vipāko etesanti **dukkhavipākā**. Anāgate jātiyā ceva jarāmaraṇānañca vaḍḍhanena **jātijarāmaraṇiyā**ti. Evametesaṃ padānaṃ attho veditabbo. Kāmañcāyaṃ suttantavaṇṇanā, abhidhammanayo pana nippariyāyoti tena dassento **‘‘cattāro āsavā’’**tiādimāha. **Samucchinnā paṭippassaddhā**ti na kevalaṃ samucchinnā eva, atha kho paṭippassaddhāpīti maggakiccena sadisaṃ phalakiccampi niddhāreti.

Sīlavisodhanādinā garūnaṃ paṭipattiyā anukaraṇaṃ **garusaṃvāso**. Ariyamaggapaṭipatti eva **ariyamaggasaṃvāso**. **Dasa ariyāvāsā** nāma pañcaṅgavippahīnatādayo. Ye sandhāya vuttaṃ –

> ‘‘Dasayime, bhikkhave, ariyāvāsā, ye ariyā āvasiṃsu vā āvasanti vā āvasissanti vā. Katame dasa? Idha, bhikkhave, bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti chaḷaṅgasamannāgato, ekārakkho, caturāpasseno, panuṇṇapaccekasacco, samavayasaṭṭhesano, anāvilasaṅkappo, passaddhakāyasaṅkhāro, suvimuttacitto, suvimuttapañño. Ime kho, bhikkhave, dasa ariyāvāsā’’ti (a. ni. 10.19).

Vussatīti vā vusitaṃ, ariyamaggo, ariyaphalañca, taṃ etassa atthīti atisayavacanicchāvasena arahā **‘‘vusitavā’’**ti vutto. **Karaṇīya**nti pariññāpahānabhāvanāsacchikiriyamāha. Taṃ pana yasmā catūhi maggehi catūsu saccesu kattabbattā soḷasavidhanti veditabbaṃ. Tenāha **‘‘catūhi maggehi karaṇīya’’**nti. **Sammāvimuttassā**ti aggamaggaphalapaññāhi samucchedapaṭippassaddhīnaṃ vasena suṭṭhu vimuttassa. **Santacittassā**ti tato eva sabbakilesadarathapariḷāhānaṃ vūpasantacittassa. Bhinnakilesassa khīṇāsavassa **bhikkhuno**. **Katassa** pariññādikiccassa **paṭicayo** puna karaṇaṃ **natthi,**

tato eva **karaṇīyaṃ na vijjati** na upalabbhati.

Bhārāti osīdāpanaṭṭhena bhārā viyāti bhārā. Vuttañhi ''bhārā have pañcakkhandhā''tiādi (saṃ. ni. 3.22). Attano yonisomanasikārāyattanti **attupanibandhaṃ,** sasantānapariyāpannattā attānaṃ **avijahanaṃ**. Tayidaṃ yadipi sabbasmiṃ anavajjadhamme sambhavati, akuppasabhāvāparihānadhammesu pana aggabhūte arahatte sātisayaṃ, netaresūti dassento āha **''attano paramatthaṭṭhena vā''**ti, uttamaṭṭhabhāvenāti attho.

Suttantanayo nāma pariyāyanayoti nippariyāyanayena saṃyojanāni dassento **''bhavarāgaissāmacchariyasaṃyojana''**nti āha, na pana ''rūparāgo''tiādinā. **Bhavesu saṃyojantī**ti kilesakammavipākavaṭṭānaṃ paccayo hutvā nissarituṃ appadānavasena bandhanti. Satipi hi aññesaṃ tappaccayabhāve na vinā saṃyojanāni tesaṃ tappaccayabhāvo atthi, orambhāgiyauddhambhāgiyasaṅgahitehi ca tehi taṃtaṃbhavanibbattakakammaniyamo bhavaniyamo ca hoti, na ca upacchinnasaṃyojanassa katānipi kammāni bhavaṃ nibbattentīti tesaṃyeva saṃyojanaṭṭho daṭṭhabbo.

Sammā aññāyāti ājānanabhūtāya aggamaggapaññāya sammā yathābhūtaṃ dukkhādīsu yo yathā jānitabbo, taṃ tathā jānitvā. **Cittavimutti** sabbassa cittasaṃkilesassa vissaggo. **Nibbānādhimutti** nibbāne adhimuccanaṃ tattha ninnapoṇapabbhāratā. **Ta**nti pathavīādikaṃ. **Pariññātaṃ,** na puthujjanassa viya apariññātaṃ, sekkhassa viya pariññeyyaṃ vā. **Tasmā**ti pariññātattā.

Catutthapañcamachaṭṭhavārā tattha tattha kilesanibbānakittanavasena pavattattā **nibbānavārā** nāma. Tattha pathavīādīnaṃ pariññātattā amaññanā, sā pana pariññā rāgādīnaṃ khayena siddhāti imassa atthassa dīpanavasena pāḷi pavattāti dassento **''pariññātaṃ tassāti sabbapadehi yojetvā puna khayā rāgassa vītarāgattāti yojetabbaṃ**. **Esa nayo itaresū''**ti āha. Tattha **itaresū**ti pañcamachaṭṭhavāresu. Yadi evaṃ kasmā pāḷi evaṃ na dissatīti āha **''desanā pana ekattha vuttaṃ sabbattha vuttameva hotīti saṃkhittā''**ti.

Na khayā rāgassa vītarāgo sabbaso appahīnarāgattā. Vikkhambhitarāgo hi soti. **Bāhiraka**ggahaṇañcettha tathābhāvasseva tesu labbhanato, na tesu eva tathābhāvassa labbhanato. Idāni yā sā ''pariññātaṃ tassā''ti sabbapadehi yojanā vuttā, taṃ vināpi nibbānavāraatthayojanaṃ dassetuṃ **''yathā cā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **maññanaṃ na maññatī**ti maññanā nappavattatīti attho. Maññanāya maññitabbattepi tassā vatthuantogadhattāti evamettha attho daṭṭhabbo.

Yadipi pariññātapadaṃ aggahetvā nibbānavāradesanā pavattā, evampi ''khayā''tiādipadehi pariññāsiddhi eva pakāsīyatīti ko tesaṃ visesoti codanaṃ sandhāyāha **''ettha cā''**tiādi. **Maggabhāvanāpāripūridassanatthaṃ vutto,** maggakiccantā hi pariññāyoti adhippāyo. **Itare…pe… veditabbā** vītarāgādikittanatoti. **Dvīhi vā kāraṇehī**ti yathāvuttakāraṇadvayena. **Assā**ti khīṇāsavassa. **Ayaṃ viseso**ti idāni vuccamāno viseso. Yadipi khīṇāsavo ekantena vītarāgo vītadoso vītamoho eva ca hoti, yāya pana pubbabhāgapaṭipadāya vītarāgatādayo savisesāti vattabbataṃ labhanti, taṃ dassento **''tīsu hī''**tiādimāha. ''Ratto atthaṃ na jānātī''tiādinā (netti. 11) rāge ādīnavaṃ passato ''rāgo ca nāma sukhābhisaṅgena uppajjati, sukhañca vipariṇāmato dukkhaṃ. Pageva itara''nti sahetuke rāge ādīnavadassanaṃ dukkhānupassanāya nimittaṃ, dukkhānupassanā ca paṇidhiyā paṭipakkhabhāvato appaṇihitavimokkhaṃ paripuretīti āha **''rāge…pe… vītarāgo hotī''**ti. Tathā ''duṭṭho atthaṃ na jānātī''tiādinā (itivu. 88) dose ādīnavaṃ passato ''doso ca nāma dukkhaṃ paṭicca uppajjati, tañca ubhayaṃ anavaṭṭhitaṃ ittaraṃ pabhaṅgū''ti sahetuke dose ādīnavadassanaṃ aniccānupassanāya nimittaṃ, aniccānupassanā ca niccanimittādīnaṃ paṭipakkhabhāvato animittavimokkhaṃ paripūretīti āha **''dose…pe… hotī''**ti. Tathā ''mūḷho atthaṃ na jānātī''tiādinā (itivu. 88) mohe ādīnavaṃ passato ''moho nāma yathāsabhāvaggahaṇassa paribbhamanto''ti mohassa vikkhambhanaṃ anattānupassanāya nimittaṃ, anattānupassanāya ca attābhinivesassa paṭipakkhabhāvato suññataṃ vimokkhaṃ paripūretīti āha **''mohe…pe… vītamoho hotī''**ti.

Evaṃ santeti yadi vītarāgatādayo vimokkhavibhāgena vuttā, evaṃ sante. **Tasmā**ti yasmā vimokkhamukhavimokkhānaṃ vasena niyametvā na vuttaṃ, tasmā. Yaṃ kiñci arahato sambhavantaṃ vibhajitvā vuccatīti vārattayadesanā katāti imamatthaṃ dasseti **''yaṃ arahato''**tiādinā.

Evaṃ vimuttivibhāgena khīṇāsavassa vibhāgaṃ vārattayadesanānibandhanaṃ dassetvā idāni avibhāgenapi tattha pariññāvisayassa anusayavisayassa ca vibhāgaṃ tassa nibandhanaṃ dassento **''avisesenā''**tiādimāha. Tattha upekkhāvedanā visesato saṅkhāradukkhaṃ sammohādhiṭṭhānanti vuttaṃ **''saṅkhāra…pe… moho''**ti. Sesaṃ vuttanayattā suviññeyyameva.

Khīṇāsavavāratatiyādinayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tathāgatavārasattamanayavaṇṇanā

12. Yehi (dī. ni. abhi. ṭī. 1.7.cūḷasīlavaṇṇanā; a. ni. ṭī. 1.1.170) guṇavisesehi nimittabhūtehi bhagavati ''tathāgato''ti ayaṃ samaññā pavattā, taṃ dassanatthaṃ **''aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato''**tiādi vuttaṃ. Guṇanemittakāneva hi bhagavato sabbāni nāmāni. Yathāha –

> ''Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saguṇena mahesino;
> Guṇena nāmamuddheyyaṃ, api nāmasahassato''ti. (dha. sa. aṭṭha. 1313; udā. aṭṭha. 53; paṭi. ma. aṭṭha. 1.76; dī. ni. abhi. ṭī. 1.7.cūḷasīlavaṇṇanā; a. ni. ṭī. 1.1.170) –

Tathā āgatoti ettha ākāraniyamanavasena opammasampaṭipādanattho **tathā**-saddo. Sāmaññajotanā hi visese avatiṭṭhatīti paṭipādagamanattho **āgata**-saddo, na ñāṇagamanattho ''tathalakkhaṇaṃ āgato''tiādīsu (dī. ni. aṭṭha. 1.7; ma. ni. aṭṭha. 1.12; saṃ. ni. aṭṭha. 2.3.78; a. ni. aṭṭha. 1.1.170; udā. aṭṭha. 18; itivu. aṭṭha. 38; theragā. aṭṭha. 1.1.3; bu. vaṃ. aṭṭha. 2.bāhiranidāna; mahāni. aṭṭha. 14) viya, nāpi kāyagamanādiattho ''āgato kho mahāsamaṇo, māgadhānaṃ giribbaja''ntiādīsu (mahāva. 63) viya. Tattha yadākāraniyamanavasena opammasampaṭipādanattho tathā-saddo, taṃ karuṇāppadhānattā mahākaruṇāmukhena purimabuddhānaṃ āgamanapaṭipadaṃ udāharaṇavasena sāmaññato dassento yaṃtaṃsaddānaṃ ekantasambandhabhāvato **''yathā sabbaloka…pe… āgatā''**ti sādhāraṇato vatvā puna taṃ paṭipadaṃ **mahāpadānasuttā**dīsu (dī. ni. 2.4) sambahulaniddesena supākaṭānaṃ āsannānañca vipassīādīnaṃ channaṃ sammāsambuddhānaṃ vasena dassento **''yathā vipassī bhagavā''**tiādimāha. Tattha **yena abhinīhārenā**ti manussatta-liṅgasampatti-hetu-satthāradassana-pabbajjā-abhiññādiguṇasampatti-adhikāra-chandānaṃ vasena aṭṭhaṅgasamannāgatena kāyapaṇidhānamahāpaṇidhānena. Sabbesañhi sammāsambuddhānaṃ kāyapaṇidhānaṃ imināva nīhārena samijjhatīti.

Evaṃ mahābhinīhāravasena ''tathāgato''ti padassa atthaṃ vatvā idāni pāramīpūraṇavasena dassetuṃ **''atha vā yathā vipassī bhagavā…pe… yathā kassapo bhagavā dānapāramiṃ pūretvā''**tiādi vuttaṃ. Imasmiṃ pana ṭhāne suttantikānaṃ mahābodhiyānapaṭipadāya kosallajananatthaṃ pāramīkathā vattabbā, sā pana sabbākārasampannā **cariyāpiṭakavaṇṇanāya** (cariyā. pakiṇṇakakathā) vitthārato niddiṭṭhā, tasmā atthikehi tattha vuttanayeneva veditabbā. Yathā pana pubbe vipassīādayo sammāsambuddhā abhinīhārasampattiyaṃ patiṭṭhāya suvisuddhāya paṭipadāya anavasesato sammadeva sabbā pāramiyo paripūresuṃ, evaṃ amhākampi bhagavā paripūresīti imamatthaṃ sandhāyāha **''samattiṃ sapāramiyo pūretvā''**ti. Satipi aṅgapariccāgādīnaṃ dānapāramibhāve pariccāgavisesabhāvadassanatthañceva sudukkarabhāvadassanatthañca **''pañca mahāpariccāge''**ti visuṃ gahaṇaṃ, tatoyeva ca aṅgapariccāgato visuṃ nayanapariccāgaggahaṇampi kataṃ, pariggahapariccāgabhāvasāmaññepi dhanarajjapariccāgato puttadārapariccāgaggahaṇañca kataṃ.

Gatapaccāgatikavattapūraṇādikāya pubbabhāgapaṭipadāya saddhiṃ abhiññāsamāpattinipphādanaṃ **pubbayogo,** dānādīsuyeva sātisayapaṭipattinipphādanaṃ **pubbacariyā**, sā cariyāpiṭakasaṅgahitā. Abhinīhāro **pubbayogo,** dānādipaṭipatti, kāyavivekavasena ekacariyā vā **pubbacariyā**ti keci.

Dānādīnañceva appicchatādīnañca saṃsāranibbānesu ādīnavānisaṃsānañca vibhāvanavasena sattānaṃ bodhittaye patiṭṭhāpanaparipācanavasena ca pavattā kathā **dhammakkhānaṃ,** ñātīnaṃ atthacariyā **ñātatthacariyā,** sāpi karuṇāya vaseneva. **Ādi-**saddena lokatthacariyādayo saṅgaṇhāti. Kammassakatañāṇavasena, anavajjakammāyatanasippāyatanavijjāṭṭhānaparicayavasena khandhāyatanādiparicayavasena, lakkhaṇattayatīraṇavasena ca ñāṇacāro **buddhicariyā,** sā pana atthato paññāpāramīyeva, ñāṇasambhāradassanatthaṃ visuṃ gahaṇaṃ. **Koṭī**ti pariyanto, ukkaṃsoti attho.

Cattāro satipaṭṭhāne bhāvetvā brūhetvāti sambandho. Tattha **bhāvetvā**ti uppādetvā. **Brūhetvā**ti vaḍḍhetvā. **Satipaṭṭhānā**diggahaṇena āgamanapaṭipadaṃ matthakaṃ pāpetvā dasseti. Vipassanāsahagatā eva vā **satipaṭṭhānā**dayo daṭṭhabbā. Ettha ca ‘‘yena abhinīhārenā’’tiādinā āgamanapaṭipadāya ādiṃ dasseti, ‘‘dānapāramī’’tiādinā majjhaṃ, ‘‘cattāro satipaṭṭhāne’’tiādinā pariyosānanti veditabbaṃ.

Sampatijātoti muhuttajāto manussānaṃ hatthato muttamatto, na mātukucchito nikkhantamatto. Nikkhantamattañhi mahāsattaṃ paṭhamaṃ brahmāno suvaṇṇajālena paṭiggaṇhiṃsu, tesaṃ hatthato cattāro mahārājāno ajinappaveṇiyā, tesaṃ hatthato manussā dukūlacumbaṭakena paṭiggaṇhiṃsu, manussānaṃ hatthato muccitvā pathaviyaṃ patiṭṭhitoti. **Yathāha** bhagavā mahāpadānadesanāyaṃ. **Setamhi chatte**ti dibbasetacchatte. **Anudhārīyamāne**ti dhārīyamāne. Ettha ca chattaggahaṇeneva khaggādīni pañca kakudhabhaṇḍānipi vuttānevāti daṭṭhabbaṃ. Khaggatālavaṇṭamorahatthakavālabījanīuṇhīsapaṭṭāpi hi chattena saha tadā upaṭṭhitā ahesuṃ, chattādīniyeva ca tadā paññāyiṃsu, na chattādiggāhakā. **Sabbā ca disā**ti dasapi disā. Nayidaṃ sabbadisāvilokanaṃ sattapadavītihāruttarakālaṃ daṭṭhabbaṃ. Mahāsatto hi manussānaṃ hatthato muccitvā puratthimadisaṃ olokesi. Tattha devamanussā gandhamālādīhi pūjayamānā ‘‘mahāpurisa idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaro’’ti āhaṃsu. Evaṃ catasso disā, catasso anudisā; heṭṭhā, uparīti sabbā disā anuviloketvā sabbattha attanā sadisaṃ adisvā ‘‘ayaṃ uttarā disā’’ti tattha sattapadavītihārena agamāsi. **Āsabhi**nti uttamaṃ. **Aggo**ti sabbapaṭhamo. **Jeṭṭho seṭṭho**ti ca tasseva vevacanaṃ. **Ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo**ti imasmiṃ attabhāve pattabbaṃ arahattaṃ byākāsi.

Anekesaṃ visesādhigamānaṃ pubbanimittabhāvenāti saṃkhittena vuttamatthaṃ **‘‘yañhī’’**tiādinā vitthārato dasseti. Tattha **etthā**ti –

> ‘‘Anekasākhañca sahassamaṇḍalaṃ,
> Chattaṃ marū dhārayumantalikkhe;
> Suvaṇṇadaṇḍā vītipatanti cāmarā,
> Na dissare cāmarachattagāhakā’’ti. (su. ni. 693);

Imissā gāthāya. Sabbaññutaññāṇameva sabbattha appaṭihatacāratāya anāvaraṇañāṇanti āha **‘‘sabbaññutānāvaraṇañāṇapaṭilābhassā’’**ti. **Tathā ayaṃ bhagavāpi gato…pe… pubbanimittabhāvenā**ti etena abhijātiyaṃ dhammatāvasena uppajjanakavisesā sabbabodhisattānaṃ sādhāraṇāti dasseti. Pāramitānissandā hi teti.

Vikkamīti agamāsi. **Marū**ti devā. **Samā**ti vilokanasamatāya samā sadisiyo. Mahāpuriso hi yathā ekaṃ disaṃ vilokesi, evaṃ sesadisāpi, na katthaci vilokane vibandho tassa ahosīti. **Samā**ti vā viloketuṃ yuttā, visamarahitāti attho. Na hi tadā bodhisattassa virūpabībhacchavisamarūpāni viloketuṃ ayuttāni disāsu upaṭṭhahantīti.

Evaṃ ‘‘tathā gato’’ti kāyagamanaṭṭhena gata-saddena tathāgata-saddaṃ niddisitvā idāni ñāṇagamanaṭṭhena taṃ dassetuṃ **‘‘atha vā’’**tiādimāha. Tattha **nekkhammenā**ti alobhappadhānena kusalacittuppādena. Kusalā hi dhammā idha nekkhammaṃ, na pabbajjādayo, ‘‘paṭhamajjhāna’’nti (dī. ni. abhi. ṭī. 1.7.cūḷasīlavaṇṇanā; a. ni. ṭī. 1.1.170) ca vadanti. **Pahāyā**ti pajahitvā. **Gato** adhigato, paṭipanno uttarivisesanti attho. **Pahāyā**ti vā pahānahetu, pahānalakkhaṇaṃ vā. Hetulakkhaṇattho hi

ayaṃ pahāya-saddo. Kāmacchandādippahānahetukaṃ ‘‘gato’’ti hettha vuttaṃ gamanaṃ avabodho, paṭipatti eva vā kāmacchandādippahānena ca lakkhīyatīti. Esa nayo **padāletvā**tiādīsupi. **Abyāpādenā**ti mettāya. **Ālokasaññāyā**ti vibhūtaṃ katvā manasikaraṇena (dī. ni. abhi. ṭī. 1.7.cūḷasīlavaṇṇanā) upaṭṭhitaālokasañcānanena. **Avikkhepenā**ti samādhinā. **Dhammavavatthānenā**ti kusalādidhammānaṃ yāthāvanicchayena. ‘‘Sappaccayanāmarūpavavatthānenā’’tipi vadanti.

Evaṃ kāmacchandādinīvaraṇappahānena ‘‘abhijjhaṃ loke pahāyā’’tiādinā (vibha. 508) vuttāya paṭhamajjhānassa pubbabhāgapaṭipadāya bhagavato tathāgatabhāvaṃ dassetvā idāni saha upāyena aṭṭhahi samāpattīhi aṭṭhārasahi ca mahāvipassanāhi taṃ dassetuṃ **‘‘ñāṇenā’’**tiādimāha. Nāmarūpapariggahakaṅkhāvitaraṇānañhi vinibandhabhūtassa mohassa dūrīkaraṇena ñātapariññāyaṃ ṭhitassa aniccasaññādayo sijjhanti, tathā jhānasamāpattīsu abhiratinimittena pāmojjena. Tattha ‘‘anabhiratiyā vinoditāya jhānādīnaṃ samadhigamo’’ti samāpattivipassanānaṃ arativinodanaavijjāpadālanādīni upāyo, uppaṭipāṭiniddeso pana nīvaraṇasabhāvāya avijjāya heṭṭhā nivaraṇesupi saṅgahadassanatthanti daṭṭhabbaṃ. Samāpattivihārappavesavibandhanena nīvaraṇāni kavāṭasadisānīti āha **‘‘nīvaraṇakavāṭaṃ ugghāṭetvā’’**ti. ‘‘Rattiṃ anuvitakketvā anuvicāretvā divā kammante payojetī’’ti (ma. ni. 1.251) vuttaṭṭhāne vitakkavicārā dhūmāyanāti adhippetāti āha **‘‘vitakkavicāradhūma’’**nti. Kiñcāpi paṭhamajjhānupacāreyeva dukkhaṃ, catutthajjhānupacāre ca sukhaṃ pahīyati, atisayappahānaṃ pana sandhāyāha **‘‘catutthajjhānena sukhadukkhaṃ pahāyā’’**ti.

Aniccassa, aniccanti ca anupassanā **aniccānupassanā,** tebhūmakadhammānaṃ aniccataṃ gahetvā pavattāya vipassanāyetaṃ nāmaṃ. **Niccasañña**nti saṅkhatadhammesu ‘‘niccā sassatā’’ti evaṃpavattamicchāsaññaṃ. Saññāsīsena diṭṭhicittānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Esa nayo ito paresupi. **Nibbidānupassanāyā**ti saṅkhāresu nibbijjanākārena pavattāya anupassanāya. **Nandi**nti sappītikataṇhaṃ. **Virāgānupassanāyā**ti saṅkhāresu virajjanākārena pavattāya anupassanāya. **Nirodhānupassanāyā**ti saṅkhārānaṃ nirodhassa anupassanāya. Yathā vā saṅkhārā nirujjhantiyeva, āyatiṃ punabbhavavasena na uppajjanti, evaṃ anupassanā **nirodhānupassanā**. Tenevāha ‘‘nirodhānupassanāya nirodheti, no samudetī’’ti. Muccitukamyatā hi ayaṃ balappattāti. Paṭinissajjanākārena pavattā anupassanā **paṭinissaggānupassanā,** paṭisaṅkhāsantiṭṭhanā hi ayaṃ. **Ādāna**nti niccādivasena gahaṇaṃ. Santatisamūhakiccārammaṇānaṃ vasena ekattaggahaṇaṃ **ghanasaññā. Āyūhanaṃ** abhisaṅkharaṇaṃ. Avatthāvisesāpatti **vipariṇāmo. Dhuvasañña**nti thirabhāvaggahaṇaṃ. **Nimitta**nti samūhādighanavasena sakiccaparicchedatāya ca saṅkhārānaṃ saviggahaggahaṇaṃ. **Paṇidhi**nti rāgādipaṇidhiṃ. Sā panatthato taṇhāvasena saṅkhāresu ninnatā. **Abhinivesa**nti attānudiṭṭhiṃ.

Aniccadukkhādivasena sabbadhammatīraṇaṃ **adhipaññādhammavipassanā**. **Sārādānābhinivesa**nti asāresu sāraggahaṇavipallāsaṃ. Issarakuttādivasena loko samuppannoti abhiniveso **sammohābhiniveso**. Keci pana ‘‘ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhānantiādinā (ma. ni. 1.18; saṃ. ni. 2.20) pavattasaṃsayāpatti **sammohābhiniveso’’**ti vadanti. Saṅkhāresu leṇatāṇabhāvaggahaṇaṃ **ālayābhiniveso**. ‘‘Ālayaratā ālayasammuditā’’ti (dī. ni. 2.64, 67; ma. ni. 1.281; 2.337; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 7, 8) vacanato ālayo taṇhā, sāyeva cakkhādīsu rūpādīsu ca abhinivisanavasena pavattiyā **ālayābhiniveso**ti keci. ‘‘Evaṃvidhā saṅkhārā paṭinissajjīyantī’’ti pavattaṃ ñāṇaṃ **paṭisaṅkhānupassanā**. Vaṭṭato vigatattā vivaṭṭaṃ, **nibbānaṃ,** tattha ārammaṇakaraṇasaṅkhātena anupassanena pavattiyā **vivaṭṭānupassanā,** gotrabhū. **Saṃyogābhinivesa**nti saṃyujjanavasena saṅkhāresu nivisanaṃ. **Diṭṭhekaṭṭhe**ti diṭṭhiyā sahajātekaṭṭhe pahānekaṭṭhe ca. **Oḷārike**ti uparimaggavajjhakilese apekkhitvā vuttaṃ, aññathā dassanena pahātabbāpi dutiyamaggavajjhehi oḷārikāti. **Aṇusahagate**ti aṇubhūte. Idaṃ heṭṭhimamaggavajjhe apekkhitvā vuttaṃ. **Sabbakilese**ti avasiṭṭhasabbakilese. Na hi paṭhamādimaggehi pahīnā kilesā puna pahīyantīti.

Kakkhaḷattaṃ kathinabhāvo. **Paggharaṇaṃ** dravabhāvo. Lokiyavāyunā bhastassa viya yena vāyunā taṃtaṃkalāpassa uddhumāyanaṃ, thaddhabhāvo vā, taṃ **vitthambhanaṃ**. Vijjamānepi kalāpantarabhūtānaṃ kalāpantarabhūtehi samphuṭṭhabhāve taṃtaṃbhūtavivittatā rūpapariyanto ākāsoti

yesaṃ yo paricchedo, tehi so asamphuṭṭhova, aññathā bhūtānaṃ paricchedasabhāvo na siyā byāpībhāvāpattito, abyāpitāva asamphuṭṭhatāti yasmiṃ kalāpe bhūtānaṃ paricchedo, tehi asamphuṭṭhabhāvo **asamphuṭṭhalakkhaṇaṃ**. Tenāha bhagavā **ākāsadhātuniddese** (dha. sa. 637) ‘‘asamphuṭṭhaṃ catūhi mahābhūtehī’’ti.

Virodhipaccayasannipāte visadisuppatti **ruppanaṃ**. Cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhadhammānaṃ cetanāvasenetaṃ vuttaṃ **‘‘saṅkhārānaṃ abhisaṅkharaṇalakkhaṇa’’**nti. Tathā hi **suttantabhājanīye saṅkhārakkhandhavibhaṅge** (vibha. 92) ‘‘cakkhusamphassajā cetanā’’tiādinā cetanāva vibhattā. Abhisaṅkharaṇalakkhaṇā ca cetanā. Yathāha ‘‘tattha katamo puññābhisaṅkhāro? Kusalā cetanā kāmāvacarā’’tiādi. **Pharaṇaṃ** savipphārikatā. **Assaddhiye**ti asaddhiyahetu. Nimittatthe bhummaṃ. Esa nayo **kosajje**tiādīsu. **Upasamalakkhaṇa**nti kāyacittapariḷāhūpasamalakkhaṇaṃ. Līnuddhaccarahite adhicitte pavattamāne paggahaniggahasampahaṃsanesu abyāvaṭatāya ajjhupekkhanaṃ **paṭisaṅkhānaṃ** pakkhapātupacchedato.

Musāvādādīnaṃ visaṃvādanādikiccatāya lūkhānaṃ apariggāhakānaṃ paṭipakkhabhāvato pariggāhakasabhāvā sammāvācā siniddhabhāvato sampayuttadhamme sammāvācāpaccayasubhāsitānaṃ sotārañca puggalaṃ pariggaṇhātīti tassā **pariggāhalakkhaṇaṃ** vuttaṃ. Kāyikakiriyā kiñci kattabbaṃ samuṭṭhāpeti, sayañca samuṭṭhahanaṃ ghaṭanaṃ hotīti sammākammanta saṅkhātāya viratiyā **samuṭṭhānalakkhaṇaṃ** daṭṭhabbaṃ. Sampayuttadhammānaṃ vā ukkhipanaṃ **samuṭṭhāpanaṃ** kāyikakiriyāya bhārukkhipanaṃ viya. Jīvamānassa sattassa, sampayuttadhammānaṃ vā jīvitindriyappavattiyā, ājīvasseva vā suddhi **vodānaṃ**. Sasampayuttadhammassa cittassa saṃkilesapakkhe patituṃ adatvā sammadeva paggaṇhanaṃ **paggaho**.

‘‘Saṅkhārā’’ti idha cetanā adhippetāti vuttaṃ **‘‘saṅkhārānaṃ cetanālakkhaṇa’’**nti. **Namanaṃ** ārammaṇābhimukhabhāvo. **Āyatanaṃ** pavattanaṃ. Āyatanānaṃ vasena hi āyasaṅkhātānaṃ cittacetasikānaṃ pavatti. **Taṇhāya hetulakkhaṇa**nti vaṭṭassa janakahetubhāvo, maggassa pana nibbānasampāpakattanti ayametesaṃ viseso.

Tathalakkhaṇaṃ aviparītasabhāvo. **Ekaraso** aññamaññānativattanaṃ anūnānadhikabhāvo. **Yuganaddhā** samathavipassanāva. Saddhāpaññā paggahāvikkhepātipi vadanti.

Khīṇoti kilese khepatīti **khayo,** maggo. Anuppādapariyosānatāya **anuppādo,** phalaṃ. **Passaddhi** kilesavūpasamo. **Chandassā**ti kattukāmatāchandassa. **Mūlalakkhaṇaṃ** patiṭṭhābhāvo. Samuṭṭhānabhāvo **samuṭṭhānalakkhaṇaṃ** ārammaṇapaṭipādakatāya sampayuttadhammānaṃ uppattihetutā. **Samodhānaṃ** visayādisannipātena gahetabbākāro, yā saṅgatīti vuccati. Samaṃ saha odahanti anena sampayuttadhammāti vā **samodhānaṃ,** phasso. Samosaranti sannipatanti etthāti **samosaraṇaṃ**. Vedanāya vinā appavattamānā sampayuttadhammā vedanānubhavananimittaṃ samosaṭā viya hontīti evaṃ vuttaṃ. Gopānasīnaṃ kūṭaṃ viya sampayuttānaṃ pāmokkhabhāvo **pamukhalakkhaṇaṃ**. Tato, tesaṃ vā sampayuttadhammānaṃ uttari padhānanti **tatuttari,** paññuttarā hi kusalā dhammā. **Vimuttiyā**ti phalassa. Tañhi sīlādiguṇasārassa paramukkaṃsabhāvena **sāraṃ**. Ayañca lakkhaṇavibhāgo chadhātupañcajhānaṅgādivasena taṃtaṃsuttapadānusārena porāṇaṭṭhakathāyaṃ āgatanayena ca katoti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi pubbe vuttopi koci dhammo pariyāyantarapakāsanatthaṃ puna dassito. Tato eva ca ‘‘chandamūlakā kusalā dhammā manasikārasamuṭṭhānā phassasamodhānā vedanāsamosaraṇā’’ti, ‘‘paññuttarā kusalā dhammā’’ti, ‘‘vimuttisāramidaṃ brahmacariya’’nti, ‘‘nibbānogadhañhi āvuso brahmacariyaṃ nibbānapariyosāna’’nti (ma. ni. 1.466) ca suttapadānaṃ vasena **‘‘chandassa mūlalakkhaṇa’’**ntiādi vuttaṃ.

Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni aviparītasabhāvattā. **Tathāni** taṃsabhāvattā. **Avitathāni** amusāsabhāvattā. **Anaññathāni** aññākārarahitattā. **Jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho**ti jātipaccayā sambhūtaṃ hutvā sahitassa attano

paccayānurūpassa uddhaṃ āgatabhāvo, anupavattanaṭṭhoti attho. Atha vā sambhūtaṭṭho ca samudāgataṭṭho ca **sambhūtasamudāgataṭṭho,** na jātito jarāmaraṇaṃ na hoti, na ca jātiṃ vinā aññato hotīti **jātipaccayasambhūtaṭṭho**. Itthañca jātito samudāgacchatīti **jātipaccayasamudāgataṭṭho,** yā yā jāti yathā yathā paccayo hoti, tadanurūpaṃ pātubhāvoti attho. **Avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho**ti etthāpi na avijjā saṅkhārānaṃ paccayo na hoti, na ca avijjaṃ vinā saṅkhārā uppajjanti, yā yā avijjā yesaṃ yesaṃ saṅkhārānaṃ yathā yathā paccayo hoti, ayaṃ avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho paccayabhāvoti attho.

Bhagavā taṃ sabbākārato jānāti passatīti sambandho. **Tenā**ti bhagavatā. Taṃ vibhajjamānanti yojetabbaṃ. **Ta**nti rupāyatanaṃ. **Iṭṭhāniṭṭhādī**ti **ādi**-saddena majjhattaṃ saṅgaṇhāti, tathā atītānāgatapaccuppannaparittaajjhattabahiddhātadubhayādibhedaṃ. **Labbhamānakapadavasenā**ti ‘‘rūpāyatanaṃ diṭṭhaṃ, saddāyatanaṃ sutaṃ, gandhāyatanaṃ rasāyatanaṃ phoṭṭhabbāyatanaṃ mutaṃ, sabbaṃ rūpaṃ manasā viññāta’’nti (dha. sa. 966) vacanato diṭṭhapadañca viññātapadañca rūpārammaṇe labbhati, rūpārammaṇaṃ iṭṭhaṃ aniṭṭhaṃ majjhattaṃ parittaṃ atītaṃ anāgataṃ paccuppannaṃ ajjhattaṃ bahiddhā diṭṭhaṃ viññātaṃ rūpaṃ rūpāyatanaṃ rūpadhātu vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappaṭighaṃ nīlaṃ pītakanti evamādīhi **anekehi nāmehi**.

Terasahi vārehīti rūpakaṇḍe (dha. sa. 616) āgate terasa niddesavāre sandhāyāha. Ekekasmiñca vāre catunnaṃ catunnaṃ vavatthāpananayānaṃ vasena **‘‘dvepaññāsāya nayehī’’**ti āha. **Tathameva** aviparītadassitāya appaṭivattiyadesanatāya ca. **‘‘Jānāmi abhiññāsi’’**nti vattamānātītakālesu ñāṇappavattidassanena anāgatepi ñāṇappavatti vuttāyevāti daṭṭhabbā. **Vidita**-saddo anāmaṭṭhakālaviseso veditabbo ‘‘diṭṭhaṃ sutaṃ muta’’ntiādīsu (dha. sa. 966) viya. **Na upaṭṭhāsī**ti attattaniyavasena na upagacchi. Yathā rūpārammaṇādayo dhammā yaṃsabhāvā yaṃpakārā ca, tathā ne passati jānāti gacchatīti **tathāgato**ti evaṃ padasambhavo veditabbo. Keci pana ‘‘niruttinayena pisodarādipakkhepena (pāṇini 6.3.109) vā dassi-saddassa lopaṃ, āgata-saddassa cāgamaṃ katvā **tathāgato’’**ti vaṇṇenti.

Niddosatāya **anupavajjaṃ**. Pakkhipitabbābhāvena **anūnaṃ**. Apanetabbābhāvena **anadhikaṃ**. Atthabyañjanādisampattiyā **sabbākāraparipuṇṇaṃ**. **No aññathā**ti ‘‘tathevā’’ti vuttamevatthaṃ byatirekena sampādeti. Tena yadatthaṃ bhāsitaṃ, ekantena tadatthanipphādanato yathā bhāsitaṃ bhagavatā, tathevāti aviparītadesanataṃ dasseti. **Gadaattho**ti etena tathaṃ gadatīti **tathāgato**ti da-kārassa ta-kāro kato niruttinayenāti dasseti.

Tathā gatamassāti **tathāgato. Gata**nti ca kāyavācāpavattīti attho. **Tathā**ti ca vutte yaṃtaṃsaddānaṃ abyabhicārisambandhitāya yathāti ayamattho upaṭṭhitoyeva hoti, kāyavacīkiriyānañca aññamaññānulomena vacanicchāyaṃ kāyassa vācā, vācāya ca kāyo sambandhībhāvena upatiṭṭhatīti imamatthaṃ dassento āha **‘‘bhagavato hī’’**tiādi. Imasmiṃ pana atthe tathāvādītāya **tathāgato**ti ayampi attho siddho hoti. So pana pubbe pakārantarena dassitoti āha **‘‘evaṃ tathākāritāya tathāgato’’**ti.

Tiriyaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsūti etena yadeke ‘‘tiriyaṃ viya upari adho ca santi lokadhātuyo’’ti vadanti, taṃ paṭisedheti. Desanāvilāsoyeva **desanāvilāsamayo** yathā ‘‘puññamayaṃ, dānamaya’’ntiādīsu.

Nipātānaṃ vācakasaddasannidhāne tadatthajotanabhāvena pavattanato gata-saddoyeva avagatatthaṃ atītatthañca vadatīti āha **‘‘gatoti avagato atīto’’**ti.

Atha vā abhinīhārato paṭṭhāya yāva sammāsambodhi, etthantare mahābodhiyānapaṭipattiyā hānaṭṭhānasaṃkilesanivattīnaṃ abhāvato yathā paṇidhānaṃ, tathā gato abhinīhārānurūpaṃ paṭipannoti **tathāgato**. Atha vā mahiddhikatāya paṭisambhidānaṃ ukkaṃsādhigamena anāvaraṇañāṇatāya ca katthacipi paṭighātābhāvato yathā ruci, tathā kāyavacīcittānaṃ gatāni gamanāni pavattiyo etassāti **tathāgato**. Yasmā ca loke vidha-yutta-gata-ppakāra-saddā samānatthā dissanti. Tasmā yathāvidhā vipassīādayo bhagavanto, ayampi bhagavā tathāvidhoti **tathāgato**, yathāyuttā ca te bhagavanto, ayampi

bhagavā tathāyuttoti **tathāgato**. Atha vā yasmā saccaṃ tacchaṃ tathanti ñāṇassetaṃ adhivacanaṃ, tasmā tathena ñāṇena āgatoti **tathāgato**. Evampi tathāgata-saddassa attho veditabbo.

Pahāya kāmādimale yathā gatā,
Samādhiñāṇehi vipassiādayo;
Mahesino sakyamunī jutindharo,
Tathā gato tena mato tathāgato.

Tathañca dhātāyatanādilakkhaṇaṃ,
Sabhāvasāmaññavibhāgabhedato;
Sayambhuñāṇena jino samāgato,
Tathāgato vuccati sakyapuṅgavo.

Tathāni saccāni samantacakkhunā,
Tathā idappaccayatā ca sabbaso;
Anaññaneyyena yato vibhāvitā,
Yāthāvato tena jino tathāgato.

Anekabhedāsupi lokadhātusu,
Jinassa rūpāyatanādigocare;
Vicitrabhedaṃ tathameva dassanaṃ,
Tathāgato tena samantalocano.

Yato ca dhammaṃ tathameva bhāsati,
Karoti vācāyanulomamattano;
Guṇehi lokaṃ abhibhuyyirīyati,
Tathāgato tenapi lokanāyako.

Yathābhinīhāramato yathāruci,
Pavattavācā tanucittabhāvato;
Yathāvidhā yena purā mahesino,
Tathāvidho tena jino tathāgatoti. (itivu. aṭṭha. 38; dī. ni. ṭī. 1.7 cūḷasīlavaṇṇanā);

Ārakattātiādīnaṃ padānaṃ attho **visuddhimagge** (visuddhi. 1.125) buddhānussatisaṃvaṇṇanāya vuttanayeneva veditabbo. **Sammā sāmañca sabbadhammānaṃ buddhattā**ti imināssa paropadesarahitassa sabbākārena sabbadhammāvabodhanasamatthassa ākaṅkhāpaṭibaddhavuttino anāvaraṇañāṇasaṅkhātassa sabbaññutaññāṇassa adhigamo dassito.

Nanu ca (itivu. aṭṭha. 38) sabbaññutaññāṇato aññaṃ anāvaraṇañāṇaṃ, aññathā cha asādhāraṇañāṇāni buddhañāṇānīti vacanaṃ virujjheyyāti? Na virujjhati visayappavattibhedavasena aññehi asādhāraṇañāṇabhāvadassanatthaṃ ekasseva ñāṇassa dvidhā vuttattā. Ekameva hi taṃ ñāṇaṃ anavasesasaṅkhatāsaṅkhatasammutidhammavisayatāya sabbaññutaññāṇaṃ, tattha ca āvaraṇābhāvato nissaṅgacāramupādāya anāvaraṇañāṇanti vuttaṃ. Yathāha **paṭisambhidāyaṃ** (paṭi. ma. 1.119) ‘‘sabbaṃ saṅkhatāsaṅkhatamanavasesaṃ jānātīti sabbaññutaññāṇaṃ, tatthāvaraṇaṃ natthīti anāvaraṇañāṇa’’ntiādi, tasmā natthi nesaṃ atthato bhedo, ekantena cetaṃ evamicchitabbaṃ, aññathā sabbaññutānāvaraṇañāṇānaṃ sāvaraṇatā asabbadhammārammaṇatā ca āpajjeyya. Na hi bhagavato ñāṇassa aṇumatampi āvaraṇaṃ atthi, anāvaraṇañāṇassa ca asabbadhammārammaṇabhāve yattha taṃ nappavattati, tatthāvaraṇasabbhāvato anāvaraṇabhāvoyeva na siyā. Atha vā pana hotu aññameva anāvaraṇañāṇaṃ sabbaññutaññāṇato, idha pana sabbattha appaṭihatavuttitāya anāvaraṇañāṇanti sabbaññutaññāṇameva adhippetaṃ, tassa cādhigamena bhagavā sabbaññū sabbavidū sammāsambuddhoti ca vuccati, na sakimeva sabbadhammāvabodhato. Tathā ca vuttaṃ

paṭisambhidāyaṃ (paṭi. ma. 1.162) ‘‘vimokkhantikametaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ buddho’’ti. Sabbadhammāvabodhanasamatthañāṇasamadhigamena hi bhagavato santāne anavasesadhamme paṭivijjhituṃ samatthatā ahosīti.

Etthāha – kiṃ panidaṃ ñāṇaṃ pavattamānaṃ sakiṃyeva sabbasmiṃ visaye pavattati, udāhu kamenāti. Kiñcettha – yadi tāva sakiṃyeva sabbasmiṃ visaye pavattati, atītānāgatapaccuppannaajjhattabahiddhādibhedena bhinnānaṃ saṅkhatadhammānaṃ asaṅkhatasammutidhammānañca ekajjhaṃ upaṭṭhāne dūrato cittapaṭaṃ avekkhantassa viya paṭivibhāgenāvabodho na siyā, tathā ca sati ‘‘sabbe dhammā anattā’’ti vipassantānaṃ anattākārena viya sabbe dhammā anirūpitarūpena bhagavato ñāṇassa visayā hontīti āpajjati. Yepi ‘‘sabbañeyyadhammānaṃ ṭhitalakkhaṇavisayaṃ vikapparahitaṃ sabbakālaṃ buddhānaṃ ñāṇaṃ pavattati, tena te sabbavidūti vuccanti. Evañca katvā ‘caraṃ samāhito nāgo, tiṭṭhantopi samāhito’ti idampi vacanaṃ suvuttaṃ hotī’’ti vadanti, tesampi vuttadosānativatti. Ṭhitalakkhaṇārammaṇatāya hi atītānāgatasammutidhammānaṃ tadabhāvato ekadesavisayameva bhagavato ñāṇaṃ siyā, tasmā sakiṃyeva ñāṇaṃ pavattatīti na yujjati.

Atha kamena sabbasmiṃ visaye ñāṇaṃ pavattati, evampi na yujjati. Na hi jātibhūmisabhāvādivasena disādesakālādivasena ca anekabhedabhinne neyye kamena gayhamāne tassa anavasesapaṭivedho sambhavati apariyantabhāvato ñeyyassa. Ye pana ‘‘atthassa avisaṃvādanato ñeyyassa ekadesaṃ paccakkhaṃ katvā sesepi evanti adhimuccitvā vavatthāpanena sabbaññū bhagavā, tañca ñāṇaṃ ananumānikaṃ saṃsayābhāvato. Saṃsayānubandhañhi loke anumānañāṇa’’nti vadanti, tesampi taṃ na yuttaṃ. Sabbassa hi appaccakkhabhāve atthassa avisaṃvādanena ñeyyassa ekadesaṃ paccakkhaṃ katvā sesepi evanti adhimuccitvā vavatthāpanassa asambhavato. Yañhi taṃ sesaṃ, taṃ appaccakkhanti. Atha tampi paccakkhaṃ, tassa sesabhāvo eva na siyāti? Sabbametaṃ akāraṇaṃ. Kasmā? Avisayavicāraṇabhāvato. Vuttañhetaṃ bhagavatā ‘‘buddhavisayo bhikkhave, acinteyyo na cintetabbo, yo cinteyya, ummādassa vighātassa bhāgī assā’’ti (a. ni. 4.77). Idaṃ panettha sanniṭṭhānaṃ – yaṃ kiñci bhagavatā ñātuṃ icchitaṃ sakalamekadeso vā, tattha appaṭihatavuttitāya paccakkhato ñāṇaṃ pavattati, niccasamādhānañca vikkhepābhāvato, ñātuṃ icchitassa ca sakalassa avisayabhāve tassa ākaṅkhāpaṭibaddhavuttitā na siyā, ekanteneva ca sā icchitabbā ‘‘sabbe dhammā buddhassa bhagavato āvajjanapaṭibaddhā ākaṅkhapaṭibaddhā manasikārapaṭibaddhā cittuppādapaṭibaddhā’’ti (mahāni. 69, 156; cūḷani. 85; paṭi. ma. 3.5) vacanato. Atītānāgatavisayampi bhagavato ñāṇaṃ anumānāgamatakkagahaṇavirahitattā paccakkhameva.

Nanu ca etasmimpi pakkhe yadā sakalaṃ ñātuṃ icchitaṃ, tadā sakiṃyeva sakalavisayatāya anirūpitarūpena bhagavato ñāṇaṃ pavatteyyāti vuttadosānativattiyevāti? Na, tassa visodhitattā. Visodhito hi so buddhavisayo acinteyyoti. Aññathā pacurajanañāṇasamānavuttitāya buddhānaṃ bhagavantānaṃ ñāṇassa acinteyyatā na siyā, tasmā sakaladhammārammaṇampi taṃ ekadhammārammaṇaṃ viya suvavatthāpiteyeva te dhamme katvā pavattatīti idamettha acinteyyaṃ, anantañca ñāṇaṃ ñeyyaṃ viya. Vuttañhetaṃ ‘‘yāvatakaṃ ñeyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ. Yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakaṃ ñeyyaṃ. Ñeyyapariyantikaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ ñeyya’’nti (mahāni. 69, 156; cūḷani. 85; paṭi. ma. 3.5). Evamekajjhaṃ, visuṃ sakiṃ, kamena vā icchānurūpaṃ sammā sāmañca sabbadhammānaṃ buddhattā sammāsambuddho.

Tanti yathāvuttaṃ pathavīādibhedaṃ. **Pariññāta**nti parito samantato sabbākārato ñātaṃ, taṃ parijānitabbabhāvaṃ kiñci asesetvā ñātanti attho. Ayameva hi attho ‘‘pariññātanta’’nti imināpi padena pakāsitoti dassento **‘‘pariññātantaṃ nāmā’’**tiādimāha. **Tena tena maggena kilesappahānena viseso natthī**ti idaṃ taṃtaṃmaggavajjhakilesānaṃ buddhānaṃ sāvakānañca tena tena maggeneva pahātabbabhāvasāmaññaṃ sandhāya vuttaṃ, na sāvakehi buddhānaṃ kilesappahānavisesābhāvato. Tathā hi sammāsambuddhā eva savāsanakilese jahanti, na sāvakā. **Ekadesamevā**ti attano santānagatameva. Sasantatipariyāpannadhammapariññāmattenapi hi catusaccakammaṭṭhānabhāvanā

samijjhati. Tenevāha – ‘‘imasmiṃyeva byāmamatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca paññapemi lokasamudayañca paññapemī’’tiādi (saṃ. ni. 1.107; a. ni. 4.45). **Aṇuppamāṇampi …pe… natthi,** yato chattiṃsakoṭisatasahassamukhena buddhānaṃ mahāvajirañāṇaṃ pavattatīti vadanti.

Tathāgatavārasattamanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tathāgatavāraaṭṭhamanayavaṇṇanā

13. **Purimataṇhā**ti purimataresu bhavesu nibbattā paccuppannattabhāvahetubhūtā taṇhā. Taggahaṇeneva ca atītaddhasaṅgahā avijjāsaṅkhārā saddhiṃ upādānena saṅgahitāti daṭṭhabbā. **Etthā**ti ‘‘bhavā jātī’’ti etasmiṃ pade. **Tena upapattibhavenā**ti ‘‘bhavā jātī’’ti jātisīsena vuttaupapattibhavena. **Bhūtassā**ti nibbattassa. So pana yasmā satto nāma hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘sattassā’’**ti. **Evañca jānitvā**ti iminā **‘‘bhūtassa jarāmaraṇa’’**nti etthāpi ‘‘iti viditvā’’ti idaṃ padaṃ ānetvā yojetabbanti dasseti.

Yadipi tebhūmakā upādānakkhandhā ‘‘yaṃ kiñci rūpa’’ntiādinā (vibha. 2; ma. ni. 1.244) ekādasasu okāsesu pakkhipitabbā sammasitabbā ca, te pana yasmā bhagavatā ‘‘kimhi nu kho sati jarāmaraṇaṃ hoti, kiṃpaccayā jarāmaraṇa’’ntiādinā (dī. ni. 2.57; saṃ. ni. 2.4, 10) paṭiccasamuppādamukhena sammasitā, paṭiccasamuppādo ca pavattipavattihetubhāvato purimasaccadvayameva hoti, tasmā tadabhisamayaṃ ‘‘maññanābhāvahetu paccayākārapaṭivedho’’ti vibhāvento **‘‘yaṃ bodhirukkhamūle…pe… dassento’’**ti āha. Saṃkhippanti ettha avijjādayo viññāṇādayo cāti saṅkhepā, atīte hetuādayo ‘‘hetu, phala’’nti evaṃ saṃkhippantīti vā saṅkhepā, avijjādayo viññāṇādayo ca. Saṅkhepa-saddo bhāgādhivacananti daṭṭhabbo. Tenāha **‘‘koṭṭhāsāti attho’’**ti. Te pana atīte hetusaṅkhepo, etarahi phalasaṅkhepo, etarahi hetusaṅkhepo, āyatiṃ phalasaṅkhepoti cattāro saṅkhepā etassāti catusaṅkhepo, taṃ **catusaṅkhepaṃ**. Hetuphalasandhi, phalahetusandhi, puna hetuphalasandhīti evaṃ tayo sandhī etassāti tisandhi, taṃ **tisandhiṃ**. Atītapaccuppannānāgatabhedā tayo addhā etassāti tiyaddho, taṃ **tiyaddhaṃ**. Sarūpato avuttāpi tasmiṃ tasmiṃ saṅkhepe ākirīyanti avijjāsaṅkhārādiggahaṇehi pakāsīyantīti **ākārā,** atītahetuādīnaṃ vā pakārā ākārā, te ekekasaṅkhepe pañca pañca katvā vīsati ākārā etassāti vīsatākāro, taṃ **vīsatākāraṃ**.

Esa sabboti esa catusaṅkhepādipabhedo anavaseso paccayo. **Paccayalakkhaṇenā**ti paccayabhāvena attano phalassa paṭisandhiviññāṇassa paccayabhāvena, avinābhāvalakkhaṇenāti attho. Yathā hi taṇhaṃ vinā avijjādayo viññāṇassa paccayā na honti, evaṃ taṇhāpi avijjādike vināti. Ettha dukkhaggahaṇena viññāṇanāmarūpasaḷāyatanaphassavedanānaṃ, bhavaggahaṇena ca taṇhāsaṅkhārupādānānaṃ gahitatā vuttanayā evāti na uddhaṭā.

Idāni te vīsati ākāre paṭisambhidāmaggapāḷiyā vibhāvetuṃ **‘‘evamete’’**tiādi vuttaṃ. Tattha (paṭi. ma. aṭṭha. 1.47) **purimakammabhavasmi**nti purime kammabhave, atītajātiyaṃ kammabhave kayiramāneti attho. **Moho avijjā**ti yo tadā dukkhādīsu moho, yena mūḷho kammaṃ karoti, sā avijjā. **Āyūhanā saṅkhārā**ti taṃ taṃ kammaṃ karonto dānupakaraṇādi sajjanādivasena yā purimacetanāyo, te saṅkhārā. Paṭiggāhakānaṃ pana hatthe deyyadhammaṃ patiṭṭhāpayato cetanā bhavo. Ekāvajjanajavanesu vā purimā cetanā āyūhanā saṅkhārā, sattamā bhavo. Yā kāci vā pana cetanā bhavo, sampayuttā āyūhanā saṅkhārā. **Nikanti taṇhā**ti yaṃ kammaṃ karontassa upapattibhave tassa phalassa nikāmanā patthanā, sā taṇhā nāma. **Upagamanaṃ upādāna**nti yaṃ kammabhavassa paccayabhūtaṃ ‘‘idaṃ kammaṃ katvā asukasmiṃ nāma ṭhāne kāme sevissāmi ucchijjissāmī’’tiādinā nayena pavattaṃ upagamanaṃ gahaṇaṃ parāmasanaṃ, idaṃ upādānaṃ nāma. **Cetanā bhavo**ti dvīsu atthavikappesu vuttassa āyūhanassa avasāne vuttacetanā, tatiye pana āyūhanasampayuttacetanā bhavo. **Iti ime pañca dhammā purimakammabhavasmiṃ idha paṭisandhiyā paccayā**ti ime yathāvuttā mohādayo pañca dhammā atītakammabhavasiddhā etarahi paṭisandhiyā paccayabhūtāti attho.

Idha paṭisandhiviññāṇanti yaṃ bhavantarapaṭisandhānavasena uppannattā paṭisandhīti vuccati, taṃ viññāṇaṃ. **Okkanti nāmarūpa**nti yā gabbhe rūpārūpadhammānaṃ okkanti āgantvā pavisantī viya,

idaṃ nāmarūpaṃ. **Pasādo āyatana**nti idaṃ cakkhādipañcāyatanavasena vuttaṃ. **Phuṭṭho phasso**ti yo ārammaṇaṃ phuṭṭho phusanto uppanno, ayaṃ phasso. **Vedayitaṃ vedanā**ti yaṃ paṭisandhiviññāṇena vā saḷāyatanapaccayena vā phassena sahuppannaṃ vipākavedayitaṃ, sā vedanā. **Iti ime…pe… paccayā**ti ime viññāṇādayo pañca koṭṭhāsikā dhammā purimabhave katassa kammassa kammavaṭṭassa paccayā, paccayabhāvato taṃ paṭicca idha etarahi upapattibhavasmiṃ upapattibhavabhāvena vā hontīti attho.

Idha paripakkattā āyatanānaṃ mohoti paripakkāyatanassa kammakaraṇakāle asammohaṃ dasseti. Daharassa hi cittappavatti bhavaṅgabahulā yebhuyyena bhavantarajanakakammāyūhanasamatthā na hotīti. **Kammakaraṇakāle**ti ca iminā sabbo kammassa paccayabhūto sammoho gahito, na sampayuttova. Sesaṃ vuttanayameva.

Padayojanāyāti ‘‘tasmā’’tiādīnaṃ padānaṃ sambandhena saha. **Atthanigamana**nti imasmiṃ aṭṭhamavāre desanatthanigamanaṃ. **Nandīti evaṃ vuttānaṃ sabbataṇhāna**nti ‘‘nandī dukkhassa mūla’’nti evaṃ nandanatthasāmaññato ekavacanena vuttānaṃ sabbataṇhānaṃ santānārammaṇasampayuttadhammappavattiākārādibhedena anekabhedānaṃ sabbāsaṃ taṇhānaṃ. **Khayavevacanānevā**ti samucchedapahānavevacanāneva. ‘‘Accantakkhayā’’ti hi vuttaṃ. **Catumaggakiccasādhāraṇameta**nti catunnaṃ ariyamaggānaṃ pahānakiccassa sādhāraṇaṃ sāmaññato gahaṇaṃ etaṃ khayādivacananti attho. Tesaṃ pana maggānaṃ kamena pavattanaṃ kiccakameneva dassetuṃ **‘‘virāgā’’**tiādi vuttanti dassento **‘‘tato**…pe… **yojetabba’’**nti āha. Tathā satipi khayādisaddānaṃ pahānapariyāyabhāve pahātabbāya pana visayabhedabhinnāya taṇhāya anavasesato pahīnabhāvadīpanatthaṃ khayādipariyāyantaraggahaṇaṃ katanti dassento **‘‘yāhī’’**tiādimāha. Yathāvuttasañjananādihetubhūtāya taṇhāya pahīnattā tappahānadīpanaṃ katvā vuccamānaṃ khayādivacanaṃ na kathañci dhammataṃ vilometīti vuttaṃ **‘‘na kiñci virujjhatī’’**ti.

Uttaravirahitanti attānaṃ uttarituṃ samatthattā uttarena adhikena virahitaṃ. Ayañcassa uttaravirahatā attano seṭṭhabhāvenāti āha **‘‘sabbaseṭṭha’’**nti. Yathā sammā-saṃ-saddā ‘‘aviparītaṃ, sāma’’nti imesaṃ padānaṃ atthaṃ vadanti, evaṃ pāsaṃsasobhanatthepīti āha **‘‘sammā sāmañca bodhiṃ pasatthaṃ sundarañca bodhi’’**nti. Bujjhi ettha paṭivijjhi cattāri ariyasaccāni, sabbampi vā neyyanti rukkho **bodhi,** bujjhati etenāti pana maggo **bodhi,** tathā sabbaññutaññāṇaṃ, nibbānaṃ pana bujjhitabbato **bodhī**ti ayamettha sādhanavibhāgo daṭṭhabbo. Paṇṇattiyampi attheva bodhi-saddo ‘‘bodhirājakumāro’’tiādīsu (ma. ni. 2.324; cūḷava. 268). **Apare**ti sārasamāsācariyā. Ettha ca saupasaggassa bodhi-saddassa atthuddhāre anupasaggānaṃ udāharaṇe kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva.

Lokuttarabhāvato vā tatthāpi heṭṭhimamaggānaṃ viya tatuttarimaggābhāvato ca ‘‘siyā nu kho anuttarā bodhī’’ti āsaṅkaṃ sandhāya taṃ vidhamituṃ **‘‘sāvakāna’’**ntiādi vuttaṃ. Abhinīhārasampattiyā phalavisesabhūtehi ñāṇavisesehi ekaccehi sakalehi saddhiṃ samijjhamāno maggo ariyānaṃ taṃ taṃ ñāṇavisesādiṃ dento viya hotīti tassa asabbaguṇadāyakattaṃ vuttaṃ. Tena anaññasādhāraṇābhinīhārasampadāsiddhassa niratisaya-guṇānubandhassa vasena arahattamaggo anuttarā bodhi nāma hotīti dasseti. Sāvakapāramiñāṇaṃ aññehi sāvakehi asādhāraṇaṃ mahāsāvakānaṃyeva āveṇikaṃ ñāṇaṃ. **Paccekaṃ saccāni buddhavantoti paccekabuddhā**. Nanu ca sabbepi ariyā paccekameva saccāni paṭivijjhanti dhammassa paccattaṃ vedanīyabhāvatoti? Saccaṃ, nayidamīdisaṃ paṭivedhaṃ sandhāya vuttaṃ, yathā pana sāvakā aññasannissayena saccāni paṭivijjhanti paratoghosena vinā tesaṃ dassanamaggassa anuppajjanato, yathā ca sammāsambuddho aññesaṃ nissayabhāvena saccāni abhisambujjhanti, na evamete, ete pana aparaneyyā hutvā apariṇāyakabhāvena saccāni paṭivijjhanti. Tena vuttaṃ **‘‘paccekaṃ saccāni buddhavantoti paccekabuddhā’’**ti.

Itīti karīyati uccārīyatīti **itikāro,** iti-saddo. **Kāraṇattho** aniyamarūpenāti adhippāyo, tasmāti vuttaṃ hoti. Tenāha **‘‘yasmā cā’’**ti. Pubbe pana iti-saddaṃ pakāratthaṃ katvā ‘‘evaṃ jānitvā’’ti vuttaṃ, idhāpi taṃ pakāratthameva katvā atho yujjati. Kathaṃ? **Viditvā**ti hi padaṃ hetuatthe daṭṭhabbaṃ ‘‘paññāya cassa disvā’’ti (ma. ni. 1.271), ‘‘ghataṃ pivitvā balaṃ hotī’’ti ca evamādīsu viya, tasmā pakāratthepi iti-

sadde paṭiccasamuppādassa viditattāti ayaṃ attho labbhateva. **Paṭiccasamuppādaṃ viditvā**ti etthāpi hetuatthe viditvā-sadde yathāvuttā atthayojanā yujjateva. Ettha ca paṭhamavikappe paṭiccasamupādassa viditatthaṃ maññanābhāvassa kāraṇaṃ vatvā taṇhāmūlakassa paṭiccasamuppādassa dassitattā ettha taṇhāppahānaṃ sammāsambodhiyā adhigamanakāraṇaṃ uddhatanti dassitaṃ, tasmā **''pathaviṃ na maññatī''**tiādi nigamanaṃ daṭṭhabbaṃ. Dutiyavikappe pana paṭiccasamuppādavedanaṃ taṇhāppahānassa kāraṇaṃ vuttaṃ, taṃ abhisambodhiyā abhisambodhimaññanābhāvassāti ayamattho dassitoti ayametesaṃ dvinnaṃ atthavikappānaṃ viseso, tasmā ''nandī dukkhassa mūla''nti vuttaṃ.

Taṃ kuto labbhatīti codanaṃ sandhāyāha **''yattha yattha hī''**tiādi. **Sāsanayutti** ayaṃ sāsanepi evaṃ sambandho dissatīti katvā. Lokepi hi yaṃ-taṃ-saddānaṃ abyabhicārisambandhatā siddhā.

Evaṃ abhisambuddhoti vadāmīti abhisambuddhabhāvassa gahitattā, asabbaññunā evaṃ desetuṃ asakkuṇeyyattā ca **''sabbaññutaññāṇaṃ dassento''**tiādimāha.

Vicitranayadesanāvilāsayuttanti puthujjanavārādivibhāgabhinnehi vicittehi tanti nayehi, lakkhaṇakammataṇhāmaññanādivibhāgabhinnehi vicittehi atthanayehi, abhinandanapaccayākārādivisesāpadesasiddhena desanāvilāsena ca yuttaṃ. **Yathā te na jānanti, tathā desesī**ti imināpi bhagavato desanāvilāsaṃyeva vibhāveti. **Taṃyeva kira pathavi**nti ettha pathavīgahaṇaṃ upalakkhaṇamattaṃ āpādivasenapi, tathā ''kīdisā nu kho idha pathavī adhippetā, kasmā ca bhūtarūpāniyeva gahitāni, na sesarūpānī''tiādināpi tesaṃ saṃsayuppatti niddhāretabbā. Atha vā **kathaṃ nāmida**nti ettha **iti-**saddo pakārattho. Tena imasmiṃ sutte sabbāyapi tesaṃ saṃsayuppattiyā pariggahitattā daṭṭhabbā. **Anta**nti mariyādaṃ, desanāya antaṃ paricchedanti attho, yo anusandhīti vuccati. **Koṭi**nti pariyantaṃ, desanāya pariyosānanti attho. Ubhayena sutte ajjhāsayānusandhi yathānusandhīti vadati.

Antarākathāti kammaṭṭhānamanasikārauddesaparipucchādīnaṃ antarā aññā ekā tathā. **Vippakathā**ti aniṭṭhitā sikhaṃ appattā. **Kaṅkhaṇānurūpenā**ti tasmiṃ khaṇe dhammasabhāyaṃ sannipatitānaṃ bhikkhūnaṃ ajjhāsayānurūpena. **Ida**nti idāni vuccamānaṃ mūlapariyāyajātakaṃ.

Disāpāmokkhoti paṇḍitabhāvena sabbadisāsu pamukhabhūto. **Brāhmaṇo**ti brahmaṃ aṇatīti brāhmaṇo, mante sajjhāyatīti attho. **Tiṇṇaṃ vedāna**nti iruveda-yajuveda-sāmavedānaṃ. **Pāragūti** atthaso byañjanaso ca pāraṃ pariyantaṃ gato. Saha nighaṇḍunā ca keṭubhena cāti **sanighaṇḍukeṭubhā,** tesaṃ. **Nighaṇḍū**ti rukkhādīnaṃ vevacanappakāsakaṃ satthaṃ. **Keṭubha**nti kiriyākappavikappo, kavīnaṃ upakārāvahaṃ satthaṃ. Saha akkharappabhedenāti **sākkharappabhedā,** tesaṃ, sikkhāniruttisahitānanti attho. **Itihāsapañcamāna**nti āthabbaṇavedaṃ catutthaṃ katvā ''itiha asa, itiha asā''ti īdisavacanapaṭisaṃyutto purāṇakathāsaṅkhāto itihāso pañcamo etesanti itihāsapañcamā, tesaṃ. Padaṃ tadavasesañca byākaraṇaṃ kāyati ajjheti vedeti cāti **padako,** veyyākaraṇo. **Lokāyataṃ** vuccati vitaṇḍasatthaṃ. Mahāpurisānaṃ buddhādīnaṃ lakkhaṇadīpanagantho **mahāpurisalakkhaṇaṃ**. Tesu anūno paripūrakārīti **anavayo**.

Manteti vede. Yadipi vedo ''manto, brahmaṃ, kappo''ti tividho, manto eva pana mūlavedo, tadatthavivaraṇaṃ brahmaṃ, tattha vuttanayena yaññakiriyāvidhānaṃ **kappo**. Tena vuttaṃ ''manteti vede''ti. **Paṇḍitā**ti paññāvanto. Tathā hi te puthupaññātāya **bahuṃ** sahassadvisahassādiparimāṇaṃ ganthaṃ pākaṭaṃ katvā **gaṇhanti** uggaṇhanti, javanapaññatāya **lahuṃ** sīghaṃ **gaṇhanti,** tikkhapaññatāya **suṭṭhu** avirajjhantā **upadhārenti,** satinepakkasampattiyā **gahitañca nesaṃ na vinassati** na sammussatīti. **Sabbampi sippa**nti aṭṭhārasavijjāṭṭhānādibhedaṃ sikkhitabbaṭṭhena sippanti saṅkhyaṃ gataṃ sabbaṃ bāhirakasatthaṃ mokkhāvahasammatampi na mokkhaṃ āvahatīti āha **''diṭṭhadhammasamparāyahita''**nti. **Sampiṇḍitā hutvā**ti yathā mittā, tathā piṇḍitavasena sannipatitā hutvā. ''Evaṃ gayhamāne ādinā virujjheyya, evaṃ antenā''ti cintentā ñātuṃ icchitassa atthassa pubbenāparaṃ aviruddhaṃ nicchayaṃ gahetuṃ asakkontā **na ādiṃ,** na antaṃ addasaṃsu.

Lomasānīti lomavantāni, ghanakesamassuvānīti attho. Kesāpi hi lomaggahaṇena gayhanti yathā ‘‘lomanakhaṃ phusitvā suddhi kātabbā’’ti. Kaṇṇaṃ viyāti **kaṇṇaṃ,** paññā, tāya sutvā kātabbakiccasādhanato vuttaṃ **‘‘kaṇṇavāti paññavā’’**ti.

Yasmā sattānaṃ gacchante gacchante kāle āyuvaṇṇādiparikkhayo hoti, tasmā taṃ kālena kataṃ viya katvā vuttaṃ **‘‘nesaṃ āyu…pe… khādatīti vuccatī’’**ti.

Abhiññāyāti kusalādibhedaṃ khandhādibhedañca desetabbaṃ dhammaṃ, veneyyānañca āsayānusayacariyāvimuttiādibhedaṃ, tassa ca nesaṃ desetabbappakāraṃ yāthāvato abhijānitvā. **Dhammaṃ desemī**ti diṭṭhadhammikasamparāyikanibbānahitāvahaṃ saddhammaṃ kathayāmi. **No anabhiññāyā**ti yathā bāhirakā asammāsambuddhattā vuttavidhiṃ ajānantāyaṃ kiñci takkapariyāhataṃ vīmaṃsānucaritaṃ sayaṃpaṭibhānaṃ kathenti, evaṃ na desemīti attho. **Sanidāna**nti sakāraṇaṃ, veneyyānaṃ ajjhāsayavasena vā pucchāya vā aṭṭhuppattiyā vā sanimittaṃ hetuudāharaṇasahitañcāti attho. **Sappāṭihāriya**nti sanissaraṇaṃ sappaṭiharaṇaṃ, paccanīkapaṭiharaṇena sappāṭihāriyameva katvā desemīti attho. Apare pana ‘‘yathārahaṃ iddhiādesanānusāsanipāṭihāriyasahita’’nti vadanti, anusāsanipāṭihāriyahitā pana desanā natthīti. Hitūpadesanā **ovādo,** sā eva **anusāsanī**. Anotiṇṇavatthuvisayo vā **ovādo,** otiṇṇavatthuvisayā **anusāsanī**. Paṭhamūpadeso vā **ovādo,** itarā **anusāsanī. Alañca panā**ti yuttameva. **Niṭṭhamagamāsī**ti atthasiddhiṃ gatā.

Tathāgatavāraaṭṭhamanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ayaṃ tāvettha aṭṭhakathāya līnatthavaṇṇanā.

Nettinayavaṇṇanā

Idāni (dī. ni. ṭī. 1.149; saṃ. ni. ṭī. 1.1.nettinayavaṇṇanā; a. ni. ṭī. nettinayavaṇṇanā) pakaraṇanayena pāḷiyā atthavaṇṇanaṃ karissāma. Sā panāyaṃ atthavaṇṇanā yasmā desanāya samuṭṭhānapayojanabhājanesu piṇḍatthesu ca niddhāritesu sutarā hoti suviññeyyā ca, tasmā suttadesanāya samuṭṭhānādīni paṭhamaṃ niddhārayissāma. Tattha **samuṭṭhānaṃ** tāva pariyattiṃ nissāya mānuppādo, **payojanaṃ**mānamaddanaṃ. Vuttañhi aṭṭhakathāyaṃ ‘‘sutapariyattiṃ…pe… ārabhī’’ti. Apica veneyyānaṃ pathavīādibhūtādibhedabhinne sakkāye puthujjanassa sekkhādiariyassa ca saddhiṃ hetunā maññanāmaññanavasena pavattivibhāgānavabodho **samuṭṭhānaṃ,** yathāvuttavibhāgāvabodho **payojanaṃ,** veneyyānañhi vuttappakāre visaye yathāvuttānaṃ puggalānaṃ saddhiṃ hetunā maññanāmaññanavasena pavattivibhāgāvabodho **payojanaṃ**.

Apica **samuṭṭhānaṃ** nāma desanānidānaṃ. Taṃ sādhāraṇaṃ asādhāraṇanti duvidhaṃ. Tattha sādhāraṇampi ajjhattikabāhirabhedato duvidhaṃ. Tattha **sādhāraṇaṃ ajjhattikasamuṭṭhānaṃ** nāma lokanāthassa mahākaruṇā. Tāya hi samussāhitassa bhagavato veneyyānaṃ dhammadesanāya cittaṃ udapādi. Taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘sattesu ca kāruññataṃ paṭicca buddhacakkhunā lokaṃ volokesī’’tiādi (ma. ni. 1.283; saṃ. ni. 1.172; mahāva. 9). Ettha ca hetāvatthāyapi mahākaruṇāya saṅgaho daṭṭhabbo yāvadeva saṃsāramahoghato saddhammadesanāhatthadānehi sattasantāraṇatthaṃ taduppattito. Yathā ca mahākaruṇā, evaṃ sabbaññutaññāṇaṃ dasabalañāṇādīni ca desanāya abbhantarasamuṭṭhānabhāve vattabbāni. Sabbampi hi ñeyyadhammaṃ, tesaṃ desetabbappakāraṃ, sattānañca āsayānusayādiṃ yāthāvato jānanto bhagavā ṭhānāṭṭhānādīsu kosallena veneyyajjhāsayānurūpaṃ vicittanayadesanaṃ pavattesīti. **Bāhiraṃ** pana **sādhāraṇaṃ samuṭṭhānaṃ** dasasahassabrahmaparivāritassa sahampatimahābrahmuno ajjhesanaṃ. Tadajjhesanuttarakālañhi dhammagambhīratāpaccavekkhaṇājanitaṃ appossukkataṃ paṭippassambhetvā dhammassāmī dhammadesanāya ussāhajāto ahosi. Asādhāraṇampi ambhantarabāhirabhedato duvidhameva. Tattha **abbhantaraṃ** yāya mahākaruṇāya yena ca desanāñāṇena idaṃ suttaṃ pavattitaṃ, tadubhayaṃ veditabbaṃ. **Bāhiraṃ** pana pañcasatānaṃ brāhmaṇajātikānaṃ bhikkhūnaṃ pariyattiṃ nissāya mānuppādanaṃ, vuttameva taṃ **aṭṭhakathāyaṃ**.

Payojanampi sādhāraṇaṃ asādhāraṇanti duvidhaṃ. Tattha **sādhāraṇaṃ** anukkamena yāva anupādāparinibbānaṃ vimuttirasattā bhagavato desanāya. Tenevāha ''etadatthā tathā, etadatthā mantanā''tiādi (pari. 366). Eteneva ca saṃsāracakkanivatti saddhammacakkappavatti sassatādimicchāvādanirākaraṇaṃ sammāvādapurekkhāro akusalamūlasamūhananaṃ kusalamūlasaṃropanaṃ apāyadvārapidahanaṃ saggamokkhadvāravivaraṇaṃ pariyuṭṭhānavūpasamanaṃ anusayasamugghātanaṃ ''mutto mocessāmī''ti (udā. aṭṭha. 18; itivu. aṭṭha. 38) purimapaṭiññāavisaṃvādanaṃ tappaṭipakkhamāramanorathavisaṃvādanaṃ titthiyadhammanimmathanaṃ buddhadhammapatiṭṭhāpananti evamādīnampi payojanānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Asādhāraṇaṃ** pana tesaṃ bhikkhūnaṃ mānamaddanaṃ. Vuttañcetaṃ **aṭṭhakathāyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 1.1) ''desanākusalo bhagavā mānabhañjanatthaṃ 'sabbadhammamūlapariyāya'nti desanaṃ ārabhī''ti. Ubhayampetaṃ bāhiyameva. Sace pana veneyyasantānagatampi desanābalasiddhisaṅkhātaṃ payojanaṃ adhippāyasamijjhanabhāvato yathādhippetatthasiddhiyā yathākāruṇikassa bhagavatopi payojanamevāti gaṇheyya, iminā pariyāyenassa abbhantaratāpi veditabbā.

Apica veneyyānaṃ pathavīādibhūtādivibhāgabhinne sakkāye puthujjanassa sekkhādiariyassa ca saddhiṃ hetunā maññanāmaññanavasena pavattivibhāgānavabodho samuṭṭhānaṃ, imassa suttassa yathāvuttavibhāgāvabodho payojananti vuttovāyamattho. Veneyyānañhi vuttappakāre visaye yathāvuttānaṃ puggalānaṃ saddhiṃ hetunā maññanāmaññanānaṃ vasena pavattivibhāgāvabodho imaṃ desanaṃ payojeti ''tannipphādanaparāyaṃ desanā''ti katvā. Yañhi desanāya sādhetabbaṃ phalaṃ, taṃ ākaṅkhitabbattā desakaṃ desanāya payojetīti payojananti vuccati. Tathā veneyyānaṃ sabbaso ekadesato ca maññanānaṃ appahānaṃ, tattha ca ādīnavādassanaṃ, niraṅkusānaṃ maññanānaṃ anekākāravohārassa sakkāye pavattivisesassa ajānanaṃ, tattha ca pahīnamaññanānaṃ paṭipattiyā ajānanaṃ, taṇhāmukhena paccayākārassa ca anavabodhoti evamādīni ca payojanāni idha veditabbāni.

Bhūmittayapariyāpannesu asaṅkhātadhammavippakatapariññādikiccasaṅkhātadhammānaṃ sammāsambuddhassa ca paṭipattiṃ ajānantā asaddhammassavanadhāraṇaparicayamanasikāraparā saddhammassavana-dhāraṇaparicayapaṭivedhavimukhā ca veneyyā imissā desanāya **bhājanaṃ. Piṇḍatthā** pana ''assutavā''tiādinā ayonisomanasikārabahulīkāro akusalamūla-samāyogo olīyanātidhāvanāpariggaho upāyavinibaddhānubrūhanā micchābhinivesasamannāgamo avijjātaṇhā-parisuddhi vaṭṭattayānuparamo āsavoghayogaganthāgatitaṇhuppādupādānāviyogo cetokhila-cetovinibaddhaabhinandana-nīvaraṇasaṅgānatikkamo vivādamūlāpariccāgo anusayānupacchedo micchattānativattanaṃ taṇhāmūladhammasannissayatā akusalakammapathānuyogo sabbakilesa-pariḷāhasāraddhakāyacittatāti evamādayo dīpitā honti. ''Pathaviṃ pathavito sañjānātī''tiādinā taṇhāvicaritaniddeso mānajappanā vipariyesābhiniveso saṃkileso sakkāyapariggaho bālalakkhaṇāpadeso vaṅkattayavibhāvanānuyogo bahukārapaṭipakkhadīpanā tividhanissayasaṃsūcanā āsavakkhayakathananti evamādayo dīpitā honti.

Soḷasahāravaṇṇanā

1. Desanāhāravaṇṇanā

Tattha ye upādānakkhandhadhamme upādāya pathavīādibhūtādibhedā paññatti, te paññattipaṭipādanabhāvena jātijarāmaraṇavisesanadukkhapariyāyena ca vuttā taṇhāvajjā tebhūmakadhammā **dukkhasaccaṃ**. Maññanābhinandananandīpariyāyehi vuttā taṇhā **samudayasaccaṃ**. Ayaṃ tāva suttantanayo. Abhidhammanaye pana yathāvuttataṇhāya saddhiṃ ''assutavā''tiādinā dīpitā avijjādayo, maññanāpariyāyena gahitā mānadiṭṭhiyo, bhavapadena gahito kammabhavo cāti sabbepi kilesābhisaṅkhārā **samudayasaccaṃ**. Ubhinnaṃ appavatti **nirodhasaccaṃ**. Ariyadhammaggahaṇena, pariññābhikkhusekkhābhiññāgahaṇehi, rāgādikhayavacanehi, sammāsambodhigahaṇena ca **maggasaccaṃ**. Keci pana taṇhākkhayādivacanehi nirodhasaccaṃ uddharanti, taṃ **aṭṭhakathāya** virujjhati tattha taṇhākkhayādīnaṃ maggakiccabhāvassa uddhaṭattā.

Tattha samudayena **assādo,** dukkhena **ādīnavo,** magganirodhehi **nissaraṇaṃ,** tesaṃ bhikkhūnaṃ mānabhañjanaṃ **phalaṃ,** tathā ‘‘yathāvuttavibhāgāvabodho’’tiādinā vuttaṃ **payojanañca**. Tassa nipphattikāraṇattā desanāya vicittatā catunnaṃ puggalānaṃ yāthāvato sabhāvūpadhāraṇañca **upāyo**, pathavīādīsu puthujjanādīnaṃ pavattidassanāpadesena pathavīādayo ekantato parijānitabbā, maññanā ca pahātabbāti ayamettha bhagavato **āṇattī**ti. Ayaṃ **desanāhāro**.

2. Vicayahāravaṇṇanā

Maññanānaṃ sakkāyassa avisesahetubhāvato, kassacipi tattha asesitabbato ca sabbagahaṇaṃ, sabhāvadhāraṇato nissattanijjīvato ca dhammaggahaṇaṃ, patiṭṭhābhāvato āveṇikahetubhāvato ca mūlaggahaṇaṃ, kāraṇabhāvato desanatthasambhavato ca pariyāyaggahaṇaṃ, sammukhabhāvato sampadānatthasambhavato ca ‘‘vo’’ti vacanaṃ, tathārūpaguṇayogato abhimukhīkaraṇato ca ‘‘bhikkhave’’ti ālapanaṃ. Desetuṃ samatthabhāvato tesaṃ satuppādanatthañca ‘‘desessāmī’’ti paṭijānanaṃ, desetabbatāya paṭiññātabhāvato, yathāpaṭiññañca desanato ‘‘ta’’nti paccāmasanaṃ, sotabbabhāvato, savanatthassa ca ekantena nipphādanato ‘‘suṇāthā’’ti vuttaṃ. Sakkātabbato, sakkaccakiriyāya eva ca tadatthasiddhito ‘‘sādhuka’’nti vuttaṃ. Dhammassa manasikaraṇīyato tadadhīnattā ca sabbasampattīnaṃ ‘‘manasi karothā’’ti vuttaṃ yathāpariññātāya desanāya paribyattabhāvato vitthāratthasambhavato ca ‘‘bhāsissāmī’’ti vuttaṃ. Bhagavato sadevakena lokena sirasā sampaṭicchitabbavacanattā, tassa ca yathādhippetatthasādhanato ‘‘eva’’nti vuttaṃ. Satthu uttamagāravaṭṭhānabhāvato, tattha ca gāravassa uḷārapuññabhāvato ‘‘bhante’’ti vuttaṃ. Bhikkhūnaṃ tathākiriyāya nicchitabhāvato vacanālaṅkārato ca ‘‘kho’’ti vuttaṃ. Savanassa paṭijānitabbato, tathā tehi paṭipannattā ca ‘‘paccassosu’’nti vuttaṃ paccakkhabhāvato, sakalassapi ekajjhaṃ karaṇato ‘‘eta’’nti vuttaṃ.

Vuccamānassa puggalassa lokapariyāpannattā lokādhārattā ca lokaṃ upādāya ‘‘idhā’’ti vuttaṃ. Paṭivedhabāhusaccābhāvato pariyattibāhusaccābhāvato ca ‘‘assutavā’’ti vuttaṃ. Puthūsu, puthu vā janabhāvato ‘‘puthujjano’’ti vuttaṃ. Anariyadhammavirahato ariyadhammasamannāgamato ca ‘‘ariyāna’’nti vuttaṃ. Ariyabhāvakarāya paṭipattiyā abhāvato, tattha kosalladamathābhāvato ‘‘ariyānaṃ adassāvī’’tiādi vuttaṃ. Asantadhammassavanato santadhammasamannāgamato sabbhi pāsaṃsiyato ca ‘‘sappurisāna’’nti vuttaṃ. Sappurisabhāvakarāya paṭipattiyā abhāvato, tattha ca kosalladamathābhāvato ‘‘sappurisānaṃ adassāvī’’tiādi vuttaṃ. Pathavīvatthukānaṃ maññanānaṃ, upari vuccamānānañcamaññanānaṃ mūlakattā papañcasaṅkhānaṃ ‘‘pathaviṃ pathavito sañjānātī’’ti vuttaṃ. Andhaputhujjanassa ahaṃkāra-mamaṃkārānaṃ katthacipi appahīnattā ‘‘pathaviṃ maññatī’’tiādi vuttaṃ.

Pubbe aggahitattā, sāmaññato ca gayhamānattā, puggalassa pathavīādiārammaṇasabhāgatāya labbhamānattā ca ‘‘yopī’’ti vuttaṃ. ‘‘Yo’’ti aniyamena gahitassa niyametabbato paṭiniddisitabbato ca; ‘‘so’’ti vuttaṃ sātisayaṃ saṃsāre bhayassa ikkhanato kilesabhedanasambhavato ca ‘‘bhikkhū’’ti vuttaṃ. Sikkhāhi samannāgamato sekkhadhammapaṭilābhato ca ‘‘sekkho’’ti vuttaṃ. Manasā laddhabbassa arahattassa anadhigatattā adhigamanīyato ca ‘‘appattamānaso’’ti vuttaṃ. Aparena anuttaraṇīyato, paraṃ anucchavikabhāvena uttaritvā ṭhitattā ca ‘‘anuttara’’nti vuttaṃ. Yogena bhāvanāya kāmayogādito ca khemaṃ sivaṃ anupaddavanti ‘‘yogakkhema’’nti vuttaṃ. Chandappavattiyā ussukkāpattiyā ca ‘‘patthayamāno’’ti vuttaṃ. Tadatthassa sabbaso sabbairiyāpathavihārassa samathavipassanāvihārassa dibbavihārassa ca vasena ‘‘viharatī’’ti vuttaṃ. Sekkhassa sabbaso abhiññeyyabhāvañceva pariññeyyabhāvañca ñāṇena abhibhavitvā jānanato ‘‘abhijānātī’’ti vuttaṃ. Sekkhassa sabbaso appahīnamaññanatāya abhāvato ‘‘mā maññī’’ti vuttaṃ. Sesaṃ vuttanayānusārena veditabbaṃ. Iminā nayena ito paraṃ sabbapadesu vinicchayo kātabbo. Sakkā hi **aṭṭhakathaṃ** tassā **līnatthavaṇṇana**ñca anugantvā ayamattho viññūhi vibhāvetunti ativitthārabhayena na vitthārayimha. Iti anupadavicayato **vicayo hāro**.

3. Yuttihāravaṇṇanā

Sakkāyassa sabbamaññanānaṃ mūlabhāvo yujjati parikappamattakattā lokavicittassa. Byāhusaccadvayarahitassa andhaputhujjanabhāvo yujjati puthukilesābhisaṅkhārajananādisabhāvattā. Yathāvuttaputhujjanassa vā vuttappakārabāhusaccābhāvo yujjati tasmiṃ sati sabbhāvato. Tattha assutavato puthujjanassa ariyānaṃ sappurisānañca adassāvitādi yujjati ariyakaradhammānaṃ ariyabhāvassa ca tena adiṭṭhattā appaṭipannattā ca tathā tassa pathaviyā ''ahaṃ pathavī, mama pathavī, paro pathavī''ti sañjānanaṃ yujjati ahaṃkāramamaṃkārānaṃ sabbena sabbaṃ appahīnattā. Tathā sañjānato cassa pathaviṃ kammādikaraṇādivasena gahetvā nānappakārato maññanāpavatti yujjati saññānidānattā papañcasaṅkhānaṃ. Yo maññati, tassa apariññātavatthukatā yujjati pariññāya vinā maññanāpahānābhāvato. ''Āpaṃ āpato sañjānātī''tiādīsupi eseva nayo. Apariyositasikkhassa appattamānasatā yujjati katakiccatābhāvato. Sekkhassa sato yogakkhemapatthanā yujjati tadadhimuttabhāvato. Tathā tassa pathaviyā abhijānanā yujjati pariññāpahānesu mattaso kāribhāvato. Tato eva cassa ''mā maññī''ti vattabbatā yujjati vatthupariññāya viya maññanāpahānassapi vippakatabhāvato. Sekkhassa pathaviyā pariññeyyatā yujjati pariññātuṃ sakkuṇeyyattā sabbaso apariññātattā ca. ''Āpaṃ āpato''tiādīsupi eseva nayo. Arahattādiyuttassa pathaviyādīnaṃ abhijānanā maññanābhāvo ca yujjati saṅkhātadhammattā, sabbaso kilesānaṃ pahīnattā, tato eva cassa vītarāgādibhāvo tato sammadeva ca paṭiccasamuppādassa paṭividdhatāti. Ayaṃ **yuttihāro**.

4. Padaṭṭhānahāravaṇṇanā

Kissopi maññanā sakkāyassa padaṭṭhānaṃ, maññanānaṃ ayonisomanasikāro padaṭṭhānaṃ, sutadvayaviraho andhaputhujjanabhāvassa padaṭṭhānaṃ, so ariyānaṃ adassāvitāya padaṭṭhānaṃ, sā ariyadhammassa akovidatāya padaṭṭhānaṃ, sā ariyadhamme avinītatāya padaṭṭhānaṃ. ''Sappurisānaṃ adassāvī''ti etthāpi eseva nayo. Saññāvipallāso maññanānaṃ padaṭṭhānaṃ. Saññānidānā hi papañcasaṅkhāti. Maññanāsu ca taṇhāmaññanā itaramaññanānaṃ padaṭṭhānaṃ ''taṇhāgatānaṃ paritassitavipphandita''nti, (dī. ni. 1.105-109) ''taṇhāpaccayā upādāna''nti (ma. ni. 3.126; mahāva. 1) ca vacanato, taṇhāgatasseva ca ''seyyohamasmi''ntiādinā mānajappanāsabbhāvatā. Sabbāpi vā maññanā sabbāsaṃ maññanānaṃ padaṭṭhānaṃ. ''Upādānapaccayā taṇhā''ti hi vacanato diṭṭhipi taṇhāya padaṭṭhānaṃ. ''Ahamasmi brahmā mahābrahmā''ti (dī. ni. 1.42; 3.39) ādivacanato mānopi diṭṭhiyā padaṭṭhānaṃ. Tathā ''asmīti sati itthaṃsmīti hoti, evaṃsmīti hoti, aññathāsmīti hotī''tiādivacanato mānassapi taṇhāya padaṭṭhānatā labbhateva. Sekkhā dhammā sappadesato maññanāpahānassa padaṭṭhānaṃ. Asekkhā nippadesato maññanāpahānassa padaṭṭhānaṃ. Kammabhavo ca jātiyā padaṭṭhānaṃ. Jāti jarāmaraṇassa padaṭṭhānaṃ. Paccayākārassa yathābhūtāvabodho sammāsambodhiyā padaṭṭhānanti. Ayaṃ **padaṭṭhāno hāro**.

5. Lakkhaṇahāravaṇṇanā

''Sabbadhammamūlapariyāya''nti ettha mūlaggahaṇena mūlapariyāyaggahaṇena vā yathā taṇhāmānadiṭṭhiyo gayhanti, evaṃ dosamohādīnampi sakkāyamūladhammānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo sakkāyassa mūlabhāvena ekalakkhaṇattā. ''Assutavā''ti iminā yathā tassa puggalassa pariyattipaṭivedhasaddhammānaṃ abhāvo gayhati, evaṃ paṭipattisaddhammassapi abhāvo gayhati saddhammabhāvena ekalakkhaṇattā. Ariyānaṃ adassanakāmatādilakkhaṇā. ''Ariyadhammassa akovido''ti iminā ariyadhammādhigamassa vibandhabhūtaṃ aññāṇaṃ. ''Ariyadhamme avinīto''ti iminā ariyavinayābhāvo. So panatthato ariyavinaye appaṭipatti eva vāti tīhipi padehi yathāvuttavisayā micchādiṭṭhi vicikicchā ca gahitāva honti. Taggahaṇena ca sabbepi akusalā dhammā saṅgahitāva honti saṃkilesalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. ''Sappurisānaṃ adassāvī''ti etthāpi eseva nayo.

''Pathaviṃ pathavito sañjānātī''ti idaṃ diṭṭhimaññanādīnaṃ saññāya kāraṇabhāvadassanaṃ. Tattha yathā saññā, evaṃ vitakkaphassāvijjāayonisomanasikārādayopi tāsaṃ kāraṇanti atthato tesampettha saṅgaho vutto hoti maññanānaṃ kāraṇabhāvena ekalakkhaṇattā. ''Maññatī''ti iminā maññanākiccena taṇhāmānadiṭṭhiyo gahitā tāsaṃ kilesasabhāvattā. Taggahaṇeneva vicikicchādinampi saṅgaho daṭṭhabbo kilesalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Tathā taṇhāya hetusabhāvattā taggahaṇeneva avasiṭṭhākusalahetūnaṃ

saṅgaho daṭṭhabbo hetulakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Tathā taṇhādiṭṭhīnaṃ āsavādisabhāvattā taggahaṇeneva avasiṭṭhāsavoghayogaganthanīvaraṇādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo āsavādisabhāvattā ekalakkhaṇattā. Tathā ''pathaviṃ maññatī''tiādinā pathavīādīnaṃ rūpasabhāvattā tabbisayānañca maññanānaṃ rūpavisayattā taggahaṇeneva sakalarūpakkhandhavisayāpi maññanā dassitā honti rūpavisayalakkhaṇena āsaṃ ekalakkhaṇattā. Evaṃ cakkhāyatanādivisayāpi maññanā niddhāretabbā. ''Apariññāta''nti pariññāpaṭikkhepena tappaṭibaddhakilesānaṃ pahānapaṭikkhepoti daṭṭhabbo maggakiccabhāvena pariññāpahānānaṃ ekalakkhaṇattā. Iminā nayena sesesupi yathārahaṃ ekalakkhaṇā niddhāretabbāti. Ayaṃ **lakkhaṇo hāro**.

6. Catubyūhahāravaṇṇanā

Pathavīādīsu vatthūsu byañjanacchāyāya atthaṃ gahetvā dhammagambhīrataṃ asallakkhetvā asaddhammassavanādinā vañcitā hutvā saddhammassavanadhāraṇaparicayamanasikāravimukhā pathavīādīsu vatthūsu puthujjanasekkhāsekkhatathāgatānaṃ paṭipattivisesaṃ ajānantā ca veneyyā imissā desanāya **nidānaṃ**. Te ''kathaṃ nu kho yathāvuttadosavinimuttā yathāvuttañca visesaṃ jānantā sammāpaṭipattiyā ubhayahitaparāyaṇā saveyyu''nti ayamettha bhagavato **adhippāyo**. Padanibbacanaṃ **niruttaṃ,** taṃ ''eva''ntiādinidānapadānaṃ, ''sabbadhammamūlapariyāya''ntiādipāḷipadānañca **aṭṭhakathāyaṃ,** tassā **līnatthavaṇṇanāya**ñceva vuttanayena suviññeyyattā ativitthārabhayena na vitthārayimha.

Padapadatthadesanānikkhepasuttasandhivasena pañcavidhā sandhi. Tattha padassa padantarena sambandho **padasandhi,** tathā padatthassa padatthantarena sambandho **padatthasandhi,** yo ''kiriyākārakasambandho''ti vuccati. Nānānusandhikassa suttassa taṃtaṃanusandhīhi sambandho, ekānusandhikassa pana pubbāparasambandho **desanāsandhi**. Yā **aṭṭhakathāyaṃ** ''pucchānusandhi ajjhāsayānusandhi yathānusandhī''ti tidhā vibhattā. Ajjhāsayo cettha attajjhāsayo parajjhāsayoti dvidhā veditabbo. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā nidānavaṇṇanāyaṃ vuttameva. **Nikkhepasandhi** catunnaṃ suttanikkhepānaṃ vasena veditabbo. **Suttasandhi** idha paṭhamanikkhepavaseneva veditabbo. Kasmā panettha mūlapariyāyasuttameva paṭhamaṃ nikkhittanti? Nāyamanuyogo katthaci nappavattati, apica yasmā maññanāmūlakaṃ sakkāyaṃ, sabbamaññanā ca tattha eva anekabhedabhinnā pavattati, na tassā savisayāya lesamattampi sāraṃ atthīti pathavīādivibhāgabhinnesu maññanāsu ca sātisayaṃ nibbedhavirāgasañjananī upari sekkhāsekkhatathāgataguṇavibhāvanī ca ayaṃ desanā. Suttantadesanā ca visesato diṭṭhiviniveṭhanakathā, tasmā sanissayassa diṭṭhiggāhassa ādito asārabhāvadīpanaṃ upari ca sabbesaṃ ariyānaṃ guṇavisesavibhāvanamidaṃ suttaṃ paṭhamaṃ nikkhittaṃ. Kiñca sakkāye maññanāmaññanāmukhena pavattinivattīsu ādīnavānisaṃsavibhāvanato sabbesaṃ puggalānaṃ paṭipattivibhāgato ca idameva suttaṃ paṭhamaṃ nikkhittaṃ.

Yaṃ pana ekissā desanāya desanantarena saddhiṃ saṃsandanaṃ, ayampi desanāsandhi, sā evaṃ veditabbā. ''Assutavā puthujjano…pe… nibbānaṃ abhinandatī''ti ayaṃ desanā. ''Idha, bhikkhave, assutavā puthujjano…pe… sappurisadhamme avinīto manasikaraṇīye dhamme nappajānāti, amanasikaraṇīye ca dhamme nappajānāti, so manasikaraṇīye dhamme appajānanto amanasikaraṇīye ca dhamme appajānanto ye dhammā na manasikaraṇīyā, te dhamme manasi karoti…pe… anuppanno vā kāmāsavo uppajjati, uppanno vā kāmāsavo pavaḍḍhati. Anuppanno vā bhavāsavo uppajjati, uppanno vā bhavāsavo pavaḍḍhati, anuppanno vā avijjāsavo uppajjati, uppanno vā avijjāsavo pavaḍḍhatī''ti (ma. ni. 1.17) imāya desanāya saṃsandati. Tathā ''tassetaṃ pāṭikaṅkhaṃ subhanimittaṃ manasi karissati, tassa subhanimittassa manasikārā rāgo cittaṃ anuddhaṃsessati, so sarāgo sadoso samoho sāṅgaṇo saṃkiliṭṭhacitto kālaṃ karissatī''ti (ma. ni. 1.59) imāya desanāya saṃsandati. Tathā ''cakkhuñcāvuso paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ, tiṇṇaṃ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā. Yaṃ vedeti taṃ sañjānāti, yaṃ sañjānāti taṃ vitakketi, yaṃ vitakketi taṃ papañceti, yaṃ papañceti tatonidānaṃ purisaṃ papañcasaññāsaṅkhā samudācarantī''ti (ma. ni. 1.204) imāya desanāya saṃsandati. Tathā ''idha, bhikkhave, asutavā puthujjano…pe… sappurisadhamme avinīto rūpaṃ 'etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā'ti samanupassati. Vedanaṃ…pe…, saññaṃ…pe…, saṅkhāre…pe…,

viññāṇaṃ ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassati. Yampi taṃ diṭṭhaṃ…pe… yampi taṃ diṭṭhiṭṭhānaṃ, so loko so attā so pecca bhavissāmi nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo sassatisamaṃ tatheva ṭhassāmīti, tampi ‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’ti samanupassatī’’ti (ma. ni. 1.241) imāya desanāya saṃsandati.

‘‘Yopi so, bhikkhave, bhikkhu…pe… nibbānaṃ mābhinandī’’ti ayaṃ desanā. ‘‘Idha, devānaminda, bhikkhuno sutaṃ hoti ‘sabbe dhammā nālaṃ abhinivesāyā’ti, evañcetaṃ, devānaminda, bhikkhuno sutaṃ hoti ‘sabbe dhammā nālaṃ abhinivesāyā’ti, so sabbaṃ dhammaṃ abhijānāti, sabbaṃ dhammaṃ abhiññāya sabbaṃ dhammaṃ parijānāti, sabbaṃ dhammaṃ pariññāya yaṃ kiñci vedanaṃ vedeti sukhaṃ vā dukkhaṃ vā adukkhamasukhaṃ vā, so tāsu vedanāsu aniccānupassī viharati, virāgānupassī viharati, nirodhānupassī viharati, paṭinissaggānupassī viharatī’’ti (ma. ni. 1.390) imāya desanāya saṃsandati. ‘‘Yopi so, bhikkhave, bhikkhu arahaṃ…pe… abhisambuddhoti vadāmī’’ti ayaṃ desanā ‘‘sutavā ca kho, bhikkhave, ariyasāvako…pe… sappurisadhamme suvinīto rūpaṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati, vedanaṃ…pe…, saññaṃ…pe…, saṅkhāre…pe…, viññāṇaṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati. Yampi taṃ diṭṭhaṃ sutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ anuvicaritaṃ manasā, tampi ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati. Yampi taṃ diṭṭhiṭṭhānaṃ, so loko so attā so pecca bhavissāmi ‘nicco dhuvo sassato api pariṇāmadhammo sassatisamaṃ tatheva ṭhassāmī’ti, tampi ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati. So evaṃ samanupassanto na paritassatī’’ti (ma. ni. 1.241) evamādidesanāhi saṃsandatīti, ayaṃ **catubyūho hāro**.

7. Āvattahāravaṇṇanā

‘‘Assutavā puthujjano’’ti iminā yonisomanasikārapaṭikkhepamukhena ayonisomanasikārapariggaho dīpito. ‘‘Ariyānaṃ adassāvī’’tiādinā sappurisūpanissayādipaṭikkhepamukhena asappurisūpanissayādipariggaho dīpito. Tesu purimanayena āsayavipatti kittitā, dutiyena payogavipatti. Purimena cassa kilesavaṭṭaṃ, tañca yato vipākavaṭṭanti sakalaṃ saṃsāracakkamāvattati. ‘‘Pathaviṃ maññatī’’tiādinā tattha tisso maññanā vuttā. Tāsu taṇhāmaññanā ‘‘etaṃ mamā’’ti taṇhāggāho, mānamaññanā ‘‘esohamasmī’’ti mānaggāho, diṭṭhimaññanā ‘‘eso me attā’’ti diṭṭhiggāho. Tattha taṇhāggāhena ‘‘taṇhaṃ paṭiccapariyesanā’’tiādikā (dī. ni. 2.103; dī. ni. 3.359; a. ni. 3.23; vibha. 963) nava taṇhāmūlakā dhammā āvattanti. Mānaggāhena ‘‘seyyohamasmī’’tiādikā nava mānavidhā āvattanti. Diṭṭhiggāhena ‘‘rūpaṃ attato samanupassatī’’tiādikā (saṃ. ni. 4.345) vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhi āvattati. Tīsu ca gāhesu yāya saññāya taṇhāggāhassa vikkhambhanā, sā dukkhasaññā dukkhānupassanā. Yāya saññāya mānaggāhassa vikkhambhanā, sā aniccasaññā aniccānupassanā. Yāya pana saññāya diṭṭhiggāhassa vikkhambhanā, sā anattasaññā anattānupassanā. Tattha paṭhamaggāhavisabhāgato appaṇihitavimokkhamukhaṃ āvattati, dutiyaggāhavisabhāgato animittavimokkhamukhaṃ āvattati, tatiyaggāhavisabhāgato suññatavimokkhamukhaṃ āvattati.

Sekkhaggahaṇena ariyāya sammādiṭṭhiyā saṅgaho, tato ca paratoghosayonisomanasikārā dīpitā honti. Paratoghosena ca sutavā ariyasāvakoti āvattati, yonisomanasikārena nava yonisomanasikāramūlakā dhammā āvattanti, catubbidhañca sampatticakkaṃ. ‘‘Mā maññī’’ti maññanānaṃ vippakatappahānatāgahaṇena ekaccāsavaparikkhayo dīpito hoti, tena ca saddhāvimuttadiṭṭhippattakāyasakkhibhāvā āvattanti. ‘‘Arahaṃ khīṇāsavo’’tiādinā asekkhā sīlakkhandhādayo dassitā honti, sīlakkhandhādipāripūriyā ca dasa nāthakaraṇā dhammā āvattanti. ‘‘Na maññatī’’ti maññanāpaṭikkhepena pañcasu upādānakkhandhesu ‘‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’’ti sammāpaṭipatti dassitā, tāya ca sātisayā nikantipariyādānamānasamugghāṭanadiṭṭhiugghāṭanāni pakāsitānīti appaṇihitānimitta-suññatavimokkhā āvattanti.

‘‘Tathāgato’’tiādinā sabbaññuguṇā vibhāvitāti tadavinābhāvato dasabala-catuvesārajjaasādhāraṇañāṇaāveṇikabuddhadhammā āvattanti. ‘‘Nandī dukkhassa mūla’’ntiādinā

saddhiṃ hetunā vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitanti pavattinivattitadubhayahetuvibhāvanena cattāri ariyasaccāni āvattanti. ‘‘Taṇhānaṃ khayā’’tiādinā taṇhappahānāpadesena tadekaṭṭhabhāvato diyaḍḍhassa kilesasahassassa pahānaṃ āvattati. ‘‘Sabbaso taṇhānaṃ khayā sammāsambodhiṃ abhisambuddho’’ti ca vuttattā ‘‘nandī dukkhassa mūla’’nti, ‘‘iti viditvā’’tiādinā vuttassa maññanābhāvahetubhūtassa paccayākāravedanassa sāvakehi asādhāraṇañāṇacārabhāvo dassito, tena catuvīsatikoṭisatasahassasamāpattisañcāri bhagavato mahāvajirañāṇaṃ āvattatīti. Ayaṃ **āvatto hāro**.

8. Vibhattihāravaṇṇanā

‘‘Sabbadhammamūlapariyāya’’nti ettha sabbadhammā nāma tebhūmakā dhammā sakkāyassa adhippetattā. Tesaṃ maññanā padaṭṭhānaṃ papañcasaṅkhānimittattā lokavicittassa. Tayime kusalā akusalā abyākatāti tividhā. Tesu kusalānaṃ yonisomanasikārādi padaṭṭhānaṃ, akusalānaṃ ayonisomanasikārādi, abyākatānaṃ kammabhavaāvajjanabhūtarūpādi padaṭṭhānaṃ. Tattha kusalā kāmāvacarādivasena bhūmito tividhā, tathā abyākatā cittuppādasabhāvā, acittuppādasabhāvā pana kāmāvacarāva tathā akusalā. Pariyattipaṭipattipaṭivedhasutakiccābhāvena tividho assutavā. Andhakalyāṇavibhāgena duvidho puthujjano. Sammāsambuddhapaccekabuddhasāvakabhedena tividhā ariyā. Maṃsacakkhudibbacakkhupaññācakkhūhi dassanābhāvena tividho adassāvī. Maggaphalanibbānabhedena tividho, navavidho vā ariyadhammo. Savanadhāraṇaparicayamanasikārapaṭivedhavasena pañcavidhā ariyadhammassa kovidatā. Tadabhāvato akovido. Saṃvarapahānabhedena duvidho, dasavidho vā ariyadhammavinayo, tadabhāvato ariyadhamme avinīto. Ettha padaṭṭhānavibhāgo heṭṭhā dassitoyeva. ‘‘Sappurisānaṃ adassāvī’’tiādīsupi eseva nayo. ‘‘Pathaviṃ maññatī’’tiādīsu maññanāvatthuvibhāgo pāḷiyaṃ āgatova, tathā ajjhattikabāhirādiko ca antaravibhāgo.

Maññanā pana taṇhāmānadiṭṭhivasena saṅkhepato tividhā, vitthārato pana taṇhāmaññanā tāva kāmataṇhādivasena aṭṭhasatavidhā, tathā ‘‘asmīti sati itthaṃsmīti hotī’’tiādinā. Evaṃ mānamaññanāpi. ‘‘Asmīti sati itthaṃsmīti hotī’’tiādinā papañcattayaṃ uddiṭṭhaṃ niddiṭṭhañcāti. Etena diṭṭhimaññanāyapi aṭṭhasatavidhatā vuttāti veditabbā. Apica seyyassa ‘‘seyyohamasmī’’tiādinā mānamaññanāya navavidhatā tadantarabhedena anekavidhatā ca veditabbā. Ayañca attho hīnattikatthavaṇṇanāya vibhāvetabbo. Diṭṭhimaññanāya pana **brahmajāle** āgatanayena dvāsaṭṭhividhatā tadantarabhedena anekavidhatā ca veditabbā. ‘‘Apariññāta’’nti ettha ñātapariññādivasena ceva rūpamukhādiabhinivesabhedādivasena ca pariññānaṃ anekavidhatā veditabbā. Tathā aṭṭhamakādivasena sekkhavibhāgo paññāvimuttādivasena asekkhavibhāgo ca. Ayamettha dhammavibhāgo. Padaṭṭhānavibhāgo ca bhūmivibhāgo ca vuttanayānusārena veditabbāti. Ayaṃ **vibhattihāro**.

9. Parivattahāravaṇṇanā

‘‘Sabbadhammamūlapariyāya’’nti ettha ‘‘sabbadhammā’’ti pañcupādānakkhandhā gahitā, tesaṃ mūlakāraṇanti ca taṇhāmānadiṭṭhiyo. Tathā assutavā puthujjano…pe… sappurisadhamme avinītoti. Yāvakīvañca pañcasu upādānakkhandhesu subhato sukhato niccato attato samanupassanavasena ‘‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’ti taṇhāmānadiṭṭhigāhā na samucchijjanti, tāva nesaṃ pabandhūparamo supinantepi na kenaci laddhapubbo. Yadā pana nesaṃ asubhato dukkhato aniccato anattato samanupassanavasena ‘‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’’ti pavattamānā appaṇihitānimittasuññatānupassanā ussakkitvā ariyamaggādhigamāya saṃvattanti, atha nesaṃ pabandhūparamo hoti accantaappaññattikabhāvūpagamanato. Tena vuttaṃ ‘‘sabbadhammāti pañcupādānakkhandhā gahitā, tesaṃ mūlakāraṇanti ca taṇhāmānadiṭṭhiyo’’ti. Tathā assutavā puthujjano…pe… sappurisadhamme avinīto tīhipi maññanāhi pathaviṃ maññati yāva nibbānaṃ abhinandati, tīhipi pariññāhi tassa taṃ vatthu apariññātanti katvā. Yassa pana taṃ vatthu tīhi pariññāhi pariññātaṃ, na so itaro viya taṃ maññati. Tenāha bhagavā ‘‘sutavā ca kho, bhikkhave, ariyasāvako…pe… sappurisadhamme suvinīto rūpaṃ ‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’ti samanupassati, vedanaṃ…pe… asati na paritassatī’’ti (ma. ni. 1.241). Sekkho pathaviṃ mā maññi, yāva nibbānaṃ

mābhinandi, arahā sammāsambuddho ca pathaviṃ na maññati, yāva nibbānaṃ nābhinandati, maññanāmaññitesu vatthūsu mattaso sabbaso ca pariññābhisamayasaṃsiddhiyā pahānābhisamayanibbattito. Yassa pana tesu vatthūsu sabbaso mattaso vā pariññā eva natthi, kuto pahānaṃ, so yathāparikappaṃ niraṅkusāhi maññanāhi ''etaṃ mamā''tiādinā maññateva. Tenāha bhagavā ''idha, bhikkhave, assutavā puthujjano…pe… sappurisadhamme avinīto rūpaṃ 'etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā'ti samanupassati, vedanaṃ…pe…, sañña…pe…''ntiādi (ma. ni. 1.241). Ayaṃ **parivatto hāro**.

10. Vevacanahāravaṇṇanā

''Sabbadhammā sakaladhammā anavasesadhammā''ti pariyāyavacanaṃ, ''mūlapariyāyaṃ mūlakāraṇaṃ asādhāraṇahetu''nti pariyāyavacanaṃ, ''mūlapariyāyanti vā mūladesanaṃ kāraṇatathana''nti pariyāyavacanaṃ, ''vo tumhākaṃ tumha''nti pariyāyavacanaṃ, ''bhikkhave, samaṇā tapassino''ti pariyāyavacanaṃ, ''desessāmī kathessāmī paññapessāmī''ti pariyāyavacanaṃ, ''suṇātha sotaṃ odahatha sotadvārānusārena upadhārethā''ti pariyāyavacanaṃ, ''sādhukaṃ sammā sakkacca''nti pariyāyavacanaṃ, ''manasi karotha citte ṭhapetha samannāharathā''ti pariyāyavacanaṃ, ''bhāsissāmi byattaṃ kathessāmi vibhajissāmī''ti pariyāyavacanaṃ, ''evaṃ, bhante, sādhu suṭṭhu bhante''ti pariyāyavacanaṃ, ''paccassosuṃ sampaṭicchiṃsu sampaṭiggahesu''nti pariyāyavacanaṃ. Iminā nayena sabbapadesu vevacanaṃ vattabbanti. Ayaṃ **vevacano hāro**.

11. Paññattihāravaṇṇanā

''Sabbadhammamūlapariyāya''nti ettha sabbadhammā nāma sakkāyadhammā, te khandhavasena pañcadhā paññattā, āyatanavasena dvādasadhā, dhātuvasena aṭṭhārasadhā paññattā. ''Mūla''nti vā ''mūlapariyāya''nti vā maññanā vuttā, tā taṇhāmānadiṭṭhivasena tidhā antarabhedena anekadhā ca paññattā. Atha vā ''sabbadhammā''ti tebhūmakadhammānaṃ saṅgahapaññatti, ''mūlapariyāya''nti tesaṃ pabhavapaññatti, ''vo''ti sampadānapaññati, ''desessāmi bhāsissāmī''ti paṭiññāpaññatti, ''suṇātha sādhukaṃ manasi karothā''ti ca āṇāpanapaññatti, ''assutavā''ti paṭivedhavimukhatāpaññatti ceva pariyattivimukhatāpaññatti ca, ''puthujjano''ti anariyapaññatti, sā ariyadhammapaṭikkhepapaññatti ceva ariyadhammavirahapaññatti ca, ''ariyāna''nti asamapaññatti ceva samapaññatti ca. Tattha asamapaññatti tathāgatapaññatti, samapaññatti paccekabuddhānañceva ubhatobhāgavimuttādīnañca vasena aṭṭhavidhā veditabbā. ''Ariyānaṃ adassāvī''tiādi dassanabhāvanāpaṭikkhepapaññatti, ''pathaviṃ maññatī''tiādi pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ dvādasannaṃ āyatanānaṃ aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ sammasanupagānaṃ indriyānaṃ nikkhepapaññatti ceva pabhavapaññatti ca, tathā vipallāsānaṃ kiccapaññatti pariyuṭṭhānaṃ dassanapaññatti kilesānaṃ phalapaññatti abhisaṅkhārānaṃ virūhanapaññatti taṇhāya assādanapaññatti diṭṭhiyā vipphandanapaññatti, ''sekkhā''ti saddhānusārīsaddhāvimuttadiṭṭhippattakāyasakkhīnaṃ dassanapaññatti ceva bhāvanāpaññatti ca ''appattamānaso''ti sekkhadhammānaṃ ṭhitipaññatti, ''anuttaraṃ yogakkhemaṃ patthayamāno''ti paññāya abhinibbidāpaññatti, ''abhijānātī''ti abhiññeyyadhammānaṃ abhiññāpaññatti, dukkhassa pariññāpaññatti, samudayassa pahānapaññatti, nirodhassa sacchikiriyāpaññatti, maggassa bhāvanāpaññatti, ''mā maññī''ti maññanānaṃ paṭikkhepapaññatti, samudayassa pahānapaññatti. Iminā nayena sesapadesupi vitthāretabbaṃ. Ayaṃ **paññatti hāro**.

12. Otaraṇahāravaṇṇanā

''Sabbadhammamūlapariyāya''nti ettha sabbadhammā nāma lokiyā pañcakkhandhā dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo dve saccāni ekūnavisati indriyāni dvādasapadiko paccayākāroti, ayaṃ sabbadhammaggahaṇena khandhādimukhena desanāya otaraṇaṃ. ''Mūla''nti vā ''mūlapariyāya''nti vā maññanā vuttā, tā atthato taṇhā māno diṭṭhi cāti tesaṃ saṅkhārakkhandhasaṅgahoti ayaṃ khandhamukhena otaraṇaṃ. Tathā ''dhammāyatanadhammadhātūhi saṅgaho''ti ayaṃ āyatanamukhena dhātumukhena ca otaraṇaṃ. ''Assutavā''ti iminā sutassa

vibandhabhūtā avijjādayo gahitā, ‘‘puthujjano’’ti iminā yesaṃ kilesābhisaṅkhārānaṃ jananādinā puthujjanoti vuccati, te kilesābhisaṅkhārādayo gahitā, ‘‘ariyānaṃ adassāvī’’tiādinā yesaṃ kilesadhammānaṃ vasena ariyānaṃ adassāviādibhāvo hoti, te diṭṭhimānāvijjādayo gahitāti sabbehi tehi saṅkhārakkhandhasaṅgahoti pubbe vuttanayeneva otaraṇaṃ veditabbaṃ. ‘‘Sañjānāti maññati abhijānāti na maññatī’’ti etthāpi sañjānanamaññanāabhijānanānupassanānaṃ saṅkhārakkhandhapariyāpannattā vuttanayeneva otaraṇaṃ veditabbaṃ. Tathā sekkhaggahaṇena sekkhā, ‘‘araha’’ntiādinā asekkhā sīlakkhandhādayo gahitāti evampi khandhamukhena otaraṇaṃ, āyatanadhātādimukhena ca otaraṇaṃ veditabbaṃ. Tathā ‘‘na maññatī’’ti taṇhāgāhādipaṭikkhepena dukkhānupassanādayo gahitā, tesaṃ vasena appaṇihitavimokkhamukhādīhi otaraṇaṃ veditabbaṃ. ‘‘Pariññāta’’nti iminā parijānanakiccena pavattamānā bodhipakkhiyadhammā gayhantīti satipaṭṭhānādimukhena otaraṇaṃ veditabbaṃ. Nandiggahaṇena bhavaggahaṇena taṇhāgahaṇena ca samudayasaccaṃ, dukkhaggahaṇena jātijarāmaraṇaggahaṇena ca dukkhasaccaṃ, ‘‘taṇhānaṃ khayā’’tiādinā nirodhasaccaṃ, abhisambodhiyā gahaṇena maggasaccaṃ gahitanti ariyasaccehi otaraṇanti. Ayaṃ **otaraṇo hāro**.

13. Sodhanahāravaṇṇanā

‘‘Sabbadhammamūlapariyāyaṃ vo, bhikkhave…pe… idha, bhikkhave, assutavā…pe… pathaviṃ pathavito sañjānātī’’ti ārambho. ‘‘Pathaviṃ pathaviyā saññatvā pathaviṃ maññatī’’ti padasuddhi, no ārambhasuddhi. Tathā ‘‘pathaviyā maññati pathavito maññati pathaviṃ meti maññati pathaviṃ abhinandatī’’ti padasuddhi, no ārambhasuddhi. ‘‘Taṃ kissa hetu apariññātaṃ tassāti vadāmī’’ti padasuddhi ceva ārambhasuddhi ca. Sesavāresupi eseva nayoti. Ayaṃ **sodhano hāro.**

14. Adhiṭṭhānahāravaṇṇanā

‘‘Sabbadhammamūlapariyāya’’nti ettha sabbadhammaggahaṇaṃ sāmaññato adhiṭṭhānaṃ. ‘‘Pathaviṃ āpa’’ntiādi pana taṃ avikappetvā visesavacanaṃ. Tathā ‘‘mūlapariyāya’’nti sāmaññato adhiṭṭhānaṃ, taṃ avikappetvā visesavacanaṃ ‘‘pathaviṃ maññati…pe… abhinandatī’’ti. ‘‘Pathaviṃ maññatī’’ti ca sāmaññato adhiṭṭhānaṃ taṇhādiggāhānaṃ sādhāraṇattā maññanāya, taṃ avikappetvā visesavacanaṃ ‘‘etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā’’ti, evaṃ suttantarapadānipi ānetvā visesavacanaṃ niddhāretabbaṃ. Sesavāresupi eseva nayo. ‘‘Sekkho’’ti sāmaññato adhiṭṭhānaṃ, taṃ avikappetvā visesavacanaṃ ‘‘kāyasakkhī diṭṭhippatto saddhāvimutto saddhānusārī dhammānusārī’’ti. Tathā ‘‘sekkho’’ti sāmaññato adhiṭṭhānaṃ, taṃ avikappetvā visesavacanaṃ ‘‘idha, bhikkhave, bhikkhu sekkhāya sammādiṭṭhiyā samannāgato hoti…pe… sekkhena sammāsamādhinā samannāgato hotī’’ti (saṃ. ni. 5.13). ‘‘Araha’’nti sāmaññato adhiṭṭhānaṃ, taṃ avikappetvā visesavacanaṃ ‘‘ubhatobhāgavimutto paññāvimutto (pu. pa. 13.2; 15.1 mātikā), tevijjo chaḷabhiñño’’ti (pu. pa. 7.26, 27 mātikā) ca. ‘‘Khīṇāsavo’’ti sāmaññato adhiṭṭhānaṃ, taṃ avikappetvā visesavacanaṃ ‘‘kāmāsavāpi cittaṃ vimuccittha, bhavāsavāpi cittaṃ vimuccitthā’’tiādi (pārā. 14). Sesapadesupi eseva nayo. ‘‘Abhijānātī’’ti sāmaññato adhiṭṭhānaṃ, taṃ avikappetvā visesavacanaṃ ‘‘maññatī’’ti. Maññanābhāvo hissa pahānapaṭivedhasiddho, pahānapaṭivedho ca pariññāsacchikiriyābhāvanāpaṭivedhehi na vināti sabbepi abhiññāvisesā maññanāpaṭikkhepena atthato gahitāva hontīti. Tathā ‘‘araha’’nti sāmaññato adhiṭṭhānaṃ, taṃ avikappetvā visesavacanaṃ ‘‘vītarāgattā vītadosattā vītamohattā’’ti. Iminā nayena sesapadesupi sāmaññavisesaniddhāraṇā veditabbā. Ayaṃ **adhiṭṭhāno hāro**.

14. Parikkhārahāravaṇṇanā

‘‘Sabbadhammamūlapariyāya’’nti ettha sabbadhammā nāma pariyāpannadhammā, te kusalākusalābyākatabhedena tividhā. Tesu kusalānaṃ yonisomanasikāro alobhādayo ca hetū, akusalānaṃ ayonisomanasikāro lobhādayo ca hetū, abyākatesu vipākānaṃ yathāsakaṃ kammaṃ, itaresaṃ bhavaṅgamāvajjanasamannāhārādi ca hetū. Ettha ca sappurisūpanissayādiko paccayo hetumhi eva samavaruḷho, so tattha ādi-saddena saṅgahitoti daṭṭhabbo. ‘‘Mūla’’nti vuttānaṃ maññanānaṃ hetubhāvo pāḷiyaṃ vutto eva. Maññanāsu pana taṇhāmaññanāya assādānupassanā hetu. ‘‘Saññojaniyesu

dhammesu assādānupassino taṇhā pavaḍḍhatī''ti (saṃ. ni. 2.52) hi vuttaṃ. Mānamaññanāya diṭṭhivippayuttalobho hetu kevalaṃ saṃsaggavasena ''ahamasmī''ti pavattanato. Diṭṭhimaññanāya ekattanayādīnaṃ ayāthāvaggāho hetu, assutabhāvo puthujjanabhāvassa hetu, so ariyānaṃ adassanasīlatāya, sā ariyadhammassa akovidatāya, sā ariyadhamme avinītatāya hetu, sabbā cāyaṃ hetuparamparā pathavīādīsu ''etaṃ mama, esohamasmi, eso me attā''ti tissannaṃ maññanānaṃ hetu, sekkhārahādibhāvā pana mattaso sabbaso ca maññanābhāvassa hetūti. Ayaṃ **parikkhāro hāro**.

16. Samāropanahāravaṇṇanā

''Sabbadhammamūlapariyāya''ntiādīsu mūlapariyāyaggahaṇena assutavāgahaṇena sañjānanamaññanāpariññāgahaṇehi ca saṃkilesadhammā dassitā, te ca saṅkhepato tividhā taṇhāsaṃkileso diṭṭhisaṃkileso duccaritasaṃkilesoti. Tattha taṇhāsaṃkileso taṇhāsaṃkilesassa, diṭṭhisaṃkilesassa, duccaritasaṃkilesassa ca padaṭṭhānaṃ, tathā diṭṭhisaṃkileso diṭṭhisaṃkilesassa, taṇhāsaṃkilesassa, duccaritasaṃkilesassa ca padaṭṭhānaṃ, duccaritasaṃkilesopi duccaritasaṃkilesassa, taṇhāsaṃkilesassa, diṭṭhisaṃkilesassa ca padaṭṭhānaṃ. Tesu taṇhāsaṃkileso atthato lobhova, yo ''lobho lubbhanā lubbhitattaṃ sārāgo sārajjanā sārajjitatta''ntiādinā (dha. sa. 389) anekehi pariyāyehi vibhatto. Tathā diṭṭhiyeva diṭṭhisaṃkileso, yo ''diṭṭhigataṃ diṭṭhigahanaṃ diṭṭhikantāro diṭṭhivisūkaṃ diṭṭhivipphandita''ntiādinā (dha. sa. 1105) anekehi pariyāyehi, ''santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā''tiādinā (dī. ni. 1.30) dvāsaṭṭhiyā pabhedehi ca vibhatto. Duccaritasaṃkileso pana atthato dussīlyacetanā ceva cetanāsampayuttadhammā ca, yā ''kāyaduccaritaṃ vacīduccaritaṃ kāyavisamaṃ vacīvisama''nti (vibha. 913, 924), ''pāṇātipāto adinnādāna''nti (vibha. 913) ca ādinā anekehi pariyāyehi, anekehi pabhedehi ca vibhattā.

Tesu taṇhāsaṃkilesassa samatho paṭipakkho, diṭṭhisaṃkilesassa vipassanā, duccaritasaṃkilesassa sīlaṃ paṭipakkho. Te pana sīlādayo dhammā idha pariññāgahaṇena sekkhaggahaṇena ''araha''ntiādinā ariyatādiggahaṇena ca gahitā. Tattha sīlena duccaritasaṃkilesappahānaṃ sijjhati, tathā tadaṅgappahānaṃ vītikkamappahānañca, samathena taṇhāsaṃkilesappahānaṃ sijjhati, tathā vikkhambhanappahānaṃ pariyuṭṭhānappahānañca. Vipassanāya diṭṭhisaṃkilesappahānaṃ sijjhati, tathā samucchedappahānaṃ anusayappahānañca. Tattha pubbabhāge sīle patiṭṭhitassa samatho, samathe patiṭṭhitassa vipassanā, maggakkhaṇe pana samakālameva bhavanti. Pubbeyeva hi suparisuddhakāyavacīkammassa suparisuddhājīvassa ca samathavipassanā āraddhā gabbhaṃ gaṇhantiyo paripākaṃ gacchantiyo vuṭṭhānagāminivipassanaṃ paribrūhenti, vuṭṭhānagāminivipassanā bhāvanāpāripūriṃ gacchantī maggena ghaṭenti maggakkhaṇe samathavipassanā paripūreti. Atha maggakkhaṇe samathavipassanābhāvanāpāripūriyā anavasesasaṃkilesadhammaṃ samucchindantiyo nirodhaṃ nibbānaṃ sacchikarontīti. Ayaṃ **samāropano hāro**.

Soḷasahāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcavidhanayavaṇṇanā

1. Nandiyāvaṭṭanayavaṇṇanā

''Sabbadhammamūlapariyāya''ntiādīsu sabbadhammamūlaggahaṇena maññanāgahaṇena ca taṇhāmānadiṭṭhiyo gahitā. Maññanānampi hi maññanā kāraṇanti dassitoyamattho. ''Assutavā''tiādinā avijjāmānadiṭṭhiyo gahitā, sabbepi vā saṃkilesadhammā, tathā saññāapariññātaggahaṇena. ''Khīṇāsavo parikkhīṇabhavasaññojano''ti ettha pana āsavā saññojanāni ca sarūpato gahitāni, tathā nandiggahaṇena taṇhāgahaṇena ca taṇhā, evampettha sarūpato pariyāyato ca taṇhā avijjā tappakkhiyadhammā ca gahitā. Tattha taṇhāya visesato rūpadhammā adhiṭṭhānaṃ, avijjāya arūpadhammā, te pana sabbadhammaggahaṇena pathavīādiggahaṇena ca dassitā eva. Tāsaṃ samatho vipassanā ca paṭipakkho, tesamettha gahetabbākāro heṭṭhā dassito eva. Samathassa cetovimutti phalaṃ, vipassanāya paññāvimutti. Tathā hi tā ''rāgavirāgā''tiādinā visesetvā vuccanti, imāsamettha gahaṇaṃ

sammadaññāvimuttavītarāgādivacanehi veditabbaṃ. Tattha taṇhāvijjā samudayasaccaṃ, tappakkhiyadhammā pana taggahaṇeneva gahitāti veditabbā. Tesaṃ adhiṭṭhānabhūtā vuttappabhedā rūpārūpadhammā dukkhasaccaṃ, tesaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, nirodhapajānanā paṭipadā maggasaccaṃ. Taṇhāgahaṇena cettha māyā-sāṭheyya-mānātimāna-madappamāda-pāpicchatā-pāpamittatā-ahirikānottappādivasena akusalapakkho netabbo, avijjāgahaṇena viparītamanasikāra-kodhūpanāha-makkha-paḷāsa-issā-macchariya- sārambhadovacassatā-bhavadiṭṭhi-vibhavadiṭṭhiādivasena akusalapakkho netabbo, vuttavipariyāyena amāyāasāṭheyyādiaviparītamanasikārādivasena, tathā samathapakkhiyānaṃ saddhindriyādīnaṃ vipassanāpakkhiyānaṃ aniccasaññādīnañca vasena vodānapakkho netabboti. Ayaṃ **nandiyāvaṭṭassa na yassa bhūmi**.

2. Tipukkhalanayavaṇṇanā

Tathā vuttanayena sarūpato pariyāyato ca gahitesu taṇhāvijjātappakkhiyadhammesu taṇhā lobho, avijjā moho, avijjāya sampayutto lohite sati pubbo viya taṇhāya sati sijjhamāno āghāto doso, iti tīhi akusalamūlehi gahitehi, tappaṭipakkhato maññanāpaṭikkhepapariññāgahaṇādīhi ca kusalamūlāni siddhāniyeva honti. Idhāpi ‘‘lobho sabbāni vā sāsavakusalākusalamūlāni samudayasaccaṃ, tehi nibbattā, tesaṃ adhiṭṭhānagocarabhūtā ca upādānakkhandhā dukkhasacca’’ntiādinā saccayojanā veditabbā. Phalaṃ panettha tayo vimokkhā, tīhi pana akusalamūlehi tividhaduccarita-saṃkilesamala-visamaakusala-saññā-vitakkādivasena akusalapakkho netabbo. Tathā tīhi kusalamūlehi tividhasucarita-samakusala-saññā-vitakka-saddhamma-samādhi-vimokkhamukha-vimokkhā-divasena kusalapakkho netabboti. Ayaṃ **tipukkhalassa nayassa bhūmi**.

3. Sīhavikkīḷitanayavaṇṇanā

Tathā vuttanayena sarūpato pariyāyato ca gahitesu taṇhāvijjātappakkhiyadhammesu visesato taṇhādiṭṭhīnaṃ vasena asubhe ‘‘subha’’nti, dukkhe ‘‘sukha’’nti ca vipallāsā, avijjādiṭṭhīnaṃ vasena anicce ‘‘nicca’’nti, anattani ‘‘attā’’ti ca vipallāsā veditabbā. Tesaṃ paṭipakkhato maññanāpaṭikkhepapariññāgahaṇādisiddhehi satisvīriyasamādhipaññindriyehi cattāri satipaṭṭhānāni siddhāneva honti. Tattha catūhi indriyehi cattāro puggalā niddisitabbā. Kathaṃ? Duvidho hi taṇhācarito mudindriyo tikkhindriyoti, tathā diṭṭhicarito. Tesaṃ paṭhamo asubhe ‘‘subha’’nti vipariyāsaggāhī satibalena yathābhūtaṃ kāyasabhāvaṃ sallakkhento taṃ vipallāsaṃ samugghāṭetvā sammattaniyāmaṃ okkamati. Dutiyo asukhe ‘‘sukha’’nti vipariyāsaggāhī ‘‘uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāsetī’’tiādinā (dī. ni. 3.310; ma. ni. 1.26; a. ni. 4.14, 114; a. ni. 6.58) vuttena vīriyasaṃvarabhūtena vīriyabalena taṃ vipallāsaṃ vidhamento sammattaniyāmaṃ okkamati. Tatiyo anicce ‘‘nicca’’nti ayāthāvaggāhī samādhibalena samāhitacitto saṅkhārānaṃ khaṇikabhāvasallakkhaṇena taṃ vipallāsaṃ samugghāṭento ariyabhūmiṃ okkamati. Catuttho santatisamūhakiccārammaṇaghanavañcitatāya phassādidhammapuñjamatte anattani ‘‘attā’’ti micchābhinivesī catukoṭikasuññatāmanasikārena taṃ micchābhinivesaṃ viddhaṃsento sāmaññaphalaṃ sacchikaroti.

Idhāpi subhasaññāsukhasaññāhi catūhipi vā vipallāsehi samudayasaccaṃ, tesaṃ adhiṭṭhānārammaṇabhūtā pañcupādānakkhandhā dukkhasaccantiādinā saccayojanā veditabbā. Phalaṃ panettha cattāri sāmaññaphalāni, catūhi cittavipallāsehi caturāsavogha-yoga-kāyagantha-agati-taṇhuppāda-sallupādāna-viññāṇaṭṭhiti-apariññādivasena akusalapakkho netabbo. Tathā catūhi satipaṭṭhānehi catubbidhajhāna-vihārādhiṭṭhāna-sukhabhāgiyadhamma-appamaññā-sammappadhāna-iddhipādā- divasena vodānapakkho netabboti. Ayaṃ **sīhavikkīḷitassa nayassa bhūmi**.

4-5. Disālocana-aṅkusanayadvayavaṇṇanā

Imesaṃ pana tiṇṇaṃ atthanayānaṃ siddhiyā vohārena nayadvayaṃ siddhameva hoti. Tathā hi atthanayānaṃ disābhūtadhammānaṃ samālocanaṃ **disālocanaṃ,** tesaṃ samānayanaṃ **aṅkuso**ti pañcapi nayā niyuttāti veditabbā.

Pañcavidhanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāsanapaṭṭhānavaṇṇanā

Idañca suttaṃ soḷasavidhe suttantapaṭṭhāne saṃkilesanibbedhāsekkhabhāgiyaṃ, sabbabhāgiyameva vā ‘‘sabbadhammamūlapariyāya’’nti ettha sabbadhammaggahaṇena lokiyakusalānampi saṅgahitattā. Aṭṭhavīsatividhena pana suttantapaṭṭhāne lokiyalokuttarasabbadhammādhiṭṭhānaṃ ñāṇañeyyaṃ dassanabhāvanaṃ sakavacanaṃ vissajjanīyaṃ kusalākusalaṃ anuññātaṃ paṭikkhittaṃ cāti veditabbaṃ.

Nettinayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mūlapariyāyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Sabbāsavasuttavaṇṇanā

14. **Apubbapadavaṇṇanā**ti atthasaṃvaṇṇanāvasena heṭṭhā aggahitatāya apubbassa abhinavassa padassa vaṇṇanā atthavibhajanā. ‘‘Hitvā punappunāgatamattha’’nti hi vuttaṃ. **Nivāsaṭṭhānabhūtā** bhūtapubbanivāsaṭṭhānabhūtā, nivāsaṭṭhāne vā bhūtā nibbattā **nivāsaṭṭhānabhūtā,** tattha māpitāti attho. **Yathā kākandī mākandī kosambī**ti yathā kākandassa isino nivāsaṭṭhāne māpitā nagarī kākandī, mākandassa nivāsaṭṭhāne māpitā mākandī, kusambassanivāsaṭṭhāne māpitā kosambīti vuccati, evaṃ sāvatthīti dasseti. Upanetvā samīpe katvā bhuñjitabbato **upabhogo,** saviññāṇakavatthu. Parito sabbadā bhuñjitabbato **paribhogo,** nivāsanapārupanādi aviññāṇakavatthu. **Sabbamettha atthī**ti niruttinayena sāvatthī-saddasiddhimāha. **Satthasamāyoge**ti satthassa nagariyā samāgame, satthe taṃ nagaraṃ upagateti attho. **Pucchite** satthikajanehi.

Samohitanti sannicitaṃ. Rammanti anto bahi ca bhūmibhāgasampattiyā ceva ārāmuyyānasampattiyā ca ramaṇīyaṃ. **Dassaneyya**nti visikhāsannivesasampattiyā ceva pāsādakūṭāgārādisampattiyā ca dassanīyaṃ passitabbayuttaṃ. Upabhogaparibhogavatthusampattiyā ceva nivāsasukhatāya ca nibaddhavāsaṃ vasantānaṃ itaresañca sattānaṃ manaṃ rametīti **manoramaṃ**. **Dasahi saddehī**ti hatthisaddo, assa-ratha-bheri-saṅkha-mudiṅga-vīṇā-gīta sammatāḷasaddo, asnātha-pivatha-khādathāti-saddoti imehi dasahi saddehi. **Avivitta**nti na vivittaṃ, sabbakālaṃ ghositanti attho.

Vuddhiṃ vepullataṃ pattanti tannivāsī sattavuddhiyā vuddhiṃ, tāya parivuddhitāyeva vipulabhāvaṃ pattaṃ, bahujanaṃ ākiṇṇamanussanti attho. Vittūpakaraṇasamiddhiyā **iddhaṃ**. Sabbakālaṃ subhikkhabhāvena **phītaṃ**. Antamaso vighāsāde upādāya sabbesaṃ kapaṇaddhikavanibbakayācakānampi icchi tatthanipphattiyā manuññaṃ jātaṃ, pageva issariye ṭhitānanti dassanatthaṃ puna **‘‘manorama’’**nti vuttaṃ. **Aḷakamandāvā**ti āṭānāṭādīsu dasasu vessavaṇamahārājassa nagarīsu aḷakamandā nāma ekā nagarī, yā loke aḷākā eva vuccati. Sā yathā puññakammīnaṃ āvāsabhūtā ārāmarāmaṇeyyakādinā sobhaggappattā, evaṃ sāvatthīpīti vuttaṃ ‘‘aḷakamandāvā’’ti. **Devāna**nti vessavaṇapakkhiyānaṃ cātumahārājikadevānaṃ.

Jinātīti iminā sota-saddo viya kattusādhano jeta-saddoti dasseti. **Raññā**ti pasenadikosalarājena. Rājagataṃ jayaṃ āropetvā kumāro jitavāti jetoti vutto. **Maṅgalakabyatāyā**tiādinā ‘‘jeyyo’’ti etasmiṃ atthe ‘‘jeto’’ti vuttanti dasseti. **Sabbakāmasamiddhitāyā**ti sabbehi upabhogaparibhogavatthūhi phītabhāvena vibhavasampannatāyāti attho. Samiddhāpi maccharino kiñci na dentīti āha **‘‘vigatamalamaccheratāyā’’**ti, rāgadosādimalānañceva macchariyassa ca abhāvenāti attho. Samiddhā amaccharinopi ca karuṇāsaddhādiguṇavirahitā attano santakaṃ paresaṃ na dadeyyunti āha **‘‘karuṇādiguṇasamaṅgitāya cā’’**ti. **Tenā**ti anāthānaṃ piṇḍadānena. Saddatthato pana dātabbabhāvena sabbakālaṃ upaṭṭhapito anāthānaṃ piṇḍo etassa atthīti **anāthapiṇḍiko**. **Pañcavidhasenāsanaṅgasampattiyā**ti ‘‘nātidūraṃ naccāsannaṃ gamanāgamanasampanna’’nti ekaṃ aṅgaṃ, ‘‘divā appākiṇṇaṃ rattiṃ appasaddaṃ appanigghosa’’nti ekaṃ,

‘‘appaḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassa’’nti ekaṃ, ‘‘tasmiṃ kho pana senāsane viharantassa appakasirena uppajjanti cīvara…pe… parikkhārā’’ti ekaṃ, ‘‘tasmiṃ kho pana senāsane therā bhikkhū viharanti bahussutā’’ti ekaṃ, evametehi pañcavidhasenāsanaṅgehi sampannatāya. Yadi jetavanaṃ tathaṃ anāthapiṇḍikassa ārāmoti āha **‘‘so hī’’**tiādi.

Kītakālato paṭṭhāya anāthapiṇḍikasseva taṃ vanaṃ, atha kasmā ubhinnaṃ parikittananti āha **‘‘jetavane’’**tiādi. ‘‘Yadipi so bhūmibhāgo koṭisantharena mahāseṭṭhinā kīto, rukkhā pana jetena na vikkītāti jetavananti vattabbataṃ labhī’’ti vadanti.

Kasmā idaṃ suttamabhāsīti kathetukamyatāya suttanikkhepaṃ pucchati. Sāmaññato hi bhagavato desanākāraṇaṃ pākaṭamevāti. Ko panāyaṃ suttanikkhepoti? Attajjhāsayo. Parehi anajjhiṭṭho eva hi bhagavā attano ajjhāsayena imaṃ suttaṃ desetīti ācariyā. Yasmā panesa bhikkhūnaṃ upakkiliṭṭhacittataṃ viditvā ‘‘ime bhikkhū imāya desanāya upakkilesavisodhanaṃ katvā āsavakkhayāya paṭipajjissantī’’ti ayaṃ desanā āraddhā, tasmā parajjhāsayoti apare. Ubhayampi pana yuttaṃ. Attajjhāsayādīnañhi saṃsaggabhedassa sambhavo heṭṭhā dassitovāti. **Tesaṃ bhikkhūna**nti tadā dhammapaṭiggāhatabhikkhūnaṃ. **Upakkilesavisodhana**nti samathavipassanupakkilesato cittassa visodhanaṃ. Paṭhamañhi bhagavā anupubbikathādinā paṭipattiyā saṃkilesaṃ nīharitvā pacchā sāmukkaṃsikaṃ desanaṃ deseti khette khāṇukaṇṭakagumbādike avaharitvā kasanaṃ viya, tasmā kammaṭṭhānameva avatvā imāya anupubbiyā desanā pavattāti adhippāyo.

Saṃvarabhūtanti sīlasaṃvarādisaṃvarabhūtaṃ saṃvaraṇasabhāvaṃ kāraṇaṃ, taṃ pana atthato dassanādi evāti veditabbaṃ. **Saṃvaritā**ti pavattituṃ appadānavasena sammā, sabbathā vā vāritā. Evaṃbhūtā ca yasmā pavattidvārapidhānena pihitā nāma honti, tasmā vuttaṃ **‘‘vidahitā hutvā’’**ti. Evaṃ accantikassa saṃvarassa kāraṇabhūtaṃ anaccantikaṃ saṃvaraṃ dassetvā idāni accantikameva saṃvaraṃ dassento yasmiṃ dassanādimhi sati uppajjanārahā āsavā na uppajjanti, so tesaṃ anuppādo nirodho khayo pahānanti ca vuccamāno atthato appavattimattanti tassa ca dassanādi kāraṇanti āha **‘‘yena kāraṇena anuppādanirodhasaṅkhātaṃ khayaṃ gacchanti pahīyanti nappavattanti, taṃ kāraṇanti attho’’**ti.

Cakkhutopi…pe… manatopīti (dha. sa. mūlaṭī. 14-19) cakkhuviññāṇādivīthīsu tadanugatamanoviññāṇavīthīsu ca kiñcāpi kusalādīnampi pavatti atthi, kāmāsavādayo eva pana vaṇato yūsaṃ viya paggharaṇakaasucibhāvena sandanti, tasmā te eva **‘‘āsavā’’**ti vuccanti. Tattha hi paggharaṇaasucimhi niruḷho āsava-saddoti. **Dhammato yāva gotrabhu**nti tato paraṃ maggaphalesu appavattanato vuttaṃ. Ete hi ārammaṇavasena dhamme gacchantā tato paraṃ na gacchanti. Nanu tato paraṃ bhavaṅgādīnipi gacchantīti ce? Na, tesampi pubbe ālambitesu lokiyadhammesu sāsavabhāvena antogadhattā tato paratābhāvato. Ettha ca gotrabhuvacanena gotrabhuvodānaphalasamāpattipurecārikaparikammāni vuttānīti veditabbāni. Paṭhamamaggapurecārikameva vā gotrabhu avadhinidassanabhāvena gahitaṃ, tato paraṃ pana maggaphalasamānatāya aññesu maggesu maggavīthiyaṃ samāpattivīthiyaṃ nirodhānantarañca pavattamānesu phalesu nibbāne ca āsavānaṃ pavatti nivāritāti veditabbaṃ. **Savantī**ti gacchanti, ārammaṇakaraṇavasena pavattantīti attho. Avadhiattho ā-kāro, avadhi ca mariyādābhividhibhedato duvidho. Tattha mariyādaṃ kiriyaṃ bahi katvā pavattati yathā ‘‘āpāṭaliputtā vuṭṭho devo’’ti. Abhividhi pana kiriyaṃ byāpetvā pavattati yathā ‘‘ābhavaggā bhagavato yaso pavattatī’’ti. Abhividhiattho cāyaṃ ā-kāro idha gahitoti vuttaṃ **‘‘antokaraṇattho’’**ti.

Madirādayoti **ādi**-saddena sindhavakādambarikāpotikādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Cirapārivāsiyaṭṭho** viraparivutthatā purāṇabhāvo. **Avijjā nāhosītiādī**ti ettha **ādi**-saddena ‘‘purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati bhavataṇhāyā’’ti (a. ni. 10.62) idaṃ suttaṃ saṅgahitaṃ. Avijjāsavabhavāsavānaṃ ciraparivutthatāya dassitāya tabbhāvabhāvino kāmāsavassa ciraparivutthatā dassitāva hoti. Aññesu ca yathāvutte dhamme okāsañca ārammaṇaṃ katvā pavattamānesu mānādīsu vijjamānesu attattaniyādiggāhavasena abhibyāpanaṃ madakaraṇavasena āsavasadisatā ca etesaṃyeva,

na aññesanti etesveva āsava-saddo niruḷhoti daṭṭhabbo. Na cettha diṭṭhāsavo nāgatoti gahetabbaṃ bhavataṇhāya viya bhavadiṭṭhiyāpi bhavāsavaggahaṇeneva gahitattā. **Āyataṃ** anādikālikattā. **Pasavantī**ti phalanti. Na hi taṃ kiñci saṃsāradukkhaṃ atthi, yaṃ āsavehi vinā uppajjeyya. **Purimāni cetthā**ti ettha etesu catūsu atthavitappesu purimāni tīṇi. **Yatthā**ti yesu suttābhidhammapadesesu. **Tattha yujjanti** kilesesuyeva yathāvuttassa atthattayassa sambhavato. **Pacchimaṃ** ''āyataṃ vā saṃsāradukkhaṃ savantī''ti vuttanibbacanaṃ. **Kammepi yujjati** dukkhappasavanassa kilesakammasādhāraṇattā.

Diṭṭhadhammā vuccanti paccakkhabhūtā khandhā, diṭṭhadhamme bhavā **diṭṭhadhammikā**. **Vivādamūlabhūtā**ti vivādassa mūlakāraṇabhūtā kodhūpanāha-makkha-paḷāsa-issā-macchariya-māyā-sāṭheyya-thambha-sārambha-mānātimānā.

Yena devūpapatyassāti yena kammakilesappakārena āsavena devesu upapatti nibbatti assa mayhanti sambandho. **Gandhabbo vā vihaṅgamo** ākāsacārī assanti vibhattiṃ pariṇāmetvā yojetabbaṃ. Ettha ca yakkhagandhabbatāya vinimuttā sabbā devagati devaggahaṇena gahitā. **Avasesā ca akusalā dhammā**ti akusalakammato avasesā akusalā dhammā āsavāti āgatāti sambandho.

Paṭighātāyāti paṭisedhanāya. **Parūpavā…pe… upaddavā**ti idaṃ yadi bhagavā sikkhāpadaṃ na paññapeyya, tato asaddhammappaṭisevanaadinnādānapāṇātipātādihetu ye uppajjeyyuṃ parūpavādādayo diṭṭhadhammikā nānappakārā anatthā, ye ca tannimittā eva nirayādīsu nibbattassa pañcavidhabandhanakammakāraṇādivasena mahādukkhānubhavādippakārā anatthā, te sandhāya vuttaṃ. **Te panete**ti ete kāmarāgādikilesa-tebhūmakakammaparūpavādādiupaddavappakārā āsavā. **Yatthā**ti yasmiṃ vinayādipāḷipadese. **Yathā**ti yena duvidhādippakārena aññesu ca suttantesu āgatāti sambandho.

Nirayaṃ gamentīti **nirayagāminiyā. Chakkanipāte** āhuneyyasutte. Tattha hi āsavā chadhā āgatā āsava-saddābhidheyyassa atthassa pabhedopacārena āsava-pade pabhedoti vutto, koṭṭhāsattho vā pada-saddoti **āsavapade**ti āsavappakāre saddakoṭṭhāse atthakoṭṭhāse vāti attho.

Tathā hīti tasmā saṃvaraṇaṃ pidahanaṃ pavattituṃ appadānaṃ, teneva kāraṇenāti attho. Sīlādisaṃvare adhippete pavattituṃ appadānavasena thakanabhāvasāmaññato **dvāraṃ saṃvaritvā**ti gehadvārasaṃvaraṇampi udāhaṭaṃ. **Sīlasaṃvaro**tiādi heṭṭhā mūlapariyāyavaṇṇanāya vuttampi imassa suttassa atthavaṇṇanaṃ paripuṇṇaṃ katvā vattukāmo puna vadati. Yuttaṃ tāva sīlasatiñāṇānaṃ saṃvarattho pāḷiyaṃ tathā āgatattā, khantivīriyānaṃ pana kathanti āha **''tesañcā''**tiādi. Tassattho – yadipi ''khamo hoti…pe… sītassa uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāsetī''tiādiniddese khantivīriyānaṃ saṃvarapariyāyo nāgato, uddese pana sabbāsavasaṃvarapariyāyanti saṃvarapariyāyena gahitattā attheva tesaṃ saṃvarabhāvoti.

Pubbe sīlasatiñāṇānaṃ pāṭhantarena saṃvarabhāvo dassitoti idāni taṃ imināpi suttena gahitabhāvaṃ dassetuṃ **''apicā''**tiādi vuttaṃ. **Khantivīriyasaṃvarā vuttāyeva** ''khamo hoti sītassā''tiādinā (ma. ni. 1.14) pāḷiyā dassanavasena. **''Tañca anāsanaṃ, tañca agocara''nti ayaṃ panettha sīlasaṃvaro**ti tañca ''yathārūpe''tiādinā vuttaṃ ayuttaṃ aniyatavatthukaṃ raho paṭicchannāsanaṃ, tañca yathāvuttaṃ ayuttaṃ vesiyādigocaraṃ, ''paṭisaṅkhāyoniso parivajjetī''ti āgataṃ yaṃ parivajjanaṃ, ayaṃ pana ettha etasmiṃ sutte āgato sīlasaṃvaroti attho. Anāsanaparivajjanena hi anācāraparivajjanaṃ vuttaṃ, anācārāgocaraparivajjanaṃ cārittasīlatāyasīlasaṃvaro. Tathā hi bhagavatā ''pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharatī''ti (vibha. 508) sīlasaṃvaravibhajane ācāragocarasampattiṃ dassentena ''atthi anācāro, atthi agocaro''tiādinā (vibha. 513, 514) anācārāgocarā vibhajitvā dassitā. Idañca ekadesena samudāyanidassanaṃ daṭṭhabbaṃ samuddapabbatanidassanaṃ viya.

Sabbattha paṭisaṅkhā ñāṇasaṃvaroti ettha ''yonisomanasikāro, paṭisaṅkhā ñāṇasaṃvaro''ti vattabbaṃ. Na hi dassanapahātabbaniddese paṭisaṅkhāgahaṇaṃ atthi, ''yoniso manasi karotī''ti pana

vuttaṃ. Yonisomanasikaraṇampi atthato paṭisaṅkhā ñāṇasaṃvaramevāti evaṃ pana atthe gayhamāne yuttametaṃ siyā. Keci pana ‘‘yattha yattha ‘idha paṭisaṅkhā yoniso’ti āgataṃ, taṃ sabbaṃ sandhāya ‘sabbattha paṭisaṅkhā ñāṇasaṃvaro’ti vutta’’nti vadanti. Tesaṃ matena ‘‘idaṃ dukkhanti yoniso manasi karotī’’tiādikassa ñāṇasaṃvarena ca asaṅgaho siyā, ‘‘dassanaṃ paṭisevanā bhāvanā ca ñāṇasaṃvaro’’ti ca vacanaṃ virujjheyya, tasmā vuttanayenevettha attho veditabbo. ‘‘Sabbattha paṭisaṅkhā ñāṇasaṃvaro’’ti iminā sattasupi ṭhānesu yaṃ ñāṇaṃ, so ñāṇasaṃvaroti parivajjanādivasena vuttā sīlādayo sīlasaṃvarādayoti ayamattho dassito. Evaṃ sati saṃvarānaṃ saṅkaro viya hotīti te asaṅkarato dassetuṃ **‘‘aggahitaggahaṇenā’’**ti vuttaṃ parivajjanavisesasaṃvarādhivāsanavinodanānaṃ sīlasaṃvarādibhāvena gahitattā, tathā aggahitānaṃ gahaṇenāti attho. Te pana aggahite sarūpato dassento **‘‘dassanaṃ paṭisevanā bhāvanā’’**ti āha.

Etena sīlasaṃvarādinā karaṇabhūtena, kāraṇabhūtena vā. **Dhammā**ti kusalākusaladhammā. Sīlasaṃvarādinā hi sahajātakoṭiyā, upanissayakoṭiyā vā paccayabhūtena anuppannā kusalā dhammā **uppattiṃ gacchanti** uppajjanti, tathā aniruddhā akusalā dhammā nirodhaṃ gacchanti nirujjhantīti attho. Pāḷiyaṃ pana ‘‘anuppannā ceva āsavā na uppajjanti, uppannā ca āsavā pahīyantī’’ti akusaladhammānaṃ anuppādapahānāni eva vuttāni, na kusaladhammānaṃ uppādādayoti? Nayidamevaṃ daṭṭhabbaṃ, ‘‘yoniso ca kho, bhikkhave, manasikaroto’’tiādinā kusaladhammānampi uppatti pakāsitāva āsavasaṃvaraṇassa padhānabhāvena gahitattā. Tathā hi pariyosānepi ‘‘ye āsavā dassanā pahātabbā, te dassanā pahīnā hontī’’tiādinā (ma. ni. 1.28) āsavappahānameva padhānaṃ katvā nigamitaṃ.

15. **Jānato passato**ti ettha dassanampi paññācakkhunāva dassanaṃ adhippetaṃ, na maṃsacakkhunā dibbacakkhunā vāti āha **‘‘dvepi padāni ekatthānī’’**ti. **Evaṃ santepī**ti padadvayassa ekatthatthepi. **Ñāṇalakkhaṇa**nti ñāṇassa sabhāvaṃ, visayassa yathāsabhāvāvabodhananti attho. Tenāha **‘‘jānanalakkhaṇañhi ñāṇa’’**nti. **Ñāṇappabhāva**nti ñāṇānubhāvaṃ, ñāṇakiccaṃ visayobhāsananti attho. Tenevāha **‘‘ñāṇena vivaṭe dhamme’’**ti. **‘‘Jānato passato’’**ti ca jānanadassanamukhena puggalādhiṭṭhānā desanā pavattāti āha **‘‘ñāṇalakkhaṇaṃ ñāṇappabhāvaṃ upādāya puggalaṃ niddisatī’’**ti. **Jānato passato**ti ‘‘yoniso ca manasikāraṃ ayoniso ca manasikāra’’nti vakkhamānattā yonisomanasikāravisayajānanaṃ, ayonisomanasikāravisayadassanaṃ. Tañca kho pana nesaṃ āsavānaṃ khayūpāyasabhāvassa adhippetattā uppādanānuppādanavasena na ārammaṇamattenāti ayamattho yuttoti āha **‘‘yonisomanasikāraṃ…pe… ayamettha sāro’’**ti.

‘‘Jānato’’ti vatvā jānanañca anussavākārapaṭivitakkamattavasena na idhādhippetaṃ, atha kho rūpādi viya cakkhuviññāṇena yonisomanasikārāyonisomanasikāre paccakkhe katvā tesaṃ uppādavasena dassananti imamatthaṃ vibhāvetuṃ ‘‘passato’’ti vuttanti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. Aññatthāpi hi ‘‘evaṃ jānato evaṃ passato (itivu. 102), jānaṃ jānāti passaṃ passati (ma. ni. 1.203), evaṃ jānantā evaṃ passantā (ma. ni. 1.407), ajānataṃ apassata’’nti ca ādīsu ñāṇakiccassa sāmaññavisesadīpanavasenetaṃ padadvayaṃ āgatanti. **Kecī**ti abhayagirivāsisārasamāsācariyā. Te hi ‘‘samādhinā jānato vipassanāya passato jānaṃ jānāti passaṃ passati, evaṃ jānanā samatho, passanā vipassanā’’ti ca ādinā papañcenti. **Te**ti papañcā. **Imasmiṃ atthe**ti ‘‘jānato’’tiādinayappavatte imasmiṃ suttapadaatthe niddhāriyamāne. **Na yujjanti** jānanadassanānaṃ yonisomanasikārāyonisomanasikāravisayabhāvassa pāḷiyaṃ vuttattā.

Āsavappahānaṃ āsavānaṃ accantappahānaṃ. So pana nesaṃ anuppādo sabbena sabbaṃ khīṇatā abhāvo evāti āha **‘‘āsavānaṃ accantakhayamasamuppādaṃ khīṇākāraṃ natthibhāva’’**nti. **Ujumaggānusārino**ti kilesavaṅkassa kāyavaṅkādīnañca pahānena ujubhūte savipassane heṭṭhimamagge anussarantassa. Tadeva hissa sikkhanaṃ. **Khayasmiṃ paṭhamaṃ ñāṇaṃ**. **Tato aññā anantarā**ti khayasaṅkhāte aggamagge tappariyāpannameva ñāṇaṃ paṭhamaṃ uppajjati, tadanantaraṃ pana aññaṃ arahattanti. Yadipi gāthāyaṃ ‘‘khayasmiṃ’’icceva vuttaṃ, samucchedavasena pana āsavehi khīṇotīti maggo khayoti vuccatīti āha **‘‘maggo āsavakkhayoti vutto’’**ti. **Samaṇo**ti samitapāpo adhippeto. So pana khīṇāsavo hotīti **‘‘āsavānaṃ khayā’’**ti imassa phalapariyāyatā vuttā, nippariyāyena pana āsavakkhayo maggo, tena pattabbato phalaṃ. Eteneva nibbānassapi āsavakkhayabhāvo vuttoti veditabbo.

‘‘Jānato passato’’ti jānato eva passato evāti evamettha niyamo icchito, na aññathā visesābhāvato aniṭṭhasādhanato cāti tassa niyamassa phalaṃ dassetuṃ **‘‘no ajānato no apassato’’**ti vuttanti āha **‘‘yo pana na jānāti na passati, tassa neva vadāmīti attho’’**ti. Iminā dūrīkatāyonisomanasikāro idhādhippeto, yonisomanasikāro ca āsavakkhayassa ekantikakāraṇanti dasseti. **Etenā**ti ‘‘no ajānato no apassato’’ti vacanena. **Te paṭikkhittā**ti ke pana teti? ‘‘Bāle ca paṇḍite ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karissanti (dī. ni. 1.168; ma. ni. 2.228), ahetū apaccayā sattā visujjhantī’’ti (dī. ni. 1.168; ma. ni. 2.227) evamādivādā. Tesu hi keci abhijātisaṅkantimattena bhavasaṅkantimattena ca saṃsārasuddhiṃ paṭijānanti, aññe issarapajāpatikālādivasena, tayidaṃ sabbaṃ ‘‘saṃsārādīhī’’ti ettheva saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ.

Purimena vā padadvayenāti ‘‘jānato, passato’’ti iminā padadvayena. **Upāyo vutto** ‘‘āsavakkhayassā’’ti adhikārato viññāyati. **Iminā**ti ‘‘no ajānato, no apassato’’ti iminā padadvayena. Anupāyo eva hi āsavānaṃ khayassa yadidaṃ yoniso ca ayoniso ca manasikārassa ajānanaṃ adassanañca, tena tathattāya appaṭipattito micchāpaṭipattito ca. Nanu ‘‘passato’’ti iminā ayonisomanasikāro yathā na uppajjati, evaṃ dassane adhippete purimeneva anupāyapaṭisedho vutto hotīti? Na hoti, ayonisomanasikārānuppādanassapi upāyabhāvato satibalena saṃvutacakkhundriyāditā viya sampajaññabaleneva niccādivasena abhūtajānanābhāvo hotīti. Tenāha **‘‘saṅkhepena…pe… hotī’’**ti. Tattha **saṅkhepenāti** samāsena, anvayato byatirekato ca vitthāraṃ akatvāti attho. **Ñāṇaṃ… pe… dassitaṃ hoti** ‘‘jānato’’tiādinā ñāṇasseva gahitattā. Yadi evaṃ ‘‘svāyaṃ saṃvaro’’tiādi kathaṃ nīyatīti? Ñāṇassa padhānabhāvadassanatthaṃ evamayaṃ desanā katāti nāyaṃ doso, tathā aññatthāpi ‘‘ariyaṃ vo bhikkhave sammāsamādhiṃ desessāmi saupanisaṃ saparikkhāra’’nti (ma. ni. 3.136) vitthāro.

Dabbajātikoti dabbarūpo. So hi drabyoti vuccati ‘‘drabyaṃ vinassati nādrabya’’ntiādīsu. **Dabbajātiko** vā sārasabhāvo, sāruppasīlācāroti attho. Yathāha ‘‘na kho dabba dabbā evaṃ nibbeṭhentī’’ti (pārā. 384, 391; cūḷava. 193). **Vattasīse ṭhatvā**ti vattaṃ uttamaṅgaṃ, dhuraṃ vā katvā. Yo hi parisuddhājīvo kātuṃ ajānantānaṃ sabrahmacārīnaṃ, attano vā vātātapādipaṭibāhanatthaṃ chattādīni karoti, so vattasīse ṭhatvā karoti nāma. **Padaṭṭhānaṃ na hotīti na vattabbā** nāthakaraṇadhammabhāvena upanissayabhāvato. Vuttañhi ‘‘yāni tāni sabrahmacārīnaṃ uccāvacāni kiccakaraṇīyāni, tattha dakkho hotī’’tiādi (ma. ni. 1.497).

Upāyamanasikāroti kusaladhammappavattiyā kāraṇabhūto manasikāro. **Pathamanasikāro**ti tassā eva maggabhūto manasikāro. **Aniccādīsu aniccantiādinā**ti aniccadukkhaasubhaanattasabhāvesu dhammesu ‘‘aniccaṃ dukkhaṃ asubhaṃ anattā’’tiādinā eva nayena, aviparītasabhāvenāti attho. **Saccānulomikena vā**ti saccābhisamayassa anulomavasena. **Cittassa āvaṭṭanā**tiādinā āvaṭṭanāya paccayabhūtā tato purimuppannā manodvārikā kusalajavanappavatti phalavohārena tathā vuttā. Tassā hi vasena sā kusaluppattiyā upanissayo hoti. Āvajjanā hi bhavaṅgacittaṃ āvaṭṭayatīti **āvaṭṭanā**. Anu anu āvaṭṭetīti **anvāvaṭṭanā**. Bhavaṅgārammaṇato aññaṃ ābhujatīti **ābhogo**. Samannāharatīti **samannāhāro**. Tadevārammaṇaṃ attānaṃ anubandhitvā uppajjamānaṃ manasi karoti ṭhapetīti **manasikāro**. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ upāyapathamanasikāralakkhaṇo yonisomanasikāro nāma vuccati, yassa vasena puggalo dukkhādīni saccāni āvajjituṃ sakkoti. Ayonisomanasikāre **saccapaṭikūlenā**ti saccābhisamayassa ananulomavasena. Sesaṃ yonisomanasikāre vuttavipariyāyena veditabbaṃ.

Yuttinti upapattisādhanayuttiṃ, hetunti attho. Tenevāha **‘‘yasmā’’**tiādi. **Etthā**ti ‘‘ayoniso bhikkhave…pe… pahīyantī’’ti etasmiṃ pāṭhe. **Tatthā**ti vākyopaññāsanaṃ. Kasmā panettha ayamuddesaniddeso parivattoti codanaṃ sandhāyāha **‘‘yoniso’’**tiādi. Tattha manasikārapadaṃ dvinnaṃ sādhāraṇanti adhippāyena **‘‘yoniso ayonisoti imehi tāva dvīhi padehī’’**ti vuttaṃ. **Yoniso**ti hi yonisomanasikāro, **ayoniso**ti ca ayonisomanasikāro tattha anuvattanato vakkhamānattā ca. Satipi anatthuppattisāmaññe bhavādīsu puggalassa bahulisāmaññaṃ dassetvā taṃ parivattitvā visesadassanattaṃ **nāvādi** upamāttayaggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Cakkayantaṃ** āhaṭaghaṭīyantanti vadanti.

Anuppannāti anibbattā. Ārammaṇavisesavasena tassa anuppatti veditabbā, na rūpārammaṇādiārammaṇasāmaññena, nāpi āsavavasena. Tenāha **''ananubhūtapubbaṃ ārammaṇaṃ…pe… aññathā hi anamatagge saṃsāre anuppannā nāma āsavā na santī''**ti. **Vatthu**nti saviññāṇakāviññāṇakappabhedaṃ āsavuppattikāraṇaṃ. **Ārammaṇaṃ** ārammaṇapaccayabhūtarūpādīni. Idāni āsavavasenapi anuppannapariyāyo labbhatīti dassetuṃ **''anubhūtapubbepī''**tiādi vuttaṃ. **Pakatisuddhiyā**ti pubbacariyato kilesadūrībhāvasiddhāya suddhipakatitāya. Pāḷiyā uddisanaṃ **uddeso,** atthakathanaṃ **paripucchā**. Ajjhayanaṃ **pariyatti,** cīvarasibbādi **navakammaṃ,** samathavipassanānuyogo **yonisomanasikāro**. **Tādisenā**ti yādisena ''manuññavatthū''timanasikārādinā kāmāsavādayo sambhaveyyuṃ, tādisena. Āsavānaṃ vaḍḍhi nāma pariyuṭṭhānatibbatāya veditabbā, sā ca abhiṇhuppattiyā bahulīkāratoti te laddhāsevanā bahulabhāvaṃ pattā maddantā pharantā chādentā andhakāraṃ karontā aparāparaṃ uppajjamānā ekasantānanayena **''uppannā pavaḍḍhantī''ti vucca**nti. Tena vuttaṃ **''punappunaṃ uppajjamānā uppannā pavaḍḍhantīti vuccantī''**ti. **Ito aññathā**ti ito aparāparuppannānaṃ ekattaggahaṇato aññathā **vaḍḍhi nāma natthi** khaṇikabhāvato.

So ca jānātīti dhammuddhaccaviggahābhāvamāha. **Kārakassevā**ti yuttayogasseva. **Yassa panā**tiādinā anuddesikaṃ katvā vuttamatthaṃ purātanassa purisātisayassa paṭipattidassanena pākaṭataraṃ kātuṃ **''maṇḍalārāmavāsīmahātissabhūtattherassa viyā''**tiādi vuttaṃ. Tañhi sabrahmacārīnaṃ āyatiṃ tathāpaṭipattikāraṇaṃ hoti, yato edisaṃ vatthu vuccati. **Tasmiṃ yevā**ti maṇḍalārāmeyeva. **Ācariyaṃ āpucchitvā**ti attano uddesācariyaṃ kammaṭṭhānaggahaṇatthaṃ gantuṃ āpucchitvā. **Ācariyaṃ vanditvā**ti kammaṭṭhānadāyakaṃ mahārakkhitattheraṃ vanditvā. **Uddesamagga**nti yathāāraddhaṃ uddesapabandhaṃ. Tadā kira mukhapāṭheneva bahū ekajjhaṃ uddisāpetvā manosajjhāyavasena dhammaṃ sajjhāyanti. Tatthāyaṃ thero paññavantatāya uddesaṃ gaṇhantānaṃ bhikkhūnaṃ dhorayho, so ''idānāhaṃ anāgāmī, kiṃ mayhaṃ uddesenā''ti saṅkocaṃ anāpajjitvā dutiyadivase uddesakāle ācariyaṃ upasaṅkami. ''Uppannā pahīyantī''ti ettha uppannasadisā ''uppannā''ti vuttā, na paccuppannā. Na hi paccuppannesu āsavesu maggena pahānaṃ sambhavatīti āha **''ye pana…pe… natthī''**ti. **Vattamānuppannā** khaṇattayasamaṅgino. **Tesaṃ paṭipattiyā pahānaṃ natthi** uppajjanārahānaṃ paccayaghātena anuppādanameva tāya pahānanti.

16. Yadi evaṃ dutiyapadaṃ kimatthiyanti? Padadvayaggahaṇaṃ āsavānaṃ uppannānuppannabhāvasambhavadassanatthañceva pahāyakavibhāgena pahātabbavibhāgadassanatthañca. Tenāha **''idameva padaṃ gahetvā''**ti. **Aññampī**ti ñāṇato aññampi satisaṃvarādiṃ. **Dassanā**ti idaṃ hetumhi nissakkavacananti **dassanenā**ti hetumhi karaṇavacanena tadatthaṃ vivarati. **Esa nayo**ti tamevatthaṃ atidisati. **Dassanenā**ti sotāpattimaggena. So hi paṭhamaṃ nibbānadassanato ''dassana''nti vuccati. Yadipi taṃ gotrabhu paṭhamataraṃ passati, disvā pana kattabbakiccassa kilesappahānassa akaraṇato na taṃ dassananti vuccati. Āvajjanaṭṭhāniyañhi taṃ ñāṇaṃ maggassa, nibbānārammaṇattasāmaññena cetaṃ vuttaṃ, na nibbānapaṭivijjhanena, tasmā dhammacakkhu punappunaṃ nibbattanena bhāvanaṃ appattaṃ dassanaṃ nāma, dhammacakkhuñca pariññādikiccakaraṇavasena catusaccadhammadassanaṃ tadabhisamayoti nutthettha gotrabhussa dassanabhāvappatti. Ayañca vicāro parato **aṭṭhakathāyameva** (ma. ni. aṭṭha. 1.22) āgamissati. **Sabbatthā**ti ''saṃvarā pahātabbā''tiādīsu. **Saṃvarā**ti saṃvarena, ''saṃvaro''ti cettha satisaṃvaro veditabbo. Paṭisevati etenāti **paṭisevanaṃ,** paccayesu idamatthikatāñāṇaṃ. Adhivāseti khamati etāyāti **adhivāsanā,** sītādīnaṃ khamanākārena pavatto adoso, tappadhānā vā cattāro kusalakkhandhā. Parivajjeti etenāti **parivajjanaṃ,** vāḷamigādīnaṃ pariharaṇavasena pavattā cetanā, tathāpavattā vā cattāro kusalakkhandhā. Kāmavitakkādike vinodeti vitudati etenāti **vinodanaṃ,** kusalavīriyaṃ. Paṭhamamaggena diṭṭhe catusaccadhamme bhāvanāvasena uppajjanato **bhāvanā,** sesamaggattayaṃ. Na hi taṃ adiṭṭhapubbaṃ kiñci passati, evaṃ dassanādīnaṃ vacanattho veditabbo.

Dassanāpahātabbaāsavavaṇṇanā

17. Kusalākusaladhammehi ālambiyamānāpi ārammaṇadhammā āvajjanamukheneva tabbhāvaṃ

gacchantīti dassento **‘‘manasikaraṇīye’’**ti padassa **‘‘āvajjitabbe’’**ti atthamāha. Hitasukhāvahabhāvena manasikaraṇaṃ arahantīti manasikaraṇīyā, tappaṭipakkhato amanasikaraṇīyāti āha **‘‘amanasikaraṇīyeti tabbiparīte’’**ti. **Sesapadesū**ti ‘‘manasikaraṇīye dhamme appajānanto’’tiādīsu. Yasmā kusaladhammesupi subhasukhaniccādivasena manasikāro assādanādihetutāya sāvajjo ahitadukkhāvaho akusaladhammesupi aniccādivasena manasikāro nibbidādihetutāya anavajjo hitasukhāvaho, tasmā **‘‘dhammato niyamo natthī’’**ti vatvā **‘‘ākārato pana atthī’’**ti āha.

Vā-saddo yebhuyyena ‘‘mamaṃ vā hi bhikkhave (dī. ni. 1.5, 6), devo vā bhavissāmi devaññataro vā’’tiādīsu (ma. ni. 1.186; ma. ni. 2.79, 80) vikappattho diṭṭho, na samuccayatthoti tattha samuccayatthe payogaṃ dassetuṃ **‘‘yathā’’**tiādi vuttaṃ. Evañca katvā samuccayatthadīpakaṃ panetaṃ suttapadaṃ samudāhaṭaṃ.

Kāmāsavoti pañcakāmaguṇasaṅkhāte kāme āsavo kāmāsavo. Tenāha **‘‘pañcakāmaguṇiko rāgo’’**ti. Bhavāsavaṃ pana ṭhapetvā sabbo lobho kāmāsavoti yuttaṃ siyā. **Rūpārūpabhaveti** kammupapattibhedato duvidhepi rūpārūpabhave **chandarāgo. Jhānanikantī**ti jhānassādo. ‘‘Sundaramidaṃ ṭhānaṃ niccaṃ dhuva’’ntiādinā assādentassa uppajjamāno sassatucchedadiṭṭhisahagato rāgo bhave āsavoti **bhavāsavo. Eva**nti sabbadiṭṭhīnaṃ sassatucchedadiṭṭhisaṅgahato bhavāsaveneva diṭṭhāsavo gahito taṃsahagatarāgatāyāti adhippāyo. Apare pana ‘‘diṭṭhāsavo avijjāsavena ca saṅgahito’’ti vadanti. Ettha ca ‘‘bhavāsavo catūsu diṭṭhigatavippayuttalobhasahagatacittuppādesu uppajjatī’’ti (dha. sa. 1465) vacanato diṭṭhisampayuttarāgassa bhavāsavabhāvo vicāretabbo, atha ‘‘kāmasahagatā saññāmanasikārā’’tiādīsu (saṃ. ni. 4.332) viya ārammaṇakaraṇattho sahagatattho, evaṃ sati bhavāsave diṭṭhāsavassa samodhānagamanaṃ kataṃ na siyā. Na hi tampayogatabbhāvādike asati taṃsaṅgaho yutto, tasmā yathāvuttapāḷiṃ anusārena diṭṭhigatasampayuttalobhopi kāmāsavoti yuttaṃ siyā. Diṭṭhadhammikasamparāyikadukkhānañhi kāraṇabhūtā kāmāsavādayopi dvidhā vuttā.

Abhidhamme (dha. sa. 1103) ca kāmāsavaniddese ‘‘kāmesūti kāmarāgadiṭṭhirāgādīnaṃ ārammaṇabhūtesu tebhūmakesu vatthukāmesū’’ti attho sambhavati. Tattha hi uppajjamānā sā taṇhā sabbāpi na kāmacchandādināmaṃ na labhatīti. Yadi pana lobho kāmāsavabhavāsavavinimuttopi siyā, so yadā diṭṭhigatavippayuttesu cittesu uppajjati, tadā tena sampayutto avijjāsavo āsavavippayuttoti domanassavicikicchuddhaccasampayuttassa viya tassapi āsavavippayuttatā vattabbā siyā ‘‘catūsu diṭṭhigatavippayuttalobhasahagatacittuppādesu uppanno moho siyā āsavasampayutto, siyā āsavavippayutto’’ti. ‘‘Kāmāsavo aṭṭhasu lobhasahagatacittuppādesu uppajjatī’’ti (dha. sa. 1465), ‘‘kāmāsavaṃ paṭicca diṭṭhāsavo avijjāsavo’’ti (paṭṭhā. 3.3.109) ca vacanato diṭṭhisahagatarāgo kāmāsavo na hotīti na sakkā vattuṃ. Kiñca abhijjhākāmarāgānaṃ viseso āsavadvayaekāsavabhāvo siyā, na abhijjhāya ca noāsavabhāvoti noāsavalobhassa sabbhāvo vicāretabbo. Na hi atthi **abhidhamme** ‘‘āsavo ca noāsavo ca dhammā āsavassa dhammassa āsavassa ca noāsavassa ca dhammassa hetupaccayo’’ti (paṭṭhā. 3.3.16-17) sattamo navamo ca pañho. Gaṇanāyañca ‘‘hetuyā sattā’’ti (paṭṭhā. 3.3.40) vuttaṃ, no ‘‘navā’’ti. Diṭṭhisampayutte pana lobhe noāsave vijjamāne sattamanavamāpi pañhā vissajjanaṃ labheyyuṃ, gaṇanāya ca ‘‘hetuyā navā’’ti vattabbaṃ siyā, na pana vuttaṃ. Diṭṭhivippayutte ca lobhe noāsave vijjamāne vattabbaṃ vuttameva. Yasmā pana suttantadesanā nāma pariyāyakathā, na abhidhammadesanā viya nippariyāyakathā, tasmā balavakāmarāgasseva kāmāsavaṃ dassetuṃ **‘‘kāmāsavoti pañcakāmaguṇiko rāgo’’**ti vuttaṃ, tathā bhavābhinandananti.

Sāmaññena bhavāsavo diṭṭhāsavaṃ antogadhaṃ katvā idha tayo eva āsavā vuttāti tassa tadantogadhataṃ dassetuṃ **‘‘evaṃ diṭṭhāsavo’’**tiādi vuttaṃ. Tathā hi vakkhati bhavāsavassa animittavimokkhapaṭipakkhataṃ. **Catūsu saccesu aññāṇa**nti idaṃ suttantanayaṃ nissāya vuttaṃ. Suttantasaṃvaṇṇanā hesāti, tadantogadhattā vā pubbantādīnaṃ. Yathā atthato kāmāsavādayo vavatthāpitā, tathā nesaṃ uppādavaḍḍhiyo dassento **‘‘kāmaguṇe’’**tiādimāha. **Assādato manasikaroto**ti ‘‘subhasukhā’’tiādinā assādanavasena manasi karontassa. **Catuvipallāsapadaṭṭhānabhāvenā**ti subhasaññādīnaṃ vatthubhāvena. **Vuttanayapaccanīkato**ti ‘‘kāmā nāmete aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā’’tiādinā kāmaguṇesu ādīnavadassanapubbakanekkhammapaṭipattiyā chandarāgaṃ

vikkhambhayato samucchindantassa ca anuppanno ca kāmāsavo na uppajjati, uppanno ca pahīyati. Tathā mahaggatadhammesu ceva sakalatebhūmakadhammesu ca ādīnavadassanapubbakaaniccādimanasikāravasena nissaraṇapaṭipattiyā anuppannā ca bhavāsavaavijjāsavā na uppajjanti, uppannā ca pahīyantīti evaṃ taṇhāpakkhe vuttassa nayassa paṭipakkhato **sukkapakkhe vitthāro** veditabbo.

Tayo evāti abhidhamme viya ''cattāro''ti avatvā kasmā tayo eva āsavā idha imissaṃ dassanāpahātabbakathāyaṃ vuttā? Tattha kāmāsavassa taṇhāpaṇidhibhāvato **appaṇihitavimokkhapaṭipakkhatā** veditabbā. Bhavesu niccaggāhānusārato yebhuyyato bhavarāgasampattito bhavāsavassa **animittavimokkhapaṭipakkhatā,** bhavadiṭṭhiyā pana bhavāsavabhāve vattabbameva natthi, anattasaññāya ñāṇānubhāvasiddhito avijjāsavassa **suññatavimokkhapaṭipakkhatā**. **Etthā**ti etissaṃ āsavakathāyaṃ. **Vaṇṇita**nti kathitaṃ. **Abhedato**ti sāmaññato.

18. **Kāmāsavādīna**nti manussalokadevalokagamanīyānaṃ kāmāsavādīnaṃ. Nirayādigamanīyā pana kāmāsavādayo ''dassanā pahātabbe āsave''ti ettheva samāruḷhā. Atha vā yadaggena so puggalodassanāpahātabbānaṃ āsavānaṃ adhiṭṭhānaṃ, tadaggena **kāmāsavādīnampi adhiṭṭhānaṃ**. Na hi samaññābhedena vatthubhedo atthīti dassetuṃ **''ettāvatā''**tiādi vuttaṃ. Tenevāha **''sāmaññato vuttāna''**nti. Kasmā panettha dassanāpahātabbesu āsavesu dassetabbesu ''ahosiṃ nu kho aha''ntiādinā vicikicchā dassitāti āha **''vicikicchāsīsena cetthā''**tiādi. **Eva**nti yathā soḷasavatthukā vicikicchā uppajjati, evaṃ ayonisomanasikāroti.

Vijjamānataṃ avijjamānatañcāti (saṃ. ni. ṭī. 2.2.20) sassatāsaṅkaṃ nissāya ''ahosiṃ nu kho ahamatītamaddhāna''nti atīte attano vijjamānataṃ, adhiccasamuppattiāsaṅkaṃ nissāya ''yato pabhuti ahaṃ, tato pubbe na nu kho ahosi''nti atīte attano avijjamānatañca kaṅkhati. Kasmā? Vicikicchāya ākāradvayāvalambanato. Tassā pana atītavatthutāya gahitattā sassatādhiccasamuppattiākāranissayatā dassitā. Evaṃ āsappanaparisappanāpavattikaṃ katthacipi appaṭivattihetubhūtaṃ vicikicchaṃ kasmā uppādetīti na codetabbametanti dassento āha **''kiṃ kāraṇanti na vattabba''**nti. **Sveva** puthujjanabhāvo eva. Yadi evaṃ tassa ayonisomanasikāreneva bhavitabbanti āpannanti āha **''nanu ca puthujjanopi yoniso manasi karotī''**ti. **Tatthā**ti yonisomanasikaraṇe.

Jātiliṅgūpapattiyoti khattiyabrāhmaṇādijātiṃ gahaṭṭhapabbajitādiliṅgaṃ devamanussādiupapattiñca. **Nissāyā**ti upādāya.

Tasmiṃ kāle sattānaṃ majjhimappamāṇaṃ, tena yutto **pamāṇiko,** tadabhāvato, tato atītabhāvato vā **appamāṇiko** veditabbo. **Kecī**ti sārasamāsācariyā. Te hi ''kathaṃ nu khoti issarena vā brahmunā vā pubbakatena vā ahetuto vā nibbattoti cintetī''ti āhu. Tena vuttaṃ **''hetuto kaṅkhatīti vadantī''**ti. Ahetuto nibbattikaṅkhāpi hi hetuparāmasanamevāti.

Paramparanti pubbāparappavattiṃ. **Addhāna**nti kālādhivacanaṃ, tañca bhummatthe upayogavacanaṃ daṭṭhabbaṃ.

Vijjamānataṃ avijjamānatañcāti sassatāsaṅkaṃ nissāya ''bhavissāmi nu kho ahamanāgatamaddhāna''nti anāgate attano vijjamānataṃ, ucchedāsaṅkaṃ nissāya ''yasmiñca attabhāve ahaṃ, tato paraṃ na nu kho bhavissāmī''ti anāgate attano avijjamānatañca kaṅkhatīti heṭṭhā vuttanayena yojetabbaṃ.

Paccuppannamaddhānanti addhāpaccuppannassa idhādhippetattā **''paṭisandhiṃ ādiṃ katvā''**tiādi vuttaṃ. ''Idaṃ kathaṃ idaṃ katha''nti pavattanato kathaṃkathā, vicikicchā, sā assa atthīti **kathaṃkathī**ti āha ''**vicikiccho hotī''**ti. **Kā ettha cintā,** ummattako viya hi bālaputhujjanoti paṭikacceva vuttanti adhippāyo. Taṃ mahāmātāya **puttaṃ**. Muṇḍesunti muṇḍena anicchantaṃ

jāgaraṇakāle na sakkāti suttaṃ muṇḍesuṃ kuladhammatāya yathā taṃ ekacce kulatāpasā, rājabhayenāti ca vadanti.

Sītibhūtanti idaṃ madhurakabhāvappattiyā kāraṇavacanaṃ. ''Setibhūta''ntipi pāṭho, udake ciraṭṭhānena setabhāvaṃ pattanti attho.

Attano khattiyabhāvaṃ kaṅkhati kaṇṇo viya sūtaputtasaññī. Jātiyā vibhāviyamānāya ''aha''nti tassa attano parāmasanaṃ sandhāyāha ''evañhi siyā kaṅkhā''ti. **Manussāpi ca rājāno viyā**ti manussāpi keci ekacce rājāno viyāti adhippāyo.

Vuttanayameva ''saṇṭhānākāraṃ nissāyā''tiādinā. **Etthā**ti ''kathaṃ nu khosmī''ti pade. **Abbhantare jīvo**ti paraparikappitaṃ antarattānaṃ vadati. **Soḷasaṃsādīna**nti **ādi-**saddena sarīra-parimāṇa-parimaṇḍala-aṅguṭṭhayavaparamāṇu-parimāṇatādike saṅgaṇhāti.

''Sattapaññatti jīvavisayā''ti diṭṭhigatikānaṃ matimattaṃ, paramatthato pana sā attabhāvavisayāvāti āha **''attabhāvassa āgatigatiṭṭhāna''**nti, yatāyaṃ āgato, yattha ca gamissati, taṃ ṭhānanti attho.

19. **Yathā ayaṃ vicikicchā uppajjatī**ti ayaṃ vuttappabhedā vicikicchā yathā uppajjati, evaṃ ayoniso manasikaroto. Etena vicikicchāya attābhinivesasannissayatamāha. Yathā hi vicikicchā attābhinivesaṃ nissāya pavattati, yato sā sassatādhiccasamuppattisassatucchedākārāvalambinī vuttā, evaṃ attābhinivesopi taṃ nissāya pavattati ''ahosiṃ nu kho aha''ntiādinā antogadhāhaṃkārassa kathaṃkathibhāvassa attaggāhasannissayabhāvato. Tenevāha **''savicikicchassa ayonisomanasikārassa thāmagatattā''**ti. **Vikappattho**ti aniyamattho. ''Aññatarā diṭṭhi uppajjatī''ti hi vuttaṃ. **Suṭṭhu daḷhabhāvenā**ti abhinivesassa ativiya thāmagatabhāvena. **Tattha tatthā**ti tasmiṃ bhave. **Paccuppannamevā**ti avadhāraṇena anāgate atthibhāvaṃ nivatteti, na atīte tatthapi sati atthitāya ucchedaggāhassa sabbhāvato. **Atīte eva natthi,** na anāgatepīti adhippāyo.

Saññākkhandhasīsenāti saññākkhandhapamukhena, saññākkhandhaṃ pamukhaṃ katvāti attho. **Khandhe**ti pañcapi khandhe. **Attāti gahetvā**ti ''sañjānanasabhāvo me attā''ti abhinivissa. Pakāsetabbaṃ vatthuṃ viya, attānampi pakāsento padīpo viya, sañjānitabbaṃ nīlādiārammaṇaṃ viya attānampi sañjānātīti evaṃdiṭṭhitopi diṭṭhigatito hotīti vuttaṃ **''attanāva attānaṃ sañjānāmī''**ti. Svāyamattho saññaṃ tadaññataradhamme ca ''attā anattā''ti ca gahaṇavasena hotīti vuttaṃ **''saññākkhandhasīsenā''**tiādi. Ettha ca khandhavinimutto attāti gaṇhato sassatadiṭṭhi, khandhaṃ pana ''attā''ti gaṇhato ucchedadiṭṭhīti āha **''sabbāpi sassatucchedadiṭṭhiyovā''**ti.

Abhinivesākārāti vipariyesākārā. **Vadatī**ti iminā kārakavedakasattānaṃ hitasukhāvabodhanasamatthataṃ attano dīpeti. Tenāha **''vacīkammassa kārako''**ti. Vedetīti vediyo, vediyova **vedeyyo**. Īdisānañhi padānaṃ bahulā kattusādhanataṃ saddasatthavidū maññanti. Uppādavato ekanteneva vayo icchitabbo, sati ca udayabbayatte neva niccatāti **''nicco''**ti vadantassa adhippāyaṃ vivaranto āha **''uppādavayarahito''**ti. **Sārabhūto**ti niccatāya eva sārabhāvo. **Sabbakāliko**ti sabbasmiṃ kāle vijjamāno. **Pakatibhāva**nti sabhāvabhūtaṃ pakatiṃ, ''vado''tiādinā vā vuttaṃ pakatisaṅkhātaṃ sabhāvaṃ. **Sassatisama**nti sassatiyā samaṃ sassatisamaṃ, thāvaraṃ niccakālanti attho. **Tatheva ṭhassatī**ti yenākārena pubbe aṭṭhāsi, etarahi tiṭṭhati, tatheva tenākārena anāgatepi ṭhassatīti attho.

Paccakkhanidassanaṃ idaṃ-saddassa āsannapaccakkhabhāvaṃ katvā. **Diṭṭhiyeva diṭṭhigata**nti gata-saddassa padavaḍḍhanamattataṃ āha. **Diṭṭhīsugata**nti micchādiṭṭhīsu pariyāpannanti attho. Tenevāha **''dvāsaṭṭhidiṭṭhiantogadhattā''**ti. **Diṭṭhiyā gamanamatta**nti diṭṭhiyā gahaṇamattaṃ. Yathā pana pabbatajalaviduggāni dunniggamanāni, evaṃ diṭṭhiggāhopīti āha **''dunniggamanaṭṭhena gahana''**nti. Taṃ nāma udakaṃ, taṃ gahetvā taṃ atikkamitabbato **kantāro,** nirudakavanaṃ, taṃ

pavanantipi vuccati. Añño pana araññapadeso duratikkamanaṭṭhena kantāro viyāti, evaṃ diṭṭhipīti āha **''duratikkamanaṭṭhenā''**tiādi. **Vinivijjhanaṃ** vitudanaṃ. **Vilomanaṃ** vipariṇāmabhāvo. Anavaṭṭhitasabhāvatāya vicalitaṃ **vipphandita**nti āha **''kadācī''**tiādi. Andubandhanādi viya nissarituṃ appadānavasena aseribhāvakaraṇaṃ **bandhanaṭṭho,** kilesakammavipākavaṭṭānaṃ paccayabhāvena dūragatampi ākaḍḍhitvā saṃyojanaṃ **saṃyojanaṭṭho,** diṭṭhipi tathārūpāti vuttaṃ **''diṭṭhisaṃyojana''**nti. **Bandhanatthaṃ dassento** kiccasiddhiyāti adhippāyo. Tenevāha **''diṭṭhisaṃyojanena…pe… muccatī''**ti. Tattha **etehī**ti iminā jātiādidukkhassa paccayabhāvamāha. Jātiādike dukkhadhamme sarūpato dassetvāpi ''na parimuccati dukkhasmā''ti vadantena bhagavatā diṭṭhisaṃyojanaṃ nāma sabbānatthakaraṃ mahāsāvajjaṃ sabbassapi dukkhassa mūlabhūtanti ayamattho vibhāvitoti dassetuṃ **''kiṃ vā bahunā, sakalavaṭṭadukkhatopi na muccatī''**ti vuttaṃ.

20. Nanu cettha diṭṭhisaṃyojanadassanena sīlabbataparāmāsopi dassetabbo, evañhi dassanena pahātabbā āsavā anavasesato dassitā hontīti codanaṃ sandhāyāha **''yasmā''**tiādi. **Sīlabbataparāmāso kāmāsavādiggahaṇeneva gahito hoti** kāmāsavādihetukattā tassa. Appahīnakāmarāgādiko hi kāmasukhatthaṃ vā bhavasuddhatthaṃ vā evaṃ bhavavisuddhi hotīti **sīlabbatāni parāmasanti,** ''imināhaṃ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññataro vā''ti (ma. ni. 1.186; ma. ni. 2.79), ''tattha nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo sassatisamaṃ tatheva ṭhassāmī''ti (ma. ni. 1.19), ''sīlena suddhi vatena suddhi sīlabbatena suddhī''ti (dha. sa. 1222) ca **sutte**vuttaṃ sīlabbataṃ parāmasanti. Tattha **bhavasukhabhavavisuddhiattha**nti bhavasukhatthañca bhavavisuddhiatthañca. **Tassa gahitattā**ti sīlabbataparāmāsassa diṭṭhiggahaṇena gahitattā yathā ''diṭṭhigatānaṃ pahānāyā''tiādīsu (dha. sa. 277). **Tesa**nti dassanapahātabbānaṃ. **Dassetuṃ** puggalādhiṭṭhānāya desanāya. **Tabbiparītassā**ti yonisomanasikaroto kalyāṇaputhujjanassa.

Tassāti ''sutavā''tiādipāṭhassa. **Tāvā**ti ''sutavā''ti ito paṭṭhāya yāva ''so idaṃ dukkha''nti padaṃ, tāva imaṃ padaṃ avadhiṃ katvāti attho. **Heṭṭhā vuttanayenā**ti ariyasappurisa-ariyadhamma-sappurisadhamma-manasikaraṇīya-amanasikaraṇīyapadānaṃ yathākkamaṃ mūlapariyāye idha gahetvā vuttanayena attho veditabboti sambandho. **Vuttapaccanīkato**ti ''sutavā ariyasāvako, ariyānaṃ dassāvī, sappurisānaṃ dassāvī''ti etesaṃ padānaṃ sabbākārena vuttaviparītato attho veditabbo, kovidavinītapadānaṃ pana na sabbappakārena vuttaviparītato. Arahā hi nippariyāyena ariyadhamme kovido ariyadhamme suvinīto ca nāma. Tenāha **''paccanīkato ca sabbākārena…pe… ariyasāvakoti veditabbo''**ti. Saṅkhārupekkhāñāṇaṃ **sikhāppattavipassanā**. Keci pana ''bhaṅgañāṇato paṭṭhāya sikhāpattavipassanā''ti vadanti, tadayuttaṃ. **Tadanurūpena atthenā**ti tassa puggalassa anurūpena ariyaṭṭhena, na paṭivedhavasenāti adhippāyo. Kalyāṇaputhujjano hi ayaṃ. Yathā cassa ''yopi kalyāṇaputhujjano''ti ārabhitvā ''sopi vuccati sikkhatīti sekkho''ti pariyāyena **sekkhasutte** (saṃ. ni. 5.13) sekkhabhāvo vutto, evaṃ idha ariyasāvakabhāvo vutto. Vuṭṭhānagāminīvipassanālakkhaṇehi ye ariyasappurisadhammavinayasaṅkhātā bodhipakkhiyadhammā tisso sikkhā eva vā sambhavanti, tesaṃ vasena imassa ariyasāvakādibhāvo vutto. Tenāha **''tadanurūpena atthenā''**ti. Ariyassa sāvakoti vā ariyasāvakatthena eva vutto yathā ''agamā rājagahaṃ buddho''ti (su. ni. 410). Sikhāppattavipassanāggahaṇañcettha vipassanaṃ ussukkāpetvā anivattipaṭipadāyaṃ ṭhitassa gahaṇatthanti yathāvuttā atthasaṃvaṇṇanā suṭṭhutaraṃ yujjateva.

21. Yathā dhātumukhena vipassanaṃ abhiniviṭṭho dhātukammaṭṭhāniko āyatanādimukhena abhiniviṭṭho āyatanādikammaṭṭhāniko, evaṃ saccamukhena abhiniviṭṭhoti vuttaṃ **''catusaccakammaṭṭhāniko''**ti. Caturoghanittharaṇatthikehi kātabbato kammaṃ, bhāvanā. Kammameva visesādhigamassa ṭhānaṃ kāraṇanti, kamme vā yathāvuttanaṭṭhena ṭhānaṃ avaṭṭhānaṃ bhāvanārambhokammaṭṭhānaṃ, tadeva catusaccamukhena pavattaṃ etassa atthīti **catusaccakammaṭṭhāniko**. Ubhayaṃ nappavattati etthāti **appavatti**. **Uggahitacatusaccakammaṭṭhāno**ti ca catusaccakammaṭṭhānaṃ pāḷito atthato ca uggahetvā manasikārayoggaṃ katvā ṭhito. **Vipassanāmaggaṃ samāruḷho**ti sappaccayanāmarūpadassane patiṭṭhāya tadeva nāmarūpaṃ aniccādito sammasanto. **Samannāharatī**ti vipassanāvajjanaṃ sandhāyāha, tasmā yathā ''idaṃ dukkha''nti vipassanāñāṇaṃ pavattati, evaṃ samannāharati āvajjatīti attho. Kathaṃ

panettha ‘‘manasi karotī’’ti iminā ‘‘vipassatī’’ti ayamattho vutto hotīti āha **‘‘ettha…pe… vuttā’’**ti. **Etthā**ti ca imasmiṃ sutteti attho. **Vipassatī**ti ca yathā upari visesādhigamo hoti, evaṃ ñāṇacakkhunā vipassati, oloketīti attho. Maggopi vattabbo. Purimañhi saccadvayaṃ gambhīrattā duddasaṃ, itaraṃ duddasattā gambhīraṃ.

Abhinivesoti vipassanābhiniveso vipassanāpaṭipatti. **Tadārammaṇe**ti taṃ rūpakkhandhaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatte. **Yāthāvasarasalakkhaṇaṃ vavatthapetvā**ti aviparītaṃ attano ārammaṇaṃ sabhāvacchedanādikiccañceva aññāṇādilakkhaṇañca asaṅkarato hadaye ṭhapetvā. Iminā pubbe nāmarūpaparicchede katepi dhammānaṃ salakkhaṇavavatthāpanaṃ paccayapariggahena suvavatthāpitaṃ nāma hotīti dasseti yathā ‘‘dvikkhattuṃ baddhaṃ subaddha’’nti. Evañhi ñātapariññāya kiccaṃ siddhaṃ nāma hoti. Paccayato paccayuppannato ca vavatthāpitattā pākaṭabhāvena siddhenapi siddhabhāvo pākaṭo hotīti vuttaṃ **‘‘ahutvā hontī’’**ti. **Aniccalakkhaṇaṃ āropetī**ti asato hi uppādena bhavitabbaṃ, na sato, uppādavantato ca nesaṃ ekantena icchitabbā paccayāyattavuttibhāvato, sati uppāde avassaṃbhāvī nirodhoti nattheva niccatāvakāsoti. Sūpaṭṭhitāniccatāya ca udayabbayadhammehi abhiṇhapaṭipīḷanato dukkhamanaṭṭhena dukkhaṃ. Tenāha **‘‘udayabbayapaṭipīḷitattā dukkhāti dukkhalakkhaṇaṃ āropetī’’**ti. Katthacipi saṅkhāragate ‘‘mā jīri mā byādhiyī’’ti alabbhanato natthi vasavattananti āha **‘‘avasavattanato anattāti anattalakkhaṇaṃ āropetī’’**ti. **Paṭipāṭiyā**ti udayabbayañāṇādiparamparāya.

Tasmiṃ khaṇeti sotāpattimaggakkhaṇe. **Ekapaṭivedhenevā**ti ekañāṇeneva paṭivijjhanena. Paṭivedho paṭighātābhāvena visaye nissaṅgacārasaṅkhātaṃ nibbijjhanaṃ. **Abhisamayo** avirajjhitvā visayassa adhigamasaṅkhāto **avabodho**. ‘‘Idaṃ dukkhaṃ, ettakaṃ dukkhaṃ, na ito bhiyyo’’ti paricchinditvā jānanameva vuttanayena paṭivedhoti **pariññāpaṭivedho**. Ayaṃ yathā ñāṇe pavatte pacchā dukkhassa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavattiṃ gahetvā vutto, na pana maggañāṇassa ‘‘idaṃ dukkha’’ntiādināpi vattanato. Tenāha **‘‘na hissa tasmiṃ samaye’’**tiādi. Pahīnassa puna appahātabbatāya pakaṭṭhaṃ hānaṃ cajanaṃ samucchindanaṃ pahānaṃ, pahānameva vuttanayena paṭivedhoti **pahānapaṭivedho**. Ayampi yena kilesena appahīyamānena maggabhāvanāya na bhavitabbaṃ, asati ca maggabhāvanāya yo uppajjeyya, tassa kilesassa padaghātaṃ karontassa anuppattidhammataṃ āpādentassa ñāṇassa tathāpavattiyā paṭighātābhāvena nissaṅgacāraṃ upādāya evaṃ vutto. Sacchikiriyā paccakkhakaraṇaṃ, anussavākāraparivitakkādike muñcitvā sarūpato ārammaṇakaraṇaṃ idaṃ tanti yathāsabhāvato gahaṇaṃ, sā eva vuttanayena paṭivedhoti **sacchikiriyāpaṭivedho**. Ayaṃ pana yassa āvaraṇassa asamucchindanato ñāṇaṃ nirodhaṃ ālambituṃ na sakkoti, tassa samucchindanato taṃ sarūpato vibhāvitameva pavattatīti evaṃ vutto.

Bhāvanā uppādanā vaḍḍhanā ca, tattha paṭhamamagge uppādanaṭṭhena, dutiyādīsu vaḍḍhanaṭṭhena, ubhayatthāpi vā ubhayathāpi veditabbaṃ. Paṭhamamaggopi hi yathārahaṃ vuṭṭhānagāminiyaṃ pavattaṃ parijānanādiṃ vaḍḍhento pavattoti tatthāpi vaḍḍhanaṭṭhena bhāvanā sakkā viññātuṃ. Dutiyādīsupi appahīnakilesappahānato puggalantarasādhanato uppādanaṭṭhena bhāvanā, sā eva vuttanayena paṭivedhoti **bhāvanā paṭivedho**. Ayampi hi yathā ñāṇe pavatte pacchā maggadhammānaṃ sarūpaparicchede sammoho na hoti, tathā pavattimeva gahetvā vutto, tiṭṭhatu tāva yathādhigatamaggadhammaṃ yathāpavattesu phaladhammesupi ayaṃ yathādhigatasaccadhammesu viya vigatasammohova hoti. Tena vuttaṃ ‘‘diṭṭhadhammo pattadhammo viditadhammo pariyogāḷhadhammo’’ti (dī. ni. 1.299, 356; mahāva. 27, 57). Yato cassa dhammatāsañcoditā yathādhigatasaccadhammāvalambiniyo maggavīthito parato maggaphalapahīnāvasiṭṭhakilesanibbānānaṃ paccavekkhaṇā pavattanti. Dukkhasaccadhammā hi sakkāyadiṭṭhiādayo. Ayañca atthavaṇṇanā ‘‘pariññābhisamayenā’’tiādīsupi vibhāvetabbā. **Ekābhisamayena abhisametī**ti vuttamevatthaṃ vibhūtataraṃ katvā dassetuṃ **‘‘no ca kho aññamaññena ñāṇenā’’**tiādi vuttaṃ.

Vitaṇḍavādī panāha ‘‘ariyamaggañāṇaṃ catūsu saccesu nānābhisamayavasena kiccakaraṇaṃ, na ekābhisamayavasena. Tañhi kālena dukkhaṃ pajānāti, kālena samudayaṃ pajahati, kālena nirodhaṃ

sacchikaroti, kālena maggaṃ bhāveti, aññathā ekassa ñāṇassa ekasmiṃ khaṇe catukiccakaraṇaṃ na yujjati. Na hidaṃ katthaci diṭṭhampi suttaṃ atthī''ti. So vattabbo – yadi ariyamaggañāṇaṃ nānābhisamayavasena saccāni abhisameti, na ekābhisamayavasena, evaṃ sante paccekampi saccesu nānakkhaṇeneva pavatteyya, na ekakkhaṇena, tathā sati dukkhādīnaṃ ekadesekadesameva parijānāti pajahatīti āpajjatīti nānābhisamaye paṭhamamaggādīhi pahātabbānaṃ saññojanattayādīnaṃ ekadesekadesappahānaṃ siyāti ekadesasotāpattimaggaṭṭhāditā, tato eva ekadesasotāpannāditā ca āpajjati anantaraphalattā lokuttarakusalānaṃ, na ca taṃ yuttaṃ. Na hi kālabhedena vinā so eva sotāpanno ca asotāpanno cāti sakkā viññātuṃ.

Apicāyaṃ nānābhisamayavādī evaṃ pucchitabbo ''maggañāṇaṃ saccāni paṭivijjhantaṃ kiṃ ārammaṇato paṭivijjhati, udāhu kiccato''ti? Jānamāno ''kiccato''ti vadeyya, ''kiccato paṭivijjhantassa kiṃ nānābhisamayenā''ti vatvā paṭipāṭiyānidassanena saññāpetabbo. Atha ''ārammaṇato''ti vadeyya, evaṃ sante tassa ñāṇassa vipassanāñāṇassa viya dukkhasamudayānaṃ accantapariññāsamucchedā na yuttā anissaṭattā. Tathā maggadassanaṃ. Na hi maggo sayameva attānaṃ ārabbha pavattatīti yuttaṃ, maggantaraparikappanāya pana anavaṭṭhānaṃ āpajjati, tasmā tīṇi saccāni kiccato, nirodhaṃ kiccato ca ārammaṇato ca paṭivijjhatīti evaṃ asammohato paṭivijjhantassa maggañāṇassa nattheva nānābhisamayo. Vuttañhetaṃ ''yo bhikkhave dukkhaṃ passati, dukkhasamudayampi so passatī''tiādi. Na cetaṃ kālantaradassanaṃ sandhāya vuttaṃ ''yo nu kho, āvuso, dukkhaṃ passati, dukkhasamudayampi …pe… dukkhanirodhagāminipaṭipadampi so passatī''ti (saṃ. ni. 5.1100) ekaccadassanasamaṅgino aññasaccadassanasamaṅgibhāvavicāraṇāyaṃ tadatthasādhanatthaṃ āyasmatā gavampatittherena ābhatattā, paccekañca saccattayadassanassa yojitattā, aññathā purimadiṭṭhassa puna adassanato samudayādidassanamayojaniyaṃ siyā. Na hi lokuttaramaggo lokiyamaggo viya katakārībhāvena pavattati samucchedakattā, tathā yojanena ca sabbadassanaṃ dassanantaraparamanti dassanānuparamo siyāti evaṃ āgamato yuttito ca nānābhisamayo na yujjatīti saññāpetabbo. Evaṃ ce saññattiṃ gacchati, iccetaṃ kusalaṃ. No ce gacchati, **abhidhamme** (kathā. 274) odhisokathāya saññāpetabboti.

Nirodhaṃ ārammaṇatoti nirodhameva ārammaṇatoti niyamo gahetabbo, na ārammaṇatovāti. Tena nirodhe kiccatopi paṭivedho siddho hoti. **Tasmiṃ samaye**ti saccānaṃ abhisamaye. **Vīsativatthukā**tiādi ''tīṇi saññojanānī''ti vuttānaṃ sarūpadassanaṃ. **Catūsu āsavesū**ti idaṃ abhidhammanayena vuttaṃ, na suttantanayena. Na hi sutte katthaci cattāro āsavā āgatā atthi. Yadi vicikicchā na āsavo, atha kasmā ''sakkāyadiṭṭhi vicikicchā sīlabbataparāmāso, ime vuccanti, bhikkhave, āsavā dassanā pahātabbā''ti vuttanti āha **''dassanā pahātabbā''**tiādi. **Ettha pariyāpannattā**ti etena sammāsaṅkappassa viya paññākkhandhe kiccasabhāgatāya idha vicikicchāya āsavasaṅgaho katoti dasseti.

Sabbo attaggāho sakkāyadiṭṭhivinimutto natthīti vuttaṃ **''channaṃ diṭṭhīnaṃ…pe… vibhattā''**ti. Sā hi diṭṭhi ekasmiṃ cittuppāde santāne ca ṭhitaṃ ekaṭṭhaṃ, tattha paṭhamaṃ sahajātekaṭṭhaṃ, itaraṃ pahānekaṭṭhaṃ, tadubhayampi niddhāretvā dassetuṃ **''diṭṭhāsavehī''**tiādi vuttaṃ. **Sabbathāpī**ti sabbappakārena, sahajātekaṭṭhapahānekaṭṭhappakārehīti attho. **Avasesā**ti diṭṭhāsavato avasiṭṭhā. **Tayopi āsavā**ti kāmāsavabhavāsavaavijjāsavā. Tathā hi pubbe ''catūsu āsavesū''ti vuttaṃ. **Tasmā**ti yasmā bahū evettha āsavā pahātabbā, tasmā bahuvacananiddeso kato ''ime vuccanti, bhikkhave, āsavā dassanā pahātabbā''ti. **Porāṇāna**nti aṭṭhakathācariyānaṃ, ''purātanānaṃ majjhimabhāṇakāna''nti ca vadanti.

Dassanā pahātabbātiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva.

Dassanāpahātabbaāsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṃvarāpahātabbaāsavavaṇṇanā

22. **Saṃvarādīhī**ti saṃvarapaṭisevanaadhivāsanaparivajjanavinodanehi. **Sabbesampī**ti catunnampi ariyamaggānaṃ. **Aya**nti saṃvarāpahātabbādikathā **pubbabhāgapaṭipadāti veditabbā**. Tathā hi heṭṭhā

‘‘upakkilesavisodhanaṃ ādiṃ katvā āsavakkhayapaṭipattidassanattha’’nti suttantadesanāya payojanaṃ vuttaṃ. Na hi sakkā ādito eva ariyamaggaṃ bhāvetuṃ, atha kho samādinnasīlo indriyesu guttadvāro ‘‘saṅkhāyekaṃ paṭisevati, saṅkhāyekaṃ adhivāseti, saṅkhāyekaṃ parivajjeti, saṅkhāyekaṃ vinodetī’’ti (dī. ni. 3.348; ma. ni. 2.168) evaṃ vuttaṃ caturāpassenapaṭipattiṃ paṭipajjamāno sammasanavidhiṃ otaritvā anukkamena vipassanaṃ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā āsave khepeti. Tenāha bhagavā ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, mahāsamuddo anupubbaninno anupubbapoṇo anupubbapabbhāro, na āyatakeneva papāto, evaṃ kho, bhikkhave, imasmiṃ dhammavinaye anupubbasikkhā anupubbakiriyā anupubbapaṭipadā, na āyatakeneva aññāpaṭivedho’’ti (a. ni. 8.20; udā. 45; cūḷava. 385).

Idhāti ayaṃ **idha-**saddo sabbākārato indriyasaṃvarasaṃvutassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpano, aññasāsanassa tathābhāvapaṭisedhano cāti vuttaṃ **‘‘imasmiṃ sāsane’’**ti. **Ādīnavapaṭisaṅkhā**ti ādīnavapaccavekkhaṇā. **Sampalimaṭṭha**nti (a. ni. ṭī. 3.6.58) ghaṃsitaṃ. **Anubyañjanaso**ti hatthapādahasitakathitavilokitādippakārabhāgaso. Tañhi ayoniso manasikaroto kilesānaṃ anu anu byañjanato ‘‘anubyañjana’’nti vuccati. **Nimittaggāho**ti itthipurisanimittādikassa vā kilesavatthubhūtassa vā nimittassa gāho. **Ādittapariyāyanayenā**ti ādittapariyāye (saṃ. ni. 4.28; mahāva. 54) āgatanayena veditabbā ādīnavapaṭisaṅkhāti yojanā. Yathā itthiyā indriyanti itthindriyaṃ, na evamidaṃ, idaṃ pana **cakkhumeva indriyanti cakkhundriyanti**. **Titthakāko viyā**ti titthe kāko titthakāko, nadiyā samatikkamanatitthe niyataṭṭhitiko. **Āvāṭakacchapo**tiādīsupi eseva nayo.

Evaṃ tappaṭibaddhavuttitāya **cakkhundriye** niyataṭṭhāno **saṃvaro** cakkhundriyasaṃvaro. **Muṭṭhassaccaṃ** satipaṭipakkhā akusaladhammā. Yadipi aññattha asaṅkheyyampi bhavaṅgacittaṃ nirantaraṃ uppajjati, pasādaghaṭṭanāvajjanuppādānaṃ pana antare dve eva bhavaṅgacittāni uppajjantīti ayaṃ cittaniyāmoti āha **bhavaṅge ‘‘dvikkhattuṃ uppajjitvā niruddhe’’**ti.

Javanakkhaṇe pana sace dussīlyaṃ vātiādi (visuddhi. ṭī. 1.15; dha. sa. mūlaṭī. 1352) puna avacanatthaṃ idheva sabbaṃ vuttanti chasu dvāresu yathāsambhavaṃ yojetabbaṃ. Na hi pañcadvāre kāyavacīduccaritasaṅkhāto dussīlyasaṃvaro atthīti so manodvāravasena, itaro channampi dvārānaṃ vasena yojetabbo. Muṭṭhassaccādīnañhi satipaṭipakkhādilakkhaṇānaṃ akusaladhammānaṃ siyā pañcadvāre uppatti, na tveva kāyikavācasikavītikkamabhūtassa dussīlyassa tattha uppatti pañcadvārikajavanānaṃ aviññattijanakattāti.

Yathā kinti yena pakārena javane uppajjamāno asaṃvaro ‘‘cakkhudvāre asaṃvaro’’ti vuccati, taṃ nidassanaṃ kinti attho. **Yathā**tiādinā nagaradvāre asaṃvare sati taṃsambandhānaṃ gharādīnaṃ asaṃvutatā viya javane asaṃvare sati taṃsambandhānaṃ dvārādīnaṃ asaṃvutatāti aññāsaṃvare aññāsaṃvutatāsāmaññameva nidasseti, na pubbāparasāmaññaṃ, antobahisāmaññaṃ vā. Sambandho ca javanena dvārādīnaṃ ekasantatipariyāpannatāya eva daṭṭhabbo. Paccayabhāvena purimanipphannaṃ javanakāle asantampi bhavaṅgādi phalanipphattiyā cakkhādi viya santaṃyeva nāma. Na hi dharamānaṃyeva ‘‘santa’’nti vuccati, tasmā sati dvārabhavaṅgādike pacchā uppajjamānaṃ javanaṃ bāhiraṃ viya katvā nagaradvārasamānaṃ vuttaṃ. Itarañca antonagaragharādisamānaṃ. Javanassa hi paramatthato asatipi bāhirabhāve itarassa ca abbhantarabhāve ‘‘pabhassaramidaṃ, bhikkhave, cittaṃ, tañca kho āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭha’’nti (a. ni. 1.49) ādivacanato āgantukabhūtassa kadāci kadāci uppajjamānassa javanassa bāhirabhāvo, tabbidhurasabhāvassa itarassa abbhantarabhāvo ca pariyāyato veditabbo. Javane vā asaṃvare uppanne tato paraṃ dvārabhavaṅgādīnaṃ asaṃvarahetubhāvāpattito nagaradvārasadisena javanena pavisitvā dussīlyādicorānaṃ dvārabhavaṅgādīsu musanaṃ kusalabhaṇḍavināsanaṃ daṭṭhabbaṃ. Uppanne hi asaṃvare dvārādīnaṃ tassa hetubhāvo paññāyati, so ca uppajjamānoyeva dvārādīnaṃ saṃvarūpanissayabhāvaṃ paṭibāhentoyeva pavattatīti ayañhettha asaṃvarādīnaṃ pavattinayo. Pañcadvāre rūpādiārammaṇe āpāthagate yathāpaccayaṃ akusalajavane uppajjitvā bhavaṅgaṃ otiṇṇe manodvārikajavanaṃ taṃyeva ārammaṇaṃ katvā bhavaṅgaṃ otarati, puna tasmiṃyeva dvāre ‘‘itthī puriso’’tiādinā visayaṃ

vavatthapetvā javanaṃ bhavaṅgaṃ otarati, puna vāre rajjanādivasena javanaṃ javati, punapi yadi tādisaṃ ārammaṇaṃ āpāthamāgacchati, taṃsadisameva pañcadvāre rūpādīsu javanaṃ uppajjati. Taṃ sandhāya vuttaṃ **''evameva javane dussīlyādīsu uppannesu tasmiṃ asaṃvare sati dvārampi agutta''**ntiādi. Ayaṃ tāva asaṃvarapakkhe atthavaṇṇanā.

Saṃvarapakkhepi imināva nayena attho veditabbo. Saṃvarena samannāgato puggalo saṃvutoti vuttoti āha **''upetoti vuttaṃ hotī''**ti. **Ekajjhaṃ katvā**ti ''pātimokkhasaṃvarasaṃvuto''ti padañca atthato abhinnaṃ samānaṃ katvā. **Ayameva cettha attho sundarataro** uparipāḷiyā saṃsandanato. Tenāha **''tathāhī''**tiādi. **Yanti ādeso**ti iminā liṅgavipallāsena saddhiṃ vacanavipallāso katoti dasseti, nipātapadaṃ vā etaṃ paccattaputhuvacanatthaṃ. **Vighātakarā**ti cittavighātakaraṇā cittadukkhanibbattakā ca. Yathāvuttakilesahetukā dāhānubandhā vipākā eva **vipākapariḷāhā**. Yathā panettha āsavā aññe ca vighātakarā kilesavipākapariḷāhā sambhavanti, taṃ dassetuṃ **''cakkhudvārehī''**tiādi vuttaṃ, taṃ suviññeyyameva. Ettha ca saṃvaraṇūpāyo, saṃvaritabbaṃ, saṃvaro, yato so saṃvaro, yattha saṃvaro, yañca saṃvaraphalanti ayaṃ vibhāgo veditabbo. Kathaṃ? Paṭisaṅkhā yonisoti hi **saṃvaraṇūpāyo**. Cakkhundriyaṃ **saṃvaritabbaṃ**. Saṃvaraggahaṇena gahitā sati **saṃvaro**. Asaṃvutassāti **saṃvaraṇāvadhi**. Asaṃvarato hi saṃvaraṇaṃ. Saṃvaritabbaggahaṇena siddho idha **saṃvaravisayo**. Cakkhundriyañhi saṃvaraññāṇaṃ rūpārammaṇe saṃvarīyatīti avuttasiddhoyamattho. Āsavatannimittakilesādipariḷāhābhāvo **phalaṃ**. Evaṃ sotadvārādīsupi yojetabbaṃ. **Sabbatthevā**ti manodvāre pañcadvāre cāti sabbasmiṃ dvāre.

Saṃvarāpahātabbaāsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭisevanāpahātabbaāsavavaṇṇanā

23. **Paṭisaṅkhā yoniso cīvara**ntiādīsu ''sītassa paṭighātāyā''tiādinā vuttaṃ paccavekkhaṇameva yoniso paṭisaṅkhā. **Īdisa**nti evarūpaṃ iṭṭhārammaṇaṃ. **Bhavapatthanāya assādayato**ti bhavapatthanāmukhena bhāvitaṃ ārammaṇaṃ assādentassa. **Cīvara**nti nivāsanādi yaṃ kiñci cīvaraṃ. **Paṭisevatī**ti nivāsanādivasena paribhuñjati. **Yāvadevā**ti payojanaparimāṇaniyamanaṃ. Sītapaṭighātādiyeva hi yogino cīvarapaṭisevane payojanaṃ. **Sītassā**ti dhātukkhobhato vā utupariṇāmato vā uppannasītassa. **Paṭighātāyā**ti paṭibāhanatthaṃ tappaccayassa vikārassa vinodanatthaṃ. **Uṇhassā**ti aggisantāpato uppannassa uṇhassa. **Ḍaṃsā**dayo pākaṭāyeva. Puna **yāvadevā**ti niyatapayojanaparimāṇaniyamanaṃ. Niyatañhi payojanaṃ cīvarapaṭisevanassa hirikopīnapaṭicchādanaṃ, itaraṃ kadāci kadāci. **Hirikopīna**nti sambādhaṭṭhānaṃ. Yasmiñhi aṅge vivaṭe hirīkuppati vinassati, taṃ hiriyā kopanato hirikopīnaṃ, tassa paṭicchādanatthaṃ cīvaraṃ paṭisevati.

Piṇḍapātanti yaṃ kiñci āhāraṃ. So hi piṇḍolyena bhikkhanāya patte patanato tattha tattha laddhabhikkhāpiṇḍānaṃ pāto sannipātoti ''piṇḍapāto''ti vuccati. **Neva davāyā**ti na kīḷanāya. **Na madāyā**ti na balamadamānamadapurisamadatthaṃ. **Na maṇḍanāyā**ti na aṅgapaccaṅgānaṃ pīṇanabhāvatthaṃ. **Na vibhūsanāyā**ti na tesaṃyeva sobhanatthaṃ, chavisampatiatthanti attho. Imāni ca padāni yathākkamaṃ moha-dosa-saṇṭhāna-vaṇṇa-rāgūpanissaya-pahānatthāni veditabbāni. Purimaṃ vā dvayaṃ attano attano saṃkilesuppattinisedhanatthaṃ, itaraṃ parassapi. Cattāripi kāmasukhallikānuyogassa pahānatthaṃ vuttānīti veditabbāni. **Kāyassā**ti rūpakāyassa. **Ṭhitiyā yāpanāyā**ti pabandhaṭṭhitatthañceva pavattiyā avicchedanatthañca cirakālaṭṭhitatthaṃ jīvitindriyassa pavattāpanatthaṃ. **Vihiṃsūparatiyā**ti jighacchādukkhassa uparamaṇatthaṃ. **Brahmacariyānuggahāyā**ti sāsanamaggabrahmacariyānaṃ anuggahatthaṃ. **Itī**ti evaṃ iminā upāyena. **Purāṇañca vedanaṃ paṭihaṅkhāmī**ti purāṇaṃ abhuttapaccayā uppajjanakavedanaṃ paṭihanissāmi. **Navañca vedanaṃ na uppādessāmī**ti navaṃ bhuttapaccayā uppajjanakavedanaṃ na uppādessāmīti. Tassā hi anuppannāya anuppajjanatthameva āhāraṃ paribhuñjati. Ettha ca abhuttapaccayā uppajjanakavedanā nāma yathāpavattā jighacchānimittā vedanā. Sā hi abhuñjantassa bhiyyo bhiyyo pavaḍḍhanavasena uppajjati, bhuttapaccayā uppajjanakavedanāpi khudānimittāva aṅgadāhasūlādivedanā appavattā. Sā hi bhuttapaccayā anuppannāva na uppajjissatīti. Vihiṃsānimittatā cetāsaṃ vihiṃsāya

viseso.

Yātrā ca me bhavissatīti yāpanā ca me catunnaṃ iriyāpathānaṃ bhavissati. **Yāpanāyā**ti iminā jīvitindriyayāpanā vuttā, idha catunnaṃ iriyāpathānaṃ avicchedasaṅkhātā yāpanāti ayametāsaṃ viseso. **Anavajjatā ca phāsuvihāro cā**ti ayuttapariyesanapaṭiggahaṇaparibhogaparivajjanena anavajjatā, parimitaparibhogena phāsuvihāro. Asappāyāparimitabhojanapaccayā aratitandīvijambhitāviññugarahādidosābhāvena vā anavajjatā, sappāyaparimitabhojanapaccayā kāyabalasambhavena phāsuvihāro. Yāvadatthaudarāvadehakabhojanaparivajjanena seyyasukhapassasukhamiddhasukhādīnaṃ abhāvato anavajjatā, catupañcālopamattaññīnabhojanena catuiriyāpathayogyatāpādanato phāsuvihāro. Vuttañhetaṃ –

> ‘‘Cattāro pañca ālope, abhutvā udakaṃ pive;
> Alaṃ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno’’ti. (theragā. 983);

Ettāvatā payojanapariggaho, majjhimā ca paṭipadā dīpitā hoti.

Senāsananti sayanañca āsanañca. Yattha hi vihārādike seti nipajjati, āsati nisīdati, taṃ senāsanaṃ. **Utuparissayavinodanapaṭisallānārāmattha**nti utuyeva parisahanaṭṭhena parissayo, sarīrābādhacittavikkhepakaro, atha vā yathāvutto utu ca sīhabyagghādipākaṭaparissayo ca rāgadosādipaṭicchannaparissayo ca utuparissayo, tassa vinodanatthañceva ekībhāvasukhatthañca. Idañca cīvarapaṭisevane hirikopīnapaṭicchādanaṃ viya tassa niyatapayojananti puna **‘‘yāvadevā’’**ti vuttaṃ.

Gilānapaccayabhesajjaparikkhāranti rogassa paccanīkappavattiyā gilānapaccayo, tato eva bhisakkassa anuññātavatthutāya bhesajjaṃ, jīvitassa parivārasambhārabhāvehi parikkhāro cāti **gilānapaccayabhesajjaparikkhāro,** taṃ. **Uppannāna**nti jātānaṃ nibbattānaṃ. **Veyyābādhikāna**nti byābādhato dhātukkhobhato ca tannibbattarogato ca jātānaṃ. **Vedanāna**nti dukkhavedanānaṃ. **Abyābajjhaparamatāyā**ti niddukkhaparamabhāvāya paṭisevāmīti yojanā. Evamettha saṅkhepeneva pāḷivaṇṇanā veditabbā. **Navavedanuppādanatopī**ti na kevalaṃ āyatiṃ eva vipākapariḷāhā, atha kho atibhojanapaccayā alaṃsāṭakādīnaṃ viya navavedanuppādanatopi veditabbāti attho.

Paṭisevanāpahātabbaāsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Adhivāsanāpahātabbaāsavavaṇṇanā

24. **Khamo**ti khamanako. Kammaṭṭhānikassa calanaṃ nāma kammaṭṭhānapariccāgoti āha **‘‘calati kampati kammaṭṭhānaṃ vijahatī’’**ti. **Adhimattampi uṇhaṃ sahati,** sahanto ca na naggasamaṇādayo viya sahati, atha kho kammaṭṭhānāvijahanenāti āha **‘‘sveva thero viyā’’**ti. **Bahicaṅkame**ti leṇato bahi caṅkame. **Uṇhabhayenevā**ti narakaggiuṇhabhayeneva. Tenāha **‘‘avīcimahānirayaṃ paccavekkhitvā’’**ti, tampi ‘‘mayā anekakkhattuṃ anubhūtaṃ, idaṃ pana tato mudutara’’nti evaṃ paccavekkhitvā. **Etthā**ti etasmiṃ ṭhāne. **Aggisantāpova veditabbo** sūriyasantāpassa parato vuccamānattā.

Parisuddhasīlohamasmīti sabbathāpi ‘‘visuddhasīlohamasmī’’ti maraṇaṃ aggahetvā avippaṭisāramūlikaṃ pītiṃ uppādesi. **Saha pītuppādā**ti pharaṇapītiyā uppādena saheva. **Visaṃ nivattitvā**ti pītivegena ajjhotthataṃ daṭṭhamukheneva bhassitvā. **Tatthevā**ti sappena daṭṭhaṭṭhāneyeva. **Cittekaggataṃ labhitvā**ti ‘‘pītimanassa kāyo passambhatī’’tiādinā (dī. ni. 1.466; 3.359; saṃ. ni. 5.376; a. ni. 3.96; 11.12) nayena samādhānaṃ pāpuṇitvā.

Paccayesu santoso bhāvanāya ca āramitabbaṭṭhānatāya ārāmo assāti paccayasantosabhāvanārāmo, tassa bhāvo **paccaya…pe… rāmatā,** tāya. **Mahāthero**ti vuḍḍhataro thero. Vacanameva tadatthaṃ ñāpetukāmānaṃ pathoti **vacanapatho**.

Asukhaṭṭhena vā **tibbā**. Yañhi na sukhaṃ, taṃ aniṭṭhaṃ ‘‘tibba’’nti vuccati. **Evaṃsabhāvo**ti ‘‘adhivāsanajātiyo’’ti padassa atthamāha. **Muhuttena** khaṇeva vāte hadayaṃ phāletuṃ āraddheyeva. **Anāgāmī hutvā parinibbāyī**ti arahattaṃ patvā parinibbāyi.

Evaṃ sabbatthāti ‘‘uṇhena phuṭṭhassa sītaṃ patthayato’’tiādinā sabbattha uṇhādinimittaṃ kāmāsavuppatti veditabbā, sītaṃ vā uṇhaṃ vā aniṭṭhanti adhippāyo. Attaggāhe sati attaniyaggāhoti āha **‘‘mayhaṃ sītaṃ uṇhanti gāho diṭṭhāsavo’’**ti. Sītādike upagate sahantī khamantī te attano upari vāsentī viya hotīti vuttaṃ **‘‘āropetvā vāsetiyevā’’**ti. **Na nirassatī**ti na vidhunati. Yo hi sītādike na sahati, so te nirassanto vidhunanto viya hotīti.

Adhivāsanāpahātabbaāsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Parivajjanāpahātabbaāsavavaṇṇanā

25. **Ahaṃ samaṇo**ti (a. ni. ṭī. 3.6.58) ‘‘ahaṃ samaṇo, kiṃ mama jīvitena vā maraṇena vā’’ti evaṃ acintetvāti adhippāyo. **Paccavekkhitvā**ti gāmappadesaṃ payojanādiñca paccavekkhitvā. **Paṭikkamatī**ti hatthiādīnaṃ samīpagamanato apakkamati. Kaṇṭakā yattha tiṭṭhanti, taṃ **kaṇṭakaṭṭhānaṃ**. **Amanussaduṭṭhānī**ti amanussasañcārena dūsitāni, saparissayānīti attho. **Samānan**ti samaṃ, avisamanti attho. **Akāsi vā** tādisaṃ anācāraṃ.

Sīlasaṃvarasaṅkhātenāti ‘‘kathaṃ parivajjanaṃ sīla’’nti yadettha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Apica ‘‘caṇḍaṃ hatthiṃ parivajjetī’’ti vacanato hatthiādiparivajjanampi bhagavato vacanānuṭṭhānanti katvā ācārasīlamevāti veditabbaṃ.

Parivajjanāpahātabbaāsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vinodanāpahātabbaāsavavaṇṇanā

26. **Itipī**ti iminā kāraṇena, ayonisomanasikārasamuṭṭhitattāpi lobhādisahagatattāpi kusalapaṭipakkhatopītiādīhi kāraṇehi ayaṃ vitakko akusaloti attho. Iminā nayena **sāvajjo**tiādīsupi attho veditabbo. Ettha ca **akusalo**tiādinā diṭṭhadhammikaṃ kāmavitakkassa ādīnavaṃ dasseti, **dukkhavipāko**ti iminā samparāyikaṃ. **Attabyābādhāya saṃvattatī**tiādīsupi imināva nayena ādīnavavibhāvanā veditabbā. Uppannassa kāmavitakkassa anadhivāsanaṃ nāma puna tādisassa anuppādanaṃ, taṃ panassa pahānaṃ vinodanaṃ byantikaraṇaṃ anabhāvagamananti ca vattuṃ vaṭṭatīti pāḷiyaṃ ‘‘uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāsetī’’ti vatvā ‘‘pajahatī’’tiādi vuttanti tamatthaṃ dassento **‘‘anadhivāsento kiṃ karotīti pajahatī’’**tiādimāha. Pahānañcettha vikkhambhanameva, na samucchedoti dassetuṃ **‘‘vinodetī’’**tiādi vuttanti vikkhambhanavaseneva attho dassito.

Kāmavitakkoti sampayogato ārammaṇato ca kāmasahagato vitakko. Tenāha **‘‘kāmapaṭisaṃyutto takko’’**tiādi. **Kāmapaṭisaṃyutto**ti hi kāmarāgasaṅkhātena kāmena sampayutto vatthukāmasaṅkhātena paṭibaddho ca. **Uppannuppanne**ti tesaṃ pāpavitakkānaṃ uppādāvatthāgahaṇaṃ vā kataṃ siyā anavasesaggahaṇaṃ vā. Tesu paṭhamaṃ sandhāyāha **‘‘upannamatte’’**ti, sampatijāteti attho. Anavasesaggahaṇaṃ byāpanicchāya hotīti dassetuṃ **‘‘satakkhattumpi uppanne’’**ti vuttaṃ. **Ñātivitakko**ti ‘‘amhākaṃ ñātayo sukhajīvino sampattiyuttā’’tiādinā gehassitapemavasena ñātake ārabbha uppannavitakko. **Janapadavitakko**ti ‘‘amhākaṃ janapado subhikkho sampannasasso ramaṇīyo’’tiādinā gehassitapemavaseneva janapadaṃ ārabbha uppannavitakko. Ukkuṭikappadhānādīhi dukkhe nijjiṇṇe samparāye attā sukhī hoti amaroti dukkarakārikāya paṭisaṃyutto amaratthāya vitakko, taṃ vā ārabbha amarāvikkhepadiṭṭhisahagato amaro ca so vitakko cāti **amaravitakko.** **Parānuddayatāpaṭisaṃyutto**ti paresu upaṭṭhākādīsu sahanandikādivasena pavatto anuddayatāpatirūpako gehassitapemena paṭisaṃyutto vitakko. **Lābhasakkārasilokapaṭisaṃyutto**ti cīvarādilābhena ceva sakkārena ca kittisaddena ca ārammaṇakaraṇavasena paṭisaṃyutto.

Anavaññattipaṭisaṃyuttoti ''aho vata maṃ pare na avajāneyyuṃ, na heṭṭhā katvā maññeyyuṃ, pāsāṇacchattaṃ viya garuṃ kareyyu''nti uppannavitakko.

Kāmavitakko kāmasaṅkappanasabhāvattā kāmasaṅkappapavattiyā sātisayattā ca kāmanākāroti āha **''kāmavitakko panettha kāmāsavo''**ti. **Tabbiseso**ti kāmāsavaviseso, rāgasahavuttīti adhippāyo. Kāmavitakkādike vinodeti attano santānato nīharati etenāti **vinodanaṃ,** vīriyanti āha **''vīriyasaṃvarasaṅkhātena vinodanenā''**ti.

Vinodanāpahātabbaāsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhāvanāpahātabbaāsavavaṇṇanā

27. ''Satta bojjhaṅgā bhāvitā bahulīkatā vijjāvimuttiyo paripūrentī''ti (saṃ. ni. 5.187) vacanato vijjāvimuttīnaṃ anadhigamo tato ca sakalavaṭṭadukkhānativatti **abhāvanāya ādīnavo,** vuttavipariyāyena bhagavato orasaputtabhāvādivasena ca **bhāvanāya ānisaṃso** veditabbo. **Uparimaggattayasamayasambhūtā**ti dutiyādimaggakkhaṇe jātā, bhāvanādhikārato dutiyamaggādipariyāpannāti attho. Nanu ca te lokuttarā eva, kasmā visesanaṃ katanti? Nayidaṃ visesanaṃ, visesitabbaṃ panetaṃ, lokuttarabojjhaṅgā eva adhippetā, te ca kho uparimaggattayasamayasambhūtāti. **Bojjhaṅgesu asammohattha**nti vipassanājhānamaggaphalabojjhaṅgesu sammohābhāvatthaṃ. Missakanayena hi bojjhaṅgesu vuccamānesu tadaṅgādivivekadassanavasena vipassanābojjhaṅgādayo vibhajitvā vuccanti, na nibbattitalokuttarabojjhaṅgā evāti bojjhaṅgesu sammoho na hoti bojjhaṅgabhāvanāpaṭipattiyā ca sammadeva pakāsitattā. **Idha panā**ti imasmiṃ sutte, imasmiṃ vā adhikāre. **Lokuttaranayo eva gahetabbo** bhāvanāmaggassa adhikatattā.

Ādipadānanti (a. ni. ṭī. 1.1.418) ''satisambojjhaṅga''nti evamādīnaṃ tasmiṃ tasmiṃ vākye ādibhūtānaṃ padānaṃ. **Atthato**ti visesavasena sāmaññavasena ca padatthato. **Lakkhaṇādīhī**ti lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānato. **Kamato**ti anupubbito. **Anūnādhikato**ti tāvattakato. **Vibhāvinā**ti viññunā.

Satisambojjhaṅgeti satisambojjhaṅgapade. **Saraṇaṭṭhenā**ti anussaraṇaṭṭhena. Cirakatādibhedaṃ ārammaṇaṃ upagantvā ṭhānaṃ, anissajjanaṃ vā **upaṭṭhānaṃ**. Udake alābu viya pilavitvā gantuṃ adatvā pāsāṇassa viya niccalassa ārammaṇassa ṭhapanaṃ sāraṇaṃ asammuṭṭhatākaraṇaṃ **apilāpanaṃ. Vuttampi hetaṃ** milindapañhe. **Bhaṇḍāgāriko**ti bhaṇḍagopako. Apilāpe karoti **apilāpeti. Therenā**ti nāgasenattherena. Sammosapaccanīkaṃ kiccaṃ **asammoso,** na sammosābhāvamattaṃ. **Gocarābhimukhabhāvapaccupaṭṭhānā**ti kāyādiārammaṇābhimukhabhāvapaccupaṭṭhānā.

Bodhiyā dhammasāmaggiyā, **aṅgo** avayavo, **bodhissa vā** ariyasāvakassa **aṅgo** kāraṇaṃ. **Patiṭṭhānāyūhanā** oghataraṇasuttavaṇṇanāyaṃ (saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.1) –

> ''Kilesavasena patiṭṭhānaṃ, abhisaṅkhāravasena āyūhanā. Taṇhādiṭṭhīhi patiṭṭhānaṃ, avasesakilesābhisaṅkhārehi āyūhanā. Taṇhāvasena patiṭṭhānaṃ, diṭṭhivasena āyūhanā. Sassatadiṭṭhiyā patiṭṭhānaṃ, ucchedadiṭṭhiyā āyūhanā. Līnavasena patiṭṭhānaṃ, uddhaccavasena āyūhanā. Kāmasukhānuyogavasena patiṭṭhānaṃ, attakilamathānuyogavasena āyūhanā. Sabbākusalābhisaṅkhāravasena patiṭṭhānaṃ, sabbalokiyakusalābhisaṅkhāravasena āyūhanā''ti –

Vuttesu pakāresu idha avuttānaṃ vasena veditabbā. Yā hi ayaṃ bodhīti vuccatīti yojetabbaṃ. ''Bujjhatī''ti padassa paṭibujjhatīti atthoti āha **''kilesasantānaniddāya uṭṭhahatī''**ti. Taṃ pana paṭibujjhanaṃ atthato catunnaṃ saccānaṃ paṭivedho, nibbānasseva vā sacchikiriyāti āha **''cattārī''**tiādi. **Jhānaṅgamaggaṅgādayo viyā**ti yathā aṅgāni eva jhānamaggā, na aṅgavinimuttā, evamidhāpīti attho. **Senaṅgarathaṅgādayo viyā**ti etena puggalapaññattiyā avijjamānapaññattibhāvaṃ dasseti.

Bodhāya saṃvattantīti bojjhaṅgāti idaṃ kāraṇattho aṅga-saddoti katvā vuttaṃ. Bujjhantīti bodhiyo, bodhiyo eva aṅgāti bojjhaṅgāti vuttaṃ **''bujjhantīti bojjhaṅgā''**ti. **Anubujjhantī**ti vipassanādīnaṃ kāraṇānaṃ bujjhitabbānañca saccānaṃ anurūpaṃ bujjhanti. **Paṭibujjhantī**ti kilesaniddāya uṭṭhahanato paccakkhabhāvena vā paṭimukhaṃ bujjhanti. **Sambujjhantī**ti aviparītabhāvena sammā ca bujjhanti. Evaṃ upasaggānaṃ atthavisesadīpanatā daṭṭhabbā. Bodhi-saddo hi sabbavisesayuttaṃ bujjhanaṃ sāmaññena gahetvā ṭhito.

Vicinātīti ''tayidaṃ dukkha''ntiādinā vīmaṃsati. **Obhāsanaṃ** dhammānaṃ yathābhūtasabhāvapaṭicchādakassa sammohassa viddhaṃsanaṃ yathā āloko andhakārassa. Yasmiṃ dhamme sati vīro nāma hoti, so dhammo **vīrabhāvo. Īrayitabbato**ti pavattetabbato. Kosajjapakkhato patituṃ appadānavasena sampayuttānaṃ paggaṇhanaṃ **paggaho**. **Upatthambhanaṃ** anubalappadānaṃ. Osīdanaṃ layāpatti, tappaṭipakkhato **anosīdanaṃ** daṭṭhabbaṃ. **Pīṇayatī**ti tappeti vaḍḍheti vā. **Pharaṇaṃ** paṇītarūpehi kāyassa byāpanaṃ. **Tuṭṭhi** nāma pīti. Udaggabhāvo **odagyaṃ,** kāyacittānaṃ ukkhipananti attho. **Kāyacittadarathapassambhanato**ti kāyadarathassa cittadarathassa ca passambhanato vūpasamanato. **Kāyoti** cettha vedanādayo tayo khandhā. **Daratho** sārambho, dukkhadomanassapaccayānaṃ uddhaccādikilesānaṃ, tappadhānānaṃ vā catunnaṃ khandhānaṃ adhivacanaṃ. Uddhaccādikilesapaṭipakkhabhāvo daṭṭhabbo, evañcettha passaddhiyā **aparipphandanasītibhāvo** daṭṭhabbo asāraddhabhāvato. Tenāha bhagavā ''passaddho kāyo asāraddho''ti (ma. ni. 1.52).

Samādhānatoti sammā cittassa ādhānato ṭhapanato. **Avikkhepo** sampayuttānaṃ avikkhittatā, yena sasampayuttā dhammā avikkhittā honti, so dhammo avikkhepoti. **Avisāro** attano eva avisaraṇasabhāvo. **Sampiṇḍanaṃ** sampayuttānaṃ avippakiṇṇabhāvāpādanaṃ nhānīyacuṇṇānaṃ udakaṃ viya. **Cittaṭṭhitipaccupaṭṭhāno**ti ''cittassa ṭhitī''ti (dha. sa. 11) vacanato cittassa pabandhaṭhitipaccupaṭṭhāno. **Ajjhupekkhanato**ti udāsīnabhāvato. **Sā**ti bojjhaṅgaupekkhā. Samappavatte dhamme paṭisañcikkhati upapattito ikkhati tadākārā hutvā pavattatīti **paṭisaṅkhānalakkhaṇā,** evañca katvā ''paṭisaṅkhā santiṭṭhanā gahaṇe majjhattatā''ti upekkhākiccādhimattatāya saṅkhārupekkhā vuttā. Sampayuttadhammānaṃ yathāsakakiccakaraṇavasena samaṃ pavattanapaccayatā **samavāhitā**. Alīnānuddhatappavattipaccayatā **ūnādhikatānivāraṇaṃ**. Sampayuttānaṃ asamappavattihetukapakkhapātaṃ upacchindantī viya hotīti vuttaṃ **''pakkhapātupacchedarasā''**ti. Ajjhupekkhanameva **majjhattabhāvo**.

Sabbasmiṃ līnapakkhe uddhaccapakkhe ca atthikā patthanīyā icchitabbāti sabbatthikā, taṃ **sabbatthikaṃ**. Samānakkhaṇapavattīsu sattasupi sambojjhaṅgesu vācāya kamappavattito paṭipāṭiyā vattabbesu yaṃ kiñci paṭhamaṃ avatvā satisambojjhaṅgasseva paṭhamaṃ vacanassa kāraṇaṃ sabbesaṃ upakārakattanti vuttaṃ **''sabbesa''**ntiādi. **Sabbesa**nti ca līnuddhaccapakkhikānaṃ, aññathā sabbepi sabbesaṃ paccayāti.

''Kasmā satteva bojjhaṅgā vuttā''ti codako saddhālobhādīnampi bojjhaṅgabhāvaṃ āsaṅkati, itaro satiādīnaṃyeva bhāvanāya upakārataṃ dassento **''līnuddhaccapaṭipakkhato sabbatthikato cā''**tiādimāha. Tattha **līnassā**ti atisithilavīriyatādīhi bhāvanāvīthiṃ anotaritvā saṃkuṭitassa cittassa. Tadā hi passaddhisamādhiupekkhāsambojjhaṅgā na bhāvetabbā. Tañhi etehi allatiṇādīhi viya paritto aggi dussamuṭṭhāpiyaṃ hotīti. Tenāha bhagavā ''seyyathāpi, bhikkhave, puriso parittaṃ aggiṃ ujjāletukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni pakkhipeyyā''tiādi (saṃ. ni. 5.234). Dhammavicayavīriyapītisambojjhaṅgā pana bhāvetabbā, sukkhatiṇādīhi viya paritto aggi līnaṃ cittaṃ etehi susamuṭṭhāpiyaṃ hotīti. Tena vuttaṃ **''yasmiñca kho''**tiādi. Tattha yathāsakaṃ āhāravasena dhammavicayasambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā veditabbā. Vuttañhetaṃ ''atthi, bhikkhave, kusalākusalā dhammā…pe… pītisambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya…pe… saṃvattatī''ti (saṃ. ni. 5.232). Tattha sabhāvasāmaññalakkhaṇapaṭivedhavasena pavattamanasikāro…pe… dhammavicayasambojjhaṅgādayo bhāveti nāma.

Uddhaccassāti cittassa accāraddhavīriyatādīhi sītibhāvapatiṭṭhitabhāvaṃ anotiṇṇatāya, tadā dhammavicayavīriyapītisambojjhaṅgā na bhāvetabbā. Tañhi etehi sukkhatiṇādīhi viya aggikkhandho duvūpasamayaṃ hoti. Tenāha bhagavā ''seyyathāpi, bhikkhave, puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyyā''tiādi (saṃ. ni. 5.234). Passaddhisamādhiupekkhāsambojjhaṅgā pana bhāvetabbā, allatiṇādīhi viya aggikkhandho uddhataṃ cittaṃ etehi suvūpasamayaṃ hoti. Tena vuttaṃ **''yasmiñca kho''**tiādi. Etthāpi yathāsakaṃ āhāravasena passaddhisambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā veditabbā. Vuttañhetaṃ ''atthi, bhikkhave, kāyapassaddhi cittapassaddhi…pe… upekkhāsambojjhaṅgassa bhiyyobhāvāya saṃvattatī''ti (saṃ. ni. 5.232). Tattha yathāssa passaddhiādayo uppannapubbā, taṃ ākāraṃ sallakkhetvā tesaṃ uppādanavasena tathā manasikarontova passaddhisambojjhaṅgādayo bhāveti nāma. Satisambojjhaṅgo pana sabbattha bahūpakāro. So hi cittaṃ līnapakkhikānaṃ passaddhiādīnaṃ vasena layāpattito, uddhaccapakkhikānañca dhammavicayādīnaṃ vasena uddhaccapātato rakkhati, tasmā so loṇadhūpanaṃ viya sabbabyañjanesu sabbakammikaamacco viya ca rājakiccesu sabbattha icchitabbo. Tenāha **''satiñca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmī''**ti (saṃ. ni. 5.234).

Ñatvā ñātabbāti (saṃ. ni. ṭī. 1.1.129) sambandho. **Vaḍḍhi** nāma vepullaṃ bhiyyobhāvo punappunaṃ uppādo evāti āha **''punappunaṃ janetī''**ti. **Abhi**vuddhiṃ pāpento **nibbatteti. Vivittatā**ti vivittabhāvo. Yo hi vivecanīyato viviccati, yaṃ viviccitvā ṭhitaṃ, tadubhayaṃ idha vivittabhāvasāmaññena ''vivittatā''ti vuttaṃ. Tesu purimo vivecanīyato viviccamānatāya vivekasaṅkhātāya viviccanakiriyāya samaṅgī dhammasamūho tāya eva viviccanakiriyāya vasena vivekoti gahito. Itaro sabbaso tato tato vivittasabhāvatāya. Tattha yasmiṃ dhammapuñje satisambojjhaṅgo viviccanakiriyāya pavattati, taṃ yathāvuttāya viviccamānatāya vivekasaṅkhātaṃ nissāyeva pavattati, itaraṃ pana tanninnatātadārammaṇatāhīti vuttaṃ **''viveke nissita''**nti. Yathā vā vivekavasena pavattaṃ jhānaṃ ''vivekaja''nti vuttaṃ, evaṃ vivekavasena pavatto bojjhaṅgo ''vivekanissito''ti daṭṭhabbo. Nissayaṭṭho ca vipassanāmaggānaṃ vasena maggaphalānaṃ veditabbo. Asatipi pubbāparabhāve ''paṭiccasamuppādā''ti ettha paccayānaṃ samuppādanaṃ viya abhinnadhammādhārā nissayanabhāvanā sambhavantīti. **Ayamevā**ti viveko eva. Viveko hi pahānavinayavirāganirodhā ca samānatthā.

Tadaṅgasamucchedanissaraṇavivekanissitataṃ vatvā paṭipassaddhivivekanissitatāya avacanaṃ ''satisambojjhaṅgaṃ bhāvetī''tiādinā bhāvetabbānaṃ bojjhaṅgānaṃ idha vuttattā. Bhāvitabbojjhaṅgassa hi ye sacchikātabbā phalabojjhaṅgā, tesaṃ kiccaṃ paṭipassaddhiviveko. **Ajjhāsayato**ti ''nibbānaṃ sacchikarissāmī''ti mahantaajjhāsayato. Yadipi vipassanākkhaṇe saṅkhārārammaṇaṃ cittaṃ, saṅkhāresu pana ādīnavaṃ suṭṭhu disvā tappaṭipakkhe nibbāne adhimuttatāya ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitatā dāhābhibhūtassa puggalassa sītaninnacitattā viya. **Na paṭisiddhā** vipassanāpādakesu kasiṇārammaṇādijhānesu satiādīnaṃ nibbedhabhāgiyattā. Anuddharantā pana vipassanā viya bodhiyā maggassa āsannakāraṇaṃ jhānaṃ na hoti, nāpi tathā ekantikaṃ kāraṇaṃ, na ca vipassanākiccassa viya jhānakiccassa niṭṭhānaṃ maggoti katvā na uddharanti. Ettha ca kasiṇaggahaṇena tadāyattāni āruppānipi gahitānīti daṭṭhabbāni. Tānipi hi vipassanāpādakāni nibbedhabhāgiyāni ca hontīti vattuṃ vaṭṭati tanninnabhāvasabbhāvato. Yadaggena hi nibbānaninnatā, tadaggena phalaninnatāpi siyā. ''Kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanaṃ upasampajja vihareyya''nti (ma. ni. 1.465) ādivacanampetassa atthassa sādhakaṃ.

Vossagga-saddo pariccāgattho pakkhandanattho cāti vossaggassa duvidhatā vuttā. Vossajjanañhi pahānaṃ, vissaṭṭhabhāvena nirāsaṅkapavati ca, tasmā vipassanākkhaṇe tadaṅgavasena, maggakkhaṇe samucchedavasena paṭipakkhassa pahānaṃ vossaggo, tathā vipassanākkhaṇe tanninnabhāvena, maggakkhaṇe ārammaṇakaraṇena vissaṭṭhasabhāvato vossaggoti veditabbaṃ. **Yathāvuttena pakārenā**ti tadaṅgasamucchedapakārena tanninnatadārammaṇakaraṇapakārena ca. Pubbe vossagga-padasseva atthassa vuttattā āha **''sakalena vacanenā''**ti. **Pariṇamantaṃ** vipassanākkhaṇe, **pariṇataṃ** maggakkhaṇe. Pariṇāmo nāma paripākoti āha **''paripaccantaṃ paripakkañcā''**ti. Paripāko ca āsevanalābhena āhitasāmatthiyassa kilesassa pariccajituṃ nibbānañca pakkhandituṃ

tikkhavisadasabhāvo. Tenāha **''ayañhī''**tiādi. **Esa nayo**ti yvāyaṃ ''tadaṅgavivekanissita''ntiādinā satisambojjhaṅge vutto, sesesu dhammavicayasambojjhaṅgādīsupi esa nayoti evaṃ tattha netabbanti attho.

Evaṃ ādikammikānaṃ bojjhaṅgesu asammohatthaṃ missakanayaṃ vatvā idāni nibbattitalokuttarabojjhaṅgavasena atthaṃ vibhāvetuṃ **''idha panā''**tiādi vuttaṃ. **Idha panā**ti imasmiṃ sabbāsavasuttante. **Maggo eva vossaggavipariṇāmī** bhāvanāmaggassa idha adhippetattā. **Tañca kho**ti satisambojjhaṅgaṃ. **Samucchedato**ti samucchindanato.

Diṭṭhāsavassa paṭhamamaggavajjhattā **''tayo āsavā''**ti vuttaṃ. Tepi anapāyagamanīyā eva veditabbā apāyagamanīyānaṃ dassaneneva pahīnattā. Satipi sambojjhaṅgānaṃ yebhuyyena maggabhāve tattha tattha sambojjhaṅgasabhāvānaṃ maggadhammānaṃ vasena vuttamaggattayasampayuttā bojjhaṅgāti paccekabojjhaṅge ''bojjhaṅgabhāvanāyā''ti iminā gaṇhanto **''maggattayasampayuttāyā''**ti āha.

Bhāvanāpahātabbaāsavavaṇṇanā niṭṭhitā.

28. **Thomento**ti āsavappahānassa sudukkarattā tāya eva dukkarakiriyāya taṃ abhitthavanto. **Assā**ti pahīnāsavabhikkhuno. **Ānisaṃsa**nti taṇhācchedādidukkhakkhayapariyosānaṃ udrayaṃ. **Etehi** pahānādisaṃkittanehi. **Ussukkaṃ janento**ti evaṃ dhammassāmināpi abhitthavanīyaṃ mahānisaṃsañca āsavappahānanti tattha ādarasahitaṃ ussāhaṃ uppādento. **Dassaneneva pahīnā**ti dassanena pahīnā eva. Tena vuttaṃ **''na appahīnesuyeva pahīnasaññī''**ti.

Sabba-saddena āsavānaṃ, āsavasaṃvarānañca sambandhavasena dutiyapaṭhamavikappānaṃ bhedo daṭṭhabbo. **Dassanābhisamayā**ti pariññābhisamayā pariññākiccasiddhiyā. Tenāha **''kiccavasenā''**ti, asammohapaṭivedhenāti attho. **Samussayo** kāyo, attabhāvo vā.

Anavajjapītisomanassasahitaṃ cittaṃ ''attano''ti vattabbataṃ arahati atthāvahattā, na tabbiparītaṃ anatthāvahattāti pītisampayuttacittataṃ sandhāyāha **''attamanāti sakamanā''**ti. Tenāha **''tuṭṭhamanā''**ti. **Attamanā**ti vā pītisomanassehi gahitamanā. Yasmā pana tehi gahitatā sampayuttatāva, tasmā vuttaṃ **''pītisomanassehi vā sampayuttamanā''**ti. Yadettha atthato na vibhattaṃ, taṃ vuttanayattā suviññeyyattā cāti veditabbaṃ.

Sabbāsavasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Dhammadāyādasuttavaṇṇanā

29. **Tasmā taṃ dassetvā**ti yasmā suttantavaṇṇanā suttanikkhepaṃ dassetvā vuccamānā pākaṭā hoti, yasmā cassa dhammadāyādasuttassa aṭṭhuppattiko nikkhepo, tasmā taṃ nikkhepaṃ dassetvā, kathetvāti attho. **Lābhasakkāre**ti (saṃ. ni. ṭī. 2.2.63) lābhasakkārasaṅkhātāya aṭṭhuppattiyāti keci, lābhasakkāre vā aṭṭhuppattiyāti apare. Yā hi lābhasakkāranimittaṃ tadā bhikkhūsu paccayabāhullikatā jātā, taṃ aṭṭhuppattiṃ katvā bhagavā imaṃ desesīti. **Yamakamahāmegho**ti heṭṭhāolambanaupariuggamanavasena satapaṭalo sahassapaṭalo yugaḷamahāmegho. **Tiṭṭhanti ceva** bhagavati katthaci nibaddhavāsaṃ vasante, cārikaṃ pana gacchante **anubandhanti ca**. Bhikkhūnampi yebhuyyena kappasatasahassaṃ tato bhiyyopi pūritadānapāramisañcayattā tadā mahālābhasakkāro uppajjīti vuttaṃ **''evaṃ bhikkhusaṅghassapī''**ti.

Sakkatoti sakkārappato. **Garukato**ti garukārappatto. **Mānito**ti bahumato manasā piyāyito ca. **Pūjito**ti mālādipūjāya ceva catupaccayābhipūjāya ca pūjito. **Apacito**ti apacāyanappatto. Yassa hi cattāro paccaye sakkatvāpi abhisaṅkhate paṇītapaṇīte upanenti, so sakkato. Yasmiṃ garubhāvaṃ paccupaṭṭhapetvā te denti, so garukato. Yaṃ manasā piyāyanti bahumaññanti ca, so bahumato. Yassa

sabbametaṃ pūjāvasena karonti, so pūjito. Yassa abhivādanapaccuṭṭhānañjalikammādivasena paramanipaccakāraṃ karonti, so apacito. Bhagavati bhikkhusaṅghe ca loko evaṃ paṭipanno. Tena vuttaṃ ''tena kho pana…pe… parikkhārāna''nti. **Lābhaggayasaggapatta**nti lābhassa ca yasassa ca aggaṃ ukkaṃsaṃ pattaṃ.

Paccayā cīvarādayo garukātabbā etesanti **paccayagarukā,** āmisacakkhukāti attho. Paccayesu giddhā gadhitā paccayānaṃ bahulabhāvāya paṭipannāti **paccayabāhulikā**. **Bhagavatopi pākaṭā ahosi** pakaticārittavasenāti adhippāyo aññathā apākaṭasseva abhāvato. Dhammasabhāvacintāvasena pavattaṃ sahottappañāṇaṃ **dhammasaṃvego,** idha pana so bhikkhūnaṃ lābhagarutādhammavasena veditabbo. **Samaṇadhammavuttī**ti samaṇadhammakaraṇaṃ. **Sā**ti dhammadāyādadesanā. Paṭibimbadassanavasena sabbakāyassa dassanayoggo ādāsoti **sabbakāyikaādāso**.

Pitu-dāyaṃ, tena dātabbaṃ, tato laddhabbaṃ arahabhāvena ādiyantīti **dāyādā,** puttā. Tañca loke āmisameva, sāsane pana dhammopīti tattha yaṃ sāvajjaṃ aniyyānikañca, taṃ paṭikkhipitvā, yaṃ niyyānikaṃ anavajjañca, tattha bhikkhū niyojento bhagavā avoca **''dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavatha, mā āmisadāyādā''**ti. **Dhammassa me dāyādā**ti mama dhammassa ogāhino, dhammabhāgabhāginoti attho. Tathā hi vakkhati ''dhammakoṭṭhāsasseva sāmino''ti (ma. ni. aṭṭha.1.29). **Nibbattitadhammo**ti asaṃkilesikānuttarādibhāvena dhammasāmaññato niddhāritadhammo. Pariyāyeti sabhāvato parivattetvā ñāpeti etenāti **pariyāyo,** leso, lesakāraṇaṃ vā. Tadabhāvato **nippariyāyadhammo** maggappattiyā apāyapatanādito accantameva vāraṇato. Itaro vuttavipariyāyato **pariyāyadhammo** accantaṃ apāyadukkhavaṭṭadukkhapātanato paramparāya vāraṇato. Yathā hi lokiyaṃ kusalaṃ dānasīlādi vivaṭṭaṃ uddissa nibbattitaṃ, ayaṃ taṃ asampādentampi taṃ sampāpakassa dhammassa nibbattakāraṇabhāvapariyāyena pariyāyadhammo nāma hoti, evaṃ taṃ vaṭṭaṃ uddissa nibbattitaṃ, yaṃ taṇhādīhi savisesaṃ āmasitabbato āmisanti loke pākaṭaṃ acchādanabhojanādi, tassa, taṃsadisassa ca phalavisesassa nimittabhāvapariyāyena pariyāyāmisanti vuccatīti dassento āha **''yaṃ panidaṃ…pe… idaṃ pariyāyāmisaṃ nāmā''**ti.

''Sakalameva hidaṃ, ānanda, brahmacariyassa yadidaṃ kalyāṇamittatā''ti (saṃ. ni. 5.2, 3) ādivacanato sāvakehi adhigatopi lokuttaradhammo satthuyevāti vattabbataṃ arahatīti vuttaṃ **''nippariyāyadhammopi bhagavatoyeva santako''**ti. Sāvakānañhi dhammadiṭṭhipaccayassapi yonisomanasikārassa visesapaccayo paratoghoso ca tathāgatādhīnoti tehi paṭividdhopi dhammo dhammassāminoyevāti vattuṃ yuttaṃ. Tenāha **''bhagavatā hī''**tiādi. Tattha **anuppannassa maggassā**ti kassapassa bhagavato sāsanantaradhānato pabhuti yāva imasmā buddhuppādā asambodhavasena na uppannassa ariyamaggassa. **Uppādetā**ti nibbattetā. Taṃ panetaṃ maggassa bhagavato nibbattanaṃ, na paccekabuddhānaṃ viya sasantāneyeva, atha kho parasantānepīti dassetuṃ **''asañjātassa maggassa sañjanetā, anakkhātassa maggassa akkhātā''**ti vuttaṃ. Tayidaṃ maggassa uppādanaṃ sañjānanañca atthato jānanaññeva asammohapaṭivedhabhāvatoti vuttaṃ **''maggaññū maggavidū''**ti. Akkhānaṃ panassa sukusalabhāvenāti vuttaṃ **''maggakovido''**ti. Satthārā yathāgataṃ maggaṃ anugacchantīti **maggānugā** bhagavato eva taṃ maggaṃ suṭṭhu adhigamanato. Pacchā parato sammā anu anu āgatā paṭipannāti **pacchā samannāgatā**.

Jānaṃ jānātīti jānitabbameva abhiññeyyādibhedaṃ jānāti ekantahitapaṭipattito. **Passaṃ passatī**ti tathā passitabbameva passati. Atha vā **jānaṃ jānātī**ti sabbaññutaññāṇena jānitabbaṃ jānātiyeva. Na hi padesañāṇena jānitabbaṃ sabbaṃ ekantato jānāti. **Passaṃ passatī**ti dibbacakkhu paññācakkhu dhammacakkhu buddhacakkhu samantacakkhusaṅkhātehi pañcahi cakkhūhi passitabbaṃ passatiyeva. Atha vā **jānaṃ jānātī**ti yathā aññe savipallāsā kāmarūpapariññāvādino jānantāpi vipallāsavasena jānanti, na evaṃ bhagavā. Bhagavā pana pahīnavipallāsattā jānanto jānātiyeva, diṭṭhidassanassa ca abhāvā passanto passatiyevāti attho. **Cakkhubhūto**ti paññācakkhumayattā tassa ca pattattā sattesu ca taduppādanato dassanapariṇāyakaṭṭhena lokassa cakkhu viya bhūto. **Ñāṇabhūto**ti etassa ca evameva attho daṭṭhabbo. Dhammā bodhipakkhiyā, brahmā maggo, tehi uppannattā, tesaṃvā pattattā adhigatattā, lokassa ca taduppādanato **''dhammabhūto, brahmabhūto''**ti ca veditabbo. **Vattā**ti

catusaccadhammaṃ vadatīti vattā. Ciraṃ saccappaṭivedhaṃ pavattento vadatīti **pavattā**. **Atthassa ninnetā**ti dhammatāsaṅkhātaṃ paramatthaṃ nibbānañca niddhāretvā dassetā, pāpayitā vā. **Amatassa dātā**ti amataṃ sacchikiriyaṃ sattesu uppādento amataṃ dadātīti amatassa dātā. Bodhipakkhiyadhammānaṃ tadāyattabhāvato **dhammassāmī**.

‘‘Yā ca nibbānasampatti, sabbametena labbhati;
Sukho vipāko puññānaṃ, adhippāyo samijjhati. (peṭako. 23);

Nibbānapaṭisaṃyutto, sabbasampattidāyako’’ti –

Evamādiṃ bhagavato vacanaṃ sutvā eva bhikkhū dānādipuññānaṃ vivaṭṭasannissayataṃ jānanti, na aññathāti vuttaṃ **‘‘pariyāyadhammopi…pe… paṭilabhatī’’**ti. ‘‘Edisaṃ paribhuñcitabba’’nti kappiyassa ca cīvarādipaccayassa bhagavato vacanena vinā paṭiggahopi bhikkhūnaṃ na sambhavati, kuto paribhogoti āha **‘‘nippariyāyāmisampī’’**tiādi.

Pariyāyāmisassa bhagavato santakabhāvo pariyāyadhammassa tabbhāveneva dīpito. Tadeva sāmibhāvaṃ dassentoti sambandho. **Tasmā**ti attādhīnapaṭilābhapaṭiggahatāya attano santakattā ca. **Tatthā**ti tasmiṃ dhammāmise.

Paccayā cīvarādayo paramā pāpuṇitabbabhāvena uttamamariyādā etassa na uttarimanussadhammā appicchatādayo cāti **paccayaparamo,** lābhagarūti attho. **Taṇhuppādesū**ti ‘‘cīvarahetu vā, bhikkhave, bhikkhuno taṇhā uppajjamānā uppajjati, piṇḍapātasenāsanaitibhavābhavahetu vā, bhikkhave, bhikkhuno taṇhā uppajjamānā uppajjatī’’ti (dī. ni. 3.311; a. ni. 4.9; itivu. 105) evaṃ vuttesu catūsu taṇhuppattikoṭṭhāsesu. Appicchatāsantuṭṭhisallekhapavivekādayo **appicchatādayo**.

Tatthāti tasmiṃ ovāde, tesu vā dhammapaṭiggāhakesu bhikkhūsu. Bhavissati vā yesaṃ tatthāti yojanā. Imasmiṃ pakkhe **tatthā**ti tasmiṃ ovāde icceva attho daṭṭhabbo. **Adhippāyo** āmisadāyādatāya uppajjanakaanatthānuppādassa dhammadāyādatāya uppajjanakaaṭṭhuppattiyā ca ākaṅkhā. Tenāha **‘‘passatī’’**tiādi. Tattha **āmise upakkhalitāna**nti āmisahetu vippaṭipannānaṃ. **Atītakāle**ti kassapasammāsambuddhakāle. **Kapilassa bhikkhuno** vatthu kapilasuttena, **‘‘saṅghāṭipiādittā hotī’’**tiādinā lakkhaṇasuttena (saṃ. ni. 2.218) ca vibhāvetabbaṃ. Āmisagaruko appagghabhāvena kūṭakahāpaṇo viya nittejo samaṇatejena anujjalato nibbutaṅgāro viya nippabho ca hotīti yojanā. **Tato**ti paccayagarukabhāvato. **Vivattitacitto**ti vinivattitamānaso, sallekhavuttīti attho.

Dhammadāyādāti ettāvatā antogadhāvadhāraṇaṃ vacananti tena avadhāraṇena nivattitamatthaṃ vibhāvetuṃ **‘‘mā āmisadāyādā’’**ti paṭikkhepo dassito. Tatheva ca vibhāvetuṃ adhippāyānisaṃsavibhāvanesupi dassito, tathā ādīnavavibhāvanena dhammadāyādatāpaṭikkhepo. **Apadisitabbā**ti heṭṭhā katvā vattabbāti. **Ādiyā**ti ettha yasmā **ā**-kāro mariyādattho, tasmā dhammadāyādatāvidhurena āmisadāyādabhāvena hetubhūtena, karaṇabhūtena vā ādiyaṃ vivecanaṃ viññūhi visuṃ karaṇaṃ vavatthānassa hotīti āha **‘‘visuṃ kātabbā’’**ti. Tenāha **‘‘viññūhi gārayhā bhaveyyāthāti vuttaṃ hotī’’**ti.

‘‘Atthi me tumhesu anukampā…pe… no āmisadāyādā’’ti bhikkhūsu attano karuṇāyanākittanaṃ tesaṃ mudukaraṇaṃ, ‘‘ahampi tenā’’tiādi pana tatopi savisesaṃ mudukaraṇanti āha **‘‘atīva mudukaraṇattha’’**nti.

Nāḷakapaṭipadādayo nāḷakasuttādīsu (su. ni. 684-728) āgatapaṭipattiyo. Tā pana yasmā nāḷakattherādīhi paṭipannā paramasallekhavuttibhūtā atiukkaṭṭhapaṭipattiyo, tasmā idha dhammadāyādapaṭipadāya udāharaṇabhāvena uddhaṭā. **Sakkhibhūtā**ti tāya paṭipattiyā vuccamānāya ‘‘kiṃ me vinā paṭipajjanako atthī’’ti asaddahantānaṃ paccakkhakaraṇena sakkhibhūtā. **Imasmi**nti ‘‘tumhe ca me bhikkhave dhammadāyādā’’tiādike vākye. **Sesa**nti ‘‘tumhe ca me’’tiādikaṃ sukkapakkhe

āgataṃ pāḷipadaṃ. **Vuttanayapaccanīkenā**ti ‘‘tena dhammadāyādabhāvena no āmisadāyādabhāvenā’’ti evaṃ kaṇhapakkhe vuttanayassa paṭipakkhena.

30. **Thomanaṃ sutvā**ti paṭipajjanakassa puggalassa pasaṃsanaṃ sutvā yathā taṃ saparisassa āyasmato upasenassa paṭipattiyā sīlathomanaṃ sutvā. **Nipātapada**nti iminā idha-saddassa anatthakatamāha. **Pavārito**ti paṭikkhepito. Yo hi bhuñjanto bhojanena titto parivesakena upanītabhojanaṃ paṭikkhipati, so tena pavāritena paṭikkhepito nāma hoti. Tenāha **‘‘pavāritoti…pe… vuttaṃ hotī’’**ti. Pakārehi diṭṭhādīhi vāreti saṅghādike yācāpeti bhatte karoti etāyāti **pavāraṇā,** āpattivisodhanāya attavossaggo okāsadānaṃ. Sā pana yasmā yebhuyyena vassaṃvutthehi kātabbā vuttā, tasmā **‘‘vassaṃvutthapavāraṇā’’**ti vuttaṃ. Pavāreti paccaye icchāpeti etāyāti **pavāraṇā,** cīvarādīhi upanimantanā. Pakārayuttā vāraṇāti **pavāraṇā,** vippakatabhojanatādicaturaṅgasahito bhojanapaṭikkhepo. Sā pana yasmā anatirittabhojananimittāya āpattiyā kāraṇaṃ hoti, tasmā **‘‘anatirittapavāraṇā’’**ti vuttā. Yāvadatthabhojanassa pavāraṇā **yāvadatthapavāraṇā,** pariyositabhojanassa upanītāhārapaṭikkhepoti attho.

‘‘Bhuttāvī’’ti vacanato bhojanapāripūritā idhādhippetāti āha **‘‘paripuṇṇoti bhojanena paripuṇṇo’’**ti. **Pariyosito**ti etthāpi eseva nayo ‘‘bhojanena bhojanakiriyāya pariyosito’’ti. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana adhippetatthaṃ pākaṭaṃ katvā dassetuṃ bhojana-saddassa lopo vutto. **Dhāto**ti titto. **Sādhakānī**ti ñāpakāni. Pariyositabhojanaṃ suhitayāvadatthatāgahaṇehi bhuttāvitādayo, bhuttāvitādiggahaṇehi vā itare bodhitā hontīti aññamaññaṃ nesaṃ ñāpakañāpetabbataṃ dassetuṃ **‘‘yo hī’’**tiādi vuttaṃ. Evaṃ chahipi padehi udarāvadehakaṃ bhojanaṃ dassitaṃ, tañca kho parikappanāvasena. Na hi bhagavā evaṃ bhuñjati. Tenāha **‘‘sabbañcetaṃ parikappetvā vutta’’**nti.

‘‘Siyā eva, nāpi siyā’’ti ca idaṃ atthadvayampi idha sambhavatīti vuttaṃ **‘‘idha ubhayampi vaṭṭatī’’**ti. **Athā**ti anantaraṃ, mama bhojanasamanantaramevāti attho. Taṃ pana yasmā yathāvuttakālapaccāmasanaṃ hoti, tasmā **‘‘tamhi kāle’’**ti vuttaṃ. **Apparuḷharite**ti ruhamānatiṇādiharitarahite. Abhāvattho ca ayaṃ **appa-**saddo ‘‘appiccho’’tiādīsu (ma. ni. 1.252, 336; saṃ. ni. 2.148) viya.

Kathitepīti **pi-**saddo avuttasamuccayattho. Tena vāpasamīkaraṇādiṃ saṅgaṇhāti. Tathā hesa **vutta-**saddo ‘‘no ca kho paṭivutta’’ntiādīsu (pārā. 289) vāpasamīkaraṇe dissati, ‘‘pannalomo paradattavutto’’tiādīsu (cūḷava. 332) jīvitavuttiyaṃ, ‘‘paṇḍupalāso bandhanā pavutto’’tiādīsu (pārā. 92; pāci. 666; mahāva. 129; ma. ni. 3.59) apagame, ‘‘gītaṃ pavuttaṃ samihita’’ntiādīsu (dī. ni. 1.285) pāvacanabhāvena pavattite, loke pana ‘‘vuttaṃ parāyaṇa’’ntiādīsu (mahābhāsa 7.2.26) ajjhene dissatīti.

Na ettha piṇḍapātabhojanena dhammadāyādatā nivāritā, piṇḍapātabhojanaṃ pana anādaritvā dhammānudhammapaṭipattīti ettha kāraṇaṃ dassento āha **‘‘piṇḍapātaṃ…pe… vītināmeyyā’’**ti. Tattha **vītināmeyyā**ti kammaṭṭhānānuyogena khepeyya. Tenāha **‘‘ādittasīsūpamaṃ paccavekkhitvā’’**ti. **Ādittasīsūpama**ntiādittasīsūpamasuttaṃ.

Kiñcāpīti ayaṃ ‘‘yadipī’’ti iminā samānattho nipāto. Nipāto ca nāma yattha yattha vākye payujjati, tena tena vattabbatthajotako hotīti idha ‘‘piṇḍapāta’’ntiādinā anuññāpasaṃsāvasena vuccamānassa atthassa jotakoti adhippāyena **‘‘anujānanapasaṃsanatthe nipāto’’**ti vuttaṃ, anuññāpasaṃsārambhe pana ‘‘asambhāvanatthe’’ti vuttaṃ siyā purimeyeva sambhāvanāvibhāvanato adhikattānulomato ca.

Ekavāraṃ pavattaṃ piṇḍapātapaṭikkhipanaṃ kathaṃ dīgharattaṃ appicchatādīnaṃ kāraṇaṃ hotīti codanaṃ sandhāyāha **‘‘tassa hī’’**tiādi. Tattha **atricchatā**ti atra icchatīti atriccho, tassa bhāvo atricchatā, atthato paralābhapatthanā. Tathā hi vuttaṃ ‘‘purimeyeva sakalābhena asantuṭṭhi, paralābhe ca patthanā, etaṃ atricchatālakkhaṇa’’nti (vibha. aṭṭha. 849). **Pāpicchatā**ti asantaguṇasambhāvanādhippāyatā. Pāpā icchā etassāti pāpiccho, tassa bhāvo pāpicchatā. Yathāha ‘‘asantaguṇasambhāvanatā paṭiggahaṇe ca amattaññutā, etaṃ pāpicchalakkhaṇa’’nti (vibha. aṭṭha. 851). Mahantāni vatthūni icchati, mahatī vā tassa

icchāti mahiccho, tassa bhāvo **mahicchatā**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘santaguṇasambhāvanatā paṭiggahaṇe ca amattaññutā, etaṃ mahicchalakkhaṇa’’nti. Paccavekkhamāno nivāressatīti yojanā. **Assa** bhikkhuno **saṃvattissati** piṇḍapātapaṭikkhepo.

Mahiccho puggalo yathā paccayadānavasena paccayadāyakehi bharituṃ asakkuṇeyyo, evaṃ paccayapariyesanavasena attanāpīti vuttaṃ **‘‘attanopi upaṭṭhākānampi dubbharo hotī’’**ti. Saddhādeyyassa vinipātavasena pavattiyā **aññassa ghare chaḍḍento**. **Rittapattovā**ti yesu kulesu paṭipiṇḍavasena pavattati, tesaṃ sabbapacchimaṃ attano yathāladdhaṃ datvā tattha kiñci aladdhā rittapatto **vihāraṃ pavisitvā nipajjati** jighacchādubbalyenāti adhippāyo. Yathāladdhapaccayaparibhogena, puna pariyesanānāpajjanena attano subharatā, yathāladdhapaccayena avaññaṃ akatvā santosāpattiyā upaṭṭhākānaṃ subharatā veditabbā.

Kathāvatthūnīti appicchatādipaṭisaṃyuttānaṃ kathānaṃ vatthūnīti kathāvatthūni, appicchatādayo eva. **Tīṇī**ti tīṇi kathāvatthūni. **Abhisallekhikā**ti ativiya kilese sallikhatīti abhisallekho, appiccha tādiguṇasamudāyo, so etissā atthīti abhisallekhikā, mahicchatādīnaṃ tanubhāvāya yuttarūpā appicchatādipaṭisaṃyuttatā. **Cetovinīvaraṇasappāyā**ti kusalacittuppattiyā nivārakānaṃ nīvaraṇānaṃ dūrībhāvakaraṇena cetovinīvaraṇasaṅkhātānaṃ samathavipassanānaṃ sappāyā. Samathavipassanācittasseva vā vibhūtibhāvakaraṇāya sappāyā upakārikāti **cetovinīvaraṇasappāyā**. **Ekantanibbidāyā**tiādi yena nibbidādiānisaṃsena ayaṃ kathā abhisallekhikā cetovinīvaraṇasappāyā ca nāma hoti, taṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha **ekantanibbidāyā**ti ekaṃsena vaṭṭadukkhato nibbindanatthāya. **Virāgāya nirodhāyā**ti tasseva virajjanatthañca nirujjhanatthañca. **Upasamāyā**ti sabbakilesavūpasamāya. **Abhiññāyā**ti sabbassapi abhiññeyyassa abhijānanāya. **Sambodhāyā**ti catumaggasambodhāya. **Nibbānāyā**ti anupādisesanibbānāya. Etesu hi ādito tīhi vipassanā vuttā, puna tīhi maggo, itarena nibbānaṃ. Tena samathavipassanā ādiṃ katvā nibbānapariyosāno ayaṃ sabbo uttarimanussadhammo dasakathāvatthulābhino sambhavatīti dasseti. **Paripūressantī**ti taṃsabhāvato upakārato ca saṃvattissanti. Appicchatādayo hi ekavārauppannā upari tadatthāya saṃvattissanti. Kathāvatthuparipūraṇaṃ sikkhāparipūraṇañca vuttanayeneva veditabbaṃ.

Amataṃ nibbānanti anupādisesanibbānadhātuṃ. Itarā pana sekkhāsekkhadhammapāripūriyā paripuṇṇā. Nibbānapāripūri cettha tadāvahadhammapāripūrivasena pariyāyato vuttāti veditabbā. Idāni yāyaṃ appicchatādīnaṃ anukkamaparivuddhiyā guṇapāripūritā, taṃ upamāya sādhento **‘‘seyyathāpī’’**tiādimāha. Tattha **pāvussako**ti vassānamāse uṭṭhito. So hi cirānuppavatti hoti. **Pabbatakandarā** pabbatesu upaccakādhiccakāpabhavanijjharādinadiyo. **Sarasākhā**ti yattha upariunnatapadesato udakaṃ āgantvā tiṭṭhati ceva sandati ca, te. **Kusobbhā** khuddakataḷākā. **Kunnadiyo**ti pabbatapādato nikkhantā khuddakanadiyo. Tā hi mahānadiyo otarantiyo paripūrenti. **Paramadhammadāyāda**nti paramaṃ uttamaṃ dhammadāyādabhāvaṃ, paramaṃ dhammadāyajjaṃ vā. **Te bhikkhū**ti te dhammapaṭiggāhake bhikkhū. **Sanniyojento**ti mūlaguṇehi appicchatādīhi yojento.

Uggahetvāti atthato byañjanato ca upadhāraṇavasena gahetvā aviparītaṃ gahetvā. **Saṃsandetvā**ti mama desanānusārena mamajjhāsayaṃ avirajjhitvā. Yathā idheva **cintesī**ti yathā imissā dhammadāyādadesanāya cintesi, evaṃ aññatthāpi dhammathomanatthaṃ gandhakuṭiṃ pavisanto cintesi. **Ekajjhāsayāyā**ti samānādhippāyāya. **Matiyā**ti paññāya. **Ayaṃ desanā aggā**tiādi bhagavā dhammasenāpatiṃ guṇato eva paggaṇhātīti katvā vuttaṃ.

Cittagatiyāti cittavasena kāyassa pariṇāmanena ‘‘ayaṃ kāyo idaṃ cittaṃ viya hotū’’ti kāyassa cittena samānagatikatādhiṭṭhānena. Kathaṃ pana kāyo dandhappavattiko lahuparivattanacittena samānagatiko hotīti? Na sabbathā samānagatiko. Yatheva hi kāyavasena cittapariṇāmane cittaṃ sabbathā kāyena samānagatikaṃ na hoti. Na hi tadā cittaṃ sabhāvasiddhena attano khaṇena avattitvā dandhavuttikassa rūpadhammassa khaṇena vattituṃ sakkoti, ‘‘idaṃ cittaṃ ayaṃ kāyo viya hotū’’ti pana adhiṭṭhānena dandhagatikassa kāyassa anuvattanato yāva icchitaṭṭhānappatti, tāva kāyagatiṃ anulomentameva hutvā santānavasena pavattamānaṃ cittaṃ kāyagatikaṃ katvā pariṇāmitaṃ nāma hoti,

evaṃ ‘‘ayaṃ kāyo idaṃ cittaṃ viya hotū’’ti adhiṭṭhānena pageva lahusaññāya sukhumasaññāya ca sampāditattā abhāvitiddhipādānaṃ viya dandhaṃ avattitvā yathā lahuṃ katipayacittavāreheva icchitaṭṭhānappatti hoti, evaṃ pavattamāno kāyo cittagatikabhāveneva pariṇāmito nāma hoti, na ekacittakkhaṇeneva pavattiyā. Evañca katvā bāhusamiñjanappasāraṇūpamāpi upacārena vinā suṭṭhutaraṃ yuttā hoti, aññathā dhammatāvilomitā siyā. Na hi dhammānaṃ lakkhaṇaññathattaṃ iddhibalena kātuṃ sakkā, bhāvaññathattameva pana sakkāti.

31. **Bhagavato adhippāyānurūpaṃ** bhikkhūnañca ajjhāsayaṃ ñatvāti vacanaseso. Desakāle viya bhājanampi oloketvā eva mahāthero dhammaṃ katheti. **Pakkantassā**ti idaṃ anādare sāmivacananti dassento **‘‘pakkantassa sato’’**tiādimāha. **Kittakenā**ti kena parimāṇena. Taṃ pana parimāṇaṃ yasmā parimeyyassa atthassa paricchindanaṃ hoti, tasmā **‘‘kittāvatāti paricchedavacana’’**nti āha. **Nukāro pucchāya**nti ayaṃ nu-saddo idheva pucchāyaṃ āgatoti katvā vuttaṃ. Nu-saddena hettha jotiyamāno attho kiṃ-saddena parimāṇo attho parimeyyattho ca. Ettha saṃkilesapakkho vivekassa ananusikkhanaṃ āmisadāyādatā, vodānapakkho tassa anusikkhanaṃ dhammadāyādatāti. **Tīhi vivekehī**ti vivekattayaggahaṇaṃ tadantogadhattā vivekapañcakassa. Vivekapañcakaggahaṇe panassa sarūpena kāyaviveko gahito na siyā, tadāyattattā vā satthārā tadā payujjamānavivekadassanavasena **‘‘tīhi vivekehī’’**tiādi vuttaṃ. **Aññatarampī**ti kasmā vuttaṃ. Na hi kāyavivekamattena dhammadāyādabhāvo sijjhatīti? Na, vivekadvayasannissayasseva kāyavivekassa idhādhippetattā. Evañca katvā cittavivekaggahaṇampi samatthitaṃ hoti. Na hi lokiyajjhānādhigamamattena nippariyāyato satthudhammadāyādabhāvo icchito, nibbānādhigamena pana so icchito, tasmā sabbāpi sāsane vivekānusikkhanā nibbānapoṇā nibbānapabbhārā nibbānogadhā cāti vuttaṃ **‘‘tiṇṇaṃ vivekānaṃ aññatarampī’’**ti. Asati āloke andhakāro viya asati dhammadāyādatāya ekaṃsiyā āmisadāyādatāti āha **‘‘āmisadāyādāva hontī’’**ti. **Esa nayo sukkapakkhepī**ti kaṇhapakkhato sādhāraṇavasena labbhamānaṃ atthasāmaññaṃ atidisati, na atthavisesaṃ tassa visadisattā, atthavisesameva vā atidisati visadisūdāharaṇūpāyañāyena. ‘‘Tiṇṇaṃ vivekānaṃ aññatara’’nti idaṃ idha na labbhati. Tayopi hi vivekā, tesu eko vā itaradvayasannissayo idha labbhati.

Dūratopīti dūraṭṭhānatopi. Tenāha **‘‘tiroraṭṭhatopī’’**tiādi. Kāmaṃ ‘‘paṭibhātū’’ti ettha paṭi-saddāpekkhāya ‘‘sāriputta’’nti upayogavacanaṃ, attho pana sāmivacanavaseneva veditabboti dassento āha **‘‘āyasmatoyeva sāriputtassā’’**ti. **Bhāgo hotū**ti iminābhāgattho paṭi-saddoti dasseti lakkhaṇādiatthānaṃ idha ayujjanato. Tenāha **‘‘evaṃ saddalakkhaṇena sametī’’**ti. **Dissatū**ti ñāṇena dissatu, passatūti vā attho. **Upaṭṭhātū**ti ñāṇassa paccupatiṭṭhatu. **Uggahessantī**ti vācuggataṃ karissanti. Vācuggatakaraṇañhi uggaho. **Pariyāpuṇissantī**ti tasseva vevacanaṃ. Puripucchanādinā vā atthassa citte āpādanaṃ paṭṭhapanaṃ pariyāpuṇanaṃ. **Kāraṇavacana**nti yathāvuttassa kāraṇabhāvena vacanaṃ ‘‘hetumhi karaṇavacana’’nti katvā. Vuttatthapaccāmasanaṃ taṃ-saddena karīyatīti. Tenāha **‘‘yasmā’’**tiādi.

Ekenevākārenāti āmisadāyādatāsiddhena ādiyatāsaṅkhātena ekeneva pakārena. Tameva hi ākāraṃ sandhāyāha **‘‘bhagavatā vuttamattha’’**nti. Aññathā ‘‘satthu pavivittassa viharato sāvakā vivekaṃ nānusikkhantī’ti ekeneva ākārena so attho therenapi vutto. **Tīhi ākārehī**ti āmisadāyādapaṭipadābhūtehi tiṇṇaṃ vivekānaṃ ananusikkhanākārehi. **Ettāvatā**ti **‘‘idhāvuso…pe… nānusikkhantī’’**ti ettakena kaṇhapakkhe uddesapāṭhena.

Vitthārato suvibhatto hoti anavasesato sammadeva niddiṭṭhattā. Nanu ca uddese satthunopi ādiyatā bhagavatā gahitā, sā na niddiṭṭhāti anuyogaṃ sandhāyāha **‘‘so ca kho’’**tiādi. **Sāvake anuggaṇhantassā**ti ‘‘āmisadāyādā satthu sāvakā’’ti satthu parappavādapariharaṇatthampi ‘‘tumhehi dhammadāyādehi bhavitabba’’nti evaṃ sāvake anukampamānassa. Sāvakānaṃ taṃ na yuttaṃ sāmīciabhāvatoti yojanā. **Esa nayo**ti yadidaṃ ‘‘ettāvatāyaṃ bhagavā’’tiādinā kaṇhapakkhe uddesassa atthavibhāgadassanamukhena sambandhadassanaṃ, esa nayo sukkapakkhepi sambandhadassaneti adhippāyo. Tenāha **‘‘ayaṃ tāvettha anusandhikkamayojanā’’**ti, satthārā desitāya uddesadesanāya mahātherena desitāya ca anusandhikkamena sambandhoti attho. Yathānusandhi eva cettha anusandhi

veditabbo.

Accantapavivittassāti ekantaupadhiviveko viya itarepi viveko satthu ekantikāvāti. Anusikkhanaṃ nāma anu anu pūraṇanti tappaṭikkhepena āha **''na paripūrentī''**ti, na paribrūhentīti attho, **na paripūrentī**ti vā na paripālentīti attho. Yadaggena hi vivekaṃ nānusikkhanti, tadaggena na paribrūhenti, na paripālentīti vā vattabbataṃ labhantīti. Kasmā panettha ''vivekaṃ nānusikkhantī''ti uddese viya avisesavacane kāyavivekasseva gahaṇaṃ katanti codanaṃ sandhāyāha **''yadi panā''**tiādi. **Pucchāyā**ti pucchāto aviseso siyā vibhāgassa alabbhamānattā vissajjanassa. Nanu ca ''vivekaṃ nānusikkhantī''ti avisesavacanato pāḷiyaṃ vibhāgo na labbhatevāti? Na, padantarena vibhāvitattā. Tenāha **''yesañca dhammāna''**ntiādi. **Byākaraṇapakkho**ti vissajjanapakkho. Vissajjanañca na pucchā viya avisesajotanā, atha kho yathādhippetatthavibhajananti adhippāyo. **Iminā padenā**ti ''vivekaṃ nānusikkhantī''ti iminā padena kāyavivekaṃ aparipūriyamānaṃ dassetīti adhippāyo. **Cittavivekaṃ upadhiviveka**nti etthāpi eseva nayo.

Ettha ca nappajahantīti pahātabbadhammānaṃ pahānābhāvavacanaṃ pahānalakkhaṇavivekābhāvadīpanaṃ, taṃ vatvā puna ''viveke nikkhittadhurā''ti vacanaṃ tato sātisayavivekābhāvadīpananti tadubhayavivekābhāvadassanena ''yesañca dhammāna''ntiādināva pārisesañāyena ''vivekaṃ nānusikkhantī''ti iminā vivekadvayamūlabhūtakāyavivekābhāvadassanaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Avigatataṇhatāya taṃ taṃ parikkhārajātaṃ bahuṃ lanti ādiyantīti bahulā, bahulā eva **bāhulikā** yathā ''venayiko''ti (ma. ni. 1.246; a. ni. 8.11; pārā. 8). Te pana yasmā paccayabahulabhāvāya yuttappayuttā nāma honti, tasmā āha **''cīvarādibāhullāya paṭipannā''**ti. Sikkhāya ādarabhāvābhāvato sithilaṃ adaḷhaṃ gaṇhantīti **''sāthalikā''**ti vuttaṃ. **Sithila**nti bhāvanapuṃsakaniddeso, sithila-saddena vā samānatthassa sāthala-saddassa vasena **''sāthalikā''**ti padasiddhi veditabbā. **Avagamanaṭṭhenā**ti adhogamanaṭṭhena, orambhāgiyabhāvenāti attho. **Upadhiviveke**ti sabbūpadhipaṭinissaggatāya upadhīhi vivitte. **Oropitadhurā**ti ujjhitussāhā.

Aniyamenevāti kiñci visesaṃ anāmasitvā ''sāvakā''ti aviseseneva. **Niyamento**''therā''tiādinā. **Dasavasse upādāyā**ti dasavassato paṭṭhāya. **Issariye**ti ''seṭṭhiṭṭhānaṃ senāpatiṭṭhāna''ntiādīsu viya. Acirakkhaṇobhāsena lakkhavedhako **akkhaṇavedhi**. **Ṭhitiya**nti avaṭṭhāne. **Ṭhānaso**ti taṅkhaṇeyeva. **Tiṭṭhatī**ti ādhārādheyyabhāvenāti āha **''tadāyattavuttibhāvenā''**ti. Upekkhānubrūhanā sattasaṅkhāresu udāsīnatāpi asaṅkhatādhigamassa upāyoti tabbipariyāyato cīvarādimaṇḍanā na upadhivivekapāripūriyā saṃvattatīti āha **''cīvarapatta…pe… apūrayamānā''**ti. **Tatthā**ti theravāre. **Idhā**ti majjhimanavakavāresu. Tathā hi **''majjhimatherakāle''**tiādi vuttaṃ.

32. **Imasmiñca kaṇhapakkhe**ti imasmiñca niddesavāre kaṇhapakkhe, na uddesavāre kaṇhapakkhe. Uddesavāre pana kaṇhapakkhe vuttavipariyāyena gahetabbattho ''esa nayo sukkapakkhepī''ti atidesena dassito. **Vuttapaccanīkanayenā**ti ''kāyavivekaṃ nānusikkhanti na paripūrentī''tiādinā vuttassa atthassa paccanīkanayena, ''kāyavivekaṃ anusikkhanti paripūrentī''tiādinā nayena. **Etthā**ti etasmiṃ sukkapakkhe. **Saṅkhepo**ti atthasaṅkhepo. **Yojanaparamparāyā**ti gāmantato dūrabhāvena ekaṃ dve tīṇīti evaṃ yojanānaṃ paṭipāṭiyā. **Araññavanapatthānī**ti araññesu vanasaṇḍabhūtāni. **Pantānī**ti pariyantāni. **Upagantuṃ yuttakālo** jarājiṇṇakālo gocaragāme dūre gamanāgamanasamatthatābhāvato. ''Evaṃ guṇavantesu dinnaṃ aho sudinna''nti **paccayadāyakānaṃ pasādaṃ janenti**. **Pāsaṃsā**ti pasaṃsitabbā. **Ayampi mahāthero**tiādi ekaṃ appamādavihārinaṃ vuddhataraṃ niddisitvā vadantānaṃ vasena vuttaṃ. **Paviṭṭho** vivekaṭṭhānaṃ. **Sāyaṃ nikkhamati** yonisomanasikāraṃ upabrūhetvāti adhippāyo. **Kasiṇaparikammaṃ karoti,** na yaṃ kiñci kiccantaraṃ. **Samāpattiyo nibbatteti,** na moghamanasikāraṃ. **Sabbathā**tiādito tāva tadaṅgavasena kilesehi cittaṃ vivecento tato vikkhambhanavasena samucchedavasena paṭipassaddhivasenāti sabbappakārena cittavivekaṃ pūreti. **Paṃsukūlāni dhāretī**ti iminā bāhulikatābhāvaṃ dasseti, **asithilaṃ sāsanaṃ gahetvā**ti iminā sāthalikatābhāvaṃ, **vigatanīvaraṇo**ti iminā okkamane nikkhittadhuratamṃ, **phalasamāpattinti**ādinā pavivekapubbaṅgamataṃ dasseti.

33. **Tatrāvuso**ti ettha **iti**-saddo ādiattho. Tena ‘‘lobho ca pāpako’’tiādinayappavattaṃ uparidesanaṃ anavasesato pariyādiyati. **Ko anusandhī**ti yā sā bhagavatā saṃkilesapakkhena saha dhammadāyādapaṭipattibhāvinī ‘‘dhammadāyādā me, bhikkhave, bhavatha, mā āmisadāyādā’’tiādinā desanā uddiṭṭhā, taṃ ‘‘satthu pavivittassa viharato’’tiādinā ārabhitvā aṭṭhārasavārapaṭimaṇḍitāya niddesadesanāya vibhajitvā tato paraṃ ‘‘tatrāvuso lobho ca pāpako’’tiādinayāya uparidesanāya sambandhaṃ pucchati. **Eva**nti saṃkilesapakkhe ‘‘nappajahantī’’ti pahānābhāvadassanavasena, vodānapakkhe ‘‘pajahantī’’ti pahānasabbhāvadassanavasenāti evaṃ. Aniddhāritasarūpā yaṃ-taṃ-saddehi dhamma-saddena sāmaññato ye pahātabbadhammā vuttā, te sarūpato dassetunti yojanā. **Ime teti** ettha kasmā lobhādayo eva pahātabbadhammā vuttā, nanu ito aññepi mohadiṭṭhivicikicchādayo pahātabbadhammā santīti? Saccaṃ santi, te pana lobhādīhi tadekaṭṭhatā gahitā eva hontīti vuttā. Atha vā imesaṃyevettha gahaṇe kāraṇaṃ parato āvi bhavissati.

Idāni upacayena anusandhiṃ dassetuṃ **‘‘apicā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha sāvakānaṃ yassa dhammassa dāyādabhāvo satthu abhirucito, so ‘‘cattāro satipaṭṭhāne bhāvetī’’tiādinā akatthetvā ‘‘vivekaṃ anusikkhanti, te ca dhamme pajahanti, na ca bāhulikā’’tiādinā kathitattā **heṭṭhā pariyāyeneva dhammo kathito**ti vuttaṃ. ‘‘Te ca dhamme nappajahanti, okkamane pubbaṅgamā’’tiādinā **āmisaṃ pariyāyenapi kathitaṃ**. ‘‘Siyā ca me piṇḍapāto’’tiādinā, ‘‘bāhulikā ca hontī’’tiādinā ca **āmisaṃ nippariyāyenapi kathitaṃ**. Atha vā yāyaṃ bhagavatā āmisadāyādapaṭikkhepanā dhammadāyādatā vuttā, yañca tadatthaṃ vibhajantena mahātherena attanā vivekānusikkhanādi vuttaṃ, tadubhayaṃ hetuvasena vibhāvetuṃ **‘‘tatrāvuso, lobho cā’’**tiādi vuttaṃ. Hetunirodhena hi saṃkilesapakkhassa, nirodhahetusampādanena ca vodānapakkhassa tappāpakatā.

Atītadesanānidassananti atītāya therena yathādesitāya desanāya ca paccāmasanaṃ. Tenevāha **‘‘satthu pavivittassa…pe… desanāyanti vuttaṃ hotī’’**ti. **Tatthā**ti yaṃ vuttaṃ visesato ‘‘yesaṃ dhammānaṃ satthā pahānamāhā’’ti, etasmiṃ pade. Tattha hi pahātabbadhammā lobhādayo sāmaññato vuttā. **Lāmakā**ti nihīnā. Lobhadosā hi hetuto paccayato sabhāvato phalato nissandato saṃkiliṭṭhapakatikā, āyatiṃ dukkhassa pāpanaṭṭhena vā pāpakā. **Lubbhanalakkhaṇo**ti ārammaṇassa abhigijjhanalakkhaṇo. Tathā hi so lubbhanti tena, sayaṃ vā lubbhati, lubbhanamattameva vā tanti ‘‘lobho’’ti vuccati. Rasādīsu abhisaṅgaraso, apariccāgapaccupaṭṭhāno, saṃyojaniyesu dhammesu assādadassanapadaṭṭhāno. **Dussanalakkhaṇo**ti ārammaṇe byāpajjanalakkhaṇo. Tathā hi so dussanti tena, sayaṃ vā dussati, dussanamattameva vā tanti ‘‘doso’’ti vuccati. Rasādīsu visappanaraso, sanissayadahanaraso vā, dussanapaccupaṭṭhāno, āghātavatthupadaṭṭhāno.

Tesūtiādinā dassanena lobhadosānaṃ ekantato pahātabbatādassanaṃ. **Āmisadāyādassa paccayānaṃ lābhe hotī**ti idaṃ lobhassa ārammaṇaggahaṇasabhāvataṃ sandhāya vuttaṃ, taṇhāya vasena pana anugijjhanaṃ sandhāya **‘‘aladdhaṃ patthetī’’**ti āha. Alābhe paccayānaṃ āmisadāyādassa hotīti ānetvā yojanā. **Alabhanto**ti ettha ‘‘paccaye’’ti vibhattiṃ pariṇāmetvā yojetabbaṃ. **Vighātavā**ti ‘‘yampicchaṃ na labhati, tampi dukkha’’nti (ma. ni. 1.120; vibha. 190) vacanato icchāvighātavā. Lobho ca deyyadhamme hoti āmisadāyādassāti sambandho. Esa nayo anantarapadepi. **Deyyadhamme**ti ca idaṃ nidassanamattaṃ sattakelāyanādivasenapi tassa lobhuppattisabbhāvato. ‘‘Taṇhaṃ paṭicca pariyesanā, pariyesanaṃ paṭicca lābho’’ti evamādayo **nava taṇhāmūlakā. Paripūreti** āmisadāyādoti vibhattivipariṇāmo veditabbo. Āvāsamacchariyādīni **pañca macchariyāni**.

Magganti ariyamaggaṃ. So hi kilese mārento gacchati, nibbānatthikehi ca maggīyati, sayaṃ vā sacchikiriyābhisamayavasena nibbānaṃ maggatīti nippariyāyena ‘‘maggo’’ti vuccati. **Eko anto**ti itarena asammisso eko koṭṭhāso, hīnatāya vā lāmakaṭṭhena **eko anto**. Kāmaṃ aññepi kusaladhammā ete ante asampayogato na upenti, tehi vimuttā eva, ayaṃ pana accantavimuttiyā na upetīti āha **‘‘vimutto etehi antehī’’**ti. **Tasmā**ti antadvayavimuttattā. **Etesaṃ majjhe bhavattā**ti idaṃ maggassa ubhayantavimuttatāya eva vuttaṃ, na tappariyāpannatāya, vaṭṭadukkhanissaraṇatthikehi paṭipajjitabbato ca. **Tathā**ti yathā itarena asammissaṭṭhena lāmakaṭṭhena ca lobho eko anto, tathā **kāmasukhallikānuyogo**ti attho. Esa nayo sesesupi. Maggassa anupagamanañca nesaṃ antānaṃ sabbaso

appavattikaraṇeneva daṭṭhabbaṃ. **Purimanayenā**ti ‘‘ete dve ante na upetī’’tiādinā pubbe vuttanayena.

Saccānanti catunnaṃ ariyasaccānaṃ. **Dassanapariṇāyakaṭṭhenā**ti dassanassa pariññābhisamayādibhedassa parito sabbathā nayanaṭṭhena pavattanaṭṭhena. **Cakkhukaraṇī**ti dhammacakkhussa karaṇī nipphādikā. Tayidaṃ satipi paṭipadāya dhammacakkhuto anaññatte avayavavasena sijjhamāno attho samudāyena kato nāma hotīti upacāravasena vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi vakkhati **‘‘maggoyeva hi maggatthāya saṃvattati maggena kātabbakiccakaraṇato’’**ti. **Ñāṇāyāti** yāthāvato jānanāya. Tenāha **‘‘viditakaraṇaṭṭhenā’’**ti. Visesañātabhāvāpādanañhi viditakaraṇaṃ. **Vūpasamanato**ti samucchindanavasena vūpasamanato. Dukkhādīnaṃ pariññeyyādibhāvo viya abhiññeyyabhāvopi maggavaseneva pākaṭo hotīti āha **‘‘catunnampi saccānaṃ abhiññeyyabhāvadassanato’’**ti, vibhāvanatoti attho. **Sambodhoti maggo** ‘‘sambujjhati etenā’’ti katvā. **Tassatthāyā**ti maggakiccatthāya. Na hi maggato añño maggakiccakaro atthi. Tenāha **‘‘maggoyeva hī’’**tiādi. Atha vā sammādiṭṭhi uppajjamānā sahajātādipaccayabhāvena itare uppādeti, evaṃ sesamaggadhammāpīti evampi maggatthāya saṃvattanaṃ veditabbaṃ. **Sacchikiriyāya paccakkhakammāyā**ti sacchikaraṇasaṅkhātapaccakkhakammāya. **Nibbānāyā**ti vā anupādisesanibbānāya. **Upasamāyāti** iminā saupādisesanibbānaṃ gahitanti. **Ayan**ti ‘‘sā hi saccāna’’ntiādinā yathāvutto atthanayo. **Etthā**ti ‘‘cakkhukaraṇī’’tiādīsu padesu. **Sāro** sundaro anapanīto. **Ito aññathā**ti ‘‘dukkhassa pariññāya diṭṭhivisuddhiṃ karotīti cakkhukaraṇī’’tiādinā atthavaṇṇanāpapañco kevalaṃ vitthāratthāya.

Ayamevāti ettha **ayan**ti iminā attano aññesañca tassaṃ parisāyaṃ ariyānaṃ maggassa paccakkhabhāvaṃ dasseti. Āsannapaccakkhavācī hi ayaṃ-saddo. **Aññamaggapaṭisedhanatthan**ti aññassa nibbānagāmimaggassa atthibhāvapaṭisedhanatthaṃ. Sattāpaṭikkhepo hi idha paṭisedhanaṃ alabbhamānattā aññassa maggassa. Buddhādīnaṃ sādhāraṇabhāvo anaññatā. Tenāha brahmā sahampati –

> ‘‘Ekāyanaṃ jātikhayantadassī,
> Maggaṃ pajānāti hitānukampī;
> Etena maggena tariṃsu pubbe,
> Tarissanti ye ca taranti ogha’’nti. (saṃ. ni. 5.384, 409; mahāni. 191; cūḷani. 107, 121; netti. 170);

Ārakattāti iminā niruttinayena ariya-saddasiddhimāha. **Aripahānāyā**ti atthavacanamattaṃ. Arayo pāpadhammā yanti apagamanti etenāti **ariyo**. **Ariyena desito**ti ettha ariyassa bhagavato ayanti **ariyo**. **Ariyabhāvappaṭilābhāyā**ti ettha ariyakaro **ariyo**ti uttarapadalopena ariya-saddasiddhi veditabbā. Yasmā maggaṅgasamudāye maggavohāro hoti, samudāyo ca samudāyīhi samannāgato nāma hotīti āha **‘‘aṭṭhahi aṅgehi upetattā’’**ti, tasmā attano avayavabhūtāni aṭṭha aṅgāni etassa santīti **aṭṭhaṅgiko**. Yasmā pana paramatthato aṅgāniyeva maggo, tasmā vuttaṃ **‘‘na ca aṅgavinimutto’’**ti yathā ‘‘chaḷaṅgo vedo’’ti. Sadisūdāharaṇaṃ pana dassento **‘‘pañcaṅgikatūriyādīni viyā’’**ti āha. **Ādi-**saddena caturaṅginī senāti evamādīnaṃ saṅgaho. **Mārento gacchatī**ti niruttinayena saddasiddhimāha. **Maggatī**ti gavesati. Ariyamaggo hi nibbānaṃ ārammaṇaṃ karonto taṃ gavesanto viya hotīti. **Maggīyati nibbānatthikehi** vivaṭṭūpanissayapuññakaraṇato paṭṭhāya tadatthaṃ paṭipattito. **Gammatī**ti etena ādiantavipariyāyena saddasiddhimāha yathā ‘‘kakū’’ti. **‘‘Seyyathidanti nipāto’’**ti vatvā tassa sabbaliṅgavibhattivacanasādhāraṇatāya **‘‘katamāni tāni aṭṭhaṅgānī’’**ti vuttaṃ. Nanu ca aṅgāni samuditāni maggo antamaso sattaṅgavikalassa ariyamaggassa abhāvatoti? Saccametaṃ saccapaṭivedhena, maggapaccayatāya pana yathāsakaṃ kiccakaraṇena paccekampi tāni maggoyevāti āha **‘‘ekamekañhi aṅgaṃ maggoyevā’’**ti, aññathā samuditānampi nesaṃ maggakiccaṃ na sambhaveyyāti. Idāni tamevatthaṃ pāḷiyā samatthetuṃ **‘‘sammādiṭṭhimaggo ceva hetu cā’’**ti vuttaṃ.

Sammā aviparītaṃ pariññābhisamayādivasena catunnaṃ saccānaṃ dassanaṃ paṭivijjhanaṃ

lakkhaṇaṃ etissāti **sammādassanalakkhaṇā**. Sammā aviparītaṃ sampayuttadhamme nibbānārammaṇe abhiniropanaṃ appanālakkhaṇaṃ etassāti **sammāabhiniropanalakkhaṇo** musāvādādīnaṃ visaṃvādanādikiccatāya lūkhānaṃ apariggāhakānaṃ paṭipakkhabhāvato siniddhasabhāvattā sampayuttadhamme, sammāvācappaccayasubhāsitasotārañca janaṃ sammadeva pariggaṇhātīti sammāvācā sammāpariggaho lakkhaṇaṃ etissāti **sammāpariggahalakkhaṇā**. Yathā kāyikā kiriyā kiñci kattabbaṃ samuṭṭhāpeti, sayañca samuṭṭhahanaṃ ghaṭanaṃ hoti, tathā sammākammantasaṅkhātā viratipīti **sammāsamuṭṭhānalakkhaṇo sammākammanto**. Sampayuttadhammānaṃ vā ukkhipanaṃ **samuṭṭhānaṃ** kāyikakiriyāya bhārukkhipanaṃ viya. Jīvamānassa sattassa, sampayuttadhammānaṃ vā suddhi vodānaṃ, ājīvasseva vā jīvitappavattiyā suddhi vodānaṃ etenāti **sammāvodānalakkhaṇo sammāājīvo**. Kosajjapakkhe patituṃ adatvā sampayuttadhammānaṃ paggaṇhanaṃ anubalappadānaṃ **paggaho**. Ārammaṇaṃ upagantvā ṭhānaṃ, tassa vā anissajjanaṃ **upaṭṭhānaṃ**. Ārammaṇe sampayuttadhammānaṃ sammā, samaṃ vā ādhānaṃ **samādhānaṃ**. Sammā saṅkappeti sampayuttadhamme ārammaṇe abhiniropetīti **sammāsaṅkappo**. Sammā vadati etāyāti **sammāvācā**. Sammā karoti etenāti sammākammaṃ, tadeva **sammākammanto**. Sammā ājīvati etenāti **sammāājīvo**. Sammā vāyamati ussahati etenāti **sammāvāyāmo**. Sammā sarati anussaratīti **sammāsati**. Sammā samādhiyati cittaṃ etenāti **sammāsamādhī**ti evaṃ sammāsaṅkappādīnaṃ nibbacanaṃ veditabbaṃ.

Micchādiṭṭhinti sabbampi micchādassanaṃ. **Tappaccanīyakilese**ti ettha **taṃ-**saddena sammādiṭṭhi. Na hi micchādiṭṭhiyā kilesā paccanīyā, atha kho sammādiṭṭhiyā. **Avijjañcā**ti avijjāggahaṇaṃ tassā saṃkilesadhammānaṃ pamukhabhāvato. Tenāha ''avijjā, bhikkhave, pubbaṅgamā akusalānaṃ dhammānaṃ samāpattiyā''ti (saṃ. ni. 5.1). Dassananivārakassa sammohassa samugghātena **asammohato**. Ettha ca **micchādiṭṭhiṃ…pe… pajahatī**ti etena pahānābhisamayaṃ, **nibbānaṃ ārammaṇaṃ karotī**ti etena sacchikiriyābhisamayaṃ, **sampayuttadhamme**tiādinā bhāvanābhisamayaṃ sammādiṭṭhikiccaṃ dasseti. Pariññābhisamayo pana nānantariyatāya atthato vutto eva hotīti daṭṭhabbo.

Kathaṃ pana ekameva ñāṇaṃ ekasmiṃ khaṇe cattāri kiccāni sādhentaṃ pavattati. Na hi tādisaṃ loke diṭṭhaṃ, na āgamo vā tādiso atthīti na vattabbaṃ. Yathā hi padīpo ekasmiṃyeva khaṇe vaṭṭiṃ dahati, snehaṃ pariyādiyati, andhakāraṃ vidhamati, ālokañca vidaṃseti, evametaṃ ñāṇanti daṭṭhabbaṃ. Maggasamaṅgissa ñāṇaṃ dukkhepetaṃ ñāṇaṃ, dukkhasamudayepetaṃ ñāṇaṃ, dukkhanirodhepetaṃ ñāṇaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāyapetaṃ ñāṇanti **suttapadaṃ** (vibha. 754) ettha udāharitabbaṃ. Yathā ca sammādiṭṭhi pubbabhāge dukkhādīsu visuṃ visuṃ pavattitvā maggakkhaṇe ekāva catunnaṃ ñāṇānaṃ kiccaṃ sādhentī pavattati, evaṃ sammāsaṅkappādayo pubbabhāge nekkhammasaṅkappādināmakā hutvā kāmasaṅkappādīnaṃ pajahanavasena visuṃ visuṃ pavattitvā maggakkhaṇe tiṇṇaṃ catunnañca kiccaṃ sādhentā pavattanti. Sammāsamādhi pana pubbabhāgepi maggakkhaṇepi nānāyeva hutvā pavattatīti kāmañcettha sammādiṭṭhiyā sabbepi pāpadhammā paṭipakkhā, ujuvipaccanīkatādassanavasena pana sammādiṭṭhiyā kiccaniddese micchādiṭṭhiggahaṇaṃ kataṃ. Teneva ca **''tappaccanīyakilese cā''**ti vuttaṃ.

Yesaṃ kilesānaṃ anupacchindane sammādiṭṭhi na uppajjeyya, te micchādiṭṭhiyā sahajekaṭṭhatāya tadekaṭṭhāva tappaccanīyakilesā daṭṭhabbā. Sammāsaṅkappādīnaṃ kiccaniddesepi eseva nayo. Sotāpattimaggādivasena cattāro lokuttaramaggabhāvasāmaññena ekato katvā. Lobhadosā samudayasaccaṃ, yassa pana so samudayo taṃ dukkhasaccaṃ, pahānabhāvo maggasaccaṃ, yattha taṃ pahānaṃ, taṃ nirodhasaccanti imāni cattāri saccāni. Kasmā panettha lobhadosānaṃ visuṃ ādito ca gahaṇaṃ? Visuṃ gahaṇaṃ tāva tathābujjhanakānaṃ puggalānaṃ ajjhāsayavasena, imehi lobhadosehi āmisadāyādatā, tappahānena ca dhammadāyādatāti dassanatthaṃ, tadanusārena catusaccayojanāya evaṃ ekekassa niyyānamukhaṃ hotīti dassanatthañca. Sesavāresupi eseva nayo. Ādito gahaṇaṃ pana ativiya oḷārikatāya supākaṭabhāvato vakkhamānānaṃ aññesañca pāpadhammānaṃ mūlabhāvato tadekaṭṭhatāya ca veditabbaṃ.

Kujjhanalakkhaṇoti kuppanasabhāvo, cittassa byāpajjanāti attho. **Caṇḍikkaṃ** luddatā,

kururabhāvoti attho. **Āghātakaraṇaraso**ti ‘‘anatthaṃ me acarī’’tiādinā citte āghātassa karaṇaraso. **Dussanapaccupaṭṭhāno**ti saparasantānassa vināsanapaccupaṭṭhāno laddhokāso viya sapatto. **Upanandhanaṃ** nānappakārassa uparūpari nandhanaṃ viya hotīti katvā. Tathā hesa **‘‘veraappaṭinissajjanaraso, kodhānupabandhabhāvapaccupaṭṭhāno’’**ti ca vutto. **Aparakāle upanāhotiādī**ti **ādi-**saddena ‘‘upanayhanā upanayhitattaṃ āṭhapanā ṭhapanā saṇṭhapanā anusaṃsandanā anuppabandhanā daḷhīkamma’’ntiādīnaṃ (vibha. 891) niddesapadānaṃ atthavaṇṇanaṃ saṅgayhati. Upanāhasamaṅgī hi puggalo verassa anissajjanato ādittapūtialātaṃ viya jalati eva, cittañcassa dhoviyamānaṃ acchacammaṃ viya, masimakkhitapilotikā viya ca na sujjhateva.

Paraguṇamakkhanalakkhaṇoti udakapuñchaniyā udakaṃ viya paresaṃ guṇānaṃ makkhanasabhāvo. Tathābhūto cāyaṃ attano kārakaṃ gūthena paharantaṃ gūtho viya paṭhamataraṃ makkheti evāti daṭṭhabbo. Tathā hessa saparasantānesu guṇaṃ makkhetīti **makkho**ti vuccati. **Yugaggāho** samadhuraggahaṇaṃ asamānassapi abhūtassa samāropanaṃ. Samabhāvakaraṇaṃ **samīkaraṇaṃ**. Paresaṃ guṇappamāṇena attano guṇānaṃ upaṭṭhānaṃ paccupaṭṭhapetīti āha **‘‘paresaṃ guṇappamāṇena upaṭṭhānapaccupaṭṭhāno’’**ti. Tathā hesa paresaṃ guṇe ḍaṃsitvā viya attano guṇehi same karotīti **paḷāso**ti vuccati.

Parasampattikhīyanaṃ parasampattiyā usūyanaṃ. Issati parasampattiṃ na sahatīti **issā**. Tathā hesā **‘‘parasampattiyā akkhamanalakkhaṇā’’**ti vuccati. **Tatthā**ti parasampattiyaṃ. **Anabhiratirasā** abhiratipaṭipakkhakiccā. **Vimukhabhāvapaccupaṭṭhānā** parasampattiṃ passitumpi appadānato. **Nigūhanalakkhaṇaṃ** attano sampattiyā parehi sādhāraṇabhāvāsahanato. **Asukhāyanaṃ** na sukhanaṃ dukkhanaṃ, arocananti adhippāyo.

Katassa kāyaduccaritādipāpassa paṭicchādanaṃ **katapāpapaṭicchādanaṃ**. Tassa pāpassa āvaraṇabhāvena paccupatiṭṭhatīti **tadāvaraṇapaccupaṭṭhānā,** māyā, yāya samannāgato puggalo bhasmachanno viya aṅgāro, udakachanno viya khāṇu, pilotikapaṭicchāditaṃ viya ca satthaṃ hoti. **Avijjamānaguṇappakāsanaṃ** attani avijjamānasīlādiguṇavibhāvanaṃ, yena sāṭheyyena samannāgatassa puggalassa asantaguṇasambhāvanena cittānurūpakiriyāviharato ‘‘evaṃcitto, evaṃkiriyo’’ti dubbiññeyyattā kucchiṃ vā piṭṭhiṃ vā jānituṃ na sakkā. Yato –

> ‘‘Vāmena sūkaro hoti, dakkhiṇena ajāmigo;
> Sarena nelako hoti, visāṇena jaraggavo’’ti. (dī. ni. aṭṭha. 2.296; vibha. aṭṭha. 894; mahāni. aṭṭha. 166) –

Evaṃ vuttayakkasūkarasadiso hoti.

Cittassa uddhumātabhāvo thaddhalūkhabhāvo. **Appatissayavuttī**ti anivātavutti. Amaddavākārena paccupatiṭṭhati, amaddavataṃ vā paccupaṭṭhapetīti **amaddavatāpaccupaṭṭhāno,** thambho, yena samannāgato puggalo gilitanaṅgalasīso viya ajagaro, vātabharitabhastā viya ca thaddho hutvā garuṭṭhāniye ca disvā onamitumpi na icchati, pariyanteneva carati. Karaṇassa uttarakiriyā **karaṇuttariyaṃ**. Visesato paccanīkabhāvo **vipaccanīkatā**. Parena hi kismiñci kate taddiguṇaṃ karaṇavasena **sārambho** pavattati.

Seyyādiākārehi unnamanaṃ **unnati**. Omānopi hi evaṃ karaṇamukhena sampaggahavaseneva pavattati. ‘‘Ahamasmi seyyo’’tiādinā ahaṃkaraṇaṃ sampaggaho **ahaṅkāro**. Pare abhibhavitvā adhikaṃ unnamanaṃ **abbhunnati**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘pubbakāle attānaṃ hīnato dahati aparakāle seyyato’’ti (vibha. 877).

Mattabhāvo jātiādiṃ paṭicca cittassa majjanākāro, yassa vā dhammassa vasena puggalo matto nāma hoti, so dhammo **mattabhāvo. Madaggāhaṇaraso** madassa gāhaṇakicco. Mado hi attano majjanākāraṃ sampayuttadhamme gāhento viya pavattamāno taṃsamaṅgiṃ puggalampi tathā karonto

viya hoti. Ahaṅkāravasena puggalaṃ aniṭṭhaṃ karonto cittassa ummādabhāvo viya hotīti **ummādapaccupaṭṭhāno**. Satiyā anigganhitvā cittassa vossajjanaṃ **cittavossaggo,** sativirahitoti attho. Yathāvuttassa vossaggassa anuppadānaṃ punappunaṃ vissajjanaṃ **vossaggānuppadānaṃ**. **Imesaṃ** kodhādīnaṃ lobhādīnampi vā. **Lakkhaṇādīnī**ti lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānāni. Padaṭṭhānaṃ pana dhammantaratāya na gahitaṃ. Nibbacanaṃ ''kujjhatīti **kodho,** upanayhatīti **upanāho''**tiādinā suviññeyyamevāti na vuttaṃ, atthato pana kodho doso eva, tathā upanāho. Pavattiākāramattato hi kato nesaṃ bhedo, makkhapaḷāsasārambhā tadākārappavattā paṭighasahagatacittuppādadhammā, māyāsāṭheyyathambhamadappamādā tadākārappavattā lobhasahagatacittuppādadhammā. **Thambho** vā mānaviseso cittassa thaddhabhāvena gahetabbato, tathā **mado**. Tathā hi so ''māno maññanā''tiādinā **vibhaṅge** (vibha. 878) niddiṭṭho. Idha pana mānātimānānaṃ visuṃ gahitattā majjanākārena pavattadhammā eva **''mado''**ti gahetabbā. Sesānaṃ dhammantarabhāvo pākaṭo eva.

Kasmā panettha ete eva aṭṭha dukā gahitā, kimito aññepi kilesadhammā natthīti? No natthi, ime pana āmisadāyādassa savisesaṃ kilesāya saṃvattantīti taṃ visesaṃ vibhāventena āmisadāyādassa lobhādīnaṃ pavattanākāraṃ dassetuṃ **''visesato''**tiādi āraddhaṃ. Tattha **etthā**ti etesu lobhādīsu. **Alabhanto** āmisanti adhippāyo. Tatuttari uppanno kodhoti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Santepī**ti vijjamānepi. **Issatī**ti issaṃ janeti. **Padussatī**ti tasseva vevacanaṃ. Tathā hi sā ''issati dussati padussatī''tiādinā niddiṭṭhā. Yasmā vā issaṃ janento ekaṃsato paduṭṭhacitto eva hoti, tasmā **''padussatī''**ti vuttaṃ. **Assā**ti āmisadāyādassa. **Evaṃ paṭipanno**ti evaṃ asantaguṇappakāsanaṃ paṭipadaṃ paṭipanno. **Ovadituṃ asakkuṇeyyo**ti etena thambho nāma dovacassakaraṇo dhammoti dasseti. **Kiñci vadati** ovādadānavasena. **Thambhena…pe… maññanto**ti iminā ca thambhassa mānavisesabhāvaṃ dasseti, thambhena vā hetunāti attho. **Matto samāno**ti matto honto. **Kāma…pe… pamajjatī**ti etena madavasena ekaṃsato pamādamāpajjatīti dasseti.

Evanti iminā āmisadāyādassa lobhādīnaṃ uppattikkamadassaneneva idha pāḷiyaṃ nesaṃ desanākkamopi dassitoti daṭṭhabbo. Na kevalaṃ imeheva, atha kho aññehi ca evarūpehi pāpakehi dhammehi aparimutto hotīti sambandho. Ke pana teti? Atricchatāmahicchatādayoti. Evaṃ mahādīnavā āmisadāyādatāti tato balavataro saṃvego janetabboti ayamettha ovādo veditabbo. **Etthā**ti etasmiṃ sutte. **Sabbatthā**ti sabbesu vāresu. **Nibbisesoyevā**ti eteneva paṭhamataraṃ idha dassitasaccayojanānayena sabbavāresu yojetabboti veditabbo.

Ñāṇaparicayapāṭavatthanti maggassa aṭṭhaṅgasattaṅgatādivisesavibhāvanāya ñāṇassa āsevanaṭṭhena paricayo ñāṇaparicayo, tassa paṭubhāvatthaṃ kosallatthaṃ. **Etthā**ti ariyamagge. **Bhedo**ti viseso. **Kamo**ti aṅgānaṃ desanānupubbī. **Bhāvanānayo**ti bhāvanāvidhi. **''Kadāci aṭṭhaṅgiko, kadāci sattaṅgiko''**ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaranto puna **''ayaṃ hī''**tiādimāha. Tattha **lokuttarapaṭhamajjhānavasenā**ti lokuttarassa paṭhamajjhānassa vasena. Ettha ca keci jhānadhammā maggasabhāvāti ekantato jhānaṃ maggato visuṃ katvā vattuṃ na sakkāti ''lokuttarapaṭhamajjhānasahito''ti avatvā ''lokuttarapaṭhamajjhānavasena''icceva vuttaṃ. Atha vā **lokuttarapaṭhamajjhānavasenā**ti lokuttarā hutvā paṭhamajjhānassa vasenāti evamettha attho veditabbo. Ariyamaggo hi vipassanāya pādakabhūtassa, sammasitassa vā paṭhamajjhānassa vasena aṭṭhaṅgiko hoti. Atha vā ajhānalābhino sukkhavipassakassa, jhānalābhino vā pādakamakatvā paṭhamajjhānassa, pakiṇṇakasaṅkhārānaṃ vā sammasane uppanno ariyamaggo aṭṭhaṅgiko hoti, svāssa aṭṭhaṅgikabhāvo paṭhamajjhānikabhāvenāti dassento **''paṭhamajjhānavasenā''**ti āha. Evaṃ **''avasesajjhānavasenā''**ti etthāti yathārahaṃ attho veditabbo.

Yadi ariyamaggo sattaṅgikopi hoti, atha kasmā pāḷiyaṃ ''aṭṭhaṅgiko''icceva vuttanti āha **''ukkaṭṭhaniddesato''**tiādi. Yathā cettha paṭipadāya maggavasena aṭṭhaṅgikasattaṅgikabhedo, evaṃ bojjhaṅgavasena sattaṅgikachaḷaṅgikabhedo veditabbo appītikajjhānavasena chaḷaṅgikattā, maggavasena pana desanā āgatāti svāyaṃ bhedo aṭṭhakathāyaṃ na uddhaṭo. **Ito para**nti ito aṭṭhaṅgato paraṃ ukkaṃsato, avakaṃsato pana sattaṅgato paraṃ maggaṅgaṃ nāma natthīti. **Nanu maggavibhaṅge** (vibha. 493-502) pañcaṅgikavāre pañceva maggaṅgāni uddhaṭāni, **mahāsaḷāyatane** (ma. ni. 3.431) ca

‘‘yā tathābhūtassa diṭṭhi, yo tathābhūtassa saṅkappo, yo tathābhūtassa vāyāmo, yā tathābhūtassa sati, yo tathābhūtassa samādhi, svāssa hoti sammāsamādhī’’ti vatvā pubbabhāgavasena pana ‘‘pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo suparisuddho hotī’’ti sammāvācādayo āgatāti? Saccametaṃ, taṃ pana sammādiṭṭhiādīnaṃ pañcannaṃ kārāpakaṅgānaṃ atirekakiccadassanavasena vuttaṃ, tasmā na ariyamaggo sammāvācādivirahito atthīti **‘‘ito parañhi maggaṅgaṃ natthī’’**ti suvuttametanti daṭṭhabbaṃ.

Sabbakusalānanti sabbesaṃ kusaladhammānaṃ. Niddhāraṇe cetaṃ sāmivacanaṃ. Kāmāvacarādivasena taṃtaṃkusaladhammesu sā sammādiṭṭhi seṭṭhā. Tassā seṭṭhabhāvena hi ‘‘paññājīviṃ jīvitamāhu seṭṭha’’nti (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 184) vuttaṃ, maggasammādiṭṭhiyā pana sabbaseṭṭhabhāve vattabbameva natthi. **Kusalavāre**ti kusaluppattisamaye. **Pubbaṅgamā** kusalādidhammānaṃ yāthāvasabhāvabodhena sampayuttadhammānaṃ pariṇāyakabhāvato. Tenevāha **‘‘sammādiṭṭhiṃ sammādiṭṭhīti pajānātī’’**tiādi. Sā sammādiṭṭhi pabhavo etassāti tappabhavo, sammāsaṅkappo. Sammādassanavasena hi sammāsaṅkappo hoti. Tato abhinibbattānīti **tappabhavābhinibbattāni**. Tappabhavābhinibbattānipi ‘‘tadabhinibbattānī’’ti vuccanti kāraṇakāraṇepi kāraṇūpacāratoti āha **‘‘tappabhavābhinibbattāni sesaṅgānī’’**ti. Tenāha **‘‘sammādiṭṭhissā’’**tiādi. Yathā hi sammādassanaṃ sammāvitakkanassa visesapaccayo, evaṃ sammāvitakkanaṃ sammāpariggahassa sammāpariggaho sammāsamuṭṭhānassa, sammāsamuṭṭhānaṃ sammāvodānassa, sammāvodānaṃ sammāvāyāmassa, sammāvāyāmo sammāupaṭṭhānassa, sammāupaṭṭhānaṃ sammādhānassa visesapaccayo, **tasmā** ‘‘purimaṃ purimaṃ pacchimassa pacchimassa visesapaccayo hotī’’ti **iminā** visesapaccayabhāvadassanatthena **kamena etāni** sammādiṭṭhiādīni **aṅgāni vuttānī**ti dassitāni.

Bhāvanānayoti samathavipassanānaṃ yuganaddhabhāvena pavatto bhāvanāvidhi. Ayañhi ariyamaggakkhaṇe bhāvanāvidhi. Tassa pana pubbabhāge bhāvanānayo kassaci samathapubbaṅgamo hoti, kassaci vipassanāpubbaṅgamoti. Taṃ vidhiṃ dassetuṃ **‘‘kocī’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha paṭhamo samathayānikassa vasena vutto, dutiyo vipassanāyānikassa. Tenāha **‘‘idhekacco’’**tiādi. **Ta**nti samathaṃ samādhiṃ, jhānadhammeti vā attho. **Taṃsampayutte**ti samādhisampayutte, jhānasampayutte vā dhamme. Ayañca nayo yebhuyyena samathayānikā arūpamukhena, tatthāpi jhānamukhena vipassanābhinivesaṃ karontīti katvā vutto. **Vipassanaṃ bhāvayato**ti paṭipadāñāṇadassanavisuddhiṃ ārabhitvā yathādhigataṃ taruṇavipassanaṃ vaḍḍhentassa. **Maggo sañjāyatī**ti pubbabhāgiyo lokiyamaggo uppajjati. **Āsevati** nibbidānupassanāvasena. **Bhāveti** muñcitukamyatāvasena. **Bahulīkaroti** paṭisaṅkhānupassanāvasena. **Āsevati** vā bhayatūpaṭṭhānañāṇavasena. **Bahulīkaroti** vuṭṭhānagāminivipassanāvasena. **Saṃyojanāni pahīyanti, anusayā byantī honti** maggapaṭipāṭiyā.

Samathaṃ anuppādetvāvāti avadhāraṇena upacārasamādhiṃ nivatteti, na khaṇikasamādhiṃ. Na hi khaṇikasamādhiṃ vinā vipassanā sambhavati. **Vipassanāpāripūriyā**ti vipassanāya paripuṇṇatāya vuṭṭhānagāminibhāvappattiyā. **Tatthajātāna**nti tasmiṃ ariyamaggakkhaṇe uppannānaṃ sammādiṭṭhiādīnaṃ dhammānaṃ. Niddhāraṇe cetaṃ sāmivacanaṃ. **Vavassaggārammaṇato**ti vavassaggassa ārammaṇatāya. Vavassaggo vossaggo paṭinissaggoti ca apavaggoti ca atthato ekaṃ, nibbānanti vuttaṃ hoti, tasmā nibbānassa ārammaṇakaraṇenāti attho. **Cittassa ekaggatā**ti maggasammāsamādhimāha. Ariyamaggo hi ekanta samāhito asamādhānahetūnaṃ kilesānaṃ samucchedanato. Sesaṃ vuttanayameva.

Yuganaddhāva honti tadā samādhipaññānaṃ samarasatāya icchitabbato. Maggakkhaṇe hi na samathabhāvanāyaṃ viya samādhi, vipassanābhāvanāyaṃ viya ca paññā kiccato adhikā icchitabbā, samarasatāya pana aññamaññassa anativattanaṭṭhena dvepi yuganaddhā viya pavattanti. Tena vuttaṃ **‘‘samathavipassanā yuganaddhāva hontī’’**ti.

Dhammadāyādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Bhayabheravasuttavaṇṇanā

34. **Evaṃ me suta**nti bhayabheravasuttaṃ. Ko nikkhepo? Keci tāva evamāhu ‘‘pucchāvasiko nikkhepo’’ti. Duvidhā hi pucchā pākaṭāpākaṭabhedato. Tattha yassā desanāya nimittabhūto ñātuṃ icchito attho kiṃ-saddapubbakena pakāsīyati, sā **pākaṭā pucchā** yathā ‘‘kiṃsūdha vittaṃ purisassa seṭṭha’’nti evamādi (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 183). Yassā pana desanāya nimittabhūto ñātuṃ icchito attho kiṃ-saddarahitena kevaleneva saddapayogena pakāsīyati, sā **apākaṭā pucchā**. Ñātuṃ icchito hi attho ‘‘pañhā, pucchā’’ti vuccati, tasmāyeva idha ‘‘ye me bho gotamā’’tiādikā apākaṭāti ‘‘pucchāvasiko nikkhepo’’ti. Tayidaṃ akāraṇaṃ, yasmā so brāhmaṇo ‘‘yeme bho gotamā’’tiādīni vadanto na tattha kaṅkhī vicikicchī saṃsayamāpanno avoca, atha kho attanā yathānicchitamatthaṃ bhagavati pasādabhāvabahumānaṃ pavedento kathesi. Tenāha **‘‘bhagavati pasādaṃ alatthā’’**tiādi (ma. ni. aṭṭha. 1.34). **Vihāre**ti vihārake nivāse. **Avicchinneyevā**ti pavattamāneyeva. Padadvayassapi vasante evāti attho. **Etaṃ purohitaṭṭhānaṃ** uṇhīsādikakudhabhaṇḍehi saddhiṃ laddhaṃ, tathā ca ‘‘assa raññā dinna’’nti vadanti. Tenāha **‘‘taṃ tassa raññā dinna’’**nti. Brahmanti vedaṃ. So pana mantabrahmakappavasena tividho. Tattha mantā padhānaṃ mūlabhāvato, ye aṭṭhakādīhi pavuttā, itare tannissayena jātā, tena tesaṃyeva gahaṇaṃ **‘‘mante sajjhāyatī’’**ti. Te hi guttabhāsitabbatāya **‘‘mantā’’**ti vuccanti. **Idameva hī**ti avadhāraṇena ‘‘brahmato jātā’’tiādikaṃ niruttiṃ paṭikkhipati.

Yena vā kāraṇenāti (sārattha. ṭī. verañjakaṇḍavaṇṇanāyaṃ 2; saṃ. ni. ṭī. 1.1.1; a. ni. ṭī. 2.2.16) hetumhi idaṃ karaṇavacanaṃ. Hetuattho hi kiriyākāraṇaṃ, na karaṇaṃ viya kiriyattho, tasmā nānappakāraguṇavisesādhigamatthā idha upasaṅkamanakiriyāti ‘‘annena vasatī’’tiādīsu viya hetuatthamevetaṃ karaṇavacanaṃ yuttaṃ, na karaṇatthaṃ tassa ayujjamānattāti vuttaṃ ‘‘yena vā kāraṇenā’’tiādi. Bhagavato satatappavattaniratisayasāduvipulāmatarasasaddhammaphalatāya sāduphalaniccaphalitamahārukkhena bhagavā upamito, sāduphalūpabhogādhippāyaggahaṇeneva hi mahārukkhassa sāduphalatā gahitāti.

Upasaṅkamīti upasaṅkanto. Sampattukāmatāya hi kiñci ṭhānaṃ gacchanto taṃtaṃpadesātikkamanena upasaṅkami, upasaṅkantoti vā vattabbataṃ labhati. Tenāha **‘‘gatoti vuttaṃ hotī’’**ti, upagatoti attho. **Upasaṅkamitvā**ti pubbakālakiriyāniddesoti āha **‘‘upasaṅkamanapariyosānadīpana’’**nti. **Tatoti** yaṃ ṭhānaṃ patto ‘‘upasaṅkamī’’ti vutto, tato upagataṭṭhānato. **Yathā khamanīyādīni pucchanto**ti (saṃ. ni. ṭī. 1.1.112) yathā bhagavā ‘‘kacci te brāhmaṇa khamanīyaṃ, kacci yāpanīya’’ntiādinā khamanīyādīni pucchanto tena brāhmaṇena saddhiṃ samappavattamodo ahosi pubbabhāsitāya, tadanukaraṇena evaṃ sopi brāhmaṇo bhagavatā saddhiṃ samappavattamodo ahosīti yojanā. Taṃ pana samappavattamodataṃ upamāya dassetuṃ **‘‘sītodakaṃ viyā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **sammodita**nti saṃsanditaṃ. **Ekībhāva**nti sammodanakiriyāya samānataṃ ekarūpataṃ. **Khamanīya**nti ‘‘idaṃ catucakkaṃ navadvāraṃ sarīrayantaṃ khaṇabhaṅguratāya sabhāvato dussahaṃ, kacci khamituṃ sakkuṇeyya’’nti pucchati. **Yāpanīya**nti paccayāyattavuttikaṃ cirappabandhasaṅkhātāya yāpanāya kacci yāpetuṃ sakkuṇeyyaṃ. Sīsarogādiābādhābhāvena **kacci appābādhaṃ. Dukkhajīvikābhāvena kacci appātaṅkaṃ**. Taṃtaṃkiccakaraṇe uṭṭhānasukhatāya **kacci lahuṭṭhānaṃ**. Tadanarūpabalayogato **kacci balaṃ**. Sukhavihārasabbhāvena **kacci phāsuvihāro** atthīti tattha tattha kacci-saddaṃ yojetvā attho veditabbo.

Balavappattā pīti **pīti**yeva. Taruṇapīti **pāmojjaṃ**. Sammodanaṃ janeti karotīti sammodanikaṃ, tadeva **sammodanīya**nti āha **‘‘sammodajananato’’**ti. Sammoditabbato **sammodanīya**nti imaṃ pana atthaṃ dassento **‘‘sammodituṃ yuttabhāvato’’**ti āha. **Saritabbabhāvato**ti anussaritabbabhāvato. ‘‘Saraṇīya’’nti vattabbe dīghaṃ katvā **‘‘sāraṇīya’’**nti vuttaṃ. **Suyyamānasukhato**ti āpāthamadhurataṃ āha, **anussariyamānasukhato**ti vimaddaramaṇīyataṃ. **Byañjanaparisuddhatāyā**ti sabhāvaniruttibhāvena tassā kathāya vacanacāturiyamāha, **atthaparisuddhatāyā**ti atthassa nirupakkilesataṃ. **Anekehi pariyāyehī**ti anekehi kāraṇehi.

Abhidūraaccāsannapaṭikkhepena nātidūranāccāsannaṃ nāma gahitaṃ, taṃ pana avakaṃsato

ubhinnaṃ pasāritahatthasaṅghaṭṭanena daṭṭhabbaṃ. **Gīvaṃ pasāretvā**ti gīvaṃ parivattanavasena pasāretvā.

Yemeti ettha sandhivasena ikāralopoti dassento **''ye ime''**tiādimāha. Uccākulīnatāya jātivasena abhijātā **jātikulaputtā**. Tenāha **''uccākulappasutā''**ti. Ācārasampattiyā abhijātā **ācārakulaputtā**. Tenāha **''ācārasampannā''**ti. **Yattha katthaci** apākaṭepi **kule**. Tena brāhmaṇena adhippetā bhikkhūsu duvidhāpi saṃvijjantīti āha **''idha pana dvīhipi kāraṇehi kulaputtāyevā''**ti.

Saddhāti idaṃ karaṇatthe paccattavacananti āha **''saddhāyā''**ti, **saddhā**ti vā saddahitvāti attho. Imasmiṃ pakkhe pāḷiyaṃ ya-kāralopena niddesoti daṭṭhabbaṃ. **Agārato**ti agāravāsato, uttarapadalopena, nissayūpacārena vā ayaṃ niddesoti. Bhikkhanasīlatādilakkhaṇo bhikkhubhāvo pabbajjāsahacaritāya saddhiṃ bhikkhubhāvaṃ anvācinantoti āha **''pabbajjaṃ bhikkhubhāvañcā''**ti. Kammavācālakkhaṇe pana bhikkhubhāve adhippete samuccayattho **ca**-saddo daṭṭhabbo. **Anagārassa bhāvo**ti etena pabbajjānissito suvisuddho sīlācāraguṇaviseso gahito, kasigorakkhādikammapaṭikkhepo idha anuppādādīhi veditabbo. Sesaggahaṇe pana saraṇagamanādivasena pabbajjāya, saraṇagamanādivasena upasampadāya ca anekabhedattā āha **''sabbathāpī''**ti, tena tena pakārenāti attho. Puratogāmitā paṭipattigamanena, na kāyagamanenāti āha **''nāyako''**ti, sammāpaṭipattiyā nibbānasampāpakoti attho. **Hitakiriyāyā**ti diṭṭhadhammikādihitacariyāya. **Gāhaṇaṃ** adhisīlādīsu accantāya niyojanaṃ, na kathanamattanti dassento **''gāhetā''**ti vatvā **''sikkhāpetā''**ti āha. **Diṭṭhānugati**nti diṭṭhiyā anugamananti dassento **''dassanānugati''**nti vatvā sikkhāttayasaṅgahaṃ bhagavato sāsanaṃ tena diṭṭhattā diṭṭhi, tassa tasseva khamanavasena khanti, ruccanavasena ruci, taṃdiṭṭhikhantirucikāva bhagavato sāvakāti āha **''yaṃdiṭṭhiko''**tiādi.

Esa kira alatthāti sambandho. **Devaputte viyā**tiādi kassaci pārijuññassa abhāvadīpanato ''saddhāyā''tiādinā vuttassa pabbajitabhāvassa pākaṭīkaraṇaṃ. **Saddhāya gharā nikkhamma pabbajitvā**ti idaṃ haṭṭhapahaṭṭhādibhāvassa kāraṇavacanaṃ. **Ghāsacchādanaparamatāya santuṭṭhe**ti idaṃ anussaṅkitāparisaṅkitatāya kāraṇavacananti daṭṭhabbaṃ.

Evametantiādinā āmeḍitavacanaṃ sampahaṃsanavasena, pasādavasena vā katanti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi evaṃ-saddo sampaṭicchanattho abbhanumodanattho ca vutto. **Mama**nti upayogatthe sāmivacanaṃ, nipātapadaṃ vā etaṃ ''ma''nti iminā samānatthanti daṭṭhabbaṃ. **Ādīnī**ti **ādi**-saddena najīvikāpakatādiṃ saṅgaṇhāti **īdisānaṃyevā**ti saddhāpabbajjāya vibhāvitaanabhijjhāluādisabhāvānaṃyeva, na itaresaṃ abhijjhālusabhāvānaṃ. Vuttañhetaṃ –

> ''Saṅghāṭikaṇṇe cepi me, bhikkhave, bhikkhu gahetvā piṭṭhito piṭṭhito anubandho assa pade padaṃ nikkhipanto, so ca hoti abhijjhālu kāmesu tibbasārāgo byāpannacitto paduṭṭhamanasaṅkappo muṭṭhassati asampajāno asamāhito vibbhantacitto pākaṭindriyo, atha kho ārakāva mama ahañca tassā''ti (itivu. 92).

Ajjhogāhetvā adhippetatthaṃ sambhavituṃ sādhetuṃ dukkhānīti **durabhisambhavāni**. Aṭṭhakathāyaṃ pana tattha nivāsoyeva dukkhoti dassetuṃ **''sambhavituṃ dukkhāni dussahānī''**ti vuttaṃ. **Araññavanapatthānī**ti araññalakkhaṇappattāni vanasaṇḍāni. Vanapattha-saddo hi saṇḍabhūte rukkhasamūhepi vattatīti araññaggahaṇaṃ. **Kiñcāpī**ti anujānanasambhāvanatthe nipāto. Kiṃ anujānāti? Nippariyāyato araññābhāvaṃ ''gāmato bahi arañña''nti. Tenāha **''nippariyāyenā''**tiādi. Kiṃ sambhāveti? Āraññakaṅganipphādakattaṃ. Yañhi āraññakaṅganipphādakaṃ, taṃ visesato ''arañña''nti vuttanti. Tenevāha **''yaṃ taṃ pañcadhanusatika''**ntiādi. **Nikkhamitvā bahi indakhīlā**ti indakhīlato bahi nikkhamitvā, tato bahi paṭṭhāyāti attho. **Bahi indakhīlā**ti yattha dve tīṇi indakhīlāni, tattha bahiddhā indakhīlato paṭṭhāya, yattha taṃ natthi, tattha tadarahaṭṭhānato paṭṭhāyāti vadanti. Yasmā bahi indakhīlato paṭṭhāya manussūpacāre bhayabheravaṃ natthi, tasmā idha nādhippetanti daṭṭhabbaṃ.

Gāmantanti gāmasamīpaṃ. **Anupacāraṭṭhāna**nti niccakiccavasena nupacaritabbaṭṭhānaṃ. Tenāha

‘‘yattha na kasīyati na vapīyatī’’ti. **Pantānī**ti iminā ‘‘pariyantāna’’nti imassa pariyāyassa idha pāḷiyaṃ gahitattā vuttaṃ **‘‘pariyantānanti imamekaṃ pariyāyaṃ ṭhapetvā’’**ti. **Dūrāna**nti pana ayaṃ pariyāyo ṭhapetabbo siyā tassāpi ‘‘pantānī’’ti imināva atthato gahitattā, tathā sati ‘‘na manussūpacārāna’’nti edisānampi ṭhapetabbatā āpajjati, tasmā saddato eva ṭhapanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Paviveka**nti pakārato, pakārehi vā vivecanaṃ, rūpādiputhuttārammaṇe pakārato gamanādiiriyāpathappakārehi attano kāyassa vivecanaṃ gacchatopi tiṭṭhatopi nisajjatopi ekasseva pavattati. Teneva hi vivecetabbānaṃ vivecanākārassa ca bhedato bahuvidhattā te ekattena gahetvā ‘‘paviveka’’nti ekavacanena vuttaṃ. **Dukkaraṃ paviveka**nti vā pavivekaṃ kattuṃ na sukhanti attho. **Ekībhāve**ti ekikabhāve. **Dvayaṃdvayārāmo**ti dvinnaṃ dvinnaṃ bhāvābhirato. **Haranti viyā**ti saṃharanti viya vighātuppādanena. Tenāha **‘‘ghasanti viyā’’**ti, bhayasantāsuppādanena khādituṃ āgatā yakkharakkhasapisācādayo viyāti adhippāyo. **Īdisassā**ti aladdhasamādhino. **Tiṇapaṇṇamigādisaddehī**ti vāteritānaṃ tiṇapaṇṇādīnaṃ migapakkhiādīnañca bhiṃsanakehi bheravehi saddehi **vividhehi ca** aññehi khāṇuādīhi yakkhādiākārehi upaṭṭhitehi **bhiṃsanakehi**. Evaṃ dukkaraṃ durabhisambhavaṃ nāma karonto aho acchariyā eteti **vimhito**.

Kāyakammantavārakathāvaṇṇanā

35. **Soḷasasu ṭhānesū**ti ‘‘ye kho kecī’’tiādinā pāḷiyaṃ vakkhamānesu soḷasasu kāraṇesu. Aparisuddhakāyakammantatādayo araññe viharantānaṃ cittutrāsanimittatāya visesato vikkhepāvahā, parisuddhakāyakammantatādayo pana tadabhāvato tesaṃ avikkhepāvahā. Tenāha **‘‘aparisuddhakāyakammantasandosahetū’’**tiādi. **Soḷasasū**ti ca vodānapakkhaṃyeva gahetvā vuttaṃ. Saṃkilesaggahaṇampi yāvadeva vodānadassanatthanti. **Ārammaṇapariggaharahitāna**nti aparisuddhakāyakammantādikassa araññe diṭṭhassa tassa ārammaṇassa **‘‘ye kho kecī’’**tiādinā pāḷiyaṃ āgatanayena pariggaṇhanañāṇarahitānaṃ. **Ārammaṇapariggahayuttāna**nti ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo. **Attanā**ti bhagavantaṃ sandhāya vadati, sayanti attho. **Tādiso**ti ārammaṇapariggahayutto.

Sambujjhati etenāti **sambodho,** ariyamaggoti āha **‘‘ariyamaggappattito’’**ti. Aggamaggādhigamādhīno buddhānaṃ sabbaññutaññāṇādhigamoti āha **‘‘anabhisambuddhassāti appaṭividdhacatusaccassā’’**ti. Anavasesato ñeyyaṃ, bujjhituṃ arahatīti **bodhi,** mahāvīriyatādinā tattha visesayogato sattoti āha **‘‘bujjhanakasattassā’’**ti. Tenāha **‘‘sammāsambodhi’’**ntiādi. Niyatabhāvappattito paṭṭhāya mahāsattā yathā mahābodhiyānapaṭipadā hānabhāgiyā, ṭhitibhāgiyā vā na hoti, atha kho visesabhāgiyā nibbedhabhāgiyā ca hoti, tathā paṭipajjanato bodhiyaṃ ninnagoṇapabbhārā evāti āha **‘‘bodhiyā vā sattasseva laggassevā’’**ti. Tenāha **‘‘dīpaṅkarassa hī’’**tiādi. **Aṭṭhadhammasamodhānenā**ti –

> ‘‘Manussattaṃ liṅgasampatti, hetu satthāradassanaṃ;
> Pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā’’ti. (bu. vaṃ. 2.59) –

Imesaṃ abhinīhārassa aṅgabhūtānaṃ aṭṭhannaṃ dhammānaṃ samodhānena samavadhānena.

Pabbajjūpagatāti pabbajjaṃ upagatā. Tena pabbajjāmattena samaṇā, na samitapāpatāyāti dasseti. Jātimattena idha **brāhmaṇā**ti adhippetāti āha **‘‘bhovādino vā’’**ti. Te hi ‘‘bho bho’’ti vadanasīlā, tenāha ‘‘bhovādī nāma so hoti, sace hoti sakiñcano’’ti (dha. pa. 396; su. ni. 625). **Pāṇātipātādinā**ti **ādi**-saddena adinnādānaṃ abrahmacariyañca saṅgaṇhāti. **Aparisuddhenā**ti ca visesanaṃ kāyakammantāpekkhāya, na pāṇātipātādiapekkhāya. Na hi pāṇātipātādiko tassa pubbabhāgapayogo ca koci parisuddho nāma atthi. Bhāyanaṭṭhena **bhayaṃ,** bhīrutāvahaṭṭhena **bheravaṃ**. **Sandosahetū**ti sadosahetu. Sa-saddo hi idha sānusāro vutto. Tenāha **‘‘attano dosassa hetū’’**ti. Ekantena cittutrāsalakkhaṇassa bhayassa vasena **‘‘sāvajja’’**nti vuttaṃ. Cittutrāso hi ekantasāvajjo bhāyanaṭṭhena bhayañcāti. **Akkhema**nti idaṃ ubhayavasena. Cittutrāsopi hi sarīracittānaṃ anatthāvahato akkhema, tathā **bhayānakārammaṇampī**ti. Aṭṭhakathāyaṃ pana atthadvayaṃ yathāsaṅkhyaṃ yojitaṃ. Sayaṃ

parikappitabhayānakārammaṇanimittaṃ cittutrāsasamuppādanavasena ānentā bhayabheravaṃ avhāyanti viya hontīti vuttaṃ **''avhāyantīti pakkosantī''**ti. **Te**ti māritamanussānaṃ ñātimittādayo. **Gacchaṃ** gahanabhūtaṃ mahantaṃ kaṇṭakasaṇḍaṃ, **gumbaṃ** nātimahantanti vadanti. **Gaccha**nti pana tiṇavanaṃ veditabbaṃ, ''gacche ruḷhatiṇe''ti vuttaṃ, **gumbaṃ** kaṇṭakalatādibharitāviruḷhaṃ. **Baddhā vadhitā viyā**ti baddhā hutvā tāḷiyamānā viya.

''Na kho panāti ettha **kho**ti avadhāraṇatthe nipāto, **panā''**ti visesatthe. Tenetaṃ dasseti ''aññe samaṇabrāhmaṇā viya ahaṃ aparisuddhakāyakammanto hutvā araññavanapatthāni pantāni senāsanāni na kho pana paṭisevāmi, parisuddhakāyakammantoyeva pana hutvā tāni paṭisevāmī''ti. Evaṃ vā ettha atthayojanā veditabbā. ''Parisuddhakāyakammantohamasmī''ti hi tena avadhāraṇena vibhāvitatthadassanaṃ. **Tesamahaṃ aññataro**ti tāya parisuddhakāyakammatāya tesaṃ ariyānaṃ ahaṃ aññataroti kāyakammapārisuddhiyā mahāsatto attānaṃ ariyesu pakkhipati. Paramasallekhabhāvappattā hi tadā bodhisattassa kāyakammapārisuddhi, tathā vacīkammādipārisuddhi, yato māro randhagavesī hutvā chabbassāni nirantaraṃ anubandho antaraṃ na labhati. Tenāha –

''Satta vassāni bhagavantaṃ, anubandhiṃ padāpadaṃ;
Otāraṃ nādhigacchissaṃ, sambuddhassa satīmato''ti. (su. ni. 448);

Bhiyyoti adhikaṃ savisesaṃ, uparūpari vā. Bhītatasitā bhayūpaddavena chambhitasarīrā haṭṭhalomā honti, abhītātasitā pana bhayūpaddavābhāvato ahaṭṭhalomā khemena sotthinā tiṭṭhantīti tesaṃ khemappatti sotthibhāvo vā pannalomatāya pākaṭo hotīti pāḷiyaṃ ''palloma''nti vuttaṃ. Tenāha **''pannalomata''**ntiādi. Ettha ca **bhiyyo pallomamāpādiṃ araññe vihārāyā**ti paṭiññāniddeso. **Parisuddhakāyakammantohamasmī**ti hetudassanaṃ. **''Ye hi vo ariyā''**ti sadisūdāharaṇadassanaṃ. **Ye kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vā**ti visadisūdāharaṇadassanaṃ. Sesāni anvayabyatirekavibhāvanānīti daṭṭhabbanti ayamettha yuttivibhāvanā. Iminā nayena sesavāresupi yuttivibhāvanā veditabbā.

Kāyakammantavārakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vacīkammantavārādikathāvaṇṇanā

36. **Aparisuddhena musāvādādinā**ti ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva. **Ādi-**saddena pana saṅgahitaṃ tesañca musāvādādīnaṃ pavattibhedaṃ bhayabheravāvhānamukhena dassetuṃ **''katha''**ntiādi vuttaṃ. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva.

Bhaṇḍesūti saviññāṇakāviññāṇakesu bhaṇḍesu. **Uppādetvā**ti attano pariṇāmavasena abhijjhāsaṅkhātaṃ visamalobhaṃ uppādetvā. **Kujjhitvā**ti vināsacintāvasena parassa kujjhitvā. Evañhi nesaṃ ''yesaṃ aparajjhimhā, te idāni anubandhitvā''tiādinā pacchā āsaṅkuppatti siyā. ''Ete amhākaṃ pariggahavatthuṃ gahetukāmā maññe, vināsaṃ kātukāmā maññe''ti yathā pare parato tesaṃ abhijjhābyāpādappavattiṃ parigganhanti, tādisaṃ manokammantaṃ sandhāya **''te paresa''**ntiādi vuttanti daṭṭhabbaṃ. Kāmaṃ akusalakāyakammavacīkammapavattikālepi abhijjhādayo pavattantiyeva, tadā pana te cetanāpakkhikā vā abbohārikā vāti manokammantavāre eva abhijjhādivasena yojanā katā. Atha vā dvārantare pavattānampi pāṇātipātādīnaṃ vacīkammādibhāvābhāvo viya dvārantare pavattānampi abhijjhādīnaṃ kāyakammādibhāvābhāvo, manokammabhāvo eva pana siddhoti katvā manokammantavāre eva abhijjhādayo uddhaṭā. Tathā hi vuttaṃ –

''Dvāre caranti kammāni, na dvārā dvāracārino;
Tasmā dvārehi kammāni, aññamaññaṃ vavatthitā''ti. (dha. sa. aṭṭha. 1.kāyakammadvāra);

Kiñcāpi aṭṭhakathāyaṃ sāsane pabbajitavasena ājīvavāre bhayabheravāvhānaṃ yojitaṃ, ''ye kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vā''ti pana vacanato bāhirakavasena gahaṭṭhavasena ca yojanā veditabbā.

Gahaṭṭhānampi hi jātidhammakuladhammadesadhammavilomanavasena aññathāpi micchājīvo labbhateva, tāya eva ca ājīvavipattiyā aññathā vā nesaṃ araññavāso sambhaveyyāti.

37. Evaṃ ājīvaṭṭhamakasīlavasena bhayabheravaṃ dassetvā tato paraṃ nīvaraṇappahānādivasena taṃ dassetuṃ desanā vaḍḍhitāti tadatthaṃ vivaranto **''ito para''**ntiādimāha. Tattha **nīvaraṇavasena puna vuttā**ti ayamadhippāyo – evaṃ sīlavisuddhimattampi araññe viharato bhayabheravābhāvaṃ āvahati, kimaṅgaṃ pana nīvaraṇāni pahāya appanāsamādhiṃ, upacārasamādhimeva vā sampādayatoti samādhisampadāya bhayabheravābhāvahetukaṃ dassetuṃ upari desanā vaḍḍhitāti akusalamanokammantabhāvena gahitāpi abhijjhābyāpādā nīvaraṇavasena puna vuttāti adhippāyo. Abhi-pubbo jhā-saddo abhijjhāyanatthoti āha **''parabhaṇḍādiabhijjhāyanasīlā''**ti. **Vatthukāmesū**ti rūpādīsu kilesakāmassa vatthubhūtesu kāmesu. **Bahalakilesarāgā**ti thiramūladummocanīyatāhi ajjhosāne pabhūtakilesakāmā. Abhijjhā cettha appattavisayapatthanā, tibbasārāgo sampattivisayābhiniveso. Te hi lobhābhibhūtā puggalā attani tibbasāpekkhatāya eva lobhābhibhūtatāya avavatthitārammaṇā avinicchitavisayā araññe taṃ taṃ visayaṃ anupadhāritvā viharanti, rajjuādīni yāthāvato na sallakkhenti. Tenāha **''tesa''**ntiādi. **Upaṭṭhāti** santacittatāya. Tathā hi vuttaṃ **''ākulacittā''**ti. ''Idānimha naṭṭhā''ti tasanti vitasanti, āgantvā bādhiyamānā viya honti, evaṃ taṃ bhayabheravaṃ attani samāropanaṭṭhena avhāyanti pakkosantīti yojanaṃ sandhāyāha **''sesaṃ tādisamevā''**ti. **''Anabhijjhāluhamasmī''**ti pāḷipade ciraparicitaalobhajjhāsayatāya kamaladale jalabindu viya alaggamānasattā sabbattha anapekkhohamasmīti attho.

38. **Pakatibhāvavijahanenā**ti parisuddhabhāvasaṅkhātassa ca pakatibhāvassa vijahanena. Sāvajjadhammasamuppattiyā hi cittassa anavajjabhāvo jahito hotīti. **Vipannacittā**ti kilesāsucidūsitatāya kuthitacittā. Tenāha **''kilesānugataṃ…pe… pūtikaṃ hotī''**ti. **Paduṭṭhamanasaṅkappā**ti visasaṃsaṭṭhamuttaṃ viya dosena padūsitacittasaṅkappā. **Vuttanayenevā**ti ''te avavatthitārammaṇā hontī''tiādinā abhijjhāluvāre vuttanayeneva. Yathā hi lobhavasena, evaṃ dosādivasenapi avavatthitārammaṇā hontīti. **Sabbatthā**ti heṭṭhā upari cāti sabbattha ṭhānesu vaṇṇetabbā.

39. ''Yā cittassa akallatā akammaññatā''ti vacanato thinaṃ cittassa gelaññabhāvena gahaṇaṃ gacchatīti āha **''cittagelaññabhūtena thinenā''**ti. Tathā ''yā kāyassa akallatā akammaññatā''ti (dha. sa. 1163) vacanato middhaṃ visesato nāmakāyassa gelaññabhāvena gahaṇaṃ gacchatīti āha **''sesanāmakāyagelaññabhūtena middhenā''**ti. Sesaggahaṇañcettha cittanivattanatthaṃ. Idañca middhaṃ rūpakāyassapi gelaññāvahanti daṭṭhabbaṃ niddāya hetubhāvato. Tathā hi taṃ ''niddā capalāyikā''ti niddiṭṭhaṃ. Tenāha **''te niddābahulā hontī''**ti.

40. **Uddhaccapakatikā**ti uddhaccasīlā anavaṭṭhitasabhāvā. Anavaṭṭhānarasañhi uddhaccaṃ. Tenāha **''vipphandamānacittā''**tiādi. **Idhā**ti ''avūpasantacittā''ti imasmiṃ pade. **Kukkuccaṃ gahetuṃ vaṭṭati** saṃvaṇṇanāvasena pacchānutāpassapi cittassa avūpasamakarattā. Uddhaccaṃ pana sarūpeneva gahitanti adhippāyo.

41. **Ekamevidaṃ pañcamaṃ nīvaraṇaṃ** yadidaṃ kaṅkhā vicikicchāti ca. Yadi evaṃ kasmā dvidhā katvā vuttanti āha **''kiṃ nu kho''**tiādi. **Kaṅkhanato**ti saṃsayanato. **Vicikicchāti vuccati** ''dhammasabhāvaṃ vicinanto etāya kicchati, vigatā tikicchā vā''ti katvā.

42. Evaṃ nīvaraṇābhāvakittanamukhena samādhisampadāya bhayabheravābhāvaṃ dassetvā idāni attukkaṃsanādiabhāvakittanamukhena paññāsampadāya bhayabheravābhāvaṃ dassetuṃ ''ye kho kecī''tiādinā upari desanā vaḍḍhitā, tadatthaṃ vivarituṃ **''attukkaṃsanakā''**tiādi vuttaṃ. **Ukkaṃsenti** mānavasena paggaṇhanena. Tenāha **''ucce ṭhāne ṭhapentī''**ti. Thinamiddhauddhaccakukkuccavicikicchāvāresu gayhamānaṃ abhijjhāluvārasadisanti tattha taṃ anāmasitvā attukkaṃsakavāre kiñci visadisaṃ atthīti taṃ dassetuṃ **''te katha''**ntiādi vuttaṃ.

43. Chambhanaṃ chambho, kāyassa chambhitattahetubhūto balavacittutrāso. So etesaṃ atthīti

chambhī. Tenāha **‘‘kāyathambhanā’’**tiādi. **Bhīrukajātikā**ti bhāyanakasīlā. Ekameva cetaṃ sāvajjabhayaṃ kāye chambhitattassa, citte ca kāye ca thaddhabhāvassa uppādanavasena ‘‘chambho bhīrutā’’ti ca vuccatīti taṃsamaṅgino samaṇabrāhmaṇā ‘‘chambhī bhīrukajātikā’’ti vuttā, idha bhayabheravaṃ sarūpeneva gahitaṃ.

44. **Labbhati pāpuṇīyatī**ti lābhasaddassa kammasādhanattamāha. Sakkaccaṃ kātabbo dātabboti **sakkāro. Tadatthadīpaka**nti lābhādiṃ pahāya araññe vasato bhayabheravāvhāyanaṃ natthīti dīpakaṃ. So kira lābhagarutāyeva piyo gāmo etassāti **‘‘piyagāmiko’’**ti nāmaṃ labhati. **Kammamutto**ti jarājiṇṇattā kammaṃ kātuṃ na sakkotīti sāmikehi vissaṭṭho.

45. Alasabhāvena sammāvāyāmassa akaraṇato kucchitaṃ sīdantīti **kusītā**. Vīrassa bhāvo, kammaṃ vā vīriyaṃ, vidhinā vā īretabbaṃ pavattetabbanti vīriyaṃ, sammāvāyāmo. Tena hīnā **hīnavīriyā**. Kāyaviññattiyā samuṭṭhānavasena pavattavīriyaṃ **kāyikavīriyaṃ,** vattakaraṇacaṅkamanādīsu daṭṭhabbaṃ. Nisajja sayitvā ca kammaṭṭhānamanasikāravasena pavattavīriyaṃ **cetasikavīriyaṃ**. Tattha purimaṃ visesato kosajjapaṭipakkhatāvasena, dutiyaṃ vīriyārambhatāvasena pākaṭaṃ hotīti dassento **‘‘kusītā’’**tiādimāha. Te hi hīnavīriyā alasatāyeva ārammaṇavavatthānamattampi kātuṃ na sakkonti.

46. **Naṭṭhassatī**ti alabbhamānassati, paccayavekallena vijjamānāyapi satiyā satikiccaṃ kātuṃ asamatthatāya evaṃ vuttaṃ. Na sampajānāti asampajānā. Taṃyoganivattiyañcāyaṃ **a**-kāro ‘‘ahetukā dhammā (dha. sa. 2.dukamātikā), abhikkhuko āvāso’’tiādīsu (cūḷava. 76) viyāti āha **‘‘paññārahitā’’**ti. Nanu soḷasamo paññāvāro, ayaṃ sativāro, tattha kasmā saṃkilesapakkhe paññā gahitāti codanaṃ sandhāyāha **‘‘imassa cā’’**tiādi. **Satibhājanīyamevetaṃ,** yadidaṃ cuddasamo vāro, paññā panettha cuddasame vāre kevalā sati dubbalāti **satidubbalyadīpanatthaṃ** ‘‘asampajānā’’ti paṭikkhepamukhena **vuttā**. Idāni vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **‘‘duvidhā hī’’**tiādi vuttaṃ.

47. Appanāsamādhinā, upacārasamādhinā vā cittaṃ ārammaṇe samaṃ, sammā vā āhitaṃ nāma hoti, nāññathāti dassento **‘‘asamāhitāti upacārappanāsamādhivirahitā’’**ti āha. **Vibbhantacittā**ti anavaṭṭhitacittā. Pubbe nīvaraṇabhāvasāmaññena uddhaccaṃ gahitaṃ **‘‘uddhatā avūpasantacittā’’**ti, idha samādhānābhāvena uddhaccahetuko cittavibbhamo vutto **‘‘asamāhitā vibbhantacittā’’**ti, ayametesaṃ viseso. **Pubbe vuttanayenā**ti pubbe ‘‘uddhaccena hi ekārammaṇe cittaṃ vipphandati dhajayaṭṭhiyaṃ vātena paṭākā viyā’’ti (ma. ni. aṭṭha. 1.40) vuttanayena. **Sabbaṃ pubbasadisamevā**ti bhayabheravāvhāyanassa abhijjhāluvāre vuttasadisataṃ sandhāya vadati.

48. **Duppaññā**ti ettha **du**-saddo ‘‘dussīlo’’tiādīsu viya abhāvattho, na ‘‘duggati, duppaṭipanno’’tiādīsu viya garahatthoti dassetuṃ **‘‘nippaññānametaṃ adhivacana’’**nti vatvā **‘‘paññā pana duṭṭhā nāma natthī’’**ti vuttaṃ. **Te**ti duppaññā. **Sabbatthā**ti catūsupi pāṭhavikappesu. **Ela**nti vā doso vuccati. Tenāha ‘‘yā sā vācā nelā kaṇṇasukhā’’ti. Tathā hi sīlaṃ ‘‘nelaṅga’’nti vuttaṃ. Duppaññā ca kathentā sadosameva kathaṃ kathenti apaṇḍitabhāvato. Tenevāha ‘‘dubbhāsitabhāsī’’ti. Tasmā elasabbhāvato elaṃ mukhaṃ etesanti elamūgāti vuttāti evampi vā ettha attho daṭṭhabbo. Yāya paññāya vasena ‘‘paññāsampanno’’ti vuttaṃ, taṃ byatirekamukhena dassetuṃ **‘‘no ca kho’’**tiādi vuttaṃ. Nanu ca bodhisattā bahulavipassanāpaññāya samannāgatā hontīti? Honti, tadā pana bodhisattena na vipassanārambho kato, no ca vipassanāpaññā adhippetāti vuttaṃ **‘‘no ca kho vipassanāpaññāyā’’**ti.

Keci panettha ‘‘saddhāvirahitā aparisuddhakāyakammantādayo viya bhayabheravāvhāyanassa visesakāraṇaṃ, nāpi saddhālutā pallomatāyāti saddhāvāro anuddhaṭo’’ti vadanti, taṃ akāraṇaṃ. Kammaphale hi saddahanto kammapaṭisaraṇataṃyeva nissāya bhayabheravaṃ tiṇāyapi amaññamāno pallomatamāpajjeyya. Yasmā pana vīriyādayo saddhāya vinā nappavattantīti tesaṃ upanissayabhūtā sahajātā ca sā taggahaṇeneva gahitā hotīti visuṃ na uddhaṭā. Tathā hi sā jhānassa pubbabhāgapaṭipadāyampi na uddhaṭā, kiṃ vā etāya saddhāya, addhā sā imasmiṃ ārammaṇapariggahaṭṭhāne na gahetabbāva, tato dhammassāminā idha na uddhaṭā, evaṃ aññesupi edisesu ṭhānesu nicchayo kātabbo. Yathānulomadesanā hi suttantakathāti.

Vacīkammantavārādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Soḷasaṭṭhānārammaṇapariggaho niṭṭhito.

Bhayabheravasenāsanādivaṇṇanā

49. **Soḷasārammaṇānī**ti soḷasaṭṭhānāni ārammaṇāni. **Evarūpāsu rattīsū**ti cātuddasīādikā upari vakkhamānā rattiyo sandhāya vadati. **Evarūpe senāsane**ti etthāpi eseva nayo. **Yā**ti aniyamato uddiṭṭhānaṃ puna ''tā''ti vacanaṃ niddeso viya hotīti vuttaṃ **''yā tāti ubhayametaṃ rattīnaṃyeva uddesaniddesavacana''**nti. **Abhīti lakkhaṇatthe** ''aññe ca abhiññātā brāhmaṇamahāsālā''tiādīsu viya. Kathaṃ panettha lakkhaṇatthatā veditabbā? Lakkhīyati etenāti lakkhaṇanti āha **''candapāripūriyā''**tiādi. Puṇṇamāsiyaṃ **candapāripūriyā** amāvāsiyaṃ **candaparikkhayena**. **Ādi**-saddena candassa upaḍḍhamaṇḍalatārāhuggahatādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Upasaggamattameva** abhi-saddo lakkhitasaddeneva lakkhaṇatthassa viññāyamānattāti adhippāyo.

Paṭhamadivasato pabhutīti paṭhamapāṭipadadivasato paṭṭhāya. Yasmā codako bhagavato kāle anabhilakkhitāpi aparabhāge abhilakkhitā jātā, tasmā taṃ abhilakkhaṇīyataṃ upādāya **''sabbadassinā bhagavatā pañcamī kasmā na gahitā''**ti codeti, itaro sabbakālikāsu cātuddasīādīsu gayhamānāsu asabbakālikāya kathaṃ gahaṇanti adhippāyena **''asabbakālikattā''**ti pariharati.

Tathāvidhāsūti ''abhiññātā''tiādinā yathā vuttā, tathāvidhāsu. Devatādhiṭṭhitabhāvena ārāmādīnaṃ lokassa cetiyabhāvoti āha **''pūjanīyaṭṭhenā''**ti. Manussā yebhuyyena gāmādīnaṃ dvāresu tathārūpe rukkhe cetiyaṭṭhāniye katvā voharantīti āha **''gāmanigamādidvāresū''**tiādi. Dassanamattenapi savanamattenapi bhayuppādanena pākatikasatte bhiṃsentīti **bhiṃsanakāni**. Tenāha **''bhayajanakānī''**tiādi. Bhāyati etasmāti **bhayaṃ,** ativiya sappaṭibhayaṃ **bheravaṃ**.

Āyācanaupahārakaraṇārahanti taṃtaṃbalikammapaṇidhikammakaraṇayoggaṃ. **Pupphadhūpa…pe… dharaṇitala**nti idaṃ yathāpaṭisūtena suppādinā upahārakaraṇadassanaṃ. **Koṭṭento**ti paharanto, siṅgappahārakhurappahārehi saddaṃ karontoti adhippāyo. **Sabbacatuppadānaṃ idha magoti nāmaṃ,** na ''acchacammaṃ migacammaṃ eḷakacamma''ntiādīsu (mahāva. 259) viya, rohitotiādi migavisesānanti adhippāyo. **Cāletvā**ti aggamaddanena cāletvā. Moraggahaṇañcettha upalakkhaṇanti dassento āha **''idha sabbapakkhigahaṇaṃ adhippeta''**nti. **Esa nayo**ti idaṃ yathā ''moro vā''ti ettha vā-saddo avuttavikappanattho, evaṃ ''migo vā''ti etthāpīti migasaddassa visesatthavuttitaṃ sandhāyāha. **Ito pabhūtī**ti ''yaṃnūnāhaṃ yā tā rattiyo''tiādinā bhayabheravassa gavesanacintanato pabhuti, na gavesanārambhato pabhuti. ''Appeva nāmāhaṃ bhayabheravaṃ passeyya''nti etthāpi hi **ārammaṇameva bhayabheravaṃ**. **Sukhārammaṇaṃ rūpaṃ sukhamiva** ''rūpaṃ sukhaṃ sukhānupatitaṃ sukhāvakkanta''ntiādīsu (saṃ. ni. 3.60). Kathaṃ bhayaggahaṇena ca rūpārammaṇaggahaṇanti āha **''parittassa cā''**tiādi. ''Āgacchatī''ti vacanato gavesanārambhato pabhuti ''etaṃ bhaya''nti ārammaṇaṃ adhippetanti keci ''taṃ na passeyya''nti cakkhunā dassanassa adhippetattā, tasmā vuttanayeneva attho gahetabbo. **Bhayaṃ ākaṅkhamāno**ti upaparikkhanavasena ahaṃ bhayavatthuṃ ākaṅkhanto viharāmi, taṃ kimatthiyaṃ, ettakopi bhayasamannāhāro mayhaṃ ayuttoti adhippāyo.

Yaṃ pakāraṃ bhūto yathābhūto, so panettha pakāro iriyāpathavasena yutto pāḷiyaṃ tathā āgatattāti āha **''yena yena iriyāpathena bhūtassā''**ti. **Bhavitassā**ti idaṃ ''bhūtassā''ti iminā samānatthaṃ padanti daṭṭhabbaṃ. ''Samaṅgībhūtassā''ti padaṃ purimapadalopena **bhūtassā**ti vuttanti dassento **''samaṅgībhūtassa vā''**ti āha. **Bhayabheravārammaṇe**ti bhayabheravābhimate ārammaṇe. **Neva mahāsatto tiṭṭhatī**tiādi ''tathābhūto ca taṃ paṭivineyya''nti yathā cintitaṃ, tathā paṭipannabhāvadassanaṃ. **Iriyāpathapaṭipāṭi** nāma ṭhānagamananisajjānipajjāti vadanti, uppaṭipāṭi pana paṭhamaṃ nipajjā, puna nisajjā, puna ṭhānaṃ, pacchā gamananti evaṃ veditabbā. **Āsannapaṭipāṭiyā**ti gamanassa tāva ṭhānaṃ āsannaṃ, ṭhānassa nisajjā gamanañca, nisajjāya nipajjā

ṭhānañca, nipajjāya nisajjā āsannā. Idha pana gamanassa ṭhānaṃ, ṭhānassa ca gamanaṃ, nisajjāya ca nipajjā, nipajjāya ca nisajjā āsannabhāvena gahitā, itare paramparāvasenāti veditabbā. Bhikkhussa pana iriyāpathā sampattapaṭipāṭiyā viya aparāparuppattivasena vuccanti.

Bhayabheravasenāsanādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Asammohavihāravaṇṇanā

50. Ayañca me sabbaso bhayabheravābhāvo visesato asammohadhammattāti dassetuṃ **''santi kho panā''**tiādinā upari desanā vaḍḍhitāti ayaṃ vā ettha anusandhi. **Jhāyīnaṃ sammohaṭṭhānesū**ti iminā ajjhāyīnaṃ sammohaṭṭhānesu vattabbameva natthīti dasseti. **Atthī**ti idaṃ nipātapadaṃ puthuvacanampi hoti ''atthi imasmiṃ kāye kesā''tiādīsu (dī. ni. 2.373-374; ma. ni. 1.110; 3.154; saṃ. ni. 4.127; khu. pā. 3.dvatiṃsākāra) viyāti ''santī''ti padassa atthadassanavasena vuttaṃ. Kiṃ khaṇattayasamaṅgitāya te atthi, noti āha **''saṃvijjanti upalabbhantī''**ti, mahati lokasannivāse edisāpi **saṃvijjanti** ñāṇena gahetabbatāya **upalabbhantī**ti. **Odātakasiṇalābhī**ti appamāṇaodātakasiṇalābhī. Evaṃ hissa samantato āloko viya upaṭṭhāti. **Parikamma**nti samāpattipubbabhāgamāha. Ettakaṃ sūriye gate **vuṭṭhahāmīti, no ca kho addhānaparicchede kusalo hoti,** kevalaṃ ''divā eva vuṭṭhahāmī''ti manasikāraṃ uppādesi. **Visadaṃ hoti** sabbaṃ ārammaṇajātaṃ, dibbacakkhunā passantassa viya **vibhūtaṃ. Avisada**nti ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo. **Evaṃsaññino**ti rattiṃ ''divā''ti, divā ca ''rattī''ti evaṃsaññino.

Antosenāsane rattiṃ nisinno hotīti ratti-saddo ajjhāharitabbo. Parittāsanādīhi, aññehi vā **kāraṇehi**. **Gambhīrāya** bhūmigabbhasadisāya **ghanavanapaṭicchannāya** bahalatarajālavanapaṭalapaṭicchannāya. **Antarahitasūriyāloke kāle**ti eteneva divāti avuttasiddho. Sammohavihāro nāma bahuvidhoti āha **''sammohavihārānaṃ aññatara''**nti.

Pākaṭo bodhisattassa rattindivaparicchedo antamaso lavatuṭikhaṇassapi upādāya suvavatthitattā, tathā rattidivasakoṭṭhāsaparicchedo attanā kātabbakiccavasena kālañāṇavasena ca.

Kālathambhe laddhabbachāyāvasena **dvaṅgulakāle**. **Yāmaghaṇṭikaṃ paharati** saṅghassa taṃtaṃvattakaraṇatthaṃ. **Muggara**nti ghaṇṭikappaharaṇamuggaraṃ. **Yāmayantaṃ patati** aññehi bhikkhūhi yojitanti adhippāyo. Yāva aññe bhikkhū bhojanasālaṃ upagacchanti, tāva divāvihāraṭṭhānaṃ gantvā samaṇadhammaṃ karoti.

Yaṃ kho tanti ettha **ya**nti aniyamuddeso, **kho**ti avadhāraṇe, yameva puggalanti attho. **Ta**nti vuccamānākāravacanaṃ. **Mamevā**ti maṃ eva. **Asammohasabhāvo**ti sabhāvabhūtaasammoho. ''Uppanno''ti vuttattā **''manussaloke''**ti vuttaṃ. **Paññāsampattiyā**ti yāthāvato hitassa jānanasamatthena attano paññāguṇena, na kevalaṃ ajjhāsayeneva hitesitā, atha kho payogenāti dassento **''hitūpadesako''**ti āha. Ajjhāsayena pana hitesitā **''lokānukampāyā''**ti iminā dassitā. Upakaraṇehi vinā na kadāci bhogasukhaṃ upakaraṇadānañca cāgasampattihetukanti āha **''cāgasampattiyā…pe… dāyako''**ti. **Mettāsampattiyā** hitūpasaṃhārena **rakkhitā. Karuṇāsampattiyā** dukkhāpanayanena **gopāyitā**. Nanu ca pubbepi vuttaṃ ''hitāya sukhāyā''ti, atha kasmā puna taṃ gahitanti codanaṃ sandhāyāha **''idha devamanussaggahaṇenā''**tiādi. Tena pubbe avisesato hitādīni dassitāni, idāni visesato saha payojanena tāni dassitānīti dīpeti. Nibbānato paro paramo attho nāma natthīti āha **''paramatthattāyā''**ti. Hinoti nibbānaṃ gacchatīti **hitaṃ,** maggo. Ukkaṃsato sukhatthaṃ ariyaphalanti āha **''tato uttari sukhābhāvato''**ti.

Asammohavihāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Pubbabhāgapaṭipadādivaṇṇanā

51. **Asammohavihāra**nti asammohavuttiṃ, asammohasambodhinti vā attho. **Ta**nti samathavipassanābhāvanāsaṅkhātaṃ paṭipadaṃ. **Pubbabhāgato pabhutī**ti bhāvanāya pubbabhāgavīriyārambhādito paṭṭhāya. **Kecī**ti uttaravihāravāsino.

Bodhimaṇḍeti (sārattha. ṭī. 1.11.verañjakaṇḍavaṇṇanā; a. ni. ṭī. 3.8.11) bodhisaṅkhātassa ñāṇassa maṇḍabhāvappatte ṭhāne. **Caturaṅga**nti ''kāmaṃ taco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasissatū''tiādinā (ma. ni. 2.184; saṃ. ni. 2.237; a. ni. 2.5; 8.13; mahāni. 17, 196) vuttacaturaṅgasamannāgataṃ. **Paggahita**nti ārambhaṃ sithilaṃ akatvā daḷhaparakkamasaṅkhātussahanabhāvena gahitaṃ. Tenāha **''asithilappavattitanti vuttaṃ hotī''**ti. **Asallīna**nti asaṅkucitaṃ kosajjavasena saṅkocaṃ anāpannaṃ.

Upaṭṭhitāti ogāhanasaṅkhātena apilāpanabhāvena ārammaṇaṃ upagantvā ṭhitā. Tenāha **''ārammaṇābhimukhībhāvenā''**ti. Sammosassa viddhaṃsanavasena pavattiyā na sammuṭṭhāti **asammuṭṭhā**. Kiñcāpi cittamiva cittapassaddhivasena kāyapassaddhivaseneva kāyo passaddho hoti, tathāpi yasmā kāyapassaddhi uppajjamānā cittapassaddhiyā saheva uppajjati, na vinā, tasmā vuttaṃ **''kāyacittapassaddhisambhavenā''**ti. **Rūpakāyopi passaddhoyeva hoti** kāyapassaddhiyā ubhayesampi kāyānaṃ passambhanāvahattā. **So ca kho** kāyo. **Vigatadaratho**ti vigatakilesadaratho. Nāmakāye hi vigatadarathe rūpakāyopi vūpasantadarathapariḷāho hoti. **Sammā āhita**nti nānārammaṇesu vidhāvanasaṅkhātavikkhepaṃ vicchinditvā ekasmiṃyeva ārammaṇe avikkhittabhāvāpādānena sammadeva āhitaṃ. Tenāha **''suṭṭhu ṭhapita''**ntiādi. Cittassa anekaggabhāvo vikkhepavasena cañcalatā, sā sati ekaggatāya na hotīti āha **''ekaggaṃ acalaṃ nipphandana''**nti. **Ettāvatā**ti ''āraddhaṃ kho panā''tiādinā vīriyasatipassaddhisamādhīnaṃ kiccasiddhidassanena. Nanu ca saddhāpaññānampi kiccasiddhi jhānassa pubbapaṭipadāya icchitabbāti? Saccaṃ icchitabbā, sā pana nānantariyabhāvena avuttasiddhāti na gahitā. Asati hi saddhāya vīriyārambhādīnaṃ asambhavoyeva, paññāpariggahe ca nesaṃ asati paññāyārambhādibhāvo na siyā. Tathā asallīnāsammosatādayo vīriyādīnanti asallīnatādiggahaṇenevettha paññākiccasiddhi gahitāti daṭṭhabbaṃ. Jhānabhāvanāyaṃ vā samādhikiccaṃ adhikaṃ icchitabbanti dassetuṃ samādhipariyosānāva **jhānassa pubbapaṭipadā kathitā**ti daṭṭhabbaṃ.

Vuttaṃ, tasmā idha na vattabbaṃ. **Visuddhimaggo** hi imissā saṃvaṇṇanāya ekadesabhūtoti vuttovāyamatthoti. **Viharatīti āgataṃ** paruddesikattā vihārassa. **Idha vihāsinti āgataṃ** atthuddesikattā. Idaṃ kira sabbabuddhānaṃ avijahitanti āha **''ānāpānassatikammaṭṭhāna''**nti. Rūpavirāgabhāvanāvasena (sārattha. ṭī. 1.12.nerañjakaṇḍavaṇṇanā) pavatto catubbidhopi arūpajjhānaviseso catutthajjhānasaṅgaho evāti āha **''cattāri jhānānī''**ti. Yuttaṃ tāva cittekaggatā bhavokkamanatthatā viya vipassanāpādakatāpi catunnaṃ jhānānaṃ sādhāraṇāti tesaṃ vasena ''cattāri jhānānī''ti vacanaṃ, abhiññāpādakatā pana nirodhapādakatā ca catutthasseva jhānassa āveṇikā, sā kathaṃ catunnaṃ jhānānaṃ sādhāraṇā vuttāti? Paramparādhiṭṭhānabhāvato. Padaṭṭhānapadaṭṭhānampi hi padaṭṭhānanteva vuccati, kāraṇakāraṇampi kāraṇanti yathā ''tiṇehi sattaṃ siddha''nti, evañca katvā payojananiddese aṭṭhasamāpattiggahaṇaṃ samatthitaṃ hoti. **Cittekaggatatthānī**ti cittasamādhānatthāni, diṭṭhadhammasukhavihāratthānīti attho. Cittekaggatāsīsena hi diṭṭhadhammasukhavihāro vutto, sukkhavipassakakhīṇāsavavasena cetaṃ vuttaṃ. Tenāha **''ekaggacittā sukhaṃ divasaṃ viharissāmā''**ti. **Bhavokkamanatthānī**ti bhavesu nibbattiatthāni.

Yasmā (sārattha. ṭī. 1.12.nerañjakaṇḍavaṇṇanā) bodhisattena bodhimaṇḍūpasaṅkamanato pubbepi carimabhave catutthajjhānaṃ nibbattitapubbaṃ, tadā pana taṃ nibbattitamattameva ahosi, na vipassanādipādakaṃ, tasmā **''bodhirukkhamūle nibbattita''**nti tato visesetvā vuttaṃ. **Vipassanāpādaka**nti vipassanārambhe vipassanāya pādakaṃ. **Abhiññāpādaka**nti etthāpi eseva nayo. Buddhānañhi paṭhamārambhe eva pādakajjhānena payojanaṃ ahosi, na tato paraṃ uparimaggādhigamaphalasamāpattiabhiññāvaḷañjanādiatthaṃ. Abhisambodhisamadhigamato paṭṭhāya hi sabbaṃ ñāṇasamādhikiccaṃ ākaṅkhamattapaṭibaddhamevāti. **Sabbakiccasādhaka**nti anupubbavihārādisabbakiccasādhakaṃ. **Sabbalokiyalokuttaraguṇadāyaka**nti ettha vipassanābhiññāpādakattā eva catutthassa jhānassa bhagavato sabbalokiyalokuttaraguṇadāyakatā

veditabbā. Sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānañhi maggañāṇaṃ, maggañāṇapadaṭṭhānañca sabbaññutaññāṇaṃ abhisambodhi, tadadhigamasamakālameva bhagavato sabbe buddhaguṇā hatthagatā ahesuṃ, catutthajjhānasannissayo ca maggādhigamoti.

Pubbabhāgapaṭipadādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Pubbenivāsakathāvaṇṇanā

52. **Dvinnaṃ vijjāna**nti pubbenivāsañāṇadibbacakkhuñāṇasaṅkhātānaṃ dvinnaṃ vijjānaṃ. **Anupadavaṇṇanā**ti tāsaṃ vijjānaṃ niddesapāḷiyā anupadavaṇṇanā. **Bhāvanānayo**ti uppādanavidhi. **''So''**ti paccattavacanassa ahaṃ-saddena sambandhane kāraṇaṃ dassetuṃ **''abhininnāmesi''**ntiādi vuttaṃ. Pāḷiyaṃ vā ''abhininnāmesi''nti uttamapurisassa yogoti ahaṃ-saddena ānetvā vuccamāne tadattho pākaṭo hotīti **''so aha''**nti vuttaṃ. **Abhinīhari**nti cittaṃ jhānārammaṇato apanetvā pubbenivāsābhimukhaṃ pesesiṃ, pubbenivāsaninnaṃ pubbenivāsapoṇaṃ pubbenivāsapabbhāraṃ akāsinti attho.

Pubbeatītajātīsu nivutthakkhandhā pubbenivāso. **Nivutthā**ti ca ajjhāvutthā anubhūtā attano santāne uppajjitvā niruddhā, gocaranivāsena nivutthadhammā vā attano viññāṇenaviññātā, paraviññāṇaviññātāpi vā chinnavaṭumakānussaraṇādīsu, taṃ pubbenivāsaṃ yāya satiyā anussarati, tāya sampayuttaṃ ñāṇaṃ **pubbenivāsānussatiññāṇaṃ**. **Paṭinivattantassā**ti pubbenivāsaṃ anussaraṇavasena yāvadicchakaṃ gantvā paccāgacchantassa. **Tasmā**ti vuttassevatthassa kāraṇabhāvena paccāmasanaṃ, paṭinivattantassa paccavekkhaṇabhāvatoti vuttaṃ hoti. **Idhūpapattiyā**ti idha carimabhave upapattiyā. **Anantara**nti atītānantaramāha. **Amutrā**ti amukasmiṃ bhaveti attho. **Udapādi**nti uppajjiṃ. **Tāhi devatāhī**ti tusitādevatāhi. **Ekagotto**ti tusitagottena ekagotto. Mahābodhisattānaṃ santānassa pariyosānāvatthāya devalokūpapattijanakaṃ nāma akusalena kammunā anupaddutameva hotīti adhippāyena **''dukkhaṃ pana saṅkhāradukkhamevā''**ti vuttaṃ. Mahāpuññānampi pana devaputtānaṃ pubbanimittuppattikālādīsu aniṭṭhārammaṇasamāyogo hotiyevāti ''kadāci dukkhadukkhassapi sambhavo natthī''ti na sakkā vattuṃ. **Sattapaññāsa…pe… pariyanto**ti idaṃ manussānaṃ vassagaṇanāvasena vuttaṃ. Tattha devānaṃ vassagaṇanāya pana catusahassameva.

Atītabhave (sārattha. ṭī. 1.12.pubbenivāsakathāyaṃ) khandhā tappaṭibaddhanāmagottāni ca sabbaṃ pubbenivāsanteva saṅgahitanti āha **''kiṃ viditaṃ karoti**? **Pubbenivāsa''**nti. **Moho paṭicchādakaṭṭhena ''tamo''ti vuccati** ''tamo viyā''ti katvā. **Obhāsakaraṇaṭṭhenā**ti kātabbato karaṇaṃ, obhāsova karaṇaṃ, attano paccayena obhāsabhāvena nibbattetabbaṭṭhenāti attho. **Sesaṃ pasaṃsāvacana**nti paṭipakkhavidhamanapavattivisesānaṃ bodhanato vuttaṃ. **Avijjā vihatā**ti etena vijjanaṭṭhena vijjāti ayampi attho dīpitoti daṭṭhabbaṃ. **Yasmā vijjā uppannā**ti etena vijjāpaṭipakkhā avijjā, paṭipakkhatā cassā pahātabbabhāvena vijjāya ca pahāyakabhāvenāti dasseti. **Esa nayo itarasmimpi padadvayeti** iminā tamo vihato vinaṭṭho. Kasmā? Yasmā āloko uppannoti imamatthaṃ atidisati. **Pesitattassā**ti yathādhippetatthasiddhiṃ pati vissaṭṭhacittassa. **Yathā appamattassā**ti aññassapi kassaci mādisassāti adhippāyo.

Pubbenivāsakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dibbacakkhuñāṇakathāvaṇṇanā

53. **Idhā**ti bhayabheravasutte vuttaṃ. Idha ayaṃ visesoti yojanā. **Vuttasadisameva** ''meti mayā''tiādinā. **Parikammakicca**nti ''abhiññāpādakacatutthajjhānato vuṭṭhāya sabbapacchimā nisajjā āvajjitabbā''tiādinā, kasiṇārammaṇaṃ abhiññāpādakajjhānaṃ sabbākārena abhinīhārakkhamaṃ katvā''tiādinā ca vuttena parikammena kiccaṃ payojanaṃ natthi. **Na tena idha attho**ti tena bhāvanānayena idha pāḷiyā atthavaṇṇanāyaṃ attho natthi tathābhāvanāya idha anadhippetattāti adhippāyo.

Dibbacakkhuñāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Āsavakkhayañāṇakathāvaṇṇanā

54. **Vipassanāpādaka**nti (sārattha. ṭī. 1.14.āsavakkhayañāṇakathāyaṃ; dī. ni. ṭī. 1.248; a. ni. ṭī. 2.3.59) vipassanāya padaṭṭhānabhūtaṃ. Vipassanā ca tividhā vipassanakapuggalabhedena. Mahābodhisattānañhi paccekabodhisattānañca vipassanā cintāmayañāṇasaṃvaddhitattā sayambhuñāṇabhūtā, itaresaṃ sutamayañāṇasaṃvaddhitattā paropadesasambhūtā, sā ''ṭhapetvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ avasesarūpārūpajjhānānaṃ aññatarato vuṭṭhāyā''tiādinā anekadhā arūpamukhavasena catudhātuvavatthāne vuttānaṃ tesaṃ tesaṃ dhātupariggahamukhānaṃ aññataramukhavasena anekadhāva **visuddhimagge** (visuddhi. 1.306) nānānayato vibhāvitā. Mahābodhisattānaṃ pana catuvīsatikoṭisatasahassamukhena pabhedagamanato nānānayaṃ sabbaññutaññāṇasannissayassa ariyamaggañāṇassa adhiṭṭhānabhūtaṃ pubbabhāgañāṇagabbhaṃ gaṇhāpentaṃ paripākaṃ **gacchantaṃ** paramagambhīrasaṇhasukhumataraṃ anaññasādhāraṇaṃ vipassanāñāṇaṃ hoti, yaṃ **aṭṭhakathāsu** mahāvajirañāṇanti vuccati. Yassa ca pavattivibhāgena catuvīsatikoṭisatasahassappabhedassa pādakabhāvena samāpajjiyamānā catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhā devasikaṃ satthu vaḷañjanakasamāpattiyo vuccanti, svāyaṃ buddhānaṃ vipassanācāro paramatthamañjūsāya **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāya** (visuddhi. mahāṭī. 1.144) uddesato dassito, atthikehi tato gahetabboti.

Āsavānaṃ khepanato samucchindanato āsavakkhayo, ariyamaggo, ukkaṭṭhaniddesavasena arahattamaggaggahaṇaṃ. Āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ **āsavakkhayañāṇa**nti dassento **''tatra cetaṃ ñāṇa''**nti vatvā khayeti ca ādhāre bhummaṃ, na visayeti dassento ''tappariyā pannattā''ti āha. **Idaṃ dukkha**nti dukkhassa ariyasaccassa tadā paccakkhato gahitabhāvadassanaṃ. **Ettakaṃ dukkha**nti dukkhassa ariyasaccassa tadā paccakkhato gahitabhāvadassanaṃ. **Ettakaṃ dukkha**nti tassa paricchijja gahitabhāvadassanaṃ. **Na ito bhiyyo**ti anavasesetvā gahitabhāvadassanaṃ. Tenāha **''sabbampi dukkhasacca''**ntiādi. **Sarasalakkhaṇapaṭivedhenā**ti sabhāvasaṅkhātassa lakkhaṇassa asammohato paṭivijjhanena. **Asammohapaṭivedho**ti ca yathā tasmiṃ ñāṇe pavatte pacchā dukkhassa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavatti. Tenāha **''yathābhūtaṃ abbhaññāsi''**nti. **Yaṃ ṭhānaṃ patvā**ti yaṃ nibbānaṃ maggassa ārammaṇapaccayaṭṭhena kāraṇabhūtaṃ āgamma. Tadubhayavato hi puggalassa patti tadubhayassa pattīti vuttaṃ. **Patvāti** vā pāpuṇanahetu. **Appavatti**nti appavattinimittaṃ. Te vā nappavattanti etthāti **appavatti,** nibbānaṃ. **Tassā**ti dukkhanirodhassa. **Sampāpaka**nti sacchikiriyāvasena sammadeva pāpakaṃ.

Kilesavasenāti āsavasaṅkhātakilesavasena. Yasmā āsavānaṃ dukkhasaccapariyāyo tappariyāpannattā, sesasaccānañca taṃsamudayādipariyāyo atthi, tasmā vuttaṃ. **''Pariyāyato''**ti. Dassento saccānīti yojanā. Āsavānaṃyeva cettha gahaṇaṃ ''āsavānaṃ khayañāṇāyā''ti āraddhattā. Tathā hi āsavavimutti sīseneva sabbasaṃkilesavimutti vuttā. **''Idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ abbhaññāsi''**ntiādinā missakamaggo idha kathitoti **''saha vipassanāya koṭippattaṃ maggaṃ kathetī''**ti vuttaṃ. Ettha ca saccapaṭivedhassa tadā atītakālikattā ''yathābhūtaṃ abbhaññāsi''nti vatvāpi abhisamayakāle tassa paccuppannataṃ upādāya ''evaṃ jānato evaṃ passato''ti vattamānakālena niddeso kato. So ca kāmaṃ maggakkhaṇato paraṃ yāvajjatanā atītakāliko eva, sabbapaṭhamaṃ panassa atītakālikattaṃ phalakkhaṇena veditabbanti āha **''vimuccitthāti iminā phalakkhaṇaṃ dassetī''**ti. **Jānato passato**ti vā hetuniddesoyaṃ. Jānanahetu dassanahetu kāmāsavā cittaṃ vimuccitthāti yojanā. Bhavāsavaggahaṇeneva cettha bhavarāgassa viya bhavadiṭṭhiyāpi samavarodhoti diṭṭhāsavassapi saṅgaho daṭṭhabbo.

Khīṇājātītiādīhi padehi. **Tassā**ti paccavekkhaṇañāṇassa. **Bhūmī**nti pavattiṭṭhānaṃ. **Na tāvassa atītā jāti khīṇā** maggabhāvanāyāti adhippāyo. Tattha kāraṇamāha **''pubbeva khīṇattā''**ti. Na anāgatā assajāti khīṇāti yojanā. **Na anāgatā**ti ca anāgatattasāmaññaṃ gahetvā lesena codeti. Tenāha **''anāgate vāyāmābhāvato''**ti, anāgataviseso panettha adhippeto, tassa ca khepane vāyāmopi labbhateva. Tenāha

‘‘yā pana maggassā’’tiādi. **Ekacatupañcavokārabhavesū**ti bhavattayaggahaṇaṃ vuttanayena anavasesato jātiyā khīṇabhāvadassanatthaṃ. **Ta**nti yathāvuttaṃ jātiṃ. **So**ti bhagavā.

Brahmacariyavāso nāma idha maggabrahmacariyassa nibbattanamevāti āha **‘‘niṭṭhita’’**nti. Sammādiṭṭhiyā catūsu saccesu pariññādikiccasādhanavasena pavattamānāya sammā saṅkappādīnampi dukkhasacce pariññābhisamayānuguṇā pavatti, itarasaccesu ca nesaṃ pahānābhisamayādivasena pavatti pākaṭā eva. Tena vuttaṃ **‘‘catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanāvasenā’’**ti. **Itthattāyā**ti ime pakārā itthaṃ, tabbhāvo itthattaṃ, tadatthanti vuttaṃ hoti. Te pana pakārā ariyamaggabyāpārabhūtā pariññādayo idhādhippetāti āha **‘‘evaṃsoḷasakiccabhāvāyā’’**ti. Te hi maggaṃ paccavekkhato maggānubhāvena pākaṭā hutvā upaṭṭhahanti, pariññādīsu ca pahānameva padhānaṃ tadatthattā itaresanti āha **‘‘kilesakkhayāyavā’’**ti. Pahīnakilesapaccavekkhaṇavasena vā etaṃ vuttaṃ. **Itthattāyā**ti nissakke sampadānavacananti āha **‘‘itthabhāvato’’**ti. **Aparaṃ** anāgataṃ. **Ime pana** carimattabhāvasaṅkhātā **pañcakkhandhā**. **Pariññātā tiṭṭhantī**ti etena tesaṃ appatiṭṭhataṃ dasseti. Apariññāmūlakā hi patiṭṭhā. Yathāha ‘‘kabaḷīkāre ce, bhikkhave, āhāre atthi rāgo atthi nandī atthi taṇhā, patiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ virūḷha’’ntiādi (saṃ. ni. 2.64; mahāni. 7; kathā. 296). Tenevāha **‘‘chinnamūlakā rukkhā viyā’’**tiādi.

Paccavekkhaṇañāṇapariggahitaṃ, na paṭhamadutiyañāṇadvayādhigamaṃ viya kevalanti adhippāyo. **Dassento** nigamanavasenāti adhippāyo. Sarūpato hi taṃ pubbe dassitamevāti. Pubbenivāsañāṇena atītārammaṇasabhāgatāya tabbhāvībhāvato ca atītaṃsañāṇaṃ saṅgahetvāti yojanā. Tattha **atītaṃsañāṇa**nti atītakhandhāyatanadhātusaṅkhāte atītakoṭṭhāse appaṭihataṃ ñāṇaṃ. **Dibbacakkhunā**ti saparibhaṇḍena dibbacakkhuñāṇena. Paccuppannaṃso ca anāgataṃso ca paccuppannānāgataṃsaṃ, tattha ñāṇaṃ **paccuppannānāgataṃsañāṇaṃ. Sakalalokiyalokuttaraguṇa**nti etena sabbaṃ lokaṃ uttaritvā abhibhuyya ṭhitattā sabbaññutaññāṇassa viya sesāsādhāraṇañāṇassa balañāṇaāveṇikabuddhadhammādīnampi anaññasādhāraṇānaṃ buddhaguṇānaṃ saṅgaho veditabbo. Tenāha **‘‘sabbepi sabbaññuguṇe saṅgahetvā’’**ti.

Āsavakkhayañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Araññavāsakāraṇavaṇṇanā

55. **Siyā kho pana te brāhmaṇā**ti ettha **siyā**ti ‘‘appevā’’ti iminā samānattho nipāto, tasmā ‘brāhmaṇa, appeva kho pana te evamassā’ti attho. Yaṃ pana **aṭṭhakathāyaṃ ‘‘kadācī’’**ti vuttaṃ, tampi imamevatthaṃ sandhāya vuttaṃ akāraṇaṃ brāhmaṇena parikappitamatthaṃ paṭipakkhipitvā attano adhippetaṃ kāraṇaṃ dassento. Atthova phalaṃ tadadhīnavuttitāya vaso etassāti **atthavaso,** hetūti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. **Attano ca diṭṭhadhammasukhavihāra**nti etena satthā attano vivekābhiratiṃ pakāsetīti dassento **‘‘diṭṭhadhammo nāmā’’**tiādimāha. Tattha **iriyāpathavihārāna**nti iriyāpathapavattīnaṃ. Tappavattiyo hi ekasmiṃ iriyāpathe uppannadukkhaṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā haraṇato vihārāti vuccanti. **Pacchimañca janataṃ anukampamāno**ti etena yo ādito brāhmaṇena ‘‘bhavaṃ tesaṃ gotamo pubbaṅgamo…pe… diṭṭhānugatiṃ āpajjatī’’ti vutto, yo ca tathā ‘‘evametaṃ brāhmaṇā’’tiādinā attanā sampaṭicchito, tameva atthaṃ nigamanavasena dassento yathānusandhināva satthā desanaṃ niṭṭhāpesi.

Araññavāsakāraṇavaṇṇanā niṭṭhitā.

Desanānumodanāvaṇṇanā

56. Evaṃ niṭṭhāpitāya desanāya brāhmaṇo tattha bhagavati pasādaṃ pavedento **‘‘abhikkanta’’**ntiādimāha. **Abhikkantā**ti (sārattha. ṭī. 1.15.desanānumodanakathā; dī. ni. ṭī. 1.250; saṃ. ni. ṭī. 1.1.1; a. ni. ṭī. 2.2.16) atikkantā, vigatāti atthoti āha **‘‘khaye dissatī’’**ti. Teneva hi **‘‘nikkhanto paṭhamo yāmo’’**ti vuttaṃ. **Abhikkantataro**ti ativiya kantataro manoramo. Tādiso ca sundaro bhaddako

nāma hotīti āha **''sundare dissatī''**ti.

Koti devanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo. **Me**ti mama. **Pādānī**ti pāde. **Iddhiyā**ti imāya evarūpāya deviddhiyā. **Yasasā**ti iminā edisena parivārena parijanena. **Jala**nti vijjotamāno. **Abhikkantenā**ti ativiya kantena kamanīyena abhirūpena. **Vaṇṇenā**ti chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṃ disā**ti dasapi disā obhāsento pabhāsento, cando viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti gāthāya attho. **Abhirūpe**ti uḷārarūpe sampannarūpe.

''Coro coro, sappo sappo''tiādīsu **bhaye āmeḍitaṃ**. ''Vijjha vijjha, pahara paharā''tiādīsu **kodhe,** ''sādhu sādhūtiādīsu (ma. ni. 1.327; saṃ. ni. 2.127; 3.35; 5.1085) **pasaṃsāyaṃ,** ''gaccha gaccha, lunāhi lunāhī''tiādīsu **turite,** ''āgaccha āgacchā''tiādīsu **kotūhale,** ''buddho buddhoti cintento''tiādīsu (bu. vaṃ. 2.44) **acchare,** ''abhikkamathāyasmanto, abhikkamathāyasmanto''tiādīsu (dī. ni. 3.20; a. ni. 9.11) **hāse,** ''kahaṃ ekaputtaka, kahaṃ ekaputtakā''tiādīsu (ma. ni. 2.353; saṃ. ni. 2.63) **soke,** ''aho sukhaṃ aho sukha''ntiādīsu (udā. 20; dī. ni. 3.305; cūḷava. 332) **pasāde**. **Ca**-saddo avuttasamuccayattho. Tena garahāasammānādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha ''pāpo pāpo''tiādīsu **garahāyaṃ**. ''Abhirūpaka abhirūpakā''tiādīsu **asammāne** daṭṭhabbaṃ.

Nayidaṃ āmeḍitavasena dvikkhattuṃ vuttaṃ, atha kho atthadvayavasenāti dassento **''atha vā''**tiādimāha. **Abhikkanta**nti vacanaṃ apekkhitvā napuṃsakaliṅgavasena vuttaṃ, taṃ pana bhagavato vacanaṃ dhammassa desanāti katvā tathā vuttaṃ. Atthamattadassanaṃ vā etaṃ, tasmā atthavasena liṅgavibhattivipariṇāmo veditabbo. Dutiyapadepi eseva nayo. **Dosanāsanato**ti rāgādikilesadosavidhamanato, **guṇādhigamanato**ti sīlādiguṇānaṃ sampāpanato. Ye guṇe desanā adhigameti, tesu padhānabhūtā dassetabbāti te padhānabhūte tāva dassetuṃ **''saddhājananato paññājananato''**ti vuttaṃ. Saddhāpamukhā hi lokiyā guṇā, paññāpamukhā lokuttarā. Sīlādiatthasampattiyā **sātthato,** sabhāvaniruttisampattiyā **sabyañjanato**. Suviññeyyasaddapayogatāya **uttānapadato,** saṇhasukhumabhāvena dubbiññeyyatthatāya **gambhīratthato**. Siniddhamudumadhurasaddapayogatāya **kaṇṇasukhato,** vipulavisuddhapemanīyatthatāya **hadayaṅgamato**. Mānātimānavidhamanena **anattukkaṃsanato,** thambhasārambhamaddanena **aparavambhanato**. Hitādhippāyapavattiyā paresaṃ rāgapariḷāhādivūpasamanena ca **karuṇāsītalato,** kilesandhakāravidhamanena **paññāvadātato**. Karavīkarutamañjutāya **āpātharamaṇīyato,** pubbāparāviruddhasuvisuddhatthatāya **vimaddakkhamato**. Āpātharamaṇīyatāya eva **suyyamānasukhato,** vimaddakkhamatāya hitajjhāsayappavattitatāya ca **vīmaṃsiyamānahitato.** **Evamādīhī**ti **ādi**saddena saṃsāracakkanivattanato, saddhammacakkappavattanato, micchāvādavidhamanato, sammāvādapatiṭṭhāpanato, akusalamūlasamuddharaṇato, kusalamūlasaṃropanato, apāyadvārapidhānato, saggamaggadvāravivaraṇato, pariyuṭṭhānavūpasamanato, anusayasamugghātanatoti evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Adhomukhaṭṭhapitanti kenaci adhomukhaṃ ṭhapitaṃ. **Heṭṭhāmukhajāta**nti sabhāveneva heṭṭhāmukhajātaṃ. **Ugghāṭeyyā**ti vivaṭaṃ kareyya. **Hatthe gahetvā**ti ''puratthābhimukho, uttarābhimukho vā gacchā''tiādīni avatvā hatthe gahetvā ''nissandehaṃ esa maggo, evaṃ gacchā''ti vadeyya. **Kāḷapakkhacātuddasī**ti kāḷapakkhe cātuddasī.

Nikujjitaṃ ādheyyassa anādhārabhūtaṃ bhājanaṃ ādhārabhāvāpādanavasena **ukkujjeyya**. Heṭṭhāmukhajātatāya **saddhammavimukhaṃ,** adhomukhaṭṭhapitatāya **asaddhamme patita**nti evaṃ padadvayaṃ yathārahaṃ yojetabbaṃ, na yathāsaṅkhyaṃ. Kāmaṃ kāmacchandādayopi paṭicchādakā, micchādiṭṭhi pana savisesaṃ paṭicchādikāti āha **''micchādiṭṭhigahanapaṭicchanna''**nti. Tenāha bhagavā ''micchādiṭṭhiparamāhaṃ, bhikkhave, vajjaṃ vadāmī''ti (a. ni. 1.310). Sabbo apāyagāmimaggo **kummaggo** ''kucchito maggo''ti katvā. Sammādiṭṭhiādīnaṃ ujupaṭipakkhatāya micchādiṭṭhiādayo aṭṭha micchattadhammā **micchāmaggo**. Teneva hi tadubhayapaṭipakkhataṃ sandhāya **''saggamokkhamaggaṃ ācikkhantenā''**ti vuttaṃ. Sappiādisannissayo padīpo na tathā ujjalo, yathā telasannissayoti **telapajjotaggahaṇaṃ**. **Etehi pariyāyehī**ti etehi

nikujjitukkujjanapaṭicchannavivaraṇādiupamopamitabbapakārehi, **etehi** vā yathāvuttehi soḷasārammaṇapariggahaasammohavihāradibbavihāravibhāvanapariyāyehi vijjāttayavibhāvanāpadesena attano sabbaññuguṇavibhāvanapariyāyehi ca. Tenāha **‘‘anekapariyāyena dhammo pakāsito’’**ti.

Desanānumodanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pasannakāravaṇṇanā

Pasannakāranti pasannehi kātabbaṃ sakkāraṃ. **Saraṇa**nti paṭisaraṇaṃ. Tenāha **‘‘parāyaṇa’’**nti. Parāyaṇabhāvo ca anatthanisedhanena atthasampaṭipādanena ca hotīti āha **‘‘aghassa tātā hitassa ca vidhātā’’**ti. **Aghassā**ti dukkhatoti vadanti, pāpatoti pana yuttaṃ. Nissakke cetaṃ sāmivacanaṃ. Ettha ca nāyaṃ gami-saddo nī-saddādayo viya dvikammako, tasmā yathā ‘‘ajaṃ gāmaṃ netī’’ti vuccati, evaṃ ‘‘gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmī’’ti vattuṃ na sakkā, ‘‘saraṇanti gacchāmī’’ti pana vattabbaṃ. Iti-saddo cettha luttaniddiṭṭho, tassa cāyamattho – gamanañca tadadhippāyena bhajanaṃ, tathā jānanaṃ vāti dassento **‘‘iti iminā adhippāyenā’’**tiādimāha. Tattha **bhajāmī**tiādīsu purimassa purimassa pacchimaṃ pacchimaṃ atthavacanaṃ. **Bhajanaṃ** vā saraṇādhippāyena upasaṅkamanaṃ, **sevanaṃ** santikāvacaratā, **payirupāsanaṃ** vattapaṭivattakaraṇena upaṭṭhānanti evaṃ sabbathāpi anaññasaraṇatamyeva dīpeti. **‘‘Gacchāmī’’**ti padassa kathaṃ ‘‘bujjhāmī’’ti ayamattho labbhatīti āha **‘‘yesañhī’’**tiādi.

Adhigatamagge, sacchikatanirodheti padadvayenapi phalaṭṭhā eva dassitā, na maggaṭṭhāti te dassento **‘‘yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne cā’’**ti āha. Nanu ca kalyāṇaputhujjanopi yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjatīti vuccatīti? Kiñcāpi vuccati, nippariyāyena pana maggaṭṭhā eva tathā vattabbā, na itare niyāmokkamanābhāvato. Tathā hi te eva **‘‘apāyesu apatamāne dhāretī’’**ti vuttā. Sammattaniyāmokkamanena hi apāyavinimuttisambhavo. **Akkhāyatī**ti ettha **iti-**saddo ādiattho, pakārattho vā. Tena ‘‘yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṃ aggamakkhāyatī’’ti **suttapadaṃ** (a. ni. 4.34; itivu. 90) saṅgaṇhāti, **vitthāro**ti vā iminā. Ettha ca **ariyamaggo** niyyānikatāya, **nibbānaṃ** tassa tadatthasiddhihetutāyāti ubhayamevettha nippariyāyena dhammoti vutto. Nibbānañhi ārammaṇapaccayabhūtaṃ labhitvā ariyamaggassa tadatthasiddhi, ariyaphalānaṃ ‘‘yasmā tāya saddhāya avūpasantāyā’’tiādivacanato maggena samucchinnānaṃ kilesānaṃ paṭippassaddhipahānakiccatāya niyyānānuguṇatāya niyyānapariyosānatāya ca. Pariyattidhammassa pana niyyānadhammasamadhigamahetutāyāti iminā pariyāyena dhammabhāvo labbhati eva, svāyamattho pāṭhāruḷho evāti dassento ‘‘na kevala’’ntiādimāha.

Kāmarāgo bhavarāgoti evamādibhedo sabbopi rāgo virajjati pahīyati etenāti **rāgavirāgoti maggo kathito**. Ejāsaṅkhātāya taṇhāya antonijjhānalakkhaṇassa sokassa ca taduppattiyaṃ sabbaso parikkhīṇattā **anejamasokanti phalaṃ kathitaṃ. Appaṭikūla**nti avirodhadīpanato kenaci aviruddhaṃ, iṭṭhaṃ paṇītanti vā attho. Paguṇarūpena pavattitattā, pakaṭṭhaguṇavibhāvanato vā **paguṇaṃ**. Yathāha ‘‘vihiṃsasaññī paguṇaṃ na bhāsiṃ, dhammaṃ paṇītaṃ manujesu brahme’’ti. Sabbadhammakkhandhā kathitāti yojanā.

Diṭṭhisīlasaṅghātenāti ‘‘yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharatī’’ti (dī. ni. 3.324, 356; ma. ni. 1.492; 3.54) evaṃ vuttāya diṭṭhiyā, ‘‘yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni, tathārūpehi sīlehi sīlasāmaññagato viharatī’’ti (dī. ni. 3.324; ma. ni. 1.492; 3.54; a. ni. 6.12; pari. 274) evaṃ vuttānaṃ sīlānañca saṃhatabhāvena, diṭṭhisīlasāmaññenāti attho. **Saṃhato**ti ghaṭito. Ariyapuggalā hi yattha katthaci dūre ṭhitāpi attano guṇasāmaggiyā saṃhatā eva. **Aṭṭha ca puggala dhammadasā te**ti te purisayugavasena cattāropi puggalavasena aṭṭheva ariyadhammassa paccakkhadassāvitāya dhammadasā. Tīṇi vatthūni saraṇanti gamanena tikkhattuṃ gamanena ca **tīṇi saraṇagamanāni**. **Paṭivedesī**ti attano hadayagataṃ vācāya pavedesi.

Pasannakāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Saraṇagamanakathāvaṇṇanā

Saraṇagamanassa visayapabhedaphalasaṃkilesabhedānaṃ viya kattu ca vibhāvanā tattha kosallāya hotīti **''saraṇagamanesu kosallatthaṃ saraṇaṃ…pe… veditabbo''**ti vuttaṃ tena vinā saraṇagamanasseva asambhavato. Kasmā panettha vodānaṃ na gahitaṃ, nanu vodānavibhāvanāpi tattha kosallāvahāti? Saccametaṃ, taṃ pana saṃkilesaggahaṇeneva atthato dīpitaṃ hotīti na gahitaṃ. Yāni hi tesaṃ saṃkilesakāraṇāni aññāṇādīni, tesaṃ sabbena sabbaṃ anuppannānaṃ anuppādanena, uppannānañca pahānena vodānaṃ hotīti. Hiṃsatthassa sara-saddassa vasenetaṃ padaṃ daṭṭhabbanti **''hiṃsatīti saraṇa''**nti vatvā taṃ pana hiṃsanaṃ kesaṃ, kathaṃ, kassa vāti codanaṃ sodhento **''saraṇagatāna''**ntiādimāha. Tattha **bhaya**nti vaṭṭabhayaṃ. **Santāsa**nti cittutrāsaṃ. Teneva cetasikadukkhassa gahitattā **dukkha**nti idha kāyikaṃ dukkhaṃ. **Duggatiparikilesa**nti duggatipariyāpannaṃ sabbaṃ dukkhaṃ. Tayidaṃ sabbaṃ parato phalakathāyaṃ āvi bhavissati. **Eta**nti ''saraṇa''nti padaṃ.

Evaṃ avisesato saraṇasaddassa atthaṃ dassetvā idāni visesato dassetuṃ **''atha vā''**tiādi vuttaṃ. **Hite pavattamānenā**ti ''sampannasīlā, bhikkhave, viharathā''tiādinā (ma. ni. 1.64, 69) atthe niyojanena. **Ahitā ca nivattanenā**ti **''pāṇātipātassa kho pāpako vipāko pāpakaṃ abhisamparāya''**ntiādinā ādīnavadassanādimukhena anatthato vinivattanena. **Bhayaṃ hiṃsatī**ti hitāhitesu appavattipavattihetukaṃ byasanaṃ appavattikaraṇena vināseti. **Bhavakantārā uttāraṇena** maggasaṅkhāto dhammo, itaro **assāsadānena** sattānaṃ bhayaṃ hiṃsatīti yojanā. **Kārāna**nti dānavasena pūjāvasena ca upanītānaṃ sakkārānaṃ. **Vipulaphalapaṭilābhakaraṇena** sattānaṃ bhayaṃ hiṃsati anuttaradakkhiṇeyyabhāvatoti adhippāyo. **Imināpi pariyāyenā**ti imināpi vibhajitvā vuttena kāraṇena.

''Sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho''ti evaṃ pavatto tattha ratanattaye pasādo tappasādo, tadeva ratanattayaṃ garu etassāti taggaru, tassa bhāvo taggarutā, tappasādo ca taggarutā ca **tappasādataggarutā,** tāhi. Vidhutadiṭṭhivicikicchāsammohaassaddhiyāditāya **vihatakileso**. ''Tadeva ratanattayaṃ parāyaṇaṃ gati tāṇaṃ leṇa''nti evaṃ ākārena pavattiyā **tapparāyaṇatākārapavatto cittuppādo saraṇagamanaṃ** ''saraṇanti gacchati etenā''ti. **Taṃsamaṅgī**ti tena yathāvuttacittuppādena samannāgato. **Evaṃ upetī**ti evaṃ bhajati sevati payirupāsati, evaṃ vā jānāti bujjhatīti evamattho veditabbo. Ettha ca pasādaggahaṇena lokiyasaraṇagamanamāha. Tañhi pasādappadhānaṃ, na ñāṇappadhānaṃ. Garutāgahaṇena lokuttaraṃ. Ariyā hi ratanattayaṃ guṇābhiññātāya pāsāṇacchattaṃ viya garuṃ katvā passanti, tasmā tappasādena vikkhambhanavasena vihatakileso taggarutāya samucchedavasenāti yojetabbaṃ. Tapparāyaṇatā panettha taggatikatāti tāya catubbidhampi vakkhamānaṃ saraṇagamanaṃ gahitanti daṭṭhabbaṃ. Avisesena vā pasādagarutā jotitāti pasādaggahaṇena aveccappasādassa itarassa ca gahaṇaṃ, tathā garutāgahaṇenāti ubhayenapi ubhayaṃ saraṇagamanaṃ yojetabbaṃ.

Maggakkhaṇe ijjhatīti yojanā. **Nibbānārammaṇaṃ hutvā**ti etena atthato catusaccādhigamoyeva lokuttaraṃ saraṇagamananti dasseti. Tattha hi nibbānadhammo sacchikiriyābhisamayavasena, maggadhammo bhāvanābhisamayavasena paṭivijjhiyamānoyeva saraṇagamanattaṃ sādheti, buddhaguṇā pana sāvakagocarabhūtā pariññābhisamayavasena, tathā ariyasaṅghaguṇā. Tenāha **''kiccato sakalepi ratanattaye ijjhatī''**ti, ijjhantañca saheva ijjhati, na lokiyaṃ viya paṭipāṭiyā asammohapaṭivedhena paṭividdhattāti adhippāyo. Ye pana vadanti ''na saraṇagamanaṃ nibbānārammaṇaṃ hutvā pavattati, maggassa adhigatattā pana adhigatameva hoti ekaccānaṃ tevijjādīnaṃ lokiyavijjādayo viyā''ti, tesaṃ lokiyameva saraṇagamanaṃ siyā, na lokuttaraṃ, tañca ayuttaṃ duvidhassapi icchitabbattā. **Ta**nti lokiyasaraṇagamanaṃ. **Saddhāpaṭilābho** ''sammāsambuddho bhagavā''tiādinā. **Saddhāmūlikā**ti yathāvuttasaddhāpubbaṅgamā **sammādiṭṭhi** buddhasubuddhataṃ dhammasudhammataṃ saṅghasuppaṭipatiñca lokiyāvabodhavaseneva sammā ñāyena dassanato. ''Saddhāmūlikā sammādiṭṭhī''ti etena saddhūpanissayā yathāvuttalakkhaṇā paññā lokiyasaraṇagamananti dasseti. Tenāha **''diṭṭhijukammanti vuccatī''**ti ''diṭṭhi eva attano paccayehi ujuṃ karīyatī''ti katvā. Diṭṭhi vā ujuṃ karīyati etenāti **diṭṭhijukammaṃ,** tathā pavatto cittuppādo. Evañca katvā ''tapparāyaṇatākārapavatto

cittuppādo’’ti idañca vacanaṃ samatthitaṃ hoti. Saddhāpubbaṅgamasammādiṭṭhiggahaṇaṃ pana cittuppādassa tappadhānatāyāti daṭṭhabbaṃ. ‘‘Saddhāpaṭilābho’’ti iminā mātādīhi ussāhitadārakādīnaṃ viya ñāṇavippayuttasaraṇagamanaṃ dasseti, ‘‘sammādiṭṭhī’’ti iminā ñāṇasampayuttasaraṇagamanaṃ.

Tayidaṃ lokiyaṃ saraṇagamanaṃ. **Attā** sanniyyātīyati appīyati pariccajīyati etenāti **attasanniyyātanaṃ,** yathāvuttaṃ diṭṭhijukammaṃ. Taṃ ratanattayaṃ parāyaṇaṃ paṭisaraṇaṃ etassāti tapparāyaṇo, puggalo, cittuppādo vā, tassa bhāvo **tapparāyaṇatā,** yathāvuttadiṭṭhijukammameva. Saraṇanti adhippāyena sissabhāvaṃ antevāsikabhāvaṃ upagacchati etenāti **sissabhāvūpagamanaṃ**. Saraṇagamanādhippāyeneva paṇipatati etenāti **paṇipāto**. Sabbattha yathāvuttadiṭṭhijukammavaseneva attho veditabbo. **Attapariccajana**nti saṃsāradukkhanittharaṇatthaṃ attano attabhāvassa pariccajanaṃ. Esa nayo sesesupi. **Buddhādīnaṃyevā**ti avadhāraṇaṃ itaresupi saraṇagamanavisesesu yathārahaṃ vattabbaṃ. Evañhi tadaññanivattanaṃ kataṃ hoti.

Evaṃ attasanniyātanādīni ekena pakārena dassetvā idāni aparehipi pakārehi dassetuṃ **‘‘apicā’’**tiādi āraddhaṃ. Tena pariyāyantarehipi attasanniyyātanādi katameva hoti atthassa abhinnattāti dasseti. **Āḷavakādīna**nti **ādi-**saddena sātāgirihemavatādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Nanu cete āḷavakādayo maggeneva āgatasaraṇagamanā, kathaṃ tesaṃ tapparāyaṇatāsaraṇagamanaṃ vuttanti? Maggenāgatasaraṇagamanehipi ‘‘so ahaṃ vicarissāmi gāmā gāma’’ntiādinā (saṃ. ni. 1.246) tehi tapparāyaṇatākārassa paveditattā tathā vuttaṃ.

Ñāti…pe… vasenāti ettha ñātivasena bhayavasena ācariyavasena dakkhiṇeyyavasenāti paccekaṃ ‘‘vasenā’’ti padaṃ yojetabbaṃ. Tattha **ñātivasenā**ti ñātibhāvavasena. Evaṃ sesesupi. **Dakkhiṇeyyapaṇipātenā**ti dakkhiṇeyyatāhetukena paṇipātena. **Itarehī**ti ñātibhāvādivasappavattehi tīhi paṇipātehi. **Itarehī**tiādinā saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ **‘‘tasmā’’**tiādi vuttaṃ. **Vandatī**ti paṇipātassa lakkhaṇavacanaṃ. **Evarūpa**nti diṭṭhadhammikaṃ sandhāya vadati. Samparāyikañhi niyyānikaṃ vā anusāsanaṃ paccāsīsanto dakkhiṇeyyapaṇipātameva karotīti adhippāyo. **Saraṇagamanappabhedo**ti saraṇagamanavibhāgo.

Ariyamaggoyeva lokuttarasaraṇagamananti āha **‘‘cattāri sāmaññaphalāni vipākaphala’’**nti. **Sabbadukkhakkhayo**ti sakalassa vaṭṭadukkhassa anuppādanirodho. **Eta**nti ‘‘cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passatī’’ti (dha. pa. 190) evaṃ vuttaṃ ariyasaccadassanaṃ.

Niccato anupagamanādivasenāti niccanti aggahaṇādivasena. **Aṭṭhāna**nti hetupaṭikkhepo. **Anavakāso**ti paccayapaṭikkhepo. Ubhayenapi kāraṇameva paṭikkhipati. **Ya**nti yena kāraṇena. **Diṭṭhisampanno**ti maggadiṭṭhiyā sampanno sotāpanno. **Kañci saṅkhāra**nti catubhūmakesu saṅkhatasaṅkhāresu ekasaṅkhārampi. **Niccato upagaccheyyā**ti ‘‘nicco’’ti gaṇheyya. **Sukhato upagaccheyyā**ti ‘‘ekantasukhī attā hoti arogo paraṃ maraṇā’’ti (dī. ni. 1.76) evaṃ attadiṭṭhivasena sukhato gāhaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Diṭṭhivippayuttacittena pana ariyasāvako pariḷāhavūpasamanatthaṃ mattahatthiparittāsito viya cokkhabrāhmaṇo ukkārabhūmiṃ kañci saṅkhāraṃ sukhato upagacchati. Attavāre kasiṇādipaññattisaṅgahaṇatthaṃ ‘‘saṅkhāra’’nti avatvā **‘‘kañci dhamma’’**nti vuttaṃ. Imesupi vāresu catubhūmakavaseneva paricchedo veditabbo tebhūmakavaseneva vā. Yaṃ yañhi puthujjano gāhavasena gaṇhāti, tato tato ariyasāvako gāhaṃ viniveṭheti. **Mātara**ntiādīsu janikā mātā, janako pitā, manussabhūto khīṇāsavo **arahā**ti adhippeto. Kiṃ pana ariyasāvako aññaṃ jīvitā voropeyyāti? Etampi aṭṭhānaṃ, puthujjanabhāvassa pana mahāsāvajjabhāvadassanatthaṃ ariyasāvakassa phaladīpanatthañcevaṃ vuttaṃ. **Duṭṭhacitto** vadhakacittena paduṭṭhacitto. **Lohitaṃ uppādeyyā**ti jīvamānakasarīre khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitaṃ uppādeyya. **Saṅghaṃ bhindeyyā**ti samānasaṃvāsakaṃ samānasīmāyaṃ ṭhitaṃ saṅghaṃ ‘kammena uddesena voharanto anussāvanena salākaggāhenā’’ti (pari. 458) evaṃ vuttehi pañcahi kāraṇehi bhindeyya. **Aññaṃ satthāra**nti aññaṃ titthakaraṃ ‘‘ayaṃ me satthā’’ti evaṃ gaṇheyyāti **netaṃ ṭhānaṃ vijjatī**ti attho.

Na te gamissanti apāyabhūminti te buddhaṃ saraṇaṃ gatā tannimittaṃ apāyabhūmiṃ na

gamissanti, **devakāyaṃ** pana **paripūressantī**ti attho.

Dasahi ṭhānehīti dasahi kāraṇehi. **Adhiggaṇhantī**ti adhibhavanti. **Velāmasuttādivasenāpī**ti ettha ‘‘caturāsītisahassasaṅkhānaṃ suvaṇṇapātirūpiyapātikaṃsapātīnaṃ yathākkamaṃ rūpiyasuvaṇṇahiraññapūrānaṃ karīsassa catutthabhāvappamāṇānaṃ sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitānaṃ caturāsītiyā hatthisahassānaṃ caturāsītiyā assasahassānaṃ caturāsītiyā rathasahassānaṃ caturāsītiyā dhenusahassānaṃ caturāsītiyā kaññāsahassānaṃ caturāsītiyā pallaṅkasahassānaṃ caturāsītiyā vatthakoṭisahassānaṃ aparimāṇassa ca khajjabhojjādibhedassa āhārassa pariccajanavasena sattamāsādhikāni satta saṃvaccharāni nirantaraṃ pavattavelāmamahādānato ekassa sotāpannassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ, tato sataṃ sotāpannānaṃ dinnadānato ekassa sakadāgāmissa, tato ekassa anāgāmissa, tato ekassa arahato, tato ekassa paccekabuddhassa, tato sammāsambuddhassa, tato buddhappamukhassa saṅghassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ, tato cātuddisaṃ saṅghaṃ uddissa vihārakaraṇaṃ, tato saraṇagamanaṃ mahapphalatara’’nti imamatthaṃ dīpentassa velāmasuttassa (a. ni. 9.20) vasena. Vuttañhetaṃ ‘‘yaṃ gahapati, velāmo brāhmaṇo dānaṃ adāsi mahādānaṃ, yo ekaṃ diṭṭhisampannaṃ bhojeyya, idaṃ tato mahapphalatara’’ntiādi (a. ni. 9.20). **Velāmasuttādī**ti **ādi**-saddena aggappasādasuttādīnaṃ (a. ni. 4.34; itivu. 90) saṅgaho daṭṭhabbo.

Aññāṇaṃ vatthuttayassa guṇānaṃ ajānanaṃ tattha sammoho, ‘‘buddho nu kho, na nu kho buddho’’tiādinā vicikicchā **saṃsayo, micchāñāṇaṃ** tassa guṇānaṃ aguṇabhāvaparikappanena viparītaggāho. **Ādi**-saddena anādarāgāravādīnaṃ saṅgaho. **Na mahājutika**nti na ujjalaṃ, aparisuddhaṃ apariyodātanti attho. **Na mahāvipphāra**nti anuḷāraṃ. **Sāvajjo**ti diṭṭhitaṇhādivasena sadoso. Lokiyaṃ saraṇagamanaṃ sikkhāsamādānaṃ viya aggahitakālaparicchedaṃ jīvitapariyantameva hoti, tasmā tassa khandhabhedena bhedoti āha **‘‘anavajjo kālakiriyāyā’’**ti. **So**ti anavajjo saraṇagamanabhedo. Satipi anavajjatte iṭṭhaphalopi na hotīti āha **‘‘aphalo’’**ti.

Saraṇagamanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Upāsakavidhikathāvaṇṇanā

Ko upāsakoti sarūpapucchā, tasmā kiṃlakkhaṇo upāsakoti vuttaṃ hoti. **Kasmā**ti hetupucchā. Tena kena pavattinimittena upāsakasaddo tasmiṃ puggale niruḷhoti dasseti. **Kimassa sīla**nti kīdisaṃ assa upāsakassa sīlaṃ, kittakena sīlenāyaṃ sīlasampanno nāma hotīti attho. **Ko ājīvo**ti ko assa sammāājīvo, so pana micchājīvassa parivajjanena hotīti sopi vibhajīyatīti. **Kā vipattī**ti kā assa sīlassa, ājīvassa vā vipatti. Anantarassa hi vidhi vā paṭisedho vā. **Kā sampattī**ti etthāpi eseva nayo.

Yo kocīti khattiyādīsu yo koci. Tena saraṇagamanamevettha kāraṇaṃ, na jātiādivisesoti dasseti. **Upāsanato**ti teneva saraṇagamanena tattha ca sakkaccakāritāya ādaragāravabahumānādiyogena payirupāsanato. **Veramaṇiyo**ti veraṃ vuccati pāṇātipātādidussīlyaṃ, tassa maṇanato hananato vināsanato veramaṇiyo, pañca viratiyo viratippadhānattā tassa sīlassa. Tenevāha tattha tattha **‘‘paṭivirato hotī’’**ti.

Micchāvaṇijjāti na sammāvaṇijjā ayuttavaṇijjā asāruppavaṇijjā. **Pahāyā**ti akaraṇeneva pajahitvā. **Dhammenā**ti dhammato anapetena. Tena aññampi adhammikaṃ jīvikaṃ paṭikkhipati. **Samenā**ti avisamena. Tena kāyavisamādiduccaritaṃ vajjetvā kāyasamādinā sucaritena jīvanaṃ dasseti. **Satthavaṇijjā**ti āvudhabhaṇḍaṃ katvā vā kāretvā vā yathākataṃ vā paṭilabhitvā tassa vikkayo. **Satthavaṇijjā**ti manussavikkayo. **Maṃsavaṇijjā**ti sūnakārādayo viya migasūkarādike posetvā maṃsaṃ sampādetvā vikkayo. **Majjavaṇijjā**ti yaṃ kiñci majjaṃ yojetvā tassa vikkayo. **Visavaṇijjā**ti visaṃ yojetvā, visaṃ gahetvā vā tassa vikkayo. Tattha satthavaṇijjā paroparodhanimittatāya akaraṇīyā vuttā, sattavaṇijjā abhujissabhāvakaraṇato, maṃsavisavaṇijjā vadhahetuto, majjavaṇijjā pamādaṭṭhānato.

Tassevāti pañcaveramaṇilakkhaṇassa sīlassa ceva pañcamicchāvaṇijjālakkhaṇassa ājīvassa ca.

Vipattīti bhedo pakopo ca. **Yāyā**ti yāya paṭipattiyā. **Caṇḍālo**ti upāsakacaṇḍālo. **Mala**nti upāsakamalaṃ. **Patikiṭṭho**ti upāsakanihīno. Buddhādīsu kammakammaphalesu ca saddhāvipariyāyo assaddhiyaṃ micchādhimokkho. Yathāvuttena assaddhiyena samannāgato **assaddho**. Yathāvutta sīlavipatti ājīvavipattivasena **dussīlo**. ''Iminā diṭṭhādinā idaṃ nāma maṅgalaṃ bhavissatī''ti evaṃ bālajanaparikappitakotūhalasaṅkhātena diṭṭhasutamutamaṅgalena samannāgato **kotūhalamaṅgaliko**. **Maṅgalaṃ paccetī**ti diṭṭhamaṅgalādibhedaṃ maṅgalameva pattiyāyati. **No kamma**nti kammassakataṃ no pattiyāyati. **Ito bahiddhā**ti ito sabbaññubuddhasāsanato bahiddhā bāhirakasamaye. **Dakkhiṇeyyaṃ pariyesatī**ti duppaṭipannaṃ dakkhiṇārahasaññī gavesati. **Pubbakāraṃ karotī**ti dānamānanādikaṃ kusalakiriyaṃ paṭhamaṃ karoti. Ettha ca dakkhiṇeyyapariyesanapubbakāre ekaṃ katvā pañca dhammā veditabbā.

Vipattiyaṃ vuttavipariyāyena **sampatti** ñātabbā. Ayaṃ pana viseso – catunnampi parisānaṃ ratijananaṭṭhena upāsakova ratanaṃ **upāsakaratanaṃ**. Guṇasobhākittisaddasugandhatāhi upāsakova padumaṃ **upāsakapadumaṃ**. Tathā **upāsakapuṇḍarīko**.

Ādimhīti ādiatthe. **Koṭiya**nti pariyantakoṭiyaṃ. **Vihāraggenā**ti ovarakakoṭṭhāsena, ''imasmiṃ gabbhe vasantānaṃ idaṃ nāma panasaphalaṃ pāpuṇātī''tiādinā taṃtaṃvasanaṭṭhānakoṭṭhāsenāti attho. **Ajjata**nti ajjaicceva attho.

Pāṇehi upetanti iminā tassa saraṇagamanassa āpāṇakoṭikataṃ dassento **''yāva me jīvitaṃ pavattatī''**tiādinā vatvā puna jīvitena taṃ vatthuttayaṃ paṭipūjento ''saraṇagamanaṃ rakkhāmī''ti uppannaṃ tassa brāhmaṇassa adhippāyaṃ vibhāvento **''ahañhī''**tiādimāha. **Pāṇehi upeta**nti hi yāva me pāṇā dharanti, tāva saraṇaṃ upetaṃ, upento ca na vācāmattena, na ekavāraṃ cittuppādanamattena, atha kho pāṇe pariccajitvāpi yāvajīvaṃ upetanti evamettha attho veditabboti.

Upāsakavidhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhayabheravasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Anaṅgaṇasuttavaṇṇanā

57. **Āyasmā sāriputto**ti ettha **iti**-saddo ādiattho, evamādikanti attho. Tena ''bhikkhū āmantesī''tiādikaṃ sabbaṃ suttaṃ saṅgaṇhāti. Tenāha **''anaṅgaṇasutta''**nti. Tassa ko nikkhepo? Attajjhāsayo. Parehi anajjhiṭṭhoyeva hi mahāthero imaṃ desanaṃ ārabhi. Keci panāhu ''ekacce bhikkhū saṃkiliṭṭhacitte disvā tesaṃ cittasaṃkilesappahānāya ceva ekaccānaṃ āyatiṃ anuppādanāya ca ayaṃ desanā āraddhā''ti. **Evaṃ sabbasuttesū**ti yathā ettha anaṅgaṇasutte, evaṃ ito paresūti sabbesupi suttesu anuttānaapubbapadavaṇṇanā eva karīyati. Tenāha **''tasmā''**tiādi. **Gaṇanaparicchedo**ti gaṇanena paricchindanaṃ. Idañhi apparajakkhamahārajakkhatāvasena duvidhe satte paccekaṃ atthaññutānatthaññutāvasena dvidhā katvā ''cattāro''ti anavasesapariyādānaṃ. Vajjīputtakādayo viya puggalavādīti na gahetabbaṃ lokasamaññānusārena atthaṃ paṭivijjhituṃ samatthānaṃ vasena desanāya āraddhattā, ayañca desanānayo satthu nissāya evāti dassento **''ayañhī''**tiādimāha.

Sammutiparamatthadesanākathāvaṇṇanā

Tattha (a. ni. ṭī. 1.1.170) sammutiyā desanā **sammutidesanā,** paramatthassa desanā **paramatthadesanā**. **Tatthā**ti sammutiparamatthadesanāsu, na sammutiparamatthesu. Tenāha **''evarūpā sammutidesanā, evarūpā paramatthadesanā''**ti. Tatridaṃ sammutiparamatthānaṃ lakkhaṇaṃ – yasmiṃ bhinne, buddhiyā avayavavinibbhoge vā kate na taṃsamaññā, sā ghaṭapaṭādippabhedā sammuti, tabbipariyāyato paramattho. Na hi kakkhaḷaphusanādisabhāve ayaṃ nayo labbhati, tattha rūpādidhammaṃ samūhasantānavasena pavattamānaṃ upādāya puggalavohāroti āha **''puggaloti sammutidesanā''**ti. Sesapadesupi eseva nayo. Uppādavayavanto sabhāvadhammā na

niccāti āha **''aniccanti paramatthadesanā''**ti. Esa nayo sesapadesupi. Nanu khandhadesanāpi sammutidesanāva. Khandhaṭṭho hi rāsaṭṭho, koṭṭhāsaṭṭho vāti? Saccametaṃ, ayaṃ pana khandhasamaññā phassādīsu tajjāpaññatti viya paramatthasannissayā tassa āsannatarā, puggalasamaññādayo viya na dūreti paramatthasaṅgahatā vuttā, khandhasīsena vā tadupādānā sabhāvadhammā eva gahitā. Nanu ca sabhāvadhammā sabbepi sammutimukheneva desanaṃ ārohanti, na samukhenāti sabbāpi desanā sammutidesanāva siyāti? Nayidamevaṃ desetabbadhammavibhāgena desanāvibhāgassa adhippetattā, na ca saddo kenaci pavattinimittena vinā atthaṃ pakāsetīti.

Sammutivasena desanaṃ sutvāti ''idhekacco puggalo attantapo hoti attaparitāpānuyogamanuyutto''tiādinā (ma. ni. 2.413; pu. pa. 10.25 mātikā) sammutimukhena pavattitaṃ desanaṃ sutamayañāṇuppādanavasena sutvā. **Atthaṃ paṭivijjhitvā**ti tadanusārena catusaccasaṅkhātaṃ atthaṃ saha vipassanāya maggena paṭivijjhitvā. **Mohaṃ pahāyā**ti tadekaṭṭhehi kilesehi saddhiṃ anavasesaṃ mohaṃ pajahitvā. **Visesa**nti nibbānasaṅkhātaṃ arahattasaṅkhātañca visesaṃ. **Tesa**nti tādisānaṃ vineyyānaṃ. **Paramatthavasenā**ti ''pañcimāni, bhikkhave, indriyānī''tiādinā (saṃ. ni. 5.472-474) paramatthadhammavasena. Sesaṃ anantaranaye vuttasadisameva. **Tatthā**ti tassaṃ sammutivasena paramatthavasena ca desanāyaṃ. **Desabhāsākusalo**ti nānādesabhāsāsu kusalo. **Tiṇṇaṃ vedāna**nti nidassanamattaṃ, tiṇṇaṃ vedānaṃ sippaganthānampīti adhippāyo sippuggahaṇañhi parato vakkhati. Sippāni vā vedantogadhe katvā **''tiṇṇaṃ vedāna''**nti vuttaṃ. **Kathetabbabhāvena ṭhitāni,** na katthaci sannihitabhāvenāti vedānampi kathetabbabhāveneva avaṭṭhānaṃ dīpento ''guyhā tayī nihitā gayhatī''ti micchāvādaṃ paṭikkhipati. Nānāvidhā desabhāsā etesanti **nānādesabhāsā**.

Paramo uttamo attho **paramattho,** dhammānaṃ yathābhūtasabhāvo. Lokasaṅketamattasiddhā **sammuti**. Yadi evaṃ kathaṃ sammutikathāya saccatātiāha **''lokasammutikāraṇā''**ti, lokasamaññaṃ nissāya pavattanato. Lokasamaññāya hi abhinivesena vinā ñāpanā ekaccassa sutassa sāvanā viya na musā anatidhāvitabbato tassā. Tenāha bhagavā ''janapadaniruttiṃ nābhiniveseyya, samaññaṃ nātidhāveyyā''ti (ma. ni. 3.332). **Dhammāna**nti sabhāvadhammānaṃ. **Bhūtakāraṇā**ti yathābhūtasabhāvaṃ nissāya pavattanato. **Sammutiṃ voharantassā**ti ''puggalo satto''tiādinā lokasamaññaṃ kathentassa.

Hirottappadīpanatthanti lokapālanakicce hirottappadhamme kiccato pakāsetuṃ. Tesañhi kiccaṃ sattasantāneyeva pākaṭaṃ hotīti puggalādhiṭṭhānāya kathāya taṃ vattabbaṃ. Esa nayo sesesupi. Yasmiñhi cittuppāde kammaṃ uppannaṃ, taṃsantāne eva tassa phalassa uppatti **kammassakatā**. Evañhi katavināñanāso akatāgamo vā natthīti sā puggalādhiṭṭhānāya eva kathāya dīpetabbā. Tehi sattehi kātabbā puññādikiriyā **paccattapurisakāro**pi santānavasena nipphādetabbato puggalādhiṭṭhānāya eva kathāya dīpetabbo.

Ānantariyadīpanatthanti cutianantaraṃ phalaṃ anantaraṃ nāma, tasmiṃ anantare niyuttāni, tannibbattanena anantarakaraṇasīlāni, anantarapayojanāni vāti **ānantariyāni,** mātughātādīni, tesaṃ dīpanatthaṃ. Tānipi hi santānavasena nipphādetabbato ''mātaraṃ jīvitā voropetī''tiādinā (paṭṭhā. 1.1.423) puggalādhiṭṭhānāya eva kathāya dīpetabbāni, tathā ''so mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī''tiādinā (dī. ni. 1.556; 3.308; ma. ni. 1.77; 2.309; 3.230; vibha. 642, 643) ''so anekavihitaṃ pubbenivāsaṃ anussarati ekampi jāti''ntiādinā (dī. ni. 1.244, 245; ma. ni. 1.148, 384, 431; pārā. 12) ''atthi dakkhiṇā dāyakato visujjhati, no paṭiggāhakato''tiādinā (ma. ni. 3.381) ca pavattā **brahmavihārapubbenivāsadakkhiṇāvisuddhikathā** puggalādhiṭṭhānāya eva kathāya dīpetabbā sattasantānavisayattā. ''Aṭṭha purisapuggalā (saṃ. ni. 1.249), na samayavimutto puggalo''tiādinā (pu. pa. 1) ca paramatthaṃ kathentopi lokasammutiyā appahānatthaṃ puggalakathaṃ kathesi. Etena vuttāvasesāya kathāya puggalādhiṭṭhānabhāve payojanaṃ sāmaññavasena saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Kāmañcetaṃ sabbaṃ apariññātavatthukānaṃ vasena vuttaṃ, pariññātavatthukānampi pana evaṃ desanā sukhāvahā hoti.

Mahājanoti lokiyamahājano. **Na jānāti** ghanavinibbhogābhāvena dhammakiccassa

asallakkhaṇena. Tattha ‘‘kiṃ nāmetaṃ, kathaṃ nāmeta’’nti saṃsayapakkhandatāya **sammohaṃ āpajjati**. Viruddhābhinivesitāya **paṭisattu hoti**. **Jānāti** ciraparicitatthā vohārakathāya. Tato eva na **sammohamāpajjati,** na paṭisattu hoti.

Nappajahanti vohāramukhena paramatthassa dīpanato. Samaññāgahaṇavasena lokena ñāyati samaññāyati voharīyatīti lokasamaññā, tāya **lokasamaññāya**. Tassa tassa atthassa vibhāvane lokena nicchitaṃ, niyataṃ vā vuccati voharīyatīti lokanirutti, tassaṃ **lokaniruttiyaṃ**. Tathā lokena abhilapīyatīti lokasamaññatāya lokābhilāpo, tasmiṃ **lokābhilāpe ṭhitāyeva** appahānato. Puggalavādino viya **paramatthavasena aggahetvā**.

Santoti ettha **santa**saddo ‘‘dīghaṃ santassa yojana’’ntiādīsu (dha. pa. 70) kilantabhāve āgato, ‘‘ayañca vitakko ayañca vicāro santā honti samitā’’tiādīsu (vibha. 576) niruddhabhāve āgato, ‘‘adhigato kho myāyaṃ dhammo gambhīro duddaso duranubodho santo paṇīto’’tiādīsu (dī. ni. 2.67; ma. ni. 1.281; 2.337; saṃ. ni. 2.172; mahāva. 7) santañāṇagocaratāya, ‘‘upasantassa sadā satimato’’tiādīsu (udā. 27) kilesavūpasame, ‘‘santo have sabbhi pavedayantī’’tiādīsu (dha. pa. 15) sādhūsu, ‘‘pañcime, bhikkhave, mahācorā santo saṃvijjamānā’’tiādīsu (pārā. 195) atthibhāve, idhāpi atthibhāveyeva. So ca puggalasambandhena vuttattā lokasamaññāvasenāti dassento **‘‘lokasaṅketavasena atthī’’**ti āha. **Atthī**ti cetaṃ nipātapadaṃ daṭṭhabbaṃ ‘‘atthi imasmiṃ kāye kesā’’tiādīsu (dī. ni. 2.373-374; ma. ni. 1.110; 3.154; a. ni. 6.29; 10.60) viya. **Saṃvijjamānā**ti padassa atthaṃ dassento **‘‘upalabbhamānā’’**ti āha. Yañhi saṃvijjati, taṃ upalabbhatīti. Aṅganti etehi taṃsamaṅgipuggalā nihīnabhāvaṃ gacchantīti **aṅgaṇāni,** rāgādayo. Añjati makkhetīti **aṅgaṇaṃ,** malādi. Añjeti tattha ṭhitaṃ ahundaratāya abhibyañjetīti **aṅgaṇaṃ,** vivaṭo bhūmipadeso. Dosādīnaṃ pavattiākāravisesatāya nānappakārā bahulappavattiyā **tibbakilesā. Pāpakāna**nti lāmakānaṃ. **Akusalāna**nti akosallasambhūtānaṃ. **Icchāvacarāna**nti icchāvasena pavattānaṃ. **Saha aṅgaṇenā**ti aṅgaṇanti laddhanāmena yathāvuttakilesena saha vattati.

Atthītipi na jānāti tādisassa yonisomanasikārassa abhāvā. Yesaṃ kilesānaṃ atthitā, tesaṃ sappaṭibhayatā visesato jānitabbāti dassetuṃ **‘‘ime kilesā nāmā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **kakkhaḷā**ti pharusā. **Vāḷā**ti kururā. **Na gahitabbā**ti na uppādetabbā. **Yāthāvasarasato**ti yathābhūtasabhāvato. **Evañcā**ti ‘‘ime kilesā nāmā’’tiādinā vuttappakārena. **Yena vā tena vā**ti navakammesu vā pariyattidhutaṅgādīsu vā yena vā tena vā. **Tatrā**ti niddhāraṇe bhummaṃ. Taṃ pana niddhāraṇaṃ saṅgaṇānaṅgaṇasamudāyatoti dassento **‘‘catūsu puggalesū’’**ti vatvā puna tadekadesato dassento **‘‘tesu vā dvīsu sāṅgaṇesū’’**ti āha. Tañhi dvayaṃ paṭhamaṃ hīnaseṭṭhabhāvena niddhārīyati paṭhamaṃ uddiṭṭhattā. Niddhāraṇañhi kvaci kutoci kenaci hotīti.

58. Kiñcāpi aññattha ‘‘janako hetu, pariggāhato paccayo, asādhāraṇo hetu, sādhāraṇo paccayo, sabhāgo hetu, asabhāgo paccayo, pubbakāliko hetu, sahappavatto paccayo’’tiādinā hetupaccayā vibhajja vuccanti, idha pana ‘‘cattāro kho, bhikkhave, mahābhūtā hetū, cattāro mahābhūtā paccayā rūpakkhandhassa paññāpanāyā’’tiādīsu (ma. ni. 3.85) viya hetupaccayasaddā samānatthāti dassetuṃ **‘‘ubhayenapi kāraṇameva pucchatī’’**ti vuttaṃ. Tattha **ubhayenā**ti hetupaccayavacanadvayena. **Pucchati** āyasmā mahāmoggallāno desanaṃ vaḍḍhetukāmo. **Kiñcāpī**ti anujānanasambhāvanatthe nipāto. Kiṃ anujānāti? Samānepi dvinnaṃ sāṅgaṇabhāve tassā pajānanāppajānanahetukataṃ tesaṃ seṭṭhahīnataṃ. Kiṃ sambhāveti? Therassa vicittapaṭibhānatāya nānāhetūpamāhi alaṅkatvā yathāpucchitassa atthassa pākaṭakaraṇaṃ. Tenāha **‘‘nappajānātī’’**tiādi. **Hetu ceva paccayo ca** seṭṭhahīnabhāve. Tathāakkhātabbatāpi hi tesaṃ tannimittā evāti.

59. **Ta**nti tesaṃ dvinnaṃ puggalānaṃ hīnaseṭṭhatāya kāraṇaṃ. Opammehi **pākaṭataraṃ katvā dassetuṃ. Eta**nti sutte anantaraṃ vuccamānaṃ vīriyārambhābhāvena aṅgaṇassa appahānaṃ. Tenāha **‘‘na chandaṃ…pe… sandhāyāhā’’**ti. **Kattukamyatāchandha**nti kattukamyatāsaṅkhātaṃ aṅgaṇassa pahātukamyatāvasena uppajjanakakusaladhammacchandaṃ. **Na janessatī**ti na uppādessati. Kusalo vāyāmo nāma chandato balavāti āha **‘‘tato balavataraṃ vāyāmaṃ na karissatī’’**ti, chandampi

anuppādento kathaṃ tajjaṃ vāyāmaṃ karissatīti adhippāyo. **Thāmagatavīriyaṃ** ussoḷhībhāvappattaṃ daḷhaṃ vīriyaṃ. Sāṅgaṇaggahaṇeneva aṅgaṇānaṃ kilesavatthutāya cittassa saṃkiliṭṭhatāya saddhāya puna saṃkiliṭṭhaggahaṇaṃ savisesaṃ kiliṭṭhabhāvavibhāvananti āha **''suṭṭhutaraṃ kiliṭṭhacitto''**ti. **Malinacitto**tiādīsupi ''tehiyevā''ti ānetvā sambandhitabbaṃ. Ukkhalipucchanacoḷakassa viya vasāpītapilotikā viya ca dummocanīyabhāvena malaggahaṇaṃ **malīnatā,** pīḷanaṃ hiṃsanaṃ avipphārikatākaraṇaṃ **vibādhanaṃ** darathapariḷāhuppādanena paridahanaṃ upatāpanaṃ, **kāla**nti kālanaṃ, yathāgahitassa attabhāvassa khepanaṃ āyukkhayanti attho. **Karissatī**ti pavattessati, pāpuṇissatīti vuttaṃ hoti. Tathābhūto ca pāṇaṃ cajissati nāmāti āha **''marissatī''**ti.

Seyyathāpīti upamānidassane nipāto. Tadatthaṃ dassento **''yathā nāmā''**ti āha. **Paṃsuādinā**ti **ādi-**saddena jallādīnaṃ saṅgaho, **ghaṃsanādīhī**ti **ādi-**saddena chārikāparimajjanādīnaṃ saṅgahoti. ''Abhirūpāya kaññā dātabbā''tiādīsu viya antarenapi atisayatthabodhakasaddena atisayattho ñāyatīti āha **''malaggahitatarāti vuttaṃ hotī''**ti. **Paṭipucchāvacana**nti anumatipucchāviseso. **Evaṃ kariyamānā**ti aparibhoga-apariyodapanarajopathanikkhipanehi kiliṭṭhabhāvaṃ āpādiyamānā. **Opammaṃ sampaṭipādento**ti yathūpanītaṃ upamaṃ upameyyatthena samaṃ katvā paṭipādento, saṃsandentoti attho. **Sāṅgaṇo puggalo**ti sāṅgaṇo tasmiṃ attabhāve asujjhanakapuggalo. Āpaṇādito kulagharaṃ ānītassa malaggahitakaṃsabhājanassa tattha laddhabbāya visuddhiyā alābhato yathā anukkamena saṃkiliṭṭhatarabhāvo, evaṃ gharato nikkhantassa puggalassa pabbajjāya laddhabbāya visuddhiyā alābhato anukkamena saṃkiliṭṭhatarabhāvoti dassento **''saṃkiliṭṭhakaṃsapātiyā''**tiādimāha. Saṃkiliṭṭhatarabhāvo ca nāma pabbajitassa ājīvavipattivasena vā siyā ācāradiṭṭhisīlavipattīsu aññataravasena vāti taṃ sabbaṃ saṅgahetvā dassetuṃ **''tassa puggalassā''**tiādi vuttaṃ. Pācittiyavītikkamanaggahaṇena hi ekaccadiṭṭhivipattiyāpi saṅgaho hotīti. **Ettha ṭhitassā**ti etissaṃ ājīvavipattiyaṃ ṭhitassa. Iminā nayena sesesupi yathārahaṃ vattabbaṃ. Sabbaparisasādhāraṇā mahātherassa desanā, tasmā gahapativasenapi yojetabbaṃ. Tattha ukkaṃsagatasaṃkiliṭṭhatarabhāvaṃ dassento **''mātughātādiānantariyakaraṇa''**nti āha. **Avisodhetvā**ti yathā attano sīle vā diṭṭhiyā vā visuddhi hoti, evaṃ kilesamalinacittasantānaṃ avisodhetvā.

Bhabbapuggaloti upanissayādisampattiyā tasmiṃ attabhāve visuddhapuggalo. **Ādiṃ katvā**ti iminā dhovanaghaṃsanādīhi pariyodapanaṃ ādimantaṃ katvā vadati. **Suddhaṭṭhānaṃ** yattha vā na rajena okirīyati. **Daṇḍakammaṃ katvā**ti ''ettakā udakā, vālukā vā ānetabbā''ti daṇḍakammaṃ katvā. **Ettha ṭhitassā**ti parisuddhe sīle ṭhitassa. Sammāvattapaṭipattisīlehi sīlavisuddhi dassitā. Vattapaṭipattiyāpi hi aṅgaṇānaṃ vikkhambhanaṃ siyā. Tathā hissā saṃkiliṭṭhakaṃsapātiyā parisuddhapariyodātabhāvo upamābhāvena vutto. **Pantasenāsanavāso** kilesavikkhambhanaṃ kilesānaṃ tadaṅganivāraṇaṃ. **Sotāpattiphalādhigamo…pe… arahattasacchikiriyā**ti sattasupi ṭhānesu ''parisuddhapariyodātabhāvo viyā''ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Pabbajitassa hi visuddhi nāma heṭṭhimantena sīlavisuddhiyā vā siyā kammaṭṭhānānuyogavasena vivekavāsena jhānassādhigamena vā vipassanābhāvanāya vā sāmaññaphalādhigamena vāti.

Rāgaṭṭhāniyanti rāguppattihetubhūtaṃ. Visabhāgārammaṇaṃ sandhāya vadati **''iṭṭhārammaṇa''**nti. **Tasmi**nti iṭṭhārammaṇe. **Vipannassatī**ti muṭṭhassati. **Taṃ nimitta**nti subhanimittaṃ. **Āvajjissatī**ti ayoniso āvajjissati. **Sayameva** aññena avomisso. Kusalavārapacchindanameva cettha **anuddhaṃsanaṃ** daṭṭhabbaṃ. **Sesa**nti ''sāṅgaṇo saṃkiliṭṭhacitto''tiādi. **Vuttanayānusārenā**ti paṭhamavāre vuttanayānusārena. **Sabba**nti mātughātādiānantariyakaraṇapariyosānaṃ sabbaṃ upamāsaṃsandanavacanaṃ.

Ativirahābhāvatoti satisammosābhāvato, upaṭṭhitassati bhāvatoti attho. **Sesa**nti ''so arāgo''tiādi. ''Dhovanaghaṃsanasaṇhachārikāparimajjanādīhī''tiādinā **dutiyavārānusārena**. ''Ko nu kho''tiādi pucchāvasena āgataṃ, idaṃ nigamanavasenāti ayameva viseso.

60. **Aṅgaṇa**nti tattha tattha nāmato eva vibhāvitaṃ, na pana sabhāvato, pabhedato vāti sabhāvādito

vibhāvanaṃ sandhāyāha **‘‘nānappakārato pākaṭaṃ kārāpetukāmenā’’**ti. **Icchāya avacarāna**nti icchāvasena avacaraṇānaṃ. **Otiṇṇāna**nti cittasantānaṃ anupaviṭṭhānaṃ. Te pana tattha paccayavasena nibbattattā pavattā nāma hontīti āha **‘‘pavattāna’’nti. Nānappakārāna**nti visayabhedena pavattiākārabhedena ca nānāvidhānaṃ. **Yena**kāraṇena. Na kevalaṃ lābhatthikatā eva, atha kho puññavantatā sakkatagarukatā ca ettha kāraṇabhāvena gahetabbāti dassento **‘‘pakatiyāpi cā’’**tiādimāha. Tena lābhatthikopi na yo koci evaṃ cittaṃ uppādeti puññavā sambhāvanīyoti dasseti. **Therā** avajjapaṭicchādanabhayena **majjhimānaṃ ārocenti,** tathā majjhimā **navakānaṃ,** navakā pana attano navakabhāvena **vighāsādādīnaṃ ārocenti** ‘‘passatha tumhākaṃ therassa kamma’’nti. Vighāsādādayo nāma ‘‘īdisassa santike ovādatthaṃ tumhe āgatā’’ti **bhikkhunīnaṃ ārocenti**. **Na ca maṃ bhikkhū jāneyyu**nti na ca vata maṃ bhikkhū jāneyyuṃ, aho vata maṃ bhikkhū na jāneyyunti yojanā. **Ṭhānaṃ kho paneta**nti ettha **kho-**saddo avadhāraṇattho, **pana-**saddo vacanālaṅkāroti āha **‘‘atthiyevā’’**ti. **Pubbe** icchuppādavāravaṇṇanāya **vuttanayena. Iti-**saddo idha āsannakāraṇatthoti taṃ dassento **‘‘iminā kāraṇenā’’**ti āha. **Idañca** kopaappaccayānameva gahaṇaṃ. **Tādisāna**nti kopaappaccayādhibhūtānanti adhippāyo.

Anurahoti anurūpe rahasi. Evameva hi atthaṃ dassetuṃ **‘‘vihārapaccante’’**tiādi vuttaṃ. **Purimasadisamevā**ti ‘‘lābhatthiko hī’’tiādinā vuttena purimena yojanānayena sadisameva.

Codanāya paṭipuggalabhāvo, codanā ca āpattiyāti cuditakena codakassa samānabhāvo āpattiāpannatāyāti āha **‘‘samānoti sāpattiko’’**ti. Sappaṭipuggalenevassa codanicchāya kāraṇaṃ vibhāvetuṃ **‘‘aya’’**ntiādi vuttaṃ. Na cāyaṃ sāpattikatāya eva samānataṃ icchati, atha kho aññathāpīti dassento **‘‘apicā’’**tiādimāha. Aññena vā paṭipuggalena **sappaṭipuggalo**. Ayañhi ‘‘sappaṭipuggalova maṃ codeyyā’’ti icchati ‘‘evāhaṃ tassa paṭipuggalehi saddhiṃ ekajjhāsayo hutvā tassa upari kiñci vattuṃ kātuṃ vā labhissāmī’’ti **maññamāno**. Imasmiṃ pana pakkhe **no appaṭipuggalo**ti natthi etassa paṭipuggaloti **appaṭipuggalo**ti evamattho veditabbo.

‘‘Aho vatā’’ti idaṃ padaṃ dissatīti sambandho, imassa puggalassa icchācāre ṭhitattā bhikkhūnaṃ dhammaṃ deseyyāti vacanato **‘‘tañca kho anumatipucchāyā’’**ti vuttaṃ. Na hesa ‘‘saccaṃ kira tvaṃ bhikkhū’’tiādinā kiñci vītikkamaṃ uddissa bhagavatā pucchitabbataṃ icchati. **No maggaṃ vā phalaṃ vā vipassanaṃ vā antaraṃ katvā**ti maggabhāvanaṃ vā phalasacchikiriyaṃ vā sikhāppattavipassanānuyogaṃ vā nirodhasamāpajjanaṃ vā jhānasamāpajjanameva vā antaraṃ kāraṇaṃ katvā bhagavatā attānaṃ paṭipucchitabbaṃ no icchati. **Niccaṃ anicca**ntiādinā anumatiggahaṇavasena pucchitabbaṃ icchati, uttānameva katvā pucchitabbaṃ icchatīti attho. Upaharante passatīti sambandho. Abhabbaṭṭhānabhikkhutāya **niharissanti** sāsanato.

Taṃ sampattinti parivārasampattiñceva bhikkhūhi kariyamānaṃ sakkāragarukārasampattiñca. **Gahetvā paribhuñjanti** mayā saṃvibhāge kariyamāne. **Sayameva paññāyatī**ti sayameva gantvā bhikkhūnaṃ purato attānaṃ dasseti, purato vasantaṃ pana bhikkhu purakkhatvā gacchantiyevāti adhippāyo.

Dakkhiṇodakanti aggato upanīyamānaṃ dakkhiṇodakaṃ. Yato eva-kāro, tato aññattha niyamo icchito. Avadhāraṇatthaṃ vā eva-kāraggahaṇanti katvā **ahameva labheyya**nti ahaṃ labheyyamevāti evametaṃ avadhāraṇaṃ daṭṭhabbanti adhippāyenāha **‘‘ahameva labheyyanti icchā nātimahāsāvajjā’’**ti, aññathā yathārutavasena avadhāraṇe gayhamāne ‘‘na aññe labheyyu’’nti ayamevettha attho siyāti. **Pāsādiko hotī**ti idaṃ tassa aggāsanādipaccāsīsanāya kāraṇadassanaṃ.

Anumodananti maṅgalāmaṅgalesu anumodanāvasena pavattetabbadhammakathaṃ. **Khaṇḍānumodana**nti anumodanekadesaṃ. ‘‘Pubbe anumoditapubbo anumodatū’’ti avatvā **therena vuttamatteyeva**.

Tādisesu ṭhānesūti tādisesu pesalānaṃ bahussutānaṃ vasanaṭṭhānesu. Sabbampi ratiṃ pavattanato

sabbarattikāni. **Vinicchayakusalāna**nti anekavihitesu kaṅkhaṭṭhāniyesu kaṅkhāvinayanāya taṃ taṃ pañhānaṃ vinicchaye kusalānaṃ chekānaṃ. Tesu tesu dhammakathikesu ajjhiṭṭhesu vārena dhammaṃ kathentesu ‘‘ayaṃ byatto’’ti dhammajjhesakena ajjhiṭṭhattā **okāsaṃ alabhamāno**.

Sakkaccañca kareyyunti bhikkhū yaṃ mama abhivādanapaccuṭṭhānañjalikammasāmīcikammādiṃ karonti. Taṃ ādareneva kareyyuṃ, yañca me parikkhārajātaṃ paṭiyādenti, tampi sundaraṃ sammadeva abhisaṅkhataṃ kareyyunti attho. **Bhāriya**nti pāsāṇacchattaṃ viya garukātabbaṃ. **Etaṃ vidhi**nti etaṃ ‘‘sakkareyyu’’ntiādinā vuttasakkārādividhiṃ. **Tenā**ti tena kāraṇena, bāhusaccādiguṇavisesavato eva sakkārādīnaṃ arahattāti attho. **Evarūpanti** īdisaṃ ‘‘piyo garū’’tiādinā (a. ni. 7.37) vuttappakāraṃ. **Evaṃ kareyyu**nti evaṃ ‘‘sakkareyyu’’ntiādinā vuttappakāraṃ sakkārādiṃ kareyyuṃ. **Esa nayo**ti yoyaṃ bhikkhuvāre vuttavidhi, eseva nayo. **Ito paresu** bhikkhunīvārādīsu **vāresu**.

Ahameva lābhī assanti etthāpi heṭṭhā vuttanayeneva avadhāraṇaṃ gahetabbaṃ. Piṇḍapātassa paṇītatā upasecanādivasenāti āha **‘‘sappitelamadhusakkharādipūritāna’’**nti. **Mañcapīṭhādīna**nti nidassanamattaṃ utusappāyānaṃ nivātānaṃ phassitatalānaṃ pihitadvārakavāḷavātapānādīnampi paṇītasenāsanabhāvato. **Ādi**-saddena vā tesampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Sabbatthāpī**ti sabbesu tesu catūsupi paccayavāresu.

61. **Kāyakammaṃ disvā**ti idaṃ na kāyakammaṃ cakkhuviññeyyaṃ, kāyakammunā pana saha pavattaṃ oṭṭhaparipphandanaṃ bhākuṭikaraṇaṃ kāyaṅgādidassanaṃ kāyakammadassanaṃ viya hotīti katvā vuttaṃ. **Vacīkammaṃ sutvā**ti etthāpi eseva nayo, tasmā kāyavikārajanakā dhammā ‘‘dissantī’’ti vuttā, vacīvikārajanakā ‘‘sūyantī’’ti. Tato eva ca te **paccakkhakāle** sammukhakāle **dissanti** nāma. **Tirokkhakāle** asammukhakāle **sūyanti** nāma. Anurūpato gahaṇaṃ **anuggaho**. **Āraññikatta**nti tassa bhikkhuno dhutaguṇattānurūpato gaṇhāti. Tenāha **‘‘āraññikattaṃ anuggaṇhātī’’**ti. Araññe nivāso assāti **āraññiko**. Pantaṃ pariyantaṃ dūrataraṃ senāsanaṃ assāti **pantasenāsano**. Taṃ pana atthamattena dassentena **‘‘pantasenāsane vasatī’’**ti vuttaṃ. Bhikkhāsaṅkhātānaṃ piṇḍānaṃ pāto piṇḍāpāto, taṃ piṇḍapātaṃ uñchati gavesatīti **piṇḍapātiko**. Piṇḍāya patituṃ carituṃ vatametassāti vā piṇḍapāti, so eva **piṇḍapātiko**. Dānato avakhaṇḍanato apetaṃ apadānaṃ, saha apadānena sapadānaṃ, anavakhaṇḍanaṃ. Anugharaṃ caraṇasīlo **sapadānacārī**. Unnatabhāvena paṃsukūlaṃ viya paṃsukūlaṃ, paṃsu viya vā kucchitabhāvaṃ ulati gacchatīti paṃsukūlaṃ, tassa dhāraṇaṃ idha paṃsukūlaṃ, taṃ sīlamassāti **paṃsukūliko**.

Tīhi kāraṇehi lūkhaṃ veditabbaṃ agghaphassavaṇṇaparihānito apaṃsukūlampi, ko pana vādo paṃsukūlanti adhippāyo. **Thūladīghasuttakenā**ti thūlena olambamānena dīghasuttakena. **Vaṇṇenā**ti ettha phassenapi parihāyatīti vattabbaṃ. Tañhi tattha kharaphassampi hotiyevāti. Kasmā pana pāḷiyaṃ āraññikādiggahaṇena cattārova dhutaguṇā vuttāti? Padhānattā, taggahaṇeneva ca ito paresampi sukhaparibhogatāya gahaṇasambhavato. Yo hi āraññiko pantasenāsano, tassa abbhokāsika-rukkhamūlika-nesajjika-yathāsanthatika-sosānikaṅgāni suparipūrāni. Yo ca piṇḍapātiko sapadānacārī ca, tassa pattapiṇḍikakhalupacchābhattikaekāsanikaṅgāni. Yo pana paṃsukūliko, tassa tecīvarikaṅgaṃ supariharamevāti. Padhānattā hi bhagavatāpi ‘‘kadāhaṃ nandaṃ passeyyaṃ, āraññaṃ paṃsukūlika’’ntiādinā (saṃ. ni. 2.242; netti. 100) tattha tattha āraññikādayo eva gayhanti. **Ettakā**ti pāḷiyaṃ āgatānaṃ paricchijja gahaṇametaṃ, na ettakā sabbepi ekassa ekaṃsato sambhavanti, nāpi ettakāyeva pāpadhammā pahātabbā. Na hi makkhapaḷāsādīnaṃ appahīnabhāvepi **sabrahmacārī neva sakkaronti…pe… na pūjentī**ti.

Tamatthanti ‘‘yassa kassacī’’tiādinā vuttamatthaṃ. **Upamāya pākaṭaṃ karonto**ti anvayato byatirekato ca udāharaṇena vibhāvento. **Ahikuṇapādīnaṃ atipaṭikūlajigucchanīyatā** ativiya duggandhatāya. Sā ca ahīnaṃ tikhiṇakopatāya, kukkuramanussānaṃ odanakummāsūpacayatāya sarīrassa hotīti vadanti. **Imesa**nti ahiādīnaṃ. **Vaḍḍhetvā**ti uparūpari khipanena racitaṃ katvā. Taṃ pana vaḍḍhitaṃ tena ca bhājanaṃ pūritaṃ hotīti āha **‘‘vaḍḍhetvā paripūretvā’’**ti. Janassa dassanayogyaṃ dassanīyaṃ **jaññaṃ,** taṃ paramaparisuddhaṃ manoharañca hotīti āha **‘‘cokkhacokkha’’**nti.

Abhinavaniviṭṭhā mahāmātā **vadhukā**. Sā pana puttalābhayogyataṃ upādāya maṅgalavacanena ‘‘janī’’ti vuccati, tassā niyyamānaṃ paṇṇākāraṃ janiyā haratīti **jaññaṃ**. **Ubhayatthā**ti atthadvaye. **Punarutta**nti āmeḍitavacanamāha. Na manāpaṃ etassāti amanāpo, tassa bhāvo **amanāpatā,** tathāpavatto cittuppādoti āha **‘‘amanāpaṃ idanti…pe… adhivacana’’**nti. Buddhavesattā liṅgassa **parisuddhakaṃsapātisadisakā**. **Kuṇaparacanaṃ viya** icchāvacarehi santānassa bharitabhāvo. So pana tesaṃ appahīnatāyāti āha **‘‘icchāvacarānaṃ appahāna’’**nti.

62. ‘‘Tena gāmantavihāraṃ anuggaṇhātī’’ti vattabbe **‘‘āraññikatta’’**nti pana potthake likhitaṃ. Na hi sukkapakkhe pāḷiyaṃ āraññikaggahaṇaṃ atthi, sati ca icchāvacarappahāne gāmantavihāro ekantena na paṭikkhipitabbo, icchitabbova tādisānaṃ uttarimanussadhammapaṭicchādanato. Tathā hi vakkhati **‘‘appicchatāsamuṭṭhānehī’’**tiādi. **Sālivarabhattaracanaṃ viya icchāvacarappahānaṃ** manuññabhāvato tittihetuto ca.

63. **Maṃ ta**nti ca upayogavacanaṃ paṭi-saddayogena, attho pana sampadānamevāti āha **‘‘mayhaṃ tuyha’’**nti ca. **‘‘Samaye’’**ti **bhummatthe** ‘‘samaya’’nti **upayogavacanaṃ**. Gijjhakūṭapaṇḍavaisigilivebhāravepullapabbatānaṃ vasena **samantato giriparikkhepena**. **Rājagahe**ti samīpatthe bhummavacananti āha **‘‘taṃ nissāya viharāmī’’**ti.

Purāṇayānakāraputtoti purāṇe pabbajitato pubbe yānakāraputto tathāpaññāto. **Jimha**nti gomuttakuṭilaṃ. Tenāha **‘‘sappagatamaggasadisa’’**nti. **So**ti paṇḍuputto. **Itaro**ti samiti. **Cintitaṭṭhānamevā**ti cintitacintitaṭṭhānameva tacchati, tañca kho na tassa cittānusārena, atha kho attano suttānusārena tacchanto yānakāraputto. **Citta**nti attano cittena mama cittaṃ jānitvā viya.

‘‘Na saddhāya pabbajito’’ti imināva kammaphalasaddhāya abhāvo nesaṃ pakāsitoti āha **‘‘assaddhāti buddhadhammasaṅghesu saddhāvirahitā’’**ti. Pabbajitānaṃ jīvikā attho etesanti **jīvikatthā**. Tenāha **‘‘iṇabhayādīhī’’**tiādi. **Kerāṭikaṃ** vuccati sāṭheyyaṃ. Saṭhānaṃ guṇavāṇijakānaṃ kammaṃ sāṭheyyanti āha **‘‘sāṭheyyañhī’’**tiādi. Tucchasabhāvena māno naḷo viyāti naḷo, mānasaṅkhāto uggato naḷo etesanti **unnaḷā**. Tenāha **‘‘uṭṭhitatucchamānā’’**ti. Lahukatāya vā **capalā**. Pharusavacanatāya **kharavacanā**. Tiracchānakathābahulatāya **niratthakavacanapalāpino**. **Asaṃvutakammadvārā**ti idaṃ kammadvārādīnaṃ asaṃvutabhāvo uppattidvārānaṃ asaṃvutatāya eva hotīti katvā vuttaṃ. Atha vā **chasu indriyesū**ti nimitte bhummaṃ, chasu indriyesu nimittabhūtesu asaṃvutakammadvārāti attho. **Yā mattā**ti bhojane ayuttapariyesana-ayuttapaṭiggahaṇa-ayuttaparibhoge vajjetvā yuttapariyesana-yuttapaṭiggahaṇa-yuttaparibhogasaṅkhātā yā mattā appamattehi **jānitabbā**. Tenāha **‘‘yuttatā’’**ti. **Jāgare**ti rattindivaṃ āvaraṇiyehi dhammehi cittaparisodhanasaṅkhāte jāgare. Tesaṃ jāgaritāya adhisīlasikkhāya gāravarahitānaṃ itarasikkhāsu patiṭṭhā eva natthīti dassento **‘‘sikkhāpadesu bahulagāravā na hontī’’**ti vatvā tameva gāravābhāvaṃ sarūpena vibhāvento **‘‘āpattivītikkamabahulā’’**ti āha.

Pakatiyāpi siddhāya ratanattayasaddhāya kammaphalasaddhāya ca **saddhā**. **Pivanti maññe** yathā taṃ dravabhūtaṃ amataṃ laddhā. **Ghasanti maññe** yathā taṃ bahalapiṇḍikasudhābhojanaṃ laddhā. **Attamanavācaṃ nicchārentā** ‘‘sādhu sādhū’’ti. Tameva pana sādhukāraṃ hadaye ṭhapetvā **abbhanumodantā.** Ettha ca attamanavācānicchāraṇaṃ pivanasadisaṃ katvā vuttaṃ bahiddhābhāvato, manasā abbhanumodanaṃ pana abbhantarabhāvato ghasanasadisaṃ vuttaṃ. Saṅkhādanajjhoharaṇañhi ghasananti. Rassañca ekavacanaṃ hotīti āha **‘‘rasse sati sāriputtassa upari hotī’’**ti. Dīghañca bahuvacanaṃ hotīti āha **‘‘dīghe sati sabrahmacārīna’’**nti. ‘‘Upari hotī’’ti ānetvā sambandho. **Ālasiyabyasanādīhī**ti ālasiyena vā ñātibyasanādīhi vā. **‘‘Mahānāgāti vuccantī’’**ti vatvā tattha kāraṇaṃ vibhāvento **‘‘tatrā’’**tiādimāha. Tattha ‘‘na gacchantīti nāgā, na āgacchantīti nāgā, na āguṃ karontīti nāgā’’ti yo vividho vacanattho icchito, taṃ vicāretvā dassetuṃ **‘‘chandādīhī’’**tiādi vuttaṃ, taṃ pana ñeyyāvabodhāya vacanato appamattakāraṇaṃ.

Sayameva **āguṃ na karoti** sabbathā maggena pahīnaāguttā. So kāmayogādike **sabbasaṃyoge**

dasavidhasaṃyojanappabhedāni ca sabbabandhanāni **visajja** jahitvā **sabbattha** yakkhādīsu, sabbesu vā bhavesu kenaci saṅgena **na sajjati** tīhi ca vimuttīhi **vimutto,** tato eva iṭṭhādīsu tādibhāvappattiyā **tādi,** so vuttalakkhaṇena **tathattā** taṃsabhāvattā **nāgo pavuccate**ti attho veditabbo. Tenāha **''evamettha attho veditabbo''**ti. **Aññehi khīṇāsavanāgehi** aggasāvakattā guṇavisesayogato **pujjatarā ca pāsaṃsatarā ca. Samaṃ anumodisu**nti aññamaññassa subhāsitato sampaṭicchanena samappavattamodatāya samaṃ sadisaṃ abbhanumodiṃsu. Taṃ pana samanumodanaṃ **''tatthā''**tiādinā pāḷivaseneva dasseti.

Sammutiparamatthadesanākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Anaṅgaṇasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Ākaṅkheyyasuttavaṇṇanā

64. **Sampanna**nti paripuṇṇaṃ, samantato pannaṃ pattanti sampannaṃ. Tenāha **''idaṃ paripuṇṇasampannaṃ nāmā''**ti. **Na**nti ''suvā''ti vuttaṃ suvagaṇaṃ. **Sampanno**ti sammadeva panno gato upagato. Tenāha **''samannāgato''**ti. **Sampanna**nti sampattiyuttaṃ. Sā panettha rasasampatti adhippetā sāmaññajotanāya visese avaṭṭhānato. Tenāha **''seyyathāpi khuddamadhuṃ aneḷaka''**nti, niddosanti attho. Tena vuttaṃ **''idaṃ madhurasampannaṃ nāmā''**ti. Sīlassa anavasesasamādānena akhaṇḍādibhāvāpattiyā ca **paripuṇṇasīlā**. Samādānato paṭṭhāya acchindanato **sīlasamaṅgino**. Samādānato hi accantavirodhidhammānuppattiyā sīlasamaṅgitā veditabbā, cetanādīnaṃ pana sīlanalakkhaṇānaṃ dhammānaṃ pavattikkhaṇe vattabbameva natthi. **Visuddhimagge** (visuddhi. 1.9) **vuttā,** tasmā tattha vuttanayeneva vitthārakathā veditabbāti adhippāyo.

Khettapāripūrīti nissitapāripūriyā nissayapāripūrimāha nissitakammavipattisampattivisayattā yathā ''mañcā ukkuṭṭhiṃ karontī''ti. Tathā hi khettena khaṇḍapūtiādidoso vutto. **Khettaṃ khaṇḍaṃ hotī**ti aparipūraṃ hoti sassapāripūriyā abhāvato. Tenevāha **''sassaṃ na uṭṭhetī''**ti. Pādamattassapi anekambaṇaphalanato **mahapphalaṃ hoti**. Kisalayapalālādibahutāya **mahānisaṃsaṃ**. **Evameva**nti yathā khittaṃ bījaṃ khaṇḍādicatudosavasena aparipuṇṇaṃ hoti, tadabhāvena ca paripuṇṇaṃ, evaṃ sīlaṃ khaṇḍādicatudosavasena aparipuṇṇaṃ hoti, tadabhāvena ca paripuṇṇanti, catudosatadabhāvasāmaññameva nidassananidassitabbavipattisampattīsu dasseti. **Mahapphalaṃ hoti** vipākaphalena. **Mahānisaṃsa**nti vipulānisaṃsaṃ. Svāyaṃ ānisaṃso idha pāḷiyaṃ nānappakārena vitthārīyati.

Ettāvatā kirāti (a. ni. ṭī. 2.2.37; a. ni. ṭī. 3.10.71-74) **kira**-saddo arucisūcanattho. Tenettha ācariyavādassa attano aruccanabhāvaṃ dīpeti. **Sampannasīlā**ti anāmaṭṭhavisesaṃ sāmaññato sīlasaṅkhepena gahitaṃ. Tañca catubbidhanti ācariyatthero **''catupārisuddhisīlaṃ uddisitvā''**ti āha. **Tatthā**ti catupārisuddhisīle. **Jeṭṭhakasīla**nti (saṃ. ni. ṭī. 3.5.412) padhānasīlaṃ. **Ubhayatthā**ti uddesaniddese. Idha niddese viya uddesepi **pātimokkhasaṃvaro bhagavatā vutto** ''sampannasīlā''ti vuttattāti adhippāyo. Sīlaggahaṇañhi pāḷiyaṃ pātimokkhasaṃvaravasena āgataṃ. Tenāha **''pātimokkhasaṃvaroyevā''**tiādi. Tattha avadhāraṇena itaresaṃ tiṇṇaṃ ekadesena pātimokkhantogadhabhāvaṃ dīpeti. Tathā hi anolokiyolokane ājīvahetu chasikkhāpadavītikkame gilānapaccayassa apaccavekkhitaparibhoge ca āpatti vihitāti. **Tīṇī**ti indriyasaṃvarasīlādīni. **Sīlanti vuttaṭṭhānaṃ nāma atthī**ti sīlapariyāyena tesaṃ katthaci sutte gahitaṭṭhānaṃ nāma kiṃ atthi yathā pātimokkhasaṃvaroti ācariyassa sammukhattā apaṭikkhipantova upacārena pucchanto viya vadati. Tenāha **''ananujānanto''**ti. **Chadvārarakkhāmattakamevā**ti tassa sallahukabhāvamāha cittādhiṭṭhānamattena paṭipākatikabhāvāpattito. Itaradvayepi eseva nayo. **Paccayuppattimattaka**nti phalena hetuṃ dasseti. Uppādanahetukā hi paccayānaṃ uppatti. **Idamattha**nti idaṃ payojanaṃ imassa paccayassa paribhuñjaneti adhippāyo. **Nippariyāyenā**ti iminā indriyasaṃvarādīni tīṇi padhānassa sīlassa parivāravasena pavattiyā pariyāyasīlāni nāmāti dasseti.

Idāni pātimokkhasaṃvarasseva padhānabhāvaṃ byatirekato anvayato ca upamāya vibhāvetuṃ **‘‘yassā’’**tiādimāha. Tattha **so**ti pātimokkhasaṃvaro. **Sesānī**ti indriyasaṃvarādīni. **Tassevā**ti ‘‘sampannasīlā’’ti ettha yaṃ sīlaṃ vuttaṃ, tasseva. **Sampannapātimokkhā**ti ettha pātimokkhaggahaṇena **vevacanaṃ vatvā taṃ vitthāretvā…pe… ādimāha**. Yathā aññathāpi ‘‘idha bhikkhu sīlavā hotī’’ti (mahāni. 199) puggalādhiṭṭhānāya desanāya uddiṭṭhaṃ sīlaṃ ‘‘pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharatī’’ti (vibha. 508; mahāni. 199) niddiṭṭhaṃ.

Pātimokkhasaṃvarasaṃvutāti yo naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehīti ‘‘pātimokkha’’nti laddhanāmena sikkhāpadasīlena pihitakāyavacīdvārā. Te pana yasmā evaṃbhūtā tena samannāgatā nāma honti, tasmā vuttaṃ **‘‘pātimokkhasaṃvarena samannāgatā’’**ti.

Aparo nayo (udā. aṭṭha. 31; itivu. aṭṭha. 97) – kilesānaṃ balavabhāvato, pāpakiriyāya sukarabhāvato, puññakiriyāya ca dukkarabhāvato bahukkhattuṃ apāyesu patanasīloti pātī, puthujjano. Aniccatāya vā bhavādīsu kammavegakkhitto ghaṭīyantaṃ viya anavaṭṭhānena paribbhamanato gamanasīloti pātī, maraṇavasena vā tamhi tamhi sattanikāye attabhāvassa pātanasīloti pātī, sattasantāno, cittameva vā, taṃ pātiṃ saṃsāradukkhato mokkhetīti **pātimokkhaṃ**. Cittassa hi vimokkhena satto vimuttoti vuccati. Vuttañhi ‘‘cittavodānā visujjhantī’’ti, ‘‘anupādāya āsavehi cittaṃ vimutta’’nti (mahāva. 28) ca.

Atha vā avijjādinā hetunā saṃsāre patati gacchati pavattatīti pātī. ‘‘Avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsaṃyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsarata’’nti (saṃ. ni. 2.125) hi vuttaṃ. Tassa pātino sattassa taṇhādisaṃkilesattayato mokkho etenāti **pātimokkho**. ‘‘Kaṇṭhekālo’’tiādīnaṃ viya samāsasiddhi veditabbā.

Atha vā pāteti vinipāteti dukkheti pāti, cittaṃ. Vuttañhi ‘‘cittena nīyati loko, cittena parikassatī’’ti (saṃ. ni. 1.62). Tassa pātino mokkho etenāti **pātimokkho**. Patati vā etena apāyadukkhe saṃsāradukkhe cāti pātī, taṇhādisaṃkileso. Vuttañhi ‘‘taṇhā janeti purisaṃ (saṃ. ni. 1.57), taṇhādutiyo puriso’’ti (itivu. 15, 105; a. ni. 4.9) ca ādi. Tato pātito mokkhoti **pātimokkho**.

Atha vā patati etthāti pātī, cha ajjhattikabāhirāni āyatanāni. Vuttañhi ‘‘chasu loko samuppanno, chasu kubbati santhava’’nti (saṃ. ni. 1.70; su. ni. 171). Tato ajjhattikabāhirāyatanasaṅkhātato pātito mokkhoti **pātimokkho**. Atha vā pāto vinipāto assa atthīti pātī, saṃsāro. Tato mokkhoti **pātimokkho**. Atha vā sabbalokādhipatibhāvato dhammissaro bhagavā ‘‘patī’’ti vuccati, muccati etenāti mokkho, patino mokkho tena paññattattāti pātimokkho. Pātimokkho eva **pātimokkho**. Sabbaguṇānaṃ vā mūlabhāvato uttamaṭṭhena pati ca so yathāvuttatthena mokkho cāti pātimokkho. Pātimokkho eva **pātimokkho**. Tathā hi vuttaṃ ‘‘pātimokkhantiādimetaṃ mukhametaṃ pamukhameta’’nti (mahāva. 135) vitthāro.

Atha vā **pa**-iti pakāre, **atī**ti accantatthe nipāto, tasmā pakārehi accantaṃ mokkhetīti **pātimokkho**. Idañhi sīlaṃ sayaṃ tadaṅgavasena, samādhisahitaṃ paññāsahitañca vikkhambhanavasena, samucchedavasena ca accantaṃ mokkheti mocetīti **pātimokkho**. Pati pati mokkhoti vā pātimokkho, tamhā tamhā vītikkamadosato paccekaṃ mokkhoti attho. Pātimokkho eva **pātimokkho**. Mokkho vā nibbānaṃ, tassa mokkhassa patibimbabhūtoti pātimokkho. Sīlasaṃvaro hi nibbedhabhāgiyo sūriyassa aruṇuggamanaṃ viya nibbānassa udayabhūto tappaṭibhāgo viya hoti yathārahaṃ kilesanibbāpanatoti pātimokkho. Pātimokkhoyeva **pātimokkho**. Atha vā mokkhaṃ pati vattati mokkhābhimukhanti vā pātimokkhaṃ. Pātimokkhameva **pātimokkha**nti evamettha pātimokkhasaddassa attho veditabbo.

Ācāragocarasampannāti kāyikavācasikaavītikkamasaṅkhātena ācārena ceva navesiyagocaratādisaṅkhātena gocarena ca sampannā, sampannaācāragocarāti attho. **Appamattesū**ti atiparittakesu anāpattigamanīyesu, dukkaṭadubbhāsitamattesūti apare. **Vajjesū**ti gārayhesu. Te pana ekantato akusalasabhāvā hontīti āha **‘‘akusaladhammesū’’**ti. **Bhayadassino**ti bhayato dassanasīlā,

paramāṇumattampi vajjaṃ sineruppamāṇaṃ viya katvā bhāyanasīlā. **Sammā ādiyitvā**ti sammadeva sakkaccaṃ sabbaso ca ādiyitvā. **Sikkhāpadesū**ti niddhāraṇe bhummanti samudāyato avayavaniddhāraṇaṃ dassento **''sikkhāpadesu taṃ taṃ sikkhāpadaṃ samādiyitvā sikkhathā''**ti atthamāha. Sikkhāpadameva hi samādātabbaṃ sikkhitabbañcāti adhippāyo. **Yaṃ kiñci sikkhākoṭṭhāsesū**ti sikkhākoṭṭhāsesu mūlapaññattianupaññatisabbatthapaññattipadesapaññattiādibhedaṃ yaṃ kiñci sikkhitabbaṃ paṭipajjitabbaṃ pūretabbaṃ sīlaṃ. Taṃ pana dvāravasena duvidhamevāti āha **''kāyikaṃ vācasikañcā''**ti. Imasmiṃ atthavikappe **sikkhāpadesū**ti ādhāre bhummaṃ sikkhābhāgesu kassaci visuṃ aggahaṇato. Tenāha **''taṃ sabba''**nti.

65. **Kasmā āraddha**nti (a. ni. ṭī. 3.10.71-74) desanāya kāraṇapucchā. **Sīlānisaṃsadassanattha**nti payojananiddeso. Ko attho kva attho kva nipātitāti? Nayidamevaṃ daṭṭhabbaṃ. **Sīlānisaṃsadassanattha**nti hi ettha byatirekato yaṃ sīlānisaṃsassa adassanaṃ, taṃ imissā desanāya kāraṇanti kasmā āraddhanti vineyyānaṃ sīlānisaṃsassa adassanatoti atthato āpanno eva hotīti. Tenāha **''sacepī''**tiādi. **Sīlānisaṃsadassanattha**nti pana imassa atthaṃ vivarituṃ **''tesa''**ntiādi vuttaṃ. **Ānisaṃso**ti udayo. ''Sīlavā sīlasampanno kāyassa bhedā paraṃ maraṇā sugatiṃ saggalokaṃ upapajjatī''tiādīsu (dī. ni. 2.150; 3.316; a. ni. 5.213; mahāva. 285) pana vipākaphalampi ''ānisaṃso''ti vuttaṃ. **Ko viseso**ti ko phalaviseso. **Kā vaḍḍhī**ti ko abbhudayo. Vijjamānopi guṇo yāthāvato vibhāvito eva abhiruciṃ uppādeti, na avibhāvito, tasmā ekantato ānisaṃsakittanaṃ icchitabbamevāti dassetuṃ **visakaṇṭakavāṇijo** udāhaṭo.

Tattha **guḷo** nāma ucchurasaṃ pacitvā cuṇṇādīhi missitvā sampiṇḍane piṇḍībhūtaṃ. **Phāṇitaṃ** apiṇḍitaṃ dravībhūtaṃ. **Khaṇḍaṃ** bhijjanakkhamaṃ. **Sakkharā** nāma phalikasadisā. **Sakkharādīni**ti **ādi-**saddena macchaṇḍikānaṃ saṅgaho. Tasmiṃ kāle guḷādīsu visakaṇṭakavohāro apaccantadese pacuroti **''paccantagāmaṃ gantvā''**ti vuttaṃ. **Dārake ca palāpesuṃ** ''visakaṇṭakaṃ mā gaṇhantū''ti.

Piyoti piyāyitabbo. Piyassa nāma dassanaṃ ekantato abhinanditabbaṃ hotīti āha **''viyacakkhūhi sampassitabbo''**ti. Pītisamuṭṭhānapasannasommarūpapariggahañhi cakkhu ''piyacakkhū''ti vuccati. **Tesa**nti sabrahmacārīnaṃ. **Manavaḍḍhanako**ti pītimanassa paribrūhanato uparūpari pīticittassa uppādako. **Garuṭṭhāniyo**ti garukaraṇassa ṭhānabhūto. **Jānaṃ jānātī**ti ñāṇena jānitabbaṃ jānāti. Yathā vā aññe ajānantāpi jānantā viya pavattanti, na evamayaṃ, ayaṃ pana jānanto eva jānāti. **Passaṃ passatī**ti dassanabhūtena paññācakkhunā passitabbaṃ passati, passanto eva vā passati. **Evaṃ sambhāvanīyo**ti evaṃ viññutāya paṇḍitabhāvena sambhāvetabbo.

Sīlesvevassa paripūrakārīti sīlesu paripūrakārī eva bhaveyyāti evaṃ uttarapadāvadhāraṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Evañhi iminā padena uparisikkhādvayaṃ anivattitameva hoti. Yathā pana sīlesu paripūrakārī nāma hoti, taṃ phalena dassetuṃ **''ajjhatta''**ntiādi vuttaṃ. Vipassanādhiṭṭhānasamādhisaṃvattanikatāya hi idha sīlassa pāripūrī, na kevalaṃ akhaṇḍādibhāvamattaṃ. Tenāha ''yāni kho pana tāni akhaṇḍāni…pe… samādhisaṃvattanikānī''ti. Evañca katvā upari sikkhādvayaṃ sīlassa sambhārabhāvena gahitanti sīlassevettha padhānaggahaṇaṃ siddhaṃ hoti. Tathā hi cittekaggatāsaṅkhārapariggahānaṃ sīlassānurakkhaṇabhāvaṃ vakkhati. Yaṃ pana vakkhati ''sikkhattayadesanā jātā''ti (ma. ni. aṭṭha. 1.65), taṃ itarāsampi sikkhānaṃ idha gahitatāmattaṃ sandhāya vuttaṃ, na padhānabhāvena gahitataṃ. Yadi evaṃ kathaṃ sīlassa appamattakatāvacanaṃ. Vuttañhetaṃ ''appamattakaṃ kho panetaṃ, bhikkhave, oramattaka''nti (dī. ni. 1.7). Taṃ puthujjanagocaraṃ sandhāya vuttaṃ. Tathā hi tattha na nippadesato sīlaṃ vibhattaṃ, evaṃ katvā tattha sīlamattakanti mattaggahaṇaṃ samatthitanti daṭṭhabbaṃ. **Anūnenā**ti akhaṇḍādibhāvena, kassaci vā ahāpanena upapannena. **Ākārenā**ti karaṇena sampādanena. **Cittasamathe**ti cittasamādhāne. **Yutto**ti aviyutto pasuto. Yo sabbena sabbaṃ jhānabhāvanaṃ ananuyutto, so taṃ bahi nīharati nāma. Yo ārabhitvā antarā saṅkocaṃ āpajjati, so taṃ vināseti nāma. Yo pana īdiso ahutvā jhānaṃ upasampajja viharati, so **anirākatajjhāno**ti dassento **''bahi anīhaṭajjhāno''**tiādimāha.

Aniccassa tebhūmakadhammassa, aniccanti vā anupassanā **aniccānupassanā**. Tathā **dukkhānupassanā anattānupassanā** ca. Tasseva nibbindanākārena pavattā anupassanā **nibbidānupassanā**. Virajjanākārena pavattā anupassanā **virāgānupassanā**. Nirodhassa anupassanā **nirodhānupassanā**. Paṭinissajjanavasena pavattā anupassanā **paṭinissaggānupassanā**. Suññāgāragato bhikkhu tattha laddhakāyavivekatāya samathavipassanāvasena cittavivekaṃ paribrūhento yathānusiṭṭhaṃ paṭipattiyā lokaṃ sāsanañca attano visesādhigamaṭṭhānabhūtaṃ suññāgārañca upasobhayamāno guṇavisesādhiṭṭhānabhāvāpādanena viññūnaṃ atthato taṃ brūhento nāma hotīti vuttaṃ **''brūhetā suññāgārāna''**nti. Tenāha **''ettha cā''**tiādi. Ayameva suññāgārānubrūhanaviññuppasatthānaṃ bhājanaṃ, na senāsanapatiṭṭhāpananti dassento āha **''ekabhūmakādi…pe… daṭṭhabbo''**ti. **Suññāgāra**ggahaṇena cettha araññarukkhamūlādi sabbaṃ padhānānuyogakkhamaṃ senāsanaṃ gahitanti daṭṭhabbaṃ.

Taṇhāvicaritadesanāti ''ajjhattikassa upādāyā''ti (vibha. 937) ādinayappavattaṃ taṇhāvicaritasuttaṃ. **Taṇhāpadaṭṭhānattā**ti taṇhāsannissayattā. Na hi taṇhāvirahitā mānadiṭṭhipavatti atthi. **Mānadiṭṭhiyo osaritvā**ti dassetabbatāya mānadiṭṭhiyo ogāhetvāti attho. Gahaṇatthameva hi desetabbadhammassa desanāya osaraṇaṃ. **Taṇhāmānadiṭṭhiyo papañcattayaṃ** sattasantānassa saṃsāre papañcanato anuppabandhanavasena vitthāraṇato. **Sīlapadaṭṭhānattā**ti sīlādhiṭṭhānattā.

Adhicittasikkhā vuttāti ānetvā sambandho. Vipassanāvasena suññāgāravaḍḍhaneti yojanā. **Dvepi sikkhā**ti adhicittādhipaññāsikkhā. **Saṅgahetvā**ti adhisīlasikkhāya saddhiṃ saṅgahetvā vuttā. Yadi evamayaṃ sikkhattayadesanā jātāti sikkhattayānisaṃsappakāsanī siyāti anuyogaṃ sandhāyāha **''ettha cā''**tiādi. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Indriyasaṃvaro viya pātimokkhasaṃvarassa catupārisuddhisīlassa ārakkhabhūtā cittekaggatā vipassanā ca idha gahitāti tadubhayaṃ appadhānaṃ, sīlameva pana padhānabhāvena gahitanti veditabbaṃ. Tenāha **''sīlānurakkhikā evā''**tiādi.

Balavatarasukhanti samuppannabyādhidukkhato balavataraṃ, taṃ abhibhavituṃ samatthaṃ jhānasukhaṃ uppajjati. **Balavamamattaṃ hoti,** tena daḷhaattasinehena viluttahadayo kusaladhamme chaḍḍento **so tathārūpesu…pe… posetā hoti. Balavamamattaṃ vā sineho na hoti** ''suddho saṅkhārapuñjo''ti yāthāvadassanena ahaṃkāramamaṃkārābhāvato. Dubbhikkhabhaye khudābhibhavaṃ sandhāyāha **''sacepissa antāni bahi nikkhamantī''**ti. Byādhibhayaṃ sandhāyāha ''ussussati visussanī''ti. Ādi-saddena gahitaṃ corabhayaṃ sandhāyāha **''khaṇḍākhaṇḍiko vā''**ti. **Ubhayassā**ti samathavipassanādvayassa. Ettha ca ''ajjhattaṃ ceto…pe… suññāgārāna''nti imehi visesanibbedhabhāgiyabhāvāpādanena sīlaṃ rakkhituṃ samatthā eva cittekaggatāvipassanā gahitā. Yasmā parato jhānavimokkhaphalābhiññāṇaadhiṭṭhānabhāvo sīlassa uddhaṭo, tasmā tassa bhiyyopi sambhārabhūtā eva cittekaggatā vipassanā tattha tattha gahitāti veditabbā.

Sīlādīti **ādi**-saddena yathāvuttacittekaggatāvipassanā saṅgaṇhāti, sīlassa vā mūlakāraṇabhūtaṃ sabbaṃ kammassakatañāṇañca saṅgaṇhāti kammapathasammādiṭṭhiṃ vā. Sīlañhi tadaññampi puññakiriyāvatthu teneva parisodhitaṃ mahapphalaṃ hoti mahānisaṃsanti. **Lābhī assa**nti lābhā sāya saṃvaraṇasīlaparipūraṇaṃ pāḷiyaṃ āgataṃ kimīdisaṃ bhagavā anujānātīti? Na bhagavā sabhāvena īdisaṃ anujānāti, mahākāruṇikatāya pana puggalajjhāsayena evaṃ vuttanti dassento **''na cetthā''**tiādimāha. Tattha **ghāsesanaṃ chinnakatho na** vācaṃ **payuttaṃ bhaṇe**ti chinnakatho mūgo viya hutvā obhāsaparikathānimittaviññattipayuttaṃ ghāsesanaṃ vācaṃ na bhaṇe na katheyyāti attho. **Puggalajjhāsayavasenā**ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaranto **''yesañhī''**tiādimāha. Raso sabhāvabhūto ānisaṃso **rasānisaṃso**.

Paccayadānakārāti cīvarādipaccayavasena dānakārā. **''Devānaṃ vā''**ti vuttavacanaṃ pākaṭīkātumāha **''devāpī''**tiādi. ''Pañcime gahapatayo ānisaṃsā''tiādīsu (dī. ni. 2.150) anisaṃsasaddo phalapariyāyopi hotīti āha **''ubhayametaṃ atthato eka''**nti.

Sassusasurā ca tappakkhikā ca **sassusasurapakkhikā**. Te ñātiyonisambandhena

āvāhavivāhasambandhavasena sambandhā **ñātī**. **Sālohitā**ti yonisambandhavasena. **Ekalohitasambaddhā**ti ekena samānena lohitasambandhena sambaddhā. **Peccabhāvaṃ gatā**ti petūpapattivasena nibbattiṃ upagatā. Te pana yasmā idha katakālakiriyā kālena katajīvitupacchedā honti, tasmā vuttaṃ **''kālakatā''**ti. **Pasannacitto**ti pasannacittako. Kālakato pitā vā mātā vā petayoniṃ upapannoti adhikārato viññāyatīti vuttaṃ **''mahānisaṃsameva hotī''**ti, tassa tathā sīlasampannattāti adhippāyo. Ariyabhāve pana sati vattabbameva natthi. Tenāha **''anekāni kappasatasahassānī''**tiādi. **Bahukāra**nti bahupakāraṃ. **Upasaṅkamana**nti abhivādanādivasena upagamanaṃ. **Payirupāsana**nti upaṭṭhānanti.

66. **Ajjhottharitā**ti madditā. **Ukkaṇṭhā**ti riñcanā anabhirati ananuyogo. Sīlavā bhikkhu attano sīlakhaṇḍabhayena samāhito vipassako ca paccayaghātena aratiyā ratiyā ca sahitā abhibhavitāva hotīti āha **''sīlādiguṇayuttenevā''**tiādi.

Cittutrāso bhāyatīti **bhayaṃ**. **Ārammaṇaṃ** bhāyati etasmāti **bhayaṃ**. Purimavārasadisattā **vuttanayamevā**ti atidisitvāpi puna taṃ dassetuṃ **''sīlādiguṇayutto hī''**tiādi vuttaṃ. Therassa heṭṭhā nisinnattā devatāya **dārakā sakabhāvena saṇṭhātuṃ** sukhena vattituṃ **asakkontā** asamatthā.

Adhikaṃ cetoti **abhiceto,** upacārajjhānacittaṃ. Tassa pana adhikatā pākatikakāmāvacaracittehi sundaratāya sapaṭipakkhato visuddhiyā cāti āha **''abhikkantaṃ visuddhicitta''**nti. **Adhicitta**nti samādhimāha, so ca upacārasamādhi daṭṭhabbo. Vivekajaṃ pītisukhaṃ, samādhijaṃ pītisukhaṃ, apītijaṃ jhānasukhaṃ, satipārisuddhijaṃ jhānasukhanti catubbidhampi jhānasukhaṃ paṭipakkhato nikkhantataṃ upādāya ''nekkhammasukha''nti vuccatīti āha **''nekkhammasukhaṃ vindantī''**ti. **Icchiticchitakkhaṇe samāpajjituṃ samatthoti** iminā tesu jhānesu samāpajjanavasībhāvamāha, ''nikāmalābhī''ti pana vacanato āvajjanādhiṭṭhānapaccavekkhaṇavasiyopi vuttā evāti veditabbā. **Sukheneva paccanīkadhamme vikkhambhetvā**ti etena tesaṃ jhānasukhakhippābhiññatañca dasseti. **Vipulāna**nti vepullaṃ pāpitānaṃ. Jhānānaṃ vipulatā nāma subhāvitabhāvena ciratarappatti, sā ca paricchedānurūpāva icchitabbbāti ''vipulāna''nti vatvā **''yathāparicchedeyeva vuṭṭhātuṃ samatthoti vuttaṃ hotī''**ti āha. Paricchedakālañhi appatvāva vuṭṭhahanto akasiralābhī na hoti yāvadicchakaṃ pavattetuṃ asamatthattā. Idāni teyeva yathāvutte samāpajjanādivasībhāve byatirekavasena vibhāvetuṃ **''ekacco hī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **lābhīyeva hotī**ti idaṃ paṭiladdhamattassa jhānassa vasena vuttaṃ. **Tathā**ti icchiticchitakkhaṇe. **Pāribandhike**ti vasībhāvassa paccanīkadhamme. Jhānādhigamassa pana paccanīkadhammā pageva vikkhambhitā, aññathā jhānādhigamo eva na siyā. **Kicchena vikkhambhetī**ti kicchena visodheti. Kāmādīnavapaccavekkhaṇādīhi kāmacchandādīnaṃ viya aññesampi samādhipāribandhikānaṃ dūrasamussāraṇaṃ idha vikkhambhanaṃ visodhanañcāti veditabbaṃ. **Nāḷikāyanta**nti kālamānanāḷikāyantaṃ āha.

Visesena rūpāvacaracatutthajjhānaṃ sabbaso vasībhāvāpāditaṃ abhiññāpādakanti adhippāyenāha **''abhiññāpādake jhāne vutte''**ti. Arūpajjhānampi pana adhiṭṭhānatāya pādakameva cuddasadhā cittaparidamanena vinā tadabhāvato. ''Evamabhiññāpādake rūpāvacarajjhāne vutte rūpāvacaratāya kiñcāpi abhiññānaṃ lokiyavāro āgato''ti ayañhettha adhippāyo. **Na**nti abhiññāvāraṃ. **Cattāri…pe… ariyamaggā sīlānaṃ ānisaṃso** sampannasīlasseva lābhato. **Pariyādiyitvā**ti gahetvā.

Aṅgasantatāyāti nīvaraṇādīnaṃ paccanīkadhammānaṃ sudūratarabhāvena jhānaṅgānaṃ vūpasantatāya, nibbutasabbadarathapariḷāhatāyāti attho, yato tesaṃ jhānānaṃ paṇītatarādibhāvo. **Ārammaṇasantatāyā**ti rūpapaṭighādivigamanena saṇhasukhumādibhāvappattasantabhāvena. Yadaggena hi nesaṃ bhāvanābhisamayasabbhāvitasaṇhasukhumākārāni ārammaṇāni santāni, tadaggena jhānaṅgānaṃ santatā veditabbā. Ārammaṇasantatāya santatā lokuttaradhammārammaṇāhi paccavekkhaṇāhi dīpetabbā. Vimuttā visesena muttā. Ye hi jhānadhammā tathāpavattapubbabhāgabhāvanāhi tabbisesatāya sātisayaṃ paṭipakkhadhammehi vimuttivasena pavattanti, tato eva tathāvimuttatāya pitu aṅke vissaṭṭhaaṅgapaccaṅgo viya kumāro nirāsaṅkabhāvena ārammaṇe adhimuttā ca pavattanti, te vimokkhāti vuccanti. Tenāha **''vimokkhāti paccanīkadhammehi**

vimuttattā ārammaṇe ca adhimuttattā''ti. Yadipi ārammaṇasamatikkamavasena pattabbāni āruppāni, na aṅgātikkamavasena, tathāpi yasmā ārammaṇe avirattassa jhānasamatikkamo na hoti, samatikkantesu ca jhānesu ārammaṇaṃ samatikkantameva hoti, tasmā ārammaṇasamatikkamaṃ avatvā **''rūpāvacarajjhāne atikkamitvā''**ti icceva vuttaṃ. **Atikkamma rūpe**ti pāḷiyaṃ ''sampādetabbā, passitabbā''ti vā kiñci padaṃ icchitabbaṃ, asutaparikappanena pana payojanaṃ natthīti **''santāti padasambandho''**ti vuttaṃ. Evañca katvā tena virāgabhāvena tesaṃ santatāti ayampi attho vibhāvito hoti. Rūpajjhānādīnaṃ viya natthi etesaṃ ārammaṇabhūtaṃ vā phalabhūtaṃ vā rūpanti arūpā. Arūpā eva **āruppā**. Tenāha **''ārammaṇato ca vipākato ca rūpavirahitā''**ti. **Nāmakāyenā**ti sahajātanāmasamūhena.

67. **Saṃyojentī**ti bandhanti. Kehīti āha **''khandhagatī''**tiādi. Asamucchinnarāgādikassa hi khandhādīnaṃ āyatiṃ khandhādīhi sambandho, samucchinnarāgādikassa pana taṃ natthi katānampi kammānaṃ asamatthabhāvāpattitoti. Rāgādīnaṃ anvayato ca saṃyojanaṭṭho siddhoti āha **''khandhagati…pe… vuccantī''**ti. **Parikkhayenā**ti samucchedena sabbaso āyatiṃ anuppajjanena. Paṭipakkhadhammānaṃ anavasesato savanato pīḷanato **soto,** ariyamaggoti āha **''sototi ca maggassetaṃ adhivacana''**nti. Taṃ sotaṃ ādito panno adhigacchīti **sotāpanno,** aṭṭhamako. Tenāha **''taṃsamaṅgīpuggalassā''**ti, paṭhamamaggakkhaṇe puggalassāti adhippāyo. Idha pana **panna-**saddo ''phalasacchikiriyāya paṭipanno''tiādīsu (a. ni. 8.59) viya vattamānakālikoti āha **''maggena phalassa nāmaṃ dinna''**nti. Abhītakālikatte pana sarasatova nāmalābho siyā. Virūpaṃ sadukkhaṃ saupāyāsaṃ nipātetīti **vinipāto,** apāyadukkhe khipanako. **Dhammo**ti sabhāvo. Tenāha **''attāna''**ntiādi. **Kasmā**ti avinipātadhammatāya kāraṇaṃ pucchati. Apāyaṃ gamentīti apāyagamanīyā. Sambujjhatīti **sambodhi**, ariyamaggo. So pana paṭhamamaggassa adhigatattā avasiṭṭho eva adhigandhabbabhāvena icchitabboti āha **''uparimaggattaya''**nti.

Vaṇṇabhaṇanatthaṃ vuttāni,na pahātabbānīti adhippāyo. Oḷārikānaṃ rāgādīnaṃ samucchindanavasena pavattamāno dutiyamaggo avasiṭṭhānaṃ tesaṃ tanubhāvāpattiyā uppanno nāma hotīti vuttaṃ **''rāgadosamohānaṃ tanuttā''**ti. **Adhiccuppattiyā**ti kadāci karahaci uppajjanena. **Pariyuṭṭhānamandatāyā**ti samudācāramudutāya. **Abhiṇhaṃ na uppajjanti** tajjassa ayonisomanasikārassa anibaddhabhāvato. **Mandamandā uppajjanti** vipallāsānaṃ tappaccayānañca mohamānādīnaṃ mudutarabhāvato. **Bahalāva uppajjanti** vatthupaṭisevanatoti adhippāyo. Tenāha **''tathā hī''**tiādi.

Sakiṃ āgamanadhammoti paṭisandhivasena sakiṃyeva āgamanasabhāvo. **Ekavāraṃyeva…pe… āgantvā**ti iminā pañcasu sakadāgāmīsu cattāro vajjetvā ekoyeva gahitoti dassento **''yopi hī''**tiādimāha. Tattha yvāyaṃ pañcamako sakadāgāmī ''idha maggaṃ bhāvetvā devaloke nibbatto, tattha yāvatāyukaṃ ṭhatvā puna idhūpapajjitvā parinibbāyatī''ti vutto, tassa ekabījinā saddhiṃ kiṃ nānākaraṇanti? Ekabījissa ekā paṭisandhi, sakadāgāmissa dve paṭisandhiyoti idaṃ tesaṃ nānākaraṇaṃ. Yassa hi sotāpannassa ekaṃyeva khandhabījaṃ, na ekaṃ attabhāvaggahaṇaṃ, so ekabījīti.

Heṭṭhāti ''amahaggatabhūmiya''nti heṭṭhā sambandhanena. Heṭṭhābhāgassa hitāti **heṭṭhābhāgiyā,** tesaṃ. **Tānīti** orabbhāgiyasaṃyojanāni. **Kāmāvacare nibbattatiyeva** ajjhattaṃ saṃyojanattā. Tathā hesa dūratopi āvattidhammo evāti dassetuṃ gilabaḷisamacchādayo upamābhāvena vuttā. **Opapātiko**ti iminā gabbhavāsadukkhābhāvamāha. **Tattha parinibbāyī**ti iminā sesadukkhābhāvaṃ. Tattha parinibbānatā cassa kāmaloke khandhabījassa apunārohavasenevāti dassetuṃ **''anāvattidhammo''**ti vuttaṃ.

68. **Kevalā**ti lokiyābhiññāhi asammissā. **Lokiyapañcābhiññāyopi sīlānaṃ ānisaṃso** tadavinābhāvato. Tāpi dassetuṃ ākaṅkheyya ce…pe… evamādimāhāti yojanā. Āsavānaṃ anavasesappahānato arahattamaggoyeva visesato ''āsavakkhayo''ti vattabbataṃ arahatīti vuttaṃ **''āsavakkhaye kathite''**ti, aññathā sabbāpi chaḷabhiññā āsavakkhayo evāti. **Imesaṃ guṇāna**nti lokiyābhiññānaṃ. Yathā purisassa muṇḍitaṃ sīsaṃ sikhāvirahitattā na sobhati, evaṃ desanāya

sīsabhūtāpi aggamaggakathā lokiyābhiññārahitā na sobhatīti āha **''ayaṃ kathā muṇḍābhiññākathā nāma bhaveyyā''**ti. **Iddhivikubbanā**ti iddhi ca vikubbanā ca. Vikubbanaggahaṇena cettha vikubbaniddhimāha, iddhiggahaṇena tadaññaṃ sabbañca abhiññākiccaṃ. **Yuttaṭṭhāneyevā**ti lokiyābhiññānaṃ nibbattanassa viya desanāya yuttaṭṭhāneyeva. Etena na kevalaṃ desanakkamenevāyaṃ desanā, atha kho paṭipattikkamenapīti dasseti. **Visuddhimagge** (visuddhi. 2.369) **vuttā,** tasmā tattha vuttanayeneva veditabbāti adhippāyo.

69. **Āsavānaṃ khayā**ti heṭṭhimamaggena khepitāvasiṭṭhānaṃ āsavānaṃ arahattamaggena samucchindanato. Yasmā arahattamaggo na kevalaṃ āsaveyeva khepeti, atha kho avasiṭṭhe sabbakilesepi, tasmā āha **''sabbakilesānaṃ khayā''**ti. Lakkhaṇamattañhettha āsavaggahaṇaṃ, āsavānaṃ ārammaṇabhāvassapi anupagamanato anāsavaṃ. Yasmā pana tattha āsavānaṃ lesopi natthi, tasmā vuttaṃ **''āsavavirahita''**nti. **Samādhi vutto** cetosīsena yathā ''cittaṃ paññañca bhāvaya''nti (saṃ. ni. 1.23, 192; peṭako. 22; mi. pa. 2.1.9) adhippāyo. **Rāgato vimuttattā avijjāya vimuttattā**ti idaṃ ujuvipaccanīkapaṭippassaddhidassanaṃ daṭṭhabbaṃ, na tadaññesaṃ pāpadhammānaṃ appaṭippassaddhattā. Idāni tameva samādhipaññānaṃ rāgāvijjāpaṭipakkhataṃ āgamena dassetuṃ **''vuttaṃ ceta''**ntiādi vuttaṃ. **Samathaphala**nti samathassa phalaṃ lokiyasamathabhāvanāya hi vipassanāgatāya āhitaphalassa lokuttarasamathassa sarikkhakaphalo **cetovimutti**. **Vipassanāphala**nti etthāpi eseva nayo. **Attanoyevā**ti sutamayañāṇādinā viya parapaccayataṃ nayaggāhañca muñcitvā paratoghosānugatabhāvanādhigamabhūtatāya attanoyeva **paññāya paccakkhaṃ katvā** sayambhuñāṇabhūtāyāti adhippāyo. Tenāha **''aparappaccayena ñatvā''**ti.

Sabbampi tanti sabbampi sattarasavidhaṃ taṃ yathāvuttaṃ sīlānisaṃsaṃ. Yathā ānisaṃsavante sammadeva sampādite tadānisaṃsā dassitā eva honti tadāyattabhāvato, evaṃ ānisaṃsapadhānayogyabhāvena dassite tadānisaṃsā dassitā eva hontīti āha **''sampiṇḍetvā dassento''**ti. Vuttasseva atthassa punavacanaṃ nigamananti vuttaṃ **''nigamanaṃ āhā''**ti. **Pubbe**ti desanārambhe. **Evaṃ vutta**nti ''sampannasīlā''ti evamādinā ākārena vuttaṃ. **Idaṃ sabbampī**ti idaṃ ''sampannasīlā''tiādikaṃ sabbampi vacanaṃ. **Etaṃ paṭiccā**ti etaṃ sampannasīlassa bhikkhuno yathāvuttasattarasavidhānisaṃsabhāgitaṃ sandhāya vuttaṃ. Idameva hi ''iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vutta''nti vacanaṃ sandhāya **''sabbampi taṃ sīlānisaṃsaṃ sampiṇḍetvā dassento''**ti vuttaṃ. Etthaādito chahi ānisaṃsehi parittabhūmikā sampatti gahitā, tadantaraṃ pañcahi lokiyābhiññāhi ca mahaggatabhūmikā, itarehi lokuttarabhūmikāti evaṃ catubhūmikasampadānisaṃsasīlaṃ nāmetaṃ mahantaṃ mahānubhāvaṃ, tasmā taṃsampādane sakkaccakāritā appamattena bhavitabbaṃ.

Ākaṅkheyyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Vatthasuttavaṇṇanā

70. Chādetabbaṃ ṭhānaṃ vasati paṭicchādetīti **vatthaṃ**. Yaṃ samānaṃ viya na sabbaso minoti, mānassa pana samīpe, taṃ upamānaṃ. Upamīyati etāyāti upamā, upamāya bodhakavacanaṃ **upamāvacanaṃ**. **Katthaci** sutte. **Attha**nti upamiyatthaṃ. Paṭhamaṃ upamaṃ vatvā tadanantaraṃ atthaṃ vatvā puna upamaṃ vadanto **''upamāya atthaṃ parivāretvā dassetī''**ti vutto. **Atthena upamaṃ parivāretvā**ti etthāpi eseva nayo. Idāni te cattāropi pakāre sutte āgatanayeneva dassento **''seyyathāpissu, bhikkhave''**tiādimāha. Tattha **dve agārā**ti dve paṭivissakagharā. **Sadvārā**ti sammukhadvārā.

Svāyanti so ayaṃ evaṃ upamādassanavasenapi nānānayenapi dhammadesako bhagavā. Ekaccānaṃ veneyyānaṃ atthassa sukhāvabodho paṭhamaṃ upamādassane hetu, evaṃ paṭhamaṃ atthadassane, upamāya atthaparivāraṇe, atthena upamāparivāraṇe cā''ti imamatthaṃ dasseti **''esa nayo sabbatthā''**ti iminā. **Dhammadhātuyā**ti sabbaññutaññāṇassa. Tañhi dhammadhātupariyāpannattā yathāvuttadhamme ca sabbepi ñeyyadhamme ca padahati yathāsabhāvato bujjhati bodheti cāti dhātu, dhīyanti vā dhammā etāya sabbākārato ñāyanti ñāpiyanti cāti dhammadhātu. Tassā pana suṭṭhu

saccasampaṭivedhavasena laddhattā **suppaṭividdhattā**ti, yadaggena vā ñeyyaṃ tāya suppaṭividdhaṃ, tadaggena sāpissa suppaṭividdhā evāti āha **''suppaṭividdhattā''**ti.

Pakatipariyodātassa cittassa āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭhabhāvadassanatthaṃ saṃkiliṭṭhavatthadassananti katvā vuttaṃ **''pakatiparisuddhaṃ vattha''**nti. **Rajādinā**ti ettharajo nāma reṇu. **Ādi-**saddena aṇutajjāridhūmādikaṃ vatthassa aparisuddhikāraṇaṃ saṅgaṇhāti. Sabbaso kilissati vinassati visuddhi etenāti saṃkileso, tena **saṃkilesena paṃsurajādinā saṃkiliṭṭhaṃ** vaṇṇavināsanena vidūsitaṃ. **Malaṃ** masi. **Jallikā** vuccati loṇapaṭalādi chaviyā upari ṭhitaṃ sarīramalaṃ. **Ādi**saddena sarīrajallameva assukheḷasiṅghāṇikādikaṃ tadaññamalaṃ saṅgaṇhāti. **Gahitattā**ti pariyonandhanavasena gahitattā. Rajanti sattā tenāti raṅgaṃ, raṅgameva **raṅgajātaṃ** yathā kopameva kopajātaṃ. **Upanāmeyyā**ti pakkhipeyya. **Nīlakatthāyā**ti nīlavaṇṇatthāya. **Palāsanīlādiketi ādi-**saddena kāḷasāmādiṃ saṅgaṇhāti. Haliddikakudhaselādike **pītakaraṅge**. Lākhāpattaṅgarasādike **lohitakaraṅge**. Mahārajanaloddakandulādike **mandarattaraṅge**. Duṭṭhu rajitavaṇṇaṃ apabhassaraṃ. Tenāha **''aparisuddhavaṇṇamevassā''**ti. **Īdisa**nti durattavaṇṇaṃ. Tasmiṃ vatthe raṅgajātaṃ sayaṃ suparisuddhaṃ samānaṃ kissa hetu kena rattavaṇṇaṃ aparisuddhaṃ hotīti raṅgajātassa niddosataṃ vadati. Tenāha **''yasmā panā''**tiādi.

Saṃkilesapakkhaṃ dassentena asaṃkiliṭṭhameva vatthaṃ udāharitabbanti pākaṭoyamattho, saṃkiliṭṭhavatthanidassanena pana ''siyā nu kho aññopi koci viseso''ti adhippāyena pucchati **''kasmā panā''**tiādinā. Itaro atthavisesoti dassento **''vāyāmamahapphaladassanattha''**ntiādimāha. Ettha ca saṃkiliṭṭhacittavisodhanavidhāne saṃkiliṭṭhavatthaṃ nidassatabbanti paṭiññā, vāyāmamahapphaladassanatthanti hetuattho. **Yathā hī**tiādi anvayattho. **Na tattha jātikāḷake viyā**tiādi byatirekattho. Sadisūdāharaṇaṃ pana malaggahitakaṃsapātiādi daṭṭhabbaṃ. **Evaṃ cittampī**tiādi opammatthassa upameyyaupanayanaṃ. Tattha **pakatiyā**ti akittimena sabhāvena. Tanti cittaṃ. Sāmaññaggahaṇañcetaṃ cittabhāvāvisesato. Tenāha **''sakalepī''**ti. **Paṇḍarameva** na saṃkiliṭṭhaṃ saṃkilesehi asamannāgatabhāvato. Nanu kiriyāmayacittehi vipākasantāne visesādhānaṃ labbhati, aññathā katavināsā katabbhāgamā āpajjeyyuṃ? Kiñcāpi labbhati, tassa saṃkileso vaṭṭupanissayo, asuddhi vā na hoti, asaṃkileso vivaṭṭupanissayo, visuddhi vā na hoti eva. **Upakkiliṭṭha**nti panetaṃ upakkilesanārahassa cittassa vasena vuttaṃ, na vipākapabandhassa. Tenāha **''pabhassaramidaṃ bhikkhave citta''**nti, **''paṇḍaramevā''**ti ca. **Tañca kho**ti pana sakasantatipariyāpannatāya nesaṃ kevalaṃ ekattanayavasena vuttaṃ, na vipākadhammānaṃ kilesāsamaṅgibhāvato. Atha vā **upakkiliṭṭha**nti iminā upakkilesahetu tattha vijjamānaṃ visesādhānamāha, na ''saṃkiliṭṭhā dhammā''tiādīsu (dha. sa. 77.dukamātikā) viya taṃsamaṅgitanti daṭṭhabbaṃ. **Visodhiyamāna**nti vipassanāpaññāya anukkamena sabbupakkilesehi vimociyamānaṃ. **Sakkā** aggamaggakkhaṇe **pabhassarataraṃ kātuṃ,** yato na puna upakkilissati. **Eva**ntiādi vuttassevatthassa nigamanaṃ.

Duṭṭhagatiparipūraṇavasena paṭipajjanaṃ **paṭipatti**. Sā eva kilesadarathapariḷāhādivasena upāyāsadukkhā, kucchitā vā gati pavatti, duggatihetūti vā **duggati,** duggatiyā pana paṭipattiyā gandhabbato, tassā vā nipphannabhāvato kucchito, dukkhā ca gatīti **duggati**. **Saṃkiliṭṭhacitto**ti idaṃ tassā paṭipattiyā duggatibhāvadassanatthaṃ, na visesanatthaṃ. Na hi asaṃkiliṭṭhacittassa pāṇaghātādivasena pavatti. **Saṃkiliṭṭhacitto**ti lābhāsāya sabbaso kiliṭṭhacitto. **Dūteyyapahiṇagamana**nti dūteyyaṃ vuccati dutakammaṃ, gihīnaṃ paṇṇaṃ vā sāsanaṃ vā gahetvā tattha tattha gamanaṃ, pahiṇagamanaṃ gharāgharaṃ pesitassa khuddakagamanaṃ, dūteyyagamanaṃ pahiṇagamanañca gacchati. **Vejjakamma**nti ananuññāte ṭhāne lābhāsāya gahaṭṭhānaṃ bhesajjaṃ karoti. **Saṅghabheda**kathā parato āgamissati. **Veḷudānādīhī**ti veḷudānapattadānapupphadānādīhi micchājīvena **jīvikaṃ kappeti**. **Sakalampī**ti ''atthi anācāro, atthi agocaro''tiādinā **vibhaṅge** (vibha. 513, 514) āgataṃ sabbampi anācāraṃ agocarañca caraṇavasena paripūreti.

''Nirayampi …pe… pettivisayampi gacchatī''ti vatvā tattha pettivisayagamanaṃ dassento **''samaṇayakkho nāma hotī''**tiādimāha.

Sukkapakkhe **parisuddha**nti sabbaso visuddhaṃ asaṃkiliṭṭhaṃ. Parisuddhattā eva **pariyodātaṃ,** pabhassaranti attho. **Surattavaṇṇamevassā**ti suṭṭhu rattavaṇṇameva assa. **Parisuddhavaṇṇamevassā**ti nīlavaṇṇopissa parisuddho ca bhaveyyāti evamādiṃ sandhāyāha **''kaṇhapakkhe vuttapaccanīkeneva veditabbā''**ti. **Raṅgajāta**ntiādi pana tattha vuttavaseneva veditabbaṃ. **Paṭipattisugati**ādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ paṭipattiduggatiādīsu vuttavipariyāyena veditabbaṃ. **Parisuddhacitto**ti suddhāsayo. **Dasa kusalakammapathe paripūretī**ti idaṃ kaṇhapakkhe ''dasa akusalakammapathe paripūretī''ti vuttassa paṭipakkhadassanavasena vuttaṃ. Yathā hi tattha abhijjhābyāpādamicchādiṭṭhiggahaṇena kammapathasaṃsandananayena kammapathaṃ appattāya ca agāriyassa tathārūpāya micchāpaṭipattiyā saṅgaho icchito, evaṃ idhāpi anabhijjhāabyāpādasammādiṭṭhiggahaṇena alobhādosāmohavasena pavattā agāriyassa sammāpaṭipatti saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ, na kammapathappattāvāti. **Manussamahantata**nti jātirūpabhogādhipateyyādivasena manussesu mahantabhāvaṃ. Dasahi ṭhānehi aññesaṃ devānaṃ abhibhavo **devamahantatā**. Paṭipatti sugatiyā bhājiyamānattā **''anāgāmimaggaṃ bhāvetī''**ti tathā anāgāmibhāvanaṃ pāpetvā ṭhapitā. Gahitaggahaṇena sukhānubhavaṭṭhānassa adhippetattā tadabhāvato asaññibhavaṃ anādiyanto **''dasasu vā brahmabhavanesū''**tiādimāha.

71. **Sakabhaṇḍe chandarāgo** abhijjhāyanaṭṭhena **abhijjhā,** abhijjhāyanāti attho. **Parabhaṇḍe chandarāgo** visamaṃ lubbhatīti **visamalobho**. Evampi abhijjhāvisamalobhānaṃ viseso hotīti dassento **''atha vā''**tiādimāha. Tattha attano santakaṃ taṃsadisañca **yuttaṭṭhānaṃ**. Yaṃ yācitaṃ, appakasirena vā sakkā laddhuṃ, taṃ **pattaṭṭhānaṃ**. Paradāragarudārāti **ayuttaṭṭhānaṃ**. Yaṃ apatthaniyaṃ, yassa vā patthanāya byasanaṃ āpajjati, taṃ **appattaṭṭhānaṃ**. **Thero**ti **mahāsaṅgharakkhitatthero,** yena **aṭṭhakathā** potthakaṃ āropitā. So hi antevāsikesu sākacchantesu evamāha. Sopi imasmiṃyeva sutte vinibbhogo na labbhati cittasaṃkilesassa adhippetattā. Tenāha **''yutte vā''**tiādi. Ayonisomanasikāravasena uppajjanato sampatti āyatiñca dukkhasseva uppādanato **na koci lobho avisamo nāma**. **Abhijjhāyanaṭṭhenā**ti yassa kassaci ārammaṇassa yuttassa ayuttassa appattassa ca abhijjāyanavasena abhipatthanāvasena ca pavattā taṇhā **abhijjhā**ti lobhato nibbisesanti dasseti. Tenāha **''ekatthametaṃ byañjanameva nāna''**nti. **Dūsetī**ti sabhāvasantaṃ asaṃkilesaṃ vināseti avisuddhaṃ karoti. Tenāha **''obhāsituṃ na detī''**ti. ''Ime sattā ucchijjantu vinassantū''ti sattesu byāpajjanākārappavattiyā **byāpādo navavidhaāghātavatthusambhavo** vutto. Kodho pana saṅkhāresupi pavattanato dasavidhaāghātavatthusambhavo vutto. Ubhayampi paṭighameva, pavattanānattato bhinditvā vutto. Kujjhanavaseneva **cittapariyonandhano** ''akkocchi maṃ avadhi ma''ntiādinā.

Suṭṭhu kataṃ karaṇaṃ **sukataṃ,** tassa pubbakāritālakkhaṇassa guṇassa **vināsano** udakapuñchaniyā viya sarīrānugataṃ udakaṃ puñchanto **makkho**. Tathā hi so paresaṃ guṇānaṃ makkhanaṭṭhena ''makkho''ti vuccati. Idāni **anagāriyassa vā**tiādinā saṅkhepena vuttatthaṃ vitthārena dassetuṃ **''anagāriyopī''**tiādi vuttaṃ. Nisinnakathāparikathādivasena dhammassa kathā dhammakathānayo, ekattādidhammanīti eva vā. Pakaraṇaṃ satta pakaraṇāni, tattha kosallaṃ **dhammakathānayapakaraṇakosallaṃ**. **Ādi-**saddena vinayakkame catūsu mahānikāyesu ca kosallaṃ saṅgaṇhāti. **Acittīkato**ti cittīkārarahito. **Yathā cāya**nti iminā yathāyaṃ makkho cittaṃ dūseti, evaṃ paḷāsopi cittaṃ dūseti, tasmā upakkilesoti dasseti. **Aniyatā gati niyāmokkamanābhāvato. Ādi-**saddena ''rattaññū cirapabbajite puggale ajjhottharitvā 'tvampi imasmiṃ sāsane pabbajito, ahampi pabbajito, tvampi sīlamatte ṭhito ahampī'ti'' evamādīnaṃ saṅgaho. **Yugaggāhagāhī**ti ''tava vā mama vā ko viseso''ti asamampi samaṃ katvā samadhuraggāhagaṇhanako. **Khīyanā** usūyanā. Attano sampattiyā nigūhanaṃ tassa parehi sādhāraṇabhāvāsahanena hotīti **''parehi sādhāraṇabhāvaṃ asahamānaṃ''**icceva vuttaṃ. Kāraṇe hi gahite phalampi gahitameva hotīti. Aññathā attano pavedanakapuggalo **kerāṭiko,** ''nekatikavāṇijo''tipi vadanti. Sappamukhā macchavālā ekā macchajāti āyatanamaccho. Tenāha **''āyatanamaccho nāmā''**tiādi. **Baddhacaro**ti antevāsī.

Sabbaso amadditasabhāvena vā tabharitabhattasadisassa thaddhabhāvassa anonamitadaṇḍasadisatāya paggahitasiraanivātavuttikārassa ca karaṇato **vā tabharita…pe… karaṇo. Taduttarikaraṇo**ti yaṃ yena kataṃ duccaritaṃ vā sucaritaṃ vā, taduttari, tassa diguṇaṃ vā karaṇo. Attano maṇḍanādiatthaṃ **parena kataṃ alaṅkārādiṃ**. **Pariyāpuṇāti vā katheti vā** attano

balānurūpaṃ. Kāmaṃ nikāyadvayaggahaṇādivasena pavatto sevitabbamāno eva, tathāpissa saṃkilesapakkhattā vuttaṃ **‘‘mānaṃ anissāyā’’**ti.

Uṇṇativasenāti ‘‘seyyohamasmī’’tiādinā cittassa paggahaṇavasena. Pubbe kenaci attānaṃ sadisaṃ katvā pacchā tato adhikato dahanato uppajjanako **atimāno**. **Madaggahaṇākāro** jātiādiṃ paṭicca majjanākāro, sopi atthato māno eva. **Pamādo** tathāpavatto cittuppādo.

Tasmā lobhamādiṃ katvā dassetīti lobhassa ādito gahaṇe kāraṇaṃ vibhāvetukāmo pucchati. **Paṭhamuppattito**ti tattha tattha bhave sabbapaṭhamaṃ uppajjanato. Sattānañhi yathādhigataṃ jhānādivisesaṃ ārabbha paccavekkhaṇā viya yathāladdhaṃ upapatibhavaṃ ārabbha nikanti eva. Tenāha **‘‘sabbasattāna’’**ntiādi. **Yathāsambhavaṃ itare**ti itare byāpādādayo yathāpaccayaṃ uppajjanti, lobhassa viya ādito asukassa anantaraṃ asukoti vā na nesaṃ niyamo atthīti attho. Kiṃ pana ete soḷaseva cittassa upakkilesā, udāhu aññepi santīti anuyogaṃ sandhāya aññepi santīti dassento **‘‘na ca ete’’**tiādimāha. Yadi evaṃ kasmā ettakā eva idha vuttāti. Nayadassanavasenāti dassento āha **‘‘etena pana…pe… veditabbā’’**ti. Tena thinamiddhauddhaccakukkucca-vicikicchā-attukkaṃsana-paravabbhanachambhitattā- bhīrukatā-ahirikānottappa-atticchatā-pāpicchatā-mahicchatādayo saṅgahitāti veditabbaṃ.

72. **Saṃkilesaṃ dassetvā**ti saṃkiliṭṭhavattanidassanena saṅkhepena vuttaṃ saṃkilesaṃ vibhāgena dassetvā. **Vodānaṃ dassento**ti etthāpi eseva nayo. **Evaṃ jānitvā**ti ‘‘abhijjhā visamalobho ekanteneva cittassa uppakkileso’’ti sabhāvato samudayato nirodhato nirodhūpāyato ca pubbabhāgapaññāya ceva heṭṭhimamaggadvayapaññāya ca jānitvā. **Pajahatī**ti ettha accantappahānameva adhippetanti dassento **‘‘samucchedappahānavasena ariyamaggena pajahatī’’**ti āha. **Ariyamaggenā**ti anāgāmimaggena. Tena hi pahānaṃ idha sabbavāresu adhippetaṃ. **Kilesapaṭipāṭi** idha kilesānaṃ desanākkamo. **Maggapaṭipāṭi**pana catunnaṃ ariyamaggānaṃ desanākkamopi tāya desanāya paṭipajjanakkamopi tāya paṭipattiyā uppattikkamopi. Tattha ye ye kilesā yena yena maggena pahīyanti, maggapaṭipāṭiṃ anoloketvā tesaṃ tesaṃ kilesānaṃ tena tena maggena pahānadassanaṃ kilesapaṭipāṭi na kilesānaṃ uppattikkamo idha desanākkamo cāti dassento **‘‘abhijjhā visamalobho’’**tiādimāha. Yena yena pana maggena ye ye kilesā pahīyanti maggānupubbiyā, tena tena maggena tesaṃ tesaṃ kilesānaṃ pahānadassanaṃ maggapaṭipāṭiyā pahānadassananti dassento **‘‘sotāpattimaggenā’’**tiādimāha.

Imasmiṃ pana ṭhāneti ‘‘sa kho so, bhikkhave, bhikkhū’’tiādinā āgato imasmiṃ pahānavāre. **Ime kilesā**ti ime yathāvuttā kilesā. **Sotāpattimaggavajjhā vā hontu sesamaggavajjhā vā**heṭṭhā dassitamaggapaṭipāṭivasena. Tattha pana ye tatiyamaggavajjhā, tesaṃ anāgāmimaggeneva pahāne vattabbaṃ natthi, yesaṃ panettha heṭṭhimamaggavajjhānaṃ idha saṅgahe kāraṇaṃ pacchā vattukāmena aggamaggavajjhānaṃ anādiyitvā kasmā tatiyamaggavajjhānameva gahaṇaṃ katanti āha **‘‘ayamettha paveṇimaggāgato sambhavo’’**ti, ayaṃ imassa suttassa etasmiṃ ṭhāne ācariyapaveṇiyā kathāmaggo tato āgato atthasambhavo atthatatvanti attho. Tattha heṭṭhimamaggavajjhānaṃ idha saṅgahe kāraṇaṃ pacchā vattukāmo aggamaggavajjhānaṃ aggahaṇe yuttiṃ dassento **‘‘so cā’’**tiādimāha. **Tenā**ti catutthamaggena. **Sesāna**nti byāpādādīnaṃ. **Yepī**ti makkhādike sandhāyāha. **Taṃsamuṭṭhāpakacittāna**nti tesaṃ makkhādīnaṃ samuṭṭhāpakacittuppādānaṃ. Tattha makkha-paḷāsa-issā-macchariya-samuṭṭhāpakaṃ paṭighadvayacittaṃ, visesato pañcakāmaguṇalobhena saṭho māyāvī ca hoti, pañcakāmaguṇikarāgo ca anāgāmimaggeneva niravasesato pahīyati, tasmā vuttaṃ **‘‘taṃsamuṭṭhāpakacittānaṃ appahīnattā’’**ti. Tepi suppahīnā hontīti sambandho. **Ta**nti paṭhamamaggeneva pahānaṃ **pubbāparena na sandhiyati** ‘‘yathodhi kho’’ti ettha odhivacanassa maggattayavācakattā. Ratanattaye aveccappasādo nāma ariyakantasīlaṃ viya sotāpannassa aṅgāni, te ca pahānato pacchā niddiṭṭhā, tasmā idha vuttappahānaṃ vikkhambhanapahānamevāti keci vadanti. **Tesaṃ icchāmattameva** yathāvuttapahānasseva vasena aveccappasādānaṃ odhiso pahānassa vibhāvitattā, svāyamattho heṭṭhā yuttitopi pakāsitoyeva.

74. **Ekamekena padena yojetabbaṃ,** yato ekamekassapi upakkilesassa sabhāvādito dassanaṃ niyyānamukhaṃ hoti, tathā ceva heṭṭhā saṃvaṇṇitaṃ. Anāgāmimaggavasena pahānaṃ vatvā pasādassa

uddhaṭattā vuttaṃ **‘‘anāgāmimaggena lokuttarappasādo āgato’’**ti. Yadi evaṃ kasmā ‘‘lokiyo uppajjatī’’ti vuttanti? ‘‘Itipi so bhagavā’’tiādinayappavattassa lokiyattā. Nibbānārammaṇo eva hi lokuttaro pasādo. ‘‘Itipi so bhagavā’’tiādivacanena lokiyaṃ, aveccappasādavacanena lokuttaranti **lokiyalokuttaramissakaṃ pasādaṃ dassento**. Avecca ratanattayaguṇe yāthāvato ñatvā pasādo **aveccappasādo**. So pana yasmā maggenāgatattā kenaci akampaniyo appadhaṃsiyo ca hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘acalena accutenā’’**ti. Tattha lokuttaro sabbaso buddhaguṇādīsu sammohaṃ viddhaṃsento tattha kiccato pavattati, itaro ārammaṇavasena te ārabbha. **Taṃ vidhi**nti taṃ tassa uppannappakāraṃ. **Anussatiṭṭhānānī**ti anussatikammaṭṭhānāni.

75. **Somanassādī**ti **ādi**-saddena ñāṇādīni saṅgaṇhāti. Corānaṃ abhiṇhaṃ sañcaraṇaṭṭhānatāya **paccanta**ggahaṇaṃ. **Paccavekkhato**ti ‘‘asukasmiñca ṭhāne ime cime corā evañca evañca vināsitā’’ti paccavekkhato **rañño viya**.

Yo yo odhi **yathodhi**. Yathā-saddo byāpanicchāyaṃ, kho saddo avadhāraṇeti dassento **‘‘sakasakaodhivasena cattameva hotī’’**tiādimāha. Tena ‘‘vanta’’ntiādīsupi avadhāretabbanti dasseti. **Sakasakaodhivasenā**ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ **‘‘dve odhī’’**tiādi āraddhaṃ. Tattha **yaṃmaggavajjhā**ti yena maggena anavasesato pahātabbā. Anavasesappahānavasena hi taṃtaṃmaggavajjhānaṃ kilesānaṃ tadaññamaggavajjhehi asammissatā, aññathā ye sakasakaodhivasena uparimaggavajjhā, te heṭṭhimamaggehi pahīnāpāyagamanīyādisabhāvā eva tehi pahīyantīti pahānavasena sammissā siyuṃ. **Tena teyeva pahīnā hontī**ti etthāpi eseva nayo. **Tatuttaripī**ti tato pahānanimittasomanassuppattito uddhampi. Paṭipakkhesu odhiso pavattikiccattā **odhīti heṭṭhā tayo maggā vuccanti**. **Te hī**tiādi vuttassevatthassa vivaraṇaṃ. **Imassa bhikkhuno**ti anāgāmiṃ sandhāyāha. Tena vuttaṃ **‘‘heṭṭhāmaggattayena catta’’**nti.

Keci cattampi gaṇhanti, nayidamevanti dassanatthaṃ **‘‘vanta’’**nti vuttaṃ. Na hi yaṃ yena vantaṃ, so puna taṃ ādiyati. Tenāha **‘‘anādiyanabhāvadassanavasenā’’**ti. Vantampi kiñci sasantatilaggaṃ siyā, nayidamevanti dassanatthaṃ **‘‘mutta’’**nti vuttaṃ. Tenāha **‘‘santatito vinimocanavasenā’’**ti. Muttampi kiñci muttabandhanā viya phalaṃ kuhiñci tiṭṭhati, na evamidanti dassanatthaṃ **‘‘pahīna’’**nti vuttaṃ. Tenāha **‘‘kvaci anavaṭṭhānadassanavasenā’’**ti. Yathā kiñci dunnissaṭṭhaṃ puna ādāya sammadeva nissaṭṭhaṃ paṭinissaṭṭhanti vuccati, evaṃ vipassanāya nissaṭṭhaṃ ādinnasadisaṃ maggena pahīnaṃ paṭinissaṭṭhaṃ nāma hotīti dassanatthaṃ **‘‘paṭinissaṭṭha’’**nti vuttaṃ. Tenāha **‘‘ādinnapubbassa paṭinissaggadassanavasenā’’**ti. Na kāpurisena viya parammukhena nissaṭṭhaṃ, atha kho abhimukheneva nissaṭṭhanti dassanatthaṃ **‘‘paṭinissaṭṭha’’**nti vuttaṃ. Tenāha **‘‘paṭimukhaṃ vā’’**tiādi. **Upagantabbato**ti attano hitasukhaṃ paccāsīsantena ekantena adhigantabbato. **Dhāraṇato**ti taṃsamaṅgīnaṃ apāyapātato sandhāraṇena. **Gantho ‘‘vedo’’ti vuccati** ‘‘vidanti etenā’’ti, vedehi ñāṇehi gato paṭipannoti **vedagū**. **Abhijaññā**ti jāneyya. **Vedajātā**ti uppannasomanassā. **Ñāṇaṃ ‘‘vedo’’ti vuccati** ‘‘veditabbaṃ vedetī’’ti. **Somanassaṃ ‘‘vedo’’ti vuccati** ārammaṇarasaṃ vindati anubhavatīti.

Uppannanti aveccappasādaṃ nissāya uppannaṃ. **Vuttappakārameva veda**nti ‘‘somanassaṃ somanassamayañāṇañcā’’ti evaṃ vuttappakārameva. **Atthaveda**nti atthe hetuphale vedaṃ. **Dhammaveda**nti dhamme hetumhi vedaṃ. Tenāha **‘‘aveccappasādassa hetu’’**ntiādi. Idha dhammatthasaddā hetuphalapariyāyāti imamatthaṃ pāḷiyā eva dassetuṃ **‘‘vuttañheta’’**ntiādi vuttaṃ. **Tameva atthañca dhammañcā**ti attho dhammoti ca vuttaṃ aveccappasādanimittaṃ yathāvuttaṃ kilesappahānañca. **Atthadhammānisaṃsabhūtaṃ veda**nti yathāvuttaatthadhammānisaṃsabhūtaṃ somanassamayañāṇasaṅkhātaṃ vedañca. **Pāmojja**nti taruṇapītiṃ āha. **Paccavekkhaṇākārappavattenā**ti etena paccavekkhaṇā evettha anavajjasabhāvatāya dhammoti vuttoti daṭṭhabbaṃ. **Pīti jāyatī**ti parappaccayaṃ balavapītimāha. **Pīṇitamanassā**ti passaddhiāvahehi uḷārehi pītivegehi tittacittassa. **Kāyo**ti nāmakāyo. **Vūpasantadaratho**ti kilesapariḷāhānaṃ dūrībhāvena suṭṭhu upasantadaratho. Paccavekkhaṇahetukaṃ cittassa samādhānaṃ idha adhippetanti āha **‘‘appitaṃ viya acalaṃ tiṭṭhatī’’**ti.

76. Kāmaṃ ‘‘buddhe aveccappasādena samannāgatomhi, dhamme saṅghe aveccappasādena samannāgatomhī’’ti idampi tassā paccavekkhaṇāya pavattiākārapakāsanameva, idaṃ pana visesato ratanattaye uppannasomanassādippakāsanapadaṃ. ‘‘Yathodhi kho panā’’ti idampi savisesaṃ paccavekkhaṇākārappakāsanapadanti adhippāyena **‘‘idāni yathodhi…pe… pakāsetvā’’**ti vuttaṃ. Cattāropi pana vārā paccavekkhaṇākārappakāsanavasena ceva somanassādiānisaṃsadassanavasena ca vuttāti sakkā viññātuṃ ubhayatthāpi ubhayassa vuttattā. Yadipi ariyamaggo ekacittakkhaṇiko na puna uppajjati, paṭipakkhassa pana tena suppahīnattā taṃsamaṅgī aparihānadhammo taṃsīlādibhāveneva vuccatīti āha **‘‘tassa anāgāmimaggasampayuttaṃ sīlakkhandhaṃ dassetī’’**tiādi. ‘‘Evaṃdhammā te bhagavanto ahesu’’ntiādīsu (dī. ni. 2.13; ma. ni. 3.197-198; saṃ. ni. 5.378) viya idha dhamma-saddo samādhipariyāyoti āha **‘‘samādhikkhandhaṃ paññākkhandhañca dassetī’’**ti. Tathā hi so sampayuttadhamme ekārammaṇe avikkhipamāne avippakiṇṇe avisaṭe katvā samaṃ, sammā ca ādahanto tathā te dhāretīti ca vattabbataṃ arahatīti dhammoti ca vuccati. **Anekarūpāna**nti anekappakārānaṃ. Antarāyo nāma appaṭiladdhassa vā alabbhanavasena, paṭiladdhassa vā parihānavasena, tadubhayampi idha natthīti dassento **‘‘maggassa vā’’**tiādimāha. **Nevassa taṃ hoti antarāyāyā**ti tassa anāgāmino piṇḍapātabhojanaṃ neva hoti antarāyāya ukkaṃsagatāya paccavekkhaṇāya paccavekkhitvā paribhuñjanato. Tañcassā ukkaṃsagamanaṃ hatapaṭipakkhattāti dassento **‘‘maggena visuddhacittattā’’**ti āha.

Etthāti etasmiṃ antarāyābhāve. **Etadeva** visuddhacittattameva **kāraṇaṃ**. Ettha ca ‘‘nevassa taṃ hoti antarāyāyā’’ti iminā heṭṭhā vuttappahānaṃ anāgāmimaggenevāti siddhaṃ hoti. Anāgāmino hi sabbaso kāmarāgo pahīno hoti, rasataṇhāya abhāvato tādisapiṇḍapātaparibhogo aggamaggādhigame kathañcipi antarāyāya na hotīti. ‘‘Seyyathāpi, bhikkhave, vattha’’nti vadanto bhagavāādimhi attanā upanītavatthūpamaṃ anusandheti. Udakassa acchabhāvo paṅkasevālapaṇakādimalābhāvena pasannatāya, tabbipariyāyato bahalatāti āha **‘‘acchanti vippasanna’’**nti. Vaṇṇanibhāya vigatasaṃkilesatāya samujjalanaṃ pabhassaratāya vatthassa, taṃ pariyodātanti vattabbataṃ labhatīti āha **‘‘pariyodātaṃ pabhassaratāyā’’**ti. **Ukkaṃ bandheyyā**ti aṅgārakapallaṃ yathā dārughaṭikaṅgārādikena na bhijjati, evaṃ tanumattikālepādinā bandheyya. Meghapaṭalato verambhavātadhārāsaṅghaṭṭanato vijjutā viya kevalaṃ vātadhārāsaṅghaṭṭanajanitā pabhā ukkāpabhā, sā pana yasmā dvinnaṃ vātadhārānaṃ vegasambhūtasaṅghaṭṭanahetukā, tasmā kāraṇavasena **‘‘vātavego ukkā’’**ti vuttaṃ.

77. **Yathānusandhivasenā**tiādimhi uṭṭhitadesanāya anurūpā anusandhi yathānusandhi, tassā vasena. Byatirekadassanaṃ viya hi sādhetabbassa ādimhi uṭṭhitadesanāya paṭipakkhadassanampi anurūpadesanāva sammadeva patiṭṭhāpanabhāvato, yathā taṃ āvattahārayojanāyaṃ visabhāgadhammāvattanti daṭṭhabbaṃ. **‘‘Yathānusandhivasena desanā āgatā’’**ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārento tappasaṅgena itarepi anusandhī dassetuṃ **‘‘tayo hī’’**tiādimāha. **Bahiddhā**ti bāhiresu vatthūsu. **Asati paritassanā**ti taṇhādiṭṭhiparitassanābhāvo. **Vissajjitasuttavasenā**ti ‘‘idha bhikkhu ekaccassā’’tiādinā (ma. ni. 1.242) vissajjitasuttavasena. **Yena dhammenā**ti sīlādivodānadhammesu akkhantiyādisaṃkilesadhammesu ca yena yena dhammena. **Cha abhiññā āgatā**ti iminā ‘‘anurūpadhammavasena vā’’ti vuttavikappaṃ dasseti, sesehi ‘‘paṭipakkhavasena vā’’ti vuttavikappaṃ. Akkhantiyā hi kakacūpamovādo (ma. ni. 1.222) paṭipakkho, tathā diṭṭhiyā ‘‘netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā’’ti evaṃ paṭibhāgā suññatākārena. Sesadvayepi eseva nayo. ‘‘Citte saṃkiliṭṭhe duggati pāṭikaṅkhā’’ti (ma. ni. 1.70) heṭṭhā kilesadesanā āgatā. **Sabbo**ti anavaseso. **Sabbākārenā**ti ādīnavānisaṃsapaccavekkhaṇapuggaladosajānanādinā sabbappakārena.

78. ‘‘Mettā bhāvetabbā byāpādassa pahānāyā’’tiādivacanato (a. ni. 9.1) mettādayo byāpādavihesāratirāgānaṃ paṭipakkhā. Yasmā ‘‘so atthī’’tiādinā bhagavatā anāgāmino aggamaggādhigamanaṃ catusaccakammaṭṭhānaṃ matthakaṃ pāpetvā kathitaṃ, tasmā taṃ dassento **‘‘idānissā’’**tiādimāha.

Brahmavihāradhammeti brahmavihāre ceva brahmavihārasahagatadhamme ca. Tenāha

‘‘nāmavasenā’’ti. Vavatthapetvāti ānetvā sambandhitabbaṃ. Nāmantipi hi īdisesu ṭhānesu cattāro arūpino khandhā vuccanti. **Iminā nayenā**ti etena bhūtanissitānaṃ sesupādāyadhammānaṃ sabbesampi pahātabbataṇhāvajjānaṃ tebhūmakadhammānaṃ pariggahavidhiṃ ulliṅgeti. Sabhāvato vijjamānaṃ taṃ attapaccakkhaṃ katvā ñāṇena yāthāvato paṭivijjhiyamānataṃ upādāya ‘‘atthi ida’’nti yathāvavatthāpitaṃ nāmarūpaṃ. Tenevāha **‘‘ettāvatānena dukkhasaccavavatthānaṃ kataṃ hotī’’**ti. Sāvadhāraṇañcetaṃ vacanaṃ, lokasamaññāsiddhaṃ sattaitthipurisādi viya, ito bāhirakaparikappitaṃ pakatiādi drabyādi jīvādi kāyādi viya ca na paramatthato natthi, atthevāti vuttaṃ hoti. **Pajānātī**ti pubbabhāge tāva lakkhaṇarasādivasena ceva paṭiggahavibhāgavasena ca pakārato jānāti, aparabhāge pana pariññābhisamayavasena paṭivijjhanto jānāti. Ekantahīnā nāma akusaladhammā sampati āyatiñca dukkhamūlattā, tatthāpi visesato taṇhāti āha **‘‘dukkhassa samudayaṃ paṭivijjhanto atthi hīnanti pajānātī’’**ti. Attano paccayehi padhānabhāvaṃ nītattā paṇītanti iminā atthena ariyamaggova ‘‘paṇīta’’nti vuccatīti āha **‘‘pahānupāyaṃ vicinanto atthi paṇītanti pajānātī’’**ti. ‘‘Uttamaṭṭhena ca paṇīta’’nti vuccamāne nirodhasaccassapi saṅgaho siyā, tassa pana padantarena saṅgahitattā vuttanayenevettha attho veditabbo. Appamaññāmukhena vipassanābhinivesasseva katattā **‘‘brahmavihārasaññāgatassā’’**ti vuttaṃ. ‘‘Sabbassapi tebhūmakassa saññāgatassā’’ti vattuṃ vaṭṭatiyeva. Na cettha asaṅgaho tassāpi saññāya āgatabhāvato. Lokaṃ uttaritvā samatikkamitvā nissaritvā visaṃyuttaṃ hutvā ṭhitattā vuttaṃ **‘‘uttari nissaraṇaṃ nibbāna’’**nti.

Catūhi ākārehīti ‘‘atthi hīna’’ntiādīhi catūhi pakārehi. Anvayañāṇatāya anubodhabhūtāya vipassanāpaññāya jānanattho dhammañāṇatāya paṭivedhabhūtāya maggapaññāya dassanattho sabhāvasiddhoti dassento **‘‘vipassanāpaññāya cattāri saccāni jānanato maggapaññāya passato’’**ti vuttaṃ. **Bhayabherave vuttanayenevā**ti bhayabheravasuttavaṇṇanāyaṃ attanā vuttaatthavacanatthapāṭhena idha pāṭhassa sadisattā atidisanto **‘‘kāmāsavāpi…pe… pajānātī’’**ti āha. Ettha ca yasmā ‘‘kāmāsavāpi cittaṃ vimuccati…pe… avijjāsavāpi cittaṃ vimuccatī’’ti ‘‘khīṇā jātī’’tiādīni vadatā bhagavatā catutthamaggo niddiṭṭho, tasmā yaṃ heṭṭhā **aṭṭhakathāyaṃ** vuttaṃ ‘‘so ca upari catutthamaggasseva niddiṭṭhattā yujjatī’’ti, taṃ suvuttamevāti daṭṭhabbaṃ.

Tassa codanatthāyāti tassa brāhmaṇassa bhagavā attano codanatthāya ‘‘puccha maṃ tvaṃ brāhmaṇa yadettha tayā manasābhisamīhita’’nti codanāya, okāsadānatthāyāti adhippāyo. Desanāsannissayo brāhmaṇassa tathārūpo ettha ajjhāsayopi natthīti yathāvuttaanusandhittayavinimuttattā **‘‘pāṭiyekkaṃ anusandhiṃ āhā’’**ti vuttaṃ. Cittagatattā **abbhantarena**. **Kilesavuṭṭhānasinānenā**ti kilesamalapavāhanena rāgapariḷāhādivūpasamakarena ca aṭṭhaṅgikaariyamaggasalilasinānena.

79. Dhammasabhāmaṇḍapaṃ tāvadeva upagatattā bāhukā nadito **āgataṃ viya maññamāno**. Ariyaphalamaddanacuṇṇādayo telasinehassa vivecanena. Lūkhabhāvo lokaṃ, taṃ etissā atthīti lokāti sammatā. **Lokkhasammata**ggahaṇena ‘‘tathā sā nadī loke pākaṭā’’ti evaṃ pavattaṃ attano micchāgāhaṃ dīpeti. Tenāha **‘‘visuddhabhāvaṃ detīti evaṃ sammatā’’**ti. Pāpapavāhanena samparāyikādisampattiāvahato lokassa hitā **lokyā**. Lokyāti sammatāti sabbaṃ purimasadisaṃ. Tenāha **‘‘seṭṭhaṃ lokaṃ gamayatīti evaṃ sammatā’’**ti. **Puññasammatā**ti pujjabhavaphalanibbattanena sattānaṃ punanena visodhanena puññāti sammatā. **Tadatthadīpanatthamevā**ti tassā pubbe āgatadesanāya atthadīpanatthameva. Vuttassevatthassa puna dīpanaṃ kimatthiyanti āha **‘‘gāthārucikāna’’**nti. Cuṇṇikavacanaṃ asambhāventā tathā ca vutte atthamabujjhanakā pajjavacanaṃ sambhāventā tathā ca vutte bujjhanakā gāthārucikā. **Visesatthadīpanattha**nti visiṭṭhadīpanatthaṃ, purimadesanāya aññadīpanatthanti attho.

‘‘Gacchati pana bhavaṃ gotamo bāhukaṃ nadiṃ sināyitu’’nti (ma. ni. 1.78) heṭṭhā vuttattā **bāhukanti idameva ettha tadatthadīpakaṃ**. **Sesāni** adhikakkādivacanāni tato visiṭṭhassa atthassa bodhanato **visesatthadīpakāni**. Kasmā panettha bhagavatā brāhmaṇena avuttāni adhikakkādīni gahitānīti āha **‘‘yatheva hī’’**tiādi. Kakkanti nhānapiṇḍaṃ adhippetaṃ, nhāyitvā adhikaṃ kakkaṃ ettha gaṇhantīti **adhikakkaṃ**. Tenāha **‘‘nhānasambhāravasenā’’**tiādi. **Maṇḍalavāpisaṇṭhāna**nti

vaṭṭapokkharaṇīsaṇṭhānaṃ. **Nadiyo**ti visuṃ nadiyo, na adhikakkādīni viya titthamattaṃ.

Tīhi padehīti sundarikāpayāgabāhukāpadehi. **Cattārī**ti adhikakkādīni cattāri. **Vuttāneva hontī**ti lokasammatālakkhaṇena ekalakkhaṇatā brāhmaṇassa adhippāyena, paramatthato pana pāpapavāhalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Tenāha **''tasmā''**tiādi. **Kiñci** pāpasuddhiṃ **na karonti**yeva. **Na hi naṃ sodhaye**ti naṃ puggalaṃ na sodhaye. **Verakibbisabhāvaṃ appattā** nāma kammapathabhāvaṃ appattā. Tenāha **''khuddakehī''**ti.

Paṭihanantoti ayuttabhāvadassanena taṃ diṭṭhiṃ paṭibāhanto. Tatthāyaṃ paṭibāhanavidhi yathā yaṃ kiñci udakorohanaṃ na pāpapavāhanaṃ, evaṃ yo koci nakkhattayogo pāpahetūnaṃ paṭipakkhābhāvato. Yañhi vināseti, so tassa paṭipakkho. Yathā āloko andhakārassa vijjā ca avijjāya, na evaṃ udakorohanaṃ nakkhattayogo vā pāpahetūnaṃ lobhādīnaṃ paṭipakkho, tasmā niṭṭhamettha gantabbaṃ ''na udakorohanādi pāpapavāhana''nti. **Niccaṃ phaggunīnakkhatta**nti suddhasīlādikassa sabbakālaṃ maṅgaladivaso evāti adhippāyo. **Itaro**ti sīlādivasena asuddho. **Niccameva uposatho** ariyuposathena upavutthabhāvato. **Suddhassā**ti parisuddhamanosamācārassa. **Sucikammassā**ti parisuddhakāyavacīsamācārassa. Tenāha **''nikkilesatāyā''**tiādi. **Kusalūpasañhita**nti anavajjabhāvūpagataṃ. **Vatasamādāna**nti dhutadhammasamādānādi **sampannameva hoti,** nāssa vipatti atthīti attho. **Mama sāsaneyeva sināhi,** yadi accantameva suddhiṃ icchasīti adhippāyo. Tenāha **''sace''**tiādi. **Khemata**nti khemabhāvaṃ. Yathā sabbabhūtāni tapavasena khemappattāni abhayappattāni honti, evaṃ karohīti taṃ heṭṭhā dassitaṃ mettādibhāvanaṃ brāhmaṇassa saṅkhepena upadisantenassa ekaccasamādhisampadā tadavinābhāvinī paññāsampadā ca dassitāti daṭṭhabbaṃ. Tenāha **''manodvārasuddhi dassitā''**ti.

Tassa pana sampadādvayassa nissayabhūtaṃ sīlasampadaṃ dassetuṃ **''sace musā na bhaṇasī''**tiādi vuttaṃ. Ettha ca yathā ''sace musā na bhaṇasī''tiādinā musāvāda-pāṇātipāta-adinnādāna-paṭiviratिvacanena avasesakāyavacīduccaritaviratīpi vuttā eva hoti lakkhaṇahāranayena, evaṃ ''saddahāno amaccharī''ti saddhādidhanasampadāniyojaneneva avasesaariyadhanasampadāniyojanampi siddhameva hotīti saddhādayo vimuttiparipācanīyadhammā brāhmaṇassa pakāsitā evāti veditabbā. Tenevāha **''imāya eva paṭipattiyā kilesasuddhī''**ti. **Gayā sammatatarā** bāhukādīhipīti adhippāyo.

80. **Eko**ti asahāyo, esā panassa asahāyatā ekībhāvenāti. Na hissa tāva taṇhādutiyatā vigatā. Tenevāha **''na cirassevā''**tiādi. Ekaggahaṇeneva kāyena vūpakaṭṭhatā vuttāti āha **''vupakaṭṭho cittavivekenā''**ti. Tena ''divā caṅkamena nisajjāyā''tiādinā (ma. ni. 1.423; 3.75; vibha. 519; mahāni. 161) āgataṃ jāgariyānuyogamāha. Tathābhūtassa cassa ekādasahi aggīhi āditte tayo bhave passato yathā pamādassa lesopi nāhosi, evaṃ kammaṭṭhānaṃ brūhento sammadeva padahati. Katthaci saṅkhāragate anapekkhacitto nibbānādhimutto eva vihāsīti dassetuṃ **''appamatto''**tiādi vuttaṃ. **Khīṇā jātī**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Sesaṃ suviññeyyameva.

Vatthasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Sallekhasuttavaṇṇanā

81. ''Cundo''ti tassa mahātherassa nāmaṃ, pūjāvasena pana **mahācundo**ti vuccati yathā **''mahāmoggallāno''**ti. Attano vā cundaṃ nāma bhāgineyyattheraṃ upādāya āyasmato sāriputtattherassa bhātā ayaṃ mahāthero **''mahācundo''**ti paññāyittha yathā ''mahāpanthako''ti. **Sāyanhasamaya**nti bhummatthe ekaṃ upayogavacananti āha **''sāyanhakāle''**ti. Na hettha accanta saṃyogo sambhavatīti. **Sattasaṅkhārehī**ti saddhivihārikaantevāsikaupāsakādisattehi ceva rūpārammaṇādisaṅkhārehi ca. **Paṭinivattitvā**ti apasakkitvā. **Nilīyana**nti vivecanaṃ kāyacittehi tato vivittatā. **Ekībhāvo**ti hi kāyavivekamāha, **paviveko**ti cittavivekaṃ. **Tato vuṭṭhito**ti tato duvidhavivekato bhavaṅguppattiyā, sabrahmacārīhi samāgamena ca apeto. **Abhivādāpetvā**ti abhivādaṃ kāretvā. **Eva**nti yathāvuttaabhivādavasena. Paggayhāti unnāmetvā. Anupacchinnabhavamūlānaṃ tāva

evaṃ abhivādo hotu, ucchinnabhavamūlānaṃ kimatthiyoti āha **''etaṃ āciṇṇaṃ tathāgatāna''**nti. Tena na tathāgatā samparāyikaṃyeva sattānaṃ sukhaṃ āsīsanti, atha kho diṭṭhadhammikampīti daṭṭhabbaṃ. Kasmā evaṃ tathāgatā abhivadantīti tattha kāraṇamāha **''sukhakāmā hī''**tiādi. **Puthukāyā**ti bahū sattakāyā. **Yakkhā**ti devā. Te hi pūjanīyatāya ''yakkhā''ti **vucca**nti. **Abhivadantī**ti āsīsitamevatthaṃ ñāṇakaruṇāhi abhimukhaṃ katvā vadanti.

Yāti aniyamato gahitā niyamato dassento **''imā''**ti āha. **Imā**ti ca āsannapaccakkhavacananti āha **''abhimukhaṃ karonto viyā''**ti, taṃ taṃ diṭṭhigatikaṃ cittagataṃ sammukhā viya karontoti attho. **Diṭṭhiyo**ti purimapadalopena pāḷiyaṃ vuttanti dassento **''micchādiṭṭhiyo''**ti āha. Sattesu diṭṭhigatacittuppādesu uppajjamānā, sattesu vā visayabhūtesu ārabbha uppajjamānā **''sattesu pātubhavantī''**ti vuttā. **Attavādenā**ti attānaṃ ārabbha pavattena vacanena. **Paṭisaṃyuttā**ti ''atthi attā''ti gāhe gāhaṇe ca visayabhāvena paṭisaṃyuttā. Diṭṭhigatikena diṭṭhiṃ gāhantehi gahaṇe gāhāpaṇe ca diṭṭhi diṭṭhivādassa visayoti tena paṭisaṃyuttā nāma hoti. ''Atthi attā''ti evaṃ pavattā diṭṭhi idha attavādapaṭisaṃyuttā, na tassā visayabhūto attā. Sā ca visayabhāvato tathāpavattena vādena paṭisaṃyuttā. **Lokavādappaṭisaṃyuttā**ti etthāpi eseva nayo. **Vīsati bhavanti** tato paraṃ attavādavatthuno abhāvā. Pañcapi hi upādānakkhandhe paccekaṃ ''attā''ti te ca attano nissayabhāvena gaṇhato etāsaṃ diṭṭhīnaṃ sambhavo, tabbinimutto panāyaṃ visayo attaggahaṇākāro ca natthīti. **Sassato attā ca loko cā**ti rūpādīsu aññataraṃ ''attā''ti, ''loko''ti vā gahetvā taṃ sassato sabbakālabhāvī nicco dhuvoti. Yathāha ''rūpī attā ceva loko ca sassato cāti attānañca lokañca paññapetī''tiādi. **Sassato**tiādīsu paṭhamo sassatavādavasena attaggāho, dutiyo ucchedavādavasena, tatiyo ekaccasassatavādavasena, catuttho takkīvādavasena pavatto, amarāvikkhepavasena vā pavatto attaggāho. **Antavā**ti attano paricchedatāvasena. **Anantavā**ti aparicchedatāvasena. **Antavā ca anantavā cā**ti tadubhayavasena, itaro takkīvādavasena pavatto attaggāho. Evaṃ pavattattā aṭṭha hontīti yojanā.

Ādimevāti ādimanasikārameva. Taṃ pana sarūpato dassento **''vipassanāmissakapaṭhamamanasikāramevā''**ti āha. **Appatvāpi sotāpattimagga**nti iminā avadhāraṇena nivattitaṃ dasseti. Nāmarūpaparicchedato pabhuti yāva udayabbayadassanaṃ, ayaṃ idha ādimanasikāroti adhippeto paññābhāvanāya ārambhabhāvato. Udayabbayānupassanāsahitatāya cassa **vipassanāmissakatā** vacanaṃ. **Eva**nti imassa atthavacanaṃ **''ettakeneva upāyenā''**ti, yathāvuttaādimanasikārenāti attho. **Etāsa**nti yathāvuttānaṃ attavādalokavādapaṭisaṃyuttānaṃ diṭṭhīnaṃ. Kāmañca tāsaṃ tena tadaṅgavasena pahānaṃ hotiyeva, taṃ pana nādhippetaṃ, tasmā samucchedavasena pahānaṃ paṭinissaggo ca hotīti pucchati. Sabbaso samucchinnasaṃyojanatāya **anadhimānikopi samāno**. ''Ariyadhammo adhigato''ti māno adhimāno, so yesaṃ atthi te **adhimānikā,** tesaṃ udayabbayañāṇādhigamena adhimānuppatti tadavasāno ca manasikāroti adhippeto. Tena diṭṭhīnaṃ pahānaṃ na hotīti kathāpanatthaṃ ayaṃ pucchāti āha **''adhimānappahānatthaṃ pucchatī''**ti. ''Ādimeva nu kho…pe… paṭinissaggo hotī''ti anabhisametāvī viya vadanto adhimāne ṭhito viya hotīti āha **''adhimāniko viya hutvā''**ti. **So**ti thero. **Tesaṃ atthāyāti** tesaṃ attano antevāsikānaṃ bhagavatā etassa micchāgāhassa vivecanatthāya. Thero kira dhammasenāpati viya saddhiṃ attano antevāsikehi bhagavantaṃ upasaṅkami.

82. **Yatthā**ti visaye bhummaṃ. Diṭṭhīnañhi ārammaṇanidassanametanti. Yasmā diṭṭhīnaṃ anusayanabhūmipi samudācaraṇaṭṭhānampi khandhā eva, tasmā āha **''yattha cetā diṭṭhiyo uppajjantī tiādi pañcakkhandhe sandhāya vutta''**nti. **Rūpaṃ abhinivissā**ti ''idaṃ rūpaṃ mama attā''ti diṭṭhābhinivesavasena abhinivisitvā ārabbha. Abhinivisamānā eva hi diṭṭhi naṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjati. **''So attā''**tiādīsu yadidaṃ cakkhādisaṅgahaṃ rūpaṃ, sahabuddhinibandhanatāya **so me attā,** sukhāsukhaṃ ettha lokiyatīti **so loko**. **''So**evāhaṃ **pecca** paraloke **bhavissāmī**ti tathābhāvena **nicco,** thirabhāvena **dhuvo,** sabbadābhāvitāya **sassato,** nibbikāratāya **avipariṇāmadhammo**ti attho. Yadi pañcakkhandhe sandhāya vuttaṃ, kathamekavacananti āha **''ārammaṇavasenā''**tiādi. Nānā karīyati etenāti **nānākaraṇaṃ,** viseso. **Jātivasenā**ti uppattivasena. Ye hi anibbattapubbā samānāvatthā, te uppādasaṅkhātavikārasamaṅgitāya uppajjantīti samaññaṃ labhanti. Tenāha **''jātivasenā''**tiādi. **Punappunaṃ āsevitā**ti anādimati saṃsāre aparāparuppattiyā laddhāsevanā. Etena kilesānaṃ

bhāvanaṭṭhena anusayatthaṃ viseseti. **Thāmagatā**ti thāmabhāvaṃ upagatā. Etena anusaye sabhāvato dasseti. **Thāmagamana**nti ca kāmarāgādīnaṃ anaññasādhāraṇo sabhāvo. Tathā hi vuttaṃ ''thāmagato anusaye pajahatī''ti (paṭi. ma. 3.21). **Appaṭivinītā**ti samucchedavinayavasena na paṭivinītā. Appahīnā hi thāmagatā kilesā anusentīti vuccanti. Etena tesaṃ kāraṇalābhe sati uppajjanārahataṃ dasseti. **Samudācarantī**ti abhibhavanti. Etena tesaṃ vītikkamappattataṃ dasseti. **Uppajjantī**ti pana imināva pariyuṭṭhānāvatthā dassitā.

Taṃ pañcakkhandhappabhedaṃ ārammaṇanti yaṃ taṃ ''yattha cetā diṭṭhiyo uppajjantī''tiādinā vuttaṃ rūpupādānakkhandhādipañcakkhandhapabhedaṃ diṭṭhīnaṃ ārammaṇaṃ. **Etaṃ mayhaṃ na hotī**ti etaṃ khandhapañcakaṃ mayhaṃ santakaṃ na hoti mama kiñcanapalibodhabhāvena gahetabbatāya abhāvato. Tenassa paramatthato taṇhāvatthubhāvaṃ paṭikkhipati tāvakālikādibhāvato. **Ahampi eso na asmī**ti eso pañcakkhandhapabhedo ahampi na asmi, ahanti so gahetabbo na hotīti attho. Etenassa mānavatthubhāvaṃ paṭikkhipati aniccadukkhajegucchādibhāvato. **Eso me attāpi na hoti** attasabhāvassa tattha abhāvato mamañcassa kiñcanapalibodhabhāvena gahetabbatāya abhāvato.

Taṇhāva mamanti gaṇhāti etenāti **taṇhāgāho. Taṃ gaṇhanto**ti taṃ uppādento. Tenāha **''taṇhāpapañcaṃ gaṇhātī''**ti. Papañceti santānaṃ vitthārento satte saṃsāre cirāyatīti **papañco**. **Yathā vuttapabheda**nti aṭṭhasatataṇhāvicaritapabhedaṃ. **Taṇhāpapañcaṃ paṭikkhipati** khandhapañcakassa taṇhāvatthukābhāvavibhāvanenāti adhippāyo. Parato padadvayepi eseva nayo. **Diṭṭhekaṭṭhā**ti diṭṭhiyā pahānekaṭṭhā. Tena tesaṃ paṭhamamaggavajjhataṃ dasseti. Sahajekaṭṭhā pana diṭṭhiyā taṇhā eva, na māno, sā ca kho apāyagamanīyā. **Yathā atthī**ti yena aniccadukkhāsubhānattākārena atthi, tathā passanto yathābhūtaṃ passati nāma. Tenāha **''khandhapañcakañhī''**tiādi. **Eteneva ākārenā**ti ruppanādianiccādiākāreneva. **Gayhamānampi** appahīnavipallāsehi. **Tenākārenā**ti ''etaṃ mama''ntiādiākārena. **Nevatthi** yathābhūtadassanavipallāsānaṃ tadabhāvato. **Suṭṭhu passantassā**ti yathā puna tathā na passitabbaṃ, evaṃ suṭṭhu sātisayaṃ passantassa.

Na ādimanasikāreneva diṭṭhippahānaṃ hoti, adhimānikānaṃ pana adhimānamattametaṃ dassanaṃ. Maggeneva taṃ hotīti imamatthaṃ vibhāvento **''sotāpattimaggena diṭṭhippahānaṃ dassetvā''**ti āha. **Vibhajanto**ti adhimānikānaṃ jhānāni asallekhabhāvena vibhajanto. **Bālaputhujjanānaṃ neva uppajjati** akārakabhāvato. **Na ariyasāvakānaṃ** pahīnādhimānapaccayattā. **Na aṭṭhānaniyojako** sappāyakammaṭṭhāneyeva niyojanato.

Thero ''yadatthaṃ saṅgho pakkosati, so attho tattha vāsīnaṃ āgatāgatānaṃ idha ijjhatī''ti taṃ udikkhanto saṅghena yāvatatiyaṃ pahitopi na gato na agāravena. Tenāha **''kimeta''**ntiādi. Paṇḍito hi tattha attano kiccameva karotīti **aññataraṃ vuḍḍhapabbajitaṃ pāhesi**. **Kimeta**nti saṅghassa āṇāya akaraṇaṃ nāma kimetanti karaṇe ādaraṃ dīpento evamāha. **Saṭṭhivassātīto**ti appatte pattasaññī eva saṭṭhivassātīto. Yasmā pesalā pesalehi saddhiṃ saṃsandanti samānādhimuttitāya, tasmā thero **''sādhāvuso''**ti vatvā hatthimāpanādiṃ sabbaṃ akāsi.

Tādisovāti anantaraṃ vuttattherasadisova appatte pattasaññī eva saṭṭhivassātītoti attho. **Padumagumba**nti kamalasaṇḍaṃ. **Pāsādaṃ pāvisi** vissaṭṭhaṃ olokanenassa puthujjanabhāvo attanāva paññāyissatīti. Tissamahāvihāre kira therā bhikkhū tadā ''sakacittaṃ pasīdatī''ti vacanaṃ pūjentā kālasseva cetiyaṅgaṇaṃ sammajjitvā ettakārammaṇameva buddhārammaṇapītiṃ uppādetvā divase divase tathā karonti. Tena vuttaṃ **''tasmiñca samaye''**tiādi. ''Dhammadinna, idha pattacīvaraṃ ṭhapetī''ti **vattāpi** paṭisanthāravasena kiñci **pucchitāpi nāhosi. Guṇaṃ jānātī**ti nimujjanādīsu vivaradānādinā guṇaṃ jānāti viya. **Tumhe pana na jānittha** āgantukavattassapi akaraṇato. Satthuāṇāvilaṅghinī kīdisī sā saṅghassa katikā? Katikā ca nāma sikkhāpadāvirodhena anuvattetabbā, ettakampi ajānantehi me saṃvāso natthīti ākāse abbhukkami.

Yaṃ tassa evamassa sallekhena viharāmīti yo ''paṭhamajjhānaṃ upasampajja vihareyyā''ti

vutto, tassa bhikkhuno yaṃ ‘‘paṭhamajjhānasaṅkhātaṃ paṭipattividhānaṃ kilese sallekhati, tena sallekhena ahaṃ viharāmī’’ti adhimānavasena evamassa evaṃ bhaveyya ṭhānametaṃ vijjatīti evamettha sambandho veditabbo. **Taṃ na yujjatī**ti taṃ adhimānikassa ‘‘yathāvibhaṅgaṃ paṭhamajjhānaṃ sallekho’’ti parivitakkitaṃ na yujjati yuttaṃ na hoti. Tenāha **‘‘na hī’’**tiādi. Tattha sammā sabbaso ca kilese likhatīti **sallekho,** ariyamaggo. Tadupāyavipassanā **sallekhapaṭipadā**. Yaṃ pana jhānaṃ vipassanāpādakaṃ, tampi jhānaṃ pariyāyena maggapādakaṃ hotiyeva. Tenāha **‘‘avipassanāpādakattā’’**tiādi.

Jhānadhammavasenāti vitakkādipañcakajjhānadhammavasena. Cittuppādavasena anekavāraṃ pavattamānampi jhānaṃ ekāvajjanatāya ekavīthipariyāpannattā ekā samāpatti evāti **‘‘punappunaṃ samāpattivasenā’’**ti vuttaṃ. Cattāri arūpajjhānāni yathāsakaṃ ekekasmiṃyeva ārammaṇe pavattantīti āha **‘‘ārammaṇabhedābhāvato’’**ti. **Purimakāraṇadvayavasenevā**ti ‘‘jhānadhammavasena, punappunaṃ samāpattivasenā’’ti pubbe vuttappakārakāraṇadvayavaseneva.

Tesaṃ arūpajjhānānaṃ kilesapariḷāhābhāvena **nibbutāni** aṅgāni, bhāvanāvisesavasena **sukhumāni** ārammaṇāni. **Tasmā tānī**ti tesaṃ vasena tāni jhānāni santāni, tasmā **‘‘santā ete vihārā’’**ti vuttaṃ. **Tesaṃ catunnampī**ti catunnampi tesaṃ arūpajjhānānaṃ.

83. **So**ti adhimāniko bhikkhu, añño vā ito bāhirako tāpasaparibbājakādiko na hi sammasati. Tattha adhimāniko appatte pattasaññitāya na sammasati, itaro avisayatāya. **Yatthā**ti yasmiṃ sallekhavatthusmiṃ, avihiṃsakatādīhi **catucattālīsāya ākārehi**.

Aṭṭha samāpattiyo nāma kilesānaṃ vikkhambhanavasena pavattā uttaruttari santapaṇītā dhammā, na tathā lokiyā avihiṃsādayo. Tattha kathaṃ avihiṃsādayo eva sallekhabhāvena vuttā, na itarāti imamatthaṃ vibhāvento codako **‘‘kasmā panā’’**tiādimāha. Itaro kāmaṃ samāpattiyo santapaṇītasabhāvā, vaṭṭapādakatāya pana kilesānaṃ sallekhapaṭipadā na honti, avihiṃsādayo pana vivaṭṭapādakā sallekhapaṭipadāti imamatthaṃ vibhāvento **‘‘lokuttarapādakattā’’**tiādimāha. Imināyeva aṭṭhasamāpattīhi avihiṃsādīnaṃ visesadīpakena suttena yathā mahapphalataraṃ hoti, taṃ pakārajātaṃ veditabbaṃ. Idañhi dakkhiṇeyyataratāya dakkhiṇāya mahapphalataratāṃ sandhāya vuttanti sambandho. Nanu tattha ‘‘sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno’’ti āgataṃ, na ‘‘saraṇagato’’ti codanaṃ sandhāyāha **‘‘saraṇagamanato paṭṭhāyā’’**tiādi. Vuttañhetaṃ **aṭṭhakathāyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 3.379) ‘‘heṭṭhimakoṭiyā tisaraṇaṃ gato upāsakopi sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno nāmā’’ti. Yo hi vaṭṭadukkhaṃ samatikkamitukāmo pasannacitto ratanattayaṃ saraṇaṃ gacchati, tassa taṃ adhisīlādīnaṃ upanissayo hutvā anukkamena dassanamaggādhigamāya saṃvatteyyāti.

Vihiṃsādivatthunti yadetaṃ vihiṃsādīnaṃ vatthuṃ vadāma, imasmiṃ vihiṃsādivatthusmiṃ. **Antamicchādiṭṭhiñca micchattānaṃ ādimicchādiṭṭhiñcā**ti idaṃ desanākkamaṃ sandhāya vuttaṃ. **Missetvā**ti micchādiṭṭhibhāvasāmaññena ekajjhaṃ katvā. **Tathā**ti iminā yathā kammapathamicchattānaṃ ante ādimhi ca vuttamicchādiṭṭhiṃ missetvā ekajjhaṃ vuttaṃ, tathā tesaṃ ante vuttasammādiṭṭhīti imamatthaṃ upasaṃharati.

Pāṇanti vohārato sattaṃ, paramatthato jīvitindriyaṃ. **Atipātenti** saraseneva patanasabhāvaṃ aticca antarā eva pātenti, atikkamma vā satthādīhi abhibhavitvā pātenti. **Adinna**nti parasantakaṃ. **Ādiyantī**ti gaṇhanti. **Sallekhatī**ti samaṃ lekhati, pajahatīti attho. Kammapathakathā esāti **‘‘atthabhañjanaka’’**nti vuttaṃ. Piyasuññākaraṇato **pisuṇā,** pisati pare satte hiṃsatīti vā **pisuṇā. Pharusā**ti lūkhā, niṭṭhurāti attho. **Niratthaka**nti attharahitaṃ attano paresañca hitavinimuttaṃ. **Micchā**ti viparītā niccādivasena pavattiyā. **Pāpikā**ti lāmikā. Ekantākusalatāya **viññūhi** buddhādīhi **garahitā. Natthi dinnanti ādivatthukāyā**ti dasavatthukamicchādiṭṭhimāha. Natthikabhāvābhinivesanavasena kammapathappattiyevassā **kammapathapariyāpannatā**. ‘‘Rūpaṃ attā’’’tiādinayappavattā attadiṭṭhi maggantarāyakarattā **aniyyānikadiṭṭhi**. Aniyyānikattā eva hissā micchattapariyāpannatā. **Sammā**ti aviparītā, tato **eva sobhanā** sundarā, buddhādīhi pasatthattā **viññuppasatthā**. Sesamettha

micchādiṭṭhiyaṃ vuttanayena veditabbaṃ.

Asubhādīsu subhādiākāraggahaṇato **ayāthāvaaniyyānikā** ayoniso uppattiyā. **Akusalā**ti ayāthāvāaniyyānikā akusalā saṅkappā. **Esa nayo**ti iminā ''ayāthāvā aniyyānikā akusalā vācā''tiādinā tattha tattha ayāthāvādiatthaṃ atidisati. **Vācā**ti cetanā adhippetā, tathā **kammantājīvāsati** ca. Yebhuyyena atītānussaraṇavasena pavattito **''atītaṃ cintayato''**ti vuttaṃ. Tathā hi loke evaṃ vadanti ''yaṃ me pahūtaṃ dhanaṃ ahosi, taṃ pamādavasena pana bahuṃ khīṇa''nti. **Satipatirūpakenā**ti ''cirakatampi cirabhāsitampi saritā''ti evaṃ vuttasatuppattipatirūpakena. **Uppatti**nti cittuppattiṃ. Tathāpavattacittuppādo hi micchāsati. Sā pana kodhavasena vā ''akkocchi maṃ avadhi ma''ntiādinā (dha. pa. 3) upanayhantassa, rāgavasena vā ''yānissa tāni pubbe mātugāmena saddhiṃ hasitalapitakīḷitāni anussaratī''ti (a. ni. 7.50) vuttanayena subhato anussarantassa, diṭṭhivasena vā ''so kho pana me atto nicco dhuvo''tiādinā micchāabhinivisantassāti evamādinā nayena pavattatīti veditabbā.

Upāyacintāvasenāti khippajālakumināduhalādiupakaraṇasaṃvidhānādīsu yutticintanādivasena **pāpaṃ katvā** vippaṭisāranimittaṃ, **''sukataṃ mayā''**ti pāmojjanimittaṃ katvā **paccavekkhaṇākārena moho** aññāṇaṃ. Tattha pana ''asive sivā''ti vohāro viya ñāṇavohāro. Micchāsabhāvattā pana **micchāñāṇaṃ**tveva vuccati. Ekūnavīsatibhedaṃ paccavekkhaṇañāṇaṃ sammā pekkhitattā **sammāñāṇaṃ** vuccati, itaraṃ pana jhānādipaccavekkhaṇañāṇaṃ sammādiṭṭhiyāva saṅgayhati. Rūpārūpasamāpattilābhitāmattena vaṭṭato **avimuttāyeva samānā ''vimuttā maya''nti evaṃsaññino**. Pakatipurisantarañāṇasaṅkhātāyaṃ, guṇaviyuttassa attano sakattani avaṭṭhānasaṅkhātāyaṃ, attano mahābrahmunā salokatā tassa samīpatāsaṃyujjanasaṅkhātāyaṃ vā avimuttiyaṃ **vimuttisaññino**. Ekantākusalatāya hīnattā **pāpikā**. Ayāthāvatāya **viparītā. Yathāvuttenā**ti ''avimuttāyeva samānā''ti vuttappakārena. ''Mayamettha sammādiṭṭhi bhavissāmā''tiādīsu phalasammādiṭṭhiādīnipi maggasammādiṭṭhiādipakkhikānevāti adhippāyena **''phalasampayuttāni…pe… veditabbā''**ti vuttaṃ. Sabbepi pana phaladhamme vimuttikkhandhasaṅgahato ''vimuttī''ti vuccamāne na koci virodho. Ettha sammāvimuttisaṅkhāte sallekhavatthumhi.

Yadi **nīvaraṇavasena vuttāni,** tasmā tīṇeva vuttānīti āha **''abhijjhālū''**tiādi. Pariyuṭṭhānappattā **thinamiddhapariyuṭṭhitā**. Yassa dhammassa atthitāya uddhatā nāma honti, so dhammo uddhaccanti āha **''uddaccena samannāgatāti uddhatā''**ti. **Vicinantā**ti dhammoti vā adhammoti vā ādinā yaṃ kiñci sabhāvaṃ vinicchinantā. **Upanāhanasīlā**ti parassa attano citte anubandhanasīlā. **Issantī**ti usūyanti. **Saṭhayantīti saṭhā** aññathā attānaṃ aññathā pavedanakā. Te pana yasmā na yathābhūtavādino, tasmā āha **''na sammā bhāsantīti vuttaṃ hotī''**ti. **Vuttapaccanīkanayenā**ti ''na kodhanā akkodhanā''tiādinā vuttaatthapaṭipakkhanayena.

Dukkhaṃ vaco etesu vippaṭikūlaggāhitāya vipaccanīkagāhesūti **dubbacā**. Te pana vacanakkhamā na hontīti āha **''vattuṃ dukkhā''**tiādi. Hīnācāratāya dukkhassa vā sampāpakatāya **pāpakā**. **Asaddhammavasenā**ti asappurisadhammavasena. Attanā visesitabbavasena kāyaviññattiādīnaṃ kāyakammadvārādibhāvo viya assaddhiyādiasaddhammasamannāgamenaasataṃ asappurisānaṃ dhammānanti tāniyeva assaddhiyādīni asaddhammā nāma, tesaṃ vasenāha **''saddhā etesaṃ natthī''**ti yathā taṃ ''duppaññā''ti. Suttageyyādi **appaṃ sutaṃ etesanti appassutā,** sutena anupapannā. **Natthīti gahetabba**nti iminā abhāvattho ayaṃ appa-saddo ''appaḍaṃsamakasavātātapasarīsapasamphassāna''ntiādīsu (a. ni. 10.11) viyāti dasseti. Sammāpaṭipattiyā anārambhanato **kucchitā** gārayhā **sīdanti** osīdanti saṃkilesapakkheti **kusītā** da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya kusalānaṃ dhammānaṃ upasampadāya **āraddhaṃ** paggahitaṃ **vīriyaṃ etesanti āraddhavīriyā**. Anuppādanena **muṭṭhā** naṭṭhā sati **etesanti muṭṭhassatī**. **Duṭṭhā**ti dūsitā. Duppaññā nāma dūsitabhāvo paṭipakkhena vināsitabhāvoti āha **''naṭṭhapaññāti vuttaṃ hotī''**ti. Heṭṭhā sammādiṭṭhiggahaṇena kammassakatāpaññāya maggasammādiṭṭhiyā ca gahitattā subbacakalyāṇamittatāparivārāhi idha saddhādīhi vipassanāsambhārassa uddhaṭattā ca vuttaṃ **''idha vipassanāpaññā veditabbā''**ti. Tenāha **''vipassanāsambhāro hī''**tiādi. Yuttiṃ anapekkhitvāpi ayamattho gahetabboti dassento āha

‘‘porāṇānaṃ āṇā’’ti.

Lokuttaraguṇānaṃ antarāyakaranti lokuttaraguṇānaṃ adhigamassa antarāyakaraṃ. **Sandiṭṭhi**nti saṃ attano diṭṭhiṃ, yaṃ vā taṃ vā attanā yathāgahitadiṭṭhinti attho. Sabhāvaṃ atikkamitvā parato āmasanato **parāmāsī. Daḷhaggāhī**ti ‘‘idameva sacca’’nti thiraggāhaggāhī. **Paṭinissaggī**ti paṭinissajjanako. **Kummovā**ti yathā kacchapo attano pādādike aṅge kenaci ghaṭṭito sabbāni aṅgāni attano kapāleyeva samodahati, na bahi nīharati, evamayampi ‘‘na sundaro tava gāho, chaḍḍehi na’’nti vutto taṃ na vissajjeti. **Antoyeva** attano hadaye eva ṭhapetvā taṃ vadati. **Kumbhīlaggāha**nti saṃsumāraggāhaṃ. **Gaṇhantī**ti yathā saṃsumārā gahitaṃ na vissajjenti, evaṃ gaṇhanti.

84. **Evaṃ catucattālīsāya ākārehī**ti avihiṃsanādīhi catuadhikacattālīsappakārehi. Kasmā panettha avihiṃsā ādito vuttā? Sabbaguṇānaṃ mūlabhāvato. Avihiṃsāti hi karuṇāyetaṃ adhivacanaṃ, sā ca visesato sīlassa mūlakāraṇaṃ parūpaghātalakkhaṇā dussīlyā oramāpanato. Yathā hi pāṇātipāto parūpaghātalakkhaṇo, tathā paresaṃ sāpateyyāvaharaṇaṃ, sattippahāratopi dhanassāvahāro garutaroti. Tathā abrahmacariyaṃ gabbhadhāraṇādidukkhāvahanato, paradārātikkame pana vattabbameva natthi. Paresaṃ visaṃvādanabhedanamammaghaṭṭanānaṃ parūpaghātabhāvo pākaṭo eva, samphappalāpo atthaggāhāpanato anatthuppādanato, abhijjhā adinnādānādihetuto, byāpādo pāṇātipātādihetuto, micchādiṭṭhi sabbānatthahetuto parūpaghātalakkhaṇā, micchādiṭṭhi dhammikapaṭiññopi pāṇātipātādīni karoti, pare ca tattha niyojeti, kimaṅgaṃ pana itare. Vihiṃsalakkhaṇā dussīlyā oramā avihiṃsalakkhaṇā visesato sīlassa balavakāraṇaṃ. Sīlapadaṭṭhāno ca samādhi, samādhipadaṭṭhānā ca paññāti sabbaguṇānaṃ mūlabhūtā avihiṃsā. Apica uḷārajjhāsayānaṃ nisammakārīnaṃ dhīrānaṃ uttamapurisānaṃ sīlaṃ viya samādhipaññāpi paresaṃ hitasukhāvahāva sampajjantīti evampi karuṇā sabbaguṇānaṃ mūlanti sā ādito vuttā.

Tato paraṃ visesato ‘‘avihiṃsāsamuṭṭhānā ime dhammā’’ti dassanatthaṃ kusalakammapathadhammā gahitā. Tato idaṃ guṇānaṃ mūlabhūtaṃ sīlaṃ, ettha patiṭṭhitena ime dhammā uppādetabbāti dassanatthaṃ aṭṭha sammattā gahitā. Tesaṃ visodhanāya paṭipannassa ādito evaṃ hotīti dassanatthaṃ nīvaraṇaviveko gahito, ādito nīvaraṇadvayassa aggahaṇe gahitāgahitakāraṇaṃ **aṭṭhakathāya** vuttameva. Kodhassa pana byāpādato bhedo **vatthasuttavaṇṇanāyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 1.71) vuttanayeneva veditabbo. Kodhādippahānena cettha sallekhasiddhīti dassanatthaṃ tato upakkilesavisuddhi gahitā. Sā ca subbacakalyāṇamittaappamattatāhi sijjhatīti dassanatthaṃ pakiṇṇakā gahitā. Sampannasovacassatādiguṇassa ime dhammā pāripūriṃ gacchanti, vipassanaṃ paribrūhetvā ariyamaggādhigamāya saṃvattantīti dassanatthaṃ saddhammā gahitā. Evaṃbhūtassa ayaṃ micchāgāho lokuttaraguṇādhigamassa antarāyakaro, tasmā so dūrato vajjetabbo, evaṃ yathāvuttāya sammāpaṭipattiyā ariyamaggaṃ adhigacchanto sallekhaṃ matthakaṃ pāpetīti dassanatthaṃ ‘‘sandiṭṭhiparāmāsī’’tiādi vuttanti evametesaṃ catucattālīsāya sallekhākārānaṃ gahaṇapayojanaṃ anupubbī ca veditabbā. Payogato sallekhapaṭipadaṃ paṭipajjituṃ asakkontānaṃ cittuppādopi bahūpakāroti āha **‘‘cittuppādassapi bahūpakārataṃ dassetu’’**nti.

Kusalesu dhammesūti avihiṃsādīsu yathāvuttaanavajjadhammesu. **Anuvidhiyanā**ti cittuppādassa kāyavācāhi anuvidhānā. **Tesaṃ dhammāna**nti avihiṃsādidhammānaṃ, tesaṃ vā cittuppādavasena pavattadhammānaṃ. Idāni yathāvuttadhammaṃ vitthārato dassetuṃ **‘‘kasmā panā’’**tiādi āraddhaṃ. Saraṇagamanaṃ vācāya viññāpetuṃ asakkontassa vasena vuttaṃ **‘‘kāyena vā’’**ti. ‘‘Sīlaṃ kāyena samādiyatī’’ti etthāpi eseva nayo. Ettha ca tathā tathā pavattasallahukakāmāvacarakusalacittuppattiṃ upādāya tathārūpakusalakāyavacīkammānaṃ bahūpakāratā vuttāti na sabhāvato cittuppādassa bahūpakārataṃ ñāyatīti daṭṭhabbaṃ.

85. **Hitādhigamāyā**ti diṭṭhadhammikādihitasampattiyā, ariyamaggādhigamāya eva vā. Ariyamaggo hi ekantahitattā hito nāma. Parivajjanavasena kamanaṃ pavatti parikkamananti āha **‘‘parikkamanāya parivajjanatthāyā’’**ti. Sammādassanupāyasaṃvidhānena **avihiṃsā paṭiyattā** sammāsambuddhena. **Sukhenevā**ti akiccheneva. Eteneva **upāyenā**ti eteneva avihiṃsāpade vuttena vidhinā. **Sabbapadānī**ti

sesāni tecattālīsa padāni.

86. **Akusalā** paṭisandhiajanakā nāma uddhaccasahagatacittuppādadhammā aññepi pavattivipākamattadāyino, **dinnāya paṭisandhiyā vipākajanakā,** paccayavekallena vipaccituṃ aladdhokāsā ahosikammādayo vā **ajanakā**. **Jātivasenā**ti akusalajātivasena. **Adhobhāgaṅgamanīyā**ti apāyagamanīyā. **Evaṃnāmā**ti nāmaggahaṇena sabhāvaṃ upalakkheti sati paccayasamavāye taṃsabhāvānativattanato. Tenāha **''vipākakāle aniṭṭhākantavipākattā''**ti. Vuttanayeneva kusalapakkho veditabbo. Ayaṃ pana viseso, idha paṭisandhiajanakā abhiññāsahagatadhammā, sesaṃ vuttasadisameva. **Sabbe akusalā**ti ettha vihiṃsamekaṃ ṭhapetvā itare sabbe akusalā upamābhūtā. Vihiṃsā hi upameyyaṃ. **Sabbe kusalā**ti etthāpi eseva nayo. **Eteneva upāyenā**ti yathā vihiṃsānaṃ upameyyatā, tadavasesānaṃ kusalākusalānaṃ upamābhāvo vutto, iminā nayena akusalaṃ pāṇātipātādiakusalena itarena, kusalañca pāṇātipātāpaṭiviratiādikusalena itarena upametabbaṃ.

87. **Parinibbāpane**ti kilesapariḷāhavūpasamane. Parito limpanaṭṭhena palipaṃ vuccati mahākaddamaṃ, taṃ pana ekantato gambhīrampi hotīti **''gambhīrakaddame nimuggo''**ti vuttaṃ. Palipaṃ viya **palipanti pañca kāmaguṇā vuccanti, tasmā evaṃ** idāni vuccamānena upamopameyyasaṃsandananayena **ettha** imasmiṃ ṭhāne **atthayojanā veditabbā**. **Na hi taṃ kāraṇa**nti ettha kāraṇaṃ nāma hatthassa vā pādassa vā apalipannabhāvo, so pana natthi. Esa nayo upameyyepi.

Tattha siyā kassaci parivitakko ''bhagavato desanānubhāvena bhikkhuādayo kathentī''ti. **''Bhagavāyeva hi tattha uddharatī''**ti vatvā upamāya tadatthaṃ vibhāvetuṃ **''rañño''**tiādi vuttaṃ. Puthujjanā tāvatiṭṭhantu, sāvakasikhāppattavisesānampi ariyānaṃ desanā satthuyeva desanāti dassetuṃ **''kiñcāpī''**tiādimāha. Tathā hi tehi desitasuttāni buddhavacanameva, tesaṃ desanāya laddhavisesāpi ariyā buddhaputtāyevāti.

Anibbisatāyāti anibbisevanatāya. **Asikkhitavinayatāyā**ti pañcannaṃ vinayānaṃ sādaraṃ asikkhitabhāvena. Te pana vinayā tissannaṃ sikkhānaṃ sikkhāpanena hotīti āha **''tisso sikkhā sikkhāpessatī''**ti. **Kiṃ pana ta**nti? ''Ṭhānametaṃ vijjatī''ti ettha vuttaṃ kiṃ pana ṭhānanti āha **''apalipapalipannatta''**ntiādi. Yasmā pāḷiyaṃ ''so vata cundā''tiādinā sāmaññatthaṃ upamābhāvena gahetvā visesattho upameyyabhāvena vutto, tasmā tamatthaṃ **''evamattho veditabbo''**tiādinā sādhāraṇato vatvā puna asādhāraṇato vivaranto **''kiṃ vuttaṃ hotī''**tiādimāha. **Parassa vihiṃsācetanaṃ nibbāpessatī**ti idaṃ yo avihiṃsāsaṅkhātaṃ sammāpaṭipattiṃ disvā diṭṭhānugatiṃ āpajjanto dhammadesanāya paro avihiṃsako hoti, tādisaṃ sandhāya vuttaṃ. Ādesanañhi tassa vacananti. Tenāha **''ayaṃ yā esā vihiṃsakassā''**ti. Pubbe **vihiṃsakassa** micchāpaṭipajjantassa. **Vihiṃsāpahānāya maggaṃ bhāvayato**tiādinā attano eva avihiṃsāya vihiṃsāparinibbānāya saṃvattanamāha. Tenāha **''parinibbuto viyā''**tiādi. **Sabbapadesū**ti ''pāṇātipātissā''tiādinā āgatesu tecattālīsāya padesu.

88. **Eva**nti desitākāraparāmasanaṃ. **Tassā**ti sallekhassa. ''Atthi khvesa brāhmaṇa, pariyāyo''tiādīsu (a. ni. 8.11; pārā. 3-10) viya **pariyāya**-saddo kāraṇatthoti āha **''sallekhakāraṇa''**nti. **Tesaṃ vasenā**ti sallekhānaṃ vasena. Mettāya upasaṃharaṇavasena **hitaṃ esantena**. Karuṇāya vasena **anukampamānena**. **Pariggahetvā**ti parito gahetvā, paritvāti attho. **Pariccā**ti parito itvā, samantato pharitvā icceva attho. **Mā pamajjitthā**ti ''jhāyathā''ti vuttasamathavipassanānaṃ aññāṇena, aññena vā kenaci pamādakāraṇena mā pamādaṃ āpajjittha. Niyyānikasāsane hi akattabbakaraṇampi pamādoti. **Vipattikāle**ti sattaasappāyādivipattiyuttakāle. Yathāvuttā pañca pariyāyā aññepi sabbe sāsanaguṇā idheva saṅgahaṃ gacchantīti āha **''jhāyatha, mā pamādatthāti tumhākaṃ anusāsanī''**ti.

Sallekhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Sammādiṭṭhisuttavaṇṇanā

89. **Kathetukamyatāpucchā evā**ti avadhāraṇena itarā catasso pucchā nivatteti itarāsaṃ asambhavato, tattha yathāpucchitassa atthassa vissajjanato ca ‘‘ayaṃ sammādiṭṭhī’’ti yāthāvato ajānantāpi puthujjanā bāhirakatāpasādayo attano samānasīle ṭhitaṃ **sammādiṭṭhīti vadanti**. **Anussavādivasenāpī**ti anussavākāraparivitakkadiṭṭhinijjhānakkhantivasenapi. Yathāsamaṅgitākārassa atthassa evametanti nijjhānakkhamāpanato ekantato yāthāvaggāho hotīti āha **‘‘attapaccakkhenapī’’**ti, yāthāvato lakkhaṇassa paṭividdhattā attano paccakkhabhāvenāti attho. **Bahunnaṃ vacanaṃ upādāyā**ti iminā sāsane loke ca niruḷhatāya ayaṃ āmeḍitapayogoti sāsanassa niruḷhatāya ca sampasādaṃ upādāyapi tadubhayiko āmeḍitapayogo daṭṭhabbo. **Attha**nti vacanatthaṃ. **Lakkhaṇa**nti sabhāvaṃ. **Upādāyā**ti gahetvā. **Sobhanāyā**ti sundarāya. **Pasatthāyā**ti pasaṃsāya. Tesu purimena dhammānaṃ yathāsabhāvāvabodhasaṅkhātaṃ sammādiṭṭhisabhāvaṃ dasseti. Tena hi sā sabbadhamme abhibhavitvā sobhati. Dutiyena sampayuttadhammesu pariṇāyikabhāvaṃ. Tena hi sā sampayuttadhamme ñāṇamaye viya taṃsamaṅginañca puggalaṃ ñāṇapiṇḍaṃ viya karoti, tassa ‘‘paṇḍito nipuṇo cheko viññū vibhāvī’’tiādinā disāsu pasaṃsā pattharati.

Kammassakatāñāṇanti kammaṃ sako etassāti kammassako, tassa bhāvo kammassakatā, tattha ñāṇaṃ ‘‘idaṃ kammaṃ sattānaṃ sakaṃ, idaṃ no saka’’nti evaṃ jānanañāṇaṃ. **Saccānulomikañāṇa**nti ariyasaccānaṃ paṭivedhassa anulomato saccānulomikaṃ ñāṇaṃ, vipassanāñāṇaṃ. **No saccānulomikāyā**ti bāhirako saccānulomikāya sammādiṭṭhiyā no sammādiṭṭhi sabbena sabbaṃ tassa abhāvato. Tattha kāraṇamāha **‘‘attadiṭṭhiparāmāsakattā’’**ti. Kammassa katādiṭṭhi pana bāhirakassa attadiṭṭhiṃ anurujjhantī pavattati ‘‘atthi dinna’’ntiādinayappavattito. **Sāsaniko dvīhipī**ti sāsaniko puthujjano kammassakatāñāṇādīhi dvīhipi sammādiṭṭhi. Okkantasammattaniyāmattā **‘‘sekkho niyatāyā’’**ti vuttaṃ. Asekkhāya sammādiṭṭhiyā sammādiṭṭhīti ānetvā sambandhitabbaṃ. Tīsupi puggalesu sekkho idha sammādiṭṭhīti adhippetoti dassento **‘‘niyatāya niyyānikāyā’’**tiādimāha.

Idāni yathāvuttamatthaṃ pāḷiyā vibhāvetuṃ **‘‘tenevāhā’’**tiādi vuttaṃ. **Antadvaya**nti ‘‘sassataṃ, ucchedaṃ, kāmasukhaṃ, attakilamatha’’nti etaṃ antadvayaṃ. Līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanantadvayassa anupagamanaṃ atthasiddhameva. **Ujubhāvenā**ti ujusabhāvena maggena, majjhimāya paṭipattiyāti attho. Dhamme pasādaggahaṇena satthari saṅghe ca pasādopi gahitoyeva hotīti **‘‘dhamme’’**icceva vutto tadavinābhāvato. Yasmā esa niyatāya sammādiṭṭhiyā samannāgato sammādiṭṭhīti adhippeto, tañca vaṭṭato niyyānaṃ vivaṭṭādhigamena hotīti āha **‘‘āgato imaṃ saddhamma’’**nti. Nibbānañhi santo sadā vijjamāno dhammoti katvā saddhammoti imaṃ phalehi asādhāraṇena pariyāyena vattabbataṃ labhati. Tayidamassa āgamaṃ sacchikiriyābhisamayo, so ca pahānābhisamayādīhi saheva idha ijjhatīti dassento **‘‘sabbadiṭṭhigahanānī’’**tiādimāha. Tattha **sabbadiṭṭhigahanāni vinibbeṭhento sabbakilese pajahanto**ti padadvayena pana pahānābhisamayamāha, **jātisaṃsārā nikkhamanto**ti iminā pariññābhisamayaṃ. Samatikkamattho hi pariññattho. **Paṭipattiṃ pariniṭṭhapento**ti iminā bhāvanābhisamayanti daṭṭhabbaṃ.

Kālaparicchedavacananti paricchijjatīti paricchedo, kālo eva paricchedo kālaparicchedo, yo so akusalapajānanādinā paricchinno maggavuṭṭhānakālo maggakkhaṇo, tassa vacananti attho. Tenāha **‘‘yasmiṃ kāle’’**ti. **Akusalañcā**ti **ca**-saddo samuccayattho. Tena vakkhamānaṃ akusalamūlādiṃ samuccinoti. **Dasākusalakammapatha**nti kutoyaṃ viseso, yāvatā aniddhāritavisesaṃ akusalaṃ gahitanti? Na sāmaññajotanāya visese avaṭṭhānato. Kiṃ vā imāya yutticintāya, yasmā paṭhamavārena uddesavasena desitassa atthassa vitthāradesanā dutiyavāro. Tenevāha **‘‘katamaṃ panāvuso’’**tiādi. Yasmā lokuttarā sammādiṭṭhi idha adhippetā, tasmā nirodhārammaṇāya pajānanāya maggapaññāya kiccavasena sammohato ‘‘idaṃ dukkha’’nti dasaakusalakammapathaṃ paṭivijjhanto **‘‘akusalaṃ pajānātī’’**ti vuccatīti attho. **Tassā**ti akusalakammapathasaṅkhātassa dukkhassa. **Teneva pakārenā**ti ‘‘nirodhārammaṇāya pajānanāya kiccavasenā’’ti vuttappakārena.

Kusalanti etthāyaṃ vacanattho – kucchite pāpadhamme salayati calayati kampetīti **kusalaṃ,** kucchitena vā ākārena sayantīti kusā, pāpakā dhammā. Te kuse lunāti chindatīti **kusalaṃ**. Kucchitānaṃ

vā sānato tanukaraṇato ñāṇaṃ kusaṃ nāma, tena lātabbaṃ gahetabbaṃ pavattetabbanti **kusalaṃ**. Yathā vā kuso ubhayabhāgagataṃ hatthapadesaṃ lunāti, evamidaṃ uppannānuppannavasena ubhayabhāgagataṃ saṃkilesapakkhaṃ lunāti chindati, tasmā kuso viya lunātīti **kusalaṃ**. Kucchitānaṃ vā sāvajjadhammānaṃ salanato saṃvaraṇato **kusalaṃ**. Kusaladhammavasena hi akusalā manacchaṭṭhesu dvāresu appavattiyā saṃvutā honti. Kucchite vā pāpadhamme salayati gameti apanetīti **kusalaṃ**. Kucchitānaṃ vā pāṇātipātādīnaṃ sānato nisānato tejanato kusā, dosalobhādayo. Sādīnavavasena cetanāya tikkhabhāvappattiyā pāṇātipātādīnaṃ mahāsāvajjatā. Te kuse lunāti chindatīti **kusalaṃ**. Kucchitānaṃ vā sānato antakaraṇato vināsanato kusāni, puññakiriyavasena pavattāni saddhādīni indriyāni. Tehi lātabbaṃ pavattetabbanti **kusalaṃ**. ‘‘Ku’’iti vā bhūmi vuccati, adhiṭṭhānabhāvena taṃsadisassa attano nissayabhūtassa rūpārūpapabandhassa sampati āyatiñca anudahena vināsanato kuṃ sasantīti kusā, rāgādayo. Te viya attano nissayassa lavanato chindanato **kusalaṃ**. Payogasampāditā hi kusaladhammā accantameva rūpārūpadhamme appavattikaraṇena samucchindanti. Kusalassa mūlanti **kusalamūlaṃ,** suppatiṭṭhitabhāvasādhanena kusalassa patiṭṭhā nidānanti attho. **Akusalamūla**nti etthāpi eseva nayo.

Akusalanti pana na kusalaṃ akusalaṃ, kusaladhammānaṃ paṭipakkhavasena akusalanti padassa attho veditabbo. Evañhi ārogyānavajjasukhavipākakosallasambhūtaṭṭhena kusalaṃ vuccatīti. Yathā yaṃ dhammajātaṃ na arogaṃ na avajjaṃ na sukhavipākaṃ na ca kosallasambhūtaṃ, taṃ akusalanti ayamattho dassito hoti. Evaṃ yaṃ na kucchitānaṃ salanasabhāvaṃ, na kusena, kusehi vā pavattetabbaṃ, na ca kuso viya lavanakaṃ, taṃ akusalaṃ nāmāti ayampi attho dassitoti veditabbo. **Vatthupajānanā**ti dukkhādivatthuno pajānanā paṭivedho. Tathā bujjhanakapuggalānaṃ ajjhāsayavasena desanā pavattāti āha **‘‘akusalādipajānanenāpī’’**ti. Teneva ca saṃkhittena desanā pavattā. Bhāvanāmanasikāro pana ‘‘sabbaṃ bhikkhave abhiññeyya’’nti (saṃ. ni. 4.46; paṭi. ma. 1.3) vacanato anavasesato rūpārūpadhammānaṃ pariggahavaseneva pavattati. Tenāha **‘‘desanāyevā’’**tiādi. Tattha **manasikārapaṭivedho**ti pubbabhāge pavattavipassanāmanasikāro ariyamaggapaṭivedho ca. Kassaci akopanato vitthāravaseneva vuttaṃ vipassanaṃ anuyuñjantā maggaṃ paṭivijjhantāpi vitthāranayeneva paṭivijjhantīti attho visuddhikkamassa abhāvato.

Bhikkhūti mahāvihāre dhammasaṅgītivasena pañcanikāyamaṇḍale nisinnabhikkhū. **Thero**ti tattha saṅghattheroti vadanti. Vatthasuttavaṇṇanāyaṃ vuttanayena pana mahāsaṅgharakkhitattherassa antevāsikabhikkhū sandhāya **‘‘āhaṃsū’’**ti vuttaṃ. **Thero**ti pana mahāsaṅgharakkhitatthero. So hi imasmiṃ majjhimanikāye taṃ taṃ vinicchayaṃ kathesi. **Rāsito**ti piṇḍato, ekajjhanti attho.

Akusalakammapathavaṇṇanā

Akosallappavattiyāti kosallapaṭipakkhato akosallaṃ vuccati aññāṇaṃ, tato pavattanato, akosallasambhūtattāti attho. Ñāṇapaṭipakkho aññāṇaṃ mittapaṭipakkho amitto viya kusalapaṭipakkho akusalaṃ kusalena pahātabbattā, na pana kusalānaṃ pahāyatattā. Kusalameva hi payogasampāditaṃ akusalaṃ pajahati. Saha avajjehi lobhādīhi vattatīti **sāvajjaṃ**. Dukkho aniṭṭho catukkhandha-saṅkhāto vipāko etassāti **dukkhavipākaṃ**. Tattha sāvajjavacanena akusalānaṃ pavattidukkhataṃ dasseti, dukkhavipākavacanena vipākadukkhataṃ. Purimañhi pavattisambhavavasena akusalassa lakkhaṇavacanaṃ, pacchimaṃ tālantare vipākuppādanasamatthatāvasena. Tathā purimena akusalassa avisuddhasabhāvataṃ dasseti, pacchimena avisuddhavipākataṃ. Purimena akusalaṃ kusalasabhāvato nivatteti, pacchimena abyākatasabhāvato savipākattadīpakattā pacchimassa. Purimena vā avajjavantatādassanato kiccaṭṭhena rasena anatthajananarasataṃ dasseti, pacchimena sampattiatthena aniṭṭhavipākarasataṃ. Purimena ca upaṭṭhānākāraṭṭhena paccupaṭṭhānena saṃkilesapaccupaṭṭhānataṃ, pacchimena phalaṭṭhena dukkhavipākapaccupaṭṭhānataṃ. Purimena ca ayonisomanasikāraṃ akusalassa padaṭṭhānaṃ pakāseti. Tato hi taṃ sāvajjaṃ jātaṃ, pacchimena akusalassa aññesaṃ padaṭṭhānabhāvaṃ vibhāveti. Tañhi dukkhavipākassa kāraṇanti. **Saṃkiliṭṭha**nti saṃkilesehi samannāgataṃ, dasahi kilesavatthūhi vibādhitaṃ, upatāpitaṃ vā tehi vidūsitaṃ malīnakatañcāti attho. Idañcassa dukkhavipākatañcāti atthe idañca dukkhavipākataṃ apaccakkhatāya asaddahantānaṃ paccakkhato

ādīnavadassanena saṃvejanatthaṃ vuttaṃ. **Sādhāraṇā** sabbassapi akusalassa.

Saraseneva (dha. sa. mūlaṭī. 1) patanasabhāvassa antarā eva atīva pātanaṃ **atipāto,** saṇikaṃ patituṃ adatvā sīghaṃ pātananti attho. Atikkammavā satthādīhi abhibhavitvā pātanaṃ **atipāto**. Payogavatthumahantatādīhi **mahāsāvajjatā** tehi paccayehi uppajjamānāya cetanāya balavabhāvato. Ekassa hi payogassa sahasā nipphādanavasena sakiccasādhikāya bahukkhattuṃ pavattajavanehi laddhāsevanāya ca sanniṭṭhāpakacetanāya vasena payogassa mahantabhāvo. Satipi kadāci khuddake ceva mahante ca pāṇe payogassa samabhāve mahantaṃ hanantassa cetanā tibbākārā uppajjatīti vatthussa mahantabhāvo. Iti ubhayampetaṃ cetanāya balavabhāveneva hotīti. Yathāvuttapaccayapariyāyepi taṃtaṃpaccayehi cetanāya balavatāya eva mahāsāvajjabhāvo veditabbo. Payogavatthuādipaccayānañhi amahattepi hantabbassa guṇavantatāya mahāsāvajjatā, tabbipariyāyena appasāvajjatā ca vatthussa mahattāmahattesu viya daṭṭhabbā. Kilesānaṃ upakkamānaṃ dvinnañca mudutāya tibbatāya ca appasāvajjatā mahāsāvajjatāpi yojetabbā. Pāṇo pāṇasaññitā vadhakacittañca pubbabhāgiyāpi honti, upakkamo vadhakacetanāsamuṭṭhāpito. Pañca sambhārā hi pāṇātipātacetanāti sā pañcasambhāravinimuttā daṭṭhabbā. Ayañca vicāro adinnādānādīsupi yathārahaṃ vattabbo. Vijjhanapaharaṇādivasena sahatthenanibbatto **sāhatthiko,** āṇāpanavasena pavatto **āṇattiko,** ususattiyantapāsāṇādinissajjanavasena pavatto **nissaggiyo,** aduhalasajjanādivasena pavatto **thāvaro,** āthabbaṇikādīnaṃ viya mantaparijappanavasena pavatto **vijjāmayo,** kammavipākajiddhimayo **iddhimayo** dāṭhākoṭanādīni viya.

Yadi ‘‘mama ida’’nti parena pariggahitaṃ adinnaṃ, uttānaseyyakadārakasantake kathaṃ tassa pariggahasaññāya eva abhāvatoti āha **‘‘yattha paro’’**tiādi. Paro nāma viññū vā aviññū vā atthi tassa vatthussa sāmiko. Aviññūpi hi viññukāle yathākāmaṃ karonto **adaṇḍāraho**ti. Mantaparijappanena parasantakaharaṇaṃ vijjāmayo, vinā mantena parasantakassa kāyavacīpayogehi parikaḍḍhanaṃ tādiseniddhivasena iddhimayo payogoti adinnādāne **cha payogā sāhatthikādayo** vuttā. **Yathānurūpa**nti ettha sāhatthiko tāva pañcannampi avahārānaṃ vasena pavattati, tathā āṇattiyo nissaggiyo ca. Thāvaro theyyāvahārapasayhāvahārapaṭicchannāvahāravasena. Tathā sesāpīti daṭṭhabbaṃ.

Methunasamācāresūti sadārāsantosa-paradāragamanavasena duvidhesu methunasamācāresu. Ayamevahi bhedo idhādhippeto. **Gottarakkhitā** sagottehi rakkhitā. **Dhammarakkhitā** sahadhammikehi rakkhitā. **Sārakkhā** sasāmikā. Yassā gamane raññā daṇḍo ṭhapito, sā **saparidaṇḍā**. Bhariyabhāvatthaṃ dhanena kītā **dhanakkītā**. Chandena vasantī **chandavāsinī**. Bhogatthaṃ vasantī bhogavāsinī. Paṭatthaṃ vasantī **paṭavāsinī**. Udakapattaṃ āmasitvā gahitā **odapattakinī**. Cumbaṭakaṃ apanetvā gahitā **obhaṭacumbaṭā**. Karamarānītā **dhajāhatā**. Taṅkhaṇikā **muhuttikā**. Abhibhavitvā vītikkame micchācāro mahāsāvajjo, na tathā dvinnaṃ samānachandatāya. Abhibhavitvā vītikkamane satipi maggenamaggapaṭipattiadhivāsane purimuppannasevanābhisandhipayogābhāvato micchācāro na hoti abhibhuyyamānassāti vadanti. Sevanācitte sati payogābhāvo appamāṇaṃ yebhuyyena itthiyā sevanāpayogassa abhāvato. Tathā sati puretaraṃ sevanācittassa upaṭṭhānepi tassā micchācāro na siyā, tathā purisassapi sevanāpayogābhāveti, tasmā attano ruciyā pavattitassa vasena tayo, balakkārena pavattitassa vasena tayoti sabbepi aggahitaggahaṇena **cattāro sambhārā**ti vuttanti veditabbaṃ.

Atthabhañjakoti kammapathavasena vuttaṃ. Kammapathakathā hesāti. **Assā**ti visaṃvādakassa. Musā vadati etenāti **cetanā musāvādo,** imasmiṃ pakkhe atathākārena vatthuno viññāpanapayogo musā, taṃsamuṭṭhāpikā cetanāmusāvādoti vuttattā tato aññathā vattuṃ **‘‘aparo nayo’’**tiādi vuttaṃ. **Attano santakaṃ adātukāmatāyā**tiādi musāvādasāmaññena vuttaṃ. Hasādhippāyenapi visaṃvādanapurakkhārassa musāvādo. **Parassā**ti visaṃvādanavasena viññāpetabbassa. **So**ti musāvādapayogo.

Suññabhāvanti pītivirahitatāya rittabhāvaṃ. Pharusasaddatāya **neva kaṇṇasukhā**. Atthavipannatāya **na hadayasukhā**. **Saṃkiliṭṭhacittassā**ti dosena, lobhena vā dūsitacittassa.

Ekantapharusā cetanāti etena duṭṭhacittataṃyeva vibhāveti, duṭṭhacittatā cassa amaraṇādhippāyavasena daṭṭhabbā. Sati hi maraṇādhippāye atthasiddhi, tadabhāve pāṇātipātabyāpādā siyunti. Yaṃ paṭicca pharusavācā payujjati, tassa sammukhāva sīsaṃ eti. Parammukhāpi sīsaṃ eti evāti apare. Tatthāyaṃ adhippāyo yutto siyā – sammukhā payoge agāravādīnaṃ balavabhāvato siyā cetanā balavatī, parassa ca tadatthaviññāpanaṃ, na tathā asammukhāti. Yathā ca akkosite mate āḷahane katā khamāpanā upavādantarāyaṃ nivatteti, evaṃ parammukhā payuttā pharusavācā hotiyevāti sakkā viññātuṃ. **Tassā**ti ekantapharusacetanāya eva pharusavācābhāvassa āvibhāvatthaṃ. **Mammacchedako** savanapharusatāyāti adhippāyo. **Cittasaṇhātāya pharusavācā na hoti** kammapathā'ppattattā, kammabhāvaṃ pana na sakkā vāretuṃ. Evaṃ anvayavasena cetanāpharusatāya pharusavācaṃ sādhetvā idāni tameva byatirekavasena sādhetuṃ **''vacanasaṇhatāyā''**tiādi vuttaṃ. **Esā**ti pharusavācā. Kammapathabhāvaṃ appattā **appasāvajjā,** itarā **mahāsāvajjā**. Tathā kilesānaṃ mudutibbatābhedehi sabbaṃ purimasadisaṃ.

Āsevanaṃ bahulīkaraṇaṃ. Yaṃ uddissa pavattito, tena aggahite **appasāvajjo,** gahite **mahāsāvajjo** kammapathappattito. Yo koci pana samphappalāpo dvīhi sambhārehi sijjhati. Kilesānaṃ mudutibbatāvasenapi appasāvajjamahāsāvajjatā veditabbā.

Attano pariṇāmanaṃ cittenevāti veditabbaṃ. **Hitasukhaṃ byāpādayatī**ti yo taṃ uppādeti, tassa hitasukhaṃ vināseti. **Aho vatā**ti iminā accantavināsacintanaṃ dīpeti. Evaṃ hissa dāruṇapavattiyā kammapathappatti. **Yathābhuccagahaṇābhāvenā**ti yāthāvaggāhassa abhāvena aniccādisabhāvassa niccādito gahaṇena. **Micchā passatī**ti vitathaṃ passati. **Samphappalāpo viyā**ti iminā āsevanassa mandatāya appasāvajjataṃ, mahantatāya mahāsāvajjataṃ dasseti. **Gahitākāraviparītatā**ti micchādiṭṭhiyā gahitākārassa viparītabhāvo. **Vatthuno**ti tassā ayathābhūtasabhāvamāha. **Tathābhāvenā**ti gahitākāreneva **tassa** diṭṭhigatikassa, **tassa** vā vatthuno **upaṭṭhānaṃ** evametaṃ, na ito aññathāti.

Dhammatoti sabhāvato. **Koṭṭhāsato**ti phassapañcamakādīsu cittaṅgakoṭṭhāsesu yaṃ koṭṭhāsā honti, tatoti attho. **Cetanādhammā**ti cetanāsabhāvā.

Paṭipāṭiyā sattāti ettha nanu cetanā abhidhamme kammapathesu na vuttāti paṭipāṭiyā sattannaṃ kammapathabhāvo na yuttoti? Na, avacanassa aññahetukattā. Na hi tattha cetanāya akammapathattā kammapatharāsimhi avacanaṃ, kadāci pana kammapatho hoti, na sabbadāti kammapathabhāvassa aniyatattā avacanaṃ. Yadā pana kammapatho hoti, tadā kammapatharāsisaṅgaho na nivārito. Etthāha – yadi cetanāya sabbadā kammapathabhāvābhāvato aniyato kammapathabhāvoti kammapatharāsimhi avacanaṃ, nanu abhijjhādīnaṃ kammapathabhāvaṃ appattānaṃ atthitāya aniyato kammapathabhāvoti tesampi kammapatharāsimhi avacanaṃ āpajjatīti? Nāpajjati kammapathatātaṃsabhāgatāhi tesaṃ tattha vuttattā. Yadi evaṃ cetanāpi tattha vattabbā siyā? Saccametaṃ, sā pana pāṇātipātādikāti pākaṭo, tassā kammapathabhāvoti na vuttā siyā. Cetanāya hi – ''cetanāhaṃ, bhikkhave, kammaṃ vadāmi (a. ni. 6.63; kathā. 539), tividhā, bhikkhave, kāyasañcetanā akusalaṃ kāyakamma''ntiādivacanato (kathā. 539) kammabhāvo pākaṭo, kammaṃyeva ca sugatiduggatīnaṃ tattha uppajjanakasukhadukkhānañca pathabhāvena pavattaṃ kammapathoti vuccatīti pākaṭo tassā kammapathabhāvo, abhijjhādīnaṃ pana cetanāsamīhanabhāvena sucaritaduccaritabhāvo cetanājanitapiṭṭhivaṭṭakabhāvena sugatiduggatitaduppajjanakasukhadukkhānaṃ pathabhāvo cāti na tathā pākaṭo kammapathabhāvoti teyeva tena sabhāvena dassetuṃ **abhidhamme** cetanā kammapatharāsibhāvena na vuttā, atathājātiyakattā vā cetanā tehi saddhiṃ na vuttāti daṭṭhabbaṃ. **Mūlaṃ patvā**ti mūladesanaṃ patvā, mūlasabhāvesu dhammesu vuccamānesūti attho.

Adinnādānaṃ sattārammaṇanti idaṃ ''pañca sikkhāpadā parittārammaṇā eva vā''ti imāya pañhapucchakapāḷiyā virujjhati. Yañhi pāṇātipātādidussīlyassa ārammaṇaṃ, tadeva taṃ veramaṇiyā ārammaṇaṃ. Vītikkamitabbavatthuto eva hi viratīti. **Sattārammaṇa**nti vā sattasaṅkhātaṃ saṅkhārārammaṇameva upādāya vuttanti nāyaṃ virodho. Tathā hi vuttaṃ **sammohavinodaniyaṃ**

(vibha. aṭṭha. 714) ‘‘yāni sikkhāpadāni ettha sattārammaṇānīti vuttāni, tāni yasmā sattoti saṅkhyaṃ gataṃ saṅkhārameva ārammaṇaṃ karontī’’ti. Visabhāgavatthuno ‘‘itthī, puriso’’ti gahetabbato **sattārammaṇoti eke**. ‘‘Eko diṭṭho, dve sutā’’tiādinā samphappalapane **diṭṭhasutamutaviññātavasena**. **Tathā abhijjhā**ti ettha **tathā-**saddo ‘‘diṭṭhasutamutaviññātavasenā’’ti idampi upasaṃharati, na sattasaṅkhārārammaṇataṃ eva dassanādivasena abhijjhāyanato. ‘‘Natthi sattā opapātikā’’ti pavattamānāpi **micchādiṭṭhi** tebhūmakadhammavisayāvāti adhippāyenassā **saṅkhārārammaṇatā** vuttā. Kathaṃ pana micchādiṭṭhiyā sabbe tebhūmakadhammā ārammaṇaṃ hontīti? Sādhāraṇato. ‘‘Natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko’’ti hi pavattamānāya atthato rūpārupāvacaradhammāpi gahitā eva hontīti.

Sukhabahulatāya rājāno hasamānāpi ‘‘coraṃ ghātethā’’ti vadanti, hāso pana tesaṃ aññavisayoti āha **‘‘sanniṭṭhāpaka…pe… hotī’’**ti.

Kesañcīti sahajātānaṃ adinnādānādīnaṃ. **Sampayuttapabhāvakaṭṭhenā**ti sampayutto hutvā uppādakaṭṭhena. **Kesañcī**ti asahajātānaṃ. **Upanissayapaccayaṭṭhenā**ti etena mūlaṭṭhena lobhassa upakārataṃ nivatteti. Suppatiṭṭhitabhāvasādhanaṭṭho hi mūlaṭṭho, so ca hetupaccayatāavinābhāvī, tena cettha mūlamiva mūlanti gahetabbaṃ, nippariyāyato pana pubbe ‘‘kesañcī’’ti vuttānaṃ sahajātānaṃ mūlabhāvo veditabbo. **Ratto kho**tiādinā suttapadenapi pāṇātipātādīnaṃ akusalānaṃ lobhassa mūlakāraṇataṃ vibhāveti, na mūlaṭṭhenupakārattaṃ avisesato tesaṃ hetupaccayattābhāvato.

Akusalakammapathavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kusalakammapathavaṇṇanā

Veranti pāṇātipātādipāpadhammaṃ. So hi verahetutāya ‘‘vera’’nti vuccati, taṃ **maṇati** ‘‘mayi idha ṭhitāya kathamāgacchasī’’ti tajjentī viya nivāretīti **veramaṇī**. Tenāha **‘‘pajahatī’’**ti. ‘‘Viramaṇī’’ti vattabbe niruttinayena eva-kāraṃ katvā evaṃ vuttaṃ. **Vibhaṅge** (vibha. 703, 704) eva niddisanavasena evaṃ vuttā. Asamādinnasīlassa sampattato yathāupaṭṭhitavītikkamitabbavatthuto virati **sampattavirati,** samādānavasena uppannā virati **samādānavirati,** samādānavasena uppannā virati **samādānavirati,** kilesānaṃ samucchindanavasena pavattāvirati **samucchedavirati**.

Jīvamānasasassa maṃsarudhirasammissatāya **allasasamaṃsaṃ**. **Muñci** sabbattha samakaruṇatāya. **Saccaṃ vatvā** ‘‘etena saccavajjena mayhaṃ mātu rogo sammatū’’ti **adhiṭṭhāsi**.

Mahāsappoti ajagaro. **Muñcitvā agamāsi** sīlatejena.

Kosallaṃ vuccati ñāṇaṃ, kosallena, kosallato vā **pavattiyā** upagamanato. **Kucchitasayanato**ti kucchitenākārena sayanato anusayanato, pavattanato vā. ‘‘Veramaṇikusalā’’ti vattabbāpi pucchānurūpaṃ vissajjananti ‘‘kusalā’’ti na vuttā, ‘‘kusala’’ntveva vuttā.

Kāmañcettha pāḷiyaṃ viratiyova āgatā, sikkhāpadavibhaṅge (vibha. 704) pana cetanāpi āharitvā dīpitāti tadubhayampi gaṇhanto **‘‘cetanāpi vaṭṭanti viratiyopī’’**ti āha.

Anabhijjhā hi mūlaṃ patvā kammapathakoṭṭhāsaṃ patvā anabhijjhāti vuttadhammo mūlato alobho kusalamūlaṃ hotīti evamattho daṭṭhabbo. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Dussīlyārammaṇā tadārammaṇā jīvitindriyādiārammaṇā kathaṃ dussīlyāni pajahantīti taṃ dassetuṃ **‘‘yathā panā’’**tiādi vuttaṃ.

Anabhijjhā …pe… viramantassāti abhijjhaṃ pajahantassāti attho. Na hi manoduccaritato virati

atthi anabhijjhādīheva tappahānasiddhito. **Tesu alobho**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ akusalamūlesu vuttanayeneva veditabbaṃ.

Appanāvāranti nigamanavāraṃ. **Ekena nayenā**ti vedanādivasena arūpamukheneva anekavidhesu vipassanākammaṭṭhānesu ekena kammaṭṭhānanayena. **''Ṭhapetvā abhijjhaṃ nava akusalakammapathā''**ti vattabbaṃ. **Dasā**ti vā idaṃ ''kusalakammapathā''ti iminā sambandhitabbaṃ ''akusalakammapathā ca dasa kusalakammapathā cā''ti. ''Ṭhapetvā abhijjha''nti hi imināva akusalakammapathānaṃ navabhāvo vutto hoti. Atha vā **dasā**ti idaṃ ubhayathāpi sambandhitabbaṃ. Abhijjhā hi pahātabbāpi sati pariññeyyataṃ nātivattatīti. Tathā hi vuttaṃ ''rūpataṇhā piyarūpaṃ sātarūpa''ntiādi, tasmā sā tāya pariññeyyatāya dukkhasaccepi saṅgahaṃ labhateva, pahātabbaṃ pana upādāya ''ṭhapetvā abhijjha''nti vuttaṃ. Tenevāha **''pariyāyena pana sabbepi kammapathā dukkhasacca''**nti. Abhijjhālobhānaṃ pavattiākārasiddhabhedaṃ upādāya **''ime dve dhammā''**ti vuttaṃ. Suttantanayena taṇhā ''samudayasacca''nti vuttāti āha **''nippariyāyena samudayasacca''**nti. **Appavattī**ti appavattinimittamāha yathā ''rāgakkhayo dosakkhayo''ti (saṃ. ni. 4.314). Sappaccayatāya saṅkhatasabhāve dukkhasacce gahite appaccayatāya asaṅkhataṃ nirodhasaccaṃ paṭipakkhato āvattati, ekantasāvajje ācayagāmilakkhaṇe samudayasacce gahite sāvajjā vigamanaṃ apacayagāmilakkhaṇaṃ maggasaccaṃpaṭipakkhato āvattatīti dve āvattahāravasena veditabbānīti vuttaṃ. Tenevāha **nettiyaṃ** (netti. 4.niddesavāra) –

> ''Ekamhi padaṭṭhāne, pariyesati sesakaṃ padaṭṭhānaṃ;
> Āvattati paṭipakkhe, āvatto nāma so hāro''ti.

Sabbākārenāti kāmarāgarūparāgādisabbappakārehi, sabbato vā apāyagamanīyādiākārato, tattha kiñcipi anavasesetvā vā. **Sabbākārenevā**ti sabbākārato. **Nīharitvā**ti apanetvā, samucchinditvāicceva attho. **Kañci dhammaṃ anavakārīkaritvā**ti rūpavedanādīsu kañci ekadhammampi avinibbhogaṃ katvā, ekekato aggahetvā samūhatova gahetvāti attho. **Asmī**ti ahamasmīti mānaggāhavasena. So pana yasmā pañcakkhandhe niravasesato gaṇhāti, tasmā vuttaṃ **''samūhaggahaṇākārenā''**ti. Yasmā cettha aggamaggacittaṃ vuccati, tasmā āha **''diṭṭhisadisaṃ mānānusaya''**nti. ''Yaṃ rūpaṃ taṃ aha''ntiādinā yathā diṭṭhi rūpādiṃ ''ahamasmī''ti gaṇhantī pavattati, evaṃ mānopi ''seyyohamasmī''tiādināti āha **''mānānusayo asmīti pavattattā diṭṭhisadiso''**ti. **Paricchedakaro**ti osānaparicchedakaro ito paraṃ dukkhassābhāvakaraṇato. **Kammapathadesanāyā**ti kammapathamukhena pavattacatusaccadesanāya. **Manasikārappaṭivedhavasenā**ti vipassanāmanasikāramaggappaṭivedhavasena.

Kusalakammapathavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Āhāravāravaṇṇanā

90. **Āharatī**ti (saṃ. ni. ṭī. 2.2.11) āneti, uppādeti upatthambheti cāti attho. **Nibbattā**ti pasutā. Tato paṭṭhāya hi loke jātavohāro. Paṭisandhiggahaṇato pana paṭṭhāya yāva mātukucchito nikkhamanaṃ, tāva sambhavesino. Esa tāva gabbhaseyyakesu bhūtasambhavesivibhāgo, itaresu pana paṭhamacittādivasena vutto. **Sambhava-**saddo cettha gabbhaseyyakānaṃ vasena pasūtipariyāyo, itaresaṃ vasena uppattipariyāyo. Paṭhamacittapaṭhamairiyāpathakkhaṇesu hi te sambhavaṃ uppattiṃ esanti upagacchanti nāma, na tāva bhūtā uppattiyā na suppatiṭṭhitattā. **Bhūtāyeva** sabbaso bhavesanāya samucchinnattā. **Na puna bhavissantīti** avadhāraṇena nivattitamatthaṃ dasseti, ''yo ca kālaghaso bhūto''tiādīsu (jā. 1.2.190) bhūta-saddassa khīṇāsavavācitā daṭṭhabbā. **Vā-saddo cettha sampiṇḍanattho** ''agginā vā udakena vā''tiādīsu (udā. 76) viya.

Yathāsakaṃ paccayabhāvena attabhāvassa paṭṭhapanamevetthaāhārehi kātabbaanuggahoti adhippāyenāha **''vacanabhedo…pe… ekoyevā''**ti. **Sattassa uppannadhammāna**nti sattassasantāne uppannadhammānaṃ. Yathā ''vassasataṃ tiṭṭhatī''ti vutte anuppabandhavasena pavattatīti vuttaṃ hoti, evaṃ **ṭhitiyā**ti anuppabandhavasena pavattiyāti attho, sā pana avicchedoti āha **''avicchedāyā''**ti.

Anuppabandhadhammuppattiyā sattasantāno anuggahito nāma hotīti āha **‘‘anuppannānaṃ uppādāyā’’**ti. **Etānī**ti ṭhitianuggahapadāni. **Ubhayattha daṭṭhabbāni,** na yathāsaṅkhyaṃ.

Vatthugatā ojā vatthu viya tena saddhiṃ āharitabbataṃ gacchatīti vuttaṃ **‘‘ajjhoharitabbato āhāro’’**ti. Nibbattitaojaṃ pana sandhāya ‘‘kabaḷīkārāhāro ojaṭṭhamakarūpāni āharatī’’ti vakkhati. **Oḷārikatā** appojatāya, na vatthuno thūlatāya, kathinatāya vā, tasmā yasmiṃ vatthusmiṃ parittā ojā hoti, taṃ oḷārikaṃ. Sappādayo dukkhuppādakatāya oḷārikāveditabbā. Visāṇādīnaṃ tivassachaḍḍitānaṃ pūtibhūttatā mudukatāti vadanti, taracchakheḷatemikatāya pana tathābhūtānaṃ tesaṃ mudukatā. Dhammasabhāvo hesa. **Sasānaṃ āhāro sukhumo** taruṇatiṇasassakhādanato. **Sakuṇānaṃ āhāro sukhumo** tiṇabījādikhādanato. **Paccantavāsīnaṃ sukhumo,** tesañhi sākapaṇṇasukkhakurapadumapattampi āhāroti. **Tesaṃ** paranimmitavasavattīnaṃ. **Sukhumotvevā**ti na kiñci upādāya, atha kho sukhumo icceva **niṭṭhaṃ patto** tato paraṃ sukhumassa abhāvato.

Vatthuvasena panettha āhārassa oḷārikasukhumatā vuttā, sā cassa appojamahojatāhi veditabbāti dassetuṃ **‘‘ettha cā’’**tiādi vuttaṃ. **Parissama**nti khudāvasena uppannaṃ sarīrakhedaṃ. **Vinodetī**ti vatthu tassa vinodanamattaṃ karoti. **Na pana sakkoti pāletu**nti sarīraṃ yāpetuṃ nappahoti nissārattā. **Na sakkoti parissamaṃ vinodetuṃ** āmāsayassa apūraṇato.

Chabbidhopīti iminā kassacipi phassassa anavasesitabbatamāha. Āhārassadesanākkamenevettha phassādīnaṃ dutiyāditā, na aññena kāraṇenāti āha **‘‘desanānayo evā’’**tiādi. Manaso sañcetanā, na sattassāti dassanatthaṃ manogahaṇaṃ yathā ‘‘cittassa ṭhiti (dha. sa. 11), cetovimutti cā’’ti (ma. ni. 1.69) āha **‘‘manosañcetanāti cetanā evā’’**ti. **Citta**nti yaṃ kiñci cittaṃ, na vipākaviññāṇameva.

Pubbe ‘‘āhāranti paccaya’’nti vuttattā **‘‘yadi paccayaṭṭho āhāraṭṭho’’**tiādinā codeti. **Atha kasmā imeyeva cattāro vuttā**ti atha kasmā cattārova vuttā, ime eva ca vuttāti yojanā. **Visesapaccayattā**ti etena yathā aññe paccayadhammā attano paccayuppannassa paccayāva honti, ime pana tathā ca honti aññathā cāti samānepi paccayatte atirekapaccayā honti, tasmā āhārāti vuttāti imamatthaṃ dasseti. Idāni taṃ atirekapaccayataṃ dassetuṃ **‘‘visesapaccayo hī’’**tiādi āraddhaṃ. **Visesapaccayo rūpakāyassa kabaḷīkāro āhāro** upatthambhakabhāvato. Tenāha **aṭṭhakathāyaṃ** (visuddhi. 2.708; paṭṭhā. aṭṭha. paccayuddesavaṇṇanā) ‘‘rūpārūpānaṃ upatthambhakattena upakārakā cattāro āhārā āhārapaccayo’’ti. Upatthambhakattañhi satipi janakatte arūpīnaṃ āhārānaṃ āhārajarūpasamuṭṭhāpakarūpāhārassa ca hoti, asati pana upatthambhakatte āhārānaṃ janakattaṃ natthīti upatthambhakattaṃ padhānaṃ. Janayamānopi hi āhāro avicchedavasena upatthambhayamāno eva janetīti upattambhakabhāvo eva āhārabhāvo. **Vedanāya phasso visesapaccayo**. ‘‘Phassapaccayā vedanā’’ti hi vuttaṃ. ‘‘Saṅkhārapaccayā viññāṇa’’nti (udā. 1; ma. ni. 3.126) vacanato **viññāṇassamanosañcetanā**. ‘‘Cetanā tividhaṃ bhavaṃ janetī’’ti hi vuttaṃ. ‘‘Viññāṇapaccayā nāmarūpa’’nti pana vacanato **nāmarūpassa viññāṇaṃ visesapaccayā**. Na hi okkantiviññāṇābhāve nāmarūpassa attasambhavo. Yathāha ‘‘viññāṇañca hi, ānanda, mātukucchismiṃ na okkamissatha, api nu kho nāmarūpaṃ mātukucchismiṃ samuccissathā’’tiādi (dī. ni. 2.115). Vuttamevatthaṃ suttena sādhetuṃ **‘‘yathāhā’’**tiādi vuttaṃ.

Evaṃ yadipi paccayaṭṭho āhāraṭṭho, visesapaccayatāya pana ime eva āhārāti vuttāti taṃ nesaṃ visesapaccayataṃ avibhāgato dassetvā idāni vibhāgato dassetuṃ **‘‘ko panetthā’’**tiādi āraddhaṃ. **Mukhe ṭhapitamattoyeva** asaṅkhādito, tattakenapi abbhantarassa āhārassa paccayo hoti eva. Tenāha **‘‘aṭṭha rūpāni samuṭṭhāpetī’’**ti. Sukhavedanāya hito **sukhavedaniyo. Sabbathāpī**ti cakkhusamphassādivasena. Yattakā phassassa pakārabhedā, tesaṃ vasena sabbappakāropi **phassāhāro**. Yathārahaṃ **tisso vedanā āharati,** anāhārako natthi.

Sabbathāpīti idhāpi phassāhāre vuttanayānusārena attho veditabbo. **Tisantativasenā**ti kāyadasakaṃ bhāvadasakaṃ vatthudasakanti tividhasantativasena. **Sahajātādipaccayanayenā**ti sahajātādipaccayavidhinā. Paṭisandhiviññāṇañhi attanā sahajātanāmassa sahajātaaññamaññanissayavipākindriyasampayuttaatthiavigatapaccayehi paccayo hontoyeva

āhārapaccayatāya taṃ āhāretī vuttaṃ, sahajātarūpesu pana vatthuno sampayuttapaccayaṃ ṭhapetvā vippayuttapaccayena, sesarūpassa aññamaññapaccayañca ṭhapetvā vuttanayenevayojanā kātabbā. **Tānī**ti napuṃsakaniddeso anapuṃsakānampi napuṃsakehi saha vacanato.

Sāsavā kusalākusalacetanāva vuttā. Visesapaccayabhāvadassanaṃ hetanti. Tenāha **''avisesena panā''**tiādi. **Paṭisandhiviññāṇameva vutta**nti etthāpi eseva nayo. Yathā tassa tassa phalassa visesato paccayatāya etesaṃ āhāraṭṭho, evaṃ avisesatopīti dassantena **''avisesena panā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **taṃsampayuttataṃsamuṭṭhānadhammāna**nti tehi phassādīhi sampayuttadhammānañceva taṃsamuṭṭhānarūpadhammānañca. Tattha **sampayutta**ggahaṇaṃ yathārahato daṭṭhabbaṃ, **samuṭṭhāna**ggahaṇaṃ pana avisesato.

Upatthambhento āhārakiccaṃ sādhetīti upatthambhentoyeva rūpaṃ samuṭṭhāpeti, ojaṭṭhamakarūpasamuṭṭhāpaneneva panassa upatthambhanakiccasiddhi. **Phusantoyevā**ti phusanakiccaṃ karonto eva. **Āyūhamānāvā**ti cetayamānā eva abhisandahantī eva. **Vijānantamevā**ti upapattiparikappanavasena vijānantameva āhārakiccaṃ sādhetīti yojanā. Sesapadadvayepi eseva nayo. Āhārakiccasādhanañca tesaṃ vedanādiuppattihetutāya attabhāvassa pavattanameva.

Kāyaṭṭhapanenāti kasmā vuttaṃ? Nanu kammajādirūpaṃ kammādināva pavattatīti codanaṃ sandhāyāha **''kammajanitopī''**tiādi. Upādinnarūpasantatiyā upatthambhaneneva utucittajarūpasantatīnampi upatthambhanasiddhi hotīti **''dvinnaṃ rūpasantatīna''**nti vuttaṃ. Upatthambhanameva sandhāya **''anupālako hutvā''**ti ca vuttaṃ. Rūpakāyassa ṭhitihetutā hi yāpanā anupālanā.

Sukhādivatthubhūtanti sukhādīnaṃ pavattiṭṭhānabhūtaṃ. Ārammaṇampi hi vasati ettha ārammaṇakaraṇavasena tadārammaṇā dhammāti vatthūti vuccati. **Phusantoyevā**ti idaṃ phassassa phusanasabhāvattā vuttaṃ. Na hi dhammānaṃ sabhāvena vinā pavatti atthi. Vedanāpavattiyā vinā sattānaṃ sandhāvanatā natthīti āha **''sukhādi…pe… hotī''**ti, na cettha saññībhavakathāyaṃ asaññībhavo dassetabbo, tassāpi vā kāraṇabhūtavedanāpavattivaseneva ṭhitiyā hetuno abyāpitā. Tathā hi **''manosañcetanā…pe… bhavamūlanipphādanato sattānaṃ ṭhitiyā hotī''**ti vuttā, tato eva ''viññāṇaṃ vijānantamevāti upapattiparikappanavasena vijānantamevā''ti vuttovāyamatthoti.

Cattāri bhayāni daṭṭhabbāni ādīnavavibhāvanato. **Nikantī**ti nikāmanā. Rasataṇhaṃ sandhāya vadati. Sā hi kabaḷīkāre āhāre balavatī. Teneva tattha avadhāraṇaṃ kataṃ. Bhāyati etasmāti **bhayaṃ, nikantiyevabhayaṃ** mahānatthahetuto. **Upagamanaṃ** visayindriyaviññāṇesu visayaviññāṇesu eva ca saṅgativasena pavatti, taṃ vedanādiuppattihetutāya **''bhaya''**nti vuttaṃ. Avadhāraṇe payojanaṃ vuttanayameva. Sesadvayepi esevanayo. **Āyūhanaṃ** abhisandahanaṃ, saṃvidhānantipi vadanti. Taṃ bhavūpapattihetutāya **''bhaya''**nti vuttaṃ. **Abhinipāto** tattha tattha bhave paṭisandhiggahaṇavasena nibbatti. So bhavūpapattihetukānaṃ sabbesaṃ anatthānaṃ mūlakāraṇattā **''bhaya''**nti vutto. Idāni nikantiādīnaṃ sappaṭibhayataṃ vitthārato dassetuṃ **''kiṃkāraṇā''**tiādi āraddhaṃ. Tattha **nikantiṃ katvā**ti ālayaṃ janetvā, taṇhaṃ uppādetvāti attho.

Phassa upagacchantāti cakkhusamphassādibhedaṃ phassaṃ pavattentā. **Phassassādino**ti kāyasamphassavasena phoṭṭabbasaṅkhātassa phassassa assādanasīlā. Kāyasamphassavasena hi sattānaṃ phoṭṭhabbataṇhā pavattatīti dassetuṃ phassāhārādīnavadassane phoṭṭhabbārammaṇaṃ uddhaṭaṃ **''paresaṃ rakkhitagopitesū''**tiādinā. **Phassassādino**ti vā phassāhārassādinoti attho. Sati hi phassāhāre sattānaṃ phassārammaṇe assādo, nāsatīti. Tenāha **''phassassādamūlaka''**ntiādi.

Jātinimittassa bhayassa abhinipātasabhāvena gahitattā **''tammūlaka''**nti vuttaṃ, kammāyūhananimittanti attho.

Abhinipatatīti abhinibbattati. Paṭhamābhinibbatti hi sattānaṃ tattha tattha aṅgārakāsusadise bhave

abhinipātasadisīti. **Tammūlakattā**ti nāmarūpanibbattimūlakattā.

Tatrāti tāsu upamāsu. **Bhūtamatthaṃ katvā**ti na parikappitamatthaṃ, atha kho bhūtaṃ bhūtapubbaṃ atthaṃ katvā. Pātheyyahatthesu gacchantesu pātheyyaṃ, gacchantaṃ viya hotīti vuttaṃ **''gantvā pātheyyaṃ niṭṭhāsī''**ti. **Gantvā**ti vāgamanahetūti attho. Khuppipāsāturatāya ghanacchāyaṃ rukkhaṃ upagantuṃ asamatthā **viraḷhacchāyāyaṃ nisīdiṃsu. Na dāni sakkā taṃ mayā kātuṃ** atidubbalabhāvato. Parikkhalitagatitaruṇadārako khuppipāsābhibhūto ca, tasmā **gacchantoyeva mato**.

Sajātimaṃsatāyāti (saṃ. ni. ṭī. 2.2.63) samānajātimaṃsatāya, manussamaṃsatāyāti attho. Yaṃ manussamaṃsaṃ, tañhi loke jigucchanīyattā paṭikulaṃ. Tathā hi taṃ viññūhi vajjitaṃ, manussamaṃsesupi ñātimaṃsaṃ ayuttaparibhogatāya paṭikūlaṃ, tatthāpi puttamaṃsaṃ, tatthāpi piyaputtamaṃsaṃ, tatthāpi taruṇamaṃsaṃ, tatthāpi āmakamaṃsaṃ, tatthāpi agorasābhisaṅkhataṃ, tatthāpi aloṇaṃ, tatthāpi adhūpitanti evaṃ heṭṭhimato uttaruttarassa paṭikūlatarabhāvakāraṇatā daṭṭhabbā. **Puttamaṃsasadisa**nti paṭikūlatāupaṭṭhāpanena puttamaṃsasadisaṃ katvā passati. **Tattha nikantiṃ pariyādiyatī**ti ariyamaggena āhāre sāpekkhaṃ khepeti.

Sā gāvīti ''seyyathāpi bhikkhave gāvī''ti (saṃ. ni. 2.63) evaṃ sutte vuttagāvī. **Uddāletvā**ti uppāṭetvā. **Nissāya tiṭṭhatī**ti paṭiccapaccayaṃ katvā pavattati. Dukkhadukkhatādivasena tiṇṇampi vedayitānaṃ dukkhabhāvaṃ sandhāyāha **''vedayitadukkhassā''**ti.

Sādhusammatāpi gati vipariṇāmasaṅkhāradukkhatāvasena kilesadukkhavasena ca mahāpariḷāhāyevāti vuttaṃ **''mahāpariḷāhaṭṭhena tayo bhavā''**ti. **Yathā upakaḍḍhakā dve purisā,** evaṃ kusalākusalavasena dve manosañcetanā. Yathā manosañcetanā na pavattati, tathā paṭipajjanto tattha nikantiṃ pariyādiyatīti veditabbo.

Sattisatena hatā **eva** upamā sattisatahatūpamā, tassaṃ **sattisatahatūpamāyaṃ**. **Taṃ** sattisataṃ. **Assa** purisassa. **Patitokāse**ti purimasattīhi patitappadese. **Dukkhassa pamāṇaṃ natthi** anekassa aparāparaṃ uppajjanato. **Khandhajanana**nti khandhānaṃ aparāparuppādo, paṭhamābhinibbatti pana paṭisandhi eva. **Āgucārī puriso viya paṭisandhiviññāṇaṃ** nānappakāradukkhuppādasannissayato, tehi ca dukkhehi upagantabbato. Sampayuttadhammānaṃ pamukhabhāvena pavattiyā **''viññāṇassa dukkhuppādo**ti vuttā. Tathā hi vuttaṃ ''manopubbaṅgamā dhammā''ti (dha. pa. 1, 2) yathā viññāṇaṃ āyatiṃ paṭisandhivasena na pavattati, evaṃ karaṇaṃ tattha nikantipariyādānaṃ daṭṭhabbaṃ.

Pariññātaṃ vatthūti dukkhasaccamāha. **Pañcakāmaguṇiko rāgo**ti pañcakāmaguṇārammaṇo rāgo. **Pariññāto hotī**ti paricchijja jānanena samatikkanto hoti. Rasataṇhāya hi sammadeva vigatāya rūpataṇhādayopi vigatāyeva honti. Tathā ca sati kāmarāgasaṃyojanaṃ samucchinnameva hoti, evaṃ karaṇaṃ tattha nikantipariyādānaṃ daṭṭhabbaṃ. Pariññābhisamaye hi siddhe pahānābhisamayo siddho evāti. Pahīne ca kāmarāgasaṃyojane orambhāgiyasaṃyojanānaṃ lesopi nāvasissatīti dassento āha **''natthi taṃ saṃyojana''**ntiādi. Tena kabaḷīkārāhārapariññā anāgāmitaṃ pāpetīti dasseti. Sesāhārapariññā pana arahattaniṭṭhā evāti dassento **''phasse bhikkhave''**tiādimāha. Tattha **tisso taṇhā**ti kāmataṇhā rūpataṇhā arūpataṇhāti imā tisso taṇhā.

''Purimataṇhāsamudayā''ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ **''katha''**ntiādi āraddhaṃ. Tattha **taṇhāpaccayanibbattā**ti taṇhāpaccayā nibbattā. Paṭisandhikkhaṇe purimataṇhāsamudayā āhārānaṃ samudayadassaneneva pavattikkhaṇepi upādinnakaāhārasamudayo dassito hotīti taṃ anāmasitvā anupādinnakānaṃ taṇhāsamudayaṃ dassetuṃ **''yasmā panā''**tiādi vuttaṃ. **Idhā**ti imasmiṃ sutte **missitvā kathitā** avisesitattā. **Sahajātataṇhāpaccayanibbatto**ti ettha **sahajāta**ggahaṇaṃ asahajātataṇhāpaccayanibbattopi anupādinnakaāhāro labbhatīti dassanatthaṃ. So pana asahajātataṇhāpaccayanibbattatāsāmaññenapi yathāvuttaupādinnakāhārena saṃsayaṃ janeyyāti na uddhaṭo, na ca etaṃ kāraṇaṃ ''rāgaṃ upanissāya domanassaṃ uppajjatī''ti vacanato, taṇhopanissayapaṭighacittasamuṭṭhānāya ca ojāya vasena anupādinnakaāhārassa labbhanato. Kathaṃ

pana taṇhā ojāya upanissayapaccayo; na hi **paṭṭhāne** katthaci rūpassa upanissayapaccayo vutto atthīti. Nāyaṃ virodho ‘‘yasmiṃ sati yaṃ hoti, so tassa upanissayo’’ti suttantanayassa adhippetattā yathāvuttatthasambhavato. Tenevāha **‘‘imissā…pe… taṇhāya nirodhenā’’**ti.

Kāraṇe sabbaso niruddhe phalampi sabbaso nirujjhatīti āha **‘‘āhāranirodho paññāyatī’’**ti. Āhārānaṃ dukkhasaccekadesattā āhāraggahaṇaṃ dukkhasaccaggahaṇameva hotīti āha **‘‘idha cattāripi saccāni sarūpeneva vuttānī’’**ti. Saccadesanā dukkhādīnaṃ yāvadeva pariññeyyādibhāvasandassanatthā, tasmā jarāmaraṇādīsu pariññeyyādibhāvo asammohato sallakkhetabboti dassento **‘‘sabbattha asammuyhantena saccāni uddharitabbānī’’**ti āha.

Āhāravāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Saccavāravaṇṇanā

91. **Yena yena pariyāyena byākarotī**ti yena yena dukkhādijarāmaraṇādipariyāyena ariyasaccāni saṅkhepato ca vitthārato ca katheti. **Dukkhanti dukkhasaccaṃ** dukkhaṃ, na dukkhamattaṃ.

Saccavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Jarāmaraṇavāravaṇṇanā

92. **Tesaṃ tesa**nti byāpanicchāvasenāyaṃ niddeso kato, tasmā yathā ‘‘gāmo gāmo ramaṇīyo’’ti vutte ramaṇīyatāya tādisā sabbepi gāmā saṅgahaṃ gacchanti, evaṃ ‘‘tesaṃ tesaṃ sattānaṃ jātī’’ti vutte jātisaṅkhātavikāravasena sabbepi sattā saṅgahaṃ gacchanti. Tenāha **‘‘saṅkhepato anekesaṃ sattānaṃ sādhāraṇaniddeso’’**ti.

Gatijātivasenāti (saṃ. ni. ṭī. 2.1.2) pañcagativasena, tatthāpi ekekāya gatiyā khattiyādibhummadevādihatthiādijātivasena ca. Nikiyyanti sattā ettha, etena vāti **nikāyo,** gottacaraṇādivibhāgo. Jarāya sabhāvo nāma vayohāni, tasmā **jarā**ti vayohānisaṅkhātassa sabhāvassa niddeso, pākaṭajarāvasena niddeso khaṇḍiccādivasena gahaṇato. Jīraṇameva **jīraṇatā,** jīrantassa vā ākāro tā-saddena vutto. Tenāha **‘‘ayaṃ ākāraniddeso’’**ti. Dantādīnaṃ vasena khaṇḍaṃ jātaṃ etassāti khaṇḍito, puggalo. Tassa bhāvo **khaṇḍiccaṃ**. Palitaṃ etassa atthīti palito, tassa bhāvo **pāliccaṃ**. Vali taco etassāti valittaco, tassa bhāvo **valittacatā**. **Ime** khaṇḍiccādayo jarā. **Vikārānaṃ dassanavasenā**ti vipattidassanavasena. **Vātassā**ti mahato vātakkhandhassa. **Khaṇḍiccādivasena gatamaggo pākaṭo,** tasmā khaṇḍiccādiggahaṇaṃ jarāya kiccaniddesoti vuttanti dasseti. **Na ca khaṇḍiccādīneva jarā**ti kalalakālato pabhuti purimarūpānaṃ jarāpattakkhaṇe uppajjamānāni pacchimarūpāni paripakkarūpānurūpāni pariṇatapariṇatāni uppajjantīti anukkamena supariṇatarūpānaṃ paripākakāle uppajjamānāni khaṇḍiccādisabhāvāni uppajjanti, tāni udakādimaggesu tiṇarukkhasaṃbhaggatādayo viya paripākagatamaggasaṅkhātesu paripakkarūpesu uppannāni ‘‘jarāya gato maggo’’icceva vuttāni, na jarāti.

Pakatiyāti phalavipaccanapakatiyā, jarāya vā pāpuṇitabbaṃ phalamevapakati, tāya jarā dīpitā. **Suppasannānī**ti suṭṭhu pasannāni. Tameva suppasannataṃ kiccato dassetuṃ **‘‘sukhumampī’’**tiādi vuttaṃ. Tikkhavisadatā hi tesaṃ indriyānaṃ suppasannatā. **Āluḷitānī**ti ākulāni. **Avisadānī**ti abyattāni.

Kāmaṃ rūpadhammesupi khaṇikajarā durupalakkhitā paṭicchannāva, sā pana yasmā santānavasena pavattiyā paribyattāva hotīti **‘‘pākaṭajarā’’**icceva vuttā. Avīci nirantarā jarā **avīcijarā** sati santāne sattānaṃ anuppabandhato. **Tato aññesū**ti mandadasakādīsu pubbadasakādiparicchedato aññesu yathāvuttesu. **Antarantarā**ti tesu eva vuttappakāresu purimadasakādito pacchimadasakādīnaṃ antarantarā. **Vaṇṇavisesādīna**nti vaṇṇavisesasaṇṭhānavisesasamphassavisesādīnaṃ.

Vacanakavasenāti ka-kārena hi padaṃ vaḍḍhetvā vuttaṃ, tasmā cavanaṃ cutīti vuttaṃ hoti. Taṃ pana ekacatupañcavokārabhavesu cutiyā avisesato gahaṇanti āha **''ekacatupañcakkhandhānaṃ sāmaññavacana''**nti. **Cavanakavasenā**ti vā cavanakassa puggalassa vasenāti attho. Cavanameva **cavanatā**ti āha **''bhāvavacanenā''**ti. **Lakkhaṇanidassana**nti vayasaṅkhātassa lakkhaṇassa nidassanaṃ. Cavantassa vā ākāro tā-saddena vutto **''cavanatā''**ti. Bhijjanaṃ **bhedo**ti vuttaṃ **''cutikkhandhānaṃ bhaṅguppattiparidīpana''**nti. Yathā bhinnassa ghaṭassa kenaci pariyāyena ghanaghaṭabhāvena ṭhānaṃ natthi, evaṃ bhinnānaṃ khandhānanti cavanaṃ antarahitaṃ nāmāti āha **''antaradhānanti…pe… paridīpana''**nti. Yo maccūti vuccati bhedo, yañca maraṇaṃ pāṇacāgo, tadubhayaṃ ekajjhaṃ katvā vuttaṃ **''maccu maraṇa''**nti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. Kālassa antakassa kiriyāti yā loke vuccati, sā cuti, maraṇanti attho. Cavanakālo eva vā anatikkamanīyattā visesena kāloti vuttoti tassa kiriyā atthato cutikkhandhānaṃ bhedappattiyeva. ''Cuti cavanatā''tiādinā pubbe vohāramissakena niddiṭṭhaṃ.

Idāni nibbattitaparamatthanayeneva niddesoti dassetuṃ **''paramatthena dīpetu''**nti vuttaṃ. ''Cavanakavasenā''tiādinā hi puggalavasena ca vohārādhiṭṭhānā saṃvaṇṇanā katā. **Na kiñci** kaḷevaraṃ **nikkhipaki** opapātikānaṃ cutikkhandhānaṃ antaradhānamevahoti, tato paraṃ utusamuṭṭhānarūpasantati na pavattati. ''Jātisamudayā''tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ ''taṇhāsamudayā''tiādīsu vuttanayaneva sakkā viññātunti na vuttaṃ.

Jarāmaraṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Jātivāravaṇṇanā

93. **Jāyanaṭṭhenā**tiādi āyatanavasena yonivasena ca dvīhi dvīhi padehi sabbasatte pariyādiyitvā jātiṃ dassetuṃ vuttaṃ. **Sammohavinodaniyaṃ** (vibha. aṭṭha. 191) pana ''jāyamānakavasena **jāti,** sañjāyanavasena sañjātī''ti vuttattā tattha ekekeneva padena sabbasatte pariyādiyitvā jātiṃ dassetīti daṭṭhabbaṃ. Sampuṇṇā jāti **sañjātī**ti katvā **''sā paripuṇṇāyatanavasena yuttā''**ti vuttaṃ. Eteneva kevalaṃ jātisaddena vuttāya jātiyā aparipuṇṇāyatanatā daṭṭhabbā. Abhibyattā nibbatti **abhinibbatti,** pākaṭā nibbattīti attho. ''Tesaṃ tesaṃ sattānaṃ…pe… abhinibbattī''ti sattavasena pavattattā **vohāradesanā**.

Tatra tatrāti ettha catuvokārabhave dvinnaṃ, ekavokārabhave dvinnaṃ, sesarūpadhātuyaṃ paṭisandhikkhaṇe uppajjamānānaṃ pañcannaṃ, kāmadhātuyaṃ vikalāvikalindriyavasena sattannaṃ navannaṃ dasannaṃ, puna dasannaṃ, ekādasannañca āyatanānaṃ vasena saṅgaho veditabbo. Yadipi cutikkhandhā anantarānaṃ paṭisandhikadhammānaṃ anantarādinā paccayā honti, ye pana samudayā ajanakā, te ettha upapattibhavoti adhippetā. Janako eva bhavoti adhippetoti dassento **''jātiyā paccayabhūto kammabhavo veditabbo''**ti āha.

Jātivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Bhavavāravaṇṇanā

94. Bhāvanabhavanaṭṭhena bhavo duvidho. Tattha kammabhavo ''bhavati etasmā upapattibhavo''ti bhāvanaṭṭhena **bhavo. Aṭṭhakathāyaṃ** pana upapattibhavaṃ ''bhavatīti bhavo''ti vatvā tassa kāraṇattā kammaṃ phalūpacārena bhavoti ayamattho vutto, ubhayatthāpi upapattibhavahetubhāvanettha kammassa kammabhavapariyāyoti dassitaṃ hoti. **Sabbathāpī**ti bhāvanabhavanakusalākusalaupapattisampattibhavahīnapaṇītādinā sabbappakārenapi. **Kāmabhavoti vuttaṃ** kāmataṇhāhetukato kāmataṇhāya ārammaṇabhāvato ca. Rūpabhavūpagakammaṃ rūpabhavo, tathā arūpabhavūpagakammaṃ arūpabhavo, taṃtaṃnibbattakkhandhā rūpārūpupattibhavā, rūpārūpabhavabhāvo pana tesaṃ ''kāmabhavo''ti ettha vuttanayeneva veditabbo.

Bhavavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Upādānavāravaṇṇanā

95. **Upādāna**nti catubbidhampi upādānaṃ. Yathā hi kāmassādavasena, bhavassādavasena vā taṃtaṃsugatibhavūpagaṃ kammaṃ karontassa kāmupādānaṃ, evaṃ ucchedādimicchābhinivesavasenāti cattāripi upādānāni yathārahaṃ tassa tassa kusalakammabhavassa upanissayavaseneva paccayā honti, akusalakammabhavassa asahajātassa anantarassa upanissayavasenapi ārammaṇavasenapi. Sahajātassa kāmupādānaṃ sahajāta-aññamañña-nissaya-sampayutta-atthi-avigata-hetu-vasena sattadhā, sesaupādānāni tattha hetupaccayabhāvaṃ pahāya maggapaccayaṃ pakkhipitvā sattadhāva paccayā honti. Anantarassa pana anantarasamanantaraanantarūpanissayanatthivigatāsevanavasena paccayā honti. Tassidampi **sahajātādī**ti **ādi-**saddena saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. **Vatthukāmaṃ upādiyati** cittaṃ, puggalo vā **etenā**ti attho. **Ta**nti vatthukāmaṃ. Kāmetīti kāmo ca so upādiyatīti upādānañcāti yojanā. **Vuttanayenā**ti **abhidhamme** vuttanayena.

Sassato attāti idaṃ purimadiṭṭhiṃ upādiyamānaṃ uttaradiṭṭhiṃ nidassetuṃ vuttaṃ. Yathā esā diṭṭhi daḷhīkaraṇavasena purimaṃ purimaṃ uttarā uttarā upādiyati, evaṃ ''natthi dinna''ntiādikāpīti. **Atta**ggahaṇaṃ pana attavādupādānanti nayidaṃ diṭṭhupādānadassananti daṭṭhabbaṃ. **Loko cā**ti attaggahaṇavinimuttagahaṇaṃ diṭṭhupādānabhūtaṃ idha purimadiṭṭhiuttaradiṭṭhivacanehi vuttanti veditabbaṃ. **Sabbadiṭṭhigatassa** ''diṭṭhupādāna''nti **etaṃ adhivacanaṃ** ''sabbāpi diṭṭhi diṭṭhupādāna''nti vacanato.

Sīlabbataṃ upādiyantīti sīlabbataṃ ''suddhimaggo''ti upādiyanti. **Etena** micchābhinivesena. **Sayaṃ vā taṃ** micchābhinivesasahagataṃ. Sīlabbatasahacaraṇato **sīlabbatañca taṃ** daḷhaggāhabhāvato **upādānañcāti sīlabbatupādānaṃ**. **Evaṃ suddhīti abhinivesato**ti evaṃ gosīlagovatādicaraṇena saṃsārasuddhīti abhinivesabhāvato. Etena taṃ sahacaraṇato abhinivesassa taṃsaddārahataṃ dasseti.

Vadantīti ''atthi me attā''tiādinā voharanti. **Etena** diṭṭhigatena. **Attavādamattamevā**ti attāti vācāmattameva. Etena vācāvatthumattametaṃ, yadidaṃ bāhirakaparikappito attāti dasseti.

Taṇhā kāmupādānassāti ettha ''tattha katamaṃ kāmupādānaṃ? Yo kāmesu kāmacchando kāmarāgo kāmanandī kāmataṇhā kāmasneho kāmapariḷāho kāmamucchā kāmajjhosānaṃ. Idaṃ vuccati kāmupādāna''nti vacanato taṇhādaḷhattaṃ kāmupādānaṃ. **Taṇhādaḷhatta**nti ca purimataṇhāupanissayapaccayato daḷhabhūtā uttarataṇhā eva. Keci panāhu –

''Appattavisayapatthanā taṇhā andhakāre corassahatthappasāraṇaṃ viya, sampattavisayaggahaṇaṃ upādānaṃ tasseva bhaṇḍaggahaṇaṃ viyā''ti. Appicchasantuṭṭhipaṭipakkhā ete dhammā pariyesanārakkhadukkhamūlāni, tasmā vuttalakkhaṇā taṇhā vuttalakkhaṇasseva upādānassa anānantarassa upanissayavasena paccayo, ārammaṇādivasenapi paccayo hotiyeva, anantarādīnaṃ pana anantarādivasena paccayo. Sabbassapi hi lobhassa taṇhāpariyāyopi kāmupādānapariyāyopi labbhatevāti. **Avasesāna**nti diṭṭhupādānādīnaṃ. **Sahajātādivasenā**ti sahajātānaṃ sahajātādivasena, asahajātānaṃ anantaraupanissayādivasenāti sabbaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

Upādānavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Taṇhāvāravaṇṇanā

96. ''Cakkhusamphasso''tiādi phassassa mātito nāmaṃ viya puttassa vatthuto tassa nissayabhāvena uppattihetuttā, ārammaṇaṃ pana kevalaṃ uppattihetūti vuttaṃ **''seṭṭhi…pe… nāma''**nti. **Kāmarāgabhāvenā**ti vatthukāmassa rajjanavasena. **Rūpaṃ assādentī**ti rupārammaṇaṃ

taṇhābhinandanāvasena abhiramamānā eva assādentī. **Nicca**ntiādinā diṭṭhābhinandanāmukhena rūpaṃ abhiramantī. **Pecca na bhavissatī**ti bhijjitvā na hoti puna anuppajjanato. **Tathā saddakaṇhādayopī**ti yathā rūpataṇhā kāmarāgabhāvena sassatarāgavasena ucchedarāgavasenāti ca pavattiyā tisso taṇhā, tathā saddataṇhā gandharasaphoṭṭhabbadhammataṇhāpi. **Taṇhāvicaritānī**ti taṇhāsamudācārā, samudācāravasena pavattataṇhāti attho.

Ajjhattikassupādāyāti (vibha. aṭṭha. 973; saṃ. ni. ṭī. 2.2.2) ajjhattikaṃ khandhapañcakaṃ upādāya. Upayogatthe hi idaṃ sāmivacanaṃ. **Asmīti hotī**ti yadetaṃ ajjhattaṃ khandhapañcakaṃ upādāya taṇhāmānadiṭṭhivasena samūhagāhato asmīti evaṃ hoti, tasmiṃ satīti attho. **Itthasmīti hotī**ti khattiyādīsu ''idaṃpakāro aha''nti evaṃ taṇhāmānadiṭṭhivasena hotīti idamettha anupanidhāya gahaṇaṃ. **Evamādinā**ti **ādi-**saddena ''evaṃsmīti, aññathāsmīti, bhavissanti, itthaṃ bhavissanti, evaṃ bhavissanti, aññathā bhavissanti, asasmīti, satasmīti, siyanti, itthaṃ siyanti, evaṃ siyanti, aññathā siyanti, apāhaṃ siyanti, apāhaṃ itthaṃ siyanti, apāhaṃ evaṃ siyanti, apāhaṃ aññathā siya''nti (vibha. 973) imesaṃ taṇhāvicaritānaṃ gahaṇaṃ. Tattha **evaṃsmī**ti idaṃ samato upanidhāya gahaṇaṃ, yathā ayaṃ khattiyo, yathā ayaṃ brāhmaṇo, evaṃ ahampīti attho. **Aññathāsmī**ti idaṃ asamaṇo upanidhāya gahaṇaṃ, yathā ayaṃ khattiyo, yathā ayaṃ brāhmaṇo, tato aññathā ahaṃ hīno vā adhiko vāti attho. Iti imāni pubbe vuttāni dveti etāni paccuppannavasena cattāri taṇhāvicaritāni. **Bhavissa**ntiādīni pana cattāri anāgatavasena vuttāni. Tesaṃ purimacatukke vuttanayeneva attho veditabbo. **Asasmī**ti asatīti asaṃ. Niccassetaṃ adhivacanaṃ, tasmā sassato asmīti attho. **Satasmī**ti sīdatīti sataṃ. Aniccassetaṃ adhivacanaṃ, tasmā asassato asmīti attho. Iti imāni dve sassatucchedavasena vuttāni. Ito parāni **siya**ntiādīni cattāri saṃsayaparivitakkavasena vuttāni, tāni purimacatukke vuttanayena atthato veditabbāni. **Apāhaṃ siya**ntiādīni cattāri ''api nāmāhaṃ bhaveyya''nti evaṃ patthanākappanavasena vuttāni, tāni purimacatukke vuttanayeneva veditabbāni.

Ettha ca sassatucchedavasena vuttā dve diṭṭhisīsā nāma, asmi, bhavissaṃ, siyaṃ, apāhaṃ siyanti ete pana cattāro suddhasīsā eva, ''itthasmī''tiādayo tayo tayoti dvādasa sīsamūlakā nāma. Evametāni dve diṭṭhisīsā, cattāro suddhasīsā, dvādasa sīsamūlakāti ajjhattikassupādāya aṭṭhārassa taṇhāvicaritāni veditabbāni.

Bāhirassupādāyāti bāhiraṃ khandhapañcakaṃ upādāya. Idampi hi upayogatthe sāmivacanaṃ. **Iminā**ti iminā rupena vā…pe… viññāṇena vāti evaṃ rūpādīsu ekameva ''aha''nti, itaraṃ kiñcanapalibodhabhāvena gahetvā taṇhādivasena ''asmī''ti abhinivisati, ''iminā''ti ayamettha viseso. **Asmī**ti iminā khaggena vā chattena vā abhisekena vā ''khattiyohamasmī''ti abhinivisati. **Bāhirarūpādinissitānī**ti bāhirāni parasantatipariyāpannāni rūpavedanādīni nissitāni. **Aṭṭhārasā**ti iminā ''asmī''tiādinayappavattāni aṭṭhārasa, tāni pubbe vuttanayeneva veditabbāni. ''Iminā''ti hi ayamevettha viseso, tasmā ''dve diṭṭhisīsā''tiādinā vuttanayeneva niddhāretvā veditabbā. Ubhayaṃ pana ekajjhaṃ katvā āha **''chattiṃsā''**ti.

Niddesatthenāti ''chayime āvuso taṇhākāyā''tiādiniddesapāḷiyā atthavacanena. **Niddesavitthārā**ti tassa ca niddesassa aṭṭhasatataṇhāvicaritavasena vitthārena. **Vitthārassa ca puna saṅgahato**ti dvīhi ākārehi vitthāritassa aṭṭhārasataṇhāvicaritapabhedassa chaḷeva tissoyevāti ca puna saṅgahaṇato ca.

Vipākavedanā adhippetā visesato attānaṃ assādetabbato. Tameva hissā assādetabbataṃ pakāsetuṃ **''katha''**ntiādi vuttaṃ. **Assādanenā**ti abhiratiyā. **Mamāyantā**ti dhanāyantā. **Cittakārādīna**nti **ādi-**saddena iṭṭhavaṇṇārammaṇadāyakānaṃ saṅgaho. **Sippasandassanakādīna**nti **ādi-**saddena vejjādīnaṃ saṅgaho. Vejjā hi rasāyatanojāvasena tadupatthambhitavasena ca dhammārammaṇassa dāyakā. Svāyaṃ **ādi-**saddo ''vīṇāvādakādī''tiādinā paccekañca yojetabbo, **puttaṃ mamāyantā**ti puttaṃ sampiyāyantā. Putto viya cettha vedanā daṭṭhabbā, sappāyasappikhīrādīni viya vedanāya paccayabhūtāni iṭṭharūpādiārammaṇāni, dhāti viya rūpādichaḷārammaṇadāyakā cittakārādayo daṭṭhabbā.

Taṇhāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanāvāravaṇṇanā

97. Cakkhusamphassajā eva vedanā atītādibhedabhinnā rāsivasena ekajjhaṃ gahetvā eko vedanākāyo yathā vedanākkhandho, evaṃ sotasamphassajādikāti pāḷiyaṃ ‘‘chayime āvuso vedanākāyā’’ti vuttanti āha **‘‘vedanākāyāti vedanāsamūhā’’**ti. Cakkhusamphassato jātā **cakkhusamphassajā vedanā**. Sā pana upādinnāpi anupādinnāpi, tadubhayassapi saṅgaṇhantena atthavaṇṇanāya katattā āha **‘‘ayaṃ tāvettha sabbasaṅgāhikakathā’’**ti. Idāni ‘‘vipākavidhi aya’’nti upādinnayeva gaṇhanto **‘‘vipākavasenā’’**tiādimāha. **Manodvāre manoviññāṇadhātusampayuttā**ti tadārammaṇamanoviññāṇadhātusampayuttā.

Avasesānanti sampaṭicchanādivedanānaṃ. **Upanissayādī**ti **ādi-**saddena anantarādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Anantarānañhi anantarādivasena, itaresaṃ upanissayavasena phasso paccayo hoti, manodvāre pana tadārammaṇavedanānaṃ manosamphasso upanissayavasena paccayo. **Advārikāna**nti dvārarahitānaṃ. Na hi paṭisandhiādivedanānaṃ kiñci dvāraṃ atthi. **Sahajātamanosamphassasamudayā**ti etenassa tāsaṃ sahajātakoṭiyā paccayabhāvamāha.

Vedanāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Phassavāravaṇṇanā

98. Cakkhuṃ nissāya uppanno samphasso **cakkhusamphasso**. **Pañcavatthukā**ti cakkhādipañcavatthukā cakkhādipañcavatthusannissayā. ‘‘Upādinnakakathā esā’’ti **bāvīsati**ggahaṇaṃ, pavattikathābhāvato **lokiya**ggahaṇaṃ. **Vipākamanasampayuttaphassā**ti vipākamanoviññāṇasampayuttā phassā. Paccayuppannena viya paccayenapi upādinnakeneva bhavitabbanti **‘‘channaṃ cakkhādīnaṃ āyatanāna’’**nti vuttaṃ.

Phassavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Saḷāyatanavāravaṇṇanā

99. Nidassanamattañcetaṃ, tasmā yathā ettha arūpalokāpekkhāya chaṭṭhāyatanañca saḷāyatanañca saḷāyatananti ekaseso icchitabbo, evaṃ yesaṃ paccayuppanno upādinno, paccayo pana anupādinnotipi icchitabbo. Tesaṃ matena bāhirāyatanavasenapi ekaseso veditabbo ‘‘chaṭṭhāyatanañca saḷāyatanañca saḷāyatanañca saḷāyatana’’nti. Visuddhimaggopi imassa āgamassa atthasaṃvaṇṇanāti āha **‘‘visuddhimagge…pe… vuttanayamevā’’**ti. Esa nayo aññatthāpi visuddhimaggaggahaṇe.

Saḷāyatanavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Nāmarūpavāravaṇṇanā

100. **Namanalakkhaṇa**nti ārammaṇābhimukhaṃ namanasabhāvaṃ tena vinā apavattanato. **Ruppanaṃ** sītādivirodhipaccayasannipāte visadisuppatti. Ime pana **tayo**tiādinā sabbacittuppādasādhāraṇavaseneva taṃsaṅkhārakkhandhaggahaṇaṃ, tasmā ye yattha asādhāraṇā, tepi atthato gahitāyevāti dasseti.

Upādiyitvāti paccaye katvā. Paccayakaraṇameva hi paccayuppannassa paccayabhūtadhammānaṃ upādiyanaṃ. Samūhasambandhe sāmivacanaṃ etanti **‘‘samūhatthe etaṃ sāmivacana’’**nti vuttaṃ tena vinā sambandhassa abhāvato. **Tenā**ti tasmā. **Taṃ sabbampī**ti taṃ bhūtupādāyapabhedaṃ sabbampi

sattavīsatividhaṃ. **Yassa nāmassā**ti catuvokārabhave nāmassa. **Viññāṇa**mpi tappariyāpannameva veditabbaṃ. **Rūpassā**ti ekavokārabhave rūpassa. **Viññāṇaṃ** pana pañcavokārabhave saṅkhāraviññāṇameva. **Yassa** pañcavokārabhave nāmarūpassa. **Tassa vasenā**ti sahajātassa sahajātādivasena, anantarassa anantarādivasena, itarassa upanissayādivasena tassa nāmassa yathārahaṃ tassa tassa viññāṇassa paccayabhāvo veditabbo.

Nāmarūpavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Viññāṇavāravaṇṇanā

101. **Tebhūmakavipāka**ggahaṇe kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva. **Saṅkhāro yassa viññāṇassā**ti ettha aṭṭhavidhopi kāmāvacarapuññābhisaṅkhāro soḷasavidhassa kāmāvacaravipākaviññāṇassa, pañcavidhopi rūpāvacarapuññābhisaṅkhāro pañcavidhassa rūpāvacaravipākaviññāṇassa, dvādasavidhopi apuññābhisaṅkhāro sattavidhassa akusalavipākaviññāṇassa, catubbidhopi āneñjābhisaṅkāro catubbidhassa arūpāvacaravipākaviññāṇassa yathārahaṃ paṭisandhipavattīsu kammapaccayena ceva upanissayapaccayena ca paccayo hoti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge** (visuddhi. 2.620) vuttanayena veditabbo.

Viññāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṅkhāravāravaṇṇanā

102. **Abhisaṅkharaṇalakkhaṇo**ti abhisañcetayitasabhāvo, āyūhanalakkhaṇoti attho. **Copanavasenā**ti kāyaviññattisaṅkhātacopanavasena. Tena pañcadvārikacetanā paṭikkhipati. **Vacanabhedavasenā**ti vācānicchāraṇavasena. Vacīviññattisamuṭṭhāpanavasenāti attho. Yathāvuttā vīsati, nava mahaggatakusalacetanā cāti **ekūnatiṃsa manosañcetanā**. **‘‘Kusalānaṃ upanissayavasenā’’**ti vuttaṃ, ekaccānaṃ ārammaṇavasenapīti vattabbaṃ. **Sahajātādivasenā**ti sahajāta-aññamañña-nissaya-sampayutta-atthi-avigatahetuvasena, anantarānaṃ anantarasamanantaraanantarūpanissayanatthivigatāsevanasena paccayo. **Api**-saddena upanissayaṃ saṅgaṇhāti.

Saṅkhāravāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Avijjāvāravaṇṇanā

103. **‘‘Dukkhasacceaññāṇa’’**nti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ **‘‘tatthā’’**tiādi āraddhaṃ. **Ta**nti aññāṇaṃ. Satipi pahātabbatte pariññeyyattavasena **antogadhaṃ**. **Dukkhasaccañcassā**ti vatthusaṅkhātaṃ sampayuttakhandhasaṅkhātañca dukkhasaccaṃ assa aññāṇassa. Taṃ hissa nissayapaccayo hoti. **Tassā**ti dukkhasaccassa. **Yāthāvalakkhaṇapaṭivedhanivāraṇenā**ti saṅkhataaviparītasabhāvapaṭivijjhanassa nivāraṇena. Etenassa pariññābhisamayasaṅkhātassa ariyamaggapaṭivedhassa vibandhakabhāvamāha. **Ñāṇappavattiyā**ti ‘‘idaṃ dukkhaṃ, ettakaṃ dukkha’’nti anubujjhanākārāya pubbabhāgañāṇappavattiyā. **Etthā**ti dukkhasacce. **Appadānenā**ti avissajjanena. Etenassā anubodhañāṇassapi vibandhakatamāha.

Tīhi kāraṇehi veditabbaṃ antogadhābhāvato. Idha sampayuttakhandhavaseneva vatthuto samudaye aññāṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Ekenevā**ti itaraṃ kāraṇattayaṃ paṭikkhipati. Yadipi aññāṇaṃ nirodhamagge ārammaṇaṃ na karoti, kuto tadantogadhatabbatthutā, te pana jānitukāmassa tappaṭicchādanavasena anirodhamaggesu nirodhamaggagāhahetutāvasena ca pavattamānaṃ **‘‘nirodhe paṭipadāyañca aññāṇa’’**nti vuccati. Tenāha **‘‘paṭicchādanato’’**tiādi. Tassattho vuttoyeva. **Gambhīrattā**ti sabhāveneva gambhīrattā. Agādhaapatiṭṭhābhāvena taṃvisayassa ñāṇassa uppādetuṃ asakkuṇeyyattā **duddasaṃ. Purimaṃ pana** saccadvayaṃ. **Vañcanīyaṭṭhenā**ti vañcakabhāvena

ayāthāvabhāvena upaṭṭhānato **duddasattā gambhīraṃ,** na sabhāvato, tasmā taṃvisayaṃ aññāṇaṃ uppajjati. **Tatthā**ti tasmiṃ purimasaccadvaye aniccādisabhāvalakkhaṇassa duddasattā eva niccādivipallāsavasena pavattati aññāṇanti ānetvā sambandhitabbaṃ.

Idāni niddesavibhāgenapi avijjāya saccesu pavattivibhāgaṃ dassetuṃ **''apicā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **dukkhe**ti ettakena bhummaniddesena. **Saṅgahato**ti pariññeyyatāya dukkhena saṅgahetabbato. Tena niddhāraṇatthaṃ dasseti. Dukkhasmiñhi avijjā niddhārīyati, na aññasmiṃ. **Vatthuto**ti ādhāratthaṃ. Dukkhasannissayā hi avijjā. **Ārammaṇato**ti visayatthaṃ taṃ ārabbha pavattanato. **Kiccato**ti byāpanatthaṃ chādanavasena taṃ byāpetvā pavattanato. Iminā nayena sesesupi attho veditabbo. **Avisesato**ti visesābhāvato, vuttanayena dukkhādīsu pavattiākāravisesaṃ aggahetvāti attho. **Sabhāvato**ti sarasalakkhaṇato. Catunnampi saccānaṃ ajānanasabhāvā hi avijjā. Kāmarāgabhavarāgā kāmāsavabhavāsavāti āha **''sahajātādivasenā''**ti. Nanu avijjā eva avijjāsavo, so kathaṃ avijjāya paccayoti āha **''pubbuppannā''**tiādi.

Avijjāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Āsavavāravaṇṇanā

104. **Āsavavāre** āsava-saddattho āsavavicāro ca heṭṭhā vuttoyeva. Kasmā panāyaṃ vāro vutto, nanu avijjādikāva paṭiccasamuppādadesanāti codanaṃ sandhāya **''ayaṃ vāro''**tiādi āraddhaṃ. **Paṭiccasamuppādapadesū**ti paṭiccasamuppādakoṭṭhāsesu. Dvādasakoṭṭhāsā hi satthu paṭiccasamuppādadesanā. **Tassāpi paccayadassanavasenā**ti nāyaṃ kāpilānaṃ mūlapakati viya appaccayā, atha kho sappaccayāti avijjāyapi paccayadassanavasena. **Āsavasamudayenā**ti atītabhave āsavānaṃ samudayena etarahi avijjāya samudayo, etarahi avijjāya samudayena anāgate āsavasamudayoti evaṃ āsavāvijjānaṃ paccayapaccayuppannakabhāvena aparāparaṃ pavattamānaṃ ādikoṭiabhāveneva tannimittassa saṃsārassa ādikoṭiabhāvato anamataggatāsiddhi veditabbā.

Dvattiṃsa ṭhānānīti dvattiṃsa saccappaṭivedhakāraṇāni, dvattiṃsa vā catusaccakammaṭṭhānāni. **Imamhā sammādiṭṭhisuttā**ti yāya ariyasāvako sammādiṭṭhi nāma hoti, sā ariyā sammādiṭṭhi ettha vuttāti sammādiṭṭhisuttaṃ, ito sammādiṭṭhisuttato.

Catusaccapariyāyehīti catusaccādhigamakāraṇehi. **Arahattapariyāyehī**ti ''so sabbaso rāgānusayaṃ pahāyā''tiādinā arahattādhigamakāraṇehi. Tenāha **''catusaṭṭhiyā kāraṇehī''**ti.

Āsavavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Sammādiṭṭhisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Satipaṭṭhānasuttavaṇṇanā

105. **Jānapadino**ti (dī. ni. ṭī. 2.95) janapadavanto, janapadassa vā issarā **rājakumārā**. Gottavasena **kurū** nāma. Tesaṃ nivāso yadi eko janapado, kathaṃ bahuvacananti āha **''ruḷhīsaddenā''**ti. Akkharacintakā hi īdisesu ṭhānesu yutte viya saliṅgavacanāni (pāṇini 1.251) icchanti, ayamettha ruḷhī yathā aññatthāpi ''aṅgesu viharati, mallesu viharatī''ti ca. Tabbisesane pana janapada-sadde jāti-sadde ekavacanameva. **Aṭṭhakathācariyā panā**ti **pana**-saddo visesatthajotano. Tena puthuatthavisayatāya evaṃ taṃ bahuvacananti ''bahuke panā''tiādinā vakkhamānaṃ visesaṃ dīpeti. **Sutvā**ti mandhātumahārājassa ānubhāvadassanānusārena paramparāgataṃ kathaṃ sutvā. **Anusaṃyāyantenā**ti anuvicarantena. **Etesaṃ ṭhānanti** candimasūriyamukhena cātumahārājikabhavanamāha. Tenāha **''tattha agamāsī''**tiādi. **Soti** mandhātumahārājā. **Ta**nti cātumahārājikarajjaṃ. **Gahetvā**ti sampaṭicchitvā. **Puna pucchi** pariṇāyakaratanaṃ. **Dovārikabhūmiyaṃ tiṭṭhanti** sudhammāya

devasabhāya devapurassa ca catūsu dvāresu ārakkhāya adhikatattā. **Dibbarukkhasahassapaṭimaṇḍita**nti idaṃ ‘‘cittalatāvana’’ntiādīsupi yojetabbaṃ.

Pathaviyaṃ patiṭṭhāsīti bhassitvā pathaviyā āsanne ṭhāne aṭṭhāsi, ṭhatvā ca nacirasseva antaradhāyi tenattabhāvena rañño cakkavattissariyassa abhāvato. ‘‘Cirataraṃ kālaṃ ṭhatvā’’ti apare. **Devabhāvo pāturahosi** devaloke pavattivipākadāyino aparāpariyāyavedanīyassa kammassa katokāsattā. Avayave siddho viseso samudāyassa visesako hotīti **ekampi raṭṭhaṃ bahuvacanena voharīyati**.

Da-kārena atthaṃ vaṇṇayanti niruttinayena. **Kammāso**ti kammāsapādo vuccati uttarapadalopena yathā ‘‘rūpabhavo rūpa’’nti. Kathaṃ pana so kammāsapādoti āha **‘‘tassa kirā’’**tiādi. **Damito**ti ettha kīdisaṃ damanaṃ adhippetanti āha **‘‘porisādabhāvato paṭisedhito’’**ti. **Ime pana therā**ti majjhimabhāṇake vadati, te pana cūḷakammāsadammaṃ sandhāya tathā vadanti. Yakkhiniputto hi kammāsapādo alīnasattukumārakāle bodhisattena tattha damito, sutasomakāle pana bārāṇasirājā porisādabhāvapaṭisedhanena yattha damito, taṃ mahākammāsadammaṃ nāma. **Putto**ti vatvā **atrajo**ti vacanaṃ orasaputtabhāvadassanatthaṃ.

Yehi āvasitapadeso kururaṭṭhanti nāmaṃ labhi, te uttarakuruto āgatā manussā tattha rakkhitaniyāmeneva pañca sīlāni rakkhiṃsu, tesaṃ diṭṭhānugatiyā pacchimā janatāti, so desadhammavasena avicchedato vattamāno **kuruvattadhammo**ti paññāyittha, ayañca attho **kurudhammajātakena** (jā. 1.3.76-78) dīpetabbo. So aparabhāge yattha paṭhamaṃ saṃkiliṭṭho jāto, taṃ dassetuṃ **‘‘kururaṭṭhavāsīna’’**ntiādi vuttaṃ. Yattha bhagavato vasanokāso koci vihāro na hoti, tattha kevalaṃ gocaragāmakittanaṃ nidānakathāya pakati, yathā taṃsakkesu viharati devadahaṃ nāma sakkānaṃ nigamoti imamatthaṃ dassento **‘‘avasanokāsato’’**tiādimāha.

Uddesavārakathāvaṇṇanā

106. **Kasmā bhagavā imaṃ suttamabhāsī**ti asādhāraṇasamuṭṭhānaṃ pucchati, sādhāraṇaṃ pana pākaṭanti anāmaṭṭhaṃ, tena suttanikkhepo pucchitoti katvā itaro **‘‘kururaṭṭhavāsīna’’**ntiādinā aparajjhāsayoyaṃ suttanikkhepoti dasseti. Etena bāhirasamuṭṭhānaṃ vibhāvitanti daṭṭhabbaṃ. Ajjhattikaṃ pana asādhāraṇañca **mūlapariyāyasuttādiṭīkāyaṃ** vuttanayeneva veditabbaṃ. Kururaṭṭhaṃ kira (dī. ni. ṭī. 2.373) tadā tannivāsīnaṃ sattānaṃ yebhuyyena yonisomanasikāravantatāya pubbe ca katapuññatābalena utuādisampannameva ahosi. Tena vuttaṃ **‘‘utupaccayādisampannattā’’**ti. **Ādi-**saddena bhojanādisampattiṃ saṅgaṇhāti. Keci pana ‘‘pubbe kuruvattadhammānuṭṭhānavāsanāya uttarakuru viya yebhuyyena utuādisampannameva hontaṃ bhagavato kāle sātisayaṃ utusappāyādiyuttaṃ taṃ raṭṭhaṃ ahosī’’ti vadanti. **Cittasarīrakallatāyā**ti cittassa sarīrassa ca arogatāya. **Anuggahitapaññābalā**ti laddhupakārañāṇānubhāvā, anu anu vā āciṇṇapaññātejā. **Ekavīsatiyā ṭhānesū**ti kāyānupassanāvasena cuddasasuṭhānesu, vedanānupassanāvasena ekasmiṃ ṭhāne, tathā cittānupassanāvasena, dhammānupassanāvasena pañcasu ṭhānesūti evaṃ ekavīsatiyā ṭhānesu. **Kammaṭṭhānaṃ arahatte pakkhipitvā**ti catusaccakammaṭṭhānaṃ yathā arahattaṃ pāpeti, evaṃ desanāvasena arahatte pakkhipitvā. Suvaṇṇacaṅkoṭakasuvaṇṇamañjūsāsu pakkhittāni sumanacampakādinānāpupphāni maṇiputtādisattaratanāni ca yathā bhājanasampattiyā savisesaṃ sobhanti, kiccakarāni ca honti manuññābhāvato, evaṃ sīladassanādisampattiyā bhājanavisesabhūtāya kururaṭṭhavāsiparisāya desitā ca bhagavato ayaṃ desanā bhiyyosomattāya sobhati, kiccakārī ca hotīti imamatthaṃ dasseti **‘‘yathā hi puriso’’**tiādinā. **Etthā**ti kururaṭṭhe.

Pakatiyāti sarasato, imissā satipaṭṭhānasuttadesanāya pubbepīti adhippāyo. **Anuyuttā viharanti** satthu desanānusāratoti adhippāyo. **Vissaṭṭhaattabhāvanā**ti aniccādivasena kismiñci yonisomanasikāre cittaṃ aniyojetvā rūpādiārammaṇe abhirativasena vissaṭṭhacittena **bhavituṃ na vaṭṭati,** pamādavihāraṃ pahāya appamattena bhavitabbanti adhippāyo.

Ekāyanoti ettha **ayana-**saddo maggapariyāyo. Na kevalamayanameva, atha kho aññepi bahū

maggapariyāyāti paduddhāraṃ karonto **‘‘maggassa hī’’**tiādi vatvā yadi maggapariyāyo ayana-saddo, kasmā puna maggoti vuttanti codanaṃ sandhāyāha **‘‘tasmā’’**tiādi. Tattha ekamaggoti eko eva maggo. Na hi nibbānagāmī maggo añño atthīti. Nanu satipaṭṭhānaṃ idha ‘‘maggo’’ti adhippetaṃ, tadaññe ca bahū maggadhammā atthīti? Saccaṃ atthi, te pana satipaṭṭhānaggahaṇeneva gahitā tadavinābhāvato. Tathā hi ñāṇavīriyādayo niddese gahitā. Uddese pana satiyā eva gahaṇaṃ veneyyajjhāsayavasenāti daṭṭhabbaṃ. **Na dvedhāpathabhūto**ti iminā imassa maggassa anekamaggatābhāvaṃ viya anibbānagāmibhāvābhāvañca dasseti. **Ekenā**ti asahāyena. Asahāyatā ca duvidhā attadutiyatābhāvena vā, yā ‘‘vūpakaṭṭhakāyatā’’ti vuccati, taṇhādutiyatābhāvena vā, yā ‘‘pavivittacittatā’’ti vuccati. Tenāha **‘‘vūpakaṭṭhena pavivittacittenā’’**ti. Seṭṭhopi loke ‘‘eko’’ti vuccati ‘‘yāva pare ekato karosī’’tiādīsūti āha **‘‘ekassāti seṭṭhassā’’**ti. Yadi saṃsārato nissaraṇaṭṭho ayanaṭṭho aññesampi upanissayasampannānaṃ sādhāraṇo kathaṃ bhagavatoti āha **‘‘kiñcāpī’’**tiādi. **Imasmiṃ kho**ti ettha **kho**-saddo avadhāraṇe, tasmā imasmiṃ yevāti attho. **Desanābhedoyeva heso,** yadidaṃ maggoti vā ayanoti vā. Tenāha **‘‘attho paneko’’**ti.

Nānāmukhabhāvanānayappavattoti kāyānupassanādimukhena tatthāpi ānāpānādimukhena bhāvanānayena pavatto. **Ekāyana**nti ekagāminaṃ, nibbānagāminanti attho. Nibbānañhi adutiyattā seṭṭhattā ca ‘‘eka’’nti vuccati. Yathāha ‘‘ekañhi saccaṃ na dutīyamatthī’’ti (su. ni. 890) ‘‘yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṃ aggamakkhāyatī’’ti (a. ni. 4.34; itivu. 90) ca. Khayo eva antoti khayanto, jātiyā khayantaṃ diṭṭhavāti **jātikhayantadassī**. Avibhāgena sabbepi satte hitena anukampatīti **hitānukampī**. **Atariṃsū**ti tariṃsu. **Pubbe**ti purimakā buddhā, **pubbe** vā atītakāle.

Tanti taṃ tesaṃ vacanaṃ, **taṃ** vā kiriyāvuttivācakattaṃ na yujjati. Na hi saṅkheyyappadhānatāya sattavācino eka-saddassa kiriyāvuttivācakatā atthi. ‘‘Sakimpi uddhaṃ gaccheyyā’’tiādīsu (a. ni. 7.72) viya **‘‘sakiṃ ayano’’ti iminā byañjanena bhavitabbaṃ**. **Evaṃ atthaṃ yojetvā**ti evaṃ padatthaṃ yojetvā. **Ubhayathāpī**ti purimanayena pacchimanayena ca. **Na yujjati** idhādhippetamaggassa anekavāraṃ pavattisabbhāvato. Tenāha **‘‘kasmā’’**tiādi. **Anekavārampi ayatī**ti purimanayassa, anekañcassa ayanaṃ **hotī**ti pacchimanayassa ca paṭikkhepo.

Imasmiṃ padeti ‘‘ekāyano ayaṃ bhikkhave maggo’’ti imasmiṃ vākye, imasmiṃ vā ‘‘pubbabhāgamaggo lokuttaramaggo’’ti saṃsayaṭṭhāne. **Missakamaggo**ti lokiyena missako lokuttaramaggo. Visuddhiādīnaṃ nippariyāyahetuṃ saṅgaṇhanto ācariyatthero ‘‘missakamaggo’’ti āha, itaro pariyāyahetu idhādhippetoti **‘‘pubbabhāgamaggo’’**ti.

Saddaṃ sutvāvāti ‘‘kālo, bhante, dhammassavanāyā’’ti kālārocanasaddaṃ sutvā. **Evaṃ ukkhipitvā**ti. Evaṃ ‘‘madhuraṃ imaṃ kuhiṃ chaḍḍemā’’ti achaḍḍentā ucchubhāraṃ viya paggahetvā na vicaranti. **Āluḷetī**ti viluḷito ākulo hotīti attho. **Ekāyanamaggo vuccati pubbabhāgasatipaṭṭhānamaggo**ti. Ettāvatā idhādhippetatthe siddhe tasseva alaṅkāratthaṃ so pana yassa pubbabhāgamaggo, taṃ dassetuṃ **‘‘maggānaṭṭhaṅgiko’’**tiādikā gāthāpi paṭisambhidāmaggatova ānetvā ṭhapitā.

Nibbānagamanaṭṭhenāti nibbānaṃ gacchati adhigacchati etenāti nibbānagamanaṃ, so eva aviparītasabhāvatāya attho, tena nibbānagamanaṭṭhena, nibbānādhigamupāyatāyāti attho. **Magganīyaṭṭhenā**ti gavesitabbatāya, **‘‘gamanīyaṭṭhenā’’**ti vā pāṭho, upagantabbattāti attho. **Rāgādīhīti**. Iminā rāgadosamohānaṃyeva gahaṇaṃ ‘‘rāgo malaṃ, doso malaṃ, moho mala’’nti (vibha. 924) vacanato. ‘‘Abhijjhāvisamalobhādīhī’’ti pana iminā sabbesampi upakkilesānaṃ saṅgaṇhanatthaṃ te visuṃ uddhaṭā. **Sattānaṃ visuddhiyā**ti vuttassa atthassa ekantikataṃ dassento **‘‘tathā hī’’**tiādimāha. Kāmaṃ ‘‘visuddhiyā’’ti sāmaññajotanā, cittavisuddhi eva panettha adhippetāti dassetuṃ **‘‘rūpamalavasena panā’’**tiādi vuttaṃ. Na kevalaṃ **aṭṭhakathā**vacanameva, atha kho idamettha āhaccabhāsitanti dassento **‘‘tathā hī’’**tiādimāha.

Sā panāyaṃ cittavisuddhi sijjhamānā yasmā sokādīnaṃ anuppādāya saṃvattati, tasmā vuttaṃ **''sokaparidevānaṃ samatikkamāyā''**tiādi. Tattha socanaṃ ñātibyasanādinimittaṃ cetaso santāpo antonijjhānaṃ **soko**. Ñātibyasanādinimittameva sokādhikatāya ''kahaṃ, ekaputtaka, kahaṃ, ekaputtakā''ti paridevavasena lapanaṃ **paridevo,** āyatiṃ anuppajjanaṃ idha **samatikkamo**ti āha **''pahānāyā''**ti. Taṃ panassa samatikkamāvahataṃ nidassanavasena dassento **''ayaṃ hī''**tiādimāha.

Tattha **yaṃ pubbe taṃ visodhehī**ti atītesu khandhesu taṇhāsaṃkilesavisodhanaṃ vuttaṃ. **Pacchā**ti parato. **Te**ti tuyhaṃ. **Māhū**ti mā ahu. **Kiñcana**nti rāgādikiñcanaṃ. Etena anāgatesu khandhesu saṃkilesavisodhanaṃ vuttaṃ. **Majjhe**ti tadubhayavemajjhe. **No ce gahessasī**ti na upādiyissasi ce. Etena paccuppanne khandhapabandhe upādānappavatti vuttā. **Upasanto carissasī**ti evaṃ addhattayagatasaṃkilesavisodhane sati nibbutasabbapariḷāhatāya upasanto hutvā viharissasīti arahattanikūṭena gāthaṃ niṭṭhapesi. Tenāha **''imaṃ gātha''**ntiādi.

Puttāti orasā, aññepi vā ye keci. **Pitā**ti janako. **Bandhavā**ti ñātakā. Ayañhettha attho – puttā vā pitā vā bandhavā vā **antakena** maccunā **adhipannassa** abhibhūtassa maraṇato tāṇāya na honti, tasmā **natthi ñātīsu tāṇatā**ti. Na hi ñātīnaṃ vasena maraṇato ārakkhā atthi, tasmā paṭācāre ''ubho puttā kālakatā''tiādinā (apa. therī 2.2.498) mā niratthakaṃ paridevi, dhammaṃyeva pana yāthāvato passāti adhippāyo.

Sotāpattiphale patiṭṭhitāti yathānulomaṃ pavattitāya sāmukkaṃsikāya dhammadesanāya pariyosāne sahassanayapaṭimaṇḍite sotāpattiphale patiṭṭhahi. Kathaṃ panāyaṃ satipaṭṭhānamaggavasena sotāpattiphale patiṭṭhāsīti āha **''yasmā panā''**tiādi. Na hi catusaccakammaṭṭhānakathāya vinā sāvakānaṃ ariyamaggādhigamo atthi. **''Imaṃ gāthaṃ sutvā''**ti pana idaṃ sokavinodanavasena pavattitāya gāthāya paṭhamaṃ sutattā vuttaṃ. Esa nayo itaragāthāyapi. **Bhāvanā**ti paññābhāvanā. Sā hi idhādhippetā. **Tasmā**ti yasmā rūpādīnaṃ aniccādito anupassanāpi satipaṭṭhānabhāvanā, tasmā. **Tepī**ti santatimahāmattapaṭācārā.

Pañcasate coreti satasatacoraparivāre pañca core paṭipāṭiyā pesesi. Te araññaṃ pavisitvā theraṃ pariyesantā anukkamena therassa samīpe samāgacchiṃsu. Tenāha **''te gantvā theraṃ parivāretvā nisīdiṃsū''**ti. Vedanaṃ vikkhambhetvā pītipāmojjaṃ uppajjīti sambandho. Therassa hi sīlaṃ paccavekkhato suparisuddhaṃ sīlaṃ nissāya uḷāraṃ pītipāmojjaṃ uppajjamānaṃ ūruṭṭhibhedajanitaṃ dukkhavedanaṃ vikkhambhesi. **Pādānī**ti pāde. **Saññapessāmī**ti saññattiṃ karissāmi. **Aḍḍiyāmī**ti jigucchāmi. **Harāyāmī**ti lajjāmi. **Vipassisa**nti sammasiṃ.

Pacalāyantānanti pacalāyanaṃ niddaṃ upagatānaṃ. **Vatasampanno**ti dhutacaraṇasampanno. **Pamāda**nti pacalāyanaṃ sandhāyāha. **Oruddhamānaso**ti uparuddhaadhicitto. **Pañjarasmi**nti sarīre. Sarīrañhi nhārusambandhaaṭṭhisaṅghātatāya idha ''pañjara''nti vuttaṃ.

Pītavaṇṇāya paṭākāya pariharaṇato mallayuddhacittakatāya ca **pītamallo. Tīsu rajjesū**ti paṇḍucoḷagoḷarajjesu. Mallā sīhaḷadīpe sakkārasammānaṃ labhantīti **tambapaṇṇidīpaṃ āgamma**. **Taṃyeva aṅkusaṃ katvā**ti ''rūpādayo 'mamā'ti na gahetabbā''ti na tumhākavaggena (saṃ. ni. 3.33-34) pakāsitamatthaṃ attano cittamattahatthino aṅkusaṃ katvā. **Jaṇṇukehi caṅkamati** ''nisinne niddāya avasaro hotī''ti. **Byākaritvā**ti attano vīriyārambhassa saphalatāpavedanamukhena sabrahmacārīnaṃ ussāhaṃ janento aññaṃ byākaritvā. **Bhāsita**nti vacanaṃ. Kassa pana tanti āha **''buddhaseṭṭhassa, sabbalokaggavādino''**ti. **Na tumhāka**ntiādi tassa pavattiākāradassanaṃ. Tayidaṃ me saṅkhārānaṃ accantavūpasamakāraṇanti dassento **''aniccā vatā''**ti gāthaṃ āhari. Tena idānāhaṃ saṅkhārānaṃ khaṇe khaṇe bhaṅgasaṅkhātassa rogassa abhāvena arogo parinibbutoti dasseti.

Assāti sakkassa. **Upapattī**ti devūpapatti. **Punapākatikāva ahosi** sakkabhāveneva upapannattā. **Subrahmā**ti evaṃ nāmo. Accharānaṃ nirayūpapattiṃ disvā tato pabhuti satataṃ pavattamānaṃ attano cittutrāsaṃ sandhāyāha **''niccaṃ utrastamidaṃ citta''**ntiādi. Tattha **utrasta**nti santastaṃ bhītaṃ.

Ubbigganti saṃviggaṃ. **Utrasta**nti vā saṃviggaṃ. **Ubbigga**nti bhayavasena saha kāyena sañcalitaṃ. **Anuppannesū**ti anāgatesu. **Kicchesū**ti dukkhesu. Nimittatthe bhummavacanaṃ, bhāvīdukkhapavattinimittanti attho. **Uppatitesū**ti uppannesu kicchesūti yojanā, tadā attano parivārassa uppannadukkhanimittanti adhippāyo.

Bojjhāti bodhito, ariyamaggatoti attho. **Aññatrā**ti ca padaṃ apekkhitvā nissakkavacanaṃ, tasmā bodhiṃ ṭhapetvāti attho. Esa nayo sesesupi. **Tapasā**ti tapokammato. Tena maggādhigamassa upāyabhūtaṃ dhutaṅgasevanādisallekhapaṭipadaṃ dasseti. **Indriyasaṃvarā**ti manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ saṃvaraṇato. Etena satisaṃvarasīsena sabbampi saṃvarasīlaṃ, lakkhaṇahāranayena vā sabbampi catupārisuddhisīlaṃ dasseti. **Sabbanissaggā**ti sabbupadhinissajjanato sabbakilesappahānato. Kilesesu hi nissaṭṭhesu kammavaṭṭaṃ vipākavaṭṭañca nissaṭṭhameva hotīti. **Sotthi**nti khemaṃ anupaddavataṃ.

Ñāyati nicchayena kamati nibbānaṃ, taṃ vā ñāyati paṭivijjhīyati etenāti **ñāyo,** ariyamaggoti āha **''ñāyo vuccati ariyo aṭṭhaṅgiko maggo''**ti. **Taṇhāvānavirahitattā**ti taṇhāsaṅkhātavānavivittattā. Taṇhā hi khandhehi khandhaṃ, kammunā vā phalaṃ, sattehi vā dukkhaṃ vinati saṃsibbatīti vānanti vuccati. Tayidaṃ natthi ettha vānaṃ, na vā etasmiṃ adhigate puggalassa vānanti **nibbānaṃ,** asaṅkhatā dhātu. Parapaccayena vinā paccakkhakaraṇaṃ sacchikiriyāti āha **''attapaccakkhatāyā''**ti.

Nanu ''visuddhiyā''ti cittavisuddhiyā adhippetattā visuddhiggahaṇenevettha sokasamatikkamādayopi gahitā eva honti, te puna kasmā gahitāti anuyogaṃ sandhāya **''tattha kiñcāpī''**tiādi vuttaṃ. **Sāsanayuttikovide**ti saccapaṭiccasamuppādādilakkhaṇāyaṃ dhammanītiyaṃ cheke. **Taṃ taṃ atthaṃ ñāpetī**ti ye ye bodhaneyyapuggalā saṅkhepavitthārādivasena yathā yathā bodhetabbā, attano desanāvilāsena bhagavā te te tathā tathā bodhento taṃ tamatthaṃ ñāpeti. **Taṃ taṃ pākaṭaṃ katvā dassento**ti atthāpattiṃ agaṇento taṃ taṃ atthaṃ pākaṭaṃ katvā dassento. Na hi sammāsambuddhā atthāpattiñāpakādisādhanīyavacanāti. **Saṃvattatī**ti jāyati, hotīti attho. Yasmā anatikkantasokaparidevassa na kadāci cittavisuddhi atthi sokaparidevasamatikkamamukheneva cittavisuddhiyā ijjhanato, tasmā āha **''sokaparidevānaṃ samatikkamena hotī''**ti. Yasmā pana domanassapaccayehi dukkhadhammehi puṭṭhaṃ puthujjanaṃ sokādayo abhibhavanti, pariññātesu ca tesu te na honti, tasmā vuttaṃ **''sokaparidevānaṃ samatikkamo dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamenā''**ti. **Ñāyassā**ti aggamaggassa tatiyamaggassa ca. Tadadhigamena hi yathākkamaṃ dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamo. Sacchikiriyābhisamayasahabhāvīpi itarābhisamayo tadavinābhāvato sacchikiriyābhisamayahetuko viya vutto **''ñāyassādhigamo nibbānassa sacchikiriyāyā''**ti. Phalañāṇena vā paccakkhakaraṇaṃ sandhāya vuttaṃ **''nibbānassa sacchikiriyāyā''**ti. Sampadānavacanañcetaṃ daṭṭhabbaṃ.

Vaṇṇabhaṇananti pasaṃsāvacanaṃ. Tayidaṃ na idheva, atha kho aññatthāpi satthā akāsiyevāti dassento **''yatheva hī''**tiādimāha. Tatthaādimhi kalyāṇaṃ, ādi vā kalyāṇaṃ etassāti **ādikalyāṇaṃ**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Atthasampattiyā **sātthaṃ**. Byañjanasampattiyā **sabyañjanaṃ**. Sīlādipañcadhammakkhandhapāripūrito upanetabbassa abhāvā ca **kevalaparipuṇṇaṃ**. Nirupakkilesato apanetabbassa abhāvā ca **parisuddhaṃ**. Seṭṭhacariyabhāvato sāsana **brahmacariyaṃ maggabrahmacariyañca** vo **pakāsessāmī**ti ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge** (visuddhi. 1.147) vuttanayena veditabbo. **Ariyavaṃsā**ti ariyānaṃ buddhādīnaṃ vaṃsā paveṇiyo. **Aggaññā**ti ''aggā''ti jānitabbā sabbavaṃsehi seṭṭhabhāvato. **Rattaññā**ti ''cirarattā''ti jānitabbā. **Vaṃsaññā**ti ''buddhādīnaṃ vaṃsā''ti jānitabbā. **Porāṇā**ti purātanā anadhunātanattā. **Asaṃkiṇṇā**ti avikiṇṇā anapanītā. **Asaṃkiṇṇapubbā**ti ''kiṃ imehī''ti ariyehi na apanītapubbā. **Na saṃkīyantī**ti idānipi tehi na apanīyanti. **Na saṃkīyissantī**ti anāgatepi tehi na apanīyissanti. **Appaṭikuṭṭhā…pe… viññūhī**ti ye loke viññū samaṇabrāhmaṇā, tehi apaccakkhatā aninditā, agarahitāti attho. **Visuddhiyātiādīhī**ti visuddhiādidīpanehi. **Padehī**ti vākyehi, visuddhiatthatādibhedabhinnehi vā dhammakoṭṭhāsehi.

Upaddaveti anatthe. **Visuddhi**nti visujjhanaṃ saṃkilesappahānaṃ. Vācuggatakaraṇaṃ **uggaho**. **Pariyāpuṇanaṃ** paricayo. Atthassa hadaye ṭhapanaṃ **dhāraṇaṃ**. Parivattanaṃ **vācanaṃ**. **Gandhārako**ti gandhāradese uppanno. **Pahontī**ti sakkonti aniyyānamaggāti micchāmaggā, micchattaniyatāniyatamaggāpi vā. Suvaṇṇanti kūṭasuvaṇṇampi vuccati. **Paṇī**ti kācamaṇipi. **Muttā**ti veḷujāpi. **Pavāḷa**nti pallavopi vuccatīti **rattajambunadā**dipadehi te visesitā.

Na tato heṭṭhāti (saṃ. ni. ṭī. 2.5.367; dī. ni. ṭī. 2.373) idhādhippetakāyādīnaṃ vedanādisabhāvattābhāvā, kāyavedanācittavimuttassa tebhūmakadhammassa visuṃ vipallāsavatthantarabhāvena gahitattā ca heṭṭhāgahaṇesu vipallāsavatthūnaṃ aniṭṭhānaṃ sandhāya vuttaṃ, pañcamassa pana vipallāsavatthuno abhāvā **''na uddha''**nti āha. Ārammaṇavibhāgena hettha satipaṭṭhānavibhāgoti. **Tayo satipaṭṭhānā**ti satipaṭṭhānasaddassa atthuddhāradassanaṃ, na idha pāḷiyaṃ vuttassa satipaṭṭhānasaddassa atthadassananti. **Ādīsu hi satigocaro**ti ettha **ādi-**saddena ''phassasamudayā vedanānaṃ samudayo, nāmarūpasamudayā cittassa samudayo, manasikārasamudayā dhammānaṃ samudayo''ti satipaṭṭhānāti vuttānaṃ satigocarānaṃ pakāsake suttapadese saṅgaṇhāti. Evaṃ paṭisambhidāpāḷiyampi (paṭi. ma. 3.34) avasesapāḷippadesadassanattho **ādi-**saddo daṭṭhabbo. **Satiyā paṭṭhāna**nti satiyā patiṭṭhātabbaṭṭhānaṃ. Dānādīni satiyā karontassa rūpādīni kasiṇādīni ca satiyā ṭhānaṃ hontīti taṃnivāraṇatthamāha **''padhānaṃ ṭhāna''**nti. Pa-saddo hi idha ''paṇītā dhammā''tiādīsu (dha. sa. 14 tikamātikā) viya padhānatthadīpakoti adhippāyo.

Ariyoti ariyaṃ sabbasattaseṭṭhaṃ sammāsambuddhamāha. **Etthā**ti etasmiṃ saḷāyatanavibhaṅgasutte (ma. ni. 3.311). Suttekadesena hi suttaṃ dasseti. Tattha hi –

> ''Tayo satipaṭṭhānā yadariyo…pe… marahatīti iti kho panetaṃ vuttaṃ, kiñcetaṃ paṭicca vuttaṃ. Idha, bhikkhave, satthā sāvakānaṃ dhammaṃ deseti anukampako hitesī anukampaṃ upādāya ''idaṃ vo hitāya idaṃ vo sukhāyā'ti. Tassa sāvakā na sussūsanti, na sotaṃ odahanti, na aññā cittaṃ upaṭṭhapenti, vokkamma ca satthusāsanā vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṃ paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ, bhikkhave, paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ, yadariyo…pe… arahati.
>
> Puna caparaṃ, bhikkhave, satthā…pe… idaṃ vo sukhāyāti. Tassa ekacce sāvakā na sussūsanti…pe… vattanti. Ekacce sāvakā sussūsanti…pe… na ca vokkamma satthusāsanā vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato na ceva anattamano hoti, na ca anattamanataṃ paṭisaṃvedeti, na ceva attamano hoti, na ca attamanataṃ paṭisaṃvedeti. Anattamanatañca attamanatañca tadubhayaṃ abhinivajjetvā upekkhato viharati sato sampajāno. Idaṃ vuccati, bhikkhave, dutiyaṃ satipaṭṭhānaṃ…pe… arahati.
>
> Puna caparaṃ…pe… sukhāyāti. Tassa sāvakā sussūsanti…pe… vattanti. Tatra, bhikkhave, tathāgato attamano ceva hoti, attamanatañca paṭisaṃvedeti, anavassuto ca viharati sato sampajāno. Idaṃ vuccati, bhikkhave, tatiyaṃ satipaṭṭhānaṃ…pe… arahatī''ti (ma. ni. 3.311) –

Evaṃ paṭighānunayehi anavassutatā, niccaṃ upaṭṭhitassatitāya tadubhayavītivattatā ''satipaṭṭhāna''nti vuttā. Buddhānaṃyeva hi niccaṃ upaṭṭhitassatitā hoti āveṇikadhammabhāvato, na paccekabuddhādīnaṃ. **Pa-**saddo ārambhaṃ joteti, ārambho ca pavattīti katvā āha **''pavattayitabbatoti attho''**ti. **Satiyā** karaṇabhūtāya **paṭṭhānaṃ** paṭṭhapetabbaṃ **satipaṭṭhānaṃ**. Ana-saddo hi bahulavacanena kammatthopi hotīti.

Tathāssa kattuatthopi labbhatīti **''patiṭṭhātīti paṭṭhāna''**nti vuttaṃ. Tattha **pa-**saddo bhūsatthavisiṭṭhaṃ pakkhandhanaṃ dīpetīti **''okkantitvā pakkhanditvā pavattatīti attho''**ti āha. Puna bhāvatthaṃ sati-saddaṃ paṭṭhāna-saddañca vaṇṇento **''atha vā''**tiādimāha. Tena purimavikappe sati-saddo paṭṭhāna-saddo ca katthuatthoti viññāyati. **Saraṇaṭṭhenā**ti cirakatassa cirabhāsitassa ca anussaraṇaṭṭhena. **Ida**nti yaṃ ''satiyeva satipaṭṭhāna''nti vuttaṃ, idaṃ **idha** imasmiṃ suttapadese

adhippetaṃ.

Yadi evanti yadi sati eva satipaṭṭhānaṃ, sati nāma eko dhammo, evaṃ sante kasmā **''satipaṭṭhānā''**ti bahuvacananti āha **''satibahuttā''**tiādi. Yadi bahukā etā satiyo, atha kasmā ''maggo''ti ekavacananti yojanā. **Maggaṭṭhenā**ti niyyānaṭṭhena. Niyyāniko hi maggadhammo, teneva niyyānikabhāvena ekattupagato ekantato nibbānaṃ gacchati, atthikehi ca tadatthaṃ maggīyatīti attanāva pubbe vuttaṃ paccāharati **''vuttañceta''**nti. Tattha **catassopi cetā**ti kāyānupassanādivasena catubbidhāpi ca etā satiyo. **Aparabhāge**ti ariyamaggakkhaṇe. **Kiccaṃ sādhayamānā**ti pubbabhāge kāyādīsu ārammaṇesu subhasaññādividhamanena visuṃ visuṃ pavattitvā maggakkhaṇe sakiṃyeva tattha catubbidhassapi vipallāsassa samucchedavasena pahānakiccaṃ sādhayamānā ārammaṇakaraṇavasena nibbānaṃ gacchanti. Catubbidhakiccasādhaneneva hettha bahuvacananiddeso. **Evañca satī**ti maggaṭṭhena ekattaṃ upādāya ''maggo''ti ekavacanena ārammaṇabhedena catubbidhataṃ upādāya ''cattāro''ti ca vattabbatāya sativijjamānattā. **Vacanānusandhinā** ''ekāyano aya''ntiādikā desanā **sānusandhikāva,** na ananusandhikāti adhippāyo. Vuttamevatthaṃ nidassanena paṭipādetuṃ **''mārasenappamaddana''**nti suttapadaṃ (saṃ. ni. 5.224) ānetvā **''yathā''**tiādinā nidassanaṃ saṃsandeti. **Tasmā**tiādi nigamanaṃ.

Visesato kāyo ca vedanā ca assādassakāraṇanti tappahānatthaṃ tesu taṇhāvatthūsu oḷārikasukhumesu asubhadukkhabhāvadassanāni mandatikkhapaññehi taṇhācaritehi sukarānīti tāni tesaṃ ''visuddhimaggo''ti vuttāni tathā ''niccaṃ attā''ti abhinivesavatthutāya diṭṭhiyā visesakāraṇesu cittadhammesu aniccānattatādassanāni sarāgādivasena saññāphassādivasena nīvaraṇādivasena ca nātippabhedaatippabhedagatesu tesu tappahānatthaṃ mandatikkhapaññānaṃ diṭṭhicaritānaṃ sukarānīti tesaṃ tāni ''visuddhimaggo''ti vuttāni. Ettha ca yathā cittadhammānampi taṇhāya vatthubhāvo sambhavati, tathā kāyavedanānampi diṭṭhiyāti satipi nesaṃ catunnampi taṇhādiṭṭhiyā vatthubhāve yo yassa sātisayapaccayo, taṃdassanatthaṃ visesaggahaṇaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Tikkhapaññasamathayāniko oḷārikārammaṇaṃ pariggaṇhanto tattha aṭṭhatvā jhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya vedanaṃ pariggaṇhātīti vuttaṃ. **''Oḷārikārammaṇe asaṇṭhahanato''**ti. Vipassanāyānikassa pana sukhume citte dhammesu ca cittaṃ pakkhandatīti cittadhammānupassanānaṃ mandatikkhapaññāvipassanāyānikānaṃ visuddhimaggatā vuttā.

Tesaṃ tatthāti ettha tattha-saddassa ''pahānattha''nti etena yojanā. Parato **tesaṃ tatthā**ti etthāpi esevanayo. Pañca kāmaguṇā savisesā kāye labbhantīti visesena kāyo kāmoghassa vatthu, bhavesu sukhaggahaṇavasena bhavassādo hoti bhavoghassa vedanā vatthu, santatighanagahaṇavasena visesato citte attābhiniveso hotīti diṭṭhoghassa cittaṃ vatthu, dhammesu vinibbhogassa dukkarattā dhammānaṃ dhammamattatāya duppaṭivijjhattā sammoho hotīti avijjoghassa dhammā vatthu, tasmā tesaṃ pahānatthaṃ **cattārova vuttā.**

Yadaggena ca kāyo kāmoghassa vatthu, tadaggena abhijjhākāyaganthassa vatthu, dukkhāya vedanāya paṭighānusayo anusetīti dukkhadukkhavipariṇāmadukkhasaṅkhāradukkhabhūtā vedanā visesena byāpādakāyaganthassa vatthu, citte niccaggahaṇavasena sassatassa attano sīlena suddhītiādi parāmasanaṃ hotīti sīlabbataparāmāsassa cittaṃ vatthu, nāmarūpaparicchedena bhūtaṃ bhūtato apassantassa bhavavibhavadiṭṭhisaṅkhāto idaṃsaccābhiniveso hotīti tassa dhammā vatthu, sukhavedanāssādavasena paralokanirapekkho ''natthi dinna''ntiādikaṃ parāmāsaṃ uppādetīti diṭṭhupādānassa vedanā vatthu santatighanagahaṇavasena sarāgādicitte sammoho hotīti mohāgatiyā cittaṃ vatthu, dhammasabhāvānavabodhena bhayaṃ hotīti bhayāgatiyā dhammā vatthu. Ye panettha avuttā, tesaṃ vuttanayena vatthubhāvo yojetabbo. Tathā hi oghesu vuttanayā eva yogāsavesupi yojanā atthato abhinnattā. Tathā paṭhamoghatatiyacatutthaganthayojanāya vuttanayā eva kāyacittadhammānaṃ itarūpādānavatthutā yojanā, tathā kāmoghabyāpādakāyaganthayojanāya vuttanayā eva kāyavedanānaṃ chandadosāgati vatthutā yojanā vā.

''Āhārasamudayā kāyasamudayo, phassasamudayā vedanāsamudayo, (saṃ. ni. 5.408)

saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpa''nti (ma. ni. 3.126; udā. 1; vibha. 225) vacanato kāyādīnaṃ samudayabhūtā kabaḷīkārāhāraphassamanosañcetanāviññāṇāhārā kāyādiparijānanena pariññātā hontīti āha **''catubbidhāhārapariññattha''**nti **pakaraṇanayo**ti **nettipakaraṇavasena** suttantasaṃvaṇṇanānayo.

Saraṇavasenāti kāyādīnaṃ kusalādidhammānañca upadhāraṇavasena. Saranti gacchanti nibbānaṃ etāyāti satīti imasmiṃ atthe ekatte ekasabhāve nibbāne samosaraṇaṃ samāgamo **ekattasamosaraṇaṃ**. Etadeva hi dassetuṃ **''yathā hī''**tiādi vuttaṃ. Ekanibbānapavesahetubhūtā vā samānatā eko satipaṭṭhānassa bhāvo ekattaṃ, tattha samosaraṇaṃ taṃsabhāgatā **ekattasamosaraṇaṃ**. Ekanibbānapavesahetubhāvaṃ pana dassetuṃ **''yathā hī''**tiādimāha. Etasmiṃ atthe saraṇekattasamosaraṇāni saheva satipaṭṭhānekabhāvassa kāraṇatthena vuttānīti daṭṭhabbāni, purimasmiṃ visuṃ. **Saraṇavasenā**ti vā ''gamanavasenā''ti atthe sati tadeva gamanaṃ samosaraṇanti, samosaraṇe vā satisaddatthavasena avuccamāne dhāraṇatāva satīti satisaddatthantarābhāvā purimaṃ satibhāvassa kāraṇaṃ, pacchimaṃ ekabhāvassāti nibbānasamosaraṇepi sahitāneva tāni satipaṭṭhānekabhāvassa kāraṇāni vuttāni honti. **Cuddasavidhena, navavidhena, soḷasavidhena, pañcavidhenā**ti idaṃ upari pāḷiyaṃ (ma. ni. 1.107) āgatānaṃ ānāpānapabbādīnaṃ vasena vuttaṃ, tesaṃ pana antarabhedavasena tadanugatabhedavasena ca bhāvanāya anekavidhatā labbhatiyeva. Catūsu disāsu uṭṭhānakabhaṇḍasadisatā kāyānupassanāditaṃtaṃsatipaṭṭhānabhāvanānubhāvassa daṭṭhabbā.

''Gocare, bhikkhave, caratha sake pettike visaye''tiādivacanato (dī. ni. 3.80; saṃ. ni. 5.372) bhikkhugocarā ete dhammā, yadidaṃ kāyānupassanādayo. Tattha yasmā kāyānupassanādipaṭipattiyā bhikkhu hoti, tasmā ''kāyānupassī viharatī''tiādinā bhikkhuṃ dasseti, bhikkhumhi taṃ niyamatoti āha **''paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanato''**ti. Satthu cariyānuvidhāyakattā sakalasāsanasampaṭiggāhakattā ca **sabbappakārāya anusāsaniyā bhājanabhāvo**.

Samaṃ careyyāti kāyādivisamacariyaṃ pahāya kāyādīhi samaṃ careyya. Rāgādivūpasamena **santo**. Indriyadamena **danto**. Catumagganiyāmena **niyato**. Seṭṭhacaritāya **brahmacārī**. Kāyadaṇḍādioropanena **nidhāya daṇḍaṃ**. Ariyabhāve ṭhito **so** evarūpo bāhitapāpasamitapāpabhinnakilesatāhi **brāhmaṇo samaṇo bhikkhū**ti veditabbo.

''Ayañceva kāyo bahiddho ca nāmarūpa''ntiādīsu (dī. ni. ṭī. 2.373) khandhapañcakaṃ, ''sukhañca kāyena paṭisaṃvedetī''tiādīsu (ma. ni. 1.271, 287; pārā. 11) nāmakāyo kāyoti vuccatīti tato visesanatthaṃ **''kāyeti rūpakāye''**ti āha.

Asammissatoti ''vedanādayopi ettha sitā ettha paṭibaddhā''ti kāye vedanādianupassanāpasaṅgepi āpanne tato asammissatoti attho. Samūhavisayatāya cassa kāya-saddassa samudāyupādānatāya ca asubhākārassa ''kāye''ti ekavacanaṃ, tathā ārammaṇādivibhāgena anekabhedabhinnampi cittaṃ cittabhāvasāmaññena ekajjhaṃ gahetvā ''citte''ti ekavacanaṃ, vedanā pana sukhādibhedabhinnā visuṃ visuṃ anupassitabbāti dassentena ''vedanāsū''ti bahuvacanena vuttā, tatheva ca niddeso pavattito, dhammā ca paropaṇṇāsabhedā anupassitabbākārena ca anekabhedā evāti tepi bahuvacanavaseneva vuttā. Avayavīgāha-samaññātidhāvana-sārādānābhinivesanisedhanatthaṃ kāyaṃ aṅgapaccaṅgehi, tāni ca kesādīhi, kesādike ca bhūtupādāyarūpehi vinibbhujjanto **''tathā na kāye''**tiādimāha. Pāsādādinagarāvayavasamūhe avayavīvādinopi avayavīgāhaṃ na karonti, nagaraṃ nāma koci attho atthīti pana kesañci samaññātidhāvanaṃ siyāti itthipurisādisamaññātidhāvane nagaranidassanaṃ vuttaṃ. Aṅgapaccaṅgasamūho, kesalomādisamūho bhūtupādāyasamūho ca yathāvuttasamūhe tabbinimutto kāyopi nāma koci natthi, pageva itthiādayoti āha **''kāyo vā…pe… dissatī''**ti. **Koci dhammo**ti iminā sattajīvādiṃ paṭikkhipati, avayavī pana kāyapaṭikkhepeneva paṭikkhittoti. Yadi evaṃ kathaṃ kāyādisaññābhidhānānītiāha **''yathāvutta…pe… karontī''**ti.

Yaṃ passati itthiṃ purisaṃ vā. Nanu cakkhunā itthipurisadassanaṃ natthīti? Saccametaṃ, ''itthiṃ passāmi, purisaṃ passāmī''ti pana pavattasaññāya vasena ''yaṃ passatī''ti vuttaṃ. Micchādassanena vā

diṭṭhiyā **yaṃ passati, na taṃ diṭṭhaṃ, taṃ** rūpāyatanaṃ na hotīti attho viparītaggāhavasena micchāparikappitarūpattā. Atha vā taṃ kesādibhūtupādāyasamūhasaṅkhātaṃ diṭṭhaṃ na hoti acakkhuviññāṇaviññeyyattā, diṭṭhaṃ vā taṃ na hoti. **Yaṃ diṭṭhaṃ taṃ na passatī**ti yaṃ rūpāyatanaṃ kesādibhūtupādāyasamūhasaṅkhātaṃ diṭṭhaṃ, taṃ paññācakkhunā bhūtato na passatīti attho. **Apassaṃ bajjhate**ti imaṃ attabhāvaṃ yathābhūtaṃ paññācakkhunā apassanto ''etaṃ mama, esohamasmi, eso me atto''ti kilesabandhanena bajjhati.

Na aññadhammānupassīti na aññasabhāvānupassī, asubhādito aññākārānupassī na hotīti attho. **Kiṃ vuttaṃ hotī**tiādinā tamevatthaṃ pākaṭaṃ karoti. **Pathavīkāya**nti kesādikoṭṭhāsapathaviṃ dhammasamūhattā ''kāyo''ti vadati, lakkhaṇapathavimeva vā anekappabhedaṃ sakalasarīragataṃ pubbāpariyabhāvena ca pavattamānaṃ samūhavasena gahetvā ''kāyo''ti vadati. **Āpokāya**ntiādīsupi eseva nayo.

Evaṃ gahetabbassāti ''ahaṃ mama''nti evaṃ attattaniyabhāvena andhabālehi gahetabbassa. Idāni sattannaṃ anupassanākārānampi vasena kāyānupassanaṃ dassetuṃ **''apicā''**tiādi āraddhaṃ. Tattha **aniccato anupassatī**ti catusamuṭṭhānikakāyaṃ ''anicca''nti anupassati, evaṃ passanto evaṃ cassa aniccākārampi anupassatīti vuccati. Tathābhūtassa cassa niccaggāhassa lesopi na hotīti vuttaṃ **''no niccato''**ti tathāhesa ''niccasaññaṃ pajahatī''ti (paṭi. ma. 3.35) vutto. Ettha ca ''aniccato eva anupassatī''ti eva-kāro luttaniddiṭṭhoti tena nivattitamatthaṃ dassetuṃ **''no niccato''**ti vuttaṃ. Na cettha dukkhato anupassanādinivattanamāsaṅkitabbaṃ paṭiyogīnivattanaparattā eva-kārassa, uparidesanāruḷhattā ca tāsaṃ.

Dukkhato anupassatītiādīsupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso – aniccassa dukkhattā tameva kāyaṃ dukkhato anupassati, dukkhassa anattattā **anattato anupassati**. Yasmā pana yaṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattā, taṃ anabhinanditabbaṃ, na tattha rajjitabbaṃ, tasmā vuttaṃ **''nibbindati no nandati, virajjati no rajjatī''**ti. So evaṃ arajjanto rāgaṃ **nirodheti no samudeti,** samudayaṃ na karotīti attho. Evaṃ paṭipanno ca **paṭinissajjati no ādiyati**. Ayañhi aniccādianupassanā tadaṅgavasena saddhiṃ kāyatannissayakhandhābhisaṅkhārehi kilesānaṃ pariccajanato, saṅkhatadosadassanena tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandanato ''pariccāgapaṭinissaggo ceva pakkhandanapaṭinissaggo cā''ti vuccati, tasmā tāya samannāgato bhikkhu vuttanayena kilese ca pariccajati, nibbāne ca pakkhandati, tathābhūto ca nibbattanavasena kilese na ādiyati, nāpi adosadassitāvasena saṅkhatārammaṇaṃ. Tena vuttaṃ **''paṭinissajjati no ādiyatī''**ti. Idānissa tāhi anupassanāhi yesaṃ dhammānaṃ pahānaṃ hoti, taṃ dassetuṃ **''so taṃ aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahatī''**ti. Tattha **niccasañña**nti ''saṅkhārā niccā''ti evaṃ pavattaviparītasaññaṃ. Diṭṭhicittavipallāsapahānamukheneva saññāvipallāsappahānanti saññāgahaṇaṃ, saññāsīsena vā tesampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Nandi**nti sappītikataṇhaṃ. Sesaṃ vuttanayemeva.

Viharatīti iminā kāyānupassanāsamaṅgino iriyāpathavihāro vuttoti āha **''iriyatī''**ti iriyāpathaṃ pavattetīti attho. Ārammaṇakaraṇavasena abhibyāpanato **''tīsu bhavesū''**ti vuttaṃ, uppajjanavasena pana kilesā parittabhūmakā evāti. Yadipi kilesānaṃ pahānaṃ ātāpananti taṃ sammādiṭṭhiādīnampi attheva, ātāpa-saddo pana vīriyeyeva niruḷhoti vuttaṃ **''vīriyassetaṃ nāma''**nti. Atha vā paṭipakkhapahāne sampayuttadhammānaṃ abbhussahanavasena pavattamānassa vīriyassa sātisayaṃ tadātāpananti vīriyameva tathā vuccati, na aññe dhammā. **Ātāpī**ti cāyamīkāro pasaṃsāya, atisayassa vā dīpakoti ātāpīgahaṇena sammappadhānasamaṅgitaṃ dasseti. Sammā, samantato, sāmañca pajānanto **sampajāno,** asammissato vavatthāne aññadhammānupassitābhāvena sammā aviparītaṃ, sabbākārapajānanena samantato, uparūpari visesāvahabhāvena pavattiyā sayaṃ pajānantoti attho. Yadi paññāya anupassati, kathaṃ satipaṭṭhānatāti āha **''na hī''**tiādi. **Sabbatthika**nti sabbattha bhavaṃ sabbattha līne uddhate ca citte icchitabbattā, sabbe vā līne uddhate ca bhāvetabbā bojjhaṅgā atthikā etāyāti **sabbatthikā**. Satiyā laddhūpakārāya eva paññāya ettha yathāvutte **kāye** kammaṭṭhāniko bhikkhu **kāyānupassī viharati. Antosaṅkhepo** anto olīyano, kosajjanti attho. **Upāyapariggaheti** ettha sīlavisodhanādi gaṇanādi uggahakosallādi ca **upāyo,** tabbipariyāyato **anupāyo** veditabbo. Yasmā ca

upaṭṭhitassati yathāvuttaupāyaṃ na pariccajati, anupāyañca na upādiyati, tasmā vuttaṃ **''muṭṭhassati…pe… asamattho hotī''**ti. **Tenā**ti upāyānupāyānaṃ pariggahaparivajjanesu apariccāgāpariggahesu ca asamatthabhāvena **assa** yogino.

Yasmā satiyevettha satipaṭṭhānaṃ vuttā, tasmāssa sampayuttā dhammā vīriyādayo aṅganti āha **''sampayogaṅgañcassa dassetvā''**ti. Aṅga-saddo cettha kāraṇapariyāyo daṭṭhabbo, satiggahaṇeneva cettha samādhissati gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ tassā samādhikkhandhe saṅgahitattā. Yasmā vā satisīsenāyaṃ desanā. Na hi kevalāya satiyā kilesappahānaṃ hoti, nibbānādhigamo vā, na ca kevalā sati pavattati, tasmāssa jhānadesanāyaṃ savitakkādivacanassa viya sampayogaṅgadassanatāti aṅga-saddassa avayavapariyāyatā daṭṭhabbā. **Pahānaṅga**nti ''vivicceva kāmehī''tiādīsu (dī. ni. 1.226; ma. ni. 1.271, 287; saṃ. ni. 2.152; a. ni. 4.123; pārā. 11) viya pahātabbaṅgaṃ dassetuṃ. Yasmā ettha lokiyamaggo adhippeto, na lokuttaramaggo, tasmā pubbabhāgiyameva vinayaṃ dassento **''tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā''**ti āha. **Tesaṃ dhammāna**nti vedanādidhammānaṃ. Tesañhi tattha anadhippetattā **''atthuddhāranayenetaṃ vutta''**nti vuttaṃ.

Avisesena dvīhipi nīvaraṇappahānaṃ vuttanti katvā puna ekekena vuttaṃ pahānavisesaṃ dassetuṃ **''visesenā''**ti āha. Atha vā ''vineyya nīvaraṇānī''ti avatvā abhijjhādomanassavacanassa payojanaṃ dassento **''visesenā''**tiādimāha. Kāyānupassanābhāvanāya hi ujuvipaccanīkānaṃ anurodhādīnaṃ pahānaṃ dassanaṃ etassa payojananti. **Kāyasampattimūlakassā**ti rūpa-bala-yobbanārogyādi-sarīrasampadā-nimittassa. Vuttavipariyāyato **kāyavipattimūlako virodho** veditabbo. **Kāyabhāvanāyā**ti kāyānupassanābhāvanāya. Sā hi idha ''kāyabhāvanā''ti adhippetā. **Tenā**ti anurodhādippahānavacanena. **Yogānubhāvo hī**tiādi vuttassevatthassa pākaṭakaraṇaṃ.

Satisampajaññenāti atisampajaññaggahaṇena. **Sabbatthikakammaṭṭhāna**nti buddhānussati mettā maraṇassati asubhabhāvanā ca. Idañhi catukkaṃ yoginā parihariyamānaṃ ''sabbatthikakammaṭṭhāna''nti vuccati atisampajaññabalena avicchinnassa tassa pariharitabbattā, **satiyā vā samatho vutto** tassā samāddhikkhandhena saṅgahitattā.

Tenāti saddatthaṃ anādiyitvā bhāvatthasseva vibhajanavasena pavattena vibhaṅgapāṭhena saha. **Aṭṭhakathānayo**ti saddatthassapi vivaraṇavasena yathārahaṃ vutto atthasaṃvaṇṇanānayo. **Yathā saṃsandatī**ti yathā atthato adhippāyato ca avilomento aññadatthu saṃsandati sameti, evaṃ veditabbo.

Vedanādīnaṃ puna vacaneti ettha nissayapaccayabhāvavasena cittadhammānaṃ vedanāsannissitattā pañcavokārabhave arūpadhammānaṃ rūpapaṭibaddhavuttito ca vedanāya kāyādianupassanāpasaṅgepi āpanne tadasammissato vavatthānadassanatthaṃ ghanavinibbhogādidassanatthañca dutiyavedanāgahaṇaṃ. Tena na vedanāyaṃ kāyānupassī, cittadhammānupassī vā, atha kho vedanānupassīyevāti vedanāsaṅkhāte vatthusmiṃ vedanānupassanākārasseva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā ''yasmiṃ samaye sukhā vedanā, na tasmiṃ samaye dukkhā adukkhamasukhā vā vedanā. Yasmiṃ vā pana samaye dukkhā adukkhamasukhā vā vedanā, na tasmiṃ samaye itarā vedanā''ti vedanābhāvasāmaññe aṭṭhatvā taṃ taṃ vedanaṃ vinibbhujitvā dassanena ghanavinibbhogo dhuvabhāvaviveko dassito hoti. Tena tāsaṃ khaṇamattāvaṭṭhānadassanena aniccatāya tato eva dukkhatāya anattatāya ca dassanaṃ vibhāvitaṃ hoti. **Ghanavinibbhogādī**ti **ādi-**saddena ayampi attho veditabbo. Ayañhi vedanāyaṃ vedanānupassīyeva, na aññadhammānupassī. Kiṃ vuttaṃ hoti – yathā nāma bālo amaṇisabhāvepi udakabubbuḷake maṇiākārānupassī hoti, na evamayaṃ ṭhitiramaṇīyepi vedayite, pageva itarasmiṃ manuññākārānupassī, atha kho khaṇabhaṅguratāya avasavattitāya kilesāsucipaggharaṇatāya ca aniccaanattaasubhākārānupassī, vipariṇāmadukkhatāya saṅkhāradukkhatāya ca visesato dukkhānupassīyevāti vuttaṃ hoti. Evaṃ cittadhammesupi yathārahaṃ puna vacane payojanaṃ vattabbaṃ. **''Kevalaṃ panidhā''**tiādinā idha 'ettakaṃ veditabba''nti veditabbaparicchedaṃ dasseti. **Esa nayo**ti iminā yathā cittaṃ dhammā ca anupassitabbā, tathā tāni anupassanto ''citte cittānupassī, dhammesu dhammānupassī''ti veditabboti imamatthaṃ atidisati.

Yo sukhaṃ dukkhato addāti yo bhikkhu sukhavedanaṃ vipariṇāmadukkhatāya ''dukkha''nti paññācakkhunā addakkhi. **Dukkhamaddakkhi sallato**ti dukkhavedanaṃ pīḷājananato antotudanato dunnīharaṇato ca sallanti addakkhi passi. **Adukkhamasukha**nti upekkhāvedanaṃ. **Santa**nti sukhadukkhāni viya anoḷārikatāya paccayavasena vūpasantasabhāvatāya ca santaṃ. **Aniccato**ti hutvā abhāvato udayabbayavantato tāvakālikatoniccapaṭikkhepato ca ''anicca''nti yo addakkhi. **Sa ve sammaddaso bhikkhu** ekaṃsena paribyattaṃ vā vedanāya sammā passanakoti attho.

Dukkhātipīti saṅkhāradukkhatāya dukkhā itipi. **Sabbaṃ taṃ dukkhasmi**nti sabbaṃ taṃ vedayitaṃ dukkhasmiṃ antogadhaṃ pariyāpannaṃ vadāmi saṅkhāradukkhatānativattanato. **Sukhadukkhatopi cā**ti sukhādīnaṃ ṭhitivipariṇāmaññāṇasukhatāya vipariṇāmaṭhitiaññāṇadukkhatāya ca vuttattā tissopi sukhato, tissopi ca dukkhato anupassitabbāti attho. Rūpādi-**ārammaṇa**chandādi-**adhipati-**ñāṇādi-**sahajāta-** kāmāvacarādi-**bhūmi**nānattabhedānaṃ kusalākusala-taṃvipākakiriyā-nānattādibhedānañca, ādi-saddena saṅkhārikāsaṅkhārikasa-vatthukāvatthukādi-nānattabhedānañca vasenāti yojetabbaṃ. **Suññatadhammassā**ti ''dhammā hontī''tiādinā (dha. sa. 121) suññatavāre āgatasuññatasabhāvassa vasena. **''Kāmañcetthā''**tiādinā pubbe pahīnattā puna pahānaṃ na vattabbanti codanaṃ dasseti, maggacittakkhaṇe vā ekattha pahīnaṃ sabbattha pahīnameva hotīti visuṃ visuṃ na vattabbanti. Tattha purimāya codanāya nānāpuggalaparihāro, pacchimāya nānācittakkhaṇikaparihāro. Lokiyabhāvanāya hi kāye pahīnaṃ na vedanādīsu pahīnaṃ hoti yadipi na pavatteyya, na paṭipakkhabhāvanāya tattha sā abhijjhādomanassassa appavatti hotīti puna tappahānaṃ vattabbamevāti. **Ekattha pahīnaṃ sesesupi pahīnaṃ hotī**ti maggasatipaṭṭhānabhāvanaṃ, lokiyabhāvanāya vā sabbattha appavattimattaṃ sandhāya vuttaṃ. ''Pañcapi khandhā loko''ti hi vibhaṅge (vibha. 362, 364, 366, 373) catūsupi ṭhānesu vuttanti.

Uddesavāravaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Kāyānupassanāvaṇṇanā

Ānāpānapabbavaṇṇanā

107. Bāhirakesupi ito ekadesassa sambhavato sabbappakāraggahaṇaṃ kataṃ **''sabbappakārakāyānupassanānibbattakassā''**ti. Tena ye ime ānāpānapabbādivasena āgatā cuddasappakārā, tadantogadhā ca ajjhattādianupassanā pakārā, tathā **kāyagatāsatisutte** (ma. ni. 3.154) vuttā kesādivaṇṇasaṇṭhānakasiṇārammaṇacatukkajjhānappakārā, lokiyādippakārā ca, te sabbepi anavasesato saṅgaṇhāti. Ime ca pakārā imasmiṃyeva sāsane, na ito bahiddhāti vuttaṃ **''sabbappakāra…pe… paṭisedhano cā''**ti. Tattha **tathābhāvapaṭisedhano**ti sabbappakārakāyānupassanānibbattakassa puggalassa aññasāsanassa nissayabhāvapaṭisedhano. Etena ''idha, bhikkhave''ti ettha idha-saddo antogadhaevasaddatthoti dasseti. Santi hi ekapadānipi sāvadhāraṇāni yathā ''vāyubhakkho''ti (dī. ni. ṭī. 2.374). Tenāha **''idheva samaṇo''**tiādi. Paripuṇṇasamaṇakaraṇadhammo hi so, yo sabbappakārakāyānupassanānibbattako. **Parappavādā**ti paresaṃ aññatitthiyānaṃ nānappakārā vādā titthāyatanāni.

Araññādikasseva bhāvanānurūpasenāsanataṃ dassetuṃ **''imassa hī''**tiādi vuttaṃ. Duddamo damathaṃ anupagato goṇo **kūṭagoṇo**. Dohanakāle yathā thanehi anavasesato khīraṃ na paggharati, evaṃ dohapaṭibandhinī **kūṭadhenu**. Rūpasaddādike paṭicca uppajjanakaassādo **rūpārammaṇādiraso. Pubbe āciṇṇārammaṇa**nti pabbajjāto pubbe, anādimati vā saṃsāre paricitārammaṇaṃ.

Nibandheyyāti bandheyya. **Satiyā**ti sammadeva kammaṭṭhānassa sallakkhaṇavasena pavattāya satiyā. **Ārammaṇe**ti kammaṭṭhānārammaṇe. Daḷhanti thiraṃ, yathā satokārissa upacārappanābhedo samādhi ijjhati, tathā thāmagataṃ katvāti attho.

Visesādhigamadiṭṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhānanti sabbesaṃ buddhānaṃ, ekaccānaṃ

paccekabuddhānaṃ, buddhasāvakānañca visesādhigamassa, aññena kammaṭṭhānena adhigatavisesānaṃ diṭṭhadhammasukhavihārassa ca padaṭṭhānabhūtaṃ. **Vatthuvijjācariyo viya bhagavā** yogīnaṃ anurūpanivāsaṭṭhānupadisanato. **Bhikkhu dīpisadiso** araññe ekākī viharitvā paṭipakkhanimmathanena icchitatthasādhanato. **Phalamuttama**nti sāmaññaphalaṃ sandhāyāha. **Parakkamajavayoggabhūmi**nti bhāvanussāhajavassa yoggakaraṇabhūmibhūtaṃ.

Assāsapassāsānaṃ vasena sikkhatoti assāsapassāsānaṃ dīgharassatāpajānana-sabbakāyapaṭisaṃvedana-oḷārikoḷārikapaṭippassambhanavasena bhāvanānuyogaṃ sikkhato, tathābhūto vā hutvā tisso sikkhā pavattayato. **Assāsapassāsanimitte**ti assāsapassāsasannissayena upaṭṭhitapaṭibhāganimitte. **Assāsapassāse parigganhāti** rūpamukhena vipassanaṃ abhinivisanto, yo ‘‘assāsapassāsakammiko’’ti vutto. **Jhānaṅgāni parigganhāti** arūpamukhena vipassanaṃ abhinivisanto. **Vatthu nāma karajakāyo** cittacetasikānaṃ pavattiṭṭhānabhāvato. **Añño satto vā puggalo vā natthī**ti visuddhadiṭṭhi ‘‘tayidaṃ dhammamattaṃ na ahetukaṃ, nāpi issarādivisamahetukaṃ, atha kho avijjādīhi eva sahetuka’’nti addhattayepi kaṅkhāvitaraṇena **vitiṇṇakaṅkho** ‘‘yaṃ kiñci rūpa’’ntiādinā (ma. ni. 1.361; ma. ni. 2.113; ma. ni. 3.86; a. ni. 4.181; paṭi. ma. 1.48) kalāpasammasanavasena **tilakkhaṇaṃ āropetvā** udayabbayānupassanādivasena **vipassanaṃ vaḍḍhento anukkamena** maggapaṭipāṭiyā.

Parassa vā assāsapassāsakāyeti idaṃ sammasanacāravasenāyaṃ pāḷi pavattāti katvā vuttaṃ, samathavasena pana parassa assāsapassāsakāye appanānimittuppatti eva natthīti. **Idaṃ ubhayaṃ na labbhatī**ti ‘‘ajjhattaṃ, bahiddhā’’ti ca vuttaṃ idaṃ dhammadvayaghaṭitaṃ ekato ārammaṇabhāvena na labbhati.

Samudeti etasmāti samudayo, so eva kāraṇaṭṭhena dhammoti samudayadhammo, assāsapassāsānaṃ pavattihetukarajakāyādi. Tassa anupassanasīlo **samudayadhammānupassī**. Taṃ pana samudayadhammaṃ upamāmukhena dassento **‘‘yathā nāmā’’**tiādimāha. Tattha **bhasta**nti ruttiṃ. **Gaggaranāḷi**nti ukkāpanāḷiṃ. **Te**ti karajakāyādike. Yathā assāsapassāsakāyo karajakāyādisambandhī phalabhāvena, evaṃ tepi assāsapassāsakāyasambandhino hetubhāvenāti ‘‘samudayadhammā kāyasmi’’nti vattabbataṃ labhantīti vuttaṃ **‘‘samudaya…pe… vuccatī’’**ti. Pakativācī vā **dhamma-**saddo ‘‘jātidhammāna’’ntiādīsu (ma. ni. 1.131; ma. ni. 3.373; paṭi. ma. 1.33) viyāti kāyassa paccayasamavāye uppajjanapakatikānupassī **‘‘samudayadhammānupassī’’**ti vutto. Tenāha – ‘‘karajakāyañcā’’tiādi. Evañca katvā **kāyasmi**nti bhummavacanañca samatthitaṃ hoti. **Vayadhammānupassī**ti ettha ahetukattepi vināsassa yesaṃ hetudhammānaṃ abhāve yaṃ na hoti, tadabhāvo tassa abhāvassa hotu viya voharīyatīti upacārato karajakāyādiabhāvo assāsapassāsakāyassa vayakāraṇaṃ vutto. Tenāha **‘‘yathā bhastāyā’’**tiādi. Ayaṃ tāvettha paṭhamavikappavasena atthavibhāvanā. Dutiyavikappavasena pana upacārena vināyeva attho veditabbo. Ajjhattabahiddhānupassanā viya bhinnavatthuvisayatāya samudayavayadhammānupassanāpi ekakāle na labbhatīti āha **‘‘kālena samudayaṃ kālena vayaṃ anupassanto’’**ti.

Atthi kāyoti eva-saddo luttaniddiṭṭhoti **‘‘kāyova atthī’’**ti vatvā avadhāraṇena nivatthitaṃ dassento **‘‘na satto’’**tiādimāha. Tassattho – yo rūpādīsu sattavisattatāya paresañca sajjāpanaṭṭhena, satvaguṇayogato vā **‘‘satto’’**ti parehi parikappito. Tassa sattanikāyassa pūraṇato ca cavanupapajjanadhammatāya galanato ca **‘‘puggalo’’**ti. Thīyati saṃhaññati ettha gabbhoti **‘‘itthī’’**ti. Puri pure bhāge seti pavattatīti **‘‘puriso’’**ti. Āhito ahaṃmāno etthāti **‘‘attā’’**ti, attano santakabhāvena **‘‘attaniya’’**nti. Paro na hotīti katvā **‘‘aha’’**nti, mama santakanti katvā **‘‘mama’’**nti. Vuttappakāravinimutto aññoti katvā **‘‘kocī’’**ti, tassa santakabhāvena **‘‘kassacī’’**ti parikappetabbo koci natthi, kevalaṃ kāyo eva atthīti attattaniyasuññatameva kāyassa vibhāveti. **Eva**nti ‘‘kāyova atthī’’tiādinā vuttappakārena. **Ñāṇapamāṇatthāyā**ti kāyānupassanāñāṇaparaṃ pamāṇaṃ pāpanatthāya. **Satipamāṇatthāyā**ti kāyapariggāhikasatipavattaṃ satiparaṃ pamāṇaṃ pāpanatthāya. Imassa hi vuttanayena ‘‘atthi kāyo’’ti aparāparuppattivasena paccupaṭṭhitā sati bhiyyoso mattāya tattha ñāṇassa satiyā ca paribrūhanāya hoti. Tenāha **‘‘satisampajaññānaṃ vaḍḍhatthāyā’’**ti.

Imissā bhāvanāya taṇhādiṭṭhigāhānaṃ ujupaṭipakkhattā vuttaṃ **''taṇhā…pe… viharatī''**ti. Tathābhūto ca loke kiñci ''aha''nti vā ''mama''nti vā gahetabbaṃ na passati, kuto gaṇheyya. Tenāha **''na ca kiñcī''**tiādi. **Evampī**ti ettha **pi-**saddo heṭṭhā niddiṭṭhassa tādisassa atthassa abhāvato avuttasamuccayatthoti dassento **''upari atthaṃ upādāyā''**ti āha. **''Eva''**nti pana niddiṭṭhākārassa paccāmasanaṃ nigamanavasena katanti āha **''iminā pana…pe… dassetī''**ti. Pubbabhāgasatipaṭṭhānassa idhādhippetattā vuttaṃ **''sati dukkhasacca''**nti. Sā pana sati yasmiṃ attabhāve, tassa samuṭṭhāpikā taṇhā tassāpi samuṭṭhāpikā eva nāma hoti tadabhāve abhāvatoti āha **''tassā samuṭṭhāpikā purimataṇhā''**ti. **Appavattī**ti appavattinimittaṃ, na pavattati etthāti vā **appavatti**. **Catusaccavasenā**ti catusaccakammaṭṭhānavasena. **Ussakkitvā**ti visuddhiparamparāya āruhitvā, bhāvanaṃ upari netvāti attho. **Niyyānamukha**nti vaṭṭadukkhato nissaraṇūpāyo.

Ānāpānapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā

108. **Iriyāpathavasenā**ti iriyanaṃ iriyā, kiriyā, idha pana kāyikapayogo veditabbo. Iriyānaṃ patho pavattimaggoti iriyāpatho, gamanādisarīrāvatthā. Gacchanto vā hi satto kāyena kattabbakiriyaṃ kareyya ṭhito vā nisinno vā nipanno vāti. Tesaṃ vasena, iriyāpathavibhāgenāti attho. **Puna capara**nti puna ca aparaṃ, yathāvuttaānāpānakammaṭṭhānato bhiyyopi aññaṃ kāyānupassanākammaṭṭhānaṃ kathemi, suṇāthāti vā adhippāyo. **Gacchanto vā**tiādi gamanādimattajānanassa gamanādigatavisesajānanassa ca sādhāraṇavacanaṃ. Tattha gamanādimattajānanaṃ idha nādhippetaṃ, gamanādigatavisesajānanaṃ pana adhippetanti taṃ vibhajitvā dassetuṃ **''tattha kāma''**ntiādi vuttaṃ. **Sattūpaladdhi**nti satto atthīti upaladdhiṃ sattaggāhaṃ **na jahati** na pariccajati ''ahaṃ gacchāmi, mama gamana''nti gāhasabbhāvato. Tato eva **attasaññaṃ** ''atthi attā kārako vedako''ti evaṃ pavattaṃ viparītasaññaṃ na **ugghāṭeti** nāpaneti apaṭipakkhabhāvato, ananabrūhanato vā. Evaṃ bhūtassa cassa kuto kammaṭṭhānādibhāvoti āha **''kammaṭṭhānaṃ vā satipaṭṭhānabhāvanā vā na hotī''**ti. **Imassa panā**tiādisukkapakkhassa vuttavipariyāyena attho veditabbo. Tameva hi atthaṃ vivarituṃ **''idaṃ hī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **ko gacchatī**ti gamanakiriyāya kattupucchā, sā kattubhāvavisiṭṭhaattapaṭikkhepatthā dhammamattasseva gamanasiddhidassanato. **Kassa gamana**nti akattutāvisiṭṭhaattaggāhapaṭikkhepatthā. **Kiṃkāraṇā**ti pana paṭikkhittakattukāya gamanakiriyāya aviparītakāraṇapucchā ''gamananti attā manasā saṃyujjati, mano indriyehi, indriyāni attehī''ti evamādigamanakāraṇapaṭikkhepanato. Tenāha **''tatthā''**tiādi.

Na koci satto vā puggalo vā gacchati dhammamattasseva gamanasiddhito tabbinimuttassa ca kassaci abhāvato. Idāni dhammamattasseva gamanasiddhiṃ dassetuṃ **''cittakiriyavāyodhātuvipphārenā''**tiādi vuttaṃ. Tattha cittakiriyā ca sā vāyodhātuyā vipphāro vipphandanañcāti **cittakiriyavāyodhātuvipphāro,** tena. Ettha ca cittakiriyaggahaṇena anindriyabaddhavāyodhātuvipphāraṃ nivatteti, vāyodhātuvipphāraggahaṇena cetanāvacīviññattibhedaṃ cittakiriyaṃ nivatteti, ubhayena pana kāyaviññattiṃ vibhāveti. **''Gacchatī''**ti vatvā yathā pavattamāne kāye ''gacchatī''ti vohāro hoti, taṃ dassetuṃ **''tasmā''**tiādi vuttaṃ. **Ta**nti gantukāmatāvasena pavattacittaṃ. **Vāyaṃ janetī**ti vāyodhātuadhikaṃ rūpakalāpaṃ janeti, adhikatā cettha sāmatthiyato, na pamāṇato. Gamanacittasamuṭṭhitaṃ sahajātarūpakāyassa thambhanasandhāraṇacalanānaṃ paccayabhūtena ākāravisesena pavattamānaṃ vāyodhātuṃ sandhāyāha **''vāyo viññattiṃ janetī''**ti. Adhippāyasahabhāvī hi vikāro viññatti, yathāvuttaadhikabhāveneva ca vāyogahaṇaṃ, na vāyodhātuyā eva janakabhāvato, aññathā viññattiyā upādāyarūpabhāvo durupapādo siyā. **Purato abhinīhāro** puratobhāgena kāyassa pavattanaṃ, yo ''abhikkamo''ti vuccati.

''Eseva nayo''ti atidesavasena saṅkhepato vatvā tamevatthaṃ vivarituṃ **''tatrāpi hī''**tiādi vuttaṃ. **Koṭito paṭṭhāyā**ti heṭṭhimakoṭito paṭṭhāya. **Ussitabhāvo**ti ubbiddhabhāvo.

Evaṃ pajānatoti evaṃ cittakiriyavāyodhātuvipphāreneva gamanādibhāvo hotīti pajānato tassa evaṃ pajānanāya nicchayagamanatthaṃ **''evaṃ hotī''**ti vicāraṇā **vucca**ti loke yathābhūtaṃ ajānantehi

micchābhinivesavasena, lokavohāravasena vā. **Atthi panā**ti attano eva vīmaṃsanavasena pucchāvacanaṃ. **Natthī**ti nicchayavasena sattassa paṭikkhepavacanaṃ. **Yathā panā**tiādi tassevatthassa upamāya vibhāvanaṃ.

Nāvā mālutavegenāti **yathā** acetanā nāvā vātavegena desantaraṃ **yāti, yathā** ca acetano **tejanaṃ** kaṇḍo **jiyāvegena** desantaraṃ **yāti,** tathā acetano **kāyo vātāhato** yathāvuttavāyunā nīto desantaraṃ **yātī**ti evaṃ upamāsaṃsandanaṃ veditabbaṃ. Sace pana koci vadeyya ''yathā nāvāya tejanassa ca pellakassa purisassa vasena desantaragamanaṃ, evaṃ kāyassāpī''ti, hotu, evaṃ icchitovāyamattho. Yathā hi nāvā tejanānaṃ saṃhatalakkhaṇasseva purisassa vasena gamanaṃ, na asaṃhatalakkhaṇassa, evaṃ kāyassāpīti kā no hāni, bhiyyopi dhammamattatāva patiṭṭhaṃ labhati, na purisavādo. Tenāha **''yantaṃ suttavasenā''**tiādi.

Tattha **payutta**nti heṭṭhā vuttanayena gamanādikiriyāvasena payojitaṃ. **Ṭhātī**ti tiṭṭhati. **Etthā**ti imasmiṃ loke. **Vinā hetupaccaye**ti gantukāmatācitta-taṃsamuṭṭhāna-vāyodhātu-ādihetupaccayehi vinā. **Tiṭṭhe**ti tiṭṭheyya. **Vaje**ti vajeyya gaccheyya ko nāmāti sambandho. Paṭikkhepattho cettha **kiṃ-**saddoti hetupaccayavirahena ṭhānagamanapaṭikkhepamukhena sabbāyapi dhammappavattiyā paccayādhīnavuttitāvibhāvanena attasuññatā viya aniccadukkhatāpi vibhāvitāti daṭṭhabbā.

Paṇihitoti yathā yathā paccayehi pakārato nihito ṭhapito. **Sabbasaṅgāhikavacana**nti sabbesaṃ catunnampi iriyāpathānaṃ saṅgaṇhanavacanaṃ, pubbe visuṃ visuṃ iriyāpathānaṃ vuttattā idaṃ tesaṃ ekajjhaṃ gahetvā vacananti attho. Purimanayo vā iriyāpathappadhāno vuttoti tattha kāyo appadhāno anunipphādīti idha kāyaṃ padhānaṃ appadhānañca iriyāpathaṃ anunipphādaṃ katvā dassetuṃ dutiyanayo vuttoti evampettha dvinnaṃ nayānaṃ viseso veditabbo. **Ṭhito**ti pavatto.

Iriyāpathapariggaṇhanampi iriyāpathavato kāyasseva pariggaṇhanaṃ tassa avatthāvisesabhāvatoti vuttaṃ **''iriyāpathapariggahaṇena kāye kāyānupassī viharatī''**ti. Tenevettha rūpakkhandhavaseneva samudayādayo uddhaṭā. Esa nayo sesavāresupi. **Ādinā**ti ettha **ādi-**saddena yathā ''taṇhāsamudayā kammasamudayā āhārasamudayā''ti nibbattilakkhaṇaṃ passantopi rupakkhandhassa udayaṃ passatīti ime cattāro āhārā saṅgayhanti, evaṃ ''avijjānirodhā rūpanirodhā''tiādayopi pañca ākārā saṅgahitāti daṭṭhabbo. Sesaṃ vuttanayameva.

Iriyāpathapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catusampajaññapabbavaṇṇanā

109. **Catusampajaññavasenā**ti (dī. ni. ṭī. 1.284; saṃ. ni. 5.368; dī. ni. abhi. ṭī. 2.214) samantato pakārehi, pakaṭṭhaṃ vā savisesaṃ jānātīti sampajāno, sampajānassa bhāvo **sampajaññaṃ,** tathāpavattaṃ ñāṇaṃ. Cattāri sampajaññāni samāhaṭāni **catusampajaññaṃ,** tassa vasena. Abhikkamanaṃ **abhikkanta**nti āha **''abhikkantaṃ vuccati gamana''**nti. Tathā paṭikkamanaṃ **paṭikkanta**nti āha **''paṭikkantaṃ vuccati nivattana''**nti. **Nivattana**nti ca nivattimattaṃ, nivattitvā pana gamanaṃ gamanameva. **Abhiharanto**ti gamanavasena kāyaṃ upanento.

Sammā pajānanaṃ sampajānaṃ, tena attanā kātabbassa karaṇasīlo **sampajānakārī**ti āha **''sampajaññena sabbakiccakārī''**ti. Sampajānasaddassa sampajaññapariyāyatā pubbe vuttāyeva. **Sampajaññaṃ karotevā**ti abhikkantādīsu asammohaṃ uppādeti eva. Sampajānassa vā kāro etassa atthīti **sampajānakārī**. Dhammato vaḍḍhisaṅkhātena saha atthena pavattatīti sātthakaṃ, abhikkantādi. Sātthakassa sampajānanaṃ **sātthakasampajaññaṃ**. Sappāyassa attano upakārāvahassa hitassa sampajānanaṃ **sappāyasampajaññaṃ** abhikkamādīsu bhikkhācāragocare, aññatthāpi ca pavattesu avijahite kammaṭṭhānasaṅkhāte gocare sampajaññaṃ **gocarasampajaññaṃ**. Abhikkamādīsu asammuyhanameva sampajaññaṃ **asammohasampajaññaṃ**. **Pariggaṇhitvā**ti paṭisaṅkhāya.

Tasminti sātthakasampajaññavasena pariggahitaatthe. Attho nāma dhammato vaḍḍhīti yaṃ sātthakanti adhippetaṃ gamanaṃ, taṃ sappāyamevāti siyā kassaci āsaṅkāti tannivattanatthaṃ **‘‘cetiyadassanaṃ tāvā’’**tiādi āraddhaṃ. **Cittakammarūpakāni viyā**ti cittakammakatapaṭimāyo viya, yantapayogena vā vicittakammapaṭimāyo viya. **Asamapekkhanaṃ** gehasitaaññāṇupekkhāvasena ārammaṇassa ayoniso gahaṇaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘cakkhunā rūpaṃ disvā uppajjati upekkhā bālassa mūḷhassa puthujjanassā’’tiādi (ma. ni. 3.308). Hatthiādisammaddena **jīvitantarāyo,** visabhāgarūpadassanādinā **brahmacariyantarāyo**.

Pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhūnaṃ anuvattanakathā āciṇṇā, ananuvattanakathā pana tassā dutiyā nāma hotīti āha **‘‘dve kathā nāma na kathitapubbā’’**ti.

Evanti ‘‘sace panā’’tiādikaṃ sabbampi vuttākāraṃ paccāmasati, na ‘‘purisassa mātugāmāsubha’’ntiādikaṃ vuccamānaṃ. Yogakammassa pavattiṭṭhānatāya bhāvanāya ārammaṇaṃ kammaṭṭhānanti vuccatīti āha **‘‘kammaṭṭhānasaṅkhātaṃ gocara’’**nti. **Uggahetvā**ti yathā uggahanimittaṃ uppajjati, evaṃ uggahakosallassa sampādanavasena uggahetvā. **Haratī**ti kammaṭṭhānaṃ pavatteti, yāva piṇḍapātapaṭikkamā anuyuñjatīti attho. **Na paccāharatī**ti āhārūpabhogato yāva divāṭṭhānupasaṅkamanā kammaṭṭhānaṃ na paṭineti.

Sarīraparikammanti mukhadhovanādisarīrapaṭijagganaṃ. **Dve tayo pallaṅke**ti dve tayo nisajjāvāre, dve tīṇi uṇhāsanāni. Tenāha **‘‘usumaṃ gāhāpento’’**ti. **Kammaṭṭhānasīsenevā**ti kammaṭṭhānaggeneva, kammaṭṭhānaṃ padhānaṃ katvā evāti attho. Tena ‘‘pattopi acetano’’tiādinā (ma. ni. aṭṭha. 1.109) vakkhamānaṃ kammaṭṭhānaṃ, yathāparihariyamānaṃ vā avijahitvāti dasseti. ‘‘Paribhogacetiyato sarīracetiyaṃ garutara’’nti katvā **‘‘cetiyaṃ vanditvā’’**ti pubbakālakiriyāvasena vuttaṃ. Tathā hi **aṭṭhakathāyaṃ** (vibha. aṭṭha. 809; ma. ni. aṭṭha. 3.128; a. ni. aṭṭha. 1.1.275) ‘‘cetiyaṃ bādhayamānā bodhisākhā haritabbā’’ti vuttā.

Janasaṅgahatthanti ‘‘mayi akathente etesaṃ ko kathessatī’’ti dhammānuggahena janasaṅgahatthaṃ. **Tasmā**ti. Yasmā ‘‘dhammakathā nāma kathetabbāyevā’’ti **aṭṭhakathācariyā** vadanti, yasmā ca dhammakathā kammaṭṭhānavinimuttā nāma natthi, tasmā. **Anumodanaṃ katvā**ti etthāpi ‘‘kammaṭṭhānasīsenevā’’ti ānetvā sambandho. **Sampattaparicchedenevā**ti ‘‘paricito aparicito’’tiādivibhāgaṃ akatvā sampattakoṭiyāva. **Bhaye**ti paracakkādibhaye.

Kammajatejoti gahaṇiṃ sandhāyāha. **Kammaṭṭhānavīthiṃ nārohati** khudāparissamena kilantakāyattā samādhānābhāvato. **Avasesaṭṭhāne**ti yāguyā aggahitaṭṭhāne. **Poṅkhānupoṅkha**nti kammaṭṭhānupaṭṭhānassa avicchedadassanavacanametaṃ, yathā poṅkhānupoṅkhapavattāya sarapaṭipāṭiyā avicchedo, evametassāpīti.

Nikkhittadhuro bhāvanānuyoge. Vattapaṭipattiyā apūraṇena **sabbavatthāni bhinditvā**. ‘‘Kāme avītarāgo hoti, kāye avītarāgo, rūpe avītarāgo, yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati, aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ caratī’’ti (dī. ni. 3.320; ma. ni. 1.186) evaṃ vutta **pañcavidhacetokhilavinibandhacitto. Caritvā**ti pavattitvā.

Attakāmāti attano hitasukhaṃ icchantā, dhammacchandavantoti attho. Dhammoti hi hitaṃ, tannimittakañca sukhanti. Atha vā viññūnaṃ nibbisesattā attabhāvapariyāpannattā ca attā nāma dhammo, taṃ kāmenti icchantīti attakāmā. **Usabhaṃ** nāma vīsati yaṭṭhiyo. **Tāya saññāyā**ti tāya pāsāṇasaññāya, ettakaṃ ṭhānaṃ āgatāti jānantāti adhippāyo. **Soyeva nayo**ti ‘‘ayaṃ bhikkhū’’tiādiko yo ṭhāne vutto, so eva nisajjāyapi nayo. Pacchato āgacchantānaṃ chinnabhattabhāvabhayenapi yonisomanasikāraṃ paribrūheti.

Bahāpadhānaṃ pūjessāmīti amhākaṃ atthāya lokanāthena cha vassāni kataṃ dukkaracariyaṃ

evāhaṃ yathāsatti pūjessāmīti. Paṭipattipūjā hi satthupūjā, na āmisapūjā. **Ṭhānacaṅkamanamevā**ti adhiṭṭhātabbairiyāpathavasena vuttaṃ, na bhojanādikālesu avassaṃ kattabbanisajjāya paṭikkhepavasena.

Vīthiṃ otaritvā ito cito ca anoloketvā paṭhamameva vīthiyo sallakkhetabbāti āha **''vīthiyo sallakkhetvā''**ti. Yaṃ sandhāya vuccati ''pāsādikena abhikkantenā''ti, taṃ dassetuṃ **''tattha cā''**tiādi vuttaṃ.

Paccekabodhiṃ sacchikaroti, yadi upanissayasampanno hotīti sambandho. Evaṃ sabbattha ito paresupi. Tattha paccekabodhiyā upanissayasampadā kappānaṃ dve asaṅkhyeyyāni satasahassañca tajjaṃ puññañāṇasambharaṇaṃ, sāvakabodhiyaṃ aggasāvakānaṃ ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ kappasatasahassañca, mahāsāvakānaṃ kappasatasahassameva, itaresaṃ atītāsu jātīsu vivaṭṭasannissayavasena nibbattitaṃ nibbedhabhāgiyaṃ kusalaṃ. **Bāhiyo dārucīriyo**ti bahi visaye sañjātasaṃvaḍḍhatāya bāhiyo, dārucīrapariharaṇena dārucīriyoti ca samaññāto. So hi āyasmā –

> ''Tasmā tiha te, bāhiya, evaṃ sikkhitabbaṃ 'diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati, sute… mute… viññāte viññātamattaṃ bhavissatī'ti. Yato kho te, bāhiya, diṭṭhe diṭṭhamattaṃ bhavissati, sute… mute… viññāte viññātamattaṃ bhavissati, tato tvaṃ, bāhiya, na tena. Yato tvaṃ, bāhiya, na tena, tato tvaṃ, bāhiya, na tattha. Yato tvaṃ, bāhiya, na tattha, tato tvaṃ, bāhiya, nevidha na huraṃ na ubhayamantarena, esevanto dukkhassā''ti (udā. 10) – ettakāya desanāya arahattaṃ sacchākāsi.

Tanti asammuyhanaṃ. **Eva**nti idāni vuccamānākārena veditabbaṃ. **Attā abhikkamatī**ti iminā andhaputhujjanassa diṭṭhiggāhavasena abhikkame sammuyhanaṃ dasseti, ahaṃ **abhikkamāmī**ti pana iminā mānaggāhavasena, tadubhayaṃ pana taṇhāya vinā na hotīti taṇhāggāhavasenapi sammuyhanaṃ dassitameva hoti. **''Tathā asammuyhanto''**ti vatvā taṃ asammuyhanaṃ yena ghanavinibbhogena hoti, taṃ dassento **''abhikkamāmī''**tiādimāha. Tattha yasmā vāyodhātuyā anugatā tejodhātu uddharaṇassa paccayo. Uddharaṇagatikā hi tejodhātūti uddharaṇe vāyodhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā imāsaṃ dvinnamettha sāmatthiyato adhimattatā, itarāsañca omattatāti dassento **''ekeka…pe… balavatiyo''**ti āha. Yasmā pana tejodhātuyā anugatā vāyodhātu atiharaṇavītiharaṇānaṃ paccayo. Tiriyagatikāya hi vāyodhātuyā atiharaṇavītiharaṇesu sātisayo byāpāroti tejodhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā imāsaṃ dvinnamettha sāmatthiyato adhimattatā, itarāsañca omattatāti dassento **''tathā atiharaṇavītiharaṇesū''**ti āha. Satipi anugamanānugantabbatāvisese tejodhātu-vāyodhātu-bhāvamattaṃ sandhāya **tathā**-saddaggahaṇaṃ. Tattha akkantaṭṭhānato pādassa ukkhipanaṃ **uddharaṇaṃ,** ṭhitaṭṭhānaṃ atikkamitvā purato haraṇaṃ **atiharaṇaṃ** khāṇuādipariharaṇatthaṃ, patiṭṭhitapādaghaṭṭanapariharaṇatthaṃ vā passena haraṇaṃ **vītiharaṇaṃ,** yāva patiṭṭhitapādo, tāva āharaṇaṃ **atiharaṇaṃ,** tato paraṃ haraṇaṃ **vītiharaṇa**nti ayaṃ vā etesaṃ viseso.

Yasmā pathavīdhātuyā anugatā āpodhātu vossajjanassa paccayo. Garutarasabhāvā hi āpodhātūti vossajjane pathavīdhātuyā tassā anugatabhāvo, tasmā tāsaṃ dvinnamettha sāmatthiyato adhimattatā, itarāsañca omattatāti dassento āha **''vossajjane…pe… balavatiyo''**ti. Yasmā pana āpodhātuyā anugatā pathavīdhātu sannikkhepanassa paccayo, patiṭṭhābhāve viya patiṭṭhāpanepi tassā sātisayakiccattā āpodhātuyā tassā anugatabhāvo, tathā ghaṭṭanakiriyāya pathavīdhātuyā vasena sannirumbhanassa sijjhanato tatthāpi pathavīdhātuyā āpodhātuanugatabhāvo, tasmā vuttaṃ **''tathā sannikkhepanasannirumbhanesū''**ti. **Tatthā**ti tasmiṃ abhikkamane, tesu vā vuttesu uddharaṇādīsu chasu koṭṭhāsesu. **Uddharaṇe**ti uddharaṇakkhaṇe. **Rūpārūpadhammā**ti uddharaṇākārena pavattā rūpadhammā, taṃsamuṭṭhāpakā arūpadhammā ca **atiharaṇaṃ na pāpuṇanti** khaṇamattāvaṭṭhānato. **Tattha tatthevā**ti yattha yattha uppannā, tattha tattheva. Na hi dhammānaṃ desantarasaṅkamanaṃ atthi. **Pabbaṃ pabba**ntiādi uddharaṇādikoṭṭhāse sandhāya vuttaṃ, taṃ sabhāgasantativasena vuttanti veditabbaṃ. Atiittaro hi rūpadhammānampi pavattikkhaṇo gamanassādānaṃ devaputtānaṃ heṭṭhupariyena paṭimukhaṃ dhāvantānaṃ sirasi pāde ca baddhadhuradhārāsamāgamatopi sīghataro. Yathā tilānaṃ bhajjiyamānānaṃ paṭapaṭāyanena bhedo lakkhīyati, evaṃ saṅkhatadhammānaṃ uppādenāti dassanatthaṃ **''paṭapaṭāyantā''**ti vuttaṃ. Uppannā hi ekantato bhijjantīti.

Saddhiṃ rūpenāti idaṃ tassa tassa cittassa nirodhena saddhiṃ nirujjhanakarūpadhammānaṃ vasena vuttaṃ, yaṃ tato sattarasamacittassa uppādakkhaṇe uppannaṃ. Aññathā yadi rūpārūpadhammā samānakkhaṇā siyuṃ, ''rūpaṃ garupariṇāmaṃ dandhanirodha''ntiādivacanehi (vibha. aṭṭha. 26) virodho siyā, tathā ''nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ lahuparivattaṃ, yathayidaṃ citta''nti evamādipāḷiyā (a. ni. 1.48). Cittacetasikā hi sārammaṇasabhāvā yathābalaṃ attano ārammaṇapaccayabhūtamatthaṃ vibhāvento eva uppajjantīti tesaṃ taṃsabhāvanipphattianantaraṃ nirodho, rūpadhammā pana anārammaṇā pakāsetabbā, evaṃ tesaṃ pakāsetabbabhāvanivatti soḷasahi cittehi hotīti taṅkhaṇāyukatā tesaṃ icchitā, lahuviññāṇavisayasaṅgatimattapaccayatāya tiṇṇaṃ khandhānaṃ, visayasaṅgatimattatāya ca viññāṇassa lahuparivattitā, dandhamahābhūtapaccayatāya rūpadhammānaṃ dandhaparivattitā, nānādhātuyā yathābhūtañāṇaṃ kho pana tathāgatasseva, tena ca purejātapaccayo rūpadhammova vutto, pacchājātapaccayo ca tassevāti rūpārūpadhammānaṃ samānakkhaṇatā na yujjateva, tasmā vuttanayenevettha attho veditabbo.

Aññaṃ uppajjate cittaṃ, aññaṃ cittaṃ nirujjhatīti yaṃ purimuppannaṃ cittaṃ, taṃ aññaṃ, taṃ pana nirujjhantaṃ aparassa anantarādipaccayabhāveneva nirujjhatīti tato laddhapaccayaṃ aññaṃ uppajjate cittaṃ. Yadi evaṃ tesaṃ antaro labbheyyāti noti āha **''avīcimanusambandho''**ti, yathā vīci antaro na labbhati, tadevetanti avisesavidu maññanti, evaṃ anu anu sambandho cittasantāno rūpasantāno ca **nadīsotova** nadiyaṃ udakappavāho viya vattati.

Abhimukhaṃ lokitaṃ ālokitanti āha **''puratopekkhana''**nti. Yasmā yaṃdisābhimukho gacchati tiṭṭhati nisīdati vā, tadabhimukhaṃ pekkhanaṃ ālokitaṃ, tasmā tadanugataṃ vidisālokanaṃ vilokitanti āha **''vilokitaṃ nāma anudisāpekkhana''**nti. Sammajjanaparibhaṇḍādikaraṇe olokitassa, ullokaharaṇādīsu ullokitassa, pacchato āgacchantaparissayassa parivajjanādīsu apalokitassa siyā sambhavoti āha **''iminā vā mukhena sabbānipi tāni gahitānevā''**ti.

Kāyasakkhinti kāyena sacchikatavantaṃ, paccakkhakārinanti attho. So hi āyasmā vipassanākāle eva ''yamevāhaṃ indriyesu aguttadvārataṃ nissāya sāsane anabhiratiādivippakāraṃ patto, tameva suṭṭhu niggaṇhissāmī''ti ussāhajāto balavahirottappo, tattha ca katādhikārattā indriyasaṃvare ukkaṃsapāramippatto, teneva naṃ satthā ''etadaggaṃ, bhikkhave, mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ indriyesu guttadvārānaṃ yadidaṃ nando''ti (a. ni. 1.235) etadagge ṭhapesi.

Sātthakatā ca sappāyatā ca ālokitavilokitassa **veditabbā. Tasmā**ti ''kammaṭṭhānāvijahanasseva gocarasampajaññabhāvato''ti vuttamevatthaṃ hetubhāvena paccāmasati. **Attano kammaṭṭhānavaseneva ālokanavilokanaṃ kātabbaṃ,** khandhādikammaṭṭhānā añño upāyo na gavesitabboti adhippāyo. Ālokitādisamaññāpi yasmā dhammamattasseva pavattiviseso, tasmā tassa yāthāvato jānanaṃ asammohasampajaññanti dassetuṃ **''abbhantare''**tiādi vuttaṃ.

''Paṭhamajavanepi …pe… na hotī''ti idaṃ pañcadvāraviññāṇavīthiyaṃ ''itthī puriso''ti rajjanādīnaṃ abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha hi āvajjanavoṭṭhabbanānaṃ ayoniso āvajjanavoṭṭhabbanavasena iṭṭhe itthirūpādimhi lobho, aniṭṭhe ca paṭigho uppajjati, manodvāre pana ''itthī puriso''ti rajjanādi hoti, tassa pañcadvārajavanaṃ mūlaṃ, yathāvuttaṃ vā sabbaṃ bhavaṅgādi, evaṃ manodvārajavanassa mūlavasena mūlapariññā vuttā. Āgantukatāvakālikatā pana pañcadvārajavanasseva apubbabhāvavasena ittarabhāvavasena ca vuttā. **Heṭṭhupariyavasena bhijjitvā patitesū**ti heṭṭhimassa uparimassa ca aparāparaṃ bhaṅgappattimāha. **Ta**nti javanaṃ. Tassa na yuttanti sambandho. **Āgantuko** abbhāgato. Udayabbayaparicchinno tāvatako kālo etesanti **tāvakālikāni**.

Etaṃ asammohasampajaññaṃ. **Tatthā**ti pañcakkhandhavasena ālokanavilokane paññāyamāne tabbinimutto **ko eko āloketi, ko viloketi. Upanissayapaccayo**ti idaṃ suttantanayena pariyāyato vuttaṃ. **Sahajātapaccayo**ti nidassanamattametaṃ aññamañña-sampayutta-atthiavigatādipaccayānampi labbhanato.

Maṇisappo nāma ekā sappajātīti vadanti. **Laḷana**nti kampananti vadanti, līḷākaraṇaṃ vā laḷanaṃ.

Uṇhapakatiko pariḷāhabahulo. Sīlassa vidūsanena ahitāvahattā **micchājīvavasena uppannaṃ asappāyaṃ**. **Cīvarampi acetana**ntiādinā cīvarassa viya **''kāyopi acetano''**ti kāyassa attasuññatāvibhāvanena **''abbhantare''**tiādinā vuttamevatthaṃ vibhāvento itarītarasantosassa kāraṇaṃ dasseti. Tenāha **''tasmā''**tiādi. **Catupañcagaṇṭhikāhato**ti āhatacatupañcagaṇṭhiko, catupañcagaṇṭhikāhi vā hatasobho.

Aṭṭhavidhopi atthoti aṭṭhavidhopi payojanaviseso. Pathavīsandhārakajalassa taṃsandhārakavāyunā viya paribhuttassa āhārassa vāyodhātunāva āsaye avaṭṭhānanti āha **''vāyodhātuvaseneva tiṭṭhatī''**ti. **Atiharatī**ti yāva mukhā abhiharati. **Vītiharatī**ti tato yāva kucchi, tāva harati. **Atiharatī**ti vā mukhadvāraṃ atikkāmento harati. **Vītiharatī**ti kucchigataṃ passato harati. **Parivattetī**ti aparāparaṃ cāreti. Ettha ca āhārassa dhāraṇaparivattanasaṃcuṇṇanavisosanāni pathavīdhātusahitā eva vāyodhātu karoti, na kevalāti tāni pathavīdhātuyāpi kiccabhāvena vuttāni. **Allattañca anupāletī**ti vāyuādīhi atisosanaṃ yathā na hoti, tathā anupāleti allaādīhi atisosanaṃ yathā na hoti, tathā anupāleti allabhāvaṃ. **Tejodhātū**ti gahaṇīsaṅkhātā tejodhātu. Sā hi anto paviṭṭhaṃ āhāraṃ paripāceti. **Añjaso hotī**ti āhārassa pavesanādīnaṃ maggo hoti. **Ābhujatī**ti pariyesanajjhoharaṇajiṇṇājiṇṇatādiṃ āvajjeti, vijānātīti attho. Taṃtaṃvijānananipphādakoyeva hi payogo ''sammāpayogo''ti vutto. Yena hi payogena pariyesanādi nipphajjati, so tabbisayavijānanampi nipphādeti nāma tadavinābhāvato. Atha vā **sammāpayogaṃ** sammāpaṭipattiṃ **anvāya** āgamma **ābhuja**ti samannāharati. Ābhogapubbako hi sabbopi viññāṇabyāpāroti tathā vuttaṃ.

Gamanatoti bhikkhācāravasena gocaragāmaṃ uddissa gamanato. **Pariyesanato**ti gocaragāme bhikkhatthaṃ āhiṇḍanato. **Paribhogato**ti āhārassa paribhuñjanato. **Āsayato**ti pittādiāsayato. Āsayati ettha ekajjhaṃ pavattamānopi kammabalavatthito hutvā mariyādavasena aññamaññaṃ asaṅkarato sayati tiṭṭhati pavattatīti **āsayo,** āmāsayassa upari tiṭṭhanako pittādiko. Mariyādattho hi ayamākāro. Nidheti yathābhutto āhāro nicito hutvā tiṭṭhati etthāti nidhānaṃ, āmāsayo. Tato **nidhānato**. **Aparipakkato**ti gahaṇīsaṅkhātena kammajatejena avipakkato. **Paripakkato**ti yathābhuttassa āhārassa vipakkabhāvato. **Phalato**ti nipphattito. **Nissandato**ti ito cito ca vissandanato. **Sammakkhanato**ti sabbaso makkhanato. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāya** (visuddhi. mahāṭī. 1.294) gahetabbo.

Aññe ca rogā kaṇṇasūlabhagandarādayo. **Aṭṭhāne**ti manussāmanussapariggahite ayutte ṭhāne khettadevāyatanādike. Nissaṭṭhattā **neva attano** kassaci anissajjitattā jigucchanīyattā ca **na parassa**. **Udakatumbato**ti veḷunāḷiādiudakabhājanato. **Ta**nti chaḍḍitaudakaṃ.

Addhānairiyāpathā cirappavattikā dīghakālikā iriyāpathā. **Majjhimā** bhikkhācaraṇādivasena pavattā. **Cuṇṇikairiyāpathā** vihāre aññatthāpi ito cito ca parivattanādivasena pavattāti vadanti. ''Gateti gamane''ti pubbe abhikkamapaṭikkamaggahaṇena gamanenapi purato pacchato ca kāyassa atiharaṇaṃ vuttanti idha gamanameva gahitanti keci.

Yasmā mahāsīvattheravāde anantare anantare iriyāpathe pavattarūpārūpadhammānaṃ tattha tattheva nirodhadassanavasena sampajānakāritā gahitā, idañcettha sampajaññavipassanācāravasena āgataṃ, tasmā vuttaṃ **''tayidaṃ mahāsīvattherena vuttaṃ asammohadhuraṃ imasmiṃ satipaṭṭhānabhutte adhippeta''**nti. **Sāmaññaphale** (dī. ni. 1.214; dī. ni. aṭṭha. 1.214; dī. ni. ṭī. 1.214) **pana sabbampi catubbidhaṃ sampajaññaṃ labbhati** yāvadeva sāmaññaphalavisesadassanaparattā tassā desanāya. **Satisampayuttassevā**ti idaṃ yathā sampajaññakiccassa padhānatā, evaṃ satikiccassāpīti dassanatthaṃ, na satiyā sabbhāvamattadassanatthaṃ. Na hi kadāci satirahitā ñāṇappavatti atthi. **Etāni padānī**ti sampajaññapadāni. **Vibhattānevā**ti visuṃ vibhattāneva. Imināpi sampajaññassa viya satiyāpi padhānataṃyeva vibhāveti.

Aparo nayo – eko bhikkhu gacchanto aññaṃ cintento aññaṃ vitakkento gacchati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva gacchati, tathā eko tiṭṭhanto nisīdanto sayanto aññaṃ cintento aññaṃ vitakkento sayati, eko kammaṭṭhānaṃ avissajjetvāva sayati, etthakena pana na pākaṭaṃ hotīti caṅkamanena dīpenti. Yo hi bhikkhu caṅkamanaṃ otaritvā caṅkamanakoṭiyaṃ ṭhito pariggaṇhāti ''pācīnacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattā rūpārūpadhammā pacchimacaṅkamanakoṭiṃ appatvā ettheva niruddhā, pacchimacaṅkamanakoṭiyaṃ pavattāpi pācīnacaṅkamanakoṭiṃ appatvā ettheva niruddā, caṅkamanamajjhe pavattā ubho koṭiyo appatvā ettheva niruddhā, caṅkame pavattā rūpārūpadhammā ṭhānaṃ appatvā ettheva niruddhā, ṭhāne pavattā nisajjaṃ, nisajjāya pavattā sayanaṃ appatvā etthevaniruddhā''ti, evaṃ pariggaṇhanto pariggaṇhantoyeva cittaṃ bhavaṅgaṃ otāreti, uṭṭhahanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva uṭṭhahati, ayaṃ bhikkhu **gatādīsu sampajānakārī** nāma hoti, evampi sutte kammaṭṭhānaṃ avibhūtaṃ hoti, tasmā yo bhikkhu yāva sakkoti, tāva caṅkamitvā ṭhatvā nisīditvā sayamāno evaṃ pariggahetvā sayati ''kāyo acetano, mañco acetano, kāyo na jānāti ''ahaṃ mañce sayito'ti, mañco na jānāti ''mayi kāyo sayito''ti, acetano kāyo acetane mañce sayito''ti, evaṃ pariggaṇhantoyeva cittaṃ bhavaṅgaṃ otāreti, pabujjhanto kammaṭṭhānaṃ gahetvāva pabujjhati, ayaṃ **sutte sampajānakārī** nāma hotīti.

Kāyādikiriyānibbattanena tammayattā āvajjanakiriyāsamuṭṭhitattā ca javanaṃ, sabbampi vā chadvārappavattaṃ kiriyāmayapavattaṃ nāma, tasmiṃ sati jāgaritaṃ nāma hotīti pariggaṇhanto **jāgarite sampajānakārī** nāma. Apica rattindivaṃ cha koṭṭhāse katvā pañca koṭṭhāse jaggantopi **jāgarite sampajānakārī** nāma hoti. Vimuttāyatanasīsena dhammaṃ desentopi bāttiṃsatiracchānakathaṃ pahāya dasakathāvatthunissitaṃ sappāyakathaṃ kathentopi **bhāsite sampajānakārī** nāma. Aṭṭhatiṃsāya ārammaṇesu cittaruciyaṃ manasikāraṃ pavattentopi dutiyaṃ jhānaṃ samāpannopi **tuṇhībhāve sampajānakārī** nāma. Dutiyañhi jhānaṃ vacīsaṅkhāravirahato visesato tuṇhībhāvo nāma. Rūpadhammasseva pavattiākāravisesā abhikkamādayoti vuttaṃ **''rūpakkhandhasseva samudayo ca vayo ca nīharitabbo''**ti. Sesaṃ vuttanayameva.

Catusampajaññapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭikūlamanasikārapabbavaṇṇanā

110. **Paṭikūlamanasikāravasenā**ti (dī. ni. ṭī. 2.377) jigucchanīyatāya. Paṭikūlameva paṭikūlaṃ yo paṭikūlasabhāvo paṭikūlākāro, tassa manasikaraṇavasena. Antarenapi hi bhāvavācinaṃ saddaṃ bhāvattho viññāyati yathā ''paṭassa sukka''nti. Yasmā **visuddhimagge** (visuddhi. 1.182-183) vuttaṃ, tasmā tattha taṃsaṃvaṇṇanāyañca vuttanayena veditabbaṃ. Vatthādīhi pasibbakākārena bandhitvā kataṃ āvaṭanaṃ **putoḷi. Vibhūtākāro**ti paṇṇattiṃ samatikkamitvā asubhabhāvassa upaṭṭhitākāro. Iti-saddassa ākāratthataṃ dassento **''eva''**nti vatvā taṃ kāraṇaṃ sarūpato dassento **''kesādipariggahaṇenā''**ti āha.

Paṭikūlamanasikārapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā

111. **Dhātumanasikāravasenā**ti pathavīdhātuādikā catasso dhātuyo ārabbha pavattabhāvanāmanasikāravasena, catudhātuvavatthānavasenāti attho. Dhātumanasikāro dhātukammaṭṭhānaṃ catudhātuvavatthānanti hi atthato ekaṃ. **Goghātako**ti jīvikatthāya gunnaṃ ghātako. **Antevāsiko**ti kammakaraṇavasena tassa samīpavāsī. **Ṭhita-**saddo ''ṭhito vā''tiādīsu (dī. ni. 1.263; a. ni. 5.28) ṭhānasaṅkhātairiyāpathasamaṅgitāya, **ṭhā-**saddassa vā gativinivattiatthatāya aññattha ṭhapetvā gamanaṃ sesairiyāpathasamaṅgitāya bodhako, idha pana yathā tathā rūpakāyassa pavattiākārabodhako adhippetoti āha **''catunnaṃ iriyāpathānaṃ yena kenaci ākārena ṭhitattā yathāṭhita''**nti. Tattha **ākārenā**ti ṭhānādinā rūpakāyassa pavattiākārena. Ṭhānādayo hi iriyāpathasaṅkhātāya kāyikakiriyāya patho pavattimaggoti ''iriyāpatho''ti vuccanti. **Yathāṭhita**nti

yathāpavattaṃ. Yathāvuttaṭṭhānamevettha ‘‘paṇidhāna’’nti adhippetanti āha **‘‘yathāṭhitattā ca yathāpaṇihita’’**nti. **Ṭhita**nti vā kāyassa ṭhānasaṅkhātairiyāpathasamāyogaparidīpanaṃ. **Paṇihita**nti tadaññairiyāpathasamāyogaparidīpanaṃ. **Ṭhita**nti vā kāyasaṅkhātānaṃ rūpadhammānaṃ tasmiṃ tasmiṃ khaṇe sakiccavasena avaṭṭhānaparidīpanaṃ. **Paṇihita**nti paccayakiccavasena tehi tehi paccayehi pakārato nihitaṃ paṇihitanti evampettha attho veditabbo. **Paccavekkhatī**ti pati pati avekkhati, ñāṇacakkhunā vinibbhujitvā visuṃ visuṃ passati.

Idāni vuttamevatthaṃ bhāvatthavibhāvanavasena dassetuṃ **‘‘yathā goghātakassā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **posentassā**ti maṃsūpacayaparibrūhanāya kuṇḍakabhattakappāsaṭṭhiādīhi saṃvaḍḍhentassa. **Vadhitaṃ mata**nti hiṃsitaṃ hutvā mataṃ. **Mata**nti ca matamattaṃ. Tenevāha **‘‘tāvadevā’’**ti. **Gāvīti saññā na antaradhāyati** yāni aṅgapaccaṅgāni yathāsanniviṭṭhāni upādāya gāvīsamaññā matamattāyapi gāviyā, tesaṃ taṃsannivesassa avinaṭṭhattā. Vilīyanti bhijjanti vibhujjantīti **bīlā** bhāgā va-kārassa ba-kāraṃ, i-kārassa ī-kāraṃ katvā. **Bīlaso**ti bīlaṃ bīlaṃ katvā. **Vibhajitvā**ti aṭṭhisaṅghāṭato maṃsaṃ vivecetvā, tato vā vivecitamaṃsaṃ bhāgaso katvā. Tenevāha **‘‘maṃsasaññā pavattatī’’**ti. **Pabbajitassa**pi apariggahitakammaṭṭhānassa. **Ghanavinibbhoga**nti santatisamūhakiccaghanānaṃ vinibbhujanaṃ vivecanaṃ. **Dhātuso paccavekkhato**ti ghanavinibbhogakaraṇena dhātuṃ dhātuṃ pathavīādidhātuṃ visuṃ visuṃ katvā paccavekkhantassa. **Sattasaññā**ti attānudiṭṭhivasena pavattā saññāti vadanti, vohāravasena pavattasattasaññāyapi tadā antaradhānaṃ yuttameva yāthāvato ghanavinibbhogassa sampādanato. Evañhi sati yathāvuttaopammatthena upameyyattho aññadatthu saṃsandati sameti. Tenevāha **‘‘dhātuvaseneva cittaṃ santiṭṭhatī’’**ti. **Dakkho**ti cheko taṃtaṃsamaññāya kusalo, yathājāte sūnasmiṃ naṅguṭṭhakhuravisāṇādivante aṭṭhimaṃsādiavayavasamudāye avibhatte gāvīsamaññā, na vibhatte, vibhatte pana aṭṭiṃmaṃsādiavayavasamaññāti jānanako. **Catumahāpatho viya catuiriyāpatho**ti gāviyā ṭhitacatumahāpatho viya kāyassa pavattimaggabhūto catubbidho iriyāpatho. Yasmā **visuddhimagge** (visuddhi. 1.306) **vitthāritā,** tasmā tattha **taṃsaṃvaṇṇanāya**ñca (visuddhi. mahāṭī. 1.306) vuttanayeneva veditabbā.

Dhātumanasikārapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Navasivathikapabbavaṇṇanā

112. Sivathikāya apaviddhauddhumātakādipaṭisaṃyuttānaṃ odhiso pavattānaṃ kathānaṃ tadabhidheyyānañca uddhumātakādiasubhabhāgānaṃ sivathikapabbānīti saṅgītikārehi gahitasamaññā. Tenāha **‘‘sivathikapabbehi vibhajitu’’**nti. **Uddhaṃ jīvitapariyādānā**ti jīvitakkhayato upari maraṇato paraṃ. **Samuggatenā**ti uṭṭhitena. **Uddhumātattā**ti uddhaṃ uddhaṃ dhumātattā sūnattā. Setarattehi viparibhinnaṃ vimissitaṃ nīlaṃ vinīlaṃ, purimavaṇṇavipariṇāmabhūtaṃ vā nīlaṃvinīlaṃ, vinīlameva **vinīlaka**nti ka-kārena padavaḍḍhanamāha anatthantarato yathā ‘‘pītakaṃ lohitaka’’nti (dha. sa. 616). **Paṭikūlakattā**ti jigucchanīyattā. **Kucchitaṃ vinīlaṃ vinīlaka**nti kucchanattho vā ayaṃ ka-kāroti dassetuṃ vuttaṃ yathā ‘‘pāpako kittisaddo abbhuggacchatī’’ti (dī. ni. 3.316; a. ni. 5.213; mahāva. 285). **Paribhinnaṭṭhānehi** kākakaṅkādīhi. **Vissandamānaṃ pubba**nti vissavantaṃ pubbaṃ, tahaṃ tahaṃ paggharantapubbanti attho. **Tathābhāva**nti vissandamānapubbabhāvaṃ.

So bhikkhūti yo ‘‘passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍita’’nti vutto, so bhikkhu. **Upasaṃharati** sadisataṃ. **Ayampi kho**tiādi upasaṃharaṇākāradassanaṃ. **Āyū**ti rūpajīvitindriyaṃ, arūpajīvitindriyaṃ panettha viññāṇagatikameva. **Usmā**ti kammajatejo. **Evaṃpūtikasabhāvo**ti evaṃ ativiya pūtikasabhāvo, na āyuādīnaṃ avigame viya mattasoti adhippāyo. Ediso bhavissatīti **evaṃbhāvī**ti āha **‘‘evaṃuddhumātādibhedo bhavissatī’’**ti.

Luñcitvā luñcitvāti uppāṭetvā uppāṭetvā. **Sesāvasesamaṃsalohitayutta**nti sabbaso akhāditattā tahaṃ tahaṃ sesena appāvasesena maṃsalohitena yuttaṃ. **Aññena hatthaṭṭhika**nti avisesena hatthaṭṭhikānaṃ vippakiṇṇatā jotitāti anavasesato tesaṃ vippakiṇṇataṃ dassento

‘‘catusaṭṭhibhedampī’’tiādimāha. **Terovassikānī**ti tirovassaṃ gatāni. Tāni pana saṃvaccharaṃ vītivattāni hontīti āha **‘‘atikkantasaṃvaccharānī’’**ti. Purāṇatāya ghanabhāvavigamena vicuṇṇatā idha pūtibhāvoti so yathā hoti, taṃ dassento **‘‘abbhokāse’’**tiādimāha. Khajjamānatādivasena dutiyasivathikapabbādīnaṃ vavatthitatthā vuttaṃ **‘‘khajjamānādīnaṃ vasena yojanā kātabbā’’**ti.

Navasivathikapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Imāneva dveti avadhāraṇena appanākammaṭṭhānaṃ tattha niyameti aññapabbesu tadabhāvato. Yato hi eva-kāro, tato aññattha niyameti, tena pabbadvayassa vipassanākammaṭṭhānatāpi appaṭisiddhāti daṭṭhabbā aniccādidassanato. Saṅkhāresu ādīnavavibhāvanāni sivathikapabbānīti āha **‘‘sivathikānaṃ ādīnavānupassanāvasena vuttattā’’**ti. Iriyāpathapabbādīnaṃ anappanāvahatā pākaṭā evāti **‘‘sesāni dvādasāpī’’**ti vuttaṃ. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyamevāti.

Kāyānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanānupassanāvaṇṇanā

113. **Sukhaṃ vedana**nti ettha sukhayatīti **sukhā,** sampayuttadhamme kāyañca laddhassāde karotīti attho. Suṭṭhu vā khādati, khanati vā kāyikaṃ cetasikañca ābādhanti **sukhā**. Sukaraṃ okāsadānaṃ etissāti **sukhā**ti apare. Vedayati ārammaṇarasaṃ anubhavatīti **vedanā. Vedayamāno**ti anubhavamāno. **Kāma**ntiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ iriyāpathapabbe vuttameva. Sampajānassa vediyanaṃ **sampajānavediyanaṃ**.

‘‘Vohāramattaṃ hotī’’ti etena ‘‘sukhaṃ vedanaṃ vedayamāno sukhaṃ vedanaṃ vedayāmī’’ti idaṃ vohāramattanti dasseti. **Vatthuārammaṇā**ti rūpādiārammaṇā. Rūpādiārammaṇañhi vedanāya pavattiṭṭhānatāya ‘‘vatthū’’ti adhippetaṃ. **Assā**ti bhaveyya. Dhammavinimuttassa aññassa kattu abhāvato dhammasseva kattubhāvaṃ dassento **‘‘vedanāva vedayatī’’**ti āha. **Nitthunanto**ti. Balavato vedanāvegassa nirodhane ādīnavaṃ disvā tassa avasaradānavasena nitthunanto. **Vīriyasamataṃ yojetvā**ti adhivāsanavīriyassa adhimattattā tassa hāpanavasena samādhinā samarasatāpādanena vīriyasamataṃ yojetvā. **Saha paṭisambhidāhī**ti lokuttarapaṭisambhidāhi saha. Lokiyānampi vā sati uppattikāle tattha samatthataṃ sandhāyāha **‘‘saha paṭisambhidāhī’’ti**. **Samasīsī**ti vārasamasīsī hutvā, paccavekkhaṇavārassa anantaravāre parinibbāyīti attho.

Yathā ca sukhaṃ, evaṃ dukkhanti yathā ‘‘sukhaṃ vedayatī’’tiādinā sampajānavediyanaṃ sandhāya vuttaṃ, evaṃ dukkhampi. Tattha dukkhayatīti **dukkhā,** sampayuttadhamme kāyañca pīḷeti vibādhatīti attho. Duṭṭhuṃ vā khādati, khanati vā kāyikaṃ cetasikañca sātanti **dukkhā**. Dukkaraṃ okāsadānaṃ etissāti **dukkhā**ti apare. **Arūpakammaṭṭhāna**nti arūpapariggahaṃ, arūpadhammamukhena vipassanābhinivesanti attho. Rūpakammaṭṭhānena pana samathābhinivesopi saṅgayhati, vipassanābhiniveso pana idhādhippetoti dassento āha. **‘‘Rūpapariggaho arūpapariggahotipi etadeva vuccatī’’**ti. **Catudhātuvavatthānaṃ kathesī**ti etthāpi ‘‘yebhuyyenā’’ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Tadubhaya**nti catudhātuvavatthānassa saṅkhepavitthāradvayamāha. **Saṅkhepamanasikāravasena** mahāsatipaṭṭhāne, **vitthāramanasikāravasena** rāhulovāda- (ma. ni. 2.115-117) dhātuvibhaṅgādīsu (vibha. 174-175).

Yebhuyyaggahaṇena tadaññadhammavasenapi arūpakammaṭṭhānakathāya atthitā dīpitāti taṃ vibhāgena dassetuṃ **‘‘tividho hī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **abhiniveso**ti anuppaveso, ārambhoti attho. Ārambhe eva hi ayaṃ vibhāgo, sammasanaṃ pana anavasesatova dhamme pariggahetvā vattati. **Pariggahite rūpakammaṭṭhāne**ti idaṃ rūpamukhena vipassanābhinivesaṃ sandhāya vuttaṃ, arūpamukhena pana vipassanābhiniveso yebhūyyena samathayānikassa icchitabbo, so ca paṭhamaṃ jhānaṅgāni pariggahetvā tato paraṃ sesadhamme pariggaṇhāti. **Paṭhamābhinipāto**ti sabbe cetasikā cittāyattā cittakiriyabhāvena vuccantīti phasso cittassa paṭhamābhinipāto vutto, uppannaphasso puggalo,

cittacetasikarāsi vā ārammaṇena phuṭṭho phassasahajātāya vedanāya taṃsamakālameva vedeti, phasso pana obhāsassa viya padīpo vedanādīnaṃ paccayaviseso hotīti purimakālo viya vuccati, yā tassa ārammaṇābhiniropanalakkhaṇatā vuccati. **Phusanto**ti ārammaṇassa phusanākārena. Ayañhi arūpadhammatā ekadesena anallīyamānopi rūpaṃ viya cakkhu, saddo viya ca sotaṃ cittaṃ ārammaṇañca phusanto viya saṅghaṭṭento viya ca pavattati. Tathāhesa ''saṅghaṭṭanaraso''ti vuccati.

Ārammaṇaṃ anubhavantīti issaravatāya visavitāya sāmibhāvena ārammaṇarasaṃ anubhavantī. Phassādīnañhi sampayuttadhammānaṃ ārammaṇe ekadeseneva pavatti phusanādimattabhāvato, vedanāya pana iṭṭhākārasambhogādivasena pavattanato ārammaṇe nippadesato pavatti. Phusanādibhāvena hi ārammaṇaggahaṇaṃ ekadesānubhavanaṃ, vedayitābhāvena gahaṇaṃ yathākāmaṃ sabbānubhavanaṃ evasabhāvāneva tāni gahaṇānīti na vedanāya viya phassādīnampi yathāsakaṃ kiccakaraṇena sāmibhāvānubhavanaṃ codetabbaṃ. **Vijānanta**nti paricchindanavasena visesato jānantaṃ. Viññāṇañhi minitabbavatthuṃ nāḷiyā minanto puriso viya ārammaṇaṃ paricchijja vibhāventaṃ pavattati, na saññā viya sañjānanamattaṃ hutvā. Tathā hi anena kadāci lakkhaṇattayavibhāvanāpi hoti. Imesaṃ pana phassādīnaṃ tassa tassa pākaṭabhāvo paccayavisesasiddhassa pubbābhogassa vasena veditabbā.

Evaṃ tassa tasseva pākaṭabhāvepi ''sabbaṃ, bhikkhave, abhiññeyya''nti (saṃ. ni. 4.46; paṭi. ma. 1.3) ''sabbañca kho, bhikkhave, abhijāna''nti (saṃ. ni. 4.26) ca evamādivacanato sabbe sammasanupagā dhammā pariggahetabbāti dassento **''tattha yassā''**tiādimāha. Tattha **phassapañcamakeyevā**ti avadhāraṇaṃ tadantogadhattā taggahaṇeneva gahitattā catunnaṃ arūpakkhandhānaṃ. Phassapañcamakaggahaṇañhi tassa sabbacittuppādasādhāraṇabhāvato, tattha ca phassacetanāggahaṇena sabbasaṅkhārakkhandhadhammasaṅgaho cetanāpadhānattā tesaṃ. Tathā hi suttantabhājanīye **saṅkhārakkhandhavibhaṅge** (vibha. 12) ''cakkhusamphassajā cetanā''tiādinā cetanāva vibhattā, itare pana khandhā sarūpeneva gahitā.

Vatthuṃ nissitāti ettha vatthu-saddo karajakāyavisayoti kathamidaṃ viññāyatīti āha **''yaṃ sandhāya vutta''**ntiādi. Kattha pana vuttaṃ? **Sāmaññaphale. So**ti karajakāyo. **Pañcakkhandhavinimuttaṃ nāmarūpaṃ natthī**ti idaṃ adhikāravasena vuttaṃ. Aññathā hi khandhavinimuttampi nāmaṃ atthevāti. **Avijjādihetukā**ti avijjātaṇhupādānādihetukā. **Vipassanāpaṭipāṭiyā…pe… vicaratī**ti iminā balavavipassanaṃ vatvā puna tassa ussukkāpanaṃ visesādhigamanañca dassento **''so''**tiādimāha.

Idhāti imissaṃ dutiyasatipaṭṭhānadesanāyaṃ, tassā pana vedanānupassanāvasena kathetabbattā **bhagavā vedanāvasena kathesi**. Yathāvuttesu ca tīsu kammaṭṭhānābhinivesesu vedanāvasena kammaṭṭhānābhiniveso sukaro vedanānaṃ vibhūtabhāvatoti dassetuṃ **''phassavasena hī''**tiādi vuttaṃ. **Na pākaṭaṃ hotī**ti idaṃ tādise puggale sandhāya vuttaṃ, yesaṃ ādito vedanāva vibhūtatarā hutvā upaṭṭhāti. Evañhi yaṃ vuttaṃ ''phasso pākaṭo hoti, viññāṇaṃ pākaṭaṃ hotī''ti, taṃ avirodhitaṃ hoti. **Vedanānaṃ uppattipākaṭatāyā**ti ca idaṃ sukhadukkhavedanānaṃ vasena vuttaṃ. Tāsañhi pavatti oḷārikā, na itarāya. Tadubhayaggahaṇamukhena vā gahetabbattā itarāyapi pavatti viññūnaṃ pākaṭā evāti **''vedanāna''**nti avisesaggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Yadā sukhaṃ uppajjatī**tiādi sukhavedanāya pākaṭabhāvavibhāvanaṃ. **Neva tasmiṃ samaye dukkhaṃ vedanaṃ vedetī**ti tasmiṃ sukhavedanāsamaṅgisamaye neva dukkhaṃ vedanaṃ vedeti niruddhattā, anuppannattā ca yathākkamaṃ atītānāgatānaṃ, paccuppannāya pana asambhavo vuttoyeva. Sakiccakkhaṇamattāvaṭṭhānato **aniccā**. Sameccasambhuyya paccayehi katattā **saṅkhatā**. Vatthārammaṇādipaccayaṃ paṭicca uppannattā **paṭiccasamuppannā**. Khayavayapalujjananirujjhanapakatitāya **khayadhammā…pe… nirodhadhammā**ti daṭṭhabbā.

Kilesehi āmasitabbato āmisaṃ nāma pañca kāmaguṇā, ārammaṇakaraṇavasena saha āmisehīti **āmisā**. Tenāha **''pañcakāmaguṇāmisanissitā''**ti. **Ito para**nti ''atthi vedanā''ti evamādipāḷiṃ sandhāyāha **''kāyānupassanāyaṃ vuttanayamevā''**ti.

Vedanānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Cittānupassanāvaṇṇanā

114. Sampayogavasena (dī. ni. ṭī. 2.381) pavattamānena saha rāgenāti **sarāgaṃ**. Tenāha **''lobhasahagata''**nti. **Vītarāga**nti. Ettha kāmaṃ sarāgapadapaṭiyoginā vītarāgavasena bhavitabbaṃ, sammasanacārassa pana idhādhippetattā tebhūmakasseva gahaṇanti **''lokiyakusalābyākata''**nti vatvā ''idaṃ panā''tiādinā tameva adhippāyaṃ vivarati. Sesāni dve dosamūlāni, dve mohamūlānīti **cattāri akusalacittāni**. Tesañhi rāgena sampayogābhāvato nattheva sarāgatā, tannimittakatāya pana siyā taṃsahitatālesoti nattheva vītarāgatāpīti dukavinimuttatā evettha labbhatīti āha **''neva purimapadaṃ, na pacchimapadaṃ bhajantī''**ti. Yadi evaṃ padesikaṃ pajānanaṃ āpajjatīti? Nāpajjati dukantarapariyāpannattā tesaṃ. Akusalamūlesu saha moheneva vattatīti **samoha**nti āha **''vicikicchāsahagatañceva uddhaccasahagatañcā''**ti. Yasmā cettha saheva mohenāti samohanti purimapadāvadhāraṇampi labbhatiyeva, tasmā vuttaṃ **''yasmā panā''**tiādi. Yathā pana atimūḷhatāya pāṭipuggalikanayena savisesaṃ mohavantatāya momūhacittanti vattabbato vicikicchuddhaccasahagatadvayaṃ visesato ''samoha''nti vuccati, na tathā sesākusalacittānīti **''vaṭṭantiyevā''**ti vuttaṃ. Sampayogavasena thinamiddhena anupatitaṃ anugatanti thinamiddhānupatitaṃ pañcavidhaṃ sasaṅkhārikākusalacittaṃ **saṅkuṭitacittaṃ**. **Saṅkuṭitacittaṃ nāma** ārammaṇe saṅkocanavasena pavattanato. Paccayavisesavasena thāmajātena uddhaccena sahagataṃ pavattaṃ saṃsaṭṭhanti **uddhaccasahagataṃ,** aññathā sabbampi akusalacittaṃ uddhaccasahagatamevāti. **Pasaṭacittaṃ nāma** sātisayaṃ vikkhepavasena pavattanato.

Kilesavikkhambhanasamatthatāya vipulaphalatāya dīghasantānatāya ca mahantabhāvaṃ gataṃ, mahantehi vā uḷāracchandādīhi gataṃ paṭipannanti **mahaggataṃ**. Taṃ pana rūpārūpabhūmikaṃ tato mahantassa loke abhāvato. Tenāha **''rūpārūpāvacara''**nti. Tassa cettha paṭiyogī parittamevāti āha **''amahaggatanti kāmāvacara''**nti. Attānaṃ uttarituṃ samatthehi saha uttarehīti **sauttaraṃ,** tappaṭipakkhena **anuttaraṃ,** tadubhayaṃ upādāya veditabbanti āha **''sauttaranti kāmāvacara''**ntiādi. Paṭipakkhavikkhambhanasamatthena samādhinā sammadeva āhitaṃ **samāhitaṃ**. Tenāha **''yassā''**tiādi. **Yassā**ti yassa cittassa. Yathāvuttena samādhinā na samāhitanti **asamāhitaṃ**. Tenāha **''ubhayasamādhirahita''**nti. Tadaṅgavimuttiyā **vimuttaṃ,** kāmāvacaraṃ kusalaṃ. Vikkhambhanavimuttiyā **vimuttaṃ,** mahaggatanti tadubhayaṃ sandhāyāha **''tadaṅgavikkhambhanavimuttīhi vimutta''**nti. Yattha tadubhayavimutti natthi, taṃ ubhayavimuttirahitanti gayhamāne lokuttaracittepi siyā āsaṅkāti tannivattanatthaṃ **''samuccheda… pe… okāsova natthī''**ti āha. Okāsābhāvo ca sammasanacārassa adhippetattā veditabbo. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayamevāti.

Cittānupassanāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammānupassanāvaṇṇanā

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā

115. Pahātabbādidhammavibhāgadassanavasena pañcadhā dhammānupassanā niddiṭṭhāti ayamattho pāḷito eva viññāyatīti tamatthaṃ ulliṅgento **''pañcavidhena dhammānupassanaṃ kathetu''**nti vuttaṃ. Yadi evaṃ kasmā nīvaraṇādivaseneva niddiṭṭhanti? Veneyyajjhāsayato. Yesañhi veneyyānaṃ pahātabbadhammesu paṭhamaṃ nīvaraṇāni vibhāgena vattabbāni, tesaṃ vasenettha bhagavatā paṭhamaṃ nīvaraṇesu dhammānupassanā kathitā. Tathā hi kāyānupassanāpi samathapubbaṅgamā desitā, tato pariññeyyesu khandhesu āyatanesu, bhāvetabbesu bojjhaṅgesu pariññeyādivibhāgesu saccesu ca uttarā desanā desitā, tasmā cettha samathabhāvanāpi yāvadeva vipassanatthaṃ icchitā, vipassanāpadhānā vipassanābahulā ca satipaṭṭhānadesanāti tassā vipassanābhinivesavibhāgena desitabhāvaṃ vibhāvento **''apicā''**tiādimāha. Tattha khandhāyatanadukkhasaccavasena

missakapariggahakathanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Saññāsaṅkhārakkhandhapariggahampī**ti **pi**-saddena sakalapañcupādānakkhandhapariggahaṃ sampiṇḍeti itaresaṃ tadantogadhattā. ‘‘Kaṇhasukkānaṃ yugandhatā natthī’’ti pajānanakāle abhāvā **‘‘abhiṇhasamudācāravasenā’’**ti vuttaṃ. **Yathā**ti yenākārena. So pana ‘‘kāmacchandassa uppādo hotī’’ti vuttattā kāmacchandassa kāraṇākārova, atthato kāraṇamevāti āha **‘‘yena kāraṇenā’’**ti. **Ca**-saddo vakkhamānatthasamuccayattho.

Tatthāti ‘‘yathā cā’’tiādinā vuttapade. **Subhampī**ti kāmacchandopi. So hi attano gahaṇākārena **‘‘subha’’**nti vuccati, tenākārena pavattanakassa aññassa kāmacchandassa nimittattā **‘‘subhanimitta’’**nti ca. Iṭṭhaṃ, iṭṭhākārena vā gayhamānaṃ rūpādi **subhārammaṇaṃ**. Ākaṅkhitassa hitasukhassa anupāyabhūto manasikāro **anupāyamanasikāro. Ta**nti ayonisomanasikāraṃ. **Tatthā**ti nipphādetabbe ārammaṇabhūte ca duvidhepi subhanimitte. **Āhāro**ti paccayo.

Asubhampīti asubhajjhānampi uttarapadalopena. Taṃ pana dasasu aviññāṇakāsubhesu, kesādīsu ca pavattaṃ daṭṭhabbaṃ. Kesādīsu hi saññā asubhasaññāti **girimānandasutte** (a. ni. 10.60) vuttāti. Ettha ca catubbidhassa ayonisomanasikārassa yonisomanasikārassa ca gahaṇaṃ niravasesadassanatthaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Tesu pana asubhe ‘‘subha’’nti, ‘‘asubha’’nti ca manasikāro idhādhippeto, tadanukūlattā vā itarepīti.

Ekādasasu (a. ni. ṭī. 1.1.16) asubhesu paṭikūlākārassa uggaṇhanaṃ, yathā vā tattha uggahanimittaṃ uppajjati, tathā paṭipatti **asubhanimittassa uggaho**. Upacārappanāvahāya asubhabhāvanāya anuyuñjanaṃ **asubhabhāvanānuyogo**. Bhojane mattaññuno thinamiddhābhibhavābhāvā otāraṃ alabhamāno kāmacchando pahīyatīti vadanti. Bhojananissitaṃ pana āhāre paṭikūlasaññaṃ, tabbipariṇāmassa, tadādhārassa, tassa ca udariyabhūtassa asubhatādassanaṃ, kāyassa āhāraṭṭhitikatādassanañca yo sammadeva jānāti, so visesato **bhojane mattaññū** nāma, tassa ca kāmacchando pahīyateva. **Asubhakammikatissatthero** dantaṭṭhidassāvī. **Abhidhammapariyāyena** (dha. sa. 1159, 1503) sabbopi lobho kāmacchandanīvaraṇanti āha **‘‘arahattamaggenā’’**ti.

Paṭighampi purimuppannaṃ **paṭighanimittaṃ** parato uppajjanakapaṭighassa kāraṇanti katvā. Mejjati hitapharaṇavasena siniyhatīti mitto, tasmiṃ mitte bhavā, mittassa vā esāti mettā, tassā **mettāya**.

Mettāyanassa sattesu hitapharaṇassa uppādanaṃ pavattanaṃ **mettānimittassa uggaho**. **Odhisakaanodhisakadisāpharaṇāna**nti attaatipiyasahāyamajjhattaverīvasena odhisakatā, sīmāsambhede kate anodhisakatā, ekādidisāpharaṇavasena disāpharaṇatā mettāya uggahaṇe veditabbā. Vihāraracchāgāmādivasena vā odhisakadisāpharaṇaṃ, vihārādiuddesarahitaṃ puratthimādidisāvasena anodhisakadisāpharaṇanti evaṃ vā dvidhā uggahaṇaṃ sandhāya **‘‘odhisakaanodhisakadisāpharaṇāna’’**nti vuttaṃ. Uggaho ca yāva upacārā daṭṭhabbo, uggahitāya āsevanā bhāvanā. Tattha ‘‘sabbe sattā, pāṇā, bhūtā, puggalā, attabhāvapariyāpannā’’ti etesaṃ vasena pañcavidhā, ekekasmiṃ ‘‘averā hontu, abyāpajjā, anīghā, sukhī attānaṃ pariharantū’’ti catudhā pavattito vīsatividhā anodhisakapharaṇā mettā, ‘‘sabbā itthiyo, purisā, ariyā, anariyā, devā, manussā, vinipātikā’’ti sattodhikaraṇavasena pavattā sattavidhā aṭṭhavīsatividhā vā, dasahi disāhi disodhikaraṇavasena pavattā dasavidhā ca, ekekāya vā disāya sattādiitthādiaverādibhedena asītādhikacatusatappabhedā ca odhibhopharaṇā veditabbā.

Yena ayonisomanasikārena aratiādikāni uppajjanti, so aratiādīsu **ayonisomanasikāro,** tena. Nipphādetabbe hi idaṃ bhummaṃ. Esa nayo ito paresupi. **Ukkaṇṭhitā** pantasenāsanesu adhikusalesu dhammesu ca uppajjanabhāvariñcanā. **Kāyavināmanā**ti kāyassa virūpenākārena nāmanā.

Kusaladhammasampaṭipattiyā paṭṭhapanasabhāvatāya, tappaṭipakkhānaṃ visosanasabhāvatāya ca ārambhadhātuādito pavattavīriyanti āha **‘‘paṭhamārambhavīriya’’**nti. Yasmā paṭhamārambhamattassa kosajjavidhamanaṃ thāmagamanañca natthi, tasmā vuttaṃ **‘‘kosajjato nikkhantatāya tato balavatara’’**nti. Yasmā pana aparāparuppattiyā laddhāsevanaṃ uparūparivisesaṃ āvahantaṃ ativiya

thāmagatameva hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘paraṃ paraṃ ṭhānaṃ akkamanato tatopi balavatara’’**nti.

Atibhojane nimittaggāhoti atibhojane thinamiddhassa nimittaggāho, ‘‘ettake bhutte thinamiddhassa kāraṇaṃ hoti, ettake na hotī’’ti thinamiddhassa kāraṇākāraṇaggāho hotīti attho. **Divā sūriyāloka**nti divā gahitanimittaṃ sūriyālokaṃ rattiyaṃ manasikarontassapīti evamettha attho veditabbo. Dhutaṅgānaṃ vīriyanissitattā vuttaṃ **‘‘dhutaṅganissitasappāyakathāyapī’’**ti.

Kukkuccampi katākatānusocanavasena pavattamānaṃ cetaso avūpasamāvahatāya uddhaccena samānalakkhaṇamevāti **‘‘avūpasamo nāma avūpasantākāro, uddhaccakukkuccamevetaṃ atthato’’**ti vuttaṃ.

Bahussutassa ganthato atthato ca suttādīni vicārentassa atthavedādipaṭilābhasabbhāvato vikkhepo na hoti, yathāvidhipaṭipattiyā yathānurūpapaṭikārappavattiyā ca katākatānusocanañca na hotīti **‘‘bāhusaccenapi…pe… uddhaccakukkuccaṃ pahīyatī’’**ti āha. Yadaggena bāhusaccena uddhaccakukkuccaṃ pahīyati, tadaggena paripucchakatāvinayapakataññutāhipi taṃ pahīyatīti daṭṭhabbaṃ. Buddhasevitā ca buddhasīlitaṃ āvahatīti cetaso vūpasamakarattā uddhaccakukkuccapahānakārī vuttā. Buddhattaṃ pana anapekkhitvā vinayadharā kukkuccavinodakā kalyāṇamittā vuttāti daṭṭhabbā. Vikkhepo ca bhikkhuno yebhuyyena kukkuccahetuko hotīti **‘‘kappiyākappiyaparipucchāmahulassā’’**tiādinā vinayanayeneva paripucchakatādayo niddiṭṭhā. **Pahīne uddhaccakukkucce**ti niddhāraṇe bhummaṃ. **Kukkuccassa** domanassasahagatattā **anāgāmimaggena āyatiṃ anuppādo** vutto.

Tiṭṭhati pavattati etthāti ṭhānīyā, vicikicchāya ṭhānīyā **vicikicchāṭṭhānīyā,** vicikicchāya kāraṇabhūtā dhammā. Tiṭṭhatīti vā ṭhānīyā, vicikicchā ṭhānīyā etissāti **vicikicchāṭṭhānīyā,** atthato vicikicchā eva. Sā hi purimuppannā parato uppajjanakavicikicchāya sabhāgahetutāya asādhāraṇaṃ.

Kusalākusalāti kosallasambhūtaṭṭhena kusalā, tappaṭipakkhato akusalā. Ye akusalā, te **sāvajjā asevitabbā hīnā ca**. Ye kusalā, te **anavajjā sevitabbā paṇītā ca**. Kusalāpi vā hīnehi chandādīhi āraddhā **hīnā,** paṇītehi **paṇītā. Kaṇhā**ti kāḷakā, cittassa apabhassarabhāvakaraṇā. **Sukkā**ti odātā, cittassa pabhassarabhāvakaraṇā. Kaṇhābhijātihetuto vā **kaṇhā,** sukkābhijātihetuto **sukkā**. Te eva **sappaṭibhāgā**. Kaṇhā hi ujuvipaccanīkatāya sukkehi sappaṭibhāgā, tathā sukkāpi itarehi. Atha vā kaṇhasukkā ca sappaṭibhāgā ca **kaṇhasukkasappaṭibhāgā**. Sukhā hi vedanā dukkhāyavedanāya sappaṭibhāgā, dukkhā ca vedanā sukhāya vedanāya sappaṭibhāgāti.

Kāmaṃ bāhusaccaparipucchakatāhi aṭṭhavatthukāpi vicikicchā pahīyati, tathāpi ratanattayavicikicchāmūlikā sesavicikicchāti katvā āha **‘‘tīṇi ratanāni ārabbhā’’**ti. Ratanattayaguṇāvabodhe hi ‘‘satthari kaṅkhatī’’ti (dha. sa. 1008, 1123, 1167, 1241, 1263, 1270; vibha. 915) ādivicikicchāya asambhavoti. Vinaye pakataññutā ‘‘sikkhāya kaṅkhatī’’ti (dha. sa. 1008, 1123, 1167, 1241, 1263, 1270; vibha. 915) vuttāya vicikicchāya pahānaṃ karotīti āha **‘‘vinaye ciṇṇavasībhāvassapī’’**ti. **Okappanīyasaddhāsaṅkhātaadhimokkhabahulassā**ti saddheyyavatthuno anupavisanasaddhāsaṅkhātaadhimokkhena adhimuccanabahulassa. Adhimuccanañca adhimokkhuppādanamevāti daṭṭhabbaṃ. Saddhāya vā ninnapoṇatā adhimutti adhimokkho.

Subhanimittaasubhanimittādīsūti ‘‘subhanimittādīsu asubhanimittādīsū’’ti ādi-saddo paccekaṃ yojetabbo. Tattha paṭhamena **ādi-**saddena paṭighanimittādīnaṃ saṅgaho, dutiyena mettācetovimuttiādīnaṃ. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ vuttanayamevāti.

Nīvaraṇapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Khandhapabbavaṇṇanā

116. Upādānehi ārammaṇakaraṇādivasena upādātabbā vā khandhā **upādānakkhandā. Iti rūpa**nti ettha **iti-**saddo idaṃ-saddena samānatthoti adhippāyenāha **''idaṃ rūpa''**nti. Tayidaṃ sarūpato anavasesapariyādānaṃ hotīti āha – **''ettakaṃ rūpaṃ, na ito paraṃ rūpaṃ atthī''**ti. **Itī**ti vā pakāratthe nipāto, tasmā **''iti rūpa''**nti iminā bhūtupādādivasena yattako rūpassa bhedo, tena saddhiṃ rūpaṃ anavasesato pariyādiyitvā dasseti. **Sabhāvato**ti ruppanasabhāvato cakkhādivaṇṇādisabhāvato ca. **Vedanādīsupī**ti ettha ''ayaṃ vedanā, ettakā vedanā, na ito paraṃ vedanā atthīti sabhāvato vedanaṃ pajānātī''tiādinā, **sabhāvato**ti ca anubhavanasabhāvato sātādisabhāvato cāti evamādinā yojetabbaṃ.

Khandhapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āyatanapabbavaṇṇanā

117. **Chasu ajjhattikabāhiresū**ti (dī. ni. ṭī. 2.384) ''chasu ajjhattikesu chasu bāhiresu''ti **''chasū''**ti padaṃ paccekaṃ yojetabbaṃ. Kasmā panetāni ubhayāni chaḷeva vuttāni? Chaviññāṇakāyuppattidvārārammaṇavavatthānato. Cakkhuviññāṇavīthiyā pariyāpannassa hi viññāṇakāyassa cakkhāyatanameva uppattidvāraṃ, rūpāyatanameva ca ārammaṇaṃ, tathā itarāni itaresaṃ, chaṭṭhassa pana bhavaṅgamanasaṅkhāto manāyatanekadeso uppattidvāraṃ, asādhāraṇañca dhammāyatanaṃ ārammaṇaṃ. Cakkhatīti **cakkhu,** rūpaṃ assādeti vibhāveti cāti attho. Suṇātīti **sotaṃ**. Ghāyatīti **ghānaṃ**. Jīvitanimittatāya raso jīvitaṃ, taṃ jīvitamavhāyatīti **jivhā**. Kucchitānaṃ sāsavadhammānaṃ āyo uppattidesoti **kāyo**. Munāti ārammaṇaṃ vijānātīti **mano**. Rūpayati vaṇṇavikāraṃ āpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti **rūpaṃ**. Sappati attano paccayehi harīyati sotaviññeyyabhāvaṃ gamīyatīti **saddo**. Gandhayati attano vatthuṃ sūcetīti **gandho**. Rasanti taṃ sattā assādentīti **raso**. Phusīyatīti **phoṭṭhabbaṃ**. Attano lakkhaṇaṃ dhārentīti **dhammā**. Sabbāni pana āyānaṃ tananādiatthena **āyatanāni**. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge** (visuddhi. 2.510-512) **taṃsaṃvaṇṇanāya** (visuddhi. mahāṭī. 2.510) ca vuttanayena veditabbo.

Cakkhuñca pajānātīti ettha **cakkhu** nāma pasādacakkhu, na sasambhāracakkhu, nāpi dibbacakkhuādikanti āha **''cakkhupasāda''**nti. Yaṃ sandhāya vuttaṃ ''yaṃ cakkhu catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo''ti (dha. sa. 596-599). **Ca**-saddo vakkhamānatthasamuccayattho. **Yāthāvasarasalakkhaṇavasenā**ti aviparītassa attano rasassa ceva lakkhaṇassa ca vasena, rūpesu āviñchanakiccassa ceva rūpābhighātārahabhūtapasādalakkhaṇassa ca vasenāti attho. ''Cakkhuñca paṭicca rūpe cā''tiādīsu (ma. ni. 1.204, 400; 3.421, 425-426; saṃ. ni. 2.43-45; 4.54-55; kathā. 465, 467) samuditāniyeva rūpāyatanāni cakkhuviññāṇuppattihetu, na visuṃ visunti imassa atthassa dassanatthaṃ **''rūpe cā''**ti puthuvacanaggahaṇaṃ, tāya eva ca desanāgatiyā kāmaṃ idhāpi ''rūpe ca pajānātī''ti vuttaṃ, rūpabhāvasāmaññena pana sabbaṃ ekajjhaṃ gahetvā **''bahiddhā catusamuṭṭhānikarūpañcā''**ti ekavacanavasena attho vutto. **Sarasalakkhaṇavasenā**ti cakkhuviññāṇassa visayabhāvakiccassa ceva cakkhupaṭihananalakkhaṇassa ca vasenāti yojetabbaṃ.

Ubhayaṃ paṭiccāti cakkhuṃ upanissayapaccayavasena paccayabhūtaṃ, rūpe ārammaṇādhipatiārammaṇūpanissayavasena paccayabhūte ca paṭicca. Kāmañcāyaṃ suttantasaṃvaṇṇanā, nippariyāyakathā nāma abhidhammasannissitā evāti abhidhammanayeneva saṃyojanāni dassento **''kāmarāga…pe… avijjāsaṃyojana''**nti āha. Tattha kāmesu rāgo, kāmo ca so rāgo cāti **kāmarāgo,** so eva bandhanaṭṭhena **saṃyojanaṃ**. Ayañhi yassa saṃvijjati, taṃ puggalaṃ vaṭṭasmiṃ saṃyojeti bandhati, iti dukkhena sattaṃ, bhavādike vā bhavantarādīhi, kammunā vā vipākaṃ saṃyojeti bandhatīti **saṃyojanaṃ**. Evaṃ paṭighasaṃyojanādīnampi yathārahaṃ attho vattabbo. **Sarasalakkhaṇavasenā**ti ettha pana sattassa vaṭṭato anissajjanasaṅkhātassa attano kiccassa ceva yathāvuttabandhanasaṅkhātassa lakkhaṇassa ca vasenāti yojetabbaṃ.

Bhavassāda-diṭṭhissāda-nivattanatthaṃ **kāmassāda**ggahaṇaṃ. **Assādayato**ti abhiramantassa. **Abhinandato**ti sapppītikataṇhāvasena nandantassa. Padadvayenapi balavato kāmarāgassa paccayabhūtā kāmarāguppatti vuttā. Esa nayo sesesupi. **Etaṃ ārammaṇa**nti etaṃ evaṃsukhumaṃ evaṃdubbibhāgaṃ

ārammaṇaṃ. **Niccaṃ dhuva**nti etaṃ nidassanamattaṃ, ‘‘ucchijjissati vinassissatīti gaṇhato’’ti evamādīnampi saṅgaho icchitabbo. **Bhavaṃ patthentassā**ti ‘‘īdise sampattibhave yasmā amhākaṃ idaṃ iṭṭhārammaṇaṃ sulabhaṃ jātaṃ, tasmā āyatimpi sampattibhavo bhaveyyā’’ti bhavaṃ nikāmentassa. Evarūpaṃ sakkā laddhunti yojanā. **Usūyato**ti usūyaṃ issaṃ uppādayato. **Aññassa maccharāyato**ti aññena asādhāraṇabhāvakaraṇena macchariyaṃ karoto. **Sabbeheva** yathāvuttehi navahi saṃyojanehi.

Tañca kāraṇanti subhanimittapaṭighanimittādivibhāvaṃ iṭṭhāniṭṭhādirūpārammaṇañceva tajjāyonisomanasikārañcāti tassa tassa saṃyojanassa kāraṇaṃ. Avikkhambhitaasamūhatabhūmiladdhuppannataṃ sandhāya **‘‘appahīnaṭṭhena uppannassā’’**ti vuttaṃ. Vattamānuppannatā **samudācāra**ggahaṇeneva gahitā. **Yena kāraṇenā**ti yena vipassanāsamathabhāvanāsaṅkhātena kāraṇena. **Tañ**hi tassa tadaṅgavasena ceva vikkhambhanavasena ca pahānakāraṇaṃ. Issāmacchariyānaṃ apāyagamanīyatāya paṭhamamaggavajjhatā vuttā. Yadi evaṃ ‘‘tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hotī’’ti (a. ni. 4.241) suttapadaṃ kathanti? Taṃ suttantapariyāyena vuttaṃ. Yathānulomasāsanañhi suttantadesanā, ayaṃ pana abhidhammanayena saṃvaṇṇanāti nāyaṃ doso. **Oḷārikassā**ti thūlassa, yato abhiṇhasamuppattipariyuṭṭhānatibbatāva hoti. **Aṇusahagatassā**ti vuttappakāraoḷārikābhāvena aṇubhāvaṃ sukhumabhāvaṃ gatassa. Uddhaccasaṃyojanassapettha anuppādo vuttoyeva yathāvuttasaṃyojanehi avinābhāvato. Sotādīnaṃ sabhāvasarasalakkhaṇavasena pajānanā, tappaccayānaṃ saṃyojanānaṃ uppādādipajānanā ca vuttanayeneva veditabbāti dassento **‘‘eseva nayo’’**ti atidisati.

Attano vā dhammesūti attano ajjhattikāyatanadhammesu, attano ubhayadhammesu vā. Imasmiṃ pakkhe **ajjhattikāyatanapariggahaṇenā**ti ajjhattikāyatanapariggaṇhanamukhenāti attho, evañca anavasesato saparasantānesu āyatanānaṃ pariggaho siddho hoti. **Parassa vā dhammesū**ti etthāpi eseva nayo. **Rūpāyatanassā**ti aḍḍhekādasapabhedarūpasabhāvassa āyatanassa. Rūpakkhandhe vuttanayena nīharitabbāti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Sesakhandhesū**ti vedanāsaññāsaṅkhārakkhandhesu. **Vuttanayenā**ti iminā atidesena rūpakkhandhe āhārasamudayāti, viññāṇakkhandhe nāmarūpasamudayāti, sesakkhandhesu phassasamudayāti imaṃ visesaṃ vibhāveti, itaraṃ pana sabbattha samānanti. Khandhapabbe viya āyatanapabbepi lokuttaranivattanaṃ pāḷiyaṃ gahitaṃ natthīti āha **‘‘lokuttaradhammā na gahetabbā’’**ti.

Āyatanapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā

118. **Bujjhanakasattassā**ti kilesaniddāya paṭibujjhanakasattassa, ariyasaccānaṃ vā paṭivijjhanakasattassa. **Aṅgesū**ti kāraṇesu, avayavesu vā. Udayabbayañāṇuppādato paṭṭhāya sambodhipaṭipadāyaṃ ṭhito nāma hotīti āha **‘‘āraddhavipassakato paṭṭhāya yogāvacaroti sambodhī’’**ti.

‘‘Satisambojjhaṅgaṭṭhānīyā’’ti padassa attho ‘‘vicikicchaṭṭhānīyā’’ti ettha vuttanayena veditabbo. **Ta**nti yonisomanasikāraṃ. **Tatthā**ti satiyaṃ. Nipphādetabbe cetaṃ bhummaṃ.

Sati ca sampajaññañca **satisampajaññaṃ** (dī. ni. ṭī. 2.385; saṃ. ni. ṭī. 2.5.232; a. ni. ṭī. 1.1.418). Atha vā satipadhānaṃ abhikkantādisātthakabhāvapariggaṇhanañāṇaṃ **satisampajaññaṃ**. Taṃ sabbattha satokāribhāvāvahattā satisambojjhaṅgassa uppādāya hoti. Yathā paccanīkadhammānaṃ pahānaṃ anurūpadhammasevanā ca anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ uppādāya hoti, evaṃ satirahitapuggalavivajjhanā, satokārīpuggalasevanā, tattha ca yuttapayuttatā satisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti imamatthaṃ dasseti **‘‘satisampajañña’’**ntiādinā.

Dhammānaṃ, dhammesu vā vicayo dhammavicayo, so eva sambojjhaṅgo, tassa

dhammavicayasambojjhaṅgassa. **‘‘Kusalākusalā dhammā’’**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Tattha **yonisomanasikārabahulīkāro**ti kusalādīsu taṃtaṃsabhāvarasalakkhaṇādikassa yāthāvato avabujjhanavasena uppanno ñāṇasampayuttacittuppādo. So hi aviparītamanasikāratāya ‘‘yonisomanasikāro’’ti vutto, tadābhogatāya āvajjanāpi taggatikāva, tassa abhiṇhapavattanaṃ bahulīkāro. **Bhiyyobhāvāyā**ti punappunabhāvāya. **Vepullāyā**ti vipulabhāvāya. **Pāripūriyā**ti paribrūhanāya.

Paripucchakatāti pariyogāhetvā pucchakabhāvo. Ācariye payirupāsitvā pañcapi nikāye saha aṭṭhakathāya pariyogāhetvā yaṃ yaṃ tattha gaṇṭhiṭṭhānabhūtaṃ, taṃ taṃ ‘‘idaṃ bhante kathaṃ, imassa ko attho’’ti khandhāyatanādiatthaṃ pucchantassa dhammavicayasambojjhaṅgo uppajjati. Tenāha **‘‘khandhadhātu…pe… bahulatā’’**ti.

Vatthuvisadakiriyāti ettha cittacetasikānaṃ pavattiṭṭhānabhāvato sarīraṃ, tappaṭibaddhāni cīvarādīni ca idha ‘‘vatthūnī’’ti adhippetāni. Tāni yathā cittassa sukhāvahāni honti, tathā karaṇaṃ tesaṃ visadabhāvakaraṇaṃ. Tena vuttaṃ **‘‘ajjhattikabāhirāna’’**ntiādi. **Ussannadosa**nti vātādiussannadosaṃ. **Sedamalamakkhita**nti sedena ceva jallikāsaṅkhātena sarīramalena ca makkhitaṃ. **Ca-**saddena aññampi sarīrassa pīḷāvahaṃ saṅgaṇhāti. **Senāsanaṃ vā**ti **vā-**saddena pattādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Avisade** sati, visayabhūte vā. Kathaṃ bhāvanamanuyuttassa tāni visayo? Antarantarā pavattanakacittuppādavasenevaṃ vuttaṃ. Te hi cittuppādā cittekaggatāya aparisuddhabhāvāya saṃvattanti. **Cittacetasikesu** nissayādipaccayabhūtesu. **Ñāṇampī**ti **pi-**saddo sampiṇḍanattho. Tena na kevalaṃ taṃ vatthuyeva, atha kho tasmiṃ aparisuddhe ñāṇampi aparisuddhaṃ hotīti nissayāparisuddhiyā taṃnissitāparisuddhi viya visayassa aparisuddhatāya visayīnaṃ aparisuddhiṃ dasseti.

Samabhāvakaraṇanti kiccato anūnādhikabhāvakaraṇaṃ. Yathāpaccayaṃ saddheyyavatthusmiṃ adhimokkhakiccassa paṭutarabhāvena paññāya avisadatāya vīriyādīnañca sithilatādinā **saddhindriyaṃ balavaṃ hoti**. Tenāha **‘‘itarāni mandānī’’**ti. **Tato**ti tasmā saddhindriyassa balavabhāvato itaresañca mandattā. Kosajjapakkhe patituṃ adatvā sampayuttadhammānaṃ paggaṇhanaṃ anubalappadānaṃ paggaho, paggahova kiccaṃ **paggahakiccaṃ**. ‘‘Kātuṃ na sakkotī’’ti ānetvā sambandhitabbaṃ. Ārammaṇaṃ upagantvā ṭhānaṃ, anissajjanaṃ vā **upaṭṭhānaṃ**. Vikkhepapaṭipakkho, yena vā sampayuttā avikkhittā honti, so **avikkhepo**. Rūpagataṃ viya cakkhunā yena yāthāvato visayasabhāvaṃ passati, taṃ **dassanakiccaṃ kātuṃ na sakkoti** balavatā saddhindriyena abhibhūtattā. Sahajātadhammesu indaṭṭhaṃ kārentānaṃ sahapavattamānānaṃ dhammānaṃ ekarasatāvaseneva atthasiddhi, na aññathā.

Tasmāti vuttamevatthaṃ kāraṇabhāvena paccāmasati. **Ta**nti saddhindriyaṃ. **Dhammasabhāvapaccavekkhaṇenā**ti yassa saddheyyavatthuno uḷāratādiguṇe adhimuccanassa sātisayappavattiyā saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tassa paccayapaccayuppannatādivibhāgato yāthāvato vīmaṃsanena. Evañhi evaṃdhammatānayena sabhāvasarasato pariggayhamāne savipphāro adhimokkho na hoti ‘‘ayaṃ imesaṃ dhammānaṃ sabhāvo’’ti parijānanavasena paññābyāpārassa sātisayattā. Dhuriyadhammesu hi yathā saddhāya balavabhāve paññāya mandabhāvo hoti, evaṃ paññāya balavabhāve saddhāya mandabhāvo hoti. Tena vuttaṃ **‘‘taṃ dhammasabhāvapaccavekkhaṇena… pe… hāpetabba’’**nti. **Tathā amanasikārenā**ti yenākārena bhāvanamanuyuñjantassa saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tenākārena bhāvanāya ananuyuñjanatoti vuttaṃ hoti. Idha duvidhena saddhindriyassa balavabhāvo attano vā paccayavisesavasena kiccuttariyato vīriyādīnaṃ vā mandakiccatāya. Tattha paṭhamavikappe hāpanavidhi dassito, dutiyavikappe pana yathā manasikaroto vīriyādīnaṃ mandakiccatāya saddhindriyaṃ balavaṃ jātaṃ, tathā amanasikārena, vīriyādīnaṃ paṭukiccabhāvāvahena manasikārena saddhindriyaṃ tehi samarasaṃ karontena hāpetabbaṃ. Iminā nayena sesindriyesupi hāpanavidhi veditabbo.

Vakkalittheravatthūti so hi āyasmā saddhādhimuttāya katādhikāro satthu rūpakāyadassanapasuto

eva hutvā viharanto satthārā ''kiṃ te, vakkali, iminā pūtikāyena diṭṭhena, yo kho, vakkali, dhammaṃ passati, so maṃ passatī''tiādinā (saṃ. ni. 3.87) ovaditvā kammaṭṭhāne niyojitopi taṃ ananuyuñjanto paṇāmito attānaṃ vinipātetuṃ papātaṭṭhānaṃ abhiruhi. Atha naṃ satthā yathānisinnova obhāsagissajjanena atthānaṃ dassetvā –

''Pāmojjabahulo bhikkhu, pasanno buddhasāsane;
Adhigacche padaṃ santaṃ, saṅkhārūpasamaṃ sukha''nti. (dha. pa. 381);

Gāthaṃ vatvā ''ehivakkalī''ti āha. So tena amateneva abhisitto haṭṭhatuṭṭho hutvā vipassanaṃ paṭṭhapesi, saddhāya pana balavabhāvato vipassanāvīthiṃ na otarati. Taṃ ñatvā bhagavā tassa indriyasamattapaṭipādanāya kammaṭṭhānaṃ sodhetvā adāsi. So satthārā dinnanayena vipassanaṃ ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā arahattaṃ pāpuṇi. Tena vuttaṃ **''vakkalittheravatthu cettha nidassana''**nti.

Itarakiccabhedanti upaṭṭhānādikiccavisesaṃ. **Passaddhādī**ti **ādi-**saddena samādhiupekkhāsambojjhaṅgānaṃ saṅgaho. **Hāpetabba**nti yathā saddhindriyassa balavabhāvo dhammasabhāvapaccavekkhaṇena hāyati, evaṃ vīriyindriyassa adhimattatā passaddhiādibhāvanāya hāyati samādhipakkhiyattā tassā. Tathāhi sā samādhindriyassa adhimattataṃ kosajjapātato rakkhantī vīriyādibhāvanā viya vīriyindriyassa adhimattataṃ uddhaccapātato rakkhantī ekaṃsato hāpeti. Tena vuttaṃ **''passaddhādibhāvanāya hāpetabba''**nti. **Soṇattherassa vatthū**ti sukhumālasoṇattherassa vatthu. So hi āyasmā, satthu, santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā sītavane viharanto ''mama sarīraṃ sukhumālaṃ, na ca sakkā sukheneva sukhaṃ adhigantuṃ, kāyaṃ kilametvāpi samaṇadhammo kātabbo''ti ṭhānacaṅkamameva adhiṭṭhāya padhānamanuyuñjanto pādatalesu phoṭesu uṭṭhitesupi vedanaṃ ajjhupekkhitvā daḷhavīriyaṃ karonto accāraddhavīriyatāya visesaṃ nibbattetuṃ nāsakkhi. Satthā tattha gantvā vīṇūpamovādena ovaditvā vīriyasamatāyojanavidhiṃ dassento kammaṭṭhānaṃ sodhetvā gijjhakūṭaṃ gato. Theropi satthārā dinnanayena vīriyasamataṃ yojetvā bhāvento vipassanaṃ ussukkāpetvā arahatte patiṭṭhāsi. Tena vuttaṃ **''soṇattherassa vatthu dassetabba''**nti. **Sesesupī**ti satisamādhipaññindriyesupi.

Samatanti saddhāpaññānaṃ aññamaññaṃ anūnānadhikabhāvaṃ, tathā samādhivīriyānaṃ. Yathā hi saddhāpaññānaṃ visuṃ visuṃ dhuriyadhammabhūtānaṃ kiccato aññamaññānātivattanaṃ visesato icchitabbaṃ, yato nesaṃ samadhuratāya appanā sampajjati, evaṃ samādhivīriyānaṃ kosajjuddhaccapakkhikānaṃ samarasatāya sati aññamaññūpatthambhanato sampayuttadhammānaṃ antadvayapātābhāvena sammadeva appanā ijjhatīti. **Balavasaddho**tiādi vuttassevatthassa byatirekamukhena samatthanaṃ. Tassattho – yo balavatiyā saddhāya samannāgato avisadañāṇo, so **mudhāpasanno hoti, na** aveccappasanno. Tathā hi so **avatthusmiṃ pasīdati** seyyathāpi titthiyasāvakā. **Kerāṭikapakkha**nti sāṭheyyapakkhaṃ bhajati. Saddhāhīnāya paññāya atidhāvanto ''deyyavatthupariccāgena vinā cittuppādamattenapi dānamayaṃ puññaṃ hotī''tiādīni parikappeti hetupatirūpakehi vañcito, evaṃbhūto ca sukkhatakkaviluttacitto paṇḍitānaṃ vacanaṃ nādiyati, saññattiṃ na gacchati. Tenāha **''bhesajjasamuṭṭhito viya rogo atekiccho hotī''**ti. Yathā cettha saddhāpaññānaṃ aññamaññaṃ samabhāvo atthāvaho, anatthāvaho visamabhāvo, evaṃ samādhivīriyānaṃ aññamaññaṃ avikkhepāvaho samabhāvo, itaro vikkhepāvaho cāti. **Kosajjaṃ adhibhavati,** tena appanaṃ na pāpuṇātīti adhippāyo. **Uddhaccaṃ adhibhavatī**ti etthāpi eseva nayo. **Tadubhaya**nti saddhāpaññādvayaṃ samādhivīriyadvayañca. **Samaṃ kātabba**nti samarasaṃ kātabbaṃ.

Samādhikammikassāti samathakammaṭṭhānikassa. **Eva**nti evaṃ sante, saddhāya thokaṃ balavabhāve satīti attho. **Saddahanto**ti ''pathavīti manasikāramattena kathaṃ jhānuppattī''ti acintetvā ''addhā sammāsambuddhena vuttavidhi ijjhissatī''ti saddahanto saddhaṃ janento. **Okappento**ti ārammaṇaṃ anupavisitvā viya adhimuccanavasena avakappento pakkhandanto. **Ekaggatā balavatī vaṭṭati** samādhippadhānattā jhānassa. **Ubhinna**nti samādhipaññānaṃ. Samādhikammikassa samādhino adhimattatāya paññāya adhimattatāpi icchitabbāti āha **''samatāyapī''**ti, samabhāvenapīti attho.

Appanāti lokiyaappanā. Tathā hi **‘‘hotiyevā’’**ti sāsaṅkaṃ vadati. Lokuttarappanā pana tesaṃ samabhāveneva icchitā. Yathāha ‘‘samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāvetī’’ti (a. ni. 4.17; paṭi. ma. 2.5). Yadi visesato saddhāpaññānaṃ samādhivīriyānañca samatā icchitā, kathaṃ satīti āha **‘‘sati pana sabbattha balavatī vaṭṭatī’’**ti. **Sabbatthā**ti līnuddhaccapakkhikesu pañcasu indriyesu. Uddhaccapakkhikekadese gaṇhanto **‘‘saddhāvīriyapaññāna’’**nti āha. Aññathā pīti ca gahetabbā siyā. Tathā hi **‘‘kosajjapakkhikena samādhinā’’**icceva vuttaṃ, na ‘‘passaddhisamādhiupekkhāhī’’ti. **Sā**ti sati. Sabbesu rājakammesu niyutto **sabbakammiko. Tenā**ti tenā sabbattha icchitabbatthena kāraṇena. **Āha** aṭṭhakathāyaṃ. Sabbattha niyuttā **sabbatthikā,** sabbena vā līnuddhaccapakkhiyena bojjhaṅgena atthetabbā sabbatthiyā, sabbatthiyāva **sabbatthikā**. **Citta**nti kusalacittaṃ. Tassa hi **sati paṭisaraṇaṃ** parāyaṇaṃ appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya. Tenāha **‘‘ārakkhapaccupaṭṭhānā’’**tiādi.

Khandhādibhede anogāḷhapaññānanti pariyattibāhusaccavasenapi khandhāyatanādīsu appatiṭṭhitabuddhīnaṃ. Bahussutasevanā hi sutamayañāṇāvahā. Taruṇavipassanāsamaṅgīpi bhāvanāmayañāṇe ṭhitattā ekaṃsato paññavā eva nāma hotīti āha **‘‘samapaññāsa…pe… puggalasevanā’’**ti. Ñeyyadhammassa gambhīrabhāvavasena tapparicchedakañāṇassa gambhīrabhāvaggahaṇanti āha **‘‘gambhīresu khandhādīsu pavattāya gambhīrapaññāyā’’**ti. Tañhi ñeyyaṃ tādisāya paññāya caritabbato gambhīrañāṇacariyaṃ, tassā vā paññāya tattha pabhedato pavatti gambhīrañāṇacariyā, tassā paccavekkhaṇāti āha **‘‘gambhīrapaññāya pabhedapaccavekkhaṇā’’**ti. Yathā sativepullappatto nāma arahā eva, evaṃ so eva paññāvepullappattopīti āha **‘‘arahattamaggena bhāvanāpāripūrī hotī’’**ti. **Vīriyādīsu**pi eseva nayo.

‘‘Tattaṃ ayokhilaṃ hatthe gamentī’’tiādinā (ma. ni. 3.250, 267; a. ni. 3.36) pañcavidhabandhanakammakāraṇaṃ niraye nibbattasattassa yebhuyyena sabbapaṭhamaṃ karontīti devadūtasuttādīsu tassā ādito vuttattā ca āha **‘‘pañcavidhabandhanakammakāraṇato paṭṭhāyā’’**ti. **Sakaṭavāhanādikāle**ti **ādi-**saddena tadaññaṃ manussehi tiracchānehi ca vibādhiyamānakālaṃ saṅgaṇhāti. **Ekaṃ buddhantara**nti idaṃ aparāparaṃ petesuyeva uppajjanakasattavasena vuttaṃ, ekaccānaṃ vā petānaṃ ekaccatiracchānānaṃ viya tathā dīghāyukabhāvato. Tathā hi kāḷo nāgarājā catunnaṃ buddhānaṃ adhigatarūpadassano.

Evaṃ ānisaṃsadassāvinoti vīriyāyatto **eva** sabbo lokuttaro lokiyo ca visesādhigamoti evaṃ vīriye ānisaṃsadassanasīlassa. **Gamanavīthi**nti sapubbabhāgaṃ nibbānagāminiṃ ariyamaggapaṭipadaṃ. Sā hi bhikkhuno vaṭṭanissaraṇāya gantabbā paṭipajjitabbā paṭipadāti katvā gamanavīthi nāma. **Kāyadaḷhībahulo**ti yathā tathā kāyassa daḷhīkammapasuto. **Piṇḍa**nti raṭṭhapiṇḍaṃ. Paccayadāyakānaṃ attani kārassa attano sammāpaṭipattiyā mahapphalabhāvassa karaṇena piṇḍassa bhikkhāya paṭipūjanā **piṇḍāpacāyanaṃ**.

Nīharantoti pattatthavikato nīharanto. **Taṃ saddaṃ sutvāti taṃ** upāsikāya vacanaṃ paṇṇasāladvāre ṭhitova pañcābhiññatāya dibbasotena sutvā. Manussasampatti dibbasampatti ante nibbānasampattīti **tisso sampattiyo**. **Dātuṃ sakkhissasī**ti ‘‘tayi katena dānamayena veyyāvaccamayena ca puññakammena khettavisesabhāvūpagamanena aparāparaṃ devamanussasampattiyo ante nibbānasampattiñca dātuṃ sakkhissasī’’ti thero attānaṃ pucchati. **Sitaṃ karontovā**ti ‘‘akiccheneva mayā vaṭṭadukkhaṃ samatikkanta’’nti paccavekkhaṇāvasāne sañjātapāmojjavasena sitaṃ karonto eva.

Vippaṭipannanti jātidhammakuladhammādilaṅghanena asammāpaṭipannaṃ. **Evaṃ** yathā asammāpaṭipanno putto tāya eva asammāpaṭipattiyā kulasantānato bāhiro hutvā pitu santikā dāyajjassa na bhāgī, evaṃ **kusītopi** teneva kusītabhāvena asammāpaṭipanno satthu santikā laddhabbaariyadhanadāyajjassa na bhāgī. **Āraddhavīriyova labhati** sammāpaṭipajjanato. Uppajjati vīriyasambojjhaṅgoti yojanā. Evaṃ sabbattha.

Mahāti sīlādīhi guṇehi mahanto vipulo anaññasādhāraṇo. Taṃ panassa guṇamahattaṃ dasasahassilokadhātukampanena loke pākaṭanti dassento **‘‘satthuno hī’’**tiādimāha.

Yasmā satthusāsane pabbajitassa pabbajjupagamena sakyaputtiyabhāvo sampajāyati, tasmā buddhaputtabhāvaṃ dassento **''asambhinnāyā''**tiādimāha.

Alasānaṃ bhāvanāya nāmamattampi ajānantānaṃ kāyadaḷhībahulānaṃ yāvadatthaṃ bhuñjitvā seyyasukhādianuyuñjanakānaṃ tiracchānakathikānaṃ puggalānaṃ dūrato vajjanā **kusītapuggalaparivajjanā**. ''Divasaṃ caṅkamena nisajjāyā''tiādinā (ma. ni. 1.423; 3.75; saṃ. ni. 4.120; a. ni. 3.16; vibha. 519; mahāni. 161) bhāvanārambhavasena āraddhavīriyānaṃ daḷhaparakkamānaṃ kālena kālaṃ upasaṅkamanā **āraddhavīriyapuggalasevanā**. Tenāha – **''kucchiṃ pūretvā''**tiādi. **Visuddhimagge** pana jātimahattapaccavekkhaṇā sabrahmacārimahattapaccavekkhaṇāti idaṃ dvayaṃ na gahitaṃ, thinamiddhavinodanatā sammappadhānapaccavekkhaṇatāti idaṃ dvayaṃ gahitaṃ. Tattha ānisaṃsadassāvitāya eva sammappadhānapaccavekkhaṇā gahitā hoti lokiyalokuttaravisesādhigamassa vīriyāyattatādassanabhāvato. Thinamiddhavinodanaṃ tadadhimuttatāya eva gahitaṃ, vīriyuppādane yuttappayuttassa thinamiddhavinodanaṃ atthasiddhameva. Tattha thinamiddhavinodana-kusītapuggalaparivajjana-āraddhavīriyapuggalasevana-tadadhimuttatā paṭipakkhavidhamanapaccayūpasaṃhāravasena, apāyapaccavekkhaṇādayo samuttejanavasena vīriyasambojjhaṅgassa uppādakā daṭṭhabbā.

Purimuppannā pīti parato uppajjanakapītiyā kāraṇabhāvato **''pītiyeva pītisambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammā''**ti vuttā, tassā pana bahuso pavattiyā puthuttaṃ upādāya bahuvacananiddeso, yathā sā uppajjati, evaṃ paṭipatti, **tassā uppādakamanasikāro**.

Buddhānussatiyā upacārasamādhiniṭṭhattā vuttaṃ **''yāva upacārā''**ti. **Sakalasarīraṃ pharamāno**ti pītisamuṭṭhānehi paṇītarūpehi sakalasarīraṃ pharamāno. Dhammaguṇe anussarantassapi yāva upacārā sakalasarīraṃ pharamāno pītisambojjhaṅgo uppajjatīti. Evaṃ sesaanussatīsu pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇāyañca yojetabbaṃ tassāpi vimuttāyatanabhāvena taggatikattā. **Samāpattiyā…pe… samudācarantī**ti idañca upasamānussatidassanaṃ. Saṅkhārānañhi sappadesavūpasamepi nippadesavūpasame viya tathā paññāya pavattito bhāvanāmanasikāro kilesavikkhambhanasamattho hutvā upacārasamādhiṃ āvahanto tathārūpapītisomanassasamannāgato pītisambojjhaṅgassa uppādāya hotīti. Pasādanīyesu ṭhānesu pasādasinehābhāvena thusasamahadayatā lūkhatā, sā tattha ādaragāravākaraṇena viññāyatīti āha **''asakkaccakiriyāya saṃsūcitalūkhabhāve''**ti.

Kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā passaddhi eva passaddhisambojjhaṅgo, tassa **passaddhisambojjhaṅgassa**.

Paṇītabhojanasevanatāti paṇītasappāyabhojanasevanatā. **Utuiriyāpathasukha**ggahaṇena sappāyautuiriyāpathaggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Tañhi tividhaṃ sappāyaṃ seviyamānaṃ kāyassa kallatāpādanavasena cittassa kallataṃ āvahantaṃ duvidhāyapi passaddhiyā kāraṇaṃ hoti. Ahetukaṃ sattesu labbhamānaṃ sukhaṃ dukkhanti ayameko anto, issarādivisamahetukanti pana ayaṃ dutiyo, ete ubho ante anupagamma yathāsakaṃ kammunā hotīti ayaṃ majjhimā paṭipatti. Majjhatto payogo yassa hoti majjhattapayogo, tassa bhāvo **majjhattapayogatā**. Ayañhi pahāya sāraddhakāyataṃ passaddhakāyatāya kāraṇaṃ hontī passaddhidvayaṃ āvahati, eteneva sāraddhakāyapuggalaparivajjanapassaddhakāyapuggalavasenānaṃ tadāvahanatā saṃvaṇṇitāti daṭṭhabbaṃ.

Yathāsamāhitākārasallakkhaṇavasena gayhamāno purimuppanno samatho eva **samathanimittaṃ**. Nānārammaṇe paribbhamanena vividhaṃ aggaṃ etassāti byaggo, vikkhepo. Tathā hi so anavaṭṭhānaraso bhantatāpaccupaṭṭhāno ca vutto. Ekaggatābhāvato byaggapaṭipakkhoti **abyaggo,** samādhi. So eva nimittanti pubbe viya vattabbaṃ. Tenāha **''avikkhepaṭṭhena ca abyagganimitta''**nti.

Vatthuvisadakiriyā indriyasamattapaṭipādanā ca paññāvahā vuttā, samādhānāvahāpi tā honti samādhānāvahabhāveneva paññāvahabhāvatoti vuttaṃ **''vatthuvisada…pe… veditabbā''**ti.

Karaṇabhāvanākosallānaṃ avinābhāvato, rakkhaṇakosallassa ca tammūlakattā **''nimittakusalatā nāma kasiṇanimittassa uggahaṇakusalatā''**icceva vuttaṃ. **Kasiṇanimittassā**ti ca nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Asubhanimittassādikassapi hi yassa kassaci jhānuppattinimittassa uggahaṇakosallaṃ nimittakusalatā evāti.

Atisithilavīriyatādīhīti **ādi-**saddena paññāpayogamandataṃ pamodavekallañca saṅgaṇhāti. **Tassa paggahaṇa**nti tassa līnassa cittassa dhammavicayasambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena layāpattito samuddharaṇaṃ. Vuttañhetaṃ bhagavatā –

> ''Yasmiñca kho, bhikkhave, samaye līnaṃ cittaṃ hoti, kālo tasmiṃ samaye dhammavicayasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo vīriyasambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo pītisambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Līnaṃ, bhikkhave, cittaṃ, taṃ etehi dhammehi susamuṭṭhāpayaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso parittaṃ aggiṃ ujjāletukāmo assa, so tattha sukkhāni ceva tiṇāni pakkhipeyya, sukkhāni ca gomayāni pakkhipeyya, sukkhāni ca kaṭṭhāni pakkhipeyya, mukhavātañca dadeyya, na ca paṃsukena okireyya, bhabbo nu kho so puriso parittaṃ aggiṃ ujjāletunti? Evaṃ sante''ti (saṃ. ni. 5.234).

Ettha ca yathāsakaṃ āhāravasena dhammavicayasambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbaṃ, sā anantaraṃ vibhāvitā eva.

Accāraddhavīriyatādīhīti **ādi-**saddena paññāpayogabalavataṃ pamoduppilāvanañca saṅgaṇhāti. **Tassa niggahaṇa**nti tassa uddhatacittassa samādhisambojjhaṅgādisamuṭṭhāpanena uddhatāpattito nisedhanaṃ. Vuttampi cetaṃ bhagavatā –

> ''Yasmiñca kho, bhikkhave, samaye uddhataṃ cittaṃ hoti, kālo tasmiṃ samaye passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo samādhisambojjhaṅgassa bhāvanāya, kālo upekkhāsambojjhaṅgassa bhāvanāya. Taṃ kissa hetu? Uddhataṃ, bhikkhave, cittaṃ, taṃ etehi dhammehi suvūpasamayaṃ hoti. Seyyathāpi, bhikkhave, puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetukāmo assa, so tattha allāni ceva tiṇāni…pe… paṃsukena ca okireyya, bhabbo nu kho so puriso mahantaṃ aggikkhandhaṃ nibbāpetunti? Evaṃ bhante''ti (saṃ. ni. 5.234).

Etthāpi yathāsakaṃ āhāravasena passaddhisambojjhaṅgādīnaṃ bhāvanā samuṭṭhāpanāti veditabbā. Tattha passaddhisambojjhaṅgassa bhāvanā vuttā eva, samādhisambojjhaṅgassa vuccamānā, itarassa anantaraṃ vakkhati.

Paññāpayogamandatāyāti paññābyāpārassa appabhāvena. Yathā hi dānaṃ alobhappadhānaṃ, sīlaṃ adosappadhānaṃ, evaṃ bhāvanā amohappadhānā. Tattha yadā paññā na balavatī hoti, tadā bhāvanā pubbenāparaṃ visesāvahā na hoti, anabhisaṅkhato viya āhāro purisassa yogino cittassa abhiruciṃ na janeti, tena taṃ nirassādaṃ hoti, tathā bhāvanāya sammadeva avīthipaṭipattiyā upasamasukhaṃ na vindati, tenāpi cittaṃ nirassādaṃ hoti. Tena vuttaṃ **''paññāpayoga…pe… nirassādaṃ hotī''**ti. Tassa saṃveguppādanaṃ pasāduppādanañca tikicchananti taṃ dassento **''aṭṭha saṃvegavatthūnī''**tiādimāha. Tattha jātijarābyādhimaraṇāni yathārahaṃ sugatiyaṃ duggatiyañca hontīti tadaññameva pañcavidhabandhanādi-khuppipāsādi-aññamaññavibādhanādihetukaṃ apāyadukkhaṃ daṭṭhabbaṃ, tayidaṃ sabbaṃ tesaṃ tesaṃ sattānaṃ paccuppannabhavanissitaṃ gahitanti atīte anāgate ca kāle vaṭṭamūlakadukkhāni visuṃ gahitāni. Ye pana sattā āhārūpajīvino, tattha ca uṭṭhānaphalūpajīvino, tesaṃ aññehi asādhāraṇaṃ jīvikadukkhaṃ aṭṭhamaṃ saṃvegavatthu gahitanti daṭṭhabbaṃ. **Ayaṃ vuccati samaye sampahaṃsanatā**ti ayaṃ sampahaṃsitabbasamaye vuttanayena tena saṃvejanavasena ceva pasāduppādanavasena ca sammadeva pahaṃsanā, saṃvegajananapubbakapasāduppādanena bhāvanācittassa tosanāti attho.

Sammāpaṭipattiṃ āgammāti līnuddhaccavirahena samathavīthipaṭipattiyā ca sammā avisamaṃ

sammadeva bhāvanāpaṭipattiṃ āgamma. **Alīna**ntiādīsu kosajjapakkhiyānaṃ dhammānaṃ anadhimattatāya **alīnaṃ,** uddhaccapakkhiyānaṃ anadhimattatāya **anuddhataṃ,** paññāpayogasattiyā upasamasukhādhigamena ca **anirassādaṃ,** tato eva **ārammaṇe samappavattaṃ samathavīthipaṭipannañca**. Tattha alīnatāya **paggahe,** anuddhatatāya **niggahe,** anirassādatāya **sampahaṃsane na byāpāraṃ āpajjati,** alīnānuddhatatāhi ārammaṇe samappavattaṃ, anirassādatāya samathavīthipaṭipannaṃ. Samappavattiyā vā **alīnaṃ anuddhataṃ,** samathavīthipaṭipattiyā **anirassāda**nti daṭṭhabbaṃ. **Ayaṃ vuccati samaye ajjhupekkhanatā**ti ayaṃ ajjhupekkhitabbasamaye bhāvanācittassa paggahaniggahasampahaṃsanesu byāvaṭatāsaṅkhātaṃ paṭipakkhaṃ abhibhuyya pekkhanā vuccati.

Paṭipakkhavikkhambhanato vipassanāya adhiṭṭhānabhāvūpagamanato ca upacārajjhānampi samādānakiccanipphattiyā puggalassa samāhitabhāvasādhanamevāti tattha samadhurabhāvenāha **''upacāraṃ vā appanaṃ vā''**ti.

Upekkhāsambojjhaṅgaṭṭhānīyā dhammāti ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttānusārena veditabbaṃ.

Anurodhavirodhavippahānavasena majjhattabhāvo upekkhāsambojjhaṅgassa kāraṇaṃ tasmiṃ sati sijjhanato, asati ca asijjhanato, so ca majjhattabhāvo visayavasena duvidhoti āha **''sattamajjhattatā saṅkhāramajjhattatā''**ti. Tadubhaye ca virujjhanaṃ passaddhisambojjhaṅgabhāvanāya eva dūrīkatanti anurujjhanasseva pahānavidhiṃ dassentena **''sattamajjhattatā''**tiādi vuttaṃ. Tenevāha **''sattasaṅkhārakelāyanapuggalaparivajjanatā''**ti. Upekkhāya hi visesato rāgo paṭipakkho. Tathā cāha ''upekkhā rāgabahulassa visuddhimaggo''ti (visuddhi. 1.269).

Dvīhākārehīti kammassakatāpaccavekkhaṇaṃ attasuññatāpaccavekkhaṇanti imehi dvīhi kāraṇehi. **Dvīhevā**ti avadhāraṇaṃ saṅkhyāsamānatāya. **Assāmikabhāvo** anattaniyatā. Sati hi attani tassa kiñcanabhāvena cīvaraṃ aññañca kiñci attaniyaṃ nāma siyā, so pana koci natthevāti adhippāyo. **Anaddhaniya**nti na addhānakkhamaṃ, na ciraṭṭhāyi ittaraṃ aniccanti attho. **Tāvakālika**nti tasseva vevacanaṃ.

Mamāyatīti mamattaṃ karoti, ''mama''nti taṇhāya pariggayha tiṭṭhati. **Dhanāyantā**ti dhanaṃ drabyaṃ karontā.

Ayaṃ satipaṭṭhānadesanā pubbabhāgamaggavasena desitāti pubbabhāgiyabojjhaṅge sandhāyāha **''bojjhaṅgapariggāhikā sati dukkhasacca''**nti.

Bojjhaṅgapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catusaccapabbavaṇṇanā

119. **Yathāsabhāvato**ti aviparītasabhāvato bādhanalakkhaṇato, yo yo vā sabhāvo **yathāsabhāvo,** tato, ruppanādikakkhaḷādisabhāvatoti attho. **Janikaṃ samuṭṭhāpika**nti pavattalakkhaṇassa dukkhassa janikaṃ nimittalakkhaṇassa samuṭṭhāpikaṃ. **Purimataṇha**nti dukkhanibbattito puretarasiddhaṃ taṇhaṃ.

Sasantatipariyāpannānaṃ dukkhasamudayānaṃ appavattibhāvena pariggayhamāno nirodhopi sasantatipariyāpanno viya hotīti katvā vuttaṃ **''attano vā cattāri saccānī''**ti. **Parassa vā**ti etthāpi eseva nayo. Tenāha bhagavā – ''imasmiṃyeva byāmamatte kaḷevare sasaññimhi samanake lokañca paññapemi, lokasamudayañca paññapemi, lokanirodhañca paññapemi, lokanirodhagāminipaṭipadañca paññapemī''ti (saṃ. ni. 1.107). Kathaṃ pana ādikampiko nirodhasaccāni pariggaṇhātīti? Anussavādisiddhamākāraṃ pariggaṇhāti, evañca katvā lokuttarabojjhaṅge uddissapi pariggaho na

virujjhati. **Yathāsambhavato**ti sambhavānurūpaṃ, ṭhapetvā nirodhasaccaṃ sesasaccavasena samudayavayā veditabbāti attho.

Catusaccapabbavaṇṇanā niṭṭhitā.

‘‘Aṭṭhikasaṅkhalikaṃ samaṃsa’’ntiādikā satta sivathikā aṭṭhikakammaṭṭhānatāya itarāsaṃ uddhumātakādīnaṃ sabhāvenevāti navannaṃ sivathikānaṃ appanākammaṭṭhānatā vuttā. **Dveyevā**ti ‘‘ānāpānaṃ, dvattiṃsākāro’’ti imāni dveyeva. **Abhiniveso**ti vipassanābhiniveso, so pana sammasanīyadhamme pariggaho. Iriyāpathā ālokitādayo ca rūpadhammānaṃ avatthāvisesamattatāya na sammasanupagā viññattiādayo viya. Nīvaraṇabojjhaṅgā ādito na pariggahetabbāti vuttaṃ **‘‘iriyāpatha…pe… na jāyatī’’**ti. Kesādiapadesena tadupādānadhammā viya iriyāpathādiapadesena tadavatthā rūpadhammā pariggayhanti, nīvaraṇādimukhena ca taṃ sampayuttā taṃnissayadhammāti adhippāyena mahāsīvatthero **‘‘iriyāpathādīsupi abhiniveso jāyatī’’**ti āha. **Atthi nu kho me**tiādi pana sabhāvato iriyāpathādīnaṃ ādikammikassa anicchitabhāvadassanaṃ. Apariññāpubbikā hi pariññāti.

137. Kāmaṃ ‘‘idha, bhikkhave, bhikkhū’’tiādinā uddesaniddesesu tattha tattha bhikkhuggahaṇaṃ kataṃ, taṃ paṭipattiyā bhikkhubhāvadassanatthaṃ, desanā pana sabbasādhāraṇāti dassetuṃ **‘‘yo hi koci, bhikkhave’’**icceva vuttaṃ, na bhikkhuyevāti dassento **‘‘yo hi koci, bhikkhu vā’’**tiādimāha. **Dassana**maggena ñātamariyādaṃ anatikkamitvā jānantī sikhāppattā aggamaggapaññā aññā nāma, tassa phalabhāvato aggaphalampīti āha **‘‘aññāti arahatta’’**nti. Appatarepi kāle sāsanassa niyyānikabhāvaṃ dassentoti yojanā.

138. **Niyyātento**ti nigamento.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Satipaṭṭhānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca mūlapariyāyavaggavaṇṇanā.

Paṭhamo bhāgo niṭṭhito.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Majjhimanikāye

Mūlapaṇṇāsa-ṭīkā

(Dutiyo bhāgo)

2. Sīhanādavaggo

1. Cūḷasīhanādasuttavaṇṇanā

139. Suttadesanāvatthusaṅkhātassa atthassa uppatti aṭṭhuppatti, sā tassa atthīti **aṭṭhuppattiko**ti vuttovāyamattho. **Lābhasakkārapaccayā**ti lābhasakkāranimittaṃ, bhagavato saṅghassa ca uppannalābhasakkārahetu, attano vā lābhasakkāruppādanahetu. **Titthiyaparidevite**ti titthiyānaṃ ‘‘kiṃ bho samaṇoyeva gotamo samaṇo’’tiādinā vippalapanimittaṃ. **‘‘Mahālābhasakkāro uppajjī’’**ti vatvā

samantapāsādikatthaṃ tassa uppattikāraṇaṃ dassento **''catuppamāṇiko hī''**tiādimāha. Cattāri pamāṇāni catuppamāṇāni, catuppamāṇāni etassa atthīti **catuppamāṇiko**. Lokoyeva saṅgamma samāgamma vasanaṭṭhena **lokasannivāso,** sattakāyoti attho. Pamināti uḷāratādivisesaṃ etenāti pamāṇaṃ (a. ni. ṭī. 2.4.65) rūpaṃ rūpakāyo pamāṇaṃ etassāti **rūpappamāṇo**. Tato eva rūpe pasannoti **rūpappasanno**. Sesapadesupi eseva nayo. **Ghoso**ti pavattathutighoso (a. ni. ṭī. 2.4.65). **Lūkha**nti paccayalūkhatā. **Dhammo**ti sīlādayo guṇadhammā adhippetā.

Tesaṃ puggalānaṃ. **Āroha**nti uccataṃ. Sā ca kho tasmiṃ tasmiṃ kāle pamāṇayuttā daṭṭhabbā. **Pariṇāha**nti nātikisanātithūlatāvasena mitapariṇāhaṃ. **Saṇṭhāna**nti tesaṃ tesaṃ aṅgapaccaṅgānaṃ susaṇṭhitataṃ. **Pāripūri**nti sabbesaṃ sarīrāvayavānaṃ paripuṇṇataṃ avekallataṃ. **Tattha pamāṇaṃ gahetvā**ti tasmiṃ rūpe rūpasampattiyaṃ pamāṇabhāvaṃ upādāya. **Pasādaṃ janetī**ti adhimokkhaṃ uppādeti.

Paravaṇṇanāyāti ''amuko ediso ca ediso cā''ti yasaguṇavacanena. **Parathomanāyā**ti sammukhāva parassa silāghuppādanena abhitthavanena. **Parapasaṃsanāyā**ti parammukhā parassa guṇasaṃkittanena. **Paravaṇṇahārikāyā**ti paramparavaṇṇahārikāya paramparāya parassa kittisaddūpasaṃhārena. **Tatthā**ti tasmiṃ thutighose.

Cīvaralūkhanti thūlajiṇṇabahutunnakatādiṃ cīvarassa lūkhabhāvaṃ. **Pattalūkha**nti anekaganthikāhatādiṃ pattassa lūkhabhāvaṃ. **Vividhaṃ vā dukkarakārika**nti dhutaṅgasevanādivasena pavattaṃ nānāvidhaṃ dukkaracariyaṃ.

Sīlaṃ vā passitvāti sīlapāripūrivasena visuddhaṃ kāyavacīsucaritaṃ ñāṇacakkhunā passitvā. Jhānādiadhigamasiddhaṃ **samādhiṃ vā**. Vipassanābhiññāsaṅkhātaṃ **paññaṃ vā**.

Bhagavato sarīraṃ disvāti sambandho. **Rūpappamāṇopi sammāsambuddheyeva pasīdati** aparimitakālasamupacitapuññānubhāvanipphannāya sabbaso anavajjāya sabbākāraparipuṇṇāvayavāya rūpakāyasampattiyā samantapāsādikattā, yassā rucirabhāvo visuddhe vigatavalāhake deve puṇṇamāsiyaṃ paripuṇṇakalābhāgamaṇḍalaṃ candamaṇḍalaṃ abhibhavitvā atirocati, pabhassarabhāvo saradasamayaṃ saṃvaddhitadiguṇatejakiraṇajālasamujjalaṃ sūriyamaṇḍalaṃ abhibhavati, sommakiraṇarasasamujjalabhāvehi tadubhayehi abhibhuyya vattamānaṃ ekasmiṃ khaṇe dasasahassilokadhātuṃ vijjotanasamatthaṃ mahābrahmuno pabhāsamudayaṃ abhivihacca bhāsate tapate virocati ca.

Satipi aṅgapariccāgādīnaṃ dānapāramibhāve pariccāgavisesabhāvadassanatthañceva sudukkarabhāvadassanatthañca **aṅgapariccāgā**diggahaṇaṃ, tatthāpi ca aṅgapariccāgato visuṃ **nayanapariccāga**ggahaṇaṃ, pariccāgabhāvasāmaññepi rajjapariccāgato **puttadārapariccāga**ggahaṇañca kataṃ. **Ādinā nayenā**ti **ādi-**saddena pubbayogapubbacariyādihetusampattiyā, ''itipi so bhagavā''tiādinā (dī. ni. 1.157, 255) vuttāya phalasampattiyā, ''so dhammaṃ desetī''tiādinā (dī. ni. 1.255) vuttāya sattupakārakiriyāya ca saṅgaho daṭṭhabbo. **Sammāsambuddheyeva pasīdati** yathāvuttaguṇānaṃ anaññasādhāraṇabhāvato acchariyabbhutabhāvato ca. Sesesupi eseva nayo.

''Cīvaralūkhaṃ disvā''ti vatvā taṃ dassetuṃ **''sace bhagavā''**tiādi vuttaṃ. **Sāṇapaṃsukūlacīvarenā**ti matakaḷevaraṃ paliveṭhetvā chaḍḍitena tumbamatte kimī papphoṭetvā gahitena sāṇapaṃsukūlacīvarena. **Bhāriya**nti garukaṃ, dukkaranti attho. Vadhuyuvatīmajjhimitthivasena, bālayobbanapurāṇavasena vā **tividhanāṭakatā. Hareṇuyūsaṃ** maṇḍalakalāyaraso. ''Yāpessati nāmā''ti nāma-saddaṃ ānetvā sambandho. Nāma-saddayogena hi anāgatakālassa viya payogo, yāpeti icceva attho. **Appāṇaka**nti nirassāsaṃ nirodhitassāsapassāsaṃ.

Samādhiguṇanti sādhāraṇato vuttamatthaṃ vivarati jhānādiggahaṇena. Mānadabbanimmadanena

nibbisevanabhāvāpādanampi damanamevāti vuttaṃ **''pāthikaputtadamanādīnī''**ti. **Ādi**-saddena saccakāḷavakabakadamanādīnaṃ saṅgaho. **Bāveru**nti evaṃnāmakaṃ visayaṃ. **Sarasampanno**ti aṭṭhaṅgasamannāgatena sarena samannāgato. Tena brahmassaratākaravīkabhāṇitādassanena lakkhaṇahāranayena avasesalakkhaṇapāripūriṃ viya tadavinābhāvato buddhānaṃ desanāvilāsañca vibhāveti.

Hatappabhāti buddhānubhāvena vigatatejā. **Kāḷapakkhūpame**ti sattānaṃ byāmohandhakārābhibhavena kāḷapakkharattūpame. **Sūriye**ti sūriye udayitvā obhāsenteti adhippāyo.

Siṅghāṭaketi tikoṇaracchāyaṃ. **Catukke**ti sandhiyaṃ. **Paridevantī**ti anutthunanavasena vippalapanti. Sokādhikakato hi vacīpalāpo paridevo. **Loke uppajjamāneyeva uppannā**ti attano diṭṭhivādassa purātanabhāvaṃ dīpenti.

Sesapadesupīti ''idha dutiyo samaṇo''tiādīsu sesavāresupi (a. ni. ṭī. 2.4.241-242) yathā hi ''vivicceva kāmehī''ti (pārā. 11; dī. ni. 1.226; saṃ. ni. 2.152; a. ni. 4.123) ettha kato niyamo ''vivicca akusalehī''ti (pārā. 11; dī. ni. 1.226; saṃ. ni. 2.152; a. ni. 4.123) etthāpi katoyeva hoti sāvadhāraṇasseva atthassa icchitabbattā, evamidhāpīti. Tenāha **''dutiyādayopī''**tiādi. Sāmaññaphalādhigamavasena nippariyāyato samaṇabhāvoti tesaṃ vasenettha cattāro samaṇā desitāti tamatthaṃ suttantarena samatthetuṃ **''tenevāhā''**tiādi vuttaṃ. Paṭipattikkamena desanākkamena ca sakadāgāmiādīnaṃ dutiyāditā vuttāti sotāpannassa paṭhamatā avuttasiddhāti na coditā. **Phalaṭṭhakasamaṇāva adhippetā** samitapāpasamaṇaggahaṇato. Kasmā panettha **mahāparinibbāne** viya maggaṭṭhā tadatthāya paṭipannā ca na gahitāti? Veneyyajjhāsayato. Tattha hi maggādhigamatthāya vipassanāpi ito bahiddhā natthi, kuto maggaphalānīti dassentena bhagavatā ''ñāyassa dhammassa padesavattī, ito bahiddhā samaṇopi natthī''ti vuttaṃ. Idha pana niṭṭhānappattameva taṃtaṃsamaṇabhāvaṃ gaṇhantena phalaṭṭhakasamaṇāva gahitā ''maggaṭṭhato phalaṭṭho savisesaṃ dakkhiṇeyyo''ti. Svāyamattho dvīsu suttesu desanābhedeneva viññāyatīti.

Rittāti vivittā. **Tucchā**ti nissārā paṭipannakasārābhāvato. Pavadanti etehīti **pavādā,** diṭṭhigatikānaṃ nānādiṭṭhidīpakā samayāti āha **''cattāro sassatavādā''**tiādi. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ parato āgamissati. **Te**ti yathāvuttasamaṇā. **Etthā**ti ''parappavādā''ti vutte bāhirakasamaye.

Yanti yasmiṃ. Bhummatthe hi idaṃ paccattavacanaṃ. Ñāyo vuccati saha vipassanāya ariyamaggo. Tena hi nibbānaṃ ñāyati gammati paṭivijjhatīti. So eva nibbānasampāpakahetutāya dhammoti āha **''ñāyassa dhammassā''**ti.

Tesaṃ parappavādasāsanānaṃ **akhettatā khettatā ca ariyamaggassa** abhāvabhāvā suparisuddhassa sīlassa suparisuddhāya samathavipassanāya **abhāvato sāvato ca**. Tadubhayañca durakkhātasvākkhātabhāvahetukaṃ, so ca asammāsambuddhasammāsambuddhapaveditatāyāti parājikāya satthu vipattihetutāya sāsanassa aniyyānabhāvoti dasseti.

Idāni yathāvuttamatthaṃ pariyāyato ca pāḷiyā ca samatthetuṃ **''tenāha bhagavā''**tiādinā pāḷiṃ dassetvā upamāpadesena tattha suttaṃ vibhāvento **''yasmā''**tiādimāha. Tattha yasmā ekaccānaṃ visesato sīhānaṃ purimaṃ pādadvayaṃ hatthakiccampi karoti, tasmā āha **''surattahatthapādo''**ti. **Sīhassa kesā** nāma kesarāyatanā khandhalomā. **Gocariyahatthikulaṃ** nāma pakatihatthikulaṃ, yaṃ ''kālāvaka''ntipi vuccati. **Ghoṭako** nāma assakhaḷuṅko. Sineruparibhaṇḍe simbalirukkhehi sañchādito paññāsayojano daho simbalidaho, taṃ parivāretvā mahantaṃ simbalivanaṃ, taṃ sandhāyāha **''simbalidahavane''**ti. Aññatitthāvāsabhūmiyaṃ imesu samaṇesu ekacco na uppajjati, īdiso panettha vikappo natthi, sabbena sabbaṃ na uppajjantevāti dassento **''ekasamaṇopī''**ti āha. **Ariyamaggaparikkhate**ti ariyamagguppattiyā abhisaṅkhate, yadā sāsanikānaṃ sammāpaṭipattiyā ariyamaggo dibbati, tadāti attho.

Sammāti suṭṭhu. Suṭṭhu nadanaṃ nāma hetuyuttaṃ suṭṭhu katvā kathananti āha **''hetunā''**ti. So ca hetu aviparīto eva icchitabboti āha **''nayenā''**ti, ñāyenāti attho. Evaṃbhūto ca so yathādhippetatthaṃ karoti sādhetīti dassento āha **''kāraṇenā''**ti. Yadi tiracchānasīhassa nādo sabbatiracchānaekaccamanussāmanussanādato seṭṭhattā seṭṭhanādo, kimaṅgaṃ pana tathāgatasīhanādoti āha **''sīhanādanti seṭṭhanāda''**nti. Yadi tiracchānasīhanādassa seṭṭhanādatā nibbhayatāya appaṭisattutāya icchitā, tathāgatasīhanādasseva ayamattho sātisayoti āha **''abhītanādaṃ appaṭināda''**nti. Idānissa seṭṭhanādabhāvaṃ kāraṇena paṭipādento **''imesañhī''**tiādimāha. Tena ''sammā''ti vuttamatthaṃ samattheti. Tattha **atthitāyā**ti iminā sīhanādassa uttamatthataṃ dasseti. Bhūtaṭṭho hi uttamaṭṭho. Tāya eva bhūtaṭṭhatāya abhītanādatāti dassento **''ime samaṇā…pe… nāma hotī''**ti āha. Abhūtañhi vadato kutoci bhayaṃ vā āsaṅkā vā siyāti ''idhevā''ti niyamassa aviparītataṃ dassento **''amhākampi…pe… appaṭinādo nāma hotī''**ti āha. Yañhi aññatthāpi atthi, taṃ idhevāti avadhāretuṃ na yuttanti.

140. **Kho**ti avadhāraṇe. Tena vijjati evāti dasseti. Yanti karaṇatthe paccattanti āha **''yena kāraṇenā''**ti. **Titthaṃ nāma dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo** tabbinimuttassa kassaci diṭṭhivipphanditassa abhāvato. Pāragamanasaṅkhātaṃ taraṇaṃ diṭṭhigatikānaṃ (a. ni. ṭī. 2.3.62) tattha tattheva aparāparaṃ ummujjananimujjanavasena pilavananti āha **''taranti uppalavantī''**ti. **Uppādetā**ti pūraṇādiko. Titthe jātāti **titthiyā,** yathāvuttaṃ vā diṭṭhigatasaṅkhātaṃ titthaṃ etesaṃ atthīti titthikā, titthikā eva **titthiyā**. Assasanti ettha, etenāti vā **assāso,** avassayo.

Pakatatthaniddeso yaṃ-taṃ-saddoti tassa ''bhagavatā''tiādīhi padehi samānādhikaraṇabhāvena vuttassa yena abhisambuddhabhāvena bhagavā pakato satthubhāvena adhigato supākaṭo ca, taṃ abhisambuddhabhāvaṃ saddhiṃ āgamanapaṭipadāya atthabhāvena dassento **''yo so…pe… abhisambuddho''**ti āha. Satipi ñāṇadassanasaddānaṃ idha paññāvevacanabhāve tena tena visesena nesaṃ savisaye visesappavattidassanatthaṃ (sārattha. ṭī. parivāra 3.1) asādhāraṇavisesavasena vijjāttayavasena vijjābhiññānāvaraṇavasena sabbaññutaññāṇamaṃsacakkhuvasena paṭivedhadesanāñāṇavasena ca te yojetvā dassento **''tesaṃ tesa''**ntiādimāha. Tattha **āsayānusayaṃ jānatā** āsayānusayañāṇena, **sabbaṃ ñeyyadhammaṃ passatā** sabbaññutānāvaraṇañāṇehi. **Pubbenivāsādīhī**ti pubbenivāsaāsavakkhayañāṇehi. Anaññasādhāraṇapuññānubhāvanibbatto anuttarañāṇādhigamaladdhapurāvattako ca bhagavato rūpakāyo atikkammeva devānaṃ devānubhāvaṃ vattatīti āha **''sabbasattānaṃ…pe… passatā''**ti. **Paṭivedhapaññāyā**ti maggapaññāya. Tāya hi sabbaso ñeyyadhammesu sammohassa vidhamitattā pacchā pavattajānanaṃ tassa jānanaṃ viya vuccati.

Arīnanti kilesārīnaṃ, pañcavidhamārānaṃ vā sāsanapaccatthikānaṃ vā aññatitthiyānaṃ, tesaṃ hananaṃ pāṭihāriyehi abhibhavanaṃ appaṭibhānatākaraṇaṃ ajjhupekkhanaṃ vā. **Kesivinayasutta**ñcettha (a. ni. 4.111) nidassanaṃ. Tathā ca ṭhānāṭṭhānādīni vā **jānatā,** yathākammupage satte **passatā,** savāsanānamāsavānaṃ khīṇattā **arahatā,** abhiññeyyādibhede dhamme abhiññeyyādito aviparītāvabodhena **sammāsambuddhena**. Atha vā tīsu kālesu appaṭihatañāṇatāya **jānatā,** kāyakammādīnaṃ ñāṇānuparivattanena nisammakāritāya **passatā,** ravādīnampi (sārattha. ṭī. parivāra 3.1) abhāvasādhikāya pahānasampadāya **arahatā,** chandādīnaṃ ahānihetubhūtāya akkhayapaṭibhānasādhikāya sabbaññutāya **sammāsambuddhena**. Evaṃ dasabalaaṭṭhārasāveṇikabuddhadhammavasenapi yojanā veditabbā. **Ye**ti caturo dhamme. **Attanī**ti amhesu. Na rājarājamahāmattādīsu upatthambhaṃ sampassamānā, na kāyabalaṃ sampassamānāti yojanā.

Uppannapasādoti aveccappasādaṃ vadati. Vakkhati hi ''cattāri sotāpannassa aṅgāni kathitānī''ti (ma. ni. aṭṭha. 1.140). Kāmaṃ asekkhāpi asekkhāya samasikkhatāya sahadhammikā eva, ciṇṇabrahmacariyatāya pana sahadhammaṃ carantīti na vattabbāti asekkhavāro na gahito. **Sabbepete**ti ete yathāvuttā bhikkhuādayo sotāpannādayo ca puthujjanā ariyā cāti sabbepi ete taṃtaṃsikkhāhi samānadhammattā sahadhammattā **''sahadhammikā''**ti vuccanti. Idāni nibbattitaariyadhammavaseneva sahadhammike dassento **''apicā''**tiādimāha. **Maggadassanamhī**ti pariññābhisamayādivasena

saccapaṭivedhena ‘‘nava maggaṅgāni, aṭṭha bojjhaṅgānī’’tiādinā vivādo natthi. **Ekadhammacāritāyā**ti samānadhammacāritāya. Na hi paṭividdhasaccānaṃ ‘‘mayā dhammo sudiṭṭho, tayā duddiṭṭho’’tiādinā vivādo atthi. Diṭṭhisīlasāmaññena saṅghātā hi te uttamapurisā. **Iminā**ti ‘‘sahadhammikā kho panā’’tiādivacanena. Tattha **piyamanāpa**ggahaṇena sīlesu paripūrakāritāpadesena ekadesena gahitaṃ saṅghasuppaṭipattiṃ paripuṇṇaṃ katvā dasseti. Ye hi sampannasīlā suvisuddhadassanā, te viññūnaṃ piyā manāpāti. **Ettāvatā**ti ‘‘atthi kho no āvuso’’tiādinayappavattena ratanattayapasādajotanena **akkhātā** tesu tesu suttapadesesu.

141. **Satthari pasādo**ti **pasāda**ggahaṇena ‘‘bhagavatā’’tiādinā vā pasādanīyā dhammā gahitā. Tena buddhasubuddhataṃ dasseti, tathā **‘‘dhamme pasādo’’**ti iminā dhammasudhammataṃ, itarena saṅghasuppaṭipannataṃ. Yena cittena aññattha anupalabbhamānena sāsaneyeva samaṇo ito bahiddhā natthīti ayamattho, sammadeva, patiṭṭhāpitoti veditabbaṃ. Tatrāyaṃ yojanā – yasmā sammāsambuddho amhākaṃ satthā, tasmā atthi kho no, āvuso, satthari pasādo, sammāsambuddhattā cassa svākhāto dhammoti atthi dhamme pasādo, tato eva ca atthi sīlesu paripūrakāritāti sahadhammikā…pe… pabbajitā cāti evamettha satthari pasādena dhamme pasādo, tena saṅghasuppaṭipattīti ayañca nayo lesenapi parappavādesu natthīti idheva samaṇo…pe… samaṇehi aññehīti.

Paṭividdhasaccānaṃ pahīnānurodhānaṃ gehassitapemassa asambhavo evāti **‘‘idānī’’**ti vuttaṃ. Yadi evaṃ ‘‘upajjhāyena, bhikkhave, saddhivihārikamhi puttapemaṃ upaṭṭhapetabbaṃ’’tiādivacanaṃ (mahāva. 65) kathanti? Nayidaṃ gehassitapemaṃ sandhāya vuttaṃ, taṃsadisattā pana pemamukhena vutto mettāsneho. Na hi bhagavā bhikkhū saṃkilese niyojeti. **Evarūpaṃ pemaṃ sandhāyā**ti pasādāvahaguṇāvahato pūraṇādīsu bhatti pasādo na hoti, pasādapatirūpakā pana lobhapavattīti daṭṭhabbā. **Thero**ti mahāsaṅgharakkhitatthero. Yena **aṭṭhakathā** potthakaṃ āropitā. **Ekova satthā** anaññasādhāraṇaguṇattā, aññathā anacchariyattā satthulakkhaṇameva na paripūreyya. **Visuṃ katvā**ti aññehi vivecetvā attano āveṇikaṃ katvā. ‘‘Amhākaṃ satthā’’ti byāvadantānaṃ aññesaṃ satthā na hotīti atthato āpannameva hoti, tathā ca padesavattiniṃ tassa satthutaṃ paṭijānantā paripuṇṇalakkhaṇasatthutaṃ icchantānampi tato viruddhā satthubhāvapariyesanena parājitā honti. **Pariyattidhamme**ti adhikabrahmaguṇasuttageyyādippabhedasamaye. Tattha **ajasīla…pe… kukkurasīlādīsū**ti idaṃ yebhuyyena aññatitthiyānaṃ tādisaṃ vatasamādānasabbhāvato vuttaṃ, **ādi**-saddena yamaniyamacātuyāmasaṃvarādīnaṃ saṅgahoti. **Adhippayāso**ti adhikaṃ payasati payujjati etenāti adhippayāso, savisesaṃ adhikattabbakiriyā (a. ni. ṭī. 2.3.117). Tenāha **‘‘adhikappayogo’’**ti.

Tassa pasādassa pariyosānabhūtāti tassa satthari dhamme ca pasādassa niṭṭhānabhūtā. **Niṭṭhā**ti mokkho. Samayavādīnañhi tasmiṃ tasmiṃ samaye tadupadesake ca pasādo yāvadeva mokkhādhigamanaṭṭho. Diṭṭhigatikā tathā tathā attano laddhivasena niṭṭhaṃ parikappenti yevāti āha **‘‘niṭṭhaṃ apaññapento nāma natthī’’**ti. **Brāhmaṇāna**nti brāhmaṇavādīnaṃ. Tesaṃ ekacce brahmunā salokatā niṭṭhāti vadanti, ekacce tassa samīpatā, ekacce tena saṃyogo niṭṭhāti vadanti. Tattha ye salokatāvādino samīpatāvādino ca, te dvedhāvādino, itare advedhāvādino. Sabbepi te atthato brahmalokupapattiyaṃyeva niṭṭhāsaññino. Tattha hi nesaṃ niccābhiniveso yathā taṃ bakassa brahmuno. Tena vuttaṃ **‘‘brahmaloko niṭṭhā’’**ti. **Brahmaloko**ti paṭhamajjhānabhūmi. **Mahātāpasāna**nti vekhanasāditāpasānaṃ. Mahābrahmā viya paṭhamajjhānabhūmiyaṃ ābhassaresu eko sabbaseṭṭho natthīti **‘‘ābhassarā’’**ti puthuvacanaṃ. **Paribbājakāna**nti sañcayādiparibbājakānaṃ. Anto ca mano ca etassa natthīti **anantamānaso**. Ājīvakānañhi sabbadābhāvato ananto, sukhadukkhādisamatikkamanato amānaso. Iminā aṭṭhahi lokadhammehi upakkiliṭṭhacittataṃ dasseti.

Papañce yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. **Taṇhādiṭṭhiyova adhippetā** mamaṅkāraahaṅkāravigamassa adhippetattā. Yathā pañcasu ṭhānesu ekova kileso lobho āgato, evaṃ dvīsu ṭhānesu tayo kilesā āgatā ‘‘doso moho diṭṭhī’’ti. ‘‘Sadosassā’’ti hi vuttaṭṭhāne paṭighaṃ akusalamūlaṃ gahitaṃ, ‘‘paṭiviruddhassā’’ti virodho, ‘‘samohassā’’ti moho akusalamūlaṃ, ‘‘aviddasuno’’ti malyaṃ, asampajaññaṃ vā, ‘‘saupādānassā’’ti ‘‘natthi dinna’’ntiādinā nayena gahaṇaṃ, ‘‘papañcārāmassā’’ti papañcuppattivasena.

Ākāratoti pavattiākārato. Padantarena rāgavisesassa vuccamānattāādito vuttaṃ sarāgavacanaṃ oḷārikaṃ rāgavisayanti āha **''pañcakāmaguṇikarāgavasenā''**ti. **Gahaṇavasenā**ti daḷhaggahaṇavasena. ''Anuruddhapaṭiviruddhassā''ti ekapadavasena pāḷiyaṃ āgatattā ekajjhaṃ paduddhāro kato. Tattha pana ''anuruddhassā''ti subhavasenāti evamattho vattabbo. Na hi paṭivirujjhanaṃ subhavasena hoti. **Papañcuppattidassanavasenā**ti kilesakammavipākānaṃ aparāparuppattipaccayatāya saṃsārassa papañcanaṃ papañco, tassa uppattihetubhāvadassanavasena. Taṇhā hi bhavuppattiyā visesapaccayo. **Taṇhāpaccayā upādānadassanavasenā**ti taṇhāpaccayassa upādānassa dassanavasena, yadavatthā taṇhā upādānassa paccayo, tadavatthādassanavasena. Phalena hi hetuvisesakittanametanti. **Evaṃ viddhaṃsethā**ti kāmarāgabhavataṇhādivasena lobhaṃ kasmā evaṃ vippakiretha. **Taṇhākaraṇavasenā**ti taṇhāyanakaraṇavasena subhākāraggahaṇavasena. Subhanti hi ārammaṇe pavatto rāgo ''subha''nti vutto.

142. Vadanti etenāti **vādo,** diṭṭhivādo. Diṭṭhivasena hi ''sassato attā ca loko ca, asassato attā ca loko cā''ti ca diṭṭhigatikā paññapenti. Tenāha **''dvemā, bhikkhave, diṭṭhiyo''**ti (ma. ni. 1.142). Taṇhārahitāya diṭṭhiyā abhāvato taṇhāvaseneva ca attano sassatabhāvābhinivesoti katvā vuttaṃ **''taṇhādiṭṭhivasenā''**ti. **Allīnā**ti nissitā. **Upagatā**ti avissajjanavasena ekibhāvamiva gatā. **Ajjhositā**ti tāya diṭṭhiyā gilitvā pariniṭṭhāpitā viya tadantogadhā. Tenāha **''anupaviṭṭhā''**ti. Yathā gahaṭṭhānaṃ kāmajjhosānaṃ vivādamūlaṃ, evaṃ pabbajitānaṃ diṭṭhajjhosānanti āha **''vibhavadiṭṭhiyā te paṭiviruddhā''**ti. Diṭṭhivirodhena hi diṭṭhigatikavirodho.

Khaṇikasamudayo uppādakkhaṇoti āha **''diṭṭhīnaṃ nibbattī''**ti. Diṭṭhinibbattiggahaṇeneva cettha yathā diṭṭhīnaṃ paṭiccasamuppannatā vibhāvitā, evaṃ diṭṭhivatthunopīti ubhayesampi aniccatā dukkhatā anattatā ca vibhāvitāti daṭṭhabbaṃ. Yāni **paṭisambhidānayena** (paṭi. ma. 1.122) ''paccayasamudayo aṭṭha ṭhānānī''ti vuttāni, tāni dassento **''khandhāpī''**tiādimāha. Tattha khandhāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ ārammaṇaṭṭhena ''rūpaṃ attato samanupassatī''tiādivacanato (saṃ. ni. 3.81; 4.345). **Avijjāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ** upanissayādivasena paccayabhāvato. Yathāha – ''assutavā, bhikkhave, puthujjano ariyānaṃ adassāvī ariyadhammassa akovido''tiādi (ma. ni. 1.2, 461; saṃ. ni. 3.1, 7). **Phassopi diṭṭhiṭṭhānaṃ**. Yathā cāha ''tadapi phassapaccayā (dī. ni. 1.118-130), phussa phussa paṭisaṃvediyantī''ti (dī. ni. 1.144) ca. **Saññāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ**. Vuttañhetaṃ ''saññānidānā hi papañcasaṅkhāti (su. ni. 880), pathaviṃ pathavito saññatvā''ti (ma. ni. 1.2) ca ādi. **Vitakkopi diṭṭhiṭṭhānaṃ**. Vuttampi cetaṃ ''takkañca diṭṭhīsu pakappayitvā, saccaṃ musāti dvayadhammamāhū''ti (su. ni. 892; mahāni. 121) ''takkī hoti vīmaṃsī''ti (dī. ni. 1.34) ca ādi. **Ayonisomanasikāropi diṭṭhiṭṭhānaṃ**. Yathāha bhagavā ''tasseva ayoniso manasikaroto channaṃ diṭṭhīnaṃ aññatarā diṭṭhi uppajjati, atthi me attāti assa saccato thetato diṭṭhi uppajjatī''tiādi (ma. ni. 1.19). Samuṭṭhāti etenāti samuṭṭhānaṃ, tassa bhāvo **samuṭṭhānaṭṭho,** tena. **Khaṇikatthaṅgamo** khaṇikanirodho. **Paccayatthaṅgamo** avijjādīnaṃ accantanirodho. So pana yena hoti, taṃ dassento **''sotāpattimaggo''**ti āha. Cattāro hi ariyamaggā yathārahaṃ tassa tassa saṅkhāragatassa accantanirodhahetu, khaṇikanirodho pana ahetuko.

Ānisaṃsanti udayaṃ. So pana diṭṭhadhammikasamparāyikavasena duvidho. Tattha samparāyiko duggatiparikilesatāyaādīnavapakkhiko evāti itaraṃ dassento **''yaṃ sandhāyā''**tiādimāha. **Ādīnavampi** diṭṭhadhammikameva dassento **''diṭṭhiggahaṇamūlakaṃ upaddava''**ntiādimāha. **So**tiādīnavo. **Ādīna**nti **ādi-**saddena naggiyānasanasaṅkaṭivatādīnaṃ saṅgaho. Nissarati etenāti nissaraṇanti vuccamāne dassanamaggo eva diṭṭhīnaṃ nissaraṇaṃ siyā, tassa pana atthaṅgamapariyāyena gahitattā sabbasaṅkhatanissaṭaṃ nibbānaṃ diṭṭhīhipi nissaṭanti katvā vuttaṃ **''diṭṭhīnaṃ nissaraṇaṃ nāma nibbāna''**nti. **Iminā**tiādīsu vattabbaṃ anuyogavatte vuttanayameva.

143. **Diṭṭhicchedanaṃ dassento**ti sabbupādānapariññādassanena sabbaso diṭṭhīnaṃ samucchedavidhiṃ dassento. **Vuttāyevā**ti –

''Upādānāni cattāri, tāni atthavibhāgato;

Dhammasaṅkhepavitthārā, kamato ca vibhāvaye''ti. (visuddhi. 2.645) –

Gāthaṃ uddisitvā atthavibhāgādivasena vuttāyeva. Kāmaṃ ito bāhirakānaṃ ''imāni upādānāni ettakāni cattāri, na ito bhiyyo''ti īdisaṃ ñāṇaṃ natthi, kevalaṃ pana keci ''kāmā pahātabbā''ti vadanti, keci ''natthi paro lokoti ca, micchā''ti vadanti, apare ''sīlabbatena suddhīti ca, micchā''ti vadanti, attadiṭṭhiyā pana micchābhāvaṃ sabbaso na jānanti eva. Yattakaṃ pana jānanti, tassapi accantappahānaṃ na jānanti, tathāpi sabbassa pariññeyyassa pariññeyyaṃ paññapemaicceva tiṭṭhanti. Evaṃbhūtānaṃ pana nesaṃ tattha yādisī paṭipatti, taṃ dassento satthā **''santi, bhikkhave''**tiādimāha. Tattha **santī**ti saṃvijjanti. Tena tesaṃ diṭṭhigatikānaṃ vijjamānatāya avicchedataṃ dasseti. **Eke**ti ekacce. **Samaṇabrāhmaṇā**ti pabbajjupagamanena samaṇā, jātimattena ca brāhmaṇā. **Sabbesa**nti anavasesānaṃ upādānānaṃ **samatikkamaṃ** pahānaṃ. **Sammā na paññapentī**ti yesaṃ paññapenti, tesampi sammā pariññaṃ na paññapenti. Idāni taṃ atthaṃ vitthārato dassetuṃ **''kecī''**tiādi vuttaṃ. Tattha hotika-kuṭīcaka-bahūdaka-haṃsa-paramahaṃsa-kājaka-tidaṇḍa-monavata-seva-pārupaka-pañcamarattika- somakāraka-mugabbata-carabāka-tāpasa-niganthā-jīvaka-isi-pārāyanika-pañcātapika-kāpila- kāṇāda-saṃsāramocaka-aggibhattika-magavatika-govatika-kukkuravatika-kāmaṇḍaluka-vaggulivatika-ekasāṭaka-odakasuddhika-sarīrasantāpaka-sīlasuddhika-jhānasuddhika-catubbidha-sassatavādādayo channavuti taṇhāpāsena ḍaṃsanato, ariyadhammassa vā vibādhanato **pāsaṇḍā. Vatthupaṭisevanaṃ kāma**nti byāpārassa vatthuno paṭisevanasaṅkhātaṃ kāmaṃ. **Theyyena sevantī**ti paṭihatthaādisamaññāya lokassa vacanavasena sevanti. **Tīṇi kāraṇānī**ti ''natthi dinna''ntiādinayappavattāni diṭṭhivisesabhūtāni vaṭṭakāraṇāni.

Atthasallāpikāti atthassa sallāpikā, dvinnaṃ adhippetatthasallāpavibhāvinīti adhippāyo. Dvinnañhi vacanaṃ sallāpo. Tenāha **''pathavī kirā''**tiādi.

Yo titthiyānaṃ attano satthari dhamme sahadhammikesu ca pasādo vutto, tassa anāyatanagatattā appasādakabhāvadassanaṃ pasādapacchedo. Tathāpavatto vādo **pasādapacchedavādo** vutto. **Evarūpe**ti īdise vuttanayena kilesānaṃ anupasamasaṃvattanike. **Dhamme**ti dhammapatirūpake. **Vinaye**ti vinayapatirūpake. Titthiyā hi kohaññe ṭhatvā lokaṃ vañcentā dhammaṃ kathemāti ''sattime kāyā akaṭā akaṭavidhā''tiādinā (dī. ni. 1.174) yaṃ kiñci kathetvā tathā ''vinayaṃ paññapemā''ti gosīlavaggulivatādīni paññapetvā tādisaṃ sāvake sikkhāpetvā ''dhammavinayo''ti kathenti, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ ''dhammavinaye''ti. Tenāha **''ubhayenapi aniyyānikaṃ sāsanaṃ dassetī''**ti. Parittampi nāma puññaṃ kātukāmaṃ maccheramalābhibhūtatāya nivārentassa antarāyaṃ tassa karoto diṭṭheva dhamme viññūhi garahitabbatā samparāye ca duggati pāṭikaṅkhā, kimaṅgaṃ pana sakalavaṭṭadukkhanissaraṇāvahe jinacakke pahāradāyino titthakarassa tadovādakarassa cāti imamatthaṃ dassento **''aniyyānikasāsanamhi hī''**tiādimāha. Yathā so pasādo samparāye na sammaggato attano pavattivasenāti dassento **''kañci kālaṃ gantvāpi pacchā vinassati yevā''**ti āha, aveccappasādo viya accantiko na hotīti attho.

Sampajjamānā yathāvidhipaṭipattiyā **tiracchānayoniṃ āvahati**. Kammasarikkhakena hi vipākeneva bhavitabbaṃ. **Sabbampi kāraṇabheda**nti sabbampi yathāvuttaṃ titthakarānaṃ sāvakānaṃ apāyadukkhāvahaṃ micchāpaṭipattisaṅkhātaṃ kāraṇavisesaṃ. **So panesa** pasādo **na niyyāti** micchattapakkhikattā surāpītasiṅgāle pasādo viya. Suraṃ parissāvetvā chaḍḍitakasaṭaṃ **surājallikaṃ**. Brāhmaṇā nāma dhanaluddhāti adhippāyenāha **''imaṃ vañcessāmī''**ti. **Kaṃsasatā**ti kahāpaṇasatā.

144. **Tassā**ti pasādassa. Sabbopi lobho kāmupādānanteva vuccatīti āha **''arahattamaggena kāmupādānassa pahānapariññā''**nti. **Evarūpe**ti īdise sabbaso kilesānaṃ upasamasaṃvattanike. Yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamānānaṃ apāyesu apatanavasena dhāraṇaṭṭhena **dhamme**. Sabbaso vinayanaṭṭhena **vinaye**. Tattha bhavadukkhanissaraṇāya saṃvattane.

Namassamāno aṭṭhāsi dve asaṅkhyeyyāni paccekabodhipāramīnaṃ pūraṇena tattha buddhasāsane paricayena ca bhagavati pasannacittatāya ca. **''Ulūkā''**tyādigāthā rukkhadevatāya bhāsitā. **Kāluṭṭhita**nti

sāyanhakāle divāvihārato uṭṭhitaṃ. **Duggateso na gacchatī**ti duggatiṃ eso na gamissati. **Morajiko** murajavādako. **Mahābherivādakavatthu**ādīnipi sitapātukaraṇaṃ ādiṃ katvā vitthāretabbāni.

Paramattheti lokuttaradhamme. **Kiṃ pana vattabba**nti dhammepi paramatthe nimittaṃ gahetvā suṇantānaṃ. **Sāmaṇeravatthū**ti pabbajitadivaseyeva sappena daṭṭho hutvā kālaṃ katvā devalokaṃ upapannasāmaṇeravatthu.

Khīrodananti khīrena saddhiṃ sammissaṃ odanaṃ. **Timbarusaka**nti tindukaphalaṃ. Tipusasadisā ekā vallijāti timbarusaṃ, tassa phalaṃ timbarusakanti ca vadanti. **Kakkārika**nti khuddakaelāḷukaṃ. Mahātipusanti ca vadanti. **Vallipakka**nti khuddakatipusavalliyā phalaṃ. **Hatthapatāpaka**nti mandāmukhi. **Ambakañjika**nti ambilakañjikaṃ. Khaḷayāguntipi vadanti. **Doṇinimmajjani**nti satelaṃ tilapiññākaṃ. **Vidhupana**nti caturassabījaniṃ. **Tālavaṇṭa**nti tālapattehi katamaṇḍalabījaniṃ. **Morahattha**nti morapiñchehi kataṃ makasabījaniṃ.

Vuttanayānusārenevāti yasmā idhāpi yathāvuttaṃ sabbampi kāraṇabhedaṃ ekato katvā dassento satthā ‘‘taṃ kissa hetū’’ntiādimāha, tasmā tattha aniyyānikasāsane vuttanayassa anussaraṇavasena yojetvā veditabbaṃ.

145. **Pariñña**nti pahānapariññaṃ. **Tesaṃ paccayaṃ dassetu**nti upādānānaṃ pariññā nāma pahānapariññā. Tesaṃ accantanirodho adhippeto, so ca paccayanirodhena hotīti tesaṃ paccayaṃ mūlakāraṇato pabhuti dassetuṃ. **Aya**nti idāni vuccamāno **ettha** ‘‘ime cā’’tiādipāṭhe ‘‘kiṃ nidānā’’tiādisamāsapadānaṃ attho. **Sabbapadesū**ti ‘‘taṇhāsamudayā’’tiādīsu sabbesu padesu. Iminā eva ca sabbaggahaṇena ‘‘phassanidānā’’tiādīnampi padānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Ime aññatitthiyā upādānānampi samudayaṃ na jānanti, kuto nirodhaṃ, tathāgato pana tesaṃ tappaccayapaccayānampi samudayañca atthaṅgamañca yāthāvato jānāti, tasmā – ‘‘idheva, bhikkhave, samaṇo…pe… suññā parappavādā samaṇebhi aññehī’’ti (ma. ni. 1.139) yathāraddhasīhanādaṃ matthakaṃ pāpetvā dassento ‘‘ime ca, bhikkhave, cattāro upādānā’’tiādinā (ma. ni. 1.145) nayena desanaṃ paṭiccasamuppādamukhena otārento vaṭṭaṃ dassetvā ‘‘yato ca kho’’tiādinā vivaṭṭaṃ dassento arahattena desanāya kūṭaṃ gaṇhi, tamatthaṃ dassento **‘‘yasmā pana bhagavā’’**tiādimāha. Taṃ suviññeyyameva.

Cūḷasīhanādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Mahāsīhanādasuttavaṇṇanā

Vesālīnagaravaṇṇanā

146. **Aparāpara**nti punappunaṃ. **Visālībhūtatāyā**ti gāvutantaraṃ gāvutantaraṃ puthubhūtatāya. **Tatrā**ti tassaṃ visālībhūtatāyaṃ. **Chaḍḍitamatte**ti vissaṭṭhamatte. **Ūmibhayādīhī**ti ūmikumbhīlaāvaṭṭasaṃsukābhayehi. Udakappavāhenāgatassapi ca usmā na vigacchati, usmā ca nāma īdisassa saviññāṇakatāya bhaveyyāti **‘‘siyā gabbho’’**ti cintesi. **Tathā** hītiādi tattha kāraṇacintā. Puññavantatāya **duggandhaṃ** nāhosi, sausumatāya **pūtikabhāvo**. Dārakānaṃ puññūpanissayato **aṅguṭṭhakato cassa khīraṃ nibbatti,** khīrabhattañca labhi. Carimakabhave bodhisatte kucchigate bodhisattamātu viya udaracchaviyā acchavippasannatāya nicchavi viyāti katvā āha **‘‘nicchavī ahesu’’**nti. **Tesa**nti dvinnaṃ dārakānaṃ. **Mātāpitaro**ti posakamātāpitaro. **Abhisiñcitvā rājānaṃ akaṃsu** rajjasampattiyā dāyakassa kammassa katattā, asambhinne eva rājakule uppannattā ca. Kumārassa puññānubhāvasañcoditā devatādhiggahitāti keci.

Purassa apareti purassa aparadisāya gāvutamatte ṭhāne jīvakambavanaṃ viya sapākāramandirake. **Acirapakkanto**ti ettha na desantarapakkamanaṃ adhippetaṃ, atha kho sāsanato apakkamananti dassento **‘‘vibbhamitvā’’**tiādimāha. Tenevāha ‘‘imasmā dhammavinayā’’ti. **Parisatī**ti parisāyaṃ, janasamūheti attho. Janasamūhagato pana **‘‘parisamajjhe’’**ti vutto. Bhāvanāmanasikārena vinā

pakatiyāva manussehi nibbattetabbo dhammoti **manussadhammo,** manussattabhāvāvaho vā dhammo **manussadhammo,** anuḷāraṃ parittakusalaṃ. Yaṃ asatipi buddhuppāde vattati, yañca sandhāyāha ''hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjatī''ti. ''Amhākaṃ buddho''ti buddhe mamattakārino **buddhamāmakā**. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Uttarimanussadhammādivaṇṇanā

Alaṃ ariyāya ariyabhāvāyāti **alamariyo,** rūpāyatanaṃ jānāti cakkhuviññāṇaṃ viya passati cāti **ñāṇadassanaṃ,** dibbacakkhu. Sammasanupage ca pana dhamme lakkhaṇattayañca tathā jānāti passati cāti **ñāṇadassanaṃ,** vipassanā. Nibbānaṃ, cattāri vā saccāni asammohapaṭivedhato jānāti passati cāti **ñāṇadassanaṃ,** maggo. Phalaṃ pana nibbānavaseneva yojetabbaṃ. Paccavekkhaṇā maggādhigatassa atthassa paccakkhato jānanaṭṭhena **ñāṇadassanaṃ,** sabbaññutā anāvaraṇatāya samantacakkhutāya ca **ñāṇadassanaṃ. Lokuttaramaggo adhippeto,** tasmiñhi paṭisiddhe sabbesampi buddhaguṇānaṃ asambhavoti adhippāyo. Tenāha **''tañhi so bhagavato paṭisedhetī''**ti.

Sukhumaṃ dhammantaraṃ nāma jhānavipassanādikaṃ ācariyānuggahena **gahitaṃ nāma natthi. Takkapariyāhata**nti ''iti bhavissati, evaṃ bhavissatī''ti taṃtaṃdassetabbamatthatakkanena vitakkanamattena parito āhataṃ parivattitaṃ katvā. Tenāha **''takketvā''**tiādi. **Lokiyapaññaṃ anujānāti** upanisinnaparisāya anukūladhammakathanatoti adhippāyo. Tenāha **''samaṇo gotamo''**tiādi. Paṭibhātīti paṭibhānaṃ, ''iti vakkhāmī''ti evaṃpavattaṃ kathanacittaṃ, tato paṭibhānato jānanaṃ paṭibhānaṃ, āgamābhāvato sayameva upaṭṭhitattā **sayaṃpaṭibhānaṃ**. Tenāha **''imināssa dhammesu paccakkhabhāvaṃ paṭibāhatī''**ti. **Suphusita**nti nibbivaraṃ. Aphusitatte hi sukhena vacīghoso na niccharati. **Dantāvaraṇa**nti oṭṭhadvayaṃ. Jivhāpi thaddhatāya sukhena vacīghoso na niccharatīti āha **''mudukā jivhā''**ti. Karavīkarutamañjutāya **madhuro saro**. Elaṃ vuccati doso, elaṃ gaḷatīti elagaḷā, na elagaḷā **anelagaḷā,** niddosā, na rujjhatīti attho. Sabbametaṃ rañjanasseva kāraṇaṃ dassento vadati.

Pañca dhammāti gambhīrañāṇacariyabhūtānaṃ khandhādīnaṃ uggahaṇa-savana-dhāraṇa-paricaya-yonisomanasikāre sandhāyāha. **Takkarassa sammā dukkhakkhayāyā**ti ettha **sammā**-saddo ubhayatthāpi yojetabbo ''sammā takkarassa sammā dukkhakkhayāyā''ti. Yo hi sammā dhammaṃ paṭipajjati, tasseva sammā dukkhakkhayo hoti. Yo pana vuttanayena takkaro, tassa niyyānaṃ atthato dhammasseva niyyānanti āha **''so dhammo…pe… niyyāti gacchatī''**ti.

147. **Kodhano**ti kujjhanasīlo. Yasmā pana sunakkhatto kodhavasena kurūro pharusavacano ca, tasmā āha **''kodhanoti caṇḍo pharuso cā''**ti. **Tasmiṃ attabhāve maggaphalānaṃ upanissayo natthī**ti tasmiṃ attabhāve uppajjanārahānaṃ maggaphalānaṃ upanissayo natthi. **Taṃ buddhā ''moghapuriso''ti vadanti** yathā taṃ sudinnalāḷudāyiādike. **Upanissaye satipi tasmiṃ khaṇe magge vā phale vā asati ''moghapuriso''ti vadanti** yathā taṃ dhaniyūpasenattherādike. Samucchinnopanissaye pana vattabbameva natthi. Yathā ''makkhali moghapuriso manussakhippaṃ maññe''ti (a. ni. 1.311) tathā sunakkhattopīti āha **''imassa panā''**tiādi. **Assā**ti etena. Kattari hidaṃ sāmivacanaṃ. **Kodhenā**ti kodhahetunā.

Bhagavatoti sampadānavacanaṃ kuddhapadāpekkhāya. **Pubbe**ti bhikkhukāle. **Saddaṃ sotukāmo**ti so kira dibbacakkhunā tāvatiṃsabhavane devatānaṃ rūpaṃ passanto oṭṭhacalanaṃ passati, na pana saddaṃ suṇāti, tasmā tāsaṃ saddaṃ sotukāmo ahosi. Tena vuttaṃ **''saddaṃ sotukāmo…pe… pucchī''**ti. So ca atīte ekaṃ sīlavantaṃ bhikkhuṃ kaṇṇasakkhaliyaṃ paharitvā badhiramakāsi, tasmā parikammaṃ karontopi abhabbova dibbasotādhigamāya. Taṃ sandhāya vuttaṃ **''upanissayo natthīti ñatvā parikammaṃ na kathesī''**ti. **Cintesī**ti attano micchāparivitakkitena ayoniso ummujjanto cintesi.

Niyyānikattāvabodhanato abhedopacārena **''desanādhammo niyyāniko''**ti vutto. Niyyāno vā ariyamaggo bodhetabbo etassa atthīti **niyyāniko desanādhammo. Attani atthitaṃ dasseti** kiccasiddhidassanena tattha tattha pākaṭīkatattā, na paṭiññāmattena. Tathā hi yathāparādhaṃ

taṃtaṃsikkhāpadapaññattiyā yathādhammaṃ veneyyajjhāsayānurūpañca aviparītadhammadesanāya devamanussehi yathābhisaṅkhatapañhānaṃ tadajjhāsayānukūlaṃ ṭhānaso vissajjanena ca bhagavato sabbattha appaṭihatañāṇacārabhāvena **sabbaññutaññāṇaṃ** viññūnaṃ pākaṭaṃ, tathā tattha tattha yamakapāṭihāriyakaraṇādīsu **iddhividhañāṇādīnī**ti. Tenāha **''mayhañcā''**tiādi. Anveti yathāgahitasaṅketassa anugamanavasena eti jānātīti **anvayo**. Tenāha **''anubujjhatīti attho''**ti. Saṅketānugamanañcettha ''yathāparādhaṃ taṃtaṃsikkhāpadapaññattiyā''tiādinā vuttanayameva. **Evaṃ yojanā veditabbā**ti yathā sabbaññutaññāṇena yojanā katā, evaṃ ''evarūpampi nāma mayhaṃ iddhividhañāṇasaṅkhātaṃ uttarimanussadhamma''ntiādinā tattha tattha yojanā veditabbā.

Uttarimanussadhammādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasabalañāṇavaṇṇanā

148. Yadipi ādito abhiññāttayavasena desanāya āgatattā cetopariyañāṇānantaraṃ upari tisso abhiññā vattabbā siyunti vattabbaṃ siyā, atthato pana vijjāttayaṃ yathāvuttaabhiññāttayamevāti katvā **''tisso vijjā vattabbā siyu''**nti vuttaṃ. Kasmā panettha **''tāsu vuttāsu upari dasabalañāṇaṃ na paripūratī''**ti vuttaṃ, nanu imāni ñāṇāni sesābhiññā viya attano visayassa abhijānanaṭṭhaṃ upādāya abhiññāsu vattabbāni, akampiyaṭṭhaṃ pana upatthambhanaṭṭhañca upādāya balañāṇesu yathā sammāsatiādayo indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgesūti? Nayidamevaṃ. Tattha hi dhammānaṃ dhammakiccavisesavibhāvanaparāya desanāya vuttaṃ, idha pana satthu guṇavisesavibhāvanaparāya desanāya tathā vattuṃ na sakkā atthato anaññattā, ekaccānaṃ puthujjanānaṃ evaṃ cittaṃ uppajjeyya ''kimidaṃ bhagavā heṭṭhā vuttaguṇe punapi gaṇhanto guṇādhikadassanaṃ karotī''ti. Tasmā suvuttametaṃ ''upari dasabalañāṇaṃ na paripūratī''ti.

Aññehi asādhāraṇānīti kasmā vuttaṃ (a. ni. ṭī. 3.10.21), nanu cetāni sāvakānampi ekaccānaṃ uppajjantīti? Kāmaṃ uppajjanti, yādisāni pana buddhānaṃ ṭhānāṭṭhānañāṇādīni, na tādisāni tadaññesaṃ kadācipi uppajjantīti aññehi asādhāraṇānīti. Tenāha **''tathāgatasseva balānī''**ti. Imameva hi yathāvuttalesaṃ apekkhitvā tadabhāvato āsayānusayañāṇādīsu eva asādhāraṇaguṇasamaññā niruḷhā. Kāmaṃ ñāṇabalānaṃ ñāṇasambhāro visesapaccayo, puññasambhāropi pana nesaṃ paccayo eva, ñāṇasambhārassapi vā puññasambhārabhāvato **''puññussayasampattiyā āgatānī''**ti vuttaṃ.

Pakatihatthikulanti (saṃ. ni. 2.22) giricaranadīcaravanacarādippabhedā gocariyakālāvakanāmā sabbāpi balena pākatikā hatthijāti. **Dasannaṃ purisāna**nti thāmamajjhimānaṃ dasannaṃ purisānaṃ. Ekassa tathāgatassa kāyabalanti ānetvā sambandho. **Ekassā**ti ca tathā heṭṭhākathāyaṃ āgatattā desanāsotena vuttaṃ. **Nārāyanasaṅghātabala**nti ettha nārā vuccanti rasmiyo, tā bahū nānāvidhā ito uppajjantīti **nārāyanaṃ,** vajiraṃ, tasmā nārāyanasaṅghātabalanti vajirasaṅghātabalanti attho. **Ñāṇabalaṃ pana pāḷiyaṃ āgatameva,** na kāyabalaṃ viya aṭṭhakathāruḷhamevāti adhippāyo. **''Saṃyuttake āgatāni tesattati ñāṇāni sattasattati ñāṇānī''**ti vuttaṃ (vibha. mūlaṭī. 760), tattha pana nidānavagge sattasattati āgatāni catucattārīsañca, tesattati pana paṭisambhidāmagge (paṭi. ma. 1.73 mātikā) sutamayādīni āgatāni dissanti, na saṃyuttake. **Aññānipī**ti etena ñāṇavatthuvibhaṅge ekakādivasena vuttāni, aññattha ca ''pubbante ñāṇa''ntiādinā (dha. sa. 1076) brahmajālādīsu (dī. ni. 1.36) ca ''tayidaṃ tathāgato pajānāti, imāni diṭṭhiṭṭhānāni evaṃ gahitānī''tiādinā vuttāni anekāni ñāṇappabhedāni saṅgaṇhāti. Yāthāvapaṭivedhato sayañca akampiyaṃ puggalañca taṃsamaṅgiṃ neyyesu adhibalaṃ karotīti āha **''akampiyaṭṭhena upatthambhanaṭṭhena cā''**ti.

Usabhassa idanti **āsabhaṃ,** (a. ni. ṭī. 2.4.8) seṭṭhaṃ ṭhānaṃ. Sabbaññutapaṭijānanavasena abhimukhaṃ gacchanti, aṭṭha vā parisā upasaṅkamantīti **āsabhā,** pubbabuddhā. **Idaṃ panā**ti buddhānaṃ ṭhānaṃ sabbaññutameva vadati. **Tiṭṭhamānovā**ti avadantopi (saṃ. ni. ṭī. 2.2.22) tiṭṭhamānova paṭijānāti nāmāti attho. **Upagacchatī**ti anujānāti.

Aṭṭhasu parisāsūti ‘‘abhijānāmi kho panāhaṃ, sāriputta, anekasataṃ khattiyaparisaṃ…pe… tatra vata maṃ bhayaṃ vā sārajjaṃ vā okkamissatīti nimittametaṃ, sāriputta, na samanupassāmī’’ti (ma. ni. 1.151) vuttāsu aṭṭhasu parisāsu. **Abhītanādaṃ nadatī**ti parato dassitañāṇayogena dasabalohanti abhītanādaṃ nadati. **Sīhanādasuttena khandhavagge** (saṃ. ni. 3.78) āgatena.

‘‘Devamanussānaṃ catucakkaṃ vattatī’’ti (a. ni. 4.31) suttasesena sappurisūpassayādīnaṃ phalasampattipavatti, purimasappurisūpassayādiṃ upanissāya pacchimasappurisūpassayādīnaṃ sampattipavatti vā vuttāti ādi-saddena tattha ca cakka-saddassa gahaṇaṃ veditabbaṃ. Vicakkasaṇṭhānā asani eva **asanivicakkaṃ. Uracakkādīsū**ti **ādi-**saddena āṇāsamūhādīsupi cakka-saddassa pavatti veditabbā. ‘‘Saṅghabhedaṃ karissāma cakkabheda’’ntiādīsu (pārā. 409; cūḷava. 343) hi āṇā ‘‘cakka’’nti vuttā, ‘‘devacakkaṃ asuracakka’’ntiādīsu (a. ni. ṭī. 2.4.8) samūhoti. Paṭivedhaniṭṭhattā arahattamaggañāṇaṃ paṭivedhoti **‘‘phalakkhaṇe uppannaṃ nāmā’’**ti vuttaṃ. Tena paṭiladdhassapi desanāñāṇassa kiccanipphatti parassa bujjhanamattena hotīti **‘‘aññātakoṇḍaññassa sotāpatti…pe… phalakkhaṇe pavattaṃ nāmā’’**ti vuttaṃ. Tato paraṃ pana yāva parinibbānā desanāñāṇappavatti tasseva pavattitassa dhammacakkassa ṭhānanti veditabbaṃ pavattitacakkassa cakkavattino cakkaratanassa ṭhānaṃ viya.

‘‘Tiṭṭhatī’’ti vuttaṃ, kiṃ bhūmiyaṃ puriso viya? Noti āha **‘‘tadāyattavuttitāyā’’**ti. **Ṭhāna**nti cettha attalābho dharamānatā ca, na gatinivattīti āha **‘‘uppajjati ceva pavattati cā’’**ti. Yattha panetaṃ dasabalañāṇaṃ vitthāritaṃ, taṃ dassento **‘‘abhidhamme panā’’**tiādimāha. Sesesupi eseva nayo.

Samādiyantīti **samādānāni,** tāni pana samādiyitvā katāni hontīti āha **‘‘samādiyitvā katāna’’**nti. **Kammameva vā kammasamādāna**nti etena samādānasaddassa apubbatthābhāvaṃ dasseti muttagatasadde gatasaddassa viya. **Gatī**ti nirayādigatiyo. **Upadhī**ti attabhāvo. **Kālo**ti kammassa vipaccanārahakālo. **Payogo**ti vipākuppattiyā paccayabhūtā kiriyā.

Agatigāmininti nibbānagāminiṃ. Vakkhati hi ‘‘nibbānañcāhaṃ, sāriputta, pajānāmi nibbānagāmiñca maggaṃ nibbānagāminiñca paṭipada’’nti (ma. ni. 1.153). Bahūsupi manussesu ekameva pāṇaṃ ghātentesu kāmaṃ sabbesaṃ cetanā tassevekassa jīvitindriyārammaṇā, taṃ pana kammaṃ tesaṃ nānākāraṃ. Tesu (vibha. aṭṭha. 811) hi eko ādarena chandajāto karoti, eko ‘‘ehi tvampi karohī’’ti parehi nippīḷito karoti, eko samānacchando viya hutvā appaṭibāhamāno vicarati. Tesu eko teneva kammena niraye nibbattati, eko tiracchānayoniyaṃ, eko pettivisaye. Taṃ tathāgato āyūhanakkhaṇe eva – ‘‘iminā nīhārena āyūhitattā esa niraye nibbattissati, esa tiracchānayoniyaṃ, esa pettivisaye’’ti jānāti. Niraye nibbattamānampi – ‘‘esa mahāniraye nibbattissati, esa ussadaniraye’’ti jānāti. Tiracchānayoniyaṃ nibbattamānampi – ‘‘esa apādako bhavissati, esa dvipādako, esa catuppado, esa bahuppado’’ti jānāti. Pettivisaye nibbattamānampi – ‘‘esa nijjhāmataṇhiko bhavissati, esa khuppipāsiko, esa paradattūpajīvī’’ti jānāti. Tesu ca kammesu – ‘‘idaṃ kammaṃ paṭisandhimākaḍḍhissati, idaṃ aññena dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkaṃ bhavissatī’’ti jānāti.

Tathā sakalagāmavāsikesu ekato piṇḍapātaṃ dadamānesu kāmaṃ sabbesampi cetanā piṇḍapātārammaṇāva, taṃ pana kammaṃ tesaṃ nānākāraṃ. Tesu hi eko ādarena karotīti sesaṃ purimasadisaṃ, tasmā tesu keci devaloke nibbattanti, keci manussaloke, taṃ tathāgato āyūhanakkhaṇeyeva jānāti – ‘‘iminā nīhārena āyūhitattā esa manussaloke nibbattissati, esa devaloke, tatthāpi esa khattiyakule, esa brāhmaṇakule, esa vessakule, esa suddakule, esa paranimmitavasavattīsu, esa nimmānaratīsu, esa tusitesu, esa yāmesu, esa tāvatiṃsesu, esa cātumahārājikesu, esa bhummadevesū’’tiādinā tattha tattha hīnapaṇītasuvaṇṇadubbaṇṇaappaparivāramahāparivāratādibhedaṃ taṃ taṃ visesaṃ āyūhanakkhaṇeyeva jānāti.

Tathā vipassanaṃ paṭṭhapentesuyeva – ‘‘iminā nīhārena esa kiñci sallakkhetuṃ na sakkhissati, esa mahābhūtamattameva vavatthapessati, esa rūpapariggaheyeva ṭhassati, esa arūpapariggaheyeva, esa nāmarūpapariggaheyeva, esa paccayapariggahe eva, esa lakkhaṇārammaṇikavipassanāya eva, esa

paṭhamaphaleyeva, esa dutiyaphale eva, esa tatiyaphale eva, esa arahattaṃ pāpuṇissatī''ti jānāti. Kasiṇaparikammaṃ karontesupi – ''imassa parikammamattameva bhavissati, esa nimittaṃ uppādessati, esa appanaṃ eva pāpuṇissati, esa jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ gaṇhissatī''ti jānāti. Tenāha **''imassa cetanā''**tiādi.

Kāmanato, kāmetabbato, kāmapaṭisaṃyuttato ca kāmo dhātu **kāmadhātu. Ādi-**saddena byāpādadhātu-rūpadhātu-ādīnaṃ saṅgaho. **Vilakkhaṇatāyā**ti visadisasabhāvatāya. **Khandhāyatanadhātuloka**nti anekadhātuṃ nānādhātuṃ khandhalokaṃ āyatanalokaṃ dhātulokaṃ yathābhūtaṃ pajānātīti yojanā. ''Ayaṃ rūpakkhandho nāma…pe… ayaṃ viññāṇakkhandho nāma. Tesupi ekavidhena rūpakkhandho, ekādasavidhena rūpakkhandho (vibha. 33). Ekavidhena vedanākkhandho, bahuvidhena vedanākkhandho (vibha. 34-61). Ekavidhena saññākkhandho, bahuvidhena saññākkhandho (vibha. 62-91). Ekavidhena saṅkhārakkhandho, bahuvidhena saṅkhārakkhandho (vibha. 92-120). Ekavidhena viññāṇakkhandho, bahuvidhena viññāṇakkhandho''ti (vibha. 121-149) evaṃ tāva khandhalokassa, ''idaṃ cakkhāyatanaṃ nāma…pe… idaṃ dhammāyatanaṃ nāma. Tattha dasāyatanā kāmāvacarā, dve cātubhūmakā''tiādinā (vibha. 156-171) āyatanalokassa, ''ayaṃ cakkhudhātu nāma…pe… ayaṃ manoviññāṇadhātu nāma, tattha soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve cātubhūmakā''tiādinā (vibha. 172-188) dhātulokassa anekasabhāvaṃ nānāsabhāvañca pajānāti. Na kevalaṃ upādinnakasaṅkhāralokasseva, atha kho anupādinnakasaṅkhāralokassapi – ''imāya nāma dhātuyā ussannattā imassa rukkhassa khandho seto, imassa kāḷo, imassa maṭṭho, imassa sakaṇṭako, imassa bahalattaco, imassa tanuttaco, imassa pattaṃ vaṇṇasaṇṭhānādivasena evarūpaṃ, imassa pupphaṃ nīlaṃ pītaṃ lohitaṃ odātaṃ sugandhaṃ duggandhaṃ, imassa phalaṃ khuddakaṃ mahantaṃ dīghaṃ rassaṃ vaṭṭaṃ susaṇṭhānaṃ dussaṇṭhānaṃ mudukaṃ pharusaṃ sugandhaṃ duggandhaṃ madhuraṃ tittakaṃ kaṭukaṃ ambilaṃ kasāvaṃ, imassa kaṇṭako tikhiṇo kuṇṭho ujuko kuṭilo tambo kāḷo odāto hotī''tiādinā pajānāti. Sabbaññubuddhādīnaṃ eva hi etaṃ balaṃ, na aññesaṃ.

Nānādhimuttikatanti nānāajjhāsayataṃ. Adhimutti nāma ajjhāsayadhātu ajjhāsayasabhāvo. So pana hīnapaṇītatāsāmaññena pāḷiyaṃ dvidhāva vuttopi hīnapaṇītādibhedena anekavidhoti āha **''hīnādīhi adhimuttīhi nānādhimuttikabhāva''**nti. Tattha tattha ye ye sattā yaṃyaṃadhimuttikā, te te taṃtadadhimuttike eva sevanti bhajanti payirupāsanti dhātusabhāgato. Yathā gūthādīnaṃ dhātusabhāvo eso, yaṃ gūthādīhi eva saṃsandanti samenti, evaṃ (puggalānaṃ ajjhāsayassevesa sabhāvo, yaṃ) (vibha. mūlaṭī. 813) hīnajjhāsayā dussīlādīhi eva saṃsandanti samenti, sampannasīlādayo ca sampannasīlādīheva. Taṃ nesaṃ nānādhimuttikataṃ bhagavā yathābhūtaṃ pajānātīti.

Vuddhiñca hāniñcāti paccayavisesena sāmatthiyato adhikataṃ anadhikatañca. Indriyaparopariyattañāṇaniddese (vibha. 814; paṭi. ma. 1.113) ''āsayaṃ jānāti anusayaṃ jānātī''ti āsayādijānanaṃ kasmā niddiṭṭhanti? Āsayajānanādinā yehi indriyehi paroparehi sattā kalyāṇapāpāsayādikā honti, tesaṃ jānanassa vibhāvanato. Evañca katvā indriyaparopariyattaāsayānusayañāṇānaṃ visuṃ asādhāraṇatā, indriyaparopariyattanānādhimuttikatāñāṇānaṃ visuṃ balatā ca siddhā hoti. Tattha āsayanti yattha sattā nivasanti, taṃ tesaṃ nivāsaṭṭhānaṃ diṭṭhigataṃ vā yathābhūtañāṇaṃ vā **āsayo. Anusayo** appahīnabhāvena thāmagato kileso. Taṃ pana bhagavā sattānaṃ āsayaṃ jānanto tesaṃ tesaṃ diṭṭhigatānaṃ, vipassanāmaggañāṇānañca appavattikkhaṇepi jānāti. Vuttaṃ hetaṃ –

> ''Kāmaṃ sevantaṃyeva bhagavā jānāti 'ayaṃ puggalo kāmagaruko kāmāsayo kāmādhimutto'ti. Kāmaṃ sevantaññeva jānāti 'ayaṃ puggalo nekkhammagaruko nekkhammāsayo nekkhammādhimutto'ti. Nekkhammaṃ sevantaññeva jānāti. Byāpādaṃ, abyāpādaṃ, thinamiddhaṃ, ālokasaññaṃ sevantaṃyeva jānāti 'ayaṃ puggalo thinamiddhagaruko thinamiddhāsayo thinamiddhādhimutto'ti'' (paṭi. ma. 1.113).

Paṭhamādīnaṃ catunnaṃ jhānānanti rūpāvacarānaṃ paṭhamādīnaṃ paccanīkajhāpanaṭṭhena ārammaṇūpanijjhānaṭṭhena ca jhānānaṃ. Catukkanayena hetaṃ vuttaṃ. **Aṭṭhannaṃ vimokkhāna**nti

ettha paṭipāṭiyā satta appitappitakkhaṇe paccanīkadhammehi vimuccanato ārammaṇe ca adhimuccanato vimokkhā nāma, aṭṭhamo pana sabbaso saññāvedayitehi vimuttattā apagamavimokkho nāma. Catukkanayapañcakanayesu paṭhamajhānasamādhi savitakkasavicāro nāma, pañcakanaye dutiyajjhānasamādhi avitakkavicāramatto, nayadvayepi upari tīsu jhānesu samādhi avitakkaavicāro, samāpattīsu paṭipāṭiyā aṭṭhannaṃ samādhītipi nāmaṃ, samāpattītipi cittekaggatāsabbhāvato, nirodhasamāpattiyā tadabhāvato na samādhīti nāmaṃ. **Hānabhāgiyadhamma**nti appaguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ kāmādianupakkhandanaṃ. **Visesabhāgiyadhamma**nti paguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ dutiyajjhānādipakkhandanaṃ. Iti saññāmanasikārānaṃ kāmādidutiyajjhānādipakkhandanāni hānabhāgiyavisesabhāgiyadhammāti dassitāni, tehi pana jhānānaṃ taṃsabhāvatā dhamma-saddena vuttā. **Tasmā**ti vuttamevatthaṃ hetubhāvena paccāmasati. **Vodāna**nti paguṇatāsaṅkhātaṃ vodānaṃ. Tañhi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhahitvā dutiyajjhānādiadhigamassa paccayattā **''vuṭṭhāna''**nti vuttaṃ. Ye (a. ni. ṭī. 3.10.21) pana ''nirodhato phalasamāpattiyā vuṭṭhānanti pāḷi natthī''ti vadanti, te ''nirodhā vuṭṭhahantassa nevasaññānāsaññāyatanaṃ phalasamāpattiyā anantarapaccayena paccayo''ti imāya **pāḷiyā** (paṭṭhā. 1.1.417) paṭisedhetabbā. Yo samāpattilābhī samāno eva **''na** labhāmaha''nti, kammaṭṭhānaṃ samānaṃ eva ''na kammaṭṭhāna''nti saññī hoti, so sampattiṃyeva samānaṃ ''vipattī''ti paccetīti veditabbo.

149. **Appana**nti nigamanaṃ. **Na tathā daṭṭhabba**nti yathā paravādinā vuttaṃ, tathā na daṭṭhabbaṃ. **Sakasakakiccameva jānātī**ti ṭhānāṭṭhānajānanādiṃ sakaṃ sakaṃyeva kiccaṃ kātuṃ jānāti, yathāsakameva visayaṃ paṭivijjhatīti attho. **Tampī**ti tehi dasabalañāṇehi jānitabbampi. **Kammantaravipākantaramevā**ti kammantarassavipākantarameva jānāti, cetanācetanāsampayuttadhamme nirayādinibbānagāminipaṭipadābhūte kammanti gahetvā āha **''kammaparicchedamevā''**ti. Dhātunānattañca dhātunānattakāraṇañca **dhātunānattakāraṇa**nti ekadesasarūpekaseso daṭṭhabbo. Tañhi ñāṇaṃ tadubhayampi jānāti, ''imāya nāma dhātuyā ussannattā''tiādinā (vibha. aṭṭha. 812) tathā ceva saṃvaṇṇitaṃ. **Saccaparicchedamevā**ti pariññābhisamayādivasena saccānaṃ paricchindanameva. **Appetuṃ na sakkoti** aṭṭhamanavamabalāni viya taṃsadisaṃ iddhividhañāṇaṃ viya **vikubbituṃ**. Etenassa balasadisatañca nivāreti. Jhānādiñāṇaṃ viya vā **appetuṃ vikubbitu**ñca. Yadipi hi ''jhānādipaccavekkhaṇañāṇaṃ sattamabala''nti tassa savitakkasavicāratā vuttā, tathāpi ''jhānādīhi vinā paccavekkhaṇā natthī''ti jhānādisahagataṃ ñāṇaṃ tadantogadhaṃ katvā evaṃ vuttanti veditabbaṃ. Atha vā sabbaññutaññāṇaṃ jhānādikiccaṃ viya na sabbaṃ balakiccaṃ kātuṃ sakkotīti dassetuṃ **''jhānaṃ hutvā appetuṃ na sakkoti iddhi hutvā vikubbituṃ na sakkotī''**ti vuttaṃ, na pana kassaci balassa jhānaiddhibhāvatoti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ kiccavisesavasenapi dasabalañāṇasabbaññutaññāṇānaṃ visesaṃ dassetvā idāni vitakkattikabhūmantaravasenapi taṃ dassetuṃ **''apicā''**tiādi vuttaṃ. **Paṭipāṭiyā**tiādito paṭṭhāya paṭipāṭiyā.

Anupadavaṇṇanaṃ katvā veditabbānīti sambandho. Kilesāvaraṇaṃ niyatamicchādiṭṭhi, kilesāvaraṇassa abhāvo āsavakkhayādhigamassa ṭhānaṃ, tabbhāvo aṭṭhānaṃ, anadhigamassa pana tadubhayaṃ yathākkamaṃ aṭṭhānañca ṭhānañcāti tattha kāraṇaṃ dassento **''lokiya…pe… dassanato cā''**ti āha. Tattha lokiyasammādiṭṭhiyā ṭhiti āsavakkhayādhigamassa ṭhānaṃ kilesāvaraṇābhāvassa kāraṇattā. Sā hi tasmiṃ sati na hoti, asati ca hoti. Etena tassā aṭṭhitiyā tassa aṭṭhānatā vuttā eva. **Nesaṃ** veneyyasattānaṃ. **Dhātuvemattadassanato**ti kāmadhātuādīnaṃ pavattibhedadassanato. Yadaggena dhātuvemattaṃ jānāti, tadaggena cariyāvisesampi jānāti. **Dhātuvemattadassanato**ti vā dhammadhātuvemattadassanato. Sabbāpi hi cariyā dhammadhātupariyāpannā evāti. **Payogaṃ anādiyitvāpi** santatimahāmattādīnaṃ (dha. pa. 142) viya. **Dibbacakkhuñāṇānubhāvato pattabbenā**ti ettha dibbacakkhunā parassa hadayavatthusannissayalohitavaṇṇadassanamukhena tadā pavattamānacittajānanatthaṃ parikammakaraṇaṃ nāma sāvakānaṃ, tañca kho ādikammikānaṃ, yato dibbacakkhuānubhāvato cetopariyañāṇassa pattabbatā siyā, buddhānaṃ pana yadipi āsavakkhayañāṇādhigamato pageva dibbacakkhuñāṇādhigamo, tathāpi tathā parikammakaraṇaṃ natthi vijjāttayasiddhiyā sijjhanato. Sesābhiññāttaye cetopariyañāṇaṃ dibbacakkhuñāṇādhigamena pattanti ca

vattabbataṃ labhatīti tathā vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Puna evarūpiṃ vācaṃ na vakkhāmīti cittaṃ uppādento taṃ vācaṃ pajahati nāma. Vācāya pana so attho pākaṭo hotīti **''vadanto''**ti vuttaṃ. **Diṭṭhiṃ na gaṇhissāmī**ti diṭṭhiggāhapaṭikkhepo. Diṭṭhiyā anuppādanaṃ pajahanamevāti āha **''pajahanto''**ti. **So** ariyūpavādī **niraye ṭhapitoyeva,** nāssa nirayūpapattiyā koci vibandho ekaṃsiko ayamatthoti adhippāyo.

Assāti ekaṃsikabhāvassa. Sikkhāhi sīlasamādhipaññāhi, tadatthāya vipassanāya ca vinā aññārādhanassa asambhavato **''lokiyalokuttarā sīlasamādhipaññā veditabbā''**ti vatvā puna āsannatare sīlādike dassento **''lokuttaravaseneva vinivattetumpi vaṭṭatī''**ti āha, tasmā aggamaggapariyāpannā sīlādayo veditabbā. Aggamaggaṭṭhassa hi diṭṭheva dhamme ekaṃsikā aññārādhanā, itaresaṃ anekaṃsikāti. Sampajjanaṃ **sampadā,** nipphattīti attho, tasmā **evaṃsampada**nti evaṃavirajjhanakanipphattikanti vuttaṃ hoti. Tenāha **''imampi kāraṇa''**ntiādi. Tattha **kāraṇa**nti yutti. Tatrāyaṃ yuttiniddhāraṇā ''nirayūpago ariyūpavādī tadādāyassa avijjamānato seyyathāpi micchādiṭṭhī''ti. Ettha ca ''taṃ vācaṃ appahāyā''tiādivacanena tadādāyassa appahānena ca ariyūpavādo antarāyiko anatthāvaho ca, pahānena pana accayaṃ desetvā khamāpanena anantarāyiko atthāvaho ca yathā taṃ vuṭṭhitā desitā ca āpattīti dasseti.

Dasabalañāṇavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catuvesārajjañāṇavaṇṇanā

150. Byāmohabhayavasena (a. ni. ṭī. 2.4.8) saraṇapariyesanaṃ sārajjanaṃ sārado, byāmohabhayaṃ, vigato sārado etassāti visārado, tassa bhāvo **vesārajjaṃ**. Taṃ pana ñāṇasampadaṃ pahānasampadaṃ desanāvisesasampadaṃ khemaṃ nissāya pavattaṃ catubbidhaṃ paccavekkhaṇañāṇaṃ. Tenāha **''catūsu ṭhānesū''**tiādi. **Dassitadhammesū**ti vuttadhammesu. Vacanamattameva hi tesaṃ, na pana dassanaṃ tādisasseva dhammassa abhāvato. Bhagavatā eva vā ''ime dhammā anabhisambuddhā''ti parassa vacanavasena **dassitadhammesu**. ''Dhammapaṭisambhidā''tiādīsu (vibha. 718) viya **dhamma**-saddo hetupariyāyoti āha **''sahadhammenāti sahetunā''**ti. **Hetū**ti ca upapattisādhanahetu veditabbo, na kārako sampāpako ca. **Appamāṇa**nti anidassanaṃ. Nidassanañhi anvayato byatirekato pamāṇaṅgatāya ''pamāṇa''nti vuccati. **Nimitta**nti codanāya kāraṇaṃ. Tattha codako codanaṃ karotīti **kāraṇaṃ,** dhammo codanaṃ karoti etenāti **kāraṇaṃ**. Tenāha **''puggalopī''**tiādi. **Khema**nti kenaci appaṭibandhiyabhāvena anupaddutataṃ.

Antarāyo etesaṃ atthi, antarāyevā yuttāti **antarāyikā**. Evaṃbhūtā pana te yasmā antarāyakarā nāma honti, tasmā āha **''antarāyaṃ karontīti antarāyikā''**ti. Asañcicca vītikkamo na tathā sāvajjoti katvā vuttaṃ **''sañcicca vītikkantā''**ti. **Satta āpattikkhandhā**tiādi nidassanamattaṃ itaresampi catunnaṃ ''antarāyikā''ti vuttadhammānaṃ tabbhāve byabhicārābhāvato. **Idha pana methunadhammo adhippeto**ti idaṃ aṭṭhuppattivasena vuttaṃ **ariṭṭhasikkhāpadaṃ** (pāci. 417-422) viya. Yasmā taṅkhaṇampi kāmesu (a. ni. ṭī. 2.4.8) ādīnavaṃ disvā viratto (a. ni. ṭī. 2.4.8) hoti ce, visesaṃ adhigacchati, na kāmesu āsatto, tasmā vuttaṃ **''methunaṃ…pe… antarāyo hotī''**ti. Tattha **yassa kassacī**ti na kevalaṃ pabbajitasseva, atha kho yassa kassaci. Tathā hi vuttaṃ ''methunamanuyuttassa, mussatevāpi sāsana''nti. **Tasmiṃ aniyyānikadhamme**ti tasmiṃ parena parikappitaaniyyānikadhammanimittaṃ. Nimittatthe hi idaṃ kammasaṃyoge bhummaṃ.

Catuvesārajjañāṇavaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhaparisavaṇṇanā

151. Purisassa sūratarabhāvo nāma saṅgāme pākaṭo hoti, na gehe nisinnakāle, evaṃ vesārajjañāṇassa ānubhāvo paṇḍitaparisāsu yattha katthacīti dassento **''vesārajjañāṇassa**

baladassanattha''nti āha. **Sannipatitvā nisinnaṭṭhāna**nti ṭhānasīsena sannipatitakhattiyaparisameva dasseti. **Eseva nayo sabbatthā**ti atidesena āvibhāvitamatthaṃ dassetuṃ **''mārakāyikāna''**ntiādi vuttaṃ sadisatthavisayattā atidesassa. Yathā hi khattiyānaṃ samūho khattiyaparisāti ayamattho labbhati, na evaṃ ''māraparisā''ti ettha, mārassa parisāti pana māraparisāti ayamattho adhippeto. Tenāha **''mārakāyikānaṃ…pe… na mārāna''**nti. **Mārakāyikāna**nti mārapakkhiyānaṃ. **Uggaṭṭhānadassanavasenā**ti sārajjitabbaṭṭhānadassanavasena, evaṃ uggā khattiyā attano puññatejenāti adhippāyo. **Brāhmaṇā tīsu vedesū**ti idaṃ itaresaṃ avisayadassanavasena vuttaṃ. Vede sajjhāyantāpi hi khattiyā vessā ca tadatthavicāraṇāya yebhuyyena asamatthā evāti. Kasmā panettha yāmādiparisā na gahitāti? Bhusaṃ kāmābhigiddhatāya yonisomanasikāravirahato. Yāmādayo hi uḷāruḷāre kāme paṭisevantā tatthābhigiddhatāya dhammassavanāya sabhāvena cittampi na uppādenti, mahābodhisattānaṃ pana buddhānañca ānubhāvena ākaḍḍhiyamānā kadāci tesaṃ payirupāsanādīni karonti tādise mahāsamaye. Teneva hi vimānavatthudesanāpi tannimittā bahulā nāhosi. Manussānaṃ vasenāyaṃ katā.

Paracakkavāḷesu ca manussānaṃ visesādhigamo natthīti pucchati **''kiṃ pana bhagavā aññāni cakkavāḷānipi gacchatī''**ti. Itaro yadipi tesaṃ ariyadhammādhigamo natthi, vāsanāya pana tattha gantvā dhammaṃ desetīti dassento **''āmagacchatī''**ti āha. **Keyūraṃ** nānāvidharatanaparisibbitasuvaṇṇajālavinaddhaṃ bhujābharaṇaṃ. **Aṅgadaṃ** nānāgandhagandhitaṃ, kevalaṃ vā suvaṇṇamayaṃ bāhuvalayaṃ. **Chinnassarā**ti dvidhābhūtassarā (dī. ni. ṭī. 2.172) **gaggarassarā**ti gaggarikāya viya gaggarāyamānakharassarā (dī. ni. ṭī. 2.172; a. ni. ṭī. 3.8.69). **Bhāsantara**nti tesaṃ bhāsaṃ (dī. ni. ṭī. 2.172; a. ni. ṭī. 3.8.69) sandhāyāha. **''Vīmaṃsā uppajjatī''**ti saṅkhepato vuttaṃ vivarituṃ **''idaṃ vuttaṃ hotī''**tiādi vuttaṃ.

Saṅgammāti samāgantvā. Ādito lāpo **ālāpo,** vacanapaṭivacanavasena samaṃ lāpo **sallāpo**. Sammā, samaññā vā kathā saṃkathā, saṃkathāva **sākacchā**.

Aṭṭhaparisavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catuyonivaṇṇanā

152. Yavanti tāya sattā amissitāpi samānajātitāya missitā viya hontīti **yoni**. Sā pana atthato aṇḍādiuppattiṭṭhānavisiṭṭho khandhānaṃ bhāgaso pavattivisesoti āha **''khandhakoṭṭhāso yoni nāmā''**ti. **Aṇḍe jātā**ti paṭhamāya jātiyā vasena vuttaṃ, dutiyāya pana aṇḍato, aṇḍe vā bhijjamāne jātāti evamattho veditabbo. Tenāha **''abhinibbhijja jāyantī''**ti. **Vinā**ti etehi aṇḍādīhi bāhirapaccayehi vinā. **Uppatitvā viyā**ti uppajjanavasena patitvā viya. Bāhirapaccayanirapekkhattāyeva vā upapatane sādhukārino upapātikā, te eva idha **opapātikā**ti vuttā. **Ādi**-saddena gabbhamale nibbattamahāpadumakumārādīnaṃ saṅgaho. Nijjhāmataṇhikapetānaṃ niccaṃ dukkhāturatāya kāmasevanā natthi, tasmā te gabbhaseyyakā na honti, jālavantatāya na tāsaṃ kucchiyaṃ gabbho saṇṭhāti, tasmā te opapātikāyeva saṃsedajattāyapi asambhavato. **Nerayikā viyā**ti nidassanāpadesena tesampi opapātikattaṃ dīpeti. **Avasesā**ti nijjhāmataṇhikanerayike ṭhapetvā avasesā vinipātikā. Yakkhānaṃ cātumahārājikatāya opapātikabhāve eva āpanne taṃ nivattetuṃ **''evaṃ yakkhāpī''**ti vuttaṃ. Tathā hi te na bhummadevā na ca vinipātikāti.

Catuyonivaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcagativaṇṇanā

153. **Gantabbā**ti upapajjitabbā. Yathā hi kammabhavo paramatthato asatipi kārake paccayasāmaggiyā siddho taṃsamaṅginā santānalakkhaṇena sattena katoti voharīyati, tathā upapattibhavalakkhaṇā gatiyo paramatthato asatipi gamake taṃtaṃkammavasena yesaṃ tāni kammāni, tehi gantabbāti voharīyantīti. Evaṃ saddatthato gatiṃ dassetvā atthuddhāranayenapi taṃ dassetuṃ **''apicā''**tiādi vuttaṃ. Yesu nirayādibhedesu upapattibhavesu gati-saddo nirūḷho, tato aññatthāpi

gatisaddappavatti atthi, taṃ ekena gati-saddena visesetvā āha **‘‘gatigatī’’**ti yathā ‘‘dukkhadukkhaṃ, (saṃ. ni. 4.327) rūparūpa’’nti (visuddhi. 2.449) ca. Uppādāvatthāya gamanaṃ upagamananti **‘‘nibbattigatī’’**ti vuttā. **Gati**nti cittagatiṃ. Tenāha **‘‘ajjhāsayagati nāmā’’**ti, ajjhāsayappavattīti attho. **Tadaṭṭhakathāyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 2.503) pana ‘‘gatinti nipphatti’’nti attho vutto. Brahmanimantanasutte (ma. ni. 1.503) hi ayaṃ pāḷīti. **Juti**nti ānubhāvaṃ. **Vibhavo**ti vināso. So hi vigamoti atthena gati. Teneva **nibbānaṃ arahato gatī**ti (pari. 339) anupādisesanibbānaṃ arahato gati vigamo vibhavoti anekatthattā dhātūnaṃ. **Dveyeva gatiyo**ti dveva nipphattiyoti atthoti āha **‘‘ayaṃ nipphattigati nāmā’’**ti.

Yassa uppajjati, taṃ brūhento eva uppajjatīti ayo, sukhaṃ. Natthi ettha ayoti **nirayo**. Tato eva ramitabbaṃ assādetabbaṃ tattha natthīti dassento āha **‘‘niratiatthena nirassādaṭṭhena nirayo’’**ti. **Tiriyaṃ añcitā**ti devamanussādayo viya uddhaṃ dīghā ahutvā tiriyaṃ dīghābhi attho. Pakaṭṭhato sukhato ayanaṃ apagamo **peccabhāvo,** taṃ peccabhāvaṃ **pattānaṃ visayo**ti petayonimeva vadati. **Manaso ussannattā**ti satisūrabhāvabrahmacariyayogyatādiguṇavasena upacitamānasatāya ukkaṭṭhaguṇacittatāyāti atto. Ayaṃ panattho nippariyāyato jambudīpavāsīvasena veditabbo. Yathāha – ‘‘tīhi, bhikkhave, ṭhānehi jambudīpikā manussā uttarakuruke manusse adhiggaṇhanti deve ca tāvatiṃse. Katamehi tīhi? Sūrā satimanto idha brahmacariyavāso’’ti (a. ni. 9.21). Tehi pana samānarūpāditāya saddhiṃ parittadīpavāsīhi itaramahādīpavāsinopi manussāteva paññāyiṃsu. Lokiyā pana ‘‘manuno apaccabhāvena manussā’’ti vadanti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana paramatthadīpaniyaṃ **vimānavatthusaṃvaṇṇanāyaṃ** (vi. va. aṭṭha. 3) vuttanayena gahetabbo. **Ānubhāvehī**ti devānubhāvasaṅkhātehi iddhivisesehi. Tattha kāmā devā kāmaguṇehi ceva iddhivisesehi ca itare iddhiviseseheva **dibbanti** kīḷanti jotanti, saraṇanti vā gammanti, abhitthaviyantīti vā **devā**ti.

Tiracchānayoniñcātiādīsūti ettha tiracchānayonipettivisayaggahaṇena khandhānaṃ eva gahaṇaṃ tesaṃ tādisassa paricchinnassa okāsassa abhāvato. Yattha vā te araññasamuddapabbatādike nibaddhavāsaṃ vasanti, tādisassa ṭhānassa vasena okāsopi gahetabbo. Nirayūpagādīhi sattehi maggitabbato **maggo** paṭipajjitabbā **paṭipadā** cāti taṃ taṃ kammameva vuttanti āha **‘‘ubhayenapī’’**tiādi. **Yathā ca paṭipanno**ti iminā tassa kammassa katūpacitākāramāha. Ettha ca **nirayagāmiñca maggaṃ nirayagāminiñca paṭipada**nti iminā sādhāraṇato nirayasaṃvattaniyaṃ kammaṃ vatvā puna taṃ taṃ santānapatitatāya asādhāraṇataṃ dassetuṃ **‘‘yathāpaṭipanno’’**tiādi vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Vinipatantī**ti vivasā, virūpaṃ vā nipatanti. Kasmā panettha pañcagatiparicchedakañāṇaṃ dassento bhagavā ‘‘nibbānañcāha’’ntiādimāhāti anuyogaṃ sandhāyāha **‘‘idaṃ panā’’**tiādi. Na hi bhagavā attano buddhasubuddhataṃ vibhāvento sāvasesaṃ katvā desanaṃ deseti.

Pañcagativaṇṇanā niṭṭhitā.

Ñāṇapavattākāravaṇṇanā

154. **Ñāṇappavattākāra**nti ñāṇassa pavattiākāraṃ, ñāṇassa vā pavattipakāraṃ. **Ekantadukkhā**ti ekantena dukkhā accantadukkhā. Tā pana sabbakālaṃ dukkhā sukhālayenapi asammissāti dassento āha **‘‘niccadukkhā nirantaradukkhā’’**ti. **Bahalā**ti atanukā, mahantāti attho. **Tibbā**ti vā tikhiṇā. **Kharā**ti kakkhaḷā. **Kaṭukā**ti vā aniṭṭhā. Kassati khaṇīyatīti **kāsu,** āvāṭo. Kasīyati cīyatīti **kāsu,** rāsi. **Phunantī**ti dvīhi hatthehi aṅgārāni ukkhipitvā paṭivātaṃ ophunanti, tena tesaṃ sakalasarīraṃ ḍayhati. Tenāha **‘‘paridaḍḍhagattā’’**ti. Purisappamāṇaṃ **porisaṃ. Ekapathenevā**ti ekamaggabhūteneva. **Anukkamanīyenā**ti ukkamituṃ apakkamituṃ asakkuṇeyyena.

Nanu ca dibbacakkhuñāṇaṃ paccuppannavaṇṇārammaṇaṃ, tena kathaṃ rūpantarasamaṅgiṃ niraye nibbattasattaṃ ‘‘ayaṃ so’’ti jānātīti codanaṃ sandhāyāha **‘‘tattha kiñcāpī’’**tiādi. Yathākammūpagañāṇena ‘‘ayaṃ so’’ti sallakkheti, tassa pana dibbacakkhuānubhāvena pattabbattā **‘‘dibbacakkhubalaṃ nāma eta**nti vuttaṃ.

Purimanayenevāti ‘‘gūthakūpo viya tiracchānayoni daṭṭhabbā’’tiādinā aṅgārakāsupamāyaṃ vuttanayeneva. Dukkhā vedanā bahulā etāsūti **dukkhabahulā. Bahalapattapalāso**ti aviraḷatanuvipulapaṇṇo. Sukhaparibhogaṃ mahāpāsādaṃ dassetuṃ **‘‘dīghapāsādo’’**ti vuttaṃ caturassapāsādādīnaṃ khuddakattā. **Uṇṇāmayaattharaṇenā**ti uṇṇāmayalohitaattharaṇena. Uttaraṃ uparibhāgaṃ chādetīti **uttaracchado,** vitānaṃ. Taṃ pana lohitavitānaṃ idhādhippetanti **‘‘rattavitānenā’’**ti vuttaṃ.

Aparabhāgayojanāti pāḷiyaṃ ‘‘aparena samayenā’’ti vuttassa aparabhāgassa yojanā. Sā pana ekadesena purimabhāge vutte eva suviññeyyā hotīti **‘‘yathā so’’**tiādimāha. **Maggāruḷhamevā**ti maggaṃ upagatamattameva.

Niyamābhāvāti ‘‘dibbacakkhunāva passatī’’ti niyamassa abhāvā. **‘‘Dibbacakkhunāpi passissatī’’**ti idaṃ na anuttarasukhānubhavanassa dibbacakkhugocarattā vuttaṃ, anāgatassa pana tassa dibbacakkhuparibhaṇḍabhūtena anāgataṃsañāṇena dassanamevāti kāraṇūpacārena vuttaṃ. Pāḷiyaṃ pana ‘‘cetasā ceto paricca pajānāmi’’cceva vuttaṃ. **‘‘Atthato pana nānā hotī’’**ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ **‘‘devalokasukhaṃ hī’’**tiādiṃ vatvā yathādassitaupamāhipi ayamattho pākaṭo evāti dassento **‘‘upamāyampī’’**tiādimāha. Gotrabhuñāṇuppādato paṭṭhāya nirodhaṃ passitvā uppannamaggaphalapaccavekkhaṇavasena ceva parato phalasamāpattisamāpajjanavasena ca ariyasāvako nirodhe sayito viya hoti tadapassayeneva pavattanatoti āha **‘‘nirodhasayanavaragata’’**nti. Tenāha **‘‘nibbānā…pe… passatī’’**ti.

Ñāṇapavattākāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Dukkarakārikādisuddhivaṇṇanā

155. Pucchānusandhiādianusandhittayato aññattā **‘‘pāṭiyekkaṃ anusandhivasenā’’**ti vuttaṃ. Na kevalaṃ ‘‘dukkarakārikāya suddhi hotī’’ti evaṃladdhiko eva, atha kho dukkaracārīsu abhippasannoti dassetuṃ **‘‘apicā’’**tiādi vuttaṃ. **Catukuṇḍiko**ti dvīhi pādehi hatthehīti catūhi aṅgehi kuṇḍanako āhiṇḍanako. **Chamānikiṇṇa**nti bhūmiyaṃ khittaṃ. **Bhakkhasa**nti āhāraṃ.

Macchariyamalādipāpadhammavigamanato mettādiguṇānubrūhanato ca brahmaṃ seṭṭhaṃ cariyanti **brahmacariyaṃ,** dānaṃ. Tathā hi taṃ bhagavatā paṇḍitapaññattaṃ vuttaṃ. Evaṃ sesesupi yathārahaṃ brahmacariyapariyāyo niddhāretvā vattabbo. **Ki**nti kīdisaṃ. **Vata**nti samādinnavataṃ. **Suciṇṇassā**ti suṭṭhu ciṇṇassa puññassa. **Iddhī**ti ānubhāvo. **Jutī**ti vatthābharaṇobhāsasamujjalā sarīrappabhā. **Balavīriyūpapattī**ti kāyabalena ceva ussāhena ca samannāgamo.

Tena pāṇi kāmadadoti tena addhikānaṃ upagacchantānaṃ hatthaṃ pasāretvā asayhaseṭṭhino dānaṭṭhānadassanamayena puññena idāni mayhaṃ hattho kapparukkho viya kāmadado icchiticchitadāyī, kāmadado honto ca madhussavo iṭṭhavatthuvissajjanako jāto. **Tena me brahmacariyenā**ti tena mama yathāvuttakāyaveyyāvaṭiyakammasaṅkhātena seṭṭhacariyena. **Puñña**nti puññaphalaṃ. Tampi hi pujjasabhāvato, uttarapadalopena vā ‘‘evamidaṃ puññaṃ pavaḍḍhatī’’tiādīsu (dī. ni. 3.80) ‘‘puñña’’nti vuccati.

Pañca sikkhāpadāni samāhaṭāni **pañcasikkhāpadaṃ** yathā ‘‘tibhavaṃ, tisakaṭa’’nti ca. **Brahmacariyasmi**nti dhammadesanāya. Sā hi vineyyānaṃ brahmabhāvāvahanato brahmaṃ seṭṭhaṃ cariyaṃ, brahmuno vā bhagavato vācasikaṃ cariyanti ‘‘brahmacariya’’nti vuccati.

Sahassaṃ maccuhāyinanti sahassamattā arahattasamadhigamena maccuvisayātikkamena maccupahāyino jātā. **Brahmacārī bhavissāmā**ti ettha yena brahmacariyena te brahmacārinoti vuccanti, taṃ brahmacariyaṃ niddhāretvā āha **‘‘methunavirati brahmacariyanti vuttā’’**ti.

Nātikkamāmāti na aticarāma agamanīyaṭṭhānepi itaratthāpi na vītikkamāma. Tenāha **‘‘aññatra tāhi brahmacariyaṃ carāmā’’**ti. **Amha**nti amhākaṃ.

Attadamanavasenāti yathāpaṭiññaṃ arahantānaṃ anukaraṇākārena pavattacittadamanavasena, manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ damanenāti attho. Sikhāppattaseṭṭhacariyatāya **ariyamaggo brahmacariyaṃ**. Brahmaṃ seṭṭhaṃ carati etenāti **brahmacariyaṃ,** satthusāsanaṃ.

Ataramānānanti na taramānānaṃ desakālaṃ udikkhantānaṃ. **Phalāsāva samijjhatī**ti sudullabhaphalepi āsā sammāpayogamanvāya samijjhati eva. **Vipakkabrahmacariyosmī**ti visesena nipphannapaṇītajjhāsayo paripuṇṇauḷāramanoratho. So hi seṭṭhamanosamācāratāya brahmacariyapariyāyena vutto.

Idameva suttaṃ āgataṭṭhānanti adhippāyo tepiṭake buddhavacane idameva suttapadaṃ ‘‘vīriyaṃ brahmacariya’’nti āgataṭṭhānanti attho. Vīriyañhi tasmiṃ visaye uttamaṃ paramukkaṃsagataṃ tādisacariyāhetu cāti brahmacariyanti idha vuttaṃ. **Caturaṅgasamannāgata**nti catubbidhadukkarakiriyāya sādhakassa catubbidhassa attano pavattiākārassa vasena caturaṅgasamannāgataṃ.

Koci chinnabhinnapaṭapilotikadharo dasantayuttassa vatthassa abhāvato nicceloti vattabbataṃ labheyyāti taṃ nivattento āha **‘‘naggo’’**ti. **Evaṃ akāsiṃ,** evampi sattapīḷā mā ahosīti adhippāyo. Yathā ‘‘abhihaṭaṃ na sādiyāmī’’tiādi (ma. ni. 1.155) bhikkhāpariyesane ukkaṭṭhacāritādassanaṃ, evaṃ ‘‘naehi bhaddantikādibhāvopī’’ti gahetabbaṃ. **Purisantaragatāyā**ti purisasamīpagatāya. Saṃkittīyanti etāyāti **saṃkitti,** gāmavāsiādīhi samudāyavasena kariyamānakiriyā. Idha pana bhattasaṃkitti adhippetāti āha **‘‘saṃkittetvā katabhattesū’’**ti. Dadanti tāyāti **datti**. Ekāhaṃ antarabhūtaṃ etassa atthīti **ekāhikaṃ**. Esa nayo sesapadesupi. **Ekāhavārenā**ti ekāhikavārena. ‘‘Ekāhika’’ntiādinā vuttavidhimeva paṭipāṭiyā pavattabhāvaṃ dassetuṃ puna vuttaṃ. Tenāha **‘‘iti evarūpa’’**ntiādi.

Erakatiṇādīni vāti erakatiṇādīni ganthitvā katanivāsanāni chavadussāni, nihīnadussānīti attho. **Tantāvutāna**nti tantaṃ pasāretvā vītānaṃ. **Pakatikaṇṭake**ti salākakaṇṭake.

156. **Nekavassagaṇasañjāta**nti anekavassasamūhasañjātaṃ. Nanu ca idāneva ‘‘sāyatatiyakampi udakorohanānuyogamanuyutto’’ti vuttaṃ, ‘‘nekavassagaṇikaṃ rajojallaṃ kāye sannicita’’nti ca, tadubhayaṃ ekasmiṃ kathaṃ sambhavatīti āha **‘‘idaṃ attano rajojallakavatasamādānakālaṃ sandhāya vadatī’’**ti. Eteneva ‘‘acelako homī’’ti vuttaacelakapaṭiññā, ‘‘sāṇānipi dhāremī’’tiādinā vuttachannakapaṭiññā, tatthāpi sāṇa-masāṇa-chavadussādi-nivattha-paṭiññā ca aviruddhāti daṭṭhabbā tasmiṃ tasmiṃ kāle tathā tathā paṭipannattā. **Te**ti acelakā. **Saṅghāta**nti sabbaso ghātaṃ. Tenāha **‘‘vadha’’**nti. **Sīlavā nāma natthi** ‘‘anabhisandhikampi pāpaṃ hotī’’ti evaṃ laddhikattā. **Sīlaṃ adhiṭṭhāyā**ti idaṃ paṭikkamanakiriyaṃ sandhāya vuttaṃ.

Pāsaṇḍapariggahaṇatthāyāti pāsaṇḍesu asārasārabhāvavīmaṃsanatthāya. **Taṃ pabbajja**nti ājīvakapabbajjaṃ. **Vikaṭabhojane**ti vikatabhojane virūpabhojane. Tenāha **‘‘apakatibhojane’’**ti.

157. **Bhiṃsanakatasmi**nti bhāvasādhanabhāvī idaṃ padanti āha **‘‘bhiṃsanakatasmiṃ bhiṃsanakakiriyāyā’’**ti. ‘‘Bhiṃsanakattasmi’’nti vattabbe ekassa ta-kārassa lopo daṭṭhabbo. Yebhuyyaggahaṇaṃ lomavantavasenapi yojetabbaṃ, na lomavasenāti āha **‘‘bahutarānaṃ vā’’**tiādi.

Su-sadde u-kārassa o-kāraṃ katvā pāḷiyaṃ ‘‘sotatto’’ti vuttanti tadatthaṃ vivaranto **‘‘sutatto’’**ti āha. Suṭṭhu avatattoti vā **sotatto. Sosinno**ti etthāpi eseva nayo. **Suddhivasanatthāyā**ti saṃsārasuddhigavesanatthāya.

Vihārasminti paccatte bhummavacananti āha **‘‘vihāro eva hi ‘vihārasmi’nti vutto’’**ti. **Teneva cā**ti teneva vibhattivipallāsavasena. **Evaṃ attho**ti ayaṃ evaṃ liṅgavipallāsavasena attho veditabbo. Dukkhappattoti ānetvā sambandho. **Sabbatthā**ti sukhadukkhe lābhālābhādike ca. **Tulito**ti tulāsadiso.

Dukkarakārikādisuddhivaṇṇanā niṭṭhitā.

Āhārasuddhivaṇṇanā

158. **Sujjhitu**nti saṃsārato sujjhituṃ.

159. **Āsītikapabbānī**ti āsītikapiṭṭhipabbāni, ‘‘kāḷapabbānī’’ti vadanti. Pabbānaṃ **majjhe. Unnatunnatānī**ti maṃse milāte dvinnaṃ sandhīnaṃ antare vātenuddhumātadhamanījālatāya unnatāni unnatānīti. **Ānisada**nti ānisadaṭṭhānaṃ. **Nisinnaṭṭhāna**nti paṃsūhi, vālikāhi vā nicitaṃ nisinnaṭṭhānaṃ. **Sarapoṅkhenā**ti sarassa poṅkhappadesena, sarapoṅkhasaññitena vā maggena. **Akkanta**nti akkantaṭṭhānaṃ. Takkagoḷikasadisānaṃ, sarīraghaṃsanatthaṃ kata kuruvindagoḷakānaṃ vā **āvaḷi** vaṭṭanāhāro. **Vaṃsato**ti piṭṭhivaṃsato. **Maṇḍale**ti bhittipādānaṃ matthake ṭhapitamaṇḍalake sīsaggena **patiṭṭhahanti. Na evaṃ phāsuḷiyo**ti yathā yathā vuttagopānasiyo papatā tiṭṭhanti, na evaṃ bodhisattassa phāsukāpi papatā ṭhitā.

Okkhāyikāti avakkhāyikā, heṭṭhā hutvā ninnabhāvena paññāyamānā. **Evarūpā**ti yathāvuttarūpā, ninnatarāti attho. **Yāva piṭṭhikaṇṭakaṃ allīnā hotī**ti mayhaṃ udaracchavi yāva piṭṭhikaṇṭakaṃ, tāva taṃ āhacca ṭhitattā allīnā hoti udariyassa parikkhayena antānañca suṭṭhumilātatāya. **Bhāriyabhāriyā**ti garutarā. Sahaudaracchaviṃ piṭṭhikaṇṭakaṃ, sahapiṭṭhikaṇṭakaṃ udaracchavinti yojanā. **Neva nikkhamati** āhārasannissayaāpodhātuyā sabbaso visukkhattā. **Pūtimūlānī**ti lomamūlānaṃ paribrūhanake maṃse lohite ca parikkhīṇe tāni sukkhāni ṭhānato bhaṭṭhāni abhāveneva ‘‘pūtimūlānī’’ti vuttāni. Tenāha **‘‘tassa panā’’**tiādi.

Adhigatāti idāni adhigatā. **Yathā etarahi vipassanāpaññāya adhigatattā**ti iminā kiñcāpi mahābodhisattā paripākagatañāṇā vasībhūtajjhānābhiññā vipassanāya parikammaṃ karonti, yathā ca nesaṃ carimabhave vipassanācāro, na tathā tadāti dasseti. **Etadevā**ti yaṃ yena vuttaṃ atthajātaṃ, etadeva **ettha** etasmiṃ pāṭhapadese **yuttaṃ** pubbenāparaṃ avirujjhanato. **Itarathā**ti bhikkhūhi vuttappakārena **ananurūpo siyā** ‘‘imissā’’ti vuttāya aññatte.

Āhārasuddhivaṇṇanā niṭṭhitā.

Saṃsārasuddhiādivaṇṇanā

160. **Saṃsārenā**ti aparāparaṃ cavanupapajjanavasena bhavesu saṃsaraṇena. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

> ‘‘Khandhānañca paṭipāṭi, dhātuāyatanāna ca;
> Abbocchinnaṃ vattamānā, saṃsāroti pavuccatī’’ti. (visuddhi. 2.619; dī. ni. aṭṭha. 2.95; saṃ. ni. aṭṭha. 2.2.60; a. ni. aṭṭha. 2.4.199; dha. sa. aṭṭha. nidānakathā; vibha. aṭṭha. 226; su. ni. aṭṭha. 2.523; udā. aṭṭha. 39; itivu. aṭṭha. 14, 58; theragā. aṭṭha. 1.67, 99; bu. vaṃ. aṭṭha. 58; cūḷani. aṭṭha. 6; paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.117; visuddhi. mahāṭī. 1.127; a. ni. ṭī. 2.4.9; sārattha. ṭī. 1.1);

Bahukanti bahukālaṃ bahukkhattuṃ. **Upapajjitvā**ti tattha tattha bhave nibbattitvā. **Āvāsenā**ti tasmiṃ tasmiṃ sattāvāse āvasanena nibbattitvā jīvanena. **Khandhāyeva vuttā** tesaṃyeva pavattivisesassa tena tena pariyāyena vuttattā. **Bahuyāge**ti ajasūkaragomāyvādike bahuvidhe

mahāyaññe. **Bahuaggī**ti vācāpeyyādivasena antamaso pākayaññādivasena ca bahukepi aggī paricaraṇena.

161. Bāladārakopi ‘‘daharo’’ti vuccatīti tato visesanatthaṃ **‘‘yuvā’’**ti vuttaṃ. Atikkantapaṭhamavayā sattā sabhāvena palitasirā hontīti paṭhamavaye ṭhitabhāvaṃ dassetuṃ **‘‘susukāḷakeso’’**ti vuttaṃ. **Jarājiṇṇo**ti jarāya jiṇṇo, na akālikena jarāya abhibhūto. Ukkaṃsagatabuddhatāya **vuddho**. Tenāha **‘‘vaḍḍhitvā ṭhitaaṅgapaccaṅgo’’**ti, ārohapariṇāhavasena vuddhirahitoti attho. **Jātimahallako**ti jātiyā mahallako, na bhogaparivārādīhīti attho. **Addhagato**ti ettha **addha**-saddo dīghakālavācīti āha **‘‘bahuaddhānaṃ gato’’**ti. **Vayo**tiādipadalopenāyaṃ niddesoti āha **‘‘pacchimavaya’’**nti. **Padasatampi…pe… samatthatā**ti padasatampi padasahassampi sotapathamāgacchantameva uggahaṇasamatthatā pariggahetuṃ samatthatā. Ayañca gatiyā byāpāroti sakkā viññātuṃ gahaṇamattabhāvato. **Tadevā**ti padasatampi padasahassampi. **Ādhāraṇaṃ** apilāpanavasena hadaye dhāraṇaṃ. **Upanibandhanaṃ** yathā na pamuṭṭhaṃ hoti, tathā upecca aparāparaṃ nibandhanaṃ. Ayaṃ pana satiyā byāpāroti sakkā viññātuṃ. Pāḷiyañca ‘‘paramāya gatiyā ca satiyā ca dhitiyā cā’’ti vuttaṃ, parato ca ‘‘evaṃ adhimattagatimanto’’ti vuttaṃ. **Samatthavīriyaṃ dhiti nāmā**ti visiṭṭhavisayaṃ dassento yathāvuttasatisamāyogaṃ tassa dīpeti. **Tassā**ti yathāvuttagatisatidhitīhi subhadhātavacīparicitassa pariyattidhammassa āgamavasena atthadassanasamatthatā yuttivasena kāraṇadassanasamatthatā.

Daḷhaṃ (a. ni. ṭī. 3.9.38) thiraṃ dhanu etassāti daḷhadhanvā, so eva idha **‘‘daḷhadhammā’’**ti vutto. Paṭisattuvidhamanatthaṃ dhanuṃ gaṇhātīti **dhanuggaho,** so eva usuṃ saraṃ asati khipatīti **issāso**ti āha **‘‘dhanuṃ gahetvā ṭhito issāso’’**ti. Dvisahassapalaṃ lohādibhāraṃ vahituṃ samatthaṃ **dvisahassathāmaṃ**. Tenāha **‘‘dvisahassathāmaṃ nāmā’’**tiādi. **Daṇḍe**ti dhanudaṇḍe. **Yāva kaṇḍappamāṇā**ti dīghato yattakaṃ kaṇḍassa pamāṇaṃ, tattake dhanudaṇḍe ukkhittamatte āropito ceva hoti jiyādaṇḍo, so ca bhāro pathavito muccati, evaṃ idaṃ ‘‘dvisahassathāmaṃ nāma dhanūti daṭṭhabbaṃ. **Uggahitasippo**ti uggahitadhanusippo. **Katahattho**ti thirataraṃ lakkhesu avirajjhanasarakkhepo. Īdiso pana tattha vasībhūto katahattho nāma hotīti āha **‘‘ciṇṇavasībhāvo’’**ti. Kataṃ rājakulādīsu upecca asanaṃ etena so **katūpāsano**ti āha **‘‘rājakulādīsu dassitasippo’’**ti. **Evaṃ kata**nti evaṃ antosusirakaraṇādinā sallahukaṃ kataṃ.

Oloketīti udikkhati. **Evaṃ santepi tesaṃ vāro paññāyatī**ti tesaṃ bhikkhūnaṃ ‘‘ayaṃ paṭhamaṃ pucchati, ayaṃ dutiya’’ntiādinā pucchanavāro tādisassa paññavato paññāyati sukhumassa antarassa labbhanato. **Buddhānaṃ pana vāro**ti īdise ṭhāne buddhānaṃ desanāvāro aññesaṃ napaññāyanato buddhānaṃyeva paññāyati. Idāni tameva paññāyanataṃ yuttito dassento **‘‘vidatthicaturaṅgulachāya’’**ntiādimāha. Accharāsaṅghāṭamatte khaṇe aneka-koṭisahassa-cittapavattisambhavato **‘‘vidatthicaturaṅgulachāyaṃ atikkamanato puretaraṃyeva bhagavā…pe… kathetī’’**ti vatvā tato lahutarāpi satthu desanāpavatti atthevāti dassento **‘‘tiṭṭhantu vā tāva ete’’**tiādimāha. Idāni tattha kāraṇaṃ dassetuṃ **‘‘kasmā’’**tiādi vuttaṃ. **Soḷasa padāni kathetī**ti etena lokiyajanassa ekapaduccāraṇakkhaṇe bhagavā aṭṭhavīsasatapadāni kathetīti dasseti. Idāni tassapi kāraṇaṃ dassetuṃ **‘‘kasmā’’**tiādi vuttaṃ.

Dhammoti pāḷi. Pajjati attho etenāti **padaṃ,** tadattho. Atthaṃ byañjetīti **byañjanaṃ,** akkharaṃ. Tañhi padavākyakkharabhāvehi paricchijjamānaṃ taṃ taṃ atthaṃ byañjeti pakāseti. Tenāha **‘‘dhammapadabyañjananti pāḷiyā padabyañjanaṃ, tassa tassa atthassa byañjanakaṃ akkhara’’**nti. Etena aparāparehi padabyañjanehi sucirampi kālaṃ kathentassa tathāgatassa na kadāci tesaṃ pariyādānaṃ atthīti dasseti. Pañhaṃ byākaronti etenāti **pañhabyākaraṇaṃ,** tathāpavattapaṭibhānaṃ. Aparikkhayapaṭibhānā hi buddhā bhagavanto, yato vuttaṃ ‘‘natthi dhammadesanāya hānī’’ti (dī. ni. ṭī. 3.141, 305; vibha. mūlaṭī. 1.suttantabhājanīyavaṇṇanā). Tenāha **‘‘iminā kiṃ dassetī’’**tiādi. Tathā āsannaparinibbānassapi bhagavato desanāya itarāya ca visesātāvoti paṭhamabuddhavacanampi majjhimabuddhavacanampi pacchimabuddhavacanampi sadisameva. Āsītikavassato paraṃ **pañcamo āyukoṭṭhāso**.

162. Kāmañcettha bhagavatā nāgasamālattherassa acchariyaabbhutapavedanamukhena attano lomānaṃ haṭṭhabhāvassa paveditattā **‘‘lomahaṃsanapariyāyo’’**ti nāmaṃ gahitaṃ, tathāpi sabbaññutaññāṇādi-anaññasādhāraṇañāṇānubhāva-vibhāvanādivasena soḷasasamūhato sīhanādassa nadanena desanāya pavattitattā ‘‘mahāsīhanādo’’tveva saṅgītikāramahātherehi nāmaṃ ṭhapitanti daṭṭhabbaṃ.

Mahāsīhanādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Mahādukkhakkhandhasuttavaṇṇanā

163. **Tato para**nti tiṇṇaṃ janānaṃ upari saṅgho catuvaggakaraṇīyādikammehi paṭikammappattattā. **Gāmaṃ gatoti vuccati** gāmaṃ uddissa gatattā, evaṃ sāvatthiṃ pavisituṃ vihārato nikkhantā ‘‘pavisiṃsū’’ti vuttā. **Pariñña**nti pahānapariññaṃ. Sā hi samatikkamo, na itarā. **Rūpavedanāsupī**ti ‘‘rūpānaṃ pariññaṃ, vedanānaṃ pariñña’’nti etthāpi. Kāmaṃ sabbesaṃ titthiyānaṃ kāmādipariññāpaññāpanahetubhūto samayo natthi, yesaṃ pana atthi, te upādāya **‘‘sakasamayaṃ jānantā’’**ti vuttaṃ. ‘‘Yato yato kho bho ayaṃ bhikkhu vivicceva kāmehi…pe… paṭhamaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, ettāvatā kho bho kāmānaṃ pariññā hotī’’ti evaṃ sarūpato paṭhamajjhānaṃ vibhāvetuṃ asakkontāpi kevalaṃ accantappahānasaññāya **kāmānaṃ pariññaṃ paññapeyyuṃ paṭhamajjhānaṃ vadamānā**. Taṃ kissa hetu? Tādisassa āgamādhigamassābhāvato. **Rūpavedanāpariññāsu**pi eseva nayo. **Vuccethā**ti vucceyya. **Dutiyapadepī**ti ‘‘anusāsaniyā vā anusāsani’’nti evaṃ vuttavākyepi. **Te** kira bhikkhū.

165. **Na ceva sampāyissantī**ti na ceva sammadeva pakārehi gamessanti ñāpessanti. Tenāha **‘‘sampādetvā kathetuṃ na sakkhissantī’’**ti. Yasmā avisaye pañho pucchito hoti, tasmā āpajjissantīti yojanā. **Sadevake**ti arūpadevaggahaṇaṃ. Te hi lokiyadevehi dīghāyukatādinā ukkaṭṭhā. **Samārake**ti kāmāvacaradevaggahaṇaṃ. **Sabrahmaketi** rūpāvacarabrahmaggahaṇaṃ. **Sassamaṇabrāhmaṇiyā**ti ettha **samaṇa**ggahaṇena pabbajite, **brāhmaṇa**ggahaṇena jātibrāhmaṇe, puna **deva**ggahaṇena sammutideve, manussaggahaṇena avasiṭṭhamanussakāyaṃ pariyādiyati. **Lokapajā**ggahaṇena pana payojanaṃ aṭṭhakathāyaṃ dassitameva. **Aññathā ārādhanaṃ nāma natthī**ti iminā kāmarūpavedanāsu assādādīnaṃ yāthāvato avabodho eva ito bāhirakānaṃ natthi, kuto pavedanāti dasseti.

166. **Cittārādhana**nti yāthāvapavedanena paresaṃ cittassa paritosanaṃ. **Bandhanaṭṭhena guṇāti** kāmarāgasaṃyojanassa paccayabhāvena vatthukāmesupi bandhanaṭṭho vutto, koṭṭhāsaṭṭho vā guṇaṭṭho daṭṭhabbo. **Tarayantī**ti taramānā yanti gacchanti. Atītādibhinnapaṭhamādivayā eva cittatā rāsibhāvena vayoguṇāti gahitāti āha **‘‘rāsaṭṭho guṇaṭṭho’’**ti. **Cakkhuviññeyyā**ti vā cakkhuviññāṇataṃdvārikaviññāṇehi vijānitabbā. **Sotaviññeyyā**tiādīsupi eseva nayo. **Iṭṭhārammaṇabhūtā**ti sabhāveneva iṭṭhārammaṇajātikā, iṭṭhārammaṇabhāvaṃ vā pattā. **Kamanīyā**ti kāmetabbā. **Manavaḍḍhanakā**ti manoharā. Etena parikappanatopi iṭṭhabhāvaṃ gaṇhāti. **Piyajātikā**ti piyāyitabbasabhāvā. **Kāmūpasaṃhitā**ti kāmarāgena upecca sandhāniyā sambaddhā (a. ni. ṭī. 3.6.63) kātabbāti āha **‘‘ārammaṇaṃ katvā’’**ti.

167. **Saññaṃ ṭhapetvā**ti ‘‘imasmiṃ aṅgulikādipabbe gahite sataṃ hoti, imasmiṃ sahassa’’ntiādinā saññāṇaṃ katvā gaṇanā. **Acchiddagaṇanā**ti ‘‘ekaṃ dve’’tiādinā navantavidhinā nirantaragaṇanā. **Piṇḍagaṇanā**ti saṅkalanapaṭuppādanādinā piṇḍitvā gaṇanā. Tenāha **‘‘khettaṃ oloketvā’’**tiādi. Kasanaṃ **kasī**ti kasiggahaṇena sabbo kasipaṭibaddho jīvikūpāyo gahitoti āha **‘‘kasīti kasikamma’’**nti. **Jaṅghavaṇijjā**ti jaṅghasatthavasena vaṇijjaṃ āha, **thalavaṇijjā**ti sakaṭasatthavasena. **Ādi-**saddena nāvāpaṇādivasena vohāraṃ. **Vaṇippatho**ti vaṇijamaggo, dānaggahaṇavasena saṃvohāroti attho. Usūnaṃ asanakammaṃ **issattaṃ,** dhanusippena jīvikā, idha pana issattaṃ viyāti **issattaṃ,** sabbaāvudhajīvikāti āha **‘‘āvudhaṃ gahetvā upaṭṭhānakamma’’**nti. Porohiccāmaccakammādi **rājakammaṃ. Ādi-**saddena rathasippakhattavijjāsippādi-vuttāvasesaṃ mahāsippaṃ khuddakasippañca saṅgaṇhāti. **Sītassa purakkhato**ti sītassa purato kato. Yo hi sītakāle jīvikāhetu sītalapadesaṃ

pakkhandati, so vāḷamigādīhi viya sītena paripātiyamāno tena purato kato viya hoti. Tenāha **‘‘sītena bādhiyamāno’’**ti. **Uṇhassa purakkhato**ti etthāpi eseva nayo. **Saritvā**ti saṃsappitvā. **Ghaṭṭiyamāno**ti hiṃsiyamāno bādhiyamāno. Ābādhanaṃ **ābādho,** pīḷāti attho. **Kāmahetu**nti vā bhāvanapuṃsakaniddeso yathā ‘‘visamaṃ candimasūriyā parivattantī’’ti (a. ni. 4.70). Tathā sesapadadvayepi. Tenevāha **‘‘kāmānameva hetū’’**ti. **Kāmānaṃ hetū**ti ettha purimapadāvadhāraṇamayuttaṃ tadaññapaccayapaṭikkhepāpattito, tathā uttarapadāvadhāraṇaṃ kāmānaṃ kadāci ahetubhāvassapi sambhavato, tasmā **‘‘uppajjatiyevā’’**ti vuttaṃ.

Uṭṭhahatoti iminā uṭṭhānavīriyaṃ vuttanti āha **‘‘ājīvasamuṭṭhāpakavīriyenā’’**ti. **Taṃ vīriyanti** ājīvikasamuṭṭhāpakavīriyaṃ. **Pubbenāparaṃ ghaṭentassā**ti ārambhato paṭṭhāya nirantaraṃ pavattentassa. **Citte uppannabalavasokena socatī**ti cittasantāpena anto nijjhāyati. **Kāye uppannadukkhenā**ti tasseva sokassa vasena kāye uppannadukkhena. Sokuddesena taṃ taṃ vippalapento vā **paridevati. Uraṃ tāḷetvā**ti vakkhappadesaṃ paharitvā. **‘‘Mogha’’**ntiādi paridevanākāradassanañceva sammohāpajjanākāradassanañca. **Me**ti vatvā puna **no**ti puthuvacanaṃ attano ubhayathāpi voharitabbato, byāmūḷhavacanaṃ vā sokavasena.

168. Idha kāmaggahaṇena visesato vatthukāmā gahitāti kāmādiggahaṇaṃ kataṃ, nānantariyatāya pana kilesakāmopi gahito eva. **Asicamma**nti ettha **camma**ggahaṇena na kevalaṃ cammamayassa, cammaparisibbitasseva vā gahaṇaṃ, atha kho sabbassapi āvudhabādhakassa gahaṇanti dassento **‘‘kheṭakaphalakādīnī’’**ti āha. **Ādi**-saddena sarādisaṅgaho. **Dhanukalāpaṃ sannayhitvā**ti dhanuñceva khurappatūṇiñca sannayhitvā, dhanudaṇḍassa jiyāya tathābhāvakaraṇādipi (a. ni. ṭī. 3.5.76) dhanuno sannayhananti. Dvinnaṃ senānaṃ byūhasaṃvidhānena vā **ubhatobyūḷhaṃ. Vijjotalantesū**ti nisitapītaphalatāya vijjotanavasena parivattamānesu.

Pākārasamīpātisaṅkhāratāya pākārapādā **upakāriyo,** yā ‘‘uddāpā’’ti vuccanti. **Satadantenā**ti anekasatadantakena, yassa tikhiṇadantāni anekasatāni mūlāni honti. Atibhāratāya dasavīsamattāpi janā ukkhipituṃ na sakkonti, yantavasena pana ukkhipitvā bandhitvā ṭhapenti. Tenāha **‘‘aṭṭhadantākārenā’’**tiādi. **Omaddantī**ti oṭṭhapenti.

169. **Sandhimpi chindanti** corikāya jīvitukāmā. **Nillopa**nti nissesavilopaṃ, ekaṃ parittaṃ gāmaṃ parivāretvā tattha kiñcipi gayhūpagaṃ asesetvā karamaraggahaṇaṃ. Tenāha **‘‘mahāvilopa’’**nti. **Panthaduhanakammaṃ** aṭavimagge ṭhatvā addhikānaṃ vilumpanaṃ. **Pahārasādhanatthaṃ** (a. ni. ṭī. 2.2.1) daṇḍappahārassa sukhasiddhiatthaṃ. Kañjito nibbattaṃ kañjiyaṃ, āranālaṃ. Yaṃ ‘‘bilaṅga’’ntipi vuccati, taṃ yattha siñcati, sā **kañjiyaukkhalikā**. Bilaṅgathālikasadisakaraṇaṃ **bilaṅgathāliyaṃ. Sīsakapālaṃ uppāṭetvā**ti ayoguḷapavesanappamāṇaṃ chiddaṃ katvā. **Saṅkhamuṇḍakammakāraṇa**nti saṅkhaṃ viya muṇḍakammakāraṇaṃ.

Rāhumukhakammakāraṇanti rāhumukhagata-sūriyasadisa-kammakāraṇaṃ. **Jotimālika**nti jotimālavantaṃ kammakāraṇaṃ. **Hatthapajjotika**nti hatthapajjotanakammakāraṇaṃ. **Erakavattakammakāraṇa**nti erakavattasadise sarīrato baddhe uppāṭanakammakāraṇaṃ. **Cīrakavāsikakammakāraṇa**nti sarīrato uppāṭitabaddhacīrakāhi nivāsāpanakammakāraṇaṃ. Taṃ karontā yathā gīvato paṭṭhāya baddhe kantitvā kaṭiyameva ṭhapenti, evaṃ gopphakato paṭṭhāya kantitvā kaṭiyameva ṭhapenti. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana **‘‘kaṭito paṭṭhāya kantitvā gopphakesu ṭhapentī’’**ti vuttaṃ. **Eṇeyyakakammakāraṇa**nti eṇīmigasadisakammakāraṇaṃ. **Ayavalayāni datvā**ti ayavalayāni paṭimuñcitvā. **Ayasūlāni koṭṭentī**ti kapparajaṇṇukakoṭīsu ayasūlāni pavesenti. Nti taṃ tathākatakammakāraṇaṃ sattaṃ.

Baḷisamaṃsikanti baḷisehi maṃsuppāṭanakammakāraṇaṃ. **Kahāpaṇika**nti kahāpaṇamattaso chindanakammakāraṇaṃ. **Koṭṭentī**ti chindanti. **Khārāpatacchika**nti tacchetvā khārāvasiñcanakammakāraṇaṃ. **Palighaparivattika**nti palighassa viya parivattanakammakāraṇaṃ. **Ekābaddhaṃ karonti** ayasūlassa koṭṭanena. **Palālapīṭhaka**nti palālapīṭhassa viya sarīrassa

saṃvellanakammakāraṇaṃ. **Kāraṇikā**ti ghātanakārakā. **Palālavaṭṭiṃ viya katvā**ti yathā palālapīṭhaṃ karontā palālavaṭṭiṃ katvā saṃvellanavasena naṃ (a. ni. ṭī. 2.2.1) veṭhenti, evaṃ karontīti attho. **Chātakehī**ti bubhukkhitehi koleyyakasunakhehi. Balavanto hi te javayoggā sūrā ca honti. Kammavasena sampareti etthāti samparāyo, paraloko. Tattha bhavoti **samparāyiko**.

170. Chandarāgo vinīyati ceva pahīyati ca etthāti nibbānaṃ **chandarāgavinayo chandarāgappahānañcā**ti. Tenāha **''nibbānañhī''**ti. Tattha **āgammā**ti idaṃ yo chandarāgaṃ vineti pajahati, tassa ārammaṇaṃ sandhāya vuttaṃ. **Tīhi pariññāhī**ti iminā ñātatīraṇapariññāhi parijānissantīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati. Ko pana vādo pahānapariññāyāti dasseti? **Tathabhāvāyā**ti parijānanakabhāvāya.

171. **Aparittenā**ti ahīnena. **Vipulenā**ti mahatā. Yadi vaṇṇasampattidassanatthaṃ, vaṇṇadasakaṃ kasmā na gahitanti āha **''mātugāmassa hī''**tiādi. Bhojanasampadādīnaṃ alābhepīti dassanatthaṃ **''duggatakule nibbattassapī''**ti vuttaṃ. **Thokaṃ thokaṃ vaṇṇāyatanaṃ pasīdati** maṃsassa paribrūhanato thanamaṃsāni vaḍḍhanti jāyanti. Vaṇṇeti hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsento viya hotīti **vaṇṇo**. So eva sāmaggopabhogādinā nibhātīti **nibhā**. Tenāha **''vaṇṇanibhāti vaṇṇoyevā''**ti.

Bhogganti ativiya vaṅkatāya bhoggaṃ. Tādisaṃ pana sarīraṃ bhaggaṃ viya hotīti āha **''bhagga''**nti. Tenāha **''imināpissa vaṅkabhāvameva dīpetī''**ti. Dantānaṃ chinnabhinnatāya ekaccānaṃ patanena ca **khaṇḍitadantaṃ**. Kesānaṃ setavaṇṇatāya palitanti āha **''paṇḍarakesa''**nti. Kesānaṃ mattaso siyane khallāṭavohāroti bahuso siyanaṃ sandhāyāha **''mahākhallāṭasīsa''**nti. Vassasatikakāle uppajjanatilakāni sandhāyāha **''tilakāhatagatta''**nti. Tāni pana kānici setāni honti kānici kāḷānīti āha **''setakāḷatilakehī''**ti. **Byādhika**nti sañcātabyādhiṃ. **Bāḷhagilāna**nti māraṇanti kagelaññena gilānaṃ.

173. **Tasmiṃ samaye**ti tasmiṃ jhānaṃ upasampajja viharaṇasamaye. **Na cetetī**ti na abhisandahati. Byābādhanaṭṭhena byābādho, byābādhova byābajjhaṃ, natthi ettha byābajjhanti **abyābajjhaṃ,** dukkharahitaṃ. Tenāha **''niddukkhamevā''**ti.

174. **Aniccādiākāro**ti aniccākāro dukkhākāro vipariṇāmākāro calādiākāro ca.

Mahādukkhakkhandhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Cūḷadukkhakkhandhasuttavaṇṇanā

175. **Sakkesū**ti ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ satipaṭṭhānasuttavaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva veditabbanti taṃ ekadesena dassento **''so hī''**ti āha. Tattha yena rājakumārā sakyā nāma jātā, yato tesaṃ nivāsaṭṭhānatāya janapado tathā vuccati, taṃ vattabbanti āha **''sakyānaṃ pana uppatti ambaṭṭhasutte āgatāvā''**ti. **Kapilavatthūti vuttaṃ** purimasaññāvasena.

Nānappakārakanti ''lobhadhammā''ti bahuvacanassa nimittaṃ vadati. Lobho hi tena tena avatthāvisesena pavattiākārabhedena ''chando rāgotaṇhā āsatti apekkhā''tiādinā anekappabhedo, lubbhanalakkhaṇena pana ''lobho''tveva vuccati. Tenāha **''nānappakārakaṃ lobhaṃyevā''**ti. Tathā ''doso paṭigho kodho upanāho virodho''tiādinā, ''muyhanaṃ asamapekkhanaṃ apaccavekkhaṇā dummejjhaṃ bālya''ntiādinā (dha. sa. 390) ca dosamohānaṃ nānappakārataṃ sandhāyāha **''itaresupi dvīsu eseva nayo''**ti. **Pariyādiyitvā**ti parito sabbaso ādāya. Gahetvāti ayamettha atthoti āha **''gahaṇe āgata''**nti. **Pariyādiyatī**ti parikkhīṇoti. Dī-saddañhi saddavidū khayatthaṃ vadanti.

Ekadāti āmeḍitalopena niddesoti āha **''ekekasmiṃ kāle''**ti. **Lobhadosamohā**ti paṭhamamaggena pahīnāvasesā lobhadosamohā. **Niravasesā pahīyanti,** aññathā dutiyamaggena kiṃ kataṃ siyāti adhippāyo. Samudācārappattaṃ pana disvā **''appahīnaṃ me atthī''tipi jānāti**. Evaṃ kathaṃ

niravasesappahānasaññāti āha **‘‘appahīnakaṃ…pe… saññī hotī’’**ti. Evaṃ paṭhamamaggeneva samucchinnasaṃsayassa ‘‘ko su nāma me dhammo ajjhattaṃ appahīnoti **evaṃ sandheho kathaṃ uppajjatī’’**ti vatvā **‘‘paṇṇattiyā akovidattā’’**ti kāraṇamāha. Vinayakukkuccaṃ viya hi paṇṇattiyaṃ akusalatāya ariyānampi katthaci vimatimattaṃ uppajjati yathā taṃ sabbaso appahīnasammohānanti. Attano avisaye anabhijānanaṃ paṇṇattikosallena kimettha payojanaṃ, paccavekkhaṇāmattena ayamattho sijjhatīti dassento **‘‘kiṃ tassa paccavekkhaṇā natthī’’**ti āha. Itaro ‘‘natthī’’ti na sakkā vattunti katvā ‘‘atthī’’ti vatvā tattha labbhamānavibhāgaṃ dassento **‘‘sā panā’’**tiādimāha. Tattha **sā**ti paccavekkhaṇā. **Sabbesa**nti sabbesaṃ ariyānaṃ. Yathā paripuṇṇā na hoti, na evaṃ sabbaso na hotīti āha **‘‘imāsu panā’’**tiādi.

176. **Ajjhatta**nti niyakajjhattaṃ adhippetanti āha **‘‘tava santāne’’**ti. **Appahīno**ti anavasesato appahīno. **Duvidhe**ti vatthukāmakilesakāme. Kilesakāmopi hi yadaggena assādīyati, tadaggena paribhuñjīyati.

177. Assādīyatīti assādo, sukhaṃ. Appo appamattako assādo etesūti **appassādā**. Tenāha **‘‘parittasukhā’’**ti. Pariyesanadukkhādihetukaṃ diṭṭhadhammikaṃ tattha duccaritacaraṇena samparāyikañca dukkhamettha kāmesu bahukanti **bahudukkhā. Bahupāyāsā**ti bahuparikkilesā. Te pana parikkilesā vakkhamānanayena bahūyevettha diṭṭhadhammikāpīti āha **‘‘diṭṭhadhammika…pe… bahū’’**ti. Te ca parikkilesā yasmā taṃsamaṅgino hitapaṭipattiyā antarāyakarā idha ceva paraloke ca ādīnavakāraṇañca pavattanti, tasmā vuttaṃ **‘‘diṭṭhadhammika…pe… bahū’’**ti. **Evaṃ cepī**ti evaṃ ‘‘appassādā kāmā’’tiādinā ākārena. **Nayenā**ti dhammena. **Kāraṇenā**ti yuttiyā. Suṭṭhu diṭṭhaṃ hotīti sambandho. **Vipassanāpaññāyā**ti ariyamaggapaññāya. Sā cattāripi saccāni visesato passatīti **vipassanā**ti adhippetā. Tenāha **‘‘heṭṭhāmaggadvayañāṇenāti attho’’**ti. **Pītisukha**nti pītisukhavantaṃ jhānadvayaṃ. **Dve magge**ti heṭṭhāmagge. Āvaṭṭanasīlo ābhujanasīlo na hotīti **anāvaṭṭī neva hoti** sabbaso appahīnakāmarāgachando. Tenāha **‘‘kasmā’’**tiādi. **Orodhanāṭakā pajahanapaññā**ti ādīnavānupassanāñāṇamāha.

179. **Assādopi kathito,** ‘‘appassādā’’ti hi iminā yāvatako kāmesu assādo, taṃ sabbaṃ anavasesato pariggahetvā cassa parittabhāvo dassitoti **ādīnavopi kathito** saṅkhepeneva sesassaādīnavassa dassitattā. **Taṃ kathetu**nti taṃ nissaraṇaṃ ‘‘ekantasukhapaṭisaṃvedī’’ti iminā kathetuṃ. **Imehi antehī**ti ‘‘pañcime, mahānāma, kāmaguṇā’’tiādinā kāmaguṇadassanamukhena kāmasukhallikānuyogaṃ ‘‘ubbhaṭṭhakā honti āsanapaṭikkhittā’’tiādinā attakilamathānuyogañca dassetvā imehi dvīhi antehi muttaṃ mama sāsananti, phalasamāpattipariyosānattā sāsanasampattiyā **‘‘upariphalasamāpattisīsena sakalasāsanaṃ dassetu’’**nti āha. Gijjhasadiso kūṭoti majjhepadalopīsamāso yathā ‘‘sākapatthivo’’ti (pāṇini. 2.1.60). Dutiye panettha gijjhavantatāya gijjhā kūṭe etassāti **gijjhakūṭo**. Uddhaṃyeva tiṭṭhanakā nisajjāya vuṭṭhitakālato paṭṭhāya ekaṭṭhāneneva tiṭṭhanakā. Tenāha **‘‘anisinnā’’**ti. **Nigaṇṭhassā**ti nāṭaputtassa. Natthi etassa parisesanti **aparisesaṃ**. Evaṃ saṅkhābhavacanamattamassāti āha **‘‘aparisesasaṅkhāta’’**nti. Niccaṭṭhena satata-saddena abhiṇhappavatti jotitā siyāti **‘‘samita’’**nti vuttaṃ. Tena nirantarappavattiṃ dassetīti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo.

180. **Yaṃ karoti, taṃ jānātī**ti dukkhassa nijjaraṇakhepanaṃ nāma viññūnaṃ kiccaṃ, viññunā ca purisena katākataṃ jānitabbaṃ, tasmā tumhehi purāṇānaṃ kammānaṃ byantibhāvaṃ karontehi paṭhamaṃ tāva ettakāni purāṇāni kammānīti jānitabbāni, tato ‘‘ettakaṃ kālaṃ katena tapasā ettakāni tāni byantikatāni, idāni ettakāni kātabbānī’’tiādinā ayaṃ vidhi purisena viya attanā kātabbakiccaṃ paricchinditabbanti dasseti. Tenāha **‘‘tumhehipi tathā ñātabbaṃ siyā’’**ti. **Suddhanta**nti suddhakoṭṭhāsaṃ, āyatiṃ anavassavasiddhaṃ kammakkhayaṃ, tato vā dukkhakkhayanti attho. **Suddhantaṃ patto atthīti pucchatī**ti iminā akusalānaṃ pahānaṃ, kusalānaṃ bhāvanā ca sabbena sabbaṃ nigaṇṭhasamaye natthi sabbaso visuddhibhāvanāya abhāvato, tasmā kuto dukkhakkhayassa sambhavoti dasseti.

Evaṃ ajānanabhāve satīti ‘‘ahuvamheva maya’’ntiādinā vuttappakārassa ajānane sati, tasmiṃ

tumhehi aññāyamāneti attho. **Luddā**ti ghorā. Te pana yasmā kāyavācāhi nihīnameva karonti, tasmā vuttaṃ **''luddācārā''**ti. **Lohitapāṇitveva vuccati** tajjākiriyācaraṇato. Māgavikakevaṭṭacoraghātakādayo **māgavikādayo. Kakkhaḷakammā**ti pharusakammā. **Te nigaṇṭhesu pabbajantī**ti pubbe mahādukkhasaṃvattaniyakammassa katattā hi tumhe etarahi īdisaṃ mahādukkhaṃ paccanubhavathāti dasseti.

Vādeti diṭṭhiyaṃ, samayeti attho. **Sukhena sukha**nti ettha **sukhenā**ti paṭipattisukhena, sukhāya paṭipattiyāti attho. **Sukha**nti vimokkhasukhaṃ, idha loke sukhaṃ adhigacchantā kasivaṇijjādidukkhapaṭipattiyāva adhigacchanti, evaṃ mokkhasukhampīti adhippāyo. Sarīrāvayavasampattiyāpi bimbino sāroti **bimbisāro. Te nigaṇṭhā…pe… sandhāya vadanti,** na pana bhagavato accantasantapaṇītaṃ nibbānasukhapaṭivedanaṃ jānanti. **Sahasā**ti ravā. **Appaṭisaṅkhā**ti na paṭisaṅkhāya avicāretvā. Tenāha **''sāhasaṃ katvā''**tiādi.

Aññāhi vedanāhi avomissaṃ ekantaṃ sukhaṃ **ekantasukhaṃ,** tassa paṭisaṃvedī. Tenāha **''nirantarasukhapaṭisaṃvedī''**ti. **Kathāpatiṭṭhāpanattha**nti ''ekantasukhapaṭisaṃvedī''ti evaṃ āraddhakathāya patiṭṭhāpanatthaṃ. **Rājavāre**ti rājānaṃ uddissa āgatadesanāvāre. **Sukhaṃ pucchituṃ hotīti** ''yadi satta rattindivāni nappahoti, kiṃ cha rattindivāni pahotī''tiādinā pucchanasukhaṃ hoti. ''Ahaṃ kho''tiādinā pavatto **suddhavāro** suddhanissandassa phalasamāpattisukhassa vasena āgatattā. **Anacchariyaṃ hoti,** satta rattindivāni pahontassa ekasmiṃ rattindive kiṃ vattabbanti. **Uttānatthameva** vuttanayattā suviññeyyattā.

Cūḷadukkhakkhandhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Anumānasuttavaṇṇanā

181. **Vuttānusārenā**ti ''kurūsu, sakkesū''ti ca ettha vuttanayānusārena, ''bhaggā nāma jānapadino rājakumārā''tiādinā nayena vacanattho veditabboti attho. **Vatthupariggahadivase**ti nagaramāpanatthaṃ vatthuvijjācariyena nagaraṭṭhānassa parigganhanadivase. **Athā**ti pacchā. **Nagare nimmite**ti tattha anantarāyena nagare māpite. Tameva susumāragiraṇaṃ subhanimittaṃ katvā **''susumāragiri''tvevassa nāmaṃ akaṃsu**. Susumārasaṇṭhānattā susumāro nāma eko giri, so tassa nagarassa samīpe, tasmā taṃ susumāragiri etassa atthīti **''susumāragirī''**ti vuccatīti keci. **Bhesakaḷā**ti vuccati ghammaṇḍagacchaṃ, keci ''setarukkha''nti vadanti, tesaṃ bahulatāya pana taṃ vanaṃ bhesakaḷāvananteva paññāyittha. **Bheso** nāma eko yakkho ayuttakārī, tassa tato gaḷitaṭṭhānatāya taṃ vanaṃ **bhesagaḷāvanaṃ** nāma jātanti keci. **Abhayadinnaṭṭhāne jātaṃ** virūḷhaṃ, saṃvaddhanti attho.

Icchāpetīti yaṃ kiñci attani garahitabbaṃ vattuṃ sabrahmacārīnaṃ icchaṃ uppādeti, tadatthāya tesaṃ attānaṃ vissajjetīti attho. Paṭhamaṃ dinno hitūpadeso **ovādo,** aparāparaṃ dinno **anusāsanī**. Paccuppannātītavisayo vā **ovādo,** anāgatavisayo **anusāsanī**. Otiṇṇavatthuko **ovādo,** itaro **anusāsanī. So cā**ti evaṃ pavāretā so bhikkhu. Dukkhaṃ vaco etasmiṃ vippaṭikūlaggāhe vipaccanīkasāte anādare puggaleti **dubbaco**. Tenāha **''dukkhena vattabbo''**ti. **Upari āgatehī**ti ''pāpiccho hotī''tiādinā (ma. ni. 1.181) āgatehi soḷasahi pāpadhammehi. Pakārehi āvahaṃ padakkhiṇaṃ, tato padakkhiṇato gahaṇasīlo padakkhiṇaggāhī, na padakkhiṇaggāhī **appadakkhiṇaggāhī. Vāmato**ti apasabyato, vuttavipariyāyatoti adhippāyo.

Asantasambhāvanapatthanānanti asantehi avijjamānehi guṇehi sambhāvanassa patthanābhūtānaṃ. Paṭi-saddo paccattikapariyāyo, pharaṇaṃ vāyamanaṃ idha tathāvaṭṭhānanti āha **''paṭippharatīti paṭiviruddho paccanīko hutvā tiṭṭhatī''**ti. **Apasādetī**ti khipeti tajjeti. Tathābhūto ca paraṃ ghaṭṭento nāma hotīti āha **''ghaṭṭetī''**ti. **Paṭiāropetī**ti yādisena vutto, tassa paṭibhāgabhūtaṃ dosaṃ codakassa upari āropeti.

Paṭicaratīti (a. ni. ṭī. 2.3.68) paṭicchādanavasena carati pavattati, paṭicchādanattho eva vā carati-

saddo anekatthattā dhātūnanti āha **''paṭicchādetī''**ti. **Aññenañña**nti paṭicchādanākāradassananti āha **''aññena kāraṇenā''**tiādi. Tattha **aññaṃ kāraṇaṃ vacanaṃ vā**ti yaṃ codakena cuditakassa dosavibhāvanaṃ kāraṇaṃ, vacanaṃ vā vuttaṃ, tato aññeneva kāraṇena, vacanena vā paṭicchādeti. **Kāraṇenā**ti codanāya amūlikabhāvadīpaniyā yuttiyā. **Vacanenā**ti tadatthabodhanena. **Ko āpanno**tiādinā codanaṃ avissajjetvā vikkhepāpajjanaṃ aññenaññaṃ paṭicaraṇanti dasseti, bahiddhā kathāapanāmanaṃ vissajjetvāti ayameva tesaṃ viseso. Tenāha **''itthannāma''**ntiādi.

Apadīyanti dosā etena rakkhīyanti, lūyanti, chijjantīti vā **apadānaṃ,** (a. ni. ṭī. 2.3.2) sattānaṃ sammā, micchā vā pavattapayogo. Tenāha **''attano cariyāyā''**ti.

183. **Anuminitabba**nti anu anu minitabbo jānitabbo. **Attānaṃ anuminitabba**nti ca idaṃ paccatte upayogavacanaṃ. Tenāha **''anuminitabbo tuletabbo tīretabbo''**ti. **Attānaṃ anuminitabba**nti vā attani anumānañāṇaṃ pavattetabbaṃ. Tatrāyaṃ nayo – appiyabhāvāvahā mayi pavattā pāpicchatā pāpicchābhāvato parasmiṃ pavattapāpicchatā viya. Esa nayo sesadhammesupi. Aparo nayo – sabrahmacārīnaṃ piyabhāvaṃ icchantena pāpicchatā pahātabbā sīlavisuddhihetubhāvato attukkaṃsanādippahānaṃ viya. Sesadhammesupi eseva nayo.

184. **Paccavekkhitabbo**ti ''na pāpiccho bhavissāmi, na pāpikānaṃ icchānaṃ vasaṃ gato''tiādinā pati pati divasassa tikkhattuṃ vā ñāṇacakkhunā avekkhitabbaṃ, ñāṇaṃ pavattetabbanti attho. Pāpicchatādīnaṃ pahānaṃ pati avekkhitabbaṃ, ayañca attho tabba-saddassa bhāvatthatāvasena veditabbo, kammatthatāvasena pana **aṭṭhakathāyaṃ ''attāna''**nti paccatte upayogavacanaṃ katvā vuttaṃ. **Sikkhantenā**ti tissopi sikkhā sikkhantena. Tenāha **''kusalesu dhammesū''**ti.

Tilakanti kāḷatilasetatilāditilakaṃ. **Sabbappahāna**nti sabbappakārappahānaṃ. **Phale āgate**ti phale uppanne. **Nibbāne āgate**ti nibbānassa adhigatattā. **Bhikkhupātimokkha**nti ''so samaṇo, sa bhikkhū''ti evaṃ vuttabhikkhūnaṃ pātimokkhaṃ, na upasampannānaṃ eva na pabbajitānaṃ evāti daṭṭhabbaṃ. Yasmā cidaṃ bhikkhupātimokkhaṃ, tasmā vuttaṃ **''idaṃ divasassa tikkhattu''**ntiādi. **Apaccavekkhituṃ na vaṭṭati** attavisuddhiyā ekantahetubhāvato.

Anumānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Cetokhilasuttavaṇṇanā

185. Ceto tehi khilayati thaddhabhāvaṃ āpajjatīti **cetokhilā**. Tenāha **''cittassa thaddhabhāvā''**ti. Yasmā tehi uppannehi cittaṃ uklāpījātaṃ ṭhānaṃ viya amanuññaṃ khettaṃ viya ca khāṇukanicitaṃ amahapphalaṃ hoti. Tena vuttaṃ **''kacavarabhāvā khāṇukabhāvā''**ti. ''Cittassā''ti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Cittaṃ bandhitvā**ti taṇhāpavattibhāvato kusalacārassa avasaracajanavasena cittaṃ baddhaṃ viya samorodhetvā. Tenāha **''muṭṭhiyaṃ katvā viya gaṇhantī''**ti. Saddatthato pana ceto virūpaṃ nibandhīyati saṃyamīyati etehīti **cetaso vinibandhā** yassa catubbidhaṃ sīlaṃ akhaṇḍādibhāvappattiyā suparisuddhaṃ visesabhāgiyattā appakasireneva maggaphalāvahaṃ mahāsaṅgharakkhitattherassa viya, so tādisena sīlena imasmiṃ dhammavinaye vuddhiṃ āpajjissatīti āha **''sīlena vuddhi''**nti. Yassa pana ariyamaggo uppajjanto virūḷhamūlo viya pādapo suppatiṭṭhito, so sāsane virūḷhiṃ āpannoti āha **''maggena virūḷhi''**nti. Yo sabbaso kilesanibbānappatto, so arahā sīlādidhammakkhandhapāripūriyā sativepullappatto hotīti āha **''nibbānena vepulla''**nti. Dutiyavikappe attho vuttanayānusārena veditabbo.

Buddhānaṃ dhammakāyo viya rūpakāyopi anaññasādhāraṇatāya anuttaraguṇādhiṭṭhānatāya ca apaccakkhakārīnaṃ saṃsayavatthu hotiyevāti **''sarīre vā guṇe vā kaṅkhatī''**ti vuttaṃ. Tattha yathā mahāpurisalakkhaṇena anubyañjanādayo rūpakāyaguṇā gahitā eva honti avinābhāvatoti **''dvattiṃsavaralakkhaṇappaṭimaṇḍita''**micceva vuttaṃ, evaṃ anāvaraṇañāṇena sabbepi anantāparimeyyabhedā dhammakāyaguṇā gahitā eva hontīti **sabbaññutaññāṇaggahaṇameva** kataṃ

nānantariyabhāvatoti daṭṭhabbaṃ. **Kaṅkhahī**ti ‘‘aho vata te guṇā na bhaveyyuṃ, bhaveyyuṃ vā’’ti patthanuppādanavasena kaṅkhati. Purimo hi viparītajjhāsayo, itaro yathābhūtañāṇajjhāsayo. **Vicinanto**ti vicayabhūtāya paññāya te vivecetukāmo tadabhāvato kicchaṃ dukkhaṃ āpajjati, kicchappatti ca tattha nicchetuṃ asamatthatāyevāti āha **‘‘vinicchetuṃ na sakkotī’’**ti. Vigatā cikicchāti **vicikicchā. Adhimokkhaṃ na paṭilabhatī**ti ‘‘evameta’’nti okappanavasena guṇesu vinicchayaṃ nādhigacchati. **Otaritvā**ti ñāṇena anupavisitvā. **Pasīditu**nti ‘‘pasannarūpadhammakāyaguṇehi bhagavā’’ti pasīdituṃ. **Anāvilo** akālusso hotuṃ **na sakkoti**. ‘‘Kaṅkhatī’’ti iminā dubbalā vimati vuttā, ‘‘vicikicchatī’’ti iminā majjhimā, ‘‘nādhimuccatī’’ti iminā balavatī, ‘‘na sampasīdatī’’ti iminā tividhāyapi vimatiyā vasena uppannacittakālussiyaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Ātappāyātiādito tapati santapati kileseti **ātappaṃ,** ārambhadhātu, tadatthāya. **Anuyogāyā**ti yathā saṃkilesadhammānaṃ avasaro na hoti, evaṃ anu anu yuñjanaṃ **anuyogo,** nikkamadhātu, tadatthāya. Tenāha **‘‘punappunaṃ yogāyā’’**ti. **Sātaccāyā**ti yathā uparūpari visesādhigamo hoti, tathā satatassa nirantarapavattassa anuyogassa bhāvo **sātaccaṃ,** parakkamadhātu, tadatthāya. **Padhānāyā**ti santamevaṃ tividhadhātusaṃvaḍḍhitānubhāvaṃ sabbakilesaviddhaṃsanasamatthaṃ padhānasaṅkhātaṃ vīriyaṃ, tadatthāya. Ettha ca ātappāya cittaṃ na namati yathāvuttakaṅkhāvasena, pageva anuyogādiatthanti dassetuṃ cattāripi padāni gahitāni, anavasesavisesadassanatthaṃ vā. Keci pana ‘‘ātappavevacanāneva anuyogādipadānī’’ti vadanti. Ettāvatā bhagavā satthari kaṅkhāya cittassa thaddhakacavarakhāṇukabhāvena akusalabhāvādiāpādanato cetokhilabhāvaṃ dasseti. Sesesupi eseva nayo.

Sikkhāggahaṇena paṭipattisaddhammassa gahitattā vuttaṃ **‘‘pariyattidhamme ca paṭivedhadhamme cā’’**ti. Pariyattidhamme yattha kaṅkhāya sambhavo, taṃ dassetuṃ **‘‘caturāsīti dhammakkhandhasahassānī’’**tiādi vuttaṃ. Tayidaṃ nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ paramparāya paṭivedhāvahabhāvādivasenapi ekaccānaṃ tattha saṃsayuppattito. Yathā ca paṭivedhe kaṅkhā vuttā, evaṃ adhigamadhammepi pavattatīti veditabbā. Tathā hi ekacce ‘‘kasiṇādibhāvanāya jhānāni ijjhantī’’ti vadanti. ‘‘Kasiṇanissando āruppāti, mettādinissando catutthabrahmavihāro’’ti evamādinā kaṅkhatiyevāti. Ettha ca navalokuttaresu paññattiyaṃyeva kaṅkhāpavatti veditabbā asaṃkilesikattā lokuttaradhammānaṃ.

Evarūpanti edisaṃ suppaṭipatti-ujuppaṭipatti-ñāyappaṭipatti-sāmīcippaṭipatti-saṅkhātaṃ sammāpaṭipadaṃ. **Adhisīlasikkhā**dayo lokuttaradhammassa anudhammabhūtā veditabbā. Evañhi maggaphalasikkhāhi imāsaṃ viseso siddho hoti. Tathā hi vuttaṃ ‘‘sikkhāggahaṇena paṭipattisaddhammassa gahitattā’’ti. Ettha ca yathā vicikicchā vatthuttayassa sikkhāya ca guṇesu anadhimuccanaasampasīdanavasena appaṭipattibhāvato cittassa thaddhabhāvo āsappanaparisappanavasena pavattiyā kacavarakhāṇukabhāvo ca, evaṃ sabrahmacārīsu āghātacaṇḍikkādivasena cittassa thaddhabhāvo ca upahananavirujjhanādivasena kacavarakhāṇukabhāvo ca veditabbo. Ariyasaṅghavisayā vicikicchā, puggalavisayā kāci natthīti saṅghavisayāva gahitā, sāsanikavasena cāyaṃ cetokhiladesanāti sabrahmacārīvisayova kopo gahito.

186. Yathā vatthukāmo, evaṃ kilesakāmopi assādanīyo evāti **‘‘kilesakāmepī’’**ti vuttaṃ. Tenāha bhagavā ‘‘rūpataṇhā loke piyarūpaṃ sātarūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisamānā nivisatī’’tiādi (dī. ni. 2.400; ma. ni. 1.133; vibha. 203). **Kāmaniddese** (mahāni. 1) sabbepi tebhūmakā dhammā kāmanīyaṭṭhena **‘‘kāmā’’**ti vuttā, balavakāmarāgavatthubhūtāyevettha kāmaggahaṇena gahitāti. Vinibaddhavatthubhāvena yathā visuṃ attano kāyo gahito, tathā paresaṃ tathārūpā rūpadhammā samūhaṭṭhenāti āha **‘‘rūpeti bahiddhārūpe’’**ti. Yathā hi pañcakāmaguṇiko rāgo jhānādivisesādhigamassa vinibaddhāya saṃvattati, evaṃ attano kāye apekkhā bahiddhā ca sakaparikkhārañātimittādīsu apekkhāti. Keci panettha ‘‘rūpeti rūpajjhāne’’tiādinā papañcenti. Tadayuttaṃ jhānādhigamavinibaddhānaṃ sīlassa ca saṃkilesabhūtānaṃ cetovinibaddhabhāvena gahitattā.

Yāvadatthаnti yāva attheti abhikaṅkhati, tāva. Tenāha **‘‘yattakaṃ icchati, tattaka’’**nti. Nti yāvadatthaṃ udarapūraṃ bhuttaṃ. **Avadehanato** pūraṇato. **Seyyasukha**nti seyyaṃ paṭicca uppajjanakasukhaṃ. **Passasukha**nti passānaṃ samparivattanena uppajjanakasukhaṃ. **Niddāsukha**nti niddāyanena uppajjanakasukhaṃ.

Sīlenātiādi patthanākāradassanaṃ. **Vatasamādāna**nti dhutaṅgādivatānuṭṭhānaṃ. **Tapo**ti vīriyārambho. So hi kilesānaṃ tapanaṭṭhena niggaṇhanaṭṭhena **tapacaraṇa**nti vuttaṃ.

189. **Chandaṃ nissāyā**ti chandaṃ dhuraṃ, chandaṃ jeṭṭhakaṃ, chandaṃ pubbaṅgamaṃ katvā pavattivasena chandaṃ nissāya. Jeṭṭhakaṭṭhena padhānabhūtā, padhānabhāvaṃ vā pattāti **padhānabhūtā. Tehi dhammehī**ti chandanissayena pavattasamādhinā ceva ‘‘padhānasaṅkhāro’’ti vuttavīriyena ca. **Upeta**nti sampayuttaṃ. Ijjhanaṭṭhena **iddhi,** nipphattiatthena paṭilābhaṭṭhena cāti attho, tassā **iddhiyā pādaṃ** pādakaṃ padaṭṭhānabhūtaṃ. Atha vā ijjhanti tāya iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti **iddhi,** sāva uparivisesānaṃ adhiṭṭhānabhāvato **pādo**. Tenāha **‘‘iddhibhūtaṃ vā pādanti iddhipāda’’**nti. **Sesesupī**ti vīriyiddhipādādīsupi. **Assā**ti iddhipādassa. **Attho dīpito**ti dīpanatthaṃ kataṃ, tasmā **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** (visuddhi. mahāṭī. 2.369) tassa atthavicāro gahetabbo. Iddhipādānaṃ samādhipadhānattā vuttaṃ **‘‘vikkhambhanappahānaṃ kathita’’**nti. Tesaṃ tesaṃ kusaladhammānaṃ anuppannānaṃ uppādanakiriyāya uppannānaṃ paribrūhanakiriyāya ussahanato **ussoḷhī,** thāmappattā parakkamadhātu. Sā pana catunnaṃ iddhipādānaṃ visesapaccayabhūtā te upādāya **‘‘pañcamī’’**ti vuttā, sā ca yasmā samathavipassanābhāvanāsu tattha caādimajjhapariyosānesu sādhetabbaṃ vīriyaṃ, tasmā āha **‘‘ussoḷhīti sabbattha kattabbavīriyaṃ dassetī’’**ti. Pubbabhāgiyasamathavipassanāsādhanaṃ pahātabbadhammavibhāgena bhinditvā āha **‘‘pañca cetokhilappahānāni pañca vinibandhappahānānī’’**ti. **Bhabbo**ti yutto arahati nipphattiyā. **Ñāṇenā**ti maggañāṇena. **Kilesabhedāyā**ti kilesānaṃ samucchindanāya. **Khemassā**ti anupaddavassa.

Sambhāvanattheti (sārattha. ṭī. 1.11; a. ni. ṭī. 3.7.71) ‘‘api nāmevaṃ siyā’’ti vikappanattho sambhāvanattho. Evaṃ hīti evaṃ ekameva saṅkhyaṃ avatvā aparāya saṅkhyāya saddhiṃ vacanaṃ loke siliṭṭhavacanaṃ hoti yathā ‘‘dve vā tīṇi vā udakaphusitānī’’ti. **Sammā adhisayitānī**ti pādādīhi attanā nesaṃ kiñci upaghātaṃ akarontiyā bahivātādiparissayapariharaṇatthaṃ sammadeva upari sayitāni. **Utuṃ gāhāpentiyā**ti tesaṃ allasinehapariyādānatthaṃ attano kāyusmāvasena utuṃ gaṇhāpentiyā. Tenāha **‘‘usmīkatānī’’**ti. **Sammā paribhāvitānī**ti sammadeva sabbaso kukkuṭavāsanāya vāsitāni. Tenāha **‘‘kukkuṭagandhaṃ gāhāpitānī’’**ti. Ayañca kukkuṭagandhaparibhāvanā sammāadhisayanasammāparisedananipphattiyā **‘‘anunipphādī’’**ti (sārattha. ṭī. 1.11) daṭṭhabbā. Tehi pana saddhiṃyeva ijjhanato vuttaṃ **‘‘tividhakiriyākaraṇenā’’**ti. Kiñcāpi na evaṃ ‘‘aho vatime’’tiādinā icchā uppajjeyya, kāraṇassa pana sampāditattā atha kho bhabbāva abhinibbhijjitunti yojanā. Kasmā bhabbāti āha **‘‘te hi yasmā tāyā’’**tiādi. Ettha yathā kapālassa tanutā ālokassa anto paññāyamānassa kāraṇaṃ, tathā kapālassa tanutāya nakhasikhāmukhatuṇḍakānaṃ kharatāya ca allasinehassa pariyādānaṃ kāraṇavacananti daṭṭhabbaṃ, **tasmā**ti ālokassa anto paññāyamānato, sayañca paripākagatattā.

Opammasampaṭipādananti opammatthassa upameyyena sammadeva paṭipādanaṃ. **Atthenā**ti upameyyatthena. Yathā kukkuṭiyā aṇḍesu tividhakiriyāya karaṇaṃ kukkuṭacchāpakānaṃ aṇḍakosato nikkhamanassa mūlakāraṇaṃ, evaṃ bhikkhuno ussoḷhīpannarasāni aṅgāni avijjaṇḍakosato nikkhamanassa mūlakāraṇanti āha **‘‘tassā kukkuṭiyā…pe… samannāgatabhāvo’’**ti. Paṭicchādanasāmaññena avijjāya aṇḍakosasadisatāya balavavipassanāvasena avijjaṇḍakosassa tanubhāvo, vipassanāñāṇassa pariṇāmakālo vuṭṭhānagāminibhāvāpatti, tadā ca sā maggañāṇagabbhaṃ dhārentī viya hotīti āha **‘‘gabbhaggahaṇakālo’’**ti. **Abhiññāpakkhe**ti lokiyābhiññāpakkhe. Lokuttarābhiññā hi avijjaṇḍakosaṃ padālikāti. **Gāthāya avijjaṇḍakosaṃ paharatī**ti desanāvilāsena vineyyasantānagataṃ avijjaṇḍakosaṃ ghaṭṭeti, yathāṭhāne ṭhātuṃ na deti.

Paṭisaṅkhānappahānanti tadaṅgappahānapubbakaṃ vikkhambhanappahānaṃ. Pubbabhāgiyā

iddhipādā pāḷiyaṃ gahitāti **''iddhipādehi vikkhambhanappahāna''**nti vuttaṃ. ''Ussoḷhipannarasaṅgasamannāgato bhikkhu bhabbo abhinibbidāyā''tiādivacanato (ma. ni. 1.189) lokuttariddhipādā pana sambodhaggahaṇeneva gahitā. **Magge āgate**ti ussoḷhīpannarasaṅgasamannāgatassa bhikkhuno vipassanaṃ ussukkāpayato magge āgate uppanne, pāḷiyaṃ vā abhinibbhidāsambodhaggahaṇehi **magge āgate. Phale āgate**ti etthāpi vuttanayena attho veditabbo. Nibbānassa pana pāḷiyaṃ anāgatattā nissaraṇappahānaṃ na gahitaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Cetokhilasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Vanapatthapariyāyasuttavaṇṇanā

190. Vanīyati vivekakāmehi bhajīyati, vanute vā te attasampattiyā vasanatthāya yācanto viya hotīti vanaṃ, patiṭṭhanti ettha vivekakāmā yathādhippetavisesādhigamenāti patthaṃ, vanesu patthaṃ gahanaṭṭhāne senāsanaṃ **vanapatthaṃ**. Pariyāyati attano phalaṃ pariggahetvā vattatīti **pariyāyo,** kāraṇanti āha **''vanapatthapariyāyanti vanapatthakāraṇa''**nti. Vanapatthañhi taṃ upanissāya viharato upanissayakāraṇaṃ. Tenāha ''vanapatthaṃ upanissāya viharatī''ti. Pariyāyati desetabbamatthaṃ patiṭṭhapetīti **pariyāyo,** desanā. Vanapatthaṃ ārabbha pavattā desanā **vanapatthadesanā,** taṃ, ubhayatthāpi vanapatthaggahaṇaṃ lakkhaṇamattaṃ gāmādīnampettha kāraṇabhāvassa, desanāya visayabhāvassa ca labbhamānattā.

191. **Nissāyā**ti apassāya, vivekavāsassa apassayaṃ katvāti attho. **Na upaṭṭhātī**tiādīhi tasmiṃ vanapatthe senāsanasappāyābhāvaṃ, utupuggaladhammassavanasappāyābhāvampi vā dasseti. **Jīvitasambhārā**ti (a. ni. ṭī. 3.9.6) jīvitappavattiyā sambhārā paccayā. **Samudānetabbā**ti sammā ñāyena anavajjauñchācariyādinā uddhaṃ uddhaṃ ānetabbā pāpuṇitabbā. Te pana tathā samudānitā samāhaṭā nāma hontīti āha **''samāharitabbā''**ti. **Dukkhena uppajjantī**ti sulabhuppādā na honti. Etena bhojanasappāyādiabhāvaṃ dasseti. **Rattibhāgaṃ vā divasabhāgaṃ vā**ti bhummatthe upayogavacananti āha **''rattikoṭṭhāse vā divasakoṭṭhāse vā''**ti. **Rattiṃyeva pakkamitabbaṃ** samaṇadhammassa tattha anipphajjanato.

192-3. **Saṅkhāpī**ti ''yadatthamahaṃ pabbajito, na metaṃ idha nipphajjati, cīvarādi pana samudāgacchati, nāhaṃ tadatthaṃ pabbajito, kiṃ me idha vāsenā''ti paṭisaṅkhāyapi. Anantaravāre **saṅkhāpī**ti ''yadatthamahaṃ pabbajito, taṃ me idha nipphajjati, cīvarādi pana na samudāgacchati, nāhaṃ tadatthaṃ pabbajito''ti paṭisaṅkhāyapīti attho. Tenāha **''samaṇadhammassa nipphajjanabhāvaṃ jānitvā''**ti.

195-7. **So puggalo anāpucchā pakkamitabbaṃ, nānubandhitabbo**ti ''so puggalo''ti padassa ''nānubandhitabbo''ti iminā sambandho. Yassa yena hi sambandho, dūraṭṭhenapi so bhavati. **Taṃ puggala**nti ''so puggalo''ti paccattavacanaṃ upayogavasena pariṇāmetvā taṃ puggalaṃ anāpucchā pakkamitabbanti attho. Atthavasena hi vibhattivipariṇāmoti. **Taṃ āpucchā pakkamitabba**nti etthāpi eseva nayo. **Āpucchā pakkamitabba**nti ca kataññutakataveditāya niyojanaṃ.

198. **Evarūpo**ti yaṃ nissāya bhikkhuno guṇehi vuddhiyeva pāṭikaṅkhā, paccayehi ca na parissamo, evarūpo daṇḍakammādīhi niggaṇhāti cepi, na pariccajitabboti dasseti **''sacepī''**tiādinā.

Vanapatthapariyāyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Madhupiṇḍikasuttavaṇṇanā

199. **Jātivana**nti sayaṃjātaṃ vanaṃ. Tenāha **''aropima''**nti. **Paṭisallānatthāyā**ti ekībhāvatthāya,

puthuttārammaṇato vā cittaṃ paṭinivattetvā accantasante nibbāne phalasamāpattivasena allīyāpanatthaṃ. Daṇḍo pāṇimhi assāti **daṇḍapāṇi**. Yathā so ‘‘daṇḍapāṇī’’ti vuccati, taṃ dassetuṃ **‘‘ayañhī’’**tiādi vuttaṃ. **Daṇḍavittatāyā**ti daṇḍe soṇḍatāya. So hi daṇḍapasuto daṇḍasippe ca sukusalo tattha pākaṭo paññāto, tasmā daṇḍaṃ gahetvāva vicarati. **Jaṅghākilamathavinodanattha**nti rājasabhāya ciranisajjāya uppannajaṅghāparissamassa apanayanatthaṃ. **Adhiccanikkhamano**ti yādicchakanikkhamano, na abhiṇhanikkhamano. **Olubbhā**ti sannirumbhitvā ṭhito. Yathā so ‘‘olubbhā’’ti vutto, taṃ dassetuṃ **‘‘gopālakadārako viyā’’**tiādi vuttaṃ.

200. Vadanti etenāti **vādo,** diṭṭhīti āha **‘‘kiṃ vādīti, kiṃ diṭṭhiko’’**ti? **Kimakkhāyī**ti kimācikkhako, kīdisadhammakatho? **Acittīkārenā**ti anādarena. Tathāpucchane kāraṇaṃ dassento **‘‘kasmā’’**tiādimāha. **Nassateta**nti nassatu etaṃ kulaṃ.

Atthaṃ na jānātīti atthaṃ ce ekadesena jāneyya, taṃ micchā gahetvā paṭippharitvāpi tiṭṭheyya. Tassa dīgharattaṃ ahitāya dukkhāyāti tadassa atthājānanaṃ bhagavatā icchitaṃ. **Viggāhikakatha**nti viggahakathaṃ, sārambhakathanti attho. Nanu bhagavatā saddhiṃ loke puthū samaṇabrāhmaṇā nānāvādā santīti codanaṃ sandhāyāha **‘‘tathāgato hī’’**tiādi. **Na vivadati** vivādahetukānaṃ kāmadiṭṭhijjhosānānaṃ maggeneva samugghātitattā, tadabhāvato pana **loko tathāgatena vivadati**. Dhammavādī yathābhūtavādī dhammavādīhi na vivadati tesaṃ vivaditukāmatāya eva abhāvato, adhammavādī pana tiṇāyapi namaññamāno tehi kiñci vivadati. Tenāha **‘‘na, bhikkhave, dhammavādī kenaci lokasmiṃ vivadatī’’**ti (saṃ. ni. 3.94). Adhammavādī pana asamucchinnavivādahetukattā vivadateva. Tathā cāha **‘‘adhammavādīva kho, bhikkhave, vivadatī’’**ti.

Yathā ca panāti ettha **yathā**-saddo ‘‘yathā ca anuppannassa kāmacchandassa uppādo hoti, tañca pajānātī’’tiādīsu (a. ni. 3.122) viya kāraṇatthoti āha **‘‘yena kāraṇenā’’**ti. Kāraṇākāro vā idha yathā**-**saddena vutto, so pana atthato kāraṇamevāti vuttaṃ **‘‘yena kāraṇenā’’**ti. ‘‘Idaṃ kathaṃ idaṃ kathaṃ’’ti pavattanato kathaṃkathā, vicikicchā. Sā yassa natthi, so akathaṃkathī, taṃ **akathaṃkathiṃ**. Vippaṭisārakukkuccaṃ bhagavatā anāgāmimaggeneva chinnaṃ, hatthapādakukkuccaṃ aggamaggena āveṇikadhammādhigamato. Aparāparaṃ uppajjanakabhavo **‘‘bhavābhavo’’**ti idhādhippetoti āha **‘‘punappunabbhave’’**ti. Saṃvarāsaṃvaro phalāphalaṃ viya khuddakamahanto bhavo **‘‘bhavābhavo’’**ti vuttoti āha **‘‘hīnapaṇīte vā bhave’’**ti. Bhavo vuḍḍhippatto **‘‘abhavo’’**ti vuccati yathā ‘‘asekkhā dhammā’’ti (dha. sa. 11.tikamātikā). **Kilesasaññā**ti kāmasaññādike vadati. Kilesā eva vā saññānāmena vuttā ‘‘saññā pahāya amataṃ eva pāpuṇātī’’tiādīsu viya. **Attano khīṇāsavabhāvaṃ dīpetī**ti imināva paresañca tathattāya dhammaṃ desetīti ayampi attho vibhāvitoti daṭṭhabbaṃ. **Nīharitvā kīḷāpetvā**ti nīharitvā ceva kīḷāpetvā ca, nīharaṇavasena vā kīḷāpetvā. **Tivisākha**nti tibhaṅgabhākuṭi viya nalāṭe jātattā **nalāṭikaṃ**.

201. **Kinti nu kho**ti kiṃ kāraṇenāti attho. **Anusandhiṃ gahetvā**ti pucchānusandhiṃ uṭṭhapetvā. **Yatonidāna**nti yaṃnidānaṃ, yaṃkāraṇāti vuttaṃ hoti. Purimapade hi vibhatti alopaṃ katvā niddeso, chaajjhattikabāhirāyatanādinidānanti ayameva attho. Saṅkhāyanti saṅkhābhāvena ñāyantīti **saṅkhā**ti āha **‘‘saṅkhāti koṭṭhāsā’’**ti. Kāmañcettha mānopi papañco, abhinandanasabhāve eva pana gaṇhanto **‘‘taṇhāmānadiṭṭhipapañcasampayuttā’’**ti āha. Tathā hi vakkhati ‘‘abhinanditabba’’ntiādi. **Samudācarantī**ti sabbaso uddhaṃ uddhaṃ pariyādāya pavattanti. Mariyādattho hi ayamākāro, tena ca yogena **purisa**nti upayogavacanaṃ yathā ‘‘tathāgataṃ, bhikkhave, arahantaṃ sammāsambuddhaṃ dve vitakkā samudācarantī’’ti (itivu. 38). Taṇhādayo ca yathāsakaṃ pavattiākāraṃ avilaṅghantiyo āsevanavasena uparūpari pavattanti. Tathā hi tā ‘‘papañcasaṅkhā’’ti vuttā.

Kāraṇeti pavattipaccaye. **Ekāyatanampi …pe… natthī**ti cakkhāyatanādi ekampi āyatanaṃ abhinanditabbaṃ abhivaditabbaṃ ajjhositabbañca natthi ce, nanu natthi eva, kasmā ‘‘natthi ce’’ti vuttanti? Saccaṃ natthi, appahīnābhinandanābhivadanaajjhosānānaṃ pana puthujjanānaṃ abhinanditabbādippakārāni āyatanāni hontīti tesaṃ na sakkā natthīti vattu, pahīnābhinandanādīnaṃ pana sabbathā natthīti ‘‘natthi ce’’ti vuttaṃ. **Ahaṃ mamanti abhinanditabba**nti diṭṭhābhinandanāya

‘‘aha’’nti taṇhābhinandanāya ‘‘mama’’nti rocetabbaṃ. **Abhivaditabba**nti abhinivisanasamuṭṭhāpanavasena vattabbaṃ. Tenāha **‘‘ahaṃ mamanti vattabba’’**nti. **Ajjhositvā**ti diṭṭhi taṇhā vatthuṃ anupavisitvā gāhadvayaṃ anaññasādhāraṇaṃ viya katvā. Tenāha **‘‘gilitvā pariniṭṭhapetvā’’**ti. **Etenā**ti ‘‘ettha ce natthī’’tiādivacanena. **Etthā**ti āyatanesu. Taṇhādīnaṃ avatthubhāvadassanamukhena **taṇhādīnaṃyeva appavattiṃ** kilesaparinibbānaṃ kathitanti. Tenāha bhagavā **‘‘esevanto’’**tiādi, ayameva abhinandanādīnaṃ natthibhāvakaro maggo, tappaṭippassaddhibhūtaṃ phalaṃ, taṃnissaraṇaṃ vā nibbānaṃ rāgānusayādīnaṃ anto avasānaṃ appavattīti attho. Tenāha **‘‘ayaṃ …pe… anto’’**ti. **Sabbatthā**ti ‘‘esevanto paṭighānusayānaṃ’’tiādīsu sabbapadesu.

Ādiyatīti pahāradānādivasena gayhati. **Matthakappattaṃ kalaha**nti bhaṇḍanādimatte aṭṭhatvā mukhasattīhi vitudanādivasena matthakappattaṃ kalahaṃ. Yāya karotīti sambandho. Sesapadesupi eseva nayo. Viruddhaggāhavasena **nānāgāhamattaṃ,** tathā viruddhavādavasena **nānāvādamattaṃ. Evaṃ pavatta**nti garukātabbesupi gāravaṃ akatvā ‘‘tuvaṃ tuva’’nti evaṃ pavattaṃ sārambhakathaṃ, yāya cetanāya yaṃ karoti, sā tuvaṃ tuvaṃ. **Nissāyā**ti paṭicca, nissayādipaccaye katvāti attho. Kilesānaṃ uppattinimittatā tāva āyatanānaṃ hotu tabbhāve bhāvato, nirodhanimittatā pana kathaṃ. Na hettha lokuttaradhammānaṃ saṅgaho lokiyānaṃyeva adhippetattāti codanaṃ sandhāyāha **‘‘nirujjhamānāpī’’**tiādi. Nāmamattena nimittataṃ sandhāya vuttoti dassento **‘‘yatthuppannā, tattheva niruddhā hontī’’**ti vatvā tamatthaṃ suttantarena sādhento **‘‘svāyamattho’’**tiādimāha.

Tattha **samudayasaccapañhenā**ti mahāsatipaṭṭhāne samudayasaccaniddesena. So hi **‘‘kattha uppajjamānā’’**tiādinā pucchāvasena pavattattā pañhoti vutto. Nanu tattha taṇhāya uppattinirodhā vuttā, na sabbakilesānanti īdisī codanā anavakāsāti dassento **‘‘yatheva cā’’**tiādimāha. **Laddhavohāre**ti iminā rāgādīnaṃ appavattinimittatāya antoti samaññā nibbānassāti dasseti. Eteneva abhinandanādīnaṃ abhāvoti ca idaṃ saṃvaṇṇitanti daṭṭhabbaṃ. Kathaṃ pana sabbasaṅkhatavinissaṭe nibbāne akusaladhammānaṃ nirodhasambhavoti āha **‘‘yañhi yattha natthi, taṃ tattha niruddhaṃ nāma hotī’’**ti. Yvāyaṃ appavattiyaṃ nirodhavohāro vutto, svāyamattho nirodhapañhena dīpetabbo. Na hi tattha uppajjitvā niruddhā vitakkavicārā paṭippassaddhāti vuttā, atha kho appavattā evāti.

203. **Evaṃsampada**nti evaṃsampajjanakaṃ evaṃ passitabbaṃ idaṃ mama ajjhesanaṃ. Tenāha **‘‘īdisanti attho’’**ti. **Jānaṃ jānātī**ti (a. ni. ṭī. 3.10.113-116) sabbaññutaññāṇena jānitabbaṃ sabbaṃ jānāti. Ukkaṭṭhaniddesena hi avisesaggahaṇena ca ‘‘jāna’’nti iminā niravasesaṃ ñeyyajātaṃ parigganhātīti tabbisayāya jānanakiriyāya sabbaññutaññāṇameva karaṇaṃ bhavituṃ yuttaṃ. Atha vā pakaraṇavasena ‘‘bhagavā’’ti saddantarasannidhānena cāyamattho vibhāvetabbo. **Passitabbameva passatī**ti dibbacakkhu-paññācakkhu-dhammacakkhu-buddhacakkhu-samantacakkhu-saṅkhātehi ñāṇacakkhūhi passitabbaṃ passati eva. Atha vā **jānaṃ jānātī**ti yathā aññe savipallāsā kāmarūpapariññāvādino jānantāpi vipallāsavasena jānanti, na evaṃ bhagavā. Bhagavā pana pahīnavipallāsattā jānanto jānāti eva, diṭṭhidassanassa ca abhāvā passanto passatiyevāti attho. **Dassanapariṇāyakaṭṭhenā**ti yathā cakkhu sattānaṃ dassanatthaṃ pariṇeti, evaṃ lokassa yāthāvadassanasādhanato dassanakiccapariṇāyakaṭṭhena **cakkhubhūto,** paññācakkhumayattā vā sayambhuñāṇena paññācakkhuṃ bhūto pattoti vā **cakkhubhūto. Ñāṇabhūto**ti etassa ca evameva attho daṭṭhabbo. **Dhammā vā** bodhipakkhiyā tehi uppannattā lokassa ca taduppādanato, anaññasādhāraṇaṃ vā dhammaṃ pattoti **dhammabhūto. Brahmā** vuccati maggo tena uppannattā lokassa ca taduppādanattā, tañca sayambhuñāṇena pattoti **brahmabhūto**. Catusaccadhammaṃ vadatīti **vattā**. Ciraṃ saccapaṭivedhaṃ pavattento vadatīti **pavattā. Atthaṃ nīharitvā**ti dukkhādiatthaṃ tatthāpi pīḷanādiatthaṃ uddharitvā. Paramatthaṃ vā nibbānaṃ pāpayitā, amatasacchikiriyaṃ sattesu uppādento amataṃ dadātīti **amatassa dātā.** Bodhipakkhiyadhammānaṃ tadāyattabhāvato **dhammassāmī**.

204. So vā uddeso attanopi hotīti thero **‘‘yaṃ kho no’’**ti āha. Sabbalokasādhāraṇā hi buddhānaṃ desanāti. Idāni yehi dvārārammaṇehi purisaṃ papañcasaññāsaṅkhā samudācaranti, tāni tāva dassento papañcasaññāsaṅkhā dassetuṃ yena saḷāyatanavibhaṅgena niddeso kato, tassa atthaṃ dassetuṃ

‘‘cakkhuñcā’’tiādi āraddhaṃ. Tattha **nissayabhāvenā**ti nissayapaccayabhāvena. Nissayapaccayo ca pasādacakkhuyeva hoti, na cuddasasambhāraṃ, catucattālīsasambhāraṃ vā sasambhāracakkhunti āha **‘‘cakkhupasādañca paṭiccā’’**ti. **Ārammaṇabhāvenā**ti ārammaṇapaccayabhāvena. Ārammaṇapaccayo ca catusamuṭṭhānikarūpesu yaṃ kiñci hotīti āha **‘‘catusamuṭṭhānikarūpe ca paṭiccā’’**ti.

Ettha cakkhu ekampi viññāṇassa paccayo hoti, rūpāyatanaṃ pana anekameva saṃhatanti imassa visesassa dassanatthaṃ nissayabhāvena **‘‘cakkhupasādañca ārammaṇabhāvena catusamuṭṭhānikarūpe cā’’**ti vacanabhedo kato. Kiṃ pana kāraṇaṃ cakkhu ekampi viññāṇassa paccayo hoti, rūpaṃ pana anekamevāti? Paccayabhāvavisesato. Cakkhu hi cakkhuviññāṇassa nissayapurejātaindriyavippayuttapaccayehi paccayo hontaṃ atthibhāveneva hoti tasmiṃ sati tassa bhāvato, asati abhāvato, yato taṃ atthiavigatapaccayehissa paccayo hotīti vuccati, tannissitatā cassa na ekadesena allīyanavasena icchitabbā arūpabhāvato. Atha kho garurājādīsu sissarājapurisādīnaṃ viya tappaṭibaddhavuttitāya, itare pana paccayā tena tena visesena veditabbā.

Sacāyaṃ paccayabhāvo na ekasmiṃ na sambhavatīti ekampi cakkhu cakkhuviññāṇassa paccayo hotīti dassetuṃ pāḷiyaṃ **‘‘cakkhuñcāvuso, paṭiccā’’**ti ekavacanavasena vuttaṃ. Rūpaṃ pana yadipi cakkhu viya purejātaatthi-avigatapaccayehi paccayo hoti puretaraṃ uppannaṃ hutvā vijjamānakkhaṇe eva upakārakattā tathāpi anekameva saṃhataṃ hutvā paccayo hoti ārammaṇabhāvato. Yañhi paccayadhammaṃ sabhāvabhūtaṃ, parikappitākāramattaṃ vā viññāṇaṃ vibhāventaṃ pavattati, tadaññesañca satipi paccayabhāve so tassa sārammaṇasabhāvatāya yaṃ kiñci anālambhitvā pavattituṃ asamatthassa olubbhapavattikāraṇabhāvena ālambanīyato ārammaṇaṃ nāma, tassa yasmā yathā tathā sabhāvūpaladdhi viññāṇassa ārammaṇapaccayalābho, tasmā cakkhuviññāṇaṃ rūpaṃ ārabbha pavattamānaṃ tassa sabhāvaṃ vibhāventameva pavattati. Sā cassa indriyādhīnavuttikassa ārammaṇasabhāvūpaladdhi na ekadvikalāpagatavaṇṇavasena hoti, nāpi katipayakalāpagatavaṇṇavasena, atha kho ābhogānurūpaṃ āpāthagatavaṇṇavasenāti anekameva rūpaṃ saṃhaccakāritāya viññāṇassa paccayo hotīti dassento **‘‘rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇa’’**nti bahuvacanavasenāha.

Yaṃ pana **paṭṭhāne** (paṭṭhā. 1.1.2 paccayaniddesa) ‘‘rūpāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ ārammaṇapaccayena paccayo’’ti vuttaṃ, taṃ yādisaṃ rūpāyatanaṃ cakkhuviññāṇassa ārammaṇapaccayo, tādisaṃ sandhāya vuttaṃ. Kīdisaṃ pana tanti? Samuditanti pākaṭoyamattho. Evañca katvā yadeke vadanti ‘‘āyatanasallakkhaṇavasena cakkhuviññāṇādayo sallakkhaṇavisayā, na drabyasallakkhaṇavasenā’’ti, tampi suvuttameva hoti. Na cettha samudāyārammaṇatā āsaṅkitabbā samudāyābhogasseva abhāvato, samuditā pana vaṇṇadhammā ārammaṇapaccayā honti. Kathaṃ pana paccekaṃ asamatthā samuditā ārammaṇapaccayā honti. Na hi paccekaṃ daṭṭhuṃ asakkontā andhā samuditā passantīti? Nayidamekantikaṃ visuṃ visuṃ asamatthānampi sivikāvahanādīsu samatthatāya dassanato. Kesādīnañca yasmiṃ ṭhāne ṭhitānaṃ paccekaṃ vaṇṇaṃ gahetuṃ na sakkā, tasmiṃyeva ṭhāne samuditānaṃ taṃ gahetuṃ sakkāti bhiyyopi tesaṃ saṃhaccakāritā paribyattā. Etena kiṃ cakkhuviññāṇassa paramāṇurūpaṃ ārammaṇaṃ, udāhu taṃsamudāyotiādikā codanā paṭikkhittāti veditabbā. **‘‘Sotañca, āvuso, paṭiccā’’**tiādīsupi iminā nayena attho veditabbo. **Cakkhuviññāṇaṃ nāmā**ti cakkhunissitarūpavijānanalakkhaṇaṃ cakkhuviññāṇaṃ nāma uppajjati.

Tiṇṇaṃ saṅgatiyāti cakkhu, rūpaṃ, cakkhuviññāṇanti imesaṃ tiṇṇaṃ saṅgatiyā samodhānena. **Phasso nāmā**ti arūpadhammopi samāno ārammaṇe phusanākāreneva pavattanato phusanalakkhaṇo phasso nāma dhammo uppajjati. **Sahajātādivasenā**ti cakkhuviññāṇasampayuttāya sahajātaaññamaññādivasena, anantarāya anantarādivasena, itarāya upanissayavasena paccayabhāvato **phassapaccayā** phassakāraṇā **vedanā uppajjati**. Anubhavanasamakālameva ārammaṇassa sañjānanaṃ hotīti **‘‘tāya vedanāya yaṃ ārammaṇaṃ vedeti, tadeva saññā sañjānātī’’**ti vuttaṃ. Cakkhudvārikā dhammā idhādhippetāti tadanusārena pana aparāparuppannānaṃ vedanādīnaṃ gahaṇe sati, yanti vā kāraṇavacanaṃ, yasmā ārammaṇaṃ vedeti, tasmā taṃ sañjānātīti attho. Na hi asati vedayite kadāci saññuppatti atthi. Sesapadesupi eseva nayo. Saññāya hi yathāsaññātaṃ vijjamānaṃ, avijjamānaṃ vā

ārammaṇaṃ vitakkavasena parikappeti, yathāparikappitañca taṃ diṭṭhitaṇhāmānamaññanāhi maññamāno papañcetīti vutto. Tenevāha ‘‘pathaviṃ pathavito sañjānā’’ti, ‘‘pathaviṃ pathavito saññatvā pathaviṃ maññatī’’tiādi (ma. ni. 1.2), ‘‘takkañca diṭṭhīsu pakappayitvā, saccaṃ musāti dvayadhammamāhū’’ti (su. ni. 892; mahāni. 121) ca. Balappattapapañcavasenevāyamatthavaṇṇanā katā, **aṭṭhakathāyaṃ** pana paridubbalavasena.

Cakkhurūpādīhi kāraṇehīti cakkhuviññāṇaphassavedanāsaññāvitakkehi kāraṇabhūtehi. Akāraṇabhūtānampi tesaṃ atthitāya kāraṇaggahaṇaṃ. Pariññātā hi te akāraṇaṃ. Tenāha **‘‘apariññātakāraṇa’’**nti. Tīhipi pariññāhi apariññātavatthukaṃ. **Abhibhavantī**ti ajjhottharanti. **Sahajātā hontī**ti ettha ‘‘cakkhusamphassapaccayā vedanākkhandho atthi kusalo’tiādivacanato vedanāsaññā asahajātāpi gahetabbā. **Yadi eva**nti ‘‘papañcetī’’ti ettha yadi pañcadvārajavanasahajātā papañcasaṅkhā adhippetā tāsaṃ paccuppannavisayattā, **kasmā atītānāgataggahaṇaṃ kata**nti codeti. Itaro **‘‘tathā uppajjanato’’**tiādinā pariharati. Tattha **tathā uppajjanato**ti yathā vattamānakāle, evaṃ atītakāle anāgatakāle ca cakkhudvāre papañcasaṅkhānaṃ uppajjanato atītānāgataggahaṇaṃ kataṃ, na atītesu, anāgatesu vā cakkhurūpesu cakkhudvārikānaṃ tāsaṃ uppajjanato.

Manañjāvuso, paṭiccāti ettha duvidhaṃ manaṃ kevalaṃ bhavaṅgaṃ, sāvajjanaṃ vā. Duvidhā hi kathā. Uppattidvārakathāyaṃ dvikkhattuṃ calitaṃ bhavaṅgaṃ manodvāraṃ nāma, cakkhādi viya rūpādinā yena taṃ ghaṭṭitaṃ tattha upari viññāṇuppattiyā dvārabhāvato. Paccayakathāyaṃ sāvajjanabhavaṅgaṃ, ‘‘manosamphassapaccayā atthi kusalo’’tiādīsu hi sāvajjanamanosamphasso icchito, na bhavaṅgamanosamphasso asambhavato. Tattha paṭhamanayaṃ sandhāyāha **‘‘mananti bhavaṅgacitta’’**nti. **Dhammeti tebhūmakadhammārammaṇa**nti iminā sabhāvadhammesu eva kilesuppattīti keci, tadayuttaṃ tadupādānāyapi paññattiyā dhammārammaṇatāya vuttattā. Idha pana tebhūmakāpi dhammā labbhantīti dassanatthaṃ **‘‘tebhūmakadhammārammaṇa’’**nti vuttaṃ, na paññattiyā anārammaṇattā. Evañcetaṃ sampaṭicchitabbaṃ, aññathā akusalacittuppādā anārammaṇā nāma siyuṃ. Uppattidvārakathāyaṃ cakkhuviññāṇādi viya āvajjanampi dvārapakkhikamevāti vuttaṃ **‘‘manoviññāṇanti āvajjanaṃ vā’’**ti. Paccayakathāyaṃ pana āvajjanaṃ gahitanti **‘‘javanaṃ vā’’**ti vuttaṃ. Nayadvaye dhammānaṃ sahajātavibhāgaṃ dassetuṃ **‘‘āvajjane gahite’’**tiādi vuttaṃ. **Yuttamevā**ti nippariyāyato yuttameva.

So yāva na paccayapaṭivedho sambhavati, tāva paññattimukheneva sabhāvadhammā paññāyanti paccekaṃ apaññāpaneti āha **‘‘phasso nāma eko dhammo uppajjatī’’**ti. **Evaṃ phassapaññattiṃ paññapessatī**ti paññapetvā tabbisayadassanaṃ ñāṇaṃ uppādessati. **Imasmiṃ sati idaṃ hotī**ti imasmiṃ cakkhuādike paccaye sati idaṃ phassādikaṃ paccayuppannaṃ hoti. **Dvādasāyatanavasenā**ti dvādasannaṃ āyatanānaṃ vasena āgatena paṭiccasamuppādanayavasena. **Dvādasāyatanapaṭikkhepavasenā**ti ‘‘imasmiṃ asati idaṃ na hotī’’ti paccayābhāvapaccayuppannābhāvadassanakkame dvādasannaṃ āyatanānaṃ paṭikkhepavasena.

Sāvakena pañho kathitoti ayaṃ pañho sāvakena kathito, iti iminā kāraṇena mā nikkaṅkhā ahuvattha. Atha vā saṃkhittena vuttamatthaṃ vitthārena vibhajantena etadagge ṭhapitena mahāsāvakena pañho kathitoti iminā kāraṇena etasmiṃ pañhe mā nikkaṅkhā ahuvattha, herañ̃ike sati kahāpaṇaṃ sayaṃ nicchinantā viya ahutvā bhagavato eva santike nikkaṅkhā hotha.

205. Ākaronti phalaṃ tāya tāya mariyādāya nibbattentīti **ākārā,** kāraṇāni. **Pāṭiyekkakāraṇehī**ti channaṃ dvārānaṃ vasena visuṃ visuṃ papañcakāraṇassa niddiṭṭhattā vuttaṃ. Atha vā yadipi yattakehi dhammehi yaṃ phalaṃ nibbattati, tesaṃ samuditānaṃyeva kāraṇabhāvo sāmaggiyāva phaluppattito, tathāpi paccekaṃ tassa kāraṇamevāti katvā vuttaṃ **‘‘pāṭiyekkakāraṇehī’’**ti. **Padehī**ti nāmādipadehi ceva taṃsamudāyabhūtehi vākyehi ca. Tenāha **‘‘akkharasampiṇḍanehī’’**ti. Akkharāniyeva hi atthesu yathāvaccaṃ padavākyabhāvena paricchijjanti. **Byañjanehī**ti atthassa abhibyañjanato byañjanasaññitehi vaṇṇehi. Tāni pana yasmā pariyāyassa akkharaṇato ‘‘akkharānī’’ti vuccanti, tasmā āha **‘‘akkharehī’’**ti. Ettha ca imehi ākārehi imehi padabyañjanehi papañcasamudācārassa vaṭṭassa ca vivaṭṭassa ca

dassanaattho vibhattoti yojanā. **Paṇḍiccenā**ti paññāya. ''Kittāvatā nu kho, bhante, paṇḍito hoti? Yato kho bhikkhu dhātukusalo ca hotī''ti (ma. ni. 3.124) ādisuttapadavasena paṇḍitalakkhaṇaṃ dassento **''catūhi vā kāraṇehī''**tiādimāha. Saccapaṭivedhavasena paṇḍiccaṃ dassitanti paṭisambhidāvasena mahāpaññataṃ dassetuṃ **''mahante atthe''**tiādi vuttaṃ.

Guḷapūvanti guḷe missitvā katapūvaṃ. **Baddhasattuguḷaka**nti madhusakkharāhi piṇḍīkataṃ sattupiṇḍaṃ. **Asecitabbakaṃ** madhuādinā pageva tehi samayojitabbattā. **Cintakajātiko**ti dhammacintāya cintakasabhāvo. **Sabbaññutaññāṇenevassā**ti sabbaññutaññāṇeneva assa suttassa guṇaṃ paricchindāpetvā nāmaṃ gaṇhāpessāmi.

Madhupiṇḍikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Dvedhāvitakkasuttavaṇṇanā

206. **Dve dve bhāge**ti dve dve koṭṭhāse katvā. Kāmañcettha ''imaṃ ekaṃ bhāgamakāsiṃ, imaṃ dutiyabhāgamakāsi''nti vacanato sabbepi vitakkā saṃkilesavodānavibhāgena dveva bhāgā katā, aparāparuppattiyā panetesaṃ abhiṇhācāraṃ upādāya pāḷiyaṃ ''dvidhā katvā''ti āmeḍitavacananti **''dve dve bhāge katvā''**ti āmeḍitavacanavaseneva vutto. Atha vā bhāgadvayassa sappaṭibhāgatāya tattha yaṃ yaṃ dvayampi kho ujuvipaccanīkaṃ, taṃ taṃ visuṃ visuṃ gahetukāmo bhagavā āha ''dvidhā katvā vitakke vihareyya''nti. Evaṃ pana cintetvā tattha micchāvitakkānaṃ sammāvitakkānañca anavasesaṃ asaṅkarato ca gahitabhāvaṃ dassento **''imaṃ ekaṃ bhāgamakāsiṃ, imaṃ dutiyabhāgamakāsi''**nti avoca. **Kāmapaṭisaṃyutto**ti kāmarāgasaṅkhātena kāmena sampayutto, kāmena paṭibaddho vā. Sesesupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso – byāpajjati cittaṃ etenāti **byāpādo,** doso. Vihiṃsati etāya satte, vihiṃsanaṃ vā tesaṃ etanti **vihiṃsā,** paresaṃ viheṭhanākārena pavattassa karuṇāpaṭipakkhassa pāpadhammassetaṃ adhivacanaṃ. **Ajjhatta**nti ajjhattadhammārammaṇamāha. **Bahiddhā**ti bāhiradhammārammaṇaṃ. **Oḷāriko**ti bahalakāmarāgādipaṭisaṃyutto. Tabbipariyāyena **sukhumo. Vitakko akusalapakkhikoyevā**ti iminā vitakkabhāvasāmaññena tatthāpi akusalabhāvasāmaññena ekabhāgakaraṇaṃ, na ekacittuppādapariyāpannatādivasenāti dasseti.

Nekkhammaṃ vuccati lobhātikkantattā paṭhamajjhānaṃ, sabbākusalehi nikkhantattā sabbaṃ kusalaṃ. Idha pana kāmavitakkapaṭipakkhassa adhippetattā āha **''kāmehi nissaṭo nekkhammapaṭisaṃyutto vitakko''**ti. **So**ti nekkhammavitakko. **Yāva paṭhamajjhānā**ti paṭhamasamannāhārato paṭṭhāya yāva paṭhamajjhānaṃ etthuppanno vitakko nekkhammavitakkoyeva. **Paṭhamajjhāna**nti ca idaṃ tato paraṃ vitakkābhāvato vuttaṃ. Na byāpajjati cittaṃ etena, byāpādassa vā paṭipakkhoti **abyāpādo,** mettāpubbabhāgo mettābhāvanārambho. Na vihiṃsanti etāya, vihiṃsāya vā paṭipakkhoti **avihiṃsā,** karuṇāpubbabhāgo karuṇābhāvanārambho.

Mahābodhisattānaṃ mahābhinikkhamanaṃ nikkhantakālato paṭṭhāya laddhāvasarā sammāsaṅkappā uparūpari savisesaṃ pavattantīti āha **''chabbassāni…pe… pavattiṃsū''**ti. Ñāṇassa aparipakkattā pubbavāsanāvasena satisammosato kadāci micchāvitakkalesopi hotiyevāti taṃ dassetuṃ **''satisammosena…pe… tiṭṭhantī''**ti āha. Yathā niccapihitepi gehe kadāci vātapāne vivaṭamatte laddhāvasaro vāto anto paviseyya, evaṃ guttindriyepi bodhisattasantāne satisammosavasena laddhāvasaro akusalavitakko uppajji, uppanno ca kusalavāraṃ pacchinditvā aṭṭhāsi, atha mahāsatto taṃmuhuttuppannameva paṭivinodetvā tesaṃ āyatiṃ anuppādāya ''ime micchāvitakkā, ime sammāvitakkā''ti yāthāvato te paricchinditvā micchāvitakkānaṃ avasaraṃ adento sammāvitakke parivaḍḍhesi. Tena vuttaṃ **''mayhaṃ ime''**tiādi.

207. Pamādo nāma sativippavāsoti āha **''appamattassāti satiyā avippavāse ṭhitassā''**ti. **Ātāpavīriyavantassā**ti kilesānaṃ niggaṇhanavīriyavato. **Pesitacittassā**ti bhavavimokkhāya vissaṭṭhacittassa kāye ca jīvite ca nirapekkhassa. **''Evaṃ paṭipākatiko jāto''**ti attano attabhāvaṃ nissāya pavattaṃ somanassākāraṃ gehassitasomanassapakkhikaṃ akāsi, paññāmahantatāya

sukhumadassitā.

Apariññāyaṃ ṭhitassāti na pariññāyaṃ ṭhitassa, apariggahitapariññassāti attho. **Vitakko…pe… etāni tīṇi nāmāni labhatī**ti tādisassa uppanno micchāvitakko yathārahaṃ attabyābādhako ubhayabyābādhako ca na hotīti na vattabbo taṃ sabhāvānativattanatoti adhippāyo. Anuppannānuppādauppannaparihāninimittatāya paññaṃ nirodhetīti **paññānirodhiko**. Tenāha **''anuppannāyā''**tiādi. **Natthibhāvaṃ gacchatī**ti paṭisaṅkhānabalena vikkhambhanappahānamāha. **Nirujjhatī**tiādīhipi tadeva vadati. **Vigatanta**ntiādīhi pana samūlaṃ uddhaṭaṃ viya tadā appavattanakaṃ akāsinti vadati.

208. **Cittavipariṇāmabhāvo** cittassa aññathattaṃ pakaticittavigamo. **Anekaggatākāro** vikkhepo. Tattha vitakkena cittaṃ vihaññamānaṃ viya hotīti āha **''taṃ gahetvā vihiṃsāvitakkaṃ akāsī''**ti. **Kāruñña**nti paradukkhanimittaṃ cittakhedaṃ vadati. Tenevāha – ''paradukkhe sati sādhūnaṃ manaṃ kampetīti karuṇā''ti (ma. ni. ṭī. 1.1; saṃ. ni. ṭī. 1.1.1). Nti karuṇāyanavasena pavattacittapakampanaṃ sandhāya **''uppajjati vihiṃsāvitakko''ti āha,** na sattesu vihiṃsā pavattatīti adhippāyo.

Tena tena cassākārenāti yena yena ākārena bhikkhunā anuvitakkitaṃ anuvicāritaṃ, tena tena ākārenassa **cetaso nati hoti**. Tenevāha **''kāmavitakkādīsū''**tiādi. **Pahāsī**ti kālavipallāsena vuttanti āha **''pajahatī''**ti. Pahānaṃ panassa siddhameva paṭipakkhassa siddhattāti dassetuṃ **''pahāsī''**ti vuttaṃ yathā ''asāmibhoge gāmikāādīyiṃsū''ti. **Bahulamakāsī**ti etthāpi eseva nayo. **Evamevaṃ namatī**ti kāmavitakkasampayogākārameva hoti, kāmavitakkasampayuttākārena vā pariṇamati. Kasanaṃ **kiṭṭhaṃ,** kasīti attho, tannibbattattā pana kāraṇūpacārena sassaṃ ''kiṭṭha''nti vuttanti āha **''sassasambādhe''**ti. **Cattāri bhayānī**ti vadhabandhajānigarahāni. **Upaddava**nti anatthuppādabhāvaṃ. **Lāmaka**nti nihīnabhāvaṃ. **Dhandhesū**ti attano khandhesu. **Otāra**nti anuppavesaṃ kilesānaṃ. Saṃkilesato visujjhanaṃ **visuddhi,** sā eva **vodāna**nti āha **''vodānapakkhanti idaṃ tasseva vevacana''**nti.

209. **Sabbakusalaṃ nekkhammaṃ** sabbākusalapaṭipakkhatāya tato nissaṭattā. **Nibbānameva nekkhammaṃ** sabbakilesato sabbasaṅkhatato ca nissaṭattā. **Kiṭṭhasambādhaṃ viya rūpādiārammaṇaṃ** pamāde sati anatthuppattiṭṭhānabhāvato. **Kūṭagāvo viya kūṭacittaṃ** duddamabhāvato. **Paṇḍitagopālako viya bodhisatto** upāyakosallayogato. **Catubbidhabhayaṃ viya micchāvitakkā** sappaṭibhayabhāvato. Paññāya vuddhi etassa atthīti **paññāvuddhiko**. Vihaññati cittaṃ etenāti vighāto, cetodukkhaṃ, tappakkhiko vighātapakkhiko, na vighātapakkhikoti **avighātapakkhiko. Nibbānasaṃvattaniko** nibbānavaho. **Ugghātīyeyyā**ti uddhataṃ siyā vikkhittañca bhaveyyāti attho. **Saṇṭhapemī**ti sammadeva paṭṭhapemi. Yathā pana ṭhapitaṃ saṇṭhapitaṃ nāma hoti, taṃ dassetuṃ **''sannisīdāpemī''**tiādi vuttaṃ. **Sannisīdāpemī**ti samādhipaṭipakkhe kilese sannisīdāpento cittaṃ gocarajjhatte sannisīdāpemi. Abyaggabhāvāpādakena **ekaggaṃ karomi,** yathā ārammaṇe suṭṭhu appitaṃ hoti, **evaṃ sammā** sammadeva **ādahāmi** samāhitaṃ karomi, yasmā tathāsamāhitaṃ cittaṃ suṭṭhu ārammaṇe āropitaṃ nāma hoti, na tato paripatati, tasmā vuttaṃ **''suṭṭhu āropemīti attho''**ti. **Mā ugghātīyittā**ti mā haññittha, mā ūhataṃ atthāti attho.

210. **Soyeva…pe… vutto**ti iminā kiñcāpi ekaṃyeva kusalavitakkaṃ maggakkhaṇe viya tividhattasambhavato tividhanāmikaṃ katvā dassitaṃ viya hoti, na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ. Pabandhapavattañhi upādāya ekattanayena **''soyeva byāpādapaccanīkaṭṭhenā''**tiādi vuttaṃ. Ekajātiyesu hi kusalacittesu uppanno vitakko samānākāratāya so evāti vattabbataṃ labhati yathā ''sā eva tittirī, tāni eva osadhānī''ti (saṃ. ni. ṭī. 2.2.19). Na hi tadā mahāpurisassa asubhamettākaruṇāsannissayā te vitakkā evaṃ vuttāti.

Samāpattiṃ nissāyāti samāpattiṃ samāpajjitvā, tato vuṭṭhahitvāti attho. Vipassanāpi taruṇāti yojanā. **Kāyo kilamati** samathavipassanānaṃ taruṇatāya bhāvanāya pubbenāparaṃ visesassa alabbhamānattā. Tenāha **''cittaṃ haññati vihaññatī''**ti. **Vipassanāya bahūpakārā samāpatti,** tathā hi vuttaṃ – ''samādhiṃ, bhikkhave, bhāvetha, samāhito yathābhūtaṃ jānāti passatī''ti (saṃ. ni. 3.5; 4.99;

5.1071).

Yathā vissamaṭṭhānaṃ yodhānaṃ parissamaṃ vinodeti, tathā parissamavinodanatthaṃ phalakehi kātabbaṃ vissamaṭṭhānaṃ phalakakoṭṭhako, samāpattiyā pana vipassanā bahukāratarā samādhiparipanthakānaṃ, sabbesampi vā kilesānaṃ vimathanena dubbalabhāvāpajjanato. Tenāha **''vipassanā thāmajātā samāpattimpi rakkhati, thāmajātaṃ karotī''**ti. Nanu cevaṃ itarītarasannissayadoso āpajjatīti? Nayidamekantikaṃ, itarītarasannissayāpi kiccasiddhi loke labbhatīti dassetuṃ **''yathā hī''**tiādi vuttaṃ.

Gāmantaṃ āhaṭesūti gāmasamīpaṃ upanītesu. **Etāgāvoti sati uppādanamattameva kātabbaṃ** yathā gāvo rakkhitabbā, tadabhāvato. **Tadā**ti samathavipassanānaṃ thāmajātakāle. Anupassanānaṃ lahuṃ lahuṃ uppattiṃ sandhāya **''ekappahāreneva āruḷhova hotī''**ti vuttaṃ, kameneva pana anupassanāpaṭipāṭiṃ ārohati.

215. Evaṃ bhagavā attano appamādapaṭipadaṃ, tāya ca laddhaṃ anaññasādhāraṇaṃ visesaṃ dassento hetusampattiyā saddhiṃ phalasampattiṃ dassetvā idāni sattūpakārasampattiṃ dassetuṃ **''seyyathāpī''**tiādimāhāti evaṃ ettha anusandhi veditabbā. Araññalakkhaṇayoggamattena **araññaṃ**. Mahāvanatāya **pavanaṃ**. Pavaddhañhi vanaṃ pavanaṃ. **Catūhi yogehī**ti jighacchāpipāsābhayapaṭipattisaṅkhātayogehi. **Khemaṃ** anupaddavataṃ. Suvatthiṃ anupaddavaṃ āvahatīti **sovatthiko**. Pītiṃ kuṭṭhiṃ gameti upanetīti **pītigamanīyo**. Pītaṃ pānatitthaṃ gacchatīti **pītagamanīyo. Sākhādīhī**ti kaṇṭakasākhākaṇṭakalatāvanehi. Anāsayagāmitāya udakasanniruddhopi **amaggo** vutto, itarāni apītigamanīyatāyapi. **Ādi-**saddena gahanaṃ pariggaṇhāti. Okemigaluddakassa gocare caratīti **okacaro,** dīpakamigo. Araññe mige disvā tehi saddhiṃ palāyeyyāti **dīgharajjubandhanaṃ**.

Idha vasantīti migānaṃ āsayaṃ vadati, tato āsayato **iminā maggena nikkhamanti. Ettha carantī**ti etasmiṃ ṭhāne gocaraṃ gaṇhanti. **Ettha pivantī**ti etasmiṃ nipānatitthe udakaṃ pivanti. **Iminā maggena pavisantī**ti iminā maggena nipānatitthaṃ pavisanti. **Maggaṃ pidhāyā**ti pakatimaggaṃ pidahitvā. **Na tāva kiñci karoti** anavasese vanamige ghātetukāmo.

Avijjāya aññāṇā hutvāti avijjāya nivutattā ñāṇarahitā hutvā, nandīrāgena upanītā rūpārammaṇādīni ābandhitvā. Palobhanato **okacaraṃ nandīrāgo**ti. Byāmohanato **okacārikaṃ avijjāti katvā dasseti. Tesa**nti okacarokacārikānaṃ. **Sākhābhaṅgenā**ti tādisena lūkhataragandhena sākhābhaṅgena. **Manussagandhaṃ apanetvā** tassa sākhābhaṅgassa gandhena. **Sammatto**ti sammajjito byāmuñcho.

Buddhānaṃ khemamaggavicaraṇaṃ kummaggapidhānañca **sabbalokasādhāraṇampi** atthato veneyyapuggalāpekkhamevāti dassento **''aññātakoṇḍaññādīnaṃ bhabbapuggalāna''**nti āha. **Ūhato**ti samūhato nīhatoti āha **''dvedhā chetvā pātito''**ti. **Nāsitā**ti adassanaṃ gamitāti āha **''sabbena sabbaṃ samugghāṭitā''**ti. **Hitūpacāra**nti sattānaṃ hitacariyaṃ.

Dvedhāvitakkasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Vitakkasaṇṭhānasuttavaṇṇanā

216. **Dasakusalakammapathavasenā**ti idaṃ nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ vaṭṭapādakasamāpatticittassapi idha adhicittabhāvena anicchitattā. Tenāha **''vipassanāpādakaaṭṭhasamāpatticitta''**nti. Atha vā anuttarimanussadhammasaṅgahitameva kevalaṃ ''pakaticitta''nti vattabbanti dassento **''dasakusalakammapathavasena uppannaṃ cittaṃ cittamevā''**ti vatvā yadettha adhicittanti adhippetaṃ, taṃ tadeva dassento **''vipassanāpādakaaṭṭhasamāpatticitta''**nti āha. Itarassa panettha vidhi na paṭisedhetīti daṭṭhabbaṃ.

Vipassanāya sampayuttaṃ adhicittanti keci. **Anuyuttenā**ti anuppannassa uppādanavasena, uppannassa paribrūhanavasena anu anu yuttena. **Mūlakammaṭṭhāna**nti pārihāriyakammaṭṭhānaṃ. **Gahetvā viharanto**ti bhāvanaṃ anuyuñjanto. Bhāvanāya appanaṃ appattopi adhicittamanuyuttoyeva tadatthepi taṃsaddavohārato.

Yehi phalaṃ nāma yathā uppajjanaṭṭhāne pakappiyamānaṃ viya hoti, **tāni nimittāni**. Tenāha **''kāraṇānī''**ti. **Kālena kāla**nti ettha **kālenā**ti bhummatthe karaṇavacananti āha **''samaye samaye''**ti. **Nanu ca…pe… nirantaraṃ manasi kātabba**nti kasmā vuttaṃ, nanu ca bhāvanāya vīthipaṭipannattā abbudanīharaṇavidhiṃ dassentena bhagavatā **''pañca nimittāni kālena kālaṃ manasi kātabbānī''**ti ayaṃ desanā āraddhāti? ''Adhicittamanuyuttenā''ti vuttattā avicchedavasena bhāvanāya yuttappayutto adhicittamanuyutto nāmāti codakassa adhippāyo. Itaro bhāvanaṃ anuyuñjantassaādikammikassa kadāci bhāvanupakkilesā uppajjeyyuṃ, tato cittassa visodhanatthāya yathākālaṃ imāni nimittāni manasi kātabbānīti ''kālena kāla''nti satthā avocāti dassento **''pāḷiyañhī''**tiādimāha. Tattha **imānī**ti imāni pāḷiyaṃ āgatāni pañca nimittāni. **Abbuda**nti upaddavaṃ.

Chandasahagatā rāgasampayuttāti taṇhāchandasahagatā kāmarāgasampayuttā. **Iṭṭhāniṭṭhaasamapekkhitesū**ti iṭṭhesu piyesu, aniṭṭhesu appiyesu, asamaṃ asammā pekkhitesu. **Asamapekkhana**nti gehassitaaññāṇupekkhāvasena ārammaṇassa ayoniso gahaṇaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ – ''cakkhunā rūpaṃ disvā upekkhā bālassa mūḷhassa puthujjanassā''tiādi (ma. ni. 3.308). **Te** parivitakkā. **Tato nimittato añña**nti tato chandūpasaṃhitādiakusalavitakkuppattikāraṇato aññaṃ navaṃ nimittaṃ. ''Manasikaroto''ti hi vuttaṃ, tasmā ārammaṇaṃ, tādiso purimuppanno cittappavattiākāro vā nimittaṃ. **Kusalanissitaṃ nimitta**nti kusalacittappavattikāraṇaṃ **manasi kātabbaṃ** citte ṭhapetabbaṃ, bhāvanāvasena cintetabbaṃ, cittasantāne vā saṅkamitabbaṃ. Asubhañhi asubhanimittanti. Saṅkhāresu uppanne chandūpasaṃhite vitakketi ānetvā sambandhitabbaṃ. Evaṃ **''dosūpasañhite''**tiādīsu yathārahaṃ taṃ taṃ padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Yattha katthacī**ti ''sattesu saṅkhāresū''ti yattha katthaci. **Pañcadhammūpanissayo**ti pañcavidho dhammūpasaṃhito upanissayo.

Evaṃ **''chandūpasañhite''**tiādinā saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ **''imassa hatthā vā sobhanā''**tiādi āraddhaṃ. Tattha **''asubhato upasaṃharitabba''**nti vatvā upasaṃharaṇākārassa dassanaṃ **''kimhi sārattosī''**ti. **Chavirāgenā**ti chavirāgatāya kāḷasāmādivaṇṇanibhāya. **Kuphaḷapūrito**ti pakkehi kuṇapaphalehi puṇṇo. ''Kaliphalapūrito''ti vā pāṭho.

Assāmikatāvakālikabhāvavasenāti idaṃ pattaṃ anukkamena vaṇṇavikārañceva jiṇṇabhāvañca patvā chiddāvachiddaṃ bhinnaṃ vā hutvā kapālaniṭṭhaṃ bhavissati. Idaṃ cīvaraṃ anupubbena vaṇṇavikāraṃ jiṇṇatañca upagantvā pādapuñchanacoḷakaṃ hutvā yaṭṭhikoṭiyā chaḍḍanīyaṃ bhavissati. Sace pana nesaṃ sāmiko bhaveyya, na nesaṃ evaṃ vinassituṃ dadeyyāti evaṃ assāmikabhāvavasena, ''anaddhaniyaṃ idaṃ tāvakālika''nti evaṃ tāvakālikabhāvavasena ca manasikaroto.

Āghātavinaya…pe… bhāvetabbāti – ''pañcime, bhikkhave, āghātapaṭivinayā. Yattha hi bhikkhuno uppanno āghāto sabbaso paṭivinetabbo''tiādinā nayena āgatassa **āghātavinayasuttassa** (a. ni. 5.161) ceva **kakacūpamovāda**(ma. ni. 1.222-233) **chavālātūpamā**dīnañca (itivu. 91) vasena āghātaṃ paṭivinodetvā mettā bhāvetabbā.

Garusaṃvāsoti garuṃ upanissāya vāso. **Uddeso**ti pariyattidhammassa uddisāpanañceva uddisanañca. **Uddiṭṭhaparipucchana**nti yathāuggahitassa dhammassa atthaparipucchā. **Pañca dhammūpanissāyā**ti garusaṃvāsādike pañca dhamme paṭicca. **Mohadhātū**ti moho.

Upanissitabbāti upanissayitabbā, ayameva vā pāṭho. **Yattappaṭiyatto**ti yatto ca gāmappavesanāpucchākaraṇesu ussukkaṃ āpanno sajjito ca hotīti attho. **Athassa moho pahīyatī**ti assa bhikkhuno evaṃ tattha yuttappayuttassa pacchā so moho vigacchati. **Evampī**ti evaṃ uddese appamajjanenapi. Puna **evampī**ti atthaparipucchāya kaṅkhāvinodanepi. **Tesu tesu ṭhānesu attho**

pākaṭo hotīti suyyamānassa dhammassa tesu tesu padesu ‘‘idha sīlaṃ kathitaṃ, idha samādhi, idha paññā’’ti so so attho vibhūto hoti. Idaṃ cakkhurūpālokādi **imassa** cakkhuviññāṇassa **kāraṇaṃ, idaṃ** sālibījabhūmisalilādi **imassa** sāliaṅkurassa **kāraṇaṃ. Idaṃ na kāraṇa**nti tadeva cakkhurūpālokādi sotaviññāṇassa, tadeva sālibījādi kudrusakaṅkurassa na kāraṇanti ṭhānāṭṭhānavinicchaye cheko hoti.

Ārammaṇesūti kammaṭṭhānesu. **Ime vitakkā**ti kāmavitakkādayo. Sabbe kusalā dhammā sabbākusalapaṭipakkhāti katvā ‘‘pahīyantī’’ti vattabbe na sabbe sabbesaṃ ujuvipaccanīkabhūtāti ‘‘pahīyanti evā’’ti sāsaṅkaṃ vadati. Tenāha **‘‘imānī’’**tiādi.

Kusalanissitanti kusalena nissitaṃ nissayitabbaṃ. **Kusalassa paccayabhūta**nti tasseva vevacanaṃ, kusaluppattikāraṇaṃ yathāvuttaasubhanimittādimeva vadati. **Sāraphalake**ti candanamaye sāraphalake. **Visamāṇi**nti visamākārena tattha ṭhitaṃ āṇiṃ. **Haneyyā**ti pahareyya nikkhāmeyya.

217. **Aṭṭo**ti āturo, duggandhabādhatāya pīḷito. **Dukkhito**ti sañjātadukkho. **Iminādpi kāraṇenā**ti akosallasambhūtatāya kusalapaṭipakkhatāya gehassitarogena sarogatāya ca **ete akusalā** viññugarahitabbatāya jigucchanīyatāya ca **sāvajjā** aniṭṭhaphalatāya nirassādasaṃvattaniyatāya ca **dukkhavipākā**ti evaṃ tena tena kāraṇena akusalādibhāvaṃ **upaparikkhato**.

‘‘Āturaṃ asuciṃ pūtiṃ, passa nande samussayaṃ;
Uggharantaṃ paggharantaṃ, bālānaṃ abhinandita’’nti. (apa. therī 2.4.157) –

Evamādi **kāyavicchandanīyakathādīhi** vā. **Ādi**-saddena –

‘‘Tasseva tena pāpiyo, yo kuddhaṃ paṭikujjhati;
Kuddhaṃ appaṭikujjhanto, saṅgāmaṃ jeti dujjaya’’nti. (theragā. 442) –

Evamādi paṭighavūpasamanakathādikāpi saṅgaṇhāti.

218. Na saraṇaṃ **asati,** ananussaraṇaṃ. Amanasikaraṇaṃ **amanasikāro. Kammaṭṭhānaṃ gahetvā nisīditabba**nti kammaṭṭhānamanasikāreneva nisīditabbaṃ. **Uggahito dhammakathāpabandho**ti kammaṭṭhānassa upakāro dhammakathāpabandho. **Muṭṭhipotthako**ti muṭṭhippamāṇo pārihāriyapotthako. **Samannānentenā**ti samannāharantena. **Okāso na hoti** āraddhassa pariyosāpetabbato. Āraddhassa antagamanaṃ anārambhovāti theravādo. **Tassā**ti upajjhāyassa. **Pabbhārasodhanaṃ** kāyakammaṃ, ārabhanto eva vitakkaniggaṇhanatthaṃ saṃyuttanikāyasajjhāyanaṃ vacīkammaṃ, dassanakiccapubbakammakaraṇatthaṃ tejokasiṇaparikammanti tīṇi kammāni ācinoti. Thero tassa āsayaṃ kasiṇañca savisesaṃ jānitvā **‘‘imasmiṃ vihāre’’**tiādimavoca. Tenassa yathādhippāyaṃ sabbaṃ sampāditaṃ. **Asatipabbaṃ nāma** asatiyā vitakkaniggahaṇavibhāvanato.

219. **Vitakkamūlabhedaṃ pabba**nti vitakkamūlassa tammūlassa ca bhedavibhāvanaṃ vitakkamūlabhedaṃ pabbaṃ. Vitakkaṃ saṅkharotīti vitakkasaṅkhāro, vitakkapaccayo subhanimittādīsupi subhādinā ayonisomanasikāro. So pana vitakkasaṅkhāro saṃtiṭṭhati etthāti **vitakkasaṅkhārasaṇṭhānaṃ,** asubhe subhantiādi saññāvipallāso. Tenāha **‘‘vitakkānaṃ mūlañca mūlamūlañca manasi kātabba’’**nti. **Vitakkānaṃ mūlamūlaṃ gacchantassā**ti upaparikkhanavasena micchāvitakkānaṃ mūlaṃ uppattikāraṇaṃ ñāṇagatiyā gacchantassa. Yāthāvato jānantassa pubbe viya vitakkā abhiṇhaṃ nappavattantīti āha **‘‘vitakkacāro sithilo hotī’’**ti. **Tasmiṃ sithilībhūte matthakaṃ gacchante**ti vuttanayena vitakkacāro sithilabhūto, tasmiṃ vitakkānaṃ mūlagamane anukkamena thirabhāvappattiyā matthakaṃ gacchante. **Vitakkā sabbaso nirujjhantī**ti micchāvitakkā sabbepi gacchanti na samudācaranti, bhāvanāpāripūriyā vā anavasesā pahīyanti.

Kaṇṇamūle patitanti sasakassa kaṇṇasamīpe kaṇṇasakkhaliṃ paharantaṃ viya upapatitaṃ. Tassa kira sasakassa heṭṭhā mahāmūsikāhi khatamahāvāṭaṃ umaṅgasadisaṃ ahosi, tenassa pātena mahāsaddo ahosi. **Palāyiṃsu** ‘‘pathavī udrīyatī’’ti. **Mūlamūlaṃ gantvā anuvijjeyya**nti ‘‘pathavī bhijjatī’’ti yatthāyaṃ saso uṭṭhito, tattha gantvā tassa mūlakāraṇaṃ yaṃnūna vīmaṃseyyaṃ. Pathaviyā bhijjanaṭṭhānaṃ gate ‘‘ko jānāti, kiṃ bhavissatī’’ti saso ‘‘na sakkomi sāmī’’ti āha. Ādhipaccavato hi yācanaṃ saṇhamudukaṃ. **Duddubhāyatī**ti duddubhāti saddaṃ karoti. Anuravadassanañhetaṃ. **Bhaddante**ti migarājassa piyasamudācāro, migarāja, bhaddaṃ te atthūti attho. **Kimeta**nti kiṃ etaṃ, kiṃ tassa mūlakāraṇaṃ? **Duddubha**nti idampi tassa anuravadassanameva. Evanti yathā sasakassa mahāpathavībhedanaṃ ravanāya micchāgāhasamuṭṭhānaṃ amūlaṃ, evaṃ vitakkacāropi saññāvipallāsasamuṭṭhāno amūlo. Tenāha **‘‘vitakkāna’’**ntiādi.

220. **Abhidanta**nti abhibhavanadantaṃ, uparidantanti attho. Tenāha **‘‘uparidanta’’**nti. So hi itaraṃ musalaṃ viya udukkhalaṃ visesato kassaci khādanakāle abhibhuyya vattati. **Kusalacittenā**ti balavasammāsaṅkappasampayuttena. **Akusalacitta**nti kāmavitakkādisahitaṃ akusalacittaṃ. **Abhiniggaṇhitabba**nti yathā tassa āyatiṃ samudācāro na hoti, evaṃ abhibhavitvā niggahetabbaṃ, anuppattidhammatā āpādetabbāti attho. **Ke ca tumhe** satipi cirakālabhāvanāya evaṃ adubbalā **ko cāhaṃ** mama santike laddhappatiṭṭhe viya ṭhitepi idāneva appatiṭṭhe karonto iti evaṃ **abhibhavitvā**. Taṃ pana abhibhavanākāraṃ dassento **‘‘kāmaṃ taco cā’’**tiādinā caturaṅgasamannāgatavīriyapaggaṇhanamāha. **Atthadīpika**nti ekantato vitakkaniggaṇhanatthajotakaṃ. **Upama**nti ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, balavā puriso’’tiādikaṃ upamaṃ.

221. **Pariyādānabhājanīya**nti yaṃ taṃ ādito ‘‘adhicittamanuyuttena bhikkhunā pañca nimittāni kālena kālaṃ manasi kātabbānī’’ti niddiṭṭhaṃ, tattha tassa nimittassa manasikaraṇakālapariyādānassa vasena vibhajanaṃ. Nigamanaṃ vā etaṃ, yadidaṃ ‘‘yato kho, bhikkhave’’tiādi. Yathāvuttassa hi atthassa puna vacanaṃ nigamananti. Tathāpaṭipannassa vā vasībhāvavisuddhidassanatthaṃ **‘‘yato kho, bhikkhave’’**tiādi vuttaṃ. **Satthācariyo**ti dhanubbedācariyo. Yathā hi sasanato asatthampi satthaggahaṇeneva saṅgayhati, evaṃ dhanusippampi dhanubbedapariyāpannamevāti.

Pariyāyati parivitakketīti **pariyāyo**. Vāroti āha **‘‘vitakkavārapathesū’’**ti, vitakkānaṃ vārena pavattanamaggesu. **Ciṇṇavasī**ti āsevitavasī. **Paguṇavasī**ti subhāvitavasī. Sammāvitakkaṃyeva yathicchitaṃ tathāvitakkanato, itarassa panassa setughātoyevāti.

Vitakkasaṇṭhānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca sīhanādavaggavaṇṇanā.

3. Opammavaggo

1. Kakacūpamasuttavaṇṇanā

222. **Moḷi**nti kesaracanaṃ. **Vehāyasa**nti ākāse. **Ratanacaṅkoṭavarenā**ti ratanasilāmayavaracaṅkoṭakena sahassanetto sirasā paṭiggahi. ‘‘Suvaṇṇacaṅkoṭakavarenā’’tipi (bu. vaṃ. aṭṭha. 23 dūrenidānakathā; jā. aṭṭha. 1.2 avidūrenidānakathā) pāṭho.

Sāti moḷi. Moḷi etassa atthīti moḷiko, moḷiko eva **moḷiyo. Phagguno**ti pana nāmaṃ. **Saṅkhā**ti samaññā. Velīyati khaṇamuhuttādivasena upadisīyatīti **velā,** kāloti āha **‘‘tāyaṃ velāyaṃ…pe… ayaṃ kālavelā nāmā’’**ti. Velayati paricchedavasena tiṭṭhatīti **velā,** sīmā. Velayati saṃkilesapakkhaṃ cālayatīti **velā,** sīlaṃ. Anatikkamanaṭṭhopi cassa saṃkilesadhammanimittaṃ acalanameva. Viññupurisābhāve chapañcavācāmattaṃ **ovāde pamāṇaṃ nāma. Davasahagataṃ katvā**ti kīḷāsahitaṃ katvā.

Missībhūtoti ananulomikasaṃsaggavasena missībhūto. **''Avaṇṇaṃ bhāsatī''**ti saṅkhepato vuttaṃ vivarituṃ ''tāpanapacanakoṭṭanādīnī''tiādi vuttaṃ. **Adhikaraṇampi karotī**ti ettha yathā so adhikaraṇāya parisakkati, taṃdassanaṃ **''imesaṃ bhikkhūna''**ntiādi. **Adhikaraṇaṃ ākaḍḍhatī**ti adhikaraṇaṃ uddissa te bhikkhū ākaḍḍhati, adhikaraṇaṃ vā tesu uppādento ākaḍḍhati. **Uddesapadaṃ vā**ti padaso uddesamattaṃ vā. **Neva piyakamyatāyā**ti neva attani satthuno piyabhāvakāmatāya. **Na bhedādhippāyenā**ti na satthuno tena bhikkhunā bhedādhippāyena. **Atthakāmatāyā**ti moḷiyaphaggunassa hitakāmatāya.

224. **Avaṇṇabhāsane**ti bhikkhunīnaṃ aguṇakathane. Chandādīnaṃ vatthubhāvato kāmaguṇā gehaṃ viya gehaṃ, te ca te sitā nissitāti **gehassitā**ti vuttā. Taṇhāchandāpi tāsaṃ kattukāmatāpīti ubhayepi **taṇhāchandā, paṭighachandā** pana tesaṃ kattukāmatā eva. Phalikamaṇi viya pakatipabhassarassa cittasantānassa upasaṅgo viya vipariṇāmakāraṇaṃ rāgādayoti āha **''rattampi cittaṃ vipariṇata''**ntiādi. **Hitānukampī**ti karuṇāya paccupaṭṭhāpanamāha. ''Yassantarato na santi kopā''tiādīsu (udā. 20) viya **antara**-saddo cittapariyāyoti āha **''dosantaroti dosacitto''**ti.

225. Dubbacatāya ovādaṃ asampaṭicchanto citteneva **paṭiviruddho aṭṭhāsi. Gaṇhiṃsu** cittaṃ, hadayagāhiniṃ paṭipajjiṃsūti attho. **Pūrayiṃsu** ajjhāsayanti attho. **Ekasmiṃ samaye** paṭhamabodhiyaṃ. Ekāsanaṃ bhojanassa **ekāsanabhojanaṃ,** ekavelāyameva bhojanaṃ. Tañca kho pubbaṇhe evāti āha **''ekaṃ purebhattabhojana''**ntiādi. Sattakkhattuṃ bhuttabhojanampi imasmiṃ sutte ekāsanabhojananteva adhippetaṃ, na ekāsanikatāya ekāya eva nisajjāya bhojanaṃ. ''Appaḍaṃsa… pe… samphassa''ntiādīsu viya **appa**-saddo abhāvatthoti āha **''nirābādhataṃ, niddukkhata''**nti. Padhānādivasena sallahukaṃ akicchaṃ uṭṭhānaṃ **sallahukauṭṭhānaṃ. Na ekappahārenā**ti na ekavārena, na ekasmiṃyeva kāleti adhippāyo. **Dve bhojanānī**ti ''aparaṇhe rattiya''nti kālavasena dve bhojanāni. **Pañca guṇe**ti appābādhādike pañca ānisaṃse. **Satuppādakaraṇīyamattamevā**ti satuppādamattakaraṇīyameva, nivāretabbassa punappunaṃ samādapanañca nāhosi.

Maṇḍabhūmīti ojavantabhūmi, yattha parisiñcanena vinā sassāni kiṭṭhāni sampajjanti. Yuge yojetabbāni yoggāni, tesaṃ ācariyo **yoggācariyo,** tesaṃ sikkhāpanako. Gāmaṇihatthiādayopi ''yoggā''ti vuccantīti āha pāḷiyaṃ **''assadammasārathī''**ti. Catūsu maggesu **yena yena maggena icchati**. Javasamagādibhedāsu gatīsu **yaṃ yaṃ gatiṃ. Taṃ taṃ** maggaṃ **āruḷhāva** otiṇṇāyeva. **Neva vāretabbā** rasmivinigganhanena. **Na vijjhitabbā** patodalaṭṭhiyā. **Gamanamevā**ti ime yuttā mama icchānurūpaṃ mandaṃ gacchanti, samaṃ gacchanti, sīghaṃ gacchantīti khuresu nimittaggahaṇaṃ paṭṭhapetvā sārathinā tesaṃ gamanameva passitabbaṃ hoti, na tattha niyojanaṃ. **Tehipi** bhikkhūhi. **Pajahiṃsu** pajahitabbaṃ. **Sāladūsanā**ti sālarukkhavisanāsakā. **Aññā ca valliyo** sālarukkhe vinandhitvā ṭhitā. **Bahi nīharaṇenā**ti sālavanato bahi chaḍḍanena. **Susaṇṭhitā**ti saṇṭhānasampannā, **mariyādaṃ bandhitvā**ti ālavālasampādanavasena mariyādaṃ bandhitvā. **Kipillapuṭakaṃ** tambakipillakapuṭakaṃ. **Sukkhadaṇḍakaharaṇaṃ** ālavālabbhantarā.

226. Videharaṭṭhe jātasaṃvaḍḍhatāya **vedehikā**. Paṇḍā vuccati paññā, tāya itā gatā pavattāti **paṇḍitā. Gahapatānī**ti gehasāminī. **Soraccenā**ti saṃyamena. **Nivātavuttī**ti paṇipātakārī. **Nibbutā**ti nibbutaduccaritapariḷāhā. **Uṭṭhāhikā**ti uṭṭhānavīriyavatī. **Kibbisā**ti kurūrā.

227. **Evaṃ akkhantiyā dosaṃ dassetvā**ti ''guṇavanto''ti loke patthaṭakittisaddānampi akkhantinimittaṃ ayasuppattiguṇaparihāniādiṃ akkhamatāyaādīnavaṃ pakāsetvā. **Vacanapathe**ti vacanamagge yuttakālādike. Saṇhābhāvopi hi vacanassa pavattiākāroti katvā ''vacanapatho'' tveva vutto. **Tesaṃyeva** kālādīnaṃ. Mettā etassa atthīti mettaṃ, uppannaṃ mettacittaṃ etesanti **uppannamettacittā**. Puna ''kālena vā, bhikkhave''tiādi (pari. 362, 363) pāḷi dhammasabhāvadassanavasena pavattā ''paraṃ codanāvasena vadantā nāma imehi ākārehi vadantī''ti. **Adhimuñcitvā**ti abhirativasena tasmiṃ puggale bhāvanācittaṃ muñcitvā vissajjetvā. So puggalo ārammaṇaṃ etassāti **tadārammaṇaṃ,** mettacittaṃ. Yadi evaṃ padesavisayaṃ taṃ kathaṃ nippadesavisayaṃ viya hotīti codento **''kathaṃ tadārammaṇaṃ sabbāvantaṃ lokaṃ karotī''**ti āha,

itaro **''pañca vacanapathe''**tiādinā pariharati. Idha **tadārammaṇañcā**ti tasseva mettacittassa ārammaṇaṃ katvāti pāḷiyaṃ vacanaseso daṭṭhabbo. Tenāha **''puna tassevā''**tiādi. Sabbā sattakāyasaṅkhātā pajā etassa atthīti **sabbāvanto**ti imamatthaṃ dassento **''sabbāvanta''**nti āha. **Vipulenā**ti mahājanārammaṇena. Mahantapariyāyo hi vipula-saddo, mahattañcettha bahukabhāvo. Tenāha **''anekasattārammaṇenā''**ti. **Tañca puggala**nti pañca vacanapathe gahetvā āgatapuggalaṃ. **Cittassā**ti mettāsahagatacittassa. Ettha ca mettāsahagatena cetasā viharissāmāti sambandho. Tattha kathanti āha **''tañca puggalaṃ sabbañca lokaṃ tassa cittassa ārammaṇaṃ katvā adhimuccitvā''**ti.

228. **Tadatthadīpika**nti yā mettaṃ cetovimuttiṃ sammadeva bhāvetvā ṭhitassa nibbikārato kenaci vikāraṃ na āpādetabbatā, tadatthajotikaṃ. **Apathavi**nti pathavī na hotīti apathavī. **Nippathavi**nti sabbena sabbaṃ pathavībhāvābhāvaṃ. **Tiriyaṃ pana aparicchinnā**ti kasmā vuttaṃ, nanu cakkavāḷapabbatehi taṃ taṃ cakkavāḷaṃ paricchindati? Na, tadaññacakkavāḷapathaviyā ekābaddhabhāvato. Tiṇṇañhi cakkānaṃ antarasadise tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ lokadhātūnaṃ antareyeva pathavī natthi lokantaranirayabhāvato. Cakkavāḷapabbatantarehi sambaddhaṭṭhāne pathavī ekābaddhāva. Vivaṭṭakāle hi saṇṭhahamānāpi pathavī yathāsaṇṭhitapathaviyā ekābaddhāva saṇṭhahati. Tenāha **''tiriyaṃ pana aparicchinnā''**ti. Imināva gambhīrabhāvena vuttaparimāṇato paraṃ natthīti dīpitaṃ hoti.

229. **Haliddī**ti haliddivaṇṇaṃ adhippetanti āha **''yaṃ kiñci pītakavaṇṇa''**nti. Vaṇṇasaṅkhātaṃ rūpaṃ assa atthīti rūpī, na rūpīti **arūpī**ti āha **''arūpo''**ti. Tenevāha **''sanidassanabhāvapaṭikkhepato''**ti.

230. **Pañca yojanasatānī**ti himavantato samuddaṃ paviṭṭhaṭṭhānavasena vuttaṃ, na anotattadahamukhato. Aññā nadiyo upādāya labbhamānaṃ gambhīrataṃ appameyyaudakatañca gahetvā **''gambhīrā appameyyā''**ti vuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana tiṇukkāya tāpetabbattābhāvadassanaparametanti vuttaṃ **''etena payogenā''**tiādi.

231. Tūlinī viya **tūlinī**ti āha **''simbalitūlalatātūlasamānā''**ti. Sassaranti evaṃpavatto saddo **sassarasaddo**. Anuravadassanañhetaṃ. Tathā **bhabbharasaddo**. Sabbametaṃ mettāvihārino cittassa dūsetuṃ asakkuṇeyyabhāvadassanaparaṃ. Ayañhettha saṅkhepattho – yathā mahāpathavī kenaci purisena apathaviṃ kātuṃ na sakkā, yathā ākāse kiñci rūpaṃ paṭṭhapetuṃ na sakkā, yathā gaṅgāya udakaṃ tiṇukkāya tāpetuṃ na sakkā, yathā ca biḷārabhastaṃ thaddhaṃ pharusañca samphassaṃ kātuṃ na sakkā, evamevaṃ mettāya cetovimuttiyā āsevitāya bhāvitāya bahulīkatāya pañca vacanapathe gahetvā āgatapurisena kenaci pariyāyena cittassa aññathattaṃ kātuṃ na sakkāti.

232. **Ocarakā**ti parūpaghātavasena hīnakammakārino. Tenāha **''nīcakammakārakā''**ti. **Anadhivāsanenā**ti akkhamanena. **Mayhaṃ ovādakaro na hotī**ti paramhi anatthakārimhi cittapadosanena āghātuppādanena mama sāsane sammāpaṭipajjamāno nāma na hoti.

233. **Aṇu**nti appakaṃ tanu parittakaṃ. **Thūla**nti mahantaṃ oḷārikaṃ. Vacanapathassa pana adhippetattā taṃ sāvajjavibhāgena gahetabbanti āha **''appasāvajjaṃ vā mahāsāvajjaṃ vā''**ti. Khantiyā idaṃ bhāriyaṃ na hotīti avocuṃ **''anadhi…pe… passāmā''**ti. **Dīgharatta**nti cirakālaṃ, accantamevāti attho. Accantañca hitasukhaṃ nāma aññādhigamenevāti āha **''arahattena kūṭaṃ gaṇhanto''**ti.

Kakacūpamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Alagaddūpamasuttavaṇṇanā

234. **Bādhayiṃsū**ti (sāratthа. ṭī. pācittiya 3.417) haniṃsu. Taṃtaṃsampattiyā vibandhanavasena sattasantānassa antare vemajjhe eti āgacchatīti antarāyo, diṭṭhadhammikādianattho, anatikkamanaṭṭhena

tasmiṃ antarāye niyuttā, antarāyaṃ vā phalaṃ arahanti, antarāyassa vā karaṇasīlāti **antarāyikā.** Tenāha **''antarāyaṃ karontīti antarāyikā''**ti. **Ānantariyadhammā**ti ānantariyasabhāvacetanādhammā. Tatrāyaṃ vacanattho – cutianantaraphalaṃ anantaraṃ nāma, tasmiṃ anantare niyuttā, tannibbattanena anantarakaraṇasīlā, anantarapayojanāti vā ānantarikā, te eva **ānantariyā**ti vuttā. Kammāni eva antarāyikāti **kammantarāyikā. Mokkhasseva antarāyaṃ karoti, na saggassa** micchācāralakkhaṇābhāvato. Na hi bhikkhuniyā dhammarakkhitabhāvo atthi. Pākatikabhikkhunīvasena cetaṃ vuttaṃ, ariyāya pana pavattaṃ apāyasaṃvattaniyameva. Nandamāṇavako cettha nidassanaṃ. Ubhinnaṃ samānacchandatāvasena vā asaggantarāyikatā, mokkhantarāyikatā pana mokkhatthapaṭipattiyā vidūsanato, abhibhavitvā pana pavattiyaṃ saggantarāyikatāpi na sakkā nivāretunti. Ahetukadiṭṭhiakiriyadiṭṭhinatthikadiṭṭhiyova niyatabhāvaṃ pattā **niyatamicchādiṭṭhidhammā. Paṭisandhidhammā**ti paṭisandhicittuppādamāha. Paṇḍakādiggahaṇañcettha nidassanamattaṃ sabbāyapi ahetukapaṭisandhiyā vipākantarāyikabhāvato. Yā hi ariye upavadati, sā cetanā **ariyūpavādadhammā. Tato para**nti khamāpanato upari. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ mahāsīhanādassa līnatthapakāsane vuttameva. **Yāva bhikkhubhāvaṃ paṭijānāti** pārājikaṃ āpanno. **Na vuṭṭhāti** sesaṃ garukāpattiṃ. **Na deseti** lahukāpattiṃ.

Ayaṃ bhikkhu ariṭṭho. **Rasena rasaṃ saṃsanditvā**ti anavajjena paccayaparibhuñjanarasena sāvajjaṃ kāmaguṇaparibhogarasaṃ samānetvā. **Upanento viyā**ti bandhanaṃ upanento viya. ''Ghaṭento viyā''tipi pāṭho. **Upasaṃharanto viyā**ti sadisataṃ upasaṃharanto viya ekantasāvajje anavajjabhāvapakkhepena. **Pāpaka**nti lāmakaṭṭhena duggatisampāpanaṭṭhena ca pāpakaṃ. Setukaraṇavasena **mahāsamuddaṃ bandhantena viya. Sabbaññutaññāṇena** ''sāvajja''nti diṭṭhaṃ ''anavajja''nti gahaṇena tena **paṭivirujjhanto**. Ekantato anantarāyikanti gahaṇena **vesārajjañāṇaṃ paṭibāhanto**. Kāmakaṇṭakehi ariyamaggasammāpaṭipatti na upakkilissatīti vadanto **''ariyamagge khāṇukaṇṭakādīni pakkhipanto''**ti vutto. Paṭhamapārājikasikkhāpadasaṅkhāte, ''abrahmacariyaṃ pahāyā''ti (dī. ni. 1.8, 194) ādidesanāsaṅkhāte ca **āṇācakke**.

Pucchamānā **samanuyuñjanti nāma**. Pucchā hi anuyogoti. Tenādhigatāya laddhiyā anuvajjanatthaṃ paccanubhāsanena puna paṭijānāpanaṃ patiṭṭhāpanaṃ, taṃ panassa ādāya samādāpanaṃ viya hotīti āha **''samanugāhanti nāmā''**ti. Tassā pana laddhiyā anuyuñjitāya vuccamānampi kāraṇaṃ kāraṇapatirūpakamevāti tassa pucchanaṃ **samanubhāsanaṃ. Anudahanaṭṭhena** anupāyapaṭipattiyā sampati āyatiñca anudahanaṭṭhena. **Mahābhitāpanaṭṭhena** anavaṭṭhitasabhāvatāya. **Ittarapaccupaṭṭhānaṭṭhena** muhuttaramaṇīyatāya. **Tāvakālikaṭṭhena** parehi abhibhavanīyatāya. **Sabbaṅgapaccaṅgapalibhañjanaṭṭhena** chedanabhedanādiadhikaraṇabhāvena. Ugghāṭasadisatāya **adhikuṭṭanaṭṭhena**. Avaṇe vaṇaṃ uppādetvā anto anupavisanasabhāvatāya **vinivijjhanaṭṭhena**. Diṭṭhadhammikasamparāyikaanatthanimittatāya **sāsaṅkasappaṭibhayaṭṭhena. Diṭṭhithāmenā**ti tassā diṭṭhiyā thāmagatabhāvena. **Diṭṭhiparāmāsenā**ti diṭṭhisaṅkhātaparāmasanena. Diṭṭhiyeva hi dhammasabhāvaṃ atikkamitvā parato āmasanena parāmāso. **Abhinivissā**ti taṇhābhinivesapubbaṅgamena diṭṭhābhinivesena ''idamevettha tatha''nti abhinivisitvā. **Yasmā hi abhinivesanaṃ tattha abhiniviṭṭhaṃ nāma hoti.**Tasmā āha **''adhiṭṭhahitvā''**ti.

235. **Natthīti vattukāmopī**ti attano laddhiṃ niguhetukāmatāya avajānitukāmopi. **Sampaṭicchati** paṭijānāti. **Dve kathāti** visaṃvādanakathaṃ sandhāya vadati. Abhūtakathā hi pubbe pavattā bhūtakathāya vasena dve kathāti vuccati.

236. **Kassa kho nāmā**ti iminā satthā ''na mama tuyhaṃ tādisassa atthāya dhammadesanā nāma bhūtapubbā''ti dasseti. Tenāha **''khattiyassa vā''**tiādi.

Ñāṇamayā usmā etassa atthīti usmī, tathārūpehi paccayehi anusmīkato tasmiṃ attabhāve paṭivedhagabbhoapi **usmīkato**ti vikatabhāvato paññābījamassa imasmiṃ dhammavinaye api nu atthīti bhagavā bhikkhū pucchati. Te **paṭikkhipantā vadanti** ṭhānagatena duccaritena ñāṇupahatabhāvaṃ sampassantā. **Nittejabhūto**ti nittejaṃ bhūto tejohānippatto. Tato eva bhikkhūnampi sammukhā

oloketuṃ asamatthatāya **pattakkhandho** adhomukho. Sahadhammikaṃ kiñci vattuṃ avisahanato **appaṭibhāno. Sampattūpaganti** sampattiāvahaṃ. **Paṭippassambhento**ti paṭisedhento.

237. Antarāyakaraladdhiyā sabhāvavibhāvanena **parisaṃ sodheti. Nissāreti** nīharati avisuddhadiṭṭhitāya. **Kassaci** buddhānubhāvaṃ ajānantassa. Tassa hi evaṃ bhaveyya ''sahasā kathita''nti. Na hi kadāci buddhānaṃ sahasā kiriyā nāma atthi. **Assā**ti ''kassacī''ti vuttabhikkhussa. **Sutvāpi tuṇhībhāvaṃ āpajjeyyā**ti athāpi siyāti sambandho. **Taṃ sabba**nti ''sace hī''tiādinā vuttaṃ sabbaṃ parikappanaṃ. **Na karissantī**ti parisāya laddhiṃ sodhetīti sambandho. **Laddhiṃ pakāsento**ti mahāsāvajjatāvasena pakāsento. **Saññāvitakkehī**ti subhanimittānubyañjanaggāhādivasena pavattehi saññāvitakkehi. Tenāha **''kilesakāmasampayuttehī''**ti. **Methunasamācāra**nti idaṃ adhikāravasena vuttaṃ. Tadaññampi pana – ''apica kho mātugāmassa ucchādanaṃ parimaddanaṃ nahāpanaṃ sambāhanaṃ sādiyatī''tiādinā (a. ni. 7.50) āgataṃ visabhāgavatthuvisayaṃ āmisaparibhogaṃ. ''Aññatreva kāmehi aññatra kāmasaññāhi aññatra kāmavitakkehi samācarissatī''ti **netaṃ ṭhānaṃ vijjati**.

238. Yoniso paccavekkhaṇena natthi ettha chandarāgoti nicchandarāgo, taṃ **nicchandarāgaṃ**. Kadāci uposathikabhāvena samādinnasīlāpi honti kadāci noti **anibaddhasīlānaṃ gahaṭṭhānaṃ**. Sīlasamādānabhāvato **antarāyakaraṃ**. Vatthukāmānaṃ **sacchandarāgaparibhogañca**. Apaccavekkhaṇena **bhikkhūnaṃ āvaraṇakaraṃ**. Paccayānaṃ **sacchandarāgaparibhogañca**. Ayaṃ ariṭṭho duggahitāya pariyattiyā vasena amhe ceva abbhācikkhati, attānañca khanati, bahuñca apuññaṃ pasavatīti evaṃ saññā mā hontūti **duggahitāya pariyattiyā dosaṃ dassento āha. Uggaṇhantī**ti sajjhāyanti ceva vācuggataṃ karontā dhārenti cāti attho.

Suttantiādinā navappabhedampi pariyattidhammaṃ pariyādiyati. Kathaṃ suttaṃ navappabhedaṃ? Sagāthakañhi suttaṃ **geyyaṃ,** niggāthakaṃ suttaṃ **veyyākaraṇaṃ,** tadubhayavinimuttañca suttaṃ udānādivisesasaññāvirahitaṃ natthi, yaṃ suttaṅgaṃ siyā, maṅgalasuttādīnañca suttaṅgasaṅgaho na siyā gāthābhāvato dhammapadādīnaṃ viya, geyyaṅgasaṅgaho vā siyā sagāthakattā sagāthāvaggassa viya, tathā ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānanti? Vuccate –

> Suttanti sāmaññavidhi, visesavidhayo pare;
> Sanimittā nirūḷhattā, sahatāññena naññato. (dī. ni. ṭī. 1.nidānakathāvaṇṇanā; a. ni. ṭī. 2.4.6; sārattha. ṭī. 1.bāhiranidānakathā);

Sabbassapi hi buddhavacanassa suttanti ayaṃ **sāmaññavidhi**. Tenevāha āyasmā mahākaccāno **nettiyaṃ** (netti. 1.saṅgahavāra) ''navavidhasuttantapariyeṭṭhī''ti. ''Ettakaṃ tassa bhagavato suttāgataṃ suttapariyāpannaṃ (pāci. 655, 1242), sakavāde pañca suttasatānī''ti (dha. sa. aṭṭha. nidānakathā; kathā. aṭṭha. nidānakathā) evamādi ca etassa atthassa sādhakaṃ. Tadekadesesu pana geyyādayo **visesavidhayo** tena tena nimittena patiṭṭhitā. Tathā hi geyyassa sagāthakattaṃ tabbhāvanimittaṃ. Lokepi hi sasilokaṃ sagāthakaṃ vā cuṇṇiyaganthaṃ ''geyya''nti vadanti. Gāthāvirahe pana sati pucchaṃ katvā vissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittaṃ. Pucchāvissajjanañhi ''byākaraṇa''nti vuccati, byākaraṇameva veyyākaraṇaṃ.

Evaṃ sante sagāthakādīnampi pucchaṃ katvā vissajjanavasena pavattānaṃ veyyākaraṇabhāvo āpajjatīti? Nāpajjati geyyādisaññānaṃ anokāsabhāvato, ''gāthāvirahe satī''ti visesitattā ca. Tathā hi dhammapadādīsu kevalaṃ gāthābandhesu, sagāthakattepi somanassañāṇamayikagāthāyuttesu, ''vuttañheta''nti (itivu. 1) ādivacanasambandhesu, abbhutadhammapaṭisaṃyuttesu ca suttavisesesu yathākkamaṃ gāthā-udāna-itivuttaka-abbhutadhamma-saññā patiṭṭhitā, tathā satipi gāthābandhabhāve bhagavato atītāsu jātīsu cariyānubhāvappakāsakesu jātakasaññā, satipi pañhavissajjanabhāve sagāthakatte ca kesuci suttantesu vedassa labhāpanato vedallasaññā patiṭṭhitāti evaṃ tena tena sagāthakattādinā nimittena tesu tesu suttavisesesu geyyādisaññā patiṭṭhitāti visesavidhayo suttaṅgato pare geyyādayo. Yaṃ panettha geyyaṅgādinimittarahitaṃ, taṃ suttaṅgaṃ visesasaññāparihārena

sāmaññasaññāya pavattanatoti. Nanu ca sagāthakaṃ suttaṃ geyyaṃ, niggāthakaṃ suttaṃ veyyākaraṇanti suttaṅgaṃ na sambhavatīti codanā tadavatthā evāti? Na tadavatthā sodhitattā. Sodhitañhi pubbe ‘‘gāthāvirahe sati pucchāvissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimitta’’nti.

Yañca vuttaṃ ‘‘gāthābhāvato maṅgalasuttādīnaṃ suttaṅgasaṅgaho na siyā’’ti (khu. pā. 5.1; su. ni. 261), taṃ na, **niruḷhattā**. Niruḷho hi maṅgalasuttādīnaṃ suttabhāvo. Na hi tāni dhammapadabuddhavaṃsādayo viya gāthābhāvena paññātāni, kintu suttabhāveneva. Teneva hi **aṭṭhakathāyaṃ** ‘‘suttanāmaka’’nti nāmaggahaṇaṃ kataṃ. Yaṃ pana vuttaṃ ‘‘sagāthakattā geyyaṅgasaṅgaho siyā’’ti, tadapi natthi, yasmā **sahatāññena**. Saha gāthāhīti hi sagāthakaṃ, sahabhāvo ca nāma atthato aññena hoti, na ca maṅgalasuttādīsu gāthāvinimutto koci suttapadeso atthi, yo ‘‘saha gāthāhī’’ti vucceyya, na ca samudāyo nāma koci atthi. Yadapi vuttaṃ ‘‘ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānaṃ geyyaṅgasaṅgaho siyā’’ti, tadapi **na aññato**. Aññā eva hi tā gāthā jātakādipariyāpannattā, ato na tāhi ubhatovibhaṅgādīnaṃ geyyaṅgabhāvoti. Evaṃ suttādīnaṃ aṅgānaṃ aññamaññasaṅkarābhāvo veditabbo.

Atthatthanti atthabhūtaṃ yathābhūtaṃ atthaṃ. Anatthampi keci vipallāsavasena ‘‘attho’’ti gaṇhantīti ‘‘atthattha’’nti visesetvā vuttaṃ. **Kāraṇattha**nti kāraṇabhūtaṃ atthaṃ, sīlaṃ samādhissa kāraṇaṃ, samādhi vipassanāyāti evaṃ tassa tassa kāraṇabhūtaṃ atthaṃ. Tenāha **‘‘imasmiṃ ṭhāne sīla’’**ntiādi. Tenetaṃ dasseti – imasmiṃ ṭhāne sīlaṃ kathitaṃ, tañca yāvadeva samādhatthaṃ, samādhi vipassanattho, vipassanā maggatthā, maggo phalattho, vaṭṭaṃ kathitaṃ yāvadeva vivaṭṭādhigamatthanti jānituṃ na sakkontīti. Evaṃ pāḷiyaṃ ‘‘attha’’nti iminā bhāsitatthapayojanatthānaṃ gahitatā veditabbā. **Na pariggaṇhantī**ti na vicārenti, nijjhānapaññākkhamā na honti, nijjhāyitvā paññāya rocetvā gahetabbā na hontīti adhippāyo. **Iti** evaṃ etāya pariyattiyā **vādappamokkhānisaṃsā** attano upari parehi āropitavādassa niggahassa mokkhapayojanā hutvā dhammaṃ pariyāpuṇanti. **Vādappamokkho** vā nindāpamokkho. **Yassa cā**ti yassa ca sīlādipūraṇena pattabbassa, maggassa vā tadadhigamena pattabbassa, phalassa vā tadadhigamena pattabbassa, anupādāvimokkhassa vā atthāya. **Dhammaṃ pariyāpuṇanti,** ñāyena pariyāpuṇantīti adhippāyo. **Nānubhonti** na vindanti. **Tesaṃ te dhammā duggahitā** upārambhamānadappamakkhapaḷāsādihetubhāvena **dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanti**.

239. Alaṃ pariyatto gado assāti **alagaddo** anunāsikalopaṃ da-kārāgamañca katvā. Vaṭṭadukkhakantārato nittharaṇatthāya pariyatti **nittharaṇapariyatti**. Bhaṇḍāgāre niyutto bhaṇḍāgāriko, bhaṇḍāgāriko viya bhaṇḍāgāriko, dhammaratanānupālako. Aññaṃ atthaṃ anapekkhitvā bhaṇḍāgārikasseva sato pariyatti **bhaṇḍāgārikapariyatti**. ‘‘Vaṃsānurakkhakovā’’ti avadhāraṇaṃ sīhāvalokanañāyena **tantidhārakova paveṇipālakovā**ti purimapadadvayepi yojetabbaṃ.

Yadi tantidhāraṇādiatthaṃ buddhavacanassa pariyāpuṇanaṃ bhaṇḍāgārikapariyatti, kasmā ‘‘khīṇāsavassā’’ti visesetvā vuttaṃ, nanu ekaccassa puthujjanassapi ayaṃ nayo labbhatīti anuyogaṃ sandhāyāha **‘‘yo panā’’**tiādi. **Attano ṭhāne**ti nittharaṇaṭṭhāne. Kāmaṃ puthujjano ‘‘paveṇiṃ pālessāmī’’ti ajjhāsayena pariyāpuṇāti. Attano pana bhavakantārato anittiṇṇattā tassa sā pariyatti nittharaṇapariyatti eva nāma hotīti adhippāyo. Tenāha **‘‘puthujjanassā’’**tiādi.

Nijjhānaṃ khamantīti nijjhānapaññaṃ khamanti. Tattha tattha āgate sīlādidhamme nijjhāyitvā paññāya rocetvā yāthāvato gahetabbā honti. Tenāha **‘‘idha sīla’’**ntiādi. Na kevalaṃ suggahitaṃ pariyattiṃ nissāya maggabhāvanāphalasacchikiriyā, paravādaniggahasakavādapatiṭṭhāpanādīnipi ijjhantīti dassetuṃ **‘‘paravāde’’**tiādi vuttaṃ. Tenāha ‘‘uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahaṃ niggahitvā’’tiādi (dī. ni. 2.268). **Icchiticchitaṭṭhāna**nti diṭṭhiviniveṭhanādivasena icchitaṃ icchitaṃ pāḷipadesaṃ. **Mocetu**nti apanetuṃ. Ahitāya dukkhāya asaṃvattanampi tadabhāve uppajjanakahitasukhassa kāraṇameva tasmiṃ sati bhāvatoti. Suggahitaalagaddassapi hitāya sukhāya saṃvattanatā daṭṭhabbā.

240. Uttaranti etenāti uttaro, sinanti bandhantīti setu, uttaro ca so setu cāti **uttarasetu**. Kūlaṃ paratīraṃ vahati pāpetīti **kullaṃ. Kalāpaṃ katvā baddho**ti veḷunaḷādīhi kalāpavasena baddho. **Aṇunti** idaṃ aṭṭhasamāpattiārammaṇaṃ saññojanaṃ sandhāya vadati. **Thūla**nti itaraṃ. **Diṭṭhi**nti yathābhūtadassanaṃ, vipassananti attho. **Evaṃ parisuddhaṃ evaṃ pariyodāta**nti tebhūmakesu dhammesu ñātaṃ ''netaṃ mama, nesohamasmi, na meso attā''ti, evaṃ taṇhādiṭṭhisaṃkilesābhāvena sabbaso visuddhaṃ, parisuddhattā eva pariyodātaṃ. **Na allīyethā**ti nikantivasena na nissayetha. **Na kelāyethā**ti na mamāyetha. **Na dhanāyethā**ti dhanaṃ drabyaṃ na kayirātha. **Ubhayatthā**ti samathe vipassanāya ca.

Asaddhammetiādīsu asataṃ hīnajjhāsayānaṃ dhammoti **asaddhammo**. Gāmavāsīnaṃ dhammoti **gāmadhammo**. Kilesānaṃ vassanasabhāvatāya **vasaladhammo**. Kilesehi dūsitattā thūlattā ca **duṭṭhullo**. Udakasuddhipariyosānatāya **odakantiko**. ''Dhammāpi vo pahātabbā''ti **imināpi ovādena** bhikkhū uddissa kathentopi **ariṭṭhaṃyeva niggaṇhāti**.

241. **Tividhaggāhavasenā**ti taṇhāmānadiṭṭhiggāhavasena. Yadi evaṃ **''ahaṃ mamāti gaṇhātī''**ti gāhadvayameva kasmā vuttanti? Nayidamevaṃ tatthāpi gāhattayasseva vuttattā. ''Aha''nti hi iminā mānadiṭṭhiggāhā vuttā ''ahamasmī''ti gāhasāmaññato. **Diṭṭhipi diṭṭhiṭṭhānaṃ** purimuppannāya diṭṭhiyā uttaradiṭṭhiyā sakkāyadiṭṭhiyā sassatadiṭṭhiyā ca kāraṇabhāvato. **Ārammaṇaṃ** pañca khandhā, rūpārammaṇādīni ca. **Diṭṭhiyā paccayo** avijjā-phassa-saññā-vitakka-ayonisomanasikāra-pāpamittaparatoghosādiko diṭṭhiyā upanissayādipaccayo. Vuttañhetaṃ **paṭisambhidāyaṃ** (paṭi. ma. 1.124)''katamāni aṭṭha diṭṭhiṭṭhānāni avijjāpi phassopi saññāpi vitakkopi ayonisomanasikāropi pāpamittopi paratoghosopi diṭṭhiṭṭhāna''ntiādi. **Rūpārammaṇā**ti ruppanasabhāvadhammārammaṇā. **Rūpaṃ pana attāti na vattabbaṃ** idha ''rūpaṃ attato samanupassatī''ti (saṃ. ni. 3.81, 345) imassa gāhassa anadhippetattā. So hi ''yampi taṃ diṭṭhiṭṭhāna''ntiādinā parato vuccati. Idha pana ''rūpavantaṃ attānaṃ samanupassati, attani rūpaṃ, rūpasmiṃ attāna''nti ime tayo gāhā adhippetāti keci, tadayuttaṃ. Yasmā rūpaṃ attā na hoti, attaggāhassa pana ālambanaṃ hoti, attasabhāveyeva vā rūpādidhamme ārabbha attadiṭṭhi uppajjati, na attānaṃ tassa paramatthato anupalabbhanato, tasmā rūpādiārammaṇāva attadiṭṭhīti katvā vuttaṃ, rūpaṃ pana ''attā''ti na vattabbanti ayamettha attho. ''Yampi taṃ diṭṭhiṭṭhāna''ntiādinā pana vipassanāpaṭivipassanā viya diṭṭhianupassanā nāma dassitā.

Gandharasaphoṭṭhabbāyatanānaṃ sampattagāhindriyavisayatāya patvā gahetabbatā. Tañhi tassa attano visayaṃ paribhutvā sambandhaṃ hutvā gaṇhāti. **Avasesāni sattāyatanāni viññātaṃ nāma** manasā viññātabbato. Aññathā itaresampi viññātatā siyā. **Patta**nti adhigataṃ. **Pariyesita**nti gavesitaṃ. **Anuvicarita**nti cintitaṃ. Tenāha **''manasā''**ti. Ettha ca pattapariyesanānaṃ apaṭikkhepassa, visuṃ, ekajjhaṃ paṭikkhepassa ca vasena catukkoṭikaṃ dassetvā pattapariyesitehi anuvicaritassa bhedaṃ dassetuṃ **''lokasmiñhī''**tiādi vuttaṃ. **Pariyesitvā pattaṃ** paṭhamaṃ cetasā pacchā kāyena pattattā **pattaṃ nāma. Pariyesitvā nopattaṃ pariyesitaṃ nāma** kevalaṃ pariyesitabhāvato. **Apariyesitvā pattañca nopattañca** manasā anuvicaritabbato **manasānuvicaritaṃ nāma**.

Ayañca vikappo ākulo viyāti **''atha vā''**tiādi vuttaṃ. **Pattaṭṭhenā**ti pattabhāvena pattatāsāmaññena. **Apariyesitvā nopattaṃ manasānuvicaritaṃ nāma** pattiyā pariyesanāya ca abhāvato. **Sabbaṃ vā eta**nti ''pariyesitvā pattampī''tiādinā vuttaṃ catubbidhampi. **Iminā**ti ''yampi taṃ diṭṭhiṭṭhānaṃ''tiādivacanena. **Viññāṇārammaṇā taṇhāmānadiṭṭhiyo kathitā** pārisesañāyena. Evaṃ pārisesañāyapariggahe kiṃ payojananti āha **''desanāvilāsenā''**tiādi. Yesaṃ vineyyānaṃ desetabbadhammassa sarūpaṃ anāmasitvā ārammaṇakicca-sampayuttadhamma-phalavisesādi-pakārantaravibhāvanena paṭivedho hoti, tesaṃ tappakārabhedehi dhammehi, yesaṃ pana yena ekeneva pakārena sarūpeneva vā vibhāvane kate paṭivedho hoti, tesaṃ taṃ vatvā dhammissarattā tadaññaṃ niravasesākāravibhāvanañca **desanāvilāso**. Tenāha **''diṭṭhādiārammaṇavasena viññāṇaṃ dassita''**nti.

Diṭṭhiṭṭhānanti diṭṭhi eva diṭṭhiṭṭhānaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva. Yaṃ rūpaṃ esā diṭṭhi ''loko ca

attā cā''ti gaṇhāti. Taṃ rūpaṃ sandhāya ''so loko so attā''ti vacanaṃ vuttanti yojanā. **So pecca bhavissāmī**ti uddhamāghātanikavādavasenāyaṃ diṭṭhīti āha **''so ahaṃ paralokaṃ gantvā nicco bhavissāmī''**tiādi. **Dhuvo**ti thiro. **Sassato**ti sabbadābhāvī. **Avipariṇāmadhammo**ti jarāya maraṇena ca avipariṇāmetabbasabhāvo, nibbikāroti attho. **Tampi dassana**nti tampi tathāvuttaṃ diṭṭhidassanaṃ attānaṃ viya taṇhādiṭṭhiggāhavisesena gaṇhāti. Tenāha **''etaṃ mamā''**tiādi. **Diṭṭhārammaṇā**ti diṭṭhivisayā. Kathaṃ pana diṭṭhi diṭṭhivisayā hotīti āha **''vipassanāyā''**tiādi. **Paṭivipassanākāle**ti yamakato sammasanādikālaṃ sandhāyāha. Tattha akkharacintakānaṃ sadde viya, vedajjhāyīnaṃ vedasatthe viya ca diṭṭhiyaṃ diṭṭhigatikānaṃ diṭṭhiggāhappavatti daṭṭhabbā.

Samanupassatīti padassa ca tasso samanupassanā atthoti yojanā. Tena samanupassanā nāma catubbidhāti dasseti. Tattha ñāṇaṃ tāva samavisamaṃ sammā yāthāvato anupassatīti **samanupassanā**. Itarā pana saṃkilesavasena anu anu passantīti **samanupassanā**. Yadi evaṃ hotu tāva diṭṭhisamanupassanā micchādassanabhāvato, kathaṃ taṇhāmānāti? Taṇhāyapi sattānaṃ pāpakaraṇe upāyadassanavasena paññāpatirūpikā pavatti labbhateva, yāya vañcananikatisāciyogā sambhavanti. Mānopi seyyādinā dassanavaseneva tathā attānaṃ ūhatīti taṇhāmānānaṃ samanupassanāpatirūpikā pavatti labbhatīti daṭṭhabbaṃ. **Avijjamāne**ti ''etaṃ mamā''ti evaṃ gahetabbe taṇhāvatthusmiṃ ajjhattakhandhapañcake anupalabbhamāne vinaṭṭhe. **Na paritassati** bhayaparittāsataṇhāparittāsānaṃ maggena samugghātitattā.

242. **Catūhi kāraṇehī**ti ''asati na paritassatī''ti vuttampi itarehi tīhi saha gahetvā vuttaṃ. **Catūhi kāraṇehī**ti catukkoṭikasuññatākathanassa kāraṇehi. **Bahiddhā asatī**ti bāhire vatthusmiṃ avijjamāne. Sā panassa avijjamānatā laddhavināsena vā aladdhālābhena vāti pāḷiyaṃ – ''ahu vata me, taṃ vata me natthi, siyā vata me, taṃ vatāhaṃ na labhāmī''ti vuttanti tadubhayaṃ parikkhāravasena vibhajitvā tattha paritassanaṃ dassetuṃ **''bahiddhā parikkhāravināse''**tiādi vuttaṃ. Tattha **yānaṃ** ''ratho vayha''nti evamādi. **Vāhanaṃ** hatthiassādi.

Yehi kilesehīti yehi asantapatthanādīhi kilesehi. **Evaṃ bhaveyyā**ti evaṃ ''ahu vata me''tiādinā codanādi bhaveyya. **Diṭṭhiṭṭhānādhiṭṭhānapariyuṭṭhānābhinivesānusayāna**nti ettha aparāparaṃ pavattāsu diṭṭhīsu yā parato uppannā diṭṭhiyo, tāsaṃ purimuppannā diṭṭhiyo kāraṇaṭṭhena **diṭṭhiṭṭhānāni**. Adhikaraṇaṭṭhena **diṭṭhādhiṭṭhānāni,** pariyuṭṭhānappattiyā sabbāpi **diṭṭhipariyuṭṭhānāni**. ''Idameva saccaṃ moghamañña''nti (ma. ni. 2.202, 427; 3.27-29; udā. 55; mahāni. 20; netti. 59) pavattiyā **abhinivesā**. Appahīnabhāvena santāne sayantīti **anusayā**ti evaṃ diṭṭhiṭṭhānādīnaṃ padānaṃ vibhāgo veditabbo. Taṇhādīhi kampaniyatāya sabbasaṅkhārāva iñjitānīti **sabbasaṅkhāraiñjitāni**. Sesapadadvayepi eseva nayo. Upadhīyati ettha dukkhanti upadhi, khandhāva upadhi **khandhūpadhi**. Esa nayo sesesupi. Tadeva ca āgamma taṇhā khīyati virajjati nirujjhatīti yojanā. **Ucchijjissāmi nāmassū**tiādīsu nipātamattaṃ, saṃsaye vā. **Tāso**ti attaniyābhāvaṃ paṭicca taṇhāparittāso ceva bhayaparittāso ca. Tenāha **''tāso heso''**tiādi. **No cassaṃ, no ca me siyā**ti ''aha''nti kira koci no cassaṃ, ''me''ti ca kiñci no siyāti. Tāsappatīkāradassanañhetaṃ.

243. **Ettāvatā**ti ''evaṃ vutte''tiādinā, pucchānusandhivasena pavattāya ''chayimāni, bhikkhave, diṭṭhiṭṭhānānī''tiādinā (ma. ni. 1.241) vā. Sāpi hi ajjhattakhandhavināse paritassanakaṃ dassetvā aparitassanakaṃ dassentī pavattāti tassanakassa suññatādassanaṃ akiccasādhakampi suññatādassanamevāti imesaṃ vasena **''catukkoṭikā suññatā kathitā''**ti vuttaṃ. **Bahiddhā parikkhāra**nti bāhiraṃ saviññāṇakaṃ aviññāṇakañca sattopakaraṇaṃ. Tañhi jīvitavuttiyā parikkhārakaṭṭhena ''parikkhāro''ti vuttaṃ. **Pariggahaṃ nāma katvā**ti **''mama** ida''nti pariggahetabbatāya pariggahitaṃ nāma katvā. Sabbopi diṭṭhiggāho ''attā nicco dhuvo sassato, attā ucchijjati vinassatī''tiādinā attadiṭṭhisannissayoyevāti vuttaṃ **''sakkāyadiṭṭhipamukhā dvāsaṭṭhidiṭṭhiyo''**ti. Ayāthāvaggāhinā abhinivesanapaññāpanānaṃ upatthambhabhāvato diṭṭhi eva nissayoti **diṭṭhinissayo. Pariggaṇheyyā**ti niccādivisesayuttaṃ katvā pariggaṇheyya. Kimevaṃ pariggahetuṃ sakkuṇeyya? **Sabbatthā**ti ''taṃ, bhikkhave, attavādupādānaṃ upādiyetha, taṃ, bhikkhave, diṭṭhinissayaṃ nissayethā''ti etesupi.

244. **Attani vā satī**ti yassa attano santakabhāvena kiñci attaniyanti vucceyya, tasmiṃ attani sati, so eva pana attā paramatthato natthīti adhippāyo. Sakkā hi vattuṃ bāhirakaparikappito attā ‘‘paramattho’’ti? Siyā khandhapañcakaṃ ñeyyasabhāvattā yathā taṃ ghaṭo, yadi pana tadaññaṃ nāma kiñci abhavissa, na taṃ niyamato viparītaṃ siyāti? Na ca so paramatthato atthi pamāṇehi anupalabbhamānattā turaṅgamavisāṇaṃ viyāti. **Attaniye vā parikkhāre satī**ti ‘‘idaṃ nāma attano santaka’’nti tassa kiñcanabhāvena nicchite kismiñci vatthusmiṃ sati. Attano idanti hi attaniyanti. **Ahanti satī**ti ‘‘ahaṃ nāmāya’’nti ahaṃkāravatthubhūte paramatthato niddhāritasarūpe kismiñci sati tassa santakabhāvena mamāti kiñci gahetuṃ yuttaṃ bhaveyya. **Mamāti sati ‘‘aha’’**nti etthāpi eseva nayo. Iti paramatthato attano anupalabbhamānattā attaniyaṃ kiñci paramatthato natthevāti sabbasaṅkhārānaṃ anattatāya anattaniyataṃ, anattaniyatāya ca anattakataṃ dasseti. **Bhūtato**ti bhūtatthato. **Tathato**ti tathasabhāvato. **Thirato**ti ṭhitasabhāvato nibbikārato.

Yasmā hutvā na hotīti yasmā pubbe asantaṃ paccayasamavāyena hutvā uppajjitvā puna bhaṅgupagamena na hoti, tasmā na niccanti **aniccaṃ,** adhuvanti attho. Tato eva **uppādavayavattito**ti uppajjanavasena nirujjhanavasena ca pavattanato. Sabhāvavigamo idha **vipariṇāmo,** khaṇikatā **tāvakālikatā,** niccasabhāvābhāvo **eva niccapaṭikkhepo**. Aniccadhammā hi teneva attano aniccabhāvena atthato niccataṃ paṭikkhipanti nāma. Tathā hi vuttaṃ ‘‘na niccanti anicca’’nti. Uppādajarābhaṅgavasena rūpassa nirantarabādhatāti paṭipīḷanākārenassa **dukkhatā. Santāpo** dukkhadukkhatādivasena santāpanaṃ paridahanaṃ, tato evassa dussahatāya **dukkhamatā**. Tissannaṃ dukkhatānaṃ saṃsāradukkhassa ca adhiṭṭhānatāya **dukkhavatthukatā**. Sukhasabhāvābhāvo eva **sukhapaṭikkhepo**. **Vipariṇāmadhamma**nti jarāya maraṇena ca vipariṇamanasabhāvaṃ. Yasmā idaṃ rūpaṃ paccayasamavāyena uppādaṃ, uppādānantaraṃ jaraṃ patvā avassameva bhijjati, bhinnañca bhinnameva, nāssa kassaci saṅkamoti bhavantarānupagamanasaṅkhātena saṅkamābhāvena vipariṇāmadhammataṃ pākaṭaṃ kātuṃ **‘‘bhavasaṅkanti upagamanasabhāva’’**nti vuttaṃ. **Pakatibhāvavijahanaṃ** sabhāvavigamo nirujjhanameva. Nti aniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ rūpaṃ. **Iminā**ti ‘‘no hetaṃ, bhante’’ti rūpassa taṇhādiggāhānaṃ vatthubhāvapaṭikkhepena. Rūpañhi uppannaṃ ṭhitiṃ mā pāpuṇātu, ṭhitippattaṃ mā jīratu, jarappattaṃ mā bhijjatu, udayabbayehi mā kilamiyatūti na ettha kassaci vasībhāvo atthi, svāyamassa avasavattanaṭṭho anattatāsallakkhaṇassa kāraṇaṃ hotīti āha **‘‘avasavattanākārena rūpaṃ, bhante, anattāti paṭijānantī’’**ti. Nivāsikārakavedakaadhiṭṭhāyakavirahena tato suññatā **suññaṭṭho,** sāmibhūtassa kassaci abhāvo **assāmikaṭṭho,** yathāvuttavasavattibhāvābhāvo **anissaraṭṭho,** paraparikappitaattasabhāvābhāvo eva **attapaṭikkhepaṭṭho**.

Yasmā aniccalakkhaṇena viya dukkhalakkhaṇaṃ, tadubhayena anattalakkhaṇaṃ suviññāpayaṃ, na kevalaṃ, tasmā tadubhayenettha anattalakkhaṇavibhāvanaṃ katanti dassento **‘‘bhagavā hī’’ti**ādimāha. Tattha **aniccavasenā**ti aniccatāvasena. **Dukkhavasenā**ti dukkhatāvasena. **Na upapajjatī**ti na yujjati. Tameva ayujjamānataṃ dassetuṃ **‘‘cakkhussa uppādopī’’**tiādi vuttaṃ. Yasmā attavādī attānaṃ niccaṃ paññapeti, cakkhuṃ pana aniccaṃ, tasmā cakkhu viya attāpi anicco āpanno. Tenāha **‘‘yassa kho panā’’**tiādi. Tattha **vetī**ti vigacchati nirujjhati. **Iti cakkhu anattā**ti cakkhussa udayabbayavantatāya aniccatā, attano ca attavādinā aniccatāya anicchitattā cakkhu anattā.

Kāmaṃ **anattalakkhaṇasutte** (saṃ. ni. 3.59; mahāva. 20) – ‘‘yasmā ca kho, bhikkhave, rūpaṃ anattā, tasmā rūpaṃ ābādhāya saṃvattatī’’ti rūpassa anattatāya dukkhatā vibhāvitā viya dissati, tathāpi ‘‘yasmā rūpaṃ ābādhāya saṃvattati, tasmā anattā’’ti pākaṭatāya sābādhatāya rūpassa attasārābhāvo vibhāvito, tato eva ca ‘‘na labbhati rūpe evaṃ me rūpaṃ hotu, evaṃ me rūpaṃ mā ahosī’’ti rūpe kassaci anissaratā, tassa ca avasavattanākāro dassitoti āha **‘‘dukkhavasena anattataṃ dassetī’’**ti. **Yadaniccaṃ taṃ dukkha**nti yaṃ vatthu aniccaṃ, taṃ dukkhaṃ udayabbayapaṭipīḷitattā, yaṃ pana niccaṃ tadabhāvato, taṃ sukhaṃ yathā taṃ nibbānanti adhippāyo. **Yaṃ ta**nti kāraṇaniddesovāyaṃ, yasmā rūpaṃ aniccaṃ, taṃ tasmāti attho. **Yaṃ dukkhaṃ tadanattā**ti ettha vuttanayeneva attho veditabbo. **Anicca**nti iminā ghaṭādi viya paccayuppannattā rūpaṃ aniccanti imamatthaṃ dasseti. Imināva nayena ‘‘anattā’’ti vattuṃ labbhamānepi **‘‘anattā’’ti vattā nāma natthi. Evaṃ dukkhanti vadantī**ti etthāpi

yathārahaṃ vattabbaṃ ‘‘akkhisūlādivikārappattakāle viya paccayuppannattā dukkhaṃ rūpa’’ntiādinā. **Duddasaṃ duppaññāpanaṃ**. Tathā hi sarabhaṅgādayopi satthāro nāddasaṃsu, kuto paññāpanā. **Tayidaṃ** anattalakkhaṇaṃ.

Tasmātihātiādinā tiyaddhagatarūpaṃ lakkhaṇattayaṃ āropetvā vuttanti āha **‘‘etarahi aññadāpī’’**ti. Taṃ pana yādisaṃ tādisampi tathā vuttanti ajjhattādivisesopi vattabbo. **Pi-**saddena vā tassāpi saṅgaho daṭṭhabbo.

245. **Ukkaṇṭhatī**ti nābhiramati. Aññattha ‘‘nibbidā’’ti balavavipassanā vuccati, sānulomā pana saṅkhārupekkhā ‘‘vuṭṭhānagāminī’’ti, sā idha kathaṃ nibbidā nāma jātāti āha **‘‘vuṭṭhānagāminivipassanāya hī’’**tiādi. Iminā sikhāpattanibbedatāya vuṭṭhānagāminī idha nibbidānāmena vuttāti dasseti.

‘‘So anupubbena saññaggaṃ phusatī’’ti (dī. ni. 1.414, 415) vatvā ‘‘saññā kho poṭṭhapāda paṭhamaṃ uppajjati, pacchā ñāṇa’’nti (dī. ni. 1.416) vuttattā **saññagganti vuttā** lokiyāsu pahānasaññāsu sikhāpattabhāvato. **Dhammaṭṭhitiñāṇanti vuttā** idappaccayatādassanassa matthakappattīti katvā. Tato parañhi asaṅkhatārammaṇaṃ ñāṇaṃ hoti. Tenāha – ‘‘pubbe kho susima dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, pacchā nibbāne ñāṇa’’nti (saṃ. ni. 2.70). **Pārisuddhipadhāniyaṅganti vuttā** maggādhigamassa paripanthabhūtasabbasaṃkilesavisuddhi padhānikassa yogino, padhānabhāvanāya vā jātaṃ aṅganti katvā. **Paṭipadāñāṇadassanavisuddhīti vuttā** paramukkaṃsagatapaṭipadāñāṇadassanavisuddhibhāvato. **Atammayata**nti ettha **tammayatā nāma** taṇhā, kāmataṇhādīsu tāya tāya nibbattattā tammayaṃ nāma tebhūmikappavattaṃ, tassa bhāvoti katvā. Tassā taṇhāya pariyādānato vuṭṭhānagāminivipassanā **atammayatā**ti vuccati. **Nissāyā**ti taṃ atammayataṃ paccayaṃ katvā. **Āgammā**ti tasseva vevacanaṃ. **Nānattā**ti nānāsabhāvā bahū anekappakārā. **Nānattasitā**ti nānārammaṇanissitā rūpādivisayā. **Ekattā**ti ekasabhāvā. **Ekattasitā**ti ekaṃyeva ārammaṇaṃ nissitā. **Taṃ nissāyā**ti taṃ ekattasitaṃ upekkhaṃ paccayaṃ katvā. **Etissā**ti etissā upekkhāya. **Pahānaṃ hotī**ti aññāṇupekkhato pabhuti sabbaṃ upekkhaṃ pajahitvā ṭhitassa ‘‘atammayatā’’ti vuttāya vuṭṭhānagāminivipassanāya arūpāvacarasamāpattiupekkhāya vipassanupekkhāya ca pahānaṃ hotīti **pariyādānanti vuttā**ti. Sabbasaṅkhāragatassa muñcitukamyatāpaṭisaṅkhānassa sikhāpattabhāvato vuṭṭhānagāminī muñcitukamyatā paṭisaṅkhānanti ca vuttā. Mudumajjhādivasena pavattiākāramattaṃ, atthato **ekatthā** muñcitukamyatādayo, **byañjanameva nānaṃ. Dvīhi nāmehī**ti gotrabhu, vodānanti imehi dvīhi nāmehi.

Virāgoti maggo, accantameva virajjati etenāti **virāgo,** tena. **Maggena** hetubhūtena. **Vimuccatī**ti paṭippassaddhivimuttivasena vimuccati. Tenāha **‘‘phalaṃ kathita’’**nti.

Mahākhīṇāsavoti pasaṃsāvacanaṃ yathā ‘‘mahārājā’’ti. Tathā hi taṃ pasaṃsanto satthā **‘‘ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu ukkhittapaligho itipī’’**tiādimāhāti. Tadatthaṃ vivarituṃ **‘‘idāni tassā’’**tiādi vuttaṃ. **Yathābhūtehī**ti yāthāvato bhūtehi. **Durukkhipanaṭṭhenā**ti pacurajanehi ukkhipituṃ asakkuṇeyyabhāvena. Nibbānanagarappavese vibandhanena paligho viyāti **palighoti vuccati**. Matthakacchinno tālo pattaphalādīnaṃ anaṅgato tālāvatthu asive ‘‘sivā’’ti samaññā viya. Tenāha **‘‘sīsacchinnatālo viya katā’’**ti. Punabbhavassa karaṇasīlo, punabbhavaṃ vā phalaṃ arahatīti **ponobhaviko**. Evaṃbhūto pana punabbhavaṃ deti nāmāti āha **‘‘punabbhavadāyako’’**ti. **Punabbhavakhandhānaṃ paccayo**ti iminā jātisaṃsāroti phalūpacārena kāraṇaṃ vuttanti dasseti. **Parikkhāti vuccati** santānassa parikkhipanato. **Saṃkiṇṇattā**ti sabbaso kiṇṇattā vināsitattā. **Gabbhīrānugataṭṭhenā**ti gambhīraṃ anupaviṭṭhaṭṭhena. **Luñcitvā**ti uddharitvā. **Etānī**ti kāmarāgasaññojanādīni. **Aggaḷāti vuccanti** avadhāraṇaṭṭhena. Aggamaggena patito mānaddhajo etassāti **patitamānaddhajo**. Itarabhāroropanassa purimapadehi pakāsitattā **‘‘mānabhārasseva oropitattā pannabhāroti adhippeto’’**ti vuttaṃ. **Mānasaṃyogeneva visaṃyuttattā**ti etthāpi eseva nayo. Pañcapi khandhe avisesato asmīti gahetvā pavattamāno ‘‘asmimāno’’ti adhippetoti vuttaṃ **‘‘rūpe asmīti māno’’**tiādi.

Nagaradvārassa parissayapaṭibāhanatthañceva sobhanatthañca ubhosu passesu esikatthambhe nikhaṇitvā ṭhapentīti āha **‘‘nagaradvāre ussāpite esikatthambhe’’**ti. Pākāraviddhaṃsaneneva parikkhāya bhūmisamakaraṇaṃ hotīti āha **‘‘pākāraṃ bhindanto parikkhaṃ saṃkiritvā’’**ti. **Eva**ntiādi upamāsaṃsandanaṃ. Santo saṃvijjamāno kāyo dhammasamūhoti **sakkāyo,** upādānakkhandhapañcakaṃ. **Dvattiṃsa kammakāraṇā** dukkhakkhandhe āgatā. Akkhirogasīsarogādayo **aṭṭhanavuti rogā**. Rājabhayādīni **pañcavīsati mahābhayāni**.

246. **Anadhigamanīyaviññāṇata**nti ‘‘idaṃ nāma nissāya iminā nāma ākārena pavattatī’’ti evaṃ duviññeyyacittataṃ. **Anvesa**nti paccatte ekavacananti āha **‘‘anvesanto’’**ti. **Sattopi tathāgatoti vuccati** ‘‘tathāgato paraṃ maraṇā’’tiādīsu (dī. ni. 1.65) viya. Satto hi yatheko kammakilesehi itthattaṃ āgato, tathā aparopi āgatoti ‘‘tathāgato’’ti vuccati. **Uttamapuggalo**ti bhagavantaṃ sandhāya vadati. **Khīṇāsavopī**ti yo koci khīṇāsavopi ‘‘tathāgato’’ti adhippeto. Sopi hi yatheko catūsu satipaṭṭhānesu sūpaṭṭhitacitto satta bojjhaṅge yathābhūtaṃ bhāvetvā anuttaraṃ arahattaṃ āgato adhigato, tathā aparopi āgatoti ‘‘tathāgato’’ti vuccati. **Asaṃvijjamāno**ti paramatthato anupalabbhanīyo. **Avindeyyo**ti na vinditabbo, duviññeyyoti attho.

Tathāgato satto puggaloti na paññapemi paramatthato sattasseva abhāvatoti adhippāyo. **Kiṃ paññapessāmi** paññattiupādānassapi dharamānakassa abhāvato. ‘‘Anuppādo khemaṃ, anuppatti khema’’ntiādinā asaṅkhatāya dhātuyā pakkhandhanavasena pavattaṃ aggaphalasamāpattiatthaṃ **vipassanācittaṃ vā**.

Tucchāti karaṇe nissakkavacananti āha **‘‘tucchakenā’’**ti. Vinayatīti vinayo, so eva **venayiko. Tathā ma**nti tathābhūtaṃ maṃ. Paramatthato vijjamānassa hi sattassa abhāvaṃ vadanto sattavināsapaññāpako ca nāma siyā, ahaṃ pana paramatthato avijjamānaṃ taṃ ‘‘natthī’’ti vadāmi. Yathā ca loko voharati, tatheva taṃ voharāmi, tathābhūtaṃ maṃ ye samaṇabrāhmaṇā ‘‘venayiko samaṇo gotamo’’ti vadantā asatā tucchā musā abhūtena abbhācikkhantīti yojanā. Appaṭisandhikassa khīṇāsavassa carimacittaṃ nirupādānato anupādāno viya jātavedo parinibbutaṃ idaṃ nāma nissitanti na paññāyatīti vadanto kimettāvatā ucchedavādī bhaveyya, nāhaṃ kadācipi atthi, nāpi koci atthīti vadāmi. Evaṃ sante kiṃ nissāya te moghapurisā sato sattassa nāma ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapetīti vadantā asatā…pe… abbhācikkhantīti ayamettha adhippāyo.

Mahābodhimaṇḍamhīti bodhimaṇḍaggahaṇena sattasattāhamāha. Tena dhammacakkapavattanato (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 13; paṭi. ma. 2.30) pubbe vuttaṃ tantidesanaṃ vadati. **Catusaccameva paññapemī**ti etena saccavimuttā satthudesanā natthīti dasseti. Ettha ca – ‘‘pubbe ceva etarahi ca dukkhañceva paññapemi dukkhassa ca nirodha’’nti vadanto bhagavā nāhaṃ kadācipi ‘‘attā ucchijjati, vinassatī’’ti vā, ‘‘attā nāma koci atthī’’ti vā vadāmi. Evaṃ sante kiṃ nissāya te moghapurisā ‘‘sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapetī’’ti asatā tucchena abbhācikkhantīti dasseti. **Pare**ti amāmakā, mama ovādassa abhājanabhūtāti atthoti āha **‘‘saccāni…pe… asamatthapuggalā’’**ti. **Adhippāyenā**ti iminā tesaṃ adhippāyamattaṃ, rosanavihesanāni pana tathāgatassa ākāsassa vilikhanaṃ viya na sambhavantiyevāti dasseti. Āhanati cittanti **āghāto**. Appatītā honti etenāti **appaccayo**. Cittaṃ na abhirādhayatīti **anabhiraddhi. Atuṭṭhī**ti tuṭṭhipaṭipakkho tathāpavatto cittuppādo, kodho eva vā.

Pareti aññe ekacce. Ānandanti pamodanti etenāti **ānando,** pītiyā evetaṃ adhivacanaṃ. Sobhanamanatā **somanassaṃ,** cetasikasukhassetaṃ adhivacanaṃ. Uppilati purimāvatthāya bhijjati visesaṃ āpajjatīti uppilaṃ, tadeva uppilāvitaṃ, tassa bhāvo **uppilāvitattaṃ**. Yāya uppannāya kāyacittaṃ vātapūritabhattā viya uddhumāyanākārappattaṃ hoti, tassā gehassitāya odaggiyapītiyā etaṃ adhivacanaṃ. **Saccāni paṭivijjhituṃ asamatthā**ti dukkhameva uppajjati nirujjhati ca, na añño satto nāma atthīti evaṃ jānituṃ asamatthā ‘‘attā nāma atthī’’ti evaṃdiṭṭhino appahīnavipallāsā. Uttamaṃ pasādanīyaṭṭhānaṃ **tathāgatampi akkosanti,** kimaṅgaṃ pana bhikkhūti adhippāyo.

247. Anattaniyepi khandhapañcake micchāgāhavasena attaniyasaññāya pavattassa chandarāgassa pahānaṃ. **Amhākaṃ neva attā**ti yasmā rūpavedanādiyeva attaggāhavatthu tabbinimuttassa lobhaneyyassa abhāvato. Etaṃ tiṇakaṭṭhasākhāpalāsaṃ na amhākaṃ rūpaṃ, na viññāṇaṃ, tasmā amhākaṃ neva attāti yojanā. Ajjhattikassa vatthuno neva attāti paṭikkhittattā bāhiravatthu attaniyabhāvena paṭikkhittaṃ hotīti āha **''amhākaṃ cīvarādiparikkhāropi na hotī''**ti. **Khandhapañcakaṃyevā**ti bāhiravatthuṃ nidassanaṃ katvā khandhapañcakaṃyeva **na tumhākanti pajahāpeti. Na uppāṭetvā** kandaṃ viya. **Na luñcitvā vā** kese viyāti. Iminā rūpādīnaṃ nāmamukhena pahānaṃ icchanti. Ulliṅgitamatthaṃ **chandarāgavinayena pajahāpetī**ti sarūpato dasseti.

248. ''Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, rūpaṃ niccaṃ vā''tiādi desanā **tiparivaṭṭaṃ. Yāva imaṃ ṭhāna**nti ''evaṃ svākkhāto''ti yāvāyaṃ pāḷipadeso. Suviññeyyabhāvena akkhātattāpi **svākkhāto**ti āha **''sukathitattā eva uttāno vivaṭo pakāsito''**ti. Tiriyaṃ vidāraṇena **chinnaṃ,** dīghaso phālanena **bhinnaṃ,** tato eva tattha tattha sibbitagaṇṭhikatajiṇṇavatthaṃ pilotikā, tadabhāvato **chinnapilotiko,** pilotikarahitoti attho. Iriyāpatha-saṇṭhapanaavijjamānajhāna-vipassanāni chinnāya avijjamānāya paṭipattiyā sibbanagaṇṭhikaraṇasadisāni, tādisaṃ idha natthīti āha **''na hettha…pe… atthī''**ti. **Patiṭṭhātuṃ na labhatī**ti pesalehi saddhiṃ saṃvāsavasenapi patiṭṭhātuṃ na labhati, visesādhigamavasena pana vattabbameva natthi.

Kāraṇḍavaṃ niddhamathāti vipannasīlatāya kacavarabhūtaṃ puggalaṃ kacavaramiva nirapekkhā apanetha. **Kasambuñcāpakassathā**ti kasaṭabhūtañca naṃ khattiyādīnaṃ majjhagataṃ sambhinnaṃ paggharitakuṭṭhaṃ caṇḍālaṃ viya apakassatha nikkaḍḍhatha. Kiṃ kāraṇaṃ? Saṅghārāmo nāma sīlavantānaṃ kato, na dussīlānaṃ, yato etadeva. **Tato palāpe vāhetha, assamaṇe samaṇamānine**ti yathā palāpā antosārarahitā ataṇḍulā bahi thusena vīhi viya dissanti, evaṃ pāpabhikkhū antosīlarahitāpi bahi kāsāvādiparikkhārena bhikkhū viya dissanti, tasmā ''palāpā''ti vuccanti, te palāpe vāhetha odhunātha vidhamatha. Paramatthato assamaṇe vesamattena samaṇamānine evaṃ **niddhamitvāna…pe… patissatā**ti. Tattha **kappayavho**ti kappetha, karothāti vuttaṃ hoti. **Patissatā**ti pati pati satā sampajānantā suṭṭhu pajānantā. **Patissatā** vā sappatissā aññamaññaṃ sagāravā. Athevaṃ suddhā suddhehi saṃvāsaṃ kappentā diṭṭhisīlasāmaññena **samaggā**. Anukkamena paripākagatapaññatāya **nipakā**. Sabbassevimassa dukkhavaṭṭassa **antaṃ karissatha,** parinibbānaṃ pāpuṇissathāti attho.

Vaṭṭaṃ tesaṃ natthi paññāpanāya sabbaso samucchinnavaṭṭamūlakattā.

Dhammaṃ anussaranti, dhammassa vā anussaraṇasīlāti **dhammānusārino**. Evaṃ **saddhānusārino**pi veditabbā. **Paṭipannassā**ti paṭipajjamānassa, sotāpattimaggaṭṭhopi adhippeto. **Adhimatta**nti balavaṃ. **Paññāvāhī**ti paññaṃ vāheti, paññā vā imaṃ puggalaṃ vahatīti paññāvāhītipi vadanti. **Paññāpubbaṅgama**nti paññaṃ purecārikaṃ katvā. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo paññāsaṅkhātena dhammena sarati anussaratīti **dhammānusārī**. **Saddhāvāhī**ti saddhaṃ vāheti, saddhā vā imaṃ puggalaṃ vahatīti saddhāvāhītipi vadanti. **Saddhāpubbaṅgama**nti saddhaṃ purecārikaṃ katvā. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo saddhāya sarati anussaratīti saddhānusārī. **Saddhāmatta**nti ''itipi so bhagavā''tiādinā buddhasubuddhatāya saddahanamattaṃ. Matta-saddena aveccappasādaṃ nivatteti. **Pemamatta**nti yathāvuttasaddhānusārena uppannaṃ tuṭṭhimattaṃ. Sinehoti keci. **Evaṃ vipassanaṃ paṭṭhapetvā nisinnānanti** kalāpasammasanādivasena āraddhavipassanānaṃ. **Ekā saddhā**ti vipassanānusārena svākkhātadhammatā siddhā, tato eva ekā seṭṭhā uḷārā saddhā uppajjati. **Ekaṃ pema**nti etthāpi eseva nayo. **Sagge ṭhapitā viya hontī**ti tesaṃ saddhāpemānaṃ saggasaṃvattaniyatāya abyabhicārībhāvamāha. **Cūḷasotāpannoti vadanti** ekadesena saccānubodhe ṭhitattā. Sesaṃ suviññeyyameva.

Alagaddūpamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Vammikasuttavaṇṇanā

249. **Piyavacana**nti piyasamudācāro. Viññujātikā hi paraṃ piyena samudācarantā ‘‘bhava’’nti vā, ‘‘devānaṃ piyo’’ti vā, ‘‘āyasmā’’ti vā samudācaranti, tasmā sammukhā sambodhanavasena ‘‘āvuso’’ti, tirokkhaṃ ‘‘āyasmā’’ti ayampi samudācāro. Mahākassapauruvelakassapādayo aññepi kassapanāmakā atthīti **‘‘katarassa kassapassā’’**ti pucchanti. **Raññā**ti kosalaraññā. **‘‘Sañjāniṃsū’’**ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ **‘‘ayaṃ panā’’**tiādi āraddhaṃ. **Assā**ti kumārakassapassa, ‘‘sañjāniṃsū’’ti vuttasañjānanassa vā. **Puññāni karonto**ti kappasatasahassaṃ devesu ca manussesu ca nibbattitvā dānādīni puññāni bhāvento. **Osakkante**ti parihāyamāne. **Paṭhama**nti kumārikākāle. **Satthā upālittheraṃ paṭicchāpesi** taṃ adhikaraṇaṃ vinayakammenevassā bhikkhuniyā pabbajjāya arogabhāvaṃ.

Paññattivibhāvanāti ‘‘andhavana’’ntveva paññāyamānassa vibhāvanā. **Olīyatī**ti saṅkucati saṇikaṃ vattati. **Bhāṇako**ti sarabhāṇako. **Yaṃ atthi, taṃ gahetvā**ti idāni pariyesitabbaṭṭhānaṃ natthi, yathāgataṃ pana yaṃ atthi, taṃ gahetvā. **Balavaguṇe**ti adhimattaguṇe. Kassapabhagavato kāle niruḷhasamaññāvasena vacanasantatiyā avicchedena ca imasmimpi buddhuppāde taṃ ‘‘andhavana’’ntveva paññāyittha, uparūparivaḍḍhamānāya pathaviyā upari rukkhagacchādīsu sañjāyantesupīti. **Sekkhapaṭipada**nti sekkhabhāvāvahaṃ visuddhipaṭipattiṃ.

Aññatara-saddo apākaṭe viya pākaṭepi vattati eka-saddena samānatthattāti dassetuṃ **‘‘abhijānātī’’**tiādi vuttaṃ. Bhayabheravadassitampi abhikkanta-saddassa atthuddhāraṃ idha dassento evaṃ heṭṭhā tattha tattha katā atthasaṃvaṇṇanā parato tasmiṃ tasmiṃ suttapadese yathārahaṃ vattabbāti nayadassanaṃ karoti. Kañcanasannibhattacatā suvaṇṇavaṇṇaggahaṇena gahitāti adhippāyenāha **‘‘chaviya’’**nti. Chavigatā pana vaṇṇadhātu eva ‘‘suvaṇṇavaṇṇo’’ti ettha vaṇṇaggahaṇena gahitāti apare. Vaṇṇīyati kittīyati ugghosananti **vaṇṇo,** thuti. Vaṇṇīyati asaṅkarato vavatthapīyatīti **vaṇṇo,** kulavaggo. Vaṇṇīyati phalaṃ etena yathāsabhāvato vibhāvīyatīti **vaṇṇo,** kāraṇaṃ. Vaṇṇanaṃ dīgharassādivasena saṇṭhahananti **vaṇṇo,** saṇṭhānaṃ. Vaṇṇīyati aṇumahantādivasena pamīyatīti **vaṇṇo,** pamāṇaṃ. Vaṇṇeti vikāramāpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti **vaṇṇo,** rūpāyatanaṃ. Evaṃ tena tena pavattinimittena vaṇṇa-saddassa tasmiṃ tasmiṃ atthe pavatti veditabbā.

Anavasesattaṃ sakalatā kevalatā. **Kevalakappā**ti ettha keci īsaṃ asamattā kevalā kevalakappāti vadanti, evaṃ sati anavasesattho eva kevala-saddo siyā. Anatthantarena pana kappa-saddena padavaḍḍhanaṃ katvā kevalā eva kevalakappā. Tathā vā kappanīyattā paññapetabbattā kevalakappā. **Yebhuyyatā** bahulabhāvo. **Abyāmissatā** vijātiyena asaṅkaro suddhatā. **Anatirekatā** taṃmattatā visesābhāvo. **Kevalakappa**nti kevalaṃ daḷhaṃ katvāti attho. Kevalaṃ vuccati nibbānaṃ sabbasaṅkhatavivittattā. Tenāha **‘‘visaṃyogādianekattho’’**ti. Kevalaṃ etassa adhigataṃ atthīti **kevalī,** sacchikatanirodho khīṇāsavo.

Kappa-saddo panāyaṃ saupasaggo anupasaggo cāti adhippāyena okappanīyapade labbhamānaṃ okappasaddamattaṃ nidasseti, aññathā kappa-saddassa atthuddhāre okappanīyapadaṃ anidassanameva siyā. **Samaṇakappehī**ti vinayasiddhehi samaṇavohārehi. **Niccakappa**nti niccakālaṃ. **Paññattī**ti nāmaṃ. Nāmañhetaṃ tassa āyasmato, yadidaṃ kappoti. **Kappitakesamassū**ti kattarikāya cheditakesamassu. **Dvaṅgulakappo**ti majjhanhikavelāya vītikkantāya dvaṅgulatāvikappo. **Leso**ti apadeso. Anavasesaṃ pharituṃ samatthassapi obhāsassa kenaci kāraṇena ekadesapharaṇampi siyā, ayaṃ pana sabbasova pharīti dassetuṃ samantattho kappa-saddo gahitoti āha **‘‘anavasesaṃ samantato’’**ti.

Samaṇasaññāsamudācārenāti ‘‘ahaṃ samaṇo’’ti evaṃ uppannasaññāsamuṭṭhitena samudācārena, tannimittena vā tabbohārena. **Pubbayoge**ti pubbayogakathāyaṃ. **Papañco esā**ti eso tumhesu āgatesu yathāpavatto paṭisanthāro kathāsamudācāro ca amhākaṃ papañco. Ettakampi akatvā samaṇadhammameva karomāti adhippāyo.

Ariyabhūmiṃ pattoti anāgāmiphalaṃ adhigato. Pakkusātikulaputtaṃ sandhāya vadati.

Vibhajitvāti vibhāgaṃ katvā. **Turitālapanavasenā**ti turitaṃ ālapanavasena. Tena dullabho ayaṃ samaṇo, tasmā sīghamassa pañho kathetabbo, iminā ca sīghaṃ gantvā satthā pucchitabboti turitaṃ ālapīti dasseti. **‘‘Yathā vā’’**tiādinā pana vacanālaṅkāravasena dvikkhattuṃ ālapati. **Evamāhā**ti ‘‘bhikkhu bhikkhū’’ti evaṃ dvikkhattuṃ avoca.

Vammikapariyāyena karajakāyaṃ paccakkhaṃ katvā dassentī devatā **‘‘ayaṃ vammiko’’**ti āha. Tāya pana bhāvatthassa abhāsitattā saddatthameva dassento **‘‘purato ṭhitaṃ…pe… ayanti āhā’’**ti avoca. Sesesupi eseva nayo. **Maṇḍūka**nti thalamaṇḍūkaṃ. So hi uddhumāyikāti vuccati, na udakamaṇḍūko. Tassa nivāsato vāto mā kho bādhayitthāti **‘‘uparivātato apagammā’’**ti vuttaṃ. Kathaṃ panāyaṃ devatā iminā nīhārena ime pañhe therassa ācikkhīti? Keci tāva āhu – yathāsutamatthaṃ upamābhāvena gahetvā attano paṭibhānena upameyyatthaṃ manasā cintetvā taṃ bhagavāva imassa ācikkhissati. Sā ca desanā atthāya hitāya sukhāya hotīti ‘‘ayaṃ vammiko’’tiādinā upamāvaseneva pannarasa pañhe therassa ācikkhi. Kassapasammāsambuddhakāle kira bārāṇasiyaṃ eko seṭṭhi aḍḍho mahaddhano mahantaṃ nidhānaṃ nidahitvā palighādiākārāni kānicipi laṅgāni tattha ṭhapesi. So maraṇakāle attano sahāyassa brāhmaṇassa ārocesi – ‘‘imasmiṃ ṭhāne mayā nidhānaṃ nidahitaṃ, taṃ mama puttassa viññutaṃ pattassa dassetī’’ti vatvā kālamakāsi. Brāhmaṇo sahāyakaputtassa viññutaṃ pattakāle taṃ ṭhānaṃ dassesi. So nikhanitvā sabbapacchā nāgaṃ passi, nāgo attano puttaṃ disvā ‘‘sukheneva dhanaṃ gaṇhatū’’ti apagacchi. Svāyamattho tadā loke pākaṭo jāto. Ayaṃ pana devatā tadā bārāṇasiyaṃ gahapatikule nibbattitvā viññutaṃ patto satthari parinibbute uraṃ datvā sāsane pabbajito pañcahi sahāyakabhikkhūhi saddhiṃ samaṇadhammamakāsi. Ye sandhāya vuttaṃ ‘‘pañca bhikkhū nisseṇiṃ bandhitvā’’tiādi. Tena vuttaṃ ‘‘yathāsutamatthaṃ upamābhāvena gahetvā’’tiādi. Apare pana ‘‘devatā attano paṭibhānena ime pañhe evaṃ abhisaṅkharitvā therassa ācikkhī’’ti vadanti. **Devaputte nissakkaṃ** devaputtapañhattā tassa atthassa.

251. Catūhi mahābhūtehi nibbattoti **cātumahābhūtiko**. Tenāha **‘‘catumahābhūtamayassā’’**ti. **Vamati** uggiranto viya hotīti attho. **Vantako**ti ucchaḍḍako. **Vantussayo**ti upacikāhi vantassa mattikāpiṇḍassa ussayabhūto. **Vantasinehasambaddho**ti vantena kheḷasinehena sampiṇḍito. **Asucikalimalaṃ vamatī**ti ettha mukhādīhi pāṇakānaṃ niggamanato pāṇake vamatīti ayampi attho labbhateva. **Ariyehi vantako**ti kāyabhāvasāmaññena vuttaṃ. Dukkhasaccapariññāya vā sabbassapi tebhūmakadhammajātassa pariññātattā sabbopi kāyo ariyehi chandarāgappahānena vanto eva. **Taṃ sabba**nti yehi tīhi aṭṭhisatehi ussito, yehi nhārūhi sambaddho, yehi maṃsehi avalitto, yena allacammena pariyonaddho, yāya chaviyā rañjito, taṃ aṭṭhiādisabbaṃ accantameva jigucchitvā virattatāyavantameva. **‘‘Yathā cā’’**tiādinā vattabbopamatopi vammiko viya vammikoti imamatthaṃ dasseti.

Sambhavati etasmāti sambhavo, mātāpettiko sambhavo etassāti **mātāpettikasambhavo**. Tassa. Upaciyati etenāti upacayo’ odanakummāsaṃ upacayo etassāti **odanakummāsūpacayo**. Tassa. Adhuvasabhāvatāya **aniccadhammassa,** sedagūtha-pitta-semhādi-dhātukkhobha-garubhāvaduggandhānaṃ vinodanāya **ucchādetabbadhammassa,** parito sambāhanena **parimadditabbadhammassa,** khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvatāya **bhedanadhammassa,** tato eva vikiraṇasabhāvatāya **viddhaṃsanadhammassā**ti dhamma-saddo paccekaṃ yojetabbo. **Tanuvilepanenā**ti kāyāvalepanena ucchādanavilepanena. **Aṅgapaccaṅgābādhavinodanatthāyā**ti tādisasamuṭṭhāna-sarīravikāravigamāya. Yasmā sukkasoṇitaṃ āhāro, ucchādanaṃ parimaddanañca yathārahaṃ uppādassa, vuḍḍhiyā ca paccayo, tasmā āha **‘‘mātāpettika…pe… kathito’’**ti. **Uccāvacabhāvo**ti yathārahaṃ yojetabbo – odanakummāsūpacaya-ucchādanaparimaddanaggahaṇehi **uccabhāvo, vaḍḍhī**. Mātāpettikasambhavaggahaṇena **samudayo**. Itarehi **avacabhāvo, parihāni, atthaṅgamo** pakāsito. Aṅgapaccaṅgānaṃ saṇṭhapanampi hi vaṭṭapaccayattā vaṭṭanti.

Kodho dhūmoti ettha dhūmapariyāyena kodhassa vuttattā dhūma-saddo kodhe vattatīti vuttaṃ **‘‘dhūmo viya dhūmo’’**ti. **Bhasmanī**ti **bhasmaṃ. Mosavajja**nti musāvādo. Dhūmo eva **dhūmāyitaṃ**. Icchā dhūmāyitaṃ etissāti **icchādhūmāyitā,** pajā. Icchādhūmāyitasaddassa taṇhāya vutti vuttanayo eva. **Dhūmāyanto**ti vitakkasantāpena saṃtappento, vitakkentoti attho. **Palipo**ti dukkaramahākaddamaṃ.

Timūlanti tīhi mūlehi patiṭṭhitaṃ viya acalaṃ pavattanti vuttaṃ. **Rajo ca dhūmo ca mayā pakāsitā**ti rajasabhāvakaraṇaṭṭhena ‘‘rajo’’ti ca dhūmasabhāvakaraṇaṭṭhena ‘‘dhūmo’’ti ca mayā pakāsitā. **Pakatidhūmo** viya aggissa kilesaggijālassa paññāṇabhāvato. **Dhammadesanādhūmo** ñāṇaggisandhīpanassa pubbaṅgamabhāvato. **Ayaṃ rattiṃ dhūmāyanā**ti yā divā kattabbakammante uddissa rattiyaṃ anuvitakkanā, ayaṃ rattiṃ dhūmāyanā.

Sattannaṃ dhammānanti idaṃ sutte (cūḷani. mettagūmāṇavapucchāniddesa 28) āgatanayena vuttaṃ. Suttañca tathā ārādhanaveneyyajjhāsayavasena. Tadekaṭṭhatāya vā tadaññakilesānaṃ. **Sundarapañño**ti ñātatīraṇapahānapariññāya paññāya sundarapañño.

Etanti ‘‘sattha’’nti etaṃ **adhivacanaṃ** saṃkilesadhammānaṃ sasanato samucchindanato. Nti vīriyaṃ. **Paññāgatikameva** paññāya hitasseva adhippetattā. Lokiyāya paññāya ārambhakāle lokiyavīriyaṃ gahetabbaṃ, lokuttarāya paññāya pavattikkhaṇe lokuttaravīriyaṃ gahetabbanti yojanā. **Atthadīpanā**ti upameyyatthadīpanī upamā.

Gāmatoti attano vasanagāmato. **Mante**ti āthabbanamante. Te hi brāhmaṇā araññe eva vācenti ‘‘mā aññe assosu’’nti. **Tathā akāsī**ti cattāro koṭṭhāse akāsi. Evamettha vammikapañhasseva vasena upamā āgatā, sesānaṃ vasena heṭṭhā vuttanayena veditabbā.

Laṅganaṭṭhena nivāraṇaṭṭhena **laṅgī,** paligho. **Ñāṇamukhe**ti vipassanāñāṇavīthiyaṃ. **Patatī**ti pavattati. **Kammaṭṭhānauggahaparipucchāvasenā**ti catusaccakammaṭṭhānassa uggaṇhanena tassa atthaparipucchāvasena ceva vipassanāsaṅkhāta-atthavinicchaya-paripucchāvasena ca. Sabbaso ñātuṃ icchā hi paripucchā. Vipassanā ca aniccādito sabbatebhūmakadhammānaṃ ñātuṃ icchati. Evaṃ vipassanāvasena avijjāpahānamāha, uparikattabbasabbhāvato na tāva maggavasena.

Valliantare vāti **vā**-saddo paṃsuantare vā mattikantare vāti avuttavikappattho. **Cittāvilamattakovā**ti cittakkhobhamattakova. **Aniggahito**ti paṭisaṅkhānabalena anivārito. **Mukhavikulanaṃ** mukhasaṅkoco. **Hanusañcopanaṃ pāpeti** antojappanāvatthāyaṃ. **Disā vilokanaṃ pāpeti** yattha bādhetabbo ṭhito, taṃdassanatthaṃ nivārakaparivāraṇatthaṃ. **Daṇḍasatthābhinipāta**nti daṇḍasatthānaṃ parassa upari nipātanāvatthaṃ. Yena kodhena aniggahitena mātādikaṃ aghātetabbaṃ ugghātetvā ‘‘ayuttaṃ vata mayā kata’’nti attānampi hanati, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ **‘‘paraghātanampi attaghātanampi pāpetī’’**ti. Yena vā parassa haññamānassa vasena ghātakopi ghātanaṃ pāpuṇāti, tādisassa vasenāyamattho veditabbo. Kodhasāmaññena hetaṃ vuttaṃ **‘‘paraṃ ghātetvā attānaṃ ghātetī’’**ti. **Paramussadagato**ti paramukkaṃsagato. Daḷhaṃ parissayamāvahatāya **kodhova kodhūpāyāso**. Tenāha **‘‘balavappatto’’**tiādi.

Dvedhāpathasamā hoti appaṭipattihetubhāvato.

Kusaladhammo na tiṭṭhati nīvaraṇehi nivāritaparamattā. Samathapubbaṅgamaṃ vipassanaṃ bhāvayato paṭhamaṃ samathena nīvaraṇavikkhambhanaṃ hoti, vipassanā pana tadaṅgavaseneva tāni nīharatīti vuttaṃ **‘‘vikkhambhanatadaṅgavasenā’’**ti.

‘‘Kummova aṅgāni sake kapāle’’tiādīsu (saṃ. ni. 1.17) kummassa aṅgabhāvena visesato pādasīsāni eva vuccantīti āha **‘‘pañceva aṅgāni hontī’’**ti. Vipassanācārassa vuccamānattā adhikārato sammasanīyānameva dhammānaṃ idha gahaṇanti **‘‘sabbepi saṅkhatā dhammā’’**ti visesaṃ katvāva vuttaṃ. Tenāha bhagavā ‘‘pañcannetaṃ upādānakkhandhānaṃ adhivacana’’nti.

Sunanti koṭṭanti etthāti **sūnā,** adhikuṭṭananti āha **‘‘sūnāya uparī’’**ti. **Asinā**ti maṃsakantanena. **Ghātiyamānā**ti haññamānā vibādhiyamānā. **Vatthukāmānaṃ upari katvā**ti vatthukāmesu ṭhapetvā te accādhānaṃ katvā. **Kantitā**ti chinditā. **Koṭṭitā**ti bilaso vibhajitā. **Chandarāgappahāna**nti chandarāgassa vikkhambhanappahānaṃ.

Sammattāti mucchitā sammūḷhā. **Nandīrāgaṃ upagamma vaṭṭaṃ vaḍḍhentī**ti sammūḷhattā evaādīnavaṃ apassantā nandīrāgassa ārammaṇaṃ upagantvā taṃ paribrūhenti. **Nandīrāgabaddhā**ti nandīrāge laggattā tena baddhā. **Vaṭṭe laggantī**ti tebhūmake vaṭṭe sajjanti. Tattha sajjattā eva **dukkhaṃ patvāpi na ukkaṇṭhanti** na nibbindanti. Idha anavasesappahānaṃ adhippetanti āha **''catutthamaggena nandīrāgappahānaṃ kathita''**nti.

Anaṅgaṇasutte (ma. ni. aṭṭha. 1.63) **pakāsito eva** ''chandādīhi na gacchantī''tiādinā. **''Buddho so bhagavā''**tiādi ''namo karohī''ti (ma. ni. 1.249, 251) vuttanamakkārassa karaṇākāradassanaṃ. **Bodhāyā**ti catusaccasambodhāya. Tathā damathasamathataraṇaparinibbānāni ariyamaggavasena veditabbāni. Samathaparinibbānāni pana anupādisesavasenapi yojetabbāni. **Kammaṭṭhānaṃ ahosī**ti vipassanākammaṭṭhānaṃ ahosi. **Etassa pañhassā**ti etassa pannarasamassa pañhassa attho. Evaṃ itaresupi vattabbaṃ vipassanākammaṭṭhānaṃ khīṇāsavaguṇehi matthakaṃ pāpento yathānusandhināva desanaṃ niṭṭhapesi, na pucchitānusandhināti adhippāyo. Nanu ca pucchāvasenāyaṃ desanā āraddhāti? Saccaṃ āraddhā, evaṃ pana ''pucchāvasiko nikkhepo''ti vattabbaṃ, na ''pucchānusandhivasena niṭṭhapitā''ti. Antarapucchāvasena desanāya aparivattitattā ārambhānurūpameva pana desanā niṭṭhapitā.

Vammikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Rathavinītasuttavaṇṇanā

252. Mahāgovindena pariggahitatākittanaṃ tadā magadharājena pariggahitūpalakkhaṇaṃ. Tassa hi so purohito. **Mahāgovindo**ti purātano eko magadharājāti keci. Gayhatīti gaho, rājūnaṃ gaho **rājagahaṃ**. Nagara-saddāpekkhāya napuṃsakaniddeso. **Aññepettha pakāre**ti rājūhi disvā sammā patiṭṭhāpitattā tesaṃ gahaṃ gehabhūtantipi **rājagahaṃ**. Ārakkhasampattiādinā anatthuppattihetutāya upagatānaṃ paṭirājūnaṃ gahaṃ gahabhūtantipi **rājagahaṃ,** ārāmarāmaṇīyakādīhi rājate, nivāsasukhatādinā sattehi mamattavasena gayhati, pariggayhatīti vā **rājagaha**nti evamādike pakāre. **Buddhakāle ca cakkavattikāle cā**ti idaṃ yebhuyyavasena vuttaṃ. **Veḷūhi parikkhittaṃ ahosi,** na pana kevalaṃ kaṭṭhakapavanameva. Rañño uyyānakāle patiṭṭhāpitaaṭṭālakavasena **aṭṭālakayuttaṃ**.

Jananaṃ jāti, jātiyā bhūmi jātibhūmaṃ, jāyi vā mahābodhisatto etthābhi jāti, sā eva bhūmīti jātibhūmaṃ, sā imesaṃ nivāsoti **jātibhūmakā**ti āha **''jātibhūmakāti jātibhūmivāsino''**ti. Kassa panāyaṃ jātibhūmīti āha **''taṃ kho panā''**tiādi. Tena anaññasādhāraṇāya jātiyā adhippetattā sadevake loke supākaṭabhāvato visesanena vināpi visiṭṭhavisayova idha jāti-saddo viññāyatīti dasseti. Tenāha **''sabbaññubodhisattassa jātaṭṭhānasākiyajanapado''**ti. Tatthapi kapilavatthusannissayo padesoti āha **''kapilavatthāhāro''**ti.

Garudhammabhāvavaṇṇanā

Sākiyamaṇḍalassāti sākiyarājasamūhassa. Dasannaṃ appicchakathādīnaṃ vatthu dasakathāvatthu, appicchatādi. Tattha suppatiṭṭhitatāya tassa lābhī **dasakathāvatthulābhī. Tatthā**ti dasakathāvatthusmiṃ.

Garukaraṇīyatāya dhammo garu etassāti dhammagaru, tassa bhāvo **dhammagarutā,** tāya. **''Ajjhāsayena veditabbo''**ti vatvā na kevalaṃ ajjhāsayeneva, atha kho kāyavacīpayogehipi veditabboti dassento **''dhammagarutāyeva hī''**tiādimāha. **Tiyāmarattiṃ dhammakathaṃ katvā**ti ettha ''kumbhakārassa nivesane tiyāmarattiṃ vasanto dhammakathaṃ katvā''ti evaṃ vacanasesavasena attho veditabbo. Aññathā yathālābhavasena atthe gayhamāne tiyāmarattiṃ dhammakathā katāti āpajjati, na ca taṃ atthi. Vakkhati hi ''bahudeva rattinti diyaḍḍhayāmamatta''nti. Dasabalādiguṇavisesā viya dhammagāravahetukā parahitapaṭipattipi sabbabuddhānaṃ majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya sadisā evāti imassa bhagavato dhammagāravakittane **''kassapopi bhagavā''**tiādinā kassapabhagavato dhammagāravaṃ dasseti.

Cārikaṃ nikkhamīti janapadacārikaṃ carituṃ nikkhami. Janapadacārikāya akāle nikkhantattā kosalarājādayo vāretuṃ ārabhiṃsu. Pavāretvā hi caraṇaṃ buddhāciṇṇaṃ. Puṇṇāya sammāpaṭipattiṃ paccāsīsanto bhagavā **''kiṃ me karissasī''**ti āha.

Anahātovāti dhammasavanussukkena sāyanhe buddhāciṇṇaṃ nhānaṃ akatvāva. Attahitaparahitapaṭipattīsu ekissā dvinnañca atthitāsiddhā catubbidhatā paṭipattikatā eva nāma hotīti vuttaṃ **''paṭipannako ca nāma…pe… catubbidho hotī''**ti. Paṭikkhepapubbakopi hi paṭipanno atthato paṭipannattho evāti. Kāmaṃ attahitāya paṭipanno tāya sammāpaṭipattiyā sāsanaṃ sobhati, na pana sāsanaṃ vaḍḍheti appossukkabhāvato, na ca kāruṇikassa bhagavato sabbathā manorathaṃ pūreti. Tathā hi bhagavā paṭhamabodhiyaṃ ekasaṭṭhiyā ca arahantesu jātesu – ''caratha, bhikkhave, bahujanahitāyā''tiādinā (dī. ni. 2.86-88; mahāva. 32) bhikkhū parahitapaṭipattiyaṃ niyojesi. Tena vuttaṃ **''evarūpaṃ bhikkhuṃ bhagavā na pucchati, kasmā? Na mayhaṃ sāsanassa vuḍḍhipakkhe ṭhito''**ti.

Samudāyo appakena ūnopi anūno viya hotīti bākulattheraṃ catuttharāsito bahi katvāpi **''asītimahātherā viyā''**ti vuttaṃ. Asītimahātherasamaññā vā avayavepi aṭṭhasamāpattisāmaññā viya daṭṭhabbā. Īdise ṭhāne bahūnaṃ ekato kathanaṃ mahatā kaṇṭhena ca kathanaṃ satthu cittārādhanamevāti tehi bhikkhūhi tathā paṭipannanti dassento **''te bhikkhū meghasaddaṃ sutvā''**tiādimāha. **Guṇasambhāvanāyā**ti vakkhamānaguṇahetukāya sambhāvanāya sambhāvito, na yena kenaci kiccasamatthatādinā.

Garudhammabhāvavaṇṇanā niṭṭhitā.

Appicchatādivaṇṇanā

Appa-saddassa parittapariyāyataṃ manasi katvā āha **''byañjanaṃ sāvasesaṃ viyā''**ti. Tenāha **''na hi tassā''**tiādi. **Appa**-saddo panettha abhāvatthoti sakkā viññātuṃ ''appābādhatañca sañjānāmī''tiādīsu (ma. ni. 1.225; 2.134) viya.

Atricchatā nāma (a. ni. ṭī. 1.1.63) atra atra icchāti katvā. **Asantaguṇasambhāvanatā**ti attani avijjamānaṃ guṇānaṃ vijjamānānaṃ viya paresaṃ pakāsanā. **Saddhoti maṃ jano jānātū**ti vattapaṭipattikārakavisesalābhīti jānātu ''vattapaṭipattiāpāthakajjhāyitā''ti evamādinā. **Santaguṇasambhāvanā**ti icchācāre ṭhatvā attani vijjamānasīladhutadhammādiguṇavibhāvanā. Tādisassa hi paṭiggahaṇe amattaññutāpi hoti.

Gaṇhantoyeva ummujji aññesaṃ ajānantānaṃyevāti adhippāyo.

Appicchatāpadhānaṃ puggalādhiṭṭhānena catubbidhaṃ icchāpabhedaṃ dassetvā punapi puggalādhiṭṭhānena catubbidhaṃ icchāpabhedaṃ dassento **''aparopi catubbidho appiccho''**tiādimāha. **Dāyakassa vasa**nti dāyakassa cittavasaṃ. **Deyyadhammassa vasa**nti deyyadhammassa appabahubhāvaṃ. **Attano thāma**nti attano yāpanamattakathāmaṃ.

Ekabhikkhupi na aññāsi sosānikavatte sammadeva vuttittā. **Abbokiṇṇa**nti avicchedaṃ. **Dutiyo maṃ na jāneyyā**ti dutiyo sahāyabhūtopi yathā maṃ jānituṃ na sakkuṇeyya, tathā saṭṭhi vassāni nirantaraṃ susāne vasāmi, tasmā **ahaṃ aho sosānikuttamo**.

Dhammakathāya janataṃ khobhetvāti lomahaṃsanasādhukāradānacelukkhepādivasena sannipatitaṃ itarañca ''kathaṃ nu kho ayyassa santikeva dhammaṃ sossāmā''ti kolāhalavasena mahājanaṃ khobhetvā. **Gato**ti ''ayaṃ so, tena rattiyaṃ dhammakathā katā''ti jānanabhayena pariyattiappicchatāya pariveṇaṃ gato.

Tayo kulaputtā viyāti pācīnavaṃsadāye samaggavāsaṃ vutthā tayo kulaputtā viya. **Pahāyā**ti pubbabhāge tadaṅgādivasena pacchā aggamaggeneva pajahitvā.

Appicchatādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Dvādasavidhasantosavaṇṇanā

Pakatidubbalādīnaṃ garucīvarādīni naphāsubhāvāvahāni sarīrakhedāvahāni ca hontīti payojanavasena naatricchatādivasena tāni parivattetvā lahukacīvaraparibhogo na santosavirodhīti āha **''lahukena yāpentopi santuṭṭhova hotī''**ti. Mahagghacīvaraṃ, bahūni vā cīvarāni labhitvāpi tāni vissajjetvā tadaññassa gahaṇaṃ yathāsāruppanaye ṭhitattā na santosavirodhīti āha **''tesaṃ…pe… dhārentopi santuṭṭhova hotī''**ti. Evaṃ sesapaccayesupi yathābalayathāsāruppasantosaniddesesu apisaddaggahaṇe adhippāyo veditabbo. **Yathāsāruppasantosoyeva aggo** alobhajjhāsayassa ukkaṃsanato.

Dvādasavidhasantosavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tividhapavivekavaṇṇanā

Ekoti ekākī. **Gacchatī**ti cuṇṇikairiyāpathavasena vuttaṃ. **Caratī**ti vihārato bahi sañcāravasena, **viharatī**ti divāvihārādivasena. **Kāyaviveko**ti ca nekkhammādhimuttassa bhāvanānuyogavasena vivekaṭṭhakāyatā, na jhānavivekamattaṃ. Tenāha **''nekkhammābhiratāna''**nti. **Parisuddhacittāna**nti nīvaraṇādisaṃkilesato visuddhacittānaṃ. **Paramavodānappattāna**nti vitakkāditaṃtaṃjhānapaṭipakkhavigamena paramaṃ uttamaṃ vodānaṃ pattānaṃ. **Nirupadhīna**nti kilesupadhiādīnaṃ vigamena nirupadhīnaṃ.

Tividhapavivekavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcavidhasaṃsaggavaṇṇanā

Saṃsīdati etenāti saṃsaggo, rāgo. Savanahetuko, savanavasena vā pavatto saṃsaggo **savanasaṃsaggo**. Esa nayo sesesupi. **Kāyasaṃsaggo** pana kāyaparāmāso. **Itthī vā**ti vadhū, yuvatī vā. **Sandhānetu**nti pubbenāparaṃ ghaṭetuṃ. **Sotaviññāṇavīthivasenā**ti idaṃ mūlabhūtaṃ savanaṃ sandhāya vuttaṃ, tassa piṭṭhivattakamanodvārikajavanavīthīsu uppannopi rāgo savanasaṃsaggoyeva. **Dassanasaṃsagge**pi eseva nayo. **Anitthigandhabodhisatto** parehi kathiyamānavasena pavattasavanasaṃsaggassa nidassanaṃ. **Tissadaharo** attanā suyyamānavasena. Tattha paṭhamaṃ jātake veditabbanti itaraṃ dassento **''daharo kirā''**tiādimāha. **Kāmarāgena viddho**ti rāgasallena hadaye appito anto anuviddho.

Soti dassanasaṃsaggo. **Evaṃ veditabbo**ti vatthuvasena pākaṭaṃ karoti. Tasmiṃ kira gāme yebhuyyena itthiyo abhirūpā dassanīyā pāsādikā, tasmā thero **''sace antogāme na carissasī''**ti āha. Kālasseva paviṭṭhattā yāguṃ adāsi, tasmā yāgumeva gahetvā gacchantaṃ **''nivattatha, bhante, bhikkhaṃ gaṇhāhī''ti āhaṃsu. Yācitvā**ti ''na mayaṃ, bhante, bhikkhaṃ dātukāmā nivattema, apica idaṃ bhante kāraṇa''nti yācitvā.

Ādito lapanaṃ **ālāpo,** vacanapaṭivacanavasena pavatto lāpo **sallāpo. Bhikkhuniyā**ti idaṃ nidassanamattaṃ. Yāya kāyacipi itthiyā santakaparibhogavasena uppannarāgopi **sambhogasaṃsaggova**.

Pañcavidhasaṃsaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Gāhagāhakādivaṇṇanā

Bhikkhuno bhikkhūhi kāyaparāmāso kāyasambāhanādivasena. **Kāyasaṃsagga**nti kāyaparāmāsasaṃsaggaṃ. **Gāhagāhako**ti gaṇhanakānaṃ gaṇhanakoti attho. **Gāhamuttako**ti ayoniso āmisehi saṅgaṇhanakehi sayaṃ muccanako. **Muttagāhako**ti yathāvuttasaṅgahato muttānaṃ saṅgaṇhanako. **Muttamuttako**ti muccanakehi sayampi muccanako. **Gahaṇavasena** saṅgaṇhanavasena. **Upasaṅkamanti** tato kiñci lokāmisaṃ paccāsīsantā, na dakkhiṇeyyavasena. Bhikkhupakkhe **gahaṇavasenā**ti paccayalābhāya saṅgaṇhanavasenāti yojetabbaṃ. **Vuttanayenā**ti ‘‘āmisenā’’tiādinā vuttanayena.

Ṭhānanti attano ṭhānāvatthaṃ. **Pāpuṇituṃ na deti** uppannameva taṃ paṭisaṅkhānabalena nīharanto vikkhambheti. Tenāha **‘‘mantenā’’**tiādi. Yathā jīvitukāmo puriso kaṇhasappena, amittena vā saha na saṃvasati, evaṃ khaṇamattampi kilesehi saha na saṃvasatīti attho.

Catupārisuddhisīlaṃ lokiyaṃ lokuttarañca. Tathā **samādhi**pi. Vipassanāya pādakā **vipassanāpādakā**ti aṭṭhasamāpattiggahaṇena yathā lokiyasamādhi gahito, evaṃ vipassanāpādakā etesanti **vipassanāpādakā**ti aṭṭhasamāpattiggahaṇeneva lokuttaro samādhi gahito. Yathā hi cattāri rūpajjhānāni adhiṭṭhānaṃ katvā pavatto maggasamādhi vipassanāpādako, evaṃ cattāri arūpajjhānāni adhiṭṭhānaṃ katvā pavattopi. Samāpattipariyāyo pana pubbavohārena veditabbo. Paṭipakkhasamucchedanena sammā āpajjanato vā yathā ‘‘sotāpattimaggo’’ti. Evamettha sīlasamādhīnampi missakabhāvo veditabbo, na paññāya eva. **Vimuttīti ariyaphala**nti vuttaṃ ‘‘vimuttisampanno’’ti vuttattā. Tañhi nipphādanaṭṭhena sampādetabbaṃ, na nibbānanti.

Ettha ca appicchatāya laddhapaccayena paritussati, santuṭṭhatāya laddhā te agadhito amucchitoādīnavadassī nissaraṇapañño paribhuñjati, evaṃbhūto ca katthaci alaggamānasatāya pavivekaṃ paribrūhento kenaci asaṃsaṭṭho viharati gahaṭṭhena vā pabbajitena vā. So evaṃ ajjhāsayasampanno vīriyaṃ ārabhati appattassa pattiyā, anadhigamassa adhigamāya. Ārabhanto ca yathāsamādinnaṃ attano sīlaṃ paccavekkhati, tassa sīlassa suparisuddhataṃ nissāya uppajjati avippaṭisāro, ayamassa **sīlasampadā**. Tassa avippaṭisāramūlakehi pāmojjapītipassaddhisukhehi sammā brūhitaṃ cittaṃ sammadeva samādhiyati, ayamassa **samādhisampadā**. Tato yathābhūtaṃ jānaṃ passaṃ nibbindati, nibbindaṃ virajjati, virāgā vimuccati, ayamassa **paññāsampadā**. Vimuttacittatā panassa **vimuttisampadā,** tato vimuttito **ñāṇadassana**nti etesaṃ dasannaṃ kathāvatthūnaṃ anupubbī veditabbā. Tassa yo dasahi kathāvatthūhi samannāgamo, **ayaṃ attahitāya paṭipatti**. Yā nesaṃ paresaṃ saṃkittanaṃ, ayaṃ **parahitāya paṭipatti**. Tāsu purimā ñāṇapubbaṅgamā ñāṇasampayuttā ca, itarā karuṇāpubbaṅgamā karuṇāsampayuttā cāti sabbaṃ ñāṇakaruṇākaṇḍaṃ vattabbaṃ.

Dasahi kathāvatthūhi karaṇabhūtehi bhikkhūnaṃ ovādaṃ deti, ‘‘bhikkhunā nāma atricchatādike dūrato vajjetvā sammadeva appicchena bhavitabba’’ntiādinā taṃ taṃ kathāvatthuṃ bhikkhūnaṃ upadisatīti attho. Upadisanto hi tāni ‘‘tehi bhikkhū ovadatī’’ti vutto. **Ovadatiyeva** sarūpadassanamattena. **Sukhumaṃ atthaṃ parivattetvā**ti evampi appicchatā hoti evampīti appicchatādivasena aparāparaṃ appicchatāvuttiṃ dassetvā tattha sukhumanipuṇaṃ appicchatāsaṅkhātaṃ atthaṃ jānāpetuṃ na sakkoti. **Viññāpetī**ti yathāvuttehi visesehi viññāpeti. **Kāraṇa**nti yena kāraṇena appicchatā ijjhati, taṃ pana ‘‘mahicchatādīsu ete dosā, appicchatāya ayamānisaṃso’’tiādīnavānisaṃsadassanaṃ daṭṭhabbaṃ. Sammā hetunā appicchataṃ dassetīti **sandassako. Gāhetu**nti yathā gaṇhati, tathā kātuṃ, tattha paṭṭhapetunti attho. **Ussāhajananavasenā**ti yathā taṃ samādānaṃ niccalaṃ hoti, evaṃ ussoḷhiyā uppādanavasena sammadeva uttejetīti **samuttejako. Ussāhajāte**ti appicchatāya jātussāhe. **Vaṇṇaṃ vatvā** tattha sampattiṃ āyatiñca labbhamānaguṇaṃ kittetvā **sampahaṃseti** sammadeva pakārehi tosetīti **sampahaṃsako.** Evaṃ santuṭṭhiādīsu yathārahaṃ yojanā kātabbā.

Gāhagāhakādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcalābhavaṇṇanā

253. **Satthu sammukhā evaṃ vaṇṇo abbhuggato**ti. Iminā tassa vaṇṇassa yathābhūtaguṇasamuṭṭhitataṃ dasseti. **Mandamando viyā**ti ati viya acheko viya. **Abalabalo viyā**ti ati viya abalo viya. **Bhākuṭikabhākuṭiko viyā**ti ati viya dummukho viya. **Anumassā**ti anumasitvā, dasa kathāvatthūni sarūpato visesato ca anupariggahetvāti attho. Pariggaṇhanaṃ pana nesaṃ anupavisanaṃ viya hotīti vuttaṃ **''anupavisitvā''**ti. Sabrahmacārīhi vaṇṇabhāsanaṃ eko lābhoti yojanā. Evaṃ sesesupi. **Patthayamāno evamāha** dhammagarutāyāti adhippāyo.

Pañcalābhavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cārikādivaṇṇanā

254. Abhiramanaṃ abhirataṃ, tadeva anunāsikalopaṃ akatvā vuttaṃ **''abhiranta''**nti. Bhāvanapuṃsakañcetaṃ. **Anabhirati nāma natthi, abhiramitvā ciravihāropi natthi** sammadeva pariññātavatthukattā. Sabbasahā hi buddhā bhagavanto asayhalābhino.

Pubbe dhammagarutākittanapasaṅgena gahitaṃ aggahitañca mahākassapapaccuggamanādiṃ ekadesena dassetvā vanavāsitissasāmaṇerassa vatthuṃ vitthāretvā janapadacārikaṃ kathetuṃ **''bhagavā hī''**tiādi āraddhaṃ. Ākāsagāmīhi saddhiṃ gantukāmo **''chaḷabhiññānaṃ ārocehī''**ti āha. Saṅghakammena sijjhamānāpi upasampadā satthu āṇāvaseneva sijjhanato **''buddhadāyajjaṃ te dassāmī''**ti vuttanti vadanti. Apare ''aparipuṇṇavīsativassasseva tassa upasampadaṃ anujānanto satthā **'buddhadāyajjaṃ te dassāmī'**ti avocā''ti vadanti. **Upasampādetvā**ti dhammasenāpatinā upajjhāyena upasampādetvā.

Navayojanasatikaṃ majjhimadesapariyāpannameva, tato paraṃ nādhippetaṃ dandhatāvasena gamanato. **Samantā**ti gatagataṭṭhānassa catūsu passesu. **Aññenapi kāraṇenā**ti bhikkhūnaṃ samathavipassanātaruṇabhāvato aññenapi majjhimamaṇḍale veneyyānaṃ ñāṇaparipākādikāraṇena nikkhamati, antomaṇḍalaṃ otarati. **Sattahi vā**tiādi **''ekaṃ māsaṃ vā''**tiādinā vuttānukkamena yojetabbaṃ.

Sarīraphāsukatthāyāti ekasmiṃyeva ṭhāne nibaddhavāsena ussannadhātukassa sarīrassa virecanena phāsubhāvatthāya. **Aṭṭhuppattikālābhikaṅkhanatthāyā**ti aggikkhandhūpamasutta (a. ni. 7.72) maghadevajātakādidesanānaṃ (jā. 1.1.9) viya dhammadesanāya aṭṭhuppattikālassa ākaṅkhanena. Surāpānasikkhāpadapaññāpane (pāci. 326) viya **sikkhāpadapaññāpanatthāya. Bodhaneyyasatte** aṅgulimālādike **bodhanatthāya**. Nibaddhavāsañca puggalaṃ uddissa cārikā **nibaddhacārikā**.

255. Apariggahabhāvaṃ katthaci alaggabhāvaṃ dassetuṃ **''yūthaṃ pahāya…pe… mattahatthī viyā''**ti vuttaṃ. **Asahāyakicco**ti sahāyakiccarahito sīho viya. Tenassa ekavihāritaṃ tejavantatañca dasseti. **Tadā pana kāyaviveko na sakkā laddhu**nti idamettha kāraṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Bahūhī**tiādi pana sabhāvadassanavasena vuttaṃ. Therassa parisā suvinītā ciṇṇagaruvāsā garuno icchānurūpameva vattati.

Vuttakāraṇayutte addhānagamane cārikānaṃ vohāro sāsane niruḷhoti āha **''kiñcāpī''**tiādi. Kenacideva nimittena kismiñci atthe pavattāya saññāya tannimittarahitepi aññasmiṃ pavatti **ruḷhī** nāma. Vijitamārattā **saṅgāmavijayamahāyodho viya. Aññaṃ sevitvā**ti ''mama āgatabhāvaṃ satthu ārocehī''ti ārocanatthaṃ aññaṃ bhikkhuṃ sevitvā.

Bhagavā dhammaṃ desento taṃtaṃpuggalajjhāsayānurūpaṃ tadanucchavikameva dhammiṃ kathaṃ karotīti dassento **''cūḷagosiṅgasutte''**tiādimāha. Tattha **sāmaggirasānisaṃsa**nti ''kacci pana vo, anuruddhā, samaggā sammodamānā''tiādinā (ma. ni. 1.326) sāmaggirasānisaṃsaṃ kathesi.

Āvasathānisaṃsanti ‘‘sītaṃ uṇhaṃ paṭihanatī’’tiādinā (cūḷava. 295, 315) āvasathapaṭisaṃyuttaṃ ānisaṃsaṃ. **Satipaṭilābhika**nti jotipālatthere lāmakaṃ ṭhānaṃ otiṇṇamatte mahābodhipallaṅke pana sabbaññutaṃ paṭivijjhituṃ patthanaṃ katvā pāramiyo pūrento āgato. Tādisassa nāma pamādavihāro na yuttoti yathā kassapo bhagavā bodhisattassa satiṃ paṭilabhituṃ dhammiṃ kathaṃ kathesi, tathā ayaṃ bhagavā tameva **pubbenivāsapaṭisaṃyuttakathaṃ** bhikkhūnaṃ ghaṭikārasuttaṃ (ma. ni. 2.282) kathesi. **Cattāro dhammuddese**ti – ‘‘upanīyati loko addhuvo, atāṇo loko anabhissaro, assako loko sabbaṃ pahāya gamanīyaṃ, ūno loko atitto taṇhādāso cā’’ti (ma. ni. 2.305) ime cattāro dhammuddese kathesi. Kāmañcete dhammuddesā **raṭṭhapālasutte** (ma. ni. 2.304) āyasmatā raṭṭhapālattherena rañño korabyassa kathitā, te pana bhagavato eva āharitvā therena tattha kathitāti vuttaṃ **‘‘raṭṭhapālasutte’’**tiādi. Tathā hi vuttaṃ sutte – ‘‘atthi kho, mahārāja, tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena cattāro dhammuddesā uddiṭṭhā’’tiādi (ma. ni. 2.305) **pānakānisaṃsakatha**nti ‘‘aggihuttaṃ mukhaṃ yaññā’’tiādinā (ma. ni. 2.400; su. ni. 573) anumodanaṃ vatvā puna pakiṇṇakakathāvasena pānakapaṭisaṃyuttaṃ ānisaṃsakathaṃ kathesi. **Ekībhāve ānisaṃsaṃ kathesi,** yaṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘atha kho bhagavā āyasmantaṃ bhaguṃ dhammiyā kathāya sandassesī’’tiādi (ma. ni. 3.238). **Anantanaya**nti aparimāṇadesanānayaṃ appicchatādipaṭisaṃyuttaṃ dhammiṃ kathaṃ. Tenāha **‘‘puṇṇa, ayampi appicchakathāyevā’’**tiādi bahūhi pariyāyehi nānānayaṃ deseti. Kathaṃ tathā desitaṃ thero aññāsīti āha **‘‘paṭisambhidāpattassa…pe… ahosī’’**ti.

Cārikādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattavisuddhipañhavaṇṇanā

256. **Tato paṭṭhāyā**ti. Yadā jātibhūmakā bhikkhū satthu sammukhā therassa vaṇṇaṃ bhāsiṃsu, tato paṭṭhāya. Sīsānulokī hutvā piṭṭhito piṭṭhito anubandhanaṃ therena samāgame ādaravasena katanti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi vuttaṃ pāṭhe ‘‘appeva nāmā’’tiādi, ‘‘taramānarūpo’’ti ca. Yaṃ pana vuttaṃ **aṭṭhakathāyaṃ ‘‘ekasmiṃ ṭhāne nilīna’’**ntiādi, taṃ akāraṇaṃ. Na hi dhammasenāpati tassa therassa nisinnaṭṭhānaṃ abhiññāñāṇena jānituṃ na sakkoti. ‘‘Kacci nu kho maṃ adisvāva gamissatī’’ti ayampi cintā ādaravasenevāti yuttaṃ. Na hi satthāraṃ daṭṭhuṃ āgato sāvako api āyasmā aññātakoṇḍañño satthukappaṃ dhammasenāpatiṃ tattha vasantaṃ adisvāva gacchanako nāma atthi. **Divāvihāra**nti sampadāne upayogavacananti āha **‘‘divāvihāratthāyā’’**ti.

257. **Purimakathāyā**ti paṭhamālāpe. **Appatiṭṭhitāyā**ti nappavattitāya. **Pacchimakathā na jāyatī**ti pacchā vattabbakathāya avasaro na hoti. **Satta visuddhiyo pucchi** diṭṭhasaṃsandanavasena. **Ñāṇadassanavisuddhi** nāma ariyamaggo. Yasmā tato uttarimpi pattabbaṃ attheva, tasmā **‘‘catupārisuddhisīlādīsu ṭhitassapi brahmacariyavāso matthakaṃ na pāpuṇātī’’**ti vuttaṃ. **Tasmā**ti brahmacariyavāsassa matthakaṃ appattattā. **Sabbaṃ paṭikkhipī**ti sattamampi pañhaṃ paṭikkhipi, itaresu vattabbameva natthi.

Appaccayaparinibbānanti anupādisesanibbānamāha. Idāni pakārantarenapi anupādāparinibbānaṃ dassetuṃ **‘‘dvedhā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **gahaṇūpādāna**nti daḷhaggahaṇabhūtaṃ upādānaṃ. Tenāha **‘‘kāmupādānādika’’**nti. **Paccayūpādāna**nti yaṃ kiñci paccayamāha. So hi attano phalaṃ upādiyati upādānavasena gaṇhatīti **upādāna**nti vuccati. Tenāha **‘‘paccayūpādānaṃ nāma…pe… paccayā’’**ti. ‘‘Anupādāya āsavehi cittaṃ vimuccatī’’ti vacanato (mahāva. 28, 30) **arahattaphalaṃ anupādāparinibbānanti kathenti. Na ca upādānasampayutta**nti upādānehi etaṃ na sahitaṃ nāpi upādānehi saha pavatti hutvā. **Na ca kañci dhammaṃ upādiyatī**ti kassaci dhammassa ārammaṇakaraṇavasena na upādiyati. **Parinibbutante**ti aggamaggena kātabbakilesaparinibbānapariyosānante jātattā. **Amatadhātumeva anupādāparinibbānaṃ kathenti,** kathentānañca yathā tassa koci paccayo nāma natthi, evaṃ adhigatopi yathā koci paccayo nāma na hoti, tathā parinibbānaṃ apaccayaparinibbānanti dassento **‘‘ayaṃ anto’’**tiādimāha. **Puna pucchaṃ ārabhi** anupādāparinibbānaṃ sarūpato patiṭṭhāpetukāmo.

258. **Sabbaparivattesū**ti sabbesu pañhaparivattanesu, pañhavāresūti attho. **Sagahaṇadhammamevā**ti ''etaṃ mamā''tiādinā gaṇhatīti gahaṇaṃ, saha gahaṇenāti sagahaṇaṃ, upādāniyanti attho. Vivaṭṭasannissitassa abhāvato vaṭṭameva anugatoti **vaṭṭānugato**. Tenāha **''catupārisuddhisīlamattassapi abhāvato''**ti. Yo pana catubbidhe vivaṭṭūpanissaye sīle ṭhito, sopi **''aññatra imehi dhammehī''**ti vattabbataṃ arahati.

Sattavisuddhipañhavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattarathavinītavaṇṇanā

259. **Nissakkavacanametaṃ** ''yāva heṭṭhimasopānakaḷevarā''tiādīsu viya. **Attho**ti payojanaṃ. Cittavisuddhi hettha sīlavisuddhiṃ payojeti tassa tadatthattā. **Sīlavisuddhikiccaṃ kataṃ nāma hoti** samādhisaṃvattanato. Samādhisaṃvattanikā hi sīlavisuddhi nāma. **Sabbapadesū**ti ''cittavisuddhi yāvadeva diṭṭhivisuddhatthā''tiādīsu sabbapadesu, diṭṭhivisuddhiyaṃ ṭhitassa cittavisuddhakiccaṃ kataṃ nāma hotītiādinā yojetabbaṃ.

Sāvatthinagaraṃ viya sakkāyanagaraṃ atikkamitabbattā. **Sāketanagaraṃ viya nibbānanagaraṃ** pāpuṇitabbattā. **Accāyikassa kiccassa uppādakālo viya** navameneva khaṇena pattabbassa abhisamayakiccassa upādakālo. Yathā rañño sattamena rathavinītena sākete antepuradvāre oruḷhassa na tāva kiccaṃ niṭṭhitaṃ nāma hoti, saṃvidhātabbasaṃvidhānaṃ ñātimittagaṇaparivutassa surasabhojanaparibhoge niṭṭhitaṃ nāma siyā, evametaṃ ñāṇadassanavisuddhiyā kilese khepetvā tesaṃyeva paṭippassaddhipahānasādhakaariyaphalasamaṅgikāle abhisamayakiccaṃ niṭṭhitaṃ nāma hoti. Tenāha **''yogino…pe… kālo daṭṭhabbo''**ti. Tattha **paropaṇṇāsa kusaladhammā nāma** cittuppādapariyāpannā phassādayo paropaṇṇāsa anavajjadhammā. **Nirodhasayane**ti nibbānasayane.

''Visuddhiyo''ti vā ''kathāvatthūnī''ti vā atthato ekaṃ, byañjanameva nānanti tesaṃ atthato anaññabhāvaṃ dassetuṃ **''itī''**ti āraddhaṃ. **Āyasmā puṇṇo dasa kathāvatthūni vissajjesī**ti satta visuddhiyo nāma vissajjantopi dasa kathāvatthūni vissajjesi tesaṃ atthato anaññattā. Eteneva dhammasenāpati sāriputtatthero satta visuddhiyo pucchanto dasa kathāvatthūni pucchīti ayampi attho vuttovāti veditabbo. Nti pañhaṃ. **Kiṃ jānitvā pucchī**ti visuddhipariyāyena kathāvatthūni pucchāmīti kiṃ jānitvā pucchi. Dasakathāvatthulābhinaṃ theraṃ visuddhiyo pucchanto pucchitaṭṭhāneyeva pucchanena kiṃ titthakusalo vā pana hutvā visayasmiṃ pucchi, udāhu pānīyatthikamatitthehi chinnataṭehi pātento viya atitthakusalo hutvā apucchitabbaṭṭhāne avisayasmiṃ pucchīti yojanā. Iminā nayena vissajjanapakkhepi atthayojanā veditabbā. Yadatthamassa vicāraṇā āraddhā, taṃ dassentena **''titthakusalo hutvā''**tiādiṃ vatvā visuddhikathāvatthūnaṃ atthato anaññattepi ayaṃ viseso veditabboti dassetuṃ **''yaṃ hī''**tiādi vuttaṃ. **Tadaminā**ti yaṃ ''saṃkhittaṃ, vitthiṇṇa''nti ca vuttaṃ, **taṃ** iminā idāni vuccamānena nayena vidhinā veditabbaṃ.

Ekā sīlavisuddhīti visuddhīsu visuṃ ekā sīlavisuddhi. Dasasu kathāvatthūsu **cattāri kathāvatthūni hutvā āgatā** appicchatādīhi vinā sīlavisuddhiyā asambhavato. **Appicchakathā**tiādīsu kathāsīsena dasakathāvatthu gahitaṃ. Kathetabbattā vā vatthu **kathāvatthū**ti vuttaṃ. Evañca upakārato, sabhāvato vā catunnaṃ kathāvatthūnaṃ sīlavisuddhisaṅgaho daṭṭhabbo. Tiṇṇaṃ kathāvatthūnaṃ cittavisuddhisaṅgahepi eseva nayo. **Pañca visuddhiyo**ti nāmarūpaparicchedo diṭṭhivisuddhi, sappaccayanāmarūpadassanaṃ kaṅkhāvitaraṇavisuddhi, vipassanupakkilese pahāya uppannaṃ vipassanāñāṇaṃ maggāmaggañāṇadassanavisuddhi, udayabbayañāṇādi navavidhañāṇaṃ paṭipadāñāṇadassanavisuddhi, ariyamaggañāṇaṃ ñāṇadassanavisuddhīti imā pañca visuddhiyo.

Sattarathavinītavaṇṇanā niṭṭhitā.

260. **Sammoditu**nti anantaraṃ vuccamānena sammodituṃ. **Aṭṭhānaparikappenā**ti akāraṇassa vatthuno parikappanena tadā asambhavantaṃ atthaṃ parikappetvā vacanena. **Abhiṇhadassanassā**ti

niccadassanassa, niyatadassanassāti attho.

Ukkhipīti guṇato kathitabhāvena ukkaṃseti. **Therassā**ti āyasmato puṇṇattherassa. **Imasmiṃ ṭhāne** imasmiṃ kāraṇe ekapadeneva sāvakavisaye anaññasādhāraṇaguṇāvikaraṇanimittaṃ. Idāni tamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **''amaccaññī''**tiādi vuttaṃ. **Apacāyamāno**ti pūjayanto.

''Anumassa anumassa pucchitā''ti vuttattā vicāraṇavasenāha **''kiṃ pana pañhassa pucchanaṃ bhāriyaṃ udāhu vissajjana''**nti. **Sahetukaṃ katvā**ti yuttāyuttaṃ katvā. **Sakāraṇa**nti tasseva vevacanaṃ. **Pucchanampī**ti evaṃ sahadhammena pucchitabbamatthaṃ sayaṃ sampādetvā pucchanampi bhāriyaṃ dukkaraṃ. **Vissajjanampīti** sahadhammena vissajjanampi dukkaraṃ. Evañhi vissajjento viññūnaṃ cittaṃ ārādhetīti. **Yathānusandhināva desanā niṭṭhitā**ādito saparikkhāraṃ sīlaṃ, majjhe samādhiṃ, ante vasībhāvappattaṃ paññaṃ dassetvā desanāya niṭṭhāpitattāti.

Rathavinītasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Nivāpasuttavaṇṇanā

261. Nivappatīti nivāpo, nivāpaṃ vatteti, nivāpabhojanaṃ vā etassāti **nevāpiko,** nivāpena mige palobhetvā gaṇhanakamāgaviko. **Tiṇabījānī**ti nivāpatiṇabījāni. **Vappa**nti sassaṃ viya vapitabbaṭṭhena vappaṃ. ''Mayaṃ viya aññe ke īdisaṃ labhissantī''ti **mānamadaṃ āpajjissanti. Vissaṭṭhasatibhāva**nti anussaṅkitaparisaṅkitabhāvaṃ. Tiracchānā hi vijātiyabalavatiracchānavasanaṭṭhānesu sāsaṅkā ubbiggahadayā appamattā honti visesato māgavikādimanussūpacāre, rasataṇhāya pana baddhā pamādaṃ āpajjassanti. Nivapati etthāti **nivāpo,** nivāpabhūmi nivāpaṭṭhānaṃ. Tenāha **''nivāpaṭṭhāne''**ti. ''Yathākāmakaraṇīyā''ti vuttamatthaṃ vivarituṃ **''ekaṃ kirā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **nīvāravanaṃ viyā**ti nīvārassa samūho viya. **Nīvāro** nāma araññe sayaṃjātavīhijāti. **Meghamālā viyā**ti meghaghaṭā viya. **Ekagghananti** ekajjhaṃ viya aviraṭṭhaṃ. **Pakkamantī**ti āsaṅkaparisaṅkā hutvā pakkamanti. **Kaṇṇe cālayamānā**ti anāsaṅkantānaṃ pahaṭṭhākāradassanaṃ. **Maṇḍalagumba**nti maṇḍalakākārena ṭhitaṃ gumbaṃ.

262. **Kappetvā**ti upamābhāvena parikappetvā. Mige attano vase vattāpanaṃ **vasībhāvo**. So eva ijjhanaṭṭhena **iddhi,** pabhāvanaṭṭhena **ānubhāvo**.

263. **Bhayena bhogato**ti bhayena saha sabhayaṃ nivāpaparibhogato. **Balavīriya**nti kāyabalañca uṭṭhānavīriyañca. Aṭṭhakathāyaṃ pana balameva vīriyaṃ. **Bala**nti ca sarīrabalaṃ, tañca atthato manasikāramaggehi aparāparaṃ sañcaraṇakavātoti vuttaṃ **''aparāparaṃ sañcaraṇavāyodhātū''**ti.

264. **Sikkhitakerāṭikā**ti paricitasāṭheyyā, vañcakāti attho. **Iddhimanto viya** ānubhāvavanto viya. Pacurajanehi parabhūtā jātāti **parajanā,** mahābhūtā. Tenāha **''yakkhā''**ti. **Samantā sappadesa**nti samantato padesavantaṃ vipulokāsasannivāsaṭṭhānaṃ. Tassa pana sappadesatā mahāokāsatāyāti vuttaṃ **''mahantaṃ okāsa''**nti.

265. **Ghaṭṭessantī**ti ''sabhayasamuṭṭhāna''nti saññādānavasena cittaṃ cetessanti, tāsessantīti attho. **Pariccajissantī**ti nibbisissanti. **Mahallako**ti jātiyā mahallako jiṇṇo. **Dubbalo**ti byādhivasena, pakatiyā vā balavirahito.

267. Nivāpasadisatāya **nivāpoti vā**. Lokapariyāpannaṃ hutvā kilesehi āmasitabbatāya **lokāmisānīti vā**. Vaṭṭe āmisabhūtattā **vaṭṭāmisabhūtānaṃ. Vasaṃ vattetī**ti kāmaguṇehi kāmaguṇe giddhe satte tasseva gedhassa vasena attano vase vattetīti. Tenāha –

''Antalikkhacaro pāso, yvāyaṃ carati mānaso;

Tena taṃ bādhayissāmi, na me samaṇa mokkhasī''ti. (saṃ. ni. 1.151; mahāva. 33);

Ayanti paṭhamamigajātūpamā. Vānapatthassa satova papañcaparadattikādisaputtadāranikkhamanaṃ sandhāyāha **''saputtabhariyapabbajjāyā''**ti.

268. Kāmato cittassa vimutti idha cetovimuttīti adhippetāti āha **''cetovimutti nāma…pe… uppannaajjhāsayo''**ti. Kāme vissajjetvā puna tattha nimuggatāya dutiyasamaṇabrāhmaṇā dutiyamigajātūpamā vuttā.

269. Tatiyasamaṇabrāhmaṇā yathāpariccatte kāme pariccajitvā evaṃ ṭhitā, na dutiyā viya tattha nimuggāti adhippāyena **''kiṃ pana te akaṃsū''**ti pucchati. Itare kāmaṃ ujukaṃ kāmaguṇesu na nimuggā, pariyāyena pana nimuggā diṭṭhijālena ca ajjhotthaṭāti dassento **''gāmanigamajanapadarājadhāniyo''**tiādimāha. Diṭṭhijālampi taṇhājālānugatamevāti āha **''mārassa pāpimato diṭṭhijālena parikkhipitvā''**ti.

271. Khandhakilesābhisaṅkhāramārā vā idha **māra**ggahaṇena gahitāti daṭṭhabbaṃ. **Akkhīni bhindi** daṭṭhuṃ asamatthabhāvāpādanena. Tenāha **''vipassanāpādakajjhāna''**ntiādi. Kiñcāpi māro yaṃ kiñci jhānaṃ samāpannassapi bhikkhuno cittaṃ imaṃ nāma ārammaṇaṃ nissāya vattatīti na jānāti, idhādhippetassa pana bhikkhuno vasena **''vipassanāpādakajjhāna''**nti vuttaṃ. **Teneva pariyāyenā**ti ''na mārassa akkhīni bhindī''ti evamādinā yathāvuttapariyāyena. **Adassanaṃ gato**ti etthāpi eseva nayo. Cakkhussa padaṃ patiṭṭhāti ca idha ārammaṇaṃ adhippetaṃ taṃ pariggayha pavattanatoti āha **''appatiṭṭhaṃ nirārammaṇa''**nti. **So**ti māro. **Disvā**ti dassanahetu. Yasmā maggena catusaccadassanahetu āsavā na parikkhīṇā. Phalakkhaṇe hi te khīṇāti vuccantīti.

Loketi sattaloke saṅkhāraloke ca. **Sattavisattabhāvenā**ti laggabhāvena ceva savisesaṃ āsattabhāvena ca. **Atha vā**tiādinā **niddesanayavasena** (mahāni. 3, cūḷani. mettagūmāṇavapucchāniddesa 22, 23; cūḷani. khaggavisāṇasuttaniddesa 124) visattikāpadaṃ niddisati. **Visatā**ti vitthaṭā rūpādīsu tebhūmakadhammesu byāpanavasena **visaṭā**ti purimavacanameva takārassa ṭakāraṃ katvā vuttaṃ. **Visālā**ti vipulā. **Visakkatī**ti parisakkati sahati. Ratto hi rāgavatthunā pādena tāliyamānopi sahati. Osakkanaṃ, vipphandanaṃ vā **visakkana**ntipi vadanti. **Visaṃharatī**ti yathā tathā kāmesu ānisaṃsaṃ dassentī vividhehi ākārehi nekkhammābhimukhappavattito cittaṃ saṃharati saṅkhipati, visaṃ vā dukkhaṃ, taṃ harati upanetīti attho. **Visaṃvādikā**ti aniccādiṃ niccādito gaṇhāpentī visaṃvādikā hoti. Dukkhanibbattakassa kammassa hetubhāvato **visamūlā,** visaṃ vā dukkhadukkhādibhūtā vedanā mūlaṃ etissāti **visamūlā**. Dukkhasamudayattā visaṃ phalaṃ etissāti **visaphalā**. Taṇhāya rūpādikassa dukkhasseva paribhogo hoti, na amatassāti sā **''visaparibhogā''**ti vuttā. Sabbattha niruttivasena saddasiddhi veditabbā. Yo panettha padhāno attho, taṃ dassetuṃ puna **''visālā vā panā''**tiādi vuttaṃ. **Nittiṇṇo uttiṇṇo**ti upasaggavasena padaṃ vaḍḍhitaṃ. Niravasesato vā tiṇṇo **nittiṇṇo**. Tena tena maggena uddhamuddhaṃ tiṇṇo **uttiṇṇo**. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Nivāpasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Pāsarāsisuttavaṇṇanā

272. **Sādhumaya**nti ettha **sādhu-**saddo āyācanattho, na ''sādhāvuso''tiādīsu (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 182) viya abhinandanādiatthoti āha **''āyācantā''**ti. Tenāha pāḷiyaṃ ''labheyyāmā''tiādi vuttaṃ. **Na sakkonti,** kasmā? **Buddhā hi garū honti,** paramagarū uttamaṃ gāravaṭṭhānaṃ, na yathā tathā upasaṅkamanīyā. Tenāha **''ekacāriko sīho''**tiādi.

''Pākaṭakiriyāyā''ti saṅkhepena vuttaṃ vivarituṃ **''yaṃ hī''**tiādi vuttaṃ. Bhagavā sabbakālaṃ kimevamakāsīti? Na sabbakālamevamakāsi. Yadā pana akāsi, taṃ dassetuṃ **''bhagavā**

paṭhamabodhiya''ntiādi vuttaṃ. **Manussattabhāve**ti iminā purisattabhāvaṃ ulliṅgeti. **Dhanapariccāgo kato nāma natthi** bhagavato dharamānakāleti adhippāyo.

Mālākacavaranti milātamālākacavaraṃ. **Rajojallaṃ na upalimpati** acchatarachavibhāvato. Vuttañhetaṃ ''sukhumattā chaviyā kāye rajojallaṃ na limpatī''ti. Yadi evaṃ kasmā bhagavā nahāyatīti āha **''utuggahaṇattha''**nti.

Vihāroti jetavanavihāro. **Vīsatiusabhaṃ** gāvutassa catuttho bhāgoti vadanti. **Kadācī**ti kasmiñci buddhuppāde. **Acalamevā**ti aparivattameva anaññabhāvato, mañcānaṃ pana appamahantatāhi pādānaṃ patiṭṭhitaṭṭhānassa hānivaḍḍhiyo hontiyeva.

Yantanāḷikāhi paripuṇṇasuvaṇṇarasadhārāhi. **Nhānavatta**nti ''pabbajitena nāma evaṃ nhāyitabba''nti nahānacārittaṃ dassetvā. Yasmā bhagavato sarīraṃ sudhantacāmīkarasamānavaṇṇaṃ suparisodhitapavāḷarucirakaracaraṇāvaraṃ suvisuddhanīlaratanāvaḷisadisakesatanuruhaṃ, tasmā tahaṃ tahaṃ vinissatajātihiṅgulakarasūpasobhitaṃ upari mahaggharatanāvaḷisañchāditaṃ jaṅgamamiva kanakagirisikharaṃ virocittha. Tasmiñca samaye dasabalassa sarīrato nikkhamitvā chabbaṇṇarasmiyo samantato asītihatthappamāṇe padese ādhāvantī vidhāvantī ratanāvaḷiratanadāma-ratanacuṇṇa-vippakiṇṇaṃ viya, pasāritaratanacittakañcanapaṭṭamiva, āsiñcamānalākhārasadhārā-citamiva, ukkāsatanipātasamākulamiva, nirantaraṃ vippakiṇṇa-kaṇikāra-kiṅkiṇika-pupphamiva, vāyuvegasamuddhata-cinapiṭṭhacuṇṇa-rañjitamiva, indadhanu-vijjulatā-vitānasanthatamiva, gaganatalaṃ taṃ ṭhānaṃ pavanañca sammā pharanti. Tena vuttaṃ **''vaṇṇabhūmi nāmesā''**tiādi. **Attha**nti upameyyatthaṃ. **Upamāyo**ti ''īdiso ca hotī''ti yathārahaṃ tadanucchavikā upamā. **Kāraṇānī**ti upamupameyyasambandhavibhāvanāni kāraṇāni. **Pūretvā**ti vaṇṇanaṃ paripuṇṇaṃ katvā. **Thāmo veditabbo** ''atitthe pakkhando''ti avattabbattā.

273. **Kaṇṇikā**ti sarīragatabindukatāni maṇḍalāni. **Parikkhārabhaṇḍa**nti uttarāsaṅgaṃ saṅghāṭiñca sandhāya vadati. Kiṃ panāyaṃ nayo buddhānampi sarīre hotīti? Na hoti, vattadassanatthaṃ panetaṃ katanti dassetuṃ **''buddhānaṃ panā''**tiādi vuttaṃ. Gamanavasena kāyassābhinīharaṇaṃ **gamanābhihāro**. Yathādhippāyāvattanaṃ **adhippāyakopanaṃ**.

Aññatarāya pāramiyāti nekkhammapāramiyā. Vīriyapāramiyāti apare. **Mahābhinikkhamanassā**ti mahantassa carimabhave abhinikkhamanassa. Tañhi mahantaṃ bhogakkhandhaṃ mahantañca ñātiparivaṭṭaṃ mahantañca cakkavattisiriṃ pajahitvā sadevakassa lokassa samārakassa ca acinteyyāparimeyyabhedassa mahato atthāya hitāya sukhāya pavattattā mahanīyatāya ca mahantaṃ abhinikkhamananti vuccati.

Purimoti ''katamāya nu kathāya sannisinnā bhavathā''ti evaṃ vuttaattho. **Kā ca pana vo**ti ettha **ca**-saddo byatireke. Tena yathāpucchitāya kathāya vakkhamānaṃ vippakatabhāvaṃ joteti. **Pana**-saddo vacanālaṅkāre. Yāya hi kathāya te bhikkhū sannisinnā, sā eva antarākathābhūtā vippakatā visesena puna pucchīyati. **Aññā**ti antarā-saddassa atthamāha. Aññattho hi ayaṃ antarā-saddo ''bhūmantaraṃ (dha. sa. aṭṭha. nidānakathā) samayantara''ntiādīsu viya, **antarā**ti vā vemajjheti attho. **Dasakathāvatthunissitā**ti ''kiṃ sīlaṃ nāma, kathañca pūretabbaṃ, kāni cassa saṃkilesavodānānī''tiādinā appicchādinissitā sīlādinissitā ca kathā. **Ariyo**ti niddoso. Atha vā atthakāmehi araṇīyoti **ariyo,** ariyānaṃ ayanti vā **ariyo**ti. Bhāvanāmanasikāravasena **tuṇhī** bhavanti, na ekaccabāhirakapabbajitā viya mūgabbatasamādānena. **Dutiyajjhānampi ariyo tuṇhībhāvo** vacīsaṅkhārapahānato. **Mūlakammaṭṭhāna**nti pārihāriya kammaṭṭhānampi. **Jhāna**nti dutiyajjhānaṃ.

274. ''Sannipatitānaṃ vo, bhikkhave, dvaya''nti (ma. ni. 1.273; udā. 12, 28, 29) aṭṭhuppattivasena desanā pavattāti tassā uparidesanāya sambandhaṃ dassetuṃ **''dvemā, bhikkhave, pariyesanāti ko anusandhī''**ti anusandhiṃ pucchati. **Ayaṃ tumhākaṃ pariyesanā**ti yā mahābhinikkhamanapaṭibaddhā dhammī kathā, sā tumhākaṃ dhammapariyesanā dhammavicāraṇā ariyapariyesanā nāma.

Apāyamagganti anatthāvahaṃ maggaṃ. **Uddesānukkamaṃ bhinditvā**ti uddesānupubbiṃ laṅghitvā. **Dhamma-**saddo ''amosadhammaṃ nibbāna''ntiādīsu viya pakatipariyāyo. **Jāyanasabhāvo**ti jāyanapakatikoti attho. Sesapadesupi eseva nayo.

Sabbatthāti yathā ''puttabhariya''nti dvandasamāsavasena ekattaṃ, esa nayo sabbattha ''dāsidāsa''ntiādīsu sabbapadesu. Parato vikāraṃ anāpajjitvā sabbadā jātarūpameva hotīti **jātarūpaṃ,** suvaṇṇaṃ. Dhavalasabhāvatāya rañjīyatīti **rajataṃ,** rūpiyaṃ. Idha pana suvaṇṇaṃ ṭhapetvā yaṃ kiñci upabhogaparibhogārahaṃ rajataṃteva gahitaṃ. Upadhīyati ettha dukkhanti **upadhayo. Cutīsaṅkhātaṃ maraṇa**nti ekabhavapariyāpannaṃ khandhanirodhasaṅkhātaṃ maraṇamāha. Khaṇikanirodho pana khaṇe khaṇe. Tenāha **''sattānaṃ viyā''**ti. **Saṃkilissatī**ti dūsavisena viya attānaṃ dūsissati. Tenāha bhagavā – ''pañcime, bhikkhave, jātarūpassa upakkilesā ayo loha''ntiādi (a. ni. 5.23). **Malaṃ gahetvā**ti yehi sahayogato malinaṃ hoti, tesaṃ malinabhāvapaccayānaṃ vasena malaṃ gahetvā. Jīraṇato jarādhammavāre jātarūpaṃ gahitanti yojanā. Ye pana jātidhammavārepi jātarūpaṃ na paṭhanti, tesaṃ itaresaṃ viya jīraṇadhammavāre sarūpato anāgatampi upadhiggahaṇena gahitamevāti daṭṭhabbaṃ. Pariggahe ṭhitānaṃ pana vasena vuccamāne apākaṭānampi jātijarāmaraṇānaṃ vasena yojanā labbhateva. Jātarūpasīsena cettha sabbassapi anindriyabaddhassa gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ, puttabhariyādiggahaṇena viya mittāmaccādiggahaṇaṃ.

275. Ariyehi pariyesanā, ariyānaṃ pariyesanāti vā **ariyapariyesanā**ti samāsadvayaṃ dasseti **''ayaṃ, bhikkhave''**tiādinā.

276. **Mūlato paṭṭhāyā**ti yaṃ mahābhinikkhamanassa mūlabhāvesuādīnavadassanaṃ, tato paṭṭhāya. Yasmā te bhikkhū tattha mahābhinikkhamanakathāya sannisinnā, sā ca nesaṃ antarākathā vippakatā, tasmā bhagavā tesaṃ mūlato paṭṭhāya mahābhinikkhamanakathaṃ kathetuṃ ārabhi. **Ahampi pubbe**ti visesavacanaṃ aparipakkañāṇena sayaṃ carimabhave tīsu pāsādesu tividhanāṭakaparivārassa dibbasampattisadisāya mahāsampattiyā anubhavanaṃ, abhinikkhamitvā padhānapadahanavasena attakilamathānuyogañca sandhāyāha. **Anariyapariyesanaṃ pariyesi**nti etthāpi eseva nayo. **Pañcavaggiyāpī**ti yathāsakaṃ gihibhogaṃ anuyuttā taṃ pahāya pabbajitvā attakilamathānuyoge ṭhitā satthu dhammacakkapavattanadesanāya (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 13; paṭi. ma. 2.30) tampi pahāya ariyapariyesanaṃ pariyesiṃsūti.

277. Kāmaṃ **dahara-**saddo ''daharaṃ kumāraṃ mandaṃ uttānaseyyaka''nti (ma. ni. 1.496) ettha bāladārake āgato, ''bhadrena yobbanena samannāgato''ti pana vakkhamānattā yuvāvatthā idha dahara-saddena vuttāti āha **''taruṇova samāno''**ti. **Paṭhamavayena** ekūnatiṃsavayattā. Jātiyā hi yāva tettiṃsavayā paṭhamavayo. **Anādaratthe sāmivacanaṃ** yathā ''devadattassa rudantassa pabbajī''ti. Kāmaṃ assumuccanaṃ rodanaṃ, taṃ **assumukhāna**nti iminā pakāsitaṃ, taṃ pana vatvā **''rudantāna''**nti vacanaṃ balavasokasamuṭṭhānaṃ ārodanavatthuṃ pakāsetīti āha **''kanditvā rodamānāna''**nti. **Kiṃ kusalanti gavesamāno**ti kinti sabbaso avajjarahitaṃ ekanta niyyānikaṃ pariyesamāno. **Varapada**nti vaṭṭadukkhanissaraṇatthikehi ekantena varaṇīyaṭṭhena varaṃ, pajjitabbaṭṭhena padaṃ. Tuṅgasarīratāya dīgho, piṅgalacakkhutāya piṅgaloti **dīghapiṅgalo. Dhammo**ti vinayo, samayoti attho. **Sutvāva uggaṇhi**nti tena vuccamānassa savanamatteneva uggaṇhiṃ vācuggataṃ akāsiṃ.

Paṭilapanamattakenāti puna lapanamattakena. Jānātīti ñāṇo, ñāṇoti vādo ñāṇavādo, taṃ **ñāṇavādaṃ**. ''Vadāmī''ti āgatattā **aṭṭhakathāyaṃ ''jānāmī''**ti uttamapurisavasena attho vutto. **Aññepi bahū**ti aññepi bahū mama tathābhāvaṃ jānantā ''ayaṃ imaṃ dhammaṃ jānātī''ti, ''akampanīyatāya thiro''ti vā evaṃ vadanti. **Lābhīti aññāsī**ti dhammassa uddisanena mahāpaññatāya ''ayaṃ attanā gatamaggaṃ pavedeti, na anussutiko''ti aññāsi. **Assā**ti bodhisattassa. **Etadahosī**ti etaṃ ''na kho āḷāro kālāmo''tiādi manasi ahosi, cintesīti attho.

Heṭṭhimasamāpattīhi vinā uparimasamāpattīnaṃ sampādanassa asambhavato **''satta samāpattiyo**

maṃ jānāpesī''ti āha. **Payogaṃ kareyya**nti bhāvanaṃ anuyuñjeyyanti attho. **Evamāhā**ti evaṃ ''ahaṃ, āvuso''tiādimāha, sattannaṃ samāpattīnaṃ adhigamaṃ paccaññāsīti attho.

Anusūyakoti anissukī. Tena mahāpurise pasādaṃ pavedesi. Bodhisattassa tā samāpattiyo nibbattetvā ṭhitassa purimajātiparicayena ñāṇassa ca mahantatāya tāsaṃ gati ca abhisamparāyo ca upaṭṭhāsi. Tena ''vaṭṭapariyāpannā evetā''ti nicchayo udapādi. Tenāha **''nāyaṃ dhammo nibbidāyā''**tiādi. Ekaccānaṃ virāgabhāvanāsamatikkamāvahopi neva tesampi accantāya samatikkamāvaho, sayañca vaṭṭapariyāpannoyeva, tasmā neva vaṭṭe nibbindanatthāya, yadaggena na nibbidāya, tadaggena na virajjanatthāya, rāgādīnaṃ pāpadhammānaṃ na nirujjhanatthāya, na upasamatthāya, tasmā taṃ abhiññeyyadhammaṃ na abhijānanatthāya…pe… saṃvattatīti yojanā.

Yāvadeva ākiñcaññāyatanupapattiyāti sattasu samāpattīsu ukkaṭṭhaṃ gahetvā vadati. Uṭṭhāya samuṭṭhāya acutidhammaṃ pariyesituṃ yuttattā tañca anatikkantajātidhammamevāti mahāsatto pajahatīti āha **''yañca ṭhānaṃ pāpetī''**tiādi. **Tato paṭṭhāyā**ti yadā samāpattidhammassa gatiñca abhisamparāyañca abbhaññāsi, tato paṭṭhāya. **Makkhikāvasenā**ti bhojanassa makkhikāmissatāvasena. **Manaṃ na uppādeti** bhuñjitunti adhippāyo. **Mahantena ussāhenā**ti idaṃ katipāhaṃ tattha bhāvanānuyogamattaṃ sandhāya vuttaṃ, na aññesaṃ viya kasiṇaparikammādikaraṇaṃ. Na hi antimabhavikabodhisattānaṃ samāpattinibbattane bhāriyaṃ nāma. **Analaṅkaritvā**ti anu anu alaṃkatvā punappunaṃ ''iminā na kiñci payojana''nti katvā.

278. **Vācāya uggahitamattovā**ti ettha pubbe vuttanayānusārena attho veditabbo.

279. Mahāvelā viya **mahāvelā,** vipulavālikapuñjatāya mahanto velātaṭo viyāti attho. Tenāha **''mahāvālikarāsīti attho''**ti. Uru maru sikatā vālukā vaṇṇu vālikāti ime saddā samānatthā, byañjanameva nānaṃ.

Senā nigacchi nivisi etthāti **senānigamo,** senāya niviṭṭhaṭṭhānaṃ. **Senānigāmo**ti pana ayaṃ samaññā aparakālikā. Gocaragāmanidassanañcetaṃ. **Uparisuttasmi**nti mahāsaccakasutte. **Idha pana bodhipallaṅko adhippeto** ariyapariyesanāya vuccamānattā.

280. ''Ñāṇadassana''nti ca ekajjhaṃ gahitapadadvayavisayavisesassa anāmaṭṭhattā ''me''ti ca gahitattā anavasesañeyyāvabodhanasamatthameva ñāṇavisesaṃ bodheti, na ñāṇamattaṃ, na dassanamattanti āha **''sabbadhammadassanasamatthañca me sabbaññutaññāṇaṃ udapādī''**ti. **Akuppatāyā**ti vimokkhantatāya sabbaso paṭipakkhadhammehi asaṅkhobhanīyatāya. Tenāha **''rāgādīhi na kuppatī''**ti. Ārammaṇasantatāyapi tadārammaṇānaṃ atthi viseso yathā taṃ ''āneñjavihāre''ti āha **''akuppārammaṇatāya cā''**ti. **Paccavekkhaṇañāṇampī**ti na kevalaṃ sabbaññutaññāṇameva, atha kho yathādhigate paṭivedhasaddhamme ekūnavīsatividhapaccavekkhaṇañāṇampi.

281. **Paṭividdhoti** (dī. ni. ṭī. 2.64; saṃ. ni. ṭī. 1.1.172; sārattha. ṭī. mahāvagga 3.7) sayambhuñāṇena ''idaṃ dukkha''ntiādinā paṭimukhaṃ nibbijjhanavasena patto, yathābhūtaṃ avabuddhoti attho. **Gambhīro**ti mahāsamuddo viya makasatuṇḍasūciyā aññatra samupacitaparipakkañāṇasambhārehi aññesaṃ ñāṇena alabbhaneyyapatiṭṭho. Tenāha **''uttānabhāvapaṭikkhepavacanameta''**nti. Yo alabbhaneyyapatiṭṭho, so ogāhitumasakkuṇeyyatāya sarūpato ca passituṃ na sakkāti āha **''gambhīrattāva duddaso''**ti. **Dukkhena daṭṭhabbo**ti kicchena kenacideva daṭṭhabbo. Yaṃ pana daṭṭhumeva na sakkā, tassa ogāhetvā anu anu bujjhane kathā eva natthīti āha **''duddasattāva duranubodho''**ti. **Dukkhena avabujjhitabbo** avabodhassa dukkarabhāvato. Imasmiṃ ṭhāne – ''taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho dukkarataraṃ vā durabhisambhavataraṃ vā''ti **suttapadaṃ** (saṃ. ni. 5.1115) vattabbaṃ. Santārammaṇatāya vā **santo.** Nibbutasabbapariḷāhatāya **nibbuto**. Padhānabhāvaṃ nītoti vā **paṇīto**. Atittikaraṭṭhena **atappako** sādurasabhojanaṃ viya. Ettha ca nirodhasaccaṃ santaṃ ārammaṇanti **santārammaṇaṃ,** maggasaccaṃ santaṃ santārammaṇañcāti **santārammaṇaṃ**. Anupasantasabhāvānaṃ kilesānaṃ saṅkhārānañca abhāvato

nibbutasabbapariḷāhatāya santapaṇītabhāveneva ca asecanakatāya atappakatā daṭṭhabbā. Tenāha **''idaṃ dvayaṃ lokuttarameva sandhāya vutta''**nti. Uttamañāṇavisayattā **na takkena avacaritabbo,** tato eva nipuṇañāṇagocaratāya ca **saṇho**. Sukhumasabhāvattā ca **nipuṇo,** bālānaṃ avisayattā paṇḍitehi eva veditabboti **paṇḍitavedanīyo**. Ālīyanti abhiramitabbaṭṭhena sevīyantīti **ālayā,** pañca kāmaguṇā. Ālayanti allīyantī abhiramaṇavasena sevantīti **ālayā,** taṇhāvicaritāni. **Ramantī**ti ratiṃ vindanti kīḷanti laḷanti. **Ālayaratā**ti ālayanirată.

Ṭhānaṃ sandhāyāti ṭhāna-saddaṃ sandhāya. Atthato pana **ṭhāna**nti ca paṭiccasamuppādo eva adhippeto. Tiṭṭhati phalaṃ tadāyattavuttitāyāti **ṭhānaṃ,** saṅkhārādīnaṃ paccayabhūtā avijjādayo. Imesaṃ saṅkhārādīnaṃ paccayāti idappaccayā, avijjādayova. Idappaccayā eva **idappaccayatā** yathā ''devo eva devatā''ti, idappaccayānaṃ vā avijjādīnaṃ attano phalaṃ pati paccayabhāvo uppādanasamatthatā **idappaccayatā**. Tena samatthapaccayalakkhaṇo paṭiccasamuppādo dassito hoti. Paṭicca samuppajjati phalaṃ etasmāti **paṭiccasamuppādo**. Padadvayenapi dhammānaṃ paccayaṭṭho eva vibhāvito. Tenāha **''saṅkhārādipaccayānaṃ etaṃ adhivacana''**nti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** (visuddhi. mahāṭī. 2.572-573) vuttanayena veditabbo.

Sabbasaṅkhārasamathotiādi sabbanti sabbasaṅkhārasamathādisaddābhidheyyaṃ sabbaṃ atthato **nibbānameva**. Idāni tassa nibbānabhāvaṃ dassetuṃ **''yasmā hī''**tiādi vuttaṃ. Nti nibbānaṃ. **Āgammā**ti paṭicca ariyamaggassa ārammaṇapaccayabhāvahetu. **Sammantī**ti appaṭisandhikūpasamavasena sammanti. Tathā santā savisesaṃ upasantā nāma hontīti āha **''vūpasammantī''**ti. Etena ''sabbe saṅkhārā sammanti etthāti **sabbasaṅkhārasamatho,** nibbāna''nti dasseti. Sabbasaṅkhatavisaṃyutte ca nibbāne sabbasaṅkhāravūpasamapariyāyo heṭṭhā vuttanayeneva veditabbo. Sesapadesupi eseva nayo. **Paṭinissaṭṭhā**ti samucchedavasena pariccattā honti. **Sabbā taṇhā**ti aṭṭhasatappabhedā sabbāpi taṇhā. **Sabbe kilesarāgā**ti kāmarāgarūparāgādibhedā sabbepi kilesabhūtā rāgā, sabbepi vā kilesā idha ''kilesarāgā''ti veditabbā, na lobhavisesā eva cittassa vipariṇatabhāvāpādanato. Yathāha ''rattampi cittaṃ vipariṇataṃ, duṭṭhampi cittaṃ vipariṇataṃ, mūḷhampi cittaṃ vipariṇata''nti (pārā. 271). **Virajjantī**ti palujjanti.

Ciranisajjācirabhāsanehi piṭṭhiāgilāyanatālugalasosādivasena **kāyakilamatho** ceva **kāyavihesā** ca veditabbā. Sā ca kho desanāya atthaṃ ajānantānaṃ vasena vuttā, jānantānaṃ pana desanāya kāyaparissamopi satthu aparissamova. Tenāha bhagavā – ''na ca maṃ dhammādhikaraṇaṃ vihesesī''ti (udā. 10). Tenevāha **''yā ajānantānaṃ desanā nāma, so mama kilamatho assā''**ti. **Ubhaya**nti cittakilamatho ceva cittavihesā cāti ubhayampetaṃ **buddhānaṃ natthi** bodhimūleyeva samucchinnattā.

Anubrūhanaṃ sampiṇḍanaṃ. **So**ti ''apissū''ti nipāto. **Ma**nti paṭi-saddayogena sāmiatthe upayogavacananti āha **''mamā''**ti. Vuddhippattā vā acchariyā **anacchariyā**. Vuddhiatthopi hi a-kāro hoti yathā ''asekkhā dhammā''ti (dha. sa. 11.tikamātikā). Kappānaṃ satasahassaṃ cattāri ca asaṅkhyeyyāni sadevakassa lokassa dhammasaṃvibhāgakaraṇatthameva pāramiyo pūretvā idāni adhigatadhammarajjassa tattha appossukkatāpattidīpanatā, gāthātthassa acchariyatā, tassa vuddhippatti cāti veditabbaṃ. Atthadvārena hi gāthānaṃ anacchariyatā. **Gocarā ahesu**nti upaṭṭhahesuṃ. Upaṭṭhānañca vitakketabbatāti āha **''parivitakkayitabbataṃ pāpuṇiṃsū''**ti.

Yadi sukhāpaṭipadāva, kathaṃ kicchatāti āha **''pāramīpūraṇakāle panā''**tiādi. **Evamādīni** duppariccajāni **dentassa. Ha-**iti vā ''byatta''nti etasmiṃ atthe nipāto. Ekaṃsattheti keci. Ha byattaṃ, ekaṃsena vā alaṃ nippayojanaṃ evaṃ kicchena adhigatassa dhammassa desitanti yojanā. **Hala**nti vā ''ala''nti iminā samānatthaṃ padaṃ ''halanti vadāmī''tiādīsu (dī. ni. ṭī. 2.65; saṃ. ni. ṭī. 1.1.172) viya. **Rāgadosapariphuṭṭhehī**ti phuṭṭhavisena viya sappena rāgena dosena ca samphuṭṭhehi abhibhūtehi. **Rāgadosānugatehī**ti rāgena ca dosena ca anubandhehi.

Kāmarāgarattā bhavarāgarattā ca nīvaraṇehi nivutatāya, diṭṭhirāgarattā viparītābhinivesena. **Na dakkhantī**ti yāthāvato dhammaṃ na paṭivijjhissanti. **Evaṃ gāhāpetu**nti ''anicca''ntiādinā sabhāvena

yāthāvato dhammaṃ jānāpetuṃ. Rāgadosaparetatāpi nesaṃ sammūḷhabhāvenevāti āha **''tamokhandhena āvuṭā''**ti.

282. Dhammadesanāya appossukkatāpattiyā kāraṇaṃ vibhāvetuṃ **''kasmā panā''**tiādinā sayameva codanaṃ samuṭṭhāpeti. Tattha **aññātavesenā**ti imassa bhagavato sāvakabhāvūpagamanena aññātarūpena. Tāpasavesenāti keci. So pana arahattādhigameneva vigaccheyya. Tividhaṃ kāraṇaṃ appossukkatāpattiyā paṭipakkhassa balavabhāvo, dhammassa gambhīratā, tattha ca sātisayaṃ gāravanti, ta dassetuṃ **''tassa hī''**tiādi āraddhaṃ. (Tattha **paṭipakkhā** nāma rāgādayo kilesā sammāpaṭipattiyā antarāyakarattā. Tesaṃ balavabhāvato ciraparibhāvanāya sattasantānato dubbisodhiyatāya te satte mattahatthino viya dubbalapurisaṃ adhibhavitvā ajjhottharitvā anayabyasanaṃ āpādentā anekasatayojanāyāmavitthāraṃ sunicitaṃ ghanasannivesaṃ kaṇṭakaduggampi adhisenti. Dūrappabhedaducchejjatāhi dubbisodhiyataṃ pana dassetuṃ **''athassā''**tiādi vuttaṃ. Tattha ca anto amaṭṭhatāya **kañjiyapuṇṇā lābu**. Cirapārivāsikatāya **takkabharitā cāṭi**. Snehatintadubbalabhāvena **vasāpītapilotikā**. Telamissitatāya **añjanamakkhitahattho** dubbisodhanīyā vuttā, hīnūpamā cetā rūpapabandhabhāvato acirakālikattā ca malīnatāya, kilesasaṃkileso eva pana dubbisodhanīyataro anādikālikattā anusayitattā ca. Tenāha **''atisaṃkiliṭṭhā''**ti. Yathā ca dubbisodhanīyataratāya, evaṃ gambhīraduddasaduranubodhānampi vuttaupamā hīnūpamāva).

Paṭipakkhavigamanena gambhīropi dhammo supākaṭo bhaveyya. Paṭipakkhavigamanaṃ pana sammāpaṭipattipaṭibaddhaṃ, sā saddhammassavanādhīnā. Taṃ satthari dhamme ca pasādāyattaṃ, so garuṭṭhāniyānaṃ ajjhesanahetukoti panāḷikāya sattānaṃ dhammasampaṭipattiyā brahmayācanānimittanti taṃ dassento **''apicā''**tiādimāha.

Upakkilesabhūtaṃ appaṃ rāgādirajaṃ etassāti apparajaṃ, apparajaṃ akkhi paññācakkhu yesaṃ te taṃsabhāvāti katvā **apparajakkhajātikā**ti ayamattho vibhāvito **''paññāmaye''**tiādinā. Appaṃ rāgādirajaṃ yesaṃ taṃsabhāvā **apparajakkhajātikā**ti evampi saddattho sambhavati. Dānādidasapuññakiriyavatthūni saraṇagamanaparahitapariṇāmanehi saddhiṃ (dvādasa hontīti) **''dvādasapuññakiriyavasenā''**ti vuttaṃ.

Rāgādimalena **samalehi** pūraṇādīhi **chahi satthārehi** satthupaṭiññehi kabbaracanāvasena cintākaviādibhāve ṭhatvā takkapariyāhataṃ vīmaṃsānucaritaṃ sayaṃpaṭibhānaṃ **cintito**. Te kira buddhakolāhalānussavena sañjātakutūhalaṃ lokaṃ vañcetvā kohaññe ṭhatvā sabbaññutaṃ paṭijānantā yaṃ kiñci adhammaṃyeva dhammoti dīpesuṃ. Tenāha **''te hi puretaraṃ uppajjitvā''**tiādi. **Apāpureta**nti etaṃ kassapassa bhagavato sāsanantaradhānato pabhuti pihitaṃ nibbānanagarassa mahādvāraṃ ariyamaggaṃ saddhammadesanāhatthena apāpura vivara.

Selapabbato ucco hoti thiro ca, na paṃsupabbato missakapabbato cāti āha **''sele yathā pabbatamuddhanī''**ti. **Dhammamayaṃ pāsāda**nti lokuttaradhammamāha. So hi sabbaso pasādāvaho, sabbadhamme atikkamma abbhuggataṭṭhena pāsādasadiso ca. Paññāpariyāyo vā idha **dhamma-**saddo. Sā hi abbhuggataṭṭhena ''pāsādo''ti **abhidhamme** (dha. sa. aṭṭha. 16) niddiṭṭhā. Tathā cāha –

> ''Paññāpāsādamāruyha, asoko sokiniṃ pajaṃ;
> Pabbataṭṭhova bhūmaṭṭhe, dhīro bāle avekkhatī''ti. (dha. pa. 28);

Uṭṭhehīti vā dhammadesanāya appossukkatāsaṅkhātasaṅkocāpattito kilāsubhāvato uṭṭhaha.

283. Garuṭṭhāniyaṃ payirupāsitvā garutaraṃ payojanaṃ uddissa abhipatthanā ajjhesanā, sāpi atthato yācanāva hotīti āha **''ajjhesananti yācana''**nti. Padesavisayaṃ ñāṇadassanaṃ ahutvā buddhānaṃyeva āveṇikabhāvato idaṃ ñāṇadvayaṃ ''buddhacakkhū''ti vuccatīti āha **''imesañhi dvinnaṃ ñāṇānaṃ buddhacakkhūti nāma''**nti. **Tiṇṇaṃ maggañāṇāna**nti heṭṭhimānaṃ tiṇṇaṃ maggañāṇānaṃ **''dhammacakkhū''**ti nāmaṃ catusaccadhammadassanamattabhāvato. Yato tāni ñāṇāni

vijjūpamabhāvena vuttāni, aggamaggañāṇaṃ pana ñāṇakiccassa sikhāppattiyā na dassanamattaṃ hotīti ''dhammacakkhū''ti na vuccati, tato taṃ vajirūpamabhāvena vuttaṃ. **Vuttanayenā**ti ''apparajakkhā''ti ettha vuttanayena. Yasmā mandakilesā **''apparajakkhā''**ti vuttā, tasmā bahalakilesā **''mahārajakkhā''**ti veditabbā. Paṭipakkhavidhamanasamatthatāya **tikkhāni** sūrāni visadāni, vuttavipariyāyena **mudūni. Saddhādayo ākārā**ti saddahanādippakāre vadati. **Sundarā**ti kalyāṇā. **Sammohavinodaniyaṃ** (vibha. aṭṭha. 814) pana ''yesaṃ āsayādayo koṭṭhāsā sundarā, te svākārā, viparītā dvākārā''ti vuttaṃ, taṃ imāya atthavaṇṇanāya aññadatthu saṃsandati sametīti daṭṭhabbaṃ. **Kāraṇaṃ** nāma paccayākāro, saccāni vā.

Ayaṃ panettha pāḷīti ettha apparajakkhādipadānaṃ atthavibhāvane ayaṃ tassatthassa vibhāvanī pāḷi. Saddhādīnaṃ vimuttiparipācakadhammānaṃ balavabhāvo tappaṭipakkhānaṃ pāpadhammānaṃ dubbalabhāveneva hoti, tesañca balavabhāvo saddhādīnaṃ dubbalabhāvenāti vimuttiparipācakadhammānaṃ atthitānatthitāvasena apparajakkhamahārajakkhatādayo pāḷiyaṃ vibhajitvā dassitā. Khandhādayo eva lujjanapalujjanaṭṭhena **loko**. Sampattibhavabhūto loko **sampattibhavaloko,** sugatisaṅkhāto upapattibhavo. Sampatti sambhavati etenāti **sampattisambhavaloko**. Sugatisaṃvattaniyo kammabhavo. Duggati saṅkhātaupapattibhavaduggati saṃvattaniyakammabhavā **vipattibhavalokavipattisambhavalokā**.

Puna ekakadukādivasena lokaṃ vibhajitvā dassetuṃ **''eko loko''**tiādi vuttaṃ. Āhārādayo viya hi āhāraṭṭhitikā saṅkhārā lujjanapalujjanaṭṭhena lokoti. Ettha **eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikā**ti yāyaṃ puggalādhiṭṭhānāya kathāya sabbasaṅkhārānaṃ paccayāyattavutti, tāya sabbe saṅkhārā ekova loko ekavidho pakārantarassa abhāvato. **Dve lokā**tiādīsupi iminā nayena attho veditabbo. Nāmaggahaṇena cettha nibbānassa aggahaṇaṃ tassa alokasabhāvattā. Nanu ca **āhāraṭṭhitikā**ti ettha paccayāyattavuttitāya maggaphalānampi lokatā āpajjatīti? Nāpajjati pariññeyyānaṃ dukkhasaccadhammānaṃ idha ''loko''ti adhippetattā. Atha vā na lujjati na palujjatīti yo gahito tathā na hoti, so lokoti taṃ-gahaṇarahitānaṃ lokuttarānaṃ natthi lokatā. Upādānānaṃ ārammaṇabhūtā khandhā **upādānakkhandhā. Dasāyatanānī**ti dasa rūpāyatanāni. Sesamettha suviññeyyameva.

Vivaṭṭajjhāsayassa adhippetattā tassa ca sabbaṃ tebhūmakakammaṃ garahitabbaṃ vajjitabbañca hutvā upaṭṭhātīti vuttaṃ **''sabbe abhisaṅkhārā vajjaṃ, sabbe bhavagāmikammā vajja''**nti. Apparajakkhamahārajakkhādīsu pañcasu dukesu ekekasmiṃ dasa dasa katvā **''paññāsāya ākārehi imāni pañcindriyāni jānātī''**ti vuttaṃ. Atha vā anvayato byatirekato ca saddhādīnaṃ indriyānaṃ paropariyattaṃ jānātīti katvā tathā vuttaṃ. Ettha ca apparajakkhādibhabbādivasena āvajjentassa bhagavato te sattā puñjapuñjāva hutvā upaṭṭhahanti, na ekekā.

Uppalāni ettha santīti **uppalinī,** gacchopi jalāsayopi, idha pana jalāsayo adhippetoti āha **''uppalavane''**ti. Yāni udakassa anto nimuggāneva hutvā pusanti vaḍḍhanti, tāni **antonimuggaposīni. Dīpitānī**ti **aṭṭhakathāyaṃ** pakāsitāni, idheva vā ''aññānipī''tiādinā bhāsitāni.

Ugghaṭitaññūti ugghaṭitaṃ nāma ñāṇugghaṭanaṃ, ñāṇe ugghaṭitamatte eva jānātīti attho. Vipañcitaṃ vitthāritameva atthaṃ jānātīti **vipañcitaññū**. Uddesādīhi netabboti **neyyo. Saha udāhaṭavelāyā**ti udāhāre udāhaṭamatteyeva. **Dhammābhisamayo**ti catusaccadhammassa ñāṇena saddhiṃ abhisamayo. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ ''cattāro satipaṭṭhānā''tiādinā nayena saṃkhittena mātikāya ṭhapiyamānāya desanānusārena ñāṇaṃ pesetvā arahattaṃ gaṇhituṃ samattho puggalo **''ugghaṭitaññū''**ti vuccati. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ saṃkhittena mātikaṃ ṭhapetvā vitthārena atthe vibhajiyamāne arahattaṃ pāpuṇituṃ samattho puggalo **''vipañcitaññū''**ti vuccati. **Uddesato**ti uddesahetu, uddisantassa, uddisāpentassa vāti attho. **Paripucchato**ti atthaṃ paripucchantassa. **Anupubbena dhammābhisamayo hotī**ti anukkamena arahattappatti hoti. **Na tāya jātiyā dhammābhisamayo hotī**ti tena attabhāvena maggaṃ vā phalaṃ vā antamaso jhānaṃ vā vipassanaṃ vā nibbattetuṃ na sakkoti. **Ayaṃ vuccati puggalo padaparamo**ti ayaṃ puggalo byañjanapadameva paramaṃ assāti padaparamoti vuccati.

Kammāvaraṇenāti (vibha. aṭṭha. 826) pañcavidhena ānantariyakammena. **Vipākāvaraṇenā**ti ahetukapaṭisandhiyā. Yasmā pana duhetukānampi ariyamaggapaṭivedho natthi, tasmā duhetukā paṭisandhipi ''vipākāvaraṇamevā''ti veditabbā. **Kilesāvaraṇenā**ti niyatamicchādiṭṭhiyā. **Assaddhā**ti buddhādīsu saddhārahitā. **Acchandikā**ti kattukamyatākusalacchandarahitā. Uttarakurukā manussā acchandikaṭṭhānaṃ paviṭṭhā. **Duppaññā**ti bhavaṅgapaññāya parihīnā. Bhavaṅgapaññāya pana paripuṇṇāyapi yassa bhavaṅgaṃ lokuttarassa paccayo na hoti, sopi duppañño eva nāma. **Abhabbā niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammatta**nti kusalesu dhammesu sammattaniyāmasaṅkhātaṃ maggaṃ okkamituṃ adhigantuṃ abhabbā. **Na kammāvaraṇenā**tiādīni vuttavipariyāyena veditabbāni.

Nibbānassa dvāraṃ pavisanamaggo. **Vivaritvā ṭhapito** mahākaruṇūpanissayena sayambhuñāṇena adhigatattā. **Saddhaṃ pamuñcantū**ti attano saddhaṃ pavesentu, saddahanākāraṃ upaṭṭhapentūti attho. Sukhena akicchena pavattanīyatāya **suppavattitaṃ. Na bhāsiṃ** na bhāsissāmīti cintesiṃ.

284. Dhammaṃ desessāmīti evaṃ pavattitadhammadesanāpaṭisaṃyuttassa vitakkassa sattamasattāhato paraṃ aṭṭhamasattāheyeva uppannattā vuttaṃ **''aṭṭhame sattāhe''**ti. Na itarasattāhāni viya paṭiniyatakiccalakkhitassa aṭṭhamasattāhassa nāma pavattitassa sabbhāvā.

Vivaṭanti devatāviggahena vivaṭaaṅgapaccaṅganiddāya janānaṃ pākaṭaṃ vippakāranti attho. ''Buddhattaṃ anadhigantvā na paccāgamissāmī''ti uppannavitakkātisayahetukena **pathavīparivattanacetiyaṃ nāma dassetvā**. Sākiyakoliyamallarajjavasena **tīṇi rajjāni. Rukkhamūle**ti nigrodhamūle. **Vatvā pakkāmi,** pakkamantiyā cassā mahāsatto ākāraṃ dassesi suvaṇṇathālaggahaṇāya, sā ''tumhākaṃ taṃ pariccattamevā''ti pakkāmi.

Divāvihāraṃ katvāti nānāsamāpattiyo samāpajjanena divāvihāraṃ viharitvā. ''Kāmaṃ taco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasissatu, upasussatu sarīre maṃsalohita''ntiādinā **sutte** (ma. ni. 2.184; saṃ. ni. 2.237; a. ni. 2.5; 8.13; mahāni. 17, 196) āgatanayena **caturaṅgavīriyaṃ adhiṭṭhahitvā**.

Navayojananti ubbedhato vuttaṃ, puthulato dvādasayojanā, dīghato yāva cakkavāḷā āyatāti vadanti. Ajjhottharanto upasaṅkamitvā – ''uṭṭhehi so, siddhattha, ahaṃ imassa pallaṅkassa anucchaviko''ti vatvā tattha sakkhiṃ otārento attano parisaṃ niddisi. Ekappahāreneva – ''ayameva anucchaviko, ayameva anucchaviko''ti kolāhalamakāsi, taṃ sutvā **mahāsatto…pe… hatthaṃ pasāreti**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ –

> ''Acetanāyaṃ pathavī, aviññāya sukhaṃ dukhaṃ;
> Sāpi dānabalā mayhaṃ, sattakkhattuṃ pakampathā''ti. (cariyā. 1.124);

Pubbenivāsañāṇaṃ visodhetvāti ānetvā sambandho sīhāvalokanañāyena. **Vaṭṭavivaṭṭaṃ sammasitvā**ti catusaccamanasikāraṃ sandhāyāha. **Imassa pallaṅkassa atthāyā**ti pallaṅkasīsena adhigatavisesaṃ dasseti. Tattha hi sikhāppattavimuttisukhaṃ avijahanto antarantarā ca paṭiccasamuppādaṅgaṃ manasikaronto ekapallaṅkena nisīdi. **Ekaccāna**nti yā adhigatamaggā sacchikatanirodhā ekadesena ca buddhaguṇe jānanti, tā ṭhapetvā tadaññesaṃ devatānaṃ. **Aññepi buddhattakarā**ti visākhāpuṇṇamato paṭṭhāya rattindivaṃ evaṃ niccasamāhitabhāvahetukānaṃ buddhaguṇānaṃ upari aññepi buddhattasādhakā, ''ayaṃ buddho''ti buddhabhāvassa paresaṃ vibhāvanā dhammā kiṃ nu kho atthīti yojanā.

Animisehīti dhammapītivipphāravasena pasādavikasitaniccalatāya nimesarahitehi. **Ratanacaṅkame**ti devatāhi māpite ratanamayacaṅkame. Ratanabhūtānaṃ sattannaṃ pakaraṇānaṃ tattha ca anantanayassa dhammaratanassa sammasanena **taṃ ṭhānaṃ ratanagharacetiyaṃ nāma jāta**ntipi vadanti. **Evanti** vakkhamānākārena. Chabbaṇṇānaṃ rasmīnaṃ dantehi nikkhamanato

chaddantanāgakulaṃ viyāti nidassanaṃ vuttaṃ.

Heṭṭhā lohapāsādappamāṇoti navabhūmakassa sabbapaṭhamassa lohapāsādassa heṭṭhā lohapāsādappamāṇo. **Khandhakaṭṭhakathāyaṃ** (mahāva. aṭṭha. 5) pana tattha ‘‘bhaṇḍāgāragabbhappamāṇa’’nti vuttaṃ.

Paccaggheti abhinave. Paccekaṃ mahagghatāya **paccagghe**ti keci, taṃ na sundaraṃ. Na hi buddhā bhagavanto mahagghaṃ paṭiggaṇhanti paribhuñjanti vā. **Piṇḍapāta**nti ettha manthañca madhupiṇḍikañca sandhāya vadati. **Ayaṃ vitakko**ti – ‘‘kassa nu kho ahaṃ paṭhamaṃ dhammaṃ deseyya’’nti ayaṃ parivitakko.

Paṇḍiccenāti samāpattipaṭilābhasaṃsiddhena adhigamabāhusaccasaṅkhātena paṇḍitabhāvena. **Veyyattiyenā**ti samāpattipaṭilābhapaccayena pārihāriyapaññāsaṅkhātena byattabhāvena. **Medhāvī**ti tihetukapaṭisandhipaññāsaṅkhātāya taṃtaṃitikattabbatāpaññāsaṅkhātāya ca medhāya samannāgatoti evampettha attho daṭṭhabbo. **Mahājāniyo**ti mahāparihāniko. **Āgamanapādāpi natthī**ti idaṃ paṭhamaṃ vattabbaṃ, athāhaṃ tattha gaccheyyaṃ, gantvā desiyamānaṃ dhammampissa sotuṃ sotapasādopi natthīti yojanā. Kiṃ pana bhagavatā attano buddhānubhāvena te dhammaṃ ñāpetuṃ na sakkāti? Āma, na sakkā. Na hi parato ghosaṃ antarena sāvakānaṃ dhammābhisamayo sambhavati, aññathā itarapaccayarahitassapi dhammābhisamayena bhavitabbaṃ, na ca taṃ atthi. Vuttañhetaṃ – ‘‘dveme, bhikkhave, paccayā sammādiṭṭhiyā uppādāya parato ca ghoso ajjhattañca yonisomanasikāro’’ti (a. ni. 2.127). Pāḷiyaṃ rāmasseva samāpattilābhitā āgatā, na udakassa, taṃ tassa bodhisattena samāgatakālavasena vuttaṃ. So hi pubbepi tattha yuttappayutto viharanto mahāpurisena khippaññeva samāpattīnaṃ nibbattitabhāvaṃ sutvā saṃvegajāto mahāsatte tato nibbijja pakkante ghaṭento vāyamanto nacirasseva aṭṭha samāpattiyo nibbattesi. Tena vuttaṃ **‘‘nevasaññānāsaññāyatane nibbattoti addasā’’**ti. Ete aṭṭha brāhmaṇāti sambandho. **Chaḷaṅgavā**ti chaḷaṅgaviduno. **Manta**nti mantapadaṃ. ‘‘Nijjhāyitvā’’ti vacanaseso, mantetvāti attho. **Viyākariṃsū**ti kathesuṃ.

Yathāmantapadanti lakkhaṇamantasaṅkhātavedavacanānurūpaṃ. **Gatā**ti paṭipannā. ‘‘Dveva gatiyo bhavanti anaññā’’ti (dī. ni. 2.33; 3.199-200; ma. ni. 2.384, 398) vuttaniyāmena nicchinituṃ asakkontā brāhmaṇā vuttameva paṭipajjiṃsu, na mahāpurisassa buddhabhāvappattiṃ paccāsīsiṃsu. **Ime pana** koṇḍaññādayo **pañca** ‘‘ekaṃsato buddho bhavissatī’’ti jātanicchayattā **mantapadaṃ atikkantā. Puṇṇapatta**nti tuṭṭhidānaṃ. **Nibbitakkā**ti nibbikappā, na dvedhā takkā.

Vappakāleti vapanakāle. Vapanatthaṃ bījāni nīharaṇantena tattha aggaṃ gahetvā dānaṃ **bījaggadānaṃ** nāma. **Lāyanaggā**dīsupi eseva nayo. Dhaññaphalassa nātipariṇatakāle **puthukakāle. Lāyane**ti sassalāyane. Yathā lūnaṃ hatthakaṃ katvā veṇivasena bandhanaṃ **veṇikaraṇaṃ**. Veṇiyo pana purisabhāravasena bandhanaṃ **kalāpo**. Khale kalāpānaṃ ṭhapanadivase aggaṃ gahetvā dānaṃ **khalaggaṃ**. Madditvā vīhīnaṃ rāsikaraṇadivase aggaṃ gahetvā dānaṃ **bhaṇḍaggaṃ**. Koṭṭhāgāre dhaññassa pakkhipanadivase dānaṃ **koṭṭhaggaṃ. Uddharitvā**ti khalato dhaññassa uddharitvā. **Navannaṃ aggadānānaṃ dinnattā**ti idaṃ tassa rattaññūnaṃ aggabhāvatthāya katābhinīhārānurūpaṃ pavattitasāvakapāramiyā ciṇṇante pavattitattā vuttaṃ. Tiṇṇampi hi bodhisattānaṃ taṃtaṃpāramiyā sikhāppattakāle pavattitaṃ puññaṃ apuññaṃ vā garutaravipākameva hoti, dhammassa ca sabbapaṭhamaṃ sacchikiriyāya vinā kathaṃ rattaññūnaṃ aggabhāvasiddhīti. **Bahukārā kho ime pañcavaggiyā**ti idaṃ pana upakārānussaraṇamattakameva paricayavasena āḷārudakānussaraṇaṃ viya.

285. **Vivare**ti majjhe. Tenāha **‘‘tigāvutantare ṭhāne’’**ti. **Ayojiyamāne upayogavacanaṃ na pāpuṇāti** sāmivacanassa pasaṅge antarā-saddayogena upayogavacanassa icchitattā. Tenāha **‘‘antarāsaddena pana yuttattā upayogavacanaṃ kata’’**nti.

Sabbaṃ tebhūmakadhammaṃ abhibhavitvā pariññābhisamayavasena atikkamitvā. **Catubhūmakadhammaṃ** anavasesaṃ ñeyyaṃ sabbaso ñeyyāvaraṇassa pahīnattā sabbaññutaññāṇena

avediṃ. Rajjanadussanamuyhanādinā **kilesena**. Appahātabbampi kusalābyākataṃ tappaṭibaddhakilesamathanena pahīnattā na hotīti āha **‘‘sabbaṃ tebhūmakadhammaṃ jahitvā ṭhito’’**ti. **Ārammaṇato**ti ārammaṇakaraṇavasena.

Kiñcāpi lokiyadhammānampi yādiso lokanāthassa adhigamo, na tādiso adhigamo parūpadeso atthi, lokuttaradhamme panassa lesopi natthīti āha **‘‘lokuttaradhamme mayhaṃ ācariyo nāma natthī’’**ti. **Paṭibhāgapuggalo**ti sīlādīhi guṇehi paṭinidhibhūto puggalo. **Sahetunā**ti sahadhammena sapāṭihīrakatāya. **Nayenā**ti abhijānanatādividhinā. **Cattāri saccānī**ti idaṃ tabbinimuttassa ñeyyassa abhāvato vuttaṃ. **Sayaṃ buddho**ti sayameva sayambhuñāṇena buddho. Vigatapariḷāhatāya **sītibhūto**. Tato eva **nibbuto. Āhañchanti** āhanissāmi. Veneyyānaṃ amatādhigamāya ugghosanādiṃ katvā satthu dhammadesanā **amatadundubhī**ti vuttā.

Anantañāṇo jitakilesoti **anantajino. Evampi nāma bhaveyyā**ti evaṃvidhe nāma rūparatane īdisena ñāṇena bhavitabbanti adhippāyo. Ayaṃ hissa pabbajjāya paccayo jāto, katādhikāro cesa. Tathā hi bhagavā tena samāgamatthaṃ padasāva taṃ maggaṃ paṭipajji.

Koṭṭhāsasampannāti aṅgapaccaṅgasaṅkhātaavayavasampannā. **Aṭṭīyatī**ti aṭṭo hoti, domanassaṃ āpajjatīti attho.

Avihaṃ upapannāseti avihesu nibbattā. **Vimuttā**ti aggaphalavimuttiyā vimuttā. **Te hitvā mānusaṃ dehaṃ, dibbayogaṃ upajjhagu**nti te upakā dayo mānusaṃ attabhāvaṃ jahitvā orambhāgiyasaṃyojanappahānena avihesu nibbattamattāva aggamaggādhigamena dibbayogaṃ uddhambhāgiyasaṃyojanaṃ samatikkamiṃsu.

286. **Saṇṭhapesu**nti ‘‘neva abhivādetabbo’’tiādinā (mahāva. 12) saṇṭhaṃ kiriyākāraṃ akaṃsu. Tenāha **‘‘katikaṃ akaṃsū’’**ti. **Padhānato**ti pubbe anuṭṭhitadukkaracaraṇato. **Pabhāvita**nti vācāsamuṭṭhānaṃ, vacīnicchāraṇanti attho. ‘‘Ayaṃ na kiñci visesaṃ adhigamissatī’’ti **anukkaṇṭhanatthaṃ**. ‘‘Mayaṃ yattha katthaci gamissāmā’’ti **mā vitakkayittha. Obhāso**ti vipassanobhāso. **Nimitta**nti kammaṭṭhānanimittaṃ. **Ekapadenevā**ti ekavacaneneva. ‘‘Anena pubbepi na kiñci micchā vuttapubba’’nti **satiṃ labhitvā**. Yathābhūtavādīti **uppannagāravā**.

Antovihāreyeva ahosi daharakumāro viya tehi bhikkhūhi pariharito. **Male**ti saṃkilese. Gāmato bhikkhūhi nīhaṭaṃ upanītaṃ bhattaṃ etassāti nīhaṭabhatto, tena **nīhaṭabhattena** bhagavatā. **Ettakaṃ kathāmagga**nti – ‘‘dvemā, bhikkhave, pariyesanā’’ti ārabhitvā yāva – ‘‘natthi dāni punabbhavo’’ti padaṃ, ettakaṃ desanāmaggaṃ. Kāmañcettha – ‘‘tumhepi mamañceva pañcavaggiyānañca maggaṃ ārūḷhā, ariyapariyesanā tumhākaṃ pariyesanā’’ti aṭṭhakathāvacanaṃ. Tena pana – ‘‘so kho ahaṃ, bhikkhave, attanā jātidhammo samāno…pe… asaṃkiliṭṭhaṃ anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ ajjhagamanti, atha kho, bhikkhave, pañcavaggiyā bhikkhū mayā evaṃ ovadiyamānā…pe… anuttaraṃ yogakkhemaṃ nibbānaṃ ajjhagamaṃsu…pe… natthi dāni punabbhavo’’ti imasseva suttapadassa attho vibhāvitoti katvā vuttaṃ **‘‘bhagavā yaṃ pubbe avaca tumhepi mamañceva pañcavaggiyānañca maggaṃ āruḷhā, ariyapariyesanā tumhākaṃ pariyesanāti. Imaṃ ekameva anusandhiṃ dassento āharī’’**ti.

287. **Anagāriyānampī**ti pabbajitānampi. **Pañcakāmaguṇavasena anariyapariyesanā hoti** gadhitādibhāvena paribhuñjanato. Micchājīvavasenapi anariyapariyesanā hotīti tato visesanatthaṃ **‘‘pañcakāmaguṇavasenā’’**ti vuttaṃ sacchandarāgaparibhogassa adhippetattā. Idāni catūsu paccayesu kāmaguṇe niddhāretuṃ **‘‘tatthā’’**tiādi vuttaṃ. **Paribhogaraso**ti paribhogapaccayapītisomanassaṃ. Ayaṃ pana rasasamānatāvasena gahaṇaṃ upādāya ‘‘raso’’ti vutto, na sabhāvato. Sabhāvena gahaṇaṃ upādāya pītisomanassaṃ dhammārammaṇaṃ siyā, na rasārammaṇaṃ. **Appaccavekkhaṇaparibhogo**ti paccavekkhaṇarahito paribhogo, idamatthitaṃ anissāya gadhitādibhāvena paribhogoti attho. **Gadhitā**ti taṇhāya baddhā. **Mucchitā**ti mucchaṃ mohaṃ pamādaṃ āpannā. **Ajjhogāḷhā**ti adhiogāḷhā, taṃ taṃ

ārammaṇaṃ anupavisitvā ṭhitā. **Ādīnavaṃ apassantā**ti sacchandarāgaparibhoge dosaṃ ajānantā. Apaccavekkhitaparibhogahetuādīnavaṃ nissarati atikkamati etenāti **nissaraṇaṃ,** paccavekkhaṇañāṇaṃ.

Pāsarāsinti pāsasamudāyaṃ. Luddako hi pāsaṃ oḍḍento na ekaṃyeva, na ca ekasmiṃyeva ṭhāne oḍḍeti, atha kho taṃtaṃmigānaṃ āgamanamaggaṃ sallakkhetvā tattha tattha oḍḍento bahūyeva oḍḍeti, tasmā te cittena ekato gahetvā **''pāsarāsī''**ti vuttaṃ. Vāgurassa vā pāsapadesānaṃ bahubhāvato **''pāsarāsī''**ti vuttaṃ.

Pāsarāsisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Cūḷahatthipadopamasuttavaṇṇanā

288. **Setaparivāro**ti setapaṭicchado, setavaṇṇālaṅkāroti attho. Pubbe pana ''setālaṅkārā''ti assālaṅkāro gahito, idha cakkapañjarakubbarādirathāvayavesu kātabbālaṅkāro. **Evaṃ vuttenā**ti evaṃ ''setāya suda''ntiādinā pakārena saṃyuttamahāvagge (saṃ. ni. 5.4) vuttena. **Nātimahā** yuddhamaṇḍale sañcārasukhatthaṃ. Yodho sārathīti **dvinnaṃ,** paharaṇadāyakena saddhiṃ **tiṇṇaṃ vā**.

Nagaraṃ padakkhiṇaṃ karoti nagarasobhanatthaṃ. Idaṃ kira tassa brāhmaṇassa jāṇussoṇiṭṭhānantaraṃ jātisiddhaṃ paramparāgataṃ cārittaṃ. Tenāha **''ito ettakehi divasehī''**tiādi. Cārittavasena nagaravāsinopi tathā tathā paṭipajjanti. Puññavādimaṅgalakathane niyuttā **māṅgalikā**. Suvatthipattanāya **sovatthikā. Ādi**-saddena vandīādīnaṃ saṅgaho. **Yasasirisampattiyā**ti yasasampattiyā sirisampattiyā ca, parivārasampattiyā ceva vibhavasobhāsampattiyā cāti attho.

Nagarābhimukho pāyāsi attano bhikkhācāravelāya. **Paṇḍito maññe**ti ettha **maññe**ti idaṃ ''maññatī''ti iminā samānatthaṃ nipātapadaṃ. Tassa iti-saddaṃ ānetvā atthaṃ dassento **''paṇḍitoti maññatī''**ti āha. Anumatipucchāvasena cetaṃ vuttaṃ. Tenevāha **''udāhu no''**ti. ''Taṃ kiṃ maññati bhavaṃ vacchāyano samaṇassa gotamassa paññāveyyattiya''nti hi vuttamevatthaṃ puna gaṇhanto **''paṇḍito maññe''**ti āha. Tasmā vuttaṃ **''bhavaṃ vacchāyano, samaṇaṃ gotamaṃ paṇḍitoti maññati, udāhu no''**ti, yathā te khameyya, tathā naṃ kathehīti adhippāyo.

Ahaṃ ko nāma, mama avisayo esoti dasseti. **Ko cā**ti hetunissakke paccattavacananti āha **''kuto cā''**ti. Tathā cāha **''kena kāraṇena jānissāmī''**ti, yena kāraṇena samaṇassa gotamassa paññāveyyattiyaṃ jāneyyaṃ, taṃ kāraṇaṃ mayi natthīti adhippāyo. **Buddhoyeva bhaveyya,** abuddhassa sabbathā buddhañāṇānubhāvaṃ jānituṃ na sakkāti. Vuttañhetaṃ – ''appamattakaṃ kho panetaṃ, bhikkhave, oramattakaṃ sīlamattakaṃ, yena puthujjano tathāgatassa vaṇṇaṃ vadamāno vadeyya (dī. ni. 1.7), atthi, bhikkhave, aññeva dhammā gambhīrā duddasā duranubodhā …pe… yehi tathāgatassa yathābhuccaṃ vaṇṇaṃ sammā vadamāno vadeyyā''ti (dī. ni. 1.28) ca. **Etthā**ti ''sopi nūnassa tādisovā''ti etasmiṃ pade. **Pasattha pasattho**ti pasatthehi attano guṇeheva so pasattho, na tassa kittinā, pasaṃsāsabhāveneva pāsaṃsoti attho. Tenāha **''sabbaguṇāna''**ntiādi. **Maṇiratana**nti cakkavattino maṇiratanaṃ. Sadevake loke pāsaṃsānampi pāsaṃsoti dassetuṃ **''pasatthehi vā''**ti dutiyavikappo gahito.

Araṇīyato attho, so eva vasatīti vasoti **atthavaso,** tassa tassa payogassa ānisaṃsabhūtaṃ phalanti āha **''atthavasanti atthānisaṃsa''**nti. Attho vā vuttalakkhaṇo vaso etassāti **atthavaso,** kāraṇaṃ. **Nāgavanavāsiko**ti hatthināgānaṃ vicaraṇavane tesaṃ gahaṇatthaṃ vasanako. **Anuggahitasippo**ti asikkhitahatthisippo āyatavitthatassa padamattassa dassanena ''mahā vata, bho nāgo''ti niṭṭhāgamanato. **Parato pana** bhagavatā vuttaṭṭhāne. **Uggahitasippo puriso nāgavanikoti āgato** āyatavitthatassa padassa uccassa ca nisevitassa byabhicārabhāvaṃ ñatvā tattakena niṭṭhaṃ agantvā mahāhatthiṃ disvāva niṭṭhāgamanato. Ñāṇaṃ pajjati etthāti **ñāṇapadāni,** khattiyapaṇḍitādīnaṃ dhammavinaye vinītattā vinayehi adhigatajjhānādīni. Tāni hi tathāgatagandhahatthino desanāñāṇena akkantaṭṭhānāni. **Cattārī**ti pana vineyyānaṃ idha khattiyapaṇḍitādivasena catubbidhānaṃyeva gahitattā.

289. Puggalesu paññāya ca nipuṇatā paṇḍitasamaññā nipuṇatthassa dassanasamatthatāvasenevāti āha **‘‘sukhumaatthantarapaṭivijjhanasamatthe’’**ti. **Kata**-saddo idha nipphannapariyāyo. Pare pavadanti ettha, etenāti **parappavādo,** parasamayo. Parehi pavadanaṃ **parappavādo,** viggāhikakathāya paravādamaddanaṃ. Tadubhayampi ekato katvā pāḷiyaṃ vuttanti āha **‘‘viññātaparappavāde ceva parehi saddhiṃ katavādaparicaye cā’’**ti, parasamayesu paravādamaddanesu ca nipphanneti attho. **Vālavedhirūpe**ti vālavedhipatirūpe. Tenāha **‘‘vālavedhidhanuggahasadise’’**ti. **Vāla**nti anekadhā bhinnassa vālassa aṃsusaṅkhātaṃ vālaṃ. **Bhindantā viyā**ti ghaṭādiṃ saviggahaṃ muggarādinā bhindantā viya, diṭṭhigatāni ekaṃsato bhindantāti adhippāyo. ‘‘Atthaṃ guyhaṃ paṭicchannaṃ katvā pucchissāmā’’ti saṅkhataṃ padapañhaṃ pucchantīti dassetuṃ **‘‘dupadampī’’**tiādi vuttaṃ. Vadanti etenāti **vādo,** doso. Pucchīyatīti **pañho,** attho. Pucchati etenāti **pañho,** saddo. Tadubhayaṃ ekato gahetvā āha **‘‘evarūpe pañhe’’**tiādi. **‘‘Evaṃ puccheyya, evaṃ vissajjeyyā’’**ti ca pucchāvissajjanānaṃ sikhāvagamanaṃ dasseti. **Seyyo**ti uttamo, paramo lābhoti adhippāyo.

Evaṃ attano vādavidhamanabhayenapi pare bhagavantaṃ pañhaṃ pucchituṃ na visahantīti vatvā idāni vādavidhamanena vināpi na visahanti evāti dassetuṃ **‘‘apicā’’**tiādi āraddhaṃ. **Cittaṃ pasīdati** pare attano attabhāvampi vissatthaṃ niyyādetukāmā honti odhisakamettāpharaṇasadisattā tassa mettāyanassa. **Dassanasampannā**ti daṭṭhabbatāya sampannā dassanānuttariyabhāvato, ativiya dassanīyāti attho.

Saraṇagamanavasena sāvakāti lokiyasaraṇagamanena sāvakā, lokuttarasaraṇagamanena pana sāvakattaṃ parato āgamissati, tañca pabbajitavasena vuccati, idha gahaṭṭhavasena, ubhayatthāpi saraṇagamanena sāvakattaṃ veditabbaṃ. Te hi paralokavajjabhayadassāvino kulaputtā, ācārakulaputtāpi tādisā bhavanti. **Thokenā**ti iminā ‘‘manaṃ anassāmā’’ti padassatthaṃ vadati.

290. Udāharīyati ubbegapītivasenāti, tathā vā udāharaṇaṃ **udānaṃ**. Tenāha **‘‘udāhāraṃ udāharī’’**ti. **Assa dhammassā**ti assa paṭipattisaddhammapubbakassa paṭivedhasaddhammassa. **So**ti hatthipadopamo hatthipadopamabhāvena vuccamāno dhammo. **Ettāvatā**ti ettakena paribbājakena vuttakathāmaggamattena. Kāmaṃ tena vuttakathāmaggenapi hatthipadopamabhāvena vuccamāno dhammo paripuṇṇova arahattaṃ pāpetvā paveditattā, so ca kho saṅkhepato, na vitthāratoti āha **‘‘na ettāvatā vitthārena paripūro hotī’’**ti. Yadi yathā vitthārena hatthipadopamo paripūro hoti, tathā desanā āraddhā, **atha kasmā kusaloti na vutto**ti codanā.

291. **Āyāmatopī**ti **pi**-saddena ubbedhenapi rassāti dasseti. Nīcakāyā hi tā honti. **Uccā**ti uccakā. Nisevanaṃ, nisevati etthāti vā **nisevitaṃ**. Nisevanañcettha kaṇḍuyitavinodanatthaṃ ghaṃsanaṃ. Tenāha **‘‘khandhappadese ghaṃsitaṭṭhāna’’**nti. **Uccā**ti anīcā, ubbedhavantiyoti attho. **Kāḷārikā**ti viraḷadantā, visaṅgatadantāti attho. Tenāha **‘‘dantāna’’**ntiādi. **Kaḷāratāyā**ti viraḷatāya. **Āraññitānī**ti rañjitāni, vilikhitānīti attho. **Kaṇerutāyā**ti kuṭumalasaṇṭhānatāya. **Ayaṃ vā**ti ettha **vā**-saddo saṃsayitanicchayattho yathā aññatthāpi ‘‘ayaṃ vā imesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ sabbabālo sabbamūḷho’’tiādīsu (dī. ni. 1.181).

Nāgavanaṃ viyāti mahāhatthino vāmanikādīnañca padadassanaṭṭhānabhūtaṃ nāgavanaṃ viya. **Ādito paṭṭhāya yāva nīvaraṇappahānā dhammadesanā** tathāgatassa bāhiraparibbājakādīnañca padadassanabhāvato. **Ādito paṭṭhāyā**ti ca ‘‘taṃ suṇāhī’’ti padato paṭṭhāya. **Kusalo nāgavaniko viya yogāvacaro** pariyesanavasena pamāṇaggahaṇato. **Matthake ṭhatvā**ti imassa suttassa pariyosāne ṭhatvā. **Imasmimpi ṭhāne**ti ‘‘evameva kho brāhmaṇā’’tiādinā upameyyassa atthassa upaññāsanaṭṭhānepi.

Svāyanti (dī. ni. ṭī. 1.190) idha-saddamattaṃ gaṇhāti, na yathāvisesitabbaṃ idha-saddaṃ. Tathā hi vakkhati ‘‘katthaci padapūraṇamattamevā’’ti. **Lokaṃ upādāya vuccati** loka-saddena samānādhikaraṇabhāvena vuttattā. Sesapadadvaye pana saddantarasannidhānamattena taṃ taṃ upādāya vuttatā daṭṭhabbā. **Okāsa**nti kañci padesaṃ indasālaguhāya adhippetattā. **Padapūraṇamattameva** okāsāpadisanassapi asambhavato.

Tathāgata-saddādīnaṃ atthaviseso **mūlapariyāyaṭṭhakathā**(ma. ni. aṭṭha. 1.12) **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāsu** vutto eva. Tathāgatassa sattanikāyantogadhatāya **''idha pana sattaloko adhippeto''**ti vatvā tatthāyaṃ yasmiṃ sattanikāye, yasmiñca okāse uppajjati, taṃ dassetuṃ **''sattaloke uppajjamānopi cā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **imasmiṃyeva cakkavāḷe**ti imissā eva lokadhātuyā. ''Aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddho apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyu''nti (dī. ni. 3.161; ma. ni. 3.129; a. ni. 1.278; netti. 57; mi. pa. 5.1.1) ettha jātikhettabhūtā dasasahassilokadhātu ''ekissā lokadhātuyā''ti vuttā. Idha pana imaṃyeva lokadhātuṃ sandhāya ''imasmiṃyeva cakkavāḷe''ti vuttaṃ. Tisso hi saṅgītiyo āruḷhe tepiṭake buddhavacane visayakhettaṃ āṇākhettaṃ jātikhettanti tividhe khette ṭhapetvā imaṃ cakkavāḷaṃ aññasmiṃ cakkavāḷe buddhā uppajjantīti suttaṃ natthi, na uppajjantīti pana atthi. Kathaṃ? ''Na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati (ma. ni. 1.285; 2.341; mahāva. 11; kathā. 405; mi. pa. 4.5.11), ekomhi sammāsambuddho''ti (ma. ni. 1.285; 2.341; kathā. 405; mahāva. 11) evamādīni imissā lokadhātuyā ṭhatvā vadantena bhagavatā – ''kiṃ panāvuso, sāriputta, atthetarahi añño samaṇo vā brāhmaṇo vā bhagavatā samasamo sambodhiyanti evaṃ puṭṭhāhaṃ, bhante, noti vadeyya''nti vatvā tassa kāraṇaṃ dassetuṃ – ''aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā''ti imaṃ suttaṃ dassentena dhammasenāpatinā ca buddhānaṃ uppattiṭṭhānabhūtaṃ imaṃ lokadhātuṃ ṭhapetvā aññattha anuppatti vuttā hotīti.

Sujātāyātiādinā vuttesu catūsu vikappesu paṭhamo vikappo buddhabhāvāya āsannatarapaṭipattidassanavasena vutto. Āsannatarāya hi paṭipattiyaṃ ṭhito **''uppajjatī''**ti vuccati uppādassa ekantikattā, pageva paṭipattiyā matthake ṭhito. Dutiyo buddhabhāvāvahapabbajjato paṭṭhāya āsannapaṭipattidassanavasena, tatiyo buddhakaradhammapāripūrito paṭṭhāya buddhabhāvāya paṭipattidassanavasena. Na hi mahāsattānaṃ tusitabhavūpapattito paṭṭhāya bodhisambhārasambharaṇaṃ nāma atthi. Catuttho buddhakaradhammasamārambhato paṭṭhāya. Bodhiyā niyatabhāvāpattito pabhuti hi viññūhi **''buddho uppajjatī''**ti vattuṃ sakkā uppādassa ekantikattā, yathā pana ''tiṭṭhanti pabbatā, sandanti nadiyo''ti tiṭṭhanasandanakiriyānaṃ avicchedamupādāya vattamānapayogo, evaṃ uppādatthāya paṭipajjanakiriyāya avicchedamupādāya catūsu vikappesu **''uppajjati nāmā''**ti vuttaṃ. **Sabbapaṭhamaṃ uppannabhāva**nti sabbehi upari vuccamānehi visesehi paṭhamaṃ tathāgatassa uppannatāsaṅkhātaṃ atthitāvisesaṃ.

So bhagavāti (a. ni. ṭī. 2.3.64) yo ''tathāgato araha''ntiādinā kittitaguṇo, so bhagavā. **Imaṃ loka**nti nayidaṃ mahājanassa sammukhāmattaṃ lokaṃ sandhāya vuttaṃ, atha kho anavasesaṃ pariyādāyāti dassetuṃ **''sadevaka''**ntiādi vuttaṃ. Tenāha **''idāni vattabbaṃ nidassetī''**ti. **Pajātattā**ti yathāsakaṃ kammakilesehi nibbattattā. **Pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ** pārisesañāyena itaresaṃ padantarehi saṅgahitattā. **Sadevaka**nti ca avayavena viggaho samudāyo samāsattho. **Chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ** paccāsattiñāyena. Tattha hi so jāto tannivāsī ca. **Brahmakāyikādibrahmaggahaṇa**nti etthāpi eseva nayo. **Paccatthikapaccāmittasamaṇabrāhmaṇaggahaṇa**nti nidassanamattametaṃ apaccatthikānaṃ asamitābāhitapāpānañca samaṇabrāhmaṇānaṃ sassamaṇabrāhmaṇivacanena gahitattā. Kāmaṃ ''sadevaka''ntiādivisesanānaṃ vasena sattavisayo loka-saddoti viññāyati tulyayogavisayattā tesaṃ, ''salomako sapakkhako''tiādīsu pana atulyayogepi ayaṃ samāso labbhatīti byabhicāradassanato pajāgahaṇanti āha **''pajāvacanena sattalokaggahaṇa''**nti.

Arūpino sattā attano āneñjavihārena viharantā ''dibbantīti **devā''**ti imaṃ nibbacanaṃ labhantīti āha **''sadevakaggahaṇena arūpāvacaradevaloko gahito''**ti. Tenevāha ''ākāsānañcāyatanūpagānaṃ devānaṃ sahabyata''nti (a. ni. 3.117). **Samārakaggahaṇena chakāmāvacaradevaloko gahito** tassa savisesaṃ mārassa vase vattanato. **Rūpī brahmaloko gahito** arūpībrahmalokassa visuṃ gahitattā. **Catuparisavasenā**ti khattiyādicatuparisavasena. Itarā pana catasso parisā samārakādiggahaṇena gahitā evāti. **Avasesasabbasattaloko** nāgagaruḷādibhedo.

Ettāvatā bhāgaso lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetvā idāni tena tena visesena abhāgasova lokaṃ

gahetvā yojanaṃ dassetuṃ **''apicetthā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **ukkaṭṭhaparicchedato**ti ukkaṃsagabhivijānanena. Pañcasu hi gatīsu devalokova seṭṭho. Tatthāpi arūpino ''dūrasamussāritakilesadukkhatāya, santapaṇītaāneñjavihārasamaṅgitāya, ativiya dīghāyukatāyā''ti evamādīhi visesehi ativiya itarehi ukkaṭṭhā. **Brahmā mahānubhāvo**tiādiṃ dasasahassiyaṃ mahābrahmuno vasena vadati. ''Ukkaṭṭhaparicchedato''ti hi vuttaṃ. **Anuttara**nti seṭṭhaṃ navalokuttaraṃ. **Bhāvānukkamo** bhāvavasena paresaṃ ajjhāsayavasena ''sadevaka''ntiādīnaṃ padānaṃ anukkamo. **Tīhākārehī**ti devamārabrahmasahitatāsaṅkhātehi tīhi pakārehi. **Tīsu padesū**ti ''sadevaka''ntiādīsu tīsu padesu. **Tena tenākārenā**ti sadevakattādinā tena tena pakārena. Tedhātukameva pariyādinnanti porāṇā panāhūti yojanā.

Abhiññāti ya-kāralopenāyaṃ niddeso, abhijānitvāti ayamettha atthoti āha **''abhiññāya, adhikena ñāṇena ñatvā''**ti. **Anumānādipaṭikkhepo**ti anumānaupamānaatthāpattiādipaṭikkhepo ekappamāṇattā. Sabbattha appaṭihatañāṇācāratāya hi sabbapaccakkhā buddhā bhagavanto. **Anuttaraṃ vivekasukha**nti phalasamāpattisukhaṃ. Tena vītimissāpi kadāci bhagavato dhammadesanā hotīti āha **''hitvāpī''**ti. Bhagavā hi dhammaṃ desento yasmiṃ khaṇe parisā sādhukāraṃ vā deti, yathāsutaṃ vā dhammaṃ paccavekkhati, taṃ khaṇaṃ pubbabhāgena paricchinditvā phalasamāpattiṃ samāpajjati, yathāparicchedañca samāpattito vuṭṭhāya ṭhitaṭṭhānato paṭṭhāya dhammaṃ deseti.

Desakāyattena āṇādividhinā atisajjanaṃ pabodhanaṃ **desanā**ti sā pariyattidhammavasena veditabbāti āha **''desanāya tāva catuppadikāyapi gāthāyā''**tiādi. Sāsitabbapuggalagatena yathāparādhādisāsitabbabhāvena anusāsanaṃ tadaṅgavinayādivasena vinayanaṃ **sāsana**nti taṃ paṭipattidhammavasena veditabbanti āha **''sīlasamādhivipassanā''**tiādi. **Kusalāna**nti maggakusalānaṃ, **kusalāna**nti vā anavajjānaṃ. Tena phaladhammānampi saṅgaho siddho hoti. **Ādi**bhāvo sīladiṭṭhīnaṃ tammūlakattā uttarimanussadhammānaṃ. Tasmiṃ tasmiṃ atthe kathāvadhisaddappabandho gāthāvasena suttavasena ca vavatthito pariyattidhammo, yo idheva ''desanā''ti vutto. Tassa pana attho visesena sīlādi evāti āha **''bhagavā hi dhammaṃ desento…pe… nibbānaṃ dassetī''**ti. Tattha **sīlaṃ dassetvā**ti sīlaggahaṇena sasambhāraṃ sīlaṃ gahitaṃ. Tathā maggaggahaṇena sasambhāro maggoti tadubhayena anavasesato pariyattiatthaṃ pariyādiyati. **Tenā**ti sīlādidassanena. Atthavasena hi idha desanāya ādikalyāṇādibhāvo adhippeto. **Kathikasaṇṭhitī**ti kathikassa saṇṭhānaṃ kathanavasena samavaṭṭhānaṃ.

Na so sātthaṃ deseti niyyānatthavirahato tassā desanāya. **Ekabyañjanādiyuttā vā**ti sithilādibhedesu byañjanesu ekappakāreneva, dvippakāreneva vā byañjanena yuttā vā damiḷabhāsā viya. Sabbattha niroṭṭhaṃ katvā vattabbatāya **sabbaniroṭṭhabyañjanā vā** kirātabhāsā viya. Sabbattheva vissajjanīyayuttatāya **sabbavissaṭṭhabyañjanā vā** yavanabhāsā viya. Sabbattheva sānusāratāya **sabbaniggahitabyañjanā vā** pārasikādimilakkhabhāsā viya. Sabbāpesā ekadesabyañjanavaseneva pavattiyā aparipuṇṇabyañjanāti katvā **''abyañjanā''**ti vuttā. **Amakkhetvā**ti apalicchetvā avināsetvā, ahāpetvāti vā attho.

Bhagavā yamatthaṃ ñāpetuṃ ekagāthampi ekavākyampi deseti, tamatthaṃ tāya desanāya sabbaso paripuṇṇameva katvā deseti, evaṃ sabbatthāti āha **''ekadesanāpi aparipuṇṇā natthī''**ti. **Ullumpanasabhāvasaṇṭhitenā**ti saṃkilesapakkhato vaṭṭadukkhato ca uddharaṇasabhāvāvaṭṭhitena cittena. **Tasmā**ti yasmā sikkhāttayasaṅgahaṃ sakalaṃ sāsanaṃ idha ''brahmacariya''nti adhippetaṃ, tasmā. **Brahmacariya**nti iminā samānādhikaraṇāni sabbapadāni yojetvā atthaṃ dassento **''so dhammaṃ deseti…pe… pakāsetīti evamettha attho daṭṭhabbo''**ti āha.

Dūrasamussāritamānasseva sāsane sammāpaṭipatti sambhavati, na māna jātikassāti āha **''nihatamānattā''**ti. **Ussannattā**ti bahulabhāvato. Bhogārogyādivatthukā madā suppaheyyā honti nimittassa anavaṭṭhānato' na tathā kulavijjāmadāti khattiyabrāhmaṇakulīnānaṃ pabbajitānampi jātivijjā nissāya mānajappanaṃ duppajahanti āha **''yebhuyyena hi…pe… mānaṃ karontī''**ti. **Vijātitāyā**ti nihīnajātitāya. **Patiṭṭhātuṃ na sakkontī**ti suvisuddhiṃ katvā sīlaṃ rakkhituṃ na sakkonti. Sīlavasena

hi sāsane patiṭṭhāti. **Patiṭṭhātu**nti vā saccapaṭivedhena lokuttarāya patiṭṭhāya patiṭṭhātuṃ. Yebhuyyena hi upanissayasampannā sujātā eva honti, na dujjātā.

Parisuddhanti rāgādīnaṃ accantameva pahānadīpanato nirupakkilesatāya sabbaso visuddhaṃ. **Saddhaṃ paṭilabhatī**ti pothujjanikasaddhāvasena saddahati. Viññujātikānañhi dhammasampattigahaṇapubbikā saddhāsiddhi dhammapamāṇadhammappasannabhāvato. **Jāyampatikā vasantī**ti kāmaṃ ''jāyampatikā''ti vutte gharasāmikagharasāminivasena dvinnaṃyeva gahaṇaṃ viññāyati. Yassa pana purisassa anekā pajāpatiyo honti, tattha kiṃ vattabbaṃ? Ekāyapi tāya vāso sambādhoti dassanatthaṃ **''dve''**ti vuttaṃ. Rāgādinā **sakiñcanaṭṭhena,** khettavatthuādinā **sapalibodhaṭṭhena**. Rāgarajādīnaṃ āgamanapathatāpi uppajjanaṭṭhānatā evāti dvepi vaṇṇanā ekatthā, byañjanameva nānaṃ. **Alagganaṭṭhenā**ti asajjanaṭṭhena appaṭibaddhabhāvena. Evaṃ akusalakusalappavattīnaṃ ṭhānabhāvena gharāvāsapabbajjānaṃ sambādhabbhokāsataṃ dassetvā idāni kusalappavattiyā eva aṭṭhānaṭhānabhāvena tesaṃ taṃ dassetuṃ **''apicā''**tiādi vuttaṃ.

Saṅkhepakathāti visuṃ visuṃ paduddhāraṃ akatvā saṅkhepato atthavaṇṇanā. **Ekampi divasa**nti ekadivasamattampi. **Akhaṇḍaṃ katvā**ti dukkaṭamattassapi anāpajjanena akhaṇḍitaṃ katvā. **Kilesamalena amalīna**nti taṇhāsaṃkilesādivasena asaṃkiliṭṭhaṃ katvā. **Paridahitvā**ti nivāsetvā ceva pārupitvā ca. Agāravāso agāraṃ uttarapadalopena, tassa vaḍḍhiāvahaṃ **agārassa hitaṃ. Bhogakkhandho**ti bhogarāsi bhogasamudāyo. **Ābandhanaṭṭhenā**ti ''putto nattā''tiādinā pemavasena saparicchedaṃ sambandhanaṭṭhena. ''Amhākamete''ti ñāyantīti **ñātī**. Pitāmahapituputtādivasena parivattanaṭṭhena **parivaṭṭo**.

292. Sāmaññavācīpi **sikkhā**-saddo sājīva-saddasannidhānato upari vuccamānavisesāpekkhāya ca visesaniviṭṭhova hotīti vuttaṃ **''yā bhikkhūnaṃ adhisīlasaṅkhātā sikkhā''**ti. Sikkhitabbaṭṭhena **sikkhā**. Saha ājīvanti etthāti **sājīvo. Sikkhanabhāvenā**ti sikkhāya sājīve ca sikkhanabhāvena. **Sikkhaṃ paripūrento**ti sīlasaṃvaraṃ paripūrento. **Sājīvañca avītikkamanto**ti – ''nāmakāyo padakāyo niruttikāyo byañjanakāyo''ti (pārā. aṭṭha. 39) vuttasikkhāpadaṃ bhagavato vacanaṃ avītikkamanto hutvāti attho. Idameva ca dvayaṃ ''sikkhana''nti vuttaṃ. Tattha sājīvānatikkamo sikkhāpāripūriyā paccayo. Tato hi yāva maggā sikkhāpāripūrī hotīti.

Pajahitvāti samādānavasena pariccajitvā. **Pahīnakālato paṭṭhāya…pe… viratovā**ti etena pahānassa viratiyā ca samānakālataṃ dasseti. Yadi evaṃ ''pahāyā''ti kathaṃ purimakālaniddesoti? Tathā gahetabbataṃ upādāya. Dhammānañhi paccayapaccayuppannabhāve apekkhite sahajātānampi paccayapaccayuppannabhāvena gahaṇaṃ purimapacchimabhāveneva hotīti gahaṇapavattiākāravasena paccayabhūtesu hirottappañāṇādīsu pahānakiriyāya purimakālavohāro, paccayuppannāsu ca viratīsu viramaṇakiriyāya aparakālavohāro ca hotīti ''pahāya paṭivirato hotī''ti vuttaṃ. **Pahāyā**ti vā samādānakālavasena vuttaṃ, pacchā vītikkamitabbavatthusamāyogavasena **paṭivirato**ti. **Pahāyā**ti vā –

''Nihantvāna tamokhandhaṃ, uditoyaṃ divākaro;
Vaṇṇapabhāya bhāseti, obhāsetvā samuggato''ti ca. (visuddhi. mahāṭī. 2.578) –

Evamādīsu viya samānakālavasena veditabbo. Atha vā pāṇo atipātīyati etenāti **pāṇātipāto,** pāṇaghātahetubhūto ahirikānottappadosamohavihiṃ sādiko cetanāpadhāno saṃkilesadhammo, taṃ samādānavasena pahāya. **Tato…pe… viratova hotī**ti avadhāraṇena tassā viratiyā kālādivasena apariyantataṃ dasseti. Yathā hi aññe samādinnaviratikāpi anavaṭṭhitacittatāya lābhajīvikādihetu samādānaṃ bhindanteva, na evamayaṃ. Ayaṃ pana pahīnakālato paṭṭhāya orato viratoti. **Adinnādānaṃ pahāyā**tiādīsupi iminā nayena attho veditabbo.

Daṇḍanaṃ daṇḍanipātanaṃ **daṇḍo**. Muggarādipaharaṇavisesopi idha paharaṇavisesoti adhippeto. Tenāha **''ṭhapetvā daṇḍaṃ sabbampi avasesaṃ upakaraṇa''**nti. Daṇḍanasaṅkhātassa paraviheṭhanassa parivajjitabhāvadīpanatthaṃ daṇḍasatthānaṃ nikkhepavacananti āha

‘‘parūpaghātatthāyā’’tiādi. **Vihiṃsanabhāvato**ti vibādhanabhāvato. **Lajjī**ti ettha vuttalajjāya ottappampi vuttanti daṭṭhabbaṃ. Na hi pāpajigucchanapāputtāsarahitaṃ, pāpabhayaṃ vā alajjanaṃ atthi. Yassa vā dhammagarutāya dhammassa ca attādhīnattā attādhipatibhūtā lajjākiccakārī, tassa lokādhipatibhūtaṃ ottappaṃ kiccakaranti vattabbameva natthīti ‘‘lajjī’’icceva vuttaṃ. **Dayaṃ mettacittataṃ āpanno**ti kasmā vuttaṃ, nanu **dayā**-saddo ‘‘adayāpanno’’tiādīsu karuṇāya vattatīti? Saccametaṃ, ayaṃ pana dayā-saddo anurakkhaṇatthaṃ antonītaṃ katvā pavattamāno mettāya ca karuṇāya ca pavattatīti idha mettāya pavattamāno vutto. Mijjati siniyhatīti mettā, sā etassa atthīti mettaṃ, mettaṃ cittaṃ etassa atthīti mettacitto, tassa bhāvo **mettacittatā,** mettāicceva attho.

Sabbapāṇabhūtahitānukampīti etena tassā viratiyā sattavasena apariyantataṃ dasseti. **Pāṇabhūte**ti pāṇajāte. **Anukampako**ti karuṇāyanako. Yasmā pana mettā karuṇāya visesapaccayo hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘tāya eva dayāpannatāyā’’**ti. Evaṃ yehi dhammehi pāṇātipātā virati sampajjati, tehi lajjāmettākaruṇādhammehi samaṅgibhāvo dassito, saddhiṃ piṭṭhivaṭṭakadhammehīti daṭṭhabbaṃ. Etthāha – kasmā ‘‘pāṇātipātaṃ pahāyā’’ti ekavacananiddeso kato, nanu niravasesānaṃ pāṇānaṃ atipātato virati idhādhippetā? Tathā hi vuttaṃ ‘‘sabbapāṇabhūtahitānukampī viharatī’’ti. Teneva hi **aṭṭhakathāyaṃ** ‘‘sabbe pāṇabhūte hitena anukampako’’ti puthuvacananiddesoti? Saccametaṃ, pāṇabhāvasāmaññavasena panettha pāḷiyaṃ ādito ekavacananiddeso kato, sabbasaddasannidhānena puthuttaṃ viññāyamānamevāti sāmaññaniddesaṃ akatvā bhedavacanicchāvasena dassetuṃ **aṭṭhakathāyaṃ** bahuvacanavasena attho vutto. Kiñca bhiyyo – sāmaññato saṃvarasamādānaṃ, tabbisesato saṃvarabhedoti imassa visesassa dassanatthaṃ ayaṃ vacanabhedo katoti veditabbaṃ. **Viharatī**ti vuttappakāro hutvā ekasmiṃ iriyāpathe uppannaṃ dukkhaṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā attabhāvaṃ harati pavattetīti attho. Tenāha **‘‘iriyati pāletī’’**ti.

Na kevalaṃ kāyavacīpayogavasena ādānameva, atha kho ākaṅkhapissa pariccattavatthuvisayāvāti dassetuṃ **‘‘cittenapī’’**tiādi vuttaṃ. Theneti theyyaṃ karotīti **theno,** coro. **Sucibhūtenā**ti ettha sucibhāvo adhikārato saddantarasannidhānato ca theyyasaṃkilesaviramaṇanti āha **‘‘athenattāyeva sucibhūtenā’’**ti. Kāmañcettha ‘‘lajjī dayāpanno’’tiādi na vuttaṃ, adhikāravasena pana atthato vā vuttamevāti veditabbaṃ. Yathā hi lajjādayo pāṇātipātapahānassa visesapaccayo, evaṃ adinnādānapahānassapīti, tasmā sāpi pāḷi ānetvā vattabbā. Esa nayo ito paresupi. Atha vā **sucibhūtenā**ti etena hirottappādīhi samannāgamo, ahirikādīnañca pahānaṃ vuttamevāti ‘‘lajjī’’tiādi na vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Aseṭṭhacariyanti aseṭṭhānaṃ cariyaṃ, aseṭṭhaṃ vā cariyaṃ. Mithunānaṃ vuttākārena sadisabhūtānaṃ ayanti **mithuno,** yathāvutto durācāro. **Ārācārī methunā**ti etena – ‘‘idha brāhmaṇa, ekacco…pe… na heva kho mātugāmena saddhiṃ dvayaṃdvayasamāpattiṃ samāpajjati, apica kho mātugāmassa ucchādanaparimaddananhāpanasambāhanaṃ sādiyati, so tadassādeti, taṃ nikāmeti, tena ca vittiṃ āpajjatī’’tiādinā (a. ni. 7.50) vuttā sattavidhamethunasaṃyogāpi paṭivirati dassitāti daṭṭhabbaṃ.

Saccena saccanti purimena vacīsaccena pacchimaṃ vacīsaccaṃ **sandahati** asaccena anantarikattā. Tenāha **‘‘yo hī’’**tiādi. **Haliddirāgo viya na thirakato hotī**ti ettha kathāya anavaṭṭhitabhāvena haliddirāgasadisatā veditabbā, na puggalassa. **Pāsāṇalekhā viyā**ti etthāpi eseva nayo. Saddhā ayati pavattati etthāti saddhāyo, saddhāyo eva **saddhāyiko** yathā ‘‘venayiko’’ti (ma. ni. 1.246; a. ni. 8.11; pārā. 8), saddhāya vā ayitabbo **saddhāyiko,** saddheyyoti attho. **Vattabbataṃ āpajjati**visaṃvādanatoti adhippāyo.

Anuppadātāti (dī. ni. ṭī. 1.9; a. ni. ṭī. 2.4.198) anubalappadātā, anuvattanavasena vā padātā. Kassa pana anuvattanaṃ padānañcāti? ‘‘Sahitāna’’nti vuttattā sandhānassāti viññāyati. Tenāha **‘‘sandhānānuppadātā’’**ti. Yasmā pana anuvattanavasena sandhānassa padānaṃ ādhānaṃ, rakkhaṇaṃ vā daḷhīkaraṇaṃ hoti. Tena vuttaṃ **‘‘dve jane samagge disvā’’**tiādi. Āramanti etthāti **ārāmo,** ramitabbaṭṭhānaṃ. Yasmā pana ā-kārena vināpi ayamattho labbhati, tasmā vuttaṃ **‘‘samaggarāmotipi pāḷi, ayamevettha attho’’**ti.

Etthāti –

> ''Nelaṅgo setapacchādo, ekāro vattatī ratho;
> Anīghaṃ passa āyantaṃ, chinnasotaṃ abandhana''nti. (saṃ. ni. 4.347; udā. 65; peṭako. 25;dī. ni. ṭī. 1.9) –

Imissā gāthāya. Sīlañhettha ''nelaṅga''nti vuttaṃ. Tenevāha – citto gahapati, ''nelaṅganti kho, bhante, sīlānametaṃ adhivacana''nti (saṃ. ni. 4.347; dī. ni. ṭī. 1.9). **Sukumārā**ti apharusatāya mudukā. **Purassa esā**ti ettha **pura**-saddo tannivāsīvācako daṭṭhabbo ''gāmo āgato''tiādīsu (dī. ni. ṭī. 1.9) viya. Tenevāha **''nagaravāsīna''**nti. Manaṃ appāyati vaḍḍhetīti **manāpā**. Tena vuttaṃ **''cittavuddhikarā''**ti.

Kālavādītiādi samphappalāpāpaṭiviratassa paṭipattidassanaṃ. Atthasaṃhitāpi hi vācā ayuttakālapayogena atthāvahā na siyāti anatthaviññāpanavācaṃ anulometi, tasmā samphappalāpaṃ pajahantena akālavāditā pariharitabbāti vuttaṃ ''kālavādī''ti. Kāle vadantenapi ubhayānatthasādhanato abhūtaṃ parivajjetabbanti āha **''bhūtavādī''**ti. Bhūtañca vadantena yaṃ idhaloka-paraloka-hitasampādakaṃ, tadeva vattabbanti dassetuṃ **''atthavādī''**ti vuttaṃ. Atthaṃ vadantenapi lokiyadhammasannissitameva avatvā lokuttaradhammasannissitaṃ katvā vattabbanti dassanatthaṃ **''dhammavādī''**ti vuttaṃ. Yathā ca attho lokuttaradhammasannissito hoti, taṃdassanatthaṃ **''vinayavādī''**ti vuttaṃ. Pañcannañhi saṃvaravinayānaṃ, pañcannañca pahānavinayānaṃ vasena vuccamāno attho nibbānādhigamahetubhāvato lokuttaradhammasannissito hotīti. Evaṃ guṇavisesayuttova attho vuccamāno desanākosalle sati sobhati, kiccakaro ca hoti, na aññathāti dassetuṃ **''nidhānavatiṃ vācaṃ bhāsitā''**ti vuttaṃ. Idāni taṃ desanākosallaṃ vibhāvetuṃ **''kālenā''**tiādimāha. Pucchādivasena hi otiṇṇavācāvatthusmiṃ ekaṃsādibyākaraṇavibhāgaṃ sallakkhetvā ṭhapanāhetuudāharaṇaṃ saṃsandanādiṃ taṃtaṃkālānurūpaṃ vibhāventiyā parimitaparicchinnarūpāya vipulatara-gambhīrodāra-paramattha-vitthārasaṅgāhikāya kathāya ñāṇabalānurūpaṃ pare yāthāvato dhamme patiṭṭhāpento ''desanākusalo''ti vuccatīti evamettha atthayojanā veditabbā.

293. Evaṃ paṭipāṭiyā satta mūlasikkhāpadāni vibhāvetvā satipi abhijjhādipahānaindriyasaṃvarasatisampajaññajāgariyānuyogādike uttaradesanāyaṃ vibhāvetuṃ taṃ pariharitvā ācārasīlasseva vibhajanavasena pāḷi pavattāti tadatthaṃ vivarituṃ **''bījagāmabhūtagāmasamārambhā''**tiādi vuttaṃ. Tattha bījānaṃ gāmo samūho **bījagāmo.** Bhūtānaṃ jātānaṃ nibbattānaṃ rukkhagacchalatādīnaṃ samūho **bhūtagāmo**. Nanu ca rukkhādayo cittarahitatāya na jīvā, cittarahitatā ca paripphandābhāvato chinne viruhanato visadisajātikabhāvato catuyoniapariyāpannato ca veditabbā, vuḍḍhi pana pavāḷasilālavaṇānampi vijjatīti na tesaṃ jīvabhāve kāraṇaṃ, visayaggahaṇañca nesaṃ parikappanāmattaṃ supanaṃ viya ciñcādenaṃ, tathā dohaḷādayo, tattha kasmā bījagāmabhūtagāmasamārambhā paṭivirati icchitāti? Samaṇasāruppato tannivāsisattānurakkhaṇato ca. Tenevāha – ''jīvasaññino hi moghapurisa manussā rukkhasmi''ntiādi (pāci. 89).

Mūlameva bījaṃ **mūlabījaṃ,** mūlabījaṃ etassātipi **mūlabījaṃ**. Sesesupi eseva nayo. **Phaḷubīja**nti pabbabījaṃ. Paccayantarasamavāye sadisaphaluppattiyā visesakāraṇabhāvato viruhaṇasamatthe sāraphale niruḷho bījasaddo tadatthasaṃsiddhiyā mūlādīsupi kesuci pavattatīti mūlādito nivattanatthaṃ ekena bīja-saddena visesetvā vuttaṃ **''bījabīja''**nti ''rūparūpaṃ (visuddhi. 2.449), dukkhadukkha''nti (saṃ. ni. 4.327; 5.165; netti. 11) ca yathā. Kasmā panettha bījagāmabhūtagāmaṃ uddharitvā bījagāmo eva niddiṭṭhoti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ, nanu avocumha – ''mūlameva bījaṃ mūlabījaṃ, mūlabījaṃ etassātipi mūlabīja''nti. Tattha purimena bījagāmo niddiṭṭho, dutiyena bhūtagāmo, duvidhopesa mūlabījañca mūlabījañca **mūlabīja**nti sāmaññaniddesena, ekasesanayena vā uddiṭṭhoti veditabbo. Tenevāha **''pañcavidhassā''**tiādi. **Nīlatiṇarukkhādikassā**ti allatiṇassa ceva allarukkhādikassa ca. **Ādi**-saddena osadhigacchalatādīnaṃ saṅgaho.

Ekaṃ bhattaṃ ekabhattaṃ, taṃ assa atthīti **ekabhattiko**. So pana rattibhojanenapi siyāti

tannivattanatthaṃ āha **''rattūparato''**ti. Evampi aparaṇhabhojīpi siyā ekabhattikoti tannivattanatthaṃ **''virato vikālabhojanā''**ti vuttaṃ. Aruṇuggamanakālato paṭṭhāya yāva majjhanhikā ayaṃ buddhādīnaṃ ariyānaṃ āciṇṇasamāciṇṇo bhojanassa kālo nāma, tadañño **vikālo**. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana dutiyapadena rattibhojanassa paṭikkhittattā **''atikkante majjhanhike yāva sūriyatthaṅgamanā bhojanaṃ vikālabhojanaṃ nāmā''**ti vuttaṃ.

''Sabbapāpassa akaraṇa''ntiādinayappavattaṃ (dī. ni. 2.90; dha. pa. 183; netti. 30, 50, 116, 124) bhagavato sāsanaṃ accantarāguppattiyā naccādidassanaṃ na anulometīti āha **''sāsanassa ananulomattā''**ti. Attanā payojiyamānaṃ, parehi payojāpiyamānañca naccaṃ naccabhāvasāmaññena pāḷiyaṃ ekeneva **nacca**-saddena gahitaṃ, tathā gītavādita-saddena cāti āha **''naccananaccāpanādivasenā''**ti. **Ādi**-saddena gāyanagāyāpanavādanavādāpanāni saṅgayhanti. Dassanena cettha savanampi saṅgahitaṃ virūpekasesanayena. Yathāsakaṃ visayassa ālocanasabhāvatāya vā pañcannaṃ viññāṇānaṃ savanakiriyāyapi dassanasaṅkhepasabbhāvato **''dassanā''**icceva vuttaṃ. Tenāha ''pañcahi viññāṇehi na kañci dhammaṃ paṭivijānāti aññatra abhinipātamattā''ti. Avisūkabhūtassa gītassa savanaṃ kadāci vaṭṭatīti āha **''visūkabhūtā dassanā''**ti. Tathā hi vuttaṃ paramatthajotikāyaṃ **khuddakaṭṭhakathāyaṃ** (khu. pā. aṭṭha. 2.pacchimapañcasikkhāpadavaṇṇanā) ''dhammūpasaṃhitaṃ gītaṃ vaṭṭati, gītūpasaṃhito dhammo na vaṭṭatī''ti. **Yaṃ kiñcī**ti ganthitaṃ vā aganthitaṃ vā yaṃ kiñci pupphaṃ. **Gandhajāta**nti gandhajātikaṃ. Tassapi ''yaṃ kiñcī''ti vacanato pisitassa apisitassapi yassa kassaci vilepanādi na vaṭṭatīti dasseti.

Uccāti ucca-saddena samānatthaṃ ekaṃ saddantaraṃ. Seti etthāti **sayanaṃ**. Uccāsayanaṃ mahāsayanañca samaṇasārupparahitaṃ adhippetanti āha **''pamāṇātikkantaṃ akappiyattharaṇa''**nti. Āsanañcettha sayaneneva saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Yasmā pana ādhāre paṭikkhitte tadādhārā kiriyā paṭikkhittāva hoti, tasmā ''uccāsayanamahāsayanā''icceva vuttaṃ, atthato pana tadupabhogabhūtanisajjānipajjanehi virati dassitāti daṭṭhabbaṃ. Atha vā uccāsayanamahāsayanañca uccāsayanamahāsayanañca **uccāsayanamahāsayana**nti etasmiṃ atthe ekasesena ayaṃ niddeso kato yathā ''nāmarūpapaccayā saḷāyatana''nti (ma. ni. 3.126; saṃ. ni. 2.1; udā. 1), āsanakiriyāpubbakattā vā sayanakiriyāya sayanaggahaṇena āsanampi gahitanti veditabbaṃ.

Dārumāsakoti ye vohāraṃ gacchantīti **iti**-saddena evaṃpakāre dasseti. Aññehi gāhāpane upanikkhittasādiyane ca paṭiggahaṇattho labbhatīti āha **''neva naṃ uggaṇhāti, na uggaṇhāpeti, na upanikkhittaṃ sādiyatī''**ti. Atha vā tividhaṃ paṭiggahaṇaṃ kāyena vācāya manasāti. Tattha kāyena paṭiggahaṇaṃ **uggaṇhanaṃ,** vācāya paṭiggahaṇaṃ **uggahāpanaṃ,** manasā paṭiggahaṇaṃ **sādiyana**nti tividhampi paṭiggahaṇaṃ ekajjhaṃ gahetvā ''paṭiggahaṇā''ti vuttanti āha **''neva naṃ uggaṇhātī''**tiādi. Esa nayo **āmakadhaññapaṭiggahaṇā**tiādīsupi. Nīvārādiupadhaññassa sāliādimūladhaññantogadhattā vuttaṃ **''sattavidhassā''**ti. ''Anujānāmi, bhikkhave, pañca vasāni bhesajjāni acchavasaṃ macchavasaṃ susukāvasaṃ sukaravasaṃ gadrabhavasa''nti (mahāva. 262) vuttattā idaṃ odissa anuññātaṃ nāma, tassa pana ''kāle paṭiggahita''nti (mahāva. 262) vuttattā paṭiggahaṇaṃ vaṭṭati. Sati paccayeti āha **''aññatra odissa anuññātā''**ti.

Sarūpena vañcanaṃ **rūpakūṭaṃ,** patirūpena vañcanāti attho. Aṅgena attano sarīrāvayavena vañcanaṃ **aṅgakūṭaṃ**. Gahaṇavasena vañcanaṃ **gahaṇakūṭaṃ**. Paṭicchannaṃ katvā vañcanaṃ **paṭicchannakūṭaṃ. Akkamatī**ti nippīḷeti, pubbabhāge akkamatīti sambandho.

Hadayanti nāḷiādīnaṃ mānabhājanānaṃ abbhantaraṃ. Tilādīnaṃ nāḷiādīhi minanakāle ussāpitasikhāyeva sikhā. **Sikhābhedo** tassāhāpanaṃ.

Kecīti sārasamāsācariyā, uttaravihāravāsino ca. **Vadho**ti muṭṭhipahārakasātāḷanādīhi vihesanaṃ, vibādhananti attho. Viheṭhanatthopi hi vadha-saddo dissati ''attānaṃvadhitvā vadhitvā rodatī''tiādīsu (pāci. 879, 881). Yathā hi apariggahabhāvasāmaññe satipi pabbajitehi appaṭiggahitabbavatthuvibhāgasandassanatthaṃ itthikumāridāsidāsādayo vibhāgena vuttā. Evaṃ parassa

haraṇabhāvato adinnādānabhāvasāmaññe satipi tulākūṭādayo adinnādānavisesabhāvadassanatthaṃ vibhāgena vuttā, na evaṃ pāṇātipātapariyāyassa vadhassa puna gahaṇe payojanaṃ atthi, tattha sayaṃkāro, idha paraṃkāroti ca na sakkā vattuṃ ''kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā chappayogā''ti vacanato. Tasmā yathāvutto evettha attho yutto. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana **''vadhoti māraṇa''**nti vuttaṃ, tampi pothanameva sandhāyāti ca sakkā viññātuṃ māraṇa-saddassapi vihiṃsane dissanato.

294. Cīvarapiṇḍapātānaṃ yathākkamaṃ kāyakucchipariharaṇamattajotanāyaṃ avisesato aṭṭhannaṃ parikkhārānaṃ antare tappayojanatā sambhavatīti dassento **''te sabbepī''**tiādimāha. **Etepī**ti navaparikkhārikādayopi appicchāva santuṭṭhāva. Na hi tatthakena mahicchatā, asantuṭṭhitā vā hotīti.

Catūsu disāsu sukhaṃ viharati, tato eva sukhavihāraṭṭhānabhūtā catasso disā assa santīti vā **cātuddiso**. Tattha cāyaṃ satte vā saṅkhāre vā bhayena na paṭihaññatīti **appaṭigho**. Dvādasavidhassa santosassa vasena santussanako **santussamāno. Itarītarenā**ti uccāvacena. **Parissayānaṃ** bāhirānaṃ sīhabyagghādīnaṃ, abbhantarānañca kāmacchandādīnaṃ kāyacittupaddavānaṃ abhibhavanato parissayānaṃ **sahitā**. Thaddhabhāvakarabhayābhāvena **acchambhī. Eko** asahāyo. Tato eva khaggamigasiṅgasadisatāya **khaggavisāṇakappo** careyyāti attho.

Chinnapakkho, asañjātapakkho vā sakuṇo gantuṃ na sakkotīti **''pakkhī sakuṇo''**ti pakkhi-saddena visesetvā sakuṇo pāḷiyaṃ vuttoti āha **''pakkhayutto sakuṇo''**ti. Yassa sannidhikāraparibhogo kiñci ṭhapetabbaṃ sāpekkhāya ṭhapanañca natthi, tādiso ayaṃ bhikkhūti dassento **''ayaṃ panettha saṅkhepattho''**tiādimāha. Ariyanti apenti tato dosā, tehi vā ārakāti **ariyo**ti āha **''ariyenāti niddosenā''**ti. **Ajjhatta**nti attani. **Niddosasukha**nti nirāmisasukhaṃ kilesavajjarahitattā.

295. Yathāvutte sīlasaṃvare patiṭṭhitasseva indriyasaṃvaro icchitabbo tadadhiṭṭhānato, tassa ca paripālakabhāvatoti vuttaṃ **''so iminā ariyena sīlakkhandhena samannāgato bhikkhū''**ti. **Sesapadesū**ti ''na nimittaggāhī hotī''tiādīsu padesu. Yasmā **visuddhimagge** (visuddhi. 1.15) vuttaṃ, tasmā tassa **līnatthappakāsiniyaṃ saṃvaṇṇanāyaṃ** (visuddhi. mahāṭī. 1.15) vuttanayeneva veditabbaṃ. Rūpādīsu nimittādiggāhaparivajjanalakkhaṇattā indriyasaṃvarassa kilesehi anavasittasukhatā avikiṇṇasukhatā cassa vuttā.

296. **Paccayasampatti**nti paccayapāripūriṃ. **Ime cattāro**ti sīlasaṃvaro santoso indriyasaṃvaro satisampajaññanti ime cattāro araññavāsassa sambhārā. **Tiracchānagatehi vattabbataṃ āpajjati** isisiṅgassa pituādayo viya. **Vanacarakehī**ti vanacarakamātugāmehi. **Bheravasaddaṃ sāventi,** tāvatā apalāyantānaṃ **hatthehi sīsaṃ…pe… karonti**. Paṇṇattivītikkamasaṅkhātaṃ **kāḷakaṃ vā**. Micchāvitakkasaṅkhātaṃ **tilakaṃ vā. Ta**nti pītiṃ vibhūtabhāvena upaṭṭhānato **khayato sammasanto**.

Vivittanti janavivittaṃ. Tenāha **''suñña''**nti. Sā ca vivittatā nissaddabhāvena lakkhitabbāti āha **''appasaddaṃ appanigghosa''**nti. Āvasathabhūtaṃ senāsanaṃ viharitabbaṭṭhena **vihārasenāsanaṃ**. Masārakādi mañcapīṭhaṃ tattha attharitabbaṃ bhisiupadhānañca mañcapīṭhasambandhito **mañcapīṭhasenāsanaṃ**. Cimilikādi bhūmiyaṃ santharitabbatāya **santhatasenāsanaṃ**. Rukkhamūlādi paṭikkamitabbaṭṭhānaṃ caṅkamanādīnaṃ okāsabhāvato **okāsasenāsanaṃ**.

''Anucchavikaṃ dassento''ti vatvā tameva anucchavikabhāvaṃ vibhāvetuṃ **''tattha hī''**tiādi vuttaṃ. **Acchanna**nti iṭṭhakachadanādinā antamaso rukkhasākhāhipi na channaṃ.

Bhattassa pacchatoti bhattabhuñjanassa pacchato. **Ūrubaddhāsana**nti ūrūnaṃ adhobandhanavasena nisajjaṃ. Heṭṭhimakāyassa anujukaṭṭhapanaṃ nisajjāvacaneneva bodhitanti. **Ujuṃ kāya**nti ettha **kāya-**saddo uparimakāyavisayoti āha **''uparimaṃ sarīraṃ ujukaṃ ṭhapetvā''**ti. Taṃ pana ujukaṭṭhapanaṃ sarūpato payojanato ca dassetuṃ **''aṭṭhārasā''**tiādi vuttaṃ. **Na paṇamantī**ti na oṇamanti. **Na paripatatī**ti na vigacchati, vīthiṃ na vilaṅgheti. Tato eva pubbenāparaṃ visesappattiyā kammaṭṭhānaṃ **vuddhiṃ phātiṃ upagacchati. Mukhasamīpe**ti mukhassa samīpe nāsikagge vā

uttaroṭṭhe vā. Idha **pari**-saddo abhi-saddena samānatthoti āha **''kammaṭṭhānābhimukha''**nti, bahiddhā puthuttārammaṇato nivāretvā kammaṭṭhānaṃyeva purakkhatvāti attho. **Parīti pariggahaṭṭho** ''pariṇāyikā''tiādīsu (dha. sa. 16) viya. **Niyyānaṭṭho** paṭipakkhato niggamanaṭṭho, tasmā **pariggahitaniyyānasati**nti sabbathā gahitāsammosaṃ pariccattasammosaṃ satiṃ katvā, paramaṃ satinepakkaṃ upaṭṭhapetvāti attho.

Vikkhambhanavasenāti ettha vikkhambhanaṃ anuppādanaṃ appavattanaṃ na paṭipakkhena suppahīnatā. **Pahīnattā**ti ca pahīnasadisataṃ sandhāya vuttaṃ jhānassa anadhigatatā. Tathāpi nayidaṃ cakkhuviññāṇaṃ viya sabhāvato vigatābhijjhaṃ, atha kho bhāvanāvasena. Tenāha **''na cakkhuviññāṇasadisenā''**ti. **Eseva nayo**ti yathā cakkhuviññāṇaṃ sabhāvena vigatābhijjhaṃ abyāpannañca, na bhāvanāya vikkhambhitattā, na evamidaṃ. Idaṃ pana cittaṃ bhāvanāya parisodhitattā abyāpannaṃ vigatathinamiddhaṃ anuddhataṃ nibbicikicchañcāti attho. **Idaṃ ubhaya**nti satisampajaññamāha.

297. **Ucchinditvā pātentī**ti ettha ucchindanaṃ pātanañca tāsaṃ paññānaṃ anuppannānaṃ uppajjituṃ appadānameva. Iti mahaggatānuttarapaññānaṃ ekaccāya ca parittapaññāya anuppattihetubhūtā nīvaraṇā dhammā itarāya ca samatthataṃ vihanantiyevāti **paññāya dubbalīkaraṇā** vuttā. Idampi paṭhamajjhānaṃ veneyyasantāne patiṭṭhāpiyamānaṃ ñāṇaṃ pajjati etthāti **ñāṇapadaṃ**. Ñāṇaṃ vaḷañjeti etthāti **ñāṇavaḷañjaṃ**.

299. **Na tāva niṭṭhaṃ gato** bāhirakānaṃ ñāṇena akkantaṭṭhānānipi siyunti. Yadi evaṃ anaññasādhāraṇe maggañāṇapade kathaṃ na niṭṭhaṅgatoti āha **''maggakkhaṇepī''**tiādi. **Tīsu ratanesu niṭṭhaṃ gato hotī**ti buddhasubuddhataṃ dhammasudhammataṃ saṅghasuppaṭipattitañca ārabbha ñāṇena niṭṭhaṃ nicchayaṃ upagato hoti. Kāmañcettha paṭhamamaggeneva sabbaso vicikicchāya pahīnattā sabbassapi ariyasāvakassa kaṅkhā vā vimati vā natthi, tattha pana yathā paññāvepullappattassa arahato savisaye ñāṇaṃ savisesaṃ ogāhati, na tathā anāgāmiādīnanti ratanattaye sātisayaṃ ñāṇanicchayagamanaṃ sandhāya ''aggamaggavasena tatthaniṭṭhāgamanaṃ vutta''nti vuttaṃ. Yaṃ panettha avibhattaṃ, taṃ suviññeyyamevāti.

Cūḷahatthipadopamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Mahāhatthipadopamasuttavaṇṇanā

300. **Jaṅgalāna**nti ettha yo nipicchalena amuduko nirudakatāya thaddhalūkhabhūmippadeso, so ''jaṅgalo''ti vuccati. Tabbahulatāya pana idha sabbo bhūmippadeso jaṅgalo, tasmiṃ jaṅgale jātā, bhavāti vā jaṅgalā, tesaṃ jaṅgalānaṃ. Evañhi nadīcarānampi hatthīnaṃ saṅgaho kato hoti. Samodhātabbānaṃ viya hi samodhāyakānampi jaṅgalaggahaṇena gahetabbato. **Pathavītalacārīna**nti iminā jalacārino na nivatteti adissamānapādattā. **Pāṇāna**nti sādhāraṇavacanampi ''padajātānī''ti saddantarasannidhānena visesaniviṭṭhameva hotīti āha **''sapādakapāṇāna''**nti. ''Muttagata''ntiādīsu (ma. ni. 2.119; a. ni. 9.11) gata-saddo anatthantaro viya, **jāta**-saddo anatthantaroti āha **''padajātānīti padānī''**ti. **Samodhāna**nti samavarodhaṃ, antogamaṃ vā. **Mahantattenā**ti vipulabhāvena.

Kusalā dhammāti anavajjasukhavipākā dhammā, na anavajjamattadhammā. Kusalattike āgatanayena hi idha kusalā dhammā gahetabbā, na bāhitikasutte āgatanayena. **Catubbidho saṅgaho**ti kasmā vuttaṃ, nanu ekavidhovettha saṅgaho adhippetoti? Na, atthaṃ aggahetvā aniddhāritatthassa saddasseva gahitattā. Saṅgaha-saddo tāva attano atthavasena catubbidhoti ayañhettha attho. Atthopi vā aniddhāritaviseso sāmaññena gahetabbataṃ patto ''saṅgahaṃ gacchatī''ti ettha saṅgaha-saddena vacanīyataṃ gatoti na koci doso, niddhārite visese tassa ekavidhatā siyā, na tato pubbeti. **Sajātisaṅgaho**ti samānajātiyā, samānajātikānaṃ vā saṅgaho. Dhātukathāvaṇṇanāyaṃ pana **''jātisaṅgaho''**icceva vuttaṃ, taṃ jāti-saddassa sāpekkhasaddattā jātiyā saṅgahoti vutte attano jātiyāti viññāyati sambandhārahassa aññassa avuttattāti katvā vuttaṃ. Idha pana **rūpakaṇḍavaṇṇanāyaṃ** (dha.

sa. aṭṭha. 594) viya pākaṭaṃ katvā dassetuṃ **''sajātisaṅgaho''**icceva vuttaṃ. Sañjāyanti etthāti sañjāti, sañjātiyā saṅgaho **sañjātisaṅgaho,** sañjātidesavasena saṅgahoti attho. ''Sabbe rathikā''ti vutte sabbe rathayodhā rathena yujjhanakiriyāya ekasaṅgahoti. ''Sabbe dhanuggahā''ti vutte sabbe issāsā dhanunā vijjhanakiriyāya ekasaṅgahoti āha **''evaṃ kiriyavasena saṅgaho''**ti. **Rūpakkhandhena saṅgahita**nti rūpakkhandhena ekasaṅgahaṃ rūpakkhandhoteva gaṇitaṃ, gahaṇaṃ gatanti attho.

Diyaḍḍhameva saccaṃ bhajati maggasaccadukkhasaccekadesabhāvato. Saccekadesantogadhampi saccantogadhameva hotīti āha **''saccānaṃ antogadhattā''**ti. Idāni tamatthaṃ sāsanato ca lokato ca upamaṃ āha ritvā dīpetuṃ **''yathā hī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **sādhikamidaṃ, bhikkhave, diyaḍḍhasikkhāpadasata**nti idaṃ yasmiṃ kāle taṃ suttaṃ desitaṃ, tadā paññattasikkhāpadavasena vuttaṃ, tato paraṃ pana sādhikāni dvesatāni sikkhāpadānīti. **Sikkhānaṃ antogadhattā** adhisīlasikkhāya. Ettha ca ''sīlaṃ sikkhantopi tisso sikkhā sikkhatī''ti visamoyaṃ upaññāso. Tattha hi yo pahātabbaṃ pajahati, saṃvaritabbato saṃvaraṃ āpajjati, ayamassa **adhisīlasikkhā**. Yo tattha cetaso avikkhepo, ayamassa **adhicittasikkhā**. Yā tattha vīmaṃsā, ayamassa **adhipaññāsikkhā**. Iti so kulaputto sarūpato labbhamānā eva tisso sikkhā sikkhatīti dīpito, na sikkhānaṃ antogadhatāmattena. Tenāha **aṭṭhakathāyaṃ** ''yo tathābhūtassa saṃvaro, ayamettha adhisīlasikkhā, yo tathābhūtassa samādhi, ayamettha adhicittasikkhā, yā tathābhūtassa paññā, ayaṃ adhipaññāsikkhā. Imā tisso sikkhā tasmiṃ ārammaṇe tāya satiyā tena manasikārena sikkhati āsevati bhāveti bahulīkarotī''ti. Idha pana saccānaṃ antogadhattā sacca-saddābhidheyyatāmattena catūsu saccesu gaṇanantogadhā hontīti? Na, tatthāpi hi nippariyāyato adhisīlasikkhāva labbhati, itarā pariyāyatoti katvā **''sikkhānaṃ antogadhattā''**ti vuttaṃ.

Catūsu ariyasaccesu saṅgahaṃ gacchantīti ca tato amuccitvā tasseva antogadhataṃ sandhāya vuttaṃ. Evañca katvā ''yathā ca ekassa hatthipadassā''tiādinā dassitā hatthipadopamā samatthitā daṭṭhabbā. **Ekasmimpi dvīsupi tīsupi saccesu gaṇanaṃ gatā dhammā**ti idaṃ na kusalattikavaseneva veditabbaṃ, atha kho tikadukesu yathārahaṃ labbhamānapadavasena veditabbaṃ. Tattha ekasmiṃ sacce gaṇanaṃ gato dhammo asaṅkhatadhammo daṭṭhabbo, dvīsu saccesu gaṇanaṃ gatā kusalā dhammā, tathā akusalā dhammā, abyākatā ca dhammā, tīsu saccesu gaṇanaṃ gatā saṅkhatā dhammā, evaṃ aññesampi tikadukapadānaṃ vasena ayamattho yathārahaṃ vibhajitvā vattabbo. Tenāha **''ekasmimpi…pe… gatāva hontī''**ti. Ekadeso hi samudāyantogadhattā viseso viya sāmaññena samūhena saṅgahaṃ labhati. Tenāha **''saccānaṃ antogadhattā''**ti. **Desanānukkamo**ti ariyasaccāni uddisitvā dukkhasaccaniddesavasena pañcannaṃ upādānakkhandhānaṃ vibhajanaṃ. Tattha ca rūpakkhandhaniddesavasenaādito ajjhattikāya pathavīdhātuyā vibhajananti. Ayaṃ imissā desanāya anukkamo.

301. Taṃ panetaṃ upamāhi vibhāvetuṃ **''yathā hī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **sujāta**nti sundaraṃ, susaṇṭhitaṃ supariṇatañcāti adhippāyo. **Pesiyo**ti vilīve. Mudubhāvato **kucchibhāgaṃ ādāya. Itare ca cattāro koṭṭhāse**ti pañcadhā bhinnakoṭṭhāsesu itare ca cattāro koṭṭhāse. **Itare ca tayo koṭṭhāse**tiādito catudhā bhinnakoṭṭhāsesu itare ca tayo koṭṭhāse.

Rājaputtūpamāyāti rañño jeṭṭhaputtaupamāya. Nti piḷandhanaṃ. Ure vāyāmajanitaariyajātiyā **oraso. Mukhato jāto**ti mukhato niggatadhammadesanāya jāto, buddhānaṃ vā dhammakāyassa mukhabhūtaariyadhammato jāto. Tato eva **dhammajo dhammanimmito**. Satthu dhammadāyādasseva gahitattā **dhammadāyādo**. Tenāha **''no āmisadāyādo''**ti. Nti ''bhagavato putto''tiādivacanaṃ. Mahāpaññatādiguṇehi sātisayaṃ anupubbabhāve ṭhitattā **sammā** yathābhūtaṃ **vadamāno** vattuṃ sakkonto **vadeyya**.

Akutobhayaṃ nibbānaṃ nibbānagāminiñca. Rāgarajādīnaṃ vigamena vigatarajaṃ dhammaṃ desentaṃ sugataṃ sammāsambuddhaṃ bhikkhūnaṃ parosahassaṃ payirupāsatīti yojanā.

''Sevetha bhajathā''ti vatvā tattha kāraṇamāha **''paṇḍitā bhikkhū anuggāhakā''**ti. Paṇḍitāpi samānā na appassutā, atha kho ovādānusāsanīhi anuggāhakāti purimā upamā therasseva vasena udāhaṭā,

dutiyā pana bhagavato bhikkhusaṅghassapi vasena udāhaṭā.

302. **Ajjhattikā**ti sattasantānapariyāpannā. **Ajjhattaṃ paccatta**nti padadvayenapi taṃtaṃpāṭipuggalikadhammā vuccantīti āha **''ubhayampetaṃ niyakādhivacanamevā''**ti. Sasantatipariyāpannatāya pana attāti gahetabbabhāvūpagamanavasena attānaṃ adhikicca uddissa pavattaṃ **ajjhattaṃ,** taṃtaṃsattasantānapariyāpannatāya **paccattaṃ**. Tenāha **aṭṭhakathāyaṃ** (visuddhi. 1.307) ''attani pavattattā ajjhattaṃ, attānaṃ paṭicca paṭicca pavattattā paccatta''nti. **Kakkhaḷa**nti kathinaṃ. Yasmā taṃ thaddhabhāvena sahajātānaṃ patiṭṭhā hoti, tasmā **''thaddha''**nti vuttaṃ. **Kharigata**nti kharasabhāvesu gataṃ tappariyāpannaṃ, kharasabhāvamevāti attho. Yasmā pana kharasabhāvaṃ pharusākārena upaṭṭhānato pharusākāraṃ hoti, tasmā vuttaṃ **''pharusa''**nti. **Upādinnaṃ** nāma sarīraṭṭhakaṃ. Tattha yaṃ kammasamuṭṭhānaṃ, taṃ nippariyāyato **''upādinna''**nti vuccati, itaraṃ **anupādinnaṃ**. Tadubhayampi idha taṇhādīhi ādinnagahitaparāmaṭṭhavasena upādinnamevāti dassetuṃ **''sarīraṭṭhakañhī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **ādinna**nti abhiniviṭṭhaṃ. Mamanti **gahitaṃ**. Ahanti **parāmaṭṭhaṃ**. **Dhātukammaṭṭhānikassā**ti catudhātuvavatthānavasena dhātukammaṭṭhānaṃ pariharantassa. **Etthā**ti etasmiṃ dhātukammaṭṭhāne. **Tīsu koṭṭhāsesū**ti tippakāresu koṭṭhāsesu. Na hi te tayo cattāro koṭṭhāsā.

Vuttappakārāti ''kesā lomā''tiādinā vuttappakārā. **Nānāsabhāvato**ti satipi kakkhaḷabhāvasāmaññe sasambhāravibhattito pana kesādisaṅghātagatanānāsabhāvato. **Ālayo**ti apekkhā. **Nikantī**ti nikāmanā. **Patthanā**ti taṇhāpatthanā. **Pariyuṭṭhāna**nti taṇhāpariyuṭṭhānaṃ. **Gahaṇa**nti kāmupādānaṃ. **Parāmāso**ti parato āmasanā micchābhiniveso. **Na balavā** ālayādi. Yadi evaṃ kasmā vibhaṅge bāhirāpi pathavīdhātu vitthāreneva vibhattāti? Yathādhammadesanattā tattha vitthāreneva desanā pavattā, yathānulomadesanattā panettha vuttanayena desanā saṃkhittā.

Yojetvā dassetīti ekajjhaṃ katvā dasseti. **Sā**ti ajjhattikā pathavīdhātu. **Sukhapariggaho hoti** ''na me so attā''ti. Siddhe hi anattalakkhaṇe dukkhalakkhaṇaṃ aniccalakkhaṇañca siddhameva hoti saṅkhatadhammesu tadavinābhāvatoti. **Visūkāyatī**ti visūkaṃ virūpakiriyaṃ pavatteti. Sā pana atthato vipphandanamevāti āha **''vipphandatī''**ti. **Assā**ti ajjhattikāya pathavīdhātuyā. **Acetanābhāvo pākaṭo hoti** dhātumattatāya dassanato. **Taṃ ubhayampī**ti taṃ pathavīdhātudvayampi.

Tato visesatarenāti tato bāhiramahāpathavito visesavantatarena, lahutarenāti attho. **Kuppatī**ti luppati. **Vilīyamānā**ti pakatiudake loṇaṃ viya vilayaṃ gacchantī. **Udakānugatā**ti udakaṃ anugatā udakagatikā. Tenāha **''udakameva hotī''**ti. Abhāvo **eva abhāvatā,** na bhavatīti vā abhāvo, tathāsabhāvo dhammo. Tassa bhāvo **abhāvatā**. Vayo vināso dhammo sabhāvo etassāti vayadhammo, tassa bhāvo **vayadhammatā,** atthato khayo eva. Sesapadesupi eseva nayo. Tenāha **''sabbehipi imehi padehi aniccalakkhaṇameva vutta''**nti. Viddhaṃsanabhāvassa pana paveditabbattā kāmaṃ aniccalakkhaṇameva vuttaṃ sarūpato, itarānipi atthato vuttānevāti dassento āha **''yaṃ panā''**tiādi.

Mattaṃ khaṇamattaṃ tiṭṭhatīti mattaṭṭho, appamattaṭṭho **mattaṭṭhako,** atiittarakhaṇikoti attho. Tenāha **''parittaṭṭhitikassā''**ti. **Ṭhitiparittatāyā**ti ekacittapavattimattatāṭhānalakkhaṇassa itarabhāvena. Ekassa cittassa pavattikkhaṇamatteneva hi sattānaṃ paramatthato jīvanakkhaṇo paricchinno. Tenāha **''ayaṃ hī''**tiādi.

Jīvitanti jīvitindriyaṃ. **Sukhadukkhā**ti sukhadukkhā vedanā. Upekkhāpi hi sukhadukkhāsveva antogadhā iṭṭhāniṭṭhabhāvato. **Attabhāvo**ti jīvitavedanāviññāṇāni ṭhapetvā avasiṭṭhadhammā vuttā. **Kevalā**ti attaniccabhāvena avomissā. **Ekacittasamāyuttā**ti ekena cittena sahitā ekacittakkhaṇikā. **Lahuso vattate khaṇo**ti tāya eva ekakkhaṇikatāya lahuko atiittaro jīvitādīnaṃ khaṇo vattati vītivattatīti attho. **Ida**nti gāthāvacanaṃ.

Yasmā sattānaṃ jīvitaṃ assāsapassāsānaṃ aparāparasañcaraṇaṃ labhamānameva pavattati, na alabhamānaṃ, tasmā **assāsapassāsūpanibaddhaṃ**. Tathā mahābhūtānaṃ samavuttitaṃ

labhamānameva pavattati. Pathavīdhātuyā hi āpodhātuādīnaṃ vā aññatarapakopena balasampannopi puriso patthaddhakāyo vā, atisārādivasena kilinnapūtikāyo vā, mahāḍāhapareto vā, sañchijjamānasandhibandhano vā hutvā jīvitakkhayaṃ pāpuṇāti. Kabaḷīkārāhārānaṃ yuttakāle labhantasseva jīvitaṃ pavattati, alabhantassa parikkhayaṃ gacchati, viññāṇe pavattamāneyeva ca jīvitaṃ pavattati, na tasmiṃ appavattamāne. **Jīvita**nti ettha **iti-**saddena iriyāpathūpanibaddhatāsītuṇhūpanibaddhatādīnaṃ saṅgaho. Catunnañhi iriyāpathānaṃ samavuttitaṃ labhamānameva jīvitaṃ pavattati, aññatarassa pana adhimattatāya āyusaṅkhārā upacchijjanti, sītuṇhānampi samavuttitaṃ labhamānameva pavattati, atisītena pana atiuṇhena vā abhibhūtassa vipajjatīti.

Taṇhupādinnassāti iminā hi paccayuppannatākittanena sarasapabhaṅgutaṃyeva vibhāveti. Dukkhānupassanāya taṇhāggāhassa aniccānupassanāya mānaggāhassa anattānupassanāya diṭṭhiggāhassa ujuvipaccanīkabhāvato ekaṃseneva tīhi anupassanāhi gāhāpi vigacchantīti āha **‘‘noteva hotī’’**ti. **Ekaṃyeva āgataṃ** bāhirāya pathavīdhātuyā antaradhānadassanapavattajotanāya.

Pariggahanti dhātupariggahaṇaṃ. **Paṭṭhapento**ti ārabhanto desento. Sotadvāre balaṃ dassetīti yojanā. Kammaṭṭhānikassa baladassanāpadesena kammaṭṭhānassa ānubhāvaṃ dasseti. **Vācāya ghaṭṭanameva vuttaṃ** sotadvāre baladassanabhāvato. **Bala**nti ca bāhirāya viya ajjhattikāyapi pathavīdhātuyā acetanābhāvadassanena rukkhassa viya akkosantepi paharantepi nibbikāratā. **Sampativattamānuppannabhāvenā**ti tadā paccuppannabhāvena. **Samudācāruppannabhāvenā**ti āpāthagate tasmiṃ aniṭṭhe saddārammaṇe ārammaṇakaraṇasaṅkhātauppattivasena sotadvāre javanavedanā dukkhāti vacanato. Tathā hi **‘‘upanissayavasenā’’**ti vuttaṃ. **Vedanādayopī**ti ‘‘vedanā aniccā’’ti ettha vuttavedanā ceva saññādayo ca. Te hi phassena samānabhūmikā na pubbe vuttavedanā. **Dhātusaṅkhātameva ārammaṇa**nti yathāpariggahitaṃ pathavīdhātusaṅkhātameva visayaṃ. **Pakkhandatī**ti vipassanācittaṃ aniccantipi dukkhantipi anattātipi sammasanavasena anupavisati. Etena bahiddhāvikkhepābhāvamāha, **pasīdatī**ti pana iminā kammaṭṭhānassa vīthipaṭipannataṃ. **Santiṭṭhatī**ti iminā uparūpari visesāvahabhāvena avatthānaṃ paṭipakkhābhibhavena niccalabhāvato. **Vimuccatī**ti iminā taṇhāmānadiṭṭhiggāhato visesena muccanaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana samuṭṭhānavasena attho vutto **‘‘adhimokkhaṃ labhatī’’**ti. **Sotadvāramhi ārammaṇe āpāthagate**ti idaṃ mūlapariññāya mūladassanaṃ. Sotadvārehi āvajjanavoṭṭhabbanānaṃ ayoniso āvajjayato voṭṭhabbanavasena iṭṭhe ārammaṇe lobho, aniṭṭhe ca paṭigho uppajjati, manodvāre pana ‘‘itthī, puriso’’ti rajjanādi hoti, tassa pañcadvārajavanaṃ **mūlaṃ,** sabbaṃ vā bhavaṅgādi. Evaṃ manodvārajavanassa mūlavasena **pariññā**. **Āgantukatāvakālikapariññā** pana pañcadvārajavanasseva apubbabhāvavasena itarabhāvavasena ca veditabbā. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana satipaṭṭhānasaṃvaṇṇanāyaṃ vutto eva.

Yāthāvato dhātūnaṃ parigganhanavasena katapariggahassapi anādikālabhāvanāvasena **ayoniso āvajjanaṃ sacepi uppajjati. Voṭṭhabbanaṃ patvā**ti voṭṭhabbanakiccataṃ patvā. **Ekaṃ dve vāre āsevanaṃ labhitvā, na** āsevanapaccayaṃ. Na hi upekkhāsahagatāhetukacittaṃ āsevanapaccayabhūtaṃ atthi. Yadi siyā, paṭṭhāne kusalattike paṭiccavārādīsu ‘‘na maggapaccayā āsevane dve, āsevanapaccayā na magge dve’’ti ca vattabbaṃ siyā, ‘‘na maggapaccayā āsevane ekaṃ (paṭṭhā. 1.1.221), āsevanapaccayā na magge eka’’nti (paṭṭhā. 1.1.152) ca pana vuttaṃ. **Ekaṃ dve vāre**ti ettha ca ekaggahaṇaṃ vacanasiliṭṭhatāya vasena vuttaṃ. Na hi dutiye moghavāre ekavārameva voṭṭhabbanaṃ pavattati. Dvikkhattuṃ vā tassa pavattiṃ sandhāya ekavāraggahaṇaṃ, tikkhattuṃ pavattiṃ sandhāya dvevāraggahaṇaṃ. Tattha dutiyaṃ tatiyañca pavattamānaṃ laddhāsevanaṃ viya hoti. Yasmā pana ‘‘voṭṭhabbanaṃ patvā ekaṃ dve vāreāsevanaṃ labhitvā cittaṃ bhavaṅgameva otaratī’’ti idaṃ dutiyamoghavāravasena vuttaṃ bhaveyya. So ca ārammaṇadubbalatāya eva hotīti **abhidhammaṭṭhakathāyaṃ** niyamito. Idha pana tikkhānupassanānubhāvena akusaluppattiyā asambhavavasena ayonisova āvajjato ayoniso vavatthānaṃ siyā, na yoniso, tasmiñca pavatte mahati atimahati vā ārammaṇe javanaṃ na uppajjeyyāti ayamattho vicāretvā gahetabbo.

Etasseva vā satipi duvidhatāparikappane so ca yadi anulome vedanāttike paṭiccavārādīsu

‘‘āsevanapaccayā na magge dve, na maggapaccayā āsevane dve’’ti ca vuttaṃ siyā, (labbheyya), na ca vuttaṃ. Yadi pana voṭṭhabbanampi āsevanapaccayo siyā, kusalākusalānampi siyā. Na hi āsevanapaccayaṃ laddhuṃ yuttassa āsevanapaccayatāpi dhammo āsevanapaccayo hotīti avutto atthi, voṭṭhabbanassa pana kusalākusalānaṃ āsevanapaccayabhāvo avutto – ‘‘kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjati nāsevanapaccayā. Akusalaṃ…pe… nāsevanapaccayā’’ti (paṭṭhā. 1.1.93-94) vacanato paṭikkhitto ca. Athāpi siyā asamānavedanānaṃ vaseneva vuttanti ca, evamapi yathā – ‘‘āvajjanā kusalānaṃ khandhānaṃ akusalānaṃ khandhānaṃ anantarapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.417) vuttaṃ, evaṃ ‘‘āsevanapaccayena paccayo’’tipi vattabbaṃ siyā. Taṃ jātibhedā na vuttanti ce? Bhūmibhinnassa kāmāvacarassa rūpāvacarādīnaṃ āsevanapaccayabhāvo viya jātibhinnassapi bhaveyyāti vattabbo eva siyā, abhinnajātikassa ca vasena yathā – ‘‘āvajjanā sahetukānaṃ khandhānaṃ anantarapaccayena paccayo’’ti vuttaṃ, evaṃ ‘‘āsevanapaccayena paccayo’’tipi vattabbaṃ siyā, na ca vuttaṃ. Tasmā vedanāttikepi ‘‘āsevanapaccayā na magge ekaṃ, na maggapaccayā āsevane eka’’nti evaṃ gaṇanāya niddhāriyamānāya voṭṭhabbanassa āsevanapaccayattassa abhāvā ayaṃ moghavāro upaparikkhitvā gahetabbo.

Voṭṭhabbanaṃ pana vīthivipākasantatiyā āvaṭṭanato āvajjanā, tato visadisassa javanassa karaṇato manasikāroti ca vattabbataṃ labheyya, evañca katvā **paṭṭhāne** ‘‘voṭṭhabbanaṃ kusalānaṃ khandhānaṃ anantarapaccayena paccayo’’tiādi na vuttaṃ, ‘‘āvajjanā’’icceva (paṭṭhā. 1.1.417) vuttaṃ, tampi voṭṭhabbanato paraṃ catunnaṃ pañcannaṃ vā javanānaṃ ārammaṇapurejātaṃ bhavituṃ asakkontaṃ rūpādiṃ ārabbha pavattamānaṃ voṭṭhabbanaṃ javanaṭṭhāne ṭhatvā bhavaṅgaṃ otarati. **Javanaṭṭhāne ṭhatvā**ti ca javanassa uppajjanaṭṭhāne dvikkhattuṃ pavattitvāti attho, na javanabhāvenāti. **Āsevanaṃ labhitvā**ti cettha āsevanaṃ viya āsevananti vuttovāyamattho. Vipphārikattā cassa dvikkhattuṃ vā tikkhattuṃ vā pavattiyeva cettha āsevanasadisatā. Vipphārikatāya hi viññattisamuṭṭhāpakatā cassa vuccati. Vipphārikampi javanaṃ viya anekakkhattuṃ appavattiyā asuppatiṭṭhitatāya ca na nippariyāyato āsevanabhāvena vattatīti na imassa āsevanatthaṃ vuttaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana phalacittesu maggapariyāyo viya pariyāyavasena vuttaṃ.

Ayanti ‘‘sacepī’’tiādinā vutto ekavārampi rāgādīnaṃ anuppādanavasena vipassanāya kammaṃ karonto yogāvacaro. **Koṭippatto**ti matthakaṃ patto. Paṭipakkhehi anabhibhūtattā visadavipassanāñāṇatāya **tikkhavipassako. Ārammaṇaṃ pariggahitameva hoti** ‘‘evaṃ me javanaṃ javita’’nti sārammaṇassa javanassa hutvā abhāvavavatthāpanassa kammaṭṭhānabhāvato, tathā āvajjanavasena vā taṃ ārammaṇaṃ vissajjetvā tāvadeva mūlakammaṭṭhānabhūtaṃ ārammaṇaṃ pariggahitameva hoti. **Dutiyassa pana vasenā**ti ‘‘aparassa rāgādivasena ekavāraṃ javanaṃ javatī’’tiādinā vuttassa nātitikkhavipassakassa vasena ‘‘tassa dhātārammaṇameva cittaṃ pakkhandatī’’tiādinā imasmiṃ sutte āgatattā. ‘‘Tamenaṃ upadhipahānāya paṭipannaṃ upadhipaṭinissaggāya kadāci karahaci satisammosā upadhipaṭisaṃyuttā sarasaṅkappā samudācaranti. Dandho udāyi satuppādo, atha kho naṃ khippameva pajahati vinodeti byantīkaroti anabhāvaṃ gametī’’ti **laṭukikopame**. Tassa hi **aṭṭhakathāyaṃ** ‘‘sotāpannādayo tāva pajahantu, puthujjano kathaṃ pajahatī’’ti codanaṃ paṭṭhapetvā ‘‘āraddhavipassako hi satisammosena sahasā kilese uppanne ‘mādisassa nāma bhikkhuno kileso uppanno’ti saṃvegaṃ katvā vīriyaṃ paggayha vipassanaṃ vaḍḍhetvā maggena kilese samugghāteti, iti so pajahati nāmā’’ti attho vutto. Tena vuttaṃ – ‘‘tassa dhātārammaṇameva cittaṃ pakkhandatītiādinā imasmiṃ sutte āgatattā’’tiādi. **Indriyabhāvane ca** majjhimassa vasena **ayamattho veditabbo**.

Pariggahavasenāti dhātupariggahavasena. Mammacchedanādivasena pavattaakkosanādiṃ aniṭṭhaṃ ārammaṇaṃ patvā **sotadvāre kilamati** puggalo, tathā pothanapaharaṇādikaṃ aniṭṭhaṃ ārammaṇaṃ patvā **kāyadvāre kilamati**.

Samudācarantīti sabbaso uddhaṃ ācaranti. Tayidaṃ amanāpehi samudācaraṇaṃ nāma pothanapaharaṇādivasena upakkamanamevāti āha **‘‘upakkamantī’’**ti, bādhantīti attho. **Tathāsabhāvo**ti yathā pāṇippahārādīhi ghaṭṭitamatto vikāraṃ āpajjati, tathāsabhāvo. ‘‘Ubhatodaṇḍakena cepi,

bhikkhave, kakacenā''tiādinā (ma. ni. 1.232) ovādadānaṃ nāma anaññasādhāraṇaṃ buddhānaṃyeva āveṇikanti āha **''vuttaṃ kho panetaṃ bhagavatāti anussarantopi…pe… kakacūpamovādaṃ anussarantopī''**ti vuttaṃ. Tassapi pariyattidhammabhāvatoti keci. Yaṃ pana kakacokantakesupi manussesu appadussanaṃ nibbikāraṃ, taṃ satthusāsanaṃ anussarantopi sammāpaṭipattilakkhaṇaṃ dhammaṃ anussaratiyevāti evaṃ vā ettha attho veditabbo. **Bhikkhuno guṇa**nti ariyadhammādhigamanasiddhaṃ guṇamāha. So ca sabbesampi ariyānaṃ guṇoti taṃ anussarantopi saṅghaṃ anussarati evāti vuttaṃ.

Vipassanupekkhā adhippetā, tasmā upekkhā kusalanissitā na saṇṭhātīti vipassanāvasena sabbasmimpi saṅkhāragate ajjhupekkhanaṃ na labhatīti attho. **Chaḷaṅgupekkhā**ti chaḷaṅgupekkhā viya chaḷaṅgupekkhā iṭṭhāniṭṭhesu nibbikāratāsāmaññena. Tenāha **''sā panesā''**tiādi. **Chaḷaṅgupekkhāṭhāne ṭhapeti** ''lābhā vata me, suladdhaṃ vata me''tiādinā attamanataṃ āpajjanto.

303. **Āpogata**nti ābandhanavasena āpo, tadeva āposabhāvaṃ gatattā āpogataṃ, sabhāveneva āpobhāvaṃ vā pattanti attho. Yasmā pana so āpobhāvasaṅkhāto allayūsabhāvo sasambhārapathavīsasambhāraudakādigate sabbasmimpi āpasmiṃ vijjati, tasmā vuttaṃ **''sabbaāpesu gataṃ allayūsabhāvalakkhaṇa''**nti, dravabhāvalakkhaṇanti attho. ''Pakuppatī''ti pākatikapakopaṃ sandhāyāha **''oghavasena vaḍḍhatī''**ti. Tenāha **''ayamassa pākatiko pakopo''**ti. Itaraṃ pana dassetuṃ **''āposaṃvaṭṭakāle panā''**tiādi vuttaṃ. **Ogacchantī**ti ettha ogamananti pariyādānaṃ adhippetaṃ, na adhogamanamattanti āha **''uddhane…pe… pāpuṇantī''**ti.

304. **Sabbatejesu gata**nti indhanādivasena anekabhedesu sabbesu tejokoṭṭhāsesu gataṃ pavattaṃ. Yathā pīti eva pītigataṃ, evaṃ **tejo eva tejogataṃ,** tejanavasena pavattimattanti attho. Evaṃ āpogataṃ, vāyogatañca veditabbanti āha **''purime''**tiādi. **Ekāhikajarādibhāvenā**ti ekāhikādijarābhedena. **Usumajāto**ti usmābhibhūto. **Jīratī**ti jiṇṇo hoti. Tejodhātuvasena labbhamānā imasmiṃ kāye jarāpavatti pākaṭajarāvasena veditabbāti dassetuṃ **''indriyavekallatta''**ntiādi vuttaṃ. **Valipalitādibhāva**nti valitapalitabhāvaṃ, aṅgapaccaṅgānaṃ sithilabhāvañca. **Kuppitenā**ti khubhitena. Satakkhattuṃ tāpetvā tāpetvā sītūdake pakkhipitvā uddhaṭasappi **satadhotasappī**ti vadanti. Sarīre pakatiusumaṃ atikkamitvā uṇhabhāvo **santāpo,** sarīrassa dahanavasena pavatto mahādāho **paridāho**ti ayameva tesaṃ viseso. **Asita**nti suttaṃ. **Khāyita**nti khāditaṃ. **Sāyita**nti assāditaṃ. **Sammā paripākaṃ gacchatī**ti samavepākiniyā gahaṇiyā vasena vuttaṃ. Asammāparipākopi visamapākiniyā gahaṇiyā vasena veditabbo. **Rasādibhāvenā**ti rasarudhiramaṃsamedanhāruaṭṭhiaṭṭhimiñjasukkabhāvena. **Viveka**nti puthubhāvaṃ aññamaññaṃ visadisabhāvaṃ. Asitādibhedassa āhārassa pariṇāme raso hoti, taṃ paṭicca rasadhātu uppajjatīti attho. Evaṃ rasassa pariṇāme ''rudhira''ntiādinā sabbaṃ netabbaṃ.

Haritantanti haritameva, anta-saddena padavaḍḍhanaṃ kataṃ yathā ''vanantaṃ suttanta''nti. **Cammanillekhanaṃ** cammaṃ likhitvā chaḍḍitakasaṭaṃ.

305. **Uggārahikkārādī**ti ettha **ādi-**saddena uddekakhīpanādipavattakavātānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Uccārapassāvādī**ti **ādi-**saddena pittasemhalasikādinīharaṇavātassa ceva usumavātassa ca saṅgaho veditabbo. Yadipi **kucchi-**saddo udarapariyāyo, koṭṭha-saddena pana abbhantarassa vuccamānattā tadavasiṭṭho udarapadeso idha kucchi-saddena vuccatīti āha **''kucchisayā vātāti antānaṃ bahivātā''**ti. **Samiñjanapasāraṇādīnī**ti **ādi-**saddena ālokanavilokanauddharaṇādikā sabbā kāyikakiriyā saṅgahitā. Avasavati udakaṃ etasmāti **ossavanaṃ,** chadananto. **Idhā**ti imasmiṃ ṭhāne.

306. **Nissattabhāva**nti anattakataṃ. Yathādassitā hi catasso dhātuyo anattaniyaṃ kevalaṃ dhātumattā nissattanijjīvāti imamatthaṃ dasseti. **Parivārito**ti parivāritabhāvena ṭhito parivuto. Tenāha **''etānī''**tiādi, kaṭṭhādīni sannivesavisesavasena ṭhapitānīti adhippāyo. Aññathā agārasamaññāya bhāvato. Tenāha **''kaṭṭhādīsu panā''**tiādi. Yadatthaṃ pāḷiyaṃ ''seyyathāpi, āvuso''tiādi āraddhaṃ, tamatthaṃ pākaṭaṃ katvā dassetuṃ **''yathā kaṭṭhādīnī''**tiādi vuttaṃ.

Kāmaṃ heṭṭhā ‘‘mattaṭṭhakassa kāyassā’’tiādinā (ma. ni. 1.302) avibhāgena ekadesena ca upādārūpampi kathitaṃ, tathā vedanādayo khandhabhāvena pariggahetvā na kathitā, tathā taṇhāpi samudayasaccabhāvena. Itarāni pana saccāni sabbena sabbaṃ na kathitāni. Tenevāha **‘‘heṭṭhā…pe… na kathitānī’’**ti. **Cakkhupasāde niruddhe**ti cakkhupasāde vinaṭṭhe. **Upahate**ti pubbakimiādīhi upaddute. **Palibuddhe**ti pubbādiuppattiyā vinā paṭicchādite. **Tajjo**ti tassānurūpo, cakkhuviññāṇuppattiyā anurūpoti attho. Cakkhussa rūpārammaṇe āpāthagate uppajjanamanasikāro hadayasannissayopi cakkhumhi sati hoti, asati na hotīti katvā **‘‘cakkhuṃ paṭicca uppajjanamanasikāro’’**ti vutto. Bhavaṅgāvaṭṭanaṃ tassa yathā ārammaṇapaccaye, evaṃ pasādapaccayepi hotīti vuttaṃ **‘‘cakkhuñca rūpe ca paṭiccā’’**ti. Nti cakkhudvāre kiriyamanodhātucittaṃ. **Aññavihitassā**ti aññārammaṇapasutassa. **Tadanurūpassā**ti tesaṃ cakkhurūpatadābhogānaṃ anurūpassa.

Cattāri saccāni dasseti sarūpato atthāpattito cāti adhippāyo. Tappakāro bhūto, tappakāraṃ vā patto **tathābhūto,** tassa, yathā cakkhuviññāṇaṃ uppajjati, tādisassa paccayākārasamavetassāti attho. **Tisamuṭṭhānarūpa**nti utukammāhārasamuṭṭhānarūpaṃ. Idañca satipi tadā bhavaṅgāvaṭṭanacittasamuṭṭhānarūpe kevalaṃ cakkhuviññāṇasamuṭṭhitarūpassa abhāvamattaṃ gahetvā vuttaṃ. **Saṅgahaṃ gacchatī**ti nagaraṃ viya rajje rūpakkhandhe saṅgahetabbataṃ gahetabbataṃ gacchati. ‘‘Tathābhūtassā’’ti vuttattā **vedanādayo cakkhuviññāṇasampayuttāva, viññāṇampi cakkhuviññāṇameva. Saṅkhārāti cetanāva vuttā** cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhassāti adhippāyo. Tattha pana phassajīvitindriyamanasikāracittaṭṭhitiyopi saṅkhārakkhandhadhammāva. **Ekato saṅgaho** ‘‘pañcakkhandhā’’ti ekato gaṇanā. **Samāgamoti** yathāsakaṃ paccayavasena samodhānaṃ. **Samavāyo**ti aññamaññassa paccayabhāvena samavetatāya samuditabhāvo.

Paccayuppannadhammo paṭicca samuppajjati etasmāti **paṭiccasamuppādo,** paccayākāro. Paccayadhamme passantopi paccayuppannadhamme passati, te passantopi paccayadhamme passatīti vuttaṃ **‘‘yo paṭiccasamuppāda’’**ntiādi. **Chandakaraṇavasenā**ti taṇhāyanavasena. **Ālayakaraṇavasenā**ti apekkhākaraṇavasena. **Anunayakaraṇavasenā**ti anurajjanavasena. **Ajjhogāhitvā**ti ārammaṇaṃ anupavisitvā viya gilitvā viya niṭṭhapetvā viya daḷhaggahaṇavasena. Chandarāgo vinayati pahīyati etthāti **chandarāgavinayo chandarāgapahānañcā**ti vuccati nibbānaṃ. **Āharitvā**ti pāḷiyaṃ sarūpato anāgatampi atthato ānetvā saṅgaṇhanavasena gahetabbaṃ. Āharaṇavidhiṃ pana dassento **‘‘yā imesū’’**tiādimāha. **Imesu tīsu ṭhānesū**ti yathāvuttesu sukhadukkhādīsu tīsu abhisamayaṭṭhānesu. **Diṭṭhī**ti pariññābhisamayādivasena pavattā sammādiṭṭhi yāthāvadassanaṃ. Evaṃ saṅkappādayopi yathārahaṃ veditabbā. **Bhāvanāpaṭivedho**ti bhāvanāvasena paṭivedho, na ārammaṇakaraṇamattena. **Ayaṃ maggo**ti ayaṃ catunnaṃ ariyasaccānaṃ paṭivijjhanavasena pavatto aṭṭhaṅgiko maggo. **Ettāvatāpī**ti evaṃ ekasmiṃ cakkhudvāre vatthu pariggahamukhenapi catusaccakammaṭṭhānassa matthakaṃ pāpanena **bahuṃ** vipulaṃ paripuṇṇameva **bhagavato sāsanaṃ kataṃ** anuṭṭhitaṃ **hoti**.

Uppajjitvā niruddhameva bhavaṅgacittaṃ āvajjanacittassa paccayo bhavatīti vuttaṃ **‘‘taṃ niruddhampī’’**ti. **Mandathāmagatamevā**ti mahatiyā niddāya abhibhūtassa vasena vuttaṃ, kapimiddhaparetassa pana bhavaṅgacittaṃ kadāci āvajjanassa paccayo bhaveyyāti. **Bhavaṅgasamayenevā**ti bhavaṅgasseva pavattanasamayena paguṇajjhānapaguṇakammaṭṭhānapaguṇaganthesu tesaṃ paguṇabhāveneva ābhogena vināpi manasikāro pavattati. Tathā hi paguṇaṃ ganthaṃ paguṇabhāveneva nirantaraṃ viya ajjhayamāne aññavihitatāya ‘‘ettako gantho gato, ettako avasiṭṭho’’ti sallakkhaṇā na hoti. **Catusamuṭṭhānampī**ti sabbaṃ catusamuṭṭhānarūpaṃ, na pubbe viya tisamuṭṭhānamevāti adhippāyo. Pubbaṅgamattā oḷārikattā ca phassacetanāva saṅkhārakkhandhoti gahitā, na aññesaṃ abhāvā. **Ekadesameva sammasanto**ti yathāuddiṭṭhaṃ atthaṃ heṭṭhā anavasesato aniddisitvā ekadesameva niddisanavasena desanāya āmasanto. **Imasmiṃ ṭhāne**ti yathāuddiṭṭhassa atthassa ‘‘ajjhattikañceva, āvuso, cakkhu’’ntiādinā (ma. ni. 1.306) chadvāravasena niddisanaṭṭhāne. **Heṭṭhā parihīnadesana**nti – ‘‘yaṃ upādārūpaṃ cattāro arūpino khandhā upari tīṇi ariyasaccānī’’ti niddesavasena parihīnaṃ atthajātaṃ sabbaṃ. **Taṃtaṃdvāravasenā**ti cakkhudvārādikaṃ taṃtaṃdvāravasena. Catusaccavasena āraddhā desanā

catusacceneva pariyosāpitāti āha **''yathānusandhināva suttantaṃ niṭṭhapesī''**ti.

Mahāhatthipadopamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Mahāsāropamasuttavaṇṇanā

307. **Nacirapakkante**ti na ciraṃ pakkante, pakkantassa sato na cirasseva. **Saliṅgenevā**ti muṇḍiyakāsāyaggahaṇādinā attano purimaliṅgeneva. **Pāṭiyekke jāte**ti vipannācāradiṭṭhitāya pakāsanīyakammakaraṇato paraṃ aññatitthiyasadise visuṃ bhūte. **Kulaputto**ti jātimattena kulaputto. **Asambhinnāyā**ti sambhedarahitāya, jātisaṅkaravirahitāyāti atto. Jātisīsena idha jātivatthukaṃ dukkhaṃ vuttanti āha **''otiṇṇoti yassa jāti anto anupaviṭṭhā''**ti. Jāto hi satto jātakālato paṭṭhāya jātinimittena dukkhena anto anupaviṭṭho viya vibādhīyati. **Jarāyā**tiādīsupi eseva nayo. Cattāro paccayā labbhantīti lābhā, catunnaṃ paccayānaṃ labbhamānānaṃ sukatabhāvo suṭṭhu abhisaṅkhatabhāvo. **Vaṇṇabhaṇana**nti guṇakittanaṃ. **Apaññātā**ti sambhāvanāvasena na paññātā. Lābhādinibbattiyābhāvadassanañhetaṃ. Tenāha **''ghāsacchādanamattampi na labhantī''**ti. **Appesakkhā**ti appānubhāvā. Sā pana appesakkhatā adhipateyyasampattiyā ca parivārasampattiyā ca abhāvena pākaṭā hoti. Tattha parivārasampattiyā abhāvaṃ dassento **''appaparivārā''**ti āha.

Sārenapi keci ajānanena aññālābhena vā asārabhūtampi kattabbaṃ karontīti tato visesanatthaṃ ''sārena sārakaraṇīya''nti vuttanti taṃ dassento **''akkhacakkayuganaṅgalādika''**nti āha. **Brahmacariyassā**ti sikkhāttayasaṅgahassa sāsanabrahmacariyassa. Mahārukkhassa maggaphalasārassa ñāṇadassanapheggukassa samādhitacassa sīlapapaṭikassa cañcalasabhāvā saṃsappacārīti ca **cattāro paccayā sākhāpalāsaṃ nāma. Tenevā**ti lābhasakkārasilokanibbattaneneva. **Sāro me patto**ti imasmiṃ sāsane adhigantabbasāro nāma iminā lābhādinibbattanena anuppattoti vosānaṃ niṭṭhitakiccaṃ āpanno.

310. **Ñāṇadassana**nti ñāṇabhūtaṃ dassanaṃ visayassa sacchikaraṇavasena pavattaṃ abhiññāñāṇaṃ. **Sukhumaṃ rūpa**nti devādīnaṃ, aññampi vā sukhumasabhāvaṃ rūpaṃ. Tenāha **''antamaso…pe… viharantī''**ti, dibbacakkhu hi idha ukkaṭṭhaniddesena ''ñāṇadassana''nti gahitaṃ.

311. **Asamayavimokkhaṃ ārādhetī**ti ettha adhippetaṃ asamayavimokkhaṃ pāḷiyā eva dassetuṃ **''katamo asamayavimokkho''**tiādi vuttaṃ. Aṭṭhannañhi samāpajjanasamayopi atthi asamayopi, maggavimokkhena pana vimuccanassa samayo vā asamayo vā natthi. Yassa saddhā balavatī, vipassanā ca āraddhā, tassa gacchantassa tiṭṭhantassa nisīdantassa bhuñjantassa ca maggaphalapaṭivedho nāma na hotīti na vattabbaṃ, iti maggavimokkhena vimuccantassa samayo vā asamayo vā natthīti so **asamayavimokkho**. Tenāha **''lokiyasamāpattiyo hī''**tiādi.

Na kuppati, na nassatīti **akuppā,** kadācipi aparihānasabhāvā. Sabbasaṃkilesehi paṭippassaddhivasena cetaso vimuttīti **cetovimutti**. Tenāha **''arahattaphalavimuttī''**ti. Ayamattho payojanaṃ etassāti **etadatthaṃ,** sāsanabrahmacariyaṃ, tassa **esā** paramakoṭi. Yathāraddhassa sāropamena phalena desanā niṭṭhāpitāti āha **''yathānusandhināva desanaṃ niṭṭhapesī''**ti. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Mahāsāropamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Cūḷasāropamasuttavaṇṇanā

312. **Piṅgaladhātuko**ti piṅgalasabhāvo piṅgalacchaviko, piṅgalakkhoti vā attho. **Pabbajitasamūhasaṅkhāto saṅgho,** na sīlādiguṇehi saṅgahitabbabhāvena. Saṅgho etesaṃ atthi parivārabhūtoti **saṅghino. Svevā**ti so eva pabbajitasamūhasaṅkhāto. **Ācārasikkhāpanavasenā**ti attanā parikappitaacelavatādiācārasikkhāpanavasena. **Paññātā**ti yathāsakaṃ samādinnavatavasena ceva

viññātaladdhivasena ca paññātā. **Laddhikarā**ti tassā micchādiṭṭhiyā uppādakā. **Bahujanassā**ti puthujanassa. Tassa pana āgamasampadāpi nāma natthi, kuto adhigamoti ekaṃsato andhaputhujjano evāti āha **''assutavato andhabālaputhujjanassā''**ti. Na hi viññū appasādanīye pasīdanti. Maṅgalesu kātabbadāsakiccakaro dāso **maṅgaladāso**.

Tantāvutānanti tante pasāretvā vītānaṃ. **Gaṇṭhanakileso**ti saṃsāre bandhanakileso. **Evaṃ vāditāyā**ti evaṃ paṭiññatāya, evaṃ diṭṭhitāya vā. **Niyyānikā**ti niyyānagatisappāṭihīrakā anupārambhabhūtattāti adhippāyo. No ce niyyānikāti ānetvā yojanā. Tesaṃ sabbaññupaṭiññāya abhūtattā tassā abhūtabhāvakathanena tassa brāhmaṇassa na kāci atthasiddhīti āha **''nesaṃ aniyyānikabhāvakathanena atthābhāvato''**ti.

318. Nihīnalokāmise līno ajjhāsayo etassa, na pana nibbāneti. **Līnajjhāsayo. Sāsanaṃ sithilaṃ katvā gaṇhāti** sikkhāya na tibbagāravattā.

323. **Heṭṭhā**ti anantarātītasutte mahāsāropame. **Paṭhamajjhānādidhammā vipassanāpādakā**ti vipassanāya padaṭṭhānabhūtā. **Idhā**ti imasmiṃ cūḷasāropame āgatā. **Nirodhapādakā**ti anāgāmino, arahanto vā nirodhasamāpattiṃ samāpajjituṃ samatthā. **Tasmā**ti nirodhapādakattā. Paṭhamajjhānādidhammā ñāṇadassanato **uttaritarā**ti veditabbā.

Cūḷasāropamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca opammavaggavaṇṇanā.

4. Mahāyamakavaggo

1. Cūḷagosiṅgasuttavaṇṇanā

325. Ñātīnaṃ (a. ni. ṭī. 3.6.19) nivāsaṭṭhānabhūto gāmo ñātiko, so eva **nātiko**. So kira gāmo yesaṃ santako, tesaṃ pubbapurisena attano ñātīnaṃ sādhāraṇabhāvena nivesito, tena ''nātiko''ti paññāyittha. Atha pacchā tattha dvīhi dāyādehi dvidhā vibhajitvā paribhutto. Tenāha **''dvinnaṃ cūḷapitimahāpitiputtānaṃ dve gāmā''**ti. Giñjakā vuccanti iṭṭhakā, giñjakāhiyeva kato āvasatho **giñjakāvasatho**. Tasmiṃ kira padese mattikā sakkharamarumbavālikādīhi asammissā akaṭhinā saṇhā sukhumā, tāya katāni kulālabhājanānipi silāmayāni viya daḷhāni, tasmā te upāsakā tāya mattikāya dīghaputhulaiṭṭhakā kāretvā tāhi ṭhapetvā dvārabāhavātapānakavāṭatulāyo sesaṃ sabbaṃ dabbasambhārena vinā iṭṭhakāhi eva pāsādaṃ kāresuṃ. Tenāha **''iṭṭhakāhevā''**tiādi.

Gosiṅgasālavanadāyanti gosiṅgasālavananti laddhanāmaṃ rakkhitaṃ araññaṃ. **Jeṭṭhakarukkhassā**ti vanappatibhūtassa sālarukkhassa. **Sāmaggirasa**nti samaggabhāvādiguṇaṃ vivekasukhaṃ. **Uparipaṇṇāsake** upakkilesasutte (ma. ni. 3.237-238) puthujjanakālo kathito, **idha** cūḷagosiṅgasutte **khīṇāsavakālo kathito**. Katakiccāpi hi te mahātherā attano diṭṭhadhammasukhavihāraṃ paresaṃ diṭṭhānugatiṃ āpajjanañca sampassantā paramañca vivekaṃ anubrūhantā sāmaggirasaṃ anubhavamānā tattha viharanti. **Tadā**ti tasmiṃ upakkilesasuttadesanākāle. **Te**ti anuruddhappamukhā kulaputtā. **Laddhassādā**ti vipassanāya vīthipaṭipattiyā adhigatassādā. Vipassanā hi pubbenāparaṃ visesaṃ āvahantī pavattamānā sātisayaṃ pītisomanassaṃ āvahati. Tenāha bhagavā –

> ''Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;
> Labhati pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānata''nti. (dha. pa. 374);

Laddhapatiṭṭhā maggaphalādhigamanena. Sati hi maggaphalādhigame sāsane patiṭṭhā laddhā

nāma hoti, no aññathā.

Kāmaṃ sāriputtamoggallānāpi mahāsāvakapariyāpannāva, aggasāvakabhāvena pana nesaṃ visesadassanatthaṃ **''dhammasenāpatimahāmoggallānattheresu vā''**ti visuṃ gahaṇaṃ. Satipi hi sāmaññayoge visesavanto visuṃ gayhanti yathā ''brāhmaṇā āgatā, vāsiṭṭhopi āgato''ti. Tesu pana visuṃ gahitesupi **''asītimahāsāvakesū''**ti **asīti**ggahaṇaṃ appakaṃ ūnamadhikaṃ vā gaṇanupagaṃ na hotīti. **Antamaso**ti idaṃ dhammabhaṇḍāgārikassa upaṭṭhākabhāvena āsannacāritāya vuttaṃ. **Anīkā**ti hatthānīkā, hatthānīkato hatthisamūhatoti attho. Kāḷasīho yebhuyyena yūthacaroti katvā vuttaṃ **''yūthā nissaṭo kāḷasīho viyā''**ti. Kesarī pana ekacarova. **Vātacchinno valāhako viyā**ti vātacchinno pabbatakūṭappamāṇo valāhakacchedo viya. **Tesaṃ paggaṇhanato**ti yathā nāma jighacchitassa bhojane, pipāsitassa pānīye, sītena phuṭṭhassa uṇhe, uṇhena phuṭṭhassa sīte, dukkhitassa sukhe abhiruci uppajjati, evamevaṃ bhagavato kosambake bhikkhū aññamaññaṃ vivādāpanne disvā apare samaggāvāsaṃ vasante āvajjitassa ime tayo kulaputtā āpāthaṃ āgamiṃsu, atha ne paggaṇhitukāmo upasaṅkami, evāyaṃ paṭipattianukkamena kosambakānaṃ bhikkhūnaṃ vinayanupāyo hotīti. Tenāha ''tesaṃ paggaṇhanato''ti. Eteneva **pacchimajanataṃ anukampanato**ti idampi kāraṇaṃ ekadesena saṃvaṇṇitanti daṭṭhabbaṃ. **Ukkaṃsitvā**ti yathābhūtehi guṇehi sampahaṃsanena visesetvā visiṭṭhe katvā pasaṃsāvasena cetaṃ āmeḍitavacanaṃ.

Taṃ araññaṃ rakkhati vanasāminā āṇatto. Rakkhitagopitaṃ vanasaṇḍaṃ, na mahāvanādi viya apariggahitaṃ. Sīlādippabhedāya attatthāya paṭipannā **attakāmā,** na apariccattasinehāti āha **''attano hitaṃ kāmayamānā''**ti. Tenāha **''yo hī''**tiādi. **Bhindeyyā**ti vināseyya.

Dubbalamanussāti paññāya dubbalā aviddasuno manussā. **Tānī**ti abhijātiādīsu uppannapāṭihāriyāni. **Cīvaragabbhena paṭicchādetvā**ti cīvarasaṅkhāte ovarake nigūhitvā viya. Na hi cīvarapārupanamattena buddhānubhāvo paṭicchanno hoti. ''Mā sudha kocimaṃ buddhānubhāvaṃ aññāsī''ti pana tathārūpena iddhābhisaṅkhārena taṃ chādetvā gato bhagavā tathā vutto. Tenāha **''aññātakavesena agamāsī''**ti.

Abhikkamathāti padaṃ abhimukhabhāvena vidhimukhena vadatīti āha **''ito āgacchathā''**ti. Buddhānaṃ kāyo nāma suvisuddhajātimaṇi viya sobhano, kiñci malaṃ apanetabbaṃ natthi, kimatthaṃ bhagavā pāde pakkhālesīti āha **''buddhāna''**ntiādi.

326. **Anuruddhā**ti vā ekasesanayena vuttaṃ virūpekasesassapi icchitabbattā, evañca katvā bahuvacananiddesopi samatthito hoti. **Iriyāpatho khamatī**ti sarīrassa lahuṭṭhānatāya catubbidhopi iriyāpatho sukhappavattiko. **Jīvitaṃ yāpetī**ti yāpanālakkhaṇaṃ jīvitaṃ imaṃ sarīrayantaṃ yāpeti sukhena pavatteti. **Uḷuṅkayāguṃ vā kaṭacchubhikkhaṃ vā**ti idaṃ makaravuttiyā missakabhattena yāpanaṃ vattanti katvā vuttaṃ. Tenāha **''bhikkhācāravattaṃ pucchatī''**ti.

Aññamaññaṃ saṃsandatīti satipi ubhayesaṃ kalāpānaṃ paramatthato bhede pacurajanehi duviññeyyanānattaṃ khīrodakasammoditaṃ accantameva saṃsaṭṭhaṃ viya hutvā tiṭṭhati. Tenāha **''visuṃ na hoti, ekattaṃ viya upetī''**ti. Piyabhāvadīpanāni cakkhūni **piyacakkhūni**. Piyāyati, piyāyitabboti vā **piyo**ti. Samaggavāsassa yaṃ ekantakāraṇaṃ, taṃ pucchanto bhagavā **''yathā kathaṃ panā''**tiādimāhāti **''kathanti kāraṇapucchā''**ti vuttaṃ. Yo nesaṃ mettāsahitānaṃyeva kammādīnaṃ aññamaññasmiṃ paccupaṭṭhānākāro, taṃ sandhāya **''katha''**nti pucchā. Tathā hi parato ''evaṃ kho mayaṃ, bhante''tiādinā therehi vissajjanaṃ kathitaṃ.

Mittaṃ etassa atthīti **mettaṃ,** kāyakammaṃ. **Āvī**ti pakāsaṃ. **Raho**ti appakāsaṃ. Yañhi uddissa mettaṃ kāyakammaṃ paccupaṭṭhapeti, taṃ tassa sammukhā ce, pakāsaṃ hoti, parammukhā ce, appakāsaṃ. Tenāha **''āvi ceva raho cāti sammukhā ceva parammukhā cā''**ti. **Itarānī**ti parammukhā kāyavacīkammāni. **''Tatthā''**tiādinā saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ **''yaṃ hī''**tiādi vuttaṃ. Sammajjanādivasena **paṭijaggitabbayuttaṃ ṭhānaṃ vā. Tathevā**ti yathā sammukhā kate

mettākāyakamme vuttaṃ, tatheva. ‘‘Kacci khamanīya’’nti evamādikā kathā **sammodanīyakathā**. Yathā parehi saddhiṃ attano chiddaṃ na hoti, tathā paṭisanthāravasena pavattā kathā **paṭisanthārakathā**. ‘‘Aho tadā therena mayhaṃ dinno ovādo, dinnā anusāsanī’’ti evaṃ kālantare saritabbayuttā, chasāraṇīyapaṭisaṃyuttā vā kathā **sāraṇīyakathā**. Suttapadaṃ nikkhipitvā tassa atthaniddesavasena sīlādidhammapaṭisaṃyuttā kathā **dhammīkathā**. Sarena suttassa uccāraṇaṃ **sarabhaññaṃ**. Pañhassa ñātuṃ icchitassa atthassa pucchanaṃ **pañhapucchanaṃ**. Tassa yathāpucchitassaādisanaṃ **pañhavissajjanaṃ**. **Evaṃ samannāharato**ti evaṃ manasikaroto, evaṃ mettaṃ upasaṃharatoti attho.

Ekato kātuṃ na sakkā, tasmā **nānā. Hitaṭṭhenā**ti attano viya aññamaññassa hitabhāvena. **Nirantaraṭṭhenā**ti antarābhāvena bhedābhāvena. **Aviggahaṭṭhenā**ti avirodhabhāvena. **Samaggaṭṭhenā**ti sahitabhāvena. **Paribhaṇḍaṃ katvā**ti bahalatanumattikālepehi limpetvā. **Cīvaraṃ vā dhovantī**ti attano cīvaraṃ vā dhovanti. **Paribhaṇḍaṃ vā**ti attano paṇṇasālāya paribhaṇḍaṃ vā karonti.

327. **Paṭiviruddhā evā**ti etthāpi ‘‘yebhuyyenā’’ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Tesaṃ appamādalakkhaṇa**nti tesaṃ appamajjanasabhāvaṃ. **Kacci pana vo anuruddhā samaggā**ti etthāpi **vo**ti nipātamattaṃ, paccattavacanaṃ vā, kacci tumheti evamattho veditabbo. **Samuggapāti**nti samuggapuṭasadisaṃ pātiṃ.

Paṇṇasālāyaṃ anto bahi ca sammajjanena sodhitaṅgaṇatā **vattapaṭipatti. Paṭivisamattamevā**ti attano yāpanapaṭivisamattameva. **Osāpetvā**ti pakkhipitvā. **Pamāṇamevā**ti attano yāpanapamāṇameva. **Vuttanayena jahitvā**ti pāḷiyaṃ vuttanayena jahitvā.

Hatthena hatthaṃ saṃsibbantāti attano hatthena itarassa hatthaṃ daḷhaggahaṇavasena bandhantā. Vilaṅgheti desantaraṃ pāpeti etenāti vilaṅghako, hattho. Hattho eva vilaṅghako hatthavilaṅghako, tena **hatthavilaṅghakena**.

Taṃ akhaṇḍaṃ katvāti taṃ tīsupi divasesu dhammassavanaṃ pavattanavasena akhaṇḍikaṃ katvā. **Eta**nti ‘‘pañcāhikaṃ kho panā’’tiādivacanaṃ. Pañcame pañcame ahani bhavatīti **pañcāhikaṃ. Bhagavatā pucchitena** anuruddhattherena. **Pamādaṭṭhānesuyevā**ti aññesaṃ pamādaṭṭhānesuyeva. **‘‘Pamādaṭṭhānesuyevā’’**ti vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **‘‘aññesañhī’’**tiādi vuttaṃ. **Papañcakaraṇaṭṭhānānī**ti kathāpapañcassa karaṇaṭṭhānāni vissaṭṭhakathāpavattanena kammaṭṭhāne pamajjanaṭṭhānāni. Tatthāpi ‘‘mayaṃ, bhante, kammaṭṭhānaviruddhaṃ na paṭipajjāmā’’ti sikhāppattaṃ attano appamādalakkhaṇaṃ thero dasseti. **Ettakaṃ ṭhānaṃ muñcitvā**ti pana idaṃ tadā vihārasamāpattīnaṃ vaḷañjābhāvena vuttaṃ.

328. Jhānassa adhippetattā **‘‘alamariyañāṇadassanaviseso’’**icceva vuttaṃ. Attano sammāpaṭipannatāya satthu cittārādhanatthaṃ tassa ca visesādhigamassa satthu paccakkhabhāvato thero **‘‘kiñhi no siyā, bhante’’**ti āha. **Yāvadevā**ti yattakaṃ kālaṃ ekaṃ divasabhāgaṃ vā sakalarattiṃ vā yāva satta vā divase.

329. **Samatikkamāyā**ti sammadeva atikkamanāya. Sati hi upari visesādhigame heṭṭhimajjhānaṃ samatikkantaṃ nāma hoti paṭippassaddhi ca. Tenāha **‘‘paṭippassaddhiyā’’**ti. **Ñāṇadassanaviseso**ti kāraṇūpacārena vuttoti veditabbo. **Vedayitasukhato**ti vedanāsahitajjhānasukhato vā phalasukhato vā. **Avedayitasukha**nti nibbānasukhaṃ viya vedanārahitaṃ sukhaṃ. **Avedayitasukha**nti ca nidassanamattametaṃ, taṃ pana aphassaṃ asaññaṃ acetananti sabbacittacetasikarahitameva. Tato ca satipi rūpadhammappavattiyaṃ tassa acetanattā sabbaso saṅkhāradukkhavirahitatāya santatarā paṇītatarā ca nirodhasamāpattīti vuccate. Tenāha **‘‘avedayitasukhaṃ santataraṃ paṇītataraṃ hotī’’**ti. Tena vuttaṃ ‘‘imamhā cā’’tiādi.

330. **Sāmaggirasānisaṃsameva nesaṃ bhagavā kathesi** ajjhāsayānukūlattā tassa. **Anusāvetvā**ti

anupagamanavasena sammadeva ārocetvā. ‘‘Anusaṃsāvetvā’’ti vā pāṭho, so evattho. **Tato paṭinivattitvā**ti etarahi bhagavato ekavihāre ajjhāsayoti satthu manaṃ gaṇhantā ‘‘idheva tiṭṭhathā’’ti vissajjitaṭṭhānato nivattitvā. **Pabbajjādīnī**ti **ādi**-saddena upasampadā-visuddhi-dhutakammaṭṭhānānuyoga-jhānavimokkha-samāpatti-ñāṇadassana-maggabhāvanā-phalasacchikiriyādike saṅgaṇhāti. **Adhigantvāpī**ti **pi**-saddena yathādhigatānampi. **Attano guṇakathāya aṭṭiyamānā**ti bhagavantaṃ nissāya adhigantvāpi dhammādhikaraṇaṃ satthuvihesābhāvadīpane bhagavato pākaṭaguṇānaṃ kathāya aṭṭiyamānāpīti yojanā. **Devatā**ti taṃtaṃsamāpattilābhiniyo devatā. **Mukhaṃ me sajja**nti mukhaṃ me kathane samatthaṃ, kathane yogyanti attho.

331. **Evaṃ āgato**ti evaṃ āṭānāṭiyasutte āgato. **Paliveṭhente**ti codente. **Maccharāyantī**ti attano guṇānaṃ bhagavatopi ārocanaṃ asahamānā maccharāyantīti so cintetīti katvā vuttaṃ.

01 Tesaṃ lābhāti tesaṃ vajjirājūnaṃ vajjiraṭṭhavāsīnañca manussattaṃ, patirūpadesavāsādiko, bhagavato tiṇṇañca kulaputtānaṃ dassanavandanadānadhammassavanādayo lābhā. Suladdhā lābhāti yojanā. **Pasannacittaṃ anussareyyā**ti taṃ kulañhetaṃ sīlādiguṇe cittaṃ pasādetvā anussareyya. Vuttaṃ tesaṃ ‘‘anussaraṇampāhaṃ, bhikkhave, tesaṃ bhikkhūnaṃ bahūpakāraṃ vadāmī’’ti (itivu. 104; saṃ. ni. 5.184).

Cūḷagosiṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Mahāgosiṅgasuttavaṇṇanā

332. **Kocidevā**ti gosiṅgasālavanasāmantato niviṭṭhesu yo koci gāmo gocaragāmo bhavissati, tasmā anibaddhabhāvato gocaragāmo na gahito, vasanaṭṭhānameva paridīpitaṃ, tato eva araññanidānakaṃ nāmetaṃ. **Sabbatthā**ti devaloke manussaloke ca. **Thirakārakehī**ti sāsane thirabhāvakārakehi. **Savanante jātattā**ti catusaccagabbhassa dhammassavanassa pariyosāne ariyāya jātiyā jātattā. Yathā paṭivedhabāhusaccaṃ ijjhati, tathā dhammassa savanato sāvakā. **Sūriyo viya** bhāsuraguṇaraṃsitāya mohandhakāravidhamanato. **Cando viya** ramaṇīyamanoharasītalaguṇatāya kilesapariḷāhavūpasamato. **Sāgaro viya** gambhīrathiravipulānekaguṇatāya ṭhitadhammasabhāvato. Guṇamahantatāya therassa abhiññātatā, guṇamahantatā ca suttesu āgatanayeneva ñātabbāti taṃ vitthārato dassetuṃ **‘‘na kevala’’**ntiādi vuttaṃ. **Sīhanādasutta**nti majjhimanikāye āgataṃ mahāsīhanādasuttaṃ (ma. ni. 1.146). **Therapañhasutta**nti suttanipāte aṭṭhakavagge āgataṃ **sāriputtasuttaṃ** (su. ni. 961-981). **Therasīhanādasutta**nti imassa ca therassa janapadacārikāya satthu sammukhā **sīhanādasuttaṃ**. **Abhinikkhamana**nti therasseva mahatā ñātiparivaṭṭena mahatā ca bhogaparivaṭṭena saha gharāvāsapariccāgo abhinikkhamanaṃ. Esa nayo ito paresupi. **Yadida**nti nipāto, yo ayanti attho.

Mahāpaññe bhikkhū gahetvāti āyasmato kira sāriputtattherassa parivārabhikkhūpi mahāpaññā eva ahesuṃ. Dhātuso hi sattā saṃsandanti. **Sayaṃ iddhimā**tiādīsupi eseva nayo. Ayaṃ panattho **dhātusaṃyuttena** (saṃ. ni. 2.99) dīpetabbo – gijjhakūṭapabbate gilānaseyyāya nisinno bhagavā ārakkhatthāya parivāretvā vasantesu sāriputtamoggallānādīsu ekamekaṃ attano parisāya saddhiṃ caṅkamantaṃ voloketvā bhikkhū āmantesi – ‘‘passatha no tumhe, bhikkhave, sāriputtaṃ sambahulehi bhikkhūhi saddhiṃ caṅkamantanti. Evaṃ, bhante. Sabbe kho ete, bhikkhave, bhikkhū mahāpaññā’’ti sabbaṃ vitthāretabbaṃ.

Vananteti upavanante. **Meghavaṇṇāyā**ti nīlābhāya. Samuddakucchito uggacchantassa viya upaṭṭhānaṃ sandhāya vuttaṃ. Cakkavāḷapabbatamatthakasamīpe ābhāpharaṇavasena pavattiyā **‘‘pācīnacakkavāḷapabbatamatthake’’**ti vuttaṃ, na cakkavāḷapabbatamatthake candamaṇḍalassa vicaraṇato. Tathā sati lokantarikanirayesupi candimasūriyānaṃ ābhā phareyya. Ubbedhavasena hi cakkavāḷapabbatassa vemajjhato candimasūriyā vicaranti. Sālakusumapabhānaṃ atirattatāya vuttaṃ **‘‘lākhārasena siñcamānaṃ viyā’’**ti. **Upagāyamānā viyā**ti payirupāsanavasena upecca gāyamānā viya. **Kāya nu kho ajja ratiyā**ti ajja jhānasamāpattiratiyā eva nu kho, udāhu dhammasākacchāratiyā

dhammadesanāratiyāti cintesi.

Dve candamaṇḍalāni viya paramasobhaggappattāya kantiyā. **Dve sūriyamaṇḍalāni viya** ativiya suvisuddhasamujjalāya guṇavibhūtiyā. **Dve chaddantanāgarājāno viya** mahānubhāvatāya. **Dve sīhā viya** tejussadatāya. **Dve byagghā viya** anolīnavuttitāya. **Sabbapāliphullamevāti** sabbameva samantato vikasitaṃ.

333. Kathā upacarati pavattati etthāti kathāupacāro, savanūpacāro padeso, taṃ **kathāupacāraṃ**. Ramaṇīyameva **rāmaṇeyyakaṃ**. **Ujjaṅgale**ti lūkhapadese kaṭhinapadese. Dosehi itā apagatāti **dosinā** ta-kārassa na-kāraṃ katvā. **Dibbā maññe gandhā**ti devaloke gandhā viya. Divi bhavāti **dibbā**. **Dve therā**ti sāriputtattheraānandattherā. Ānandatthero tāva mamāyatu akhīṇāsavabhāvato, sāriputtatthero kathanti? Na idaṃ mamāyanaṃ gehassitapemavasena, atha kho guṇabhattivasenāti nāyaṃ doso.

Anumatiyā pucchā **anumatipucchā,** anumatiggahaṇatthaṃ pucchanaṃ. Tattha yasmā adhammikampi vuddhassa anumatiṃ itaro paṭikkhipituṃ na labhati, tena sā anujānitabbāva hoti, tasmā saṅghakhuddakato paṭṭhāya anumati pucchitabbā. Tenāha **''anumatipucchā nāmesā''**tiādi. **Khuddakato paṭṭhāyā**ti kaṇiṭṭhato paṭṭhāya. Paṭibhāti upaṭṭhātīti paṭibhānaṃ, yathādhippeto attho, **taṃ paṭibhānaṃ. Sikhāppattā vepullappattā na bhavissati** padesañāṇe ṭhitehi bhāsitattā. **Sikhāppattā vepullappattā bhavissati** sabbaññutaññāṇena saṃsanditattā. Vuttamevatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ **''yathā hī''**tiādi vuttaṃ. Tattha paccatthikā aṭṭiyanti dukkhāyanti etenāti **aṭṭo,** vinicchitabbavohāro. **Gāmabhojaka**nti yasmiṃ gāme so uppanno, taṃ gāmabhojakaṃ. **Janapadabhojaka**nti yasmiṃ janapade so uppanno, taṃ janapadabhojakaṃ. **Mahāvinicchayaamacca**nti yasmiṃ rajje so janapado, tassa rājadhāniyaṃ mahāvinicchayaamaccaṃ. **Senāpati**nti yassa rañño so amacco, tassa senāpatiṃ. Tathā **uparāja**nti. Idaṃ panettha pakaticārittavasena vuttaṃ upameyyatthānurūpatoti daṭṭhabbaṃ. **Aparāparaṃ na sañcarati** vinicchayanārahena vinicchitabhāvato.

Pakaṭṭhānaṃ (a. ni. ṭī. 2.4.22) ukkaṭṭhānaṃ sīlādiatthānaṃ bodhanato, sabhāvaniruttivasena buddhādīhi bhāsitattā ca pakaṭṭhānaṃ vacanappabandhānaṃ āḷīti **pāḷi,** pariyattidhammo. Purimassa atthassa pacchimena atthena anusandhānaṃ **anusandhi**. Atthamukhena pana pāḷipadesānampi anusandhi hotiyeva, so ca pubbāparānusandhi-pucchānusandhi-ajjhāsayānusandhi-yathānusandhivasena catubbidho. Taṃtaṃdesanānaṃ pana pubbāparasaṃsandanaṃ **pubbāparaṃ**. Pāḷivasena anusandhivasena pubbāparavasenāti paccekaṃ yojetabbaṃ. **Uggahita**nti byañjanaso atthaso ca uddhaṃ uddhaṃ gahitaṃ, pariyāpuṇanavasena ceva paripucchāvasena ca hadayena gahitanti attho. Vaṭṭadukkhanissaraṇatthikehi sotabbato sutaṃ, pariyattidhammo, taṃ dhāretīti **sutadharo**. Yo hi sutadharo, sutaṃ tasmiṃ patiṭṭhitaṃ hoti suppatiṭṭhitaṃ, tasmā vuttaṃ **''sutassa ādhārabhūto''**ti. Tenāha **''yassa hī''**tiādi. Ekapadaṃ ekakkharampi avinaṭṭhaṃ hutvā sannicīyatīti sannicayo, sutaṃ sannicayo etasminti **sutasannicayo. Ajjhosāyā**ti anupavisitvā. **Tiṭṭhatī**ti na mussati.

Ṭhitā paguṇāti paguṇā vācuggatā. **Niccalita**nti aparivattitaṃ. **Saṃsanditvā**ti aññehi saṃsanditvā. **Samanuggāhitvā**ti paripucchāvasena atthaṃ ogāhetvā. Pabandhassa vibandhābhāvato **gaṅgāsotasadisaṃ,** ''bhavaṅgasotasadisa''nti vā pāṭho, akittimaṃ sukhappavattīti attho. Suttekadesassa suttassa ca vacasā paricayo idha nādhippeto, vaggādivasena pana adhippetoti āha **''suttadasaka…pe… sajjhāyitā''**ti, ''dasa suttāni gatāni, dasa vaggāgatā''tiādinā sallakkhetvā vācāya sajjhāyitāti attho. Manasā anu anu pekkhitā bhāgaso nijjhāyitā cintitā **manasānupekkhitā. Rūpagataṃ viya paññāyatī**ti rūpagataṃ viya cakkhussa vibhūtaṃ hutvā paññāyati. **Suppaṭividdhā**ti nijjaṭaṃ niggumbaṃ katvā suṭṭhu yāthāvato paṭividdhā.

Pajjati attho ñāyati etenāti **padaṃ,** tadeva atthaṃ byañjetīti **byañjana**nti āha **''padameva atthassa byañjanato padabyañjana''**nti. Akkharapāripūriyā padabyañjanassa parimaṇḍalatā, sā pana pāripūrī evaṃ veditabbāti āha **''dasavidhabyañjanabuddhiyo aparihāpetvā''**ti. **Aññaṃ upārambhakara**nti yathānikkhittasuttato aññaṃ tassa ananulomakaṃ suttaṃ āharati. **Tadatthaṃ otāretī**ti tassa

āhaṭasuttasseva atthaṃ vicāreti. **Tassa kathā aparimaṇḍalā nāma hoti** atthassa aparipuṇṇabhāvato. Yathānikkhittassa suttassa atthasaṃvaṇṇanāvaseneva suttantarampi ānento **bahi ekapadampi na gacchati nāma. Amakkhento**ti avināsento. Taṃ taṃ atthaṃ suṭṭhu vavatthitaṃ katvā dassento **tulikāya paricchindanto viya**. Gambhīrataramatthaṃ gamento **gambhīramātikāya udakaṃ pesento viya.** Uttānamātikāya hi mariyādaṃ ottharitvā udakaṃ aññathā gaccheyya. Ekaṃyeva padaṃ anekehi pariyāyehi punappunaṃ saṃvaṇṇento padaṃ **koṭṭento sindhavājānīyo viya**. So hi vaggitāya gatiyā pade padaṃ koṭṭento gacchati. Kathāmaggena **tassa kathā parimaṇḍalā nāma hoti** dhammato atthato anusandhito pubbāparato ācariyuggahatoti sabbaso paripuṇṇabhāvato.

Anuppabandhehīti vissaṭṭhehi āsajjamānehi. Nātisīghaṃ nātisaṇikaṃ nirantaraṃ ekarasañca katvā parisāya ajjhāsayānurūpaṃ dhammaṃ kathento vissaṭṭhāya kathāya katheti nāma, na aññathāti dassento **''yo bhikkhū''**tiādimāha. **Araṇiṃ manthento viya, uṇhakhādanīyaṃ khādanto viyā**ti sīghaṃ sīghaṃ kathanassa udāharaṇaṃ, **gahitaṃ gahitamevā**tiādi laṅghetvā kathanassa. Purāṇapaṇṇantaresu hi paripātiyamānagodhā kadāci dissati, evamekaccassa atthavaṇṇanā katthaci na dissati. **Ohāyā**ti ṭhapetvā. **Yopī**tiādinā ekarūpena kathāya akathanaṃ dasseti. **Petaggi** nijjhāmataṇhikapetassa mukhato niccharaṇakaaggi. **Vitthāyatī**ti appaṭitānatamāpajjati. Kenaci rogena dukkhaṃ patto viya **nitthunanto. Kandanto viyā**ti ukkuṭṭhiṃ karonto viya. **Appabandhā nāma hoti** sukhena appavattabhāvato. **Ācariyehi dinnanaye ṭhito**ti ācariyuggahaṃ amuñcanto, yathā ca ācariyā taṃ taṃ suttaṃ saṃvaṇṇesuṃ, teneva nayena saṃvaṇṇentoti attho. **Acchinnadhāraṃ katvā**ti ''nātisīghaṃ nātisaṇika''ntiādinā heṭṭhā vuttanayena avicchinnaṃ kathāpabandhaṃ katvā. **Anusayasamugghātāyā**ti iminā tassā kathāya arahattapariyosānataṃ dasseti. **Evarūpenā**ti nayidaṃ ekavacanaṃ tattakavasena gahetabbaṃ, atha kho lakkhaṇe pavattanti dassento **''tathārūpeneva bhikkhusatena bhikkhusahassena vā''**ti vuttaṃ. **Pallaṅkenā**ti pallaṅkapadesena, pallaṅkāsanantenāti attho. **Iminā nayenā**ti vārantarasādhāraṇaṃ atthaṃ atidisati, asādhāraṇaṃ pana vakkhatevāti.

334. Āramati etenāti **ārāmo**.

335. **Dhuvasevana**nti niyatasevitaṃ. **Pāsādapariveṇe**ti pāsādaṅgaṇe. **Nābhiyā patiṭṭhitāna**nti nābhiyā bhūmiyaṃ patiṭṭhitānaṃ. **Arantarānī**ti aravivarāni taṃtaṃarānaṃ vemajjhaṭṭhānāni.

336. **Samādinnaaraññadhutaṅgo āraññiko,** na araññavāsamattena.

337. **Na osādentī**ti na avasādenti, na avasādanāpekkhā aññamaññaṃ pañhaṃ pucchantīti attho. **Pavattinī**ti paguṇā.

338. **Lokuttarā vihārasamāpatti** nāma therassa arahattaphalasamāpattiyo, pariyāyato pana nirodhasamāpattipi veditabbā.

339. **Sādhukāro ānandattherassa dinno**. Tenāha bhagavā ''yathā taṃ ānandova sammā byākaramāno byākareyyā''tiādi. **Sammā**ti suṭṭhu, yathāajjhāsayanti adhippāyo. Yena hi yaṃ yathācittaṃ kathitaṃ, taṃ sammā kathitaṃ nāma hoti. Sampattavasena hi yathākārī tathāvādī sobhati. Tenāha **''attano anucchavikamevā''**tiādi. Bahussuto bhikkhu tattha tattha sutte sīlādīnaṃ āgataṭṭhāne tesaṃ suviditattā yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāno tāni paripūretīti āha **''sīlassa āgataṭṭhāne''**tiādi. Maggādipasavanāya **vipassanāgabbhaṃ gaṇhāpetvā** paripākaṃ gametvāti attho.

340. ''Eseva nayo''ti atidesavasena saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaranto **''āyasmā hi revato''**tiādimāha.

342. **Aparepi nānappakāre kilese**ti aparepi nānappakāre dosamohādikilese. **Dhunitvā**ti vidhametvā.

343. Āyasmā mahāmoggallāno evaṃ byākāsīti sambandho. Sakalampi cakkhuviññāṇavīthigataṃ cittaṃ cakkhuviññāṇanti aggahetvā cakkhusannissitameva pana viññāṇaṃ cakkhuviññāṇaṃ, tadanantaraṃ sampaṭicchanaṃ, tadanantaraṃ santīraṇantiādinā saṇhaṃ sukhumaṃ atiittarakhaṇavantaṃ **cittantaraṃ** cittanānattaṃ. Khandhādīnañca nānattasaṅkhātaṃ **khandhantarādi**. Pathavīkasiṇe paṭhamajjhānaṃ samāpajjitvā tatheva tatiyaṃ jhānantiādinā ārammaṇaṃ anukkamitvā jhānasseva ekantarikabhāvena ukkamanaṃ **jhānokkantikaṃ** nāma. Pathavīkasiṇe paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjitvā puna tadeva tejokasiṇetiādinā jhānaṃ anukkamitvā ārammaṇasseva ekantarikabhāvena ukkamanaṃ **ārammaṇokkantikaṃ** nāma. ''Paṭhamajjhānaṃ pañcaṅgika''ntiādinā yāva nevasaññānāsaññāyatanaṃ duvaṅgikanti jhānaṅgamattasseva vavatthāpanaṃ **aṅgavavatthānaṃ**. ''Idaṃ pathavīkasiṇaṃ…pe… idaṃ odātakasiṇa''nti ārammaṇamattasseva vavatthāpanaṃ **ārammaṇavavatthānaṃ**. Pathavīkasiṇe paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjitvā tattheva itaresampi samāpajjanaṃ **aṅgasaṅkanti**. Pathavīkasiṇe paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjitvā tadeva āpokasiṇeti evaṃ sabbakasiṇesu ekasseva jhānassa samāpajjanaṃ **ārammaṇasaṅkanti. Ekatovaḍḍhanaṃ ubhatovaḍḍhana**nti idaṃ khandhādidesanāyaṃ labbhati. Abhidhammabhājanīye hi vedanākkhandhaṃ bhājento bhagavā tike gahetvā dukesu pakkhipi, duke gahetvā tikesu pakkhipi, idaṃ **ekatovaḍḍhanaṃ**. Tike ca duke ca ubhatovaḍḍhananīhārena kathesi, idaṃ **ubhatovaḍḍhanaṃ**. Evaṃ sesakhandhesu dhātāyatanādīsu ca yathārahaṃ **vibhaṅgappakaraṇe** (vibha. 32-33; 155-156, 183-184) abhidhammabhājanīye āgatanayena veditabbaṃ. Tenāha **''ābhidhammikadhammakathikasseva pākaṭa''**nti. Khandhādīsu sabhāvadhammesu tīsu lakkhaṇesu paññattiyaṃ samayantaresu ca kosallābhāvato **ayaṃ sakavādo ayaṃ paravādoti na jānāti**. Tato eva **sakavādaṃ…pe… dhammantaraṃ visaṃvādeti**. Khandhādīsu pana kusalatāya **ābhidhammiko sakavādaṃ…pe… na visaṃvādeti**.

344. **Cittaṃ attano vase vattetuṃ sakkoti** paṭisaṅkhānabhāvanābalehi pariggaṇhanasamatthattā. Idāni tamatthaṃ byatirekato anvayato ca vibhāvetuṃ **''duppañño hī''**tiādimāha. Tattha **sabbānassā**ti sabbāni assa. **Visevitavipphanditānī**ti kilesavisūkāyikāni ceva duccaritavipphanditāni ca. **Bhañjitvā**ti madditvā. **Bahī**ti kammaṭṭhānato bahi puthuttārammaṇe.

345. **Pariyāyenā**ti ettha **pariyāya**-saddo ''atthi khvesa, brāhmaṇa, pariyāyo''tiādīsu (a. ni. 8.11; pārā. 3-9) viya kāraṇatthoti āha **''sobhanakāraṇaṃ atthī''**ti. Yadi bhagavā – ''idha, sāriputta, bhikkhu pacchābhattaṃ piṇḍapātapaṭikkanto''tiādinā attano mahābodhipallaṅkaṃ sandhāyāha, evaṃ sante sammāsambuddheheva saṅghārāmo sobhetabbo, na aññehīti āpannanti āha **''apica pacchimaṃ janata''**ntiādi. Nibbānatthāya paṭipattisāraṃ etassāti paṭipattisāro, taṃ **paṭipattisāraṃ. Nippariyāyenevā**ti kenaci pariyāyena lesena vinā mukhyena nayeneva. Yo ''arahattaṃ appatvā na vuṭṭhahissāmī''ti daḷhasamādānaṃ katvā nisinno taṃ adhigantvāva uṭṭhahati. Evarūpena idaṃ gosiṅgasālavanaṃ sobhati, sāsane sabbārambhānaṃ tadatthattāti attho. Āsavakkhayāvahaṃ paṭipattiṃ ārabhitvā āsavakkhayeneva desanāya pariyosāpitattā **yathānusandhināva desanaṃ niṭṭhapesī**ti.

Mahāgosiṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Mahāgopālakasuttavaṇṇanā

346. **Tatthā**ti gopālakasutte. **Tisso kathā**ti (a. ni. ṭī. 3.11.17) tisso aṭṭhakathā, tividhā suttassa atthavaṇṇanāti attho. Ekekaṃ padaṃ nāḷaṃ mūlaṃ etissāti evaṃsaññitā **ekanāḷikā,** ekekaṃ vā padaṃ nāḷaṃ atthaniggamanamaggo etissāti **ekanāḷikā**. Tenāha **''ekekapadassa atthakathana''**nti. Cattāro aṃsā bhāgā atthasallakkhaṇūpāyā etissāti **caturassā**. Tenāha **''catukkaṃ bandhitvā kathana''**nti. Niyamato nisinnassa āraddhassa vatto saṃvatto etissā atthīti **nisinnavattikā,** yathāraddhassa atthassa visuṃ visuṃ pariyosāpikāti attho. Tenāha **''paṇḍitaṃ gopālakaṃ dassetvā''**tiādi. **Ekekapadassā**ti piṇḍatthadassanavasena bahunnaṃ padānaṃ ekajjhaṃ atthaṃ akathetvā ekamekassa padassa atthavaṇṇanā. Ayaṃ sabbattheva labbhati. **Catukkaṃ bandhitvā**ti kaṇhapakkhe upamūpameyyadvayaṃ, tathā sukkapakkheti idaṃ catukkaṃ yojetvā. Ayaṃ īdisesu eva suttesu labbhati. **Pariyosānagamana**nti keci tāva āhu – ''kaṇhapakkhe upamaṃ dassetvā upamā ca nāma yāvadeva

upameyyasampaṭidānatthāti upameyyatthaṃ āharitvā saṃkilesapakkhaniddeso ca vodānapakkhavibhāvanatthāyāti sukkapakkhampi upamūpameyyavibhāgena āharitvā suttatthassa pariyosāpana''nti. Kaṇhapakkhe upameyyaṃ dassetvā pariyosānagamanādīsupi eseva nayo. Apare pana ''kaṇhapakkhe sukkapakkhe ca taṃtaṃupamūpameyyatthānaṃ visuṃ visuṃ pariyosāpetvāva kathanaṃ pariyosānagamana''nti vadanti. **Aya**nti nisinnavattikā. **Idhā**ti imasmiṃ gopālakasutte. **Sabbācariyānaṃ āciṇṇā**ti sabbehipi pubbācariyehi ācaritā saṃvaṇṇitā, tathā ceva pāḷi pavattāti.

Aṅgīyanti avayavabhāvena ñāyantīti **aṅgāni,** bhāgā. Tāni panettha yasmā sāvajjasabhāvāni, tasmā āha **''aṅgehīti aguṇakoṭṭhāsehī''**ti. **Gomaṇḍala**nti gosamūhaṃ. **Pariharitu**nti rakkhituṃ. Taṃ pana pariharaṇaṃ pariggahetvā vicaraṇanti āha **''pariggahetvā vicaritu''**nti. **Vaḍḍhi**nti gunnaṃ bahubhāvaṃ bahugorasatāsaṅkhātaṃ parivuddhiṃ. ''Ettakamida''nti rūpīyatīti **rūpaṃ,** parimānaparicchedopi sarīrarūpampīti āha **''gaṇanato vā vaṇṇato vā''**ti. **Na pariyesati** vinaṭṭhabhāvasseva ajānanato. **Nīlā**ti ettha **iti-**saddo ādiattho. Tena setasabalādivaṇṇaṃ saṅgaṇhāti.

Dhanusattisūlādīti ettha issāsācariyānaṃ gāvīsu kataṃ **dhanulakkhaṇaṃ**. Kumārabhattigaṇānaṃ gāvīsu kataṃ **sattilakkhaṇaṃ**. Issarabhattigaṇānaṃ gāvīsu kataṃ **sūlalakkhaṇa**nti yojanā. **Ādi-**saddena rāmavāsudevagaṇādīnaṃ gāvīsu kataṃ pharasucakkādilakkhaṇaṃ saṅgaṇhāti.

Nīlamakkhikāti piṅgalamakkhikā, khuddamakkhikā eva vā. Saṭati rujati etāyāti sāṭikā, saṃvaddhā sāṭikāti **āsāṭikā**. Tenāha **''vaḍḍhantī''**tiādi.

Vākenāti vākapattena. **Cīrakenā**ti pilotikena. **Antovasse**ti vassakālassa abbhantare. **Niggāha**nti susumārādiggāharahitaṃ. **Pīta**nti pānīyassa pītabhāvaṃ. Sīhabyagghādiparissayena **sāsaṅko sappaṭibhayo**.

Pañca ahāni bhūtāni etassāti pañcāhito, so eva vāroti **pañcāhikavāro**. Evaṃ **sattāhikavāro**ti veditabbo. **Ciṇṇaṭṭhāna**nti caritaṭṭhānaṃ gocaraggahitaṭṭhānaṃ.

Pituṭṭhānanti pitarā kātabbaṭṭhānaṃ, pitarā kātabbakaraṇanti attho. **Yathāruciṃ gahetvā gacchantī**ti gunnaṃ rucianurūpaṃ gocarabhūmiyaṃ vā nadipāraṃ vā gahetvā gacchanti. **Gobhatta**nti kappāsaṭṭhikādimissaṃ gobhuñjitabbaṃ bhattaṃ, bhattaggahaṇeneva yāgupi gahitā.

347. **''Dvīhākārehī''**ti vuttaṃ ākāradvayaṃ dassetuṃ **''gaṇanato vā samuṭṭhānato vā''**ti vuttaṃ. **Evaṃ pāḷiyaṃ āgatā**ti ''upacayo santatī''ti jātiṃ dvidhā bhinditvā hadayavatthuṃ aggahetvā ''dasa āyatanāni pañcadasa sukhumarūpānī''ti evaṃ rūpakaṇḍapāḷiyaṃ (dha. sa. 651-655) āgatā. **Pañcavīsati rūpakoṭṭhāsā**ti salakkhaṇato aññamaññasaṅkarābhāvato rūpabhāgā. **Rūpakoṭṭhāsā**ti vā visuṃ visuṃ appavattitvā kalāpabhāveneva pavattanato rūpakalāpā. **Koṭṭhāsā**ti ca aṃsā, avayavāti attho. **Koṭṭha**nti vā sarīraṃ, tassa aṃsā kesādayo koṭṭhāsāti aññepi avayavā koṭṭhāsā viya **koṭṭhāsā. Seyyathāpī**ti upamāsaṃsandanaṃ. Tattha **rūpaṃ pariggahetvā**ti yathāvuttaṃ rūpaṃ salakkhaṇato ñāṇena pariggaṇhitvā. **Arūpaṃ vavatthapetvā**ti taṃ rūpaṃ nissāya ārammaṇañca katvā pavattamāne vedanādike cattāro khandhe ''arūpa''nti vavatthapetvā. **Rūpārūpaṃ pariggahetvā**ti puna tattha yaṃ ruppanalakkhaṇaṃ, taṃ rūpaṃ, tadaññaṃ arūpaṃ, ubhayavinimuttaṃ kiñci natthi attā vā attaniyaṃ vāti evaṃ rūpārūpaṃ pariggahetvā. Tadubhayañca avijjādinā paccayena sappaccayanti **paccayaṃ sallakkhetvā** aniccādilakkhaṇaṃ **āropetvā** yo kalāpasammasanādikkamena kammaṭṭhānaṃ matthakaṃ pāpetuṃ na sakkoti, so na vaḍḍhatīti yojanā.

Ettakaṃ rūpaṃ ekasamuṭṭhānanti cakkhāyatanaṃ, sotaghānajivhākāyāyatanaṃ itthindriyaṃ purisindriyaṃ jīvitindriyanti aṭṭhavidhaṃ kammavasena, kāyaviññatti vacīviññattīti idaṃ dvayaṃ cittavasenāti ettakaṃ rūpaṃ ekasamuṭṭhānaṃ. Saddāyatanamekaṃ utucittavasena **dvisamuṭṭhānaṃ**. Rūpassa lahutā mudutā kammaññatāti ettakaṃ rūpaṃ utucittāhāravasena **tisamuṭṭhānaṃ**. Rūpagandharasaphoṭṭhabbāyatanaṃ ākāsadhātu āpodhātu kabaḷīkāro āhāroti ettakaṃ rūpaṃ

utucittāhārakammavasena **catusamuṭṭhānaṃ**. Upacayo santati jaratā rūpassa aniccatāti **ettakaṃ** rūpaṃ **na kutoci samuṭṭhātīti na jānāti. Samuṭṭhānato rūpaṃ ajānanto**tiādīsu vattabbaṃ ''gaṇanato rūpaṃ ajānanto''tiādesu vuttanayeneva veditabbaṃ.

Kammalakkhaṇoti attanā kataṃ duccaritakammaṃ lakkhaṇaṃ etassāti kammalakkhaṇo, bālo. Vuttañhetaṃ – ''tīṇimāni, bhikkhave, bālassa bālalakkhaṇāni. Katamāni tīṇi? Duccintitacintī hoti, dubbhāsitabhāsī, dukkaṭakammakārī. Imāni kho…pe… lakkhaṇānī''ti (a. ni. 3.2; netti. 116). Attanā kataṃ sucaritakammaṃ lakkhaṇaṃ etassāti **kammalakkhaṇo,** paṇḍito. Vuttampi cetaṃ – ''tīṇimāni, bhikkhave, paṇḍitassa paṇḍitalakkhaṇāni. Katamāni tīṇi? Sucintitacintī hoti, subhāsitabhāsī, sukatakammakārī. Imāni kho…pe… paṇḍitalakkhaṇānī''ti (ma. ni. 3.253; a. ni. 3.3; netti. 116). Tenāha **''kusalākusalaṃ kammaṃ paṇḍitamālalakkhaṇa''**nti. **Bāle vajjetvā paṇḍite na sevatī**ti yaṃ bālapuggale vajjetvā paṇḍitasevanaṃ atthakāmena kātabbaṃ, taṃ na karoti. Tathābhūtassa ayamādīnavoti dassetuṃ puna **''bāle vajjetvā''**tiādi vuttaṃ. Tattha yaṃ bhagavatā ''idaṃ vo kappatī''ti anuññātaṃ, tadanulomañce, taṃ **kappiyaṃ**. Yaṃ ''idaṃ vo na kappatī''ti paṭikkhittaṃ, tadanulomañce, taṃ **akappiyaṃ**. Yaṃ kosallasambhūtaṃ, taṃ **kusalaṃ,** tappaṭipakkhaṃ **akusalaṃ**. Tadeva **sāvajjaṃ,** kusalaṃ **anavajjaṃ**. Āpattito ādito dve āpattikkhandhā **garukaṃ,** tadaññaṃ **lahukaṃ**. Dhammato mahāsāvajjaṃ **garukaṃ,** appasāvajjaṃ **lahukaṃ**. Sappaṭikāraṃ **satekiccaṃ,** appaṭikāraṃ **atekicchaṃ**. Dhammatānugataṃ **kāraṇaṃ,** itaraṃ **akāraṇaṃ**. **Taṃ ajānanto**ti kappiyākappiyaṃ garukalahukaṃ satekicchātekicchaṃ ajānanto suvisuddhaṃ katvā sīlaṃ rakkhituṃ na sakkoti, kusalākusalaṃ sāvajjānavajjaṃ kāraṇākāraṇaṃ ajānanto khandhādīsu akusalatāya rūpārūpapariggahampi kātuṃ na sakkoti, kuto tassa kammaṭṭhānaṃ gahetvā vaḍḍhanā. Tenāha **''kammaṭṭhānaṃ gahetvā vaḍḍhetuṃ na sakkotī''**ti.

Govaṇasadise attabhāve uppajjitvā tattha dukkhuppattihetuto micchāvitakkā āsāṭikā viyāti **āsāṭikā**ti āha **''akusalavitakkaṃ āsāṭikaṃ ahāretvā''**ti.

''Gaṇḍoti kho, bhikkhave, pañcannetaṃ upādānakkhandhānaṃ adhivacana''nti vacanato (a. ni. 8.56) chahi vaṇamukhehi vissandamānayūso gaṇḍo viya pilotikakhaṇḍena chahi dvārehi vissandamānakilesāsuci attabhāvavaṇo satisaṃvarena pidahitabbo, ayaṃ pana evaṃ na karotīti āha **''yathā so gopālako vaṇaṃ na paṭicchādeti, evaṃ saṃvaraṃ na sampādetī''**ti.

Yathā dhūmo indhanaṃ nissāya uppajjamāno saṇho sukhumo taṃ taṃ vivaraṃ anupavissa byāpento sattānaṃ ḍaṃsamakasādiparissayaṃ vinodeti, aggijālasamuṭṭhānassa pubbaṅgamo hoti, evaṃ dhammadesanāñāṇassa indhanabhūtaṃ rūpārūpadhammajātaṃ nissāya uppajjamānā saṇhā sukhumā taṃ taṃ khandhantaraṃ āyatanantarañca anupavissa byāpeti, sattānaṃ micchāvitakkādiparissayaṃ vinodeti, ñāṇaggijālasamuṭṭhānassa pubbaṅgamoti dhūmo viyāti **dhūmo**ti āha **''gopālako dhūmaṃ viya dhammadesanādhūmaṃ na karotī''**ti. Attano santikaṃ upagantvā nisinnassa kātabbā tadanucchavikā dhammakathā **upanisinnakathā**. Katassa dānādipuññassa anumodanakathā **anumodanā**. **Tato**ti dhammakathādīnaṃ akaraṇato. **''Bahussuto guṇavā''**ti na jānantīti kasmā vuttaṃ, nanu attano jānāpanatthaṃ dhammakathādi na kātabbamevāti? Saccaṃ, na kātabbameva, suddhāsayena pana dhamme kathite tassa guṇajānanataṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Tenāha bhagavā –

> ''Nābhāsamānaṃ jānanti, missaṃ bālehi paṇḍitaṃ;
> Bhāsaye jotaye dhammaṃ, paggaṇhe isinaṃ dhaja''nti. (saṃ. ni. 2.241);

Taranti etthāti **titthaṃ,** nadītaḷākādīnaṃ nahānādiatthaṃ otaraṇaṭṭhānaṃ. Yathā pana taṃ udakena otiṇṇasattānaṃ sarīramalaṃ pavāheti, parissamaṃ vinodeti, visuddhiṃ uppādeti, evaṃ bahussutā attano samīpaṃ otiṇṇasattānaṃ dhammūdakena cittamalaṃ pavāhenti, parissamaṃ vinodenti, visuddhiṃ uppādenti, tasmā te titthaṃ viyāti **titthaṃ**. Tenāha **''titthabhūte bahussutabhikkhū''**ti. **Byañjanaṃ kathaṃ ropetabba**nti, bhante, idaṃ byañjanaṃ ayaṃ saddo kathaṃ imasmiṃ atthe ropetabbo, kena pakārena imassa atthassa vācako jāto. ''Nirūpetabba''nti vā pāṭho, nirūpetabbaṃ ayaṃ sabhāvanirutti

kathamettha niruḷhāti adhippāyo. **Imassa bhāsitassa ko attho**ti saddatthaṃ pucchati. **Imasmiṃ ṭhāne**ti imasmiṃ pāḷipadese. **Pāḷi kiṃ vadetī**ti bhāvatthaṃ pucchati. **Attho kiṃ dīpetī**ti bhāvatthaṃ vā saṅketatthaṃ vā. **Na paripucchatī**ti vimaticchedanapucchāvasena sabbaso pucchaṃ na karoti. **Na paripañhatī**ti pari pari attano ñātuṃ icchaṃ na ācikkhati na vibhāveti. Tenāha **''na jānāpetī''**ti. **Te**ti bahussutabhikkhū. **Vivaraṇaṃ** nāma atthassa vibhajitvā kathananti āha **''bhājetvā na dassentī''**ti. **Anuttānīkata**nti ñāṇena apākaṭīkataṃ guyhaṃ paṭicchannaṃ. **Na uttānīkarontī**ti sinerumūlakaṃ vālikaṃ uddharanto viya pathavīsandhārodakaṃ vivaritvā dassento viya ca uttānaṃ na karonti. Evaṃ yassa dhammassa vasena bahussutā ''tittha''nti vuttā pariyāyato, idāni tameva dhammaṃ nippariyāyato titthanti dassetuṃ **''yathā cā''**tiādi vuttaṃ. Dhammo hi taranti etena nibbānaṃ nāma taḷākanti **''tittha''**nti vuccati. Tenāha bhagavā sumedhabhūto –

> ''Evaṃ kilesamaladhovaṃ, vijjante amatantaḷe;
> Na gavesati taṃ taḷākaṃ, na doso amatantaḷe''ti. (bu. vaṃ. 2.14);

Dhammasseva nibbānassotaraṇatitthabhūtassa otaraṇapakāraṃ ajānanto **''dhammatitthaṃ na jānātī''**ti vutto.

Pītāpītanti gogaṇe pītaṃ apītañca gorūpaṃ na jānāti na vindati. Avindanto hi na labhatīti vutto. **''Ānisaṃsaṃ na vindatī''**ti vatvā tassa avindanākāraṃ dassento **''dhammassavanaggaṃ gantvā''**tiādimāha.

Ayaṃ lokuttaroti padaṃ sandhāyāha **''ariya''**nti. Paccāsattiñāyena anantaravidhippaṭisedho vā, ariya-saddo vā niddosapariyāyo daṭṭhabbo. **Aṭṭhaṅgika**nti ca visuṃ ekajjhañca aṭṭhaṅgikaṃ upādāya gahetabbaṃ, aṭṭhaṅgatā bāhullato ca. Evañca katvā sattaṅgassapi ariyamaggassa saṅgaho siddho hoti.

Cattāro satipaṭṭhānetiādīsu avisesena satipaṭṭhānā vuttā. Tattha kāyavedanācittadhammārammaṇā satipaṭṭhānā lokiyā, tattha sammohaviddhaṃsanavasena pavattā nibbānārammaṇā lokuttarāti evaṃ **ime lokiyā, ime lokuttarāti yathābhūtaṃ na pajānāti**.

Anavasesaṃ duhatīti paṭiggahaṇe mattaṃ ajānanto kismiñci dāyake saddhāhāniyā kismiñci paccayahāniyā anavasesaṃ duhati. Vācāya abhihāro **vācābhihāro**. Paccayānaṃ abhihāro **paccayābhihāro**.

Ime amhesu garucittīkāraṃ na karontīti iminā navakānaṃ bhikkhūnaṃ dhammasampaṭipattiyā abhāvaṃ dasseti ācariyupajjhāyesu pitupemassa anupaṭṭhāpanato. Tena ca sikkhāgāravatābhāvadīpanena saṅgahassa abhājanabhāvaṃ, tena therānaṃ tesu anuggahābhāvaṃ. Na hi sīlādiguṇehi sāsane thirabhāvappattā ananuggahetabbe sabrahmacārī anuggaṇhanti, niratthakaṃ vā anuggahaṃ karonti. Tenāha **''navake bhikkhū''**ti. **Dhammakathābandha**nti paveṇiāgataṃ pakiṇṇakadhammakathāmaggaṃ. Saccasattapaṭisandhipaccayākārapaṭisaṃyuttaṃ suññatādīpanaṃ **guyhaganthaṃ**. **Vuttavipallāsavasenā**ti ''na rūpaññū''tiādīsu vuttassa paṭisedhassa paṭikkhepavasena aggahaṇavasena. **Yojetvā**ti ''rūpaññū hotīti gaṇanāto vā vaṇṇato vā rūpaṃ jānātī''tiādinā, ''tassa gogaṇopi na parihāyati, pañcagorasaparibhogatopi na paribāhiro hotī''tiādinā ca atthaṃ yojetvā. **Veditabbo**ti tasmiṃ tasmiṃ padese yathārahaṃ attho veditabbo.

Mahāgopālakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Cūḷagopālakasuttavaṇṇanā

350. **Celukkāhī**ti celamayāhi ukkāhi. Ukkabhūtāni celāni etthāti **ukkacelā,** nagaraṃ. **Sabbā gaṅgā pākaṭā hutvā paññāyatī**ti pakaticakkhussa pākaṭā hutvā upaṭṭhāti, dibbacakkhussa pana

samantacakkhussa vā yattha katthaci nisinnassapi bhagavato pākaṭā hutvā paññāyateva. **Sotthī**ti anupaddavo. **Vaḍḍhī**ti aparihāni. **Ārogya**nti arogatā ābādhābhāvo.

Magadho janapado nivāso etassāti māgadho, māgadhova **māgadhiko**. Paññāya nāma duṭṭhubhāvo natthi ekantānavajjatāya, tasmā **du-**saddo abhāvavācī ''dussīlo''tiādīsu viya, **jāti-**saddo ca sabhāvatthoti āha **''nippaññasabhāvo''**ti. -Saddo ārambhatthoti āha **''patāresīti tāretuṃ ārabhī''**ti paratīraṃ gāvīnaṃ appattattā. **Suvidehāna**nti sundaravidehānaṃ. Videharaṭṭhaṃ kira bhūmibhāgadassanasampattiyā ca vanarāmaṇeyyakādinā ca sundaraṃ. **Āmaṇḍalikaṃ karitvā**ti āvatte patitā temaṇḍalākārena paribbhamitvā. Katipayāpi gāviyo asesetvā nadīsotena vūḷhattā vuttaṃ **''avaḍḍhiṃ vināsaṃ pāpuṇiṃsū''**ti. Katipayāsupi hi avasiṭṭhāsu gāvīsu anukkamenapi siyā gogaṇassa vaḍḍhīti. **Vissamaṭṭhāna**nti parissamavinodanaṭṭhānaṃ. **Titthā bhaṭṭhā**ti gahetuṃ asamatthatāya titthaṃ appattā. **Arogo nāma nāhosī**ti lomamattampi asesetvā sabbā gāviyo nadīsote vinaṭṭhāti attho.

Yesu khandhāyatanadhātūsu idha lokasamaññā, te ajānantā ''akusalā imassa lokassā''ti vuttāti āha **''idhaloke khandhadhātāyatanesu akusalā achekā''**ti. Ayameva nayo ''akusalā parassa lokassā''ti etthāpīti āha **''paralokepi eseva nayo''**ti. Māro ettha dhīyatīti **māradheyyaṃ. Māro**ti cettha kilesamāro veditabbo. Khandhābhisaṅkhārā hi tassa pavattanabhāvena gahitā, maccumāro visuṃ gahito eva, kilesamāravaseneva ca devaputtamārassa kāmabhave ādhipaccanti. **Tesa**nti ye idhalokādīsu achekā, tesaṃ. Te pana ukkaṭṭhaniddesena dassento āha **''iminā cha satthāro dassitā''**ti.

351. **Balavagāvo**ti balavante gorūpe. Te pana dammataṃ upagatagoṇā ceva dhenuyo cāti āha **''dantagoṇe ceva dhenuyo cā''**ti. **Avijātagāvoti na** vijātagāviyo. **Vacchake**ti khuddakavacche. Appattho hi ayaṃ ka-saddo. Tenāha **''taruṇavacchake''**ti. **Kisābalake**ti dubbale.

352. **Mārassa taṇhāsotaṃ chetvā**ti khandhamārasambandhītaṇhāsaṅkhātaṃ sotaṃ samucchinditvā. **Tayo koṭṭhāse khepetvā ṭhitā**ti anāgāmino sandhāyāha. **Sabbavāresū**ti sakadāgāmisotāpannaaṭṭhamakavāresu. Tattha pana yathākkamaṃ catumaggavajjhānaṃ kilesānaṃ dve koṭṭhāse khepetvā ṭhitā, ekakoṭṭhāsaṃ khepetvā ṭhitā, paṭhamaṃ koṭṭhāsaṃ khepentoti vattabbaṃ. Dhammaṃ anussaranti, dhammassa vā anussaraṇasīlāti **dhammānusārino. Dhammo**ti cettha paññā adhippetā. Saddhaṃ anussaranti, saddhāya vā anussaraṇasīlāti **saddhānusārino**.

Jānatāti ettha jānanakiriyāvisayassa avisesitattā adhikāravasena anavasesañeyyavisesā adhippetāti āha **''sabbadhamme jānantenā''**ti. Antosāravirahato abbhuggataṭṭhena ca naḷo viyāti **naḷo,** mānoti āha **''vigatamānanaḷaṃ kata''**nti. **Khemaṃ patthethā**ti ettha catūhi yogehi anupaddavattā ''khema''nti arahattaṃ adhippetaṃ. **Patthanā** ca chandapatthanā, na taṇhāpatthanāti āha **''kattukamyatāchandena arahattaṃ patthethā''**ti. **Pattāyeva nāma** tassa pattiyā na koci antarāyo. Sotthinā pāragamanaṃ uddissa desanaṃ ārabhitvā khemappattiyā desanāya pariyosāpitattā **yathānusandhināva desanaṃ niṭṭhāpesī**ti.

Cūḷagopālakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Cūḷasaccakasuttavaṇṇanā

353. **Haṃsavaṭṭakacchannenā**ti haṃsavaṭṭakapaṭicchannena, haṃsamaṇḍalākārenāti attho.

Vadanti etenāti vādo, maggo. Kiṃ vadanti? Uttaraṃ. Vādānaṃ satāni **vādasatāni**. ''Nigaṇṭho pañcavādasatāni, nigaṇṭhī pañcavādasatānī''ti evaṃ **nigaṇṭho ca nigaṇṭhī ca pañca pañca vādasatāni uggahetvā vicarantā**. Kiriyato te **pucchiṃsu,** liṅgato pana nigaṇṭhabhāvo ñāto. Tenāha **''ahaṃ vādaṃ āropessāmī''**ti.

Jagganto sammajjanādivasena. **Divātara**nti atidivaṃ. ‘‘Kassa pucchā, kassa vissajjanaṃ hotū’’ti paribbājikāhi vutte thero āha **‘‘pucchā nāma amhākaṃ pattā’’**ti. Pucchā vādānaṃ pubbapakkho, yasmā tumhe vādapasutā vādābhiratā dhajaṃ paggayha vicaratha, tasmā vādānaṃ pubbapakkho amhākaṃ patto, evaṃ santepi tumhākaṃ mātugāmabhāvato pubbapakkhaṃ demāti āha **‘‘tumhe pana mātugāmā nāma paṭhamaṃ pucchathā’’**ti. **Tā** paribbājikā ekekā aḍḍhateyyasatavādamaggaṃ pucchantiyo **vādasahassaṃ pucchiṃsu**. Yathā nisitassa khaggassa kumudanāḷacchedane kimatthi bhāriyaṃ, evaṃ paṭisambhidāppattassa sāvakesu paññavantānaṃ aggabhāve ṭhitassa dhammasenāpatino puthujjanaparikappitapañhavissajjane kimatthi bhāriyaṃ. Tenāha **‘‘thero khaggenā’’**tiādi. Tattha **nijjaṭaṃ niggaṇṭhiṃ katvā**ti yathā tā puna tattha jaṭaṃ gaṇṭhiṃ kātuṃ na visahanti, tathā vijaṭetvā kathesi. Ayaṃ thero caturaṅgasamannāgate andhakāre sahassavaṭṭikaṃ dīpento viya aññesaṃ avisaye andhakārabhūte pañhe pucchitamatteyeva vissajjesīti therassa paññāveyyattiyaṃ disvā sayañca antimabhavikatāya kohaññe ṭhātuṃ asakkontiyo **‘‘ettakameva, bhante, mayaṃ jānāmā’’**ti āhaṃsu. **Therassa visaya**nti therassa paññāvisayaṃ.

Neva antaṃ na koṭiṃ addasaṃsūti ekanti vattabbassa bahubhāvato tassā pucchāya attho evamanto evamavasānakoṭīti na passiṃsu na jāniṃsu. Thero tāsaṃ ajjhāsayaṃ olokento pabbajjārucimṃ disvā āha **‘‘idāni kiṃ karissathā’’**ti? **Uttaritarapañño**ti vādamaggaparicayena medhāvitāya ca yādisā tāsaṃ paññā, tato uttaritarapañño.

Kathāmaggoti vādamaggo. Tasmā tehi tehi parappavādādīhi bhassaṃ vādamaggaṃ pakārehi vadetīti **bhassappavādako. Paṇḍitavādo**ti ahaṃ paṇḍito nipuṇo bahussutoti evaṃvādī. **Yaṃ yaṃ nakkhattācārena ādisatī**ti nakkhattagatiyā kālañāṇena ‘‘asukadivase candaggāho bhavissati, sūriyaggāho bhavissatī’’tiādinā yaṃ yaṃ ādesaṃ bhaṇati. **Sādhuladdhiko** ñāṇasampattiyā sundaro. **Āropito**ti paṭiññāhetunidassanādidosaṃ upari āropito vādo svāropito. Dosapadaṃ āropentena vādinā paravādimhi abhibhuyya tassa dhātukkhobhopi siyā, cittavikkhepena yena doso tena saṅkappito sampavedhitoti. **Thūṇa**nti sarīraṃ khobhitanti katvā. **Thūṇa**nti hi lohitapittasemhānaṃ adhivacanaṃ sabbaṅgasarīradhāraṇato. Apica thūṇapado nāma atthi kathāmaggo vādamaggaṃ gaṇhantānaṃ. Saccako pana kohaññe ṭhatvā attano vādappabhedavasena pare vimhāpento **‘‘thūṇaṃ cepāha’’**ntiādimāha. Sāvakānaṃ vinayaṃ nāma sikkhāpadaṃ, tañca dhammadesanā hotīti esā eva cassa anusāsanīti vinayanādimukhena sammāsambuddhassa mataṃ sāsanaṃ pucchanto saccako **‘‘kathaṃ pana, bho, assajī’’**tiādimāha. Athassa thero ‘‘lakkhaṇattayakathā nāma anaññasādhāraṇā buddhāveṇikā dhammadesanā, tatra ca mayā aniccakathāya samuṭṭhāpitāya taṃ asahanto saccako tucchamānena paṭapaṭāyanto kurumāno licchavī gahetvā bhagavato santikaṃ āgamissati, athassa bhagavā vādaṃ madditvā aniccanti patiṭṭhapento dhammaṃ kathessati, tadā bhavissati vijahitavādo sammāpaṭipattiyā patiṭṭhito’’ti cintetvā aniccānattalakkhaṇapaṭisaṃyuttaṃ bhagavato anusāsanaṃ dassento **‘‘evaṃ, bho, aggivessanā’’**tiādimāha.

Kasmā panettha dukkhalakkhaṇaṃ aggahitanti āha **‘‘thero panā’’**tiādi. **‘‘Upārambhassa okāso hotī’’**ti saṅkhepato vuttaṃ vivarituṃ **‘‘maggaphalānī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **pariyāyenā**ti saṅkhāradukkhatāpariyāyena. **Aya**nti saccako. **Nayidaṃ tumhākaṃ sāsanaṃ nāmā**ti yattha tumhe avaṭṭhitā, idaṃ tumhākaṃ sabbaññusāsanaṃ nāma na hoti dukkhato anissaraṇattā, atha kho **mahāāghātanaṃ nāmetaṃ,** mahādukkhaniddiṭṭhattā pana **nirayussado nāma** ussadanirayo nāma, tasmā **natti** nāma **tumhākaṃ sukhāsā. Uṭṭhāyuṭṭhāyā**ti ussukkaṃ katvā, **dukkhameva jīrāpentā** sabbaso dukkhameva anubhavantā, **āhiṇḍatha** vicarathāti. Sabbamidaṃ tassa micchāparikappitameva. Kasmā? Dukkhasaccūpasañhitāyeva hettha nippariyāyakathā nāma. Tassa hi pariññatthaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussati. Maggaphalāni saṅkhārabhāvena ‘‘yadaniccaṃ, taṃ dukkha’’nti pariyāyato dukkhaṃ, na nippariyāyato. Tenāha **‘‘tasmā’’**tiādi. **Sotuṃ ayuttaṃ** micchāvādattāti adhippāyo.

354. Saha atthānusāsanaṃ agāranti sandhāgāraṃ, rājakulānaṃ santhāpanaagārantipi sandhāgāraṃ, tasmiṃ **santhāgāre**ti attho. Ekasmiṃ kāle tādise kāle rājakiccānaṃ santhānamettha vicārentīti sandhāgāraṃ, tasmiṃ **santhāgāre**tipi attho. **Patiṭṭhita**nti ‘‘aniccaṃ anattā’’ti ca paṭiññātaṃ. **Idāneva**

piṭṭhiṃ parivattentoti bhagavato nalāṭaṃ anoloketvā vimukhabhāvaṃ āpajjanto. **Surāghare**ti surāsampādakagehe. **Piṭṭhakilañja**nti piṭṭhaṭhapanakiḷañjaṃ. **Vāla**nti caṅgavāraṃ. **Sāṇasāṭakakaraṇattha**nti sāṇasāṭakaṃ karonti etenāti **sāṇasāṭakakaraṇaṃ,** suttaṃ, tadatthaṃ. Sāṇavākā etesu santīti **sāṇavākā,** sāṇadaṇḍā. Te gahetvā sāṇānaṃ dhovanasadisaṃ kīḷitajātaṃ yathā ''uddālapupphabhañjikā, sāṇabhañjikā''ti ca. **Kiṃ so bhavamāno**ti kīdiso hutvā so bhavamāno, kiṃ honto loke aggapuggalassa sammāsambuddhassa vādāropanaṃ nāma tato uttaritarasūraguṇo eva yakkhādibhāvena so bhavamāno abhisambhuṇeyya. Ayaṃ pana appānubhāvatāya pisācarūpo kiṃ ettakaṃ kālaṃ niddāyanto ajja pabujjhitvā evaṃ vadatīti adhippāyo. Tenāha **''kiṃ yakkho''**tiādi.

355. **Mahāmajjhanhikasamaye**ti mahati majjhanhikakāle, gaganamajjhe sūriyagatavelāya. **Divāpadhānikā** padhānānuyuñjakā. **Vattaṃ dassetvā**ti pacchābhattaṃ divāvihārūpagamanato pubbe kātabbavattaṃ dassetvā paṭipajjitvā. **Bhagavantaṃ dassento**ti bhagavati gāravabahumānaṃ vibhāvento ubho hatthe kamalamakulākāre katvā ukkhippa bhagavantaṃ dassento.

Taṃ sandhāyāti taṃ aparicchinnagaṇanaṃ sandhāya evaṃ ''mahatiyā licchaviparisāyā''ti vuttaṃ. Kiṃ sīsena bhūmiṃ paharanteneva vandanā katā hoti? **Kerāṭikā**ti saṭhā. **Mocentā**ti bhikkhādānato mocentā. **Avakkhittamattikāpiṇḍo viyā**ti heṭṭhākhittamattikāpiṇḍo viya. **Yattha katthacī**ti attano anurūpaṃ vacanaṃ asallapento yattha katthaci.

356. Dissati ''idaṃ imassa phala''nti apadissati etenāti **deso,** kāraṇaṃ, tadeva tassa pavattiṭṭhānatāya okāsoti āha **''kañcideva desanti kañci okāsaṃ kiñci kāraṇa''**nti. Okāso ṭhānanti ca kāraṇaṃ vuccati ''aṭṭhānametaṃ anavakāso''tiādīsu (dī. ni. 3.161; ma. ni. 3.128-131; a. ni. 1.268-295; vibha. 809). **Yadākaṅkhasīti na vadanti** anavasesadhammavisayattā paṭiññāya. **Tumha**nti tumhākaṃ. **Yakkha…pe… paribbājakāna**nti ettha ''pucchāvuso, yadākaṅkhasī''tiādīni (saṃ. ni. 1.246; su. ni. āḷavakasutta) pucchāvacanāni yathākkamaṃ yojetabbāni.

Ñatvā sayaṃ lokamimaṃ parañcāti idaṃ mahāsatto nirayaṃ saggañca tesaṃ paccakkhato dassetvā āha.

Taggha te ahamakkhissaṃ, yathāpi kusalo tathāti yathā pakārena sukusalo sabbaññū jānāti katheti, tathā ahaṃ kathessāmi. Tassa pana kāraṇaṃ akāraṇañca avijānanto rājānaṃ karotu vā mā vā, ahaṃ pana te akkhissāmīti āha **''rājā ca kho…pe… na vā''**ti.

Kathitaniyāmeneva kathentoti teparivaṭṭakathāya dukkhalakkhaṇampesa kathessati, idha pana aññathā sāvakena assajinā kathitaṃ, aññathā samaṇena gotamenāti vacanokāsapariharaṇatthaṃ dukkhalakkhaṇaṃ anāmasitvā therena kathitaniyāmeneva aniccānattalakkhaṇameva kathentena bhagavatā – ''rūpaṃ anattā yāva viññāṇaṃ anattā''ti vutte saccako taṃ asampaṭicchanto upamāya atthañāpane upamāpamāṇaṃ yathā ''go viya gavayo''ti attānaṃ upameyyaṃ katvā upamāpamāṇena patiṭṭhāpetukāmo āha **''upamā maṃ, bho gotama, paṭibhātī''**ti, upamaṃ te karissāmi, upamāyapidhekacce viññū purisā bhāsitassa atthaṃ ājānantīti adhippāyo. Bhagavā upamāsatena, aññena vāpi pamāṇena tava attā patiṭṭhāpetuṃ na labbhā attano viya pamāṇassapi anupalabbhanatoti āha **''paṭibhātu taṃ aggivessanā''**ti. Yathā hi attā nāma koci paramatthato na upalabbhati ekaṃsena anupaladdhito, evassa ñāpakapuggalaṃ pamāṇampi na upalabbhati. Tenāha **''āhara taṃ upamaṃ vissattho''**ti, na tena tava attavādo patiṭṭhaṃ labhatīti adhippāyo.

Yaṃ diṭṭhaṃ kāyikaṃ vā puññāpuññaṃ purisapuggale upalabbhati, tena viññāyati **rūpattāyaṃ purisapuggalo,** tathā yaṃ diṭṭhaṃ sukhadukkhapaṭisaṃvedanaṃ purisapuggale upalabbhati, yaṃ diṭṭhaṃ nīlādisañjānanaṃ, yaṃ diṭṭhaṃ rajjanadussanādi, yaṃ diṭṭhaṃ ārammaṇapaṭivijānanaṃ purisapuggale upalabbhati, tena viññāyati **viññāṇattāyaṃ purisapuggalo**ti. Evaṃ rūpādilakkhaṇo attā tattha tattha kāye kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ vipākaṃ sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedeti, evañcetaṃ sampaṭicchitabbaṃ, aññathā kammaphalasambandho na yujjeyyāti imamatthaṃ dassento **''iminā kiṃ**

dīpetī''tiādimāha. Tattha **te**ti sattā. **Patiṭṭhāyā**ti nissāya. ''Rūpattāyaṃ purisapuggalo''tiādinā rūpādidhamme ''attā''ti vatvā puna ''rūpe patiṭṭhāyā''tiādiṃ vadanto ayaṃ nigaṇṭho attano vādaṃ bhindati patiṭṭhānassa, patiṭṭhāyakassa ca abhedadīpanato. Rūpādayo vedanādisabhāvā attā tannissayena puññādikiriyāsamupaladdhito idha yaṃ nissāya puññādikiriyā samupalabbhati, te rūpādayo sattasaññitā attasabhāvā diṭṭhā yathā taṃ devatādīsu, ye pana sattasaññitā tato aññe asattasabhāvā diṭṭhā yathā taṃ kaṭṭhakaliṅgarādīsūti evaṃ sādhetabbaṃ atthaṃ sahetuṃ katvā dassento nigaṇṭho nidassanaṃ ānesīti āha **''ativiya sakāraṇaṃ katvā upamaṃ āharī''**ti. Tassa pana ''balakaraṇīyā''ti vuttapurisappayogā viya bījagāmabhūtagāmāpi sajīvā evāti laddhīti te sadisūdāharaṇabhāvena vuttāti daṭṭhabbaṃ. Sace pana ye jīvassa ādhāraṇabhāvena sahitena pavattetabbabhāvena sallakkhetabbā, te sajīvāti icchitā, na kevalena pavattetabbabhāvena. Evaṃ sati ''balakaraṇīyā kammantā''ti vadantena visadisūdāharaṇabhāvena upanītanti daṭṭhabbaṃ.

Samattho nāma natthi attavādabhañjanassa anattatāpatiṭṭhāpanassa ca sugatāveṇikattā. Yaṃ panetarahi sāsanikā yathāsatti tadubhayaṃ karonti, taṃ buddhehi dinnanaye ṭhatvā tesaṃ desanānusārato. **Nivattetvā**ti nīharitvā, visuṃ katvāti attho. **Sakalaṃ vesāli**nti sabbavesālivāsinaṃ janaṃ nissayūpacārena nissitaṃ vadati yathā ''gāmo āgato''ti. **Saṃvaṭṭitvā**ti sampiṇḍitvā, ekajjhaṃ gahetvāti attho.

357. **Patiṭṭhapetvā**ti yathā taṃ vādaṃ na avajānāti, evaṃ paṭiññaṃ kāretvāti attho. **Ghāti-**saddo hiṃsanattho, tato ca saddavidū arahatthaṃ tāya-saddaṃ uppādetvā ghātetāyanti rūpasiddhiṃ icchantīti āha **''ghātāraha''**nti. **Jāpetāya**ntiādīsupi eseva nayo. **Vattituñca marahatī**ti ma-kāro padasandhikaro. **Visesetvā dīpetī**ti ''vattati''icceva avatvā ''vattituñca marahatī''ti dutiyena padena bhagavatā vuttaṃ visesetvā dīpeti.

Pāsādikaṃ abhirūpanti abhimatarūpasampannaṃ sabbāvayavaṃ. Tato eva susajjitaṃ sabbakālaṃ suṭṭhu sajjitākārameva. **Evaṃvidha**nti yādisaṃ sandhāya vuttaṃ, taṃ dasseti **''dubbaṇṇa''**ntiādinā. **Imasmiṃ ṭhāne**ti ''vattati te tasmiṃ rūpe vaso''ti etasmiṃ kāraṇaggahaṇe. Kāraṇañhetaṃ bhagavatā gahitaṃ ''vattati…pe… mā ahosī''ti. Tenetaṃ dasseti rūpaṃ anattā avasavattanato, yañhi vase na vattati, taṃ anattakameva diṭṭhaṃ yathā taṃ sampatti. **Vāda**nti dosaṃ niggahaṃ āropessati. **Sattadhā muddhā phalatī**ti sahadhammikasākacchāhi tathāgate, pucchante abyākaraṇena vihesāya kayiramānattā tatiye vāre dhammatāvasena vihesakassa sattadhā muddhā phalati yathā taṃ sabbaññupaṭiññāya bhagavato sammukhabhāvūpagamane. Vajirapāṇi pana kasmā ṭhito hotīti? Bhagavā viya anukampamāno mahantaṃ bhayānakaṃ rūpaṃ māpetvā tāsetvā imaṃ diṭṭhiṃ vissajjāpemīti tassa purato ākāse vajiraṃ āharanto tiṭṭhati, na muddhaṃ phāletukāmo. Na hi bhagavato purato kassaci anattho nāma hoti. Yasmā pana bhagavā ekaṃsato sahadhammikameva pañhaṃ pucchati, tasmā **aṭṭhakathāyaṃ ''pucchite''**icceva vuttaṃ.

Ādittanti dippamānaṃ. **Akkhināsādīnī**ti **ādi-**saddena eḷakasīsasadisakesamassuādīnaṃ saṅgaṇhāti. **''Diṭṭhivissajjāpanattha''**nti vatvā nayidaṃ yadicchāvasena āgamanaṃ, atha kho ādito mahābrahmānaṃ purato katvā attanā katapaṭiññāvasenāti dassento **''apicā''**tiādimāha. Nti vajirapāṇiṃ. **Taṃ** saccakassa paṭiññāya parivattana**kāraṇaṃ. Aññepi nu kho**tiādi saccakassa vīmaṃsakabhāvadassanaṃ. Avīmaṃsakena hi taṃ disvā mahāyakkhoti vadeyya, tenassa asāruppaṃ siyā, ayaṃ pana aññesaṃ abhītabhāvaṃ upadhāretvā ''addhāme yakkhaṃ na passanti, tasmā mayhameva bhayaṃ uppanna''nti tīretvā yuttappattavasena paṭipajji.

358. **Upadhāretvā**ti byākātabbamatthaṃ sallakkhetvā. **Eseva nayo**ti saṅkhāraviññāṇesupi saññāya viya nayoti attho. **Vuttavipariyāyenā**ti ''akusalā dukkhā vedanā mā ahosi, akusalā domanassasampayuttā saññā mā ahosī''tiādinā nayena attho veditabbo. **Sappadaṭṭhavisa**nti sabbasattānaṃ sappadaṭṭhaṭṭhāne sarīrapadese patitaṃ visaṃ. **Allīno**ti saṃsiliṭṭho. **Upagato**ti na apagato. **Ajjhosito**ti gilitvā pariniṭṭhapetvā ṭhito. **Parito jāneyyā**ti samantato sabbaso kiñcipi asesetvā jāneyya. **Parikkhepetvā**ti āyatiṃ anuppattidhammatāpādanavasena sabbaso khepetvā. Tathābhūto cassa

khayavayaṃ upaneti nāmāti āha **''khayaṃ vayaṃ anuppādaṃ upanetvā''**ti.

359. Attano vādassa asārabhāvato, yathāparikappitassa vā sārassa abhāvato antosāravirahito **ritto. Vippakāra**nti diṭṭhiyā sīlācārassa ca vasena virūpataṃ sāparādhataṃ sāvajjataṃ tesaṃ upari āropetvā. **Sinnapatto**ti tanukapatto. **Viphārita**nti viphāḷitaṃ.

Asārakarukkhaparicitoti palāsādiasārarukkhakoṭṭane kataparicayo. **Thaddhabhāva**nti vipakkabhāvaṃ, tikkhabhāvanti attho. **Natthī**ti sadā natthīti na vattabbaṃ. **Parisatī**ti catuparisamajjhe. Tathā hi **''gaṇṭhikaṃ paṭimuñcitvā paṭicchannasarīrā''**ti vuttaṃ. **Yantāruḷhassa viyā**ti byākaraṇatthaṃ vāyamayantaṃ āruḷhassa viya.

360. **Diṭṭhivisūkānī**ti diṭṭhikiñcakāni. **Diṭṭhisañcaritānī**ti diṭṭhitāḷanāni. **Diṭṭhivipphanditānī**ti diṭṭhiiñjitāni. **Tesaṃ adhippāyaṃ ñatvā**ti tesaṃ licchavikumārānaṃ iñjiteneva ajjhāsayaṃ jānitvā. Tenāha **''ime''**tiādi.

361. Yasmiṃ adhigate puggalo satthusāsane visārado hoti parehi asaṃhāriyo, taṃ ñāṇaṃ visāradassa bhāvoti katvā **vesārajja**nti āha **''vesārajjappattoti ñāṇappatto''**ti. Tato evamassa na paro paccetabbo etassa atthīti **aparappaccayo**. Na paro pattiyo saddahātabbo etassa atthīti **aparappattiyo**. Kāmaṃ saccako sekkhabhūmi asekkhabhūmīti idaṃ sāsanavohāraṃ na jānāti. Passatīti pana dassanakiriyāya vippakatabhāvassa vuttattā ''na ettāvatā bhikkhukiccaṃ pariyosita''nti aññāsi, tasmā puna ''kittāvatā panā''ti pucchaṃ ārabhi. Tena vuttaṃ **''passatīti vuttattā''**tiādi.

Yathābhūtaṃ passatīti dassanaṃ, visiṭṭhaṭṭhena anuttariyaṃ, dassanameva anuttariyanti **dassanānuttariyaṃ,** dassanesu vā anuttariyaṃ **dassanānuttariyaṃ**. **Lokiyapaññā**ti cettha vipassanāpaññā veditabbā. Sā hi sabbalokiyapaññāhi visiṭṭhaṭṭhena ''anuttarā''ti vuttā. Lokiyapaṭipadānuttariyesupi eseva nayo. Idāni nippariyāyatova tividhampi anuttariyaṃ dassetuṃ **''suddhalokuttaramevā''**tiādi vuttaṃ. Satipi sabbesampi lokuttaradhammānaṃ anuttarabhāve ukkaṭṭhaniddesena aggamaggapaññā tato uttaritarassa abhāvato **dassanānuttariyaṃ**. Tenāha **''arahattamaggasammādiṭṭhī''**ti. **Sesāni maggaṅgānī**ti sesāni arahattamaggaṅgāni. Tāni hi matthakappattāni nibbānagāminī paṭipadāti. **Aggaphalavimuttī**ti aggamaggassa phalavimutti arahattaphalaṃ. **Khīṇāsavassā**ti sabbaso khīyamānāsavassa. **Nibbānadassana**nti aggamaggasammādiṭṭhiyā sacchikiriyābhisamayamāha. Tattha **maggaṅgānī**ti aṭṭha maggaṅgāni. Catusaccantogadhattā sabbassa ñeyyadhammassa **''cattāri saccāni buddho''**ti vuttaṃ. Saccānugatasammohaviddhaṃsaneneva hi bhagavato sabbaso ñeyyāvaraṇappahānaṃ. **Nibbisevano**ti niruddhakilesavisevano.

362. **Dhaṃsī**ti anuddhaṃsanasīlā. **Anupahata**nti avikkhittaṃ. **Sakala**nti anūnaṃ. **Kāyaṅga**nti kāyameva aṅganti vadanti, kāyasaṅkhātaṃ aṅgaṃ sīsādiavayavanti attho. Tathā ''hotu, sādhū''ti evamidaṃ vācāya avayavo **vācaṅga**nti.

363. **Āharantī**ti abhiharanti. **Puñña**nti puññaphalasaṅkhāto ānubhāvo. Puññaphalampi hi uttarapadalopena ''puñña''nti vuccati – ''kusalānaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ samādānahetu evamidaṃ puññaṃ pavaḍḍhatī''tiādīsu (dī. ni. 3.80). Tenāha **''āyatiṃ vipākakkhandhā''**ti. **Puññamahī**ti mahati puññaphalavibhūti setacchattamakuṭacāmarādi. Tena vuttaṃ **''vipākakkhandhānaṃyeva parivāro''**ti. Licchavīhi pesitena khādanīyabhojanīyena samaṇo gotamo sasāvakasaṅgho mayā parivisito, tasmā licchavīnameva taṃ puññaṃ hotīti. Tenāha **''taṃ dāyakānaṃ sukhāya hotū''**ti. Yasmā pana bhagavato bhikkhusaṅghassa ca saccakena dānaṃ dinnaṃ, na licchavīhi, tasmā bhagavā saccakassa satiṃ parivattento **''yaṃ kho''**tiādimāha. Tena vuttaṃ **''iti bhagavā''**tiādi. **Nigaṇṭhassa matena vināyevā**ti saccakassa cittena vinā eva tassa dakkhiṇaṃ khettagataṃ katvā dasseti. Tenāha **''attano dinnaṃ dakkhiṇaṃ…pe… niyyātesī''**ti.

Cūḷasaccakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Mahāsaccakasuttavaṇṇanā

364. **Ekaṃ samayaṃ bhagavā vesāliyaṃ viharatī**ti iminā tadā bhagavato vesāliyaṃ nivāsaparicchinno pubbaṇhādibhedo sabbo samayo sādhāraṇato gahito, tathā **tena kho pana samayenā**ti ca iminā. **Pubbaṇhasamaya**nti pana iminā tabbiseso, yo bhikkhācāratthāya paccavekkhaṇakālo. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana **''tīhi padehi ekova samayo vutto''**ti vuttaṃ visesassa sāmaññantogadhattā. Mukhadhovanassa pubbakālakiriyābhāvasāmaññato vuttaṃ **''mukhaṃ dhovitvā''**ti. Mukhaṃ dhovitvā eva hi vāsadhuro ce, velaṃ sallakkhetvā yathāciṇṇaṃ bhāvanānuyogaṃ, ganthadhuro ce, ganthaparicaye katipaye nisajjavāre anuyuñjitvā pattacīvaraṃ ādāya vitakkamāḷaṃ upagacchati.

Kāraṇaṃ yuttaṃ, anucchavikanti attho. Pubbe yathācintitaṃ pañhaṃ apucchitvā aññaṃ pucchanto maggaṃ ṭhapetvā ummaggato parivattento viya hotīti āha **''passena tāva pariharanto''**ti.

365. **Ūrukkhambhopi nāma bhavissatī**ti ettha **nāma**-saddo vimhayatthoti katvā vuttaṃ **''vimhayatthavasenā''**tiādi. ''Andho nāma pabbataṃ abhiruhissatī''tiādīsu viya vimhayavācīsaddayogena hi ''bhavissatī''ti anāgatavacanaṃ. **Kāyanvaya**nti kāyānugataṃ. ''Ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃanatīto''tiādinā (dī. ni. 2.379; ma. ni. 1.112; ma. ni. 3.154) kāyassa asubhāniccāditāya anupassanā kāyabhāvanāti āha **''kāyabhāvanāti pana vipassanā vuccatī''**ti. **Anāgatarūpa**nti abhīte atthe anāgatasaddāropanaṃ anāgatappayogo na sameti. **Atthopī**ti ''ūrukkhambhopi nāma bhavissatī''ti vuttaatthopi na sameti. **Aya**nti attakilamathānuyogo. **Tesa**nti nigaṇṭhānaṃ.

366. Attano adhippetakāyabhāvanaṃ vitthārento vitthārato dassento ye taṃ anuyuttā, te nāmagottato vibhāvento **''nando vaccho''**tiādimāha. **Kiliṭṭhatapāna**nti kāyassa kilesanatapānaṃ puggalānaṃ. **Jātameda**nti medabhāvāpattivasena uppannamedaṃ. **Purimaṃ pahāyā**ti kālaparicchedena anāhāraappāhāratādivasena kāyassa apacinanaṃ khedanaṃ pariccajitvā. **Kāyabhāvanā pana na paññāyatī**ti niyamaṃ paramatthato kāyabhāvanāpi tava ñāṇena na ñāyati, sesatopi na dissati.

367. **Imasmiṃ pana ṭhāne**ti ''kāyabhāvanampi kho tvaṃ, aggivessana, na aññāsi, kuto pana tvaṃ cittabhāvanaṃ jānissasī''ti imasmiṃ ṭhāne. Tathā ''yo tvaṃ evaṃ oḷārikaṃ dubbalaṃ kāyabhāvanaṃ na jānāsi, so tvaṃ kuto santasukhumaṃ cittabhāvanaṃ jānissasī''ti etasmiṃ atthavaṇṇanāṭhāne. **Abuddhavacanaṃ nāmetaṃ pada**nti kāyabhāvanāsaññitavipassanāto cittabhāvanā santā, vipassanā pana pādakajjhānato oḷārikā ceva dubbalā cāti ayañca etassa padassa attho. ''Abuddhavacanaṃ nāmetaṃ vacanaṃ siyā''ti vatvā thero pakkamituṃ ārabhati. Atha naṃ mahāsīvatthero ''vipassanā nāmesā na ādito subrūhitā balavatī tikkhā visadā hoti, tasmā taruṇavasenāyamattho veditabbo''ti dassento **''dissati, bhikkhave''**ti suttapadaṃ (saṃ. ni. 2.62) āhari. Tattha **ādāna**nti paṭisandhi. **Nikkhepana**nti cuti. **Oḷārika**nti arūpadhammehi duṭṭhullabhāvattā oḷārikaṃ. **Kāya**nti catusantatirūpasamūhabhūtaṃ kāyaṃ. **Oḷārika**nti bhāvanapuṃsakaniddeso, oḷārikākārenāti attho. Teneva vuttaṃ **''ādānampi nikkhepanampī''**ti.

368. **Sukhasārāgena samannāgato**ti sukhavedanāya balavatararāgena samaṅgībhūto. **Paṭṭhāne paṭisiddhā** avacaneneva. **Tasmā**ti sukhe ṭhite eva dukkhassānuppajjanato. **Evaṃ vutta**nti ''sukhāya vedanāya nirodhā uppajjati dukkhā vedanā''ti evaṃ vuttaṃ, na anantarāva uppajjanato. **Khepetvā**ti kusalāni khepetvā. **Gaṇhitvā** attano eva okāsaṃ gahetvā. **Ubhatopakkhaṃ hutvā**ti ''kadāci sukhavedanā, kadāci dukkhavedanā''ti pakkhadvayavasenapi vedanā cittassa pariyādāya hoti yathākkamaṃ abhāvitakāyassa abhāvitacittassa.

369. **Vipassanā ca sukhassa paccanīkā**ti sukkhavipassakassaādikammikassa mahābhūtapariggahādikāle bahi cittacāraṃ nisedhetvā kammaṭṭhāne eva satiṃ saṃharantassa aladdhassādaṃ kāyasukhaṃ na vindati, sambādhe vaje sanniruddho gogaṇo viya vihaññati vipphandati, accāsannahetukañca sarīre dukkhaṃ uppajjateva. Tena vuttaṃ **''dukkhassa āsannā''**ti. Tenāha **''vipassanaṃ paṭṭhapetvā''**tiādi. **Addhāne gacchante gacchante**ti mahābhūtapariggahādivasena kāle gacchante. **Tattha tatthā**ti tasmiṃ tasmiṃ sarīrapadese. **Dukkhaṃ dūrāpagataṃ hoti** samāpattibalena vikkhambhitattā appanābhāvato. **Anappakaṃ** vipulaṃ. **Sukha**nti jhānasukhaṃ. **Okkamatī**ti jhānasamuṭṭhānapaṇītarūpavasena rūpakāyaṃ anupavisati, nāmakāyokkamane vattabbameva natthi. Kāyapassaddhikammikassapi sammasanabhāvanā paṭṭhapetvā nisinnassa kassaci āditova kāyakilamathacittupaghātāpi sambhavanti, samādhissa pana apaccanīkattā siniddhabhāvato ca na sukkhavipassanā viya sukhassa vipaccanīko, anukkamena ca dukkhaṃ vikkhambhetīti āha **''yathā samādhī''**ti. Yathā samādhi, vipassanāya panetaṃ natthīti āha **''na ca tathā vipassanā''**ti. **Tena vutta**nti yasmā vipassanā sukhassa paccanīkā, sā ca kāyabhāvanā, tena vuttaṃ **''uppannāpi sukhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati, bhāvitattā kāyassā''**ti. Tathā yasmā samādhi dukkhassa paccanīko, so ca cittabhāvanā, tena vuttaṃ **''uppannāpi dukkhā vedanā cittaṃ na pariyādāya tiṭṭhati, bhāvitattā cittassā''**ti yojanā.

370. **Guṇe ghaṭṭetvā**ti apadesena vinā samīpameva netvā. Taṃ vata mama cittaṃ uppannā sukhā vedanā pariyādāya ṭhassatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjatīti yojanā.

371. **Kiṃ na bhavissati,** sukhāpi dukkhāpi vedanā yathāpaccayaṃ uppajjatevāti attho. **Tamattha**nti sukhadukkhavedanānaṃ uppattiyā attano cittassa anabhibhavanīyatāsaṅkhātaṃ atthaṃ. **Tattha** tāva pāsarāsisutte **bodhipallaṅke nisajjā** ''tattheva nisīdi''nti vuttā. **Idha** mahāsaccakasutte **dukkarakārikāya** dukkaracaraṇe **nisajjā** ''tattheva nisīdi''nti vuttā.

374. **Chandakaraṇavasenā**ti taṇhāyanavasenāti attho. **Sinehakaraṇavasenā**ti sinehanavasena. **Mucchākaraṇavasenā**ti mohanavasena pamādāpādanena. **Vipāsākaraṇavasenā**ti pātukamyatāvasena. **Anudahanavasenā**ti rāgagginā anudahanavasena. **Lokuttaramaggavevacanameva** vaṭṭanissaraṇassa adhippetattā.

Allaggahaṇena kilesānaṃ asamucchinnabhāvaṃ dasseti, sasnehaggahaṇena avikkhambhitabhāvaṃ, udake pakkhittabhāvaggahaṇena samudācārāvatthaṃ, udumbarakaṭṭhaggahaṇena attabhāvassa asārakattaṃ. **Imināva nayenā**ti ''allaṃ udumbarakaṭṭha''ntiādinā vuttanayena. **Saputtabhariyapabbajjāyā**ti puttabhariyehi saddhiṃ kataparibbājakapabbajjāvasena veditabbā. Kuṭīcakabahūdakahaṃsa-paramahaṃsādibhedā **brāhmaṇapabbajjā**.

376. Kutopi imassa āposineho natthīti **koḷāpaṃ**. Tenāha **''chinnasinehaṃ nirāpa''**nti. **Koḷa**nti vā sukkhakaliṅgaraṃ vuccati, koḷaṃ koḷabhāvaṃ āpannanti **koḷāpaṃ**. Paṭipannassa upakkamamahattanissitatā pakatiyā kilesehi anabhibhūtatāya. **Atintatā** paṭipakkhabhāvanāya. Tathā hi sukkhakoḷāpabhāvo, ārakā udakā thale nikkhittabhāvo ca nidassito. **Opakkamikāhī**ti kilesaatinigganhanupakkamappabhavāhi. **Vedanāhī**ti paṭipattivedanāhi. Dukkhā paṭipadā hi idhādhippetā.

377. **Kiṃ pana na samattho,** yato evaṃ parehi cintitumpi asakkuṇeyyaṃ dukkaracariyaṃ chabbassāni akāsīti adhippāyo. **Katvāpi akatvāpi samatthova** kāraṇassa nipphannattā. ''Yathāpi sabbesampi kho bodhisattānaṃ carimabhave antamaso sattāhamattampi dhammatāvasena dukkaracariyā hotiyeva, evaṃ bhagavā samattho dukkaracariyaṃ kātuṃ, evañca naṃ akāsi, na pana tāya buddho jāto, atha kho majjhimāya eva paṭipattiyā''ti tassā byatirekamukhena sadevakassa lokassa bodhāya amaggabhāvadīpanatthaṃ, imassa pana bhagavato kammavipākavasena chabbassāni dukkaracariyā ahosi. Vuttañhetaṃ –

‘‘Avacāhaṃ jotipālo, kassapaṃ sugataṃ tadā;
Kuto nu bodhi muṇḍassa, bodhi paramadullabhā.

Tena kammavipākena, acariṃ dukkaraṃ bahuṃ;
Chabbassānuruvelāyaṃ, tato bodhimapāpuṇiṃ.

Nāhaṃ etena maggena, pāpuṇiṃ bodhimuttamaṃ;
Kumaggena gavesissaṃ, pubbakammena vārito’’ti.

Dukkaracariyāya bodhāya amaggabhāvadassanatthaṃ dukkaracariyaṃ akāsīti keci. Atha vā lokanāthassa attano parakkamasampattidassanatthāya dukkaracariyā. Paṇītādhimuttiyā hi paramukkaṃsagatabhāvato abhinīhārānurūpaṃ sambodhiyaṃ tibbachandatāya sikhāppattiyā tadatthaṃ īdisampi nāma dukkaracariyaṃ akāsīti loke attano vīriyānubhāvaṃ vibhāvetuṃ – ‘‘so ca me pacchā pītisomanassāvaho bhavissatī’’ti lokanātho dukkaracariyaṃ akāsi. Tenāha **‘‘sadevakassa lokassā’’**tiādi. Tattha **vīriyanimmathanaguṇo**ti vīriyassa saṃvaḍḍhanasampādanaguṇo. Yathāvuttamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ **‘‘pāsāde’’**tiādi vuttaṃ. **Saṅgāme dve tayo sampahāre**ti dvikkhattuṃ tikkhattuṃ vā parasenāya pahārapayoge. **Padhānavīriya**nti sammappadhānehi āsevanavīriyaṃ, sabbaṃ vā pubbabhāgavīriyaṃ.

Abhidantanti abhibhavanadantaṃ, uparidantanti attho. Tenāha **‘‘uparidanta’’**nti. So hi itaraṃ musalaṃ viya udukkhalaṃ visesato kassaci khādanakāle abhibhuyya vattati. **Kusalacittenā**ti balavasammāsaṅkappayuttena kusalacittena. **Akusalacitta**nti kāmavitakkādisahitaṃ akusalacittaṃ. Akusalacittassa pavattituṃ appadānaṃ **niggaho**. Taṃtaṃpaṭikkhepavasena vinodanaṃ **abhinippīḷanaṃ**. Vīriyatāpena vikkhambhanaṃ **abhisantāpanaṃ. Sadaratho**ti sapariḷāho. **Padhānenā**ti padahanena, kāyassa kilamathuppādakena vīriyenāti attho. **Viddhassā**ti tudassa. **Sato**ti samānassa.

378. **Sīsaveṭhana**nti sīsaṃ rajjuyā bandhitvā daṇḍakena parivattakaveṭhanaṃ. **Arahanto nāma evarūpā hontī**ti iminā yathāyaṃ, evaṃ visaññībhūtāpi hutvā viharantīti dasseti. Tenāha **‘‘matakasadisā’’**ti, vedanāppattā viya hontīti attho. **Supinappaṭiggahaṇato paṭṭhāyā**ti paṭisandhiggahaṇe setavāraṇasupinaṃ passitvā brāhmaṇehi byākatakālato paṭṭhāya.

379. Dhammasarīrassa arogabhāvena sādhūti marisaniyoti **māriso,** piyāyanavacanametaṃ. Tenāha **‘‘sampiyāyamānā’’**tiādi. **Ajajjita**nti evaṃ abhuñjitaṃ bhakārassa jakārādesaṃ katvā. Tenāha **‘‘abhojana’’**nti. **Evaṃ mā karitthā**ti ‘‘lomakūpehi ajjhohāressāma anuppavesessāmā’’ti yathā tumhehi vuttaṃ, evaṃ mā karittha. Kasmā? **Yāpessāmaha**nti ahañca yāvadatthaṃ āhāramattaṃ bhuñjanto yathā yāpessāmi, evaṃ āhāraṃ paṭisevissāmi.

380-81. **Etāva parama**nti ettakaṃ paramaṃ, na ito paraṃ opakkamikadukkhavedanāvediyanaṃ atthīti attho. Rañño gahetabbanaṅgalato aññāni sandhāya **‘‘ekena ūna’’**nti vuttaṃ. Taṃ suvaṇṇaparikkhataṃ, itarāni rajataparikkhatāni. Tenāha **‘‘amaccā ekenūnaaṭṭhasatarajatanaṅgalānī’’**ti. Āḷārudakasamāgame laddhajjhānāni vaṭṭapādakāni, ānāpānasamādhi pana kāyagatāsatipariyāpannattā sabbesañca bodhisattānaṃ vipassanāpādakattā ‘‘bodhāya maggo’’ti vutto. **Bujjhanatthāyā**ti catunnaṃ ariyasaccānaṃ, sabbasseva vā ñeyyadhammassa abhisambujjhanāya. Satiyā anussaraṇakaviññāṇaṃ **satānusāriviññāṇaṃ**. Kassā pana satiyāti taṃ dassetuṃ **‘‘nayida’’**ntiādi vuttaṃ.

382. **Paccupaṭṭhitā**ti taṃtaṃvattakaraṇavasena patiupaṭṭhitā upaṭṭhāyakā. Tenāha **‘‘paṇṇasālā’’**tiādi. **Paccayabāhulliko**ti paccayānaṃ bāhullāya paṭipanno. **Āvatto**ti pubbe paccayagedhappahānāya paṭipanno, idāni tato paṭinivatto. Tenāha **‘‘rasagiddho…pe… āvatto’’**ti. **Dhammaniyāmenā**ti dhammatāya. Tameva dhammataṃ dassetuṃ **‘‘bodhisattassā’’**tiādimāha.

Bārāṇasimeva tatthāpi ca sabbabuddhānaṃ avijahitadhammacakkapavattanaṭṭhānameva **agamaṃsu**. Pañcavaggiyā kira visākhamāsassa addhamāsiyaṃ gatā. Tenāha **''tesu gatesu aḍḍhamāsaṃ kāyavivekaṃ labhitvā''**ti.

387. ''Addhābhoto gotamassa sāvakācittabhāvanānuyogamanuyuttā viharanti, no kāyabhāvana''nti imaṃ sandhāyāha **''ekaṃ pañhaṃ pucchi''**nti. **Imaṃ dhammadesanan**ti ''abhijānāmi kho panāha''ntiādikaṃ dhammadesanaṃ. **Asallīno** taṇhādiṭṭhikilesānaṃ samucchinnattā tehi sabbaso na litto. **Anupalitto**ti tasseva vevacanaṃ taṇhānandiyā abhāvena. **Gocarajjhattamevā**ti gocarajjhattasaññite phalasamāpattiyā ārammaṇe, nibbāneti attho. Yaṃ sandhāya pāḷiyaṃ ''purimasmiṃ samādhinimitte''ti vuttaṃ **sannisīdāpemī**ti phalasamāpattisamādhinā accantasamādānavasena cittaṃ sammadeva nisīdāpemi. **Pubbābhogenā**ti samāpajjanato pubbe pavattaābhogena. **Paricchinditvā**ti samāpajjanakkhaṇaṃ paricchinditvā. Tenāha **''sādhukāra…pe… avicchinneyevā''**ti. Evamassa paricchinnakālasamāpajjanaṃ yathāparicchinnakālaṃ vuṭṭhānañca buddhānaṃ na bhāriyaṃ vasībhāvassa tathāsuppaguṇabhāvatoti dassento āha **''buddhānaṃ hī''**tiādi. Dhammasampaṭiggāhakānaṃ **assāsavāre** vā. Tadā hi desiyamānaṃ dhammaṃ upadhāretuṃ na sakkonti, tasmā tasmiṃ khaṇe desitadesanā niratthakā siyā. Na hi buddhānaṃ niratthakā kiriyā atthi.

Okappanīyametanti ''tassā eva kathāyā''tiādinā vuttaṃ ativiya acchariyagataṃ aṭṭhuppattiṃ sutvā īdisī paṭipatti sammāsambuddhasseva hotīti upavādavasena vadati, na sabhāvena. Tenāha **''satthari pasādamattampi na uppanna''**nti. **Kāyadaratho**ti paccayavisesavasena rūpakāyassa parissamākāro. **Upādinnake**ti indriyabaddhe. **Anupādinnake**ti anindriyabaddhe. **Vikasanti** sūriyarasmisamphassena. Tadabhāvena **makulāni honti. Kesañci** tintinikādirukkhānaṃ. **Patilīyanti** nissayarūpadhammaavipphārikatāya. Arūpadhammatāya pañcaviññāṇānañceva kiriyāmayaviññāṇānañca appavattisaññitā avipphārikatā hoti, yattha niddāsamaññā. Tenāha **''darathavasena bhavaṅgasotañca idha niddāti adhippeta''**nti. Tattha **darathavasenā**ti darathavaseneva, na thinamiddhavasenāti avadhāraṇaṃ avadhāraṇaphalañca niddhāretabbaṃ. **Taṃ sandhāyā**ti kāyassa darathasaṅkhātasarīragilānahetukaṃ niddaṃ sandhāya. Sarīragilānañca bhagavato natthīti na sakkā vattuṃ ''piṭṭhi me āgilāyatī''ti (dī. ni. 3.300; ma. ni. 2.22; cūḷava. 345) vacanato. **Sammohavihārasmin**ti paccatte etaṃ bhummavacananti āha **''sammohavihāroti vadantī''**ti, **sammohavihārasmiṃ** vā pariyāpannaṃ etaṃ vadanti, yadidaṃ divā niddokkamananti yojanā.

389. **Upanītehī**ti dosamaggaṃ nindāpathaṃ upanītehi. **Abhinanditvā**ti sampiyāyitvā. Tenāha **''cittena sampaṭicchanto''**ti. **Anumoditvā**ti ''sādhu sādhū''ti desanāya thomanavasena anumoditvā. Tenāha **''vācāyapi pasaṃsanto''**ti. **Sampatte kāle**ti pabbajjāyogge kāle anuppatte.

Gaṇaṃ vinodetvāti gaṇaṃ apanetvā gaṇapalibodhaṃ chinditvā. **Papañcan**ti avasesakilesaṃ. **''Puññavā rājapūjito''**ti vuttamatthaṃ vivarituṃ **''tasmiñhi kāle''**tiādi vuttaṃ. Chandavāsaharaṇena **uposathakammaṃ karonto**.

Sakalaṃ rattiṃ buddhaguṇānaṃyeva kathitattā therassa ñāṇaṃ desanāvibhavañca vibhāvento āha **''ettakāva, bhante, buddhaguṇā''**ti. Imāya, bhante, tumhākaṃ dhammakathāya anavasesato buddhaguṇā kathitā viya jāyanti, evaṃ santepi anantāparimeyyāva te, kiṃ ito parepi vijjantevāti theraṃ tattha sīhanādaṃ nadāpetukāmo āha **''udāhu aññepi atthī''**tiādi. Rajjassa padesikattā, yathāvuttasubhāsitassa ca anagghattā vuttaṃ **''ayaṃ me duggatapaṇṇākāro''**ti. **Tiyojanasatikan**ti idaṃ parikkhepavasena vuttaṃ, tañca kho manussānaṃ paribhogavasenāti daṭṭhabbaṃ.

Mahāsaccakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Cūḷataṇhāsaṅkhayasuttavaṇṇanā

390. **Tatrā**ti tasmiṃ pubbārāmamigāramātupāsādānaṃ atthavibhāvane **ayaṃ** idāni vuccamānā

anupubbī kathā. Maṇīnanti ettha padumarāgamaṇīnaṃ adhippetattā āha **‘‘aññehi cā’’**ti. Tena indanīlādimaṇīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Nīlapītalohitodātamañjiṭṭhapabhassarakabaravaṇṇavasena **sattavaṇṇehi**.

Taṇhā sabbaso khīyanti etthāti **taṇhāsaṅkhayo** (a. ni. ṭī. 3.7.61), tasmiṃ. **Taṇhāsaṅkhaye**ti ca visaye idaṃ bhummanti āha **‘‘taṃ ārammaṇaṃ katvā’’**ti. **Vimuttacittatāyā**ti sabbasaṃkilesehi vimuttacittatāya. Aparabhāgapaṭipadā nāma ariyasaccābhisamayo, sā sāsanacārigocarā paccattaṃ veditabbatoti āha **‘‘pubbabhāgappaṭipadaṃ saṃkhittena desethāti pucchatī’’**ti. Akuppadhammatāya khayavayasaṅkhātaṃ antaṃ atītāti accantā, so eva aparihānasabhāvattā accantā niṭṭhā etassāti **accantaniṭṭho**. Tenāha **‘‘ekantaniṭṭho satataniṭṭhoti attho’’**ti. Na hi paṭividdhassa lokuttaradhammassa dassanaṃ kuppanaṃ nāma atthi. Accantameva catūhi yogehi khemo etassa atthīti **accantayogakkhemī**. Maggabrahmacariyassa vusitattā, tassa ca aparihānasabhāvattā accantaṃ brahmacārīti **accantabrahmacārī**. Tenāha **‘‘niccabrahmacārīti attho’’**ti. **Pariyosāna**nti brahmacariyassa pariyosānaṃ.

Vegāyatīti turitāyati. **Sallakkhesī**ti cintesi, attanā yathā sutāya satthu desanāya anussaraṇavasena upadhāresi. **Anuggaṇhitvāvā**ti atthavinicchayavasena anuggahetvā eva. Chasu dvāresu niyuttāti **chadvārikā,** tehi.

Pañcakkhandhāti pañcupādānakkhandhā. Sakkāyasabbañhi sandhāya idha **‘‘sabbe dhammā’’**ti vuttaṃ vipassanāvisayassa adhippetattā, tasmā āyatanadhātuyopi taggatikā eva daṭṭhabbā. Tenāha bhagavā ‘‘nālaṃ abhinivesāyā’’ti. **Na yuttā abhinivesāya** ‘‘etaṃ mama, eso me attā’’ti ajjhosānāya. ‘‘Alameva nibbindituṃ alaṃ virajjitu’’ntiādīsu (dī. ni. 2.272; saṃ. ni. 2.124-125, 128, 134, 143) viya **alaṃ**-saddo yuttatthopi hotīti āha **‘‘na yuttā’’**ti. **Sampajjantī**ti bhavanti. Yadipi ‘‘tatiyā, catutthī’’ti idaṃ visuddhidvayaṃ abhiññāpaññā, tassā pana sappaccayanāmarūpadassanabhāvato, sati ca paccayapariggahe sappaccayattā (nāmarūpassa aniccatā, aniccaṃ dukkhaṃ, dukkhañca anattāti atthato) lakkhaṇattayaṃ supākaṭameva hotīti āha **‘‘aniccaṃ dukkhaṃ anattāti ñātapariññāya abhijānātī’’**ti. **Tatheva tīraṇapariññāyā**ti iminā aniccādibhāvena nālaṃ abhinivesāyāti nāmarūpassa upasaṃharati, na abhiññāpaññānaṃ sambhāradhammānaṃ. Purimāya hi atthato āpannalakkhaṇattayaṃ gaṇhāti salakkhaṇasallakkhaṇaparattā tassā, dutiyāya sarūpato tassā lakkhaṇattayāropanavasena sammasanabhāvato. Ekacittakkhaṇikatāya abhinipātamattatāya ca **appamattakampi**. Rūpapariggahassa oḷārikabhāvato **arūpapariggahaṃ dasseti**. Dassento ca vedanāya āsannabhāvato, visesato sukhasārāgitāya, bhavassādagadhitamānasatāya ca **sakkassa vedanāvasena nibbattetvā dasseti**.

Uppādavayaṭṭhenāti udayabbayasabhāvena uppajjitvā nirujjhanena. **Aniccā**ti addhu vā. Aniccalakkhaṇaṃ aniccatā udayavayatā. **Tasmā**ti yasmā pañcannaṃ khandhānaṃ khayato vayato dassanañāṇaṃ aniccānupassanā, taṃsamaṅgī ca puggalo aniccānupassī, tasmā. **Khayavirāgo**ti khayasaṅkhāto virāgo saṅkhārānaṃ palujjanā. Yaṃ āgamma sabbaso saṅkhārehi virajjanā hoti, taṃ nibbānaṃ **accantavirāgo. Nirodhānupassimhipī**ti nirodhānupassipadepi. **‘‘Eseva nayo’’**ti abhidisitvā taṃ ekadesena vivaranto **‘‘nirodhopi hi…pe… duvidhoyevā’’**ti āha. Sabbāsavasaṃvare vuttavossaggova idha ‘‘paṭinissaggo’’ti vuttoti dassento **‘‘paṭinissaggo vuccati vossaggo’’**tiādimāha. **Pariccāgavossaggo** vipassanā. Pakkhandanavasena appanato **pakkhandanavossaggo** maggo aññassa tadabhāvato. **So**ti maggo. **Ārammaṇato**ti kiccasādhanavasena ārammaṇakaraṇato. Evañhi maggato aññesaṃ nibbānārammaṇānaṃ pakkhandanavossaggābhāvo siddho hoti. Pariccajanena pakkhandanena cāti **dvīhipi vā kāraṇehi**. Sabbesaṃ khandhānaṃ vossajjanaṃ tappaṭibaddhasaṃkilesappahānena daṭṭhabbaṃ. **Cittaṃ pakkhandatī**ti maggasampayuttaṃ cittaṃ sandhāyāha. **Ubhayampetaṃ** vossajjanaṃ. **Tadubhayasamaṅgī**ti vipassanāsamaṅgī maggasamaṅgī ca. ‘‘Aniccānupassanāya niccasaññaṃ pajahatī’’tiādivacanato (paṭi. ma. 1.52) yathā vipassanāya kilesānaṃ pariccāgapaṭinissaggo labbhati, evaṃ āyatiṃ tehi kilesehi uppādetabbakhandhānampi pariccāgapaṭinissaggo vattabbo, pakkhandanapaṭinissaggo pana magge labbhamānāya ekantakāraṇabhūtāya vuṭṭhānagāminivipassanāya vasena veditabbo, magge pana tadubhayampi ñāyāgatameva nippariyāyatova labbhamānattā. Tenāha

‘‘tadubhayasamaṅgī puggalo’’tiādi.

Pucchantassa ajjhāsayavasena ‘‘na kiñci loke upādiyatī’’ti ettha kāmupādānavasena upādiyanaṃ paṭikkhipīyatīti āha **‘‘taṇhāvasena na upādiyatī’’**ti. Taṇhāvasena vā asati upādiyane diṭṭhivasena upādiyanaṃ anavakāsamevāti **‘‘taṇhāvasena’’**icceva vuttaṃ. **Na parāmasatī**ti nādiyati, diṭṭhiparāmāsavasena vā ‘‘nicca’’ntiādinā **na parāmasati. Saṃkhitteneva khippaṃ kathesī**ti tassa ajjhāsayavasena papañcaṃ akatvā kathesi.

391. **Abhisamāgantvā**ti abhimukhañāṇena ñeyyaṃ samāgantvā yāthāvato viditvā. Tenāha **‘‘jānitvā’’**ti. **Yathāparisaviññāpakattā**ti yathāparisaṃ dhammasampaṭiggāhikāya mahatiyā, appakāya vā parisāya anurūpameva viññāpanato. **Pariyantaṃ na niccharatī**ti na pavattati. **Mā niratthakā agamāsī**ti idaṃ dhammatāvasena vuttaṃ, na satthu ajjhāsayavasena. Ekañhetaṃ satthu vacīghosassa aṭṭhasu aṅgesu, yadidaṃ parisapariyantatā. **Chiddavivarokāso**ti chiddabhūto, vivarabhūto vā okāsopi natthi, bhagavato saddāsavanakāraṇaṃ vuttameva. **Tasmā**ti yathāvuttakāraṇato.

Pañca aṅgāni etassāti pañcaṅgaṃ, pañcaṅgaṃ eva **pañcaṅgikaṃ**. Mahatīādi vīṇāvisesopi ātatamevāti **‘‘cammapariyonaddhesū’’**ti visesitaṃ. **Ekatalaṃ** kumbhathūṇadaddarādi. Cammapariyonaddhaṃ hutvā tantibaddhaṃ **ātatavitataṃ**. Tenāha **‘‘tantibaddhapaṇavādī’’**ti. Gomukhīādīnampi ettheva saṅgaho daṭṭhabbo. **Vaṃsādī**ti **ādi**-saddena saṅkhasiṅgādīnaṃ saṅgaho. **Sammādī**ti sammatāḷakaṃsatāḷasilāsalākatāḷādi. Tattha **sammatāḷaṃ** nāma daṇḍamayatāḷaṃ. **Kaṃsatāḷaṃ** lohamayaṃ. Silāya ayopattena ca vādanatāḷaṃ **silāsalākatāḷaṃ. Samappito**ti sammā appito upeto. Tenāha **‘‘upagato’’**ti. Upaṭṭhānavasena pañcahi tūriyasatehi upeto. Evaṃbhūto ca yasmā tehi upaṭṭhito samannāgato nāma hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘samaṅgībhūtoti tasseva vevacana’’**nti. **Paricāretī**ti parito cāreti. Kāni pana cāreti, kathaṃ vā cāretīti āha **‘‘sampattiṃ…pe… cāretī’’**ti. Tattha **tato tato**ti tasmiṃ tasmiṃ vādite tattha tattha ca vādakajane. **Apanetvā**ti vādakajane nisedhetvā. Tenāha **‘‘nissaddāni kārāpetvā’’**ti. **Devacārikaṃ gacchatiyeva** devatānaṃ manussānañca anukampāya. Svāyamattho **vimānavatthūhi** (vi. va. 1) dīpetabbo.

392. **Appeva sakena karaṇīyenā**ti mārisa, moggallāna, mayaṃ sakena karaṇīyena appeva bahukiccāpi na homa. **Apica devānaṃyevā**ti apica kho pana devānaṃyeva tāvatiṃsānaṃ karaṇīyena visesato bahukiccāti atthayojanā. Bhummaṭṭhakadevatānampi keci aṭṭā sakkena vinicchitabbā hontīti āha **‘‘pathavito paṭṭhāyā’’**ti. **Niyamento**ti avadhārento. Taṃ pana karaṇīyaṃ sarūpato dassetuṃ **‘‘devānaṃ hī’’**tiādi vuttaṃ. **Tāsa**nti devadhītudevaputtapādaparicārikānaṃ. **Maṇḍanapasādhanakārikā**ti maṇḍanapasādhanasaṃvidhāyikā. **Aṭṭakaraṇaṃ natthi** saṃsayasseva abhāvato.

Yanti savanuggahaṇādivasena suparicitampi yaṃ atthajātaṃ. **Na dissati,** paññācakkhuno sabbaso na paṭibhātīti attho. **Kecī**ti sārasamāsācariyā. **Somanassasaṃvega**nti somanassasamuṭṭhānaṃ saṃvegaṃ, na cittasantāsaṃ.

Samupabyūḷhoti yujjhanavasena sahapatito samogāḷho. Evaṃbhūto ca yasmā samūhavasena sampiṇḍito hoti, tasmā vuttaṃ **‘‘sannipatito rāsibhūto’’**ti. **Anantare attabhāve**ti idaṃ dutiyaṃ sakkattabhāvaṃ tato anantarātītena sakkattabhāvena sakkattabhāvasāmaññato ekamiva katvā gahaṇavasena vuttaṃ, aññathā ‘‘tatiye attabhāve’’ti vattabbaṃ siyā. Maghattabhāvo hi ito tatiyoti. Atha vā yasmiṃ attabhāve so devāsurasaṅgāmo ahosi, tassa anantarattā maghattabhāvassa vuttaṃ **‘‘anantare attabhāve’’**ti. Sattānaṃ hitesitāya mātāpituupaṭṭhānādinā cariyāhi **bodhisattacariyā viyassa cariyā ahosi. Satta vatapadānī**ti satta vatakoṭṭhāse.

Mahāpānanti mahantaṃ surāpānaṃ. **Gaṇḍapāna**nti gaṇḍasurāpānaṃ, adhimattapānanti attho. **Pariharamānā**ti parivārentā. **Vedikāpādā**ti sinerussa pariyante vedikāparikkhepā. **Pañcasu ṭhānesū**ti pañcasu paribhaṇḍaṭṭhānesu nāgasenādīhi **ārakkhaṃ ṭhapesi**.

393. **Rāmaṇeyyaka**nti ramaṇīyabhāvaṃ. **Masāragallatthambhe**ti kabaramaṇimaye thambhe. **Suvaṇṇādimaye ghaṭake**ti ''rajatatthambhesu suvaṇṇamaye, suvaṇṇatthambhesu rajatamaye''tiādinā suvaṇṇādimaye ghaṭake vāḷarūpakāni ca. Pabāḷhaṃ mattoti **pamatto**. Tenāha **''ativiya matto''**ti. **Nāṭakaparivārenā**ti accharāparivārena.

Acchariyabbhutanti padadvayenapi vimhayanākārova vutto, tasmā sañjātaṃ acchariyabbhutaṃ vimhayanākāro etesanti **sañjātaacchariyaabbhutā,** tathā pavattacittuppādā. Acchariyabbhutahetukā sañjātā tuṭṭhi etesanti **sañjātatuṭṭhino. Saṃvigga**nti sañjātasaṃvegaṃ. Svāyaṃ saṃvego yasmā purimāvatthāya cittassa calanaṃ hoti, tasmā vuttaṃ **''calita''**nti.

394. **Tamaṃ vinodita**nti pāṭihāriyadassanena ''aho therassa iddhānubhāvo''ti sammāpaṭipattiyaṃ sañjātabahumāno, īdisaṃ nāma sāsanaṃ labhitvāpi mayaṃ niratthakena bhogamadena sammattā bhavāmāti yoniso manasikāruppādanena sammohatamaṃ vinoditaṃ vidhamitaṃ. **Ete**ti mahāthero sakko cāti te dvepi samānabrahmacariyatāya **sabrahmacārino**.

395. **Paññātāna**nti pākaṭānaṃ cātumahārāja-suyāma-santusita-paranimmitavasavattimahābrahmānaṃ aññataro, na yesaṃ kesañcīti adhippāyo. Āraddhadhammavaseneva pariyosāpitattā **yathānusandhināva niṭṭhapesi**.

Cūḷataṇhāsaṅkhayasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Mahātaṇhāsaṅkhayasuttavaṇṇanā

396. **Laddhimatta**nti micchāgāhamattaṃ, na diṭṭhābhiniveso. **Sassatadiṭṭhī**ti niccābhiniveso. **So**ti ariṭṭho bhikkhu. Kathetvā samodhānentanti yojanā. **Samodhānenta**nti ca nigamentanti attho. **Tattha tatthevā**ti tesu tesu eva bhavesu **nirujjhanti,** na bhavantaraṃ saṅkamanti. **Viññāṇaṃ pana** abhinnasabhāvaṃ anaññanti adhippāyo. **Idhalokato**ti imasmā attabhāvā. **Paralokanti** parabhavasaññitaṃ attabhāvaṃ. **Sandhāvatī**ti niccatāya kenaci asambaddhaṃ viya gacchati. Tena idhalokato paralokagamanamāha. **Saṃsaratī**ti iminā paralokato idhāgamanaṃ. **Sandhāvatī**ti vā bhavantarasaṅkamanamāha. **Saṃsaratī**ti tattha tattha aparāparasañcaraṇaṃ.

''Paccaye sati bhavatī''tiādinā viññāṇassa anvayato byatirekato ca paṭiccasamuppannabhāvaṃ dassento sassatabhāvaṃ paṭikkhipati. **Buddhena akathitaṃ kathesī**ti iminā ''yaṃ abhāsitaṃ alapitaṃ tathāgatena, taṃ bhāsitaṃ lapitaṃ tathāgatenāti dīpetī''ti (cūḷava. 352, 353) imasmiṃ bhedakaravatthusmiṃ sandissatīti dasseti. **Jinacakke pahāraṃ detī**ti ''tadevidaṃ viññāṇaṃ…pe… anañña''nti niccataṃ paṭijānanto – ''sabbe saṅkhārā aniccā (dha. pa. 277), rūpaṃ, bhikkhave, anicca''nti (saṃ. ni. 3.93-94) ca ādinayappavatte satthu dhammacakke khīlaṃ uppādento pahāraṃ deti. Sabbaññutaññāṇena aniccanti diṭṭhaṃ paveditañca viññāṇaṃ niccanti paṭijānanto **vesārajjañāṇaṃ paṭibāhati. Sotukāmaṃ jana**nti ariyadhammādhigamassa ekantaupāyabhūtaṃ vipassanāmaggaṃ sotukāmaṃ janaṃ niccaggāhapaggaṇhanena **visaṃvādeti**. Tato eva **ariyapathe** ariyadhammavīthiyaṃ tassā paṭikkhipanena **tiriyaṃ nipatitvā**.

398. Viññāṇasīsena attanā gahitaṃ attānaṃ vibhāvento **''yvāyaṃ, bhante''**tiādimāha. Tattha **vado vedeyyo**tiādayo sassatadiṭṭhiyā eva abhinivesākārā. Vadatīti **vado,** vacīkammassa kārakoti attho. Iminā hi kārakabhāvupāyikasattānaṃ hitasukhāvabodhanasamatthataṃ attano dasseti. Vediyova **vedeyyo,** jānāti anubhavati cāti attho. Īdisānañhi padānaṃ bahulā kattusādhanataṃ saddavidū maññanti. **Vedayatī**ti taṃ taṃ anubhavitabbaṃ anubhavati. **Tahiṃ tahi**nti tesu tesu bhavayonigatiṭhitisattāvāsasattanikāyesu.

399. Taṃ vādaṃ paggayha ṭhitattā sātissa chinnapaccayatā aviruḷhadhammatā ca veditabbā. **Heṭṭhā**ti alagaddasuttasaṃvaṇṇanaṃ (ma. ni. aṭṭha. 2.236-237) sandhāyāha. Parato **heṭṭhā**ti

vuttaṭṭhānepi eseva nayo. **Pāṭiyekko anusandhī**ti tīhipi anusandhīhi avomisso visuṃyeveko anusandhi. Nanu cāyampi sātissa ajjhāsayavasena pavattitattā ajjhāsayānusandhiyevāti? Na, niyyānamukhena appavattattā. Niyyānañhi purakkhatvā pucchādivasena pavattā itarā desanāpucchānusandhiādayo. Idha tadabhāvato vuttaṃ **''pāṭiyekko anusandhī''**ti. **Parisāya laddhiṃ sodhento**ti yādisī sātissa laddhi, tadabhāvadassanavasena parisāya laddhiṃ sodhento, parisāya laddhisodhaneneva sāti gaṇato nissārito nāma jāto.

400. **Yaṃ yadevā**ti idaṃ yadipi avisesato paccayadhammaggahaṇaṃ, ''viññāṇantveva saṅkhyaṃ gacchatī''ti pana vuttattā taṃtaṃviññāṇassa samaññānimittapaccayajātaṃ gahitanti daṭṭhabbaṃ. Tena vuttaṃ pāḷiyaṃ – ''cakkhuviññāṇantveva saṅkhyaṃ gacchatī''tiādi. Atha vā taṃtaṃdvāraniyataṃ itarampi sabbaṃ tassa tassa viññāṇassa paccayajātaṃ idha ''yaṃ yadevā''ti gahitaṃ, tattha pana yaṃ asādhāraṇaṃ, tena samaññāti ''cakkhuviññāṇantvevā''tiādi vuttaṃ. **Dvārasaṅkantiyā abhāva**nti viññāṇassa dvārantarasaṅkamanassa abhāvaṃ. Svāyaṃ oḷārikanayena mandabuddhīnaṃ sukhāvabodhanatthaṃ nayadassanavasena vutto. Na hi kadāci paccuppannaṃ viññāṇaṃ vigacchantaṃ anantaraviññāṇaṃ saṅkamati anantarādipaccayālābhe tassa anuppajjanato.

Evamevāti yathā aggi upādānaṃ paṭicca jalanto anupādāno tattheva nibbāyati, na katthaci saṅkamati, evameva. **''Paccayavekallena tattheva nirujjhatī''**ti kasmā vuttaṃ, na hettha anuppādanirodho icchito tādisassa nirodhassa idha anadhippetattā, atha kho khaṇanirodho, so ca sābhāvikattā na paccayavekallahetuko? Saccametaṃ, taṃtaṃdvārikassa pana viññāṇassa dvārantaraṃ asaṅkamitvā tattha tattheva nirujjhanaṃ idhādhippetaṃ. Yesañca paccayānaṃ vasena dvārantarikaviññāṇena bhavitabbaṃ, tesaṃ tadabhāvato paccayavekallaggahaṇaṃ, tasmā paccayavekallena na sotādīni saṅkamitvā sotaviññāṇantiādi saṅkhyaṃ gacchatīti yojanā. Etena yaṃ viññāṇaṃ cakkhurūpādipaccayasāmaggiyā vasena cakkhuviññāṇasaṅkhyaṃ gacchati, tattha tattheva nirujjhati tāvakālikabhāvato, tassa pana sotasaddādipaccayābhāvato kuto sotaviññāṇādisamaññā, evamappavattito tassa kuto saṅkamoti dassitaṃ hoti. **Viññāṇappavatte**ti viññāṇappavattiyaṃ. **Dvārasaṅkantimatta**nti dvārantarasaṅkamanamattampi na vadāmi tattha tattheva bhijjanato paccayassa uppādavantato sati ca uppāde avassaṃbhāvī nirodhoti hutvā abhāvaṭṭhena aniccatā dīpitā hotīti.

401. ''Paṭiccasamuppannaṃ viññāṇaṃ vuttaṃ mayā, aññatra paccayā natthi viññāṇassa sambhavo''ti pāḷiyā anvayato ca byatirekato ca viññāṇassa saṅkhatatāva dassitāti āha **''sappaccayabhāvaṃ dassetvā''**ti. Hetupaccayehi jātaṃ nibbattaṃ ''bhūta''nti idhādhippetaṃ, taṃ atthato pañcakkhandhā tabbinimuttassa sappaccayassa abhāvato, yañca khandhapañcakaṃ attano tesañca bhikkhūnaṃ, taṃ ''bhūtamida''nti bhagavā avocāti āha **''idaṃ khandhapañcaka''**nti. Attano phalaṃ āharatīti āhāro, paccayo. Sambhavati etasmāti sambhavo, āhāro sambhavo etassāti **āhārasambhavaṃ**. Tenāha **''paccayasambhava''**nti. **Tassa paccayassa nirodhā**ti yena avijjādinā paccayena khandhapañcakaṃ sambhavati, tassa paccayassa anuppādanirodhā. Khaṇanirodho pana kāraṇanirapekkho.

Nossūti saṃsayajotano nipātoti āha **''bhūtaṃ nu kho idaṃ, na nu kho bhūta''**nti. **Bhūtamidaṃ nossū**ti ca iminā khandhapañcakameva nu kho idaṃ, udāhu attattaniyanti evaṃjātiko saṃsayanākāro gahito. **Tadāhārasambhavaṃ nossū**ti pana iminā sahetukaṃ nu kho idaṃ bhūtaṃ, udāhu ahetukanti yathā ahetukabhāvāpanno saṃsayanākāro gahito, evaṃ visamahetukabhāvāpannopi saṃsayanākāro gahitoti daṭṭhabbaṃ. Visamahetunopi paramatthato bhūtassa ahetukabhāvato. Visamahetuvādopi parehi parikappitamattatāya sabhāvaniyatiyadicchādivādehi samānayogakkhamoti. **Nirodhadhammaṃ nossū**ti iminā yathā aniccaṃ nu kho idaṃ bhūtaṃ, udāhu niccanti aniccataṃ paṭicca saṃsayanākāro gahito, evaṃ dukkhaṃ nu kho, udāhu na dukkhaṃ, anattā nu kho, udāhu na anattātipi saṃsayanākāro gahitoyevāti daṭṭhabbaṃ aniccassa dukkhabhāvādiavassaṃbhāvato, nicce ca tadubhayābhāvato. **Yāthāvasarasalakkhaṇato**ti aviparītasarasato salakkhaṇato ca, kiccato ceva sabhāvato cāti attho. Vipassanāya adhiṭṭhānabhūtāpi paññā vipassanā evāti vuttaṃ **''vipassanāpaññāyā''**ti. **Sarasato**ti ca sabhāvato. **Salakkhaṇato**ti sāmaññalakkhaṇato. Tenāha **''vipassanāpaññāya sammā passantassā''**ti.

Vuttanayenevāti ‘‘yāthāvasarasalakkhaṇato’’ti vuttanayeneva. **Ye ye**ti tassaṃ parisāyaṃ ye ye bhikkhū. **Sallakkhesu**nti sammadeva upadhāresuṃ.

Tehīti tehi bhikkhūhi. **Tatthā**ti tissaṃ vipassanāpaññāyaṃ. **Nittaṇhabhāva**nti taṇhābhāvaṃ ‘‘etaṃ mama’’nti taṇhāggāhassa pahīnataṃ. Etenapi bhagavā ‘‘ahaṃ, bhikkhave, dhammesupi taṇhāpahānameva vaṇṇemi, sāti pana moghapuriso attabhāvepi taṇhāsaṃvaddhaniṃ viparītadiṭṭhiṃ paggayha tiṭṭhatī’’ti sātiṃ niggaṇhāti. **Sabhāvadassanenā**ti dhammānaṃ aviparītasabhāvadassanena. **Paccayadassanenā**ti kāraṇadassanena anavasesato hetuno paccayassa ca dassanena. **Allīyethā**ti taṇhādiṭṭhivasena nissayetha. Tenāha **‘‘taṇhādiṭṭhīhī’’**ti. **Kelāyethā**ti pariharaṇakeḷiyā parihareyyātha. Tenāha **‘‘kīḷamānā vihareyyāthā’’**ti. **Dhanaṃ viya icchantā**ti dhanaṃ viya drabyaṃ viya icchaṃ taṇhaṃ janentā. Tenāha **‘‘gedhaṃ āpajjeyyāthā’’**ti. **Mamattaṃ uppādeyyāthā**ti ‘‘mamamida’’nti taṇhādiṭṭhivasena abhinivesaṃ janeyyātha. Nikantivasenapi gahaṇatthāya no desito, tassa vā saṇhasukhumassa vipassanādhammassa gahaṇaṃ nāma nikantiyā eva siyā, na oḷārikataṇhāyāti vuttaṃ **‘‘nikantivasenā’’**ti.

402. Paṭicca etasmā phalaṃ etīti **paccayo,** sabbo kāraṇavisesoti āha **‘‘khandhānaṃ paccayaṃ dassento’’**ti. Yāva avijjā hi sabbo nesaṃ kāraṇaviseso idha dassito. Puna ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā, antato paṭṭhāya yāva ādīti anulomato paṭilomato ca vaṭṭavivaṭṭadassanavasena nānānayehi paṭiccasamuppādo dassito, niccaggāhassa nimittabhūto kilesopi idha natthīti dīpeti. **Tampi vuttatthamevā**ti tampi ‘‘ime ca, bhikkhave, cattāro āhārā’’tiādi yāva ‘‘taṇhāpabhavā’’ti pāḷipadaṃ, tāva vuttatthameva **sammādiṭṭhisuttavaṇṇanāyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 1.89). Sesaṃ paṭiccasamuppādakathābhāvato **visuddhimagge** (visuddhi. 2.570) **vitthāritāvā**ti imināva saṅgahitaṃ.

404. **Imasmiṃ sati idaṃ hotī**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ paramatthadīpaniyaṃ **udānaṭṭhakathāyaṃ** (udā. aṭṭha. 1) vuttanayeneva veditabbaṃ.

407. **Paṭidhāvanā**ti paṭisaraṇaṃ, pubbe attano āgataṃ atītaṃ addhānaṃ uddissa taṇhādiṭṭhivasena paṭigamananti attho. Nanu vicikicchāvasena pāḷiyaṃ paṭidhāvanā āgatāti? Saccaṃ āgatā, sā pana taṇhādiṭṭhihetukāti ‘‘taṇhādiṭṭhivasenā’’ti vuttaṃ. **Tatthā**ti tasmiṃ yathādhigate ñāṇadassane.

Niccalabhāvanti suppatiṭṭhitabhāvaṃ, titthiyavādavātehi akampiyabhāvañca. **Garū**ti garuguṇayutto. **Bhāriko** pāsāṇacchattasadiso. **Akāmā anuvattitabbo**ti saddhāmattakeneva anuvattanamāha, na aveccappasādena. **Kicca**nti satthukiccaṃ. **Brāhmaṇāna**nti jātimantabrāhmaṇānaṃ. **Vatasamādānānī**ti magavatādivatasamādānāni. **Diṭṭhikutūhalānī**ti taṃtaṃdiṭṭhiggāhavasena ‘‘idaṃ saccaṃ, idaṃ sacca’’ntiādinā gahetabbakutūhalāni. **Evaṃ nissaṭṭhānī**ti yathā mayā tumhākaṃ ovādo dinno, evaṃ nissaṭṭhāni vatādīni taṃ atikkamitvā kiṃ gaṇheyyātha. **Sayaṃ ñāṇena ñāta**nti paraneyyataṃ muñcitvā attano eva ñāṇena yāthāvato ñātaṃ. Evaṃbhūtañca sayaṃ paccakkhato diṭṭhaṃ nāma hotīti āha **‘‘sayaṃ paññācakkhunā diṭṭha’’**nti. **Sayaṃ vibhāvita**nti tehi bhikkhūhi tassa atthassa paccattaṃ vibhūtabhāvaṃ āpāditaṃ. **Upanītā**ti upakkamena dhammadesanānusārena nītā. **Mayā**ti kattari karaṇavacanaṃ. **Dhammenā**ti kāraṇena. **Etaṃ vacana**nti etaṃ ‘‘sandiṭṭhiko’’tiādivacanaṃ.

408. **Taṃ** sammohaṭṭhānaṃ **assa** lokassa. **Samodhānenā**ti samāgamena. Gabbhati attabhāvabhāvena vattatīti **gabbho,** kalalādiavattho dhammapabandho, tannissitattā pana sattasantāno ‘‘gabbho’’ti vutto yathā ‘‘mañcā ukkuṭṭhiṃ karontī’’ti. Tannissayabhāvato mātukucchi ‘‘gabbho’’ti veditabbo, gabbho viyāti vā. Yathā hi nivāsaṭṭhānatāya sattānaṃ ovarako ‘‘gabbho’’ti vuccati, evaṃ gabbhaseyyakānaṃ yāva abhijāti nivāsaṭṭhānatāya mātukucchi ‘‘gabbho’’ti vuttoti.

Yamekarattinti yassaṃ ekarattiyaṃ. Bhummatthe hi idaṃ upayogavacanaṃ, accantasaṃyoge vā. **Paṭhama**nti sabbapaṭhamaṃ paṭisandhikkhaṇe. **Gabbhe**ti mātukucchiyaṃ. **Māṇavo**ti satto. Yebhuyyena sattā rattiyaṃ paṭisandhiṃ gaṇhantīti rattiggahaṇaṃ. **Abbhuṭṭhitovā**ti uṭṭhitaabbho viya, abhimukhabhāvena vā uṭṭhito eva maraṇassāti adhippāyo. **So yātī**ti so māṇavo yāti paṭhamakkhaṇato

paṭṭhāya gacchateva. **Sa gacchaṃ na nivattatī**ti so evaṃ gacchanto khaṇamattampi na nivattati, aññadatthu maraṇameva upagacchatīti gāthāya attho.

Utusamayaṃ sandhāya vuttaṃ, na lokasamaññātarajassa lagganadivasamattaṃ. Idāni vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **''mātugāmassa kira yasmi''**ntiādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tasmiṃ gabbhāsaye. **Saṇṭhahitvā**ti nibbattitvā. **Bhijjitvā**ti aggahitagabbhā eva bhinnā hutvā. Ayañhi tassā sabhāvo. **Vatthu suddhaṃ hotī**ti paggharitalohitattā anāmayattā ca gabbhāsayo suddho hoti. Suddhavatthuttā tato paraṃ katipayadivasāni **khettameva hoti** gabbhasaṇṭhahanassa parittassa lohitalesassa vijjamānattā. Sambhavassa pana kathaṃ sabbhāvoti āha **''tasmiṃ samaye''**tiādi. Itthisantānepi sukkadhātu labbhateva. Tenāha **''aṅgaparāmasanenapi dārako nibbattatiyevā''**ti. Yathā pārikāya nābhiparāmasanena sāmassa bodhisattassa, diṭṭhamaṅgalikāya nābhiparāmasanena maṇḍabyassa nibbatti. **Gandhabbo**ti gandhanato uppajjanagatiyā nimittupaṭṭhāpanena sūcanato gandhoti laddhanāmena bhavagāmikammunā abbati pavattatīti **gandhabbo,** tattha uppajjanakasatto. Tenāha **''tatrūpagasatto''**ti. **Kammayantayantito**ti tatrūpapattiāvahena kammasaṅkhātena pellanakayantena tathattāya pellito upanīto. **Mahantena jīvitasaṃsayenā**ti vijāyanaparikkilesena ''jīvissāmi kho, na nu kho jīvissāmi ahaṃ vā, putto vā me''ti evaṃ pavattena jīvitasaṃsayena vipulena garutarena saṃsayena. **Taṃ ṭhāna**nti thanappadesamāha. Kīḷanti tenāti kīḷanaṃ, kīḷanameva **kīḷanakaṃ**.

409. **Sārajjatī**ti sārattacitto hoti. **Byāpajjatī**ti byāpannacitto hoti. **Kāye** kesādidvattiṃsāsucisamudāye taṃsabhāvārammaṇā **sati kāyasati. Anupaṭṭhapetvā**ti anuppādetvā, yathāsabhāvato kāyaṃ anupadhāretvāti attho. **Parittacetaso**ti kilesehi parito khaṇḍitacitto. Tenāha **''akusalacitto''**ti. **Ete** akusaladhammā. **Nirujjhantī**ti nirodhaṃ pattā honti. **Taṇhāvasena abhinandatī**ti sappītikataṇhāvasena abhimukhaṃ hutvā nandati. **Abhivadatī**ti taṇhāvasena taṃ taṃ ārammaṇaṃ abhinivissa vadati. **Ajjhosāyā**ti anaññasādhāraṇaṃ viya ārammaṇaṃ taṇhāvasena anupavisitvā. Tenāha **''gilitvā pariniṭṭhapetvā''**ti. **Dukkhaṃ kathaṃ abhinandatī**ti ettha dukkhahetukaṃ abhinandanto dukkhaṃ abhinandati nāmāti daṭṭhabbaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana yāvatā yassa dukkhe diṭṭhitaṇhā abhinandanā appahīnā, tāvatāyaṃ dukkhaṃ abhinandati nāmāti dassetuṃ **''ahaṃ dukkhito mama dukkhanti gaṇhanto abhinandati nāmā''**ti vuttaṃ. Tena gāhadvayahetukā tattha abhinandanāti dasseti. **Puna ekavāra**nti punapi ekavāraṃ. Phalahetusandhihetuphalasandhivasena **dvisandhī**. ''Gabbhassāvakkanti hotī''tiādinā atthato sarūpato ca etarahi phalasaṅkhepassa. **Sarūpeneva** ca itaradvayassa desitattā āha **''tisaṅkhepa''**nti.

410-414. Samathayānikassa bhikkhuno vedanāmukhena saṅkhepeneva yāva arahattā kammaṭṭhānaṃ idha kathitanti āha **''saṃkhittena taṇhāsaṅkhayavimuttiṃ dhārethā''**ti. ''Imaṃ taṇhāsaṅkhayavimutti''nti ca bhagavā yathādesitaṃ desanaṃ avocāti vuttaṃ **''imaṃ…pe… vimuttidesana''**nti. Yadi evaṃ kathaṃ desanā vimuttīti āha **''desanā hi…pe… vimuttīti vuttā''**ti. Yassā taṇhāya vasena sāti bhikkhu sassataggāhamahāsaṅghāṭapaṭimukko, sā sabbabuddhānaṃ desanā hatthāvalambamānepi durugghāṭiyā jātāti āha **''mahātaṇhājālataṇhāsaṅghāṭapaṭimukka''**nti. **Mahātaṇhājāle**ti mahante taṇhājaṭe. **Taṇhāsaṅghāṭe**ti taṇhāya saṅghāṭe. Tathābhūto ca tassa abbhantare kato nāma hotīti āha **''anupaviṭṭho antogadho''**ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Mahātaṇhāsaṅkhayasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Mahāassapurasuttavaṇṇanā

415. **Jānapadino**ti janapadavanto, janapadassa vā issarā rājakumārā gottavasena **aṅgā nāma**. Tesaṃ nivāso yadi eko janapado, kathaṃ bahuvacananti āha **''ruḷhīsaddenā''**ti. Akkharacintakā hi īdisesu ṭhānesu yutte viya saliṅgavacanāni (pāṇini 1.2.51) icchanti. Ayamettha ruḷhī yathā ''kurūsu viharati, mallesu viharatī''ti ca. Tabbisesane pana janapadasadde jātisadde ekavacanameva. Tenāha **''aṅgesu janapade''**ti. Assā vuccanti pāsāṇāni, tāni sundarāni tattha santīti **''assapura''**nti so nigamo

vuttoti kecī. Apare pana ājānīyo asso rañño tattha gahaṇaṃ upagatoti **''assapura''**nti vuttoti vadanti. Kiṃ tehi, nāmametaṃ tassa nigamassa. Yasmā pana tattha bhagavato nibaddhavasanaṭṭhānaṃ kiñci nāhosi, tasmā **''taṃ gocaragāmaṃ katvā viharati''**cceva vuttaṃ. Tathā hi pāḷiyaṃ ''assapuraṃ nāma aṅgānaṃ nigamo''ti gocaragāmakittanameva kataṃ.

Evarūpena sīlenātiādīsu sīlaggahaṇena vārittasīlamāha. Tena sammāvācākammantājīve dasseti. Ācāraggahaṇena cārittasīlaṃ. Tena parisuddhaṃ kāyavacīsamācāraṃ. Paṭipattiggahaṇena samathavipassanāmaggaphalasaṅgahaṃ sammāpaṭipattiṃ. **Lajjino**ti iminā yathāvuttasīlācāramūlakāraṇaṃ. **Pesalā**ti iminā pārisuddhiṃ. **Uḷāraguṇā**ti iminā paṭipattiyā pāripūriṃ. **Bhikkhusaṅghasseva vaṇṇaṃ kathentī**ti idaṃ tesaṃ upāsakānaṃ yebhuyyena bhikkhūnaṃ guṇakittanapasutatāya vuttaṃ. Te pana saddhammepi sammāsambuddhepi abhippasannā eva. Tenāha **''buddhamāmakā dhammamāmakā''**ti. Vatthuttaye hi ekasmiṃ abhippasannā itaradvaye abhippasannā eva tadavinābhāvato. **Piṇḍapātāpacāyane**ti lakkhaṇavacanametaṃ yathā ''kākehi sappi rakkhitabba''nti, tasmā paccayapaṭipūjaneti vuttaṃ hoti. Paccayadāyakānañhi kārassa attano sammāpaṭipattiyā mahapphalabhāvassa karaṇaṃ idha ''piṇḍapātāpacāyana''nti adhippetaṃ.

Samaṇakaraṇāti samaṇabhāvakarā, samaṇabhāvassa kārakāti attho. Te pana ekantato attano santāne uppāditā vaḍḍhitā ca hontīti āha **''samādāya paripūritā''**ti. **Samaṇa**ggahaṇañcettha samaṇavasena, na sāmaññamattenāti āha **''samitapāpasamaṇa''**nti. **Brāhmaṇakaraṇā**ti etthāpi vuttanayenevattho veditabbo. Byañjanato eva cāyaṃ bhedo, yadidaṃ samaṇabrāhmaṇāti, na atthato. **Samaṇena kattabbadhammā**ti samaṇadhamme ṭhitena sampādetabbadhammā. Yo hi heṭṭhimasikkhāsaṅkhātasamaṇabhāve suppatiṭṭhito, tena ye uparisikkhāsaṅkhātasamaṇabhāvā sampādetabbā, tesaṃ vaseneva vuttasamaṇena kattabbadhammā vuttāti. Tathā hi tesaṃ samaṇabhāvāvahataṃ sandhāyāha **''tepi ca samaṇakaraṇā hontiyevā''**ti. **Idha panā**ti mahāassapure. **Hirottappādivasena desanā vitthāritā**ti hirottappa-parisuddhakāyavacīmanosamācārājīvaindriyasaṃvara-bhojanemattaññuta-jāgariyānuyogasatisampajañña-jhānavijjāvasena samaṇakaraṇadhammadesanā vitthārato desitā, na tikanipāte viya saṅkhepato. **Phala**ggahaṇeneva vipākaphalaṃ gahitaṃ, taṃ pana ukkaṭṭhaniddesena catubbidhaṃ sāmaññaphalaṃ daṭṭhabbaṃ. **Ānisaṃsa**ggahaṇena piyamanāpatādiudrayo. **Tasseva attho**ti tasseva avañcāpadasseva atthaniddeso. **''Yassā hī''**tiādinā byatirekavasena atthaṃ vadati. **Ettakena ṭhānenā**ti ettakena pāḷipadesena. **Hirottappādīnaṃ** upari pāḷiyaṃ vuccamānānaṃ samaṇakaraṇa**dhammānaṃ. Vaṇṇaṃ kathesī**ti guṇaṃ ānisaṃsaṃ abhāsi. **Satipaṭṭhāne vuttanayenā**ti ''apica vaṇṇabhaṇanameta''ntiādinā **satipaṭṭhānavaṇṇanāyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 2.373; ma. ni. aṭṭha. 1.106) vuttanayena.

416. **Yaṃ hirīyatī**ti yena dhammena hetubhūtena vā jigucchati. Karaṇe hetaṃ paccattavacanaṃ. **Ya**nti vā liṅgavipallāsena vutto, dhammoti attho. **Hirīyitabbenā**ti upayogatthe karaṇavacanaṃ, hirīyitabbayuttakaṃ kāyaduccaritādinti attho. **Ottappitabbenā**ti etthāpi eseva nayo. Ajjhattaṃ niyakajjhattaṃ jātiādi samuṭṭhānaṃ etissāti **ajjhattasamuṭṭhānā hirī,** bahiddhā attato bahibhūto parasatto samuṭṭhānaṃ etissāti **bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ**. Attādhipatito āgatā **attādhipateyyā,** attānaṃ adhipatiṃ katvā pavattā. **Lajjāsabhāvasaṇṭhitā**ti pāpajigucchanasabhāvaṭṭhāyinī. Sappatissavalakkhaṇattā garunā kismiñci vutte gāravavasena patissavanaṃ patissavo, saha patissavenāti **sappatissavaṃ,** patissavabhūtaṃ taṃsabhāvañca yaṃ kiñci gāravaṃ. Jātiādimahattatāpaccavekkhaṇena uppajjamānā ca hirī tattha gāravavasena pavattatīti sappatissavalakkhaṇāti vuccati. **Bhayasabhāvasaṇṭhita**nti pāpato bhāyanasabhāvaṭṭhāyī, vajjabhīrukabhayadassāvilakkhaṇattā vajjaṃ bhāyati taṃ bhayato passatīti **vajjabhīrukabhayadassāvī,** evaṃsabhāvaṃ ottappaṃ. Ajjhattasamuṭṭhānāditā ca hirottappānaṃ tattha tattha pākaṭabhāveneva vuccati, na paresaṃ kadāci aññamaññavippayogā. Na hi lajjanaṃ nibbhayaṃ, pāpabhayaṃ vā alajjanaṃ hotīti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **aṭṭhasāliniyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. 1.balarāsivaṇṇanā) vuttanayeneva veditabbo. Lokamariyādassa pālanato **lokapāladhammā nāma. Sukkā**ti odātā pabhassarabhāvakārakā, sukkābhijātihetutāya **vā sukkā. Sambheda**nti ācāramariyādāsaṅkaraṃ. Devabhāvāvahā dhammāti

devadhammā.

Sukkadhammasamāhitāti yathāvuttasukkadhammasamaṅgino. **Santo**ti vūpasantadosā. **Sappurisā**ti santajanā. Saparahitasādhakā hi sādhavo.

Avayavavinimuttassa samudāyassa abhāvato, avayavena ca samudāyassa apadisitabbato ovādūpasampadāvahaovādekadeso **ovādūpasampadā**ti. **Idhā**ti imasmiṃ assapure. **Ete** hirottappadhammā. **Samaṇadhammā nāmāti dassitā** mūlabhūtasamaṇabhāvakarā dhammāti katvā. Tathā hi tesaṃ ādito gahaṇaṃ.

Yassa adhigamena nippariyāyato samaṇā nāma honti, so ariyamaggo ''samaṇassa kammaṃ paṭipadā''ti katvā sāmaññaṃ, tassa pana phalabhāvato, ārammaṇakaraṇavasena araṇīyato phalanibbānāni **sāmaññattho**. Rāgaṃ khepetīti **rāgakkhayo,** ariyamaggo. Rāgo khīyati etthāti **rāgakkhayo,** nibbānaṃ. Phalaṃ pana kāraṇūpacārena **rāgakkhayo** daṭṭhabbo. **Dosakkhayo mohakkhayo**ti etthāpi eseva nayo. Sāmaññabhūto attho **sāmaññattho,** maggo, sāmaññassa atthoti **sāmaññattho,** phalanti āha **''maggampi phalampi ekato katvā sāmaññattho kathito''**ti. Tayidaṃ ukkaṭṭhaniddesena vuttaṃ. Sīlādipubbabhāgapaṭipadāpi hi idha ''sāmaññattho''ti gahitā. Tenevāha ''sati uttarikaraṇīye''ti. **Paṭivedayāmī**ti punappunaṃ ñāpemi.

417. **Kammapathavasenevā**ti akusalakammapathabhāveneva, tato tādisampi akusalakammaṃ bhikkhussa kātuṃ na yuttanti duṭṭhullabhāveneva tato oramatīti adhippāyo. **Sikkhāpadabaddhenā**ti sikkhāpadapaññāpanena. **Pānīyaghaṭe vā patte vā kākānaṃ hatthaṃ vā daṇḍaṃ vā leḍḍuṃ vā**ti sabbamidaṃ nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Yattha katthaci hi ṭhitānaṃ aññesampi pāṇīnaṃ uṭṭhāpanādi sabbaṃ aniṭṭhakaraṇaṃ idha aparisuddhakāyasamācārabhāveneva saṅgahitanti. **Uttāno**ti uddhamuddhaṃ tanotīti uttāno. Evaṃbhūto ca kenaci anuppādabhūmiyaṃ sañjātasālakalyāṇīkhandho viya uparūpari uggatuggato pākaṭo ca hotīti āha **''uggato pākaṭo''**ti. **Anāvaṭo**ti anivuto. Tenāha **''asañchanno''**ti, nacchādetabboti attho. **Ekasadiso** visuddhabhāvena. **Antarantare chiddarahito** pubbenāparaṃ sammāpaṭipattiyā sandhānena. **Saṃvuto** kāyikassa saṃvarassa anupakkilesato. Tenāha **''kilesānaṃ dvāraṃ pidahanenā''**ti.

418. Ettha yathā lahukataraṃ kākuṭṭhāpanādikāyakammaṃ kāyasamācārassa aparisuddhabhāvāvahaṃ sallekhavikopanato, micchāvitakkanamattañca manosamācārassa, evaṃ yaṃ kiñci aniyyānakathākathanamattaṃ vacīsamācārassa aparisuddhabhāvāvahaṃ sallekhavikopanato, na hasādhippāyena musākathananti daṭṭhabbaṃ. Hasādhippāyena hi musākathanaṃ sikkhāpadabaddheneva paṭikkhittanti.

420. Ājīvopi ekacco kammapathavasena vārito labbhati. So pana atioḷāriko kāyavacīsamācāravāresu vuttanayo evāti na gahitoti daṭṭhabbaṃ. Ye pana ''tādiso bhikkhūnaṃ ayogyato na gahito''ti vadanti, taṃ micchā tathā sati kāyavacīsamācāravārepi tassa aggahetabbabhāvāpattito. ''Khādatha pivathā''ti pucchā attano khāditukāmatādīpanena, pariyāyakathābhāvato panesā sallekhavikopanā jātā.

422. Anesanaṃ pahāya dhammena samena paccaye pariyesanto **pariyesanamattaññū** nāma. Dāyakassa deyyadhammassa attano ca pamāṇaññutāpaṭiggaṇhanto **paṭiggahaṇamattaññū** nāma. Yoniso paccavekkhitvā paribhuñjanto **paribhogamattaññū** nāma.

423. **Ekasmiṃ koṭṭhāse**ti majjhimayāmasaññite ekasmiṃ koṭṭhāse. **''Vāmena passena sentī''**ti evaṃ vuttā. **Dakkhiṇapassena sayāno nāma natthi** dakkhiṇahatthassa sarīraggahaṇādipayogakkhamato. Purisavasena cetaṃ vuttaṃ.

Tejussadattāti iminā sīhassa abhīrukabhāvaṃ dasseti. Bhīrukā hi sesamigā attano āsayaṃ

pavisitvā santāsapubbakaṃ yathā tathā sayanti, sīho pana abhīrukabhāvato satokārī bhikkhu viya satiṃ upaṭṭhapetvāva sayati. Tenāha **‘‘dve purimapāde’’**tiādi. Seti abyāvaṭabhāvena pavattati etthāti **seyyā,** catutthajjhānameva seyyā. Kiṃ pana taṃ catutthajjhānanti? Ānāpānacatutthajjhānaṃ. Tattha hi ṭhatvā vipassanaṃ vaḍḍhetvā bhagavā anukkamena aggamaggaṃ adhigato tathāgato jātoti keci, tayidaṃ padaṭṭhānaṃ nāma na seyyā. Apare pana ‘‘catutthajjhānasamanantarā bhagavā parinibbāyī’’ti vuttapadaṃ gahetvā ‘‘lokiyacatutthajjhānasamāpatti tathāgataseyyā’’ti vadanti, tathā sati parinibbānakālikā tathāgataseyyāti āpajjati, na ca bhagavā catutthajjhānaṃ samāpajjanabahulo vihāsi, aggaphalajhānaṃ panettha ‘‘catutthajjhāna’’nti adhippetaṃ. Tattha yathā sattānaṃ niddupagamanalakkhaṇā seyyā bhavaṅgacittavāravasena hoti, tañca tesaṃ paṭhamajātisamanvayaṃ yebhuyyavuttikaṃ, evaṃ bhagavato ariyajātisamanvayaṃ yebhuyyavuttikaṃ aggaphalabhūtaṃ catutthajjhānaṃ ‘‘tathāgataseyyā’’ti veditabbaṃ. **Sīhaseyyā**ti seṭṭhaseyyāti āha **‘‘uttamaseyyā’’**ti.

426. **Vigatantānī**ti iṇamūlāni. **Tesa**nti iṇamūlānaṃ. **Pariyanto**ti avaseso.

Pavattinivāraṇena **catuiriyāpathaṃ chindanto. Ābādhatī**ti pīḷeti. **Dukkhito**ti sañjātadukkho. Appaṃ balaṃ **balamattā**. Appattho hi ayaṃ **mattā**-saddo ‘‘mattāsukhapariccāgā’’tiādīsu (dha. pa. 290) viya, balavattho pana **mattā**-saddo anatthantaro. **Sesa**nti ‘‘tassa hi bandhanā muttomhīti āvajjayato tadubhayaṃ hotī’’tiādinā vattabbaṃ sandhāyāha. **Sabbapadesū**ti vuttāvasiṭṭhesu sabbapadesu. Yenakāmaṃ yathāruci gacchatīti **yenakāmaṃgamo**ti anunāsikalopaṃ akatvā niddeso. Bhujo attano yathāsukhaviniyogo isso icchitabbo etthāti **bhujisso,** sāmiko. So pana aparasantakatāya **‘‘attano santako’’**ti vutto. Dullabhaāpatāya kaṃ tārenti etthāti **kantāro**ti āha **‘‘nirudakaṃ dīghamagga’’**nti.

Vināsetīti khādanadubbiniyojanādīhi yathā iṇamūlaṃ kiñci na hoti, tathā karoti. **Yamhi** rāgavatthumhi. **So** puggalo. **Tena** rāgavatthunā, puriso ce itthiyā, itthī ce purisena. **Iṇaṃ viya kāmacchando daṭṭhabbo** pīḷāsamānato.

Na vindatīti na jānāti. **Upaddavethā**ti sukhavihārassa upaddavaṃ karotha, vibādhethāti attho. **Rogo viya byāpādo daṭṭhabbo** sukhabhañjanasamānato.

Nānāvidhahetūpāyālaṅkatatāya khandhāyatanadhātupaṭiccasamuppādādidhammanītivicittatāya ca **vicittanaye. Dhammassavane**ti dhammakathāyaṃ. Kathā hi sotabbaṭṭhena ‘‘savana’’nti vuttā. Evamettha sīlaṃ vibhattaṃ, evaṃ jhānābhiññā, evaṃ vipassanāmaggaphalānīti **neva tassa** dhammassavanassa **ādimajjhapariyosānaṃ jānāti. Uṭṭhite**ti niṭṭhite. **Aho kāraṇa**nti tattha tattha paṭiññānurūpena nikkhittasādhanavasena gahitakāraṇaṃ. **Aho upamā**ti tasseva kāraṇassa patiṭṭhāpanavasena anvayato byatirekato ca patiṭṭhaṃ udāharaṇādi. **Bandhanāgāraṃ viya thinamiddhaṃ daṭṭhabbaṃ** dukkhato niyyānassa vibandhanato.

Yasmā kukkuccanīvaraṇaṃ uddhaccarahitaṃ natthi, yasmā vā uddhaccakukkuccaṃ samānakiccāhārapaṭipakkhaṃ, tasmā kukkuccassa visayaṃ dassento **‘‘vinaye apakataññunā’’**tiādimāha. Yathā hi uddhaccaṃ sattassa avūpasamakaraṃ, tathā kukkuccampi. Yathāpi uddhaccassa ñātivitakkādi āhāro, tathā kukkuccassapi. Yathā ca uddhaccassa samatho paṭipakkho, tathā kukkuccassapīti. **Dāsabyaṃ viya uddhaccakukkuccaṃ daṭṭhabbaṃ** aseribhāvāpādanato.

Soḷasavatthukā vicikicchā aṭṭhavatthukaṃ vicikicchaṃ anupaviṭṭhāti āha **‘‘aṭṭhasu ṭhānesu vicikicchā’’**ti. **Vicikicchanto**ti saṃsayanto. **Adhimuccitvā**ti pattiyāyetvā. **Gaṇhitu**nti saddheyyavatthuṃ pariggahetuṃ. Abhimukhaṃ sappanaṃ **āsappanaṃ,** parito sappanaṃ **parisappanaṃ**. Padadvayenapi cittassa anicchanākārameva vadati. Khemantagāmimaggaṃ na pariyogāhati etenāti **apariyogāhanaṃ,** ussaṅkitaparisaṅkitabhāvena chambhitaṃ hoti cittaṃ yassa dhammassa vasena, so dhammo **chambhitatta**nti vicikicchanākāramāha. Tenāha **‘‘cittassa uppādayamānā’’**ti. **Kantāraddhānamaggo viyā**ti sāsaṅkakantāraddhānamaggo viya **daṭṭhabbā** appaṭipattihetubhāvato.

Natthi ettha iṇanti aṇaṇo, tassa bhāvo **āṇaṇyaṃ,** kassaci iṇassa adhāraṇaṃ. **Samiddhakammanto**ti nipphannajīvikappayogo. Paribundhati uparodhetīti ra-kārassa la-kāraṃ katvā palibodho, aserivihāro, tassa mūlaṃ kāraṇanti **palibodhamūlaṃ. Cha dhamme bhāvetvā**ti asubhanimittaggāhādike cha dhamme uppādetvā vaḍḍhetvā. **Cha dhamme bhāvetvā**ti ca mettānimittaggāhādayo ca tattha tattha cha dhammāti vuttāti veditabbo. **Pajahatī**ti vikkhambhanavasena pajahati. Tenāha **''ācārapaṇṇattiādīni sikkhāpiyamāno''**tiādi. **Paravatthumhī**ti visabhāgavatthusmiṃ, paravisaye vā. Paravisayā hete bhikkhuno, yadidaṃ pañca kāmaguṇā. **Āṇaṇyamiva kāmacchandappahānaṃ āha** piyavatthuabhāvāvahato.

Ācāravipattipaṭibāhakāni sikkhāpadāni **ācārapaṇṇattiādīni. Ārogyamiva byāpādappahānaṃ āha** kāyacittānaṃ phāsubhāvāvahato.

Bandhanā mokkhamiva thinamiddhappahānaṃ āha cittassa niggahitabhāvāvahato.

Bhujissaṃ viya uddhaccakukkuccappahānaṃ āha cittassa seribhāvāvahato.

Tiṇaṃ viyāti tiṇamiva katvā. **Agaṇetvā**ti acintetvā. **Khemantabhūmiṃ viya vicikicchāpahānaṃ āha** anussaṅkitāparisaṅkitabhāvena sammāpaṭipattihetubhāvato.

427. Kirīyati (a. ni. ṭī. 3.5.28-29) gabbhāsaye khipīyatīti karo, sambhavo, karato jātoti **karajo,** mātāpettikasambhavoti attho. Mātuyā hi sarīrasaṇṭhāpanavasena karato jātoti **karajo**ti apare. Ubhayathāpi **karajakāyan**ti catusantatirūpamāha. **Temetī**ti tintaṃ karoti. Ko panettha tintabhāvoti āha **''snehetī''**ti, pītisnehena pīṇanaṃ karotīti attho. Tenāha **''sabbattha pavattapītisukhaṃ karotī''**ti. Pītisamuṭṭhānapaṇītarūpehi sakalassa karajakāyassa pariphuṭatāya cettha taṃsamuṭṭhāpakapītisukhānaṃ sabbattha pavatti jotitā. **Parisandetī**tiādīsupi eseva nayo. Tatthāpi hi ''samantato sandeti temeti sneheti, sabbattha pavattapītisukhaṃ karotī''tiādinā yathārahaṃ attho veditabbo. **Paripūretī**ti vāyunā bhastaṃ viya imaṃ karajakāyaṃ pītisukhena pūreti. **Samantato phusatī**ti imaṃ karajakāyaṃ pītisukhena phusati. **Sabbāvato**ti a-kārassa ā-kāro kato, sabbāvayavavatoti atthoti āha **''sabbakoṭṭhāsavato''**ti, maṃsādisabbābhāgavatoti attho. **Aphuṭaṃ nāma na hoti** pītisukhasamuṭṭhānehi rūpehi sabbatthakameva byāpitattā. Kātuñceva yojetuñca cheko sannetuṃ paṭibaloti yojanā. Nhānīyacuṇṇānaṃ parimaddanavasena piṇḍaṃ karontena hatthena bhājanaṃ nippīḷetabbaṃ hotīti āha **''sannentassa bhijjatī''**ti. **Anugatā**ti anupaviṭṭhā. **Parigatā**ti parito samantato tintā. Tintabhāveneva samaṃ antaraṃ bāhirañca etissāti **santarabāhirā. Sabbatthakamevā**ti sabbattheva. **Na ca paggharinī** pamāṇayuttasseva udakassa sittattā. Ettha ca nhānīyapiṇḍaṃ viya karajakāyo, taṃ temetvā sampiṇḍitapamāṇayuttaudakaṃ viya paṭhamajjhānasukhaṃ daṭṭhabbaṃ.

428. **Heṭṭhā ubbhijjitvā uggacchanaudako**ti rahadassa adhothūladhārāvasena ubbhijja uṭṭhahanaudako. **Antoyeva ubbhijjanaudako**ti rahadassa abbhantareyeva thūladhārā ahutvā uṭṭhitaudakasirāmukhehi ubbhijjanako. **Āgamanamaggo**ti nadītaḷākakandarasaraādito āgamanamaggo.

429. Uppalagacchāni ettha santīti **uppalinī** (a. ni. ṭī. 3.5.28-29), vāri. **Ayamettha vinicchayo,** tathā hi loke rattakkhiko ''puṇḍarīkakkho''ti vuccati. Keci pana ''rattaṃ padumaṃ, setaṃ puṇḍarīka''nti vadanti. Uppalādīni viya karajakāyo, udakaṃ viya tatiyajjhānasukhanti ayampi attho **''purimanayenā''**ti atideseneva vibhāvitoti daṭṭhabbaṃ.

430. **Nirupakkilesaṭṭhenā**ti rajojallādinā anupakkiliṭṭhatāya amalīnabhāvena. Amalīnampi kiñci vatthu pabhassarasabhāvaṃ hotīti vuttaṃ **''pabhassaraṭṭhenā''**ti. **Utupharaṇa**nti uṇhautupharaṇaṃ. Sabbatthakameva jhānasukhena phuṭṭho karajakāyo yathā utunā phuṭṭhavatthasadisoti āha **''vatthaṃ viya karajakāyo''**ti. **Tasmā**ti ''vatthaṃ viyā''tiādinā vuttamevatthaṃ hetubhāvena paccāmasati, karajakāyassa vatthasadisattā catutthajjhānasukhassa ca utupharaṇasadisattāti attho. Santasabhāvattā ñāṇuttarattā cettha upekkhāpi sukhe saṅgahitāti catutthajjhānepi sukhaggahaṇaṃ kataṃ. ''Parisuddhena

pariyodātena pharitvā nisinno hotī''ti vacanato catutthajjhānacittassa vatthasadisatā vuttā. Catutthajjhānasamuṭṭhānarūpehi bhikkhuno kāyassa phuṭabhāvaṃ sandhāya **''taṃsamuṭṭhānarūpaṃ utupharaṇaṃ viyā''**ti vuttaṃ. Purisassa kāyo viya bhikkhuno karajakāyoti ayaṃ panattho pākaṭoti na gahito, gahito eva vā ''yathā hi katthaci…pe… kāyo phuṭo hotī''ti vuttattā.

431. **Pubbenivāsañāṇaupamāya**nti pubbenivāsañāṇassa dassitaupamāyaṃ. **Taṃdivasaṃkatakiriyā**gahaṇaṃ pākatikasattassapi yebhuyyena pākaṭā hotīti dassanatthaṃ. **Taṃdivasagatagāmattaya**ggahaṇeneva mahābhinīhārehi aññesampi pubbenivāsañāṇalābhīnaṃ tīsu bhavesu katā kiriyā yebhuyyena pākaṭā hotīti dīpitanti daṭṭhabbaṃ.

432. **Sammukhadvārā**ti aññamaññassa abhimukhadvārā. **Aparāparaṃ sañcarante**ti taṃtaṃkiccavasena ito cito ca sañcarante. **Ito pana gehā…pe… pavisanavasenapī**ti idaṃ cutūpapātañāṇassa visayadassanavasena vuttaṃ. **Dvinnaṃ gehānaṃ antare ṭhatvā**ti dvinnaṃ gehadvārānaṃ sammukhaṭṭhānabhūte antaravīthiyaṃ vemajjhe ṭhatvā. Tesu hi ekassa ce pācīnamukhadvāraṃ itarassa pacchimamukhaṃ, tassa sammukhaṃ ubhinnaṃ antaravīthiyaṃ ṭhitassa dakkhiṇāmukhassa, uttarāmukhassa vā cakkhumato purisassa tattha pavisanakanikkhamanakapurisā yathā sukheneva pākaṭā honti, evaṃ dibbacakkhuñāṇasamaṅgino cavanakaupapajjanakapurisā. Yathā pana tassa purisassa aññeneva khaṇena pavisantassa dassanaṃ, aññena nikkhamantassa dassanaṃ, evaṃ imassapi aññeneva khaṇena cavamānassa dassanaṃ, aññena upapajjamānassa dassananti daṭṭhabbaṃ. Ñāṇassa pākaṭāti ānetvā sambandho. **Tassā**ti ñāṇassa.

433. Pabbatasikharaṃ yebhuyyena saṃkhittaṃ saṅkucitaṃ hotīti idha pabbatamatthakaṃ **''pabbatasaṅkhepo''**ti vuttaṃ, pabbatapariyāpanno vā padeso **pabbatasaṅkhepo. Anāvilo**ti akālusso. Sā cassa anāvilatā kaddamābhāvena hotīti āha **''nikkaddamo''**ti. **Ṭhitāsupi nisinnāsupi** gāvīsu. **Vijjamānāsū**ti labbhamānāsu. **Itarā** ṭhitāpi nisinnāpi **carantīti vuccanti** sahacaraṇañāyena. **Tiṭṭhantameva,** na kadācipi carantaṃ. **Dvaya**nti sippisammukaṃ macchagumbanti imaṃ ubhayaṃ **tiṭṭhantanti vuttaṃ,** carantampīti adhippāyo. Kiṃ vā imāya sahacariyāya, yathālābhaggahaṇaṃ panettha daṭṭhabbaṃ. Sakkharakathalassa hi vasena ''tiṭṭhanta''nti, sippisambukassa macchagumbassa ca vasena ''tiṭṭhantampi, carantampī''ti yojanā kātabbā.

434. **Bhikkhū**ti bhinnakilesoti bhikkhu. So hi paramatthato samaṇotināmako. Tattha ariyamaggena sabbaso pāpānaṃ samitāvīti **samaṇo**. Tenāha **''samitapāpattā''**ti. Seṭṭhaṭṭhena brahmā vuccati sammāsambuddho, tato āgatoti brahmā, ariyamaggo, taṃ asammohapaṭivedhavasena aññāsīti **brāhmaṇo**. Taṃsamaṅgitāya hissa pāpānaṃ bāhitabhāvo. Tenāha **''bāhitapāpattā brāhmaṇo''**ti. Aṭṭhaṅgikena ariyamaggajalena nhātavā niddhotakilesoti **nhātako. Gatattā**ti pahānābhisamayavasena paṭividdhattā. Tenāha **''viditattā''**ti. **Nissutattā**ti samucchedappahānavasena santānato sabbaso nihatattā. Tenāha **''apahatattā''**ti, mariyādavasena kilesānaṃ hiṃsitattā ariyamaggehi odhiso sabbaso kilesānaṃ samucchinnattāti attho. Tenāha **''hatattā''**ti. **Ārakattā**ti suppahīnatāya vippakaṭṭhabhāvato. Tenāha **''dūrībhūtattā''**ti. Ubhayampi ubhayattha yojetabbaṃ – kilesānaṃ ārakattā hatattā dūrībhūtattā ca **ariyo,** tathā **araha**nti. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ uttānatthattā suviññeyyameva.

Mahāassapurasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Cūḷaassapurasuttavaṇṇanā

435. **Purimasadisamevā**ti ''assapuravāsīnaṃ bhikkhusaṅghe gāravabahumānaṃ nipaccakārañca disvā bhikkhū piṇḍapātāpacāyane niyojento idaṃ suttaṃ abhāsī''ti purimasutte mahāassapure (ma. ni. aṭṭha. 2.415) vuttasadisameva. **Samaṇānaṃ anucchavikā**ti samaṇānaṃ samaṇabhāvassa anucchavikā patirūpā. **Samaṇānaṃ anulomappaṭipadā**ti samaṇānaṃ sāmaññasaṅkhātassa ariyamaggassa anukūlappaṭipadā.

436. **Ete dhammā**ti ete pāḷiyaṃ āgatā abhijjhābyāpādādayo pāpadhammā. **Uppajjamānā**ti uppajjamānā eva, pageva santāne bhāvitā. **Maline**ti malavante kiliṭṭhe. **Malaggahite**ti gahitamale sañjātamale. **Samaṇamalā**ti samaṇānaṃ samaṇabhāvassa malā. **Dussantī**ti vipajjanti vinassanti. **Samaṇadosā**ti samaṇānaṃ samaṇabhāvadūsanā. **Kasaṭe**ti asāre. **Niroje**ti nitteje. Ayato sukhato apetāti apāyā, nirayādayo, taṃ phalaṃ arahanti, taṃ payojanaṃ vā etesanti **āpāyikā. Ṭhānāni** abhijjhādayo. Tenāha **''apāye''**tiādi. Kāraṇabhāvena duggatipariyāpannāya vedanāya hitānīti **duggativedaniyāni**. Tena vuttaṃ **''duggatiyaṃ vipākavedanāya paccayāna''**nti. **Tikhiṇaṃ aya**nti vekantakasadisaṃ sāraayaṃ. **Ayenā**ti ayoghaṃsakena. Koñcasakuṇānaṃ kira kucchiyaṃ nivutthaṃ yaṃ kiñci kharaṃ tikhiṇañca hoti. Tathā hi tesaṃ vaccaṃ aṭṭhimpi pāsāṇampi vilīyāpeti. Tena vuttaṃ **''koñcasakuṇe khādāpentī''**ti. Taṃ kira ayacuṇṇaṃ aggināpi kicchena dayhati, bhesajjabalena pana sukhena dayheyya. Tena vuttaṃ **''susikkhitā ca naṃ ayakārā bahuhatthakammamūlaṃ labhitvā karontī''**tiādi. **Atitikhiṇaṃ hoti,** aññataraṃ ayobandhanaṃ pheggudaṇḍaṃ viya sukheneva chindanti. Sasabiḷāracammehi saṅghaṭitaṭṭhena **saṅghāṭī**ti vuccati āvudhaparicchadoti āha **''saṅghāṭiyāti kosiyā''**ti. **Pariyonaddha**nti parito onaddhaṃ chāditaṃ. **Samantato veṭhitanti** sabbaso pihitaṃ.

437. **Rajo**ti āgantukarajo. **Jalla**nti sarīre uṭṭhānakaloṇādimalaṃ. Rajojallañca vatasamādānavasena anapanītaṃ etassa atthīti **rajojalliko,** tassa. Tenāha **''rajojalladhārino''**ti. **Udakaṃ orohantassā**tiādīnamattho mahāsīhanādasuttavaṇṇanāyaṃ vuttoyeva. **Sabbameta**ntiādīsu sabbasopi vatasamādānavasenāti adhippāyo. Yasmā sabbametaṃ bāhirasamayavaseneva kathitaṃ, tasmā **saṅghāṭikassā**ti pilotikakhaṇḍehi saṅghaṭitattā ''saṅghāṭī''ti laddhanāmavatthadhārinoti attho. Tathā hi pāḷiyaṃ ''saṅghāṭikassa''icceva vuttaṃ, na ''bhikkhuno''ti. Tenāha **''imasmiṃ hī''**tiādi. Kasmā panettha bhagavatā saṅghāṭikattādīniyeva vatasamādānāni paṭikkhittānīti? Nayadassanametaṃ aññesampi pañcātapamūgavatādīnaṃ tappaṭikkhepeneva pasiddhito. Apare pana bhaṇanti – ''nāhaṃ, bhikkhave, saṅghāṭikassa saṅghāṭidhāraṇamattena sāmaññaṃ vadāmī''ti vutte tattha nisinno koci titthantaraladdhiko acelakattaṃ nu kho kathanti cintesi, apare rajojallakattaṃ nu kho kathanti, evaṃ taṃ taṃ cintentānaṃ ajjhāsayavasena bhagavā imāneva vatasamādānāni idha paṭikkhipīti. **Saṅghāṭika**nti nivāsanapārupanavasena saṅghāṭivantaṃ. Tenāha **''saṅghāṭikaṃ vattha''**ntiādi. Attano ruciyā mittādayo **saṅghāṭikaṃ kareyyuṃ,** pacchā viññutaṃ pattakāle saṅghāṭikatte samādapeyyuṃ.

438. **Attānaṃ visujjhantaṃ passati** abhijjhādīnaṃ samudācārābhāvato. Maggena asamucchinnattā **visuddhoti pana na vattabbo. Pāmojja**nti taruṇapītimāha. Tassa hi attano sammāpaṭipattiyā kilesānaṃ vikkhambhitattā cittassa visuddhataṃ passantassa pāmojjaṃ jāyati, taṃ tuṭṭhākāraṃ. Tenāha **''tuṭṭhākāro''**ti. **Pītī**ti passaddhiāvahā balavapīti. **Nāmakāyo passambhatī**ti iminā ubhayampi passaddhiṃ vadati. **Vediyatī**ti anubhavati vindati. Idāni tena nīvaraṇehi cittassa visodhanattaṃ laddhanti āha **''appanāppattaṃ viya hotī''**ti. Aññattha uṭṭhitā aññaṃ ṭhānaṃ upagatāti ettakena upamābhāvena uccanīcatāsāmaññena heṭṭhā asaddhammānaṃ paṭipakkhavasena desanāya pariyosāpitattā vuttaṃ **''yathānusandhinā''**ti. **Mahāsīhanādasutte maggo pokkharaṇiyā upamito** ''seyyathāpi, sāriputta, pokkharaṇī''tiādiṃ (ma. ni. 1.154) ārabhitvā upamāsaṃsandane ''tathāyaṃ puggalo paṭipanno, tathā ca iriyati, tañca maggaṃ samāruḷho, yathā āsavānaṃ khayā''ti (ma. ni. 1.154) vuttattā. Yathā hi puratthimādidisāhi āgatā purisā taṃ pokkharaṇiṃ āgamma visuddharūpakāyā vigatapariḷāhā ca honti, evaṃ khattiyādikulato āgatā tathāgatappaveditaṃ dhammavinayaṃ sāsanaṃ āgamma visuddhanāmakāyā vigatakilesapariḷāhā ca honti. Tasmā **sabbakilesānaṃ samitattā paramatthasamaṇo hotī**ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Cūḷaassapurasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca mahāyamakavaggavaṇṇanā.

5. Cūḷayamakavaggo

1. Sāleyyakasuttavaṇṇanā

439. **Mahājanakāye sannipatite**ti keci ‘‘pahaṃsanavidhiṃ dassetvā rājakumāraṃ hāsessāmā’’ti, keci ‘‘taṃ kīḷanaṃ passissāmā’’ti evaṃ mahājanasamūhe sannipatite. **Devanaṭa**nti dibbagandhabbaṃ. **Kusalaṃ kusalanti vacanaṃ upādāyā**ti ‘‘kacci kusalaṃ? Āma kusala’’nti vacanapaṭivacanavasena pavattakusalavāditāya te manussā ādito kusalāti samaññaṃ labhiṃsu. Tesaṃ kusalānaṃ issarāti rājakumārā **kosalā**. Kosale jātā. Tesaṃ nivāsoti sabbaṃ pubbe vuttanayameva. Tenāha **‘‘so padeso kosalāti vuccatī’’**ti.

Cārikaṃ caramānoti sāmaññavacanampi ‘‘mahatā…pe… tadavasarī’’ti vacanato visesaṃ niviṭṭhamevāti āha **‘‘aturitacārikaṃ caramāno’’**ti. **Mahatā**ti guṇamahattenapi saṅkhyāmahattenapi mahatā. Tasmiñhi bhikkhusamūhe keci adhisīlasikkhāvasena sīlasampannā, tathā keci sīlasamādhisampannā, keci sīlasamādhipaññāsampannāti guṇamahattenapi so bhikkhusamūho mahāti. Taṃ anāmasitvā saṅkhyāmahattameva dassento **‘‘sataṃ vā’’**tiādimāha. Aññagāmapaṭibaddhajīvikāvasena samosaranti etthāti **samosaraṇaṃ, gāmo** nivāsagāmo. Nti sālaṃ brāhmaṇagāmaṃ. **Vihāro**ti bhagavato viharaṇaṭṭhānaṃ. **Etthā**ti etasmiṃ **sāleyyakasutte. Aniyamito**ti asukasmiṃ ārāme pabbate rukkhamūle vāti na niyamito, sarūpaggahaṇavasena na niyamitvā vutto. **Tasmā**ti aniyamitattā. Atthāpattisiddhamatthaṃ parikappanavasena dassento **‘‘vanasaṇḍo bhavissatī’’**ti āha, addhā bhaveyyāti attho.

Upalabhiṃsūti (sārattha. ṭī. 1.1.verañjakaṇḍavaṇṇanā; dī. ni. ṭī. 1.255; a. ni. ṭī. 2.3.64) savanavasena upalabhiṃsūti imamatthaṃ dassento **‘‘sotadvāra…pe… jāniṃsū’’**ti āha. Avadhāraṇaphalattā sabbampi vākyaṃ antogadhāvadhāraṇanti āha **‘‘padapūraṇamatte vā nipāto’’**ti. **Avadhāraṇatthe**ti pana iminā iṭṭhatthāvadhāraṇatthaṃ kho-saddaggahaṇanti dasseti. ‘‘Assosu’’nti padaṃ kho-sadde gahite tena phullitamaṇḍitavibhūsitaṃ viya hontaṃ pūritaṃ nāma hoti, tena ca purimapacchimapadāni saṃsiliṭṭhāni honti, na tasmiṃ aggahiteti āha **‘‘padapūraṇena byañjanasiliṭṭhatāmattamevā’’**ti. **Matta**-saddo visesanivattiattho. Tenassa anatthantaradīpanataṃ dasseti, **eva**-saddena pana byañjanasiliṭṭhatāya ekantikataṃ. Sālāyaṃ jātā saṃvaḍḍhakā **sāleyyakā** yathā ‘‘katteyyakā ubbheyyakā’’ti.

Samitapāpattāti accantaṃ anavasesato savāsanaṃ samitapāpattā. Evañhi bāhirakavītarāgasekkhāsekkhapāpasamanato bhagavato pāpasamanaṃ visesitaṃ hoti. Anekatthattā nipātānaṃ idha anussavattho adhippetoti āha **‘‘khalūti anussavanatthe nipāto’’**ti. **Ālapanamatta**nti piyālāpavacanaṃ. Piyasamudāhārā hete ‘‘bho’’ti vā ‘‘āvuso’’ti vā ‘‘devānampiyā’’ti vā. **Gottavasenā**ti ettha taṃ tāyatīti **gottaṃ**. Gotamoti hi pavattamānaṃ abhidhānaṃ buddhiñca ekaṃsikavisayatāya tāyati rakkhatīti **gotamagottaṃ**. Yathā hi buddhi ārammaṇabhūtena atthena vinā na vattati, evaṃ abhidhānaṃ abhidheyyabhūtena, tasmā so tāni tāyati rakkhatīti vuccati. So pana atthato aññakulaparamparāsādhāraṇaṃ tassa kulassa ādipurisasamudāgataṃ taṃkulapariyāpannasādhāraṇaṃ sāmaññarūpanti daṭṭhabbaṃ. **Uccākulaparidīpanaṃ** uditoditavipulakhattiyakulavibhāvanato. Sabbakhattiyānañhi ādibhūtamahāsammatamahārājato paṭṭhāya asambhinnaṃ uḷāratamaṃ sakyarājakulaṃ. **Kenaci pārijuññenā**ti ñātipārijuññabhogapārijuññādinā kenacipi pārijuññena parihāniyā **anabhibhūto** anajjhotthaṭo. Tathā hi kadācipi tassa kulassa tādisapārijuññābhāvo, abhinikkhamanakāle ca tato samiddhatamabhāvo loke pākaṭo paññātoti. **Sakyakulā pabbajito**ti idaṃ vacanaṃ bhagavato **saddhāpabbajitabhāvadīpanaṃ** vuttaṃ mahantaṃ ñātiparivaṭṭaṃ mahantañca bhogakkhandhaṃ pahāya pabbajitabhāvadīpanato. Ettha ca **samaṇo**ti iminā parikkhakajanehi bhagavato bahumatabhāvo dassito samitapāpatādīpanato, **gotamo**ti iminā lokiyajanehi uḷāratamakulīnatādīpanato.

Abbhuggatoti ettha **abhi**-saddo itthambhūtākhyāne, taṃyogato pana ‘‘bhavantaṃ gotama’’nti upayogavacanaṃ sāmiatthepi samānaṃ itthambhūtayogadīpanato **‘‘itthambhūtākhyānatthe’’**ti vuttaṃ. Tenāha **‘‘tassa kho pana bhoto gotamassāti attho’’**ti. **Kalyāṇo**ti bhaddako. Sā cassa kalyāṇatā uḷāravisayatāyāti āha **‘‘kalyāṇaguṇasamannāgato’’**ti. Taṃvisayatā hettha samannāgamo. **Seṭṭho**ti

etthāpi eseva nayo yathā ‘‘bhagavāti vacanaṃ seṭṭha’’nti (pārā. aṭṭha. 1.verañjakaṇḍavaṇṇanā; visuddhi. 1.142; udā. aṭṭha. 1; itivu. aṭṭha. nidānavaṇṇanā; mahāni. aṭṭha. 50). ‘‘Bhagavā araha’’ntiādinā guṇānaṃ saṃkittanato saṃsaddanato ca kittisaddo vaṇṇoti āha **‘‘kittiyevā’’**ti. Kittipariyāyopi hi sadda-saddo yathā taṃ ‘‘uḷārasaddā isayo guṇavanto tapassino’’ti. **Thutighoso**ti abhitthavudāhāro. **Ajjhottharitvā**ti paṭipakkhābhāvena anaññasādhāraṇatāya ca abhibhavitvā.

So bhagavāti yo so samatiṃsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho devānaṃ atidevo sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā lokanātho bhāgyavantatādīhi kāraṇehi bhagavāti laddhanāmo, so bhagavā. ‘‘Bhagavā’’ti hi idaṃ satthu nāmakittanaṃ. Tathā hi vuttaṃ ‘‘bhagavāti netaṃ nāmaṃ mātarā kata’’ntiādi (mahāni. 149, 198, 210; cūḷani. ajitamāṇavapucchāniddesa 2). Parato pana ‘‘bhagavā’’ti guṇakittanameva. Evaṃ ‘‘araha’’ntiādīhi padehi ye sadevake loke ativiya paññātā buddhaguṇā, te nānappakārato vibhāvitāti dassetuṃ paccekaṃ itipi-saddo yojetabboti āha **‘‘itipi arahaṃ, itipi samāsambuddho…pe… itipi bhagavā’’**ti. ‘‘Itipetaṃ bhūtaṃ, itipetaṃ taccha’’ntiādīsu (dī. ni. 1.6) viya hi idha **iti-**saddo āsannapaccakkhakāraṇattho, **pi-**saddo sampiṇḍanattho tena tesaṃ guṇānaṃ bahubhāvadīpanato. Tāni guṇasallakkhaṇakāraṇāni saddhāsampannānaṃ viññujātikānaṃ paccakkhāni evāti dassento **‘‘iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttaṃ hotī’’**tiādi. **Tato visuddhimaggato. Tesa**nti ‘‘araha’’ntiādīnaṃ. **Vitthāro** atthaniddeso **gahetabbo**. Tato eva taṃsaṃvaṇṇanāyaṃ (visuddhi. mahāṭī. 1.130) vutto ‘‘ārakāti arahaṃ suvidūrabhāvato, ārakāti arahaṃ āsannabhāvato, rahitabbassa abhāvato, sayañca arahitabbato, natthi etassa rahogamanaṃ gatīsu paccājāti, pāsaṃsabhāvato vā araha’’ntiādinā ‘‘araha’’ntiādīnaṃ padānaṃ attho vitthārato veditabbo.

Bhavanti cettha (visuddhi. mahāṭī. 1.130; sārattha. ṭī. 1.verañjakaṇḍavaṇṇanā) –

‘‘Sammā nappaṭipajjanti, ye nihīnāsayā narā;
Ārakā tehi bhagavā, dūre tenārahaṃ mato.

Ye sammā paṭipajjanti, suppaṇītādhimuttikā;
Bhagavā tehi āsanno, tenāpi arahaṃ jino.

Pāpadhammā rahā nāma, sādhūhi rahitabbato;
Tesaṃ suṭṭhu pahīnattā, bhagavā arahaṃ mato.

Ye sacchikatasaddhammā, ariyā suddhagocarā;
Na tehi rahito hoti, nātho tenārahaṃ mato.

Raho vā gamanaṃ yassa, saṃsāre natthi sabbaso;
Pahīnajātimaraṇo, arahaṃ sugato mato.

Guṇehi sadiso natthi, yasmā loke sadevake;
Tasmā pāsaṃsiyattāpi, arahaṃ dvipaduttamo.

Ārakā mandabuddhīnaṃ, āsannā ca vijānataṃ;
Rahānaṃ suppahīnattā, vidūnamaraheyyato;
Bhavesu ca rahābhāvā, pāsaṃsā arahaṃ jino’’ti.

Sundaranti bhaddakaṃ. Tañca passantassa hitasukhāvahabhāvena veditabbanti āha **‘‘atthāvahaṃ sukhāvaha’’**nti. Tattha **atthāvaha**nti diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthasañhitahitāvahaṃ. **Sukhāvaha**nti tappariyāpannatividhasukhāvahaṃ. **Tathārūpāna**nti tādisānaṃ. Yādisehi pana guṇehi bhagavā samannāgato, tehi catuppamāṇikassa lokassa sabbathāpi accantāya pasādanīyoti dassetuṃ **‘‘anekehipī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **yathābhūta…pe… arahata**nti iminā dhammappamāṇānaṃ

lūkhappamāṇānaṃ sattānaṃ bhagavato pasādāvahatamāha, itarena itaresaṃ. **Dassanamattampi sādhu hotī**ti ettha kosiyasakuṇassa vatthu kathetabbaṃ. **Ekaṃ padampi sotuṃ labhissāma, sādhutaraṃyeva bhavissatī**ti ettha maṇḍūkadevaputtavatthu kathetabbaṃ.

Iminā nayena agārikapucchā āgatāti idaṃ yebhuyyavasena vuttaṃ. Yebhuyyena hi agārikā evaṃ pucchanti. **Anagārikapucchāyapi** eseva nayo. **Yathā na sakkonti…pe… vissajjento**ti iminā satthu tesaṃ brāhmaṇagahapatikānaṃ niggaṇhanavidhiṃ dasseti. Tesañhi saṃkhittarucitāya saṅkhepadesanā, tāya atthaṃ ajānantā vitthāradesanaṃ āyācanti, sā ca nesaṃ saṃkhittarucitā paṇḍitamānitāya, so ca māno yathādesitassa atthassa ajānante appatiṭṭho hoti, iti bhagavā tesaṃ mānaniggahavidhiṃ cintetvā saṅkhepeneva pañhaṃ vissajjesi, na sabbaso desanāya asallakkhaṇatthaṃ. Tenāha **''paṇḍitamānikā hī''**tiādi. **Yasmā maṃ tumhe yācatha,** saṃkhittena vuttamatthaṃ na jānitthāti adhippāyo.

440. ''Ekavidhena ñāṇavatthu''ntiādīsu (vibha. 751) viya koṭṭhāsattho **vidha**-saddo, so ca vibhattivacanavipallāsaṃ katvā paccatte karaṇavacanavasena **''tividha''**nti vutto. Attho pana karaṇaputhuvacanavasena daṭṭhabboti āha **''tividhanti tīhi koṭṭhāsehī''**ti. Pakārattho vā **vidha**-saddo, pakāratthattāyeva labbhamānaṃ adhammacariyāvisamacariyābhāvasāmaññaṃ, kāyadvārikabhāvasāmaññaṃ vā upādāya ekattaṃ netvā **''tividha''**nti vuttaṃ. Pakārabhede pana apekkhite ''tividhā''icceva vuttaṃ hoti. **Kāyenā**ti ettha **kāyo**ti copanakāyo adhippeto, so ca adhammacariyāya dvārabhūto tena vinā tassā appavattanato. **Kāyenā**ti ca hetumhi karaṇavacanaṃ. Kiñcāpi hi adhammacariyāsaṅkhātacetanāsamuṭṭhānā sā viññatti, na ca sā paṭṭhāne āgatesu catuvīsatiyā paccayesu ekenapi paccayena cetanāya paccayo hoti, tassā pana tathāpavattamānāya kāyakammasaññitāya cetanāya pavatti hotīti tena dvārena lakkhitabbabhāvato tassā kāraṇaṃ viya ca sabbohāramattaṃ hoti. **Kāyadvārenā**ti vā kāyena dvārabhūtena kāyadvārabhūtenāti taṃ itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṃ. Adhammaṃ carati etāyāti **adhammacariyā,** tathāpavattā cetanā. **Adhammo**ti pana taṃsamuṭṭhāno payogo daṭṭhabbo. Dhammato anapetāti dhammā, na dhammāti adhammā, adhammā ca sā cariyā cāti **adhammacariyā**. Paccanīkasamanaṭṭhena samaṃ, samānaṃ sadisaṃ yuttanti vā samaṃ, sucaritaṃ. Samato vigataṃ, viruddhaṃ vā tassāti visamaṃ, duccaritaṃ. Sā eva visamā cariyāti **visamacariyā. Sabbesu kaṇhasukkapadesū**ti ''catubbidhaṃ vācāya adhammacariyāvisamacariyā hotī''tiādinā uddesaniddesavasena āgatesu sabbesu kaṇhapadesu – ''tividhaṃ kho gahapatayo kāyena dhammacariyāsamacariyā hotī''tiādinā uddesaniddesavasena āgatesu sabbesu sukkapadesu ca.

Rodeti kurūrakammantatāya parapaṭibaddhe satte assūni mocetīti ruddo, so eva **luddo** ra-kārassa la-kāraṃ katvā. **Kakkhaḷo**ti luddo. **Dāruṇo**ti pharuso. **Sāhasiko**ti sāhassakārī. **Sacepi na lippanti**. **Tathāvidho** paresaṃ ghātanasīlo **lohitapāṇītveva vuccati** yathā dānasīlo paresaṃ dānatthaṃ adhotahatthopi ''payatapāṇī''tveva vuccati. Paharaṇaṃ pahāradānamattaṃ **hataṃ,** pavuddhaṃ paharaṇaṃ parassa māraṇaṃ **pahata**nti dassento **''hate''**tiādimāha. Tattha **niviṭṭho**ti abhiniviṭṭho pasuto.

Yassa vasena ''parassā''ti sāminiddeso, taṃ sāpateyyaṃ. Yañhi sāmaññato gahitaṃ, taṃ teneva sāminiddesena pakāsitanti āha **''parassa santaka''**nti. Parassaparavittūpakaraṇanti vā ekamevetaṃ samāsapadaṃ, yaṃ kiñci parasantakaṃ visesato parassa vittūpakaraṇaṃ vāti attho. **Tehi parehī**ti yesaṃ santakaṃ, tehi. Yassa vasena puriso ''theno''ti vuccati, taṃ theyyanti āha **''avaharaṇacittassetaṃ adhivacana''**nti. **Theyyasaṅkhātena,** na vissāsatāvakālikādivasenāti attho.

Mate vāti **vā**-saddo avuttavikappattho. Tena pabbajitādibhāvaṃ saṅgaṇhāti. **Etenupāyenā**ti yaṃ mātari matāya, naṭṭhāya vā pitā rakkhati, sā **piturakkhitā**. Yaṃ ubhosu asantesu bhātā rakkhati, sā **bhāturakkhitā**ti evamādiṃ sandhāyāha. **Sabhāgakulānī**ti āvāhakiriyāya sabhāgāni kulāni. Dassukavidhiṃ vā uddissa **ṭhapitadaṇḍā**rājādīhi. **Sammādiṭṭhisutte** (ma. ni. aṭṭha. 1.89) ''asaddhammādhippāyena kāyadvārappavattā agamanīyaṭṭhānavītikkamacetanā''ti evaṃ **vuttamicchācāralakkhaṇavasena**.

Hatthapādādihetūti hatthapādādibhedanahetu. **Dhanahetū**ti dhanassa lābhahetu jānihetu ca. **Lābho**ti ghāsacchādanāni labbhatīti lābho. **Kiñcikkha**nti kiñcimattakaṃ āmisajātaṃ. Tenāha **''yaṃ vā''**tiādi. **Jānantoyevā**ti musābhāvaṃ tassa vatthuno atthi, taṃ jānanto eva.

Aṇḍakāti vuccati rukkhe aṇḍasadisā gaṇṭhiyo. Yathā thaddhā visamā dubbinītā ca honti, evamevaṃ khuṃsanavambhanavasena pavattavācāpi hi ''aṇḍakā''ti vuttā. Tenāha **''yathā sadose rukkhe''**tiādi. **Kakkasā**ti pharusā eva, so panassā kakkasabhāvo byāpādanimittatāya tato pūtikāti. Tenāha **''yathā nāmā''**tiādi. **Kaṭukā**ti aniṭṭhā. **Amanāpā**ti na manavaḍḍhanī, tato eva **dosajananī,** cittasandosuppattikārikā. **Mammesū**ti ghaṭṭanena dukkhuppattito mammasadisesu jātiādīsu. **Lagganakārī**ti evaṃ vadantassa evaṃ vadāmīti atthādhippāyena lagganakārī, na byañjanavasena. **Kodhassa āsannā** tassa kāraṇabhāvato. **Sadosavācāyā**ti attano samuṭṭhāpakadosassa vasena sadosavācāya **vevacanāni**.

Akālenāti ayuttakālena. **Akāraṇanissita**nti nipphalaṃ. Phalañhi kāraṇanissitaṃ nāma tadavinābhāvato. Akāraṇanissitaṃ nipphalaṃ, samphanti attho. **Asabhāvavattā**ti ayāthāvavādī. **Asaṃvaravinayapaṭisaṃyuttassā**ti saṃvaravinayarahitassa, attano suṇantassa ca na saṃvaravinayāvahassa **vattā. Hadayamañjūsāyaṃ nidhetu**nti ahitasaṃhitattā cittaṃ anuppavisetvā nidhetuṃ. **Ayuttakāle**ti dhammaṃ kathentena yo attho yasmiṃ kāle vattabbo, tato pubbe pacchā tassa akālo, tasmiṃ ayuttakāle **vattā hoti. Anapadesa**nti bhagavatā asukasutte evaṃ vuttanti suttāpadesavirahitaṃ. **Aparicchedа**nti paricchedarahitaṃ. Yathā pana vācā paricchedarahitā hoti, taṃ dassetuṃ **''suttaṃ vā''**tiādi vuttaṃ. **Upalabbha**nti anuyogaṃ. **Bāhirakathaṃyevā**ti yaṃ suttaṃ, jātakaṃ vā nikkhittaṃ, tassa sarīrabhūtaṃ kathaṃ anāmasitvā tato bahibhūtaṃyeva kathaṃ. **Sampajjitvā**ti viruḷhaṃ āpajjitvā. **Paveṇijātakāvā**ti anujātapārohamūlāniyeva tiṭṭhanti. **Āharitvā**ti nikkhittasuttato aññampi anuyogaupamāvatthuvasena tadanupayoginaṃ āharitvā. **Jānāpetu**nti etadatthamidaṃ vuttanti jānāpetuṃ yo sakkoti. **Tassa kathetu**nti tassa tathārūpassa dhammakathikassa bahumpi kathetuṃ vaṭṭati. **Na atthanissita**nti attano paresañca na hitāvahaṃ.

Abhijjhāyanaṃ yebhuyyena parasantakassa dassanavasena hotīti **''abhijjhāya oloketā hotī''**ti vuttaṃ. Abhijjhāyanto vā abhijjhāyitaṃ vatthuṃ yattha katthaci ṭhitampi paccakkhato passanto viya abhijjhāyatīti vuttaṃ **''abhijjhāya oloketā hotī''**ti. **Kammapathabhedo na hoti,** kevalaṃ lobhamattova hoti pariṇāmanavasena appavattattā. Yathā pana kammapathabhedo hoti, taṃ dassetuṃ **''yadā panā''**tiādi vuttaṃ. **Pariṇāmetī**ti attano santakabhāvena pariggayha nāmeti.

Vipannacittoti byāpādena vipattiṃ āpāditacitto. Tenāha **''pūtibhūtacitto''**ti. Byāpādo hi visaṃ viya lohitassa cittaṃ pūtibhāvaṃ janeti. **Dosena duṭṭhacittasaṅkappo**ti visena viya sappiādikopena dūsitacittasaṅkappo. **Ghātīyantū**ti hanīyantu. **Vadhaṃ pāpuṇantū**ti maraṇaṃ pāpuṇantu. **Mā vā ahesu**nti sabbena sabbaṃ na hontu. Tenāha **''kiñcipi mā ahesu''**nti, anavasesavināsaṃ pāpuṇantūti attho. **Haññantūti ādicintanenevā**ti ekantato vināsacintāya eva.

Micchādiṭṭhikoti ayoniso uppannadiṭṭhiko. So ca ekantato kusalapaṭipakkhadiṭṭhikoti āha **''akusaladassano''**ti. **Vipallatthadassano**ti dhammatāya vipariyāsaggāhī. **Natthi dinna**nti deyyadhammasīsena dānaṃ vuttanti āha **''dinnassa phalābhāvaṃ sandhāya vadatī''**ti. Dinnaṃ pana annādivatthuṃ kathaṃ paṭikkhipati. Esa nayo **''yiṭṭhaṃ huta''**nti etthāpi. **Mahāyāgo**ti sabbasādhāraṇaṃ mahādānaṃ. **Paheṇakasakkāro**ti pāhunakānaṃ kattabbasakkāro. **Phala**nti ānisaṃsaphalañca nissandaphalañca. **Vipāko**ti sadisaṃ phalaṃ. **Paraloke ṭhitassa ayaṃ loko natthī**ti paraloke ṭhitassa kammunā laddhabbo ayaṃ loko na hoti. **Idhaloke ṭhitassapi paraloko natthī**ti idhaloke ṭhitassa kammunā laddhabbo paraloko na hoti. Tattha kāraṇamāha **''sabbe tattha tattheva ucchijjantī''**ti. Ime sattā yattha yattha bhavayonigatiādīsu ṭhitā tattha tattheva ucchijjanti nirudayavināsavasena vinassanti. **Phalābhāvavasenā**ti mātāpitūsu sammāpaṭipattimicchāpaṭipattīnaṃ phalassa abhāvavasena ''natthi mātā, natthi pitā''ti vadati, na mātāpitūnaṃ, nāpi tesu sammāpaṭipattimicchāpaṭipattīnaṃ abhāvavasena tesaṃ lokapaccakkhattā. Bubbuḷakassa viya imesaṃ

sattānaṃ uppādo nāma kevalova, na cavitvā āgamanapubbakoti dassanatthaṃ ''natthi sattā opapātikā''ti vuttanti āha **''cavitvā upapajjanakasattā nāma natthīti vadatī''**ti. Samaṇena nāma yāthāvato jānantena kassaci kiñci akathetvā saññatena bhavitabbaṃ, aññathā ahopurisikā nāma siyā, kiṃ paro parassa karissati, tathā attano sampādanassa kassaci avasaro eva natthi tattha tattheva ucchijjanatoti āha **''ye imañca…pe… pavedentī''**ti. **Ettāvatā**ti ''natthi dinna''ntiādinā byapadesena. **Dasavatthukā**ti paṭikkhipitabbāni dasa vatthūni etissāti dasavatthukā.

441. **Anabhijjhādayo** heṭṭhā atthato pakāsitattā **uttānatthāyeva**.

442. Saha byayati gacchatīti sahabyo, sahavattanako, tassa bhāvo **sahabyatā,** sahapavattīti āha **''sahabhāvaṃ upagaccheyya''**nti. Brahmānaṃ kāyo samūhoti brahmakāyo, tappariyāpannatāya tattha gatāti **brahmakāyikā**. Kāmaṃ cetāya sabbassapi brahmanikāyassa samaññāya bhavitabbaṃ, ''ābhāna''ntiādinā pana dutiyajjhānabhūmikādīnaṃ upari gahitattā gobalībaddañāyena tadavasesānaṃ ayaṃ samaññāti āha **''brahmakāyikānaṃ devānanti paṭhamajjhānabhūmidevāna''**nti. **Ābhā nāma visuṃ** devā **natthi,** parittābhādīnaṃyeva pana ābhāvantatāsāmaññena ekajjhaṃ gahetvā pavattaṃ etaṃ adhivacanaṃ, yadidaṃ ''ābhā''ti yathā ''brahmapārisajjabrahmapurohitamahābrahmānaṃ brahmakāyikā''ti. **Parittābhānantiādi panā**ti **ādi-**saddena appamāṇābhānaṃ devānaṃ ābhassarānaṃ devānanti imaṃ pāḷiṃ saṅgaṇhāti. **Ekato aggahetvā**ti ābhāti vā, ekattakāyanānattasaññāti vā ekato aggahetvā. **Tesaṃyevā**ti ābhāti vuttadevānaṃyeva. **Bhedato gahaṇa**nti kāraṇassa hīnādibhedabhinnatādassanavasena parittābhādiggahaṇaṃ. **Iti bhagavā āsavakkhayaṃ dassetvā**ti evaṃ bhagavā dhammacariyaṃ, samacariyaṃ, vaṭṭanissitaṃ sugatigāmipaṭipadaṃ, vivaṭṭanissitaṃ āsavakkhayagāmipaṭipadaṃ katvā tibhavabhañjanato āsavakkhayaṃ dassetvā **arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhapesi**.

Idha ṭhatvāti imasmiṃ dhammacariyāsamacariyāya niddese ṭhatvā. **Devalokā samānetabbā**ti chabbīsatipi devalokā samodhānetabbā. **Vīsati brahmalokā**ti taṃtaṃbhavapariyāpannanikāyavasena vīsati brahmalokā, vīsati brahmanikāyāti attho. **Dasakusalakammapathehī**ti yathārahaṃ dasakusalakammapathehi kammūpanissayapaccayabhūtehi kevalaṃ upanissayabhūtehi ca **nibbatti dassitā**.

Tiṇṇaṃ sucaritānanti tiṇṇaṃ kāmāvacarasucaritānaṃ. Kāmāvacaraggahaṇañcettha manosucaritāpekkhāya. **Vipākenevā**ti iminā vipākuppādeneva nibbatti hoti, na upanissayatāmattenāti dasseti. **''Upanissayavasenā''**ti vuttamatthaṃ vivarituṃ **''dasa kusalakammapathā hī''**tiādi vuttaṃ. **Dutiyādīni bhāvetvā**tiādīsupi ''sīle patiṭṭhāyā''ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Kasmā panettha ''upanissayavasenā''ti vuttaṃ, nanu **paṭisambhidāmagge** (paṭi. ma. 1.41) – ''paṭhamena jhānena nīvaraṇānaṃ pahānaṃ sīlaṃ, veramaṇi sīlaṃ, cetanā sīlaṃ, saṃvaro sīlaṃ, avītikkamo sīla''ntiādinā sabbesupi jhānesu sīlaṃ uddhaṭanti tassa vasena uparidevalokānampi vipākena nibbatti vattabbāti? Na, tassa pariññāya desanattā, pariññāya desanatā cassa ''yattha ca pahāna''ntiādinā **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāya**ñca (visuddhi. mahāṭī. 2.837, 839) pakāsitā eva. Tathā hi idhāpi ''dasa kusalakammapathā hi sīla''ntiādinā sīlassa rūpārūpabhavānaṃ upanissayatā vibhāvitā, na nibbattakatāya. Kasmā panettha bhāvanālakkhaṇāya dhammacariyāya bhavavisese vibhajiyamāne asaññabhavo na gahitoti āha **''asaññabhavo pana…pe… na niddiṭṭho''**ti. Bāhirakā hi ayathābhūtadassitāya asaññabhavaṃ bhavavippamokkhaṃ maññamānā tadupagajjhānaṃ bhāvetvā asaññesu nibbattanti. Ayamettha saṅkhepo, yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **brahmajālaṭṭhakathāyaṃ taṃsaṃvaṇṇanāya**ñca (dī. ni. aṭṭha. 1.68-73; dī. ni. ṭī. 1.68-73) vuttanayeneva veditabbaṃ.

Sāleyyakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Verañjakasuttavaṇṇanā

444. **Verañjavāsino**ti verañjagāmavāsino. Keci pana ''vividharaṭṭhavāsino verañjakā''ti

etamatthaṃ vadanti, tesaṃ matena ‘‘verajjakā’’ti pāḷiyā bhavitabbanti. **Aniyamitakiccenā**ti ‘‘iminā nāmā’’ti evaṃ na niyamitena kiccena. **Ayaṃ viseso**ti ayaṃ puggalādhiṭṭhānadhammādhiṭṭhānakato imesu dvīsu suttesu desanāya viseso, attho pana desanānayo ca majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya avisiṭṭhoti dasseti. Kasmā pana bhagavā katthaci puggalādhiṭṭhānadesanaṃ deseti, katthaci dhammādhiṭṭhānanti? Desanāvilāsato veneyyajjhāsayato ca. Desanāvilāsappattā hi buddhā bhagavanto, te yathāruci katthaci puggalādhiṭṭhānaṃ katvā, katthaci dhammādhiṭṭhānaṃ katvā dhammaṃ desenti. Ye pana veneyyā sāsanakkamaṃ anotiṇṇā, tesaṃ puggalādhiṭṭhānadesanaṃ desenti. Ye otiṇṇā, tesaṃ dhammādhiṭṭhānaṃ. Sammutisaccavisayā puggalādhiṭṭhānā, itarā paramatthasaccavisayā. Purimā karuṇānukūlā, itarā paññānukūlā. Saddhānusārigottānaṃ vā purimā. Te hi puggalappamāṇā, pacchimā dhammānusārīnaṃ. Saddhācaritatāya vā lokādhipatīnaṃ vasena puggalādhiṭṭhānā, paññācaritatāya dhammādhipatīnaṃ vasena dhammādhiṭṭhānā. Purimā ca neyyatthā, pacchimā nītatthā. Iti bhagavā taṃ taṃ visesaṃ avekkhitvā tattha tattha duvidhaṃ desanaṃ desetīti veditabbaṃ.

Verañjakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Mahāvedallasuttavaṇṇanā

449. Garubhāvo gāravaṃ, pāsāṇacchattaṃ viya garukaraṇīyatā. Saha gāravenāti sagāravo, garunā kismiñci vutte gāravavasena patissavanaṃ patissavo, saha patissavena sappatissavo, patissavabhūtaṃ taṃsabhāgañca yaṃ kiñci garukaraṇaṃ. Sagārave sappatissavacanaṃ **sagāravasappatissavacanaṃ**. Garukaraṇaṃ vā gāravo, sagāravassa sappatissavacanaṃ **sagāravasappatissavacanaṃ**. Etena sabhāveneva sagāravassa tathāpavattaṃ vacananti dasseti. Aññattha **du**-saddo garahatthopi hoti ‘‘dukkhaṃ dupputto’’tiādīsu viya, idha pana so na sambhavati kucchitāya paññāya abhāvatoti āha **‘‘paññāya duṭṭhaṃ nāma natthī’’**ti. ‘‘Dussīlo’’tiādīsu viya abhāvattho **du**-saddoti vuttaṃ **‘‘appañño nippaññoti attho’’**ti. **Kittakenā**ti kena parimāṇena. Taṃ pana parimāṇaṃ yasmā parimeyyassa atthassa paricchindanaṃ hoti, **nu**-saddo ca pucchāya jotako, tasmā **‘‘kittāvatā nu khoti kāraṇaparicchedapucchā’’**ti vatvā **‘‘kittakena nu kho evaṃ vuccatīti attho’’**ti āha. ‘‘Kāraṇaparicchedapucchā’’ti iminā ‘‘kittāvatā’’ti sāmaññato pucchābhāvo dassito, na visesato, tassa pucchāvisesabhāvañāpanatthaṃ mahāniddese āgatā sabbāva pucchā atthuddhāranayena dasseti **‘‘pucchā ca nāmā’’**tiādinā. Adiṭṭhaṃ jotīyati etāyāti **adiṭṭhajotanā,** pucchā. **Diṭṭhasaṃsandanā** sākacchāvasena vinicchayakaraṇaṃ. Vimati chijjati etāyāti **vimaticchedanā**. Anumatiyā pucchā **anumatipucchā**. ‘‘Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave’’tiādipucchāya hi ‘‘kiṃ tumhākaṃ anumatī’’ti anumati pucchitā hoti. Kathetuṃ kamyatāya pucchā **kathetukamyatāpucchā**.

Lakkhaṇanti ñātuṃ icchito yo koci sabhāvo. **Aññāta**nti yena kenaci ñāṇena aññātabhāvaṃ āha. **Adiṭṭha**nti dassanabhūtena paccakkhaṃ viya adiṭṭhataṃ. **Atulita**nti ‘‘ettakaṃ ida’’nti tulanabhūtena atulitataṃ. **Atīrita**nti tīraṇabhūtena akatañāṇakiriyāsamāpanataṃ. **Avibhūta**nti ñāṇassa apākaṭabhāvaṃ. **Avibhāvita**nti ñāṇena apākaṭīkatabhāvaṃ. **Idha diṭṭhasaṃsandanāpucchā adhippetā,** na adiṭṭhajotanā vimaticchedanā cāti.

Kathamayaṃ attho viññāyatīti āha **‘‘thero hī’’**tiādi. **Sayaṃ vinicchinanto**ti sayameva tesaṃ pañhānaṃ atthaṃ visesena nicchinanto. **Idaṃ sutta**nti idaṃ pañcavīsatipañhapaṭimaṇḍitasuttaṃ, na yaṃ kiñci anavaseseneva matthakaṃ pāpesīti. ‘‘Sayameva pañhaṃ samuṭṭhāpetvā sayaṃ vinicchinanto’’ti ettha catukkoṭikaṃ bhavatīti dassento **‘‘ekacco hī’’**tiādimāha. **Pañhaṃ samuṭṭhāpetuṃyeva sakkotī**ti pucchanavidhiṃyeva jānāti. **Na nicchetu**nti nicchetuṃ na sakkoti, vissajjanavidhiṃ na jānātīti attho. **Visesaṭṭhāna**nti aññehi asadisaṭṭhānaṃ. **Therena sadiso**ti therena sadiso sāvako natthi.

Saṃsanditvāti saṃyojetvā samānaṃ katvā, yathā tattha sabbaññutaññāṇaṃ pavattaṃ, tathā taṃ avilometvāti attho. **Līḷāyanto**ti līḷaṃ karonto. Dhammakathikatāya aggabhāvappattiyā tattha appaṭihatañāṇatāya buddhalīḷāya viya catunnaṃ parisānaṃ gamanaṃ gaṇhanto dhammakathaṃ katheti.

Ito vā etto vā anukkamitvāti uggahitakathāmaggato yattha katthaci īsakampi anukkamitvā uggahitaniyāmenevāti attho. Tenāha **''yaṭṭhikoṭi''**ntiādi. **Ekapadika**nti ekapadanikkhepamattaṃ. **Daṇḍakasetu**nti ekadaṇḍakamayaṃ setuṃ. Heṭṭhā ca upari ca suttapadānaṃ āharaṇena **tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ heṭṭhupariyaṃ karonto**. Jātassarasadisañca gāthaṃ, suttapadaṃ vā nikkhipitvā tattha nānāupamākāraṇāni āharanto tāni ca tehi suttapadehi bodhento samuṭṭhāpento **''jātassare pañcavaṇṇāni kusumāni phullāpento viya sinerumatthake vaṭṭisahassaṃ jālento viyā''**ti vutto.

Ekapaduddhāreti ekasmiṃ paduddhāraṇakkhaṇe. Padavasena **saṭṭhi padasatasahassāni** gāthāvasena **pannarasa gāthāsahassāni. Ākaḍḍhitvā gaṇhanto viyā**ti paccekaṃ pupphāni anocinitvā vallimeva ākaḍḍhitvā ekajjhaṃ pupphāni katvā gaṇhanto viya. Tenāha **''ekappahārenevā''**ti. **Gatimantāna**nti atisayāya ñāṇagatiyā yuttānaṃ. **Dhitimantāna**nti dhāraṇabalena yuttānaṃ.

Anantanayussadanti paccayuppannabhāsitatthanibbānavipākakiriyādivasena anantapabhede visaye pavattiyā anantanayehi ussannaṃ upacitaṃ. Caturoghanittharaṇatthikānaṃ titthe ṭhapitanāvā viyāti yojanā. **Sahassayuttaājaññaratho**ti vejayantarathaṃ sandhāya vadati.

Yasmā pucchāyaṃ byāpanicchānayena ''duppañño duppañño''ti āmeḍitavasena vuttaṃ, tasmā dhammasenāpati pucchitamatthaṃ vissajjento pucchāsabhāgena ''nappajānāti nappajānātī''ti āmeḍitavasenevāha. Tattha iti-saddo kāraṇatthoti dassento **''yasmā nappajānāti, tasmā duppaññoti vuccatī''**ti āha. **Idaṃ dukkha**nti idaṃ upādānakkhandhapañcakaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ. Tañca kho ruppanaṃ vediyanaṃ sañjānanaṃ abhisaṅkharaṇaṃ vijānananti saṅkhepato **ettakaṃ. Ito uddhaṃ** kiñci dhammajātaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ nāma **natthī**ti **yāthāvasarasalakkhaṇato** pavattikkamato ceva pīḷanasaṅkhatasantāpavipariṇāmalakkhaṇato ca yathābhūtaṃ ariyamaggapaññāya **nappajānāti**. Avasesapaccayasamāgame udayati uppajjati, svāyaṃ samudayo saṃsārapavattibhāvenāti āha **''pavattidukkhapabhāvikā''**ti, dukkhasaccassa uppādikāti attho. **Yāthāvasarasalakkhaṇato**ti yathābhūtaṃ anupacchedakaraṇarasato ceva sampiṇḍananidānasaṃyogapalibodhalakkhaṇato ca.

Idaṃ nāma ṭhānaṃ patvāti idaṃ nāma appavattikāraṇaṃ āgamma. **Nirujjhatī**ti anuppādanirodhavasena nirujjhati, tenāha **''ubhinnaṃ appavattī''**ti. **Yāthāvasarasalakkhaṇato**ti yathābhūtaṃ accutirasato ceva nissaraṇavivekāsaṅkhatāmatalakkhaṇato ca. **Ayaṃ paṭipadā**ti ayaṃ sammādiṭṭhiādikā samodhānalakkhaṇā paṭipajjati etāyāti paṭipadā. **Dukkhanirodhaṃ gacchatī**ti dukkhanirodhaṃ nibbānaṃ sacchikiriyābhisamayavasena gacchati ārabbha pavattati. **Yāthāvasarasalakkhaṇato**ti yathābhūtaṃ kilesappahānakaraṇasarasato ceva niyyānahetudassanādhipateyyalakkhaṇato ca nappajānāti. **Anantaravāre**ti dutiyavāre. **Imināva nayenā**ti ''idaṃ dukkhaṃ, ettakaṃ dukkha''ntiādinā paṭhamavāre vuttanayena. Tattha hi duppaññaniddesattā pajānanapaṭikkhepavasena desanā āgatā, idha paññavantaniddesattā pajānanavasenāti ayameva viseso. **Etthā**ti dutiyavāre.

Savanatoti kammaṭṭhānassa savanato uggaṇhāti. Ganthasavanamukhena hi tadatthassa uggahaṇaṃ. **Ṭhapetvā taṇha**ntiādi tassa uggahaṇākāranidassanaṃ. **Abhinivisatī**ti vipassanābhinivesavasena abhinivisati vipassanākammaṭṭhānaṃ paṭṭhapeti. **No vivaṭṭe**ti vivaṭṭe abhiniveso na hoti avisayattā. **Aya**nti catusaccakammaṭṭhāniko.

Pañcakkhandhāti pañcupādānakkhandhā. Khandhavasena vipassanābhinivesassa cakkhādivasena vedanādivasena ca satipi anekavidhatte sukaraṃ suviññeyyanti catudhātumukhena taṃ dassetuṃ **''dhātukammaṭṭhānavasena otaritvā''**ti āha. **Rūpanti vavatthapetī**ti ruppanaṭṭhena rūpanti asaṅkarato paricchindati. **Tadārammaṇā**ti taṃ rūpaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattanakā. **Nāma**nti vedanādicatukkaṃ namanaṭṭhena nāmanti vavatthāpeti. **Yamakatālakkhandhaṃ bhindanto viya** yamakaṃ bhinditvā ''arūpaṃ, rūpañcā''ti **dveva ime dhammā,** na ettha koci attā vā attaniyaṃ vāti **nāmarūpaṃ vavatthapeti** paricchindati parigaṇhāti. Ettāvatā diṭṭhivisuddhi dassitā. **Taṃ panetaṃ** nāmarūpaṃ **na ahetukaṃ**. Yasmā sabbaṃ sabbattha sabbadā ca natthi, tasmā **sahetukaṃ**. Kīdisena

hetunā? Na issarādivisamahetunā. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** (visuddhi. mahāṭī. 2.447) vuttanayena gahetabbaṃ. Sahetukattā eva **sapaccayaṃ**. **Avijjādayo**ti avijjātaṇhupādānakammāhārādayo. **Eva**nti ''taṃ paneta''ntiādinā vuttappakārena avijjādike **paccaye ceva** rūpavedanādike **paccayuppannadhamme ca vavatthapetvā** paricchinditvā pariggahetvā. Vuttañhetaṃ ''avijjāsamudayā rūpasamudayo, taṇhāsamudayā rūpasamudayo''ti (paṭi. ma. 1.50). Ettāvatā kaṅkhāvitaraṇavisuddhiṃ dasseti.

Hutvāti hetupaccayasamavāye uppajjitvā. **Abhāvaṭṭhenā**ti tadanantarameva vinassanaṭṭhena. **Aniccā**ti aniccā addhuvā. **Aniccalakkhaṇaṃ āropetī**ti tesu pañcasu khandhesu aniccatāsaṅkhātaṃ sāmaññalakkhaṇaṃ niropeti. **Tato**ti aniccalakkhaṇāropanato paraṃ, **tato** vā aniccabhāvato. **Udayabbayappaṭipīḷanākārenā**ti uppādanirodhehi pati pati abhikkhaṇaṃ pīḷanākārena hetunā **dukkhā** aniṭṭhā, dukkhamā vā. **Avasavattanākārenā**ti kassaci vasena avasavattanākārena. **Anattā**ti na sayaṃ attā, nāpi nesaṃ koci attā atthīti anattāti. **Tilakkhaṇaṃ āropetvā**ti evaṃ aniccassa dukkhabhāvato, dukkhassa ca anattabhāvato khandhapañcake tividhampi sāmaññalakkhaṇaṃ āropetvā. **Sammasanto**ti udayabbayañāṇuppattiyā uppanne vipassanupakkilese pahāya maggāmaggaṃ vavatthapetvā udayabbayañāṇādivipassanāpaṭipāṭiyā saṅkhāre sammasanto gotrabhuñāṇānantaraṃ **lokuttaramaggaṃ pāpuṇāti**.

Ekapaṭivedhenāti ekeneva ñāṇena paṭivijjhanena. **Paṭivedho** paṭighātābhāvena visaye nissaṅgacārasaṅkhātaṃ nibbijjhanaṃ. **Abhisamayo** avirajjhitvā adhigamanasaṅkhāto avabodho. ''Idaṃ dukkhaṃ, ettaṃ dukkhaṃ, na ito bhiyyo''ti paricchinditvā yāthāvato jānanameva vuttanayena paṭivedhoti **pariññāpaṭivedho,** idañca yathā ñāṇe pavatte pacchā dukkhassa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavattiṃ gahetvā vuttaṃ, na pana maggañāṇassa ''idaṃ dukkha''ntiādinā pavattanato. Tenāha **''tasmiñcassa khaṇe''**tiādi. Pahīnassa puna apahātabbatāya pakaṭṭhaṃ hānaṃ cajanaṃ samucchindanaṃ pahānaṃ, pahānameva vuttanayena paṭivedhoti **pahānapaṭivedho**. Ayampi yena kilesena appahīyamānena maggabhāvanāya na bhavitabbaṃ, asati ca maggabhāvanāya yo uppajjeyya, tassa padaghātaṃ karontassa anuppattidhammataṃ āpādentassa ñāṇassa tathāpavattiyā paṭighātābhāvena nissaṅgacāraṃ upādāya evaṃ vutto. Sacchikiriyā paccakkhakaraṇaṃ anussavākāraparivitakkādike muñcitvāva sarūpato ārammaṇakaraṇaṃ ''idaṃ ta''nti yāthāvasabhāvato gahaṇaṃ, sā eva vuttanayena paṭivedhoti **sacchikiriyāpaṭivedho**. Ayampi yassa āvaraṇassa asamucchindanato ñāṇaṃ nirodhaṃ ālambituṃ na sakkoti, tassa samucchindanato taṃ sarūpato vibhāvitameva pavattatīti evaṃ vutto.

Bhāvanā uppādanā vaḍḍhanā ca. Tattha paṭhamamagge uppādanaṭṭhena bhāvanā, dutiyādīsu vaḍḍhanaṭṭhena, ubhayatthāpi vā ubhayaṃ veditabbaṃ. Paṭhamamaggopi hi yathārahaṃ vuṭṭhānagāminiyaṃ pavattaṃ parijānanādiṃ vaḍḍhento pavattoti tatthāpi vaḍḍhanaṭṭhena bhāvanāti sakkā viññātuṃ. Dutiyādīsupi appahīnakilesappahānato puggalantarasādhanato ca uppādanaṭṭhena bhāvanā, sā eva vuttanayena paṭivedhoti **bhāvanāpaṭivedho**. Ayampi yathā ñāṇe pavatte pacchā maggadhammānaṃ sarūpaparicchede sammoho na hoti, tathā pavattiṃ gahetvā vutto. Tiṭṭhantu tāva yathādhigatā maggadhammā, yathāpavattesu phalesupi ayaṃ yathādhigatasaccadhammesu viya vigatasammohova hoti sekkhopi samāno. Tena vuttaṃ – ''diṭṭhadhammo pattadhammo viditadhammo pariyogāḷhadhammo''ti (mahāva. 27). Yathā cassa dhammā tāsaṃ jotitā yathādhigatasaccadhammāvalambiniyo maggavīthito parato maggaphalapahīnāvasiṭṭhakilesanibbānānaṃ paccavekkhaṇā pavattanti. Dukkhasaccadhammā hi sakkāyadiṭṭhiādayo. Ayañca atthavaṇṇanā **pariññābhisamayenā**tiādīsupi vibhāvetabbā. **Kiccato**ti asammohato. **Nirodhaṃ ārammaṇato**ti ettha ''ārammaṇatopī''ti pi-saddo luttaniddiṭṭho daṭṭhabbo nirodhepi asammohapaṭivedhassa labbhanato. **Etassā**ti catusaccakammaṭṭhānikassa puggalassa.

Paññavāti niddiṭṭho nippariyāyato paññavantatāya idha adhippetattā. **Pāḷito**ti dhammato. **Atthato**ti aṭṭhakathāto. **Anusandhito**ti tasmiṃ tasmiṃ sutte taṃtaṃanusandhito. **Pubbāparato**ti pubbenāparassa saṃsandanato. Saṅgītikkamena cettha pubbāparatā veditabbā. Taṃtaṃdesanāyameva vā

pubbabhāgena aparabhāgassa saṃsandanato. **Viññāṇacarito**ti vijānanacarito vīmaṃsanacarito tepiṭake buddhavacane vicāraṇācāravepullato. **Paññavāti na vattabbo** maggenāgatāya paññāya abhāvato. **Ajja ajjeva arahatta**nti ittaraṃ atikhippamevāti adhippāyo. **Paññavāpakkhaṃ bhajati** sekkhapariyāyasabbhāvato. **Sutte pana paṭivedhova kathito** saccābhisamayavasena āgatattā.

Esāti anantare vutto ariyapuggalo. **Kammakārakacitta**nti bhāvanākammassa pavattanakacittaṃ. **Sukhavedanampi vijānātī**ti ko vediyati, kassa vedanā, kiṃkāraṇā vedanā, sopi kassaci abhāvaggahaṇamukhena sukhaṃ vedanaṃ sabhāvato samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato ca yathābhūtaṃ paricchindanto pariggaṇhanto sukhaṃ vedanaṃ vijānāti nāma. Sesapadadvayepi eseva nayo. Yasmā **''satipaṭṭhāne''**ti iminā satipaṭṭhānakathaṃ upalakkheti. Tāya hi tadattho veditabbo, tasmā taṃsaṃvaṇṇanāyampi (dī. ni. ṭī. 2.380) vuttanayena tassattho veditabbo. Kāmañcetaṃ viññāṇaṃ vedanāto aññampi ārammaṇaṃ vijānāti, anantaravāre pana rūpamukhena vipassanābhinivesassa dassitattā idha arūpamukhena dassetuṃ ''sukhantipi vijānātī''tiādinā niddiṭṭhaṃ, pucchantassa vā ajjhāsayavasena.

Saṃsaṭṭhāti sampayuttā. Tenāha **''ekuppādādilakkhaṇena saṃyogaṭṭhenā''**ti. **Visaṃsaṭṭhā**ti vippayuttā. **Bhinditvā**ti aññabhūmikassa aññabhūmidassaneneva vināsetvā, saṃbhinditvā vā. **Saṃsaṭṭhabhāvaṃ pucchatī**ti taṃcittuppādapariyāpannānaṃ pañcaviññāṇānaṃ saṃsaṭṭhabhāvaṃ pucchati. Yadi evaṃ kathaṃ pucchāya avasaro visaṃsaṭṭhabhāvāsaṅkāya eva abhāvato? Na, cittuppādantaragatānaṃ maggapaññāmaggaviññāṇānaṃ vipassanāpaññāvipassanāviññāṇānañca vomissakasaṃsaṭṭhabhāvassa labbhamānattā. **Vinivaṭṭetvā**ti aññamaññato vivecetvā. **Nānākaraṇaṃ dassetuṃ na sakkā**ti idaṃ kevalaṃ saṃsaṭṭhabhāvameva sandhāya vuttaṃ, na sabhāvabhedaṃ, sabhāvabhedato pana nānākaraṇaṃ nesaṃ pākaṭameva. Tenāha **''ārammaṇato vā vatthuto vā uppādato vā nirodhato vā''**ti. Idāni tameva sabhāvabhedaṃ visayabhedena suṭṭhu pākaṭaṃ katvā dassetuṃ **''tesaṃ tesaṃ panā''**tiādi vuttaṃ. **Visayo**ti pavattiṭṭhānaṃ issariyabhūmi, yena cittapaññānaṃ tattha tattha pubbaṅgamatā vuccati.

Kāmañca vipassanāpi paññāvaseneva kiccakārī, maggopi viññāṇasahitova, na kevalo, yathā pana lokiyadhammesu cittaṃ padhānaṃ tatthassa dhorayhabhāvena pavattisabbhāvato. Tathā hi taṃ ''chadvārādhipati rājā''ti (dha. pa. aṭṭha. 2.181) vuccati, evaṃ lokuttaradhammesu paññā padhānā paṭipakkhavidhamanassa visesato tadadhīnattā. Tathā hi maggadhamme sammādiṭṭhi eva paṭhamaṃ gahitā. Ayañca nesaṃ visayavasena pavattibhedo, tathā ca paññāpanavidhi na kevalaṃ thereheva dassito, apica kho bhagavatāpi dassitoti vibhāvento **''sammāsambuddhopī''**tiādimāha. Yattha paññā na labbhati, tattha cittavasena pucchane vattabbameva natthi yathā ''kiṃcitto tvaṃ bhikkhū''tiādīsu (pārā. 132-135). Yattha pana paññā labbhati, tatthāpi cittavasena jotanā hoti yathā – ''ajjhattameva cittaṃ saṇṭhapeti sannisādeti ekodiṃ karoti samādahati (saṃ. ni. 4.332), yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hotī''tiādīsu (dha. sa. 1). **Aṭṭhakathāyaṃ** pana lokiyadhammesu cittavasena, lokuttaradhammesu paññāvasena codanaṃ byatirekamukhena dassetuṃ **''katamā te bhikkhu paññā adhigatā''**tiādi vuttaṃ. Yebhuyyavasena cetaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi katthaci lokiyadhammā paññāsīsenapi niddisīyanti – ''paṭhamassa jhānassa lābhino kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti hānabhāginī paññā''tiādīsu (paṭi. ma. 1.1). Saññāsīsenapi – ''uddhumātakasaññāti vā sesarūpārūpasaññāti vā ime dhammā ekatthā, udāhu nānatthā''tiādīsu (pārā. aṭṭha. 45.padabhājanīyavaṇṇanā). Tathā lokuttaradhammāpi katthaci cittasīsena niddisīyanti – ''yasmiṃ samaye lokuttaraṃ cittaṃ bhāvetī''ti (dha. sa. 277), tathā phassādisīsenapi – ''yasmiṃ samaye lokuttaraṃ phassaṃ bhāveti, vedanaṃ saññaṃ cetanaṃ bhāvetī''tiādīsu (dha. sa. 277).

Catūsu sotāpattiyaṅgesūti sappurisasevanā, saddhammassavanaṃ, yonisomanasikāro, dhammānudhammapaṭipattīti imesu catūsu sotāpattimaggassa kāraṇesu. Kāmaṃ cetesu satiādayopi dhammā icchitabbāva tehi vinā tesaṃ asambhavato, tathāpi cettha saddhā visesato kiccakārīti veditabbā. Saddo eva hi sappurise payirupāsati, saddhammaṃ suṇāti, yoniso ca manasi karoti, ariyamaggassa ca anudhammaṃ paṭipajjati, tasmā vuttaṃ **''ettha saddhindriyaṃ daṭṭhabba''**nti. Iminā nayena

sesindriyesupi attho daṭṭhabbo. **Catūsu sammappadhānesū**ti catubbidhasammappadhānabhāvanāya. **Catūsu satipaṭṭhānesū**tiādīsupi eseva nayo. Ettha ca sotāpattiyaṅgesu saddhā viya sammappadhānabhāvanāya vīriyaṃ viya ca satipaṭṭhānabhāvanāya – ''satimā vineyya loke abhijjhādomanassa''nti (dī. ni. 2.373; ma. ni. 1.106; saṃ. ni. 5.384, 407) vacanato pubbabhāge kiccato sati adhikā icchitabbā. Evaṃ samādhikammikassa samādhi, ''ariyasaccabhāvanā paññābhāvanā''ti katvā tattha paññā pubbabhāge adhikā icchitabbāti pākaṭoyamattho, adhigamakkhaṇe pana samādhipaññānaṃ viya sabbesampi indriyānaṃ saddhādīnaṃ samarasatāva icchitabbā. Tathā hi **''ettha saddhindriya''**ntiādinā tattha tattha etthaggahaṇaṃ kataṃ. **Eva**nti yaṃ ṭhānaṃ, taṃ indriyasamattādiṃ paccāmasati. **Savisayasmiṃyevā**ti attano attano visaye eva. **Lokiyalokuttarā dhammā kathitā**ti lokiyadhammā lokuttaradhammā ca tena tena pavattivisesena kathitā. Idaṃ vuttaṃ hoti – saddhāpañcamesu indriyesu saha pavattamānesu tattha tattha visaye saddhādīnaṃ kiccādhikatāya tassa tasseva daṭṭhabbatā vuttā, na sabbesaṃ. Evaṃ aññepi lokiyalokuttarā dhammā yathāsakaṃ visaye pavattivisesavasena bodhitāti.

Idāni saddhādīnaṃ indriyānaṃ tattha tattha atirekakiccataṃ upamāya vibhāvetuṃ **''yathā hī''**tiādi vuttaṃ. Tatridaṃ upamāsaṃsandanaṃ rājapañcamā sahāyā viya vimuttiparipācakāni pañcindriyāni. Nesaṃ kīḷanatthaṃ ekajjhaṃ vīthiotaraṇaṃ viya indriyānaṃ ekajjhaṃ vipassanāvīthiotaraṇaṃ. Sahāyesu paṭhamādīnaṃ yathāsakageheva vicāraṇā viya saddhādīnaṃ sotāpattiaṅgādīni patvā pubbaṅgamatā. Sahāyesu itaresaṃ tattha tattha tuṇhībhāvo viya sesindriyānaṃ tattha tattha tadanvayatā. Tassa pubbaṅgamabhūtassa indriyassa kiccānugatatā. Na hi tadā tesaṃ sasambhārapathavīādīsu āpādīnaṃ viya kiccaṃ pākaṭaṃ hoti, saddhādīnaṃyeva pana kiccaṃ vibhūtaṃ hutvā tiṭṭhati puretaraṃ tathāpaccayehi cittasantānassa abhisaṅkhatattā. Ettha ca vipassanākammikassa bhāvanā visesato paññuttarāti dassanatthaṃ rājānaṃ nidassanaṃ katvā paññindriyaṃ vuttaṃ. **Itī**tiādi yathādhigatassa atthassa nigamanaṃ.

Maggaviññāṇampīti ariyamaggasahagataṃ apacayagāmiviññāṇampi. **Tatheva taṃ vijānātī**ti saccadhammaṃ ''idaṃ dukkha''ntiādinā nayeneva vijānāti ekacittuppādapariyāpannattā maggānukūlattā ca. **Yaṃ vijānātī**ti ettha vijānanapajānanāni vipassanācittuppādapariyāpannāni adhippetāni, na ''yaṃ pajānātī''ti ettha viya maggacittuppādapariyāpannāti āha **''yaṃ saṅkhāragata''**ntiādi. **Tathevā**ti ''anicca''ntiādinā nayena. Ekacittuppādapariyāpannattā vipassanābhāvato ca samānapaccayehi saha pavattikatā **ekuppādatā,** tato eva ekajjhaṃ saheva nirujjhanaṃ **ekanirodhatā,** ekaṃyeva vatthuṃ nissāya pavatti **ekavatthukatā,** ekaṃyeva ārammaṇaṃ ārabbha pavatti **ekārammaṇatā**. Hetumhi cetaṃ karaṇavacanaṃ. Tena ekuppādāditāya saṃsaṭṭhabhāvaṃ sādheti. Anavasesapariyādānañcetaṃ, ito tīhipi sampayuttalakkhaṇaṃ hotiyeva.

Maggapaññaṃ sandhāya vuttaṃ, sā hi ekantato bhāvetabbā, na pariññeyyā, paññāya pana bhāvetabbatāya taṃsampayuttadhammāpi taggatikāva hontīti āha **''taṃsampayuttaṃ panā''**tiādi. Kiñcāpi vipassanāpaññāya bhāvanāvasena pavattanato taṃsampayuttaviññāṇampi tatheva pavattati, tassa pana pariññeyyabhāvānativattanato pariññeyyatā vuttā. Tenevāha – ''yampi taṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, tampi khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhamma''nti.

450. **Evaṃ santepī**ti vedanāti evaṃ sāmaññaggahaṇe satipi. **Tebhūmikasammasanacāravedanāvā**ti bhūmittayapariyāpannā, tato eva sammasanañāṇassa gocarabhūtā vedanā eva adhippetā sabrahmacārīnaṃ upakārāvahabhāvena desanāya āraddhattā. Tathā hi vuttaṃ ''caturoghanittharaṇatthikāna''ntiādi. Esa nayo paññāyapi. Idha sukhādisaddā tadārammaṇavisayāti imamatthaṃ suttena sādhetuṃ **''rūpañca hī''**tiādi vuttaṃ. **Ekantadukkha**nti ekanteneva aniṭṭhaṃ, tato eva dukkhamatāya dukkhaṃ. Ārammaṇakaraṇavasena dukkhavedanāya anupatitaṃ, otiṇṇañcāti **dukkhānupatitaṃ, dukkhāvakkantaṃ**. Sukhena anavakkantaṃ abhavissāti yojanā. **Nayida**nti ettha **ida**nti nipātamattaṃ. **Sārajjeyyu**nti sārāgaṃ uppādeyyuṃ. **Sukha**nti sabhāvato ca iṭṭhaṃ. **Sārāgā saṃyujjantī**ti bahalarāgahetu yathārahaṃ dasahipi saṃyojanehi saṃyujjanti. **Saṃyogā saṃkilissantī**ti tathā saṃyuttatāya taṇhāsaṃkilesādivasena saṃkilissanti, vibādhīyanti

upatāpīyanti cāti attho. **Ārammaṇa**nti iṭṭhaṃ, aniṭṭhaṃ, majjhattañca ārammaṇaṃ yathākkamaṃ sukhaṃ, dukkhaṃ, adukkhamasukhanti kathitaṃ. Evaṃ avisesena pañcapi khandhe sukhādiārammaṇabhāvena dassetvā idāni vedanā eva sukhādiārammaṇabhāvena dassetuṃ **''apicā''**tiādi vuttaṃ. Pākatikapacurajanavasenāyaṃ kathitāti katvā **''purimaṃ sukhaṃ vedanaṃ ārammaṇaṃ katvā''**ti vuttaṃ. Visesalābhī pana anāgatampi sukhaṃ vedanaṃ ārammaṇaṃ karoteva. **Vuttametaṃ** satipaṭṭhānavaṇṇanāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 2.380; ma. ni. aṭṭha. 1.79). Vedanāya hi ārammaṇaṃ vediyantiyā taṃsamaṅgīpuggalo vedetīti vohāramattaṃ hoti.

Sabbasaññāyāti sabbāyapi catubhūmikasaññāya. **Sabbatthakasaññāyā**ti sabbasmiṃ cittuppāde pavattanakasaññāya. **Vatthe vā**ti **vā**-saddena vaṇṇadhātuṃ saṅgaṇhāti. **Pāpento**ti bhāvanaṃ upacāraṃ vā appanaṃ vā upanento. **Uppajjanakasaññāpī**ti ''nīlaṃ rūpaṃ, rūpārammaṇaṃ nīla''nti uppajjanakasaññāpi.

Asabbasaṅgāhikattāti sabbesaṃ vedanāsaññāviññāṇānaṃ asaṅgahitattā. **Takkagata**nti suttakantanakatakkamhi, suttavattanakatakkamhi vā veṭhanavasena ṭhitaṃ. **Parivaṭṭakādigata**nti suttaveṭhanaparivaṭṭakādigataṃ. **Vissaṭṭhattāva na gahitā,** yadaggena paññā viññāṇena saddhiṃ sampayogaṃ labhāpitā, tadaggena vedanāsaññāhipi sampayogaṃ labhāpitā evāti. **Tadeva sañjānāti** saṃsaṭṭhabhāvato.

Sañjānāti vijānātīti ettha ''pajānātī''ti padaṃ ānetvā vattabbaṃ pajānanavasenapi visesassa vakkhamānattā. **Jānātī**ti ayaṃ saddo ca laddatoyevettha aviseso, atthato pana visesato icchitabbo. Anekatthattā hi dhātūnaṃ tena ākhyātapadena nāmapadena ca vuttamatthaṃ upasaggapadaṃ jotakabhāvena viseseti, na vācakabhāvena. Tenāha **''tassapi jānanatthe viseso veditabbo''**ti. Etena saññāviññāṇapaññāpadāni antogadhajānanatthe yathāsakaṃ visiṭṭhavisaye ca niṭṭhānīti dasseti. Tenevāha **''saññā hī''**tiādi. **Sañjānanamattamevā**ti ettha **matta**-saddena visesanivattiatthena vijānanapajānanākāre nivatteti, **eva**-saddena kadācipi imissā te visesā natthevāti avadhāreti. Tenevāha **''aniccaṃ dukkha''**ntiādi. Tattha viññāṇakiccampi kātuṃ asakkontī saññā kuto paññākiccaṃ kareyyāti **''lakkhaṇapaṭivedhaṃ pāpetuṃ na sakkoti''**cceva vuttaṃ, na vuttaṃ ''maggapātubhāva''nti.

Ārammaṇe pavattamānaṃ viññāṇaṃ na saññā viya nīlapītādimattasañjānanavasena pavattati, atha kho tattha aññampi tādisaṃ visesaṃ jānantameva pavattatīti āha **''viññāṇa''**ntiādi. Kathaṃ pana viññāṇaṃ lakkhaṇapaṭivedhaṃ pāpetīti? Paññāya dassitamaggena. Lakkhaṇārammaṇikavipassanāya hi anekavāraṃ lakkhaṇāni paṭivijjhitvā pavattamānāya paguṇabhāvato paricayavasena ñāṇavippayuttacittenapi vipassanā sambhavati, yathā taṃ paguṇassa ganthassa ajjhayane tattha tattha gatāpi vārā na upadhārīyanti. ''Lakkhaṇapaṭivedha''nti ca lakkhaṇānaṃ ārammaṇakaraṇamattaṃ sandhāya vuttaṃ, na paṭivijjhanaṃ. **Ussakkitvā**ti udayabbayañāṇādiñāṇapaṭipāṭiyā ārabhitvā. **Maggapātubhāvaṃ pāpetuṃ na sakkoti** asambodhasabhāvattā. **Ārammaṇampi sañjānā**ti avabujjhanavaseneva, na sañjānanamattena. Tathā **lakkhaṇapaṭivedhampi pāpeti,** na vijānanamattena, attano pana aññāsādhāraṇena ānubhāvena ussakkitvā maggapātubhāvampi pāpeti.

Idāni yathāvuttamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ **''yathā hī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **ajātabuddhī**ti asañjātabyavahārabuddhi. **Upabhogaparibhoga**nti upabhogaparibhogārahaṃ, upabhogaparibhogavatthūnaṃ paṭilābhayogganti attho. **Kūṭo**ti kahāpaṇapatirūpako tambakaṃsādimayo. **Cheko**ti mahāsāro. **Karato**ti aḍḍhasāro. **Saṇho**ti mudujātiko samasāro. **Iti**-saddo ādiattho. Tena pādasāraparopādasāraaḍḍhasārādīnaṃ saṅgaho. **Jānanto ca pana naṃ rūpaṃ disvāpi…pe… asukācariyena katotipi jānāti** tathā heraññikaganthassa suggahitattā. **Evameva**ntiādi upamāsaṃsandanaṃ. Saññāvibhāgaṃ akatvā piṇḍavaseneva ārammaṇassa gahaṇato dārakassa kahāpaṇadassanasadisā vuttā. Tathā hi sā yathāupaṭṭhitavisayapadaṭṭhānā vuccati. Viññāṇaṃ ārammaṇe ekaccavisesaggahaṇasamatthabhāvato gāmikapurisakahāpaṇadassanasadisaṃ vuttaṃ. Paññā pana ārammaṇe anavasesāvabodhato heraññikakahāpaṇadassanasadisā vuttā. **Nesa**nti saññāviññāṇapaññānaṃ. **Viseso**ti sabhāvaviseso. **Duppaṭivijjho** pakatipaññāya. Imināva nesaṃ

accantasukhumataṃ dasseti.

Ekārammaṇe pavattamānānanti ekasmiṃyeva ārammaṇe pavattamānānaṃ. Tena abhinnavisayābhinnakālatādassanena avinibbhogavuttitaṃ vibhāvento duppaṭivijjhataṃyeva ulliṅgeti. **Vavatthāna**nti asaṅkarato ṭhapanaṃ. **Ayaṃ phasso…pe… idaṃ citta**nti nidassanamattametaṃ. **Iti**-saddo vā ādiattho. Tena sesadhammānampi saṅgaho daṭṭhabbo. **Ida**nti arūpīnaṃ dhammānaṃ vavatthānakaraṇaṃ. **Tato**ti yaṃ vuttaṃ tilatelādiuddharaṇaṃ, tato. Yadi dukkarataraṃ, kathaṃ tanti āha **''bhagavā panā''**tiādi.

451. **Nissaṭenā**ti nikkhantena ataṃsambandhena. **Pariccattenā**ti pariccattasadisena paccayabhāvānupagamanena paccayuppannasambandhābhāvato. **Nissakkavacanaṃ** apādānadīpanato. **Karaṇavacanaṃ** kattuatthadīpanato. Kāmāvacaramanoviññāṇaṃ na niyamato ''idaṃ nāma pañcadvārikāsambandhā''ti sakkā vattuṃ, rūpāvacaraviññāṇaṃ pana na tathāti, tasseva pañcahi indriyehi nissaṭatā vuttāti āha **''rūpāvacaracatutthajjhānacittenā''**ti. Catutthajjhānaggahaṇaṃ tasseva arūpāvacarassa padaṭṭhānabhāvato. **Parisuddhenā**ti visesato asaṃkilesikattāva. Tañhi vigatūpakkilesatāya visesato parisuddhaṃ. Tenāha **''nirupakkilesenā''**ti. **Jānitabbaṃ neyyaṃ,** saparasantānesu idaṃ atisayaṃ jānitabbato bujjhitabbaṃ bodhetabbaṃ vāti attho. **Neyya**nti vā attano santāne netabbaṃ pavattetabbanti attho. Tenāha **''nibbattetuṃ sakkā hoti. Ettha ṭhitassa hi sā ijjhatī''**ti. **Pāṭiyekka**nti visuṃ visuṃ, anupadadhammavasenāti attho. **Abhinivesābhāvato**ti vipassanābhinivesassa asambhavato. **Kalāpato nayato**ti kalāpasammasanasaṅkhātato nayavipassanato. **Bhikkhuno**ti sāvakassa. Sāvakasseva hi tatra anupadadhammavipassanā na sambhavati, na satthu. Tenāha **''tasmā''**tiādi. **Vissajjesī**ti tappaṭibaddhachandarāgappahānena pajahati.

Hatthagatattāti hatthagatasadisattā, āsannattāti attho. Yadā hi lokanātho bodhimūle aparājitapallaṅke nisinno – ''kicchaṃ vatāyaṃ loko āpanno''tiādinā (dī. ni. 2.57; saṃ. ni. 2.4, 10) paṭiccasamuppādamukhena vipassanābhinivesaṃ katvā adhigantabbasabbaññutaññāṇānurūpaṃ chattiṃsakoṭisahassamukhena mahāvajirañāṇaṃ nāma mahābodhisattasammasanaṃ pavattento anekākārasamāpattidhammasammasane anupadameva nevasaññānāsaññāyatanadhammepi aparāparaṃ sammasi. Tenāha **''bhagavā panā''**tiādi. **Paropaññāsā**ti dvepaññāsaṃ. Kāmañcettha keci dhammā vedanādayo phassapañcamakādīsu vuttāpi jhānakoṭṭhāsādīsupi saṅgahitā, taṃtaṃpaccayabhāvavisiṭṭhena pana atthavisesena dhammantarāni viya hontīti evaṃ vuttaṃ. Tathā hi lokuttaracittuppādesu navindriyatā vuccati. **Aṅguddhārenā**ti tattha labbhamānajhānaṅgabojjhaṅgamaggaṅgānaṃ uddharaṇena. **Aṅga**-saddo vā koṭṭhāsapariyāyo, tasmā **aṅguddhārenā**ti phassapañcamakādikoṭṭhāsānaṃ samuddharaṇena. **Yāvatā saññāsamāpattiyo**ti yattakā saññāsahagatā jhānasamāpattiyo, tāhi vuṭṭhāya adhigandhabbattā tāvatikā veneyyānaṃ **aññāpaṭivedho** arahattasamadhigamo.

Dassanapariṇāyakaṭṭhenāti andhassa yaṭṭhikoṭiṃ gahetvā maggadesako viya dhammānaṃ yathāsabhāvadassanasaṅkhātena pariṇāyakabhāvena. Yathā vā so tassa cakkhubhūto, evaṃ sattānaṃ paññā. Tenāha **''cakkhubhūtāya paññāyā''**ti. Samādhisampayuttā paññā **samādhipaññā**. Samādhi cettha āruppasamādhīti vadanti, sammasanapayogo pana koci jhānasamādhīti yuttaṃ. Vipassanābhūtā paññā **vipassanāpaññā**. Samādhipaññāya antosamāpattiyaṃ **kiccato pajānāti,** ''samāhito yathābhūtaṃ pajānātī''ti pana vacanato (saṃ. ni. 3.5; 4.99-100; 3.5.1071-1072; netti. 40; mi. pa. 2.1.14) **asammohato pajānāti**. Tattha **kiccato**ti gocarajjhatte ārammaṇakaraṇakiccato. **Asammohato**ti sampayuttadhammesu sammohavidhamanato yathā pītipaṭisaṃvedanādīsu. **Kimatthiyā**ti kiṃpayojanāti āha **''ko etissā attho''**ti. **Abhiññeyye dhamme**ti yāthāvasarasalakkhaṇāvabodhavasena abhimukhaṃ ñeyye jānitabbe khandhāyatanādidhamme. **Abhijānātī**ti salakkhaṇato sāmaññalakkhaṇato ca abhimukhaṃ avirajjhanavasena jānāti. Etena ñātapariññābyāpāramāha. **Pariññeyye**ti aniccātipi dukkhātipi anattātipi paricchijja jānitabbe. **Parijānātī**ti ''yaṃ kiñci rūpaṃ…pe… aniccaṃ khayaṭṭhenā''tiādinā (paṭi. ma. 1.48) paricchinditvā jānāti. Iminā tīraṇapariññābyāpāramāha. **Pahātabbe dhamme**ti niccasaññādike yāva arahattamaggavajjhā sabbe pāpadhamme. **Pajahati** pakaṭṭhato jahati, vikkhambheti ceva

samucchindati cāti attho. Iminā pahānapariññābyāpāramāha. Sā panesā paññā lokiyāpi tippakārā lokuttarāpi, tāsaṃ visesaṃ sayamevāha. **Kiccato**ti abhijānanavasena ārammaṇakiccato. **Asammohato**ti yathābalaṃ abhiññeyyādīsu sammohavidhamanato. Nibbānamārammaṇaṃ katvā pavattanato abhiññeyyādīsu vigatasammohato evāti āha **''lokuttarā asammohato''**ti.

452. Kammassakatā sammādiṭṭhi ca vaṭṭanissitattā idha nādhippetā, vivaṭṭakathā hesāti vuttaṃ **''vipassanāsammādiṭṭhiyā ca maggasammādiṭṭhiyā cā''**ti. **Parato ghoso**ti parato satthuto, sāvakato vā labbhamāno dhammaghoso. Tenāha **''sappāyadhammassavana''**nti. Tañhi sammādiṭṭhiyā paccayo bhavituṃ sakkoti, na yo koci paratoghoso. **Upāyamanasikāro**ti yena nāmarūpapariggahādi sijjhati, tādiso pathamanasikāro. Ayañca sammādiṭṭhiyā paccayoti niyamapakkhiko, na sabbasaṃgāhakoti dassento **''paccekabuddhānaṃ panā''**tiādimāha. **Yonisomanasikārasmiṃyevā**ti avadhāraṇena paratoghosameva nivatteti, na padaṭṭhānavisesaṃ paṭiyogīnivattanatthattā eva-saddassa.

Laddhupakārāti (a. ni. ṭī. 3.5.25) yathārahaṃ nissayādivasena laddhapaccayā. Vipassanāsammādiṭṭhiyā anuggahitabhāvena gahitattā maggasammādiṭṭhīsu ca **arahattamaggasammādiṭṭhi,** anantarassa hi vidhi, paṭisedho vā. Aggaphalasamādhimhi tapparikkhāradhammesuyeva ca kevalo cetopariyāyo niruḷhoti **sammādiṭṭhīti arahattamaggasammādiṭṭhi. Phalakkhaṇe**ti anantare kālantare cāti duvidhe phalakkhaṇe. Paṭippassaddhivasena sabbasaṃkilesehi ceto vimuccati etāyāti **cetovimutti,** aggaphalapaññaṃ ṭhapetvā avasesā phaladhammā. Tenāha **''cetovimutti phalaṃ assā**ti. **Cetovimuttisaṅkhātaṃ phalaṃ ānisaṃso''**ti, sabbasaṃkilesehi cetaso vimuccanasaṅkhātaṃ paṭippassambhanasaññitaṃ pahānaṃ phalaṃ ānisaṃso cāti yojanā. Idha ca cetovimutti-saddena pahānamattaṃ gahitaṃ, pubbe pahāyakadhammā, aññathā phaladhammā eva ānisaṃsoti gayhamāne punavacanaṃ niratthakaṃ siyā.

Paññāvimuttiphalānisaṃsāti etthāpi evameva attho veditabbo. Sammāvācākammantājīvā sīlasabhāvattā visesato samādhissa upakārā, tathā sammāsaṅkappo jhānasabhāvattā. Tathā hi so ''appanā''ti niddiṭṭho. Sammāsatisammāvāyāmā pana samādhipakkhiyā evāti āha **''avasesā dhammā cetovimuttīti veditabbā''**ti. **Catupārisuddhisīla**nti ariyamaggādhigamassa padaṭṭhānabhūtaṃ catupārisuddhisīlaṃ. **Sutā**dīsupi eseva nayo. Attano cittappavattiārocanavasena saha kathanaṃ saṃkathā, saṃkathāva **sākacchā**. Idha pana kammaṭṭhānapaṭibaddhāti āha **''kammaṭṭhāne…pe… kathā''**ti. Tattha kammaṭṭhānassa ekavāraṃ vīthiyā appaṭipajjanaṃ khalanaṃ, anekavāraṃ pakkhalanaṃ, tadubhayassa vicchedanīkathā **khalanapakkhalanachedanakathā. Pūrentassā**ti vivaṭṭanissitaṃ katvā pālentassa brūhentassa ca. **Suṇantassā**ti ''yathāuggahitakammaṭṭhānaṃ phātiṃ gamissatī''ti evaṃ suṇantassa. Teneva hi **''sappāyadhammassavana''**nti vuttaṃ. **Kammaṃ karontassā**ti bhāvanānuyogakammaṃ karontassa.

Pañcasupi ṭhānesu **anta**-saddo hetuatthajotano daṭṭhabbo. Evañhi **''yathā hī''**tiādinā vuccamānā ambupamā ca yujjeyya. **Udakakoṭṭhaka**nti ālavālaṃ. **Thiraṃ katvā bandhatī**ti asithilaṃ daḷhaṃ nātimahantaṃ nātikhuddakaṃ katvā yojeti. **Thiraṃ karotī**ti udakasiñcanakāle tato tato vissaritvā udakassa anikkhamanatthaṃ ālavālaṃ thirataraṃ karoti. **Sukkhadaṇḍako**ti tasseva ambagacchakassa sukkho sākhāsīsako. **Kipillikapuṭo**ti tambakipillikakuṭajaṃ. **Khaṇitti**nti kudālaṃ. **Koṭṭhakabandhanaṃ viya sīlaṃ** sammādiṭṭhiyā vaḍḍhanupāyassa mūlabhāvato. **Udakasiñcanaṃ viya dhammassavanaṃ** bhāvanāya paribrūhanato. **Mariyādāya thirabhāvakaraṇaṃ viya samatho** yathāvuttabhāvanādhiṭṭhānāya sīlamariyādāya daḷhabhāvāpādanato. Samāhitassa hi sīlaṃ thirataraṃ hoti. **Samīpe valliādīnaṃ haraṇaṃ viya kammaṭṭhāne khalanapakkhalanacchedanaṃ** ijjhitabbabhāvanāya vibandhāpanayanato. **Mūlakhaṇanaṃ viya sattannaṃ anupassanānaṃ bhāvanā** tassā vibandhassa mūlakānaṃ taṇhāmānadiṭṭhīnaṃ palikhaṇanato. Ettha ca yasmā suparisuddhasīlassa kammaṭṭhānaṃ anuyuñjantassa sappāyadhammassavanaṃ icchitabbaṃ, tato yathāsute atthe sākacchāsamāpajjanaṃ, tato kammaṭṭhānavisodhanena samathanipphatti, tato samāhitassa āraddhavipassakassa vipassanāpāripūri. Paripuṇṇavipassano maggasammādiṭṭhiṃ paribrūhetīti evametesaṃ aṅgānaṃ paramparāya sammukhā ca anuggaṇhanato ayamānupubbī kathitāti veditabbaṃ.

453. **Idha kiṃ pucchatī**ti idha evaṃ arahattaphalaṃ pāpitāya desanāya ‘‘kati panāvuso, bhavā’’ti bhavaṃ pucchanto kīdisaṃ anusandhiṃ upādāya pucchatīti attho. Teneva hi **‘‘mūlameva gato anusandhī’’**ti vatvā adhippāyaṃ pakāsento **‘‘duppañño’’**tiādimāha. **Duppañño**ti hi idha appaṭividdhasacco adhippeto, na jaḷo eva. **Kāmabhavo**tiādīsu kammopapattibhedato duvidhopi bhavo adhippetoti dassento **‘‘kāmabhavūpagaṃ kamma’’**ntiādimāha. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ **visuddhimagge taṃsaṃvaṇṇanāyaṃ** (visuddhi. 2.647; visuddhi. mahāṭī. 2.646-647) vuttanayena veditabbaṃ. **Punabbhavassā**ti punappunaṃ aparāparaṃ bhavanato jāyanato punabbhavoti laddhanāmassa vaṭṭapabandhassa. Tenāha **‘‘idha vaṭṭaṃ pucchissāmī’’**ti. **Abhinibbattī**ti bhavayonigatiādivasena nibbatti. **Tahiṃ tahiṃ** tasmiṃ tasmiṃ bhavādike. **Abhinandanā**ti taṇhāabhinandanahetu. **Gamanāgamanaṃ hotīti**ādinā bhavādīsu sattānaṃ aparāparaṃ cutipaṭisandhiyo dasseti. **Khayanirodhenā**ti accantakhayasaṅkhātena anuppādanirodhena. **Ubhayametaṃ na vattabbaṃ** pahānābhisamayabhāvanābhisamayānaṃ accāsannakālattā. Vattabbaṃ taṃ hetuphaladhammūpacāravasena. Yathā hi padīpujjalanahetuko andhakāravigamo, evaṃ vijjuppādahetuko avijjānirodho, hetuphaladhammā ca samānakālāpi pubbāparakālā viya vohariyanti yathā – ‘‘cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇa’’nti (ma. ni. 1.204, 400; ma. ni. 3.420, 425, 426; saṃ. ni. 2.43-45; 2.4.60; kathā. 465, 467) paccayapaccayuppannakiriyā. **Gamanaṃ upacchijjati** idha kāmabhave parinibbānena. **Āgamanaṃ upacchijjati** tattha rūpārūpesu parinibbānena. **Gamanāgamanaṃ upacchijjati** sabbaso aparāparuppattiyā abhāvato.

454. Vivaṭṭakathāya parato jotitaṃ paṭhamaṃ jhānaṃ vivaṭṭaṃ patvā ṭhitassa ukkaṭṭhaniddesena ubhatobhāgavimuttassa nirodhasādhakaṃ vibhāvituṃ yuttanti āha **‘‘katamaṃ panāvusoti idha kiṃ pucchatī’’**tiādi. Tathā hi anantaraṃ nirodhasamāpajjanakena bhikkhunā jānitabbāni paṭhamassa jhānassa sampayogapahānaṅgāni pucchitāni. **Aṅgavavatthāna**nti jhānaṅgavavatthānaṃ. **Koṭṭhāsaparicchedo**ti tattha labbhamānaphassapañcamakādidhammakoṭṭhāsaparicchedo jānitabbo. Imasmiṃ jhāne ettakā dhammā saṃvijjanti, ettakā nirodhitāti jānitabbaṃ. **Upakārānupakārāni aṅgānī**ti nirodhasamāpattiyā upakārāni ca anupakārāni ca aṅgāni. Nirodhasamāpattiyā hi soḷasahi ñāṇacariyāhi navahi samādhicariyāhi ca pattabbattā taṃtaṃñāṇassa samādhicariyāhi samatikkamitabbā dhammā anupakārakaṅgāni, samatikkamakā upakārakaṅgāni. Tesañhi vasena yathānupubbaṃ upasantupasantaoḷārikabhāvāya bhavaggasamāpattiyā saṅkhārāvasesasukhumataṃ pattā cittacetasikā yathāparicchinnaṃ kālaṃ nirujjhanti, appavattiṃ gacchanti. **Tassā**ti nirodhassa. **Anantarapaccaya**nti anantarapaccayasadisaṃ. Na hi nirodhassa koci dhammo anantarapaccayo nāma atthi. Yañhi tadā cittacetasikānaṃ tathā nirujjhanaṃ, taṃ yathāvuttapubbābhisaṅkhārahetukāya nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā ahosīti sā tassa anantarapaccayo viya hotīti taṃ vuttaṃ. **Cha samāpattiyo**ti suttantanayena vuttasuttantapiṭakasaṃvaṇṇanāti katvā. ‘‘Satta samāpattiyo’’ti pana vattabbaṃ, aññathā idaṃ ‘‘caturaṅgika’’nti na vattabbaṃ siyā. **Nayaṃ vā dassetvā**ti ādiantadassanavasena nayadassanaṃ katvā.

455. Evaṃ nirodhassa pādakaṃ vibhāvetvā idāni antonirodhe anupabandhabhāvato pañcannaṃ pasādānaṃ paccayapucchane paṭhamaṃ tāva te sarūpato āveṇikato āveṇikavisayato paṭissaraṇato ca pucchanavasena pāḷi pavattāti dassento **‘‘viññāṇanissaye pañca pasāde pucchanto’’**ti āha. **Gocaravisaya**nti ettha kāmaṃ tabbahulacāritāpekkhaṃ gocaraggahaṇaṃ, anaññatthabhāvāpekkhaṃ visayaggahaṇanti attheva gocaravisayabhāvānaṃ viseso, vivariyamānaṃ pana ubhayampi ārammaṇasabhāvamevāti āha **‘‘gocarabhūtaṃ visaya’’**nti. **Ekekassā**ti eko ekassa, añño aññassāti attho. Aññattho hi ayaṃ **eka**-saddo ‘‘ittheke abhivadantī’’tiādīsu (ma. ni. 3.27) viya. **Sace hī**tiādi abhūtaparikappanavacanametaṃ. Tattha **samodhānetvā**ti ekajjhaṃ katvā. **Vināpi mukhenā**tiādinā atthasallāpikanidassanaṃ nāma dasseti. Yathā viññāṇādhiṭṭhitameva cakkhu rūpaṃ passati, na kevalaṃ, evaṃ cakkhunissayameva viññāṇaṃ taṃ passati, na itaranti āha **‘‘cakkhupasāde upanehī’’**ti. Tena tesaṃ tattha saṃhaccakāritaṃ dasseti. **Yadi vā nīlaṃ yadi vā pītaka**nti idaṃ nīlapītādisabhāvajānanamattaṃ sandhāyāha. **Nīlaṃ pītaka**nti pajānanaṃ cakkhuviññāṇassa nattheva avikappakabhāvato. **Etesaṃ** cakkhuviññāṇādīnaṃ. Nissayasīsena nissitapucchā hesā, evañhi visayānubhavanacodanā samatthitā hoti. Tenāha **‘‘cakkhuviññāṇaṃ hī’’**tiādi. Yathāsakaṃ visayaṃ

rajjanādivasena anubhavituṃ asamatthāni cakkhuviññāṇādīni, tattha samatthatāyeva ca natthi, na kiñci atthato paṭisarantāni viya hontīti vuttaṃ **‘‘kiṃ etāni paṭisarantī’’**ti. **Javanamano paṭisaraṇa**nti pañcadvārikaṃ itarañca sādhāraṇato vatvā puna yāya’ssa rajjanādipavattiyā paṭisaraṇatā, sā savisesā yattha labbhati, taṃ dassento **‘‘manodvārikajavanamano vā’’**ti āha. **Etasmiṃ pana dvāre**ti cakkhudvāre javanaṃ rajjati vā dussati vā muyhati vā, yato tattha aññāṇādiasaṃvaro pavattati.

Tatrāti tasmiṃ javanamanasseva paṭisaraṇabhāve. **Dubbalabhojakā**ti hīnasāmatthiyā rājabhoggā. Sevakānaṃ gaṇanāya yojitadivase labbhamānakahāpaṇo **yuttikahāpaṇo**. Andubandhanena baddhassa vissajjanena labbhamānakahāpaṇo **bandhakahāpaṇo**. Kiñci paharante mā paharantūti paṭikkhipato dātabbadaṇḍo **māpahārakahāpaṇo**. So sabbopi parittakesu gāmikamanussesu tathā labbhamāno ettako hotīti āha **‘‘aṭṭhakahāpaṇo vā’’**tiādi. **Satavatthuka**nti satakarīsavatthukaṃ. Esa nayo sesapadadvayepi. **Tatthā**tiādi upamāsaṃsandhanaṃ, taṃ suviññeyyameva.

456. **Antonirodhasmiṃ pañca pasāde**ti nirodhasamāpannassa pavattamāne pañca pasāde. **Kiriyamayapavattasmi**nti javanādikiriyānibbattakadhammappavattiyaṃ. **Balavapaccayā hontī**ti pacchājātavippayuttaatthiavigatapaccayehi paccayā honti, upatthambhakabhāvena balavapaccayā honti. **Jīvitindriyaṃ paṭiccā**ti indriyaatthiavigatapaccayavasena paccayabhūtaṃ jīvitindriyaṃ paṭicca pañcavidhopi pasādo tiṭṭhati. **Jīvitindriyena vinā na tiṭṭhati** jīvitindriyarahitassa kammasamuṭṭhānarūpakalāpassa abhāvato. **Tasmā**ti yasmā anupālanalakkhaṇena jīvitena anupālitā eva usmā pavattati, na tena ananupālitā, tasmā usmā āyuṃ paṭicca tiṭṭhati. **Jālasikhaṃ paṭicca ābhā paññāyatī**ti jālasikhāsaṅkhātabhūtasaṅghātaṃ saheva pavattamānaṃ nissāya ‘‘ābhā’’ti laddhanāmā vaṇṇadhātu ‘‘ujjalati, andhakāraṃ vidhamati, rūpagatāni ca vidaṃsetī’’tiādīhi pakārehi ñāyati. **Taṃ ālokaṃ paṭiccā**ti taṃ vuttappakāraṃ ālokaṃ paccayaṃ labhitvā. **Jālasikhā paññāyatī**ti ‘‘appikā, mahatī, uju, kuṭilā’’tiādinā pākaṭā hoti.

Jālasikhā viya kammajatejo nissayabhāvato. **Āloko viya jīvitindriyaṃ** tannissitabhāvato. Idāni upamopamitabbānaṃ sambandhaṃ dassetuṃ **‘‘jālasikhā hī’’**tiādi vuttaṃ. **Ālokaṃ gahetvāva uppajjatī**ti iminā yathā jālasikhāya saheva āloko uppajjati, evaṃ kammajusmanā saheva jīvitindriyaṃ uppajjatīti dasseti. Jālasikhāsannissayo tassā satiyeva honto āloko tāya uppādito viya hotīti āha **‘‘attanā janitaālokenevā’’**ti. Usmā nāmettha kammasamuṭṭhānā tejodhātu tannissitañca jīvitindriyaṃ tadanupālakañcāti āha **‘‘kammajamahābhūtasambhavena jīvitindriyena usmāya anupālana’’**nti. Na kevalaṃ khaṇaṭṭhitiyā eva, atha kho pabandhānupacchedassapi jīvitindriyaṃ kāraṇanti āha **‘‘vassasatampi kammajatejapavattaṃ pāletī’’**ti. Usmā āyuno paccayo honto sesabhūtasahito eva hotīti āha **‘‘mahābhūtānī’’**ti. Tathā āyupi sahajātarūpaṃ pālentameva usmāya paccayo hotīti vuttaṃ **‘‘mahābhūtāni pāletī’’**ti.

457. Āyu eva indriyapaccayādivasena sahajātadhammānaṃ anupālanavasena saṅkharaṇato **āyusaṅkhāro**. Bahuvacananiddeso pana anekasatasahassabhedesu rūpakalāpesu pavattiyā anekabhedanti katvā. Ārammaṇarasaṃ anubhavantīti **vedaniyā** yathā ‘‘niyyānikā’’ti. Tenāha **‘‘vedanā dhammāvā’’**ti. Sukhādibhedabhinnattā bahuvacananiddeso. Imesaṃ āyusaṅkhāravedanānaṃ ekantanirodhaṃ samāpannassa maraṇena bhavitabbaṃ vedanāya niruddhattā. Āyusaṅkhārānaṃ tathā aniruddhattā nirodhassa samāpajjanameva na siyā, kuto vuṭṭhānaṃ. Tena vuttaṃ pāḷiyaṃ ‘‘te ca hāvuso’’tiādi. **Vuṭṭhānaṃ paññāyati** saññāvedanādīnaṃ uppattiyā. Idāni tamatthaṃ vitthārato upamāya vibhāvetuṃ **‘‘yo hī’’**tiādi vuttaṃ. **Ukkaṇṭhitvā**ti nānārammaṇāpātato nibbinditvā. **Yathāparicchinnakālavasenā**ti yathāparicchinne kāle sampatte. **Rūpajīvitindriyapaccayā**ti indriyapaccayabhūtā. **Jālāpavattaṃ viya arūpadhammā** tejussadabhāvato visayobhāsanato ca. Udakappahāro viya nirodhasamāpattiyā pubbābhisaṅkhāro. **Pihitaaṅgārā viya rūpajīvitindriyaṃ** usmāmattatāya anobhāsanato. **Yathāparicchinnakālāgamana**nti yathāparicchinnakālassa upagamanaṃ. Anurūpapattivaseneva **rūpapavatti**ggahaṇaṃ. **Imaṃ rūpakāyaṃ jahantī**ti imasmā rūpakāyā kaḷevarā vigacchanti nappavattanti.

Kāyena saṅkharīyantīti **kāyasaṅkhārā** tappaṭibaddhavuttitāya. Vācaṃ saṅkharontīti **vacīsaṅkhārā**. Vitakketvā vicāretvā hi vācaṃ bhindati katheti. Cittena saṅkharīyantīti **cittasaṅkhārā** tappaṭibaddhavuttito. Cittasaṅkhāranirodhacodanāya rūpanirodho viya cittanirodho acodito tesaṃ tato aññattāti na cittasampayuttanirodho ekantiko vitakkādinirodhe tadabhāvato. Yaṃ pana vuttaṃ ''vācā aniruddhā hotī''ti, tampi na. Vācaṃ saṅkharontīti hi vacīsaṅkhārā, tesu niruddhesu kathaṃ vācāya anirodho. Cittaṃ pana niruddhesupi cittasaṅkhāresu tehi anabhisaṅkhatattā vitakkādinirodho viya pavattatiyevāti ayamettha parassa adhippāyo. Ānantariyakammaṃ kataṃ bhaveyya, cittassa aniruddhattā taṃ nissāya ca rūpadhammānaṃ anapagatattā te jīvanti eva nāmāti. **Byañjane abhinivesaṃ akatvā**ti ''cittasaṅkhārā niruddhā''ti vacanato teva niruddhā, na cittanti evaṃ neyyatthaṃ suttaṃ ''nītattha''nti abhinivesaṃ akatvā. **Ācariyānaṃ naye ṭhatvā**ti paramparāgatānaṃ ācariyānaṃ adhippāye ṭhatvāti attho. **Upaparikkhitabbo**ti suttantarāgamato suttantarapadassa aviparīto attho vīmaṃsitabbo. Yathā hi ''asaññabhavo''ti vacanato ''saññāva tattha natthi, itare pana cittacetasikā santī''ti ayamettha attho na gayhati. Yathā ca ''nevasaññānāsaññāyatana''nti vacanato ''saññāva tattha tādisī, na phassādayo''ti ayamettha attho na gayhati saññāsīsena desanāti katvā, evamidhāpi ''cittasaṅkhārā niruddhā''ti, ''saññāvedayitanirodho''ti ca desanāsīsameva. Sabbepi pana cittacetasikā tattha nirujjhantevāti ayamettha aviparīto attho veditabbo, tathāpubbābhisaṅkhārena sabbesaṃyeva cittacetasikānaṃ tattha nirujjhanato. Etena yaṃ pubbe ''aññattā, tadabhāvato''ti ca yuttivacanaṃ, tadayuttaṃ adhippāyānavabodhatoti dassitaṃ hoti. Tenāha **''attho hi paṭisaraṇaṃ, na byañjana''**nti.

Upahatānīti bādhitāni. **Makkhitānī**ti dhaṃsitāni. Ārammaṇaghaṭṭanāya indriyānaṃ kilamatho cakkhunā bhāsurarūpasukhumarajadassanena vibhāvetabbo. Tathā hi uṇhakāle purato aggimhi jalante kharassare ca paṇave ākoṭite akkhīni bhedāni viya na sahanti sotāni ''sikharena viya abhihaññantī''ti vattāro honti.

458. Rūpāvacaracatutthajjhānameva rūpavirāgabhāvanāvasena pavattaṃ arūpajjhānanti nevasaññānāsaññāyatanaṃ vissajjento dhammasenāpati ''sukhassa ca pahānā''tiādinā vissajjesi. Apagamanena vigamena paccayā **apagamanapaccayā** sukhādippahānāni. **Adhigamapaccayā** pana kasiṇesu rūpāvacaracatutthajjhānaṃ heṭṭhimā tayo ca āruppā. Na hi sakkā tāni anadhigantvā nevasaññānāsaññāyatanamadhigantuṃ. **Nirodhato vuṭṭhānakaphalasamāpatti**nti nirodhato vuṭṭhānabhūtaṃ aniccānupassanāsamudāgataphalasamāpattiṃ. Sā hi ''animittā cetovimuttī''ti vuccati. Yathā samathanissando abhiññā, mettākaruṇāmuditābrahmavihāranissando upekkhābrahmavihāro, kasiṇanissando āruppā, samathavipassanānissando nirodhasamāpatti, evaṃ vipassanāya nissandaphalabhūtaṃ sāmaññaphalanti āha **''vipassanānissandāya phalasamāpattiyā''**ti. Ārammaṇā nāma sārammaṇadhammānaṃ visesato uppattinimittanti āha **''sabbanimittānanti rūpādīnaṃ sabbārammaṇāna''**nti. Natthi ettha kiñci saṅkhāranimittanti **animittā,** asaṅkhatā dhātūti āha **''sabbanimittāpagatāya nibbānadhātuyā''**ti. **Phalasamāpattisahajātaṃ manasikāraṃ sandhāyāha,** na āvajjanamanasikāraṃ. Na hettha tassa sambhavo anulomānantaraṃ uppajjanato.

Imasmiṃ ṭhāneti idha vuttanirodhassa ādimajjhapariyosānānaṃ gahitānaṃ imasmiṃ pariyosānassa gahitaṭṭhāne. **Dvīhi balehī**ti samathavipassanābalehi. **Tayo ca saṅkhārāna**nti kāyasaṅkhārādīnaṃ tiṇṇaṃ saṅkhārānaṃ. **Soḷasahi ñāṇacariyāhī**ti aniccānupassanā, dukkhā, anattā, nibbidā, virāgā, nirodhā, paṭinissaggā, vivaṭṭānupassanā, sotāpattimaggo…pe… arahattaphalasamāpattīti imāhi soḷasahi ñāṇacariyāhi. **Navahi samādhicariyāhī**ti paṭhamajjhānasamādhiādīhi navahi samādhicariyāhi. Yo yathāvuttāsu cariyāsu puggalassa vasībhāvo, sā **vasībhāvatāpaññā**. Assā sā kathitāti yojanā. **Vinicchayakathā**ti vinicchayavasena pavattā **aṭṭhakathā** kathitā. Tasmā **visuddhimagge** (visuddhi. 2.868-869) **taṃsaṃvaṇṇanāyañca** (visuddhi. mahāṭī. 2.868) vuttanayena veditabbā.

Valañjanasamāpatti ariyavihāravasena viharaṇasamāpatti. **Ṭhitiyā**ti ettha pabandhaṭṭhiti adhippetā, na khaṇaṭṭhiti. Kasmā? Samāpajjanattā. Tenāha **''ṭhitiyāti ciraṭṭhitattha''**nti. **Addhānaparicchedo**ti ettakaṃ kālaṃ samāpattiyā vītināmessāmīti pageva kālaparicchedo.

Rūpādinimittavasenāti kammakammanimittagatinimittesu yathārahaṃ labbhamānarūpādinimittavasena. Tattha yasmā kammanimitte chabbidhampi ārammaṇaṃ labbhati, tasmā **''sabbanimittāna''**nti vuttaṃ, na sabbesaṃ ārammaṇānaṃ ekajjhaṃ, ekantato vā manasikātabbato. Lakkhaṇavacanañhetaṃ yathā ''dātabbametaṃ bhesajjaṃ, yadi me byādhitā siyu''nti.

459. **Nīlampi sañjānātī**tiādinā nīlādiggahaṇamukhena taṃvaṇṇānaṃ sattānaṃ sañjānanaṃ averādibhāvamanasikaraṇaṃ jotitanti āha **''etasmiñhi ṭhāne appamāṇā cetovimutti kathitā''**ti. Ettha ākiñcaññaṃ kathitanti sambandho. **''Ettha suññatā''ti, ''ettha animittā''**ti etthāpi eseva nayo. Nti ''idha aññaṃ abhinavaṃ nāma natthī''tiādinā vuttaṃ atthavacanaṃ. **Etā**ti appamāṇacetovimuttiādayo. **Ekanāmakā**ti ekekanāmakā, ye nānābyañjanāti adhippetā. **Eko dhammo**ti arahattaphalasamāpatti. **Catunāmako**ti appamāṇacetovimuttiādināmako. **Eta**nti etamatthaṃ. **Appamāṇā**ti anodhiso, odhisopi vā ''ettakā''ti aparimitā. **Asesetvā**ti asubhasamāpatti viya ekasseva aggahaṇato.

Kiñcāpi asubhanimittārammaṇampi kiñcanaṃ hoti, ārammaṇasaṅghaṭṭanassa kiñcanassa asubhasamāpattīnampi paṭibhāganimittasaṅkhātaṃ ārammaṇaṃ sabimbaṃ viya viggahaṃ kiñcanaṃ hutvā upaṭṭhāti, na tathā imassāti. Nanu brahmavihārapaṭhamāruppānampi paṭibhāganimittabhūtaṃ kiñci ārammaṇaṃ natthīti? Saccaṃ natthi, ayaṃ pana paṭhamāruppaviññāṇaṃ viya na paṭibhāganimittabhūtaārammaṇatāya evaṃ vuttā. **Attenā**ti attanā. Bhavati etena attāti abhidhānaṃ buddhi cāti **bhāvo,** attā. **Bhāva-**saddopi attapariyāyoti āha **''bhāvaposapuggalādisaṅkhātenā''**ti. **Nesaṃ** appamāṇasamādhiādīnaṃ catunnaṃ. **''Nānatā pākaṭāvā''**ti vuttaṃ nānattaṃ bhūmito ārammaṇato ca dassetuṃ **''attho panā''**tiādi vuttaṃ. Parittādibhāvena atītādibhāvena ajjhattādibhāvena ca na vattabbaṃ ārammaṇaṃ etissāti **navattabbārammaṇā** nibbānārammaṇaphalasamāpattibhāvato.

Ettakoti rāgādīhi saṃkiliṭṭhatāya ettakappamāṇo, uttāno parittacetasoti attho. Nibbānampi appamāṇameva pamāṇakaraṇānaṃ abhāvenāti ānetvā sambandho. **Akuppāti arahattaphalacetovimutti** paṭipakkhehi akopanīyatāya. **Kiñcatī**ti kattari paṭhito dhātu maddanatthoti āha **''kiñcati maddatī''**ti. Tassa payogaṃ dassetuṃ **''manussā kirā''**tiādi vuttaṃ.

Samūhādighanavasena sakiccaparicchedatāya ca saviggahā viya upaṭṭhitā saṅkhārā niccādiggāhassa vatthutāya **''niccanimittaṃ sukhādinimitta''**nti ca vuccati. Vipassanā pana tattha ghanavinibbhogaṃ karontī niccādiggāhaṃ vidhamentī ''nimittaṃ samugghātetī''ti vuttā ghananimittassa ārammaṇabhūtassa abhāvā. **Na gahitā**ti ekatthapadaniddese pāḷiyaṃ kasmā na gahitā? **Sā**ti suññatā cetovimutti. **Sabbatthā**ti appamāṇācetovimuttiādiniddesesu. **Ārammaṇavasenā**ti ārammaṇavasenapi ekatthā, na kevalaṃ sabhāvasarasatova. **Iminā pariyāyenā**ti appamāṇatotiādinā ārammaṇato laddhapariyāyena. ***Aññasmiṃ pana ṭhāne***ti ākiñcaññādisaddapavattihetuto aññena hetunā appamāṇātisaddappavattiyaṃ etassa cetovimuttiyā honti. Esa nayo sesesupi. **Iminā pariyāyenā**ti iminā tāya tāya samaññāya voharitabbatāpariyāyena. Saccānaṃ dassanamukhena vaṭṭavasena uṭṭhitadesanaṃ arahattena kūṭaṃ gaṇhanto **yathānusandhināva desanaṃ niṭṭhapesi**. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Mahāvedallasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Cūḷavedallasuttavaṇṇanā

460. Ayaṃ desanā yasmā pucchāvissajjanavasena pavattā, tasmā pucchakavissajjake pucchānimittañca samudāyato vibhāvetuṃ **''ko panāya''**ntiādi vuttaṃ. **Upāsakatta**nti amaggāgataṃ upāsakattaṃ. **Tesa**nti ekādasanahutānaṃ. Maggāgatena upasamena **santindriyo santamānaso**.

''Kiṃ nu kho ajja bhavissati ayyaputto''ti **vīthiṃ olokayamānā. Olambanattha**nti tassa hatthāvalambanatthaṃ pubbāciṇṇavasena attano hatthaṃ pasāresi. **Bahiddhā**ti attanā aññaṃ visabhāgavatthuṃ sandhāya vadati. **Paribhedakenā**ti pesuññavādinā.

Adhigamappicchatāya ‘‘na pakāsetabbo’’ti **cintesi**. Puna taṃ anukampanto **‘‘sace kho panāha’’**ntiādiṃ cintesi. **Eso dhammo**ti eso lokuttaradhammo. Vivaṭṭaṃ uddissa upacitaṃ nibbedhabhāgiyaṃ kusalaṃ **upanissayo**. ‘‘Yadi me upanissayo atthi, sakkā etaṃ paṭiladdhuṃ. Sacepi natthi, āyatiṃ upanissayo bhavissatī’’ti cirakālaparibhāvitāya ghaṭe padīpajālā viya abbhantare dippamānāya hetusampattiyā codiyamānā āha **‘‘evaṃ sante mayhaṃ pabbajjaṃ anujānāthā’’**ti.

Lābhasakkāro uppajji sucirakālaṃ katūpacitapuññatāya. **Abhinīhārasampannattā**ti sujātattherassa padumuttarassa bhagavato aggasāvakassa nipaccakāraṃ katvā – ‘‘tumhehi diṭṭhadhammassa bhāgī assa’’nti nibbedhabhāgiyaṃ dānaṃ datvā katapatthanāsaṅkhātasampannābhinīhārattā. **Nāticiraṃ kilamitthā**ti kammaṭṭhānaṃ bhāventī vipassanāya paripākavasena ciraṃ na kilamittha. Vuttamevatthaṃ vivarituṃ **‘‘ito paṭṭhāyā’’**tiādi vuttaṃ. **Dutiyagamanenā**ti pabbājanatthaṃ gamanato dutiyagamanena.

Upanetvāti pañhassa atthabhāvena upanetvā. **Sakkāya**nti sakāyaṃ. **Upanikkhittaṃ** kiñci vatthuṃ **sampaṭicchamānā, viya** sampaṭicchantī viya. Eko eva pāso etissāti **ekapāsakā,** gaṇṭhi. Sā hi sumociyā, anekapāsā pana dummociyā, ekapāsaggahaṇaṃ vissajjanassa sukarabhāvadassanatthaṃ. **Paṭisambhidāvisaye ṭhatvā**ti etena theriyā pabhinnapaṭisambhidataṃ dasseti. **Paccayabhūtā**ti ārammaṇādivasena paccayabhūtā.

Theriyā visesādhigamassa attano avisayatāya visākho **‘‘na sakkā’’**tiādinā cintesīti daṭṭhabbaṃ. **Saccavinibbhogapañhabyākaraṇenā**ti saccapariyāpannassa dhammassa dassanato aññānaññatthaniddhāraṇabhedanāsaṅkhātassa vinibbhogapañhassa vissajjanena. **Dve saccānī**ti dukkhasamudayasaccāni. **Paṭinivattetvā**ti parivattetvā. **Gaṇṭhipañha**nti dubbinibbedhatāya gaṇṭhibhūtaṃ pañhaṃ.

Na taṃyeva upādānaṃ te pañcupādānakkhandhā ekadesassa samudāyatābhāvato, samudāyassa ca ekadesatābhāvato. **Nāpi aññatra pañcahi upādānakkhandhehi upādānaṃ** tassa tadekadesabhāvato. Na hi ekadeso samudāyavinimutto hoti. **Yadi hi taññevā**tiādinā ubhayapakkhepi dosaṃ dasseti. **Rūpādisabhāvampī**ti rūpavedanāsaññāviññāṇasabhāvampi, phassacetanādisabhāvampi **upādānaṃ siyā. Aññatra siyā**ti pañcahi upādānakkhandhehi visuṃyeva upādānaṃ yadi siyā. **Parasamaye**ti nikāyavāde. **Cittavippayutto anusayo**ti nidassanamattametaṃ nikāyavāde cittasabhāvābhāvaviññāṇādīnampi cittavippayuttabhāvapaṭijānanato. **Evaṃ byākāsī**ti ‘‘na kho, āvuso’’tiādinā khandhagatachandarāgabhāvena byākāsi. Atthadhammanicchayasambhavato **asambandhena**. Tesu katthacipi asammuyhanato **avitthāyantena**. Pucchāvisaye mohandhakāravigamanena **padīpasahassaṃ jālentena viya**. Saupādānupādānaṭṭhānaṃ anuttānatāya pacurajanassa **gūḷho**. Aggahitasaṅketānaṃ kesañci paṭicchāditasadisattā **paṭicchanno**. Tilakkhaṇabbhāhatadhammavisayatāya **tilakkhaṇāhato**. Gambhīrañāṇagocaratāya **gambhīro**. **Laddhapatiṭṭhā** ariyasaccasampaṭivedhanato. Evaṃ diṭṭhadhammādibhāvato **vesārajjappattā**. Sabbaso nivutthabrahmacariyatāya tiṇṇaṃ bhavānampi aparabhāge nibbāne nivutthavatīti **bhavamatthake ṭhitā**.

461. **‘‘Rūpaṃ attato samanupassatī’’**ti paduddhāraṃ katvā **‘‘idhekacco’’**tiādinā (paṭi. ma. 1.130) paṭisambhidāpāṭhena tadatthaṃ vivarati. Tattha **attato samanupassatī**ti attāti samanupassati, attabhāvena samanupassati. **Aha**nti attānaṃ niddisati. Ahaṃbuddhinibandhanañhi attānaṃ attavādī paññapeti, tasmā **yaṃ rūpaṃ so aha**nti yadetaṃ mama rūpaṃ nāma, so ahanti vuccamāno mama attā taṃ mama rūpanti **rūpañca attañca advayaṃ** anaññaṃ **samanupassati**. Tathā passato ca attā viya rūpaṃ, rūpaṃ viya vā attā aniccoti āpannameva. **Accī**ti jālasikhā. Sā ce vaṇṇo, cakkhuviññeyyāva siyā, na kāyaviññeyyā, vaṇṇopi vā kāyādiviññeyyo acciyā anaññattāti upameyyaṃ viya upamāpi diṭṭhigatikassa ayuttāva. **Diṭṭhipassanāyā**ti micchādiṭṭhisaṅkhātāya passanāya passati, na taṇhāmānapaññānupassanāya. Arūpaṃ vedanādiṃ attāti gahetvā chāyāya rukkhādhīnatāya **chāyāvantaṃ rukkhaṃ viya,** rūpassa santakabhāvena attādhīnatāya **rūpavantaṃ attānaṃ samanupassati**. Pupphādhīnatāya **pupphasmiṃ gandhaṃ viya** ādheyyabhāvena attādhīnatāya rūpassa

attani rūpaṃ samanupassati. Yathā karaṇḍo maṇino ādhāro, evaṃ rūpampi attano ādhāroti katvā **attānaṃ rūpasmiṃ samanupassati. Eseva nayo**ti iminā attano vedanādīhi anaññattaṃ tesañcādhāraṇataṃ nissitatañca yathāvuttaṃ atidisati.

Arūpaṃ attāti kathitaṃ ''vedanāvanta''ntiādīsu viya rūpena vomissakatāya abhāvato. **Rūpārūpamissako attā kathito** rūpena saddhiṃ sesārūpadhammānaṃ attāti gahitattā. **Ucchedadiṭṭhi kathitā** rūpādīnaṃ vināsadassanato. Tenevāha ''rūpaṃ attāti yo vadeyya, taṃ na upapajjati, attā me uppajjati ca veti cāti iccassa evamāgataṃ hotī''tiādi. **Avasesesū**ti pannarasasu ṭhānesu. **Sassatadiṭṭhi kathitā** rūpavantādibhāvena gahitassa aniddhāritarūpattā.

Diṭṭhigatiko yaṃ vatthuṃ attāti samanupassati, yebhuyyena taṃ niccaṃ sukhanti ca samanupassateva. Sāvako pana tappaṭikkhepena sabbe dhammā anattāti sudiṭṭhattā rūpaṃ attāti na samanupassati, tathābhūto ca aniccaṃ dukkhaṃ anattāti samanupassati, tathā vedanādayoti dassento **''na rūpaṃ attato''**tiādimāha. Evaṃ bhavadiṭṭhipi avijjābhavataṇhā viya vaṭṭassa samudayoyevāti diṭṭhikathāyaṃ **''ettakena gamanaṃ hotī''**tiādi. Diṭṭhippahānakathāyañca **''ettakena gamanaṃ na hotī''**tiādi vuttaṃ.

462. Heṭṭhā vuttamatthameva pucchitattā **''theriyā paṭipucchitvā vissajjetabbo''**ti vatvā paṭipucchanavidhiṃ dassetuṃ **''upāsakā''**tiādi vuttaṃ. **Paṭipattivasenā**ti sakkāyanirodhagāminipaṭipadābhāvena. Saṅkhatāsaṅkhatavasena lokiyalokuttaravasena saṅgahitāsaṅgahitavasenāti ''vasenā''ti padaṃ paccekaṃ yojetabbaṃ. Tattha kāmaṃ asaṅkhato nāma maggo natthi, kiṃ saṅkhato, udāhu asaṅkhatoti pana pucchāvasena tathā vuttaṃ? ''Ariyo''ti vacaneneva maggassa lokuttarato siddhā, saṅgāhakakhandhapariyāpannānaṃ pana maggadhammānampi siyā lokiyatāti idha lokiyaggahaṇaṃ. Kiñcāpi saṅgahitapadameva pāḷiyaṃ āgataṃ, na asaṅgahitapadaṃ, ye pana saṅgāhakabhāvena vuttā, te saṅgahitā na hontīti **aṭṭhakathāyaṃ** asaṅgahitaggahaṇaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. **Saṅkhato**tiādīsu samecca sambhuyya paccayehi katoti **saṅkhato**. Tathābhūto ca taṃsamaṅgino puggalassa pubbabhāgacetanāti mayhaṃ maggo aṭṭhaṅgiko hotu sattaṅgiko vāti cetitabhāvena **cetito**. Sahajātacetanāyapi cetitova tassā sahakārīkāraṇabhāvato, tato eva **pakappito āyūhito**. Paccayehi nipphāditattā **kato nibbattito** ca. **Samāpajjantena** attano santāne sammadeva āpajjantena uppādentena. Iti sattahipi padehi paccayanibbattitaṃyeva ariyamaggassa dasseti.

Asaṅgahito khandhānaṃ padeso etassa atthīti **maggo sappadeso**. Natthi etesaṃ padesāti **khandhā nippadesā**. Padissati etena samudāyoti hi **padeso,** avayavo. **Aya**nti maggo. **Sappadesattā** ekadesattā. **Nippadesehi** samudāyabhāvato niravasesapadesehi. Yathā nagaraṃ rajjekadesabhūtaṃ tadantogadhattā rajjena saṅgahitaṃ, evaṃ ariyamaggo khandhattayekadesabhūto tadantogadhattā tīhi khandhehi saṅgahitoti dasseti **''nagaraṃ viya rajjenā''**ti iminā. **Sajātito**ti samānajātitāya, samānasabhāvattā evāti attho. Ettha ca sīlakkhandho ''nava koṭisahassānī''tiādinā (visuddhi. 1.20; apa. aṭṭha. 2.55.55; paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.37) vuttapabhedavasena ceva sampattasamādānaviratiādivasena ca gayhamāno nippadeso, maggasīlaṃ pana ājīvaṭṭhamakameva samucchedaviratimattamevāti sappadesaṃ. Samādhikkhandho parittamahaggatādivasena ceva upacārappanāsamādhivasena ca anekabhedatāya nippadeso, maggasamādhi pana lokuttarova, appanāsamādhi evāti sappadeso. Tathā paññākkhandho parittamahaggatādivasena ceva sutamayañāṇādivasena ca anekabhedatāya nippadeso, maggapaññā pana lokuttarāva, bhāvanāmayā evāti sappadesā. **Attano dhammatāyā**ti sahakārīkāraṇaṃ anapekkhitvā attano sabhāvena attano balena **appetuṃ na sakkoti** vīriyena anupatthambhitaṃ, satiyā ca anupaṭṭhitaṃ. **Paggahakicca**nti yathā kosajjapakkhe na patitā cittaṭṭhiti, tathā paggaṇhanakiccaṃ. **Apilāpanakicca**nti yathā ārammaṇe na pilavati, evaṃ apilāpanakiccaṃ.

Ekato jātāti sahajātā. **Piṭṭhiṃ datvā onatasahāyo viya vāyāmo** samādhissa ārammaṇe appanāya visesapaccayabhāvato. **Aṃsakūṭaṃ datvā ṭhitasahāyo viya sati** samādhissa ārammaṇe daḷhapavattiyā paccayabhāvato. **Kiriyato**ti upakārakiriyato.

Ākoṭetvāti ārammaṇaṃ āhanitvā. Tathā hi vitakko ''āhananaraso''ti, yogāvacaro ca ''kammaṭṭhānaṃ takkāhataṃ vitakkapariyāhataṃ karotī''ti vuccati. **Idhāpī**ti sammādiṭṭhisaṅkappesu. **Kiriyato**ti vuttappakāraupakārakiriyato.

Subhasukhādinimittaggāhavidhamanaṃ **catukiccasādhanaṃ. Paccayattenā**ti sahajātādipaccayabhāvena. **Catukiccasādhanavasenevā**ti idaṃ maggavīriyasseva gahitabhāvadassanaṃ. Tañhi ekaṃyeva hutvā catukiccaṃ yathāvuttaupakārakasabhāvena ca parivāraṭṭhena parikkhāro hoti. **Maggasampayuttadhammāna**nti iminā maggadhammānampi gahaṇaṃ, na taṃsampayuttaphassādīnaṃyeva. **Ekacittakkhaṇikā**ti maggacittuppādavasena ekacittakkhaṇikā.

Sattahi ñāṇehīti paramukkaṃsagatehi sattahi javanehi sampayuttañāṇehi, sattahi vā anupassanāñāṇehi. Ādito sevanā **āsevanā,** tato paraṃ vaḍḍhanā **bhāvanā,** punappunaṃ karaṇaṃ **bahulīkamma**nti adhippāyenāha **''aññena cittenā''**tiādi. Adhippāyavasena niddhāretvā gahetabbatthaṃ **suttaṃ neyyatthaṃ**. Yathārutavasena gahetabbatthaṃ **nītatthaṃ. Evaṃ sante**ti yadi idaṃ suttaṃ nītatthaṃ, āsevanādi ca visuṃ visuṃ cittehi hoti, evaṃ sante. Āsevanādi nāma cittassa anekavāraṃ uppattiyā hoti, na ekavāramevāti āha **''ekaṃ citta''**ntiādi. Tatrāyaṃ saṅkhepattho – āsevanāvasena pavattamānaṃ cittaṃ sucirampi kālaṃ āsevanāvaseneva pavatteyya, tathā bhāvanābahulīkammavasena pavattamānānipi, na cettha ettakāneva cittāni āsevanāvasena pavattanti, ettakāni bhāvanāvasena, bahulīkammavasenāti niyamo labbhati. Iti anekacittakkhaṇikaariyamaggaṃ vadantassa dunnivāriyovāyaṃ doso. Yathā pana pubbabhāgepi nānācittesu pavattapariññādikiccānaṃ sammādiṭṭhiādīnaṃ paṭivedhakāle yathārahaṃ catukiccasādhanaṃ, ekacittakkhaṇikā ca pavatti, evaṃ vipassanāya pavattābhisaṅkhāravasena āsevanābhāvanābahulīkammāni paṭivedhakāle ekacittakkhaṇikāneva hontīti vadantānaṃ ācariyānaṃ na koci doso āsevanādīhi kātabbakiccassa tadā ekacittakkhaṇeyeva sijjhanato. Tenāha **''ekacittakkhaṇikāvā''**tiādi. **Sace sañjānātī**ti sace saññattiṃ gacchati. **Yāguṃ pivāhīti uyyojetabbo** dhammasākacchāya abhabbabhāvatoti adhippāyo.

463. **Puññābhisaṅkhārādīsū**ti **ādi**-saddena kāyasañcetanādi lakkhaṇe kāyasaṅkhārādikepi saṅgaṇhāti, na apuññāneñjābhisaṅkhāre eva. **Kāyapaṭibaddhattā kāyena saṅkharīyati,** na kāyasamuṭṭhānattā. Cittasamuṭṭhānā hi te dhammāti. **Nibbattīyatī**ti ca idaṃ kāye sati sabbhāvaṃ, asati ca abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. **Vāca**nti vacīghosaṃ. **Saṅkharotī**ti janeti. Tenāha **''nibbattetī''**ti. Na hi taṃ vitakkavicārarahitacittaṃ vacīghosaṃ nibbattetuṃ sakkoti. **Cittapaṭibaddhattā**ti etena cittassa nissayādipaccayabhāvo cittasaṅkhārasaṅkharaṇanti dasseti. **Aññamaññamissā**ti atthato bhinnāpi kāyasaṅkhārādivacanavacanīyabhāvena aññamaññamissitā abhinnā viya, tato eva **āluḷitā** saṃkiṇṇā **avibhūtā** apākaṭā **duddīpanā** duviññāpayā. **Ādānaggahaṇamuñcanacopanānī**ti yassa kassaci kāyena ādātabbassa ādānasaṅkhātaṃ gahaṇaṃ, vissajjanasaṅkhātaṃ muñcanaṃ, yathātathācalanasaṅkhātaṃ copananti imāni **pāpetvā** sādhetvā **uppannā**. Kāyato pavattā saṅkhārā, kāyena saṅkharīyantīti ca **kāyasaṅkhārātveva vuccanti. Hanusaṃcopana**nti hanusañcalanaṃ. **Vacībheda**nti vācānicchāraṇaṃ. Vācaṃ saṅkharontīti katvā idha **vacīsaṅkhārātveva vuccanti**.

464. **Samāpajjissa**nti padaṃ nirodhassa āsannānāgatabhāvavisayaṃ āsannaṃ vajjetvā dūrassa gahaṇe payojanābhāvato. Nirodhapādakassa nevasaññānāsaññāyatanacittassa ca gahaṇato paṭṭhāya nirodhaṃ samāpajjati nāmāti adhippāyena **''padadvayena nevasaññānāsaññāyatanasamāpattikālo kathito''**ti vuttaṃ. **Tathā cittaṃ bhāvitaṃ hotī**ti ettha addhānaparicchedacittaggahaṇaṃ itaresaṃ nānantariyabhāvato. Na hi baladvayañāṇasamādhicariyānaṃ vasībhāvāpādanacittehi vinā addhānaparicchedacittaṃ acittakabhāvāya hoti.

Sesasaṅkhārehīti kāyasaṅkhāracittasaṅkhārehi. **Dutiyajjhāneyeva nirujjhati** anuppattinirodhena. Itaresupi eseva nayo. **Vuṭṭhahissa**nti padaṃ vuṭṭhahanassa āsannānāgatabhāvavisayaṃ āsannaṃ vajjetvā dūrassa gahaṇe payojanābhāvato. Nirodhato vuṭṭhānassa ca cittuppādena paricchinnattā tato oramevāti āha **''padadvayena antonirodhakālo kathito''**ti. Tathā **cittaṃ bhāvitaṃ hotī**ti yathā yathāparicchinnakālameva acittakabhāvo, tato paraṃ sacittakabhāvo hoti, tathā nirodhassa

parikammacittaṃ uppāditaṃ hoti.

Paṭisaṅkhāti paṭisaṅkhāya idameva kātabbaṃ jānitvā appavattimattaṃ. **Samāpajjantī**ti acittakabhāvaṃ sampadeva āpajjanti. Atha kasmā sattāhameva samāpajjantīti? Yathākālaparicchedakaraṇato, tañca yebhuyyena āhārūpajīvīnaṃ sattānaṃ upādinnakapavattassa ekadivasaṃ bhuttāhārassa sattāhameva yāpanato.

Sabbā phalasamāpatti assāsapassāse na samuṭṭhāpetīti idaṃ natthīti āha **''samuṭṭhāpetī''**ti. Yā pana na samuṭṭhāpeti, taṃ dassento **''imassa pana…pe… na samuṭṭhāpetī''**ti āha. Tattha **imassā**ti idha pāḷiyaṃ vuttanirodhasamāpajjanabhikkhuno. Tassa pana phalasamāpatti catutthajjhānikāvāti niyamo natthīti āha **''kiṃ vā etenā''**tiādi. **Abbohārikā**ti sukhumattabhāvappattiyā ''atthī''ti voharituṃ asakkuṇeyyāti keci. Nirodhassa pana pādakabhūtāya catutthajjhānādisamādhicariyāya vasena acatutthajjhānikāpi nirodhānantaraphalasamāpatti assāsapassāse na samuṭṭhāpetīti abhāvato eva te abbohārikā vuttā. Evañca katvā sañjīvattheravatthumhi ānītasamāpattiphalanidassanampi suṭṭhu upapajjati. Tenāha **''bhavaṅgasamayenevetaṃ kathita''**nti. **Kiriyamayapavattavaḷañjanakāle**ti ettha kiriyamayapavattaṃ kāyavacīviññattivipphāro, tassa vaḷañjanakāle pavattanasamaye. **Vācaṃ abhisaṅkhātuṃ na sakkonti** aviññattijanakattā tesaṃ vitakkavicārānaṃ.

Saguṇenāti sarasena, sabhāvenāti attho. **Suññatā nāma phalasamāpatti** rāgādīhi suññattā. Tathā rāganimittādīnaṃ abhāvā **animittā,** rāgapaṇidhiādīnaṃ abhāvā **appaṇihitā**ti āha **''animittaappaṇihitesupi eseva nayo''**ti. Animittaṃ appaṇihitañca nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā uppannaphalasamāpattiyaṃ phasso animitto phasso appaṇihito phasso nāmāti imamatthaṃ **''eseva nayo''**ti iminā atidisati.

Attasuññatādassanato anattānupassanā suññatā, niccanimittugghāṭanato aniccānupassanā animittā, sukhappaṇidhipaṭikkhepato dukkhānupassanā appaṇihitāti āha – **''suññatā…pe… vipassanāpi vuccatī''**ti. **Aniccato vuṭṭhātī**ti saṅkhārānaṃ aniccākāraggāhiniyā vuṭṭhānagāminiyā parato ekatovuṭṭhānaubhatovuṭṭhānehi nimittapavattato vuṭṭhāti. **Aniccato pariggahetvā**ti ca idaṃ ''na ekantikaṃ evampi hotī''ti katvā vuttaṃ. Esa nayo sesesupi. Appaṇihitavipassanāya maggotiādinā, suññatavipassanāya maggotiādinā ca yojanaṃ sandhāyāha **''eseva nayo''**ti. **Vikappo āpajjeyya** āgamanassa vavatthānassa abhāvena avavatthānakarattā. **Evañhi tayo phassā phusantī**ti evaṃ saguṇato ārammaṇato ca nāmalābhe suññatādināmakā tayo phassā phusantīti aniyamavacanaṃ. **Sameti** yujjati ekasseva phassassa nāmattayayogato.

Sabbasaṅkhatavivittatāya **nibbānaṃ viveko nāma** upadhivivekoti katvā. **Ninnatā** tappaṭipakkhavimukhassa tadabhimukhatā. **Poṇatā** onamanaṃ, **pabbhāratā** tato vissaṭṭhabhāvo.

465. Cakkhādito rūpādīsu pavattarūpakāyato uppajjanato **pañcadvārikaṃ sukhaṃ kāyikaṃ nāma, manodvārikaṃ** cetophassajātāya **cetasikaṃ nāma. Sabhāvaniddeso** sukhayatīti katvā. **Madhurabhāvadīpaka**nti iṭṭhabhāvajotanaṃ. **Vedayitabhāvadīpaka**nti vedakabhāvavibhāvakaṃ. Vedanā eva hi paramatthato ārammaṇaṃ vedeti, ārammaṇaṃ pana veditabbanti. Dukkhanti sabhāvaniddesotievamādiatthavacanaṃ sandhāyāha **''eseva nayo''**ti. **Ṭhitisukhā**ti ṭhitiyā dharamānatāya sukhā, na ṭhitikkhaṇamattena. Tenāha **''atthibhāvo sukha''**nti. **Vipariṇāmadukkhā**ti vipariṇamanena vigamanena dukkhā, na nirodhakkhaṇena. Tenāha **''natthibhāvo dukkha''**nti. Apariññātavatthukānañhi sukhavedanuparamo dukkhato upaṭṭhāti. Svāyamattho piyavippayogena dīpetabbo. **Ṭhitidukkhā vipariṇāmasukhā**ti etthāpi eseva nayo. Tenāha **''atthibhāvo dukkhaṃ, natthibhāvo sukha''**nti. Dukkhavedanuparamo hi sattānaṃ sukhato upaṭṭhāti. Evañhi vadanti – ''tassa rogassa vūpasamena aho sukhaṃ jāta''nti. **Jānanabhāvo**ti yāthāvasabhāvato avabujjhanaṃ. Adukkhamasukhañhi vedanaṃ jānantassa sukhaṃ hoti tassa sukhumabhāvato, yathā tadaññe dhamme salakkhaṇato sāmaññalakkhaṇato ca sammadeva avabodho paramaṃ sukhaṃ. Tenevāha –

‘‘Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;
Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānata’’nti. (dha. pa. 374);

Ajānanabhāvoti ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo. Dukkhañhi sammohavihāroti. Aparo nayo **jānanabhāvo**ti jānanassa ñāṇassa sabbhāvo. Ñāṇasampayuttā hi ñāṇopanissayā ca adukkhamasukhā vedanā sukhā iṭṭhākārā. Yathāha ‘‘iṭṭhā ceva iṭṭhaphalā cā’’ti. **Ajānanabhāvo dukkha**nti ettha vuttavipariyāyena attho veditabbo.

Katamo anusayo anusetīti kāmarāgānusayādīsu sattasu anusayesu katamo anusayo anusayavasena pavattati? Appahīnabhāvena hi santāne anusayantīti **anusayā,** anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantīti attho. Etena kāraṇalābhe sati uppajjanārahatā nesaṃ dassitā. Appahīnā hi kilesā kāraṇalābhe sati uppajjanti. Tenāha **‘‘appahīnaṭṭhena sayito viya hotī’’**ti. Te ca nippariyāyato anāgatā kilesā daṭṭhabbā, atītā paccuppannā ca taṃsabhāvattā tathā vuccanti. Na hi dhammānaṃ kālabhedena sabhāvabhedo atthi. Yadi appahīnaṭṭho anusayaṭṭho, nanu sabbepi kilesā appahīnā anusayā bhaveyyunti? Na mayaṃ appahīnatāmattena anusayaṭṭhaṃ vadāma, atha kho pana appahīnaṭṭhena thāmagatā kilesā anusayā. Idaṃ thāmagamanañca rāgādīnameva āveṇiko sabhāvo daṭṭhabbo, yato abhidhamme – ‘‘thāmagataṃ anusayaṃ pajahatī’’ti vuttaṃ. **So**ti rāgānusayo. **Appahīno**ti appahīnabhāvamukhena anusayanaṭṭhamāha. So ca apariññātakkhandhavatthuto, pariññātesu patiṭṭhaṃ na labhati. Tenāha **‘‘na sabbāya sukhāya vedanāya so appahīno’’**ti. Ārammaṇavasena cāyaṃ anusayaṭṭho adhippeto. Tenāha **‘‘na sabbaṃ sukhaṃ vedanaṃ ārabbha uppajjatīti attho’’**ti.

Vatthuvasenapi pana anusayaṭṭho veditabbo, yo ‘‘bhūmiladdha’’nti vuccati. Tena hi **aṭṭhakathāyaṃ** (visuddhi. 2.834) vuttaṃ –

‘‘Bhūmīti vipassanāya ārammaṇabhūtā tebhūmakā pañcakkhandhā. Bhūmiladdhaṃ nāma tesu khandhesu uppattirahaṃ kilesajātaṃ. Tena hi sā bhūmiladdhā nāma hoti, tasmā bhūmiladdhanti vuccati, sā ca kho na ārammaṇavasena. Ārammaṇavasena hi sabbepi atītānāgate pariññātepi ca khīṇāsavānaṃ khandhe ārabbha kilesā uppajjanti mahākaccānauppalavaṇṇādīnaṃ khandhe ārabbha soreyyaseṭṭhinandamāṇavakādīnaṃ viya. Yadi ca taṃ bhūmiladdhaṃ nāma siyā, tassa appaheyyato na koci bhavamūlaṃ pajaheyya, vatthuvasena pana bhūmiladdhaṃ veditabbaṃ. Yattha yattha hi vipassanāya apariññātā khandhā uppajjanti, tattha tattha uppādato pabhuti tesu vaṭṭamūlaṃ kilesajātaṃ anuseti. Taṃ appahīnaṭṭhena bhūmiladdhanti veditabba’’ntiādi.

Esa nayo sabbatthāti iminā ‘‘na sabbāya dukkhāya vedanāya so appahīno, na sabbaṃ dukkhaṃ vedanaṃ ārabbha uppajjatī’’tiādiṃ atidisati. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. ‘‘Yo anusayo yattha anuseti, so pahīyamāno tattha pahīno nāma hotī’’ti tattha tattha pahānapucchā, taṃ sandhāyāha **‘‘kiṃ pahātabbanti ayaṃ pahānapucchā nāmā’’**ti.

Ekeneva byākaraṇenāti ‘‘idhāvuso, visākha, bhikkhu vivicceva kāmehī’’tiādinā (ma. ni. 1.374) ekeneva vissajjanena. **Dve pucchā**ti anusayapucchā pahānapucchāti dvepi pucchā vissajjesi. ‘‘Rāgaṃ tena pajahatī’’ti idamekaṃ vissajjanaṃ, ‘‘na tattha rāgānusayo anusetī’’ti idamekaṃ vissajjanaṃ, pucchānukkamañcettha anādiyitvā pahānakkamena vissajjanā pavattā. **‘‘Dve pucchā vissajjesī’’**ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ **‘‘idhā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tathāvikkhambhitameva katvā**ti iminā yo rāgaṃ vikkhambhetvā puna uppajjituṃ appadānato tathāvikkhambhitameva katvā maggena samugghāteti, tassa vasena ‘‘rāgaṃ tena pajahati, na tattha rāgānusayo anusetī’’ti vattabbanti dasseti. Kāmoghādīhi catūhi oghehi saṃsārabhavogheneva vā vegasā vuyhamānesu sattesu taṃ uttaritvā pattabbaṃ, tassa pana gādhabhāvato **patiṭṭhānabhūtaṃ**. Tenāha bhagavā – ‘‘tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo’’ti (saṃ. ni. 4.238; itivu. 69; pu. pa. 187).

Suññatādibhedena anekabhedattā pāḷiyaṃ ‘‘anuttaresū’’ti bahuvacananiddesoti **‘‘anuttarā vimokkhā’’**ti vatvā puna tesaṃ sabbesampi arahattabhāvasāmaññena **‘‘arahatte’’**ti vuttaṃ. Visaye

cetaṃ bhummaṃ. **Patthanaṃ paṭṭhapentassā**ti ‘‘aho vatāhaṃ arahattaṃ labheyya’’nti patthanaṃ upaṭṭhapentassa, patthentassāti attho. **Paṭṭhapentassā**ti cettha hetumhi **anta**saddo. Kathaṃ pana arahattavisayā patthanā uppajjatīti? Na kāci arahattaṃ ārammaṇaṃ katvā patthanā uppajjati anadhigatattā avisayabhāvato. Parikappitarūpaṃ pana taṃ uddissa patthanā uppajjati. **‘‘Uppajjati pihāpaccayā’’ti vuttaṃ** paramparapaccayataṃ sandhāya, ujukaṃ pana paccayabhāvo natthīti vuttaṃ **‘‘na patthanāya paṭṭhapanamūlakaṃ uppajjatī’’**ti. **Idaṃ pana sevitabbaṃ domanassaṃ** akusalappahānassa kusalābhivuḍḍhiyā ca nimittabhāvato. Tenāha bhagavā – ‘‘domanassampāhaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi sevitabbampi asevitabbampī’’ti (dī. ni. 2.359-362). Tīhi māsehi sampajjanakā **temāsikā**. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Imasmiṃ vāre**ti imasmiṃ pavāraṇavāre. **Visuddhipavāraṇa**nti ‘‘parisuddho aha’’nti evaṃ pavattaṃ visuddhipavāraṇaṃ. Arahantānameva hesa pavāraṇā.

Na kadāci pahātabbassa pahāyakatā atthīti dassento **‘‘na domanassena vā’’**tiādiṃ vatvā pariyāyenetaṃ vuttaṃ, taṃ vibhāvento **‘‘ayaṃ panā’’**tiādimāha. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ parato vitthārena āgamissati. **Paṭipadaṃ gahetvā** patthanaṃ katvā patthanaṃ ṭhapetvā. **Paṭisañcikkhatī**ti ovādavasena attānaṃ samuttejento katheti. **Sīlena hīnaṭṭhāna**nti aññehi arahattāya paṭipajjantehi sīlena hīnaṭṭhānaṃ kiṃ tuyhaṃ atthīti adhippāyo. **Suparisuddha**nti akhaṇḍādibhāvato sudhotajātimaṇi viya suṭṭhu parisuddhaṃ. **Supaggahita**nti kadācipi saṅkocābhāvato vīriyaṃ suṭṭhu paggahitaṃ. **Paññā**ti vipassanāpaññā paṭipakkhehi anadhibhūtatāya akuṇṭhā tikkhavisadā saṅkhārānaṃ sammasane **sūrā hutvā vahati** pavattati. **Pariyāyenā**ti tassa domanassassa arahattupanissayatāpariyāyena. Ārammaṇavasena anusayanaṃ idhādhippetanti āha **‘‘na taṃ ārabbha uppajjatī’’**ti. Anuppajjanamettha pahānaṃ nāmāti vuttaṃ **‘‘pahīnova tattha paṭighānusayoti attho’’**ti. Tatiyajjhānena vikkhambhetabbā avijjā, sā eva ariyamaggena samucchindīyatīti **‘‘avijjānusayaṃ vikkhambhetvā’’**tiādi vuttaṃ, anusayasadisatāya vā. ‘‘Rāgānusayaṃ vikkhambhetvā’’ti etthāpi eseva nayo. **Catutthajjhāne nānuseti nāma** tattha kātabbakiccākaraṇato.

466. **Tasmā**ti paccanīkattā sabhāvato kiccato paccayato cāti adhippāyo. **Visabhāgapaṭibhāgo kathito** ‘‘kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā’’tiādīsu viya. **Andhakārā**ti andhakārasadisā appakā sabhāvato. **Avibhūtā** apākaṭā anoḷārikabhāvato. Tato eva **duddīpanā** duviññāpanā. **Tādisāvā**ti upekkhāsadisāva. Yathā upekkhā sukhadukkhāni viya na oḷārikā, evaṃ avijjā rāgadosā viya na oḷārikā. Atha kho andhakārā avibhūtā duddīpanā duviññāpanāti attho. **Sabhāgapaṭibhāgo kathito** ‘‘paṇidhi paṭighoso’’tiādīsu viya. **Yattakesu ṭhānesū**ti dukkhādīsu yattakesu ṭhānesu, yattha vā ñeyyaṭṭhānesu. **Visabhāgapaṭibhāgo**ti andhakārassa viya āloko vighātakapaṭibhāgo. **Vijjā**ti maggañāṇaṃ adhippetaṃ, **vimuttī**ti phalanti āha **‘‘ubhopete dhammā anāsavā’’**ti. **Anāsavaṭṭhenā**tiādīsu paṇītaṭṭhenātipi vattabbaṃ. Sopi hi vimuttinibbānānaṃ sādhāraṇo, vimuttiyā asaṅkhataṭṭhena nibbānassa visabhāgatāpi labbhateva. **Pañhaṃ atikkamitvā gatosi,** apucchitabbaṃ pucchantoti adhippāyo. **Pañhānaṃ paricchedapamāṇaṃ gahetuṃ** yuttaṭṭhāne aṭṭhatvā tato paraṃ pucchanto **nāsakkhi** pañhānaṃ pariyantaṃ gahetuṃ. **Appaṭibhāgadhammassā**ti nippariyāyato sabhāgapaṭibhāgena appaṭibhāgadhammassa. Anāgatādipariyāyena nibbānassa sabhāgapaṭibhāgo vutto, visabhāge ca attheva saṅkhatadhammā, tasmā nippariyāyato kiñci sabhāgapaṭibhāgaṃ sandhāya pucchatīti katvā **‘‘accayāsī’’**tiādi vuttaṃ. Asaṅkhatassa hi appatiṭṭhassa ekantaniccassa sato nibbānassa kuto nippariyāyena sabhāgassa sambhavo. Tenāha **‘‘nibbānaṃ nāmeta’’**ntiādi.

Viraddhoti ettha sabhāgapaṭibhāgaṃ pucchissāmīti nicchayābhāvato pucchitamatthaṃ virajjhitvāva pucchi, na ajānitvāti attho. Etena heṭṭhā sabbapucchā diṭṭhasaṃsandananayena jānitvāva pavattāti dīpitaṃ hoti. Therī pana taṃ taṃ pucchitamatthaṃ sabhāvato vibhāventī satthu desanāñāṇaṃ anugantvāva vissajjesi. **Nibbānogadha**nti nibbānaṃ ogāhitvā ṭhitaṃ nibbānantogadhaṃ. Tenāha **‘‘nibbānabbhantaraṃ nibbānaṃ anupaviṭṭha’’**nti. **Assā**ti brahmacariyassa.

467. **Paṇḍiccena samannāgatā**ti ettha vuttapaṇḍiccaṃ dassetuṃ **‘‘dhātukusalā’’**tiādi vuttaṃ. Tenevāha – ‘‘kittāvatā nu kho, bhante, paṇḍito hoti? Yato kho, ānanda, bhikkhu dhātukusalo ca hoti,

āyatanakusalo ca paṭiccasamuppādakusalo ca ṭhānāṭṭhānakusalo ca. Ettāvatā nu kho, ānanda, bhikkhu paṇḍito hotī''ti (ma. ni. 3.124). **Paññāmahattaṃ** nāma theriyā asekkhappaṭisambhidappattāya paṭisambhidāyo pūretvā ṭhitatāti taṃ dassetuṃ **''mahante atthe''**tiādi vuttaṃ. **Rājayuttehī**ti rañño kamme niyuttapurisehi. **Āhaccavacanenā**ti satthārā karaṇādīni āhanitvā pavattitavacanena. Yadettha atthato na vibhattaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyameva.

Cūḷavedallasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Cūḷadhammasamādānasuttavaṇṇanā

468. **Dhammoti gahitagahaṇānī**ti dhammo vā hotu itaro vā, dhammoti paggahitaggāhappavattā cariyāva. **Āyūhanakkhaṇe**ti tassa dhammoti gahitassa pavattanakkhaṇe. **Sukha**nti akicchaṃ. Tenāha **''sukara''**nti. **Dukkhavipāka**nti aniṭṭhaphalavipaccanaṃ.

469. Yathā cakkhādīnaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ yathāsakaṃ visayaggahaṇaṃ sabhāvasiddhaṃ, evaṃ manasopi. Te ca visayā iṭṭhākārato gahaṇe na koci doso, purisattabhāve na ca te dosaṃ pavattentīti ayaṃ tesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ laddhīti āha **''vatthukāmesupi kilesakāmesupi doso natthī''**ti, assādetvā visayaparibhoge natthi ādīnavo, tappaccayā na koci antarāyoti adhippāyo. **Pātabyataṃ āpajjantī**ti paribhuñjanakataṃ upagacchanti. Paribhogattho hi ayaṃ **pā**-saddo kattusādhano ca **tabya**-saddo, yathāruci paribhuñjantīti attho. Kilesakāmopi assādiyamāno vatthukāmantogadhoyeva, kilesakāmavasena pana nesaṃ assādetabbatāti āha **''vatthukāmesu kilesakāmena pātabyata''**nti. **Kilesakāmenā**ti karaṇatthe karaṇavacanaṃ. **Pātabyataṃ paribhuñjitabbata**nti etthāpi kattuvaseneva attho veditabbo. **Moḷiṃ katvā**ti veṇibandhavasena moḷiṃ katvā. **Tāpasaparibbājikāhī**ti tāpasapabbajjūpagatāhi. **Pariññaṃ paññapentī**ti idaṃ ''pahānamāhaṃsū''ti padasseva vevacananti **''pahānaṃ samatikkamaṃ paññapentī''**ti vuttaṃ. Tena kāmā nāmete aniccā dukkhā vipariṇāmadhammāti yāthāvato parijānanaṃ idha ''pahāna''nti adhippetaṃ, na vinābhāvamattanti dasseti. **Māluvāsipāṭikā**ti māluvāvidalaṃ māluvāphale poṭṭalikā. **Santāsaṃ āpajjeyyā**ti sāle adhivatthadevatāya pavattiṃ gahetvā vuttaṃ. Tadā hi tassā evaṃ hoti. **Koviḷārapattasadisehī**ti mahākoviḷārapattasaṇṭhānehi. Saṇṭhānavasena hetaṃ vuttaṃ, māluvāpattā pana koviḷārapattehi mahantatarāni ceva ghanatarāni ca honti. Vipulabahughanagarupattatāya **mahantaṃ bhāraṃ janetvā. Sāti** māluvālatā. **Oghana**nti heṭṭhato olambanahetubhūtaṃ ghanabhāvaṃ.

Andhavanasubhagavanaggahaṇaṃ tesaṃ abhilakkhitabhāvato. **Nāḷikerādīsu** tiṇajātīsu. Khādanupalakkhaṇaṃ upacikānaṃ uṭṭhahanaggahaṇanti āha **''uṭṭhaheyyu''**nti. **Keḷiṃ karontī viyā**ti vilambananadī viya keḷiṃ karontī. Idāni ahaṃ taṃ ajjhottharinti pamodamānā viya ito cito ca vipphandamānā **vilambantī. Samphassopi sukho** mudutaluṇakomalabhāvato. **Dassanampi sukhaṃ** ghanabahalapattasaṃhatatāya. **Somanassajātā**ti pubbe anussavavasena bhavanavināsabhayā santāsaṃ āpajji, idāni tassā sampattidassanena palobhitā somanassajātā ahosi.

Viṭabhiṃ kareyyāti ātānavitānavasena jaṭentī jālaṃ kareyya. Tathābhūtā ca ghanapattasañchannatāya chattasadisī hotīti āha **''chattākārena tiṭṭheyyā''**ti. **Sakalaṃ rukkha**nti upari sabbasākhāpasākhaṃ sabbarukkhaṃ. **Bhassamānā**ti paliveṭhanavaseneva otaramānā. **Yāva mūlā otiṇṇasākhāhī**ti māluvā bhārena onamitvā rukkhassa yāva mūlā otiṇṇasākhāhi puna abhiruhamānā. **Sabbasākhā**ti heṭṭhā majjhe upari cāti sabbāpi sākhāyo paliveṭhentī. **Saṃsibbitvā** jālasantānakaniyāmena jaṭetvā. Evaṃ aparāparaṃ saṃsibbanena **ajjhottharantī. Sabbasākhā heṭṭhā katvā sayaṃ upari ṭhatvā** mahābhārabhāvena **vāte vā vāyante deve vā vassante padāleyya. Sākhaṭṭhakavimāna**nti sākhāpaṭibaddhaṃ vimānaṃ. Yasmā idha satthārā ''seyyathāpi, bhikkhave''tiādinā bhūtapubbameva vatthu upamābhāvena āhaṭaṃ, tasmā **''idaṃ pana vimāna''**ntiādi vuttaṃ.

471. **Bahalarāgasabhāvo**ti paccavekkhaṇāhi nīharituṃ asakkuṇeyyatāya balavā hutvā

abhibhavanarāgadhātuko. **Rāgaja**nti rāganimittajātaṃ. **Diṭṭhe diṭṭhe ārammaṇe**ti diṭṭhe diṭṭhe visabhāgārammaṇe. **Nimittaṃ gaṇhātī**ti kilesuppattiyā kāraṇabhūtaṃ anubyañjanaso nimittaṃ gaṇhāti, sikkhāgāravena pana kilesehi nissitaṃ maggaṃ na paṭipajjati, tato eva ācariyupajjhāyehi āṇattaṃ daṇḍakammaṃ karoteva. Tenāha **''na tveva vītikkamaṃ karotī''**ti. **Hatthaparāmāsādīnī**ti – ''ehi tāva tayā vuttaṃ mayā vuttañca amutra gantvā vīmaṃsissāmā''tiādinā hatthaggahaṇādīni karonto, na karuṇāmettānidānavasena. **Mohajātiko**ti bahalamohasabhāvo.

472. **Kammaniyāmenā**ti purimajātisiddhena lobhussadatādiniyamitena kammaniyāmena. Idāni taṃ lobhussadatādiṃ vibhāgena dassetuṃ **''yassa hī''**tiādi āraddhaṃ. Tattha **kammāyūhanakkhaṇe**ti kammakaraṇavelāya. **Lobho balavā**ti tajjāya sāmaggiyā sāmatthiyato lobho adhiko hoti. **Alobho mando**ti tappaṭipakkho alobho dubbalo hoti. Kathaṃ panete lobhālobhā aññamaññaṃ ujuvipaccanīkabhūtā ekakkhaṇe pavattanti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ ''ekakkhaṇe pavattantī''ti, nikantikkhaṇaṃ pana āyūhanakkhaṇameva katvā evaṃ vuttaṃ. Esa nayo sesesu. **Pariyādātu**nti abhibhavituṃ na sakkoti. Yo hi ''evaṃsundaraṃ evaṃvipulaṃ evaṃmahagghañca na sakkā parassa dātu''ntiādinā amuttacāgatādivasena pavattāya cetanāya sampayutto alobho sammadeva lobhaṃ pariyādātuṃ na sakkoti. Dosamohānaṃ anuppattiyaṃ tādisapaccayalābheneva **adosāmohā balavanto. Tasmā**ti lobhādosāmohānaṃ balavabhāvato alobhadosamohānañca dubbalabhāvatoti vuttameva kāraṇaṃ paccāmasati. **So**ti taṃsamaṅgī. **Tena kammenā**ti tena lobhādiupanissayavatā kusalakammunā. **Sukhasīlo**ti sakhilo. Tamevatthaṃ **akkodhano**ti pariyāyena vadati.

Mandā alobhādosā lobhadose pariyādātuṃ na sakkonti, **amoho pana balavā** mohaṃ pariyādātuṃ sakkotīti evaṃ yathārahaṃ paṭhamavāre vuttanayeneva atidesattho veditabbo. **Purimanayenevā**ti pubbe vuttanayānusārena. **Duṭṭho**ti kodhano. **Dandho**ti mandamañño. **Sukhasīlako**ti sukhasīlo.

Ettha ca lobhavasena, dosamoha-lobhadosa-lobhamoha-dosamoha-lobhadosamohavasenāti tayo ekakā, tayo dukā, eko tikoti lobhādiussadavasena akusalapakkhe eva satta vārā, tathā kusalapakkhe alobhādiussadavasenāti cuddasa vārā labbhanti. Tattha alobhadosamohā, alobhādosamohā, alobhadosāmohā balavantoti āgatehi kusalapakkhe tatiyadutiyapaṭhamavārehi dosussadamohussadadosamohussadavārā gahitā eva honti. Tathā akusalapakkhe lobhādosāmohā, lobhadosāmohā, lobhādosamohā balavantoti āgatehi tatiyadutiyapaṭhamavārehi adosussadaamohussadaadosāmohussadavārā gahitā evāti akusalakusalapakkhesu tayo tayo vāre antogadhe katvā aṭṭheva vārā dassitā. Ye pana ubhayasammissatāvasena lobhālobhussadavārādayo apare ekūnapaññāsa vārā kāmaṃ dassetabbā, tesaṃ asambhavato eva na dassitā. Na hi ''ekasmiṃ santāne antarena avatthantaraṃ lobho ca balavā alobho cā''tiādi yujjati. Paṭipakkhavasena vāpi etesaṃ balavadubbalabhāvo sahajātadhammavasena vā. Tattha lobhassa tāva paṭipakkhavasena anabhibhūtatāya balavabhāvo, tathā dosamohānaṃ adosāmohehi. Alobhādīnaṃ pana lobhādianabhibhavanato. Sabbesañca samānajātiyasamadhibhuyya pavattivasena sahajātadhammato balavabhāvo. Tena vuttaṃ **aṭṭhakathāyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 2.472) – ''lobho balavā, alobho mando. Adosāmohā balavanto, dosamohā mandā''tiādi, so ca nesaṃ mandabalavabhāvo purimūpanissayato tathā āsayassa paribhāvitatāya veditabbo. Tenevāha **''kammaniyāmenā''**ti. Sesaṃ vuttanayattā suviññeyyamevāti.

Cūḷadhammasamādānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Mahādhammasamādānasuttavaṇṇanā

473. Evaṃ idāni vuccamānākāro kāmo kāmanaṃ icchā etesanti **evaṃkāmā**. Evaṃ chando chandanaṃ rocanaṃ ajjhāsayo etesanti **evaṃchandā**. Abhimukhaṃ, abhinivissa vā pakārehi eti upagacchatīti adhippāyo, laddhi. Sā hi laddhabbavatthuṃ abhimukhaṃ ''evameta''nti abhinivisantī tena tena pakārena upagacchati, hatthagataṃ katvā tiṭṭhati na vissajjeti. Evaṃ vuccamānākāro adhippāyo etesanti **evaṃadhippāyā**. Bhagavā mūlaṃ kāraṇaṃ etesaṃ yāthāvato adhigamāyāti **bhagavaṃmūlakā**. Tenāha **''bhagavantañhi nissāya mayaṃ ime dhamme ājānāma paṭivijjhāmā''**ti. **Amhākaṃ**

dhammāti tehi attanā adhigantabbatāya vuttaṃ. Sevitabbānañhi yāthāvato adhigamañāṇāni adhigacchanakasambandhīni, tāni ca sammāsambuddhamūlakāni anaññavisayattā. Tenāha **''pubbe kassapasambuddhenā''**tiādi. Bhagavā netā tesanti **bhagavaṃnettikā. Netā**ti sevitabbadhamme vineyyasantānaṃ pāpetā. **Vinetā**ti asevitabbadhamme vineyyasantānato apanetā. Tadaṅgavinayādivasena vā **vinetā. Anunetā**ti ime dhammā sevitabbā, ime na sevitabbāti ubhayasampāpanāpanayanatthaṃ paññapetā. Tenāha **''yathāsabhāvato''**tiādi.

Paṭisaranti etthāti paṭisaraṇaṃ, bhagavā paṭisaraṇaṃ etesanti **bhagavaṃpaṭisaraṇā**. Paṭisarati sabhāvasampaṭivedhavasena paccekamupagacchatīti vā paṭisaraṇaṃ, bhagavā paṭisaraṇaṃ etesanti **bhagavaṃpaṭisaraṇā. Paṭivedhavasenā**ti paṭivijjhitabbatāvasena. Asatipi mukhe atthato evaṃ vadanto viya hotīti āha **''phasso āgacchati, ahaṃ bhagavā kiṃ nāmo''**ti. **Paṭibhātū**ti ettha paṭi-saddāpekkhāya ''bhagavanta''nti upayogavacanaṃ, attho pana sāmivacanavaseneva veditabboti dassento āha **''bhagavato''**ti **paṭibhātū**ti ca bhagavato bhāgo hotu. Bhagavato hi esa bhāgo, yadidaṃ dhammassa desanā, amhākaṃ pana bhāgo savananti adhippāyo. Keci pana **paṭibhātū**ti padissatūti atthaṃ vadanti, ñāṇena dissatu, desīyatūti vā attho. **Upaṭṭhātū**ti ca ñāṇassa paccupaṭṭhātu.

474. **Nissayitabbe**ti attano santāne uppādanavasena apassayitabbe. Tatiyacatutthadhammasamādānāni hi apassāya sattānaṃ etarahi āyatiñca sampattiyo abhivaḍḍhanti. **Bhajitabbe**ti tasseva vevacanaṃ. **Sevitabbe**ti vā sappurisupassayasaddhammassavanayonisomanasikāre sandhāyāha. **Bhajitabbe**ti tappaccaye dānādipuññadhamme.

475. **Uppaṭipāṭiākārenā**ti paṭhamaṃ saṃkilesadhamme dassetvā pacchā vodānadhammadassanaṃ satthu desanāpaṭipāṭi, yathā – ''vāmaṃ muñca, dakkhiṇaṃ gaṇhā''ti (dha. sa. aṭṭha. 498; visuddhi. mahāṭī. 1.14), tathā uppaṭipāṭipakārena, sā ca kho purimesu dvīsu dhammasamādānesu, pacchimesu pana paṭipāṭiyāva mātikā paṭṭhapitā. **Yathādhammarasenevā**ti pahātabbapahāyakadhammānaṃ yathāsabhāveneva. Sabhāvo hi yāthāvato rasitabbato jānitabbato ''raso''ti vuccati. Paṭhamaṃ pahātabbadhamme dassetvā tadanantaraṃ ''ime dhammā etehi pahīyantī''ti pahāyakadhammadassanaṃ desanānupubbī. **Gahaṇaṃ** ādiyanaṃ attano santāne uppādanaṃ.

478. Vadhadaṇḍādīhi bhītassa upasaṅkamane, micchā caritvā tathā apagamane ca pubbāparacetanānaṃ vasena micchācāro dukkhavedano hoti, tathā issānindādīhi upaddutassa aparacetanāvasena, evaṃ abhijjhāmicchādiṭṭhīsupi yathārahaṃ veditabbaṃ. **Tissannampi cetanāna**nti pubbāparasanniṭṭhāpakacetanānaṃ. Adinnādānaṃ musāvādo pisuṇavācā samphappalāpoti imesaṃ catunnaṃ sanniṭṭhāpakacetanānaṃ sukhasampayuttā vā upekkhāsampayuttā vāti ayaṃ nayo idha adhikatattā na uddhaṭo. **Domanassameva cettha dukkha**nti idaṃ pubbabhāgāparabhāgacetanāpi cettha āsannā domanassasahagatā eva hontīti katvā vuttaṃ. Anāsannā pana sandhāya **''pariyeṭṭhiṃ vā āpajjantassā''**tiādi vuttaṃ. Teneva micchācārābhijjhāmicchādiṭṭhīnaṃ pubbabhāgāparabhāgacetanā āsannā sanniṭṭhāpakacetanāgatikāvāti dassitaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ. **Pariyeṭṭhi**nti micchācārādīsu vītikkamitabbavatthumālāgandhādipariyesanaṃ. Pāṇātipātādīsu māretabbavatthuāvudhādipariyesanaṃ **āpajjantassa**. Akicchenapi tesaṃ pariyesanaṃ sambhavatīti **''vaṭṭatiyevā''**ti sāsaṅkaṃ vadati.

479. **Sukhavedanā hontī**ti sukhavedanāpi hontīti adhippāyo. Tāsaṃ cetanānaṃ asukhavedanatāpi labbhatīti **''sukhavedanāpi hontiyevā''**ti sāsaṅkavacanaṃ. **Somanassameva cettha sukha**nti idaṃ pubbabhāgāparabhāgacetanāpi somanassasahagatā eva hontīti katvā vuttaṃ. Tañca kho micchācāravajjānaṃ channaṃ vasena. Micchācārassa pana pubbāparabhāgassa vasena **''kāyikaṃ sukhampi vaṭṭatiyevā**ti sāsaṅkavacanaṃ.

480. Dosajapariḷāhavasenassa siyā kāyikampi dukkhanti adhippāyena **''so gaṇhantopi dukkhito''**ti vuttaṃ. Cetodukkhameva vā sandhāya tassa aparāparuppattidassanatthaṃ **''dukkhito domanassito''**ti vuttaṃ.

481. **Dasasupi padesū**ti dasasupi koṭṭhāsesu, vākyesu vā. Upekkhāsampayuttatāpi sambhavatīti **''sukhasampayuttā hontiyevā''**ti idha sāsaṅkavacanaṃ. Pāṇātipātā paṭiviratassa kāyopi siyā vigatadarathapariḷāhoti pāṇātipātāveramaṇiādipaccayā kāyikapaṭisaṃvedanāpi sambhavatīti **sahāpi sukhenā**ti ettha kāyiyasukhampi vaṭṭatiyeva.

482. **Tittakālābū**ti upabhuttassa ummādādipāpanena kucchitatittakaraso alābu. **Na ruccissati** aniṭṭharasatāya aniṭṭhaphalatāya ca.

483. **Rasaṃ detī**ti rasaṃ dasseti vibhāveti.

484. **Pūtimutta**nti pūtisabhāvamuttaṃ. **Taruṇa**nti dhārāvasena nipatantaṃ hutvā uṇhaṃ. Tenassa uparimuttatamāha. Muttañhi passāvamaggato muccamānaṃ kāyusmāvasena uṇhaṃ hoti.

485. **Yaṃ bhagandarasaṃsaṭṭhaṃ lohitaṃ pakkhandatī**ti bhagandarabyādhisahitāya lohitapakkhandatāya vasena yaṃ lohitaṃ vissavati. Pittasaṃsaṭṭhaṃ lohitaṃ pakkhandatīti ānetvā sambandho.

486. **Ubbiddhe**ti dūre. Abbhamahikādiupakkilesavigamena hi ākāsaṃ uttuṅgaṃ viya dūraṃ viya ca khāyati. Tenāha **''dūrībhūte''**ti. Tamaṃyeva **tamagataṃ** ''gūthagataṃ muttagata''nti (ma. ni. 2.119; a. ni. 9.11) yathā. **Bhāsate ca tapate ca virocate** ca idaṃ catutthaṃ dhammasamādānaṃ vibhajantena kusalakammapathassa vibhajitvā dassitattā.

Saṅgararukkho kandamādasapova. **Sarabhaññavasenā**ti atthaṃ avibhajitvā padaso sarabhaññavasena. **Osārentassā**ti uccārentassa. **Sadde**ti osāraṇasadde. Adhigatavisesaṃ anārocetukāmā **devatā tattheva antaradhāyi. Taṃ divasa**nti satthārā desitadivase. Iti attano visesādhigamanimittatāya ayaṃ devatā imaṃ suttaṃ piyāyati. Sesaṃ uttānameva.

Mahādhammasamādānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Vīmaṃsakasuttavaṇṇanā

487. **Atthavīmaṃsako**ti attatthaparatthādiatthavijānanako. **Saṅkhāravīmaṃsako**ti saṅkhatadhamme salakkhaṇato sāmaññalakkhaṇato vā āyatanādivibhāgato ca vīmaṃsako. **Satthuvīmaṃsako**ti ''satthā nāma guṇato ediso ediso cā''ti satthu upaparikkhako. **Vīmaṃsako**ti vicārako. Yaṃ cetaso sarāgādivibhāgato paricchindanaṃ, taṃ **cetopariyāyo**. Tenāha **''cittapariccheda''**nti. Yasmā cetopariyāyañāṇalābhī – ''idaṃ cittaṃ ito paraṃ pavattaṃ idamito para''nti parassa cittuppattiṃ pajānāti, tasmā vuttaṃ ''**cetopariyāyanti cittavāra''**nti. Vāratthepi hi **pariyāya**-saddo hoti – ''kassa nu kho, ānanda, pariyāyo ajja bhikkhuniyo ovaditu''ntiādīsu (ma. ni. 3.398). Cittacārantipi pāṭho, cittapavattinti attho. **Evaṃ vijānanatthāyā**ti idāni vuccamānākārena vīmaṃsanatthāya.

488. **Kalyāṇamittūpanissaya**nti kalyāṇamittasaṅkhātaṃ brahmacariyavāsassa balavasannissayaṃ. **Upaḍḍhaṃ attano ānubhāvenā**ti iminā puggalena sampādiyamānassa brahmacariyassa upaḍḍhabhāgamattaṃ attano vimuttiparipācakadhammānubhāvena sijjhati. **Upaḍḍhaṃ kalyāṇamittānubhāvenā**ti itaro pana upaḍḍhabhāgo yaṃ nissāya brahmacariyaṃ vussati, tassa kalyāṇamittassa upadesānubhāvena **hoti,** sijjhatīti attho. Lokasiddho eva ayamattho. Lokiyā hi –

> ''Pādo siddho ācariyā, pādo hissānubhāvato;
> Taṃvijjāsevakā pādo, pādo kālena paccatī''ti. –

Vadanti. **Attano dhammatāyā**ti attano sabhāvena, ñāṇenāti attho. **Kalyāṇamittatā**ti kalyāṇo bhadro sundaro mitto etassāti kalyāṇamitto, tassa bhāvo **kalyāṇamittatā,** kalyāṇamittavantatā. Sīlādiguṇasampannehi kalyāṇapuggaleheva ayanaṃ pavatti **kalyāṇasahāyatā**. Tesu eva cittena ceva kāyena ca ninnapoṇapabbhārabhāvena pavatti **kalyāṇasampavaṅkatā. Māheva**nti evaṃ mā āha, ''upaḍḍhaṃ brahmacariyassā''ti mā kathehīti attho. **Tadaminā**ti ettha nti nipātamattaṃ da-kāro padasandhikaro i-kārassa a-kāraṃ katvā niddeso. **Imināpī**ti idāni vuccamānenapīti attho. **Pariyāyenā**ti kāraṇena. Idāni taṃ kāraṇaṃ dassetuṃ **''mamaṃ hī''**tiādi vuttaṃ.

Yathā cettha, aññesupi suttesu kalyāṇamittupanissayameva visesoti dassento **''bhikkhūnaṃ bāhiraṅgasampattiṃ kathentopī''**tiādimāha. Tattha **vimuttiparipācaniyadhamme**ti vimuttiyā arahattassa paripācakadhamme. **Paccaye**ti gilānapaccayabhesajje. **Mahājacco**ti mahākulīno.

Kāyiko samācāroti abhikkamapaṭikkamādiko satisampajaññaparikkhato pākatiko ca. **Vīmaṃsakassa** upaparikkhakassa. **Cakkhuviññeyyo nāma** cakkhudvārānusārena viññātabbattā. **Sotaviññeyyo**ti etthāpi eseva nayo. **Saṃkiliṭṭhā**ti rāgādisaṃkilesadhammehi vibādhitā, upatāpitā vidūsitā malīnā cāti attho. Te pana tehi samannāgatā hontīti āha **''kilesasampayuttā''**ti. Yadi na cakkhusotaviññeyyā, pāḷiyaṃ kathaṃ tathā vuttāti āha **''yathā panā''**tiādi. **Kāyavacīsamācārāpi saṃkiliṭṭhāyeva nāma** saṃkiliṭṭhacittasamuṭṭhānato. Bhavati hi taṃhetukepi tadupacāro yathā ''semho guḷo''ti. ''Mā me idaṃ asāruppaṃ paro aññāsī''ti pana **paṭicchannatāya na na upalabbhanti. ''Na kho mayaṃ, bhante, bhagavato kiñci garahāmā''**ti vatvā garahitabbābhāvaṃ dassento **''bhagavā hī''**tiādimāha. Abhāvitamaggassa hi garahitabbatā nāma siyā, na bhāvitamaggassa. **Esa** uttaro māṇavo ''buddhampi garahitvā pakkamissāmī''ti katvā anubandhi. **Evaṃ cintesi** mahābhinikkhamanadivase attano vacane aṭṭhitattā. **Kiñci vajjaṃ apassanto** māro evamāha –

> ''Satta vassāni bhagavantaṃ, anubandhiṃ padāpadaṃ;
> Otāraṃ nādhigacchissaṃ, sambuddhassa satīmato''ti. (su. ni. 448);

Kāle kaṇhā, kāle sukkāti yathāsamādinnaṃ sammāpaṭipattiṃ parisuddhaṃ katvā pavattetuṃ asakkontassa kadāci kaṇhā aparisuddhā kāyasamācārādayo, kadāci sukkā parisuddhāti evaṃ antarantarā byāmissavasena **vomissakā. Nikkilesā**ti nirupakkilesā anupakkiliṭṭhā.

Anavajjaṃ vajjarahitattā. **Dīgharatta**nti accantasaṃyoge upayogavacanaṃ. **Samāpanno**ti sammā āpanno samaṅgībhūto. Tenāha **''samannāgato''**ti. Attanā katassa asāruppassa paṭicchādanatthaṃ **āraññako viya hutvā. Tassa parihāra**nti uḷārehi pūjāsakkārehi manussehi tassa parihariyamānataṃ. **Atidappito**ti evaṃ manussānaṃ sambhāvanāya ativiya datto gabbito.

Na ittarasamāpannoti jānāti. Kasmā? Sīlaṃ nāma dīghena addhunā jānitabbaṃ, na ittarena. Idāni anekajātisamudācāravasena tathāgato imaṃ kusalaṃ dhammaṃ dīgharattaṃ samāpanno, tañcassa ativiya acchariyanti dassetuṃ **''anacchariyaṃ ceta''**ntiādi vuttaṃ.

Araññagāmaketi araññapadese ekasmiṃ khuddakagāme. Tattha nesaṃ divase divase piṇḍāya caraṇassa avicchinnataṃ dassetuṃ **''piṇḍāya carantī''**ti vuttaṃ. **Pivantī**ti etthāpi eseva nayo. **Dullabhaloṇo hoti** samuddassa dūratāya.

Tadā kira videharaṭṭhe soḷasa gāmasahassāni mahantāneva. Tenāha – **''hitvā gāmasahassāni, paripuṇṇāni soḷasā''**ti. Idāni kasmā **''sannidhiṃ dāni kubbasī''**ti maṃ ghaṭṭethāti vatthukāmo taṃ anāvikatvā **''loṇa…pe… na karothā''**ti āha. Gandhāro tassādhippāyaṃ vibhāvetukāmo **''kiṃ mayā kataṃ vedehīsī''**ti āha.

Itaro attano adhippāyaṃ vibhāvento **''hitvā''**ti gāthamāha. Itaro **''dhammaṃ bhaṇāmī''**ti gāthanti

evaṃ sabbāpi nesaṃ vacanapaṭivacanagāthā. Tattha **pasāsasī**ti ghaṭṭento viya anusāsasi. **Na pāpamupalimpati** cittappakopābhāvato. **Mahatthiya**nti mahāatthasaṃhitaṃ. **No ce assa sakā buddhī**tiādi vedehaisino – ''ācariyo mama hitesitāya ṭhatvā dhammaṃ eva bhaṇatī''ti yoniso ummujjanākāradassanaṃ. Tenāha **''evañca pana vatvā''**tiādi.

''Ñattā''ti loke ñāyati vissutoti ñāto, ñātassa bhāvo **ñattaṃ. Ajjhāpanno**ti upagato. Ñatta-ggahaṇena patthaṭayasatā vibhāvitāti āha **''yasañca parivārasampatti''**nti. **Ki**nti kiṃpayojanaṃ, ko ettha dosoti adhippāyo.

Tattha tattha vijjhantoti yasamadena parivāramadena ca matto hutvā gāmepi vihārepi janavivittepi saṅghamajjhepi aññe bhikkhū ghaṭṭento ''mayhaṃ nāma pādā itaresaṃ pādaphusanaṭṭhānaṃ phusantī''ti aphusitukāmatāya aggapādena bhūmiṃ phusanto viya carati. **Onamatī**ti nivātavuttitāya avanamati anuddhato atthaddho hoti. **Akiñcanabhāva**nti ''pabbajitena nāma akiñcanañāṇena samapariggahena bhavitabba''nti akiñcanajjhāsayaṃ paṭiavekkhitvā. **Lābhepi tādī, alābhepi tādī**ti yathā alābhakāle lābhassa laddhakālepi tathevāti tādī ekasadiso. **Yase** satipi mahāparivārakālepi.

Abhayo hutvā uparatoti nibbhayo hutvā bhayassa abhāveneva oramitabbato uparato bhayahetūnaṃ pahīnattā. Tañca kho na katipayakālaṃ, atha kho accantameva uparatoti **accantūparato**. Atha kho bhāyitabbavatthuṃ avekkhitvā tato **bhayena uparato**. Kilesā eva bhāyitabbato **kilesabhayaṃ**. Esa nayo sesesupi. **Satta sekkhā**ti satta sekkhāpi bhayūparatā, pageva puthujjanoti adhippāyo.

Thaṇḍilapīṭhakanti thaṇḍilamañcasadisaṃ pīṭhakanti attho. **Nissāyā**ti apassāya taṃ apassāyaṃ katvā. Dvinnaṃ majjhe thaṇḍilapīṭhakā dvāre ṭhatvā olokentassa nevāsikabhikkhussa na paññāyi. **Asaññatanīhārenā**ti na saññatākārena. ''Maṃ bhāyanto heṭṭhāmañcaṃ paviṭṭho bhavissatī''ti heṭṭhāmañcaṃ **oloketvā. Ukkāsi** ''bahi gacchanto akkositvā mā apuññaṃ pasavī''ti. **Adhivāsetu**nti tādisaṃ iddhānabhāvaṃ disvāpi paṭapaṭāyanto attano kodhaṃ adhivāsetuṃ asakkonto.

Khayenevāti rāgassa accantakkhayeneva vītarāgattā. **Na paṭisaṅkhāya vāretvā**ti na paṭisaṅkhānabalena rāgapariyuṭṭhānaṃ nivāretvā vītarāgattā. **Evaṃ** vuttappakārena. Kāyasamācārādīnaṃ saṃkiliṭṭhānaṃ vītikkamiyānañca abhāvaṃ ācārassa vodānaṃ cirakālasamāciṇṇatāya ñātassa sahitabhāvepi anupakkiliṭṭhatāya abhayūparatabhāvasamannesanāya ākarīyati ñāpetuṃ icchito attho pakārato ñāpīyati etehīti **ākārā,** upapattisādhanakāraṇāni. Tāni pana yasmā attano yathānumatassa atthassa ñāpakabhāvena vavatthīyanti, tasmā tāni tesaṃ mūlakāraṇabhūtāni anumānañāṇāni ca dassento bhagavā – ''ke panāyasmato ākārā ke anvayā''ti avocāti imamatthaṃ vibhāvento **''ākārāti kāraṇāni, anvayāti anubuddhiyo''**ti āha. Yathā hi loke diṭṭhena dhūmena adiṭṭhaṃ aggiṃ anveti anumānato jānāti, evaṃ vīmaṃsako bhikkhu – ''bhagavā ekekavihāresu suppaṭipannesu duppaṭipannesu ca yathā ekasadisatādassanena abhayūparatataṃ anveti anumānato jānāti, suppaṭipannaduppaṭipannapuggalesu anussādanānapasādanappattāya satthu aviparītadhammadesanatāya sammāsambuddhataṃ saṅghasuppaṭipattiñca anveti anumānato jānāti, evaṃ jānanto ca abhayūparato tathāgato sabbadhi vītarāgattā, yo yattha vītarāgo, na so tannimittaṃ kiñci bhayaṃ passati seyyathāpi brahmā kāmabhavanimittaṃ, tathā sammāsambuddho bhagavā aviparītadhammadesanattā, svākhāto dhammo ekantaniyyānikattā, suppaṭipanno saṅgho aveccappasannattā''ti vatthuttayaṃ guṇato yāthāvato jānāti.

Gaṇabandhanenāti ''mama saddhivihārikā mama antevāsikā''ti evaṃ gaṇe apekkhāsaṅkhātena bandhanena baddhā payuttā. **Tāya tāya paṭipattiyā**ti ''sugatā duggatā''ti vuttāya suppaṭipattiyā duppaṭipattiyā ca. **Ussādanā**ti guṇavasena ukkaṃsanā. **Apasādanā**ti hīḷanā. Ubhayattha **gehassitavasenā**ti iminā sammāpaṭipattiyā paresaṃ uyyojanatthaṃ – ''paṇḍito, bhikkhave, mahākaccāno''tiādinā (ma. ni. 1.205; 3.285, 322) guṇato ukkaṃsanampi āyatiṃ saṃvarāya yathāparādhaṃ garahaṇampi na nivāreti.

489. Vīmaṃsakassapi adhippāyo vīmaṃsanavasena pavatto. **Mūlavīmaṃsako** hetuvāditāya. Gaṇṭhivīmaṃsakassa anussutibhāvato vuttaṃ **''parasseva kathāya niṭṭhaṅgato''**ti. Tenāha bhagavā – ''parassa cetopariyāyaṃ ajānantenā''ti. **Tathāgatova paṭipucchitabbo**ti iminā pubbe sādhāraṇato vuttaṃ anumānaṃ ukkaṃsaṃ pāpetvā vadati. Ukkaṃsagatañhetaṃ anumānaṃ, yadidaṃ sabbaññuvacanaṃ avisaṃvādaṃ sāmaññato aputhujjanagocarassa atthassa anumānato. Tividho hi attho, koci paccakkhasiddho, yo rūpādidhammānaṃ paccattavedaniyo aniddisitabbākāro. Koci anumānasiddho, yo ghaṭādīsu pasiddhena paccayāyattabhāvena sādhiyamāno saddādīnaṃ aniccatādiākāro. Koci okappanasiddho, yo pacurajanassa accantamadiṭṭho saddhāvisayo paralokanibbānādi. Tattha yassa satthuno vacanaṃ paccakkhasiddhe anumānasiddhe ca atthe na visaṃvādeti aviparītappavattiyā, tassa vacanena saddheyyatthasiddhi, saddheyyarūpā eva ca yebhuyyena satthuguṇā accantasambhavato.

Esa mayhaṃ pathoti yvāyaṃ ājīvaṭṭhamakasīlasaṅkhāto mayhaṃ oramattako guṇo, esa aparacittaviduno vīmaṃsakassa bhikkhuno mama jānanapatho jānanamaggo. **Esa gocaro**ti eso ettako eva tassa mayi gocaro, na ito paraṃ. Tathā hi **brahmajālepi** (dī. ni. 1.7) bhagavatā ājīvaṭṭhamakasīlameva niddiṭṭhaṃ. **Etāpātho**ti ettakāpātho. Yo sīle patiṭṭhito ''etaṃ mamā''ti, ''imināhaṃ sīlena devo vā bhavissāmi devaññataro vā''ti taṇhāya parāmasanto, tassa visesabhāgiyatāya, nibbedhabhāgiyatāya vā akāraṇena taṇhaṃ anativattanato so tammayo nāma. Tenāha **''na tammayo na sataṇho''**tiādi.

Sutassa uparūpari visesāvahabhāvena **uttaruttarañceva** tassa ca visesassa anukkamena paṇītatarabhāvato **paṇītatarañca katvā deseti. Savipakkhanti** pahātabbapahāyakabhāvena sappaṭipakkhaṃ. **Kaṇhaṃ paṭibāhitvā sukka**nti idaṃ dhammajātaṃ kaṇhaṃ nāma, imassa pahāyakaṃ idaṃ sukkaṃ nāmāti evaṃ kaṇhaṃ paṭibāhitvā sukkaṃ. **Sukkaṃ paṭibāhitvā kaṇha**nti etthāpi eseva nayo. Idha pana ''iminā pahātabba''nti vattabbaṃ. **Saussāha**nti sabyāpāraṃ. Kiriyamayacittānañhi anupacchinnāvijjātaṇhāmānādike santāne sabyāpāratā saussāhatā, savipākadhammatāti attho. **Tasmiṃ desite dhamme**ti tasmiṃ satthārā desite lokiyalokuttaradhamme. **Ekaccaṃ** ekadesabhūtaṃ maggaphalanibbānasaṅkhātaṃ **paṭivedhadhammaṃ abhiññāya** abhivisiṭṭhāya maggapaññāya jānitvā. **Paṭivedhadhammena maggena. Desanādhamme**ti desanāruḷhe pubbabhāgiye bodhipakkhiyadhamme **niṭṭhaṃ gacchati** – ''addhā imāya paṭipadāya jarāmaraṇato muccissāmī''ti. Pubbe pothujjanikasaddhāyapi pasanno, tato **bhiyyosomattāya** aviparītadhammadesano **sammāsambuddho so bhagavāti satthari pasīdati. Niyyānikattā**ti vaṭṭadukkhato eva tato niyyānāvahattā. **Vaṅkādī**ti **ādi-**saddena aññaṃ asāmīcipariyāyaṃ sabbaṃ dosaṃ saṅgaṇhāti.

490. **Imehi satthuvīmaṃsanakāraṇehī**ti ''parisuddhakāyasamācāratādīhi ceva uttaruttaripaṇītapaṇītaaviparītadhammadesanāhi cā''ti imehi yathāvuttehi satthuupaparikkhanakāraṇehi. **Akkharasampiṇḍanapadehī**ti tesaṃyeva kāraṇānaṃ sambodhanehi akkharasamudāyalakkhaṇehi padehi. **Idha vuttehi akkharehī**ti imasmiṃ sutte vuttehi yathāvuttassa atthassa abhibyañjanato byañjanasaññitehi akkharehi. **Okappanā**ti saddheyyavatthuṃ okkantitvā pasīdanato okappanalakkhaṇā. **Saddhāya mūlaṃ nāmā**ti aveccappasādabhūtāya saddhāya mūlaṃ nāma kāraṇanti saddahanassa kāraṇaṃ parisuddhakāyasamācārādikaṃ. **Thirā** paṭipakkhasamucchedena suppatiṭṭhitattā. **Harituṃ na sakkā**ti apanetuṃ asakkuṇeyyā. Itaresu samaṇabrāhmaṇadevesu vattabbameva natthīti āha **''samitapāpasamaṇena vā''**tiādi.

''Buddhānaṃ kesañci sāvakānañca vibādhanatthaṃ māro upagacchatī''ti sutapubbattā **''ayaṃ māro āgato''**ti cintesi. Ānubhāvasampannena ariyasāvakena pucchitattā **musāvādaṃ kātuṃ nāsakkhi. Ete**ti yathāvutte samitapāpasamaṇādayo ṭhapetvā. **Sabhāvasamannesanā**ti yāthāvasamannesanā aviparītavīmaṃsā. **Sabhāvenevā**ti sabbhāveneva yathābhūtaguṇato eva. **Suṭṭhu** sammadeva. **Samannesito**ti upaparikkhito. Sesaṃ suviññeyyamevāti.

Vīmaṃsakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Kosambiyasuttavaṇṇanā

491. **Tasmā**ti yasmā kosambarukkhavatī, tasmā nagaraṃ kosambītisaṅkhamagamāsi. Kusambassa vā isino nivāsabhūmi kosambī, tassāvidūre bhavattā nagaraṃ **kosambī**.

Ghositaseṭṭhinā kārite ārāmeti ettha ko ghositaseṭṭhi, kathañcānena ārāmo kāritoti antolīnāya codanāya vissajjane samudāgamato paṭṭhāya ghositaseṭṭhiṃ dassetuṃ **''addilaraṭṭhaṃ nāma ahosī''**tiādi āraddhaṃ. **Kedāraparicchinna**nti tattha tattha kedārabhūmiyā paricchinnaṃ. **Gacchanto**ti kedārapāḷiyā gacchanto. **Pahūtapāyasa**nti pahūtataraṃ pāyasaṃ, taṃ pana garu siniddhaṃ antarāmagge appāhāratāya mandagahaṇiko samāno jīrāpetuṃ nāsakkhi. Tenāha **''jīrāpetuṃ asakkonto''**tiādi. Yasavati rūpavati **kulaghare nibbatti. Ghositaseṭṭhi nāma jāto**ti evamettha saṅkhepeneva ghositaseṭṭhivatthuṃ katheti, vitthāro pana **dhammapadavatthumhi** (dha. pa. aṭṭha. 1.sāmāvatīvatthu) vuttanayeneva veditabbo.

Upasaṃkappanavasenāti upasaṅkappananiyāmena. **Āhāraparikkhīṇakāyassā**ti āhāranimittaparikkhīṇakāyassa, āhārakkhayena parikkhīṇakāyassāti attho. **Suññāgāre**ti janavivitte phāsukaṭṭhāne.

Kalahassa pubbabhāgo bhaṇḍanaṃ nāmāti kalahassa hetubhūtā paribhāsā taṃsadisī ca aniṭṭhakiriyā bhaṇḍanaṃ nāma. **Hatthaparāmāsādivasenā**ti kujjhitvā aññamaññassa hatthe gahetvā parāmasanaaccantabandhanādivasena. ''Ayaṃ dhammo''tiādinā viruddhavādabhūtaṃ āpannāti **vivādāpannā**. Tenāha **''viruddhabhūta''**ntiādi. Mukhasannissitatāya vācā idha ''mukha''nti adhippetāti āha **''mukhasattīhīti vācāsattīhī''**ti. **Saññatti**nti saññāpanaṃ ''ayaṃ dhammo, ayaṃ vinayo''ti saññāpetabbataṃ. **Nijjhatti**nti yāthāvato tassa nijjhānaṃ. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana **''saññattivevacanameveta''**nti vuttaṃ.

Sace hoti desessāmīti subbacatāya sikkhākāmatāya ca āpattiṃ passi. **Natthi te āpattī**ti anāpattipakkhopi ettha sambhavatīti adhippāyenāha. Sā panāpatti eva. Tenāha – **''tassā āpattiyā anāpattidiṭṭhi ahosī''**ti.

492. **Kalahabhaṇḍanavasenā**ti kalahabhaṇḍanassa nimittavasena. **Yathānusandhināva gata**nti kalahabhaṇḍanānaṃ sāraṇīyadhammapaṭipakkhattā tadupasamāvahā heṭṭhādesanāya anurūpāva uparidesanāti yathānusandhināva uparisuttadesanā pavattā. **Saritabbayuttā**ti anussaraṇārahā. **Sabrahmacārīna**nti sahadhammikānaṃ. Piyaṃ piyāyitabbaṃ karontīti **piyakaraṇā**. Garuṃ garuṭṭhāniyaṃ karontīti **garukaraṇā. Saṅgahaṇatthāyā**ti saṅgahavatthuvisesabhāvato sabrahmacārīnaṃ saṅgaṇhanāya saṃvattantīti sambandho. **Avivādanatthāyā**ti saṅgahavatthubhāvato eva na vivādanāya. Sati ca avivādanahetubhūtasaṅgāhaṇatte tesaṃ vasena sabrahmacārīnaṃ samaggabhāvo bhedābhāvo siddhoyevāti āha **''sāmaggiyā''**tiādi. Mijjati siniyhati etāyāti mettā, mittabhāvo, mettā etassa atthīti **mettaṃ,** kāyakammaṃ. Taṃ pana yasmā mettāsahagatacittasamuṭṭhānaṃ, tasmā vuttaṃ **''mettacittena kattabbaṃ kāyakamma''**nti. **Imāni** mettakāyakammādīni **bhikkhūnaṃ vasena āgatāni** pāṭhe bhikkhūhi paccupaṭṭhapetabbatāvacanato. **Bhikkhu**ggahaṇeneva cettha sesasahadhammikānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Bhikkhuno sabbampi anavajjakāyakammaṃ ābhisamācārikakammantogadhamevāti āha – **''mettacittena…pe… kāyakammaṃ nāmā''**ti. Vattavasena pavattiyamānā cetiyabodhīnaṃ vandanā mettāsadisīti katvā tadatthāya gamanaṃ mettaṃ kāyakammanti vuttaṃ. **Ādi-**saddena cetiyabodhibhikkhūsu vuttāvasesaapacāyanādiṃ mettāvasena pavattaṃ kāyikaṃ kiriyaṃ saṅgaṇhāti.

Tepiṭakampi buddhavacanaṃ kathiyamānanti adhippāyo. **Tīṇi sucaritāni** kāyavacīmanosucaritāni. **Cintana**nti iminā evaṃ cintanamattampi mettaṃ manokammaṃ, pageva vidhipaṭipannā bhāvanāti dasseti.

Sahāyabhāvūpagamanaṃ tesaṃ purato. Tesu karontesuyeva hi sahāyabhāvūpagamanaṃ **sammukhā kāyakammaṃ nāma** hoti. Kevalaṃ ‘‘devo’’ti avatvā guṇehi thirabhāvajotanaṃ **devatthero**ti vacanaṃ **paggayha vacanaṃ**. Mamattabodhanaṃ vacanaṃ **mamāyanavacanaṃ**. Ekantatirokkhakassa manokammassa sammukhatā nāma viññattisamuṭṭhāpanavaseneva hoti, tañca kho loke kāyakammanti pākaṭaṃ paññātaṃ hatthavikārādiṃ anāmasitvā eva dassento **‘‘nayanāni ummīletvā’’**ti āha. Tathā hi vacībhedavasena pavatti na gahitā.

Laddhapaccayā labbhantīti **lābhā,** parisuddhāgamanā paccayā. Na sammā gayhamānāpi na dhammaladdhā nāma na hontīti tappaṭisedhanatthaṃ pāḷiyaṃ **‘‘dhammaladdhā’’**ti vuttaṃ. Deyyaṃ dakkhiṇeyyañca appaṭivibhattaṃ katvā bhuñjatīti **appaṭivibhattabhogī**. Tenāha **‘‘dve paṭivibhattāni nāmā’’**tiādi. **Cittena vibhajana**nti etena – ‘‘cittuppādamattenapi vibhajanaṃ paṭivibhattaṃ nāma, pageva payogato’’ti dasseti.

Paṭiggaṇhantova…pe… passatīti iminā āgamanato paṭṭhāya sādhāraṇabuddhiṃ upaṭṭhāpeti. Evaṃ hissa sādhāraṇabhogitā sukarā, sāraṇīyadhammo cassa supūro hoti. **Vatta**nti sāraṇīyadhammapūraṇavattaṃ.

Dātabbanti avassaṃ dātabbaṃ. Attano palibodhavasena sapalibodhasseva pūretuṃ asakkuṇeyyattā odissakadānampissa na sabbattha vāritanti dassetuṃ **‘‘tena panā’’**tiādi vuttaṃ. **Adātumpī**ti **pi-**saddena dussīlassapi atthikassa sati sambhave dātabbanti dasseti. Dānañhi nāma kassaci na nivāritaṃ.

Mahāgirigāmo nāma nāgadīpapasse eko gāmo. **Sāraṇīyadhammo me, bhante, pūrito…pe… pattagataṃ na khīyatī**ti āha tesaṃ kukkuccavinodanatthaṃ. Taṃ sutvā tepi therā ‘‘sāraṇīyadhammapūrako aya’’nti abbhaññaṃsu. Daharakāle eva kiresa sāraṇīyadhammapūrako ahosi, tassā ca paṭipattiyā avañjhabhāvavibhāvanatthaṃ **‘‘ete mayhaṃ pāpuṇissantī’’**ti āha.

Ahaṃ sāraṇīyadhammapūrikā, mama pattapariyāpannenapi sabbāpimā bhikkhuniyo yāpessantīti āha **‘‘mā tumhe tesaṃ gatabhāvaṃ cintayitthā’’**ti.

Sattasu āpattikkhandhesu ādimhi vā ante vā, vemajjheti ca idaṃ uddesāgatapāḷivasena vuttaṃ. Na hi añño koci āpattikkhandhānaṃ anukkamo atthi. **Pariyante chinnasāṭako viyā**ti vatthante, dasante vā chinnavatthaṃ viya. **Khaṇḍa**nti khaṇḍavantaṃ, khaṇḍitaṃ vā. **Chidda**nti etthāpi eseva nayo. Visabhāgavaṇṇena upaḍḍhaṃ, tatiyabhāgaṃ vā sambhinnavaṇṇaṃ **sabalaṃ,** visabhāgavaṇṇeheva pana bindūhi antarantarā vimissaṃ **kammāsaṃ,** ayaṃ imesaṃ viseso. **Taṇhādāsabyato mocana**vacaneneva tesaṃ sīlānaṃ vivaṭṭupanissayatamāha. **Bhujissabhāvakaraṇato**ti iminā bhujissakarāni bhujissānīti uttarapadalopenāyaṃ niddesoti dasseti. Aviññūnaṃ appamāṇatāya **‘‘viññuppasatthānī’’**ti vuttaṃ. **Taṇhādiṭṭhīhi aparāmaṭṭhattā**ti – ‘‘imināhaṃ sīlena devo vā bhavissāmi devaññataro vā’’ti taṇhāparāmāsena – ‘‘imināhaṃ sīlena devo hutvā tattha nicco dhuvo sassato bhavissāmī’’ti diṭṭhiparāmāsena ca aparāmaṭṭhattā. **Parāmaṭṭhu**nti codetuṃ. Sīlaṃ nāma avippaṭisārādipārampariyena yāvadeva samādhisampādanatthanti āha **‘‘samādhisaṃvattakānī’’**ti. Samānabhāvo sāmaññaṃ, paripuṇṇacatupārisuddhibhāvena majjhe bhinnasuvaṇṇassa viya bhedābhāvato sīlena sāmaññaṃ sīlasāmaññaṃ, taṃ gato upagatoti **sīlasāmaññagato**. Tenāha **‘‘samānabhāvūpagatasīlo’’**ti.

Yāyaṃ diṭṭhīti yā ayaṃ diṭṭhi mayhañceva tumhākañca paccakkhabhūtā. Catusaccadassanaṭṭhena diṭṭhi, ‘‘sabbe saṅkhārā aniccā, sabbe saṅkhārā dukkhā, sabbe dhammā anattā’’ti, ‘‘sammāsambuddho bhagavā, svākhāto bhagavatā dhammo, suppaṭipanno saṅgho’’ti ca diṭṭhiyā sāmaññaṃ **samānadiṭṭhibhāvaṃ. Aggaṃ** itaresaṃ sāraṇīyadhammānaṃ padhānabhāvato. Etasmiṃ sati sukhasiddhito tesaṃ saṅgāhikaṃ, tato eva tesaṃ saṅghāṭanikaṃ gopānasiyo aparipatante katvā saṅgaṇhāti dhāretīti **saṅgāhikaṃ. Saṅghāṭa**nti aggabhāvena saṅghāṭabhāvaṃ. Saṅghāṭanaṃ etesaṃ atthīti **saṅghāṭanikaṃ,** saṅghāṭaniyanti vā pāṭho, saṅghāṭane niyuttanti vā saṅghāṭanikaṃ, ka-kārassa ya-kāraṃ katvā **saṅghāṭaniyaṃ**. Sāmaññato eva gahitattā napuṃsakaniddeso.

493. Paṭhamamaggasammādiṭṭhipi evaṃsabhāvā, aññamaggasammādiṭṭhīsu vattabbameva natthīti āha **''yāyaṃ sotāpattimaggadiṭṭhī''**ti. **Ettāvatāpī**ti ettakenapi rāgādīsu ekekena pariyuṭṭhitacittatāyapi **pariyuṭṭhitacittoyeva nāma hoti,** pageva dvīhi, bahūhi vā pariyuṭṭhitacittatāya. **Sabbatthā**ti sabbesu aṭṭhasupi vāresu. **Suṭṭhu ṭhapita**nti yathā maggabhāvanā upari saccābhisambodho hoti, evaṃ sammā ṭhapitaṃ. Tenāha **''saccānaṃ bodhāyā''**ti. **Taṃ ñāṇa**nti ''natthi kho me taṃ pariyuṭṭhāna''ntiādinā pavattaṃ paccavekkhaṇañāṇaṃ. **Ariyānaṃ hotī**ti ariyānameva hoti. Tesañhi ekadesatopi pahīnaṃ vattabbataṃ arahati. Tenāha **''na puthujjanāna''**nti. **Ariyanti vuttaṃ** ''ariyesu jāta''nti katvā. Lokuttarahetukatāya **lokuttaranti vuttaṃ**. Tenevāha **''yesaṃ panā''**tiādi. Tathā hissa puthujjanehi asādhāraṇatā. Tenāha **''puthujjanānaṃ pana abhāvato''**ti. **Sabbavāresū**ti sabbesu itaresu chasu vāresu.

494. **Paccatta**nti pāṭiyekkaṃ attani mama citteyeva. Tenāha **''attano citte''**ti. ''Paccattaṃ attano citte nibbutiṃ kilesavūpasamaṃ labhāmī''ti imamatthaṃ **''eseva nayo''**ti iminā atidisati.

495. **Tathārūpāya diṭṭhiyā**ti idaṃ ''yathārūpāya diṭṭhiyā samannāgato''ti imassa atthassa paccāmasananti āha **''tathārūpāya diṭṭhiyāti evarūpāya sotāpattimaggadiṭṭhiyā''**ti.

496. **Sabhāvenā**ti niyatapañcasikkhāpadatādisabhāvena. **Saṅghakammavasenā**ti mānattacariyādisaṅghakammavasena. **Daharo**ti bālo. **Kumāro**ti dārako. Yasmā daharo ''kumāro''ti ca ''yuvā''ti ca vuccati, tasmā **mando**ti vuttaṃ. Mandindriyatāya hi **mando**. Tenāha **''cakkhusotādīnaṃ mandatāyā''**ti. Evampi yuvāvatthāpi keci mandindriyā hontīti tannivattanatthaṃ **''uttānaseyyako''**ti vuttaṃ. Yadi uttānaseyyako, kathamassa aṅgārakkamananti? Yathā tathā aṅgārassa phusanaṃ idha ''akkamana''nti adhippetanti āha **''ito cito cā''**tiādi. **Manussāna**nti mahallakamanussānaṃ. **Na sīghaṃ hattho jhāyati** kathinahatthatāya. **Khippaṃ paṭisaṃharati** mudutaluṇasarīratāya. **Adhivāseti** kiñci payojanaṃ apekkhitvā.

497. **Uccāvacānī**ti mahantāni ceva khuddakāni ca. **Tatthevā**ti sudhākammādimhiyeva. **Kasāvapacanaṃ** sudhādisaṅkharaṇatthaṃ, **udakānayanaṃ** dhovanādiatthaṃ, haliddivaṇṇadhātulepanatthaṃ **kucchakaraṇaṃ. Bahalapatthano**ti daḷhachando. **Vacchaka**nti nibbattadhenupagavacchaṃ. **Apacinātī**ti apavindati, āloketīti attho. Tenāha **''apaloketī''**ti. **Tanninno hotī**ti adhisīlasikkhādininnova hoti uccāvacānampi kiṃkaraṇīyānaṃ cārittasīlassa pūraṇavaseneva karaṇato, yonisomanasikāravaseneva ca tesaṃ paṭipajjanato. **Therassa santike aṭṭhāsi** yonisomanasikārābhāvato ''taṃ taṃ samullapissāmī''ti.

498. Balaṃ eva **balatā**ti āha **''balena samannāgato''**ti. **Atthikabhāvaṃ katvā**ti tena dhammena savisesaṃ atthikabhāvaṃ uppādetvā. **Sakalacittenā**ti desanāyaādimhi majjhe pariyosāneti sabbattheva pavattatāya sakalena anavasesena cittena.

500. **Sabhāvo**ti ariyasāvakassa puthujjanehi asādhāraṇatāya āveṇiko sabhāvo. **Suṭṭhu samannesito**ti sammadeva upaparikkhito. **Sotāpattiphalasacchikiriyāyā**ti sotāpattiphalassa sacchikaraṇena, sacchikatabhāvenāti attho. Tenāha **''sotāpattiphalasacchikatañāṇenā''**ti. Paṭhamamaggaphalassa paccavekkhaṇañāṇavisesā hete pavattiākārabhinnā. Tenevāha **''sattahi mahāpaccavekkhaṇañāṇehī''**ti. **Ayaṃ tāva ācariyānaṃ samānakathā**ti ''idamassa paṭhamaṃ ñāṇa''ntiādinā vuttāni paccavekkhaṇañāṇāni, na maggañāṇānīti evaṃ pavattā paramparāgatā pubbācariyānaṃ samānā sādhāraṇā imissā pāḷiyā **aṭṭhakathā** atthavaṇṇanā. Tattha kāraṇamāha **''lokuttaramaggo hi bahucittakkhaṇiko nāma natthī''**ti. Yadi so bahucittakkhaṇiko siyā nānābhisamayo, tathā sati saṃyojanattayādīnaṃ ekadesappahānaṃ pāpuṇātīti ariyamaggassa anantaraphalattā ekadesasotāpannatādibhāvo āpajjati, phalānaṃ vā anekabhāvo, sabbametaṃ ayuttanti tasmā ekacittakkhaṇikova ariyamaggo.

Yaṃ pana suttapadaṃ nissāya vitaṇḍavādī ariyamaggassa ekacittakkhaṇikataṃ paṭikkhipati, taṃ

dassento **''satta vassānīti hi vacanato''**ti āha. **Kilesā pana lahu…pe… chijjantī**ti vadantena hi khippaṃ tāva kilesappahānaṃ, dandhapavattikā maggabhāvanāti paṭiññātaṃ hoti. Tattha sace maggassa bhāvanāya āraddhamattāya kilesā pahīyanti, sesā maggabhāvanā niratthakā siyā, atha pacchā kilesappahānaṃ, kilesā pana lahu chijjantīti idaṃ micchā, ''sotāpattiphalasacchikiriyāyā''ti vakkhatīti. **Tato** suttapaṭijānanato. **Maggaṃ abhāvetvā**ti ariyamaggaṃ paripuṇṇaṃ katvā abhāvetvā. **Attharasaṃ viditvā**ti suttassa aviparīto attho eva attharaso, taṃ yāthāvato ñatvā. Evaṃ vitaṇḍavādivādaṃ bhinditvā vuttamevatthaṃ nigametuṃ **''imāni satta ñāṇānī''**tiādi vuttaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Kosambiyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Brahmanimantanikasuttavaṇṇanā

501. ''Sassato attā ca loko cā''ti (dī. ni. 1.30) evaṃ pavattā diṭṭhi **sassatadiṭṭhi** (saṃ. ni. ṭī. 1.1.175). **Saha kāyenā**ti saha tena brahmattabhāvena. **Brahmaṭṭhāna**nti attano brahmavatthuṃ. **''Aniccaṃ nicca''nti vadati** aniccatāya attano apaññāyamānattā. **Thira**nti daḷhaṃ, vināsābhāvato sārabhūtanti attho. Uppādavipariṇāmābhāvato **sadā vijjamānaṃ. Kevala**nti paripuṇṇaṃ. Tenāha **''akhaṇḍa''**nti. **Kevala**nti vā jātiādīhi amissaṃ, virahitanti adhippāyo. Uppādādīnaṃ abhāvato eva **acavanadhammaṃ. Koci jāyanako vā…pe… upapajjanako vā natthi** niccabhāvato. Ṭhānena saddhiṃ tannivāsīnaṃ niccabhāvañhi so paṭijānāti. **Tisso jhānabhūmiyo**ti dutiyatatiyacatutthajjhānabhūmiyo. Catutthajjhānabhūmivisesā hi asaññasuddhāvāsāruppabhavā. **Paṭibāhatī**ti santaṃyeva samānaṃ ajānantova natthīti paṭikkhipati. **Avijjāya gato**ti avijjāya saha gato pavatto. Sahayoge hi idaṃ karaṇavacanaṃ. Tenāha **''samannāgato''**ti. **Aññāṇī**ti avidvā. Paññācakkhuvirahato andho bhūto, andhabhāvaṃ vā pattoti **andhībhūto**.

502. Tadā bhagavato subhagavane viharaṇassa avicchinnataṃ sandhāya vuttaṃ **''subhagavane viharatīti ñatvā''**ti. Tattha pana tadāssa bhagavato adassanaṃ sandhāyāha **''kattha nu kho gatoti olokento''**ti. **Brahmalokaṃ gacchantaṃ disvā**ti iminā katipayacittavāravasena tadā bhagavato brahmalokagamanaṃ jātaṃ, na ekacittakkhaṇenāti dasseti. Na cettha kāyagatiyā cittapariṇāmanaṃ adhippetaṃ – ''seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyyā''tiādivacanato (ma. ni. 1.501). Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. **Vichanda**nti chandavigamaṃ. **Apasādito**ti diṭṭhiyā gāhassa viparivattanena santajjito. ''Metamāsado''ti vacanena **upatthambho hutvā**.

Anvāvisitvāti āvisanavasena tassa attabhāvaṃ adhibhavitvā. Tathā abhibhavato hi tassa sarīraṃ paviṭṭho viya hotīti vuttaṃ **''sarīraṃ pavisitvā''**ti. Yañhi sattaṃ devayakkhanāgādayo āvisanti, tassa pākatikakiriyamayaṃ cittappavattiṃ nivāretvā attano iddhānubhāvena yaṃ icchitaṃ hasitalapitādi, taṃ tena kārāpenti, kārentā ca āviṭṭhapuggalassa cittavasena kārenti. ''Attanovā''ti na vattabbametaṃ acinteyyattā kammajassa iddhānubhāvassāti keci. Apare pana yathā tadā cakkhuviññāṇādipavatti āviṭṭhapuggalasseva, evaṃ kiriyamayacittapavattipi tasseva, āvesakānubhāvena pana sāmaññatā parivattati. Tathā hi mahānubhāvaṃ puggalaṃ te āvisituṃ na sakkonti, tikicchāvuṭṭhāpane pana chavasarīraṃ anupavisitvā satantaṃ karoti vijjānubhāvena. Korakhattiyādīnaṃ pana chavasarīrassa uṭṭhānaṃ vacīnicchāraṇañca kevalaṃ buddhānubhāvena. Acinteyyā hi buddhānaṃ buddhānubhāvāti. **Abhibhavitvā ṭhito**ti sakalalokaṃ attano ānubhāvena abhibhavitvā ṭhito. **Jeṭṭhako**ti padhāno, tādisaṃ vā ānubhāvasampannattā uttamo. Passatīti **daso**. Visesavacanicchāya abhāvato anavasesavisayo daso-saddoti āha **''sabbaṃ passatī''**ti. **Sabbajana**nti laddhanāmaṃ sabbasattakāyaṃ. **Vase vatteti,** seṭṭhattā nimmāpakattā ca attano vase vatteti. Lokassa īsanasīlatāya **issaro**. Sattānaṃ kammassa kārakabhāvena **kattā**. Thāvarajaṅgamavibhāgaṃ sakalaṃ lokaṃ nimmānetīti **nimmātā**.

Guṇavisesena loke pāsaṃsattā **seṭṭho**. Tādiso ca ukkaṭṭhatamo hotīti āha **''uttamo''**ti. Sattānaṃ nimmānaṃ tathā tathā sajanaṃ visajanaṃ viya hotīti āha **''tvaṃ khattiyo''**tiādi. Jhānādīsu attano citte ca ciṇṇavasittā **vasī. Bhūtāna**nti nibbattānaṃ. Bhavaṃ abhijātaṃ arahantīti bhabyā, sambhavesino, tesaṃ **bhabyānaṃ**. Tenāha **''aṇḍajajalābujā sattā''**tiādi.

Pathavīādayo niccā dhuvā sassatā. Ye tesaṃ ‘‘aniccā’’tiādinā garahakā jigucchā sattā, te ayathābhūtavāditāya matakāle apāyaniṭṭhā ahesuṃ. Ye pana pathavīādīnaṃ ‘‘niccā dhuvā’’tiādinā pasaṃsakā, te yathābhūtavāditāya brahmakāyūpagā ahesunti māro pāpimā anvayato byatirekato ca pathavīādimukhena saṅkhārānaṃ pariññāpaññāpane ādīnavaṃ vibhāveti tato vivecetukāmo. Tenāha **‘‘pathavīgarahakā’’**tiādi. Ettha ca māro pathavīādidhātumahābhūtaggahaṇena manussalokaṃ, bhūtaggahaṇena cātumahārājike, devaggahaṇena avasesakāmadevalokaṃ, pajāpatiggahaṇena attano ṭhānaṃ, brahmaggahaṇena brahmakāyike gaṇhi. Ābhassarādayo pana avisayatāya eva anena aggahitāti daṭṭhabbaṃ. **Taṇhādiṭṭhivasenā**ti taṇhābhinandanāya diṭṭhābhinandanāya ca vasena. ‘‘Etaṃ mama, eso me attā’’ti **abhinandino** abhinandakā, abhinandanasīlā vā. **Brahmuno ovāde ṭhitānaṃ iddhānubhāvaṃ dassetī**ti tesaṃ tattha sannipatitabrahmānaṃ iddhānubhāvaṃ tassa mahābrahmuno ovāde ṭhitattā nibbattaṃ katvā dasseti. **Yasenā**ti ānubhāvena. **Siriyā**ti sobhāya. **Maṃ brahmaparisaṃ upanesī**ti yādisā brahmaparisā issariyādisampattiyā, tattha maṃ uyyojesi. **Mahājanassa māraṇato**ti mahājanassa vivaṭṭūpanissayaguṇavināsanena ānubhāvena māraṇato. **Ayasa**nti yasapaṭipakkhaṃ akittikammānubhāvañcāti attho.

503. **Kasiṇaṃ āyu**nti vassasataṃ sandhāya vadati. Upanissāya setīti upasayo, upasayova **opasāyiko** yathā ‘‘venayiko’’ti (ma. ni. 1.246; a. ni. 8.11; pārā. 8) āha **‘‘samīpasayo’’**ti. **Saya**ggahaṇañcettha nidassanamattanti dassetuṃ **‘‘maṃ gacchanta’’**ntiādi vuttaṃ. Anekatthattā dhātūnaṃ vattanattho daṭṭhabbo. **Mama vatthusmiṃ sayanako**ti mayhaṃ ṭhāne visaye vattanako. **Bāhitvā**ti nīcaṃ katvā, abhibhavitvā vā. **Jajjharikāgumbato**ti ettha **jajjharikā** nāma pathaviṃ pattharitvā jātā ekā gacchajāti.

Imināti ‘‘sace kho tvaṃ bhikkhū’’tiādivacanena. **Esa** brahmā. **Upalāpetī**ti saṅgaṇhāti. **Apasādetī**ti niggaṇhāti. **Sesapadehī**ti vatthusāyiko yathākāmakaraṇīyo bāhiteyyoti imehi padehi. **Mayhaṃ ārakkhaṃ gaṇhissasī**ti mama ārakkhako bhavissasi. **Lakuṇḍakatara**nti nīcataraṃ nihīnavuttisarīraṃ.

Phusitumpi samatthaṃ kiñci na passati, pageva ñāṇavibhavanti adhippāyo. **Nipphatti**nti nipphajjanaṃ, phalanti attho. Tañhi kāraṇavasena gantabbato adhigantabbato **gatī**ti vuccati. **Ānubhāva**nti pabhāvaṃ. So hi jotanaṭṭhena virocanaṭṭhena **jutī**ti vuccati. Mahatā ānubhāvena paresaṃ abhibhavanato mahesoti akkhāyatīti **mahesakkho**. Tayidaṃ abhibhavanaṃ kittisampattiyā parivārasampattiyā cāti āha **‘‘mahāyaso mahāparivāro’’**ti.

Pariharantīti sineruṃ dakkhiṇato katvā parivattanti. **Disā**ti bhummatthe etaṃ paccattavacananti āha **‘‘disāsu virocamānā’’**ti. Attano jutiyā dibbamānāya vā. **Tehī**ti candimasūriyehi. **Tattakena pamāṇenā**ti yattake candimasūriyehi obhāsiyamāno lokadhātusaṅkhāto eko loko, tattakena pamāṇena. Idaṃ cakkavāḷaṃ buddhānaṃ uppattiṭṭhānabhūtaṃ seṭṭhaṃ uttamaṃ padhānaṃ, tasmā yebhuyyena etthupapannā devatā aññesu cakkavāḷesu devatā abhibhuyya vattanti. Tathā hi brahmā sahampati dasasahassabrahmaparivāro bhagavato santikaṃ upagañchi. Tenāha **‘‘ettha cakkavāḷasahasse tuyhaṃ vaso vattatī’’**ti. Idāni **‘‘ettha te vattate vaso’’**ti vuttaṃ vase vattanaṃ sarūpato dassetuṃ **‘‘paroparañca jānāsī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha paṭhamagāthāyaṃ vuttaṃ **ettha-**saddaṃ ānetvā attho veditabboti dassento **‘‘ettha cakkavāḷasahasse’’**ti āha. **Uccanīce**ti jātikularūpabhogaparivārādivasena uḷāre ca anuḷāre ca. **Ayaṃ iddho ayaṃ pakatimanusso**ti iminā ‘‘sarūpato evassa sattānaṃ paroparajānanaṃ, na samudāgamato’’ti dasseti. Yaṃ pana vakkhati **‘‘sattānaṃ āgatiṃ gati**nti, taṃ kāmaloke sattānaṃ ādānanikkhepajānanamattaṃ sandhāya vuttaṃ, na kammavipākajānanaṃ. Yadi hi samudāgamato jāneyya, attanopi jāneyya, na cassa taṃ atthīti, tathā āha **‘‘itthambhāvoti idaṃ cakkavāḷa’’**ntiādi. Rāgayogato rāgo etassa atthīti vā rāgo, virajjanasīlo virāgī, **taṃ rāgavirāginaṃ. Sahassibrahmā nāma tvaṃ** cūḷaniyā eva lokadhātuyā jānanato. **Tayā**ti nissakke karaṇavacanaṃ. **Catuhatthāyā**ti anekahatthena sāṇipākārena kātabbapaṭappamāṇaṃ dīghato catuhatthāya, vitthārato dvihatthāya pilotikāya kātuṃ vāyamanto viya gopphake udake nimujjitukāmo viya ca pamāṇaṃ ajānanto vihaññatīti niggaṇhāti.

504. **Taṃ kāya**nti tadeva nikāyaṃ. **Jānitabbaṭṭhānaṃ patvāpī**ti anaññasādhāraṇā mayhaṃ sīlādayo guṇavisesā tāva tiṭṭhantu, īdisaṃ lokiyaṃ parittakaṃ jānitabbaṭṭhānampi patvā. Ayaṃ imesaṃ atisayena nīcoti nīceyyo, tassa bhāvo **nīceyya**nti āha **''tayā nīcatarabhāvo pana mayhaṃ kuto''**ti.

Heṭṭhūpapattikoti uparūparito cavitvā heṭṭhā laddhūpapattiko. Evaṃ saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ **''anuppanne buddhuppāde''**ti āha. **Heṭṭhūpapattikaṃ katvā**ti heṭṭhūpapattikaṃ patthanaṃ katvā. Yathā kenaci bahūsu ānantariyesu katesu yaṃ tattha garutaraṃ balavaṃ, tadeva paṭisandhiṃ deti, itarāni pana tassa anubalappadāyakāni honti, na paṭisandhidāyakāni, evaṃ catūsu rūpajjhānesu bhāvitesu yaṃ tattha garutaraṃ chandapaṇidhiadhimokkhādivasena sābhisaṅkhārañca, tadeva ca paṭisandhiṃ deti, itarāni pana aladdhokāsatāya tassa anubalappadāyakāni honti, na paṭisandhidāyakāni, tannibbattitajjhāneneva āyatiṃ punabbhavābhinibbatti hotīti āha **''tatiyajjhānaṃ paṇītaṃ bhāvetvā''**ti. **Tatthā**ti subhakiṇhabrahmaloke. Puna **tatthā**ti ābhassarabrahmaloke. **Paṭhamakāle**ti tasmiṃ bhave paṭhamasmiṃ kāle. **Ubhaya**nti atītaṃ attano nibbattaṭṭhānaṃ, tattha nibbattiyā hetubhūtaṃ attano katakammanti ubhayaṃ. **Pamussitvā** kālassa ciratarabhāvato. **Vītināmeti paṭipajjantī**ti ca tadā tassā kiriyāya pavattikkhaṇaṃ upādāya pavattamānapayogo.

Apāyesīti pāyesi. **Pipāsite**ti tasite. **Ghammanī**ti ghammakāle. **Samparete**ti ghammapariḷāhena pipāsāya abhibhūte. Nti pānīyadānaṃ. **Vatasīlavatta**nti samādānavasena vatabhūtaṃ cārittasīlabhāvena samāciṇṇattā sīlavattaṃ. **Suttappabuddhova anussarāmī**ti supitvā pabuddhamatto viya supinaṃ tava pubbanivutthaṃ mama pubbenivāsānussatiñāṇena anussarāmi, sabbaññutaññāṇena viya paccakkhato passāmīti attho.

Karamareti vilumpitvā ānīte. **Kammasajja**nti yuddhasajjaṃ, āvudhādāyininti attho.

Eṇīkūlasminti eṇīmigabāhullena ''eṇīkūla''nti saṅkhaṃ gate gaṅgāya tīrappadese. **Gayhaka nīyamāna**nti gayhavasena karamarabhāvena corehi attano ṭhānaṃ nīyamānaṃ.

Āvāhavivāhavasena **mittasanthavaṃ katvā**. ''Evaṃ amhesu kīḷantesu gaṅgeyyako nāgo kupito''ti **mayi saññampi na karontī**ti. **Susukāra**nti susūti pavattaṃ bheravanāganissāsaṃ.

Gahītanāvanti viheṭhetukāmatāya gatinivāraṇavasena gahitaṃ niggahitaṃ nāvaṃ. **Luddenā**ti kurūrena. **Manussakappā**ti nāvāgatānaṃ manussānaṃ viheṭhetukāmatāya.

Baddhacaroti paṭibaddhacariyo. Tenāha **''antevāsiko''**ti. **Taṃ nissāyevā**ti raññā upaṭṭhiyamānopi rājānaṃ pahāya taṃ kappaṃ antevāsiṃ nissāyeva.

Sambuddhimantaṃ vatinaṃ amaññīti ayaṃ sammadeva buddhimā vatasampannoti amaññi sambhāvesi ca.

Nānattabhāvesūti nānā visuṃ visuṃ attabhāvesu.

Addhāti ekaṃsena. **Mametamāyu**nti mayhaṃ etaṃ yathāvuttaṃ tattha tattha bhave pavattaṃ āyuṃ. Na kevalaṃ mama āyumeva, atha kho **aññampi** sabbaññeyyaṃ **jānāsi,** na tuyhaṃ aviditaṃ nāma atthi. **Tathā hi buddho** sammāsambuddho tuvaṃ. No ce kathamayamattho ñāto? **Tathā hi** sammāsambuddhattā **eva te ayaṃ jalito** jotamāno **ānubhāvo obhāsayaṃ** sabbampi **brahmalokaṃ** obhāsento dibbamāno **tiṭṭhatī**ti satthu asamasamataṃ pavedesi.

Pathavattenāti pathavīattena. Tenāha **''pathavīsabhāvenā''**ti. Ettha ca yasmā – ''sabbasaṅkhārasamathoti''ādinā (mahāva. 7; dī. ni. 2.64, 67; ma. ni. 1.281; saṃ. ni. 1.172) sādhāraṇato, ''yattha neva pathavī''ti asādhāraṇato ca pathaviyā asabhāvena nibbānassa gahetabbatā atthi, taṃ

nivattetvā pathaviyā anaññasādhāraṇaṃ sabhāvaṃ gahetuṃ **''pathaviyā pathavattenā''**ti vuttaṃ. **Nāpahosi**nti na pāpuṇiṃ. Idha pathaviyā pāpuṇanaṃ nāma ''etaṃ mamā''tiādinā gahaṇanti āha **''taṇhādiṭṭhimānaggāhehi na gaṇhi''**nti.

Vāditāyāti vādasīlatāya. **Sabbanti akkharaṃ niddisitvā**ti ''sabbaṃ kho ahaṃ brahme''tiādinā bhagavatā vuttaṃ sabba-saddaṃ – ''sace kho te mārisa sabbassa sabbattena ananubhūta''nti paccanubhāsanavasena niddisitvā. **Akkhare dosaṃ gaṇhanto**ti bhagavatā sakkāyasabbaṃ sandhāya sabba-sadde gahite sabbasabbavasena tadatthaparivattanena sabba-saddavacanīyatāsāmaññena ca dosaṃ gaṇhanto. Tenāha **''satthā panā''**tiādi. Tattha yadi sabbaṃ ananubhūtaṃ ''natthi sabba''nti loke anavasesaṃ pucchati. Sace sabbassa sabbattena anavasesasabhāvena ananubhūtaṃ appattaṃ, taṃ gaganakusumaṃ viya kiñci na siyā. **Athassa ananubhūtaṃ atthī**ti assa sabbattena ananubhūtaṃ yadi atthi, ''sabba''nti idaṃ vacanaṃ micchā, sabbaṃ nāma taṃ na hotīti adhippāyo. Tenāha **''mā heva te rittakamevā''**tiādi.

Ahaṃ sabbañca vakkhāmi, ananubhūtañca vakkhāmīti ahaṃ ''sabba''nti ca vakkhāmi, ''ananubhūta''nti ca vakkhāmi, ettha ko dosoti adhippāyo. **Kāraṇaṃ āharanto**ti sabbassa sabbattena ananubhūtassa atthibhāve kāraṇaṃ niddisanto. **Vijānitabba**nti maggaphalapaccavekkhaṇañāṇehi visesato sabbasaṅkhatavisiṭṭhatāya jānitabbaṃ. **Anidassana**nti idaṃ nibbānassa sanidassanaduke dutiyapadasahitatādassananti adhippāyena **''cakkhuviññāṇassa āpāthaṃ anupagamanato anidassanaṃ nāmā''**ti vuttaṃ. Sabbasaṅkhatavidhuratāya vā natthi etassa nidassananti **anidassanaṃ**. Natthi etassa antoti **anantaṃ**. Tena vuttaṃ **''tayida''**ntiādi.

Bhūtānīti paccayasambhūtāni. **Asambhūta**nti paccayehi asambhūtaṃ, nibbānanti attho. Apabhassarabhāvahetūnaṃ sabbaso abhāvā sabbato pabhāti **sabbatopabhaṃ**. Tenāha **''nibbānato hī''**tiādi. Tathā hi vuttaṃ – ''tamo tattha na vijjatī''ti. (Netti. 104) **pabhūtamevā**ti pakaṭṭhabhāvena ukkaṭṭhabhāvena vijjamānameva. Arūpībhāvena adesikattā sabbato pabhavati vijjatīti **sabbatopabhaṃ**. Tenāha **''puratthimadisādīsū''**tiādi. Pavisanti etthāti pavisaṃ, tadeva sa-kārassa bha-kāraṃ, vi-kārassa ca lopaṃ katvā vuttaṃ **''pabha''**nti. Tenāha **''titthassa nāma''**nti. **Vādaṃ patiṭṭhapesī**ti evaṃ mayā sabbañca vuttaṃ, ananubhūtañca vuttaṃ, tattha yaṃ tayā adhippāyaṃ ajānantena sahasā appaṭisaṅkhāya dosaggahaṇaṃ, taṃ micchāti brahmānaṃ niggaṇhanto bhagavā attano vādaṃ patiṭṭhapesi.

Gahitagahitanti ''idaṃ nicca''ntiādinā gahitagahitaṃ gāhaṃ. Tattha tattha dosadassanamukhena niggaṇhantena **satthārā vissajjāpito kiñci gahetabbaṃ** attano paṭisaraṇaṃ **adisvā** parājayaṃ paṭicchādetuṃ **laḷitakaṃ kātukāmo** vādaṃ pahāya iddhiyā pāṭihāriyalīḷaṃ dassetukāmo. **Yadi sakkosi mayhaṃ antaradhāyituṃ,** na pana sakkhissasīti adhippāyo. **Mūlapaṭisandhiṃ gantukāmo**ti attano pākatikena attabhāvena ṭhātukāmo. So hi paṭisandhikāle nibbattasadisatāya mūlapaṭisandhīti vutto. **Aññesa**nti heṭṭhā aññakāyikānaṃ brahmūnaṃ. **Na adāsi** abhisaṅkhatakāyenevāyaṃ tiṭṭhatu, na pākatikarūpenāti cittaṃ uppādesi. Tena so abhisaṅkhatakāyaṃ apanetuṃ avisahanto attabhāvapaṭicchādakaṃ andhakāraṃ nimminituṃ ārabhi. Satthā taṃ tamaṃ viddhaṃseti. Tena vuttaṃ **''mūlapaṭisandhiṃ vā''**tiādi.

Bhavevāhanti bhave eva ahaṃ. Ayañca eva-saddo aṭṭhānapayuttoti dassento āha **''ahaṃ bhave bhayaṃ disvāyevā''**ti, sabbasmiṃ bhave jātiādibhayaṃ ñāṇacakkhunā yāthāvato disvā. **Sattabhava**nti sattasaṅkhātaṃ bhavaṃ. Kammabhavapaccaye hi upapattibhave sattasamaññā. **Vibhava**nti vimuttiṃ. Pariyesamānampi upāyassa anadhigatattā **bhaveyeva disvā**. **Bhavañca vibhavesinaṃ** vibhavaṃ nibbutiṃ esamānānaṃ sattānaṃ bhavaṃ, bhavesu uppattiñca disvāti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. **Na abhivadi**nti ''aho vata sukha''nti evaṃ abhivadāpanākārābhāvato na abhinivisiṃ, lakkhaṇavacanametaṃ. Gāhattho eva vā abhivāda-saddoti āha **''nābhivadi''**nti, **''na gavesi''**nti. **Bhava**ggahaṇenettha dukkhasaccaṃ, **nandī**gahaṇena samudayasaccaṃ, **vibhava**ggahaṇena nirodhasaccaṃ, **nandiñca na upādiyinti** iminā maggasaccaṃ pakāsitanti āha **''iti cattāri saccāni pakāsento''**ti. Tadidaṃ catunnaṃ ariyasaccānaṃ gāthāya vibhāvanadassanaṃ. Satthā pana tesaṃ

brahmūnaṃ ajjhāsayānurūpaṃ saccāni vitthārato pakāsento vipassanaṃ pāpetvā arahattena desanāya kūṭaṃ gaṇhi. Te ca brahmāno keci sotāpattiphale, keci sakadāgāmiphale, keci anāgāmiphale, keci arahatte ca patiṭṭhahiṃsu. Tena vuttaṃ **''saccāni pakāsento satthā dhammaṃ desesī''**tiādi. **Acchariyajātā**ti sañjātacchariyā. **Samūlaṃ bhava**nti taṇhāvijjāhi samūlaṃ bhavaṃ.

505. **Mama vasaṃ ativattitānī**ti sabbaso kāmadhātusamatikkamanapaṭipadāya mayhaṃ visayaṃ atikkamitāni. Kathaṃ panāyaṃ tesaṃ ariyabhūmisamokkamanaṃ jānātīti? Nayaggāhato – ''samaṇo gotamo dhammaṃ desento saṃsāre ādīnavaṃ, nibbāne ca ānisaṃsaṃ pakāsento veneyyajanaṃ nibbānaṃ diṭṭhameva karoti, tassa desanā avañjhā amoghā indena vissaṭṭhavajirasadisā, tassa ca āṇāya ṭhitā saṃsāre na dissantevā''ti nayaggāhena anumānena jānāti. **Sace tvaṃ evaṃ anubuddho**ti yathā tvaṃ paresaṃ saccābhisambodhaṃ vadati, evaṃ tvaṃ attano anurūpato sayambhuñāṇena buddho dhammaṃ paṭivijjhitvā ṭhito. **Taṃ dhammaṃ mā upanayasī**ti tayā paṭividdhadhammaṃ mā sāvakapaṭivedhaṃ pāpesi. **Ida**nti idaṃ anantaraṃ vuttaṃ brahmaloke patiṭṭhānaṃyeva sandhāya māro vadati, te dassento **''anuppanne hī''**tiādimāha. Apāyapatiṭṭhānaṃ pana ājīvakanigaṇṭhādipabbajjaṃ upagate titthakare, ye keci vā pabbajitvā micchāpaṭipanne jane sandhāya vadati. **Anuppanne**ti asañjāte, appatteti attho. **Anullapanatāyā**ti yathā māro upari kiñci uttaraṃ lapituṃ na sakkoti, evaṃ tathā uttarabhāsanena. **Nimantanavacanenā**ti viññāpanavacanena. Brahmaṃ seṭṭhaṃ nimantanaṃ, brahmuno vā nimantanaṃ ettha atthīti **brahmanimantanikaṃ,** suttaṃ. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Brahmanimantanikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Māratajjanīyasuttavaṇṇanā

506. **Koṭṭhamanupaviṭṭho**ti āsayo vaccaguttaṭṭhānatāya koṭṭhaṃ, tassa abbhantarañhettha koṭṭhaṃ. Anurūpo hutvā paviṭṭho anupaviṭṭho. Sukhumañhi tadanucchavikaṃ attabhāvaṃ māpetvā ayaṃ tattha paviṭṭho. **Garugaro viyā**ti garukagaruko viya. U-kārassa hi o-kāraṃ katvā ayaṃ niddeso, ativiya garuko maññeti attho. Garugaru viya icceva vā pāṭho. Māsabhattaṃ māso uttarapadalopena, māsabhattena ācitaṃ pūritaṃ **māsācitaṃ maññe**. Tenāha **''māsabhattaṃ bhuttassa kucchi viyā''**ti. Uttarapadalopena vinā atthaṃ dassetuṃ **''māsapūritapasibbako viyā''**ti vuttaṃ. **Tintamāso viyā**ti tintamāso pasibbako viya. Kiṃ nu kho etaṃ mama kucchiyaṃ pubbaṃ bhārikattaṃ, kiṃ nu kho kathaṃ nu kho jātanti adhippāyo? **Upāyenā**ti pathena ñāyena. Byatirekato panassa anupāyaṃ dassetuṃ **''sace panā''**tiādi vuttaṃ. Attānameva vā sandhāya **''mā tathāgataṃ vihesesī''**ti āha. Yathā hi ariyasaṅgho ''tathāgataṃ devamanussapūjitaṃ, saṅghaṃ namassāma suvatthi hotū''tiādīsu (khu. pā. 6.18; su. ni. 241) **tathāgato**ti vuccati, evaṃ tappariyāpannā ariyapuggalā, yathā ca purimakā dutiyaaggasāvakā kappānaṃ satasahassādhikaṃ ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ pāramiyo pūretvā āgatā, ayampi mahāthero tathā āgatoti **tathāgato**ti. **Patiaggaḷeva aṭṭhāsī**ti aggaḷassa bahibhāge aṭṭhāsi.

507. Rukkhadevatā nāma cātumahārājikesu nihīno kāyo, tasmā nesaṃ manussagandho paricitattā nātijegucchoti āha **''ākāsaṭṭhadevatāna''**nti. **Ābādhaṃ karotī**ti dukkhaṃ janeti. **Nāgariko**ti sukumāro. **Paricokkho**ti sabbaso sucirūpo. **Ñātikoṭi**nti ñātibhāgaṃ. Anādimati hi saṃsāre ñātibhāgarahito nāma satto kassacipi natthīti adhippāyo. **Ida**nti ''so me tvaṃ bhāgineyyo hosī''ti idaṃ vacanaṃ. **Paveṇivasenā**ti tadā mayhaṃ bhāgineyyo hutvā idāni māraṭṭhāne ṭhitoti imissā paveṇiyā vasena vuttaṃ. Aññassa vā vesamaṃ dhuro **vidhuro**. Tenāha **''aññehi saddhiṃ asadiso''**ti. **Appadukkhenā**ti sukheneva. Panthānaṃ avanti gacchantīti **pathāvino. Ettakenā**ti ettāvatā citakasannisayena. **Udakaleṇa**nti udakanissandanaleṇaṃ. **Samāpattito**ti nirodhasamāpattito. **Samāpattiphala**nti nirodhasamāpattiphalaṃ.

508. **Dasahi akkosavatthūhī**ti dasahipi akkosavatthūhi, tato kiñci ahāpentā. **Paribhāsathā**ti garahatha. **Ghaṭṭethā**ti anūnāhi kathāhi imesu ovijjhatha. **Dukkhāpethā**ti citte dukkhaṃ janetha. **Etesa**nti tesaṃ bhikkhūnaṃ tumhākaṃ akkosanādīhi bhikkhūnaṃ kilesuppattiyā. Tenettha **dūsī māro**

otāraṃ labhati nāmāti adhippāyo. Upaṭṭhātabbaṃ ibhaṃ arahantīti ibbhā, hatthibhaṇḍakā, hīnajīvikatāya hete ibbhā viyāti **ibbhā,** te pana sadutiyakavasena **''gahapatikā''**ti vuttā. **Kaṇhā**ti kaṇhābhijātikā. Pādato jātattā **pādānaṃ apaccā. Ālasiyajātā**ti kasivaṇijjādikammassa akaraṇena sañjātālasiyā. **Gūthaniddhamanapanāḷī**ti vaccakūpato gūthassa nikkhamapadeso.

Manussānaṃ akusalaṃ na bhaveyya tesaṃ tādisāya abhisandhiyā abhāvato. Āvesakassa ānubhāvena āviṭṭhassa cittasantati viparivattatīti vuttovāyamattho. **Visabhāgavatthu**nti bhikkhūnaṃ santike itthirūpaṃ, bhikkhunīnaṃ santike purisarūpanti īdisaṃ, aññaṃ vā pabbajitānaṃ asāruppaṃ visabhāgavatthuṃ. **Vippaṭisārārammaṇa**nti passantānaṃ vippaṭisārassa paccayaṃ. **Lepayaṭṭhi**nti lepalittaṃ vākurayaṭṭhiṃ.

510. **Somanassavasenā**ti gehassitasomanassavasena. **Aññathatta**nti uppilāvitattaṃ. **Purimanayenevā**ti ''sace māro manussānaṃ sarīre adhimuccitvā''tiādinā pubbe vuttanayena. Yadi mārova tathā kareyya, manussānaṃ kusalaṃ na bhaveyya, mārasseva bhaveyya, sarīre pana anadhimuccitvā tādisaṃ pasādanīyaṃ pasādavatthuṃ dassesi. Tenāha **''yathā hī''**tiādi.

511. **Asubhasaññāparicitenā**ti sakalaṃ kāyaṃ asubhanti pavattāya saññāya sahagatajjhānaṃ asubhasaññā, tena paricitena paribhāvitena. **Cetasā** cittena. **Bahula**nti abhiṇhaṃ. **Viharato**ti viharantassa, asubhasamāpattibahulassāti attho. **Patilīyatī**ti saṅkucati tattha paṭikūlatāya saṇṭhitattā. **Patikuṭatī**ti apasakkati. **Pativattatī**ti nivattati. Tato eva **na sampasāriyati. Rasataṇhāyā**ti madhurādirasavisayāya taṇhāya.

Sabbaloke anabhiratisaññāti tīsupi bhavesu aruccanavasena pavattā vipassanābhāvanā. Nibbidānupassanā hesā. **Lokacitresū**ti hatthiassarathapāsādakūṭāgārādibhedesu ceva ārāmarāmaṇeyyakādibhedesu ca loke cittavicittesu. **Rāgasantāni** vūpasantarāgāni. **Dosamohasantānī**ti etthāpi eseva nayo. Imesaṃ evaṃ kammaṭṭhānaggahaṇaṃ sabbesaṃ sappāyabhāvato.

512. **Sakkharaṃ gahetvā**ti sakkharāsīsena tattakaṃ bhinnapāsāṇamuṭṭhinti āha **''antomuṭṭhiyaṃ tiṭṭhanapamāṇaṃ pāsāṇa''**nti. Muṭṭhipariyāpannanti attho. Ayañhi pāsāṇassa heṭṭhimakoṭi. **Hatthināgo**ti mahāhatthī. Mahantapariyāyo **nāga-**saddoti keci. Ahināgādito vā visesanatthaṃ hatthināgoti vuttaṃ. Sakalasarīreneva nivattitvā apalokesīti vuttamatthaṃ vivarituṃ **''yathā hī''**tiādi vuttaṃ. **Na vāya**nti ettha **vā-**saddo avadhāraṇatthoti āha **''neva pamāṇaṃ aññāsī''**ti. **Sahāpalokanāyāti ca vacanato**ti iminā vacanena imaṃ vacanamattaṃ gahetvāti adhippāyo. **Uḷāre**ti uḷāraguṇe. Bhagavantañhi ṭhapetvā natthi tadā sadevake loke tādiso guṇavisesayuttoti.

Visuṃ visuṃ paccattavedaniyo ayasūlena saddhiṃ bhūtāni cha phassāyatanāni etassāti cha phassāyatanaṃ, dukkhaṃ. Taṃ ettha atthīti **cha phassāyataniko,** nirayo. Tenāha **''chasu phassā…pe… paccayo''**ti. Samāhanatīti samāhato, anekasatabhedo saṅkusamāhato ettha atthīti **saṅkusamāhato,** nirayo. Visesapaccayatāya vedanāya ṭhitoti vedaniyo, kāraṇākārakena vinā paccattaṃ sayameva vedaniyoti **paccattavedaniyo. Ayasūlena saddhiṃ ayasūla**nti pādapadesato paṭṭhāya nirantaraṃ abhihananavasena āgatena paṇṇāsāya janehi gahitena ayasūlena saha sīsapadesato paṭṭhāya āgataṃ. Ayasūlabhāvasāmaññena cetaṃ ekavacanaṃ, satamattāni patitāni sūlāni. **Iminā te ṭhānena cintetvā**ti nissitavohārena nissayaṃ vadati. **Evaṃ vutta**nti ''tadā jāneyyāsi vassasahassaṃ me niraye paccamānassā''ti evaṃ vuttaṃ. **Vuṭṭhānima**nti vuṭṭhāne bhavaṃ, antimanti attho. Tenāha **''vipākavuṭṭhānavedana''**nti, vipākassa pariyosānaṃ vedananti attho. **Dukkhatarā hoti** padīpassa vijjhāyanakkhaṇe mahantabhāvo viya.

513. **Ghaṭṭayitvā** pothetvā. **Pāṭiyekkavedanājanakā**ti paccekaṃ mahādukkhasamuppādakā. Ayato apagato **nirayo,** so **devadūtasuttena** (ma. ni. 3.261) dīpetabbo. Atthavaṇṇanā panassa parato sayameva āgamissati. Imaṃ pana atītavatthuṃ āharitvā attano ñāṇānubhāvadīpanamukhena māraṃ santajjento mahāthero **''yo etamabhijānātī''**ti gāthamāha. Tassattho – **yo** mahābhiñño **etaṃ** kammaṃ

kammaphalañca hatthatale ṭhapitaṃ āmalakaṃ viya abhimukhaṃ katvā paccakkhato jānāti. Sabbaso bhinnakilesatāya **bhikkhu** sammāsambuddhassa aggasāvako, **tādisaṃ** uḷāraguṇaṃ **āsajja** ghaṭṭayitvā ekantakāḷakehi pāpadhammehi samannāgatattā **kaṇha** māra āyatiṃ mahādukkhaṃ vindissasi.

Udakaṃ vatthuṃ katvāti tattha nibbattanakasattānaṃ sādhāraṇakammaphalena mahāsamuddaudakameva adhiṭṭhānaṃ katvā. Tathā hi tāni kappaṭṭhitikāni honti. Tenāha **''kappaṭṭhāyino''**ti. **Tesa**nti vimānānaṃ. **Etaṃ** yathāvuttavimānavatthuṃ tāsaṃ accharānaṃ sampattiṃ, tassa ca kāraṇaṃ attapaccakkhaṃ katvā **jānāti. Pādaṅguṭṭhena kampayī**ti pubbārāme visākhāya mahāupāsikāya kāritaṃ sahassagabbhapaṭimaṇḍitamahāpāsādaṃ attano pādaṅguṭṭhena kampesi. Tenāha **''idaṃ pāsādakampanasuttena dīpetabba''**nti. Idanti ''yo vejayanta''nti imissā gāthāya atthajātaṃ **cūḷataṇhāsaṅkhayavimuttisutteneva** (ma. ni. 1.393) **dīpetabbaṃ**.

Tassa brahmagaṇassa tathācintanasamanantarameva tasmiṃ brahmaloke sudhammaṃ brahmasabhaṃ gantvā. **Tepī**ti mahāmoggallānādayo. **Paccekaṃ disāsū**ti mahāmoggallānatthero puratthimadisāyaṃ, mahākassapatthero dakkhiṇadisāyaṃ, mahākappinatthero pacchimadisāyaṃ, anuruddhatthero uttaradisāyanti evaṃ cattāro therā brahmaparisamatthake majjhe nisinnassa bhagavato samantato catuddisā nisīdiṃsu. **Gāthā vuttā**ti ''yo brahmaṃ paripucchatī''ti gāthā vuttā. **Aññatarabrahmasuttenā**ti – ''tena kho pana samayena aññatarassa brahmuno evarūpaṃ pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppannaṃ hotī''tiādinā (saṃ. ni. 1.176) mahāvagge āgatena aññatarabrahmasuttena.

Jhānavimokkhena phusīti jhānavimokkhasannissayena abhiññāñāṇena phassayi. Vananti jambudīpaṃ aphassayīti sambandho. Jambudīpo hi vanabahulatāya idha ''vana''nti vutto. Tenāha ''jambusaṇḍassa issaro''ti. **Pubbavidehānaṃ dīpa**nti pubbavidehavāsīnaṃ dīpaṃ, pubbavidehadīpanti attho. **Bhūmisayā narā** nāma aparagoyānakā uttarakurukā ca. Yasmā te gehapariggahābhāvato bhūmiyaṃyeva sayanti, na pāsādādīsu. **Paṭilabhī**ti uppādesi. **Etaṃ āsaṃ mā akāsī**ti esā yathā pubbe dūsimārassa, evaṃ tuyhaṃ āsā dīgharattaṃ anatthāvahā, tasmā edisaṃ āsaṃ mā akāsīti mārassa ovādaṃ adāsi. Sesaṃ sabbattha suviññeyyameva.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Māratajjanīyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca cūḷayamakavaggavaṇṇanā.

Mūlapaṇṇāsaṭīkā samattā.

Dutiyo bhāgo niṭṭhito.